BOOKMANY PRINT

ISBN 978-9910-06-208-7

JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MA'MUN UNIVERSITETI NODAVLAT TA'LIM MUASSASASI

XORAZM VILOYATI HOKIMLIGI

"JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR"

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari

2024-yil

10-11-oktyabr

II

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MA’MUN UNIVERSITETI

“JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”

mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari

2024-yil 10–11-oktyabr

2-qism

“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2024

UO‘K: 320(575.1)
KBK: 66.3(5O‘z)
J 22

Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va yechimlar [Matn]: to‘plam / Ma’mun universiteti. – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 608 b.

Ma’sul muharrir: DSc., prof. U.R.Matyaqubov.

Tahririyat hay’ati: A.O.Nurjonov, E.M.Xudoynazarov, U.M.Abdalov, S.O.Cho‘ponov, I.Y.Rudenko, M.A.Masharipova, I.B.Matkarimov, F.Y.Yusupova, E.B. Ibodullayev.

Taqrizchilar: i.f.d., prof. B.Ruzmetov, PhD., prof. A.B.Sherov.

Taraqqiyotga erishishning eng ustuvor va yagona yo’li ta`lim sohasidagi yutuqlar, ta’lim bilan bog’liq islohotlar hamda ta’limga bo‘lgan katta e’tibor bilan chambarchas bog’liq hisoblanadi. Shu bilan birga, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng samarali usuli bu barcha sohalarga innovatsiyalarning tadbiq qilinishi va yuksak saviyaga ega bo‘lgan kadlarni yetkazib berish bilan chambarchas bog’liq. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, mazkur to‘plamga jamiyatimiz taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va yechimlar bilan bog’liq bo‘lgan, mintaqa innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish yo‘nalishlari, aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlari va uni yaxshilash yo‘llari, raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobning xalqaro standartlarini joriy etishning o’ziga xos xususiyatlari, yashil iqtisodiyotga o’tish – ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish omillari bilan bog’liq masalalarga oid materiallar kiritilgan.

Ushbu konferensiya to‘plami mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borayotgan professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqotchilar, talaba va magistrantlar uchun foydali bo‘ladi deb umid qilamiz.

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligiga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari ma’suldirlar.

Konferensiya o‘tkazilishi O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-mart 76-sonli buyrug‘i va Xorazm viloyati Ma’naviyat va ma’rifat Kengashining 2024-yil 3-fevraldagi 51-sonli yig‘ilish bayoni bilan ma’qullangan.

Ushbu konferensiyasi materiallari Ma’mun universitetining 2024-yil 28-sentyabr 2-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilindi.

ISBN 978-9910-06-208-7

© Ma’mun universiteti, 2024.
© “Bookmany print” nashriyoti, 2024.

KIRISH SO‘ZI

Hurmatli hamkasblar!

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan keyin iqtisodiyotning barcha tarmoqlari taraqqiy qildi va iqtisodiyotimizda nafaqat qishloq xo‘jaligi, balki og’ir va yengil sanoat, xizmatlar sohasi, qurilish, resurlarni qayta ishlash va boshqa sohalar kundan-kunga rivojlanmoqda. Buni biz birgina 2023 yilda O‘zbekistonining yalpi ichki mahsuloti hajmi joriy narxlarda 1 kvadrillion 66,5 trln so‘mni yoki 90,8 mlrd dollarni tashkil etganligi hamda aholi jon boshiga YaIM 29,3 mln so‘m yoki 2494 dollarga yetganligi bilan ham izohlashimiz mumkin.

Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi jiddiy tizimli muammolarni hal etish, aholining munosib hayot kechirishini ta’minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, jtimoiy-iqtisodiy sohani isloh qilish bo‘yicha ishlab chiqilayotgan tashabbuslarning sifatini, olib borilayotgan islohotlar natijadorligini tubdan oshirish, amalga oshirilayotgan tadqiqotlarni islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini ro‘yobga chiqarish hamda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha izchil ishlar olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmonida milliy iqtisodiyot barqarorligini ta‘minlash, iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror o‘sishiga erishish, raqamli iqtisodiyotni drayver sohaga aylantirish, investitsiya muhitini yaxshilash, moliyaviy resurslarni ko`paytirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan yuksaltirish hamda eksport salohiyatini oshirish ko`zda tutilgan. Shu bois, jamiyat taraqqiy etib borar ekan, uning iqtisodiy sohasi ham yangi an‘analar va tajribalar asosida rivojlanib boradi.

Bugun jamiyatimiz taraqqiyotning yangi bir bosqichiga qadam qo‘ydi. Mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayotining ma’nan yangi bosqichida xalq farovonligi, inson huquqlari va qadri oliy maqsad qilib belgilangan. Bu esa tamomila yangi ma’naviy makonni, ma’rifatga asoslangan jamiyatni shakllantirishni taqozo qiladi.

Prezidentimiz tomonidan 2023 yil 11 sentabrda imzolangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonga ko‘ra, strategiya quyidagi 5 ta ustuvor yo‘nalishlar doirasida amalga oshirilishi belgilangan:

- har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish;
- barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholi farovonligini ta’minlash;
- suv resurslarini tejash va atrof muhitni muhofaza qilish;
- qonun ustuvorligini ta’minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish;
- mamlakatni xavfsiz va tinchliksevar davlatga aylantirish ishlarini davom ettirish.

Umuman, mamlakatimiz milliy rivojlanishning yangi davriga dadil qadam qo‘ymoqda hamda aholi turmush darajasini yaxshilash, inson kamoloti borasida olib borilayotgan islohotlar xalqaro hamjamiyatda e’tirof etib kelinmoqda.

Shu bilan birga so‘nggi yillarda O‘zbekistonda milliy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish maqsadida qator dasturlar samarali amalga oshirildi hamda sohaga katta hajmda sarmoya kiritildi. Jumladan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi milliy iqtisodiyot, sanoat va umuman jamiyatning raqamli transformatsiyasini amalga oshirishda muhim ahamiyatga egadir.

Bundan tashqari raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobning xalqaro standartlarini joriy etishning o‘ziga xos xususiyatlari hisobning yagona usullarini qo‘llash orqali kompaniyalarni ichki boshqaruv tizimini takomillashtirish, manfaatdor tomonlarga korxonaning moliyaviy holati to‘g‘risida ma’lumot berish va kompaniyaning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorni imzolangan bo’lib, unda quyidagilar O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishining asosiy vazifalari etib belgilangan.Jumladan:

- texnologik modernizatsiyalash va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;
- davlat investitsiyalari va xarajatlarining ustuvor yo‘nalishlariga ilg‘or xalqaro standartlarga asoslangan “yashil” mezonlarni kiritish;
- davlat tomonidan rag‘batlantirish mexanizmlarini, davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni faollashtirish orqali “yashil” iqtisodiyotga o‘tish yo‘nalishlari bo‘yicha tajriba-sinov loyihalarini amalga oshirishga ko‘maklashish;
- ta'limga investitsiyalar kiritishni rag‘batlantirish, yetakchi xorijiy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlari bilan hamkorlikni rivojlantirish hisobiga “yashil” iqtisodiyotdagi mehnat bozori bilan bog‘liq kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish;
- Orolbo‘yidagi ekologik inqirozning salbiy ta'sirini yumshatish choralarini ko‘rish;
- “yashil” iqtisodiyot sohasida, shu jumladan ikki tomonlama va ko‘p tomonlama shartnomalar tuzish orqali xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.

Yuqoridagi belgilangan ustuvor yo‘nalishlar va vazifalardan kelib chiqib jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni chuqur tadqiq etishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borish, jumladan ilmiy-amaliy anjumanlar o‘tkazish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shu maqsadda, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2024-yil 20-martdagi №76-sonli buyrug‘i asosida Ma’mun universitetida “Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani o‘tkazilmoqda.

Konferensiya doirasida, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo‘lidagi to‘siqlar va muammolarni o‘rganish, uni shakllanish sabablari va omillarini tadqiq etish, jamiyatning buguni va kelgusi istiqboli uchun ilmiy jihatdan asoslangan masalalar tadqiq qilinishi nazarda tutilgan.

Mazkur konferensiya Yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishda milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash hamda adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish bilan bog‘liq dolzarb masalalar bo‘yicha batafsil fikr almashish, respublikamiz iqtisodiyotini innovatsion taraqqiy ettirish yuzasidan ilmiy asoslangan, amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan takliflarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Rektor Nurjonov Arslon Otanazarovich

II. SHO‘BA. AHOLINING IJTIMOIY-IQTISODIY TURMUSH SHAROITLARI VA UNI YAXSHILASH YO'LLARI

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАК ОТРАЖЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПРЕСПЕКТИВЫ

Елшибаев Р.К., Жунисбекова Г.Е.
Университет Нархоз, Республика Казахстан

Annotatsiya. Maqolada "hayot sifati" atamasining ta'rifi berilgan, Qozog'iston Respublikasi aholisining hayot sifati ko'rsatkichlarining qiyosiy tavsifi berilgan. Shahar va qishloq aholisining hayot sifatini o'rganish natijalari o'rganildi. Qozog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, hayot sifati, aholi hayotidan qoniqish, yalpi ichki mahsulot

Аннотация. В статье дана определение термина "качество жизни", приведена сравнительная характеристика показателей качества жизни населения РК. Изучены результаты анкетирования качества жизни городского и сельского населения. Даны рекомендации по социально-экономическому развитию Казахстана.

Ключевые слова: экономика, социально-экономическое развитие, качество жизни, удовлетворенность жизнью населения, ВВП

Summary. The article defines the term "quality of life", provides a comparative characteristic of the indicators of the quality of life of the population of the Republic of Kazakhstan. The results of a survey of the quality of life of urban and rural populations have been studied. Recommendations on the socio-economic development of Kazakhstan are given.

Keywords: economy, socio-economic development, quality of life, satisfaction with the life of the population, Gross domestic product

В настоящее время согласно рейтингу Numbeo.com по страновому рейтингу стран по индексу качества жизни Республика Казахстан утрачивает свои позиции и входит в десятку аутсайдеров. Поэтому в нашей стране существует достаточно серьезная проблема, связанная с улучшением качества жизни населения.

Качество жизни выступает как интегральный индикатор социальной эффективности государственного и местного управления, охватывающий все стороны общественной жизни (социальной, финансово-экономической, культурной и т.д.). Как отечественные, так и зарубежные ученые исследовали вышеназванные вопросы, но через призму управления и регулирования на макроуровне (Лебедева Л. 2018).

Обзор литературы свидетельствует, что исследование всех составляющих качества жизни базируется на большом количестве статистических показателей в зависимости от конкретных целей исследования. В целях соблюдения принципа полноты информационного обеспечения необходимо базироваться при оценке уровня качества жизни на таком числе и на таких показателях, которые позволят оценить современное состояние социально-экономических процессов со всех сторон (Robert M. Kaplan. 2019).

Наиболее известный – оценка индекса развития человеческого потенциала (разработан ООН) – среди ученых считается идентичным показателю «качество жизни» и включает в себя ожидаемую продолжительность жизни, уровень образованности и величина ВВП. Другая группа специалистов придерживается методики измерения качества жизни Комиссии ЮНЕСКО по народонаселению и качеству жизни, которая включает в себя такие индикаторы как здоровье, образование, рациональное питание, стабильная и экологически чистая окружающая среда, безопасность, участие граждан в жизни общества, жилище, состояние здравоохранения, создание необходимых условия для развития общества, справедливость, равенство мужчин и женщин. 6 интегральных индикаторов предлагает группа российских ученых: ожидаемая продолжительность жизни, естественное воспроизводство населения, неудовлетворенность жизнью, агрессивность общества, неадекватность решения проблем собственности, неустойчивость семейных отношений (Горшкова А. 2019).

Таким образом, все вышеперечисленные методики базируются на определении интегрального индикатора качества жизни, но содержат достаточно принципиальные различия как в общетеоретических подходах, так и в методике расчета.

Исследование качества жизни населения позволит решить не только научную проблему, но и серьезную практическую проблему, которая будет способствовать принятию обоснованных и своевременных управленческих решений по обеспечению стабильного развития и созданию благоприятных условий жизни граждан

Ввиду того, что области Республики Казахстан как самостоятельные территориальные образования характеризуются внутренней неоднородностью, их сравнительное исследование имеет особую актуальность. Использование результатов сравнительной характеристики качества жизни в разных регионах при формировании стратегии развития регионов позволит обеспечить более сбалансированную социально-экономическую политику.

Для регионов Казахстана обеспечение более высокого уровня качества жизни населения является стратегической проблемой, от решения которой будет возможно преодоление экономической и социальной дифференциации, низкой продолжительности жизни, негативной экологической составляющей. Для того, чтобы решить вышеназванную проблему необходимо представить

объективную количественную оценку уровня качества жизни населения регионов на основе методов эконометрического моделирования (Панзабекова А. 2020).

Человеческие ресурсы обеспечивают устойчивое развитие экономики страны, а ее ключевой составляющей является аграрная отрасль как гарант продовольственной безопасности страны. В данном контексте особое внимание следует уделять качеству жизни сельского населения, которое значительно отстает от качества жизни городского населения (Ауезова З. 2021).

Так проведенный в рамках исследования сравнительный анализ качества жизни населения РК демонстрирует резкое различие по большинству показателей.

Если численность населения в 2021 г. составило 18879552, по состоянию на конец 2023 г. – увеличилось на 4.7 %. Численность сельского населения по РК составляет 38% от общей численности.

Таблица 1. Анализ качества жизни населения Республики Казахстан

Показатели	2021 г.	2022 г.	2023 г.	Абс. отклон. (+\-)	Темп роста, %
Численность населения, тыс. чел.	18879552	19503159	19766807	887255	104,7
Численность экономически активного населения, тыс. чел.	8 807 113	8 971 539	9 081 920	274807	103,1
Рождаемость, чел.	446 491	403 893	388 428	-58063	87,0
Смертность, чел.	182 403	133 523	130 686	-51717	71,6
Продолжительность жизни, лет	70,23	74,44	75,09	5	106,9
Число организаций высшего образования	125	122	116	-9	92,8
ВВП на душу населения, млн тенге	83951587,9	103765518,2	119808038,7	3585451	142,7
Среднемесячная зара ботная плата, тенге	250311	309697	364295	113984	145,5

Уровень рождаемости в целом превышает уровень смертности. Одной из важнейших проблем, сдерживающих рост качества жизни сельского населения, является значительное отставание в 50,1% среднемесячной заработной платы относительно городского населения.

На сегодняшний день повышение качества жизни, особенно сельского населения страны является одной из стратегически важных задач, в рамках которой необходимо решить проблемы безработицы, не эффективного использования земельных ресурсов, ограниченного доступа к социально-

культурным услугам, низкой обеспеченности инфраструктурными объектами, дефицита местных бюджетов и другие (Теске Г. 2020).

Ожидаемая продолжительность жизни населения страны в 2023 г. составило 75.09 %, из них продолжительность жизни городского населения - 75.73%, сельского населения – 74,02 %. Если рассматривать по регионам РК, то самая высокая продолжительность жизни при рождении населения в городе Алматы 78,28 лет, а самая низкая в области Улытау 72,41 лет.

Рисунок 1. Ожидаемая продолжительность жизни населения

Одним из показателей качества жизни – удовлетворенность населения своей жизнью. Согласно опросу по удовлетворенности населения своей жизнью, по сравнению с аналогичным обследованием 2022 года уровень удовлетворенности жизнью респондентов вырос на 0,5 п.п. (в 2022г. – 41,3%). Отмечаем, что уровень удовлетворенности жизнью в 2023 году ниже уровня 2021 года на 19,5 п.п. (2021г. – 61,3%).

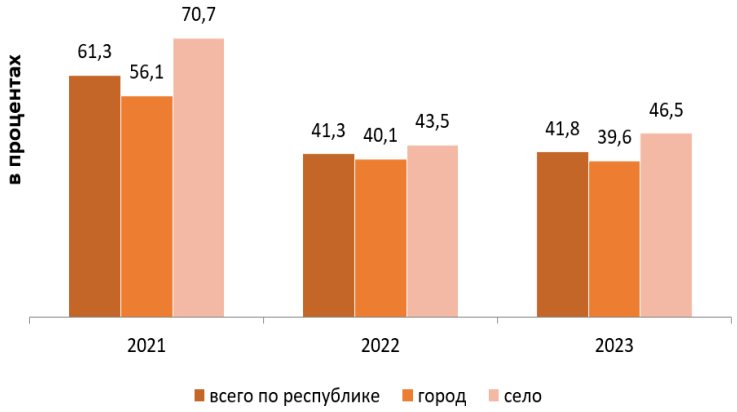

Рисунок 2. Удовлетворенность населения своей жизнью

Своим здоровьем удовлетворены 47,6% респондентов, частично удовлетворены –49,3%. При этом, чем старше по возрасту опрашиваемые, тем ниже доля удовлетворенных своим здоровьем и среди респондентов в пенсионном возрасте таких в 2,6 раза меньше, чем среди возрастной группы

15-17 лет. Вместе с тем, по сравнению с итогами обследования предыдущего года, уровень удовлетворенности респондентов своим здоровьем вырос на 0,4 процентных пункта (в 2022г. – 47,2%).

Следует отметить, что из предложенного перечня поставщиков основных государственных услуг, более всего респонденты удовлетворены качеством услуг, предоставляемых Центрами скорой медицинской помощи – 56,1% опрошенных. По уровню материального обеспечения (достатка) 72,2% респондентов отнесли себя к среднему уровню обеспеченности (средний класс), 0,3% респондентов указали низкий уровень обеспеченности и 1% респондентов отнесли себя к высокому уровню обеспеченности. В целом в динамике данного показателя наблюдается рост доли среднего уровня обеспеченности за счет остальных уровней обеспеченности, причем как нижних, так и высоких уровней.

Основными причинами низкого и ниже среднего уровня обеспеченности домашними хозяйствами отмечаются низкая оплата труда 92,7% и низкая пенсия 1,4%. В зависимости от статуса занятости у работающего населения 94,4% основной причиной назвали низкую оплату труда, в то время как у безработных основной причиной соответственно является отсутствие какой-либо оплачиваемой работы 78,5%.

Таблица 2. Причины низкого и ниже среднего уровня обеспеченности домашних хозяйств в 2023 году, в процентах

	Всего	**По типу местности**		**По статусу занятости**		
		город	**село**	**работающие по найму**	**самостоятельно занятые**	**безработные**
Всего респондентов	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе по причинам*:	0,9	0,6	1,5	0,9	0,8	78,5
отсутствие какой-либо оплачиваемой работы	0,8	0,4	1,5	0,7	1,3	3,7
невозможность найти постоянную оплачиваемую работу по месту жительства	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	1,1
недостаточный уровень квалификации и/или опыта работы	92,7	93,0	91,7	94,4	93,8	5,1
низкая оплата труда	1,4	1,4	1,3	0,4	0,4	2,5
низкая пенсия	0,9	0,8	1,0	1,0	1,0	2,0
наличие избыточной долговой нагрузки, связанной с оплатой кредитов и займов, в том числе ипотечных	0,5	0,6	0,4	0,5	0,6	2,5

недостаточный уровень образования для получения подходящей работы	0,8	1,0	0,6	0,4	0,7	2,1
плохое состояние здоровья	0,0	0,0	0,1	…	…	…
утрата имущества вследствие кражи, грабежа, угона скота и так далее	0,2	0,3	0,1	0,2	0,1	1,1

По результатам обследования 20,5% респондентов отметили, что имеют возможность самостоятельно приобрести жилье, 40,1% - частично, при этом 22,5% опрошенных указали, что удовлетворены поддержкой государства в приобретении жилья (улучшении жилищных условий).

Более половины респондентов (63,4%) указали, что уверены в моральной поддержке родственников или знакомых, при этом сельчане более удовлетворены, что при необходимости получат моральную поддержку нежели городские жители (64,8% и 62,7% соответственно).

О своем положительном будущем в перспективе уверены 42,4% респондентов, предполагают, что будет улучшение в будущем – 34,7%, и лишь 0,8% респондентов думают, что будут жить хуже (Панзабекова А. 2021).

Решение проблем повышения качества жизни связано с целым кругом задач: разработкой национальной концепции качества жизни; выработкой критериев оценки уровня качества жизни с обеспечением комплексного подхода; анализом качества жизни в разрезе областей Казахстана, результаты которого позволят обосновать региональные направления повышения качества жизни населения; определением подходов к формированию эффективной системы управления качеством жизни на региональном уровне (Шаукенова З. 2018).

В настоящее время наблюдаются изменения в социальной и экономической дифференциации регионального развития страны. В этой связи все большее значение приобретает исследование проблем качества и уровня жизни населения. Одной из стратегически важных задач государственных органов власти всех стран выступает решение проблем повышения качества жизни, особенно на региональном уровне, где данные проблемы не всегда рассматриваются комплексно. Оптимальное и результативное управление качеством жизни предполагает интегрированную системную оценку важнейших его составляющих с учетом специфики развития того или иного территориального образования. Однако, несмотря на их важное значение для эффективной реализации стратегии развития регионов, эти вопросы изучены недостаточно.

В современных условиях выхода Республики Казахстан на новый уровень развития, когда экономика и социальная сфера требуют приобретения нового качественного состояния, нацеленного на социально ориентированный тип

развития и, следовательно, удовлетворения не столько жизненно необходимых потребностей населения, но и обеспечение более высоких запросов, актуализируется исследование проблем управления качеством жизни. Данный аспект исследования связан с решением задач повышения эффективности управления качеством жизни как в целом в стране, так и на уровне регионов.

Список использованной литературы

1. Лебедева Л.С. (2018). «Качество жизни»: ключевые подходы и структура понятия, Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены № 4 (140), С. 68-80
2. Robert M. Kaplan & Andrew L. Ries (2009). Quality of Life: Concept and Definition. COPD: Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease. Volume 4, Issue 3, Pages 263-271
3. Горшкова А.В. (2019). Понятие категории «Качество жизни»: региональный аспект, Вестник Брянского государственного технического университета № 4(48), Россия, С. 167-172
4. Панзабекова А.Ж. (2020). Личная безопасность как показатель качества жизни населения, Society and Security Insights, 3(2), 2020, С.60-74.
5. Ауезова З.Т., Ауезова К.Т., Барлыков Е.К. (2021). Халықтың өмір сүру сапасын басқару тиімділігін арттырудың негізігі бағыттары, «Вестник университета «Туран» № 4(92). С.127-133
6. Теске Г.П., Радиловская Т.Ю. (2020). Особенности методов исследования качества жизни населения региона, Вестник Челябинского государственного университета. № 2 (436). Экономические науки. 2020., С. 145–152
7. Панзабекова А.Ж., Тажиева А.Е. и др. (2021). Институциональные механизмы повышения качества жизни населения в условиях формирования информационного общества/ Экономика: стратегия и практика, № 1 (16), 2021 г. / 20-33
8. Уровень и качество жизни в Казахстане: современное состояние и основные тенденции /Под ред. Шаукеновой З.К. (2018). Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан. – 104 с

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Кипкеева А.М., к.э.н., доц.
Северо-Кавказская государственная академия
Шеров А.Б., PhD, проф.
Университет Мамуна

Аннотация. В статье приводится анализ законодательной базы с целью развития специальных экономических зон Республики Узбекистан и

привлечения в страну иностранных инвестиций. Несмотря на то, что в настоящее время ведется активная законотворческая работа, до настоящего времени в республике нет законодательного акта, регламентирующего эффективность деятельности специальных экономических зон.

Ключевые слова: Нормативная и законодательная база, специальные экономические зоны.

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasining maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantirish va mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo‘yicha qonunchilik bazasi tahlil qilingan. Hozirda faol qonun ijodkorligi ishlari olib borilayotganiga qaramay, bugungi kunga qadar respublikada maxsus iqtisodiy zonalar faoliyati samaradorligini tartibga soluvchi qonunchilik hujjati mavjud emas.

Kalit so'zlar: Normativ-huquqiy baza, maxsus iqtisodiy zonalar.

Annotation. The article provides an analysis of the legislative framework for the development of special economic zones of the Republic of Uzbekistan and attracting foreign investment to the country. Despite the fact that active legislative work is currently underway, so far there is no legislative act in the republic regulating the effectiveness of special economic zones.

Keywords: Regulatory and legislative framework, special economic zones.

Первый закон «О специальных экономических зонах» в Республике Узбекистан был издан и введен в действие еще в 1996 году. В настоящее время данный закон утратил силу. Первая специальная экономическая зона (СЭЗ) «Навои» была образована в 2008 в Навоийской области, которая успешно осуществляет свою деятельность и по настоящее время. В 2012 году была создана СЭЗ «Ангрен», в 2013 году также была образована СЭЗ «Джиззак» в Джиззакской области. СЭЗ «Ургут», «Коканд», «Гиждуван» были образованы и успешно функционируют с 2017 года.

С развитием специальных экономических зон в Республике Узбекистан совершенствуется законодательство. К примеру, в 2016 году издан Указ Президента Республики Узбекистан от 26.10.2016 года № УП-4853 «О дополнительных мерах по активизации и расширению деятельности специальных экономических зон» (УП-4853.2024).

Далее 25.12.2019 году был издан Закон Республики Узбекистан «Об инвестициях и инвестиционной деятельности» № ЗРУ-598 (№ ЗРУ-598.2024). Затем 17.02.2020 года издан Закон «О специальных экономических зонах» ЗРУ-604. Основной целью совершенствования нормативно-правовой базы в Узбекистане является привлечение иностранных инвестиций. На законодательном уровне гарантируется защита прав и обязанностей инвесторов. Устанавливаются налоговые, таможенные льготы и преференции, что в свою очередь стимулирует приток иностранных инвестиций в страну.

К примеру, согласно Закону ЗРУ-604 участники специальных экономических зон освобождаются от уплаты налога на прибыль. Данная

преференция распространяется, при соблюдении следующих условий.

Во-первых, участники СЭЗ освобождаются от уплаты налога на прибыль на 3 года, если объем инвестиций составляет от 3 млн. до 5 млн. долларов США.

Во-вторых, при инвестировании от 5 млн. до 15 млн. долларов США льгота действует до 5 лет.

В-третьих, если размер инвестиций от 15 млн. долларов США и выше. В этом случае льгота действует сроком до 10 лет.

Также на законодательном уровне предусмотрено освобождение от уплаты земельного налога, налога на имущество, а также освобождение по сборам за пользование водными ресурсами.

Для развития СЭЗ на территории Республики Узбекистан и привлечения инвестиций в страну предоставляются льготы по НДС. Участникам специальных экономических зон предоставляется отсрочка уплаты НДС сроком 120 дней. Условия предоставления данной льготы прописаны также в законе ЗРУ-604.

В 2016 году был издан Указ Президентом Республики Узбекистан № УП-4853. В соответствии с Указом участники СЭЗ освобождаются от уплаты таможенных пошлин за исключением таможенных сборов за таможенное оформление товаров. Данная преференция действует при условии приобретения сырья, материалов или оборудования для осуществления деятельности в СЭЗ.

В данном исследовании мы используем системный подход, включающий сравнительный анализ законодательство Республики Узбекистан, гарантирующее права, обязанности участников СЭЗ. Также были использованы современные методы сбора и обработки информации, связанной с деятельностью СЭЗ республики.

Целью исследования является изучение нормативно-правовой базы Узбекистана, гарантирующее права и обязанности иностранных инвесторов и участников СЭЗ.

По официальным данным Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан на конец 2023 года насчитывается 23 СЭЗ. По официальным данным Агентства по привлечению иностранных инвестиций при Министерстве инвестиций промышленности и торговли республики Узбекистан в настоящее время на территории республики функционирует 23 СЭЗ из которых (1, с. 192):

1) 8 СЭЗ фармацевтической отрасли - «Нукус-фарм», «Зомин-фарм», «Косонсой-фарм», «Сирдарё-фарм», «Бойсун-фарм», «Бустонлик-фарм», «Паркент-фарм», «Андижон-фарм»;
2) 12 СЭЗ промышленная отрасль - «Навои», «Ангрен», «Джизак», «Ургут», «Гиждуван», «Коканд», «Чирокчи», «Нукус», «Сырдарья», «Наманган»,

«Хазарасп», «Термез»;
3) 2 СЭЗ сельскохозяйственная отрасль - «Балиқ ишлаб чикарувчи», «Бухоро-агро»;
4) 1 СЭЗ туристическая отрасль - «Чарвак».

Согласно Указу Президента Республики Узбекистан от 03.05.2017 г. № УП-5032 п. 3 срок функционирования СЭЗ «Зомин-фарм», СЭЗ «Косонсой-фарм», СЭЗ «Сирдарё-фарм», СЭЗ «Бустонлик-фарм» и СЭЗ «Паркент-фарм» составляет 30 лет с возможностью его последующего продления. В течение срока функционирования на территориях СЭЗ «Зомин-фарм», СЭЗ «Косонсой-фарм», СЭЗ «Сирдарё-фарм», СЭЗ «Бустонлик-фарм» и СЭЗ «Паркент-фарм» действуют особые налоговый и таможенный режимы.

В республике создана законодательная база относительно предоставления налоговых и таможенных льгот и преференций с целью привлечения иностранных инвесторов. Однако, до сих пор нет документа, регламентирующий оценку результативности деятельности специальных экономических зон, методических рекомендаций оценки эффективности предприятий-резидентов.

Немаловажной проблемой является несвоевременное выполнение своих договорных обязательств субъектами предпринимательской деятельности, в результате чего остаются неиспользованными земельные участки выделенные под СЭЗ. Президент республики Узбекистан Шавкат Мерзиёев запретил выходить с инициативой по расширению СЭЗ, пока не будут освоены все земли. Также для развития инфраструктуры в специальных экономических зонах из государственного бюджета было выделено 1,5 трлн. сум, а руководителям предприятий электроэнергетики и заместителям по строительству было поручено представить проектную документацию 1 марта этого года, а работы закончить 1 сентября.

Проведенное исследование позволило сделать вывод, что в настоящее время ведется активная работа по совершенствованию нормативной и законодательной базы с целью развития специальных экономических зон республики и привлечения иностранных инвестиций в страну. Также авторами был выявлен факт, что в Республики Узбекистан нет закон, регламентирующий эффективность деятельности специальных экономических зон. В настоящее время в стране нет документа, который бы регулировал эффективность СЭЗ. В Республике Казахстан и России изданы и введены в действие законодательные акты, регулирующие вопросы эффективности функционирования СЭЗ.

Использованная литература

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 26.10.2016 г. № УП-4853 «О дополнительных мерах по активизации и расширению деятельности свободных экономических зон» - Режим доступа: URL: https://lex.uz/docs/3056981 (дата обращения: 20.09.2024 г.)
2. Закон Республики Узбекистан, от 25.12.2019 г. № ЗРУ-598 «Об инвестициях

и инвестиционной деятельности» - Режим доступа: URL: https://lex.uz/ru/docs/4664144 (дата обращения: 20.09.2024 г.)
3. Матякубов, У. Р. Эффективность мер по привлечению инвестиций в специальные экономические зоны Узбекистана / У. Р. Матякубов, А. М. Кипкеева // Естественно-гуманитарные исследования. - 2024. - № 2(52). - С. 191-194. – EDN MMRYGG.

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ДОРОЖНОЙ ОТРАСЛИ

Ахмедов Рахмонжон Мамаджонович,
Наманганский государственный университет, академик АН Туран.
Ахмедов Фарход Рахмонжонович, Магистр экономики.

Аннотация. В статье предлагается пути решения задач, направленных на повышение роли высшего образования на рынке труда в сфере дорожного хозяйства, улучшение связи и интеграции между институтом и дорожными предприятиями, повышение качества образования для подготовки конкурентоспособных специалистов-дорожников.

Ключевые слова: система обучения; дорожное хозяйство; высшее образование; подготовка конкурентоспособных специалистов.

Abstract. The article proposes ways to solve problems aimed at increasing the role of higher education in the labor market in the field of road construction, improving communication and integration between the institute and road enterprises, improving the quality of education for training competitive road workers.

Keywords: education system; road maintenance; higher education; training of competitive specialists.

Анализ существующей системы обучения студентов дорожников показывает, что одним из основных проблем подготовки кадров является недостаточная связь и низкий уровень интеграции между институтом и дорожными предприятиями, отсутствие учебно-методических материалов, разработанных с участием производственников, отсутствие реального привлечения высококвалифицированных специалистовпрактиков, частое использование традиционных методов обучения и как следствие, выпуск специалистов-дорожников с низкой конкурентоспособностью (Ахмедов Р.М. 2018). Следует подчеркнуть, что в настоящее время при разработке учебных планов, учебных программ, методических указаний по выполнению курсовых проектов, работ и дипломных проектных работ для подготовки специалистов – дорожников поверхностно учитываются потребности и требования работодателей. Необходимо отметить, что на эти вопросы начали уделять внимание с февраля 2017 года, когда был принят Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по совершенствованию системы управления дорожным хозяйством».

Для обеспечения выполнения Указа Президента Республики Узбекистан в учебных заведениях начали заключать корпоративные договора с предприятиями дорожной отрасли. Такие договора заключались между Наманганским государственным университетом (НамГУ), Наманганским инженерно-строительным институтом (НамИСИ) и Территориальным главным управлением по автомобильным дорогам Наманганской области, Наманганским учебным центром повышения квалификации работников дорожного хозяйства, ООО «Институт Намангандорпроект», а также Наманганским областным филиалом ООО «Дорожное-проектное бюро». Заключение корпоративных договоров между НамИСИ и предприятиями дали определенный толчок в плане углубления их интеграции.

Однако, при разработке содержательной части учебных планов, учебных программ, методических указаний по выполнению курсовых проектов, работ и дипломных проектных работ, а также проведении занятий в процессе обучения, в том числе и в производственных базах предприятий, для подготовки специалистов – дорожников не были реально привлечены ведущие специалисты – производственники в силу их занятости в своих основной деятельности. Данная статья направлена на повышение качества и количества мероприятий, организуемых НамИСИ и Территориальным главным управлением по автомобильным дорогам Наманганской области, Наманганским учебным центром повышения квалификации работников дорожного хозяйства, ООО «Институт Намангандорпроект», а также Наманганским областным филиалом ООО «Дорожное-проектное бюро», совместной работы по разработке учебных программ; создание программ стажировки и практики студентов на производственных предприятиях, а также программ подготовки сотрудников дорожных организаций в НамИСИ в очных и заочных формах обучения; предоставление студентам и профессорско-преподавательскому составу НамИСИ доступа к современным, актуальным в дорожном хозяйстве машинам и механизмам, оборудованиям и лабораторным базам; а также повышение эффективности научных исследований, проводимых в НамИСИ, ориентированных на разработку инновационных строительных материалов, технологий строительства, эксплуатации и содержания, автомобильных дорог, искусственных сооружений и повышению эффективности организации и управления дорожным хозяйством, имеющие важное значение для развитие национальной экономики.

Основной целью исследования является выявление и решение задач, направленных на повышение роли высшего образования на рынке труда в сфере дорожного хозяйства. А также, улучшение связи и интеграции между институтом и дорожными предприятиями, усовершенствование содержательной части учебно-методических материалов с участием производственников, реальное привлечение ведущих специалистов – производственников, повышение качества образования и подготовки конкурентоспособных специалистов-дорожников, играющих важную роль в

улучшении качество автомобильных дорог, на основе творческих и инновационных подходов в обучении. Для реализации основной цели планируется применять следующую стратегию: Реальное и максимальное привлечение ведущих специалистов – производственников дорожной отрасли в процесс разработки содержательной части учебных материалов. Использование материальнотехническую базу производства с привлечением специалистов практиков, а также внедрение прозрачных и инновационных методов проведения занятий, мониторинга их качества и проверки знаний студентов, дающих реальных результатов в процессе подготовки конкурентоспособных специалистов – дорожников в НамИСИ.

Реализация стратегии предполагает решение следующих задач:

1. Организовать рабочую группу из числа ведущих профессорско-преподавательского состава и ведущих специалистов – производственников дорожной отрасли.
2. Изучение и анализ проблем и недостатков подготовки специалистов – дорожников в Наманганском инженерно-строительном институте.
3. Изучение и совершенствование содержательной части учебных материалов и процессов.
4. Разработка текстов лекций, методических указаний для проведения практических и лабораторных занятий с применением IT “iSpring” и интерактивной педагогической технологии «ИНСЕРТ» (Ахмедов Р.М., 2021,).
5. Привлечение ведущих специалистов – производственников для проведения занятий.
6. Участие рабочей группы в мониторинге проведении занятий.
7. Внедрение проведения мониторинга качества занятий в «one line» режиме.

Реализация предложенной стратегии качественно улучшить существующий корпоративный связь между НамГУ, НамИСИ и Территориальным главным управлением по автомобильным дорогам Наманганской области, Наманганским учебным центром повышения квалификации работников дорожного хозяйства», ООО «Институт Намангандорпроект», а также Наманганским областным филиалом ООО «Дорожное-проектное бюро». Так как, они являются работодателями и заинтересованы в повышении качества подготовки специалистов-дорожников на основе созданных учебных материалов с их непосредственным участием. Реальными результатами будут следующие:

- Разработка путеводителя, охватывающего все вопросы по изучению предметов и применению полученных знаний на практике, а также рекомендуемый рациональный режим дня студента, способствующих повышению успеваемости и посещаемости в период обучения в институте.
- Разработка рабочего учебного план для 1-курса направления 5340800 «Автомобильные дороги и аэродромы» в тесном сотрудничестве со специалистами - дорожниками.

- Разработка учебных программ предметов по выбору студента в тесном сотрудничестве со специалистами - дорожниками.
- Разработка рабочих учебных программ по всем предметам для направления 5340800 «Автомобильные дороги и аэродромы» в тесном сотрудничестве со специалистами - дорожниками.
- Разработка методических указаний и программ по прохождению ознакомительных, производственных и преддипломных практик в тесном сотрудничестве со специалистами - дорожниками.
- Разработка учебно-методических комплексов по всем предметам в тесном сотрудничестве со специалистами - дорожниками.
- Достижение 100 процентного проведения практических и лабораторных занятий на производственных предприятиях.
- Привлечение ведущих специалистов – практиков для проведения занятий.
- Формирование базы тем для дипломных проектных работ, охватывающих все проблемы дорожного хозяйства.
- Достигается высокий уровень посещаемости и успеваемости студентов, и подготовка конкурентоспособного специалиста-дорожника, которые являются одними из ключевых проблем ВУЗов.

Для реализации предложения в дорожных организациях Наманганской области, НамГУ и НамИСИ имеются опытные и высококвалифицированные специалисты и профессорско-преподавательский состав, имеющие сертификаты по повышению квалификации и портфолио с высокими баллами, а также опыт работы по выполнению зарубежных (“Евроазия”, “USAID”) грантов, направленных на разработку учебных программ и учебных пособий для магистратуры.

Для решение данной проблемы разрабатывается компьютерная программа для мониторинга обеспеченности районных унитарных предприятий дорожной отрасли Республики Узбекистан. В настоящее время креативной группой разработана автоматизированное программное обеспечение “MONITORIG” и размещен в интернет по адресу http://loyiha.nammqi.uz, а также оформляется заявка на получение свидетельство Агентства по интеллектуальной собственности Республики Узбекистан об официальной регистрации программы для электронных-вычислительных машин. В главной странице программного обеспечения “MONITORIG” размещены восемь разделов, в том числе раздел «Трудовые ресурсы», в которой иллюстрируется соответствие специальности сотрудников занимаемой должности, прохождения курса повышения квалификации. Например, в разделе «Трудовые ресурсы» автоматизированного программного обеспечения “MONITORIG” по состоянию на 25 октября 2019 года из 11 сотрудников исполнительного аппарата специальность одного соответствует занимаемой должности, что в процентах составляет 9,09 процентов, а показатель прохождения курса повышения квалификации тоже составляет аналогичную цифру. Эти цифры

должны быть соответственно 100 процентов и минимум 33 процента, так как периодичность прохождения курса повышения квалификации равняется трем годам. Такое положение дел отрицательно влияет на качество выполняемых работ. Если принимать, что экономические потери от не соответствии специальность и компетентности сотрудника занимаемой должности, и от не прохождения курса повышения квалификации равными, соответственно одному проценту от общего объема выполняемых работ, то общие потери, по укрупненным расчетам, равняются 2400 миллионам сумам ежегодно.

1. Разрабатывается рабочий учебный план для всех направлений обучения по специальности автомобильных дорог в сотрудничестве с высококвалифицированными специалистами – практиками.
2. Осуществляется разработка учебных программ предметов по выбору студента в тесном сотрудничестве со специалистами - дорожниками.
3. Разрабатывается методические указания и программы по прохождению ознакомительных, производственных и преддипломных практик в тесном сотрудничестве со специалистами - дорожниками.
4. Внедрение рекомендаций создаст реальную основу для разработки учебно-методических комплексов по всем предметам в тесном сотрудничестве со специалистами, имеющими большой практический опыт работы в реальных производственных ситуациях.
5. Достигается углубление и расширение связи и интеграции ВУЗа с производством способствует достижение 100 процентного проведения практических и лабораторных занятий на производственных базах предприятий.
6. Расширение связи между ВУЗом и производством способствует привлечении ведущих специалистов – практиков для проведения занятий.
7. Углубления и расширение интеграции ВУЗа и производства способствует формированию базы тем для дипломных проектных работ, охватывающих все проблемы дорожного хозяйства.
8. Реализация рекомендаций обеспечивает высокий уровень посещаемости и успеваемости студентов, а также подготовки конкурентоспособных специалистов, которые являются одними из ключевых проблем ВУЗов.

Список литературы

1. Ахмедов Р.М. (2018). Повышение эффективности обучения студентов с применением приема “ИНСЕРТ”.// Материалы республиканской научнопрактической конференции. –Наманган, 2018. – С. 253-255.
2. Ахмедов Р. М. (2021). РАСШИРЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА–ОСНОВА ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ ДОРОЖНОЙ ОТРАСЛИ //Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск. – 2021. – №. 30. – С. 138.

ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТИ ХАВФСИЗЛИГИ, УНИНГ МОҲИЯТИ ВА ТУЗИЛИШИ

Арипов Ойбек Абдуллаевич, и.ф.н., проф.
Наманган муҳандислик-қурилиш институти
aripov2005@mail.ru
Мадиёров Шавкатбек Мухтарович
Наманган муҳандислик-қурилиш институти
Магистратура 2-босқич талабаси

Аннотация. Мақолада давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги масалалари ёритилган. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини миллий хавфсизликнинг ажралмас бир қисми сифатида ёритиб берилган. Муаллифлар томонидан мавзуга доир илмий ёндашилган мулоҳазалар келтирилган. Иқтисодий хавфсизликнинг моҳияти ва унинг тузилиши тўғрисида фикрлар билдирилган.

Калит сўзлар: давлат, иқтисодий хавфсизлик, миллий хавфсизлик, миллий иқтисодий манфаатлар, компонентлар.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы экономической безопасности государства. Экономическая безопасность государства выделена как неотъемлемая часть национальной безопасности. Авторы предоставили научные комментарии по теме. Высказаны мнения о природе экономической безопасности и ее структуре.

Ключевые слова: государство, экономическая безопасность, национальная безопасность, национальные экономические интересы, компоненты.

Abstract. The article examines the issues of economic security of the state. Economic security of the state is highlighted as an integral part of national security. The authors provided scientific comments on the topic. Opinions are expressed on the nature of economic security and its structure.

Keywords: state, economic security, national security, national economic interests, components.

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги миллий хавфсизликнинг ажралмас қисмидир.

Миллий хавфсизлик – жамият, давлат ва шахснинг ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимояланиш ҳолати(ЎзР Конституцияси 2023). Иқтисодий хавфсизлик билан бир қаторда миллий хавфсизлик давлатнинг ташқи сиёсати ва ички сиёсий хавфсизлигини, унинг ҳарбий хавфсизлигини, ахборот хавфсизлигини, шахсий, ижтимоий, маънавий, экологик ва бошқа турдаги хавфсизликни ўз ичига олади (Абулкасимов Х.П. 2012).

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги (ИХ) деганда миллий иқтисодиётни ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимоя қилиш ҳолати тушунилади, бунда у жамиятнинг изчил ривожланишини, ноқулай ташқи ва ички омиллар мавжуд бўлганда унинг иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашга қодир(ПФ-60-сон).

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги – бу моддий ишлаб чиқаришнинг доимий ўзгариб турадиган шароитларини, мамлакат иқтисодиётига ташқи ва ички таҳдидларни (хавфларни) акс эттирувчи мураккаб ижтимоий-иқтисодий ҳодиса(Арипов, О.А. 2018).

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражаси ва ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ҳолати, илмий-техник тараққиётнинг (ИТТ) ривожланиши ва унинг ютуқларидан миллий иқтисодиётда, ташқи иқтисодий алмашинувда ва халқаро вазиятда фойдаланиш билан белгиланади. Иқтисодий хавфсизликнинг моддий асоси кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни, фуқароларнинг цивилизациялашган турмуш даражасини ва давлатнинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга қодир ривожланган ишлаб чиқарувчи кучлардан иборат (Ишмуҳаммедов А.Э. 2008).

Иқтисодий хавфсизликнинг моҳиятини тушуниш учун унинг “ривожланиш” ва “барқарорлик” тушунчалари билан боғлиқлигини тушуниш муҳимдир. Миллий иқтисодиётнинг ривожланиши иқтисодий хавфсизликнинг таркибий қисмларидан биридир. Агар иқтисодиёт ривожланмаса, давлатнинг миллий иқтисодиётга салбий ташқи ва ички таъсирларга қарши туриш қобилияти кескин камаяди(Шамагдиев А. 2012).

Фикримизча, “Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги” тоифасининг мазмунини турли томонлардан кўриб чиқиш мумкин.

Иқтисодий хавфсизлик иқтисодиётнинг ҳолати, яъни иқтисодий, ишлаб чиқариш ва технологик омиллар мажмуаси репродуктив циклни амалга оширишга имкон берадиган миллий иқтисодиётнинг ҳолати сифатида ифодаланиши мумкин.

Иқтисодий хавфсизликни миллий иқтисодиётнинг ривожланиши давомида унинг ишончли ишлашини таъминлайдиган шарт-шароитларни яратиш ва мустаҳкамлаш жараёни сифатида ҳам кўриб чиқиш мумкин.

Ва ниҳоят, давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги тизимини ўзаро боғланган таркибий элементларнинг тўплами сифатида белгилаш мумкин: ишлаб чиқаришни моддий таъминлаш; ишчи кучининг ҳолати; асосий ишлаб чиқариш капиталининг (фондларининг) ҳажми ва прогрессивлиги; тадқиқот, ишланмалар ва технологик инновацияларни ривожлантириш; маҳсулотларни ташқи ва ички бозорларда сотиш имкониятлари.

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлигининг таркибий қисмлари (таркибий қисмлари) қуйидагилардир:

- саноат салоҳияти;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш даражаси;
- табиий ресурслар захиралари;
- мамлакатнинг географик жойлашуви;
- ижтимоий-демографик ривожланиш даражаси, шунингдек
- иқтисодиётни давлат бошқаруви даражаси.

Масалан, АҚШ, Россия, Япония, Хитой, Европа Иттифоқи ва бошқа бир қатор давлатлар саноат салоҳияти, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши, табиий ресурслар захиралари бўйича дунёда етакчи ўринни эгаллайди ва ушбу мамлакатларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга ёрдам берадиган қулай географик жойлашувга эга.

Шу билан бирга, улар баъзан саноат салоҳияти, фойдали қазилмалар захиралари, ижтимоий-демографик ривожланиш даражаси, шунингдек иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш даражаси билан кескин фарқ қилади.

Шу муносабат билан миллий иқтисодий манфаатларни ҳимоя қилиш ва мамлакат иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш муаммосига батафсил тўхталамиз.

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги нафақат муваффақиятли иқтисодий ривожланишни, балки миллий иқтисодий манфаатларни ҳимоя қилиш механизмларини яратиш зарурлигини ҳам белгилайди.

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш стратегияси нафақат жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашга, балки миллий иқтисодиётни зарур ресурслар билан таъминлашга; ишлаб чиқарилган маҳсулотларни экспорт қилиш хавфсизлигига; аҳолининг этарли турмуш даражасини сақлаб қолишга ва бошқаларга ҳам йўналтирилиши керак.

Шу билан бирга, иқтисодий хавфсизлик стратегиясини амалга оширишнинг асосий устувор йўналишларидан бири бу соҳада давлат томонидан тартибга солиш тизимини барпо этишдан иборат бўлиб, бу жамият барбод бўлишининг олдини олишда принципиал аҳамиятга эга.

Бозор иқтисодиётининг бир нечта моделлари мавжуд бўлиб, улар, биринчи навбатда, миллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш даражасида фарқланади.

Умуман олганда, миллий хавфсизликнинг иқтисодий асосларини мустаҳкамлаш бўйича давлат фаолияти қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

- иқтисодий ислоҳотларнинг барча йўналишлари, шу жумладан институционал ислоҳотлар бўйича фаолиятни мувофиқлаштириш;
- тартибга солиш майдонини яратиш;
- шунингдек, иқтисодий бошқарув тизимини қуриш.

Хусусан, иқтисодий хавфсизликнинг таркибий элементларини кўриб чиқишга батафсил тўхталиб ўтамиз.

Иқтисодий хавфсизликнинг таркибий тузилмавий элементлари қуйидагилардир: технологик, техник ва ишлаб чиқариш, пул-кредит, хом ашё, энергия, экологик, ахборот ва экологик компонентлар.

Иқтисодий хавфсизликнинг *технологик таркибий қисми* фуқаролик ва мудофаа ишлаб чиқаришининг этакчи тармоқларида ютуқни таъминлайдиган

энг қисқа вақт ичида энг янги технологик ечимларни мустақил равишда ишлаб чиқишни кафолатлайдиган мамлакатнинг илмий-техник салоҳиятининг ҳолатини назарда тутади.

Унинг *техник ва ишлаб чиқариш компоненти* давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда катта аҳамиятга эга. Бу мамлакат саноатининг ташқи иқтисодий алоқалар бузилган ёки ички ижтимоий-иқтисодий зарбалар юзага келган тақдирда, уларнинг салбий оқибатларини зудлик билан қоплаш, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни барқарор амалга ошириш ва жамоат (шу жумладан мудофаа) эҳтиёжларини қондириш қобилиятини англатади. Бу ишлаб чиқаришнинг моддий ва ижтимоий омиллари билан чамбарчас боғлиқ.

Ташқи таъминотга қарамлик давлатнинг миллий хавфсизлиги учун алоҳида хавф туғдиради. Иқтисодий ёки тўғридан-тўғри ҳарбий қарама-қаршилик кучайган тақдирда, бундай қарамлик жиддий иқтисодий қийинчиликларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун биринчи даражали ва истеъмолга зарур бўлган маҳсулотларини маҳаллий шароитларда юқори сифатли ва етарлича ишлаб чиқариш жуда зарур бўлади.

Валюта-кредитдан иборат таркибий компонент давлатнинг хорижий кредитлар ва инвестицияларни олиш, жойлаштириш ва улардан фойдаланиш, шунингдек уларнинг пул-кредит тизимининг барқарор ишлашини таъминлайдиган ва ноқулай ташқи ва ички иқтисодий шароитларда давлат эҳтиёжларини қондирадиган чегаралар доирасида тўлаш қобилияти сифатида белгиланиши мумкин.

Озиқ-овқат ва хом ашё таркибий компоненти мамлакат иқтисодиётини мос равишда миллий иқтисодиётнинг самарали ишлаши учун зарур бўлган миқдорда озиқ-овқат ва хом ашё билан таъминлашни назарда тутади. Хом ашё компонентининг хусусиятлари мамлакатда аҳолини озиқ-овқатга бўлган талабини қондириш ва унинг таъминотини шакллантириш билан тушунтирилади. Озиқ-овқат ва хом ашё хавфсизлигини таъминлашнинг муаммоли масалалари миллий иқтисодиётнинг озиқ-овқат ва хом ашё импортига боғлиқлиги ҳисобланади.

Энергияга хос компонент ички истеъмол учун энергия ресурсларини жисмоний этказиб бериш барқарорлигини таъминлаш ёки миллий иқтисодиётни улар учун янги жаҳон нархларига мослаштиришни ўз ичига олади. Энергия хавфсизлиги тўғридан-тўғри ёки билвосита ёнилғи-энергетика комплекси (ЭК) ривожланишига зарар этказиши мумкин бўлган ҳодисаларни аниқлаш, аниқлаш ва тизимлаштиришни ўз ичига олади.

Давлатнинг энергетик хавфсизлигини пасайтирадиган муаммоларга қуйидагилар киради: асосий воситаларнинг ёмонлашиши, энергия ресурсларининг ички ва жаҳон нархларидаги тафовут, саноатдаги хусусийлаштиришнинг суръати ва кўлами, нотўғри бошқарув ва меҳнат интизомининг пасайиши, бу эса энергия ресурсларининг ўсишига олиб келади.

Экологик компонент миллий иқтисодиётнинг ҳолатини таъминлайди, унда жамият ва атроф-муҳит ўртасидаги қарама-қаршиликларнинг олдини олиш ёки ўз вақтида ҳал қилиш, давлатнинг иқтисодий салоҳиятига зарар етказишга йўл қўйилмайди.

Ахборот компоненти мамлакатнинг иқтисодий мажмуасида ва хорижий шериклар билан ишлаб чиқариш, илмий-техник маълумотларнинг ўзаро алмашинуви тартибини ўз ичига олади, бунда ишлаб чиқариш технологиясининг махфийлиги кафолатланади.

Миллий иқтисодиётни, ахборот урушининг кучлари ва воситаларини ахборот билан таъминлашда устунликка эга бўлган мамлакат иқтисодий ва ҳарбий-сиёсий соҳаларда етакчиликка ишониши, стратегик ва иқтисодий устунликка эга бўлиши аксиомадир. Кўриниб турибдики, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш давлатнинг энг муҳим вазифасидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абулкасимов Х.П. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. – Т.: Akademiya, 2012.
2. Арипов, О.А. (2018). Основные компоненты формирования деловой среды и масштабные развития в экономике узбекистан. In Региональные проблемы преобразования экономики: интеграционные процессы и механизмы формирования и социально-экономическая политика региона (pp. 121-123).
3. Гордиенко Д.В. Основы экономической безопастности государства. Аналитический доклад. –М.: 2009.
4. Ишмуҳаммедов А.Э., Джуманиязов Ш.Р. Иқтисодий хавфсизлик (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2008 – 197 бет.
5. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. (Книга четвертая) Институт экономики РАН – М.: ЗАО Финстатинформ, 2002.
6. Шамагдиев А. «Иқтисодий хавфсизлик ва божхона сиёсати» фанидан маъруза матнлари. –Т.: 2012.
7. Экономическая безопасность: учебник для вузов /под общ. ред Л.П.Гончарова – 2-е изд., перераб.и доп. –М.: Изд-во Юрайт, 2018. – 340с.
8. Экономическая безопасностъ: учеб.пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления / (В.А. Богомолов и др); под ред. В.А. Богомолова.- 2-е изд., перераб.и доп. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 295 с.
9. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред.В.К. Сенчагова. 2-е изд. –М.: Дело, 2005. – 896 с.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 2023
11. Edited by Sheila R. Ronis// Economic Security. Published for the Center for Strategic Conferencing Institute for National Strategic Studies by National Defense University Press Washington, D.C. 2011/

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон

АҲОЛИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТУРМУШ ШАРОИТЛАРИ ВА УНИ ЯХШИЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Арипов Ойбек Абдуллаевич, и.ф.н., проф.
Наманган муҳандислик-қурилиш институти
aripov2005@mail.ru

Аннотация. Мақолада аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароити ва уни яхшилаш йўллари тўғрисида мулоҳазалар юритилади. Аҳоли турмуш даражасининг муҳим жиҳатлари атрофлича, кенг ёритилган. Аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароитларини яхшилашга доир тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: ислоҳотлар, аҳоли турмуш даражаси, ижтимоий-иқтисодий шароит, даромадлар, иқтисодий ўсиш.

Аннотация. В статье рассматриваются социально-экономические условия жизни населения и пути их улучшения. Подробно и широко освещены важные аспекты уровня жизни населения. Даны рекомендации по улучшению социально-экономических условий жизни населения.

Ключевые слова: реформы, уровень жизни населения, социально-экономические условия, доходы, экономический рост.

Abstract. The article examines the socio-economic living conditions of the population and ways to improve them. Important aspects of the population's standard of living are covered in detail and widely. Recommendations are given for improving the socio-economic conditions of life of the population.

Keywords: reforms, standard of living of the population, socio-economic conditions, income, economic growth.

Аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароити – бу фуқароларнинг турмуш даражаси, фаровонлиги ва ижтимоий ривожланишини белгиловчи шароитлар бўлиб, жамиятдаги шахслар ёки оилаларнинг иқтисодий ҳолати, яшаш стандартлари ва ижтимоий ҳолатлари билан боғлиқ шарт-шароитларни ўз ичига қамраб олади. Ушбу шарт-шароитларнинг муҳим жиҳатларига қуйидагилар киради:

1. Аҳолининг даромадлари – иш ҳақи, ижтимоий нафақалар, пенсиялар. Бошқача айтганда, аҳоли даромади ва иш билан таъминланиш даражаси қанчалик юқори бўлса, ижтимоий-иқтисодий турмуш даражаси шунча ошган бўлади. Одамлар қанчалик кўп иш ҳақи олишлари ва уларнинг меҳнат бозоридаги иштироклари аҳолининг иқтисодий фаровонлигига таъсир қилади.

2. Бандлик даражаси – иш жойларининг мавжудлиги, меҳнат сифати, ишсизлик. Маълумки, бозор иқтисодиёти шароитида ҳамма нарса рақобатга

бориб тақалади. Рақобат асосида жамиятнинг ривожланиши натижасида яхши иш жойларини топишга, меҳнат сифатининг ошишига ва ишсизликни олдини олишга эришилади. Қайси мамлакатда бандлик даражаси юқори бўлса, ўша мамлакатда аҳолининг тушмуш даражаси ҳам юқоридир. Аммо бозор иқтисодиёти шароитида барибир ишсизлик даражаси белгилаб борилади. Масалан, 2023 йилда глобал ишсизлик даражаси 5,1% ни ташкил этди. Бу эса 2022 йилга нисбатан 0,2 фоизга камайганлигини кўрсатади.

3. Таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларидан фойдаланиш – соғлиқни сақлаш даражаси, мактаблар ва университетларнинг мавжудлиги. Бизнинг ҳаётимизда энг зарур соҳалар – бу таълим ва соғликни сақлаш. Бу икки соҳа инсон тараққиётида муҳим аҳамият этган соҳалар ҳисобланади. Биринчидан, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароитини яхшилаш энг аввало инсоннинг олган билимига, тафаккурининг ўсиб боришига боғлиқ бўлади. Иккинчидан, инсон саломатлигини асраш, соғлом турмуш шароитларини яратиш ва таъминлаш ҳам аҳолининг турмуш даражасининг ўсишига жуда катта таъсир кўрсатади. Фақат соғлом жамият вакиллари ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ўсиш тенденцияларини таъминлаб бера олиши мумкин. Таълим сифатининг юқори бўлиши ва саломатликни сақлаш соҳасидаги хизматларнинг мавжудлиги ижтимоий ҳолатни яхшилашда муҳим аҳамиятга эга.

4. Уй-жой шароитлари – уй-жой мавжудлиги, инфратузилма, коммунал хизматларнинг яхши йўлга қўйилганлиги. Уй-жойга эга бўлиш ёки ижарада яшаш, яшаш жойининг сифати ҳамда ҳаётнинг қулайликлари аҳолининг умумий турмуш даражасига таъсир кўрсатади. Инсоннинг уй-жой билан боғлиқ шароити яхши бўлгандагина у яхши таълим олади, яхши ишлайди, яхши яшайди ва ҳоказо.

5. Экология ва атроф-муҳит – экологик хавфсизлик, атроф-муҳит ҳолати. Дарҳақиқат, ҳозирги даврга келиб экологик муаммоларни олдини олиш зарур. Атроф-муҳит ҳолатига қараб инсоннинг соғлом тушмуш тарзи белгиланмоқда. Масалан, хавонинг ифлосланиши натижасида инсон саломатлигига жиддий путур етмоқда. Бу эса жамиятнинг фаровон ривожланишига ёки аҳолининг турмуш даражасининг ўсишига ўзининг салбий таъсирини кўрсатмай қолмайди.

Юқоридаги каби шарт-шароитлар энг ривожланган мамлакатларда давлат томонидан юқори даражада ташкил этилган. Аммо иқтисодиётини бозор тизимига асослаган МҲДларида бундай шарт-шароитларни яратиш учун янад бир қатор ислоҳотларни амалга ошириш зарур бўлмоқда.

Ҳозирги кунда мустақил ҳамдўстлик давлатлари қаторида Ўзбекистонда ҳам аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароитини яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирлар кўриб борилмоқда.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб аҳолининг ижтимоий-иқтисодий шароитларни яхшилашнинг қуйидаги йўлларини алоҳида эътироф этамиз:

1. **Иқтисодий ўсишга эришиш** – аслида иқтисодий ўсиш тушунчаси одатда аҳолининг турмуш даражаси юқори бўлган мамлакатларда (ривожланган мамлакатлар) ишлатилади. Иқтисодий ўсиш – бу миллий иқтисодиётнинг доимий ривожланиш динамикасидир. Иқтисодий ўсиш ҳам микроиқтисодий, ҳам макроиқтисодий кўламда рўй беради. Масалан, микроиқтисодий ўсишда корхона, фирма ёки алоҳида тармоқ доирасидаги ўсиш тенденциялари инобатга олинса, макроиқтисодий ўсишда эса бутун жамият, давлат миқёсидаги иқтисодий ўсиш назарда тутилади. Иқтисодий ўсиш жамият ишлаб чиқариш фаолиятини намоён этади. Иқтисодий ўсиш натижасига қараб жамият ёки мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий вазиятини тасаввур қилиш мумкин. Иқтисодий ўсишга эришиш учун ишлаб чиқаришни рағбатлантирилади, инвестицияларни кўпайтирилади, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашга катта эътибор берилади.

Умуман олганда, иқтисодий ўсиш ижтимоий фаровонликни яхшилаш, истеъмол ва жамғарманинг ўсишига олиб келади. Бу эса аҳолининг ижтимоий-иқтисодий шароитларини яхшилашнинг муҳим йўлларидан биридир.

2. **Аҳоли даромадларининг ўсишига эришиш** – бу иқтисодий ривожланишнинг муҳим кўрсаткичларидан бири бўлиб, жамиятдаги фуқароларнинг иш ҳақи, тадбиркорлик фаолиятидан тушадиган даромадлар ва бошқа молиявий манбалардан олинадиган умумий тушумнинг ортиши билан боғлиқ ҳолатдир. Аҳоли даромадларининг ўсишида иш ҳақи ва нафақаларни индексация қилиш, ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари давлат кенг жорий этилади. Аҳолининг даромадлари ўсиб борса, жамиятда ўз-ўзидан иқтисодий ривожланиш таъминланади. Қолаверса, иқтисодий ўсиш ва янги иш ўринларининг яратилиши аҳоли даромадларининг кўпайишига сабаб бўлади.

Аҳолининг турли табақаларида иш ҳақи ёки маошлар даражасининг ортиши ҳам аҳолининг умумий даромадларига таъсир қилади. Иш ҳақи ва маошларнинг юқори даражада бўлиши меҳнатнинг сифатига жуда боғлиқ.

Шу билан бирга, аҳоли даромадларини ўсишига эришиш мақсадида ҳар қандай давлат сиёсатида инфляцияга қарши курашни кучайтириш талаб этилади. Чунки инфляция – нархларнинг кўтарилишини англатиб, баъзан номинал даромадлар ўсишига сабаб бўлса-да, ҳақиқий даромадларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Иккинчи томондан, эса ички ва ташқи инвестициялар аҳоли турмуш даражасининг яхшиланишига ёрдам беради.

Шундай қилиб, аҳоли даромадларининг ўсиши даромад олиш манбаларига, иш ҳақи ва нафақаларни индексацияланиб боришига, инфляцияни пасайтиришга ва инвестицияларни кенг жорий этишга кўп жиҳатдан боғлиқ.

3. **Иш ўринларини яратишга эришиш** – бозор иқтисодиёти тизимига асосланган ҳар қандай мамлакатда максимал даражада ишсизликни олдини олишга йўналтирилган сиёсат юритилади. Янги иш ўринларини яратиш учун

хусусий тадбиркорлик секторини ривожлантириш, инновацияларни рағбатлантириш, кадрларни қайта тайёрлаш дастурларини яратиш, ҳудудларни ривожлантириш, бозор инфратузилма объектларини фаоллаштиришга йўналтирилган чора-тадбирлар қўлланилади. Бу каби чора-тадбирлар янги иш ўринларини яратишга эришишнинг бирдан-бир йўлидир. Энг асосийси турли тармоқларда кадрларни самарали ишлашлари учун зарур бўлган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниб, уларни амалиётга жорий этиш лозим.

4. Таълим ва соғлиқни сақлашни ривожлантириш – бу икки ижтимоий соҳа инсон ҳаётида энг зарур ва муҳим соҳалар бўлиб, уларни энг аввало коррупциядан чиқариш процедураларини амалга ошириш талаб этилади. Таълим тизимини модернизация қилиш, тиббий хизматлар сифатини ошириш ҳар бир мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиёти йўлида жиддий ислоҳотларни талаб этади. Чунки таълимнинг юқори сифати одамларнинг билим ва малакасини оширишга ёрдам беради. Бу эса келажакда уларга яхши иш топиш имконини беради. Шу билан бирга, самарали соғлиқни сақлаш тизими инсонларнинг саломатлигини муҳофаза қилиб, уларни иқтисодий ва ижтимоий фаолиятда янада самарали иштирок этишига ёрдам беради.

Жамият тараққиётида таълимнинг ўрни қанчалик муҳим ҳисобланса, соғлиқни сақлаш тизимининг ривожланиши ҳам шунчалик даражада зарур. Аслида иқтисодий ўсишга эришиш учун ҳам аҳоли саломатлиги ва таълим даражасини ошириш жуда муҳим бўлиб, бу нафақат шахсий даражада, балки жамиятнинг умумий ривожланишида ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

5. Уй-жой ислоҳоти – бу арзон уй-жой қуриш, коммунал инфратузилмани яхшилаш, яшаш тарзини юксалтириш ва ҳоказо. Аслида уй-жой масаласи аҳоли фаровонлиги, соғлиғи ва иқтисодий барқарорликка таъсир қиладиган асосий омиллардан бири бўлиб, бу ислоҳотлар нафақат уй-жойга муҳтожларга қулай шароитлар яратиш, балки кенгроқ ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилишда ҳам ёрдам беради.

Уй-жой ислоҳотлари орқали қуйидаги натижаларга эришиш мумкин:

a) **Турмуш шароитларини яхшилаш**: Ишончли ва қулай уй-жойга эга бўлиш аҳолининг соғлиғи, таълим ва меҳнат бозоридаги имкониятларини яхшилайди.
b) **Иқтисодий ривожланиш**: Уй-жой қурилиши ва таъмири қўшимча иш ўринларини яратишга ёрдам беради, иқтисодиётнинг турли соҳаларига ижобий таъсир кўрсатади.
c) **Ижтимоий барқарорлик**: Уй-жой муаммосининг ечимини топиш аҳолининг қўллаб-қувватланиш ҳиссини оширади, ижтимоий тенгсизликни камайтиради.

Шунингдек, уй-жой ислоҳотлари доирасида барқарор ва экологик тоза уй-жойларни қуришга алоҳида эътибор бериш зарур.

6. Экологик дастурлар ишлаб чиқиш, яъни, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурсларни самарали фойдаланишга қаратилган дастурларни яратишни ўз ичига олади. Экологик дастурлар экологик

муаммоларни бартараф этишга хизмат қилиб, жамият учун долзарб масала ҳисобланади. Бундай дастурлар табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва инсоннинг саломатлигини сақлашга қаратилган чора-тадбирларни ўз ичига қамраб олади. Бундай чора-тадбирлар экологик тоза технологияларга инвестициялар киритиш, яшил энергияни ривожлантиришни тақазо этади.

Бу йўналишдаги дастурлар ҳар хил мақсадларга эга бўлиши мумкин:

1. **Муҳитни назорат қилиш**: Атмосфера, сув ва тупроқнинг ифлосланишини кузатиш ва назорат қилиш дастурлари.
2. **Табиий ресурслардан самарали фойдаланиш**: Энергия ва сув сарфини камайтириш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш бўйича дастурлар.
3. **Қайта ишлаш ва чиқиндиларни бошқариш**: Чиқиндиларни қайта ишлаш, кам чиқинди ишлаб чиқаришни таъминлайдиган технологияларни ишлаб чиқиш.
4. **Экологик маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш**: География ахборот тизимлари (ГИС) ёрдамида турли ҳудудларнинг экологик ҳолатини кузатиш ва прогноз қилиш.

Бундай дастурларни ишлаб чиқиш техник кўникмалар билан бирга, экологик қонунлар ва табиатни муҳофаза қилиш меъёрларини ҳам тушунишни талаб қилади.

Хулоса қилиб айтганда, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароитларини яхшилашда бир қатор муҳим вазифаларни амалга ошириш зарур бўлади. Бундай вазифаларни бажариш умумий турмуш даражасини яхшилашга ва жамиятнинг барқарор ривожланиши учун қулай шарт-шароитларни яратишга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Арипов, О. А. (2019). Создание благоприятного налогового климата для малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане актуальные вопросы совершенствования бухгалтерского учета, статистики и налогоблажения организаций (pp. 64-68).
2. Арипов, О. А. (2017). Современные тенденции развития малого бизнеса и предпринимательства в Узбекистане. British Journal for Social and Economic Research, 2(5), 33-40.
3. Арипов, О. А. (2018). ОСНОВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕЛОВОЙ СРЕДЫ И МАСШТАБНЫЕ РАЗВИТИЯ В ЭКОНОМИКЕ УЗБЕКИСТАН. In Региональные проблемы преобразования экономики: интеграционные процессы и механизмы формирования и социально-экономическая политика региона (pp. 121-123).
4. Арипов, О. А. (2019). Структурные элементы деловой среды и их влияния на функционирования субъектов малого бизнеса и предпринимательства. Региональные проблемы преобразования экономики, (8 (106)).

5. Арипов, О. А. (2015). Современное развитие малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане. Молодой ученый, (22), 332-334.
6. Арипов, О. А. (2017). Приоритетные направления развития малого бизнеса и предпринимательства в Узбекистане. Российское предпринимательство, 18(24).
7. Abdullayevich, A. O. (2021). Problems Of Agricultural Development In Uzbekistan. Design Engineering, 9724-9729.
8. Abdullayevich, A. O., & Abdullajanovich, U. T. (2021, December). Development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. In *Conference Zone* (pp. 123-128).
9. Juraev, E. S., & Xolmirzayev, U. A. (2020). SUPPORTING SMALL BUSINESS SUBJECTS BY TAX REFORMS. Экономика и социум, (1), 48-52.
10. Juraev, E. S. (2017). World experience in small business lending.
11. Juraev, E. S. (2018). Foreign experience in conducting financial policies for the development of small business. Russia, Экономика и социум.
12. Жураев, Э. С. (2017). Мировой опыт по кредитованию малого бизнеса. Высшая школа, (11), 14.
13. Juraev, E. S. (2017). World experience in small business lending.– Russia. Высшая школа.
14. Juraev, E. S. (2020). INFLATION RISK. Мировая наука, (1), 29-33.

КОРХОНАЛАРНИ АЖРАТИБ ЧИҚАРИШ ШАКЛИДА ҚАЙТА ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТАШКИЛИЙ ТАЪМИНОТИ

Дусмуратов Раджапбай Давлатбаевич, и.ф.д., проф.
Давлетов Икрам Рахимберганович, PhD, доц.
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
i.davletov@tsue.uz

Аннотация. Мақолада корхоналарни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишнинг моҳияти, норматив-ҳуқуқий ва ташкилий таъминоти кўриб чиқилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш” қонуни ва бошқа қайта ташкил этишни тартибга солишга доир асосий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тизимлаштирилган ва уларнинг талаблари илмий шарҳланган. Корхоналарни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишнинг асосий босқичлари тавсия этилган.

Калит сўзлар: қайта ташкил этиш, ажратиб чиқариш, норматив-ҳуқуқий таъминот, ташкилий таъминот, акциядорлик жамияти, бўлиш баланси.

Аннотация. В статье рассматривается сущность, нормативно-правового и организационного обеспечения реорганизации предприятий в форме выделения. Систематизированы основные нормативно- правовые документы, регулирующие реорганизаций, такие как Гражданский кодекс Республики Узбекистан, закон «Об акционерных обществ и защите прав акционеров» и

проведен научный обзор их требований. Рекомендованы основные этапы реорганизаций в форме выделения.

Ключевые слова: реорганизация, выделение, нормативно-правовое обеспечение, организационное обеспечение, акционерные общества, разделительный баланс.

Abstract. The article deals with the essence of the spin-off form of enterprise reorganisation, the main aspects of regulatory, legal and organisational support. Studied the requirements of the main normative legal documents regulating reorganisation, such as the Civil Code of the Republic of Uzbekistan, the law ‘On Joint Stock Companies and Protection of Shareholders’ Rights’.

Keywords: reorganization, spin-off, regulatory and legal support, organizational support, joint stock companies, separation balance sheet.

Бозор иқтисодиёти шароитида нафақат, хўжалик юритувчи субъектнинг фаолият йўналишларини қайта кўриб чиқиш зарурати вужудга келади, балки кейинги ривожланишнинг янги назарий асосларини ишлашни ҳам талаб қилади. Ушбу мақсадларда хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда турли хил шаклларда қайта ташкил этиш амалиёти кундалик ҳаётимизда қўлланилади. Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий барқарорлигини ошириш, харажатларни камайтириш, фойда ошириш ва маҳсулотларнинг бозордаги рақобатбардошлигини ошириш кабилар юридик шахсларни қайта ташкил этишни амалга оширишнинг сабабларидан бўлиши мумкин. Шундай қилиб, хўжалик юритувчи субъектларни қайта ташкил этиш ривожланган иқтисодиётнинг ажралмас элементи ҳисобланади ва корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш, бизнесни кенгайтириш ва солиқ тўловларини мақбуллаштиришнинг йўлларидан бири ҳисобланади. Юридик шахсларни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш – бизнеснинг “шаффофлиги”, бўлиш шаклида қайта ташкил этишда бизнесни “мақбуллаштириш”га имкон яратади.

Шундай қилиб, ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишдан стратегик мақсад пировард натижада соф пул оқимларини кўпайтириш ва рискларни пасайтиришдан иборат бўлмоқда. Корхоналар мулкдорлари ва менежменти томонидан амалга оширилаётган стратегия доирасида қўйилаётган мақсадга ёхуд ички имкониятларни сафарбар этиш ҳисобига ривожланиш, ёхуд қайта ташкил этиш йўли билан эришилиши мумкин. Ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишнинг кенг тарқалаётганлиги муносабати билан ушбу жараёнларнинг норматив-ҳуқуқий ва ташкилий-услубий таъминоти, хусусан молиявий ҳисоб услубларини такомиллаштириш зарурати кучаймоқда. Бу тадбирлар асосан қайта ташкил этиш жараёнида иштирок этадиган мулкдорлар ва менежерларнинг ахборотларга бўлган талабларига йўналтирилиши лозим. Чунки улар бу жараёнда ресурсларни бизнеснинг унумсиз ёки фаолиятнинг салоҳияти паст соҳаларидан, юқори

иқтисодий самара келтирадиган соҳаларига кўчириш боғлиқ бошқарув қарорларини қабул қилиш чоғида ахборотларга эҳтиёж сезадилар.

Корхоналарни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишда молиявий ҳисоб ва ҳисобот услубларини ривожлантириш, аввало ушбу жараёнларнинг моҳияти ва иқтисодий мазмунини чуқур билишга, қолаверса, норматив-ҳуқуқий ва ташкилий-услубий таъминотига асосланиши лозим. Бундай қайта ташкил этиш тадбирлари ташқаридан таъсир кўрсатиб, активлар ва пассивлар тузилмасининг ўзгартиради, бўлиш баланси ва бошқа зарур ҳужжатларни расмийлаштиришни талаб этади ҳамда мол-мулкларининг камайишига олиб келади. Кейинчалик эса, ушбу тадбирлар, самарасиз фаолият турларини камайтириш ёки бутунлай йўқотишга ёрдам бериши ва синергетик самарани вужудга келтириши мумкин.

Корхоналарни ажратиб чиқариш шаклларида қайта ташкил этиш тартиб-таомиллари уни амалга оширишнинг бир қанча босқичларига риоя қилган ҳолда кечади. Ажратиб чиқариш корхона фаолиятининг ҳар хил фазаларида амалга оширилиши мумкин. Корхоналарни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш амалларини молиявий ҳисоб ва ҳисоботда малакали акс эттириш учун мазкур жараёнларни норматив-ҳуқуқий тартибга соладиган тизим шаклланган бўлиши лозим. Фикримиз далили сифатида, ушбу масалага оид норматив-ҳуқуқий ва ташкилий-услубий ҳужжатлар ҳамда монографик тадқиқот объектларининг амалиётини ўрганиш натижаларини умумлаштириб мазкур тизимни шакллантирамиз (1-расм).

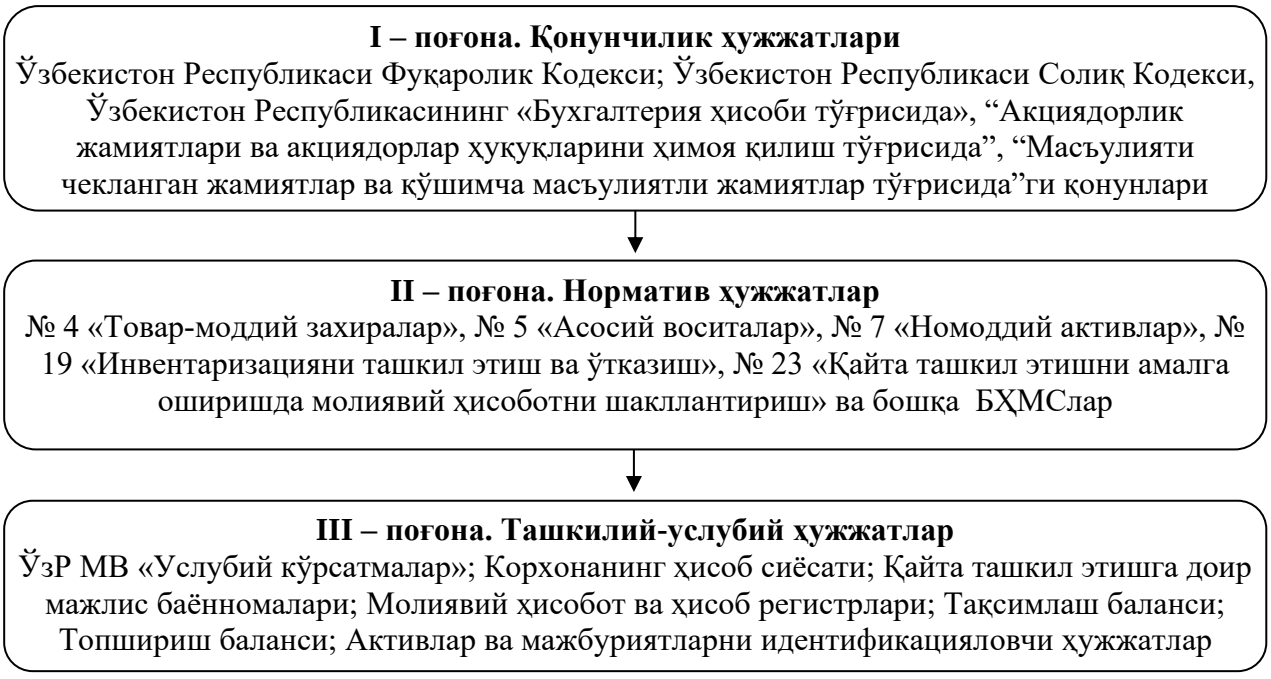

1-расм. Юридик шахсларни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишни норматив-ҳуқуқий тартибга солиш тизими

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг (Фуқаролик кодекси, 1995) 50-моддаси 4-бандига мувофиқ: «Юридик шахс таркибидан бир ёки бир неча юридик шахс ажралиб чиққанида қайта ташкил этилган юридик

шахснинг ҳуқуқ ва бурчлари (мажбуриятлари – Д.Р., Д.И.) тақсимлаш балансига мувофиқ уларнинг ҳар бирига ўтади».

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги (янги таҳрири) қонунининг ("Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонун, 2014) 96-моддасига мувофиқ: «Қайта ташкил этилаётган жамиятнинг фаолиятини тугатмаган ҳолда, унинг ҳуқуқ ва мажбуриятларининг бир қисмини ўтказган ҳолда бир ёки бир нечта юридик шахсни ташкил этиш жамиятни ажратиб чиқариш деб эътироф этилади».

Демак, ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишда битта (ёки бир нечта) корхонанинг фаолияти тугатилмасдан, у(лар)нинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини битта (ёки бир нечта) корхона(лар)га ўтказиш йўли билан янги корхона(лар) ташкил этилади (1-жадвал).

1-жадвал

Юридик шахсларни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш турлари

Белгилари	*Қайта ташкил этиш моҳиятининг баёни*
С = С + А + Б	«С» корхона фаолияти тугатилмасдан, ҳуқуқ ва ва мажбуриятларининг бир қисми «А» ва «Б» корхоналарига ўтказилади
А + Б = С + А + Б	«А» ва «Б» корхоналар фаолияти тугатилмасдан, ҳуқуқ ва мажбуриятларининг бир қисми «С» корхонага ўтказилади

ЎзР ФКнинг (Фуқаролик кодекси, 1995) 50-моддаси 4-бандига мувофиқ: «Қўшиб олиш шаклида қайта ташкил этиш ҳолларини истисно қилганда, янгидан вужудга келган юридик шахслар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб юридик шахс қайта ташкил этилган ҳисобланади».

Ушбу норманинг мазмуни 23-сон БҲМСнинг 8-бандида ("Қайта ташкил этишни амалга оширишда молиявий ҳисоботни шакллантириш", 23-сон БҲМС, 2024) батафсилроқ баён қилинган: «Қўшиб олиш шаклида қайта ташкил этиш ҳолларини истисно қилганда, қайта ташкил этиш натижасида юзага келган корхоналар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб корхона қайта ташкил этилган ҳисобланади».

Ўзбекистон Республикасининг «Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида»ги қонунининг ("Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида"ги қонун, 2001) 53-моддасига мувофиқ: «Агар ажратиб чиқарилаётган жамиятнинг ягона иштирокчиси қайта ташкил этилаётган жамият бўлса, унинг умумий йиғилиши жамиятни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш тўғрисида, ажратиб чиқариш тартиби ва шартлари тўғрисида қарор қабул қилади, шунингдек ажратиб чиқарилаётган жамиятнинг уставини ва бўлиш балансини тасдиқлайди, ажратиб чиқарилаётган жамиятнинг органларини сайлайди».

Шундай қилиб, ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиладиган корхоналарнинг иштирокчилари (акциядорлари) мажлис ўтказиб, корхонани ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қиладилар. Бундай қарор баённома билан расмийлаштирилади ва қайта ташкил этиш жараёнини амалга оширишда асос бўлади.

Корхона ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш ишларини самарали амалга ошириш учун, аввало амалга ошириладиган иш(ҳаракат)лар жадвали ишлаб чиқилиб, унда асосан: иш(ҳаракат) номи, уни ким амалга оширилиши, муддатлари ва қандай ҳужжат билан расмийлаштирилиши кўрсатилади.

23-сонли БҲМСнинг ("Қайта ташкил этишни амалга оширишда молиявий ҳисоботни шакллантириш", 23-сон БҲМС, 2024) 7-бандига мувофиқ таъсисчиларнинг қарорида:

- инвентаризация ўтказиш муддатлари;
- ҳуқуқий ворисларга бериладиган мол-мулкларни баҳолаш усули;
- соф фойдани тақсимлаш тартиби;
- ҳуқуқий ворисларнинг устав капиталини шакллантириш тартиби ва унинг миқдори;
- АЖ учун – қайта ташкил этилаётган жамиятнинг акцияларини ҳуқуқий ворислар акцияларига конвертациялаш тартиби келтирилади.

Яна бир муҳим масала, қайта ташкил этишнинг бошланиши тўғрисида манфаатдор шахслар хабардор қилиш.

Ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинганидан бошлаб 30 кун давомида, қайта ташкил этилаётган корхона(лар) қайта ташкил этишнинг бошланганлиги тўғрисида, ўзаро ҳисоб-китоблари мавжуд бўлган контрагентларни хабардор қилиши лозим.

Барча контрагентлар билан ўзаро ҳисоб-китоблар текширилиб (таққосланиб), натижалари таққослаш далолатномалари билан расмийлаштирилади.

Бундан ташқари, қайта ташкил этишнинг бошланганлиги тўғрисида қуйидаги манбалар орқали хабарнома берилиши лозим:

- босма ОАВларида ёки интернет- ОАВларида;
- интерактив давлат хизматларининг ягона порталида (my.gov.uz).

ЎзР ФКнинг 52-моддасига мувофиқ кредиторлар қуйидагиларни талаб қилишга ҳақли:

- мажбуриятларни муддатидан олдин бекор қилиш ёки бажариш;
- зарарларни қоплаш.

Кредиторлар қайта ташкил этиш тўғрисида хабардор ёки эълон қилинганидан ўз талаблари тўғрисида ёзма мурожаат қилишлари мумкин:

– МЧЖларда – 30 кун ичида (06.12.2001 й.№ 310-ЎРҚ 49-м.);
– АЖларда – 60 кун ичида (06.05.2014 й.№ 370-ЎРҚ 92-м.)

Таъкидлаш жоизки, корхоналарни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш амалиётида қайта ташкил этилаётган корхонанинг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарздорликлари билан боғлиқ муаммолар жуда кўплаб ҳолларда вужудга келади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси (Солиқ кодекси, 2019) 73-моддаси. «Агар юридик шахс календарь йил охиригача тугатилган (қайта ташкил этилган) бўлса, унинг учун шу йил бошидан то тугатиш (қайта ташкил этиш) тамомланган кунгача бўлган давр охирги солиқ даври деб эътироф этилади».

Шуни ҳам эътиборда тутиш зарурки, ЎзР СК (Солиқ кодекси, 2019)92-моддасига мувофиқ: «қайта ташкил этилган юридик шахснинг солиқ мажбуриятини бажариш, қайта ташкил этиш тугаллангунига қадар ҳуқуқий ворисга (ҳуқуқий ворисларга) қайта ташкил этилган юридик шахс солиқ мажбуриятини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги фактлари ва (ёки) ҳолатлари маълум бўлганлиги-бўлмаганлигидан қатъий назар, унинг ҳуқуқий вориси (ҳуқуқий ворислари) зиммасига юклатилади».

ЎзР СК 92-моддасига мувофиқ: Агар қайта ташкил этиш солиқ мажбуриятини бажармасликка қаратилган бўлса, қайта ташкил этилган юридик шахс солиқ мажбуриятининг ҳеч бўлмаганда битта ҳуқуқий ворис томонидан унга тўғри келадиган солиқ мажбурияти қисмини тўлиқ ҳажмда бажариш имкониятини истисно этган тақдирда ҳам, ушбу модданинг тўққизинчи қисмида кўрсатилган қоида қўлланилади.

Юридик шахсларни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишни норматив-ҳуқуқий тартибга солиш тизими ва корхоналарни қайта ташкил этиш амалиётини монографик кузатиш натижалари асосида корхоналарни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишнинг босқичларини тавсия этамиз:

1. Таъсис ҳужжатларига мувофиқ ҳар бир мулкдорнинг бўлинаётган корхона устав капиталидаги улушини аниқлаш.

2. Корхонанинг соф активларини ва уларга мулкдорларнинг эгалик ҳуқуқини аниқлаш.

3. Тақсимлаш балансини тузиш ва тасдиқлаш.

4. Ҳар бир бўлиниш баланси бўйича соф активларни ва уларнинг юридик шахс умумий соф активларидаги улушларини аниқлаш.

5. Соф активларни таъсис ҳужжатларига мувофиқ тақсимотидан тақсимлаш балансига мувофиқ тақсимотининг фарқини аниқлаш.

6. Мол-мулкларни тақсимлаш жараёнини тартибга солиш.

Шундай қилиб, юридик шахсларни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этиш пухта режалаштириш ва ҳисобга олишни талаб қилади. Бўлиш

балансини тўғри тузиш ҳамда активлар ва мажбуриятларни тўғри тақсимлаш муваффақиятли қайта ташкил этишнинг асосий омили ҳисобланади. Амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва услубий кўрсатмаларда белгиланган қоидалар ва тавсияларга риоя қилиш қайта ташкил этиш жараёнида хатолардан қочишга ва жараённинг шаффофлигини таъминлашга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонун. (2014 йил 6-май). From Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси: https://lex.uz/docs/2382409
2. "Қайта ташкил этишни амалга оширишда молиявий ҳисоботни шакллантириш", 23-сон БҲМС. (2024 йил 14-июнь). From Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси: https://lex.uz/acts/7045426
3. "Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида"ги қонун. (2001 йил 6-декабрь). From Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси: https://lex.uz/docs/22525
4. Солиқ кодекси. (2019 йил 30-декабрь). From Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси: https://lex.uz/docs/4674902
5. Фуқаролик кодекси. (1995 йил 12-декабрь). From Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси: https://lex.uz/docs/111189

БАЛИҚЧИЛИК ТАРМОҒИ ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШГА ТАЪСИРИ

Аитимбетов Амирбек Қошшибекович, PhD, доц.
Алфраганус университети нодавлат олий таълим ташкилоти
Тошкент кимё халқаро университети мустақил изланувчиси
amirbek383@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақола балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулотлар таннархини калькуляциялашни ташкил этиш масалаларига бағишланган. Жумладан, балиқларни етиштириш технологияси ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнлари хусусиятларининг бухгалтерия ҳисобини ташкил этишга таъсири очиб берилган.

Калит сўзлар: Балиқчилик тармоғи, балиқчилик хўжаликлари, мавсумийлик, ишлаб чиқариш технологияси, бухгалтерия ҳисоби, аналитик ҳисоб.

Аннотация. Статья посвящена вопросам организации учета производственных затрат и калькуляции себестоимости продукции в рыбоводных хозяйствах. В частности, раскрыти влияние особенностей технологии выращивание рыб и организационных процессов на организации бухгалтерского учета.

Ключевые слова: Отрасль рыбоводства, рыбоводные хозяйства, сезонность, технология производства, бухгалтерский учет, аналитический учет.

Abstract. This article is devoted to the accounting of production costs in fisheries and the organization of product cost calculations. In particular, the influence of the characteristics of fish farming technology and production organization processes on the organization of accounting is revealed.

Keywords: Fishing network, fishing farms, seasonality, production technology, accounting, analytical accounting.

Мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва ишлаб чиқаришни диверсификациялаш айрим тармоқларни ривожлантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, молиялаштириш ва ҳисоб-таҳлил таъминотини такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Жумладан, сўнгги йилларда балиқчилик тармоғини ривожлантириш бўйича бир қанча ижобий ишлар амалга оширилди.

Лекин, балиқчилик тармоғи корхоналарининг самарадорлигини ошириш бўйича мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаяпти. Жумладан, балиқ чавоқлари ишлаб чиқариш ҳамда табиий кўллар ва сунъий сув ҳавзаларидан фойдаланиш самарадорлиги паст даражада қолиб келмоқда. Масалан, сунъий кўлларнинг ҳосилдорлиги 1 гектарда ўртача 20 центнердан ошмайди. Бу жаҳондаги ўртача кўрсаткичлардан анча паст демакдир. Балиқчилик тармоғидаги ушбу ва бошқа муаммоларни бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 1 майдаги «Балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ 2939-сонли Қарори қабул қилинди.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, маҳсулот таннархини ҳисоблаш ва таҳлилининг илмий-услубий асослари мамлакатимизда соҳанинг етакчи олимлари томонидан тадқиқ қилинган. Лекин, бевосита балиқчиликда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг соддалаштирилган ахборот тизими, хусусан, унинг муҳим қуйи тармоғи – бошқарув ҳисобининг ташкилий-услубий масалалари ҳозирча ўрганилмаган. Жумладан, балиқчилик тармоғидаги биологик активлар таркибини ва ҳисобда акс эттириш тартибини ҳамда уларнинг биотраснформацияланиши, харажатларнинг аналитик ҳисоб объектлари, харажатларни ҳисобга олиш моддаларининг номенклатураси, оралиқ ва тайёр (товар) маҳсулотлар таннархини ҳисоблаш услублари, таннархни пасайтириш ва бошқа масалалар илмий-услубий ҳамда амалий жиҳатдан асосланмаган.

Таъкидлаш жоизки, балиқчилик хўжаликларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, юритиш ва ҳисоботларни шакллантириш ишлаб чиқариш технологиялари ва жараёнларини ташкил этиш, балиқларнинг турлари ва ишлаб чиқариш ҳажми, мавсумийлик ҳамда тармоқнинг бошқа хусусиятларига боғлиқ.

Балиқларни ўстириш бўйича танланган ишлаб чиқариш технологиясига кўра балиқчилик хўжаликлари қуйидаги тоифаларга бўлинади:

- увилдириқ (икра) олишдан тортиб то сотиладиган (товар) балиқ етиштиришгача бўлган барча босқичларни қамраб оладиган тўла тизимли хўжаликлар. Бундай хўжаликларда ишлаб чиқариш жараёни икки ёки уч йил давом этади, яъни икки ёки уч йилда сотиладиган (товар) балиқ олинади;
- балиқлантириш материали (личинкалар, майда чавоқлар, жорий йилдаги балиқчалар, бир йиллик балиқчалар, икки йиллик балиқлар) ни етиштиришга ихтисослашган питомниклар. Қоидага кўра, бундай хўжаликларда балиқлар бир йил давомида боқилиб, сўнгра бошқа хўжаликларга сотилади;
- бошқа хўжаликлардан сотиб олинган балиқлантириш материалидан товар балиқ етиштирувчи ҳовуз хўжаликлари. Бундай хўжаликларда ҳам балиқларни бир йил давомида боқилади, лекин харидорларга тайёр маҳсулот (товар) сифатида сотилади.

Балиқчилик хўжаликлари томонидан тўла тизимли ва тўлиқсиз тизимли балиқ боқиш жараёнини қўллаш қуйидаги омилларга боғлиқ:

- тегишли моддий-техник база (ҳовузлардаги балиқ сақланадиган жойлар – увилдириқ(икра) олинадиган маҳсулдор балиқлар, личинкалар, балиқчалар, қишлайдиган балиқлар (улардан ҳар бири белгиланган мақсадда боқилади), шунингдек, омборхоналар, совутгичлар, овлаш қуроллари, қайиқлар ва бошқалар);
- махсус малакали мутахассислар (зоотехниклар, ветеринарлар, балиқбоқарлар, қўриқчилар ва б.) билан таъминланганлик;
- сувдаги жонли (биологик атив)ларни қайта тиклаш ва муҳофаза қилиш зарурати ва бошқалар.

Балиқчилик тармоғининг юқорида баён қилинган ишлаб чиқариш технологик ва бошқа тармоқ хусусиятлари балиқчилик хўжаликларида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот тизимини ташкил этишга бевосита таъсир кўрсатади (1-жадвал).

Шунинг учун амалдаги Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти 21-сон БҲМС да тавсия этилган 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счети негизида аналитик счетлар тизимини шакллантириш мақсадга мувофиқ.

1-жадвал

Балиқларни етиштириш технологияси ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнларининг бухгалтерия ҳисобини ташкил этишга таъсири

Ишлаб чиқариш технологияси ва жараёнлари	Бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш
Технология ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнлари: тўла тизимли, тўлиқсиз тизимли	- тўла тизимли балиқчилик хўжаликларида харажатлар ҳисоби ва таннарх объектлари бир нечта бўлиши (личинкалар, майда чавоқлар, жорий йилдаги балиқчалар, бир йиллик балиқчалар, икки йиллик балиқлар); - харажатларни ишлаб чиқариш жараёнлари ва ўсиб борувчи жами билан ҳисобга олиш; тўла тизимли хўжаликларда тугалланмаган ишлаб чиқариш(қишлатиладиган ҳовузлардаги чавоқлар қиймати) мавжудиги; -тўла тизимли хўжаликларда харажатлар ҳисобини аналитик счетларнинг батафсил тизимини қўллаган ҳолда ташкил этиш; - харажатларни асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқаришларга ажратиш; -тўлиқсиз тизимли хўжаликларда харажатлар ҳисобини технологик жараёнларга бўлмасдан, битта аналитик счетда юритиш; -тўлиқсиз тизимли хўжаликларда тугалланмаган ишлаб чиқариш йўқлиги; -тўлиқсиз тизимли хўжаликларда харажатлар ҳисобининг бир бўлакли усулини қўллаш.
Ишлаб чиқариш фаолияти миқёслари	Сув ҳавзасининг табиий шароитлари ва балиқлар зичлигига боғлиқ.
Сув объектларидан фойдаланиш хусусиятлари	Ҳовузлар, сув омборлари ва табиий кўлларни сақлаш учун қилинадиган махсус харажатлар (сув сифатини таҳлил қилиш, сувини алмаштириш ва б.)
Мавсумийлик, ишлаб чиқариш циклининг давомийлиги, ундаги цикларнинг хилма-хиллиги, иш босқичлари	Харажатларни босқичлар бўйича ҳисобга олиш: ҳовузларни балиқлантиришга тайёрлаш, ўстириш, балиқларни ҳовуздан йиғиб олиш ва ҳоказолар.
Тайёр маҳсулотлар турларининг хусусиятлари	Тайёр маҳсулотлар(личинкалар, чавоқлар, бир йиллик балиқчалар, сотиладиган(товар) балиқ) ва унда рўй берадиган ўзгаришлар(тирик вазн ўсиши) ҳисоби

Ҳовуз балиқчилигининг юқорида баён қилинган тармоқ ва ташкилий-технологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда балиқчилик харажатларини ҳар бир ҳовуз бўйича алоҳида қуйидаги аналитик счётларда ҳисобга олишни тавсия этамиз:

2010001- «Маҳсулдор балиқларни сақлаш»;

2010002 - «Балиқларнинг ремонт-оналик подасини ўстириш ва сақлаш»;
2010003 - «Личинкалар (мальклар) кўпайтириш»;
2010004- «Чавоқларни ўстириш харажатлари»;
2010005 - «Қишлатиладиган ҳовузларда бир йиллик чавоқларни сақлаш»;
2010006 - «Икки йиллик балиқларни боқиш харажатлари»;
2010007- «Сотиладиган (товар) балиқларни боқиш харажатлари»;
2010008- «Сотиладиган (товар) балиқларни қишлайдиган ҳовузларда сақлаш харажатлари».

Баён қилинганларни умумлаштириб, шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, балиқчилик хўжаликларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишда ва умуман ҳисоб сиёсатини шакллантиришда тармоқнинг мавсумийлик, ташкилий-технологик ва бошқа хусусиятларини инобатга олиш лозим.

Агар юқорида келтирилган таклиф ва тавсиялар асосида балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва таннарх ҳисоблаш ташкил этилса, шубҳасиз, балиқчилик бизнесини бошқариш учун жўжалик менежменти ҳаққоной, ўз вақтида ва ишончли ахборотларга эга бўлади. Натижада, самарали бошқарув қарорларини тайёрлаш, қабул қилиш ва юқори фойда олишга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси қонуни «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» (янги таҳрири), Халқ сўзи, 2016 йил 14 апрель, № 73 (6508).
2. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 1 майдаги «Балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ 2939 -сонли Қарори, «Халқ сўзи», 2017 й., 87 (6781).
3. Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти 21-сон БҲМС. - Тошкент: «NORMA» нашриёти, 2012. –256-бет.
4. Р.Д.Дусмуратов, Б.Ю.Менгликулов. Фермер хўжаликларида чорвачилик маҳсулотлари таннархини ҳисоблаш бўйича тавсиянома. ТошДАУ нашр-таҳрир бўлими, Тошкент 2013, 20 б.

АЙЛАНМА МАБЛАҒЛАР САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Файзиев Ойбек Рахимович, PhD, доц.
Алфраганус университети нодавлат олий таълим ташкилоти
Тошкент кимё халқаро университети мустақил изланувчиси
fayziev.oybek@mail.ru

Аннотация. Мазкур мақолада айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигининг муҳим кўрсаткичи-айланувчанлик коэффициенти таҳлилига бағишланган. Унда айланма маблағларнинг асосий баланс гуруҳлари бўйича таҳлил ўтказилиб, айланиш тезлигининг пасайиш

тенденциялари очиб берилган ва уларга таъсир кўрсатувчи омиллар кўрсатилган. Айланувчанликни тезлаштиришнинг асосий йўллари таклиф қилинган.

Калит сўзлар: айланма маблағ, айланувчанлик коэффициенти, айланиш тезлиги, айланувчанликни тезлаштириш, горизонтал ва вертикал интеграциялашув, ликвидли айланма актив.

Аннотация. Настоящая статья посвящена анализу коэффициента оборачиваемости оборотных средств как важного показателя эффективности их использования. В ней проведен анализ по осноным балансовым группам, рсскрыти тенденции снижения скорости оборота и показаны факторы, влияющие на оборочиваемость. Предложены основные пути ускорения оборочиваемости оборотных средств.

Ключевые слова: оборотный капитал, коэффициент оборачиваемости, скорость оборачиваемости, ускорение оборачиваемости, горизонтальная и вертикальная интеграция, ликвидные оборотные активы.

Annotation. This article is devoted to the analysis of the working capital turnover ratio as an important indicator of the efficiency of their use. It carried out an analysis of the main balance sheet groups, revealed the trend towards a decrease in the turnover rate and showed the factors influencing turnover. The main ways to accelerate the turnover of working capital are proposed.

Keywords: working capital, turnover ratio, turnover rate, turnover acceleration, horizontal and vertical integration, liquid current assets.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан «Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак» номли маърузасида: «иккинчи – айрим фермер хўжаликлари етарлича айланма маблағлар, зарур техника ва бошқа моддий-техник ресурсларга эга эмас. Бу қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлигига, шартнома мажбуриятлари бажарилишига ва фермер хўжаликларининг рентабеллигига салбий таъсир кўрсатмоқда»(1) деб таъкидланган. Дарҳақиқат, корхоналарда айланма маблағларни оқилона ташкил этиш, режалаштириш ва улардан самарали фойдаланиш хўжалик жараёнларига (таъминот, ишлаб чиқариш, сотиш), молиявий натижалар ва молиявий ҳолатга фаол таъсир кўрсатиб, муайян шарт-шароитларда энг кам айланма маблағлар билан иқтисодий самарага эришиш имкониятини яратади. Бунда иқтисод қилинган моддий ва молиявий ресурслар кейинчалик қилинадиган инвестициялар учун ички манба бўлиб, корхонанинг молиявий барқарорлиги ва тўлов қобилиятини мустаҳкамлайди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигининг муҳим кўрсаткичи бу айланувчанлик коэффициенти ҳисобланади. Айланма маблағлар ва улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга доир илмий қарашлар республикамиз ва хорижий иқтисодчи олимлар томонидан тадқиқотлар олиб

борилган. Хусусан, Г.Б.Поляк: «айланма капитал (айланма маблағлар) – ташкилот (корхона)нинг жорий активларига қўйилган капиталининг энг серҳаракат қисми» деб таърифлайди ва ўз навбатида айланма ишлаб чиқариш фондлари ва муомала фондларига бўлган.

Профессор М.Л.Лишанский фикрига кўра эса, «айланма капитал – бу бир ишлаб чиқариш-тижорат циклига сарфланган айланма ишлаб чиқариш активлари ва муомала соҳасидаги активлар кўринишидаги молиявий ва кредит ресурсларининг тўплами».

Профессор Н.В.Колчина таҳрири остида чоп этилган «Корхоналар молияси (Финансы предприятий)» дарслигида муаллифлар жамоаси томонидан: «айланма капитал – бу хўжалик фаолияти жараёнига хизмат кўрсатадиган, бир вақтнинг ўзида ҳам ишлаб чиқариш жараёнида, ҳам маҳсулот сотиш жараёнида иштирок этадиган маблағлар. Корхона айланма маблағларининг асосий мақсади – ишлаб чиқариш ва муомала жараёнининг узлуксизлиги ва бир маромда кечишини таъминлашдан иборат» деб таърифланган.

Ушбу иккала таъриф «айланма капитал» деб бошланиб, лекин мазмунан унинг актив қисмини тавсифлайди, жумладан, ишлаб чиқариш ва муомала соҳасидаги айланма активларга туркумланиши билан чекланган.

А.М. Бабич ва Л.Н. Павловалар томонидан берилган таърифга кўра: «айланма маблағлар, қоидага кўра, битта ишлаб чиқариш цикли давомида меҳнат буюмлари сифатида фойдаланиладиган ва натурал шаклда амал қиладиган, моддий буюмлашган қийматликлар тўпламининг баҳосидан иборат».

Ушбу таърифда айланма активларнинг иқтисодий мазмуни маълум даражада батафсил очиб берилган бўлсада, молиялаштириш манбаи (пассив) сифатидаги жиҳатлари етарли ёритилмаган. Шунингдек, айланма активларни туркумлашда «дебиторлик қарзлари» ва «ҳисоб-китоблардаги маблағлар» тушунчалари мазмунан бир хил бўлиб, иккинчиси кенгроқ бўлиши мумкин.

Бу тушунчалар турли луғавий манбаларда ҳам турлича таърифланган. Жумладан, профессор В.А. Чжен таҳрири остида чоп этилган «Язык бизнеса» луғатида берилган таърифига кўра: «айланма активлар (инг. current assets) бирлашмалар, корхоналар ва ташкилотлар бухгалтерия балансининг активида акс эттириладиган, меъёрланадиган ва меъёрланмайдиган айланма маблағлар».

А.А. Благодатин, Л.Ш. Лазовский, Б.А. Райзберглар томонидан тузилган «Финансовый словарь» луғатида «айланма маблағлар – корхона капиталининг ҳаракатчан қисми бўлиб, асосий воситалардан фарқли «серҳаракат» ва пул маблағларига осон айланадиган; ишлаб чиқариш маблағларининг ишлаб чиқариш цикли давомида тўлиғича истеъмол қилинадиган қисми» деган таъриф берилган.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Тадқиқот жараёнида аввало умумий методологик асос сифатида диалектика; илмий тафаккур, анализ ва синтез, индукция ва дедукция, индуктив-дедуктив, абстракт-мантиқий методлар, қиёслаш каби назарий умумилмий методлардан фойдаланилди. Умумилмий эмпирик методлардан эса, илмий ва қомусий манбаларни шарҳлаш, кузатиш ва ретроспектив таҳлил усуллари қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Айланма маблағлардан самарали фойдаланиш бир қанча омилларга боғлиқ. Ҳозирги вақтда айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигига, хусусан айланувчанлигига қуйидаги ташқи иқтисодий омиллар салбий таъсир кўрсатмоқда: ишлаб чиқариш ҳажми ва бозорда маҳсулот(иш, хизмат)ларга талабнинг пасайиши; хўжалик муносабатларидаги узилишлар ва тарқоқликлар; шартнома ва ҳисоблашув-тўлов интизомининг бузилиши; инфляция суръатларининг юқорилиги; солиқ юкининг юқорилиги; корхона фаолиятига маъмурий-бошқарув органларининг ноқонуний аралашуви; кредит олиш ва улардан фойдаланишдаги муаммолар ва б.

Шу билан бирга, корхоналар айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг ички имкониятларига ҳам эга:

корхоналарда, хусусан кластерлар ва бошқа янги тузилмаларда горизонтал ва вертикал интеграциялашув, ички иқтисодий механизмнинг яхши йўлга қўйилмаганлаги;

ишлаб чиқариш захираларини оқилона ташкил этиш (ресурстежамкорлик, норма ва нормативларни мақбуллаштириш, узоқ даврга мўлжалланган ва барқарор хўжалик муносабатларини йўлга қўйиш ва ш.к);

айланма маблағларнинг тугалланмаган ишлаб чиқаришда туриб қолишини қисқартиш (фонд қайтимининг пасайишини бартараф этиш, янги технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқариш қурилмаларини янгилаш, энг замонавий ва арзон материалларни қўллаш ва ҳ.к.);

муомала жараёнини самарали ташкил этиш (ҳисоб-китоблар тизимини такомиллаштириш, сотиш жараёнини оқилона ташкил этиш, истеъмолчиларни уларнинг ишлаб чиқарувчиларига яқинлаштириш, ҳисоб-китоблардаги маблағлар(дебиторлик ва кредиторлик қарзлар) айланувчан-лиги устидан мунтазам назорат ўрнатиш, тўғридан-тўғри алоқалар бўйича буюртмаларни бажариш).

Айланувчанлик коэффициенти (Кайл.) - айланма маблағларнинг маълум давр (йил, ярим йил, чорак)даги айланиш тезлигини тавсифлайдиган кўрсаткич. Ушбу кўрсаткич корхона айланма маблағлари маълум даврда, масалан бир йилда неча марта айланганлигини билдиради. У корхонада маълум давр (йил, ярим йил, чорак)да маҳсулот (иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум(ССТ)ни шу даврда ишлатилган айланма маблағларнинг ўртача қиймати(ААўрт.)га бўлиш йўли билан аниқланади:

$$\textbf{К айл.= ССТ/ААўрт.,} \qquad \textbf{(1)}$$

Демак, айланувчанлик коэффициенти айланма маблағларнинг 1 сўмига тўғри келадиган сотишдан соф тушум(ССТ)ни билдиради. Ушбу коэффициентнинг ошиши айланиш(оборот)лар сонининг ўсишини билдиради ва қўйилган айланма маблағларнинг ҳар бир сўмига тўғри келадиган ССТнинг кўпайишидан, шунингдек ўша ҳажмдаги ССТга нисбатан айланма маблағлар ҳажмининг камайишидан далолат беради.

1-жадвал

«ТСТ Fish Cluster» МЧЖда айланма активларнинг айлануучанлик коэффициентини ҳисоблаш,(марта) (баланс гуруҳлари бўйича)

К ў р с а т к и ч л а р	**2021 й.**	**2022 й.**	**2023 й.**	**2023 й. 2021 й.га н-н** (+, -)
1. ТМЗлар бўйича	1,03	0,72	0,54	-0,49
2. Дебиторлар бўйича	6,89	3,99	3,63	- 3,26
3. Пул маблағлар бўйича	20,17	29,11	97,43	+77,26
4. Қисқа муддатли инвестициялар бўйича	3,59	3,45	4,18	+0,59
5. Жами айланма активлар бўйича	**0,69**	**0,51**	**0,42**	**-0,27**

Юқоридаги 1-жадвалда келтирилган маълумотлар таҳлилидан умумий хулоса шундан иборат-ки, 2021 – 2023 йиллар оралағида корхонада айланма активлар айланувчанлиги жуда ёмонлашган. Кескин ёмонлашув ТМЗлар ва дебитор қарзлар бўйича яққол кўринади. Хусусан, ТМЗлар айланувчанлиги 2021 йилда ўзи талаб даражасида бўлмаган, яъни 1,03 (яъни йилда атиги бир мартадан сал ошган) бўлса, 2022 йил – 0,72 ва 2023 йилда 0,54 ни ташкил этиб, деярли икки марта секинлашган.

Дебиторлик қарзларининг айланувчанлиги йил сайин пасайиб (2021 йилда 6,89, 2022 йилда 3,99, 2023 йилда 3,63) секинлашиш -3,26 мартани ташкил этган, албатта бу ҳам жуда салбий ҳолат.

Бир қарашда, пул маблағлари ва қисқа муддатли инвестициялар айланувчанлигида ижобий тенденция кузатилаётгандек кўринади. Масалан, уларнинг айланувчанлиги мос равишда: 2021 йилда 20,17 ва 3,59; 2022 йилда 29,11 ва 3,45; 2023 йилда 97,43 ва 4,18 бўлиб, тезлашиш +77,26 ва +0,59 мартани ташкил этган. Лекин, уни бу тоифа юқори ликвидли айланма активлар учун яхши деб ҳисоблаш мумкин эмас. Хусусан, қисқа муддатли инвестициялардан фойдаланиш самарадорлиги жуда паст даражада.

Кўриниб турибдики, айланма активларнинг умумий айланувчанлик кўрсаткичлари улардан фойдаланиш самарадорлигини умумийроқ тавсифлаб, ўзгаришлар айнан қайси омил ҳисобига ва нима учун содир бўлганлигини тўлиқ очиб бера олмайди. Шунинг учун, худди шу услубдаги таҳлил ишларини баланснинг алоҳида моддалари бўйича давом эттирамиз.

Юқорида ТМЗлар айланувчанлиги 2021 йилда ўзи талаб даражасида бўлмасада, (1,03, яъни йилда атиги бир мартадан сал ошган), 2022 йил – 0,72

ва 2023 йилда 0,54 ни ташкил этиб, деярли икки марта секинлашганлигининг гувоҳи бўлдик. Лекин, бу таҳлилдан, айланувчанликнинг бундай ёмонлашуви, ТМЗларнинг қайси тури ҳисобига содир бўлганлигини аниқлашнинг имкони йўқ. Шунинг учун айланма маблағлар айланувчанлигининг хусусий кўрсаткичларини аниқлаш ва таҳлил қилиш зарурати вужудга келади.

Шундай қилиб, айланма маблағлар самарадорлигини ошириш йўллари:

ишлаб чиқариш харажатларининг барча турлари бўйича норма ва нормативларни қайта кўриб чиқиш;

айланма маблағларни режалаштиришни, тезкор таҳлил ва бошқаришни такомиллаштириш;

маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмини кўпайтириш;

ишлаб чиқариш харажатларини пасайтириш;

инновацияларни жорий этиш; ва технологик жараённи жадаллаштириш;

тугалланмаган ишлаб чиқаришни пасайтириш;

транспорт-логистика ва таъминот жараёнини яхшилаш;

ҳисоб-китоб ва молия интизомини мустаҳкамлаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз: Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Тошкент, “Ўзбекистон” - 2017 й. – Б.277.
2. Финансы. Подред. академика Г.Б. Поляка, - 2-е изд., перераб. и доп.- Москва, «ЮНИТИ - ДАНА», 2004, -С. 314.
3. Финансы сельскохозяйственных предприятий. Под ред. проф. М.Л. Лишанского.-М.: Колос. С, 2004. –С. 171.
4. Финансы предприятий: учебник для вузов /Н.В. Колчина, Л.П. Павлова и др.; Под ред. Проф. Н.В. Колчиной. – 2-е изд. Перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. -с.133-134.
5. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник. –М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2001. -С. 322.
6. Язык бизнеса. Под общей редакцией доктора экономических наук В.А. Чжена. Авторский коллектив. Ш.Р. Гафуров, В.И. Гугнин, С.Н. Аманов. «Шарк». 1995.-с.330.
7. Финансовый словарь./ Благодатин А.А., Лазовский Л.Ш., Райзберг Б.А. –М.: ИНФРА-М,1999. -с188.
8. Тошкент вилояти, Қуйичирчиқ туманидаги “ТСТ Fish cluster” масъулияти чекланган жамиятининг 2021-2023 йиллик ҳисоботлари.

AHOLINING IJTIMOIY-IQTISODIY TURMUSH SHART-SHAROITLARINI YAXSHILASH

Xudaynazarov Egambergan Madraximovich, PhD, dots. professor v.b.

Ma'mun universiteti ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va tijoratlashtirish ishlari bo'yicha prorektori

Annotatsiya.Ushbu maqolada aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilash masalalari tahlil qilinadi. Aholining hayot sifatini oshirishda davlatning roli, iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning ahamiyati, shuningdek, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Maqolada turmush darajasini yaxshilash uchun aholi bandligini oshirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini takomillashtirish, uy-joy sharoitlarini yaxshilash hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha taklif va tavsiyalar beriladi. Shuningdek, ijtimoiy tenglik va adolatni ta'minlash, aholining himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash kabi masalalar ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, turmush darajasi, iqtisodiy siyosat, ijtimoiy siyosat, infratuzilma, bandlik, ta'lim, sog'liqni saqlash, barqaror rivojlanish, ijtimoiy tenglik.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы улучшения социально-экономических условий жизни населения. Рассмотрены роль государства в повышении качества жизни населения, значение экономической и социальной политики, а также направления развития социальной инфраструктуры. В целях повышения уровня жизни даются предложения и рекомендации по повышению занятости населения, совершенствованию систем образования и здравоохранения, улучшению жилищных условий, обеспечению устойчивого экономического развития.Также будут обсуждаться такие вопросы, как обеспечение социального равенства и справедливости, поддержка уязвимых слоев населения.

Ключевые слова: социально-экономические условия, уровень жизни, экономическая политика, социальная политика, инфраструктура, занятость, образование, здравоохранение, устойчивое развитие, социальное равенство.

Abstract. This article analyzes the issues of improving the socio-economic living conditions of the population. The role of the state in improving the quality of life of the population, the importance of economic and social policy, as well as directions for the development of social infrastructure are considered. In order to improve the standard of living, suggestions and recommendations are given for increasing the employment of the population, improving the education and healthcare systems, improving housing conditions, and ensuring sustainable economic development. Also, issues such as ensuring social equality and justice, and supporting vulnerable sections of the population will be discussed.

Keywords: socio-economic conditions, standard of living, economic policy, social policy, infrastructure, employment, education, health care, sustainable development, social equality

Aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilash har qanday davlatning asosiy vazifalaridan biridir. Ijtimoiy farovonlik darajasini oshirish, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, aholi uchun munosib yashash sharoitlarini yaratish davlatning ijtimoiy va iqtisodiy siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar faqat iqtisodiy omillar bilan emas, balki sog‘liqni saqlash, ta’lim, bandlik, uy-joy va ijtimoiy himoya kabi ko‘plab ijtimoiy omillar bilan ham belgilanadi. Shu sababli, aholining turmush darajasini yaxshilash uchun kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Bugungi kunda aholining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini yaxshilash masalasi dolzarb bo‘lib, ko‘plab mamlakatlarda bu yo‘nalishda faol izlanishlar olib borilmoqda. O‘zbekiston ham ushbu jarayonda faollik ko‘rsatib, aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash uchun keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. Mazkur maqolada ushbu masalaning nazariy asoslari, xalqaro tajribalar, O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar va kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

Aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilash masalasi ko‘plab olimlar va tadqiqotchilar tomonidan keng o‘rganilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy farovonlikni oshirish uchun davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni muvofiqlashtirish zarurligi to‘g‘risida bir qancha tadqiqotlarda fikr bildirilgan. Masalan, A. Smit (A. Smit.2008) va D. Rikardo (D. Rikardo.2010) kabi klassik iqtisodchilar iqtisodiy rivojlanish va farovonlikni o56+shirishda bozor mexanizmlarining ahamiyatini ta’kidlagan bo‘lsa, J. Keyns(J.Keyns.2009) va zamonaviy iqtisodiy nazariya vakillari davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini muhim deb hisoblaydi.

Zamonaviy tadqiqotlarda ijtimoiy infratuzilma (ta'lim, sog‘liqni saqlash, transport va aloqa tarmoqlari)ning rivojlanishi iqtisodiy o‘sishning muhim sharti ekanligi alohida ta’kidlanadi. Masalan, P. Samuelson(P.Samuelson, V. Nordxaus.2015) va V. Nordhaus kabi olimlar inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish orqali iqtisodiy farovonlikka erishish mumkinligini qayd etishgan.

O‘zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar ham mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning aholining turmush darajasiga ta’sirini o‘rganishga bag‘ishlangan. Ba’zi mahalliy olimlar, xususan, birinchi prezidentimiz I. Karimov(I. Karimov, 1992) va S. G‘ulomovlar (S. G‘ulomov 2006) ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning muhim jihatlarini yoritib, aholining himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Shu bilan birga, xorijiy tajribalar va xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari asosida yangi islohotlar va tashabbuslar ishlab chiqilmoqda.

Adabiyotlarni tahlil qilishdan ma’lum bo‘ladiki, aholining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini yaxshilashda har tomonlama yondashuv zarur. Bunda iqtisodiy islohotlar, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, aholining bandligini oshirish va ijtimoiy himoyani kuchaytirish muhim omillardan biri hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlarni o‘rganish uchun turli xil ma’lumotlar

manbalaridan foydalanildi. Asosiy materiallar sifatida rasmiy statistik hisobotlar, hukumat tomonidan qabul qilingan dastur va qarorlar, milliy va xalqaro ilmiy maqolalar, shuningdek, (BMT Hisoboti, 2020.), Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha tahlillari asos qilib olindi.

Tadqiqot uslubiyati sifatida sifatli va miqdoriy tahlil usullari qo‘llanildi. Miqdoriy ma’lumotlarni tahlil qilish uchun statistik usullar va grafik ko‘rinishdagi ko‘rsatkichlardan foydalanildi. Bundan tashqari, O‘zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar holatini xorijiy davlatlar tajribasi bilan qiyoslash usuli qo‘llandi. Maqolada, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshirishga oid tavsiyalar ishlab chiqildi.

Aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilash davlatning ijtimoiy siyosatining asosiy maqsadlaridan biridir. Bu jarayon bir nechta omillarga bog‘liq bo‘lib, ularga iqtisodiy islohotlar, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish, infratuzilma holatini yaxshilash va aholi bandligini oshirish kiradi.

Iqtisodiy islohotlar haqida gapirganda, bozor mexanizmlarini takomillashtirish, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va investitsiyalarni jalb qilish kabi omillar ahamiyatga ega. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlar doirasida tadbirkorlikka berilayotgan imkoniyatlar kengaytirilmoqda. Shu bilan birga, soliq tizimidagi o‘zgarishlar ham iqtisodiy sharoitlarni yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, soliq yukining pasaytirilishi va ishbilarmonlik muhitining yaxshilanishi natijasida bandlik darajasi oshmoqda va aholi daromadlari o‘smoqda.

Ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish ham ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim sifati va imkoniyatlarini oshirish, kadrlar tayyorlashning zamonaviy talablarga javob berishini ta’minlash orqali mehnat bozorida yuqori malakali mutaxassislar paydo bo‘ladi. Bu esa, o‘z navbatida, iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va aholining daromadini oshirishga yordam beradi. Sog‘liqni saqlash tizimidagi islohotlar esa aholi salomatligini yaxshilash, umr ko‘rish davomiyligini oshirish va turmush sifatini ko‘tarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uy-joy sharoitlarini yaxshilash ham aholining turmush darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston hukumati tomonidan uy-joy qurilishi bo‘yicha amalga oshirilayotgan dasturlar, ipoteka kreditlarini berishning soddalashtirilishi va yangi turar-joy massivlarining barpo etilishi bu borada muhim qadamlar bo‘lib, ularning samarasi kelajakda yana-da yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Muhokama qilinayotgan masalaning yana bir muhim jihati ijtimoiy tenglik va adolatni ta’minlashdir. Aholining himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, ularga ijtimoiy yordam va xizmatlar ko‘rsatish jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning asosiy omillaridan biridir. Buning uchun nafaqat davlat, balki nodavlat notijorat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari ham faol ishtirok etishi kerak.

Shunday qilib, aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilash kompleks yondashuvni talab etadi. Iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy islohotlarning bir-biri bilan bog‘liqligi va ularning o‘zaro muvozanatda amalga oshirilishi orqali davlat aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishi mumkin.

Ushbu tadqiqot natijasida aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilashda bir nechta muhim omillar aniqlandi. Birinchidan, iqtisodiy islohotlar va bozor mexanizmlarini takomillashtirish aholi daromadlarini oshirishda va turmush sifatini yaxshilashda asosiy omillardan biri ekanligi tasdiqlandi. O‘zbekistonda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, soliq yukini kamaytirish va investitsiya muhitini yaxshilash bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar aholi bandligi va daromadlarining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda (“Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari va tahlil”. 2023.).

Ikkinchidan, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining rivojlanishi aholining umumiy turmush sifatini yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yuqori sifatli ta’lim inson kapitaliga investitsiyalarni oshirishga olib keladi, bu esa mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar yetishib chiqishini ta’minlaydi. Sog‘liqni saqlash tizimining rivojlanishi esa aholi salomatligini mustahkamlash va umr ko‘rish davomiyligini oshirish imkonini beradi.

Uchinchidan, uy-joy sharoitlarini yaxshilash bo‘yicha olib borilayotgan dasturlar va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish aholining turmush darajasini oshirishda muhim rol o‘ynashi aniqlandi. Uy-joy qurilishi va ipoteka kreditlari tizimidagi soddalashtirishlar aholining o‘z uyiga ega bo‘lish imkoniyatlarini kengaytirib, ijtimoiy farovonlikni oshirmoqda.

To‘rtinchidan, ijtimoiy tenglik va adolatni ta’minlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash, davlatning ijtimoiy siyosatining muhim tarkibiy qismi ekanligi aniqlangan. Ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish va aholiga zarur yordamlarni ko‘rsatish ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilash ko‘p qirrali va kompleks yondashuvni talab qiladi. Iqtisodiy islohotlar, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini rivojlantirish, uy-joy sharoitlarini yaxshilash, bandlik darajasini oshirish, shuningdek, ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash kabi masalalar birgalikda aholining turmush sifatini oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, aholining turmush darajasini yaxshilashda davlatning roli katta. Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar aholi farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy siyosatning muvofiqlashtirilgan va kompleks amalga oshirilishi orqali iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy adolatni ta’minlash imkoniyati kengaymoqda.

Kelgusida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni yana-da yaxshilash uchun quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha chora-tadbirlarni davom ettirish zarur: iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirish, sog‘liqni saqlash va ta’lim tizimlarini takomillashtirish, uy-joy qurilishi va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, shuningdek, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlashni kengaytirish. Ushbu omillarni uyg‘unlashtirib amalga oshirish orqali davlat aholisining farovon turmush sharoitlarini yaratish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. A. Smit. “Millat boyligi tabiati va sabablari to‘g‘risida tadqiqot”. Toshkent: O‘zbekiston Milliy entsiklopediyasi nashriyoti, 2008.
2. D. Rikardo. “Siyosiy iqtisod va soliq solishning tamoyillari”. Toshkent: Fan nashriyoti, 2010.
3. J. Keyns. "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi". Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2009.
4. P. Samuelson, V. Nordxaus. “Iqtisodiyot”. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2015.
5. I. Karimov. “O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li”. Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
6. S. G‘ulomov. “Iqtisodiy islohotlar va ijtimoiy siyosat”. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2006.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi. “O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi: statistik ma’lumotnoma”. Toshkent, 2023.
8. BMT. “Barqaror rivojlanish maqsadlari: 2030 yilgacha global kun tartibi”. BMT Hisoboti, 2020.
9. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi. “Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari va tahlil”. Toshkent, 2023.
10. Xudoynazarov E.M. Theoretical foundations of growing logical thinking of elementary school students.// Internashional bulletin of enjeenieng and technology. An american internashional jurnal. 2023. ISSN:2770-9124. UIF = 8.1 | SJIF = 5.71. -P. 33-37
11. Xudoynazarov E.M., Avezova D.G. Didactic Principles of Developing Logical Thinking in Students // International Scientific Conference on "New Scientific Trends and Challenges" 20th February 2023, Rome, Italy. P. 97-100.
12. Madraximovich, K. E. (2020). Improving the methodological training of primary school teachers on the basis of innovative approaches. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, *8*(7).
13. Xudoynazarov, E. M. (2019). Didaktic possibilities of oral exercises in forning initial classes pupils' mathematical thinking activity. Eastern European Scientific Journal, Ausgabe. *Germany*, (1-2019), 249.

AHOLI TURMUSH SHAROITINI RIVOJLANTIRISHDA TURIZMNING O`RNI

Ibadullayev Ergash, PhD, dots.
Ma'mun universiteti
e-mail: ergashibadullaev90@gmail.com
Bekchanov Faxriddin, Ma'mun universiteti,
Iqtidorli talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish departamenti boshlig'i
e-mail: b.faxriddin.yi@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm sohasining aholi daromadlarini oshirish orqali ularning turmush sharoitlarini yaxshilash imkoniyatlari nazariy jihatdan o'rganilgan va ushbu sohaning joriy ko'rsatkichlari mamlakatlar miqiyosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Aholi turmush darajasi, turizm, daromad.

Abstract. In this article, the possibility of improving the living conditions of the population by increasing the income of the tourism sector is theoretically studied and the current indicators of this sector are analyzed at the level of countries.

Keywords: population standard of living, tourism, income.

Аннотация. В данной статье теоретически изучаются возможности туристического сектора по улучшению условий жизни населения за счет увеличения его доходов и анализируются текущие показатели этого сектора на уровне стран.

Ключевые слова: уровень жизни населения, туризм, доходы.

Turizm so‘nggi yillarda dunyo miqyosida iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biriga aylangan. Bu soha faqatgina mamlakatning yalpi ichki mahsulotini oshirish va xorijiy valyuta kirimini ko‘paytirish bilan cheklanmay, balki aholining turmush darajasini yaxshilashda ham katta rol o‘ynaydi. Turizm sohasi keng ko‘lamda yangi ish o‘rinlari yaratadi, mahalliy tadbirkorlikni rivojlantiradi, infratuzilma yaxshilanadi va shu orqali jamiyatning umumiy farovonligini oshiradi (Ibadullaev E. 2023).

Turizmning aholining turmush sharoitini rivojlantirishdagi o‘rni faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy, madaniy va ekologik omillarni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli, turizm sohasining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy daromad keltiruvchi omil sifatida, balki mahalliy aholining yashash sharoitlarini yaxshilash, yangi imkoniyatlar yaratish va umuman olganda hayot sifatini oshirishda muhim omil sifatida qaralishi lozim. Ushbu maqola turizmning aholi turmush sharoitiga ta'sirini tahlil qilib, uning ijobiy va salbiy jihatlarini yoritishga qaratilgan (UNWTO, 2023).

Hozirgi kunda dunyo mamlakatlarining iqtisodiyotida turizm tarmoqining ulushi yil sayin ortib bormoqda, jumladan Covid-19 pandemiyasidan oldin 2019 yilda turizm jahon YaIMisida 10.4% ni tashkil qilgan bo'lsa pandemiya davridagi

keskin kamayishdan so’ng 2023 yilga kelib ushbu ko’rsatkich 9.1% ga ko’tarildi va prognoz ma’lumotlarga qaraganda ushbu ko’rsatkich mos ravishda 2024 yil 10% va 2034 yil 11.4% ga oshishi kutilmoqda[1] (Gössling S. 2020) Quyidagi jadval ma’lumotlaridan 2019 va 2023 yillarda dunyo mamlakatlarining turizmdan eng katta qiymat yaratgan top 10 taligini ko’rishimiz mumkun (1-jadval).

1-jadval

Turizm sohasi iqtisodiyotning eng katta ulushiga ega mamlakatlar[2]

№	Mamlakatlar	Turizmning YaIM dagi ulushi 2019 yil (foizda)	Turizmning YaIM dagi ulushi 2023 yil (foizda)
1	Xorvotiya	25.2	25.8
2	Portugalya	17.3	19.6
3	Gretsiya	20.7	19.2
4	Ispaniya	14.1	14.5
5	Malta	14.7	13.6
6	Kipr	13.5	12.9
7	Germaniya	11.4	11.0
8	Avstriya	10.7	10.6
9	Italiya	10.6	10.5
10	Sloveniya	10.8	9.8

Hammamizga ma’lumki aholi turmush faravonligi tushunchasi mamlakatlarning qay darajada rivojlanganligini ko’rsatib beruvchi omillardan biri hisoblanadi. Demak turizm sohasining aholi turmush faravonligidagi o’rnini o’rganishdan oldin ushbu tushunchaning mohiyatini ko’rib chiqishimiz lozim.

Aholi turmush farovonligi — bu jamiyat a’zolarining yashash darajasi, sharoiti va sifatini ifodalovchi tushuncha bo‘lib, iqtisodiy, ijtimoiy, sog‘liq, ta’lim, xavfsizlik, hamda psixologik omillarni o‘z ichiga oladi. Bu tushuncha insonlarning moddiy boyliklar, sog‘lom va xavfsiz muhitda yashash, ta’lim olish imkoniyatlari, ijtimoiy tenglik va jamiyatda o‘z o‘rnini topish darajasini aks ettiradi (Sharpley, R. 2015)

Aholi turmush farovonligini quyidagi asosiy omillar orqali baholash mumkin:

1. **Iqtisodiy farovonlik:** Aholining daromadi, ish bilan ta’minlanganligi, iste’mol darajasi, uy-joy va moddiy resurslarga ega bo‘lish imkoniyatlari.
2. **Sog‘liq va tibbiy xizmatlar:** Sog‘liqni saqlash tizimining sifat va qamrovi, hayot davomiyligi, kasalliklardan himoyalanish va sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish darajasi.
3. **Ta’lim va bilim darajasi:** Ta’lim olish imkoniyatlari, ta’lim sifati va umumiy savodxonlik darajasi.
4. **Ijtimoiy xavfsizlik va himoya:** Ijtimoiy ta’minot tizimi, pensiya, nafaqa va boshqa ijtimoiy himoya shakllarining mavjudligi.
5. **Atrof-muhit va yashash muhiti:** Ekologik muhitning tozaligi, yashash joylarining qulayligi va xavfsizligi.

[1] https://www.statista.com/statistics/1099933/travel-and-tourism-share-of-gdp/
[2] Statista.com sayti ma’lumotlari asosida mualliflar ishlanmasi

6. **Ijtimoiy aloqalar va jamiyatdagi o‘rni:** Jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, fuqarolik huquqlari, jamoat ishlarida ishtirok etish imkoniyati va jamiyatda teng imkoniyatlar.
7. **Psixologik farovonlik:** Ruhiy salomatlik, qoniqish darajasi, stress darajasi va umumiy baxtlilik hissi.

Aholi turmush farovonligi biror jamiyat yoki mamlakatning rivojlanish darajasini ko‘rsatadigan muhim indikator bo‘lib, davlatning ijtimoiy siyosatida asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Bu farovonlik darajasini oshirish uchun turli dasturlar va islohotlar, jumladan turizm, ta'lim, sog'liqni saqlash, va infratuzilma rivojlanishi kabi sohalarda islohotlar amalga oshiriladi (Abdulxakimov Z. 2020)

Yuqorida aholining turmush darajasini belgiab beruvchi omillarni ko’rib chiqdik endigi navbatda turizm sohasining ushbu omillarni qay darajada qamrab olish imkoniyati mavjudligini o’rganib o’zaro taqqoslab ko’rishimiz mumkun bo’ladi.

2-jadval

Turizmning aholi turmush faravonligiga ta’siri[3]

1.Iqtisodiy ta’siri
-yangi ish o’rinlarini yaratish; -mahalliy aholining daromad manbalarini ko’paytirish; -infrastrukturani rivojlanishi;
2.Ijtimoiy va madaniy ta’siri
-madaniy merosni saqlash va targ’ib qilish; -ta’lim va ko’nikmalarni oshirish; -jamiyatlararo aloqalarni va ijtimoiy integratsiyani rivojlantirish;
3.Ekologik ta’siri
-barqaro va ekoturizmni shakklanishi; -tabiatga bo’lgan e’tiborning ortishi; -insonlarda ekologik ongning rivojlanishi;
4.Umumiy hayot sifatiga ta’siri
-hayot sifatining yaxshilanishi; -ijtimoiy xizmatlarning sifat va son jihatidan yaxshilanishi; -insonlarning hayotdan qoniqish darajasining o’sishi.

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turganidek turizmning aholi turmush faravonligiga ta’siri, aholining turmush faravonligini ko’rsatib beruvchi ko’rsatkichlar bilan bir-biriga ancha yaqin hisoblanadi. Bu shuni anglatadiki turizmni rivojlantirish orqali aholi turmush faravonligiga erishish mumkun hisoblanadi (Matyakubov, U. 2020).

Turizmning aholi turmush faravonligiga asosiy ta’siri albatta bu uning iqtisodiy ya’ni moliyaviy jihati hisoblanadi. 2023 yilning o’zida dunyoda turizm sohasida 27 million yangi ish o’rinlari yaratilgan hisoblanadi. Turizmning yana bir jihati shundaki u nafaqat Shahar markazi, balki chekka hududlarda, qishloq joylarida, tog’li hududlarda ham ish o’rinlarini yarata oladi. Masalan ekoturizmni oladigan bo’lsak ushbu turizm turiga quyidagicha ta;rif beriladi **Ekologik turizm** (yoki ekoturizm) — bu tabiiy joylarga mas'uliyatli sayohat qilish shakli bo‘lib, uning

[3] Mualliflar ishlanmasi

asosiy maqsadi atrof-muhitni saqlash, mahalliy aholining farovonligini oshirish va turizmning salbiy ta’sirini kamaytirishdir. Ekoturizm asosan tabiiy go‘zalliklar, yovvoyi tabiat, milliy bog‘lar, qo‘riqxonalar va boshqa ekologik ahamiyatga ega hududlarga tashrif buyurishni o‘z ichiga oladi. Ta’rifdan ko’rinib turganidek ushbu turizm turi bir vaqtning o’zida atrof-muhitga e’tiborni kuchaytirish bilan birga tabiiy landshaftlarga yaqin aholi turmush darajasini ham oshirishga xizmat qiladi. Yoki turizmning yana bir turi **Agroturizm** — bu qishloq xo'jaligi va qishloq hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan turizm turi bo'lib, sayohatchilarni qishloq yoki fermalarda mehmon qilish va ular bilan qishloq xo'jaligi faoliyatlarini tajriba qilish imkoniyatini taqdim etadi. Agroturizm sayyohlar uchun qishloq hayotining haqiqiy atmosferasini tajriba qilish, qishloq xo'jaligi ishlari va qishloq madaniyati bilan tanishish imkonini yaratadi. Ushbu turizm turi ham qishloq joylarida ayniqsa fermer xo’jaliklarida qo’shimcha qiymat yarata oladi va yangi ish o’rinlarini ochadi.

Yana shuningdek turizmning rivojlanishi ushbu hududda mavjud infrastrukturaga ijobiy ta’sir qiladi. Turistik destinatsiya atrofidagi va unga olib boruvchi yo’llarning sifati yaxshilanadi, turizm infrastrukturasi rivojlanadi, gaz, elektr, suv kabi asosiy infrastruktura qismlari doimiy e’tibor markazida bo’ladi.

Iqtisodiy ta’sirlar bilan birgalikda turizmning rivojlanishi mahalliy aholining ijtimoiy va madaniy muhitiga ham katta ta’sir qiladi. Jumladan yo’qolib borayotgan, noyob yoki xavf ostidagi madaniy obyektlar YUNESKO butunjahon merosini saqlash tashkiloti yordamida saqlab qolinmoqda hozirda ushbu ro’yxatda jami 168 ta mamlakatda joylashgan 1223 ta turli hil madaniy meros obyektlari mavjud hisoblanib[4] ushbu obyektlarning saqlab qolinishi va nazoratga olinishi mamlakatlarning ijtimoiy rivojlanishi va o’zining madaniy an’analarini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega. Yana shuningdek turizmning rivojlanishi jumladan xalqaro turizm mamlakatlar o’rtasida do’stona aloqalarni rivojiga va mamlakatlarning turli sohalardagi integratsiya jarayonlariga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatlarda turizm sohasining rivojlanishi ushbu mamlakat aholisining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, aholi faravonligining ortishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi, albatta ushbu jarayonning qay darajada samarali boshqarilishi va salbiy jihatlarining oldini olinishi mamlakat boshqaruviga va unda yashovchi aholiga bog’liq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ibadullayev, E. (2023). IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF DEVELOPMENT OF TOURISTIC AND RECREATIONAL SERVICES IN THE REGION. Economics and Education, 24(3), 433–439. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss3/a69
2. World Tourism Organization (UNWTO). (2023). Tourism Highlights 2023 Edition. Madrid: UNWTO

[4] https://whc.unesco.org/en/list/

3. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). "Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19". Journal of Sustainable Tourism, 29(1), 1-20.
4. Sharpley, R., & Telfer, D. J. (2015). Tourism and Development: Concepts and Issues. 2nd ed. Bristol: Channel View Publications.
5. Abdulxakimov Zuhrali Tursunalievich, & Ibadullaev Ergash Bakturdievich. (2020). Treatment And Rehabilitation Of Tourism And Recreation. International Engineering Journal For Research & Development, 5(Special Issue), 8. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/JCNUW
6. Matyakubov, U.R.; Ibadullaev, E.B. Exploring the Impact of the Coronavirus Pandemic on Tourism and Recreational Services: Case from Republic of Uzbekistan. Sci. Res. Dev. 2020, 32, 168–171

O‘ZBEKISTONDA GASTRONOMIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Masharipova Manzura Alimbayevna
“Ma’mun Universiteti” NTM “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti
E-mail: manzuramohira@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada O`zbekiston Respublikasida gastronomik turizmni rivojlantirish salohiyatini aniqlash hamda gastronomik turizmni sifat jihatdan rivojlantirish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-ma’naviy jihatdan samara beruvchi soha imkoniyatlari sifatida dolzarbligi tadqiq qilingan.Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida turizmning gastronomik yo‘nalishini rivojlantirish salohiyatining SWOT tahlili keltirilgan.

Kalit so`zlar: tuizm,turizm xizmatlari,gastronomik turizm, gastronomik destinatsiya, SWOT tahlil.

Аннотация. В данной статье подчеркивается актуальность определения потенциала развития гастрономического туризма в Республике Узбекистан и качественного развития гастрономического туризма как возможности отрасли, эффективной не только в экономическом, но и социальном и духовном плане.Также представлен SWOT-анализ потенциала развития гастрономического направления туризма в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: туризм, туристические услуги, гастрономический туризм, гастрономическая дестинация, SWOT-анализ.

Abstract. In this article, the relevance of determining the potential for the development of gastronomic tourism in the Republic of Uzbekistan and the qualitative development of gastronomic tourism as an opportunity of the field that is effective not only economically, but also socially and spiritually .Also, a SWOT analysis of the development potential of the gastronomic direction of tourism in the Republic of Uzbekistan is presented.

Keywords: tourism, tourism services, gastronomic tourism, gastronomic destination, SWOT analysis.

Bugungi kunda jahon turizm xizmatlari bozori jadal rivojlanib borishi va iqtisodiy taraqqiyotga kuchli ta’sir ko‘rsatishi bilan bir qatorda ijtimoiy sohalar rivoji va hayot sifati darajasini oshirishdagi o‘rniga ko‘ra jahon va milliy iqtisodiyotda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Jahon sayyohlik va turizm tashkilotining ma’lumolariga ko‘ra “2023-yil boshida turizm xizmatlari sohasining jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi oldingi yilga nisbatan 22 %ga o‘sib, 7,6 %ni tashkil qilgan. Turizm sohasida yaratilgan yangi ish o‘rinlari soni esa 2022-yilda oldingi yilga nisbatan 7,9 %ga oshib, jami 2,2 mln.tani tashkil etgan” (Sultanov B.2024).

Shuningdek ,Yangi O‘zbekistonni barpo etishda muhim strategik soha sifatida turizm industriyasini sifat jihatdan jadal rivojlantirish, drayver soha sifatini uni ustuvor rivojlantirgan holda ko‘rsatiladigan turistik xizmatlarni diversifikasiyalash va xizmatlar sifatini jahon standartlariga moslashtirish kabilar yuzasidan keng qamrovli kompleks chora-tadqiqrlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda “turizm industriyasini jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda uning o‘rni va ulushini oshirish, turistik xizmatlarni diversifikasiya qilish va sifatini yaxshilash...” ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan (PF-4947.2017). Mazkur vazifalarni amalga oshirishda gastronmik turizmni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlarini aniqlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda,O‘zbekistonda ham dunyoning mashhur gastronomik destinatsiyalari kabi minglab gastronomik turistlarni jalb etish salohiyati bor. Masalan, mamlakatimizda har bir viloyatda o‘ziga xos taomlar tayyorlash usullari va an’analari mavjud. Shundan kelib chiqqan holda gastronomik turizm - bu turistlarning bir joydan ikkinchi joyga o‘sha hududning milliy taomlari, an’analari, taom tayyorlanish tarixi bilan tanishish va ovqatlanish jarayonidan lazzatlangan holda iste’mol qilish uchun tashrif buyurishi tushuniladi (Sultanov B.2024).

Shu bilan bir qatorda gastronomik turizm mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish, gastronomik taklif yaratishda ma'lum bir yo'nalishning o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanish, qo'shma turlarni tashkil qilishda gastronomik turizmni turizmning boshqa turlari bilan uyg'unlashtirish, shuningdek, hududlarga o'z biznesini shakllantirishga yordam berish imkoniyatlarini beradi .

Yuqoridagi ma`lumotlardan kelib chiqqan holda O'zbekiston Respublikasida turizmning gastronomik yo'nalishini rivojlantirish salohiyatining SWOT tahlili 1-jadvalda keltirib o`tamiz.

1-jadval.

O‘zbekiston Respublikasida turizmning gastronomik yo‘nalishini rivojlantirish salohiyatining SWOT tahlili (Odilovich va boshqalar, 2023 yil)

Kuchli tomonlar	**Imkoniyatlar**
Tabiiy-iqlim va tarixiy-madaniy resurslar Geografik va geoiqtisodiy joylashuvi Mavjud turizm va rekreatsion infratuzilmaning mavjudligi Qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun mavjud imkoniyatlar Ko'p millatlilik	Oziq-ovqat turizmiga qiziqish ortib bormoqda Turizm mahsulotlarini xalqaro va ichki turizm bozorlarida ilgari surish Ayniqsa, yosh mutaxassislar uchun ish o‘rinlari yaratish Turistik hududlarni kompleks rivojlantirish O‘zbekistonning yangi qiyofasi O'zbekiston turizm mahsuloti sotuvining ko'payishi
Kuchsiz tomonlar	**Tahdidlar**
Turizm xizmatlarining past raqobatbardoshligi Transportdan foydalanish imkoniyati yetarli emasligi. Turizm infratuzilmasining yomon ahvoli Kam foydalanish axborot-kommunikatsiya texnologiyalari Malakali kadrlar etishmasligi Turizm va unga aloqador tarmoqlarni tartibga solish mexanizmlarining nomukammalligi	Milliy valyutaning beqaror kursi Xalqaro va tashqi iqtisodiy aloqalarning zaiflashishi Evropa mintaqasi va boshqa mamlakatlarning tegishli tarmoqlari bilan solishtirganda turizm kompleksining raqobatbardoshligining pasayishi Iqtisodiy inqiroz natijasida mahsulot va xizmatlar sifatining yomonlashishi

1-jadval ma`lumotlaridan ko`rinib turibdiki, O'zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirish uchun salmoqli salohiyat mavjud hamda hududning kuchli tomonlari tabiiy-iqlim va tarixiy-madaniy resurslar, geografik va geoiqtisodiy holati, turizm infratuzilmasi va qishloq xo‘jaligini rivojlantirish salohiyati mavjudligini ko`rish mumkin.

Gastronomik turizmga qiziqish ortib borayotgani, o‘zbek sayyohlik mahsulotini xalqaro bozorga olib chiqish, yangi ish o‘rinlari yaratish va turistik hududlarni kompleks rivojlantirish ham ushbu sohani rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, turizm xizmatlarining past raqobatbardoshligi, transportdan foydalanish imkoniyati yetarli emasligi, turizm infratuzilmasi holati, malakali kadrlar va turizm va unga aloqador tarmoqlarni tartibga solish mexanizmlarining nomukammalligi gastronomik turizm rivojlanishini cheklashi mumkin.

Milliy valyutaning beqaror ayirboshlash kursi, xalqaro aloqalarning zaiflashuvi va turizm kompleksi raqobatbardoshligining pasayishi ushbu sohaning rivojlanishiga tahdid solmoqda.Umuman, O‘zbekistonda gastronomik turizm salohiyatini turizm infratuzilmasini rivojlantirish, noyob pazandalik an’analarini targ‘ib qilish va xalqaro sayyohlarni jalb etish orqali amalga oshirish mumkin (Салиева Е.С.2024).

Xulosa qilib keltiradigan bo`ksak, mamlakatning boy pazandalik merosi, geografik joylashuvi, rivojlanayotgan turizm infratuzilmasi va butun dunyoda gastronomik turizmga qiziqish ortib borayotgani tufayli O‘zbekiston gastronomik sayohatlar uchun mashhur yo‘nalishga aylanish imkoniyatiga ega.Biroq, bu hududda gastronomik turizmni rivojlantirishga turistlar o‘rtasida ma’lumot yo‘qligi, gastronomik turizm infratuzilmasining rivojlanmaganligi va malakali kadrlarning yetishmasligi to‘sqinlik qilmoqda.

Bundan tashqari, O‘zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirish uchun infratuzilmani barpo etish, mamlakatni xalqaro gastronomik turizm bozorida ommalashtirish va kadrlar tayyorlash bo‘yicha chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan strategiya ishlab chiqilishi kerak. Shuningdek, milliy taomlarni tatib ko'rish va ularning kelib chiqish tarixi bilan tanishish mumkin bo'lgan restoran va fermer xo'jaliklariga tashrif buyurishni o'z ichiga olgan turistik marshrutlarni ishlab chiqish kerak.Umuman O‘zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlarning amalga oshirilishi noyob madaniy an’analar va o‘zbek oshxonasining boyligini saqlash va targ‘ib qilishga xizmat qiladi. Bu ham mahalliy aholining bandligi va daromadini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sultanov B.A. O‘zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirish masalalari. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.Samarqand. 2024 y
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli “2017 – 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-yil 6-son 70-modda.
3. Odilovich, R. Z., Bobir qizi, D. M., & Yaxshiboy qizi, U. M. (2023). Gastronomic Tourism as a Factor of Attractiveness of the Tourist Destination of Uzbekistan. Journal of Marketing and Emerging Economics. – 2023. – №3(4). – P. 45–49.
4. Салиева Е.С. Анализ статистического исследования рынка гастрономическоготуризма в республике Узбекистан. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil ilmiy electron jurnal, 2024-yil.

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA INNOVATSIYALAR: BANDLIKNI OSHIRISHNING ZAMONAVIY YO‘LLARI

Fozil Xolmurotov Saribayevich, PhD, dots.
Mamun universiteti
Email: fozilholmurotov@gmail,com

Annotatsiya. Ushbu tezis O'zbekistonda innovatsion va raqamli iqtisodiyot sharoitida aholi bandligini oshirish va turmush darajasini yaxshilash masalalarini ko'rib chiqadi. Raqamli iqtisodiyot yangi kasblarni yaratib, an'anaviy ish o'rinlariga raqobat olib keladi, shuningdek, turli sohalarda yangi bandlik modellari paydo bo'lishiga hissa qo'shadi. Tezisda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lidagi muvaffaqiyatlar va muammolar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, bandlik, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, O‘zbekiston

Аннотация. В данном тезисе рассматриваются вопросы повышения занятости населения и улучшения уровня жизни в условиях инновационной и цифровой экономики Узбекистана. Цифровая экономика способствует созданию новых профессий и конкуренции для традиционных рабочих мест, а также появлению новых моделей занятости в различных отраслях. В тезисе анализируются успехи и проблемы развития цифровой экономики в Узбекистане.

Ключевые слова: цифровая экономика, занятость, инновации, цифровые технологии, Узбекистан

Abstarct. This thesis examines the issues of increasing employment and improving the standard of living in the context of innovative and digital economy in Uzbekistan. The digital economy fosters the creation of new professions, challenges traditional jobs, and contributes to the emergence of new employment models across various sectors. The thesis analyzes the successes and challenges in developing the digital economy in Uzbekistan.

Keywords: digital economy, employment, innovation, digital technologies, Uzbekistan

O‘zbekistonda o‘z iqtisodiyotini raqamli iqtisodiyotga o‘tkazish bo‘yicha faol ishlar olib borilayotgani 2020-yilning “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb e’lon qilinishi hamda raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni joriy etish bo‘yicha strategik chora-tadbirlarning qabul qilinishida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ushbu transformatsiya mamlakatning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga qaratilgan kengroq strategiyaning bir qismidir.

O‘zbekiston raqamli infratuzilmani rivojlantirish va elektron hukumat tashabbuslarini amalga oshirishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Ushbu sa'y-harakatlar davlat boshqaruvini takomillashtirish va innovatsion ekotizimni yaratish uchun juda muhimdir (Махмудова et al., 2024). “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi turli iqtisodiyot tarmoqlarida biznes jarayonlarini optimallashtirish va qarorlar qabul qilishni takomillashtirish uchun raqamli platformalar, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlardan foydalanishni belgilaydi (Begalov et al., 2024). Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, shuningdek, sun'iy intellekt va IoT kabi transformatsion texnologiyalarni integratsiya qilish uchun zarur bo'lgan internetga ulanishga investitsiyalar orqali ham qo'llab-quvvatlanadi. Internetga kirishning miqdori va sifatiga qaratilgan ushbu e'tibor raqamli savodxonlikka ega shaxslarni kuchaytirish va raqobatbardosh raqamli landshaftni rivojlantirishga qaratilgan (M.T. & F.R., 2023).

1-rasmda turli mamlakatlarning internet foydalanuvchilari ulushini (foizda) ko'rsatmoqda. Natijalar bo’yicha mamlakatlar va ularning raqamli iqtisodiyotga ta'sir qiluvchi internet foydalanuvchilari soni foizlari bo‘yicha batafsil tahlil:

Koreya Respublikasi (Janubiy Koreya) – 96.51%: Janubiy Koreya dunyo bo‘yicha eng yuqori internet tarqalish darajasiga ega mamlakatlardan biri bo‘lib, bu mamlakatda internetga keng ko‘lamda kirish imkoniyati mavjudligi va aholining katta qismi raqamli texnologiyalardan foydalanayotganini ko‘rsatadi. Bu raqam raqamli iqtisodiyotning bu mamlakatda yuqori darajada rivojlanganligini tasdiqlaydi.

Buyuk Britaniya – 94.82%: Buyuk Britaniya ham juda yuqori internet tarqalish darajasiga ega bo‘lib, aholining aksariyati internet xizmatlaridan foydalanmoqda. Bu, o‘z navbatida, Buyuk Britaniyaning raqamli iqtisodiyoti rivojlanishiga kuchli turtki beradi.

Qozog‘iston – 85.94%: Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida Qozog‘iston internet kirish darajasi bo‘yicha yetakchilik qilmoqda. Bu mamlakat raqamli infratuzilmasini rivojlantirish va aholining internet xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirish yo‘lida ancha ilgarilab ketgan.

Xitoy – 70.05%: Xitoyning ulushi 70% atrofida bo‘lib, bu mamlakatning kattagina qismi raqamli infratuzilma bilan ta’minlangan. Xitoyning bu ko‘rsatkichi mamlakatning aholi soni bilan taqqoslaganda ancha katta bo‘lsa-da, hali ham ko‘proq internet xizmatlariga ehtiyoj sezilmoqda.

O‘zbekiston – 71.1%: O‘zbekistonda internetdan foydalanish 71.1% ni tashkil etmoqda. Bu raqam mamlakatning raqamli iqtisodiyoti rivojlanayotganligini, biroq hali yanada rivojlantirish uchun imkoniyatlar mavjudligini anglatadi.

Hindiston – 43.41%: Hindiston internet kirish darajasi eng past ko‘rsatkichga ega mamlakatlardan biri bo‘lib, bu aholining raqamli infratuzilma imkoniyatlaridan foydalanishi yetarli emasligini ko‘rsatadi. Mamlakatning katta aholisi va infratuzilma cheklovlari sababli raqamli iqtisodiyotni kengaytirish uchun hali katta imkoniyatlar mavjud.

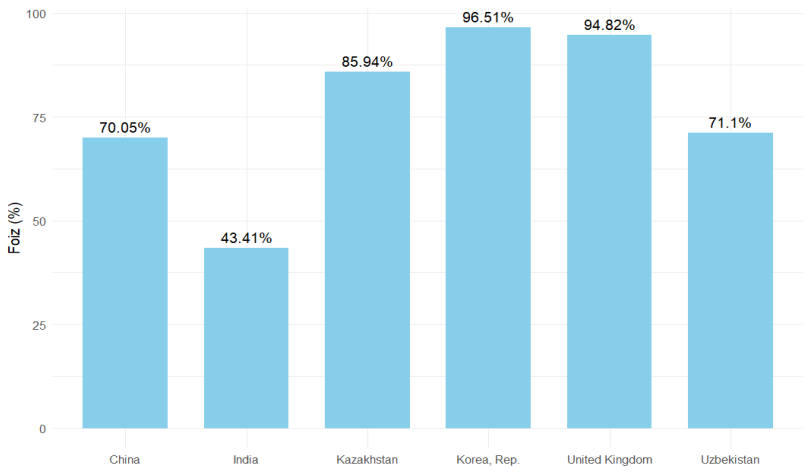

1-rasm. Mamlakatlarning yalpi ichki mahsulotdagi raqamlashtirishning ulushi

Diagrammadan koʻrinib turibdiki, raqamli iqtisodiyotning yuksalishi uchun internet foydalanuvchilari ulushi muhim omil boʻlib xizmat qiladi. Janubiy Koreya va Buyuk Britaniya yuqori raqamli iqtisodiy rivojlanishga ega boʻlsa, Hindiston va Oʻzbekiston kabi mamlakatlarda internet tarqalishini oshirishga ehtiyoj bor. Bu mamlakatlar internet kirishini kengaytirish orqali raqamli iqtisodiyotda oʻz oʻrnini mustahkamlashi mumkin.

Bank va elektron tijoratda raqamlashtirish

Oʻzbekistonda bank sektori raqamli transformatsiyadan oʻtmoqda, asosiy e'tibor mijozlarni jalb qilish va rentabellikni oshirish uchun yangi raqamli texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan. Bunga mobil ilovalarni ishlab chiqish va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun xakatonlar tashkil etish kiradi(Abdulkhamidovich, 2024). Shaffoflikni oshirish va hisobdorlik tizimini takomillashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlardan iborat yana bir e'tibor sohasi elektron tijoratdir. Biroq, cheklangan kiberxavfsizlik va raqamli savodxonlik kabi muammolar saqlanib qolmoqda, ular elektron tijorat imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish uchun hal qilinishi kerak(Javliyev, 2023).

Ta'lim va inson kapitalini rivojlantirish

Ta'limni raqamlashtirish Oʻzbekistondagi iqtisodiy oʻzgarishlarning muhim tarkibiy qismidir. COVID-19 pandemiyasi raqamli ta'lim tizimlarini qabul qilishni tezlashtirdi va universitetlar onlayn ta'lim usullarini qoʻllash zarurligini ta'kidladi. Ushbu siljish ta'lim xizmatlarining mazmuni va taqdim etilishini o'zgartiradi, talabalarni raqamli iqtisodiyotga tayyorlaydi(Botir, 2024). Raqamli transformatsiyani davom ettirish uchun inson kapitalini rivojlantirish zarur. Bu raqamli savodxonlikni oshirish va innovatsiyalar va tadbirkorlik uchun qulay muhitni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Erishilgan natijalarga qaramay, Oʻzbekiston yetarlicha kiberxavfsizlik, cheklangan raqamli savodxonlik va raqamli soliqqa tortish uchun mustahkam huquqiy bazaga ehtiyoj kabi muammolarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish raqamli iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlovchi adolatli va samarali soliq tizimini yaratish uchun juda muhimdir (Pulatov, 2024). Keyingi rivojlanish boʻyicha tavsiyalar qatoriga tarmoqlarning texnik va texnologik bazasini mustahkamlash, raqamli iqtisodiyotda biznes yuritish usullarini takomillashtirish va iqtisodiy oʻsishning yangi omillarini aniqlash kiradi(Файзуллаев, 2024).

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bandlikga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, bu yangi kasblarning paydo bo'lishiga va an'anaviy ish rollarining o'zgarishiga olib keldi. Ushbu transformatsiya raqamli texnologiyalar integratsiyasi bilan bog'liq bo'lib, u ko'nikmalarga bo'lgan talabni qayta shakllantirdi va turli sohalarda yangi ish joylarini yaratdi.

Yangi kasblarning paydo bo'lishi

Raqamli iqtisodiyot yangi ish o'rinlari imkoniyatlarini yaratishga yordam berdi, ayniqsa ma'lumotlarni tahlil qilish, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish va raqamli marketing kabi yuqori malakali sohalarda. Raqamli texnologiyalarga

bo'lgan ishonch va katta ma'lumotlar to'plamlarini boshqarish va talqin qilish bo'yicha tajribaga bo'lgan ehtiyoj tufayli bu sohalar kengaymoqda(Ma, 2024). Raqamlashtirish natijasida bandlikning frilanser, kraudsorsing va masofaviy ish kabi yangi shakllari paydo bo‘ldi. Ushbu moslashuvchan bandlik modellari odamlarga loyihaga asoslangan ish bilan shug'ullanish va global platformalarda xizmatlarni taklif qilish imkonini beradi va shu bilan yangi professional yo'llarni yaratadi(НАДБИТОВ et al., 2024). Raqamli kompetensiyalarga bo'lgan talab IT savodxonligi, tizimli fikrlash va hissiy intellekt bo'yicha ko'nikmalarni talab qiluvchi raqamli platformalar atrofidagi kasblarning rivojlanishiga olib keldi. Bu o'zgarish, ayniqsa, sun'iy intellekt va narsalar interneti kabi ilg'or texnologiyalar keng tarqalgan To'rtinchi sanoat inqilobi sharoitida yaqqol namoyon bo'ladi (DYAKIV, 2023).

Raqamli iqtisodiyot an'anaviy bandlik tuzilmalaridan innovatsion mehnat paradigmalariga o'tishni osonlashtirdi. Ushbu siljish onlayn platformalarda samarali ma'lumot almashish orqali qo'llab-quvvatlanadi, bu ish izlovchilarni mos imkoniyatlar bilan moslashtiradi va yangi ish modellari evolyutsiyasini rivojlantiradi(Jin & Lyu, 2024). Raqamli platformalarning yuksalishi, shuningdek, ish bilan ta'minlash shakllarini, jumladan masofaviy va loyiha asosidagi ishlarni diversifikatsiya qilishga olib keldi. Ushbu modellar moslashuvchanlik va moslashuvchanlikni ta'minlab, ishchilarga bir vaqtning o'zida bir nechta loyihalarda qatnashish va kengroq bozorni qondirish imkonini beradi (Adilov & Kadirov, 2023).

Raqamli iqtisodiyot, shubhasiz, yangi kasblar va bandlik imkoniyatlarini yaratgan bo'lsa-da, u ham qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ish jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirish ma'lum bir past malakali ishlarning eskirishiga olib kelishi mumkin, bu esa yangi malaka talablariga moslasha olmaydiganlar uchun ishsizlik xavfini oshirishi mumkin (Shkurat et al., 2024). Bundan tashqari, raqamli tafovut va raqamli infratuzilmadagi mintaqaviy nomutanosiblik yangi ish imkoniyatlariga kirishda tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, raqamli iqtisodiyotning bandlik modellarini yangilash va kengaytirish salohiyati mehnat bozorini qayta shakllantirishda muhim ijobiy kuch bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekiston raqamli iqtisodiyotni o‘zgartirish borasida tahsinga loyiq yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, barqaror va inklyuziv o‘sishni ta’minlash uchun hali ham e’tibor talab qiladigan sohalar mavjud. Asosiy e'tibor kiberxavfsizlikni hal qilish, raqamli savodxonlikni oshirish va qo'llab-quvvatlovchi tartibga solish muhitini yaratishga qaratilishi kerak. Bu sa’y-harakatlar O‘zbekistonga raqobatbardoshlik va hayot sifatini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulkhamidovich, A. A. (2024). Prospects for Digitalization of Retail Lending Practice in Banks of the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Research Publication and Reviews*, *5*(6), 6933–6937. https://doi.org/10.55248/GENGPI.5.0624.1643

2. Adilov, B. B., & Kadirov, B. S. (2023). Development of new forms of employment in the digital economy. *International Journal Of Management And Economics Fundamental*, *03*(01), 32–35. https://doi.org/10.37547/IJMEF/VOLUME03ISSUE01-05
3. Begalov, B. A., Zhukovskaya, I. E., & Mamadzhanov, A. A. (2024). Analysis of the State and Development of the Economy of the Republic of Uzbekistan in the Conditions of Digitalization and Implementation of Strategic Reforms. *Statistics and Economics*, *21*(3), 47–55. https://doi.org/10.21686/2500-3925-2024-3-47-55
4. Botir, U. (2024). Higher Education in Uzbekistan: Transition to Digital Learning. *Education Journal*, *13*(2), 53–58. https://doi.org/10.11648/J.EDU.20241302.12
5. DYAKIV, O. (2023). Impact of digital technologies on the transformation of the labor market. *Regìonal'nì Aspekti Rozvitku Produktivnih Sil Ukraïni*, *28*, 104–111. https://doi.org/10.35774/RARRPSU2023.28.104
6. Javliyev, N. (2023). Ways of Development of Electronic Commerce in Uzbekistan. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot*, *1*(11–12). https://doi.org/10.55439/GED/VOL1_ISS11-12/A342
7. Jin, X., & Lyu, K. (2024). The Impact of Digital Economy on Emerging Employment Trends: Insights from the China Family Panel Survey (CFPS). *Finance Research Letters*, *64*. https://doi.org/10.1016/J.FRL.2024.105418
8. Ma, Y. (2024). Impact of digital economy development on labor force employment. *Highlights in Business, Economics and Management*, *33*, 672–677. https://doi.org/10.54097/65XNFM06
9. M.T., B., & F.R., A. (2023). The internet coverage in uzbekistan serves as a primary source of information for the fourth industrial revolution. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, *5*(12), 6–16. https://doi.org/10.37547/TAJMEI/VOLUME05ISSUE12-02
10. Pulatov, A. (2024). Taxation in the Digital Economy in Uzbekistan. *International Political Economy Series*, 227–253. https://doi.org/10.1007/978-3-031-55341-7_9
11. Shkurat, M., Kushko, Z., & Shkurat, O. (2024). Analysis of the state of the global labor market in the context of global digitalization. *Actual Problems of Economics*, *1*(274), 66–79. https://doi.org/10.32752/1993-6788-2024-1-274-66-79
12. Махмудова, Г. Н., Каримов, Д. М., & Холматов, С. И. (2024). Main achievements and problems of development of the digital economy in uzbekistan. *Organizator Proizvodstva*, *32*(1), 97–106. https://doi.org/10.36622/1810-4894.2024.68.94.008
13. НАДБИТОВ, М. В., ТАВУНОВ, Д. Г., КОКУЕВ, Т. Б., ЛИДЖИЕВА, Т. Ю., НЕБЛЯЕВ, М. Б., КРАСНОРУЦКАЯ, К. А., & БУЛУКТАЕВА, М. С. (2024). The impact of digitalization on employment. *Экономика и Предпринимательство*, *1(162)*, 558–561. https://doi.org/10.34925/EIP.2024.162.1.104
14. ФАЙЗУЛЛАЕВ, Ж. Н. (2024). Opportunities for the formation of an innovative economy in uzbekistan. *Экономика и Предпринимательство*, *1(162)*, 47–49. https://doi.org/10.34925/EIP.2024.162.1.005

IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA TIBBIY XIZMATLAR BOZORINI TASHKIL ETISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

S.M.Raximova, PhD, dotsenti v.b.,
Mamun Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiy xizmat ko‘rsatish sifati va samaradorligini oshirish, aholining tibbiy xizmatlarga bo‘lgan talabini aniqlashga qaratilgan ilmiy nazariyalar, ijtimoiy tibbiy xizmatning afzalliklari va tibbiy xizmat turlari va aholi tibbiy xizmatlar ko‘rsatish sifatini oshirishda jahon tajribasini o’rganish va sog‘liqni saqlash tizimi davlat tomonidan tashkil etishda ijtimoiy- iqtisodiy omillari taxlil qilingan.

Kalit so’zlar : Majburiy tibbiy sug'urta tizimi , ijtimoiy sug'urta tizimi, Bismark tizimi, Beveredj tizimi

Abstract. In this article, scientific theories aimed at improving the quality and efficiency of medical services, determining the population's demand for medical services, the advantages of social medical services and types of medical services, and the study of world experience in improving the quality of medical services for the population and health Socio-economic factors in the organization of the storage system by the state were analyzed.

Keywords: Compulsory medical insurance system, social insurance system, Bismarck system, Beverage system

Аннотация. В данной статье рассмотрены научные теории, направленные на повышение качества и эффективности оказания медицинских услуг, определение спроса населения на медицинские услуги, преимущества социальных медицинских услуг и видов медицинских услуг, а также изучение мирового опыта повышения качества медицинских услуг. медицинское обслуживание населения и здравоохранения Проанализированы социально-экономические факторы в организации системы хранения государством.

Ключевые слова: Система обязательного медицинского страхования, система социального страхования, система Бисмарка, система Бевереджа.

Bugungi kunda mamlakatimiz Yangi O‘zbekistonni qurish yo‘lida yangi strategik iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Mamlakatimizda uzoq yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasiga asosan, aholi turmush darajasini yaxshilash, sog‘ligini saqlash va turmush sifatini oshirish tizimini boshqarishni takomillashtirish bu sohalardagi asosiy maqsadlardan sanaladi.

Butunjahon sog‘liqni saqlash tashkiloti mutaxassislari tomonidan tibbiy xizmat ko‘rsatish sifati va samaradorligini oshirish, aholining tibbiy xizmatlarga bo‘lgan talabi ortishi natijasida narx-navoning oshib ketishini oldini olish, ijtimoiy tibbiy xizmat hajmini, tibbiy xizmat turalari va aholi tibbiy xizmatlar ko‘rsatish sifatini himoyalash va kafolatlash maqsadida sog‘liqni saqlash tizimi davlat tomonidan tashkil etishda ijtimoiy va iqtisodiy manfaatdorlik maqsadlarning uzviyligi nodavlat xususiy va tibbiy sug‘urta xizmatlari bilan birga bog‘liq uchta

asosiy turini ajratadilar. Tibbiy xizmatlarning umume'tirof etilgan uchta modelini rivojlangan xorijiy davlatlar misolida ko‘rib chiqamiz.(Беляев Ю.М 2012).

1-jadval

Sog‘liqni saqlash tizimida tibbiy xizmat ko‘rsatishning xorijiy mamlakatlar umumiy modeli

Davlatda sog'liqni saqlash tizimi turlari		
Xususiy tibbiy xizmat turlari	**Majburiy tibbiy sug'urta tizimi ya'ni ijtimoiy sug'urta tizimi, Bismark tizimi**	**Sog'liqni saqlashni byudjet tomonidan moliyalashtirish tizimi ya'ni Davlat tizimi, Beveredj tizimi**

Keltirib o'tilgan sog'liqni saqlash tizimi, xususiy tibbiy xizmat tizimi - aholiga sifatli yuqori asbob uskuna, texnologiyalar asosidagi malakali shifokor tomonidan tibbiy xizmatlarning ko‘rsatilishini ta'minlaydigan, sohaga xorijiy investitsiyalarining jalb etilishini kengaytiradigan, tibbiy turizmni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadigan, xizmatni asosan, pullik-kontrakt asosda, iste'molchining o‘z hisobidan amalga oshirilishini ta'minlaydigan alohida zamonaviy tizim hisoblanadi. Xususiy tibbiy xizmat tizimi asosan, AQSH, Janubiy Afrika, Janubiy Koreya kabi qator mamlakatlarda ilk bor tashkil etilgan. Xususiy tibbiy xizmatlarning asosan, 85 foizi aholi tomonidan moliyalashtiriladi. AQSH xususiy tibbiy xizmatlar tizimining ijobiy tomoni-shaxsiy sug‘urta, yuqori sifatli tibbiy xizmat, shifokorlar va shifoxonalarning katta tanlovi, shuningdek, tibbiyot xodimlariga ish haqining yuqori darajasi, xizmat ko‘rsatuvchi xususiy tibbiyot muassasalari o‘rtasidagi raqobatning kuchliligi, yuqori darajadagi ilmiy tadqiqotlar va yangi texnologiyalarni joriy etilganligidadir.AQSH da YAIMning 18 % ulushi ushbu sohaga sarflanadi. JSST sog‘liqni saqlash tizimiga YAIMning kamida 6-6,5 foizini sarflash tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirish uchun yetarli deb tavsiya qilgan (Беляев Ю.М 2012).

Majburiy tibbiy sug‘urta tizimi ya'ni (Ijtimoiy sug‘urta tizimi, Bismark tizimi) tibbiy xizmatlar bozorini rivojlanishini nazarda tutuvchi, davlat tomonidan tartibga solinadigan, aholini ijtimoiy kafolatlarini qo‘llovchi, aholining barcha qatlamlari uchun tibbiy xizmatdan foydalanish erkinligini berish tamoyillariga asoslangan, zamonaviy, ijtimoiy aniqrog‘i tibbiy himoya tizimi hisoblanadi. Tibbiy xizmat aholining ijtimoiy farovonligini oshirish, sog‘ligini qayta tiklashda, sog‘lom aholi iqtisodiy-ijtimoiy omili sifatida ustuvor maqsad deb qaraladi hamda unda majburiy tibbiy sug‘urta tizimi tibbiy turizm sohasini rivojlantirishda asosiy afzalliklardan bo‘lib aholining kafolatli darajadan yuqori bo‘lgan tibbiy xizmatga ehtiyojlarini qondirish deb qaraladi. Ushbu ijtimoiy sug‘urta tizimi asosan, sug‘urtalashga asoslangan sog‘liqni saqlashni moliyalashtirishtiruvchi davlatlar tomonidan keng qo‘llaniladi. Uning samaradorligi Avstriya, Belgiya, Germaniya, Italiya, Lyuksemburg, Gollandiya, Shveysariya, Fransiya, Yaponiya, Kanada va boshqa tibbiy xizmatlar keng taraqqiy qilgan mamlakatlarda aholi uchun samaradorligida o‘zining amaliy isbotini topgan.Majburiy tibbiy sug‘urta tizimi esa ilk bor

Germaniyada ijtimoiy sug‘urtaning alohida zarur va muhim turi sifatida 1883-yilda O.Bismark tomonidan yaratilgan. O.Bismark majburiy tibbiy sug‘urta tizimini aholining sog‘liqni saqlash sohasidagi huquqlarini ijtimoiy kodeksda qoidalar orqali mustahkamladi. Shu bois ushbu tizim ”Bismark tizimi” deb yuritiladi. U ijtimoiy sug‘urta tizimi bo‘lib uning hajmi Germaniya aholisi o‘rtacha ish haqi fondining 14,1%, Fransiyada - 13,6%, Avstriyada - 6,5% dan, nafaqaxo‘rlar nafaqasining - 11% , Rossiyada - 5.1% ish haqi badalida amalga oshiradilar. Bismark tizimiga o‘tgan rivojlangan davlatlarda YAIM dan sog‘liqni saqlashga ajratilgan xarajatlari, o‘rtacha YAIMning 11 foizidan ko‘proqni tashkil etadi (Ю.М.Беляев).

Sog‘liqni saqlashni byudjet tomonidan moliyalashtirish tizimi. (davlat tizimi, Beveridj tizimi). Sog‘liqni saqlash tashkilotining byudjet tomonidan moliyalashtirilish tizimi sobiq ittifoqda ishlab chiqilgan bo‘lib, bu tizim davlat sog‘liqni saqlash tizimining davolash-profilaktika muassasalari aholiga davlat tomonidan kafolatlangan bepul tibbiy yordam ko‘rsatishga asoslanadi. Bepul tibbiy yordam ko’rsatish hajmi va tartibi qonun hujjatlar bilan belgilanib davlat tomonidan kafolatlanadi. Lekin tibbiy xizmat hajmining belgilangandan ortiqcha tibbiy va boshqa turdagi xizmatlar ko‘rsatish qo‘shimcha xizmatlar bo‘lib, aholi tomonidan belgilangan tartibda haq to‘lanishi rasmiylashtiriladi. Bunday sog‘liqni saqlash tizimida xizmatlarning asosiy yetkazib beruvchisi davlat hisoblanadi va tibbiy xizmatlar aholi sog‘ligining ijtimoiy omili sifatida qaraladi. Davlat byudjetiga asoslangan sog‘liqni saqlash sohasi iqtisodiyoti barqaror rivojlangan Buyuk Britaniya, Daniya, Norvegiya, Finlandiya, Kanada, Shvesiya, Irlandiya, Islandiya, Avstraliya, Ispaniya kabi davlatlarda bu tizim keng amal qiladi (Ю.М.Беляев).

Dunyodagi bu sohadagi eng ilg‘or tajribalarga ega bo‘lgan yo‘nalishi ya’ni majburiy tibbiy sug‘urta tizimini Fransiya misolida alohida xususiyati, shundaki mamlakatda davlat, xususiy kompaniyalar, ayrim fuqarolarning birgalikdagi hamkorligida moliyalashtirishga asoslangan izchil tizim yaratilgan.

Sog‘liqni saqlash tizimida ko‘pincha yirik tibbiyot muassasalari monopol bo‘lib, ularni cheklashga doir antimonopol kompleks chora-tadbirlar ko‘rilmagan. Tibbiyot muassasalarning mahalliy monopoliyasiga qarshi kurashishga qaratilgan har qanday urinishlari negizida zamonaviy tibbiy texnologiyalarning murakkabligi, katta hajmdagi ish va xizmatlarning yuqori sifat ko‘rsatkichlarini ta’minlash kabi vazifalar yotadi. Bunday vaziyatda tibbiy sug‘urta bozori shart-sharoitlarini yaratish alohida ahamiyatga ega.

Shunday qilib, sog‘liqni saqlash sohasida tibbiy xizmatlar ko‘rsatish tizimi xususan, tibbiy xizmat bozorining tahlili ko‘rsatishicha, aholi salomatligi umr ko‘rish tug‘ilish va o‘lim darajasining pasayishiga ijobiy ta’sir qilib, ijtimoiy sohaga xos bo‘lgan va ijtimoiy yo‘naltirilgan, davlat byudjeti xarajatlari nodavlat tibbiy muassasalar xarajatlari uyg‘unligidagi natijalari ta’sirida tug‘ilish ko‘rsatkichining oshganligi o‘rtacha umr ko‘rish darajasi ko‘tarilganligini bu davlat va nodavlat tibbiy muassasalarning muqobillikda faoliyat ko‘rsatishi yaxshi natija beradi. Lekin mamlakatda tibbiyot sohasida ham samarali bozor munosabatlariga o‘tilishi talab, taklif va raqobat yetarli darajada emasligi bu sohani rivojlantirishda iqtisodiy-

ijtimoiy mexanizmlarning mukammal emasligi qonunlarning yaxshi ishlamayotganligi ayniqsa bozor munosabatlariga amal qiluvchi sog‘liqni saqlashning tijorat sektorini, xususan pullik tibbiy xizmatlar bozorini jadal shakllanishiga olib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. OECD StatExtracts. Complete database available via OECD's iLibrary. 2014. http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=HEALTH_ STAT 2012, p. 11-12.
2. https://www.cnews.ru/reviews/free/national2007/articles/insurance.shtml1
3. https://www.researchgate.net/publication/353761049_
4. Беляев Ю.М., Черненко Э.М. Организационно-экономическое обеспечение современных стандартов медицинских услуг в зарубежных странах / 5. Ю.М.Беляев, Э.М. Черненко . Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. - 2012. - №1;
6. https:forinsurer.com/public/03/11/02/808
7. https:forinsurer.com/public/03/11/02/808

INNOVATSION RIVOJLANISH SHAROITIDA GASTRONOMIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH

Masharipova Manzura Alimbayevna, PhD, dots.
“Ma’mun Universiteti” NTM
E-mail: manzuramohira@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada “gastronomik turizm” tushunchasiga nazariy yondashuvlar keltirilgan. Shuningdek, turizm sohasidagi innovatsion yo'nalishlar orasida gastronomik turizmni iqtisodiyot uchun katta ahamiyatliligi hamda mamlakatlarning mintaqaviy yoki milliy rivojlanishini rag'batlantirishda gastronomik turizmni muhimligi ifodalangan.

Kalit so`zlar: innovatsiya,turizm, turizm xizmatlari ,gastronomik turizm, pazandalik.

Аннотация. В статье представлены обзор теоретических подходов к понятию«гастрономический туризм» В данной статье представлены теоретические подходы к понятию «гастрономический туризм». Также среди инновационных направлений в сфере туризма выражается большое значение гастрономического туризма для экономики и значение гастрономического туризма в стимулировании регионального или национального развития стран.

Ключевые слова: инновации, туризм, туристические услуги, гастрономический туризм, кулинария.

Abstract. This article presents theoretical approaches to the concept of "gastronomic tourism". Also, among the innovative directions in the field of tourism, the great importance of gastronomic tourism for the economy and the importance of gastronomic tourism in stimulating the regional or national development of countries are expressed.

Keywords: innovation, tourism, tourism services, gastronomic tourism, cooking.

Inson faoliyatining boshqa sohalari kabi turizm sohasida ham faol ravishda o‘zgarishlar va innovatsiyalar bo‘lmoqda, ya’ni bu sohaning tabiati va tuzilishi o‘zgarmoqda. Ommaviy, standart va kompleks turizm o‘rnini buyurtma asosida, talabdan kelib chiqqan holda yangi turizm turlari egallamoqda. Bu jarayon natijasida innovatsion faoliyatni tartibga solish mexanizmi yaratilmoqda.

Innovatsiya - bu iste'molchilarni jalb qilish, ularning ehtiyojlarini qondirish va shu bilan birga tadbirkorga daromad keltirish maqsadiga ega bo'lgan bozordagi yangi mahsulot,yangi hodisa yoki harakatdir (Новиков В. С.2007).

Turizm sohasidagi innovatsion faoliyat yangi mahsulot yaratish yoki mavjud mahsulotni o‘zgartirishga, transport, mehmonxona va boshqa xizmatlarni yaxshilashga, ilg‘or axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga, tashkiliy va boshqaruv faoliyatining takomillashtirilgan shakllariga qaratilgan.

Turizm xizmatlari sohasida innovatsion faoliyat bir necha yo'nalishlarda rivojlanmoqda:

− yangi turdagi turistik mahsulotlarni chiqarish;
− yangi turistik resurslardan foydalanish;
− ishlab chiqarish va iste’molni tashkil etishdagi o‘zgarishlar;
− mahsulotlarning yangi bozorlarini aniqlash va ulardan foydalanish;
− yangi texnologiyalardan foydalanish (Бызова А. И.2011).

Yuqorida ta`kidlab o‘tilganidek, turizm sohasida innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqish bilan bir qatorda, innovatsion faoliyat yangi turistik yo‘nalishlar ochilishini ham tartibga soladi. Zamonaviy davrda turizmning shakllangan turlari orqada qolib, innovatsion yo'nalishlarga o'z o'rnini bosmoqda.Bularga quyidagilar kiradi: gastronomik turizm, qishloq turizmi, ekstremal turizm, ishbilarmonlik turizmi, fototurizm va boshqalar.

Bugungi kunda zamonaviy mamlakatimizning mintaqaviy turizm dasturlarida faol amalga oshirilayotgan innovatsion yo'nalishlar orasida gastronomik turizmni ajratib ko'rsatish mumkin. Gastronomik turizm iqtisodiyot uchun juda muhim, u infratuzilma va yangi ish o‘rinlarini yaratadi, milliy madaniy an’analarni saqlaydi va hatto qoloq hududlarni jonlantiradi. YUNESKO gastronomiyani insoniyatning tarixiy va madaniy merosining bir qismi sifatida tan olishini unutmasligimiz kerak. Gastronomik turizm mahalliy iqtisodiyotga katta ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu sohadagi tadqiqotlar 20-asrda boshlangan "pazandalik" turizmi Amerika universiteti professori L. Long tomonidan kiritilgan. Xalqaro gastronomik turizm assotsiatsiyasi asoschisi va Prezidenti Erik Vulfning tadqiqotlari tufayli turizmning ushbu turi sayohatning yangi tendentsiyasi sifatida qarala boshlangan (Драчева Е. Л.3.2015).

Gastronomik turizm -an'anaviy iqtisodiyot, madaniy merosni saqlash va rivojlantirishning mumkin bo'lgan yo'nalishlaridan biri va hududlarni barqaror

rivojlantirish omili bo'lishi mumkin bo'lgan jahon turizmini rivojlantirishning yangi yo'nalishi hisoblanadi (Зеленская Е. М.2015).

Boshqacha aytganda, gastronomik turizm - bu maqsadli sayohat mamlakat milliy oshxonasi, mahsulot va taomlarni ishlab chiqarish va tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishish, shuningdek, kasbiy bilimlarni tayyorlash va oshirish (Шпенькова К. С.2014).

Ma’lumki, mamlakatning oshpazlik an’analari o‘z xalqining fe’l-atvori, madaniyati va turmush tarzi haqida ko‘p narsani ayta oladi. Gastronomik yo‘nalishlar bo‘ylab sayohat qilib, milliy oshxonaning durdonalaridan tatib ko‘rish orqali dunyoning boshqa qirralarini kashf qilish mumkin. Taom bir xalq haqida san'at va me'morchilik asarlari kabi ko'p narsalarni aytib berishi mumkin, agar mashhur asarlar bir kishining muallifligi bo'lsa, u holda ta'tilga chiqayotgan zamonaviy sayyoh o'zini sinab ko'rishni boshlaydi. Bu turizmning yangi shakllarini rivojlantirishga turtki bo'lgan yo`nalish hisoblanadi.

Shu bilan birga gastronomik turizm o'zaro bog'langan hissiy aloqani ta'minlaydi dam olish maskanida yashovchi mahalliy xalq va sayyohlar o‘rtasidagi ramziy o‘zaro ta’sir va destinatsiya imidjining juda kuchli rivojlanishiga olib keladi (C.M. Hall, L. Sharples. 2008).

Bundan tashqari, gastronomiyadan maqsadni brendlashda foydalanish mumkinligi ta'kidlangan (Y.C. Lin, T.E. Pearson, L.A.2011). So'nggi yillarda omillar bir hududda tayyorlangan taomlarni yoki faqat o'sha hududda ishlab chiqarilgan xomashyodan tayyorlangan taomlarni tatib ko'rish va ishlab chiqarish bosqichlarini kuzatish sayyohlarning tashrif buyuradigan hududni afzal ko'rishining asosiy sabablaridan biri bo'la boshladi. Turizmda ovqatlanish madaniyatining birinchi o'ringa chiqishi mintaqada yaratiladigan muqobil turizm tadqiqotlariga va mintaqaviy resurslarning barqarorligiga hissa qo'shadi (R.M. Burke, P. Danaher, 2018).

Ta'kidlash joizki, sayyohlik sayohatida bo'lganlar uchun dam olishdan tashqari, turli xil tajribalarni olish, jumladan, mintaqaning oshxona madaniyati bilan tanishish muhimdir. Gastronomik turizm ma'lum bir "ta'm" ga ega bo'lishi kerak, chunki oshpazlik tajribalari xalqning madaniy an'analari bilan "chuqurroq" tanishish imkoniyatini beradi.

Shuningdek,oziq-ovqat inson nafaqat intellektual darajada ma'lum bir taomning retseptini o'rganibgina qolmay, balki ovqat iste'mol qilishdan to'liq qoniqishni ham oladigan asosiy vositadir. Aynan shu narsa mintaqaga sayohatning umumiy taassurotiga ijobiy his-tuyg'ularni "qo'shish" imkonini beradi.

Yuqoridagi ma`lumotlardan kelib chiqqan holda gastronomik sayyohning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1. Ekzistensial gastronomik turist. Bunda turist mahalliy va mintaqaviy oshxona va madaniyat haqida bilim olish uchun gastronomik tajribalarni izlaydi hamda mashhur hashamatli restoranlardan qochadi va fermalar ,ichimlik zavodlariga

tashrif buyurish, pazandachilik darslarida qatnashishni va hokazolarni afzal ko'radi.

2. Eksperimental gastronomik turist.Bu innovatsion taomlar taklif qiladigan dizayner kafe va restoranlarni izlaydiydigan turistlar hisoblanadi.Uning gastronomik afzalliklari umumiy turmush tarziga mos keladi.
3. Dam oluvchi gastronomik sayyoh o'ziga tanish taom va ichimliklar izlaydi, bu ko'pincha o'zi ovqatlanadigan va hashamatli restoranlardan qochadi, uning uchun gastronomiya sayohat paytida muhim rol o'ynamaydi.
4. Gastronomik turist sayohat paytida kundalik hayotdan, xarid qilishdan va butun oila uchun ovqat pishirishdan qochib qutulishni xohlaydi va bu turdagi turistlar murakkab bo'lmagan zanjirli restoranlarni afzal ko'radilar, bu yerda asosiy e'tibor sifatiga emas, balki oziq-ovqat miqdoriga qaratiladi.

Ushbu keltirilgan tasniflar sayyohlarning sayohat paytida oziq-ovqat iste'moliga oid afzalliklarining yaxlit rasmini olish imkonini beradi va gastronomik korxonalarning maqsadli auditoriyasini segmentlash uchun foydali hisoblanadi.

Xulosa qilib keltiradigan bo`lsak, gastronomik turizm haqida gapirganda, tashrif davomida har qanday biznesda oziq-ovqat yoki ichimliklar iste'mol qilish turli xil sayohat maqsadlari uchun muhim hisoblanadi. Turistlarning asosiy yoki ikkilamchi sayohat maqsadi oziq-ovqat va ichimliklar jarayonining turli bosqichlarida, daladan dasturxongacha ishtirok etish va bu sohaga qiziqish ko'rsatish gastronomik turizmning asosiy jihati hisoblanadi.

Natijada, mamlakatlarda turizm nuqtai nazaridan foydalanish mumkin bo'lgan diqqatga sazovor joy sifatida qabul qilinadigan gastronomiya, qaysidir ma'noda mamlakat oshxona madaniyatining saqlanib qolishiga hissa qo'shadi.

Bundan tashqari, gastronomik turizmning ahamiyati mamlakatlarning mintaqaviy yoki milliy rivojlanishini rag'batlantirish muhimligini bilishi kerak.

Shu sababli, gastronomiya sohasida kun sayin ortib borayotgan yangi oshpazlik tendentsiyalariga amal qilish va ushbu tendentsiyalarga mos innovatsiyalarni iste'molchiga yetkazish turistik yo'nalish dinamikasiga katta hissa qo'shishini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Новиков В. С. Инновации в туризме: учебное пособие / В. С. Новиков. М.: ИЦ «Академия», 2007. 208 с.
2. Бызова А. И. Инновации в туризме (Электронный ресурс): научная статья/А.И.Бызова.Науковедение,2011.Режимдоступа: http://cyberleninka.ru/article/n/innovatsiivturizme1
3. Драчева Е. Л. Гастрономический туризм: современные тенденции и перспективы (Электронный ресурс): научная статья / Е. Л. Драчева, Т. Т. Христов. Российский регионы: взгляд в будущее, 2015. Режим доступа: http://futureruss.ru
4. Зеленская Е. М. Гастрономический компонент в индустрии туризма (Электронный ресурс): научная статья / Е. М. Зеленская // Вестник

Северного (Арктического) федерального университета. 2015. №03. С. 110 117: научная электронная библиотека. Режим доступа: http://cyberleninka.ru
5. Шпенькова К. С. Условия развития гастрономического туризма в России и в мире (Электронный ресурс): научная статья / К. С. Шпенькова, В. О. Сычева // Концепт. 2014. №07.С.16 // «Киберленинка»: научная электронная библиотека. Режим доступа:http://cyberleninka.ru/
6. C.M. Hall, L. Sharples, Food and wine festivals and events around the world: development, management and markets, Food and Wine Festivals and Events Around the World: Development, Management and Markets (Jun. 2008) 1–351, https://doi.org/10.4324/9780080887951
7. Y.C. Lin, T.E. Pearson, L.A. Cai, Food as a form of destination identity: a tourism destination brand perspective, Tourism Hospit. Res. 11 (1) (2011) 30–48, https://doi.org/10.1057/THR.2010.22.
8. R.M. Burke, P. Danaher, Interdisciplinary teaching and learning within molecular gastronomy education: does it benefit students? International Journal of Molecular Gastronomy 1 (2018) 1–12, https://doi.org/10.21427/D70X8J.

АҲОЛИ ТУРМУШ СИФАТИНИ ЯХШИЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Matkarimov Inomjon Baxtiyorovich, PhD, dotsent v.b.,
Ma'mun universiteti
matkarimov_inomjon@mamunedu.uz
Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi
Ma'mun universiteti katta o'qituvchisi

Аннотация. Ушбу мақолада ҳозирги вақтда иқтисодий тараққиётнинг ривожланиши ҳудудларнинг табиий-иқтисодий салоҳиятидан ва имкониятларидан унумли фойдаланиш мамлакатда иқтисодий ўсишнинг асосий воситаси эканлиги учун мазкур соҳанинг назарий-иқтисодий мазмуни, унга таъсир этувчи омиллар тадқиқ этилган.

Kalit so'zlar: иқтисодий ўсиш, либераллаштири, инвестиция, ЯИМ, камбағаллик, миллий иқтисодиёт.

Аннотация. В данной статье изучается теоретико-экономическое содержание данной области и факторы, влияющие на нее, поскольку развитие экономического развития является основным средством экономического роста в стране, а эффективное использование природного и экономического потенциала регионы.

Ключевые слова: экономический рост, либерализация, инвестиции, ВВП, бедность, национальная экономика.

Abstract. In this article, the theoretical and economic content of this field and the factors affecting it are studied, since the development of economic development is the main means of economic growth in the country, and the effective use of the natural and economic potential of the regions.

Keywords: economic growth, liberalization, investment, GDP, poverty, national economy.

Бугунги кунда Ўзбекистонда иқтисодий ўсишни таъминлаш ва аҳолининг турмуш сифатини яхшилаш, мамлакат иқтисодий ўсишни таъминлашга таъсир этувчи омилларни илмий ва амалий жиҳатдан ўрганиш каби масалаларга устувор даражада аҳамият қаратилмоқда. “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислоҳотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш”(ПФ-4947-сон). устувор вазифалардан бири сифатида белгиланган. Мазкур вазифаларни ҳал этишда иқтисодиётни таркибий ўзгартириш жараёнларини такомиллаштириш, мамлакат иқтисодий ўсишни таъминлашга таъсир кўрсатувчи миллий маҳсулот ҳажми ва даромаднинг кўпайишига, ресурслардан унумли фойдаланишга таъсир этувчи омиллар асосида аҳоли турмуш сифатини яхшилаш каби йўналишларда илмий изланишларни кучайтириш мақсадга мувофиқ.

Иқтисодий ўсишни таъминлашда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) кўрсаткичи мамлакат иқтисодий тараққиётини ўзида намоён қилувчи макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Мамлакат иқтисодий аҳволини ўзида акс эттирувчи бу кўрсаткични аниқлаш, ҳисоблаш, таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади

Президент ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотларига кўра, 2023 йил якунига кўра Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулот ҳажми жорий нархларда 1,07 квадриллион сўмни ташкил қилди.

Иқтисодий ўсиш 2022 йил даражасига нисбатан 6 фоизга етди. Ўртача доллар курси бўйича (11 741 сўм) ўтган йили номинал ЯИМ 90,8 миллиард долларни ташкил этди, бу 2022 йилга нисбатан 10,4 миллиард долларга кўпдир. ЯИМ ҳақида батафсил маълумотлар Статистика агентлигининг ЯИМ ишлаб чиқариш бўйича алоҳида ҳисоботида эълон қилинади.

Аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот 28,98 миллион сўмни (2468 долларга яқин) ташкил этди. Бу кўрсаткич 4,07 миллион сўмга ёки сўм билан ифодаланганда 16,3 фоизга (9,4 фоизга ёки 213 долларга) ошди.

Саноат соҳасида ўсиш 6 фоиз — 655,8 триллион сўмни ташкил этади. Саноат ишлаб чиқаришининг умумий ҳажмида ишлаб чиқариш саноатининг улуши 84,4 фоизни, тоғ-кон саноати ва карьерларни қазиб олишнинг улуши

8,4 фоизни, электр таъминоти, газ, буғ ва ҳавони тозалаш 6,7 фоизни, сув таъминоти, канализация, чиқиндиларни йиғиш ва утилизация қилиш тармоқларида 0,5 фоизни ташкил этди.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ҳажми 4,1 фоизга ошиб, 426,3 триллион сўмни ташкил этди. Фермер хўжаликлари тоифалари бўйича таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий ҳажмининг 63,1 фоизи деҳқон ва ёрдамчи хўжаликлар, 29,8 фоизи шахсий фермер хўжаликлари, 7,1 фоизи қишлоқ хўжалиги ташкилотлари ҳиссасига тўғри келди.

Қурилиш соҳаси 6,4 фоизга (149,86 триллион сўмгача), хизматлар соҳаси 6,8 фоизга (470,3 триллион сўмга) ўсди(https://siat.stat.uz/).

Жаҳоннинг ривожланган давлатлари иқтисодий ривожланишни жадаллаштиришни асосий мақсад сифатида белгилаб оладилар. Чунки замонавий рақобатли иқтисодий ривожланиш жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни, фаровон турмуш даражасини таъминлашда самарали шарт-шароитлар яратишга сабаб бўлади. Бундай вазифалар қаторига энг аввало кишиларининг турмуш фаровонлигини ошириш, кам таъминланган оилалар сонини камайтириш, инсонни ҳар томонлама камол топтириш, камбағаллик даражасини камайтириш ва мамлакатда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш каби муаммолар ечими киради.

Иқтисодий ўсиш миллий иқтисодиётнинг доимий ривожланиш динамикасидир. Иқтисодий ўсиш микроиқтисодий ва макроиқтисодий даражада юз беради. Микроиқтисодий ўсиш – бу корхона, фирма ёки алоҳида тармоқ доирасидаги ўсиш бўлиб, муайян гуруҳий фаолиятнинг натижасидир. Макроиқтисодий ўсиш эса бутун жамият, давлат миқёсидаги иқтисодий ўсишдир. У жамият ишлаб чиқариш фаолиятини намоён этади. Иқтисодий ўсиш натижасига қараб жамият ёки мамлакатнин иқтисодий вазиятини тасаввур қилиш мумкин.

Иқтисодий ўсиш жиҳатлари ва аҳоли турмуш сифатини яхшилашга таъсир қилувчи омиллар қуйидагича гуруҳланди (1-расм).

Демак, иқтисодий ўсиш жиҳатлари ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш борасида олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулоса ва таклифларни илгари суриш мумкин.

- ҳудудларда иқтисодий ўсиш даражасини ошириш, ишлаб чиқариш ва молиявий ресурсларни самарали тақсимлаш, зарур инфратузилмани шакллантиришга асосланган иқтисодий ривожланишнинг концептуал йўналиш ва вазифаларини ишлаб чиқиш ва уларнинг амалга оширилишини таъминлаш;

- иқтисодий ўсишнинг инклюзивлигини таъминлаш, давлат бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, жамоат ташкилотлари ҳамда халқаро молия институтлари ва хорижий ҳукумат молия ташкилотлари билан

ҳамкорликда камбағалликни қисқартириш бўйича стратегия ва дастурларни ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва мувофиқлаштириш;

- камбағалликни қисқартиришнинг аниқ дастак ва механизмларини ишлаб чиқиш, хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда камбағаллик даражасини аниқлаш мезонлари ва баҳолаш услубиятини, ижтимоий таъминотнинг минимал стандартлари ва меъёрий асосларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- аҳоли даромадлари табақалашувини ўрганиш бўйича тизимли ишларни олиб бориш ҳамд уларнинг давлат мақсадли дастурлари билан ўзаро мувофиқлигини таъминлаш мухимдир.

1 -расм. Иқтисодий ўсиш жиҳатлари ва аҳоли турмуш сифатини яхшилашга таъсир қилувчи омиллар.

Изоҳ: Муаллиф ишланмаси

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»
2. Аганбегян А. Социально-экономическое развитие России. - 3-е изд. -М.: Дело, 2005. -272 с.
3. Бухвальд Е. М. План Правительства: от восстановления к реальному подъему экономики. ЭТАП: Экономическая теория, Анализ, Практика. 2020. № 4. С. 7-23
4. Махмудов Н. Иқтисодий ўсиш моделлари ва улардан макроиқтисодий таҳлилда фойдаланиш йўллари //Иқтисод ва молия. – Т.: 2016 йил №3. 2-8 б

MARKETING BOSHQARUVIDA INSON OMILI

Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, dots.
Namangan davlat universiteti
ksi0209178@gmail.com

Annotatsiya. Marketingda insonlarao munosabatlarni yo‘lga qo‘yish usullaridan biri kommunikatsiyadir. Marketingda kommunikatsiya deb har xil auditoriyalar adresiga, shu jumladan, xaridorlar, sotuvchilar, ta’minotchilar, aksionerlar, boshqaruv organlariga korxonadan yuboriladigan signallar majmuini tushuniladi. Kommunikatsiya siyosati (promotionmix) – bu tovarni bozorga siljitish usullari yig‘indisidir. Kommunikatsiyaning asosiy vositalari bo‘lib pablik rileyshnz (public relations) – jamoat bilan aloqa; reklama; sotishni rag‘batlantirish; maxsus ko‘rgazmalar; shaxsiy sotuv hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: agrosanoat, marketing, bozor, raqobat, bozor, bozor mexanizmi, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq ho‘jaligi, iqtisodiy islohatlar, aholi, iste’mol tovarlari.

Аннотация: Коммуникация – один из методов установления человеческих отношений в маркетинге. Коммуникация в маркетинге означает совокупность сигналов, посылаемых предприятием различным аудиториям, включая покупателей, продавцов, поставщиков, акционеров, органы управления. Коммуникационная политика (микс продвижения) – это совокупность методов продвижения товара на рынок. Основными средствами коммуникации являются паблик рилейшнз – общение с общественностью; реклама; стимулирование продаж; специальные выставки; это частная продажа.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, маркетинг, рынок, конкуренция, рынок, рыночный механизм, продукты питания, сельское хозяйство, экономические реформы, население, потребительские товары.

Abstract: Communication is one of the methods of establishing human relations in marketing. Communication in marketing means a set of signals sent by an enterprise to various audiences, including buyers, sellers, suppliers, shareholders, and management bodies. Communication policy (promotion mix) is a set of methods for

promoting a product to the market. The main means of communication are public relations - communication with the public; advertising; sales promotion; special exhibitions; this is a private sale.

Keywords: agro-industrial complex, marketing, market, competition, market, market mechanism, food products, agriculture, economic reforms, population, consumer goods.

Xaridorlar bilan insonlararo munosabatlarga kirishmasdan tovarni sotib bo‘lmaydi. Chunki hatto yuridik shaxslar nomidan ham insonlar ularning muxtor vakili bo‘lib maydonga chiqadilar. Tovarni sotib oluvchi inson ma’lum o‘zining ehtiyojlarini qondirishni darajasini ko‘zda tutadi. Shuning uchun unga tovarning sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha axborot zarur. Bozorga kirishda korxonaning tovarlari haqida hali ma’lumotlar berilmagan davr korxona uchun mas’uliyatli davr bo‘ladi. Bo‘lajak iste’molchi olishi shart bo‘lgan axborotlar:

- tovarning mavjudligi va sotilish joyi;
- qanday ehtiyojlarni qondirishga qaratilganligi;
- iste’mol qiymati;
- xaridorlarni ehtiyojlari qoniqtirmay qolgan holda ularning himoya qilish kafolatlari.

Xaridorlarga axborotlar yetkazish uslublari:

1. Reklama.
2. Ko‘rgazmalar tashkil etish va o‘tkazish.
3. O‘tkaziladigan anjumanlar va filmlar orqali axborot yetkazish va boshqalar.

Axborotga ega bo‘lmagan xaridorlarga murojaat qilish ularning talabini uygotadi va tovarni sotib olishga undaydilar.Talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirishda to‘g‘ri marketingning ahamiyati kattadir. To‘g‘ri marketing – bu marketingning dialogik tizimidir, ya’ni sotuvchi xaridor bilan suhbatlashib, oxiri xaridorni buyurtma borligiga ishontiradi. To‘g‘ri marketingning afzallik tomoni shundaki, siz o‘z xizmatingiz natijasini o‘z kuzingiz bilan ko‘rishingiz mumkin. (Sirojiddinov K. Tajibayev K.2023).

Telemarketing –marketingning bir shakli hisoblanib, bunda mijoz bilan telefon vositasida muloqot qilish tushuniladi. Undan foydalanishda telefon qilish vaqtini to‘g‘ri tanlash lozim. Olimlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadi, eng optimal vaqt kunduzi soat 10 dan keyin hamda tushdan keyingi soat 14-17 oralig‘i hisoblanadi.

Sotishni rag‘batlantirish – bu ma’lum bir muddatda sotish hajmini oshirish maqsadida turli rag‘batlantirish vositalaridan foydalanish hisoblanadi. Bu rag‘batlantirish vositalariga: mukofotlar, chegirmalar, ketma-ket tovarni sotib olgani uchun sovg‘alar, lotereya va uyinlar o‘tkazish, tovar bilan qo‘shimcha narsalar kushib berish, bepul yetkazib berish va o‘rnatish, ma’lum muddatda sotilgan tovarga bepul xizmat ko‘rsatish va boshqalar kiradi.Sotishni rag‘batlantirishda tovar to‘g‘risida ma’lum darajada axborotga ega bulmagan iste’molchilarga murojaat qilinadi. Shuning uchun rag‘batlantirish siyosatining vazifasi - ularda korxona

tovarlarini keyingi vaqtda sotib olishga ishtiyoq tugdirish hamda doimo aloqada bo‘lishga chiqarishdan iborat. Odatda talabni shakllantirish tadbirlari iste’molchilarga va sotuvchilarga qaratilgan bo‘ladi.

Iste’molchilarni rag‘batlantirish iste’molchilarga sezilarli imtiyozlar berishni nazarda tutadi:

- tovarlarni xarid qilish hajmiga va doimiy aloqani ta’minlashga qaratilgan imtiyoz;
- xar xil shakldagi karzlarga tovar sotish;
- tovarning ko‘phajmda xarid qilinishini ko‘zlab namunalarni bepul tarqatish;
- tovarlarni ma’lum vaqt ishlatish uchun bepul berish;
- ishlatib bo‘lingan tovarlarni ma’lum shartlar asosida qabul qilish;
- yangi tovarlarni istiqboldagi xaridorlarga ko‘rsatish;
- korxonalarga sayohat uyushtirish;
- yangi tovarlarga bag‘ishlangan matbuot konferensiyalari tashkil etish o‘tkazish;
- tovar narxini sezilarli tushirish haqida radio, televideniye va matbuot orqali e’lonlar berish.

Tovarlarni sotishni rag‘batlantirish siyosati ularni sotib oluvchi xaridorlarini turiga bog‘liq. Vositachilarni rag‘batlantirish esa ularning faolligini oshirishga hamda iste’molchilar doirasini kengaytirishga qaratiladi. Talabning shakllanishi va realizasiyasini rag‘batlantirish siyosati tovarning bozordagi hayotiy sikllariga muvofiq kelishi kerak.

Reklama - bir tomonlama ommaviy kommunikatsiyaning turi bo‘lib, korxonani bevosita yeki bilvosita qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Bir vaqtning o‘zida korxona uchun axborot manbai hamdir.

Jamoatchilik bilan aloqalar – korxonaning aniq maqsadga qaratilgan harakatlar yordamida turli auditoriyalari orasida, o‘zaro bir-birini tushunish orqali va ishonchli ruhiy holatlarni yaratish uchun xizmat qiladi. Kommunikatsiyaning maqsadi faqat sotishdan iborat emas, balki korxonani qo‘llab-quvvatlash hamdir. Bunday an’anaviy muloqot vositalaridan boshqa quyidagi bevosita kommunikatsiya turlari: yarmarkalar, salonlar, ko‘rgazmalar, telemarketing, pochta orqali tarqatish, kataloglar orqali savdo turlari ham bor.

Marketingda kommunikatsiya quyidagi masalalarni hal etishi lozim:

- maqsadli auditoriyani aniqlash; maqsadli auditoriyani aniqlash bu kommuniqatorning eng asosiy vazifasi hisoblanadi. Siz kim uchun tovar ishlab chiqargan bo‘lsangiz, o‘sha sizning maqsadli auditoriyangiz hisoblanadi. Masalan, aholining ma’lum bir qatlami, ayollar, yoshlar, biznesmenlar va boshqalar.
- reklama qilishdan asosiy maqsadni aniqlash. Siz turli maksdlarda tovaringizni reklama qilishingiz mumkin. Bu maqsadlarni quyidagi turlarga bo‘lish mumkin:

  a) tovar haqida ma’lumot berish – bunda xaridorlar shunday tovarlar borligi, tovarning nomi, markasi haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladilar.

b) xaridorlarning tovar haqidagi bilimlarini oshirish – bunda xaridor tovar haqida ma’lumotga ega bo‘lishi mumkin, lekin bu ma’lumotlar yetarli bulmasligi mumkin. Ushanda tovar haqida tulik ma’lumot beriladi.

v) xaridorni tovarga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirish – bunda asosan xaridorning tovar haqidagi fikri va tovarga bo‘lgan munosabati yaxshi bo‘lmagan holda foydalaniladi. Ya’ni kommuniqator xaridorlar tovarni yoktirmasliklari sababini aniqlab, reklama orqali usha kamchiliklarni bartaraf etilganligini ko‘rsatib berishi kerak.

g) xaridorlarni ishontirish. Buning uchun ishontiruvchi reklamadan foydalaniladi. Bunda sizning tovaringizning raqobatchilar tovarlaridan ustunliklari va uning foydaliligi ko‘rsatiladi. Ishontirishning asosiy vositalaridan biri bu omma bilan aloqahisoblanadi.

d) sotish hajmini oshirish maqsadida qilinadigan reklama. Bunda tovar haqidahamma yetarli ma’lumotga ega, lekin xaridorlarga tovarni eslatib turadi.

- Axborotni tanlash. Siz qanday maqsadda reklama qilishingizni aniqlab olganingizdan keyin shunday reklama tekstini tayyorlashingiz kerakki, u maqsadli auditoriyaga o‘z ta’sirini o‘tkazsin.
- Axborotlashtirish vositalarini tanlash. Kommunikator ma’lumotni tayyorlagandan keyin uni qaysi kanal orqali yetkazishni aniqlash kerak. Ma’lumotlarni yetkazishning ikki asosiy turi farqlanadi: shaxsiy (individual) va umumiy.
  - shaxsiy (individual) kanalga xaridor bilan alohida suhbat o‘tkazish, telefon orqali aloqa qilish, pochta orqali murojaat qilish va boshqalar kiradi;
  - umumiy kanalga ommaviy axborot vositalari, turli chora-tadbirlar, konferensiyalar va boshqalar kiradi.

Demak, marketing kommunikatsiyasida haqli ravishda asosiy o‘rinni reklama egallaydi. Marketing va reklama faoliyat jarayonining ikki tomonnini tashkil etadi. Olimlarning fikricha, reklama kommunikatsiya bir shakli deb qaraladi, chunki u orqali korxona tovar sifati va xizmat ko‘rsatishni iste’molchining talabiga muvofiq tashkil etishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich. Tajibayev Komiljon Qurbanovich. Agrosanoat majmuasida marketing. O‘quv qo‘llanma. Namangan. 2023 yil. 418 b
2. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
3. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.

4. Тажибаев, К.К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
5. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
6. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – Т. 2. – Yo‘q. 5. – 707-713-betlar.
7. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
8. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.

AHOLINING IJTIMOIY-IQTISODIY TURMUSH SHAROITINI YAXSHILASHDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING AHAMIYATI

Sharipov Allabergan Kamilovich. p.f.n., dots.
Ma’mun universiteti NTM. Sport bo‘limi boshligi.
sharipov_allabergan@mamunedu.uz
Jammatov Jasurbek Sharipovich. p.f.b.f.d. (PhD), dots.
Ma’mun universiteti NTM
jammatov_jasurbek@mamunedu.uz

Annotatsiya. Maqolada aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitini yaxshilashda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Jismoniy faollikning aholi salomatligiga ta’siri, mehnat unumdorligi va sog‘liqni saqlash xarajatlarini kamaytirishga alohida e’tibor qaratilgan. Sportni rivojlantirish, jumladan, ish o‘rinlari yaratish, infratuzilmani rivojlantirish va iste’mol xarajatlarini rag‘batlantirishning iqtisodiy ta’siri mavjudligi ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Jismoniy tarbiya va sport, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, sog‘lom turmush tarzi, salomatlik, jismoniy faollik, jismoniy mashqlar, sog‘liqni saqlash.

Аннотация. В статье рассматривается значение физического воспитания и спорта в улучшении социально-экономических условий жизни населения. Особое внимание уделено влиянию физической активности на здоровье населения, производительность труда и снижение затрат на здравоохранение. Отмечается экономический эффект от развития спорта, включая создание рабочих мест, развитие инфраструктуры и стимулирование потребительских расходов.

Ключевые слова: Физическое воспитание и спорт, социально-экономические условия, здоровый образ жизни, здоровье, двигательная активность, физические упражнение, здравоохранение.

Annotation. The article examines the importance of physical education and sports in improving the socio-economic living conditions of the population. Particular attention is paid to the impact of physical activity on public health, labor productivity and reduction of health care costs. The economic impact of sports development is noted, including job creation, infrastructure development and stimulation of consumer spending.

Keywords: Physical education and sport, socio-economic conditions, healthy lifestyle, health, physical activity, physical exercise, health care.

Kirish. Jismoniy tarbiya va sport ijtimoiy hayotning muhim tarkibiy qismlari bo‘lib, nafaqat salomatlikni yaxshilash, balki ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni shakllantirishga ham salmoqli hissa qo‘shadi. Urbanizatsiya va texnologik taraqqiyotning jadallashishi bilan aholi jismoniy faollik darajasining pasayishi, turmush tarzi kasalliklarining ko‘payishi va ijtimoiy izolyatsiya kabi bir qator muammolarga duch kelinmoqda. Turli xil kasallik va stress omillari darajasi sezilarli darajada oshgan zamonaviy sharoitda jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy rivojlanish vositasi sifatida ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu borada jismoniy tarbiya dasturlarini faol hayotga tatbiq etish, sport tadbirlarini rivojlantirish, aholi turmush darajasini yuksaltirish, ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarni yaxshilashning asosiy omiliga aylanmoqda.

Respublikamizda oxirgi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy reabilitatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda mamlakatimiz sportchilarining xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta’minlash borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda (PF-5924.2020).

Ushbu maqolaning maqsadi jismoniy tarbiya va sportni aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ta’sirini tahlil qilishdir. O‘z navbatida jismoniy tarbiya va sportni aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ta’siri quyidagilarga bo‘linadi:

1. Jismoniy tarbiyaning aholi salomatligiga ta’siri.

- **Kasalliklarning oldini olish**: Jismoniy faollik salomatlikni mustahkamlash va yurak-qon tomir patologiyalari, semirish, diabet va osteoporoz kabi ko‘plab surunkali kasalliklarning oldini olish bilan bevosita bog‘liq. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra, muntazam jismoniy mashqlar ushbu kasalliklarning rivojlanish xavfini 20-30% ga kamaytiradi (Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (VOZ). 2019).
- **O‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi:** Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy faol odamlar 5-7 yil uzoq umr ko‘rishadi, bu jamiyatning barqaror rivojlanishining muhim omilidir.
- **Ruhiy salomatlik yaxshilanadi**: Sport - stress, tashvish va depressiyani kamaytirishga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida umumiy hayotdan qoniqish va

ish samaradorligini oshiradi. Buning natijasida odamlarning turmush darajasi, mehnat unumdorligi va faol umr ko‘rish davomiyligi oshadi.

2. Jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy jihatlari.

- **Hamjamiyatni yaratish:** Sport tadbirlari - turli ijtimoiy qatlamlar, millatlar va yosh guruhlaridagi insonlarni birlashtiradi, jamiyatdagi o‘rnini oshiradi.
- **Jamoa ruhini rivojlantirish:** Jamoaviy sport turlari insonlarga jamoa bo‘lib ishlashni o‘rgatadi, bu hayotda ham, kasbiy faoliyatida ham muhim ko‘nikmadir.
- **Yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish:** Sport mas’uliyat, intizom va nostandart sharoitda qaror qabul qilish qobiliyati kabi sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Iqtisodiy foydasi.

Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning iqtisodiy samarasi bir necha yo‘nalishlarda ifodalanadi:

- **Sog‘liqni saqlash xarajatlarini kamaytirish.** Muntazam jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish kasallik xavfini kamaytiradi, bu hukumat va ish beruvchilar uchun sog‘liqni saqlash xarajatlarini iqtisod qilishga olib keladi. Sog‘lom aholi tibbiy xizmatlar uchun kamroq xarajatlarni talab qiladi, bu esa boshqa muhim ijtimoiy dasturlarga mablag‘ajratish imkonini beradi.
- **Mehnat unumdorligining o‘sishi.** Sog‘lom va jismoniy faol xodimlarning foydali ish koefitsenti samaraliroq bo‘lib, kasallik ta’tilini kamroq oladi, bu esa uzoq istiqbolda iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.
- **Ish o‘rinlarini yaratish va sport infratuzilmasini rivojlantirish.** Sportga qiziqish ortib borayotgani va shug‘ullanuvchilar sonining oshishi bilan murabbiylik, sport menejmenti, sport anjomlari ishlab chiqarish va tadbirlarni boshqarish kabi turli sohalarda ish o‘rinlari yaratilishi bilan birga qurilish, mehmonxona biznesi, transport va xizmatlar kabi tegishli sohalarda ham ish o‘rinlari yaratiladi.
- **Iste’mol xarajatlarining o‘sishi.** Sport tadbirlari, ayniqsa, yirik musobaqalar mintaqada iqtisodiy faollikni oshiradi. Sayyohlar, tomoshabinlar va ishtirokchilar sonining ortishi xizmat ko‘rsatish sohasi daromadlarining oshishiga va byudjetga soliq tushumlarining ko‘payishiga xizmat qilmoqda.

4. Jismoniy tarbiyada ta’limning o‘rni.

Ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport, yoshlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga hissa qo‘shadigan ko‘nikmalarni rivojlantiradi:

- **Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish:** Jismoniy tarbiya fanining ta’lim jarayoniga joriy etilishi yoshlarda butun umri davomida saqlanib qoladigan ijobiy odatlarni shakllantirishga yordam beradi.
- **O‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining o‘sishi:** Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam jismoniy faollik konsentratsiya, xotira va kognitiv funktsiyalarni yaxshilaydi, bu esa fanlarni o‘zlashtirishda muvaffaqiyatga erishishga bevosita ta’sir qiladi.

- **Ijtimoiy ko‘nikmalar:** Sport - muloqot, hamkorlik va nizolarni hal qilish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi, bu kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun muhimdir.

5. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni yaxshilash uchun sportdan muvaffaqiyatli foydalanish misollari.

Ko‘pgina mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilash uchun jismoniy tarbiya va sport vositalaridan faol foydalanmoqda(Европейская комиссия.2020). Misol uchun, Avstraliyada barcha yosh guruhlarini jismoniy faollik darajasini oshirish bilan shug‘ullanganlar uchun rag‘batlantirish dasturi ishlab chiqilgan bo‘lib, bu dastur yakunida semizlik darajasini pasaytirishga va aholining umumiy salomatligini yaxshilashga olib kelgan. Norvegiyada davlat tomonidan ommaviy sport va jismoniy tarbiya sohasiga yo‘naltirilgan mablag‘lar kasallanishning kamayishiga va umr ko‘rish davomiyligining oshishiga olib keldi, bu esa mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda (Gratton, C., & Taylor, P.2012). Bu misollar jismoniy faollikni aholining ijtimoiy va iqtisodiy farovonligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari va siyosatiga kiritish muhimligini ko‘rsatadi.

Xulosa va takliflar. Jismoniy tarbiya va sport aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitini yaxshilashning muhim vositalaridan biridir. Ular salomatlikni yaxshilaydi, mehnat unumdorligini oshiradi, davlatning sog‘liqni saqlash xarajatlarini kamaytiradi va ish o‘rinlari yaratadi. Sport ijtimoiy rishtalarni mustahkamlash va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda ham muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat siyosatini amalga oshirishning maqsadi, vazifalari va uzoq muddatli rivojlanishining asosiy yo‘nalishlarini belgilab berilgan bo‘lib, usbu vazifalarni amalga oshirishda ta’lim muassasalaridan tortib, kattalar va keksalar uchun mo‘ljallangan dasturlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-5924-son Farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 25.01.2020-y., 07/20/5924/0081-son.
2. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (VOZ). (2019). Jismoniy faollik bo‘yicha 2018-2030 yillarga mo‘ljallangan global harakatlar rejasi: sog‘lom dunyo uchun yanada faol odamlar”.
3. Европейская комиссия. (2020). “Физическая активность и здоровье в Европе: доказательства для действий”.
4. Gratton, C., & Taylor, P. (2012). “Economics of Sport and Recreation”.

SPORT FAOLIYATI SUBYEKTLARINING SHAXSLARARO MUNOSABATLARIDA SEZGI VA IDROKNING ROLI

Maxmudov Nurilla Normirza o‘g‘li, PhD, dots.
Namangan muhandislik-qurilish instituti
nurillomahmudov0708@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada sport faoliyati jarayonida va sportchilarning o‘zaro muloqt tashkil etish jarayonida sezgi va idrokning o‘rni va ahamiyati to‘g‘risida nazariy va amaliy ma’lumotlar keltirib o‘tilgan.
Kalit so‘zlar: muloqot usuli; muzokaralar taktikasi; muloqot sohasidagi pozitsiyalar; ijtimoiy idrokning xususiyatlari, turlari, jarayoni, mexanizmlari, funksiyalari.
Аннотация. В данной научной статье представлены теоретические и практические сведения о роли и значении интуиции и восприятия в процессе спортивной деятельности и в процессе организации взаимного общения между спортсменами**.**
Ключевое слов: Способ связи; тактика переговоров; должности в сфере связи; характеристики, виды, процесс, механизмы, функции социального восприятия.
Abstract. This scientific article presents theoretical and practical information about the role and importance of intuition and perception in the process of sports activities and in the process of organizing mutual communication between athletes.
Key word: Communication method; negotiation tactics; positions in the communications sphere; characteristics, types, process, mechanisms, functions of social perception.

Muloqot - sport faoliyati subyektlari o‘rtasida o‘zaro tushunishga olib keladigan ikki tomonlama ma’lumot almashish jarayoni. Muloqot - lotin tilidan tarjima qilinganda "hamma bilan umumiy" degan ma’noni anglatadi. Agar o‘zaro tushunishga erishilmasa, u holda muloqot muvaffaqiyatsiz deb hisoblanadi. Muloqot muvaffaqiyatini ta’minlash uchun odamlar sizni qanday tushunishganligi, sizni qanday qabul qilishlari va muammoga qanday aloqasi borligi haqida fikr-mulohazalarga ega bo‘lishingiz kerak.

Sport faoliyati subyektlari o‘rtasidagi shaxslararo muloqotda muloqotning o‘ziga xos bir qator xususiyatlar mavjud. Har qanday guruh, jamoa a’zolari, birgalikda ma’lum bir faoliyatni bajaradilar hamda o‘zaro bir-birlari bilan ikki turdagi munosabatlar bilan bog‘lanadilar: maqom-rol (rasmiy, mas’uliyatli bog‘liqlik munosabatlari) va shaxslararo (hissiy, norasmiy, nofaollik). Birinchi turdagi munosabatlar jamoada funksiyalarni zarur taqsimlashga asoslanadi va har bir guruh a’zosining guruh muammosini hal qilishga qo‘shgan hissasi, birgalikdagi faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish uchun tayyorligi va imkoniyatlari bilan bog‘liq. Har bir sportchi o‘z jamoasida u yoki bu maqomga ega. Odatda, jamoadagi eng yuqori maqomni yetakchi futbolchilar, eng kuchli sportchilar, eng pastini esa yosh yoki yangi jamoa a’zolari, hali o‘zini ko‘rsatmagan zahiradagi futbolchilar egallaydi.

Ikkinchi turdagi munosabatlar jamoadagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri hissiy aloqalarni (yoqish, befarqlik yoki dushmanlik) aks ettiradi, bu muqarrar ravishda har qanday guruhda sheriklarning insoniy fazilatlari, xatti-harakatlari va harakatlarini o‘zaro baholash va birgalikda baholash natijasida yuzaga keladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, munosabatlarni ishbilarmonlik va hissiy munosabatlarga bo‘lish shartli. Darhaqiqat, do‘stona yoki dushmanlik munosabatlari guruh vazifasi qanchalik muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz hal qilinganiga qarab, birgalikdagi faoliyat jarayonida aniq shakllanadi. Bundan tashqari, sportdagi yuksak yutuqlarning ahamiyati yuqori bo‘lganligi sababli, sportchilarning birgalikdagi faoliyati va ishbilarmonlik munosabatlari doimo kuchli hissiy ko‘rinishlar va sheriklarga shaxsiy munosabatni faol shakllantirish bilan bog‘liq(Boltaeva M. L., Mahmudov N.2019).

Sport faoliyati subyektlari o‘rtasidagi muloqot bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

1. Ikki shaxs o‘rtasidagi jismoniy munosabatlar. Shu bilan birga, ularning o‘zaro xabardor bo‘lishi birgalikdagi faoliyatni yo‘lga qo‘yishni nazarda tutadi. Insonning axborot almashinuvining o‘ziga xosligi u yoki bu ma’lumotni uzatishda har bir ishtirokchi uchun alohida rol va uning ahamiyati bilan bog‘liq. Sport faoliyati subyektlari o‘rtasida axborotni tarqatish o‘ziga xos ishonch ishonchsizlik filtridan o‘tadi. Bunday filtr shunday ishlaydiki, haqiqiy ma’lumot qabul qilinmasligi mumkin, lekin noto‘g‘ri ma’lumotlar qabul qilinishi mumkin. Bundan tashqari, ma’lumotni qabul qilishga yordam beradigan va filtrlarning ta’sirini zaiflashtiradigan vositalar mavjud. Ushbu vositalarning kombinatsiyasi hayratlanish deb ataladi. Maftunlikka misol sifatida nutqning musiqiy, fazoviy yoki rangli hamrohligi bo‘lishi mumkin.
2. Belgilar tizimi orqali sheriklarning bir-biriga o‘zaro ta’sir qilish imkoniyati. Muloqot jarayonida murabbiy va sportchilar oldida nafaqat axborot almashish, balki uni adekvat tushunishga erishish vazifasi ham turadi. Kommunikativ ta’sir faqatgina kommunikator (ma’lumotni yuboruvchi shaxs) va qabul qiluvchi (uni qabul qiluvchi shaxs) o‘rtasida kodifikatsiya va dekodifikatsiya qilishning yagona yoki o‘xshash tizimi mavjud bo'lganda mumkin bo'ladi. Shaxslararo muloqotda kommunikatordan qabul qiluvchiga kelayotgan xabarni izohlash alohida muammo sifatida ajralib turadi.
3. Ehtimoliy muloqot to‘siqlari. Bunday holatlarda muloqot va munosabat o‘rtasida mavjud bo‘lgan bog‘liqlik aniq bo‘ladi. Muloqot to‘sig‘i muloqot qiluvchilar o‘rtasida ma’lumotni yetarli darajada uzatishda uchraydigan psixologik to‘siqdir. To‘siqlarga qo‘shimcha ravishda sport faoliyati subyektlarining muloqotida turli xil shovqinlar (yoki "shovqin" deb ataladigan) ham paydo bo‘lishi mumkin(Makhmudov N. N., Makulov S. H. 2020).

Muloqot tashkil etilishiga aralashish ("shovqin") (norozilik, o‘zaro haqoratlar, norozilik, janjal, foydasiz suhbatlar) keyingi harakatlarni rejalashtirish va tashkil etishni qiyinlashtiradi. Guruhda moslashish jarayonini murakkablashtiradi.

Muloqot tabiatining noadekvatligiga misol sifatida universitetning erkaklar voleybol jamoalaridan birining musobaqa vaqtidagi o‘yinini keltirish mumkin. Jamoada yakka tartibda yaxshi jismoniy xususiyatlarga ega juda kuchli sportchilar shug‘ullangan. Biroq, o‘yin aloqalarining ozgina buzilganida, ular sheriklarining xatolariga keskin munosabatda bo‘lishdi, o‘zaro tanbehlar, ayblovlar, norozilik boshlandi va o‘yin aloqalari yanada buzildi. Shu tariqa, o‘yinlardan birida norozilar soni 66,1 foizga yetdi va jamoa kuchsizroq raqibga 1:15 hisobida imkoniyatni boy berdi.

Sport faoliyati subyektlari o‘rtasidagi muloqotda ma’lumot almashishning asosiy maqsadi ta’lim, o‘quv yoki raqobat jarayonlarining turli vaziyatlari yoki muammolari bo‘yicha umumiy ma’no, umumiy nuqtai nazar va kelishuvni ishlab chiqishdir (Makhmudov N. N.2021).

Kommunikativ kompetentsiya vaziyatga moslashishni, og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan aloqa vositalarida ravonlikni nazarda tutadi. Samarali muloqot quyidagilar bilan tavsiflanadi: sheriklar o‘rtasida o‘zaro tushunishga erishish, vaziyatni va aloqa mavzusini yaxshiroq tushunish (vaziyatni tushunishda ko‘proq ishonchga erishish muammolarni hal qilishga yordam beradi, resurslardan optimal foydalanish bilan maqsadlarga erishishni ta’minlaydi). Kommunikativ kompetentsiya shaxslararo o‘zaro ta’sirning ma’lum bir diapazonida samarali muloqotni yaratish uchun zarur bo‘lgan ichki resurslar tizimi sifatida qaraladi.

Ko‘rinib turibdiki, sport faoliyati subyektlarining kommunikativ kompetensiyasi samarali muloqotni tashkil etish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisi bilan belgilanadi. Xuddi shu vaziyatda bo‘lgan va jamoada taxminan bir xil maqomga ega bo‘lgan sheriklar o‘rtasidagi muloqot sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Ba’zi hollarda sportchilarning individual psixologik va shaxsiy xususiyatlarini bilmasdan turib, bu farqlarni tushuntirish mumkin emas. Xususan, sportchilar, murabbiylar va boshqalarning kommunikativ va xulq-atvor xususiyatlari bu masalada hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi (Boltaeva M., Makhmudov N.2019).

Shaxsiy xususiyatlar va kommunikativ xulq-atvor turi o‘rtasidagi bog‘liqlikni bilish murabbiyga ma’lum darajada qo‘l ostidagi sportchilarni tabiatini oldindan aytib berishga, ularning qobiliyatlarini qisqa vaqt ichida yuzaga chiqarish orqali muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

O‘ziga xos kommunikativ va xulq-atvor xususiyatlariga ko‘ra shaxslar quyidagi tasnifga ajratiladi.

1. *Diqqat markazda bo‘luvchi shaxs.* Bunday xulq-atvordagi odamlar diqqat markazida bo‘lish va har qanday holatda o‘z maqsadlariga erishish istagi bilan ajralib turadi (janjal, soxta kasalliklar, maqtanish, g‘ayrioddiy sevimli mashg‘ulotlar, yolg‘on); qarama-qarshi xatti-harakatlar; shubhalar, haddan tashqari shaxslararo tajovuzkorlik va boshqalar, bu ularning boshqa odamlarga nisbatan abadiy qarama-qarshiligiga sabab bo‘ladi va ikkinchisi tomonidan aniq norozilikka sabab bo'ladi.

2. *Pedantik tur.* Uning vakillari ijtimoiy qat'iylikning kuchayishi bilan ajralib turadi; shaxsiy imtiyozlar va yo‘nalishlarga doimiy e'tibor qaratish; ijtimoiy xulq-atvorni sozlash qobiliyatining zaifligi; vijdonlilik, aniqlik, jiddiylik his-tuyg‘ularini ifodalashda ishonchlilik. Shu bilan birga, ular rasmiyatchilik, hiyla-nayrang, zerikarlilik, muhim qarorlarni boshqalarga o‘tkazish istagi bilan ajralib turadi.
3. *"Qotib qolgan shaxs" turi.* Qotib qolgan shaxs tipdagi odam juda ochiq ko‘ngil emas, boshqalarga ma'ruza qilishni yaxshi ko‘radi va ma'lum darajada zerikarli. Adolatsizlik, teginish va shubhaning kuchayishi bunday odam va boshqalar o‘rtasida tez-tez nizolarning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.
4. *Qo‘zg‘aluvchan tip* vakillari odatda ijtimoiy impulsivlikning kuchayishi bilan tavsiflanadi; o‘z his-tuyg‘ulari va harakatlari ustidan nazoratning zaiflashishi, bu boshqa odamlar bilan muloqot qilishda nizolar va qiyinchiliklarga olib keladi; asabiylashish kuchayishi, vazminning yo‘qligi, lekin xushomadgo‘ylik va yordam berish ham mumkin (ijtimoiy kamuflyaj natijasida).
5. *Introvertiv* tip vakillari past muloqot bilan ajralib turadi; hammadan uzoqlashish va faqat kerak bo‘lganda muloqot qilish istagi; o‘ziga, o‘z fikrlariga singib ketish; zaiflikning kuchayishi; hissiy sovuqlik va hatto yaqin odamlarga zaif bog‘liqlik.
6. *Gipertimik tip*. Bu odamlar yuqori darajadagi shaxslararo aloqa va ijtimoiy muhitga moslashish bilan ajralib turadi; boshqalar bilan ma'lum bir tarzda munosabatlarni o‘rnatish istagi, ikkinchisi bilan jiddiy to‘qnashuvlarga kirmaslik, o‘z manfaatlari va ehtiroslarini himoya qilish imkonini beradi. Qoida tariqasida, ular kuchaygan obro‘ ga ega bo‘lish maqsadini ko'zlamaydilar, lekin shu bilan birga, ular o‘z pozitsiyalarini o‘z yuzlarini yo‘qotmasdan va katta tashvishga tushmasdan osongina himoya qiladilar.
7. *Xavotirli-qo‘rqinchli tip* vakillari orasida odatda ijtimoiy muhitdan xavf tug‘dirish ehtimolini oshirib yuboradigan, haddan tashqari ijtimoiy tajribaga moyil bo‘lgan, tortinchoqlik va qo‘rquvga moyil bo‘lgan odamlar bor.
8. *Siklotimik tipdagi* odamlarning individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari qoida tariqasida xolerik odamlarning xususiyatlariga mos keladi.
9. *Ta'sirchan tip* tashvish va baxtning o‘ziga xos ta'siri bo‘lgan va kayfiyatning tez-tez o‘zgarib turadigan odamlarga xosdir. Ular juda baquvvat, mustaqil, yetakchilik, xavf va sarguzashtga intilishadi; izohlarga javob bermaydi; ularda o‘z-o‘zini tanqid qilish yo‘q. Atrofdagilarga ularning beparvoligi, axloqsiz ishlarga moyilligi, zimmasiga yuklangan vazifalarga beparvo munosabatda bo‘lish, haddan tashqari asabiylashish yoqmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boltaeva M. L., Mahmudov N. EMERGENCY INSTEAD OF MATERNITY EDUCATION PROCESS DEVELOPING TRAINING ACTIVITIES //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 6. – С. 456-459.
2. Makhmudov N. N., Makulov S. H. Z. Forms and methods of independent learning //В научный сборник вошли научные работы, посвященные широкому кругу современных проблем науки и образования, вопросов образовательных технологий 2020.-436 с. – 2020. – С. 167.

3. Boltaeva M., Makhmudov N. FORMS OF INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PHYSICAL TRAINING CLASSES AND WAYS OF THEIR USE //Scientific bulletin of namangan state university. – 2019. – T. 1. – №. 2. – C. 302-306.
4. Makhmudov N. N. BASED ON THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS IN HIGHER EDUCATION MODELING THE PREPARATION OF STUDENTS FOR A HEALTHY LIFE //Thematics Journal of Education. – 2021. – T. 6. – №. November.

O`ZBEKISTONNING SOLIQ TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO`LLASH IMKONIYATI

Meliyev Obid Rahmatullayevich, PhD, dots.
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti
meyliev-obid@rambler.ru
Latifjonov Sherzod Turobjon o`g`li
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti talabasi
sherzodturobjonovich@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada O`zbekiston Respublikasi soliq tizimida raqamli texnologiyalarni qo`llash borasidagi olib borilgan va olib borilayotgan raqamli texnlogiyalarni joriy etish jarayonlari va bu sayi harakatlarning natijasida erishilgan ishlar samarasi va natijalari haqida izlanishlar keltirilgan, bo`lib ular orasida yechilishi kerak bo`lgan masalalar va ularning ayrimlariga atroflicha yechimlar keltirilgan.

**Kalit so`zlar:** soliq tizimi; Davlat Soliq Qo`mitasi; Raqamlashtirilgan tizim; Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari; Hisobvaraq-faktura; “Soliq hamkor” axborot tizimi; Soliq mobil ilovasi

Аннотация. В данной научной статье представлены исследования о проведенных и проводимых процессах внедрения цифровых технологий в налоговую систему Республики Узбекистан, а также об эффективности и результатах работы, достигнутой в результате этих усилий, среди которых-вопросы, требующие решения, и комплексные решения по некоторым из них.

Ключевые слова: налоговая система; Государственный налоговый комитет; Цифровая система; Информационные и коммуникационные технологии; Счет; информационная система «Налоговый партнер»; Мобильное приложение налоговой.

Abstract. This scientific article presents research on the processes of introduction of digital technologies in the tax system of the Republic of Uzbekistan and the results of the work achieved as a result of these actions, provides comprehensive solutions to the issues that need to be addressed and some of them.

Keywords: tax system; State Tax Committee; Digitized system; Information and communication technologies; Invoice; "Tax partner" information system; Tax mobile programm.

Bugungi raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan davrda barcha sohalarda tubdan o`zgarishlar ro`y bermoqda, jumladan, soliq tizimida ham ko`plab samarali loyihalar amamlga oshirilmoqda. O`zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanga har bir shaxs borki, har biri soliq to`lash bilan yuz beradigan operatsiyalarga duch keladi. Ushbu soliq tizimida soniyalar ichida millionlab operatsiyalar yuz berayotganligi tufayli, bu sohaga ham ko`plab samarali loyihalar kiritilib, aholiga sifatli, tez va qulay sharoitlar yaratilib berilmoqda. Soliq tizimi mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishi, aholining farovon hayot kechirishi va davlatning g`aznasini boyituvchi asosiy vosita va dastaklardan biri hisoblanadi. Mamlakatdagi soliq siyosati va unda olib borilayotgan har bir operatsiyalar samaradorligi mamlakat ravnaqi uchun katta foyda keltiradi. Bunday operatsiyalar bugungi raqamalashtirilib borilayotgan zamonda bajarilishi kerak bo`lgan vazifalarni yanada oson, aniq va takomillashtirib bormoqda. Ushbu raqamlashtirish jarayonlari aynan shu sohada ko`proq va samaraliroq foydalanishi lozim va foydalanilmoqda ham. Respublikamizda ushbu jarayonlarni muntazam nazorat qilish va bu haqida uzluksiz axborot berib turish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Soliq Qo`mitasi tashkil etilgan bo`lib, respublikamizda ro`y berayotgan har bir soliqqa oid jarayonlar, yangiliklar haqida o`zining rasmiy sayti orqali xabardor qilib kelmoqda. Ushbu sayt ham bugungi raqamlashtirilgan hayotimizdan bir misol bo`ladi desak adashmagan bo`lamiz. Hozirgi kunda ushbu saytning foydalanish imkoniyati ancha keng bo`lib bu orqali siz turli soliqqa oid operatsiyalarni ham amalga oshirish imkoniga ega bo`lishingiz mumkin.

Ushbu soliq sohasini O`zbekiston Respublkasai Prezidenti, Shavkat Mirziyoyev Miromonovich, alohida e`tiborga olib, o`tgan yillar davomida sohani rivojlantirish va taraqqiy ettirish maqsadida bir qator qaror va farmonlarni imzolab kelmoqdalar. Masalan:

a) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2018 yil 26 iyundagi PQ-3802-son qaroriga muvofiq xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan elektron hisobvaraq-fakturalardan foydalanishni joriy etish maqsadida, Vazirlar Mahkamasining «Soliq ma’muriyatchiligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llashni kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2018 yil 6-oktyabrdagi 807-son qarori qabul qilindi.
Qarorga muvofiq xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan hisobvaraq-fakturalarni elektron shaklda rasmiylashtirish tizimini joriy etish bo‘yicha 2018 yil 15 oktyabrdan 2019 yil 1 fevralga qadar Toshkent viloyatining Chirchiq shahri, Navoiy va Sirdaryo viloyatlari hududida tajriba o‘tkazildi. Tajriba loyihasi natijasi bo‘yicha Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 25 iyundagi “O‘zaro hisob-kitoblar tizimida elektron shakldagi hisobvaraq-fakturalardan foydalanishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 522-sonli qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq respublika hududida 2019 yil 1 iyuldan boshlab

ixtiyoriy ravishda, 2020 yil 1 yanvardan boshlab barcha xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar uchun hisobvaraq-fakturalarni elektron shaklda rasmiylashtirish, saqlash va hisobini yuritish tizimini majburiy tartibda joriy etish belgilangan.

b) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-iyuldagi PQ-4389-sonli soliq ma`muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida qarorida O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasining amaliyotga joriy etilishi natijasida mehnatga haq to‘lash jamg‘armasiga soliq yuki kamaytirildi, aylanma mablag‘lardan olinadigan soliqlar optimallashtirildi, davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy ajratmalarni bekor qilish va yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i stavkasini kamaytirish orqali soliq tizimi qayta ko‘rib chiqildi.

Mazkur qarorda quyidagi dolzarb masalalar ko`rib chiqildi va keraklicha choralar kiritish to`g`risida buyruqlar kiritildi:

- Soliq siyosatini takomillashtirish va iqtisodiyotda xufiyona aylanmani qisqartirish.
- Xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan soliq xizmatlarini rivojlantirish.
- Soliq tavakkalchiliklarini baholash va monitoring qilishning zamonaviy tizimini yaratish.
- Davlat soliq xizmati organlarining faoliyatini yanada takomillashtirish.
- Davlat soliq xizmati organlarida korrupsiyaning oldini olish tizimini takomillashtirish.

Ushbu qaror va farmoishlarni real hayotda o`z ijrosini ta`minlash maqsadida Davlat soliq qo‘mitasi (Keyingi o`rinlarda DSQ) tomonidan ko`plab tadbir va ilmiy anjumanlar o`tkazildi. Jumladan, 2021-yil 20-yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida “2020-yil sarhisobi: Soliq xizmati organlari tizimida raqamlashtirish” mavzusida matbuot anjumani o‘tkazildi

Anjumanda “Soliqchi – tadbirkorga ko‘makchi” tamoyili asosida soliq jarayonlarini qayta tashkil etish ishlari amalga oshirildi, 22 ta yangi xizmat joriy qilindi va axborot tizimlari kompleksini Yagona platformaga o‘tkazish choralari ko‘rildi. Soliq islohotlari butun soliq ma’muriyatchiligi jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirish bilan birga olib borilmoqda. DSQ 2020-yilda konseptual jihatdan bir nechta yangi ustuvor yo‘nalishlarni belgilab oldi: ulardan biri soliq ma’murchiligi va xizmatlariga axborot texnologiyalarini keng joriy etish, orqali inson omili aralashuvini bekor qilish etib belgilandi.

2021-yil iyunda Vazirlar Mahkamasining “Soliq ma’muriyatchiligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 359-sonli qarori bilan DSQ ning Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish Strategiyasi belgilandi. Unda DSQ ma’lumotlarini qayta ishlash markazi va telekommunikatsiya qurilmalarini modernizatsiya qilish, server va dasturiy ta’minotlar xarid qilish, axborot tizimlari majmuini yagona platformaga o‘tkazish, elektron davlat xizmatlari ko‘rsatish sifatini oshirish, katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish tizimlarini yo‘lga qo‘yish kabi vazifalar nazarda tutildi.

Raqamlashtirilgan tizimlarni yanada kengaytirish maqsadida yana ko`plab loyihalar ishlab chiqilib, faoliyat yuruta boshladi. Ulardan quyidagi bir nechatalarini misol sifatida keltirib o`tishimiz mumkin:

“Hisobvaraq-faktura”, Hisobvaraq-faktura elektron shaklga o`tkazildi. 2020-yildan tadbirkorlik sub’ektlari orasidagi o‘zaro hisob-kitoblar tizimida hisobvaraq-fakturalarning elektron shaklidan foydalanishning majburiy tartibi joriy etildi. Elektron hisobvaraq-faktura (EHF) eng qulay va ishonchli xizmatlardan biri bo‘ldi. Bugungi kunda respublikamizda 23 ta elektron hisobvaraq-faktura operatori mavjud. EHF axborot tizimidan 373,1 mingdan ortiq xo‘jalik yurituvchi sub’ekt foydalanib kelmoqda. Soliq to‘lovchilar o‘z xohishlariga ko‘ra EHF operatorini erkin tanlash huquqiga ega.

“Soliq hamkor”. 2021-yili DSQ tomonidan ishga tushirilgan “Soliq hamkor” axborot tizimi mamlakatda yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va iste’molchilar huquqlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Yangi tizim fuqarolarni Davlat soliq xizmati organlari bilan hamkorlikka chorlaydi. Tizim my.soliq.uz – elektron soliq xizmatlari portali va Soliq mobil ilovasi – “Soliq hamkori” bo‘limi orqali bir necha yo‘nalishda masofaviy hamkorlikni taklif etadi. Har bir fuqaro o‘z xabari holatini real vaqt rejimida kuzatib borishi mumkin.

“Soliq hamkor” axborot tizimi orqali mahsulot yoki xizmat uchun to‘lov qilinganda chek taqdim etmaslik, to‘lov terminallari orqali savdo qilishni rad etish, narxlarni oshirish va boshqa huquqbuzarliklar haqida xabar berish mumkin.

Soliq mobil ilovasi. DSQ Soliq mobil ilovasi 2020-yilda amalga oshirilgan eng ommabop loyihalardan biri bo‘ldi. Mazkur yangi ilova soliq to‘lovchilarga karantin davrida uydan chiqmagan holda soliq majburiyatlarini amalga oshirish imkoniyatini berdi. Ilovada yuridik va jismoniy shaxslar uchun bir qator elektron soliq xizmatlari jamlangan. Xususan, jismoniy shaxslar mol-mulk va yer soliqlarini mobil ilova orqali to‘lashlari mumkin. STIRni aniqlashi, onlayn-NKM chekini ro‘yxatdan o‘tkazishi, huquqbuzarlik haqida xabar berishi, shaxsiy hisobvaraq ma’lumotlarini (hisoblangan, to‘langan, qarzdorlik, penya) bilib olishi mumkin. Shuningdek, yuridik shaxslar uchun ham bir qator xizmatlar mavjud.

Shu bilan soliq tizimiga kiritilgan yangiliklar yakunlanganicha yo`q. Ushbu sohani yanada rivojlantirish maqsadida 2020-yil 8-iyul kuni Soliq tizimi raqamli kelajagining Strategiyasi qabul qilindi. Mazkur qaror bilan Davlat soliq qo‘mitasining Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish Strategiyasi belgilandi. Ushbu hujjat bilan Soliq tizimdagi elektron hujjat almashinuvida quyidagi bir necha kamchilklar aniqlandi:

- mavjud ma’lumotlar bazasi hajmining yetarli emasligi;
- serverlar xotira hajmining 90 % bandligi;
- elektron xizmatlar soni 3,8 barobarga, axborot tizimlar soni 2,5 barobarga ortishi natijasida korporativ tarmoq tezligini oshirish zarurati yuzaga kelganligi;
- turli axborot tizimlarining integratsiyalashuvi natijasida ma’lumotlar bazasida katta yuklanish hosil bo‘lganligi;
- yagona platforma mavjud emasligi.

Ushbu kamchilik va xatolarga muvofiq kerakli quyidagi chora-tartiblar ishlab chiqilib, ish samaradorligi yanada oshiriloqda:

- ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish tezligi 10 barobargacha oshiriladi;
- ma’lumotlar bazasidagi axborotlarni konfidensialligini ta’minlash darajasi 100 % oshadi, tashqi xavflardan himoya qilish hamda ma’lumotlarni xavfsiz va ishonchli saqlash imkoniyatlari kengayadi;
- ma’lumotlar bazasi hajmi 1 Petabaytgacha yetkaziladi.

Yuqorida keltirilgan strategiyada ko`plab muomo va masalalar ko`rib chiqilib, kerakli yechimlar kiritildi. Yana shuni qo`shimcha qilish joizki, bugungi tobora rivojlanib borayotgan zamonda ishlab chiqilgan dastur va texnikalarni yanada takomillashib bormoqda. Bularga Business Intelligence va Big Data texnologiyalarini misol keltirish mimkin va ushbu dasturlar mazkur strategiyaning asosiy vazifalaridan etib belgilanib, amaliyotga joriy etildi va quyidagicha o`z samarsini ko`rsatadi:

- katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va tezkor tahlil qilish tizimlari kengayadi;
- xufyona aylanmalar darajasi keskin qisqaradi va soliq solinadigan baza kengayadi;
- markazlashgan tizimlar orqali shakllangan ma’lumotlarni qayta ishlash natijasida bozor konyukturasini o‘rganish, tovar va xizmatlarning bozor narxlarini tahlil qilish hamda prognozlash imkoniyati yaratiladi;
- xodimlarning 50-60 foizida ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish bilan shug‘ullanish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Ushbu strategiya natijasida bugungi raqamlashtirilgan zamon asosi hisoblangan axborot va ma`lumotlarni kiritish, to‘plash, tahlil qilish tizimlarini optimallashtiradi, ma’lumotlar bazasidagi katta yuklanishlarning oldini oladi, soliq to‘lovchilarning hisobot topshirish jarayonini 5-7 barobargacha yengillashtiradi, inson omili aralashuvini 60 foizga qisqartiradi, soliq ma’muriyatchiligi va nazoratining mutlaqo yangi tizimini yaratish, shuningdek, eng asosiysi korrupsiyaviy omillarga yo‘l qo‘ymaslik bo‘yicha preventiv va oldini olish choralarini qo‘llashga imkoniyat yaratadi.

Davlatimiz soliq tizimini yanada rivojlantirish maqsadida, Davlat Soliq Qo`mitasi ushbu strategiya doirasiga yana bir yangi tizimlar (Case Management System, Case Assesment System) ni yaratdi va amaliyotga joriy etdi. Mazkur tizimlarining yaratilishi orqali soliq auditi jarayonini avtomatik tarzda qayd etish, monitoring qilish, real vaqt rejimida ma’lumot va tahlillardan foydalanish orqali soliq tizimini takomillashtirishga erishiladi.

Qilinayotgan barcha sayi-harakatlar, kiritilayotgan texnika-texnologiyalar, albatta, o`z smarasini bermoqda desak mutlaqo adashmagan bo`lamiz. Ushbu so`zlarimizga isbot tariqasida bugungi kunda amalaga oshirilayotgan ko`plab operatsiya va soliq tizimiga oid xizmatlar onlayn tarzga o`tkazilayotganligini keltirishimiz mumkin. Ayni vaqtda Davlat soliq qo`mitasining rasmiy saytida quyidagi onlayn xizmatlardan foydalanish mumkin:

1-jadval[5]

Davlat soliq xizmati organlarining elektron xizmatlari RO‘YXATI			
№	**Interaktiv xizmatlar**	№	**Axborot xizmatlari**
1	Soliqlarni to‘lash	1	Sizning soliq xizmatingiz
2	Shaxsiy kabinet orqali elektron o‘zaro munosabatlar	2	Soliq nizolari to‘g‘risida
3	Yuridik shaxslarning hisobotlarini yuborish	3	Ko‘p uchraydigan savollar
4	Yakka tartibdagi tadbirkorlarni hisobotlarini yuborish	4	Soliq organlarining rasmiy tushuntirishlari
5	Soliq deklaratsiyalarini yuborish	5	Jismoniy shaxslarning soliqlar bo‘yicha maslahatchi
6	Ortiqcha to‘langan soliq summalarini qaytarish yoki boshqa soliq turiga o‘tkazish	6	Soliqlarni hisoblash kalkulyatorlari
7	Rezidentlik sertifikati	7	Soliqlar kalkulyatorlari
8	Nazorat-kassa mashinalarini ro‘yxatdan o‘tkazish	8	Soliq imtiyozlari
9	Murojaatlarni yuborish	9	O‘z biznesingni yarating
10	Qabulga yozilish	10	STIR yoki JSHSHIRingizni aniqlangan
11	Xodimlarni mol-mulk solig‘ini to‘lash	11	Soliq tekshiruvi natijalari
12	Elektron hisob-fakturalar	12	Soliq to‘lovchilar haqidagi ma’lumotlar
13	Ijara shartnomalarni hisobga qo‘yish	13	QQS to‘lovchilar
14	Nafaqaxo‘rni ishga olish va bo‘shatish	14	Kontragent haqida ma’lumot
15	Yollangan xodimlarni ro‘yxatda o‘tkazish	15	Soliq majburiyatini bajarilishi masalalari
16	Onlayn NKM va virtual kassa ma’lumotlari	16	Jismoniy shaxslarni solqqa tortiladigan obyektlari
17	Rezyume yuborish	17	Hisobga qo‘yish ma’lumotlari
18	QQSning o‘rni qoplash lozim bo‘lgan summasini qaytarish	18	Byudjet bilan hisob-kitoblar
19	Tadbirkorga ko‘mak berish bo‘yicha so‘rovnoma	19	Soliq qarzi mavjud emasligi to‘g‘risida ma’lumotnoma
20	Soliq imtiyozlaridan foydalanish bo‘yicha murojaat	20	Soliq va to‘lovlar bo‘yicha qarzdorlar
21	Elektron raqamli imzo kalitlarini ro‘yxatga olish	21	Bankrot korxonalar
		22	Auditorlik tekshiruvida o‘tgan korxonalar
		23	Murojaatlarni ko‘rib chiqish holati
		24	Soliq to‘lovchining taqvimi
		25	Fuqarolarning hisoblangan sug‘urta badallari

Ushbu jadvaldan ko`rinib turibdiki, Davlat Soliq Qomitasining rasmiy saytida ikki xil xizmatlar mavjud:

1. Interaktiv xizmatlar
2. Axborot xizmatlari

[5] https://soliq.uz/page/interaktiv-xizmatlar-royxati

Interaktiv xizmatalar o`z ichiga 21 xil turdagi operatsiyalarni qamrab olsa, axborot xizmatlari- 25 xildagi operatsiyalarni o`zida mujjassam ettirgan.

Ush bu xizmatlar barcha soliq to`lovchilari uchun birdek maqul kelib, xalq orasida muomilada keng foydalanilmoqda. Bunga, ham misol, ham isbot tariqasida quyidagi statistik ko`rsatkichlarni keltirishimiz mumkin: (Quyida berilgan statistik ko`rsatkichlar 2024-yilning may oyidan, 2024-yilning sentyabrgacha bo`lgan ma`lumotlarni o`z ichiga oladi).

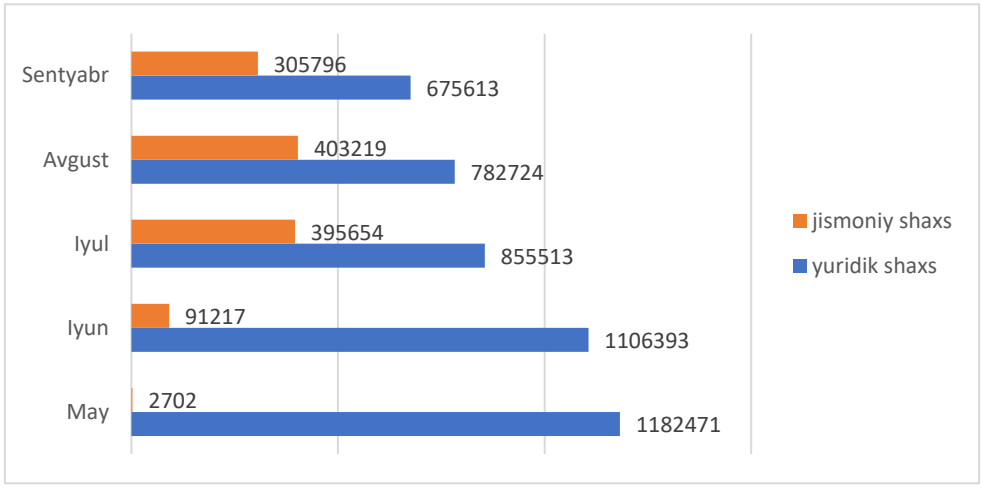

1-rasm[6]. Soliq to`lovchilarning shaxsiy kabintedan foydalanish statistikasi

Ushbu grafkda jismoniy va yuridik shaxslarning o`z shaxsiy kabinetlaridan foydalanish ko`rsatkichlari aks ettrirlgan bo`lib, berilgan ushbu davr mobaynida o`rtacha 239 718 ta jismoniy shaxs, 920 543 ta yuridik shaxs o`zlarining shaxsiy kabinetlari orqali turli operatsiyalarni amalga oshirishganligi ayon bo`lib turmoqda. Jismoniy shaxslarda ushbu davr mobaynida shaxsiy kabineti orqali amalga oshirilagan operatsiyalar eng ko`p sentyabr oyida (305 796ta) amalga oshirilgan, yuridik shaxslarda ham ushbu natija may oyiga to`gri kelib, 1 182 471 tani tashkil etmoqda. Eng kam operatsiyalar soni esa jismoniy shaxslarda may oyida 2 702 ta, jismoniy shaxslarda sentyabr oyida 675 613 tadan iborat bo`lib qolmoqda.

Yana shuni joiz etish ham kerakki, ushbu yaratilayotgan loyihalarni yana ko`paytirib, mamalatimizni rivojlanayotgan davlatlar qatoridan, rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo`shish, mamlaktimiz taraqqiyotiga barchamiz o`z hissamizni qo`shib, aholining farovon hayot darajasini yanada oshirishimiz bizni eng oliy maqsadlarimizdan biridir. Bunday natijalarga erishish uchun eng birinchi qadamni kerakli, o`z ishini ustasi hisoblangan kadrlar yetkazib chiqarishdan boshlash kerak. Ushbu kadrlar bugungi zamonaviy, raqamlashtirilgan davrga moslab chiqarish maqsadida, mamlakatimizdagi oliy ta`lim muassasalardagi “Soliq” darsliklari bilan birga ushbu sohaga taaluqli, kiritilgan raqamli texnologiyalar va sohaga oid dasturlar bilan ishlash savodxonlikni oshirish maqsadga muvofiq.

[6] https://my.soliq.uz/main/statistics

Joriy etilgan barcha loyihalarning deyarli barchasi kerakli amaliy dasturiy ta`minotlar, tarmoq ta`minotlar bilan ta`minlanganlikni talab etadi. Shunday ekan, mamlakatimizning barcha hududlari elektr-energiya, internet va yana boshqa zaruriy vositalar bilan uzluksiz ta`minlanmaganligi ham ushbu sohadagi rivojlanishga sezilar-sezilmas darajada o`z ta`sirini ko`rsatib kelmoqda. Ushbu maslalar ham o`z vaqtida, o`z yechimini topsa, albatta, ko`zlagan maqsadlarimizga erishishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2018 yil 26 iyundagi PQ-3802-son qarori
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 iyuldagi “Soliq ma’muriyatchiligini tubdan takomillashtirish, soliqlar va boshqa majburiy to’lovlarning yig’iluvchanligini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5116-son Farmoni
3. Vazirlar Mahkamasining «Soliq ma’muriyatchiligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llashni kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2018 yil 6-oktyabrdagi 807-son qarori
4. Vazirlar Mahkamasining “Soliq ma’muriyatchiligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”2021-yil iyundagi 359-sonli qarori

MAMLAKATDA SAMARALI PUL KREDIT SIYOSATINI TASHKIL ETISH ORQALI AHOLI TURMUSH DARAJASINI OSHIRISH MASALALARI

Majidov Jamoliddin Kamoliddinovich, dots.
Ma’mun Univarsiteti
Abdirimov Muhammadjon Abdirimovich
Ma’mun Univarsiteti katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida davlatning pulkredit siyosati o’rganish asosida uni takomillashtirish, hamda global iqtisodiy inqirozda pul – kredit siyosatining ahamiyati xususida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: pul – kredit siyosati, global iqtisodiy inqiroz, milliy mahsulot, hisob stavkasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение денежно-кредитной политики в условиях мирового экономического кризиса, а также ее совершенствование на основе исследования денежно-кредитной политики государства в условиях экономической модернизации.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, мировой экономический кризис, национальный продукт, учетная ставка.

Abstract. This article discusses the importance of monetary and credit policy in the global economic crisis, as well as its improvement based on the study of the state's monetary and credit policy in the context of economic modernization.

Keywords: money - credit policy, global economic crisis, national product, discount rate.

Bugungi kunda iqtisodiy o'zgarishlar davri iqtisodiyotni rivojlantirishda moliyaviy va valyuta vositalarining roli, ahamiyati to'g'risidagi tasavvurni sezilarli darajada o'zgartirganligi va tobora rivojlanib borayotgan bozor iqtisodiyotini davlat tomonidan tartibga solish tizimida ularning ustuvorlikka erishganligi isbotini topgan.

Hozirgi paytda davlat iqtisodiy siyosati, davlat moliyasi jahon bozorlari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlarini, shuningdek, jahon raqobati qoidalarini hisobga olishi kerak. Shu sababli ham davlat moliyasi barqarorligini ta'minlashda pul-kredit siyosatini yuksaltirish o'rinlidir.

Bugungi kunga kelib dunyo markaziy banklari, jumladan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bank faoliyatining bosh mezoni bu - narxlar barqarorligi, inflyatsiyani nazorat qilish samaradorligidir. Hozirda ko‘pchilik tomonidan umumiy qabul qilingan nuqtai nazar: narxlar barqarorligi, iqtisodiy o‘sish va bandlikni ta’minlash uchun zaruriy shart-sharoitni ta’minlashdir. Agar mamlakatda yuqori inflyatsiya uzoq muddat davr davom etishi iqtisodiyot uchun salbiy oqibatlarga olib keladi.

Ayni vaqtda valyuta bozorini liberallashtirish borasidagi islohotlarning muvafaqqiyatli tugallanishi ko’p jihatdan pul-kredit siyosatini takomillashtirish, tijorat banklari faoliyatini mustahkamlash hamda bank tizimini rivojlantirish choralari samaradorligi bilan chambarchas bog’liq. Hozirgi vaqtga kelib davlatning iqtisodiy va moliyaviy siyosatini amalga oshirishda davlat moliyasining ahamiyati yanada yuksaldi.

Takror ishlab chiqarish jarayonlarini ta'minlash, xalqning moddiy va ma'naviy jihatdan farovon turmush tarziga ega bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlar barpo qilish, davlat organlarini mablag' tomonlama ta'minotini qoplash, davlatni idora qilish singari sohalarda yetakchi vosita sifatida o'rin egalladi (Мишкин, Ф.С. 2013).

Pul - kredit siyosatini amalga oshirishning muhim vositalardan biri- bu hisob stavkasi siyosatidir. Hisob stavkasi yoki qayta moliyalash stavkasi deb Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beriladigan ssudaning foiz stavkasi tushuniladi. Amaliyotda, davlatlar hisob stavkasi siyosatini ochiq bozordagi operatsiyalar siyosati bilan muvofiqlashtirilgan holda olib borishga harakat qiladilar.

Pul-kredit siyosatini yuritish vositalaridan yana biri - bu, majburiy bank zaxira me'yorini o'zgartirish siyosatidir. Majburiy zaxiralar — bu, kredit maqsadlari uchun ishlatilmaydigan bank omonatlarining bir qismidir. Ular mijozlar tomonidan o'z omonatlarini talab qilib olganda zarur bo'ladi.

Zaxira normasi ikki asosiy funktsiyani bajaradi: bank likvidligini joriy tartibga solish uchun sharoit yaratadi emissiyasini cheklaydi. Markaziy bank tijorat banklari Markaziy bankda ushlab turishga majbur bo'lgan zaxiralarning eng quyi normasini o'rnatadi va shu vosita yordamida ular kreditlash qobiliyatiga, imkoniyatiga ta'sir etadi. Bu me'yor qanchalik yuqori bo'lsa, ortiqcha zaxiralar shunchalik kam va tijorat banklarining kredit berish yo'li bilan «pullarni barpo etish» qobiliyati past bo'ladi.

Pul kredit siyosati vositalari albatta alohida-aloxida ishlatilishi shart emas. Aksincha ko'pincha bir necha vosita birdaniga qo'llanilishi, ya'ni kompleks siyosat o'tkazish amaliyotda tez-tez uchrab turadi. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan pul-kredit siyosati YaIM, bandlik va baholar darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Faraz qilamizki, iqtisodiyotda ishlab chiqarish qisqarmoqda va ishsizlar soni ortib bormoqda. Bunday sharoitda davlat Markaziy bank orqali pul taklifini biz yuqorida ko'rib chiqqan vositalar yordamida oshirishga harakat qiladi. Natijada pul taklifi o'sadi, foiz stavkasi esa kamayadi.

Bu esa investitsiyalarga bo'lgan talabni oshiradi va o'z navbatida, YaIM miqdorining ko'payishiga olib keladi. Bu bilan davlat ma'lum davrda o'z maqsadiga erishadi, ishlab chiqarishning orqaga ketishi to'xtaydi, ishsizlar soni kamayadi, jamiyatning daromadlari esa oshadi. Pul-kredit siyosatining oqibati to'g'risida gapirganda, bu siyosatning qisqa muddatli va uzoq muddatli oqibatlarini farqlash kerak. Agarda qiska muddatli davrda davlat pul taklifini oshirgan va buning natijasida YaIM miqdori o'sishini rag'batlantirgan hamda ma'lum darajada samaradorlikka erishgan bo'lsa, uzoq muddatli davrda esa bu choralarning samaradorligi pasayishi mumkin.

Pulkredit siyosati asosida iqtisodiyotga pul-kredit siyosatining ta'sir etishi jarayonlarini o'rganuvchi pul nazariyasi yotadi. Ushbu nazariyaga ikki xil yondashuvchi iqtisodchilar o'rtasida ko'p yillardan beri tortishuvlar bo'lib kelmoqda. Bularga neokeynschilar nazariyasi va zamonoviy pul miqdori nazariyasi tarafdorlarini kiritamiz. Har ikki nazariya tarafdorlari ham pul taklifining nominal YaIM ga ta'sirini inkor etmaydilar, ammo bu ta'sirning ahamiyatiga xar xil baxo beradilar. Keynschilar fikricha, monetar siyosat yuritishda foiz stavkasi darajasiga asoslanishi, monetaristlar fikricha esa, pul taklifining darajasiga asoslanishi lozim.

Keynschilar bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlat aralashuvi shart deb xisoblashadi, monetaristlar esa uni ortiqcha deb hisoblaydilar. Iqtisodiyotni samarali rivojlantirish uchun zarur shartsharoitlardan biri, Markaziy bankning biznes faoliyatini barqarorlashtirish, tijorat banklarining faoliyatini nazorat qilishga, pul muomalasini barqarorlashtirishga imkon beradigan pul siyosatining aniq mexanizmini shakllantirishdir.

Pul-kredit siyosati - bu mamlakat iqtisodiyotiga ko'pchilik, biznes tizimining subyektsiyasini buzmaydigan darajada ta'sir ko'rsatishi uchun juda samarali vositadir. Garchi ularning iqtisodiy erkinliklari doirasini cheklash (bu holda iqtisodiy faoliyatning har qanday tartibga solish imkonsiz, ammo ushbu fanlar tomonidan qabul qilingan asosiy qarorlar faqat bilvosita ta'sir qiladi. Pulkredit

siyosati deganda, to'liq bandlik sharoitida yalpi milliy mahsulotni ishlab chiqarishga inflyatsiyaning ta'sirini kamaytirish yoki bartaraf etish maqsadida muomaladagi pul miqdorini o'zgartirishga qaratilgan chora-tadbirlar tushuniladi.

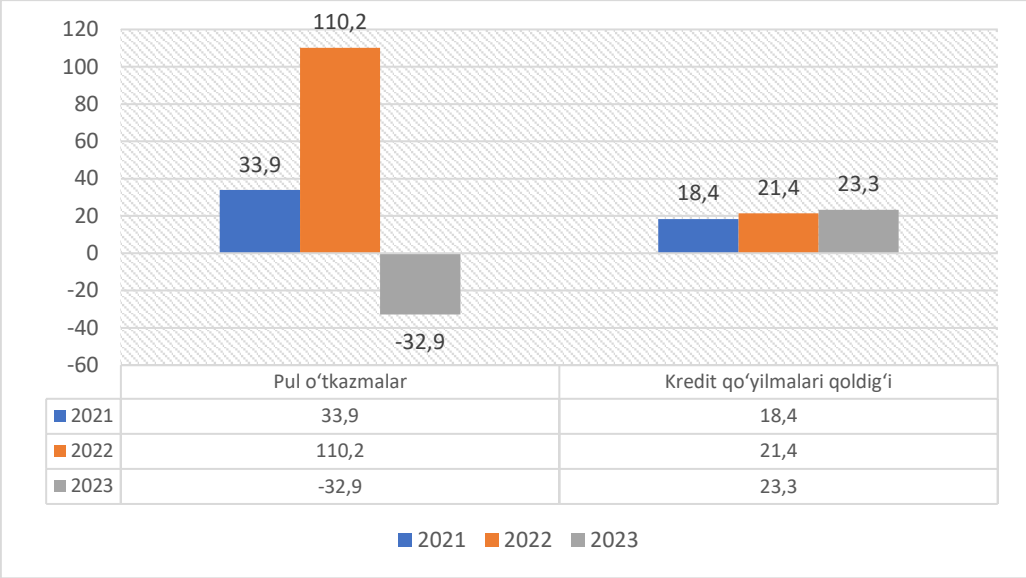

1-rasm. Pul o’tkazmalari. Kredit qo’yilmalari qoldig’i[7](foizda)

O’zbekiston Respublikasida 2021-yilda Pul o’tkazmalari 33,9% ni tashkil qilgan. 2022- yilga borib bu ko’rsatkich 10,2% yetgan. 2023-yilda esa kutilganidan past ko’rsatkich qayd etilgan yani -32,9% ni tashki qilgan.

Kredit qo’yilmalari qoldig’i esa 2021-yilda 18,4%ni tashkil qilgan. 2022-yilga borib esabu ko’rsatkich 3%ga oshib 21,4%ni tashkil qilgan. 2023 yildagi ko’rsatkich 2022-yil bilan solishtirganda 1,9 % ga ko’payib 23,3% bo’lganini ko’rishimiz mumkin.

Pul kredit siyosati davlat tomonidan belgilanadi va uni Markaziy Bank amalga oshiradi.Uning yordamida har qanday davlat mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vazifasini hayotga tadbiq etadi. Pul-kredit siyosati bevosita va bilvosita vositalar orqali amalga oshiriladi:

1) Bevosita vositalar — moliyaviy institutlardagi moliyaviy aktivlar narxlari (foiz stavkalari)ni yoki ular hajmini to'g'ridan to'g'ri boshqarish orqali olib boriladi. Markaziy bank tomonidan tijorat banklaridagi mavjud depozit ko'rinishidagi pullarni hamda ular tomonidan beriladigan kreditlar narxlari va hajmini ham nazoratda tutadi.

2) Bilvosita vositalar — Markaziy bank tomonidan moliyaviy institutlar resurslarita bozor mexanizmlari (majburiy zahira talablari, ochiq bozordagi operatsiyalar, tijorat banklarini qayta moliyalash va Markaziy bankning hisob stavkasi, tijorat banklaridan depozitlarni qabul qilish va boshqalar) orqali iqtisodiyotdagi pul massasiga ta'sir etadi. Bulardan tashqari, Markaziy bank foydalanadigan vositalarning har biri foiz stavkalarining o'sishiga, kreditlash va qarz olish hajmini

[7] https://cbu.uz/upload/iblock/1f4/r0x4kjj4o9d6n743nrhyjrtn0qvxdx7q/Uz_MPR_2023Q4_

kamaytirishga, lozim bo'lganda foiz stavkalarini oshirishga yoki aksincha, tushirishga xizmat qiladi.

Ochiq bozordagi operatsiyalar, majburiy eng kam zahiralarning bo'lishi, hisobga olish siyosati, valyuta siyosati pul-krediti siyosatining asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Pul-kredit siyosati haqida gapirganda, albatta uning ob'yektlari va sub'yektlarini qatordan tushirib qolmaslik lozim.

Negaki, pul-kredit siyosatining ob'yekt va sub'yektlari qaysidir ma'noda uning «tana a'zolari» hisoblanadi. Bugungi kunda jamiyatning iqtisodiy jihatdan yuksalib borayotganligi valyuta bozorini liberallashtirish borasidagi islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ko'pgina jihatdan pul-kredit siyosatini yuksaltirish, tijorat banklari faoliyatini yanada mustahkam qilish va albatta, bank tizimini ham rivojlantirish sohasidagi choralarning naqadar samaradorli ekanligiga chambarchas bog'liqdir. Yuqorida ta'kidlanganlardan kelib chiqib, muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bir necha qaror va farmonga buyruq berdilar.

Xususan, «Valyuta bozorini liberallashtirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmonlarining e'lon qilinganiga u qadar ko'p vaqt bo'lmay, davlatimiz rahbarining «Pul-kredit siyosatini yanada rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida»gi qarorlari qavul qilindi. Hamda pul-kredit siyosatini 2017- 2021-yillar davomida rivojlantirish va inflatsion targetlash rejimiga bosqichmabosqich o'tish bo'yicha ham chora-tadbirlar kompleksi o'z tasdig'iga ega bo'ldi(A.V.Vahobov., T.S.Malikov.).

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi: No 03/19/582/4014.
2. Мишкин, Ф.С. (2013). Экономическая теория денег, банковского дела и финансовйх рйнков. Пер. с англ. (п.485). Moscow: ООО «I.D. Williams».
3. Taylor, J. (1993). The Robustness and Efficiency of Monetary Policy Rules as Guidelines for InterestRate Setting by European Central Bank. Journal of Monetary Economics, Vol. 43. Issues, b. 655-679.
4. A.V.Vahobov., T.S.Malikov.Moliya. «NOSHIR».Toshkent. 2011-yil

PROSPECTS FOR IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC INCENTIVES OF ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE

Farxodjon Inamov
Namangan Institute of Engineering and Construction

Abstract. This article discusses the socio-economic conditions for the development and promotion of entrepreneurship in agriculture through practical aspects and management practices of understanding the importance of the agricultural sector to the economy, society and mankind in general.

Keywords: enterprise development, food market, management mechanism, management facilities, market, enterprise efficiency

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligida tadbirkorlikni rivojlantirish va rag‘batlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari agrar sektorning iqtisodiyot, jamiyat va umuman insoniyat uchun ahamiyatini tushunishning amaliy jihatlari va boshqaruv amaliyotlari orqali muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: korxona rivojlanishi, oziq-ovqat bozori, boshqaruv mexanizmi, boshqaruv vositalari, bozor, korxona samaradorligi

Аннотация. В данной статье рассматриваются социально-экономические условия развития и стимулирования предпринимательства в сельском хозяйстве через практические аспекты и практику управления пониманием важности аграрного сектора для экономики, общества и человечества в целом.

Ключевые слова: развитие предприятия, продовольственный рынок, механизм управления, средства управления, рынок, эффективность предприятия.

The effectiveness of the implementation of any economic, production, organizational and even social initiatives, subjects of trade relations, as well as the competitiveness of the created product (service) depends on entrepreneurship and entrepreneurial activity in a general sense. Historically, in world practice, the formation of scientific concepts of knowledge of economic and social life, organizational, management and exchange operations in the market are recognized in practice only through the mediation of entrepreneurial activities. The form of business organization, in particular, the mechanism of economic interaction, the interaction of productive forces and the newest, most innovative methods of production relations, as an imitation for the formation of economic and social effects of humanity as a practical implementation and dissemination provides to do.

In classical economics, the theory of socio-economic interactions, entrepreneurial activity as a systemic phenomenon corresponds to the essence and practice of human existence as a decisive factor that helps to move forward. There is a recognized need for the implementation of entrepreneurial initiative, its support, rational and constructive regulation by the state, in which all developed countries have achieved a balance of competitive interests and are on the path of growing development. The status of entrepreneurship as an organizing productive force is confirmed by the work of many scientists, directly and indirectly recognized.

The history of economic thought shows that the basis for the emergence of entrepreneurship was the activation of craftsmen and merchants in the Middle Ages, although its manifestations are known to science from the practice of the development of Ancient Greece and Rome. Entrepreneurship acquired a theoretical and methodological understanding during the formation of the market model of capitalism and economic relations in the XVII-XVIII centuries. A. Smith, D. Ricardo in their scientific treatises on market and production factors partially

showed the aspects of entrepreneurial activity, but did not fully understand its importance.

In the middle of the 16th century, joint-stock capital and joint-stock companies began to appear. During this period, a new profession - manager-controller, large-scale production organizer – appeared (V.Ya. Gorfingel et al., 2005). Business functions previously concentrated in one person are gradually divided into specialized areas. Financiers, economists, accountants, lawyers, designers and technologists will appear. The leader (manager) is freed from many functions and focuses on the management and organization of production. The concept of entrepreneurial risk was developed in the 17th century, and an entrepreneur was called a person who entered into a contract with the state to perform work or deliver certain products (Sergey N. J.2023). It was during this period that John Lowe, founder of the Royal Bank of France and the Mississippi Company, which monopolized trade between France and the then French-owned Mississippi River Valley, began.

The scientific father of the term "entrepreneur" is R. Cantillon, who first formulated the concept of entrepreneurship in the 18th century. Imitation of R. Cantillon's teaching about the essence of entrepreneurship became widespread in the process of subsequent evolutions in the system of scientific and social discourse, and acquired the character of comprehensive knowledge of it as an economic activity, a socio-economic system, a socio-economic system. the field of implementation of the newest methods of creating additional products, the mechanism of increasing social and personal wealth, etc. German economist I. Tunen described the entrepreneur as "an inventor and researcher in his field", who does not always innovate, "a claimant for risky and unpredictable income" (Busygin A.V.1992). The most complete of the risk theory continuation can be found in the works of F. Knight (1885-1972), who defined the boundary between the categories of "risk" and "uncertainty", and he defined the difference between the expected and real monetary income of the company between business income (Knight F.H.2003).

Many economists participated as pioneers in the development of the theoretical and evolutionary foundations of entrepreneurship, but this movement was first carried out in a comprehensive manner from the point of view of A. Smith's management in social and economic terms (Smith A.2018). We note that A. Smith's teaching about the "wealth of nations" defines the fundamental ideas and aspects of the formation of the wealth of nations, and comprehensively reveals the special place of entrepreneurship in this process.

The general qualification of the importance of entrepreneurial activity in the life of each nation is indirectly evidenced by the assessment of the importance of labor, that is, "The annual labor of each nation provides all the products necessary for the survival and benefit of life for consumption throughout the year, and from the direct products of this labor is the original fund consisting of" or, it leads to the conclusion that things were received from other nations in exchange for these products. Therefore, depending on the quantity and price of these products, in

relation to the number of consumers, the people will be provided with all the necessary things and benefits for their needs, better or worse.

In this conclusion, exchange, i.e. market, can be observed as a qualified description of the theoretical rules regarding the nature and importance of entrepreneurial activity as a phenomenon that corresponds to the main characteristics of the work of a person who seeks to better satisfy his needs due to the interaction in the production system. First of all, it should be noted that this is an indirect definition of the principles of entrepreneurship, which is explained by the natural origin of the product creation factor and its purpose - satisfaction of needs - value mediation in the market system.

The above also shows the historically determined nature of entrepreneurship as a form of combination of creativity, resources and incentives, which ensures the growth of the possibilities of effective use of resources and high-quality satisfaction of needs in the complex. The modern theoretical and methodological qualification of the nature and laws of entrepreneurship was carried out systematically by J. Schumpeter and "...being an entrepreneur means embodying new harmonies ..” he described (Schumpeter Yu. A., 2011). Also, J. Schumpeter considered economic development as a process of achieving efficiency, productivity and social utility through the prism of entrepreneurial qualities and signs.

It is worth noting that he distinguished all the currently known elements and components and methodologically proved the connection of entrepreneurship with novelty and innovation in the development of the economy and society. That is, he proved to be an entrepreneur innovator, a subject of creative combination of resources and capital for profit. In general, in this classic concept, the essence of entrepreneurship as a phenomenon, entrepreneurial activity as a process is used in the practice of market management, as well as in scientific treatment.

He is directly considered the founder of the classic theory of entrepreneurship, which has reached our days and is a set of ideas to determine the basis of entrepreneurial characteristics. At the same time, it is also believed that the priority in spreading and defining the concept of entrepreneurship according to the category of "entrepreneur" belongs to R. Cantillon, who, as M. Blaug (Blaug M.2008) said, proposed the main factors of entrepreneurship as an entrepreneur, and the activity of an entrepreneur is a profit-seeking sub. ekt and for this he puts capital and resources at risk - he says. In the sense that the theoretical and methodological skills of understanding the nature of entrepreneurship as a phenomenon that determines the prospects of human development have been formed by science since ancient times, it is appropriate to theoretically and methodologically systematize the categories of importance of its activity and their signs in the study of entrepreneurship (Fig. 1).

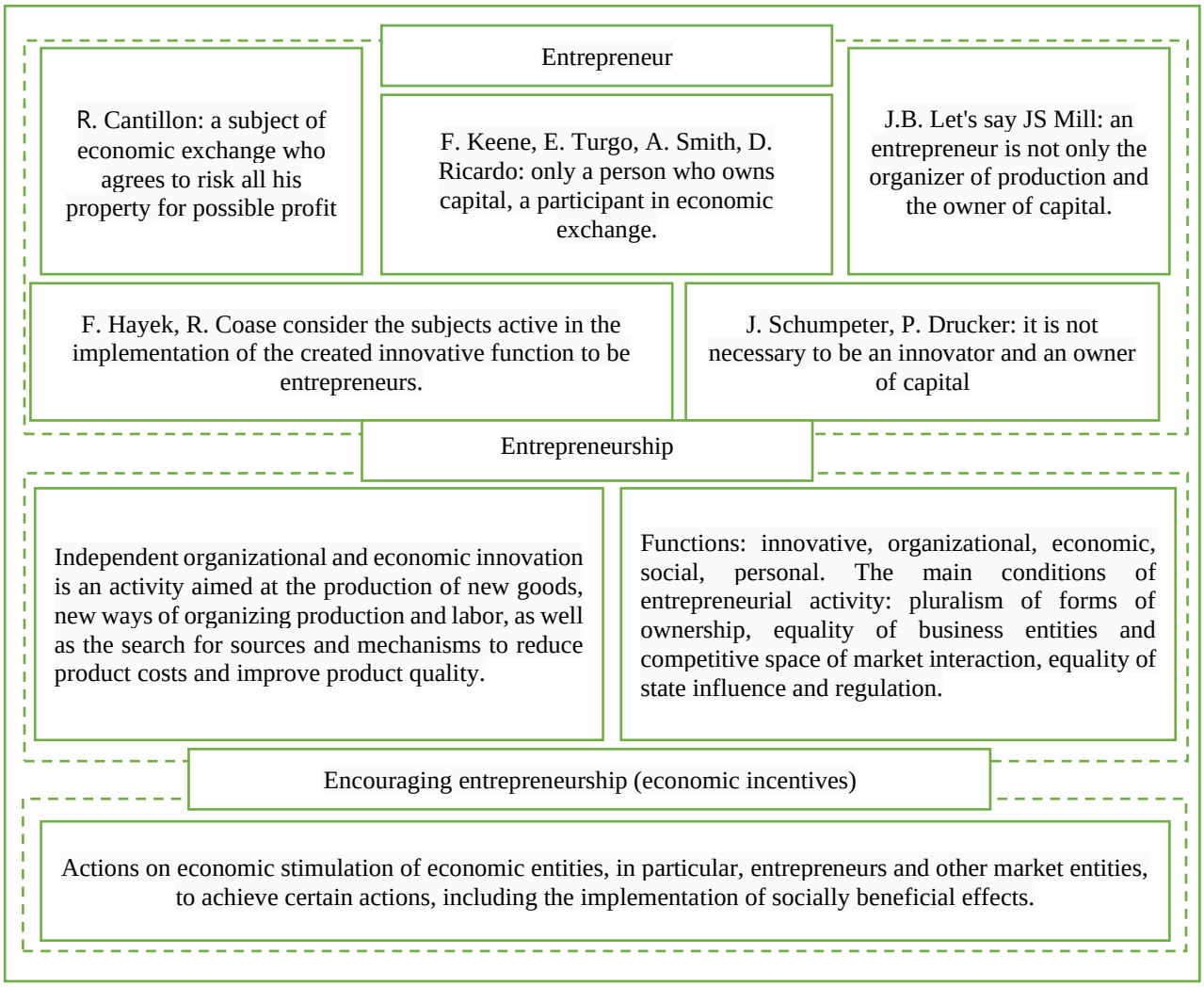

Figure 1. Theoretical and methodological systematization of categories of importance of entrepreneurial activity and their signs

The essence of the current legislative entrepreneurship is based on the classical, reasonable sense, secular practice of the established concept behind the market approach, as well as in the Law of the Republic of Uzbekistan "On Guarantees of Freedom of Entrepreneurship" "Entrepreneurial activity (entrepreneurship) by subjects of entrepreneurial activity It is defined as an entrepreneurial activity carried out in accordance with the law, aimed at obtaining income (profit) at one's own risk and under one's own property responsibility (ORQ-328.2012). The established important norms of the enterprise are determined in accordance with the specific requirements of the institutional criteria for the inclusion of socio-economic objects in the enterprise:

- sovereign independence and systematic activity (labor and capital spheres implemented in the past, used; organized in the forms prescribed by law);
- the presence of risk (market entry activities are carried out in a market-competitive environment, which objectively transfers the risk of capital expenditure, non-compliance, non-removal of profit, etc.);
- the goal of directing state activity to profit (profit is the initial criterion for acceptance and especially extended provision of effective partnership

development from meeting the needs of yogo members); - the importance of subjectivity in the market (conveys the view of business entities with the status of physical and legal entities);

- the need to formalize the status by registering a state entity.

The purpose of the implementation and practical implementation of the criteria of adoptive status in the market system is to fulfill its socio-economic function, to form the efficiency of state administration and to promote the program. Activity

Enterprises engaged in small business activities independently of the state, that is, without large capital funds, can introduce workplaces, reduce the shortage of temporarily available goods, and even completely eliminate this shortage. they can harden. In our current society, it is necessary to direct the activities of small enterprises to meet the needs of some people. This is clearly visible in the fields of household service and production of consumer goods. Small enterprises are also very important in introducing technological innovations.

In our republic, the number of small businesses and private enterprises and the volume of their products is increasing year by year. Small enterprises are governed by the laws of the Republic of Uzbekistan "On Enterprises", "On Property", "On Guarantees of Free Entrepreneurship", Presidential decrees, Cabinet of Ministers' decisions and other laws. is being organized on the basis of public documents.

Small businesses and private enterprises are increasingly finding their place in the transition of leading industries to new technologies in the conditions of scientific and technical development. They demonstrate the quality of the main connection of the whole system that provides the work process with new ideas and improvement of production, introduction of new information technologies.

To date, small business and private business entities are active in all aspects of our country's economy, in the production of machine-building products, in the production of consumer goods, agricultural and food products, and in other areas.

The products produced by small businesses and private enterprises are distinguished by the fact that they do not lag behind the products produced by state enterprises in terms of quality and, in some cases, are even higher than them. 60-70 percent of the activities of small business and private business entities in our republic are directly connected with production, they are farmers, farmers, industrialists and processors of agricultural products, etc.

In order to form a class of owners based on the rapid development of private entrepreneurship and small business, to establish a system of relevant institutions, to attract credit resources to the field of small and private entrepreneurship, and to create favorable conditions for bringing in foreign investments, the President of the Republic of Uzbekistan dated April 9, 1998 "Private On August 30, 2003, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF3305 "On Amendments and

Additions to the Decree on Measures to Further Encourage the Development of Entrepreneurship, Small and Medium Business" was adopted.

Compared to large companies, small enterprises quickly adapt to market conditions and have several advantages in ensuring the success of their products in the market. Because small enterprises quickly adapt their activities to narrow production programs, advanced technology, production of products that require little science, and quickly master the basics of the market. Small business and private entrepreneurship and everything related to it is an important and structural part of the organizational structure of modern social production. Therefore, in the development of the economy of our country, an important place is allocated to small business and private entrepreneurship, and they are supported by the state.

Private entrepreneurship and small business are finding their place in the conditions of acceleration of scientific and technical development, transition to new technologies in advanced branches of industry. Such entrepreneurship is an integral part of the whole system that provides new information technologies, new ideas and work with modernization of production. In addition, small enterprises are one of the preferred forms of production in conditions of high risk.

Small enterprises are also very important in introducing technological innovations. In small business, which adopts new technological ideas faster than large enterprises, there is less risk and it is possible to start work faster than in large-scale production. This can help to develop scientific and technical progress in our conditions.

Literature references

1. Entrepreneurship / ed. V.Ya. Gorfin-gel, G.B. Polyaka, V.A. Shvandara. - M.: UNITY-DANA, 2005. - 735 p.
2. Sergey Nechaev John Lowe and the world’s first financial “Soap Bubble” 02/03/2023. https://www.sovsekretno.ru/articles/istoriya/dzhon-lou-i-pervyy-v-mire-finansovyy-mylnyy-puzyr310223.
3. Busygin A.V. Entrepreneurship. - M.: Delo, 1999. - 640 p.
4. Knight F.H. Risk, uncertainty and profit. - M.: Delo, 2003. - 360 p.
5. Smith A. The Wealth of Nations: An Addendum about the Adventures and Causes of the Wealth of Nations / trans. z English: O. Vasiliev, M. Meevikin, A. Malivsky. Kyiv: Nash format, 2018. 736 p.
6. Schumpeter Yu. A. Theory of economic development: continuation of investment, capital, credit, payment and economic cycle. Kyiv, 2011. 242 p.
7. Blaug M. Cantillon, Richard // 100 great economists before Keynes = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. St. Petersburg: Economicus, 2008. pp. 114-116.
8. Law of the Republic of Uzbekistan No. ORQ-328 dated 05.02.2012 on amendments and additions to the Law of the Republic of Uzbekistan "On Guarantees of Freedom of Entrepreneurial Activity", https://lex.uz/docs/-2006789

AHOLI BANDLIGINI TA`MINLASH VA YANGI ISH O`RINLARINI YARATISH DASTURLARI TAHLILI

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich
Namangan davlat universiteti katta o‘qituvchisi
saidali.asqaraliyev1990@gmail.com

Annotatsiya. Aholi tarkibidan ma’lumki, mehnat bozorida teng sharoitlarda raqobatlashishga qodir bo’lmagan shaxslar ichida bitiruvchi yoshlar yuqori ulushga ega. Ta’limni rivojlantirish islohotlari va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining amalga oshirilishi natijasida respublikamizda yoshlarning kasb-hunar kollejlariga bo’lgan qiziqishlari tobora ortib bormoqda. Shunga mos ravishda kollejlar bitiruvchilar soni ham yildan-yilga ko’payib bormoqda.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy soha, ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, jismoniy tarbiya, umumiy ovqatlanish, kommunal xizmat, yo'lovchi transporti, aloqa, parrandachilik, baliqchilik, asalarichilik, meva-sabzavot, bog’dorchilik.

Аннотация. Из состава населения известно, что среди лиц, не способных на равных конкурировать на рынке труда, высока доля молодых выпускников. В результате реформ развития образования и реализации Национальной программы подготовки кадров в нашей республике возрастает интерес молодежи к профессиональным колледжам. Соответственно, число выпускников колледжей увеличивается с каждым годом.

Ключевые слова: Социальная сфера, образование, культура, здравоохранение, социальное обеспечение, физическое воспитание, общественное питание, коммунальное хозяйство, пассажирский транспорт, связь, птицеводство, рыболовство, пчеловодство, плодоовощное, садоводство.

Abstract. It is known from the composition of the population that among the persons who are unable to compete on equal terms in the labor market, young graduates have a high share. As a result of education development reforms and the implementation of the National Personnel Training Program, the interest of young people in vocational colleges is increasing in our republic. Accordingly, the number of college graduates is increasing year by year.

Keywords: Social sphere, education, culture, health care, social security, physical education, catering, communal service, passenger transport, communication, poultry, fishery, beekeeping, fruit and vegetable, horticulture.

Ma'lumki, ijtimoiy soha-bu aholining turmush tarzi, uning farovonligi, iste'mol darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan va ularni belgilaydigan tarmoqlar, korxonalar va tashkilotlar majmuidir. Ijtimoiy soha, birinchi navbatda, xizmat ko'rsatish sohalarini (ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, jismoniy tarbiya, umumiy ovqatlanish, kommunal xizmat, yo'lovchi transporti, aloqa va boshqalar) o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy soha ob'ektlari-bu aholining munosib yashash sharoitlari va farovonligini ta'minlashga xizmat qiladigan soha va tarmoqlar majmui. Bularga uy-joy fondlari, sog'liqni saqlash, ta'lim, maorif, sport, madaniyat va boshqalar kiradi.

Yuqoridagilarga muvofiq ijtimoiy dasturlar ishlab chiqilmoqda, unda aholining turmush sharoiti va farovonligini bevosita ta'minlashga xizmat qiladigan soha va tarmoqlarni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Aholining bandligini ta'minlash jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim iqtisodiy xususiyatlaridan biri bo'lib, iqtisodiyotda alohida ahamiyatga ega. O'zbekistonda bandlikni yanada yaxshilash va aholi farovonligini oshirishning muhim yo'nalishi sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, xizmat ko'rsatish va maishiy xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Bu esa mehnat bozoriga ilk bor kirib kelayotgan yoshlarni, yil davomida alohida xo’jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyati qisqarishi natijasida bo’shatiladigan xodimlar, shuningdek ishga joylashishga muhtoj bo’lgan va talab qilinadigan malakaga ega bo’lmagan shaxslar bandligini ta’minlash imkonini beradi.

Davlat mehnat bozorida olib boradigan siyosatlardan biri bu ijtimoiy himoya siyosatidir. Bunga ko'ra, davlat mehnat bozorida raqobatga ega bo'lmagan va ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarni ish bilan ta'minlash choralarini nazarda tutadi. Ya'ni, aholi bandligini ta'minlash maqsadida tashkilotlarga ijtimoiy himoyaga muhtoj va ishga joylashishda qiyinchiliklarga duch kelgan shaxslarni ishga joylashtirish uchun eng kam ish o'rinlari belgilanadi (Sirojiddinov K, Zaidov I 2023).

O 'zbekiston Respublikasining davlat dasturlarida: kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyati uchun yanada qulay muhit yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining huquq va manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirishga yo' naltirilgan normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, davlat va nazorat qiluvchi tuzilmalarning kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo'jalik faoliyatiga aralashuvini keskin qisqartirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatining moddiy-texnika sharoitlarini tashkil etish va ta'minlash tartibini soddalashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun soliqlar va boshqa to 'lovlar bo' yicha imtiyozlar yaratish, hisobot berish tizimini takomillashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga kredit berish mexanizmini yanada takomillashtirish, kichik biznesni rivojlantirishga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, ularning ishtirokini kengaytirish tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida quyidagi ustuvor yo'nalishlar belgilandi, ilg'or ilm-fan yutuqlari asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish, kichik biznes sub'ektlariga beriladigan imtiyozlar va qulay sharoitlar tizimini yanada rivojlantirish belgilab qo’yildi.

Qonun hujjatlariga muvofiq, ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar uchun mo'ljallangan ish joylariga ishga joylashtirish ish beruvchi tomonidan tuman (shahar) bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazi yo 'nalishi bo'yicha yoki mustaqil ravishda amalga oshiriladi.

Ushbu chora-tadbirlar natijasida ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi nafaqat o’zlarini munosib ish bilan ta’minlanadilar, balki ular ijtimoiy hayotning faol kishisiga aylanib, o’zlarini ushbu jamiyatning to’laqonli a’zosi ekanliklarini his qiladilar. SHuningdek, ular normal turmush tarzini yuritish va zaruriy hayotiy ehtiyojlarini qondirish uchun mehnat daromadlariga ega bo’ladilar.

O’zbekiston Respublikasida ish o’rinlari tashkil etish parametrlari tasdiqlangan. Uning asosiy yo’nalishlari quydagilardan iborat:

- investitsiya dasturi, mahalliylashtirish, tarmoqlarni modernizatsiyalash va ishlab chiqarishni texnologik qayta jihozlash dasturlarini amalga oshirish;
- kichik korxonalar va mikrofirmalar tashkil etish, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish;
- uy mehnati va kasanachilikni, eng avvalo, korxonalar bilan kooperatsiya asosida mehnat shartnomalari bo’yicha, hunarmandchilikni va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish;
- parrandachilik, baliqchilik, asalarichilik, meva-sabzavot, bog’dorchilik va boshqa qishloq xo’jaligi mahsulotlarini yetishtirishga ixtisoslashgan fermer va dehqon xo’jaliklarini tashkil qilish va kengaytirish;
- ishlab chiqarish, bozor va ijtimoiy infratuzilmani, jumladan aholi yashash punktlarini obodonlashtirish ishlarini kengaytirish avtomobil va temir yo’llarni, elektr, suv va gaz ta’minoti ob’ektlarini qurish va ta’mirlash, telekommunikatsiya tarmoqlari va inshootlarni keng ko’lamda rivojlantirish;
- vaqtinchalik ishlamayotgan korxonalarning, shu jumladan tijorat banklari balansiga berilgan bankrot korxonalarning faoliyatini tiklash (Abduraxmonov.Sh 2023).

Tarmoqlar bo’yicha eng ko’p yangi ish o’rinlari metallurgiya, yengil sanoat, neft va gaz, kimyo, avtomobil sanoatining yirik korxonalarida va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida yaratiladi.

Kasanachilikni, eng avvalo korxonalar bilan kooperatsiyalashuv asosida mehnat shartnomalari bo’yicha kasanachilikni, xalq hunarmandchiligini, shuningdek oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish. Buning natijasida 216,1 ming nafar band bo’lmagan fuqaroni, asosan ko’p bolali ayollar, nogironlar va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj boshqa toifalarini ish bilan ta’minlash imkoniyati yaratiladi. Shundan 62,5 mingta ish o’rni yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati, kimyo sanoati, mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg’i-energetika majmui, shuningdek qurilish, transport, aloqa va iqtisodiyot boshqa tarmoqlarining yirik va kichik korxonalari bilan kooperatsiya asosida kasanachilikni tashkil etish hisobiga yaratiladi.

“Usta-shogird” usulida kasanachilarni o’qitish va tayyorlashni tashkil etish hamda ularni imtiyozli mikrokreditlar ajratish orqali qo’llab-quvvatlash yo’li bilan milliy hunarmandchilikning an’anaviy markazlari hisoblangan tumanlar va shaharlarda tashkil etiladigan kasanachilik ish o’rinlari sonini ko’paytirishga alohida e’tibor beriladi. Andijon, Buxoro, Namangan, Samarqand, Qo’qon, Marg’ilon shaharlari, shuningdek Shahrixon, G’ijduvon, Chust, Urgut, Rishton kabi tumanlar

ana shunday an’anaviy milliy hunarmandchilik markazlari hisoblanadi (Abduraxmonov Q. X., 2019).

Aholini turli shakldagi kasanachilik ishlariga jalb etish, xalq hunarmandchiligini rivojlantirish, oilaviy tadbirkorlikni rag’batlantirish – bularning barchasi bandlikni ta’minlashning amalda o’zini oqlagan muhim yo’nalishlari bo’lib qoladi (1-rasm).

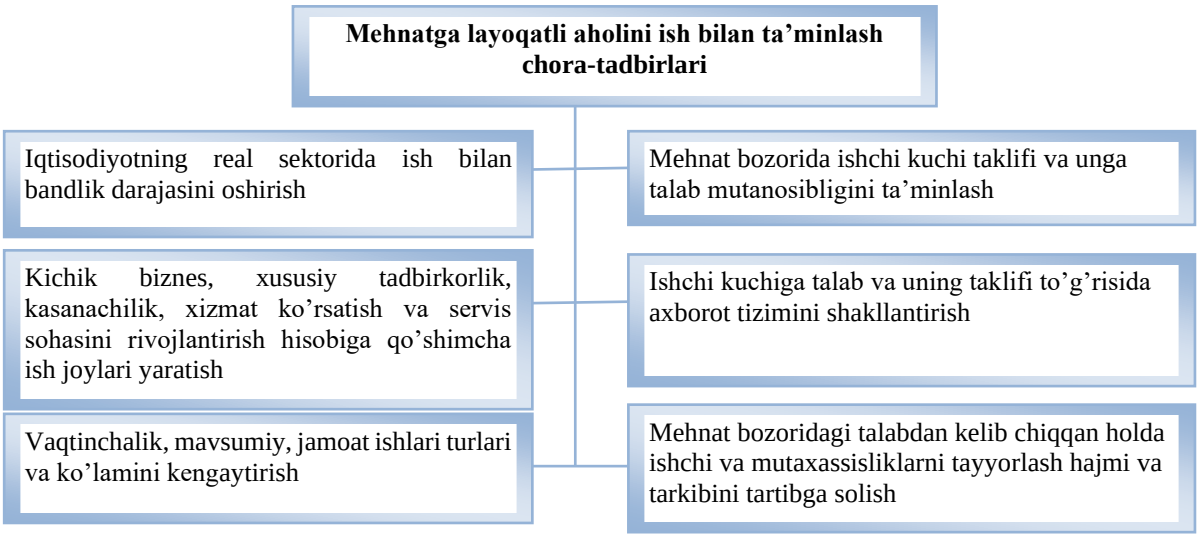

1-rasm. Respublikada mehnatga layoqatli aholini ish bilan ta’minlash chora-tadbirlari

Hozirgi paytda mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ijtimoiy tadbirlarni tashkil etish bo’yicha alohida dasturlar ishlab chiqish va ularni izchil amalga oshirib yuzasidan zarur chora-tabdirlar ko’rilmoqda. Yuqori malaka talab etmaydigan, turli yordamchi yumushlarni bajarish bilan bog’liq quyidagi jamoat ishlarini tashkil etishga katta e’tibor qaratilmoqda:

- avtomobil yo’llari qurish, ularni ta’mirlash, ekspluatatsiya qilish, ichimlik suv, gaz, oqova suv quvurlari va boshqa kommunikatsiyalar o’tkazish bilan bog’liq ishlar;
- qishloq xo’jaligida meliorativ (sug’orish) ishlarini bajarish;
- qishloq xo’jaligi mahsulotlarini yig’ishtirib olish, qayta ishlash va saqlash bilan bog’liq ishlar;
- turar joylar hamda ijtimoiy ob’ektlar qurish, uy-joy fondini ta’mirlash;
- yo’lovchi transporti va aloqa korxonalarida aholiga xizmat ko’rsatish;
- kommunal xo’jaligini ekspluatatsiya qilish;
- aholiga maishiy xizmat ko’rsatish;
- hududlarni ko’kalamlamzorlashtirish va obodonlashtirish;
- qariyalar, nogironlar va bemorlarni parvarishlash;
- yozgi ta’til davrida bolalarni sog’lomlashtirish va dam olishini tashkil etishga ko’maklashish;
- sanatoriy va kurort zonalarida aholiga turli xizmatlar ko’rsatish;
- ikkilamchi xom ashyo hamda chiqitlarni to’plash va qayta ishlash.

Aholi tarkibidan ma’lumki, mehnat bozorida teng sharoitlarda raqobatlashishga qodir bo’lmagan shaxslar ichida bitiruvchi yoshlar yuqori ulushga ega. Ta’limni rivojlantirish islohotlari va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining amalga oshirilishi natijasida respublikamizda yoshlarning kasb-hunar kollejlariga bo’lgan qiziqishlari tobora ortib bormoqda. Shunga mos ravishda kollejlar bitiruvchilar soni ham yildan-yilga ko’payib bormoqda.

Shu bilan birga, bugungi kunda kasb-hunar kollejlarini tamomlab chiqayotgan bitiruvchilarni ishga joylashtirish masalasini ijobiy hal qilish maqsadida korxonalarda kvota ish o’rinlarini shakllantirilmoqda; mehnat organlari kasb-hunar kollejlari bilan muntazam ravishda hamkorlikda ish olib bormoqda; kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ishga joylashtirish va ular mehnatidan samarali foydalanishga qaratilgan hududiy dasturlar ishlab chiqilmoqda.

Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi viloyatlar, tuman va shaharlar hokimliklari bilan birgalikda har bir tuman va shahar bo’yicha kollejlarning bitiruvchilarini o’z mutaxassisligiga muvofiq ish bilan ta’minlash yuzasidan aniq maqsadli rejalarni tayyorlamoqda va ularni amalga oshirmoqdalar.

Respublikada kasb-hunar kollejlarining ish beruvchilar bilan marketing yondashuvlari asosida o’zaro aloqalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

SHunday qilib, bandlikning noan’anaviy shakllari – kasanachilik, uy mehnati, oilaviy biznes, xizmat ko’rsatish va qoramolchilik kabi faoliyat turlari bilan shug’ullanish hamda o’z-o’zini ish bilan ta’minlashni rag’batlantirish O’zbekistonda mavjud mehnat salohiyatidan foydalanishning asosiy yo’llaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: «O‘zbekiston», 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi Qonuni.T.: «O‘zbekiston», 2020 (yangi tahrir). 3. O‘zbekiston Respublikasining “Mehnat kodeksi” – T.: «Adolat», 1996.
3. Mirziyoyev SH.M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga murojaatnomasi, 2020-yil, 29-fevral. – T.: «Xalq so‘zi gazetasi», 2020.
4. Abduraxmonov Q. X., Mehnat iqtisodiyoti. (darslik) T.: «Fan», 2019
5. Sirojiddinov KI, Zaidov II AHOLI TURMUSH DARAJASI KO'RSATKICHLARI: DAROMADLAR VA XARAJATLARNING STATISTIK TAHLILI //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – T. 2. – Yo‘q. 5. – 707-713-betlar.
6. Abduraxmonov, Sherali Sharifjonovich. "O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI." SCHOLAR 1.22 (2023): 4-16.
7. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliiyevich. GREEN BUSINESS AS A DRIVING POWER OF THE GREEN ECONOMY. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish: muammo, tadqiqotlar va yechimlar” Respublika ilmiy anjumani 257-b

8. Yakubjonov Rahmonjon. “Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions”. Modern Journal of Social Sciences and Humanities
Vol. 5 (2022)
9. Якубжанов Рахманжон. “Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны”. Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
10. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliiyevich. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy mazmuni va o’ziga xos xususiyatlari. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish: muammo, tadqiqotlar va yechimlar” Respublika ilmiy anjumani 264-273 bet.
11. Soliyev I., Toxirova G. MONOPOLIYANING IQTISODIY TURG’UNLIKKA VA RAQOBATNING FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTIGA TA’SIRI //Results of National Scientific Research International Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 221-229.
12. MONOPOLIYANING IQTISODIY TURG’UNLIKKA VA RAQOBATNING FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTIGA TA’SIRI. Results of National Scientific Research International Journal, 1(9), 221-229
13.Toxirova, G. T. (2023). SERVICE SECTOR: HOW TO FORMA COMPETITIVE ENVIRONMENT. Innovative Development in Educational Activities, 2(23), 369-382.

THE EFFECT OF THE SERVICES SECTOR ON THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION AND THE INCREASE OF THE STANDARD OF LIVING

Tokhirova Gavkharoy
Namangan State University
gavharoy19111999@gmail.com

Abstract. The role of the service sector in improving the living conditions of the population of each country is incomparable. The development of this sector is becoming the main goal for all countries. The growth of the service sector in the country has a direct impact on the improvement of the living conditions of the population. Because of this, the development of the service sector directly parallels the development of the country's economy, and the standard of living and living conditions of the population will rise.

Keywords: population employment, service sector, standard of living, living conditions, population income

Along with the increase in the number of the population in our country, the need for new types of services is also increasing, which is one of the requirements of the current era. All this causes us to consider it as a factor in meeting the needs of the population as much as possible and raising the standard of living of the population of our country. It can be seen that the service sector requires the development and implementation of various solutions for determining the indicators of the population's living standard and quality, as well as their management.

In the formation of living conditions and standard of living, the service sector occupies one of the most important places as an economic system, because the standard of living in a broad sense includes the entire set of social economic living conditions provided by the operation and development of services. takes According to the analyzes of the International Labor Organization, a 1% increase in the service sector will reduce the number of poor people by 1.5%.

The standard of living is determined by the actual level of consumption of material goods and services, the level of satisfaction of the population's needs for them, as well as the development of industries that provide living conditions in society. It reflects the level of meeting the material, spiritual and social needs of the population. Therefore, the standard of living is a set of conditions, being an important socio-economic category.

The growth trend of the service sector, together with the rational use of the opportunities and conditions created by the state, are important factors such as attracting entrepreneurs to the sector and thereby ensuring employment of the population. Prospects for the development of the service sector largely depend on the extent to which work and business activities are encouraged in this sector, and how the workers employed in it are paid for their work. Today, 70.4% of the enterprises operating in our country belong to the service sector, and more than 55% of the total employed population work in the service sector.

As a result of the programs and measures implemented in order to develop the service sector, the sector's share in GDP has increased significantly. This figure was 41.2% in 2020, and 52.7% in January-June 2023. Those employed in the field today make up more than 50% of the total employed population. 80,400 or 81% of the small business entities operating today operate in the service sector. More than 2,000 enterprises operating in the field across the country are using the benefits provided under the program.

Due to the implementation of the programs, the total volume of services increased by 1.7 times, and services per capita increased by 2.1 times. The main high-level pictures of development in the field are observed in finance, construction, health care, communication and information, computer programming, maintenance and repair of agricultural machinery, and household services. It should be noted separately that one of the main factors affecting the growth of the industry is the facilities and opportunities created for the small business sector, a favorable investment climate, and credit funds allocated by commercial banks. Implementation of all measures defined in the state program "Strategy of Development" of New Uzbekistan for 2022-2026, increase of incomes and living standards of the population, further development of social infrastructure in cities, establishment of modern infrastructure branches, new work It paves the way for further development of services, educational system, medical culture of the population. As a result of the further development of the infrastructure, the improvement of transport communications, provision of clean drinking water, provision of medical services, educational services, especially the coverage of

remote rural settlements with telecommunication networks and postal services is developing.

Today, services account for 42.3% of the consumption expenditures of the population of our republic, while this figure is 60-70% in developed countries, so it is necessary to pay attention to this area. At this point, it should be noted that the development of the service sector based on private entrepreneurship provides an opportunity to increase the level of providing families with household appliances, computers and personal vehicles, and to increase the types of services provided to them.

Due to the large number of highly qualified specialists in the service sector in developed countries and the high quality of the services provided, the demand for them is high, and as a result, the wages of workers employed in the service sector are also high. Consequently, if we increase the share of educational services in the volume of total services, the average salary in this regard will also increase. According to our calculations, if the share of educational services in the total volume of services reaches 15%, the volume of these services will increase from 7164.9 billion soums to 29054.7 billion soums or 4.1 times. In addition, if the number of employed population (1134.4 thousand people) remains unchanged, the average salary in the industry will increase from 1843.0 thousand soums to 7556.3 thousand soums.

The state of the service sector is the size of the gross domestic product produced in this sector and its share in the country's gross domestic product, the number of people employed in the sector and its share in the number of people employed in the economy, the composition of population consumption and the ratio of certain types of services in it with the help of a number of important indicators, it allows to evaluate the importance of the service sector in the economic growth of the country, and secondly, it can be the basis for evaluating its place in social development.

References

1. А.В.Чаянов. О размере семьи и крестьянского домохозяйства. // Вестник статистики. 2011, №7, с. 47.
2. Раицкий К.А. Экономика предприятии. Учебник. - М.: ИВЦ “Маркетинг”. 2019. с. 683.
3. Журавлева И.А. Основные направления развития малого бизнеса в сфере услуг и их экономическое обоснование, Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Белгород-2015.
4. Киселев А.П. Теория и практика современного бизнеса. – “Либра”, 2005.- с. 246.
5. Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. – Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2012.- 365 б.
6. Қудратов Ғ.Ҳ. Сервис ривожи – аҳолининг бандлигини таъминлаш ва фаровонлигини ошириш омили. Рисола. Т.: “Фан ва технология”, 2007. - 16 б.

7. Абдуллаев Ё. Хизматлар сохаси ва тадбиркорлик асослари. 100 савол ва 100 жавоб (1-қисм), Т.- “Меҳнат”, 2010.- 347 б.
8. Қосимова М.С. Сервис сохасини бошқариш. –Т: “Ўқитувчи”, 2003.- 239 б.
9. К.И.Сирожиддинов., Г.Т.Тохирова. Развивающаяся сфера услуг в узбекистане: перспективы развития социально-экономического потенциала туризма. Article. TIU Journal of Digital Economy and Business 2(2) – 2023, стр 5-13. ISSN: 2992-8753
10. К.И.Сирожиддинов., Г.Т.Тохирова. Роль женского предпринимательства в экономике Республики Узбекистан. Article. TIU Journal of Digital Economy and Business. 1 – 2023, стр 66-74. ISSN: 2992-8753
11. Zaidov, Islam Ibragimjonovich. “Economic model of investment activity in Uzbekistan and perspective reforms for the future” Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.3 (2019): 115-119.
12. Soliyev I., Toxirova G. MONOPOLIYANING IQTISODIY TURG’UNLIKKA VA RAQOBATNING FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTIGA TA’SIRI //Results of National Scientific Research International Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 221-229.
13. MONOPOLIYANING IQTISODIY TURG’UNLIKKA VA RAQOBATNING FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTIGA TA’SIRI. Results of National Scientific Research International Journal, 1(9), 221-229
14. qizi Toxirova, G. T. (2023). SERVICE SECTOR: HOW TO FORM A COMPETITIVE ENVIRONMENT. Innovative Development in Educational Activities, 2(23), 369-382.

IQTISODIY O’SISH VA DAROMADLAR TAQSIMOTINING KAMBAG’ALLIKNI QISQARTIRISHDAGI RO’LI

Yaqubova Yulduz Raimovna
Mamun universiteti o’qituvchisi
yaqubova_yulduz@mamunedu.uz
Fozil Xolmurotov Saribayevich, PhD, dots.
Mamun universiteti
fozilholmurotov@gmail,com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda iqtisodiy o‘sish va oliy ta'lim qamrovining kambag‘allikka ta'siri tahlil qilinadi. Daromadlar tengsizligi va iqtisodiy o‘sishning kambag‘allikni kamaytirishga qanday ta'sir ko‘rsatishi metodologik usullar bilan baholangan. Turli mamlakatlar misolida kambag‘allik elastikligi va uni aniqlovchi omillar chuqur o‘rganilgan.

Kalit so’zlar: Kambag‘allik elastikligi, Iqtisodiy o‘sish, Daromadlar tengsizligi, Oliy ta'lim qamrovi, Qashshoqlikni kamaytirish.

Аннатация. Это исследование анализирует влияние экономического роста и охвата высшим образованием на бедность. Оценено, как неравенство доходов и экономический рост влияют на сокращение бедности с использованием

различных методологических подходов. Изучена эластичность бедности на примере различных стран.

Ключевые слова: Эластичность бедности, Экономический рост, Неравенство доходов, Охват высшим образованием, Сокращение бедности.

Abstract. This study examines the impact of economic growth and higher education coverage on poverty. It assesses how income inequality and economic growth influence poverty reduction using methodological approaches. Poverty elasticity and its determining factors are thoroughly analyzed in various countries' contexts.

Keywords: Poverty elasticity, Economic growth, Income inequality, Higher education coverage, Poverty reduction.

Mamlakat iqtisodiyoti taraqqiyotida kambag‘allikni kamaytirish rivojlanishning asosiy maqsadi sifatida qaraladi. Bunga iqtisodiy o‘sish yoki daromadlarni to‘g‘ri taqsimlash orqali erishish mumkin. O‘sishning kam ta'minlangan qatlamiga beriladigan foydalari bilan bog‘liq masalalar 1990-yillarda rivojlanish siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Rivojlanayotgan konsensus shundan iboratki, o‘sishning o‘zi kambag‘allikni qisqartirish uchun juda aniq vositadir. Kambag‘allikni kamaytirishga e'tibor qaratish bilan birga, daromadlar va aktivlarni qayta taqsimlash siyosati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Taqsimlash muammolarini hamda kambag‘allikni qisqartirishni ham ko‘rib chiqadigan siyosat kun tartibi ham iqtisodiy o‘sishni, ham tenglikni oshirishga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aholi jon boshiga daromadning o‘sishi umuman kambag‘allikning qisqarishiga olib keladi.

Kambag'allikning elastikligi tushunchasi aholi jon boshiga daromadning 1% o'zgarishi natijasida kambag'allikning foiz o'zgarishini anglatadi. Ushbu chora iqtisodiy o'sish qashshoqlikni kamaytirishga qanday ta'sir qilishini tushunish uchun juda muhimdir. Elastiklik daromad taqsimoti va baholash uchun ishlatiladigan metodologiya kabi omillarga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

So'nggi tadqiqotlar o'sish, tengsizlik va kambag’allik o'rtasidagi chiziqli bo'lmagan munosabatlarni qamrab oladigan kambag'allikning elastikligini baholash uchun parametrik bo'lmagan usullardan foydalanishga urg'u berdi. Misol uchun, Albeheryning Misrdagi tadqiqotida kambag’allik elastikligining parametrik bo'lmagan ishonchli baholarini ta'minlash uchun darajaga asoslangan baholashdan foydalanilgan (Albehery, 2019). Xuddi shunday, Chambers va Dhongde Jahon bankining keng qamrovli ma'lumotlaridan foydalangan holda parametrik bo'lmagan panel usullarini qo'llagan, daromadlar teng taqsimlangan mamlakatlarda qashshoqlik elastikligi yuqori ekanligini aniqlagan (Chambers & Dhongde, 2011).

Figueiredo va Laurini endogenlikni boshqaradigan parametrik bo'lmagan baholash usulini taklif qildilar va an'anaviy chiziqli baholashlar ko'pincha kambag’allik elastikligini oshirib yuborishini ta'kidladilar. Ularning yondashuvi daromadning o'sishi va kambag’allikni kamaytirish o'rtasidagi munosabatni aniqroq aks (Figueiredo & Laurini, 2016).

Kambag’allikning elastikligi mintaqalar va mamlakatlarda sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, Ramning Janubiy Osiyo mamlakatlari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari elastiklik qiymatlarining keng diapazonini ochib berdi, Bangladeshda deyarli noldan Pokistonda 4,67 gacha, bu daromadning o'sishi juda boshqacha sur'atlarda kambag’allikni kamaytirishga olib kelishini ko'rsatdi (Ram, 2015). Ushbu o'zgaruvchanlik iqtisodiy o'sishning kambag’allikka ta'sirini baholashda mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish muhimligini asoslaydi. Ramning global hisob-kitoblariga ko'ra, kambag’allik elastikligi -0,84 atrofida, bu avval xabar qilingan raqamlardan kichikroq. Bu shuni ko'rsatadiki, daromad o'sishining kambag’allikni kamaytirishga ta'siri oldingi tadqiqotlar taklif qilinganidan ko'ra kamroq bo'lishi mumkin (Ram, 2011). Bundan tashqari, Arndt va boshqalar ta'kidlaganidek, yuqori dastlabki kambag’allik darajasi past egiluvchanlik qiymatlariga olib keladi, bu esa noto'g'ri hisobga olinmasa, noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin (Arndt et al., 2017).

Turli metodologik usullardan foydalangan holda, shunga o‘xshash xulosaga boshqa tadqiqotlar, jumladan Deininger Squire va Timmer, tomonidan erishilgan. Biroq, o‘sish va kambag‘allik o‘zaro bog‘liqligi davlatlararo regressiyalarda tasvirlanganidek oddiy emas. Bundan tashqari, kambag‘allikning o‘sish egiluvchanligi, shubhasiz, mamlakatlar bo‘ylab va baholashda foydalanilgan kambag‘allik o‘lchovlariga qarab farq qiladi. Buni turli mamlakatlarda har xil boshlang‘ich sharoitlari mavjudligi bilan izohlash mumkin. Mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishning dastlabki darajalariga va daromadlar tengsizligiga qarab farqlanadi. Ushbu dastlabki sharoitlar kambag‘allikni kamaytirish darajasiga qanday ta'sir qiladi?

Bourguignon ushbu savolga kambag‘allikning o‘sish egiluvchanligini iqtisodiy rivojlanishning boshlang‘ich darajasi va daromadlar tengsizligi bilan bog‘lash orqali javob berishga harakat qildi . Uning tahlili daromad yoki xarajatlar taqsimoti log-normal bo‘lgan degan taxminga asoslanadi. Bourguignonning maqolasiga asoslangan ushbu tadqiqot iqtisodiy o‘sish kambag‘allikni kamaytirish darajasini o‘lchaydigan kambag‘allikning elastikligi bo‘yicha bir qancha tahliliy natijalarni taqdim etadi.

U iqtisodiy rivojlanishning dastlabki darajalari va daromadlar tengsizligi kambag‘allikni kamaytirishga sezilarli ta'sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatadigan bir qancha takliflarni beradi. Shuningdek, u o‘sish va tengsizlik o‘rtasidagi kambag‘allik almashinuvini rivojlanishning dastlabki darajalari hamda tengsizlik nuqtai nazaridan izohlash mumkinligini ko‘rsatadi. Kambag‘allik elastlikligi va boshlang‘ich shartlari bo‘yicha bizning tahlilimiz Foster-Greer-Thorbecke (FGT) tomonidan taklif qilingan kambag‘allik choralarining umumiy sinfiga asoslanadi:

$$P_a = \int_0^z \left(\frac{z-x}{z}\right)^a f(x)dx \qquad (1)$$

bu yerda: a - tengsizlikdan voz kechish parametri bo‘lib, a=0,1 va 2 bo‘lsa, kambag‘allik o‘lchovi mos ravishda xodimlar soni, kambag‘allik farqi nisbati va kambag‘allikning jiddiyligiga aylanadi.

x - individual turmush darajasining o‘lchovi;

z - kambag‘allik chegarasi.

Bu orqali kambag‘allik darajasini o‘rtacha daromad va daromadlar tengsizligiga bog‘liqligini ifoda etadi. O‘rtacha daromadning o‘sishi kambag‘allikni kamaytirsa, tengsizlikning kuchayishi kambag‘allikni oshiradi. Kambag‘allikning o‘rtacha daromaddagi o‘zgarishlarga ta'sirchanligini tengsizlik barqarorligicha qolsa, kambag‘allikning o‘sish egiluvchanligi bilan aniqlash mumkin. Kambag‘allik o‘lchovi har doim shunday yozilishi mumkin. Tadqiqotda bizning tahlilimiz Foster-Greer-Thorbecke (FGT) tomonidan taklif qilingan kambag‘allik choralarining umumiy sinfiga asoslanadi.

$$P = P(\mu, L(p)) \tag{2}$$

bu yerda: μ - jamiyatning o‘rtacha daromadi va L(p) - nisbiy daromad taqsimotini o‘lchaydigan Lorens egri chizig‘i. L(p) - aholining eng quyi 100×p foizi foydalanadigan daromad ulushi. Kambag‘allikning o‘sish elastikligi quyidagicha aniqlanadi:

$$\eta_a = \frac{\partial P_a}{\partial \mu}\frac{\mu}{P_a} \tag{3}$$

Lorens egri chizig‘i bilan o‘lchanadigan daromad tengsizligi o‘zgarmagan taqdirda, o‘sish sur'atiga javoban kambag‘allikning foiz o‘zgarishi 1 foizni tashkil etadi. O‘sish egiluvchanligi η har doim salbiy natijani ifoda etishini ko‘rish mumkin. Bu yerda kambag‘allikning o‘sish egiluvchanligini o‘lchash muhim ahamiyatga ega, chunki u bizga tengsizlikda o‘zgarish bo‘lmaganda o‘sish kambag‘allikni qay darajada kamaytirishini aniqlab beradi. Bu egiluvchanlik turli mamlakatlarda keng farq qiladi . Ushbu davlatlararo farqlarni qanday omillar tushuntirishi mumkin? Bu omillardan biri mamlakatning iqtisodiy rivojlanishining dastlabki darajasidir.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tadqiqotda oliy ta'limga qamrov darajalari va daromadlar tengsizligi hamda kambag‘allikning o‘sish elastikligi kambag‘allikni kamaytirish uchun muhim ekanligini ta’kidlashimiz mumkin. Kambag‘allikning o‘sish egiluvchanligi rivojlanishning boshlang‘ich darajasi bilan bir xilda kamayishi yoki o‘sishi ya'ni, taqsimotning neytral faraziga ko‘ra, rivojlanishning yuqori boshlang‘ich darajasi ma'lum bir o‘sish sur'atida kambag‘allikning ko‘proq qisqarishiga olib kelishi aniqlandi. Shunday qilib, tengsizlik bilan iqtisodiy o‘sish kambag‘allikning o‘sish egiluvchanligining pasayishi tabiati tufayli kambag‘allikning tobora mutanosib ravishda qisqarishiga olib keladi, deb ta'kidlashimiz mumkin.

Tadqiqotning asosiy e'tibori tengsizlikdagi o‘zgarishlarning kambag‘allikka ta'sirini baholashga qaratilgan. Intuitiv ravishda, boshqa narsalar doimiy bo‘lsa, tengsizlik ko‘payadi, chunki kambag‘allik ham oshishi kerak. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, bu talab kambag‘allik chegarasi o‘rtacha daromaddan past bo‘lgandagina qondiriladi. Bu esa, kambag‘allik chegarasi hech qachon o‘rtacha daromaddan oshmasligini keltirib chiqaradi. Shuningdek, Jini indeksining ma'lum bir o‘sishi uchun o‘rtacha daromadning boshlang‘ich darajasi yuqori bo‘lganligi

sababli, kambag‘allikning o‘sishi kattaroq bo‘lishini ko‘rsatadi. Bu shuni ko‘rsatadiki, tezroq o‘sish tengsizlikning qanchalik ko‘payishiga qarab kambag‘allikning sekinroq qisqarishiga yoki hatto oshishiga olib kelishi mumkin.

Shunga qaramay, agar biz kambag‘allar tarafdori bo‘lgan o‘sishga (tengsizlikni kamaytiradigan o‘sishga) erisha olsak, iqtisodiy o‘sishning o‘rtacha sur'ati bilan ham kambag‘allikni kamaytirishni tezlashtirish mumkin. Bu shuni ko‘rsatadiki, hatto kambag‘allar tarafdori bo‘lgan o‘sishning o‘rtacha sur'ati ham yuqori o‘sish sur'ati bilan solishtirganda kambag‘allikni kamaytirishga ko‘proq ta'sir qilishi mumkin. Bu kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha o‘sish-qayta taqsimlash munozaralari bilan bog‘liq bo‘lib, uning ahamiyati ko‘pincha e'tibordan chetda qoladi. Umumiy natija shundan iboratki, tengsizlikning boshlang‘ich darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, tengsizlik oshgani sayin kambag‘allikning o‘sishi (kamayishi) kichikroq (kattaroq) bo‘ladi. Buning ma'nosi shundan iboratki, dastlabki tengsizlik darajasi yuqori bo‘lgan mamlakat hatto kambag‘al o‘sish siyosati bilan ham kambag‘allikni tezroq kamaytirishga erisha olmasligi mumkin. Bu, shuningdek, mamlakatda tengsizlikning dastlabki darajasi yuqori bo‘lganda, tengsizlikning kuchayishi kambag‘allikka salbiy ta'siri kichik bo‘lishini anglatadi. Umuman olganda, tengsizlikning pastki boshlang‘ich darajasi kambag‘allikni kamaytirishga ko‘proq yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Albehery, N. M. (2019). Robust non-parametric techniques to estimate the growth elasticity of poverty. *The International Journal of Contemporary Mathematical Sciences*, *14*(1), 43–52. https://doi.org/10.12988/IJCMS.2019.936
2. Arndt, C., Mahrt, K., & Schimanski, C. (2017). On the poverty–growth elasticity. *Research Papers in Economics*, *2017*. https://doi.org/10.35188/UNU-WIDER/2017/375-2
3. Chambers, D., & Dhongde, S. (2011). A non-parametric measure of poverty elasticity. *Review of Income and Wealth*, *57*(4), 683–703. https://doi.org/10.1111/J.1475-4991.2011.00446.X/PDF
4. Figueiredo, E., & Laurini, M. P. (2016). Poverty Elasticity: A Note on a New Empirical Approach. *Review of Income and Wealth*, *62*(2), 394–401. https://doi.org/10.1111/ROIW.12178
5. Ram, R. (2011). Growth elasticity of poverty: direct estimates from recent data. *Applied Economics*, *43*(19), 2433–2440. https://doi.org/10.1080/00036840903196647
6. Ram, R. (2015). Income Elasticity of Poverty: Estimates for South Asian Countries. *The Economics and Finance Letters*, *2*(1), 1–7. https://doi.org/10.18488/JOURNAL.29/2015.2.1/29.1.1.7

AHOLININNG IQTISODIY HOLATINI MUSTAHKAMLASHDA INSON KAPITALINING AHAMIYATI

Axmadaliyeva Niholaxon Foziljon qizi, PhD
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
nikholateaches@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisda mamlakat aholisini salomatlik hamda ta’lim olish xarajatlarini davlat tomonidan qoplash orqali ularning iqtisodiy holatini mustahkamlash yo‘nalishlari, hozirgi kundagi muammolar va ularning yechimlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy holat, inson kapitali, ta’lim tizimi, investitsiya, milliy iqtisodiy o‘sish.

Аннотация. В данной научной диссертации говорится о путях укрепления экономического положения населения страны за счет покрытия расходов на здравоохранение и образование, текущих проблемах и их решениях.

Ключевые слова: экономическая ситуация, человеческий капитал, система образования, инвестиции, рост национальной экономики.

Abstract. This scientific thesis is about ways to strengthen the economic status of the country’s population by covering the costs of health and education, current problems and their solutions.

Keywords: economic situation, human capital, educational system, investment, national economic growth.

Jahonda globallashuv va raqobat jarayonlarining tobora kuchayib borishi sharoitida iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlash, insonlarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida investitsiyalar hajmini oshirish, ta’lim hamda sog‘liqni saqlash xarajatlarini moliyalashtirishda davlat budjeti mablag‘lari bilan bir qatorda xususiy investitsiyalar muhim ahamiyat kasb etib, rivojlangan mamlakatlarda inson kapitaliga investitsiyalarni jalb etishda muqobil moliyaviy manbalardan keng foydalanilmoqda. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, «milliy daromadning qariyb 70 foizi yuqori daromadli mamlakatlarda inson kapitaliga to‘g‘ri kelmoqda, o‘rta daromadli mamlakatlarda bu ko‘rsatkich 40 foizdan sal ko‘proqdir» (Lange, Glenn-Marie; Wodon, Quentin; Carey, Kevin.2018). Innovatsion iqtisodiyot sharoitida aholi savodxonligini oshirish, sog‘ligini mustahkamlash, informatsion texnologiyalar sohasidagi kadrlar yetishtirish zarurligini taqozo etmoqda**.**

O‘zbekistonda inson kapitaliga investisiyalarni jalb etish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiyalash, xalqaro standartlar asosida inson kapitali indeksini oshirish yo‘llarini aniqlash, inson kapitaliga o‘zlashtirilgan investisiyalar hajmini oshirish orqali mamlakatda raqamli texnologiyalardan foydalanuvchi kadrlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, xorijiy investisiyalarni jalb etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Shu boisdan mamlakatimizda «inson kapitalini rivojlantirish va kreativ yosh avlodni tarbiyalash» (O’zbekiston Prezidenti nutqi) strategik ustuvor

vazifalardan biri sifatida belgilangan bo‘lib, uning samarali ijrosini ta’minlash inson kapitaliga investisiyalarni jalb etishni faollashtirish hamda moliyaviy manbalarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda jahonda inson kapitali rivoji nafaqat iqtisodiyot, balki butun jamiyatning yangi sifatini shakllantirishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Jahon bankining tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘tish davri iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda o‘sishning 64 foizi inson kapitalining sifatiga bog’liqligi qayd etilgan, AQSHda bu ko‘rsatkich 76 foizni, Yevropa davlatlarida esa 74.2 foizni tashkil etib, mazkur tadqiqotda inson kapitali rivoji uchun sarflangan har bir dollar kelgusida mamlakatga foyda keltirishi ta’kidlab o‘tilgan (The World Bank Annual Report 2022).

Aholining iqtisodiy mavqeini mustahkamlashda inson kapitalining ahamiyatini oshirib bo‘lmaydi, chunki u individual farovonlik, jamiyat taraqqiyoti va milliy iqtisodiy o‘sish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ta’lim, sog‘liqni saqlash va malaka oshirishga sarmoya kiritib, mamlakatlar o‘z fuqarolariga ishchi kuchiga mazmunli hissa qo‘shish, innovatsiyalar kiritish, o‘zgaruvchan bozor talablariga moslashish va samaradorlikni oshirishga imkon beradi. Yaxshi ma’lumotli va malakali aholi nafaqat jahon iqtisodiyotida davlatning raqobatbardoshligini oshiradi, balki inklyuziv o’sishni rag‘batlantiradi, daromadlar tengsizligini pasaytiradi va zamonaviy dunyoda qiyinchiliklarni yengishga va imkoniyatlardan foydalanishga qodir bo'lgan yanada chidamli jamiyatni yaratadi. Shunday qilib, inson kapitali salohiyatini e’tirof etish va undan foydalanish aholining iqtisodiy mavqeini yuksaltirish va uzoq muddatli istiqbolda barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonning ko‘pgina hududlarida sifatli ta’lim olish imkoniyati yo‘q, bu esa aholi o‘rtasida ta’lim natijalari va malaka darajasida nomutanosiblikka olib keladi. Bu inson kapitalining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, ish imkoniyatlarini va iqtisodiy o‘sishni cheklaydi. Shu sababdan, ta’lim infratuzilmasini yaxshilash, o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish va xizmat ko‘rsatilmagan hududlarda sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha tashabbuslarni amalga oshirish muhim hisoblanadi.

Shuningdek, O‘zbekistonda ishchi kuchi ega bo‘lgan malakalar va mehnat bozori talablari o‘rtasida nomuvofiqlik mavjud. Bu samarasizlikka, ishsizlikka va to‘liq bandlikka olib keladi, umumiy hosildorlik va iqtisodiy raqobatbardoshlikni pasaytiradi. Ta’lim o‘quv dasturlarini sanoat ehtiyojlariga moslashtirish mexanizmlarini yaratish, kasbiy ta’lim dasturlarini ilgari surish va ko‘nikmalardagi tafovutni bartaraf etish uchun umrbod ta’limni rag‘batlantirish aholini iqtisodiy ahvolini yaxshilashga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda sifatli tibbiy xizmatlardan yetarli darajada foydalana olmaslik aholi salomatligi va farovonligiga ta’sir ko'rsatib, mehnat unumdorligiga ta’sir qiladi. Sog‘liqni saqlashning yomon natijalari ishdan bo‘shashga, samaradorlikning pasayishiga va sog‘liqni saqlash xarajatlarining oshishiga olib keladi. Bu muammolarni yechish maqsadida sog‘liqni saqlash infratuzilmasini yaxshilash,

sog‘liqni saqlashning profilaktik chora-tadbirlarini ilgari surish va aholi va ishchi kuchining umumiy salomatligini yaxshilash uchun sog‘liqni saqlash tashabbuslariga sarmoya kiritish lozimdir.

Xulosa, O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish bilan bog‘liq ushbu muammolarni hal qilish aholining iqtisodiy mavqeini mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ta’lim, malaka oshirish, sog‘liqni saqlash va iqtidorlarni saqlab qolish strategiyalariga sarmoya kiritib, O‘zbekiston o‘z ishchi kuchining imkoniyatlarini oshirishi, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishi va fuqarolarning umumiy farovonligini oshirishi mumkin. Bu masalalarning kompleks yechimlarini qamrab olish nafaqat inson kapitalini rivojlantirish, balki mamlakatda barqaror iqtisodiy taraqqiyotga yo‘l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lange, Glenn-Marie; Wodon, Quentin; Carey, Kevin. 2018. The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future. Washington, DC: WorldBank.©WorldBank.https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29001 License: CC BY 3.0 IGO.
2. O’zbekiston Prezidenti BMT Bosh Assambleyasinining 78-sessiyasidagi nutqi/20.09.2023.
3. The World Bank Annual Report 2022/ annualreport@worldbank.org

IJTIMOIY TA’MINOT TUSHUNCHASI VA UNING MAZMUN-MOHIYATI

Allaberganov Ollabergan Arslanbekovich,
Ma’mun universiteti o‘qituvchisi
E-mail.: allaberganov_ollabergan@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy ta’minot tushunchasi va uning huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy jihatdan mazmun-mohiyati atroflicha o‘rganilgan bo‘lib, ijtimoiy ta’minot tizimining yutuq va kamchiliklari tahlili haqidagi ma’lumotlar aks etgan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy ta’minot tizimi, pensiya jamg‘armasi, ijtimoiy nafaqalar, pensiyalar, qariyalar, ishsizlar, nogironlar.

Аннотация. В данной статье подробно изучено понятие социального обеспечения, его правовое, экономическое и социальное содержание, а также отражены сведения об анализе достижений и недостатков системы социального обеспечения.

Ключевые слова: Система социального обеспечения, пенсионный фонд, социальные пособия, пенсии, пожилые люди, безработные, инвалиды.

Abstract. In this article, the concept of social security and its legal, economic, and social content are thoroughly studied, and information about the analysis of the achievements and shortcomings of the social security system is reflected.

Keywords: Social security system, pension fund, social allowances, pensions, elderly, unemployed, disabled.

Tarixiy nuqtaiy nazardan O‘zbekistonda ijtimoiy ta’minot tizimi shakllanishi uzoq sinovli davrlarni boshdan kechirgan bo‘lib, barcha davrlarda ijtimoiy ta’minotga muhtoj aholini qo‘llab quvatlashga ehtiyoj sezilgan.

Ijtimoiy ta’minot- davlat, jamiyat va inson hayotida asosiy o‘rin egallagan bo‘lib, bevosita qariyalar, nogironlar, yordamga muhtoj yolg‘iz onalar, ishlash qobiliyatiga ega bo‘lmagan aholining ijtimoiy farovonligini ta’minlashga qaratilgan siyosiy islohotlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan jarayon hisoblanadi.

Shuningdek, ijtimoiy ta’minot ma’lum bir toifadagi fuqarolarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat byudjeti va jamg‘armalar hisobidan amalga oshiriladigan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan fuqarolarning, jamiyat a’zolarining qolgan qismi bilan solishtirgan holda ijtimoiy mavqeini tenglashtirishga qaratilgan say-harakatlar majmuyidir (Кобзева, С. И. 2009).

Ijtimoiy ta’minot tushunchasi va uning tarixiy va huquqiy nuqtaiy nazardan mazmun-mohiyati alohida mavzu sifatida nihoyatda kam o‘rganilgan bo‘lib,Yevropalik huquqshunos olimlardan J. Kloushek, K. Pins, I. Tomes. va V. Vergainer, rus olimlaridan N.A. Vigdorchik, L.V. Zabelin, V. Durdenevskiy, V.S. Andreyev, R.I. Ivanova, Y.I. Astraxan, V.A. Acharkan, K.S. Batgin kabi bir qator olimlar ijtimoiy ta’minot tushunchasi, ijtimoiy ta’minot tizimining shaklanishi va xususiyatlari xususida bir qator fikrlar-mulohazalarni o‘z asarlarida bayon etganlar.

Ijtimoiy ta’minot tushunchasi va uning mazmun-mohiyatiga oid mavjud manbalarni o‘rganish jarayonida sinxron usul, qiyosiy tarixiy usul, shuningdek, tarkibiy tahlil usullardan keng foydalanildi (Shadmanova S. 2018).

Darhaqiqat, ijtimoiy ta’minot aholining farovonligini ta’minlash uchun ko‘riladigan chora-tadbirlar yig‘indisi bo‘lib, uning tarkibiga ta’lim, sog‘liqni saqlash, mehnat layoqatini tiklash, bolalar va kattalar uchun ijtimoiy xizmatlar, davlatning yordami, ijtimoiy sug‘urta, jismoniy va aqliy zaif odamlarga ijtimoiy ko‘rsatiladigan xizmatlar kiradi.

Jumladan, ijtimoiy taminot tushunchasiga ko‘pgina tariflar mavjud bo‘lib, huquqiy nuqtaiy nazardan bildirilgan fikrlarga to‘xtalib o‘tsak.

Jumladan, V. Durdenevskiy talqini bo‘yicha - ijtimoiy ta’minot davlatning rivojlanishiga tahdid soluvchi ijtimoiy xavflarni bartaraf etishga qaratilgan, jamiyatning turli darajadagi qatlamlarni ijtimoiy yoki pul ko‘rinishidagi(moddiy) yordam orqali farovonligini ta’minlash borasida amalga oshirilgan islohotlar majmuyidir (Буяновой М.О. 2021).

Huquqshunos olim V.S. Andreyev - Ijtimoiy ta’minot davlat tomonidan keksalik va mehnatga layoqatsizlarga, bolalarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish, tibbiy yordam ko‘rsatish borasida amalga oshiriladigan yoki fuqarolarni moddiy ta’minlash uchun qo‘llab-quvvatlanadigan muayyan ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlar majmuyi ekanligini ta’kidlaydi (Андреев В.С. 1974).

Shuningdek, ijtimoiy ta’minot – “bu hayotiy ehtiyojlarini qondirish uchun davlat va jamiyatning turli xil jamg‘armalar maxsus fondlari hisobidan kasallar,

qariyalar, (boqimanda) boshqalarga qaram(ogʻida) boʻlganlar, bolalar, ishsizlar, jamiyatning barcha a'zolarining sogʻligʻini saqlash moddiy ne'matlarni teng taqsimlash va tarqatish shaklidir" deya etirof etadi huquqshunos olima R.I. Ivanova, (Иванова Р.И. 1986).

G. B. Chelnokovaning fikricha ijtimoiy ta'minotning bir qator mezonlari mavjud:

- birinchi mezon - moliyalashtirish manbayi. Bugungi kunda ijtimoiy ta'minotni moliyalashtirish byudjetdan tashqari jamgʻarmalar hisobidan amalga oshiriladi;

- ikkinchi mezon -bu ta'minotga tegishli shaxslar.

Ijtimoiy ta'minot jamiyat hisobidan shakllanib, davlat tomonidan qonun bilan belgilangan fuqarolar uchun amal qiladi. Ushbu qoida ma'lum bir toifadagi fuqarolar uchun, bular: bolalar, farzandlari bor oilalar, urush va mehnat faxriylari, mehnatga layoqatsiz (nogironlik, qarilik), homilador ayollar, boquvchisini yoʻqotgan shaxslar, ishsiz fuqarolar....

- uchinchi mezon – sharoitga koʻra, ijtimoiy ta'minot muayyan bir holatlar (oʻlim, farzand tugʻilishi, qarilik, ish jarayonida orttirilgan nogironlik va boshqalar)da amalga oshirilishi (Челнокова Г. Б. 2009).

Iqtisodiy nuqtayi-nazardan ijtimoiy ta'minot, iqtisodiy kategoriya sifatida quyidagicha tarif berilgan… fuqorolarni moddiy taminlash va ularga xizmat koʻrsatish uchun milliy daromadning bir qismi hisobidan pul mablagʻlari ijtimoiy fondlarni shaklantiradigan va ulardan foydalanadigan taqsimlash munosabatlar tizimiga ijtimoiy ta'minot deyiladi (Vahobov A.V, Malikov T.S. 2011).

Ijtimoiy ish ensiklopediyasida P. Nelson Reyd ijtimoiy ta'minotga quyidagicha ta'rif beradi; "Ijtimoiy ta'minot" eng yaxshi gʻoya, u fuqarolarning farovonligi uchun ish bilan ta'minlash, muhtojlik va ijtimoiy risklarni oldini olish va shaxsiy xizmatlarga baho berishda iqtisodiy barqarorlikga erishishdir. Ijtimoiy ta'minot gʻoyasi insoniylik jamiyatiga asoslangan holda ishlab chiqilib va taqdim etish orqali boshqarilib borilishi va oxiriga yetkazilishi lozim. Ijtimoiy ta'minot termini deganda - jamoaviy ijtimoiy muammolarni oldini olish va ularni hal etish sohasida faoliyat yurituvchi tashkilotlar tushuniladi (Vahobov A.V. 2018).

Ijtimoiy ta'minot davlat pensiyalarini tayinlash va toʻlash, davlat ijtimoiy sugʻurtasi nafaqalarini tayinlash va toʻlash, shu hisobdan turli ijtimoiy xizmatlar koʻrsatish (bepul sanatoriy va kurortga yoʻllanmalar berish, bepul davolash va boshqalar) yoʻli bilan amalga oshiriladi (Tursunov Y 2013).

Bir soʻz bilan aytganda, ijtimoiy ta'minot - keksaygan, mehnatga layoqatsiz boʻlgan va boquvchisini yoʻqotgan fuqarolarga moddiy, tibbiy va ijtimoiy yordam koʻrsatish boʻyicha davlat tomonidan belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar tizimi. Ijtimoiy himoyaning muhim tarmogʻi hisoblanadi.

Ijtimoiy ta'minot mustaqil huquq sohasi sifatida birinchi marta 1966- yilda Pragada boʻlib oʻtgan xalqaro simpoziumda koʻtarilgan va muhokama qilingan. Chexiyalik huquqshunos olimlar J. Kloushek, K. Pins, I. Tomes. va V. Vergainer

oʻz asarlarida ijtimoiy ta’minot tizimi va huquqiy soha sifatidagi oʻziga xos xususiyatlarga e’tibor qaratdilar, ijtimoiy xavfsizlik boʻyicha munosabatlar va ularni tartibga solish yoʻllari haqida fikr yuritib, ijtimoiy ta’minot huquqi mustaqil huquq sohasi degan xulosaga keldilar. Sovet ittifoqida xizmat koʻrsatgan fan arbobi professor V.S. Andreyev tomonidan ijtimoiy ta’minot qonunchiligining asoschisi sifatida ijtimoiy ta’minot huquqini mustaqil huquq sohasiga aylantirdi. U ittifoqda mamlakatimizda birinchi marta ushbu huquq sohasining predmeti va uslubi haqidagi ta’limotni ishlab chiqdi, uning normalari tizimini asoslab berdi, ijtimoiy ta’minot tamoyillarini shakllantirdi (Буяновой М.О. 2021).

I.T. Tulteyevning fikricha: “Ijtimoiy ta’minot” tushunchasi davlat tomonidan fuqarolarning ijtimoiy kam ta’minlangan qatlamlariga ularning asosiy moddiy ehtiyojlarini qondirish, ularga pensiyalar, nafaqa va boshqa koʻrinishdagi moddiy yordam va boshqa turdagi ijtimoiy yordam koʻrsatish yoʻli bilan kishilarning normal hayot kechirishlari uchun zarur sharoitlar yaratib berishdir (Ahmedov D.Q. 2008).

Ijtimoiy ta’minot- muayyan holatlarda (yuridik faktlar) yuzaga kelgan aholining barcha qatlamlariga davlat byudjeti va byudjetdan tashqari maxsus fondlardan beriladigan moddiy yordamlar yoki natural shaklda koʻrsatiladigan ijtimoiy xizmatlar.

Insoniyat tarixiy taraqqiyotining rivojlanishi shundan dalolat beradiki, ijtimoiy ta’minot barcha davrlarda jamiyat uchun muhim omil sifatida namoyon boʻladi. Iijtimoiy ta’minotning manbayi esa toʻgʻridan-toʻgʻri davlat byudjetidan ajratiladigan mablagʻlar va homiylar (turli jamgʻarma va tashkilotlar, yuridik va jismoniy shaxslar) mablagʻlari hisobidan shaklantiriladi. Ijtimoiy ta’minot miqdori va taqdim etish tartibi milliy urf-odatlar va xalqaro me’yorlarga asosan ishlab chiqilgan qonunchilik hamda davlatning iqtisodiy imkoniyati doirasida amalga oshiriladi. Ijtimoiy ta’minotning eng muhim turlari sirasiga quyidagilar kiradi, bular: pensiyalar (keksalik boʻyicha, nogironlik boʻyicha, boquvchisini yoʻqotganlik boʻyicha), ijtimoiy nafaqaxoʻrlar (nogiron bolalarga, bolalikdan nogironlarga, ishlamagan yolgʻiz nogiron va keksalarga), bir martalik yordamlar hisoblanadi. Qariyalar va nogironlarga ijtimoiy xizmat koʻrsatish - nogironlarni „Muruvvat“ uylariga, yolgʻiz qariyalarni „Saxovat“ uylariga joylashtirish, muhtojlarni protez-ortopediya va harakatlanish vositalari bilan ta’minlash, nogiron bolalarni kasbga oʻqitish va ishga joylashishda yordam koʻrsatish, pensionerlarni sanatoriy va dam olish uylarida sogʻlomlashtirish, ularga shahar jamoat transportlaridan foydalanishda, turar joy, maishiy xizmat va soliqlarga aloqador imtiyozlar berish ijtimoiy ta’minot tizimida judayam katta rol oʻynaydi.

Xulosa oʻrnida shuni takidlash joizki, keng ma’noda ijtimoiy ta’minot deganda davlat va jamoat tashkilotlari orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj insonning farovon yashashi va daromadlarni qayta taqsimlash orqali ijtimoiy tenglikni ta’minlaydigan tizim tushuniladi. Shunday ekan ijtimoiy ta’minot tizimining eng muhim vazifasi, albatta, aholi uchun maqbul turmush darajasini ta’minlash boʻlib u quyidagi muhim vazifalarni oʻz ichiga oladi:

Birinchidan nogironlarga ijtimoiy yordam ko‘rsatish, mehnatga layoqatli odamlarni ijtimoiy sug‘urta qilish imkoniyatlari bilan ta’minlash, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga muhtojlarni ijtimoiy xizmatlar orqali qo‘llab-quvvatlash;

Ikkinchi muhim vazifasi daromadlarni qayta taqsimlash vazifasi deb atash mumkin.

Ijtimoiy ta’minotning uchinchi asosiy vazifasi - iqtisodiyotni barqarorlashtirish vazifasidir.

Ijtimoiy ta’minotning amalga oshirilishida qonuniylikka amal qilish, kamsitishga yo‘1 qo‘ymaslik, insonparvarlik, huquqiy tamoyillarga so‘zsiz amal qilish talab qilinadi. Bu tamoyillarga amal qilmaslik inson huquqlarini paymol etilishi sifatida baholanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Кобзева, С. И. (2009). Источники права социального обеспечения России: монография. – М.: Проспект, С.246.
2 Буяновой. М.О. (2021). Право социального обеспечения. Общая часть : учебник.— Москва : КНОРУС, С. 7.
3. Андреев В.С. (1974). Право социального обеспечения в СССР: Учебник. - М., - С. 10.
4. Иванова Р.И. (1986). Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. - М., – С.38.
5. Shadmanova S. (2018). Tarix tadqiqotlarning metodologiyasi va zamonaviy usullari. - T.: Barkamol fayz media nashriyoti, B. 70.
6. Челнокова Г. Б. (2009). Социальное законодательство, направленное на защиту от бедности в России. – М.: Проспект, С.104.
7. Vahobov A.V, Malikov T.S. (2011). Moliya. Darslik. –T.: Noshir, B.449.
8. Vaxabov A.V. Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta’minotga kirish: Darslik .- T.: Iqtisod-Moliya. 2018. - 9- bet
9. Tursunov Y. Ijtimoiy ta’minot huquqi.-T.: o‘qituvchi. 2013, 4-5-betlar
10. Буяновой. М.О. (2021). Право социального обеспечения. Общая часть : учебник.— Москва : КНОРУС, С. 18.
11. O‘zbekiston milliy Ensiklopediyasi. Ziyouz.com kutubxonasi. https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O‘zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20I%20harfi.pdf. B. 65.
12. Ahmedov D.Q. (2008). Ijtimoiy ta’minot huquqi.- T.: Toshkent davlat yuridik instituti. B.19.
13. Аллаберганов, О. А. (2023). O ‘ZBEKISTON SSRDA IJTIMOIY TA’MINOT TIZIMINING SHAKLLANISHI XUSUSIDA. *НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ “MA'MUN SCIENCE”*, *1*(2).

AGRAR SOHADA INVESTITSIYA MUHITINI YAXSHILASH OMILLARI

Madaminov Sardor Kadamovich,
Urganch davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada agrar sohada samarali investitsiya siyosati orqali investitsiya muhitining mazmun-mohiyati va uni shakllantirishning obyektiv ahamiyati, dolzarbligi, shuningdek, uning o‘ziga xos xususiyatlari, mavjud imkoniyatlari hamda uni qulay va samarali investitsiya muhitini yaxshilash omillarining zaruriyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Agrar soha, investitsiya, investitsiya muhiti, omil, samaradorlik, qishloq xo‘jaligi, investor, investitsiya iqlimi, davlat.

Аннотация. В данной статье раскрыта сущность инвестиционной среды, объективная важность и актуальность ее формирования посредством эффективной инвестиционной политики в аграрном секторе, а также ее особенности, имеющиеся возможности и необходимость факторов, позволяющих превратить ее в комфортную и комфортную. эффективная инвестиционная среда.

Ключевые слова: Аграрный сектор, инвестиции, инвестиционная среда, фактор, эффективность, сельское хозяйство, инвестор, инвестиционный климат, государство.

Abstract. This article describes the essence of the investment environment and the objective importance and relevance of its formation through an effective investment policy in the agricultural sector, as well as its specific features, available opportunities, and the need for factors to improve it into a comfortable and effective investment environment.

Keywords: Agrarian sector, investment, investment environment, factor, efficiency, agriculture, investor, investment climate, state.

Agrar soha ishlab chiqarish boshqa sohalar kabi ijtimoiy, iqtisodiy, tarixiy va tabiiy omillarga bog‘liq bo‘ladi. Ijtimoiy-iqtisodiy tizim uning umumiy darajasi, transport-geografik joylashuvi xususiyatlari va ayrim tarmoqlarni rivojlanish intensivligiga ta’sir qiladi. Bunda mehnat resurslari va kishilarning ishlab chiqarish ko‘nikmalari, shahar, sanoat, transport, ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasi obyektlari alohida o‘rinni egallaydi. Bularning barchasi agrar sohada alohida hisobga olinishi lozim. Shu bilan birga, agrar soha o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning tarmoqlarini joylashtirish muhim o‘rinni egallaydi. Agrar sohani keng taraqqiy qildirishning obyektiv zarurati zamonaviy sharoitda samarali qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishda iqtisodiyot tarmoqlarining muvaffaqiyatli ishlashiga bog‘liq bo‘ladi. Bu borada sohada uskunalar, qishloq xo‘jaligi mashinalari, yoqilg‘i-moylash materiallari, pestitsidlar, mineral o‘g‘itlar, qurilish materiallari, transport vositalari va boshqa resurslardan samarali foydalanish uchun mablag‘lar zarur bo‘ladi. Ushbu mablag‘lar bevosita investitsiyalar shaklida namoyon bo‘ladi.

Globallashuv va integratsiya jarayonlarining jadallashuvi agrar soha majmuasining barqaror, raqobatbardosh va barqaror rivojlanishini ta’minlashni

taqozo qiladi. Buning uchun samarali mablag‘lar ajratishni hisobga olgan holda sohada qulay investitsiya muhiti tashkil etilishi lozim. Ochiq raqobat sharoitida investitsiya faoliyati uchun ko‘p miqdordagi mablag‘larni yo‘naltirish bevosita agrar sohaning samarali faoliyat yuritish sharti bo‘lib qaraladi. Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish borasida agrar sohada chuqur islohotlarni amalga oshirish belgilangan. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan Taraqqiyot strategiyasining 30-maqsadida mamlakatimizda uning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirish masalasi alohida ta’kidlab o‘tilgan: “Qishloq xo‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo‘jaligining yillik o‘sishini kamida 5 foizga yetkazish lozim” (PF-60.2022). Shunday ekan, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash ko‘lamini kengaytirish uchun investitsiya muhitiga ta’sir qiluvchi omil natijalarilardan foydalanish ustuvor vazifa bo‘lib hisoblanadi.

Agrar sohada investitsiya muhim o‘rin tutadi va bu bevosita investitsiya siyosati bilan bog‘liq bo‘ladi. Agrar sohada investitsiyalar sohada oddiy yoki kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayoni, shuningdek, iqtisodiy obyekt va jarayonlar, iqtisodiy faoliyat turlari, aholining moddiy va ma’naviy ne’matlar, xizmatlarni iste’mol qilishi va shaxs, oila, jamoa, guruhlar, jamiyat yakuniy talablarini qondirish bilan bog‘liq sarflanadigan mablag‘lar bo‘lib hisoblanadi va investitsiya faoliyatining natijasini ake ettiradi. Qishloq xo‘jaligidagi investitsiya faoliyati yuridik shaxs, fermer, fuqaro va davlatning investitsiyalarni amalga oshirish bo‘yicha amaliy harakatlari majmuidir (Xurramov E.X.2024). Ushbu jihatlarni e’tiborga olgan holda, agrar sohada qulay investitsiya muhitini yaratish va yanada yaxshilash masalalari yuzasidan ko‘pgina tadqiqot ishlari olib borilgan.

Agrar sohada investitsiya muhitini yaratish eng muhim masala bo‘lib sanaladi. Agrar oziq-ovqat sohasida qulay investitsiya muhitini yaratish bo‘yicha 2020-yilgacha bo‘lgan investitsiya strategiyasi ishlab chiqilgan bo‘lib, bu investitsiya siyosatini amalga oshirish tamoyillarini belgilovchi asosiy hujjat bo‘lib hisoblanadi. Strategiyaning mohiyati iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ichki investitsiya resurslarini safarbar etish va tashqi investitsiyalar oqimini ko‘paytirishga qaratilgan (Антонина А.К.,2021). Investitsiya muhiti bevosita investitsiya iqlimi tushunchalari bilan o‘zaro bir-biriga yaqin ma’nolarga ega. Investitsiya iqlimi - investitsiya bozorining jozibadorligi va investitsiya xavfi miqdorini belgilaydigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va moliyaviy omillar majmuidir (Гордиенко М.Н. 2008).

Agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash uchun davlat investitsion siyosati ichki yoki budjet va tashqi yoki xorijiy manbalar hisobidan investitsiya resurslarini jamlashga asoslanishi lozim. Davlat investitsiya siyosatining asosiy masalasi uzoq muddatli manfaatlarga javob berishi lozim bo‘lgan ustuvor yo‘nalishlar va investitsiya obyektlarini aniqlashdan iborat (Бегжанов Б.Н, 2019). Agrar sohada investitsiyalarni jalb qilish uchun yaratiladigan muhit yoki mavjud shart-sharoit ushbu sohaga bog‘liq soha sanoat sohaning rivojiga ham bevosita bog‘liq hisoblanadi. Ya’ni, sohaga investitsiyalarni jalb qilish sanoat sohasidagi past

rentabellik, mavsumiylik, iqlim omillari, investitsiyalar va daromad olish o‘rtasidagi vaqt kabi jihatlarni e’tiborga olishni taqozo qiladi. Sanoat sohasi texnologik jarayonni modernizatsiyalash va zamonaviy innovatsion ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etishni talab qiladi (Пошехонова Г.В. 2021).

Agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash maqsadida ishlab chiqarishning jadal o‘sishini ta’minlash uchun investitsiyalar hajmini ko‘paytirish talab etiladi. Bu boradagi muhim masala bo‘lib investitsiya muhitini baholash hisoblanadi. Investitsiya muhiti bir qator shart-sharoitlarga qarab baholanadi (Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Y. 2011). Ushbu shart-sharoitlar tarkibi siyosiy barqarorlik, inflyatsiya va ishsizlik darajalari, budjetni to‘ldirilish darajasi, davlatning iqtisodiyotdagi ishtiroki va xususiy sektorni rivojlanish darajasi, iqtisodiyot, xususan, tashqi savdo, valyuta bozorlari erkinligi, bozor infratuzilmasini rivojlanish darajasi, tabiiy va mehnat resurslari mavjudligi va ulardan samarali foydalanish, ishchi kuchi malakasi, soliq tizimi xususiyatlari, bank foiz stavkalari va bozor sig‘imi kabilardan tashkil topadi.

Shunisi muhimki, sohada iqtisodiy o‘sishni ta’minlash maqsadida investitsiya muhitini yaxshilashga ta’sir qiluvchi omillar va ularning natijalaridan foydalanish samaradorligini oshirishni taqozo qiladi. Agrar sohada investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishning muhim omili qulay investitsiya muhitidir (https://studizba.com/lectures). Ushbu kategoriya mahalliy va xorijiy investorlarni rag‘batlantirish, turli shakldagi noqonuniy hatti-harakatlardan himoya qilish, kapital talab qiluvchi va intensiv texnologiyalarning soliq to‘lovlarini kechiktirish, xo‘jalik yurituvchi subyektlarni soliqlardan ozod qilish, texnik vosita va uskunalarni baholashda tezlashtirilgan amortizatsiya usulidan unumli va keng foydalanish hamda rag‘batlantirishning boshqa proteksionistik chora-tadbirlarini qo‘llash kabi yo‘nalishlarga egadir. Bu holatda ushbu sohada investitsiya samaradorligini baholashda umumiy samaradorlik mezonlarini tarmoqlar xususiy ko‘rsatkichlaridan kelib chiqib, aniqlashtirish, umumlashtirish va o‘z vaqtida hisob-kitob qilib borish zarur. Bunda texnologik, iqtisodiy, moliyaviy investitsiyalar, reyting salohiyat, investitsion loyihalar, ijtimoiy va iqtisodiy ko‘rsatkichlar kabi ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanish zarurdir (Daniyarova F.B. 2023).

Agrar soha samaradorligiga erishish uchun maqbul chora-tadbirlarni amalga oshirish, ya’ni birlashtirilgan siyosiy va ilmiy qarorlarni ishlab chiqish talab qiladi. Shu munosabat bilan agrosanoat ishlab chiqarishining barqaror va barqaror o‘sishini ta’minlash yo‘li sifatida milliy strategiyalar ishlab chiqishdir (Аскаров Н.И.2021). Agrar sohada investitsiya siyosati samaradorligi ishlab chiqarish, moliyaviy, texnik-texnologik va ijtimoiy inqirozni bartaraf qilishning ustuvor yo‘nalishiga aylanishi lozim. Bundan tashqari, qonunlar investitsiyalar uchun qulay siyosat bilan bog‘lanishi kerak. Qonunlar investitsiya faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari, mamlakat yoki mintaqa o‘z oldiga qo‘ygan iqtisodiy maqsadlarga mos kelishi lozim.

Ushbu maqolada investitsiya salohiyatini oshirish borasida tadqiqotning tahlil, sintez, iqtisodiy usul, mantiqiy va qiyosiy tahlil, induktiv, deduktiv va abstrakt fikrlash kabi usullardan samarali foydalanildi.

Agrar sohada investitsiya muhiti va unga ta’sir qiluvchi omillarni ta’sirini oshirish yuzasidan tegishli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy islohotlar amalga oshirilib, xalqaro mehnat taqsimoti qulayliklaridan ko‘proq foydalanishga intilmoqda va xorijiy tadbirkorlar uchun qulay investitsiya muhitini yaratib bermoqda (Rashidov O.Y.,Qurbonov X.A. 2005). Bu borada sohada investitsiya muhitini yaxshilashda xorij kapitalining kirib kelishini rag‘batlantirish va investitsiyalarni himoya qilish sharti - qonunchilik bazasini takomillashtirish, huquqiy me’yorlarga rioya qilish va ularning majburiy bajarilishini ta’minlashdir. Bu esa investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi holatlarga qarz olish me’yorlari hamda bir-birini istisno qiluvchi me’yorlarni mavjudligi kabilarda namoyon bo‘ladi.

Agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash borasida investitsiya faoliyatini faollashtirish muammolari mavjud bo‘lib, ular tarkibida investitsiya resurslarining yetishmasligi hamda eski ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish uchun mablag‘lar yetishmasligi holatlari ham mavjud bo‘ladi. Chunki, agrar soha iqtisodiyot tarmog‘i sifatida investitsiya resurslarini talab qiladi. Investorga ushbu muammolar bartaraf etilishi bevosita qonunchilik bazasini mukammalashtirish, davlatni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada kuchaytirish va malakali ishchi kuchi bilan ta’minlashni taqozo qiladi. Shunga muvofiq, agrar sohaning umumiy darajasi va rivojlanish sur’ati iqtisodiy qonunlar ta’siriga muvofiq pul oqimlari va moliyaviy resurslarni shakllantiradigan takror ishlab chiqarish nisbati bilan belgilanadi. Natijada, korxonalarga nisbatan tashqi yoki ekzogen va ishlab chiqarishga nisbatan ichki yoki endogen omillardan foydalanish rejalashtiriladi.

Agrar sohada qulay investitsiya muhitini yaratish orqali iqtisodiyot tarmoqlariga investitsiya resurslarini keng jalb qilish, kapitalni saqlash va soliqqa tortish kafolatlarini ta’minlash masalalari ko‘rib chiqiladi. Ushbu masalani ko‘rib chiqishda investitsiyalarni jalb qilish ko‘rsatkichlarini batafsil asoslash, agrar sohaning iqtisodiy rivojlanish darajasini baholash va raqobatbardoshligini oshirish e’tiborga olinadi. Zamonaviy sharoitda raqobatbardosh agrar ishlab chiqarishni yaratish uchun texnik va texnologik qayta jihozlash, yangi asbob-uskunalar va qurilmalar talab qilinadi. Bu esa investitsiyalar va innovatsion yo‘nalishga ega bo‘lgan keng ko‘lamli investitsiyalashni talab qiladi. Agrar sohaning hozirgi moliyaviy va moddiy-texnik holatini hisobga olgan holda qulay investitsiya muhitini yaratish sohani boshqarish yondashuvlarini sifatli o‘zgartirish va ularni bevosita bozor sharoitlariga moslashtirishni talab qiladi. Bu soha bevosita agrar siyosat orqali keng taraqqiy qilib boradi. Ushbu siyosat mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning uzoq muddatli ustuvor yo‘nalishini belgilaydi. Bu esa agrar ishlab chiqarishni texnik jihatdan qayta jihozlash natijasida uning rentabelligini oshirishi bilan birgalikda qishloq hayotining ijtimoiy-iqtisodiy sifatini ham yaxshilashga hissa qo‘shadi.

Agrar sohada investitsiya muhiti ko‘p miqdordagi subsidiyalar tufayli yaxshilanmoqda. Bunga esa investor xizmati va amaliy yordami tufayli erishiladi. Ushbu moliyaviy yordam shaklini to‘g‘ri tartibda nazorat qilib va o‘z vaqtida hisobga olib borish lozim. Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirishda davlat sektori

muhim o‘rin egallaydi. Bu borada davlat tomonidan agrar sohani samarali tartibga solish tizimini yaratish, shuningdek budjet, narx, kredit, soliq va tashqi siyosatni takomillashtirishni taqozo etadi. Davlat tomonidan xo‘jalik yurituvchi subyektlarning agrar sohadagi investitsiya faoliyatini amalga oshirishlariga yetarli shart-sharoit yaratib berilishi lozim. Ushbu subyekt tomonidan sheriklik asosida jalb qilinadigan investitsiya kapitali mavjud kapital hajmi, biznesning iqtisodiy samaradorligi darajasi, investitsiya jozibadorligi va korxona faoliyatiga bog‘liq bo‘ladi.

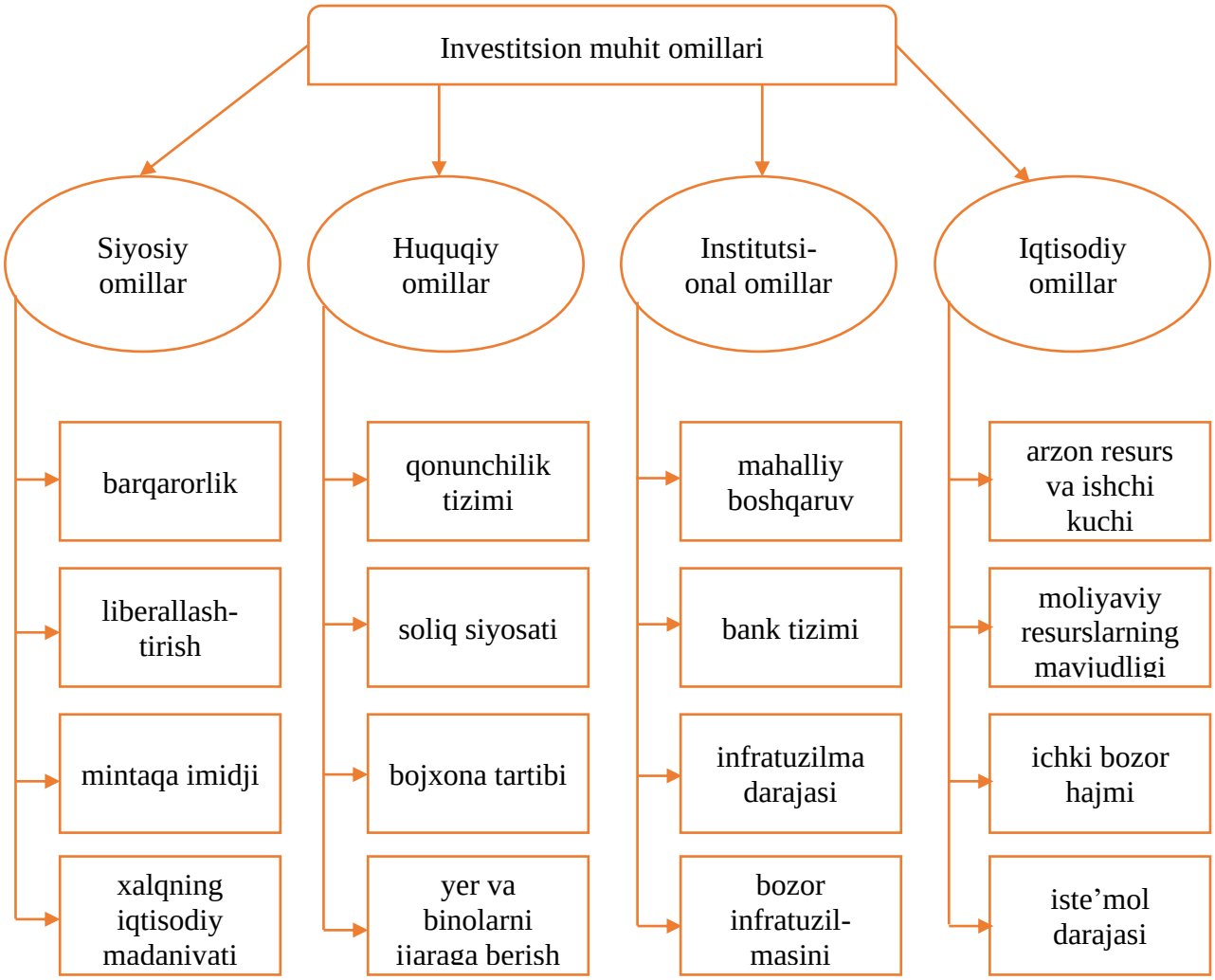

1-rasm. Agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash omillari

Yuqoridagi chora-tadbirlarning natijasi, avvalo, agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilashni taqozo qiladi. Buning uchun uni amalga oshiruvchi va ta’sir qiluvchi omillardan samarali foydalanish zarur bo‘ladi. Xususa, bu borada xorijiy investorlar sarmoya kiritishda quyidagi omillarga alohida e’tibor qaratadilar:

- infratuzilma holati;
- inson resurslari;
- jozibador investitsiya muhiti;
- risklar.

Shuningdek, ushbu omillar tarkibidagi yirik ijtimoiy-iqtisodiy omillar quyidagilardan iborat bo‘ladi:

- iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi, uni amalga oshirish yo‘nalishlari va chora-tadbirlari;
- tadbirkorlikni rivojlantirish, samarali infratuzilmani shakllantirish va axborotni rivojlantirish usullari;
- yer bozori faoliyati va tartibga solish mexanizmlari, ipoteka kreditlari, daromadlar darajasini oshirish va aholi turmush sharoitini yaxshilash choralari.

Olib borilgan tahlillarga ko‘ra, agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilashda quyidagi omillar muhim o‘rin tutib, har bir omil unsurlari o‘z ijobiy ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi (1-rasm).

Ushbu 1-rasmga asosan, mazkur keltirilgan omillar tasnifi sohada qulay va samarali investitsiya muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Fikrimizcha, agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash omillari mavjud muammo sifatida quyidagi tasnif va guruhlarga ham ajratilib, ularni oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqishni taqozo qiladi:

1) iqtisodiy va huquqiy omillar:

- me’yoriy-huquqiy bazaning nomukammalligi;
- iqtisodiyot va korrupsiyaning muhim darajasi;
- soliq stavkalarining yuqori darajasi;
- qishloq xo‘jaligi korxonalarida ishlab chiqarish salohiyati to‘g‘risidagi ishonchli ma’lumotlar tizimining yo‘qligi;
- mahsulotlarni sotish tizimining yo‘qligi;
- investorlar uchun yuqori darajadagi xavfning mavjudligi;
- aholi to‘lov qobiliyatining pastligi.

2) moliyaviy-iqtisodiy omillar:

- uzoq muddatli kredit berish samarali mexanizmlarining yo‘qligi;
- ishlab chiqaruvchilarga qisqa muddatli kredit resurslarini mavjud emasligi;
- lizing bozorining zaif rivojlanish darajasi.

Shular bilan bir qatorda, investitsiya muhitini yaratish uchun hududlarda investitsiyaviy faollik va jozibadorlikni oshirish lozim. Shundan kelib chiqib, agrar sohada investitsiyaviy jozibadorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- kreditlashning maqbul stavkalarini qo‘llash;
- faoliyatining barcha darajalarida korrupsiyaga qarshi kurashish;
- ijarani amalga oshirishning optimal muddatini belgilash;
- olingan daromad huquqlarining kafolatlarini ta’minlash;
- hududlarda mavjud infratuzilmani rivojlantirish;
- agrar siyosatning shaffofligini ta’minlash;
- soliq sohasida imtiyozli shart-sharoitlarni ta’minlash;
- siyosiy vaziyatlarni barqarorlashtirish.

Ma’lumki, agrar sohadagi investitsiya jarayoni maqsadli yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi. Natijada, investitsiyalar ishlab chiqarishning asosiy vositasi sifatida sifatni yaxshilash, mahsuldorlik va unumdorlikni oshirishga yo‘naltiriladi. Shunga asosan, agrar sektorda investitsiyalar ustuvor ravishda quyidagi vazifalarni o‘z ichiga olgan texnologik va texnik jihozlarni tiklashga yo‘naltiriladi;

- o‘simlikchilik va chorvachilikdagi ilmiy-tadqiqot ishlariga;
- qishloqda yangi uy-joylarni qurishga;
- kooperativ shaklidagi korxonalarni moliyalashtirishga;
- tabiiy ofat va ekologik halokat oqibatlarini bartaraf etishga;
- ekologik xavfsizligini ta’minlovchi obyekt va tizimlarni yaratishga.

Shular doirasida agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash uchun investorlarni jalb qilish lozim bo‘lib, bu holat investitsiya muhiti va yuqori foyda olish imkoniyatiga bog‘liq bo‘ladi. Bu borada investor investitsiya kiritishdan oldin iqtisodiyot holati, qonunchilik tizimi, zarur resurslar, mavjul investitsiya muhiti, talab va taklif o‘zgarishi kabi jihatlarni o‘rganadi. Investitsiyalarni ko‘proq jalb qilish uchun davlat tomonidan investorlarga barcha shart-sharoitlar yaratib berilishi zarur. Bu holatda investitsiya jarayoni yangi korxonalarni barpo etish va mavjudlarini modernizatsiya qilishni taqozo qiladi. Unda investorning daromad olish va turli xavflarni minimallashtirishga intilishi ham talab qilinadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, investitsiya siyosati muammolarini hal qilishning yangi yondashuvlariga ko‘ra, ishlab chiqarish salohiyatini barqarorlashtirish va agrar sektorni tiklash uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi. Faqat yangi mashina va ilg‘or texnologiyalar tizimini joriy etish asosida agrar ishlab chiqarishni jadallashtirish mahsulot ishlab chiqarishning yangi darajasi va qishloq aholisiga munosib turmush darajasini ta’minlaydigan yuqori ish haqi darajasiga erishishga imkon beradi. Sohada qulay investitsiya muhitini yaratish uchun kreditlarni rasmiylashtirish va qayta ishlash tartibini soddalashtirish hamda qo‘shma korxonalar tashkil etish kabi vazifalarning bajarilishi ham muhimdir. Ushbu masalalarni izchil va tezkor hal etish agrar sohadagi investitsiya faolligini amalga oshirishga imkon beradi. Shuningdek, jalb qilingan mablag‘lardan oqilona va samarali foydalanish, ularning harakatini nazorat qilish va o‘z vaqtida qaytarish masalalarini ham e’tiborga olish lozim. Sohada ichki va xorijiy investitsiya faoliyatini rivojlantirish motivatsiyasiga ham e’tibor qaratish lozim. Soliq, budjet, pul-kredit, monopoliya va narx siyosati kabi tartibga solish vositalaridan foydalanish lozim.

Agrar sohada investitsiyalar muhitini yaxshilash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- investitsiya faoliyati sohasidagi qonunchilik va normativ-huquqiy bazani yangilash va uni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish;
- respublika va mahalliy darajalar o‘rtasidagi soha subyektlarining investitsiyalash faoliyatidagi funksiyalarini o‘zaro taqsimlash;
- ishlab chiqarish salohiyatini tenglashtirish maqsadida davlat investitsiyalarini qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish;

- yuqori samarali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun mablag‘lar jamg‘armasi hisobidan maqsadli investitsiya jamg‘armasini tashkil etish;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ipotekasini qonunchilik shaklida ta’minlash va uni amalga oshirishnin qulay mexanizmini yaratish.

Shuningdek, agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash omillarini faollashtirish va samarali rivojlantirish uchun quyidagi tadbirlarni ham amalga oshirish lozim, deb hisoblaymiz:

1) agrar sohani rivojlantirish strategiyasini asoslash orqali samarali infratuzilmani shakllantirish;

2) lizing xizmatlari bozorini rivojlantirish yo‘li bilan investorlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan barqaror me’yoriy-huquqiy bazani shakllantirish;

3) axborot ta’minotini faollashtirish asosida ishlab chiqarishning intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun yetarli shart-sharoitlarni yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. Manba: https://lex.uz/docs/5841063
2. Xurramov E.X. Qishloq xo‘jaligida investitsiya va uning samaradorligini oshirish. // Journal of universal (Science research), ISSN (E): 2181-4570. - 623 b.
3. Антонина А.К., Эржена Б.Н., Наталья М.П. Инвестиции как фактор развития сельского хозяйства региона с экстремальными природными условиями. // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ, 2021, №3. - с. 73.
4. Гордиенко М.Н. Особенности инвестиционного климата в сельском хозяйстве. // Российское предпринимательство, 2008. Том9, №11. - с. 50-54.
5. Бегжанов Б.Н, Инвестиционная политика в аграрном секторе. // Молодой ученый. Международный научный журнал, №34 (272), 2019. - с. 102.
6. Пошехонова Г.В. Проектное финансирование как форма привлечения инвестиций в агропромышленного комплекса. // VII международная научно-практическая конференция “Стратегии развития социальных общностей, институтов и территорий”. - Екатеринбург, 19-20 апреля 2021 года. - с. 33.
7. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Y. Investitsiya loyihalari tahlili. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDIU, 2011. - 14 b.
8. https://studizba.com/lectures
9. Daniyarova F.B. Qishloq xo‘jaligida investitsiyalar samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy asoslari. // Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T., 2023.
10. Аскаров Н.И. Региональные особенности инвестиционной политики в условиях индустриализации аграрного хозяйства. // Экономика и социум, №1(80), 2021. - с. 1-6.
11. Rashidov O.Y., Qurbonov X.A., Karlibayeva. R.X. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. - T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2005. - 18 b.

MEHNAT BOZORI TUSHUNCHASI, UNING SHAKLLANISHI VA MEHNAT BOZORINI TARTIBGA SOLISH

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich
Namangan davlat universiteti katta o‘qituvchisi
saidali.asqaraliyev1990@gmail.com

Annotatsiya. “Mehnat bozorining mohiyati, ijtimoiy - iqtisodiy mazmuni, asosiy vazifalari va xususiyatlari” deb nomlanib, unda mehnat bozorining nazariy asoslari, iqtisodiy mazmuni, asosiy vazifalari va xususiyatlari tadqiq etilgan va muayyan bir tizimga keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Turli vositachi firmalar, ishga yollovchilar, Ish kuchining oldi-sotdisi, Moddiy muhtojlik.

Аннотация. Она называется «Сущность, социально-экономическое содержание, основные задачи и особенности рынка труда», исследует теоретические основы, экономическое содержание, основные задачи и особенности рынка труда и представляет его в конкретной системе.

Ключевые слова: Различные посреднические фирмы, Рекрутеры, Торговля рабочей силой, материальной нужды.

Abstract. It is called "The essence, socio-economic content, main tasks and features of the labor market", explores the theoretical foundations, economic content, main tasks and features of the labor market and presents it in a specific system.

Keywords: Various intermediary firms, Recruiters, Trade in labor, material needs.

Mehnat bozori -ish kuchi oldi-sotdi qilinadigan bozor. Mehnat bozorining ishtirokchilari ishga yollovchilar, ishga yollanuvchilar va ular o‘rtasidagi turli vositachilar hisoblanadi. Turli vositachi firmalar, tashkilotlar va agentliklar mehnat bozorining infratuzilmasini tashkil etadi. Ish kuchi maxsus tovar sifatida uning sohibi tomonidan bozorga taklif etiladi. Ishga yollovchilar mehnat bozoriga talab bilan chiqadi. Ish kuchining oldi-sotdisi bevosita haridor bilan sotuvchi o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki vositachilar ishtirokida yuz berishi mumkin. Bu ishni mehnat birjasi yoki ish topib beruvchi firmalar bajaradi. Ish kuchining oldi-sotdisi mehnat bitimi shaklida rasmiylashtiriladi. Mehnat bozorida ish kuchini sotuvchi bilan uni oluvchi o‘rtasida mehnatning kelishilgan narxi – ish haqidir.

Mehnatga talab uning narxi bo‘lmish ish haqi miqdoriga nisbatan teskari mutanosiblikda, ya’ni ish haqi oshsa mehnatga talab qisqaradi, agar u pasaysa, mehnatga talab oshadi. Mehnat bozoridagi mehnat taklifi ish haqiga nisbatan to‘g‘ri mutanosiblikda bo‘ladi. Moddiy muhtojlik sharoitida ko‘p ishlab, ko‘p pul topishga intilish mehnat taklifini oshiradi. Mehnat bozorida mehnatga talab taklifdan oshib ketsa ish kuchi taqchilligi, mehnat taklifi talabdan ko‘p bo‘lsa ishsizlik paydo bo‘ladi (Abduraxmonov Q. X. 2019).

Mehnat bozorining turlarga ajralishi uning harakteri va ko‘lamiga bog‘liq. Mehnat bozori oshkora va yashirin harakterda faoliyat ko‘rsatishi mumkin. O‘z ko‘lamiga qarab mehnat bozori mahalliy-hududiy, milliy va jahon bozorlaridan

iborat. Globalizatsiya sharoitida moddiy resurslarni mamlakatlararo taqsimlanishiga mos ravishda mehnat resurslari ham taqsimlangani sababli jahon mehnat bozori tez rivojlanadi. Iqtisodiyoti kuchli mamlakatlar milliy mehnat bozorida kelgindilar mehnati taklifi tez o‘sadi, narxi arzonligidan unga talab ham ortadi. 2000-yilda yer yuzida o‘zi tug‘ilgan yurtida ishlamaydiganlar soni 80 mln. nafardan ziyod bo‘ldi. Xalqaro mehnat bozori kengayishi rivojlangan mamlakatlarda o‘zga millat diasporasi o‘sishiga olib keladi (mas, 2002-yil AQSh dagi xitoyliklar 15 mln. nafardan ortiq bo‘lgan).

Hozirgi vaqtda o‘tish davri iqtisodiyotining oldiga turgan dolzarb muammolardan biri mehnat bozorini shakllantirish va samarali rivojlantirishdir. Tadqiqotchi V.A.Pavlenkov takidlaydiki, bozor iqtisodiyotida mehnat bozori yollanib ishlashga qodir kishilarning barchasini: ham yollanma mehnat bilan band bo‘lganlar, ham band bo‘lmaganlarni qamrab oladi. A.A.Nikiforova esa boshqa umumiy ta’rifni taklif etadi: «Mehnat bozori rivojlanishining darajasi va bozorda ishtirok etuvchi kuchlar: tadbirkorlar, mehnatkashlar va davlat o‘rtasida ma’lum davrda erishilgan manfaatlar balansini aks ettiruvchi ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida vujudga kelgan». Ba’zi bir tadqiqotchilar mehnat bozorini ish haqi va daromadlarning erkin harakati orqali mehnatga talabni va ishchi kuchi taklifini o‘zini-o‘zi tartibga soluvchi mexanizm sifatida talqin qiladilar. Boshqa tadqiqotchilarning fikricha, mehnat bozori ish beruvchilar va yollanib ishlashni xohlovchilarni bevosita kelishuvi orqali talab va taklifni qanoatlantirish uchun sharoitlar yaratadi va ishchi kuchini xarid qilish-sotish jarayonlarini bevosita tartibga solmaydi.

I.S.Maslovaning ta’rifi bo‘yicha «mehnat bozori-bu o‘suvchi tizim, unda mulkchilik sub’yektlari ishchi joylari va ishchi kuchi takliflari, xodimga va «yollanma ishga talab hajmi, tarkibi va nisbatini shakllantirib, ishlab chiqarish omillari (mehnat vositalari va ishchi kuchi)ga o‘zaro ta’sir etadi.» Mehnat bozori mavjud, ammo «kesik, shakli o‘zgartirilgan ko‘rinishda, buning ustiga har narsani o‘z ichiga oladigan xarakterga ega bo‘lmay, balki mehnat munosabatlarining, faqat bir qismini qamrab oladi». Bizning fikrimizcha, mehnat bozori-bu ishchi kuchining «mehnatga bo‘lgan qobiliyatini» sotish-sotib olish tizimidir. Mehnat bozori tarkibiy qismining asosiy elementlariga quyidagilar kiradi: -ishchi kuchiga talab va uning taklifi, qiymati, bahosi, yollashdagi raqobat.

Mehnat bozori faoliyat ko‘rsatishining quyidagi asosiy tamoyillarini to‘liq amalga tatbiq etgan holda, mazkur bozorning shakllanishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi:

1. Ishchi kuchining erkin taklifi. Bu mehnatga layoqatli aholining ish bilan band bo‘lish va bo‘lmaslikni ixtiyoriy tanlashini, mehnat qonunlari tomonidan taqiqlanmaydigan va har bir xodimning shaxsiy va jamoa manfaatlarini hisobga oluvchi kasb va faoliyatturini erkin tanlash uchun sharoitlar mavjudligini anglatadi; Ish beruvchilarning ishchi kuchiga mustaqil talabi.
2. Bozor iqtisodiyoti xodimlarni barcha ish beruvchilar tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Mehnat Kodeksi amal qilgan holda, ishga erkin

yollashlari va ishdan bo‘shatishlari, hamda, bandlik, mehnat sharoitlari va unga haq to‘lashni kafolatlash bilan fuqarolarning manfaatlarini himoya qilishlari uchun imkoniyatlar yaratadi;

3. Yollanma xodimlarni ish beruvchilardan huquqiy va ijtimoiy himoya qilinganligi;
4. Ish haqi va boshqa qonuniy daromadlar chegarasini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan «kun kechirish uchun zarur miqdordan kam bo‘lmaslik»ka rioya qilgan holda erkin belgilash.

O‘zbekiston sharoitida mehnat bozorining samarali shakllanishiga to‘siq bo‘ladigan bir qator quyidagi cheklovlar ham mavjud:

- mehnatni qo‘llashning noqishloq xo‘jaligi mintaqalarini yaxshi rivojlanmaganligi;
- mehnat haqining past darajasi;
- iste’mol tovarlarining qimmatlashuvi;-yollanma ish kuchining malakasi va safarbarligining pastligi;
- ish beruvchilarning yetarli tajribaga ega emasligi va hokazo.

Mehnat bozorida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimida aholining ish bilan bandligi va mehnat sharoitlarini belgilash, u yoki bu muammolarni hal qilish, ijtimoiy-mehnat mojarolarini bartaraf etish bo‘yicha ish beruvchilar bilan yollanma xodimlar o‘rtasidagi munosabatlar markaziy o‘rin egallaydi. Mehnat bozorida mazkur munosabatlar jamoaviy, shaxsiy va hududiy usullar asosida tartibga solinadi. Ta’kidlash joizki, mehnat resurslari ortiqcha hududlarda (masalan, Andijon, Farg’ona, Namangan, Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo, Buxoro va Xorazm viloyatlar) mehnat bozorini tartibga solishning ancha samarali usullari deb, ishchi kuchiga bo‘lgan talabning oshishi (ishchi kuchiga bo‘lgan talabni oshirishni rag’batlantirish usullarini tadqiq etish-mehnat resurslarining oqilona bandligini ta’minlashga, hamda mazkur hududlar uchun samarali tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilgan) va uning taklifi kamayishi (respublikamizda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» asosida umumta’lim dasturlarini kengaytirish, va o‘qish muddatini uzaytirish bilan kasbiy tayyorgarlikni yaxshilash, o‘quv yurtlarida kunduzgi ta’lim olinadigan o‘quv o‘rinlarini ko‘paytirish va kechki, hamda sirtqi o‘quvdagi talaba o‘rinlarini qisqartirish, ishlab chiqarishdan ajralgan holda, o‘qiyotganlarga stipendiyani oshirish ayollarga bola parvarishi uchun to‘lanadigan nafaqalar va ta’til muddatini ko‘paytirish, mehnat stajini hisoblashda ularga imtiyozlar berish, pensioner nogironlar, hamda ularni parvarishlaydigan shaxslarning pensiyalarini oshirish-mehnat bozorida ishchi kuchlarining oqib kelishini kamaytirish chora-tadbirlari hisoblanadi)ni hisoblash zarur.

Mehnat resurslari yetishmaydigan mintalarda (masalan, Jizzax, Sirdaryo viloyatlari va Qoraqalpog’iston Respublikasi) ishchi kuchlariga talabni kamaytirish (hududiy hokimiyatlarning u yoki bu mintaqalarida va tarmoqlarida ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirish va yangi ish joylarini vujudga keltirishni sekinlashtirishga oid quyidagi chora-tadbirlar: ortiqcha ishchi kuchlaridan foydalanganlik uchun qo‘shimcha soliqlarni belgilash; qat’iy kredit siyosatini o‘tkazish; korxonaga xodimni ishga olganligi uchun bir martalik tulovni joriy etish;

ortiqcha ishchi va xizmatchilarni qisqartirishni rag’batlantirish va hokazolar kiradi. Bundan tashqari, ishchi kuchlariga talabni kamaytirishda mehnat unumdorligini oshirish va tejamkorlikka erishish muhim ahamiyatga egadir), hamda ular taklifini ko‘paytirish (hozirgi shart-sharoitlarda mehnat byurosiga ishchi kuchlari taklifini mutloq ko‘paytirish mumkin emas) mehnat bozorini tartibga solishning maqsadga muvofiq usullarini keltirish o‘rinli bo‘ladi.

Bugun aholi bandligi va ishsizlik masalalariga qanchalik e’tibor qaratilmasin, masalaning ahamiyati pasaygan emas. Chunki real iqtisodiyot tarmoqlarida rivojlanish intensiv yo‘nalishda davom etib, kelajakda barcha soha va tarmoqlar raqamli iqtisodiyotga o‘tishi munosabati bilan ishsizlik va bandlik masalalari yanada dolzarb bo‘lib boraveradi. Shu bois, maktablar va oliy ta’lim muassalarida kasbiy yo‘nalishlar bo‘yicha qo‘shimcha o‘quv kurslari va hunar o‘rgatuvchi markazlarni tashkil qilish maqsadga muvofiq.

Ta’kidlash joizki, iqtisodiyotni isloh qilish va diversifikatsiyalash, faol investitsiya siyosati yuritish hisobiga yetakchi tarmoqlarni modernizatsiyalash va texnologik jihatdan qayta jihozlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirishni rag‘batlantirish asosida har yili minglab yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda, bu o‘z navbatida o‘ta dolzarb muammo hisoblangan aholi, avvalambor yoshlar bandligini ta’minlash imkonini bermoqda.

Shu bilan birga, bandlik sohasidagi mavjud muammolarni hal etishda haligacha eskirgan ish shakllari va uslublaridan foydalanilmoqda, mehnat bozoridagi haqiqiy vaziyatni buzib ko‘rsatish hollari saqlanib qolmoqda, muhim ijtimoiy masala hisoblangan oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining bitiruvchilarini ishga joylashtirishga yuzaki yondashuv holatlari uchramoqda. Aholi bandligini ta’minlash masalalarida joylarda mahalliy ijro hokimiyati organlari, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, ta’lim muassasalari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va keng jamoatchilik o‘rtasida o‘zaro hamkorlik va javobgarlik mexanizmlaridan yaxshi foydalanilmayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: «O‘zbekiston», 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi Qonuni.T.: «O‘zbekiston», 2020 (yangi tahrir). 3. O‘zbekiston Respublikasining “Mehnat kodeksi” – T.: «Adolat», 1996.
3. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga murojaatnomasi, 2020-yil, 29-fevral. – T.: «Xalq so‘zi gazetasi», 2020.
4. Abduraxmonov Q.X., Volgin N., Xolmo‘minov Sh. R. va boshqalar. Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi (darslik). – T.: «O‘zbekiston», 2001.
5. Abduraxmonov Q. X., Mehnat iqtisodiyoti. (darslik) T.: «Fan», 2019
6. Адамчук В.В. Ромашов О.В., Sorokina M. E. Экономика и социология труда (учебное пособие). – М.: 1999
7. Гречихин В.Г Лекции по методике и технике социологических исследований (учебное пособие). – М.: МГУ, 1988.

8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: прогресс, 1978
9. Sirojiddinov K.I., Zaidov I.I. Aholi turmush darajasi ko'rsatkichlari: daromadlar va xarajatlarning statistik tahlili //Sharq renessansi: Innovatsion, pedagogik, tabiiy va ijtimoiy fanlar. – 2022. – T. 2. – Yo‘q. 5. – 707-713-betlar.
10. Abduraxmonov, Sherali Sharifjonovich. "O ‘zbekiston iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi." scholar 1.22 (2023): 4-16.
11. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliiyevich. Green business as a driving power of the green economy. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish: muammo, tadqiqotlar va yechimlar” Respublika ilmiy anjumani 257-b
12. Yakubjonov Rahmonjon. “Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions”. Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
13. Якубжанов Рахманжон. “Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны”. Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)

THE IMPACT OF INCOME INEQUALITY ON ECONOMIC DEVELOPMENT: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Shanyazov Nuriddin, Mamun University
Head of the Accreditation and Rating Department
e-mail: nuriddin.shanyazov@gmail.com

Abstract. The article analyses the causes and consequences of income inequality, focusing on factors like technological change, globalization, education disparities, labour markets, and government policies. It shows how inequality can slow economic growth, fuel political unrest, and entrench poverty. The article also suggests solutions such as progressive taxation, education investment, and wealth redistribution to promote inclusive and sustainable development.

Keywords: Income inequality, economic development, Gini coefficient, wage disparity, globalization, education inequality, wealth redistribution, fiscal policy

Annotatsiya. Maqolada daromad tengsizligining sabablari va oqibatlari tahlil qilinib, texnologik o‘zgarishlar, globallashuv, ta'limdagi tafovutlar, mehnat bozorlari va hukumat siyosatlari kabi omillarga e'tibor qaratilgan. Unda daromad tengsizliki iqtisodiy o‘sishni sekinlashtirishi, siyosiy beqarorlikni kuchaytirishi va qashshoqlik kuchaytirishi mumkinliki ko‘rsatiladi. Maqolada shuningdek, tenglik va barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun progressiv soliq tizimi, ta'limga investitsiya va boylikni qayta taqsimlash kabi yechimlar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Daromad tengsizligi, iqtisodiy rivojlanish, Gini koeffitsienti, ish haqi tafovuti, globallashuv, ta’lim tengsizligi, boylikni qayta taqsimlash, fiskal siyosat.

Аннотация. В статье анализируются причины и последствия неравенства доходов, с акцентом на такие факторы, как технологические изменения, глобализация, различия в образовании, структура рынка труда и государственная политика. Показано, что неравенство может замедлять экономический рост, усиливать политическую нестабильность и усугублять

ловушки бедности. В статье также предлагаются решения, такие как прогрессивное налогообложение, инвестиции в образование и перераспределение богатства, для содействия инклюзивному и устойчивому развитию.

Ключевые слова: неравенство доходов, экономическое развитие, коэффициент Джини, разрыв в заработной плате, глобализация, неравенство в образовании, перераспределение богатства, фискальная политика.

Income inequality has become a defining global issue, particularly in the context of its implications for economic development. The persistence and, in many cases, exacerbation of inequality in both developed and developing countries pose significant challenges to achieving sustainable economic growth, reducing poverty, and fostering social stability. The relationship between income inequality and economic development is complex, multifaceted, and shaped by a myriad of factors, ranging from education and labour market structures to government policies and historical legacies.

This article aims to provide an in-depth analysis of income inequality's causes, its impact on economic development, and the most effective solutions based on empirical evidence. Drawing on a wealth of research, case studies, and economic theories, this analysis seeks to offer actionable insights for policymakers seeking to promote more inclusive economic development.

Defining Income Inequality: Income inequality refers to the unequal distribution of income within a society. It is most commonly measured using the Gini coefficient, but other measures include income quintile shares, the Palma ratio (ratio of the richest 10% of the population's share of income to that of the poorest 40%), and the Lorenz curve.

Gini Coefficient: The Gini index, ranging from 0 (perfect equality) to 1 (maximum inequality), provides a numerical representation of income inequality. According to the World Bank (2021), the global average Gini index hovers around 0.39, indicating a relatively high level of inequality across the world.

Income Quintiles: Dividing the population into quintiles (five groups) based on income can provide more granular insights into income distribution. It is common to compare the income share of the top 20% of the population to that of the bottom 20%.

Causes of Income Inequality: Several factors contribute to income inequality, and these vary by country, region, and stage of development. Some of the most widely recognized drivers of inequality include:

Technological Change and Globalization: Technological advancements, particularly the automation of low-skill jobs, and the growing demand for high-skill labour, have contributed to wage polarization. The "skill-biased technological change" (SBTC) hypothesis suggests that technological progress disproportionately benefits high-skilled workers, exacerbating wage inequality (Autor et al. 2003). Globalization further exacerbates this by increasing the demand for high-skill

workers in developed countries while pushing low-skill manufacturing jobs to low-wage economies. Milanovic (2016) observes that globalization has benefited the global middle class, particularly in Asia, but has harmed the lower-middle class in developed economies.

Education and Human Capital Development: The relationship between education and income inequality is well-established. In countries where access to quality education is unequal, income inequality tends to be higher. Barro (2000) finds that unequal access to education increases income inequality in both the short and long term. Furthermore, Mincer's (1974) human capital theory highlights how differences in educational attainment and skill acquisition translate into wage disparities.

Labor Market Structures: Labor market dynamics, such as wage-setting mechanisms, collective bargaining power, and the prevalence of informal employment, significantly impact income inequality. In countries where trade unions are weak, workers often have limited bargaining power, leading to wage suppression, particularly for low-skilled labour (Card. 1996). Additionally, in many developing economies, a large informal sector exacerbates inequality by offering lower wages and minimal job security.

Wealth Inequality and Asset Ownership: Wealth concentration, often more extreme than income inequality, is a significant contributor to overall inequality. Wealth inequality includes disparities in the ownership of financial assets, real estate, and businesses. Research by Piketty (2014) demonstrates that in countries with weak wealth redistribution policies, wealth concentration in the top 1% has grown exponentially. **Government Policies, Taxation, and Social Transfers:** Fiscal policy plays a crucial role in mitigating or exacerbating income inequality. A progressive tax system, combined with social welfare programs, can significantly reduce inequality. However, regressive taxation – where the tax burden disproportionately falls on lower-income groups – can worsen inequality. Empirical research by Atkinson (2015) highlights the importance of redistributive policies in reducing inequality in developed economies. The effectiveness of social transfers, such as unemployment benefits, pensions, and healthcare subsidies, also plays a crucial role. Countries with strong social safety nets, such as the Nordic countries, tend to have lower levels of inequality (OECD. 2021).

Gender and Racial Inequality: Gender and racial income disparities further compound overall inequality. Empirical studies consistently show that women and racial minorities earn significantly less than their male and majority counterparts, even when controlling for education and experience (Blau and Kahn, 2017). In the U.S., for instance, the gender wage gap stands at around 18%, while racial minorities, particularly African Americans and Hispanics, earn significantly less than white workers (BLS. 2020).

Impact of Income Inequality on Economic Development

The relationship between income inequality and economic development is complex and often nonlinear. While some level of inequality is inevitable in growing

economies, excessive inequality can hinder long-term development. Several empirical studies highlight the negative consequences of high inequality:

Slower Economic Growth: A large body of literature links high levels of income inequality to slower economic growth. In a seminal paper, Alesina and Rodrik (1994) found that unequal income distribution reduces economic growth through political instability and inefficient redistributive policies. Similarly, studies by Ostry, Berg, and Tsangarides (2014) for the IMF demonstrate that high inequality leads to slower and less sustainable growth, primarily by suppressing aggregate demand and reducing human capital investment. Inequality can also reduce growth by leading to underinvestment in education and health, as lower-income households are less able to afford these crucial services.

Poverty Traps and Reduced Social Mobility: High levels of inequality can lead to poverty traps, where individuals or households are unable to improve their economic status due to barriers such as limited access to credit, education, or employment opportunities (Azariadis and Stachurski. 2005). Empirical research by Corak (2013) finds that countries with higher levels of income inequality tend to have lower levels of intergenerational social mobility – often referred to as the "Great Gatsby Curve." This lack of mobility stifles innovation and economic dynamism.

Political Instability and Social Unrest: High income inequality can undermine social cohesion, leading to political instability and social unrest. Acemoglu and Robinson (2006) highlight how entrenched elites in highly unequal societies often resist reforms that could promote more inclusive growth, leading to political polarization and unrest. This, in turn, deters investment and disrupts economic activity. Recent research by Justino (2018) suggests that income inequality was a significant factor in the Arab Spring uprisings.

Health and Education Outcomes: High levels of inequality are correlated with worse health and education outcomes, particularly for the lower-income population. Wilkinson and Pickett (2010) argue that inequality directly affects social determinants of health, leading to worse outcomes for both physical and mental health. Similarly, in education, unequal access to resources perpetuates income inequality across generations, as highlighted by Krueger (2003).

Environmental Degradation: Income inequality can exacerbate environmental degradation by reducing the capacity of lower-income groups to mitigate the effects of pollution and climate change. Empirical studies by Boyce (1994) and Neumayer (2011) find that higher levels of inequality are associated with more severe environmental degradation, as wealthier individuals and corporations may engage in unsustainable practices while avoiding the environmental costs.

Empirical Evidences on Solutions to Income Inequality

Reducing income inequality requires a multifaceted approach that addresses both its causes and consequences. Empirical research offers several evidence-based solutions:

Investing in Education and Skills Development: Empirical evidence consistently shows that investment in education is one of the most effective ways to reduce income inequality. Research by Hanushek and Woessmann (2012) demonstrates that equal access to quality education not only reduces inequality but also boosts economic growth. Countries such as Finland, which have equalized educational outcomes across income groups, exhibit lower levels of income inequality (OECD. 2019).

Progressive Taxation and Social Transfers: Studies consistently show that progressive taxation and social transfer programs are highly effective in reducing income inequality. Atkinson (2015) finds that countries with more progressive tax systems, such as the Nordic countries, have significantly lower inequality than those with regressive tax regimes. Moreover, social transfer programs, such as Brazil's *Bolsa Família*, have been shown to reduce poverty and inequality (Soares et al. 2006).

Strengthening Labor Market Institutions: Strengthening labour market institutions, such as trade unions and minimum wage laws, can play a crucial role in reducing wage inequality. Card's (1996) research shows that unionized workers tend to earn higher wages, particularly in low-skill sectors. Moreover, evidence from the U.S. shows that raising the minimum wage reduces income inequality without significantly affecting employment (Dube. 2019).

Wealth Redistribution: Policies aimed at redistributing wealth, such as wealth taxes, inheritance taxes, and asset-building programs, have been empirically shown to reduce wealth inequality. Piketty (2014) argues that wealth taxes are essential for addressing the extreme wealth concentration seen in many countries. In Germany, employee stock ownership programs have been found to promote wealth distribution and reduce inequality (Scholz and Weitzel. 2016).

Gender and Racial Equity Initiatives: Gender and racial wage gaps significantly contribute to overall income inequality. Policies aimed at promoting gender equality in the labour market, such as equal pay laws and increased access to childcare, have been shown to reduce income disparities. A study by Blau and Kahn (2017) shows that narrowing the gender wage gap can significantly reduce income inequality in the U.S.

Conclusion

Income inequality presents a formidable challenge to economic development, but it is a challenge that can be addressed through well-designed policies. The empirical evidence suggests that a combination of investments in education, progressive taxation, social transfers, and labour market reforms can effectively reduce inequality and promote more inclusive economic growth. Addressing income inequality is not only a moral imperative but also crucial for achieving sustainable economic development, social cohesion, and political stability. Policymakers must strike a balance between fostering economic growth and ensuring that the benefits of that growth are shared equitably. In doing so, they can help create more inclusive economies that provide opportunities for all citizens to thrive.

Literature references

1. Acemoglu, D., and Robinson, J. A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge University Press.
2. Alesina, A., and Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, № 109 v.2, p.465-490.
3. Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press.
4. Autor, D., Levy, F., and Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, № 118 v.4, p.1279-1333.
5. Banerjee, A., Duflo, E., Glennerster, R., and Kinnan, C. (2015). The miracle of microfinance? Evidence from a randomized evaluation. *American Economic Journal: Applied Economics*, № 7 v.1, p.22-53.
6. Barro, R. J. (2000). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, № 5 v.1, p.5-32.
7. Blau, F. D., and Kahn, L. M. (2017). The gender wage gap: Extent, trends, and explanations. *Journal of Economic Literature*, № 55 v.3, p.789-865.
8. Boyce, J. K. (1994). Inequality as a cause of environmental degradation. *Ecological Economics*, № 11 v.3, p.169-178.
9. Card, D. (1996). The effect of unions on the structure of wages: A longitudinal analysis. *Econometrica*, № 64 v.4, p.957-979.
10. Corak, M. (2013). Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility. *Journal of Economic Perspectives*, № 27 v.3, p.79-102.
11. Deininger, K., and Squire, L. (1996). A new data set measuring income inequality. *World Bank Economic Review*, № 10 v.3, p.565-591.
12. Dube, A. (2019). Impacts of minimum wages: Review of the international evidence. *Independent Report on the UK National Minimum Wage*.
13. Hanushek, E. A., and Woessmann, L. (2012). Schooling, educational achievement, and the Latin American growth puzzle. *Journal of Development Economics*, № 99 v.2, p.497-512.
14. Justino, P. (2018). Inequality, social cooperation, and local collective action. *World Development*, №4 v.11, p.1-10.
15. Krueger, A. B. (2003). Inequality, too much of a good thing. In Heckman, J., and Krueger, A. B. (Eds.), *Inequality in America: What Role for Human Capital Policies?* MIT Press.
16. Milanovic, B. (2016). *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press.
17. Mincer, J. (1974). *Schooling, Experience, and Earnings*. Columbia University Press.
18. Neumayer, E. (2011). Sustainability and inequality in human development. *UNDP Human Development Report*.
19. OECD. (2020). *Education at a Glance 2020*. OECD Publishing.
20. OECD. (2021). *The Role of Income Inequality in Economic Development*. OECD Publishing.

21. Ostry, J. D., Berg, A., and Tsangarides, C. G. (2014). Redistribution, inequality, and growth. *IMF Staff Discussion Note*.
22. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press.
23. Saez, E., and Zucman, G. (2016). Wealth inequality in the United States since 1913: Evidence from capitalized income tax data. *The Quarterly Journal of Economics*, № 131 v.2, p.519-578.
24. Scholz, R., and Weitzel, T. (2016). The German model of co-determination and its impact on wealth distribution. *Industrial Relations Journal*, № 47 v.5, p.428-446.
25. Soares, S. S. D., Ribas, R. P., and Osório, R. G. (2006). Evaluating the impact of Brazil's Bolsa Família: Cash transfer programs in comparative perspective. *International Poverty Centre Working Paper*.

TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISH MASALALARI

Mo`tabarxon Xamidova Abdumalik qizi

muhayyo.xamidova@bk.ru

Annotatsiya. Turizm mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishida, madaniyatlar almashinuvida va ish o`rni yaratishda katta ahamiyatga ega soha hisoblanadi. Turizm sohasini rivojlantirishda kadrlar malakasini oshirish masalasi har doim muhim hisoblanadi. Albatta bu masalani hal qilishda davlatning o`rni yuqori. Ushbu maqolada O`zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishda kadrlar malakasini oshirishga doir qilinayotgan ishlar va ularning mazmuni, hamda sohadagi yutuq va kamchiliklar haqida fikr bildirilgan.

**Kalit so`z:** turizmni rivojlantirish, kadrlar masalasi, ta`lim, usul, kadrlar boshqaruvi.

Аннотация. Туризм является важным сектором экономического развития стран, обмена культурами и создания рабочих мест. В развитии туристической сферы всегда важным считается вопрос повышения квалификации кадров. Конечно, в решении этого вопроса высока роль государства. В данной статье представлено мнение о принятых решениях по развитию туризма в Узбекистане, а также содержании и методах управления персоналом.

Ключевые слова: развитие туризма, кадровый вопрос, образование, метод, управление персоналом.

Abstract. Tourism is an important sector in economic development of countries, exchange of cultures and creation of jobs. In the development of the tourism sector, the issue of improving the qualifications of personnel is always considered important. Of course, the state has a high role in solving this issue. This article presents an opinion on the decisions made on the development of tourism in Uzbekistan and the content and methods of personnel management.

Keywords: tourism development, personnel issue, education, method, personnel management.

Biror sohani rivojlantirishda, uni jahon andozalariga mos sohaga aylantirishda kadrlar tayyorlash tizimi muhim ro`l o`ynaydi. Turizm ko`p qirrali soha bo`lib, u turli sohalarni, jumladan mehmondo`stlik, sayohat, rekratsiya va gastronomiyani o`z ichiga oladi. Bevosita hamma turizm sohalarida inson omili muhim ro`l o`ynaydi. Yildan yilga rivojlanib borayotgan bozor iqtisodiyoti davrida har bir sohada bo`lgani kabi turizm sohasida ham kadrlarni malakasi oshirish, jahon standartlariga mos keladigan xizmatlarni taklif qila oladigan ishchilarni o`qitish soha vakillari uchun muhim masala hisoblanadi. Ko`plab tajribalar shuni ko`rsatyaptiki, ta`lim va ishlab chiqarishni integratsiyasi sohada rivojlanishga katta hissa qo`shadi. Bevosita bu sohani rivojlantirishda davlatni ro`li muhim hisoblanadi. Sohaga doir qabul qilinadigan qarorlar va farmonlar bu sohani iqtisodiy, huquqiy va ma`muriy jihatdan rivojlanishiga asos bo`ladi. Bundan ko`rinib turibdiki turim sohasini rivojlantirish uchun davlat ishtiroki, hamda ta`lim va amaliyotni teng rivojlantirish muhim vazifadir.

Mamlakatimizda turizm salohiyatini rivojlantirish, uni davlat iqtisodiyotidagi o`rnini oshirishga qaratilgan ishlar yildan yilga o`z natijasini bermoqda va sohani yanada rivojlantirish, undagi kadrlar malakasini oshirish masalasi to`g`risida yangidan yangi qaror va dasturlar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-iyuldagi qaroriga muvofiq Mamlakatimizda turizm sohasida xalqaro standartlarga mos uzluksiz ta`lim tizmini yanada takomillashtirish, mehnat bozorining zamonaviy talablariga muvofiq yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash tizimini yo`lga qo`yish, fan, ta`lim va ishlab chiqarish integratsiyalarini ta`minlash, shuningdek, xizmatlar sifatini jahon talablariga to`liq mos keladigan darajaga olib chiqish maqsadida bazi tartiblar o`rnatildi.

Unga ko`ra, 2024/2025 o‘quv yilidan davlat oliy ta’lim muassasalarida turizm va mehmonxona xo‘jaligi sohalarida kadrlar tayyorlash tizimi uch yillik oliy ta’lim dasturlari asosida yo‘lga qo‘yiladi. Bunda, o‘quv jarayoni “blok-modul” tizimiga asoslangan dual ta’lim shaklida tashkil etiladi. Jarayonning nazariy va amaliy mashg‘ulotlar ulushi quyidagicha bo‘lishi kerak:

1-bosqichda — 80% nazariy va 20% amaliy;
2-bosqichda — 50% nazariy va 50% amaliy;
3-bosqichda — 30% nazariy va 70% amaliy.

1-avgustdan turizm sohasida kadrlar tayyorlovchi OTMlarda yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan amaliyot bazalarini (turoperator, turagent, gid-tarjimon, mehmonxona va turizm transporti xizmatlarini ko‘rsatish obyektlari) belgilangan tartibda tashkil etishga ruxsat berilishi belgilandi. Shuningdek turizm sohasida kadrlar tayyorlovchi OTM larning amaliyot bazalarida ko‘rsatilgan xizmatlar uchun foyda solig‘i mazkur soliq bo‘yicha belgilangan soliq stavkalariga nisbatan 50%ga kamaytirilgan stavkada to‘lanishi va mehmonxonalar va restoranlar uchun yuqori malakali xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarni tayyorlash yo‘lga qo‘yilishi hamda turizm

va mehmonxona xo‘jaligi sohalariga oid oliy ta’lim yo‘nalishlarining dual ta’lim shakli bo‘yicha Ta’limning xalqaro standart tasniflagichi darajalari bilan uyg‘unlashgan yangi malaka talablari hamda ta’lim dasturlarini ishlab chiqish haqida farmon berildi.

Turizm sohasida kadrlar malakasini oshirish masalasida mahalliy olimlarimizdan dotsent A.I.Rahmatov o`zining “Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar” deb nomlangan maqolasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida turizm sohasini barqarorligini ta`minlash professional kadrlar salohiyatiga bog`liq bo`lib, yangi texnologiyalarni jamiyatga kirib kelishi va turistik xizmatlar sifatini oshirib borishni inobatga olib, muntazam mutaxasislarni malakasini oshirish dolzarb ahamiyatga ega ekanligi, hamda bu borada yutuq va kamchiliklar haqida to`xtalib o`tgan. Shuningdek, “Turizm sohasida malakali kadrlar qo`nimsizligini holati va mavsumiylik muammolarini hal qilishga doir tavsiyalar” deb nomlangan yana bir maqolasida ushbu sohadagi qo`nimsizlik va mavsumiylik muammolarini tadqiq qilgan (A.I.Rahmatov 2022).

Ushbu maqolani ayyorlashda ilmiy-nazariy izlanishlar, tadqiqotchi olimlarning mavzuga doir qilgan ishlarini qiyosiy tahlilidan foydalangan holda tayyorlandi.

Mamlakatimizda deyarli turizmning barcha turlari mavjud deb ayta olamiz.Turizmning har bir sohasida kadrlar masalasi muhim hisoblanadi. Tez rivojlanib borayotgan davrda kadrlar malakasini oshirish,turistlarga ko`rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish turizm subyektlarining va albatta davlatning oldidagi muhim vazifa hisoblanadi. Hozirgi kunda mamlakatimizda 27 ta oliy tashkilot va 8ta kollejda turizm sohasi uchun mutahasislar tayyorlanadi (UNWTO). Ammo shuni hisobga olish kerakki, sohada amalga oshirilayotgan ishlarga qaramay, O`zbekistonda turizm sohasida kadrlar tayyorlashda va rivojlantirishda ma`lum muammolarga duch kelmoqda. Ya`ni:

- Turizmda kadrlar tayyorlash bilan shug`ullanuvchi oliy ta`lim muassasalarining taklif etayotgan dasturlarida asosan talaba yoshlarga berilayotgan bilim va ko`nikmalarning zamon talabidan ortda qolayotganligi;
- sohaning asl soha vakillari bo`lgan malakali professor-o`qituvchilarning kamligi kuzatilmoqda.
- Sohada shuningdek innovatsion yangiliklarni qo`llashda kamchiliklar ham kuzatilmoqda. Ya`ni turistik laboratoriyalar, lingafon xonalarga tegishli jihozlarning kamligi va bu o`z navbatida amaliy mashg`ulotlar samarasini tushishiga olib kelmoqda.

Yuqorida keltirib o`tilgan kamchiliklar va muammolatdan kelib chiqgan holda quyidagi tavsiyarni berishimiz mumkin;

-turizm sanoati rivojlangan mamlakatlarning tendensiyalari, texnaligiyalari va ilg`or tajribalarini o`z ichiga olgan xolda xalqara malaka talablariga javob beruvchi o`quv dasturlarini ishlab chiqish;

-professor-o`qituvchilarga zamonaviy o`quv dasturlari , ilmiy va amaliy seminarlar va xalqaro institutlar bilan hamkorlik orqali o`z malaka va tajribalarini oshirishlariga imkon yaratib berish;

-ta`lim muassasalarida o`quv dasturlari hamda texnik jihozlarlanganlik holatini modernizatsiya qilishga sarmoya kiritish, ilm fan yutuqlaridan samarali foydalanish, amaliy darslarni ko`paytirish;

Yuqorida keltirib o`tilgan kamchiliklar va takliflarni inobatga olgan holda, sohani rivojlantirish uchun ta`lim muassasalari va turizm sanoati korxonalari o`rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash kabi ishlarni amalga oshirish zarur.

Turizm sohasi O`zbekistonda iqtisodiy rivojlanish va madaniy almashinuv uchun ulkan salohiyatga ega bo`lgan soha hisoblanadi. Biroq hozirgi tez rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti davrida butun dunyoda shuningdek O`zbekistonda ham sohani zamon talablariga mos holda rivojlantirish, kadrlar va xizmatlar salohiyatini oshirish muhim masala hisoblanadi. Ayniqsa kadrlar tayyorlash va bu tizimni takomillashtirish bo`yicha bir qancha strategiyalarni ishlab chiqish bilan bog`liq muammolarni hal qilish va bu orqali turizm sohasini rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-iyuldagi “Turizm sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-269-sonli qarori. https://lex.uz/docs/
2. A.I.Rahmatov “Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar’’. Turizm sohasida malakali kadrlar qo`nimsizligini holati va mavsumiylik muammolarini hal qilishga doir tavsiyalar. Scientific Journal of Finance and Accounting . 4(3) 447-452 . 452-458.
3. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) https://www.unwto.org/

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OFEDUCATION AS A BASIC HUMAN RIGHT

Allashev Akbarbek Anvar ugli,
Mamun university

Annotation. Education is the bedrock of progress. It empowers individuals, shapes societies, and fuels economic growth. But the quality of education matters. It’s not just about acquiring knowledge; it’s about fostering critical thinking, creativity, and the ability to adapt and thrive in a rapidly changing world.

Keywords: high-quality education, problem-solving skills, economic growth, STEM skills

The advantages of a top-notch education are extensive. Those with higher levels of education have a greater chance of landing well-paying professions, living long, healthy lives, and being involved in their communities. Education fosters

critical thinking, problem-solving skills, and the ability to make informed decisions, leading to a more empowered and independent life.

Global Citizenship: Education promotes understanding of different cultures, perspectives, and challenges, fostering tolerance, empathy, and a sense of responsibility towards the world.

Economic Prosperity: A skilled workforce is essential for innovation, productivity, and economic growth. High-quality education produces individuals capable of meeting the demands of the modern economy.

Social Development: Education contributes to a more equitable society by providing opportunities for all, regardless of background or social status. It fosters social cohesion and empowers individuals to contribute to their communities.

Sustainable Future: Educated individuals are more likely to make informed choices about environmental protection, health, and sustainable development, ensuring a healthier future for generations to come.

The Obstacles to Obtaining High-Quality Education: Getting a high-quality education is not easy, despite its significance.

Equity and Access: It is still exceedingly difficult to guarantee that everyone, regardless of background, skill, or geography, has access to high-quality education.

The Challenges of Quality Education:

Despite its importance, achieving high-quality education is not without challenges:

Access and Equity: Ensuring that everyone has access to quality education, regardless of location, background, or ability, remains a major challenge.

Teacher Training and Retention: Attracting and retaining qualified teachers who are well-trained, motivated, and supported is crucial for effective learning.

Curriculum Relevance: Curriculum needs to be relevant to the needs of the 21st century, emphasizing critical thinking, problem-solving, and digital literacy, preparing students for a rapidly evolving world.

Investing in quality education is an investment in the future. We need to:

Prioritize Education Funding: Governments and institutions must prioritize education funding, ensuring sufficient resources for infrastructure, teacher training, and innovative teaching methods.

Focus on Equity and Inclusion: Addressing inequalities and ensuring that all students have equal access to quality education is essential for building a just and equitable society.

Embrace Innovation: Adopting innovative teaching methods, incorporating technology, and fostering a culture of lifelong learning are crucial for preparing individuals for the challenges of the future.

In a world defined by rapid technological advancements and global interconnectedness, a high-quality education is not just a luxury; it is a necessity. It is the key to unlocking individual potential, building a strong and prosperous future for nations, and ensuring a sustainable and equitable world for all.

Uzbekistan, striving for a prosperous future, needs a robust and equitable education system that fosters innovation, critical thinking, and global competitiveness. This thesis argues that achieving high-quality education in Uzbekistan requires a multi-faceted approach focusing on infrastructure development, teacher empowerment, curriculum reform, and fostering a culture of lifelong learning.

Arguments:

1. Infrastructure as a Foundation:

* Outdated and insufficient infrastructure hinders effective learning.
* Investment in modern classrooms, libraries, laboratories, and digital learning tools is critical to create an environment conducive to learning.
* This infrastructure should be accessible to all students, regardless of geographic location or socioeconomic background.

2. Empowering Teachers as Pillars of Quality:

* Highly-skilled and motivated teachers are crucial for quality education.
* Investment in teacher training programs, professional development opportunities, and competitive salaries is essential to attract and retain talented educators.
* Creating an environment where teachers are valued and respected is vital to fostering a culture of collaboration and continuous learning. (1, B. 23)

3. Curriculum Reform for Relevance and Innovation:

* The curriculum should be relevant to the needs of the 21st-century job market, emphasizing critical thinking, problem-solving, and creativity.
* Integrating digital literacy and STEM skills is essential to prepare students for a rapidly changing world.
* The curriculum should be flexible and adaptable, allowing for personalized learning and tailoring to individual student needs.

4. Cultivating a Culture of Lifelong Learning:

* Building a society where learning is a continuous process, not limited to formal education, is vital.
* Promoting access to affordable and accessible higher education, vocational training, and online learning opportunities is crucial.
* Fostering a love for knowledge and encouraging individuals to continuously improve their skills is a key ingredient in a successful knowledge-based economy.

Achieving high-quality education in Uzbekistan requires a holistic approach, encompassing infrastructure development, teacher empowerment, curriculum reform, and fostering a culture of lifelong learning. This will not only equip Uzbek citizens with the skills necessary for success in a globalized world, but also lay the foundation for a sustainable and prosperous future for the nation.

References

1. Adarkwah, Michael Agyemang (2021). "A Strategic Approach to Onsite Learning in the Era of SARS-Cov-2". SN Computer Science. 2 (4): 258. doi:10.1007/s42979-021-00664-y. ISSN 2661-8907. PMC 8103427. PMID 33977278.
2. Aitchison, David (2022). The School Story: Young Adult Narratives in the Age of Neoliberalism. University Press of Mississippi. ISBN 978-1-4968-3764-6. Archived from the original on 10 December 2023. Retrieved 16 May 2023.
3. Allen, Rebecca (2011). "The Economics of Education". In Dufour, Barry; Will, Curtis (eds.). Studying Education: An Introduction to the Key Disciplines in Education Studies. Open University Press. ISBN 978-0-335-24107-1.
4. APA staff. "Education and Socioeconomic Status". American Psychological Association. Archived from the original on 30 May 2016. Retrieved 28 April 2023.

ВАЖНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ

Махмудова Дилора Ибрагимовна
Ургенчский государственный университет, старший преподаватель
Жуманиязова Шахноза Ишанкулиевна
Ургенчский государственный университет, старший преподаватель
shohnozadjumaniyazova@gmail.com

Аннотация. Экологическая культура, необходимо, прежде всего, разобраться, что включает в себя данное понятие, каковы его особенности и насколько велико его значение для современного общества. В целях формирования экологической культуры и профессиональной подготовки специалистов в области с охраны окружающей среды надо устанавливает систему всеобщего и комплексного экологического образования.

Ключевые слова: Экология, Экологическая культура, окружающая среда, Системный подход, социальная экология, Поведенческий подход, Устойчивого развития, экологического образования и воспитания.

Annotatsiya. Ekologik madaniyat, birinchi navbatda, ushbu tushuncha nimani o'z ichiga oladi, uning xususiyatlari nimada va zamonaviy jamiyat uchun qanchalik katta ahamiyatga ega ekanligini tushunish kerak. Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi mutaxassislarning ekologik madaniyatini va kasbiy tayyorgarligini shakllantirish uchun har tomonlama ekologik ta'lim tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Kalit so'zlar: Ekologiya, Ekologik madaniyat, atrof-muhit, Tizimli yondashuv, ijtimoiy ekologiya, Xulq-atvor yondashuvi, Barqaror rivojlanish, ekologik ta'lim va tarbiya.

Abstract. Ecological culture, it is necessary, first of all, to understand what this concept includes, what are its features and how great is its significance for modern society. In order to form an ecological culture and professional training of specialists

in the field of environmental protection, it is necessary to establish a system of general and comprehensive ecological education.

Keywords: Ecology, Ecological culture, environment, Systems approach, social ecology, Behavioral approach, Sustainable development, environmental education and upbringing.

Современные условия и особенности развития человеческого общества создают необходимость конструктивно и адекватно выстраивать деятельность по формированию наиболее гармоничного типа взаимодействия человека с природой. Формирование объективной мира, а также восприятие окружающей среды как целостной системы, упрочнение культурных ценностей – вот далеко не полный ряд первостепенных задач, которые стоят на пути создания максимально гуманной и просвещенной личности. Экологию не должны воспринимать как естественную наука, потому-то это наука, которая прочно связана со всеми гуманитарными, социальными и другими сферами познания. Поскольку окружающая среда является частью человеческого мира, отношение к ней формируется наряду с основными культурными и ценностными ориентациями людей. Поэтому этот аспект социоприродных отношений включает в себя социальную экологию.

Экологическая культура, необходимо, прежде всего, разобраться, что включает в себя данное понятие, каковы его особенности и насколько велико его значение для современного общества. «Экологическая культура предполагает такой способ жизнеобеспечения, при котором общество системой духовных ценностей, этических принципов, экономических механизмов, правовых норм и социальных институтов формирует потребности и способы их реализации, которые не создают угрозы жизни на Земле» (Салов, Е. И. 2004).

Существуют различные подходы к рассмотрению данного понятия. Среди них следует выделить такие как, системный подход, деятельностный, уровневый, социальный и информационный.

Системный подход, соответственно рассматривает феномен экологической культуры как систему, составляющими которой являются ценности, традиции, верования, опыт экологической направленности, т.е. относительно взаимодействий живых систем с окружающей средой. Такой подход предусматривает рассмотрение отдельных элементов культуры и их взаимосвязь.

Что касается уровневого подхода, то в нем экологическая культура подразделяется на некие составляющие согласно отдельным социальным группам, например, в зависимости от рода деятельности, возраста и т.д. Уровни культуры, как правило, рассматриваются с иерархической точки зрения. Иными словами, экологическая культура – это свойственная определенной социальной группе совокупность ценностных ориентаций и взглядов на социоприродную среду.

Поведенческий подход определяет понятие экологической культуры через совокупность поступков и определенных конкретных действий, напрямую или косвенно связанных с воздействием на окружающую среду. Экологическое поведение формируется на основе экологического сознания и совокупности умений в данной сфере.

Социальный же подход к экологической культуре рассматривает данный феномен как один из определяющих факторов развития общества и помимо этого наделяет его функцией способствования переходу к информационному обществу. Согласно этому подходу, экологическая культура так же представляет собой систему норм, ценностей и взглядов на социо-биологическую сферу жизни человека, но помимо этого создает общий культурно-экологический фон для развития и совершенствования системы социальных отношений. С точки зрения ценностного подхода к рассмотрению экологической культуры, наиболее предпочтительным является поведенческий подход, поскольку именно ценностные установки лежат в основе действий и поступков человека. Если рассматривать экологическую сферу жизнедеятельности людей, необходимо должное внимание уделять вопросу о том, какие ценности лежат в основе деятельности человека, направленной на природную среду. Культура - это проявление сознательной деятельности, она характеризует степень свободы субъекта по отношению к природной и социальной необходимости (www.bibliotekar.ru)**.**

Культура представляет собой некий образ жизни общества в целом и каждого человека в частности и отражает, насколько развита человеческая цивилизация в настоящий период времени. На основе смысла, который вкладывается в понятие культуры как таковой, складывается понимание культуры экологической. На основе смысла, который вкладывается в понятие культуры как таковой, складывается понимание культуры экологической.

Учитывая, что экологические проблемы приобретают глобальное значение, в последние годы наряду с важными приоритетными задачами особое внимание уделяется охране окружающей среды, экологической культуре, экологическому образованию и экологическому просвещению (Махмудова, Д.И. и др. 2016).

«В целях формирования экологической культуры и профессиональной подготовки специалистов в области с охраны окружающей среды устанавливается система всеобщего и комплексного экологического образования. Поэтому Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении концепции по развитию экологического образования в Республике Узбекистан» Экологическое образование в системе непрерывного образования Республики Узбекистан экологическое образование осуществляется по следующим видам образования: дошкольное образование и воспитание; общее среднее и среднее специальное образование; профессиональное образование; высшее образование; переподготовка кадров и повышение их квалификации; внеклассное образование, а также

распространение экологических знаний, в том числе через средства массовой информации, музеи, библиотеки, учреждения культуры, природоохранные учреждения, организации спорта и туризма».

Формирование экологического типа личности происходит на основании трех принципов: во-первых, это принцип взаимосвязи основных аспектов социализации, а именно, обучения, образования и воспитательной деятельности; во-вторых, принцип синтеза рационального и интуитивного мышления; в-третьих, принцип целостности образовательного процесса. Экологическое воспитание является частью воспитания нравственности человека. Это понятие, которое включает в себя основные ценностные ориентиры, направленные на взаимодействие с природной средой. Необходимость формирования у личности экологических знаний и компетенций обусловлена существующим сегодня положением дел относительно экологического состояния планеты.

В условиях реализации концепции Устойчивого развития и формирования экологически ориентированной личности необходимо уделять достаточное внимание процессу экологического образования и воспитания. Экологическое воспитание является частью воспитания нравственности человека. Это понятие, которое включает в себя основные ценностные ориентиры, направленные на взаимодействие с природной средой. Необходимость формирования у личности экологических знаний и компетенций обусловлена существующим сегодня положением дел относительно экологического состояния планеты.

Список использованной литературы

1. Салов, Е. И. Экологическая культура – основание целостного подхода к теории и практике экологического менеджмента (информационно-управленческий и синергийно-философские аспекты) / Е. И. Салов, С. Е. Салова // ВИНИТИ. Сер. Проблемы окружающей среды и природ. ресурсов. – 2004. - № 3. – С. 63-74.
2. Социальная экология URL: http://www.bibliotekar.ru/socialnaya-ecologia/57.htm
3. Махмудова, Д. И., Раматов, Б. З., & Маткаримов, Н. Б. (2016). ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ У СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ, ИСПОЛЬЗУЯ ИГРОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ. In Современные тенденции развития аграрного комплекса (pp. 1757-1759).

JAMIYATDA IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHNING MUAMMO VA YECHIMLARI

Jumaniyozov Feruzbek Dilshod o'g'li
Ma'mun universiteti o'qituvchisi
jumaniyozov_feruzbek@mamunedu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqola jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonida duch kelinadigan asosiy muammolar va ularning mumkin bo'lgan yechimlarini tahlil qiladi. Ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining zaifligi, hamda korrupsiya kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Maqolada ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat siyosati, iqtisodiy islohotlar va fuqarolik jamiyati institutlarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, maqolada xalqaro tajribalar va statistik ma'lumotlar asosida ijtimoiyi-qtisodiy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik, ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash, iqtisodiy islohotlar,fuqarolik jamiyati.

Abstract. This article analyzes the main problems encountered in the process of socio-economic development in society and their possible solutions. Issues such as social inequality, unemployment, weak education and health systems, and corruption are addressed. The article highlights the importance of public policy, economic reforms and civil society institutions to overcome these problems. Also, the article provides recommendations on ensuring socio-economic stability based on international experiences and statistical data.

Keywords: Socio-economic development, social inequality, unemployment, education system, health care, economic reforms, civil society.

Аннотация. В данной статье анализируются основные проблемы, возникающие в процессе социально-экономического развития общества, и возможные пути их решения. Решаются такие проблемы, как социальное неравенство, безработица, слабые системы образования и здравоохранения, а также коррупция. В статье подчеркивается важность государственной политики, экономических реформ и институтов гражданского общества для преодоления этих проблем. Также в статье даны рекомендации по обеспечению социально-экономической стабильности на основе международного опыта и статистических данных.

Ключевые слова: Социально-экономическое развитие, социальное неравенство, безработица, система образования, здравоохранение, экономические реформы, гражданское общество.

Jamiyat taraqqiyoti jarayonida ijtimoiy-iqtisodiy muammolar muhim rol o'ynaydi. Ushbu muammolar iqtisodiy o'sish va rivojlanishga to'siq bo'lib, aholining turmush darajasi va umumiy farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Jamiyat taraqqiyoti — bu iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarda barqaror o‘sish va rivojlanishni anglatadi. Ammo bu jarayonda bir qator ijtimoiy-iqtisodiy muammolar paydo bo‘lishi mumkin. Ushbu muammolar, odatda, beqarorlik, ijtimoiy adolatsizlik va tengsizlik, korrupsiya, ta'lim va sog‘liqni saqlash xizmatlariga yetarli darajada kirish imkoniyati yo‘qligi kabi omillar bilan bog‘liq.

*Ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik.*Ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik ko‘p jamiyatlarda dolzarb muammo hisoblanadi. Boy va kambag‘al qatlamlar o‘rtasidagi tafovutning oshishi nafaqat ijtimoiy adolatsizlikni keltirib chiqaradi, balki iqtisodiy o‘sishni ham susaytiradi. Tengsizlik ta'lim va sog‘liqni saqlash kabi asosiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanishiga olib keladi.

Ishsizlik darajasining yuqori bo‘lishi va barqaror ish o‘rinlarining yetishmasligi jamiyatning iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ishsizlik darajasining oshishi ijtimoiy beqarorlikka, jinoyatchilikning ko‘payishiga va ijtimoiy tengsizlikning yanada chuqurlashishiga olib keladi.

Jahon ishsizlik darajasi: 2023-yilda jahon bo‘yicha ishsizlik darajasi o‘rtacha 5,1% ni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich rivojlanayotgan mamlakatlarda, xususan, Afrika va Janubiy Osiyo mintaqalarida 7-10% atrofida bo‘lib, yoshlar orasida bu raqam 20% dan yuqori bo‘lishi mumkin.

Yoshlar ishsizligi: 2023-yilda yoshlar ishsizligi jahon bo‘ylab 15-24 yoshdagi aholining 12% dan ortig‘ini tashkil etdi. O‘zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlarida bu ko‘rsatkich 15% atrofida bo‘lgan.

Ta'lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining muammolari.

Ta'lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi jamiyat taraqqiyotiga jiddiy to‘siq bo‘ladi. Ta'limning sifatini oshirish va sog‘liqni saqlash xizmatlariga kirish imkoniyatini kengaytirish ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy o‘sishni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Sifatli ta'lim va sog‘liqni saqlash tizimlari jamiyat taraqqiyotining muhim asosidir:

Ta'lim tizimida islohotlar: Ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, o‘qituvchilar malakasini oshirishga e'tibor qaratish.

Savodxonlik darajasi: Jahon bo‘yicha o‘rtacha savodxonlik darajasi 86% ni tashkil etsa, Sahroi Kabir Afrikasi mintaqasida bu ko‘rsatkich 65% atrofida. O‘smirlar orasida savodxonlik darajasi Osiyoda 90% dan yuqori, ammo qishloq joylarida bu ko‘rsatkich sezilarli darajada pastroq.

Ta'limda gender tengsizligi: Dunyo bo‘ylab boshlang‘ich ta'limni olmagan bolalarning 60% ini qizlar tashkil etadi. Ayniqsa, Janubiy Osiyo va Afrika mamlakatlarida qizlarning ta'lim olish imkoniyati cheklangan. (https://en.unesco.org/gemreport/).

Sog‘liqni saqlashda teng imkoniyatlar: Har bir fuqaro uchun sog‘liqni saqlash xizmatlariga kirish imkoniyatini ta'minlash, qishloq hududlarida tibbiyot xizmatlarini kengaytirish.

Profilaktik tibbiy xizmatlarni rivojlantirish: Kasalliklarning oldini olish uchun keng ko‘lamli profilaktik dasturlarni amalga oshirish.

Sog‘liqni saqlashga kirish imkoniyati: Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko‘ra, dunyo aholining 50% dan ortig‘i asosiy tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega emas. Qishloq joylarida bu raqam yanada yuqori bo‘lishi mumkin. (https://www.who.int/data/gho/publications/worldhealthstatistics)

Bolalar o‘limi: 2023-yilgi ma'lumotlarga ko‘ra, 1000 tirik tug‘ilgan bolalardan 37 tasi besh yoshga yetmaydi. Sahroi Kabir Afrikasida bu ko‘rsatkich 76 ni tashkil etadi, bu mintaqada sog‘liqni saqlash tizimi zaif ekanligidan dalolat beradi. (https://www.unicef.org/reports/levelsandtrendschildmortalityreport2023).

Korrupsiya va hukumat boshqaruvining zaifligi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yanada chuqurlashtiradi. Korrupsiya iqtisodiy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishiga, samaradorlikning pasayishiga va davlat institutlariga bo‘lgan ishonchning susayishiga olib keladi.

Jamiyat taraqqiyotining asosi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va adolatli resurs taqsimotiga bog‘liq. Biroq, ko‘plab jamiyatlar ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bilan yuzlashadi, bu esa ularning rivojlanishini sekinlashtiradi yoki to‘xtatadi. Ushbu muammolar, xususan, ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik, ta'lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining zaifligi, korrupsiya kabi omillar bilan ifodalanadi. Mazkur maqolada bu muammolarni hal qilish bo‘yicha samarali yechimlar va strategiyalar muhokama qilinadi.

Ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish uchun davlat siyosatini adolatli qilish, iqtisodiy resurslarning teng taqsimlanishini ta’minlash, ijtimoiy himoya dasturlarini kengaytirish muhimdir. Buning uchun:

Progresiv soliqlar tizimi: Boyroq qatlamlarga yuqoriroq soliq stavkalarini joriy etish orqali resurslarni qayta taqsimlash.

Sifatli ta'lim imkoniyatlari yaratish: Barcha uchun teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash orqali ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi farqni kamaytirish.

Ijtimoiy himoya dasturlari: Kambag‘al qatlamlar uchun ijtimoiy yordam va subsidiya dasturlarini kengaytirish.

Ishsizlikka qarshi kurashish uchun quyidagi choralarni ko‘rish zarur:

Sanoat va qishloq xo‘jaligini rivojlantirish: Yangi ish o‘rinlari yaratish uchun sanoatni modernizatsiya qilish va qishloq xo‘jaligini qo‘llabquvvatlash.

Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash: Kichik va o‘rta bizneslarni rivojlantirish uchun imtiyozli kreditlar va soliq imtiyozlarini taqdim etish.

Ta'lim va kasb-hunar kurslari: Aholining ish bilan band bo‘lmagan qatlami uchun monomarkazlar faoliyatini yangi bosqichga olib chiqish. (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 05.04.2021 yildagi 183-son).

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish: Nodavlat tashkilotlar va ommaviy axborot vositalari faoliyatini qo‘llabquvvatlash orqali korrupsiyaga qarshi nazoratni kuchaytirish.

Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni tushunish va ularga qarshi samarali choralar ko‘rish uchun statistik ma'lumotlar muhim ahamiyatga ega. Quyida bu muammolar bilan bog‘liq global va mintaqaviy statistik ma'lumotlar keltirilgan:

Gini koeffitsienti: Gini koeffitsienti jahon bo‘ylab o‘rtacha 0,38 atrofida bo‘lib, bu daraja ijtimoiy tengsizlikning jiddiyligini ko‘rsatadi. Afrikada bu ko‘rsatkich 0,43, Lotin Amerikasida esa 0,47 ni tashkil etadi, bu mintaqalarda tengsizlik yuqori ekanini anglatadi (https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI).

Daromadlar tafovuti: 2023-yilgi ma'lumotlarga ko‘ra, dunyodagi eng boy 1% aholining umumiy global boylikning 45% dan ortig‘iga egaligi, eng kambag‘al 50% aholining esa atigi 8% ga ega ekanligi qayd etilgan. (https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/07/25/worldeconomicoutlookjuly2023)

Korrupsiya. Korrupsiya sezilish indeksi (CPI): 2022-yilda Transparency International tashkiloti tomonidan chiqarilgan Korrupsiya sezilish indeksi bo‘yicha dunyo bo‘ylab o‘rtacha ko‘rsatkich 43 ball (100 ballik shkalada) ni tashkil etdi. Sahroi Kabir Afrikasi va Janubiy Osiyo mintaqalari eng past ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, bu hududlarda korrupsiya darajasi yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistondagi korrupsiya darajasi: 2023-yilgi Transparency International hisobotiga ko‘ra, O‘zbekiston 33 ball bilan indeksda 180 mamlakat orasida 121-o‘rinni egalladi, bu esa korrupsiyaga qarshi kurashda jiddiy chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruriyatini ko‘rsatadi(https://www.transparency.org/en/cpi/2022).

Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun keng qamrovli va samarali strategiyalar zarur. Bu strategiyalar davlat siyosatining barcha sohalarida izchil amalga oshirilishi lozim. Ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, ishsizlikni bartaraf etish, ta'lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini yaxshilash hamda korrupsiyaga qarshi kurashish orqali jamiyatning barqaror rivojlanishi ta'minlanishi mumkin. Shu bilan birga, bu jarayonlarda fuqarolik jamiyati va xalqaro tajribalardan foydalanish ham muhimdir.

Jamiyat taraqqiyotini ta'minlash uchun yuqorida sanab o‘tilgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish muhimdir. Buning uchun davlat siyosati doirasida islohotlar o‘tkazish, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, ta'lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini yaxshilash, korrupsiyaga qarshi kurashish kabi choralar ko‘rilishi zarur. Shu bilan birga, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va bandlik darajasini oshirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish ham zarurdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2023). Global Education Monitoring Report 2023. Retrieved from https://en.unesco.org/gemreport/
2. World Health Organization (WHO). (2023). World Health Statistics 2023. Retrieved from https://www.who.int/data/gho/publications/worldhealthstatistics

3. United Nations Children's Fund (UNICEF). (2023). Levels & Trends in Child Mortality: Report 2023. Retrieved from https://www.unicef.org/reports/levelsandtrendschildmortalityreport2023
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 05.04.2021 yildagi 183-son https://www.lex.uz/docs/-5354947
5. World Bank. (2023). *Gini Index (World Bank estimate)*. Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI
6. International Monetary Fund (IMF). (2023). World Economic Outlook: A Rocky Recovery. Retrieved from https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/07/25/worldeconomicoutlookjuly2023
7. Transparency International. (2022). Corruption Perceptions Index 2022. Retrieved from https://www.transparency.org/en/cpi/2022

QISHLOQ JOYLARDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING RIVOJLANISHDAGI O'RNI

Taylakova Dilafro'z Baymamatovna
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
taylakovadilafruz7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari qatorida qishloq xo'jaligi iqtisodiyotini rivojlantirishda xizmat ko'rsatish sohasining jadal rivojlanishining jihatlari ko'rsatilgan. Shuningdek, boshqa sohalar va sanoat tarmoqlari orasida xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish samaradorligini oshirish bo'yicha xulosalar, takliflar va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so`zlar: Qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish, xizmatlar sohasi, dexqon va fermer xo'jaliklari, raqamli iqtisodiyot.

Аннотация. В данной статье показаны аспекты быстрого развития сферы услуг в развитии аграрной экономики среди других секторов и отраслей экономики. Также представлены выводы, предложения и рекомендации по повышению эффективности быстрого развития сектора услуг среди других секторов и отраслей экономики.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, услуги, сфера услуг, фермеры и фермерские хозяйства, цифровая экономика.

Abstract. This article shows the aspects of the rapid development of the service sector in the development of the agricultural economy among other sectors and industries of the economy. It also presents conclusions, proposals and recommendations to improve the efficiency of the rapid development of the service sector among other sectors and industries.

Keywords: Agriculture, services, services sector, farmers and farms, digital economy.

Hozirgi kunda qishloq xo'jaligi iqtisodiyotini rivojlantirishda xizmatlar sohasi iqtisodiyotning boshqa soha va tarmoqlari ichida jadal rivojlanishi bilan ajralib

turibdi. Mamlakatimiz ishlab chiqarish va intellektual salohiyatining yarmidan ortig‘i muayyan tarzda bevosita qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liqdir. Qishloq xo‘jalik mahsuloti mamlakatga valyuta tushumlarining 55 foizidan ortig‘ini ta’minlaydigan muhim eksport manbalaridan biri hisoblanadi. Bu masalaning iqtisodiy jihati xizmatlar sohasi bilan o‘zaro bog‘liqdir.

Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotini rivojlantirishda xizmatlar sohasi samaradorligini oshirishning metodologik muammolarining ayrim nazariy va uslubiy masalalari xorijlik iqtisodchi olimlar – K.R.Makkonnell, S.L.Bryu, Kotler, P.Samuelson, A.Xosking (K.R.Makkonnell, S.L.Bryu.1993) tomonidan izlanishlar olib borilgan va o‘rganilgan.

Ushbu sohaning u yoki bu yo‘nalishlariga oid tadqiqotlarni Hamdo‘stlik mamlakatlari olimlari – L.I.Abalkin, I.N.Buzdalov, I.Y.Petrenko, P.I.Chujinov (Котлер Ф.1992) va boshqalarning asarlarida ham uchratish mumkin. Aynan shu soha bilan bog‘liq masalalar mamlakatimizning yetuk iqtisodchi A.K.Ismoilov, A.M.Jo‘rayev, P.R.Po‘latov, M.T.Rizayev, N.Tuxliyev, S.N.Usmonov, A.S.Samutali, Q.A.Choriyev, Q.A.Xasanjonov, R.H.Husanov, F.Q.Qayumov, A.A.Shokirov va boshqa olimlar tomonidan ham ilmiy asar va maqolalarida samarali izlanishlar olib borilgan va chuqur o‘rganilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, "Sanoat, qishloq xo‘jaligi, kapital qurilish, transport–kommunikatsiya, servis va xizmat ko‘rsatish sohalarida salmoqli yutuqlar qo‘lga kiritildi" (Абалкин Л.И.1997) shu boisdan barcha turli tashkilotlarda xizmatlar sohasini yanada rivojlantirish qolaversa, qishloq xo‘jaligida ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash lozim. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotining mutanosibligi va barqarorligini ta’minlashda xizmatlar ko‘rsatish sohasini rivojlantirish natijasida, mamlakatda qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratiladi hamda aholining turmush farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi. Xizmatlar sohasi aslida korxonalar, tashkilotlar hamda jismoniy shaxslar tomonidan ko‘rsatiladigan turli xizmat turlarini takror ishlab chiqarishni o‘z ichiga olgan jamlanma soha hisoblanadi. Bugungi kunda qishloq xo‘jaligida xizmatlar sohasi juda katta ahamiyat kasb etib kelmoqda. Qishloq xo‘jaligi - bu inson hayoti uchun zarur bo‘lgan muhim tarmoq hisoblanadi. Chunki qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi qishloq joylarida istiqomat qiladigan aholi uchun turmush sharoitini yaxshilashni ta’minlaydigan daromadlar manbai va tabiiy resurslarni boshqarishning asosi bo‘lib, qishloq turmush tarzini saqlab turishga o‘zining munosib hissasini qo‘shadi. Shuning uchun ham Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotini yuksaltirish va aholi turmush darajasini oshirishda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining ahamiyati katta. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida raqamli iqtisodiyotga asoslanib, zamonaviy texnik – texnologiyalar va turli xildagi maishiy xizmatlar sohasidagi bir qancha muammolarni hal etish muhim masaladir.

Qishloq xo‘jaligi sharoitida iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lgan xizmatlar sohasining o‘rni juda katta va o‘z ahamiyatga egadir. Chunki ishlab chiqarishning murakkablashuvi, bozorni kunlik va shaxsiy talabdan kelib chiqqan holda tovarlar bilan to‘ldirish, jamiyat hayotini yangilovchi ilmiy-texnologik

taraqqiyotning jadal o‘sishi bilan bog‘liqdir. Bularning barchasini axborot, moliyaviy, transport, konsalting va boshqa xizmat turlarisiz amalga oshirib bo‘lmaydi.

Bizga ma’lumki, hozirgi vaqtda har birimiz deyarli har kuni xizmat ko‘rsatish sohasi bilan yuzlanamiz. Demak xizmatlar sohasini jadal rivojlantirmasdan turib, respublikamizning iqtisodiy taraqqiyotini tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun 2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida bu masala ham alohida nazarda tutilgan. Dastur doirasida amalga oshirilayotgan tadbirlar esa ushbu sektorda biznes yuritish shart-sharoitlarini yanada qulaylashtirishga qaratilgan (Буздалов И.Н. 2000).

Xizmat ko‘rsatish sohalarining yuqori darajada o‘sishini bir qator omillar ta’siri bilan izohlash mumkin, jumladan: mamlakatimizda zamonaviy yangi turdagi xizmatlarning paydo bo‘lishi ya’ni bugungi kundagi raqamli iqtisodiyotdan foydalangan holda, kredit kartalari orqali uyali aloqa, internet, savdo, ko‘ngilochar markazlar, umumiy ovqatlanish joylari, go‘zallik salonlari, konsalting xizmati, tibbiy va o‘quv markazlari xizmatlaridan, turli transport vositalaridan foydalanib, elektron (onlayn ilova orqali) to‘lov xizmat turidan foydalanib kelmoqdamiz. Bu barcha xizmat turlari xizmatlar sohasi tushunchasini tashkil etadi. Xizmatlar sohasi insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida paydo bo‘lib, jamiyatning davlat tashkilotlari tomonidan ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatilishi kabi xizmat turlarini o‘z ichiga olgan.

1-jadval

Iqtisodiy faoliyatning asosiy turlari bo‘yicha ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi *(5) (mlrd.so‘m hisobida)

Ko’rsatkichlar	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.
Xizmatlar – jami	**97 050,0**	**118 811,0**	**150 889,8**	**193 697,8**
Shu jumladan asosiy turlari bo‘yicha:				
axborot va aloqa sohasidagi xizmatlari	6 306,8	8 196,7	10 332,6	10 891,7
moliya xizmatlari	9 898,4	15 023,8	21 296,3	34 036,6
transport xizmatlari	30 617,8	36 217,2	44 159,4	54 473,5
shu jumladan: avtotrasport xizmati	19 216,7	20 232,9	21 786,8	25 527,5
yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmatlar	3 038,7	3 649,6	4 673,3	5 933,6
savdo xizmatlari	27 368,2	32 006,9	39 743,4	48 748,2
ko‘chmas mulk bilan bog‘liq xizmatlar	3 405,1	4 026,5	4 949,2	5 950,7
ta’lim sohasidagi xizmatlar	3 263,0	4 402,0	5 416,5	7 164,9
sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar	1 416,3	1 701,5	2 220,0	3 104,3

ijara va lizing bo‘yicha xizmatlar	2 270,1	2 589,2	3 297,4	3 733,5
kompyuterlar, shaxsiy foydalanish buyumlari va maishiy tovarlarni ta’mirlash bo‘yicha xizmatlar	2 187,8	2 329,2	2 630,7	3 200,1
shaxsiy xizmatlar	2 915,5	3 134,4	3 700,6	4 575,6
me’morchilik, muhandislik izlanishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasidagi xizmatlar	1 132,6	1 611,7	2 953,6	4 543,1
boshqa xizmatlar	3 229,7	3 922,3	5 516,8	7 342,0

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari

1-jadval ma’lumotlaridan shuni ko‘rishimiz mumkinki, iqtisodiy faoliyatning asosiy turlari bo‘yicha ko‘rsatilgan jami xizmatlar hajmi 2020 yilda 97 050,0 mlrd.so‘m, 2021 yilda 118 811,0 mlrd.so‘m, 2022 yilda 150 889,8 ni tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib 193 697,8 mlrd.so‘m ga o‘sgan. Mamlakatimizda transport (54 473,5 mlrd.so‘m) va savdo (48 748,2 mlrd.so‘m) sohasida ko‘rsatilgan xizmatlar eng yuqori ulushga ega. Eng past ulush esa sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar (3 104,3 mlrd.so‘m). Lekin 2023 yilda 2022 yilga nisbatan eng yuqori o‘sishga erishgan xizmat turi sifatida moliya sohasida ko‘rsatilgan xizmatlarni ko‘rsatish mumkin (34 036,6 mlrd.so‘m). Shu bilan bir qatorda eng past o‘sish sur’ati savdo sohasida ko‘rsatilgan xizmatlarda kuzatilgan (48 748,2 mlrd.so‘m).

Xizmatlar ko‘rsatish sohasida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirish va samaradorligi o‘sishining muhim omili hisoblanadi. Xom-ashyo, material va tayyor mahsulotning o‘z vaqtida va meyorida yetkazib berilishi, tezkorligi xo‘jalik aylanmasida bo‘lgan resurs hajmini belgilaydi. Xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar obyektlarining joylashganligi (asosan tuman markazlarida), qo‘llaniladigan texnologiyalar, xizmat ko‘rsatish tariflarining yuqoriligi, monopol xolati va boshqa sabablar natijasida fermerlar ularning xizmatidan to‘liq foydalanmasliklariga sabab bo‘lmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, bugungi kunda bozor iqtisodiyoti talab, taklif, raqobat va baho asosida xarakatga kelmoqda. Shuning uchun qishloq xo‘jaligida ham dexqon va fermer xo‘jaliklariga xizmat ko‘rsatuvchi korxona va tashkilotlarning tashkil topishi va joylashishi dexqon va fermer xo‘jaliklarining talabi va taklifi asosida tashkil topadi.Hozirda mamlakatimizning ko‘pgina tumanlarida dexqon va fermer xo‘jaliklariga xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar ularning talablaridan kelib chiqib emas, balki aksincha yoki kerakli xududda joylashmagan yoki uzoqda joylashgan bo‘lib, bu xolat dexqon va fermer xo‘jaliklari bilan ularga xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy, tashkiliy va xuquqiy munosabatlarga ham salbiy ta’sir ko‘rsatib kelmoqda. Agar xududlarda xizmat ko‘rsatish korxonalari talab va taklif asosida tashkil etilsa, ular o‘rtasida raqobat shakillanadi va o‘z-o‘zidan ularning sifati va xizmat narxini arzonlashishiga erishish mumkin. Bu esa, dexqon va fermer xo‘jaliklari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K.R.Makkonnell, S.L.Bryu, Экономикс.- Принципы, проблеми и политика. /В 2 –х томах. Пер.с анг. –Таллин. Римол. 1993 г. ,Т.1.-398 с.;
2. Котлер Ф. Основи маркетинга. -М.:Прогресс, 1992.- 734 с.; Самуэлсон П. Экономикс. - М.,1992. Т.2.; ХоскингА., Курс предпринимателства. – М.: Международные отношения,1993г. – 478 с.
3. Абалкин Л.И. Курс переходной экономика. -М.:Финстатинформ, 1997г.-640 с.;
4. Буздалов И.Н. Аграрная реформа в России (концепция, опит, перспективи).-М.,2000. -325с.;
5. Чужинов П.И., Петренко И.Й. Экономика селскохозяйственного производства. -Алма-ата: Кайнар, 1992г. -560с
6. SH.M. Mirziyoyev “2019 yil – Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”. 2018 yil 28 dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi –T.: Xalq so‘zi, 2018 yil 29 dekabr, № 271-272
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari

THE IMPACT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY ON POPULATION WELFARE IN UZBEKISTAN

Chorshanbaev Umurzok Kaynarovich,
senior lecturer of Gulistan State University,
Muratjonova Lobar
Student of Gulistan State University

Abstract. This article examines the impact of entrepreneurship on population welfare in Uzbekistan, highlighting how small and medium enterprises (SMEs) contribute to economic growth and enhance societal well-being. The analysis addresses the challenges faced by entrepreneurs and suggests potential solutions, emphasizing the need for supportive policies and reforms to maximize the benefits of entrepreneurship.

Keywords: entrepreneurship, population welfare, SMEs, economic growth.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние предпринимательства на благосостояние населения в Узбекистане, подчеркивая, как малые и средние предприятия (МСП) способствуют экономическому росту и повышению благосостояния общества. Анализ рассматривает проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели, и предлагает потенциальные решения, подчеркивая необходимость поддерживающей политики и реформ для максимизации выгод от предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, благосостояние населения, МСП, экономическая деятельность, экономический рост.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda aholi farovonligi tadbirkorlikning ta'siri ko'rib chiqiladi. Kichik va o‘rta korxonalar (KO‘B) iqtisodiy o‘sishga va jamiyat farovonligini oshirishga qanday hissa qo‘shishini ta’kidlaydi. Tahlil tadbirkorlar oldida turgan muammolarni ko‘rib chiqiladi va ularni hal etishning potentsial yo‘llarini taklif qiladi, tadbirkorlik faoliyatidan maksimal foyda olish uchun qo‘llab-quvvatlovchi siyosat va islohotlar zarurligini ta’kidlanadi.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, aholi farovonligi, KO'B, iqtisodiy o'sish.

Uzbekistan's economic landscape has undergone significant transformations in recent years, with entrepreneurship emerging as a key driver of growth and societal advancement. As the country continues to transition from a primarily state-driven economy to one that embraces market principles, the role of small and medium enterprises (SMEs) has become increasingly crucial. These enterprises are not only pivotal in stimulating economic diversification but also play a vital role in enhancing the welfare of the population by creating jobs, fostering innovation, and improving living standards.

The government of Uzbekistan has recognized the potential of entrepreneurship and has implemented a series of reforms aimed at bolstering the business environment. These reforms include reducing bureaucratic hurdles, easing tax burdens on new and growing businesses, and enhancing access to financial resources. Such initiatives are designed to create a fertile ground for entrepreneurship, which in turn is expected to lead to broader economic and social benefits.

This paper delves deeper into the symbiotic relationship between entrepreneurial activity and population welfare in Uzbekistan. It explores how fostering a vibrant entrepreneurial ecosystem can lead to substantial improvements in societal welfare, reflecting not only in economic metrics like GDP growth and employment rates but also in qualitative measures such as social mobility, public health, and educational outcomes. By examining the dynamic interplay between entrepreneurship and various dimensions of welfare, this section sets the stage for a nuanced discussion on how Uzbekistan canleverage its entrepreneurial sector to build a more prosperous and equitable society.

The impact of entrepreneurial activity on population welfare is a multifaceted subject that intersects economic, social, and environmental domains. Research in this area addresses various aspects from how entrepreneurship contributes to societal well-being to the factors that influence entrepreneurial behavior.

One key aspect is the role of entrepreneurship in driving economic development while also ensuring social welfare. Neumann et al. (2020) conducted a systematic review emphasizing the necessity of updating literature with insights from developing countries and delineating the determinants of entrepreneurial impacts. They stress the importance of framing future research to fill empirical gaps (Thomas Neumann et al. 2020).

Government policies are also crucial as they can foster an environment that nurtures entrepreneurship due to the positive externalities it generates, such as employment and innovation. Parker (2009) highlights the economic rationale for governmental intervention in entrepreneurship policy, indicating the broader benefits that entrepreneurial activity can bring to a society (S. Parker, 2009).

Furthermore, entrepreneurship is not solely driven by personal gains but also by a strong social dimension. Kar and Tripathy (2016) note that entrepreneurs are often motivated by the desire to create social well-being and address societal problems, alongside personal economic benefits (Brajaballav Kar and Sushreeta Tripathy, 2016).

A shift towards social entrepreneurship has been observed, where the focus extends beyond material gains to encompass significant impacts on community life and welfare. Amalia et al. (2019) discuss this transition, highlighting that social entrepreneurship prioritizes ideas with potential community benefits (Amida Rizqi Amalia et al. 2019).

In terms of the demographic and geographic influences on entrepreneurship, George et al. (2015) identify several factors such as social structure, income, and gender that significantly impact entrepreneurial activities at subsistence levels in rural Africa (G. George et al., 2015).

In summary, the literature underscores the broad and impactful role of entrepreneurial activity in enhancing population welfare, driven by both economic motives and social imperatives, with government policies playing a facilitating role. As this field evolves, ongoing research is critical in adapting to changing economic conditions and societal needs.

The analysis of the impact of entrepreneurial activity on population welfare in Uzbekistan reveals a multifaceted relationship. While entrepreneurship significantly contributes to economic development and welfare improvement, it also presents unique challenges that require strategic solutions.

Table 1. Challenges Faced by Entrepreneurs in Uzbekistan

Challenge	**Description**
Regulatory Environment	Complex regulations and bureaucratic procedures can deter the establishment and growth of new enterprises.
Access to Finance	Limited access to financial resources can stifle the growth of SMEs and discourage innovation.
Market Access	Difficulty in accessing new and larger markets can limit the potential for business expansion.
Skilled Labor Shortage	A lack of adequately trained personnel can impede the development of more sophisticated sectors of the economy.

Source: Developed by the author

Regulatory Environment: The bureaucratic challenges often result in delays and increased costs for startups and established businesses looking to expand.

Simplifying legal and administrative procedures could significantly enhance the entrepreneurial climate in Uzbekiston.

Access to Finance: Entrepreneurs often struggle to secure funding due to stringent banking criteria and a lack of alternative financing options. Developing a more inclusive financial system and promoting financial instruments tailored to the needs of SMEs could address this challenge.

Market Access: Many entrepreneurs face hurdles in reaching beyond local markets, which limits their growth potential. Improving logistical infrastructure and providing support for market expansion strategies, such as participation in trade fairs and digital marketing, could help overcome these barriers.

Skilled Labor Shortage: The scarcity of skilled workers restricts industries from advancing beyond lowtech operations. Investing in education and vocational training tailored to market needs can bridge this gap and support higher-value-added sectors.

Table 2. Potential Solutions to Enhance Entrepreneurship and Welfare

Solution	**Expected Impact**
Regulatory Reform	Simplify procedures to reduce the time and cost of business operations.
Financial Incentives	Develop grants, low-interest loans, and venture capital provisions to support startups and growth-oriented firms.
Market Expansion Support	Facilitate access to international markets through trade agreements and export incentives.
Education and Training	Enhance skills and knowledge to meet the demands of a modernizing economy.

Source: Developed by the author

Regulatory Reform: By streamlining processes and reducing bureaucratic overhead, businesses can operate more efficiently and respond quicker to market opportunities. This not only aids in business growth but also enhances the overall economic environment, contributing to welfare.

Financial Incentives: Tailored financial products and services can alleviate the capital constraints faced by entrepreneurs, fostering a more vibrant business ecosystem and promoting innovations that contribute to social welfare.

Market Expansion Support: Support systems such as international trade facilitation and digital marketing initiatives can help businesses reach wider markets, increasing their profitability and impact on the economy.

Education and Training: By aligning educational outputs with market needs, Uzbekistan can ensure a steady supply of skilled labor, essential for maintaining competitiveness and fostering industries that contribute significantly to welfare.

Entrepreneurship plays a crucial role in improving population welfare in Uzbekistan, driving economic growth and social development. However, for entrepreneurial ventures to fully realize their potential, they must overcome significant challenges related to regulatory environments, financial access, market

access, and skilled labor. The proposed solutions aim to address these issues, suggesting a path forward that involves comprehensive policy reforms, enhanced support systems, and significant investments in human capital development. By implementing these strategies, Uzbekistan can harness the full potential of its entrepreneurial sector, leading to sustainable improvements in population welfare.

The exploration of entrepreneurship's impact on population welfare in Uzbekistan highlights a transformative role that small and medium enterprises (SMEs) can play in advancing economic and social development. Entrepreneurial activity not only boosts economic growth through innovation and competition but also enhances social welfare by creating jobs, increasing incomes, and fostering a more equitable distribution of resources.

However, for entrepreneurship to effectively contribute to welfare, significant challenges must be addressed. These include the need for regulatory reform, improved access to finance, better market access, and the development of a skilled workforce. Addressing these challenges requires a concerted effort from both the government and the private sector to implement the solutions identified in the analysis, such as simplifying business regulations, providing financial incentives, supporting market expansion, and investing in education and vocational training.

In moving forward, Uzbekistan stands to benefit from policies that not only support the economic aspects of entrepreneurship but also consider its broader social implications. By creating an environment where entrepreneurs are encouraged and supported, the country can stimulate a robust economic sector that contributes more significantly to population welfare. This involves not just removing barriers but also actively fostering an entrepreneurial culture that values innovation, sustainability, and social responsibility.

Ultimately, the success of these initiatives will hinge on their ability to integrate into the national economic strategy, ensuring that they align with the broader goals of sustainable development and social equity. As Uzbekistan continues to evolve and adapt to the challenges of a modern economy, the role of entrepreneurship will undoubtedly be crucial in shaping a prosperous and resilient future. This calls for economic policies that are forward-thinking, adaptable, and inclusive, paving the way for a thriving entrepreneurial ecosystem that can contribute to the overall welfare of the nation.

Literature references

1. Neumann, T. (2020). The impact of entrepreneurship on economic, social and environmental welfare and its determinants: a systematic review. *Management Review Quarterly*. https://doi.org/10.1007/s11301-020-00193-7
2. Parker, S. (2009). The Economics of Entrepreneurship: Principles of entrepreneurship policy. *Cambridge University Press*. https://doi.org/10.1017/CBO9780511817441.016
3. Kar, B., & Tripathy, S. (2016). What motivates the entrepreneur: Personal or social gain? *Vision*,20(2), 111–120. https://doi.org/10.1177/0970846420160206

4. Amalia, A. R., Tresnawati, Y. S., & Huraerah, A. (2019). Entrepreneurship in improving social welfare. https://doi.org/10.5772/35478
5. George, G., Kotha, R., Parikh, P., Alnuaimi, T., & Bahaj, A. (2015). Social structure, reasonable gain and entrepreneurship in Africa. *Strategic Management Journal*, 36(7), 1078–1099. https://doi.org/10.1002/smj.2381
6. Brätland, J. (2012). Types of entrepreneurial action and societal provision for the future: An inquiry. *International Journal of Economics and Finance*, 4(2), 75-88. https://doi.org/10.5772/35478

KLASTER TUSHUNCHASINING IJTIMOIY-IQTISODIY AHAMIYATI VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

S.Y.Qodirov
Ma’mun universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada klaster tushunchasining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va mazmun-mohiyati, mavjud imkoniyatlari, zaruriyati va o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Klaster, obyekt, guruh, klaster guruhi, siyosat, klaster siyosati.

Аннотация. В данной статье раскрыты социально-экономическая значимость и сущность понятия кластера, его возможности, необходимость и особенности.

Ключевые слова: Кластер, объект, группа, группа кластера, политика, политика кластера.

Abstract. This article describes the socio-economic importance and essence of the concept of cluster, its possibilities, necessity and specific features.

Keywords: Cluster, object, group, cluster group, policy, cluster policy.

Hozirgi kunda iqtisodiy jadal rivojlanishini ta’minlash uchun klasterlar muhim o‘rinni egallaydi. Ushbu tushuncha umumiy maqsadli qismlar asosida shakllantirilgan mavjud tizimlar shaklida qo‘llaniladi. Chunki, klaster - bir-biriga bog‘langan unsurlar guruhi bo‘lib, faqat tizim vazifasini bajaradi. Klaster tizimlariga ba’zi bir faoliyatlarda yuqori tayyorgarlik, yuqori tezlik, yiriklashtirish, resurslarni almashish va xizmat ko‘rsatish qulayligi kabi talablar qo‘yiladi. Biroq, klasterni amalga oshirishda resurslarni tejash uchun yuqori tayyorgarlikka kamroq e’tibor beriladi. Klaster - ma’lum bir hududda to‘plangan o‘zaro bog‘liq kompaniyalar guruhi bo‘lib, mahsulot yetkazib beruvchilar, butlovchi qismlar va ixtisoslashtirilgan xizmatlar, infratuzilma, ilmiy-tadqiqot institutlari, bir-birini to‘ldiradigan va alohida kompaniyalar va klasterning raqobatbardosh ustunliklarini kuchaytiradigan universitetlar va boshqa tashkilotlar majmuasidir. Klasterlar bir tomondan ma’lum chegaraga ega bo‘lgan bozorlar va boshqa tomondan esa ierarxiya yoki vertikal integratsiya o‘rtasida joylashgan hududiy tashkiliy shaklning yangi turini ifodalaydi. Shunday qilib, klaster qiymat zanjirini tashkil qilishning muqobil usuli bo‘lib hisoblanadi.

Klaster atamasi turli obyektlarni izlab topishda natijalarni guruhlash uchun ishlatiladi. U foydalanuvchiga nisbatan biror-bir faoliyatni amalga oshirish uchun tezkor harakat qilish, ma’lum bo‘lgan kichik to‘plamni tanlash va ahamiyatli bo‘lmagan to‘plamni istisno qilish imkoniyatini yaratib beradi. Bu esa oddiy ro‘yxatni ko‘rsatish bilan solishtirganda ulardan foydalanish qulayligini oshirishga imkon beradi va tahlil qilishni taqozo qiladi. Klaster tahlili - obyektlar yoki vaziyatlarning berilgan namunasini klasterlar deb ataladigan kichik to‘plamlarga bo‘lish vazifasi bo‘lib, har bir klaster o‘xshash obyektlardan iborat bo‘ladi va unda klasterlar obyektlari sezilarli darajada bir-biridan farqlanadi (Тюрин А.Г 2014). Klasterni amalga oshirishda klasterlash muammosi statistik qayta ishlash va nazoratsiz o‘quv muammolari guruhiga tegishli bo‘ladi. Xorijiy tajriba asosida klasterlar geografik konsentratsiya va funksional ishtirokchilarning o‘zaro bog‘liqligi, klaster subyektlari firmalarining ixtisoslashuvi, ko‘pgina ishtirok etuvchi iqtisodiy agentlar, raqobat va hamkorlik hamda ijtimoiy integratsiya va innovatsiya kabi tavsiflarga ega bo‘ladi. Klasterlarda erishilgan tarmoq samarasi mavjud ishlab chiqarish omillaridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va innovatsion sinergiya mahsulot xilma-xilligini kengaytirishga olib keladi (Смородинская Н.В. 2015).

Mazkur tushuncha obyektlar namunasi haqidagi ma’lumotlarni to‘playdigan va keyinchalik esa obyektlarni nisbatan bir xil guruhlarga yoki klasterlarga joylashtiradigan ko‘p o‘lchovli tizim bo‘lib hisoblanadi. Hududda shakllangan klaster tuzilmalari iqtisodiy dinamika jarayonlarini kuchaytirish, mintaqaviy raqobatbardoshlikni keskin oshirishga hissa qo‘shish va iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta’minlash imkonini beradi (Мочальников В.Н. 2014).

Iqtisodiy tarmoqlarda shakllanadigan hududiy klaster guruhlari esa ishlab chiqarishni xususiylashtirish va globallashtirish sharoitiga mos kelmaydigan tamoyil o‘rniga jahon va milliy iqtisodiyotlarni tabaqalashtirishning yangi tamoyiliga aylanadi. Shu bilan birga, bu faqat sanoat tarmoqlari kesishgan joyda yangi ixtisoslashgan tarmoqlarni shakllantirish bilan cheklanmaydi. Klasterlarga birlashishga qaror qilgan institutlarning rejalashtirilgan natijalari, darajasi, mezonlari va samaradorlikni belgilaydigan rivojlanish dasturi bo‘lishi kerak (Mardonov F.Sh. 2021).

Raqobatbardoshlikni kuchaytirish maqsadida klaster yondashuvi yangi tarmoqlarini yaratishga qaratilgan sanoat siyosatining zamonaviy modeli yo‘nalishini belgilaydi va bu holat qayta sanoatlashtirish siyosati bo‘lib namoyon bo‘ladi. Klasterli yondashuv yangi boshqaruv texnologiyasi bo‘lib, u alohida hududlar, tarmoqlar va davlatlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi (Abduvaliyev A.A. 2017). Samarali tashkil etilgan klasterlar va ishtirokchilar hamkorligi turli shaklda shakllantirilgan, tirik organizmlar kabi o‘z-o‘zini boshqarishga qodir bo‘lgan murakkab va dinamik barqaror tizimlarni aks ettiradi. Bu esa samaradorlikni oshirishda ular innovatsion o‘sish qutblari sifatida ishlaydi. Shu orqali mintaqaviy va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradi.

Klasterlar haqida mulohaza yuritganda bir-birini to‘ldiradigan quyidagi strategiyalar ajratib ko‘rsatiladi:

- mavjud klasterlarda bilimlardan foydalanishni oshirishga qaratilgan strategiyalar;
- klasterlar ichida yangi hamkorlik tarmoqlarini yaratishga qaratilgan strategiyalar.

Shular bilan birgalikda, klaster siyosatida quyidagi yondashuvlardan samarali foydalaniladi:

- klasterlarni aniqlash, klasterlarni tashkil etuvchi firmalarning faoliyat sohasini aniqlash, klasterlarni qo‘llab-quvvatlash davlat organlarini tashkil etish va mamlakat va mintaqada klasterlarni amalga oshirishning umumiy siyosatini amalga oshirish davlat va mintaqaviy hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladi;
- mamlakatda yoki mintaqada mavjud bo‘lgan klasterlar to‘g‘risida chuqur bilimga asoslanadi va har bir klasterning rivojlanish muammolariga individual yondashuvni nazarda tutadi.

Shuningdek, klasterlarning rivojlanishini rag‘batlantirish quyidagi chora-tadbirlar majmuiga asoslanadi:

- klasterda ishlaydigan barcha iqtisodiy agentlarning muloqoti uchun elektron platforma yaratish siyosatini olib borish;
- mahalliy korxonalarda yuqori standartlarga ega davlat buyurtmalarini joylashtirish orqali mahalliy talabni diversifikatsiya qilish;
- qo‘shimcha ta’lim va kadrlarni qayta tayyorlash dasturlarini amalga oshirish orqali mahalliy ishchi kuchining malakasini oshirish;
- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun mintaqaning brendini yaratish va h.k.

Fikrimizcha, klaster siyosatining davlat maqsadlarini rivojlanishida bevosita ularni klaster siyosatini amalga oshirishda muvofiqlashtiruvchi funksiyalarni bajaradigan tuzilmalarga keng jalb qilish maqsadga muvofiqdir. Bunda hududlarning klaster siyosatini shakllantirish va amalga oshirish uchun yetarli mintaqaviy rivojlanish uchun zarur. Shu orqali klaster tushunchasi quyidagi tuzilmaga ega bo‘ladi (1-rasm).

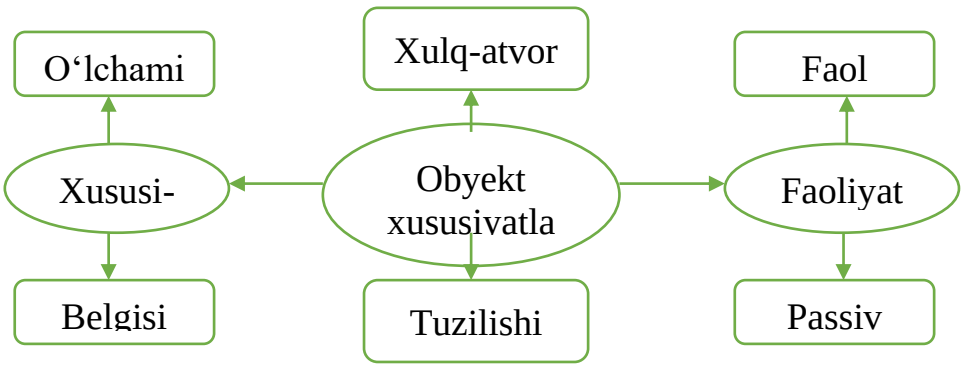

1-rasm. Klaster tushunchasining mohiyati va tarkibi

Ushbu rasmga asosan, klaster tushunchasi klaster texnologiyalarini ijtimoiy-iqtisodiy dinamika muammolarini hal qilishga qaratiladi. Bu esa muammolar chuqur

va tizimli ko‘rinishda bo‘ladi. Ushbu jihatlar tadqiqot faoliyati ustuvor yo‘nalishlarini rivojlantirish uchun klasterlashdan foydalanish imkoniyatini ko‘rsatdi. Amaliy va uslubiy jihatdan ushbu jarayonlar sust qo‘llab-quvvatlanmoqda. Bu esa tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan holda klasterlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa shuki, klaster umumiy xususiyat bilan tavsiflangan unsurlar guruhidir. Uning asosiy maqsadi namunadagi o‘xshash obyektlar guruhlarini aniqlash bilan belgilanadi. Shu orqali klaster tipologiya yoki tasnifni ishlab chiqish, obyektlarni guruhlash uchun foydali konsepual tizimlarni o‘rganish, turli gipotezalarni yaratish hamda ma’lumotlarda aniqlangan turlar mavjudligini aniqlash uchun tadqiqot olib borishni taqozo qiladi. Shulardan kelib chiqib, klaster quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishga imkon beradi:

- klasterlash uchun ma’lumot namunalarni tanlash;
- namunadagi obyektlarning o‘zgaruvchilar to‘plamini aniqlash;
- obyektlar orasidagi o‘xshashlik o‘lchovi qiymatlarini hisoblash;
- obyektlar guruhlarini yaratishning turli usulini qo‘llash;
- klaster yechimi natijalarining ishonchliligini tekshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Тюрин А.Г., Зуев И.О. Кластерный анализ, методы и алгоритмы кластеризации. // ВЕСТНИК МГТУ МИРЭА, 2014, №2, июнь, выпуск3. - с. 86.
2. Смородинская Н.В., Малыгин В.Е., Катуков Д.Д. Как укрепить конкурентоспособность в условиях глобальных вызовов: кластерный подход. / Под ред. Н.В. Смородинской. - М.: Институт экономики РАН, 2015. - с. 38.
3. Мочальников В.Н., Анохина М.Е., Коростелев Д.Г. Отраслевые особенности кластеризации экономики. // Вопросы экономики и права, 2014, №7. - с. 74.
4. Mardonov F.Sh. Oliy ta’limni rivojlantirishda klasterning o‘rni. // Academic research in educational sciences, Volume2, Issue4, 2021. - 714 b.
5. Abduvaliyev A.A. Milliy iqtisodiyotda klasterlarni rivojlantirishning xorijiy mamlakatlar tajribasi tahlili. // Iqtisod va moliya, 2017, 7. - 28 b.

O‘ZBEKISTON IPOTEKA BOZORI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: MUAMMOLAR VA YANGI YO`NALISHLAR

Jabbarov M.E.,
Ma’mun universiteti katta o’qituvchisi,
E-mail:j-majid-19888@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ipotekali kreditlash jarayonining tavsifi, O’zbekistonda ipoteka krediti bozorining rivojlanishi, uning bugungi holatining tegishli sector bo’yicha tahlili va uning rivojlanishi uchun hal qilinishi lozim bo’lgan asosiy yo’nalishli muammolari keltirib o’tilgan.

Kalit so‘zlar: ipotekali kreditlash, ipoteka bozori, garov qiymati, kredit portfeli.

Аннотация. В данной статье описывается процесс ипотечного кредитования, развитие рынка ипотечного кредитования в Узбекистане, анализ его текущего состояния в соответствующем секторе, а также основные проблемы, которые необходимо решить для его развития.

Ключевые слова: ипотечное кредитование, ипотечный рынок, залоговая стоимость, кредитный портфель.

Abstract. This article describes the process of mortgage lending, the development of the mortgage lending market in Uzbekistan, an analysis of its current state in the relevant sector, as well as the main problems that need to be solved for its development.

Keywords: mortgage lending, mortgage market, collateral value, loan portfolio.

Jahon bank tizimi tarixida ipoteka kreditlashning ilk koʻrinishlari bundan 1 asr ilgari Amerika va Evropa davlatlarida qimmatli qogʻoz (obligasiyalar) shaklida rivojlana boshlagan. Oʻsha davrdagi ipoteka asosida uy-joy xarid qiluvchilarning daromadi, ipoteka shartlaridan kelib chiqqan holda qarzdorlik toʻliq bartaraf boʻlib, mulk qarzdorning nomiga oʻtishi uchun 10-12 yil talab qilingan.

Oʻzbekistonda ipoteka bozorining rivojlanishi va taraqqiy etishi mustaqillik yillari hissasiga toʻgʻri kelib 1996-yilda aholini uy-joy bilan ta'minlash maqsadida “Toshkent uy-joy jamgʻarma banki” tashkil etiladi. Keyinchalik qishloq joylarda namunaviy uy-joylar qurilishiga start berilishi, ushbu yoʻnalishni moliyaviy qoʻllab-quvvatlash maqsadida “Qishloqqurilishbank” ATB tashkil qilinishi Oʻzbekistonda ipoteka bozori rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqdi.

Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 28 noyabr sanasidagi “Ipoteka krediti mexanizmlarini takomillashtirishga oid qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi PF-5886-sonli Farmoni hamda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 11 martdagi “Bozor tamoyillariga asoslangan ipoteka kreditlarini ajratish orqali aholini uy-joy bilan ta'minlashga oid qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi PF-6186 sonli farmoni asosida ipotekali kreditlashning Yangi tartibi joriy qilindi. Bunda ipoteka kreditlari birlamchi uy-joy bozorida kvartiralarni sotib olish va yakka tartibdagi uy-joylar qurish va rekonstruksiya qilish uchun bozor foizlari asosida uy-joy hisoblangan qiymatining 85 foizidan oshmagan miqdorda, 20 yil muddatga (mijozning xohishiga koʻra 6 oylik imtiyozli davr bilan va dastlabki badali sotib olinadigan kvartira qiymatining 15 foizidan kam boʻlmagan miqdorda ajratilishi belgilab qoʻyildi.

Oʻzbekistonda soʻnggi yillarda aholi sonining oʻsish sur'atining yuqori darajada saqlanib qolishi esa, kelgusida aholining uy-joyga boʻlgan ehtiyojlarining yanada ortishini prognoz qilish mumkin. Quyida 2023 yil yakunlariga koʻra tijorat banklari tomonidan ipoteka kreditlari ajratish bilan bogʻliq ayrim koʻrsatkichlarni koʻrish mumkin.

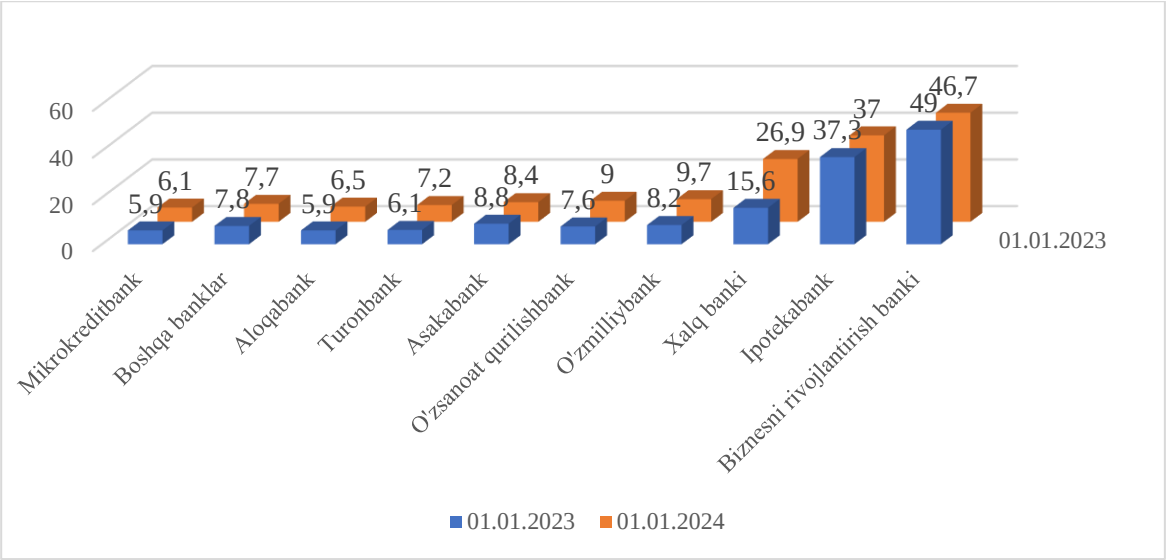

1-rasm. Ipoteka kreditlari qoldig‘ining tijorat banklari umumiy kredit portfelidagi ulushi (% da).

Yuqoridagi ma'lumotlardan tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan ipoteka kreditlari salmog‘ining jami kredit qoldig‘iga nisbatan ulushi ko‘payib borayotganligini ko‘rish mumkin. Ipoteka kreditlari qoldig‘ining tijorat banklari jami kredit portfelidagi ulushi 2022 yilga nisbatan biroz pasayishiga qaramasdan, Biznesni rivojlantirish banki (46,7 foiz) va Ipoteka banki (37 foiz) bu borada boshqa banklarga qaraganda sezilarli darajada yuqori ulushga ega bo‘lib kelmoqda. Ipoteka kreditlari qoldig‘ining yuqori ulushi esa Xalq banki va O‘zmilliybankda qayd etilib, mos ravishda 22 foiz va 17 foizni tashkil etdi (2-rasm). Uy-joy bozorida mazkur tijorat banklaridagi yuqori faollikni asosan: Xalq bankida kredit hujjatlarini dastlabki tahlillari avtomatlashtirilgan “skoring” tizimi asosida amalga oshirilishi ipoteka kreditlari ajratish muddatlarini o‘rtacha 5 kunga qisqarganligi va garov mulkini talofatlardan sug‘urtalash tizimini bekor qilinganligi (uy-joy maydonidan kelib chiqib, fuqaro uchun o‘rtacha 3-4 mln. so‘m xarajat); 4 Biznesni rivojlantirish banki va Ipotekabankda fuqarolar tomonidan bankning rasmiy veb-sayti orqali yuborilgan hujjatlarga asosan unga ipoteka krediti ajratish yoki uni rad etish to‘g‘risida masofadan ma'lumot etkazish tizimi yo‘lga qo‘yilganligi bilan izohlash mumkin. 2023 yilda ajratilgan ipoteka kreditlari resurs manbalari bo‘yicha 57 foizi yoki 9,5 trln. so‘mi markazlashgan mablag‘lar hisobidan, 34 foizi tijorat banklarining o‘z mablag‘lari, 9 foizi esa kompaniya mablag‘lari hisobidan berilgan ipoteka kreditlar hissasiga to‘g‘ri keladi.

Tijorat banklari tomonidan ipoteka kreditlari ajratishning asosan quyidagi manbalar hisobidan: “Yangi tartib” doirasida, bank o‘z mablag‘lari hisobidan, “Qishloqqurilishinvest, “O‘zshahar qurilish invest” IK va “O‘zbekiston ipotekani qayta moliyalashtirish” mablag‘laridan hisobidan amalga oshirilmoqda.

Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oxirgi 5 yillikda jismoniy shaxslarga ajratilgan bank kreditlari tarkibi shuni ko‘rsatadiki, ipoteka kreditlari ajratish bilan bog‘liq tartib-taomillar o‘zgartirilishi, resurslar bilan bog‘liq

muammolar tufayli ipoteka krediti ajratish ulushining kamayganligini ko‘rish mumkin:

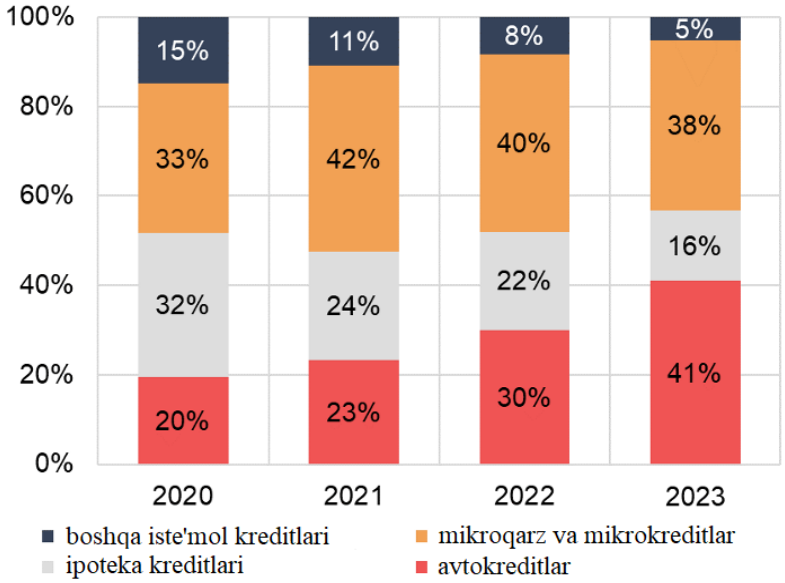

2-rasm. Aholiga ajratilgan kreditlar tarkibi (ulushi, foizda)

Hozirgi kunda O‘zbekistonda ipoteka bozori rivojlanishiga to‘siq bo‘layotgan asosiy muammolar sifatida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin:

1. Ipoteka asosida xarid qilinayotgan uy-joylarga tijorat banklari tomonidan kreditlar ajratishda birlamchi va ikkilamchi bozordagi uylarning bank mezonlarida teng ko‘rilmasligi.
2. Ipoteka kreditlarining qaytarilishida rag‘batlantiruvchi mexanizmlar keng qo‘llanilmasligi.
3. Rasmiy daromadga ega bo‘lmagan jismoniy shaxslar uchun kreditlar ajratish ulushining juda pastligi.
4. Ipotekali kreditlashda tayyor yoki yarim tayyor uylarni uzoq muddatli kredit asosida xarid qilinishi tushunilishi, yakka tartibda uy-joy qurish, shuningdek mavjud xonadonlarni ta'mirlash uchun kredit ajratish ulushining kamligi.

Yuqorida sanab o’tilgan muammolarning ilmiy tadqiqotlar va bank yo’riqnomalarini ishlab chiqishda inobatga olinishi O’zbekistonda ipoteka bozorining yanada rivojlanishiga, aholini uy-joy bilan tam’inlanganlik darajasining ortishiga, shuningdek, ajratilayotgan ipoteka kreditlarining qaytaruvchanlik darajasi ortishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-sonli “2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. www.cbu.uz, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti.
3. Крис Дж Барлтон ва Д Мак-Нотон. «Банковские учреждения в развивающихся странах», 2 том. Всемирный банк Вашингтон, Д.С 1992г.С-101-103. 4. Усоскин.Б.М.Современний коммерческих банк: Управления и операtsии-М:ВазарФерро, 1994.С.92. 5. Р.Г.Олхова. Банковское дело:

управления в современном банке. Учебное пособия. – Москва: Кнорус, 2022-304с.
6. Sh.Abdullaeva, A.Omonov.Tijorat banklarining kapitali va uni boshqarish. Toshkent.:”IQTISOD-MOLIYA”, 2006,10-bet.
7. Henni Van G, Sonya B.B. Analiz bankovskix riskov.-M.: , 2003. S.100
8. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019 yil 5 noyabr, 7-modda.
9. IMRS va Biznesni rivojlantirish banki, “O‘zbekiston ko‘chmas mulk va ipoteka bozori” hisobot, 2023.
10. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida”gi 2015 yil 6 iyuldagi 2693-sonli nizomi

КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ИННОВАЦИОННУЮ ЭКОНОМИКУ

Кучкаров Нодиржон Суванович
Преподователь Университета геологических наук
Джавадова Тахмина Ибабек кизи
студентка Университета геологических наук

Аннотация. В статье рассматривается кластерный подход к развитию инноваций как ключевой механизм повышения конкурентоспособности регионов и отраслей. Статья подчеркивает важность кластерного подхода для устойчивого инновационного развития экономики.

Ключевые слова: инновация, кластер, развитие, синергия, конкуренция, экономика, Республика Узбекистан, кластерный подход.

Annotatsiya. Maqolada hududlar va sanoatning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy mexanizmi sifatida innovatsiyalarni joriy etishning klaster usuli haqida so‘z boradi. Maqolada iqtisodiyotni barqaror innovatsion rivojlantirish uchun klaster yondashuvining ahamiyati ta’kidlangan.

Kalit so’zlar: innovatsiya, klaster, rivojlanish, sinergiya, raqobat, iqtisodiyot, O'zbekiston Respublikasi, klaster yondashuvi.

Abstract. The article discusses the cluster approach to the development of innovations as a key mechanism for increasing the competitiveness of regions and industries. It emphasizes the importance of the cluster approach for sustainable innovative development of the economy.

Keywords: innovation, cluster, development, synergy, competition, economy, Republic of Uzbekistan, cluster approach.

Кластерный подход стал важным инструментом в современных экономических исследованиях и практиках, играя ключевую роль в стимулировании инноваций и конкурентоспособности. В условиях глобализации и быстрого технологического прогресса, компании сталкиваются с необходимостью адаптироваться к изменениям и искать новые

пути для развития. Кластеры, представляющие собой географически сосредоточенные группы взаимосвязанных компаний и организаций в одной отрасли, создают уникальные условия для обмена знаниями, ресурсами и опытом.

Введение в кластерный подход позволяет понять, как взаимодействие между различными участниками экосистемы способствует инновационному развитию, повышает эффективность и создает новые возможности для бизнеса. Данная концепция не только способствует росту отдельных предприятий, но и формирует устойчивые экономические структуры, способные отвечать на вызовы времени. В этом контексте исследование кластерного подхода становится особенно актуальным для понимания механизмов, которые приводят к созданию инновационной экономики и улучшению качества жизни населения.

Кластер - это группа взаимосвязанных компаний и организаций, которые работают в одной отрасли или сфере и расположены близко друг к другу.

Кластерный подход – это концепция, которая подразумевает создание и развитие географически сосредоточенных групп взаимосвязанных компаний и организаций в определенной отрасли или сфере. Этот подход играет важную роль в формировании инновационной экономики.

Кластерная политика представляет собой совокупность государственных и общественных механизмов, направленных на поддержку кластеров и кластерных инициатив. Она способствует повышению конкурентоспособности регионов и предприятий, входящих в кластеры, развитию институтов, способствующих формированию кластеров, а также внедрению инноваций.

Еще одним важным понятием в кластерном деятельности является «синергия», что означает сотрудничество между хозяйственными субъектами, приводит к превосходству простой суммы действий каждой отдельно.

Кластерный подход получил широкое признание благодаря работам американского экономиста Майкла Портера, который в 1990-х годах начал исследовать влияние кластеров на конкурентоспособность. В своей книге "Конкуренция" (1998) он представил концепцию кластеров как географически сосредоточенных групп взаимосвязанных компаний и организаций, которые работают в одной отрасли или смежных областях.

Майкл Портер выделил несколько ключевых аспектов кластеров:

- Конкуренция и сотрудничество: Кластеры способствуют как конкуренции, так и сотрудничеству между компаниями, что ведет к инновациям и повышению производительности.
- Сетевые эффекты: Близость компаний и организаций позволяет им обмениваться знаниями и ресурсами, что усиливает общую конкурентоспособность региона.

- Поддержка со стороны институтов: Кластеры часто поддерживаются образовательными учреждениями, государственными структурами и другими организациями, что способствует развитию навыков и технологий.

С тех пор кластерный подход стал основой для многих экономических стратегий в разных странах. Он активно используется для разработки региональных программ развития, стимулирования инноваций и повышения конкурентоспособности на международной арене. В результате исследования кластеров стали важной частью экономической теории и практики, а их влияние на развитие экономики продолжает оставаться предметом активного изучения.

Кластерный подход к инновационной экономике оказывает значительное влияние на развитие регионов и отраслей. Ключевые аспекты этого влияния:

- Синергия и сотрудничество: Кластеры способствуют взаимодействию между компаниями, научными учреждениями и государственными органами. Это создает условия для обмена знаниями и опытом, что ускоряет процесс инноваций.
- Увеличение конкурентоспособности: Компании в кластерах могут более эффективно использовать ресурсы, делиться рисками и получать доступ к специализированным услугам и поставщикам, что повышает их конкурентоспособность на рынке.
- Ускорение инноваций: Близость участников кластера позволяет быстрее реагировать на изменения в спросе и технологических трендах, что способствует более быстрому внедрению новых идей и технологий.
- Привлечение инвестиций: Развитые кластеры привлекают внимание инвесторов, так как они демонстрируют высокий потенциал роста и развития, что способствует привлечению дополнительных финансовых ресурсов.
- Создание рабочих мест: Развитие кластеров приводит к созданию новых рабочих мест, что способствует экономическому росту региона и повышению уровня жизни населения.
- Поддержка стартапов: Кластеры часто становятся центрами для стартапов, предоставляя им доступ к ресурсам, менторству и сетям контактов, что увеличивает шансы на успешное развитие.
- Фокус на исследованиях и разработках: Кластеры, особенно в высокотехнологичных отраслях, стимулируют инвестиции в научные исследования и разработки, что ведет к созданию новых технологий и продуктов

Кластеры способствуют обмену знаниями, технологиями и ресурсами, что повышает инновационный потенциал и конкурентоспособность участников. Примеры кластеров включают технологические парки, промышленные зоны и агрокластеры. Одним из успешных реализаций кластерных программ являются:

1. Силиконовая долина в Калифорнии – один из самых известных и успешных кластеров в мире. В долине создаются все условия для деятельности инноваторов, кто создает новшества и инновации в информационно-технологической сфере. Взаимодействие между компаниями помогает им оставаться на шаг вперед в отрасли.
2. Производство автомобили в Японии – является успешной кластерной реализацией в автомобильно-промышленной сфере. Японский автопром, включая такие компании, как Toyota, Honda, Nissan и Subaru, образует мощный кластер, который включает не только самих производителей автомобилей, но и многочисленные поставщики комплектующих, исследовательские институты и образовательные учреждения. Город Тойота стал центром автомобильного кластера, где расположены заводы, поставщики и исследовательские центры. Таким образом, создавая взаимную поддержку между крупными компаниями одной отрасли обгоняют новинками в мировом рынке своих конкурентов.
3. Туризм в Барселоне. Кластер создан в туристической сфере, между крупными отелями, ресторанами и достопримечательностями, объединенными маркетинговыми интересами, что привлекает ежегодно миллионы туристов.

Примеры успешного развития кластерных инициатив среди старых членов Европейского Союза можно увидеть в таких странах, как Австрия, где в земле Верхняя Австрия термин «кластер» был эффективно использован как «бренд» для повышения имиджа региона и привлечения иностранных инвестиций. Также выделяются Великобритания (Шотландия), Испания (Каталония) и Германия (Северный Рейн-Вестфалия). В Центрально-Восточной Европе наиболее эффективным государственно-частным партнерством в области кластерных инициатив можно назвать Словению, где правительство на конкурсной основе выбрало 11 кластеров для целевого финансирования, среди которых наиболее развиты автомобильный, станкостроительный и транспортно-логистический.

С помощью кластерного подхода в государстве можно развивать все отрасли инновационным путем, что и предпринимается в Республике Узбекистан, тоже. Следует отметить, что в последнее время в нашей стране ускорился развитие экономики в связи с кластерной концепцией, которая особенно акцентируется на аграрную и текстильную отрасли. На конец 2019 года в 118 областях Узбекистана были созданы 75 хлопковых кластеров. Одним из первых успешных проектов стало формирование хлопково-текстильного кластера в Бухарской области под маркой "Bukhara Cotton Textile", который в настоящее время курируется ученым. Предприятие «Bek cluster» с применением кластера общей стоимостью 165 миллионов долларов является самым крупным среди отрасли в республике.

Следует отметить, что количество агро-промышленных и фармкластеров ускоренно увеличивается. В целях реализации Постановления

Президента Узбекистана «О создании инновационного научно-производственного фармацевтического кластера «Tashkent Pharma Park» », в Зангиатинском районе Ташкентской области была построена целенаправленная инфраструктура для производства инновационных фармацевтических и медицинских средств. В рамках этого проекта реализуется более 14 инновационных проектов, общая сумма которой составляет 276 миллиона долларов. Данный крупно - масштабный проект охватил более 1700 рабочих мест, что уменьшает количества безработицы страны.

Кластерная концепция стала инновацией для современных государств и неотъемлемой стимуляцией высоко - технологического развития. В связи с этим имеем право сказать, что кластеры играют важную роль в развитии экономической независимости каждого региона. Такой подход предопределяет развитие каждой отрасли экономики и определяет приоритетные проекты.

Основным преимуществам также относятся: инновационное развитие отрасли, снижение безработицы, улучшение сотрудничество с иностранными, передовыми компаниями, эффективность работы и максимальная прибыль.

Для того, чтобы успешно реализовать кластерные проекты, по всем регионам республики следует создать кластерные институты, что своей очередью будет драйвером развития каждого региона по специально направленным отраслям. Также, хотелось бы предложить: применить кластеризацию в таких отраслях как туризм. Исходя из зарубежного опыта, города Барселоны. В современном отрасли IT, что приведет к масштабному развитию и привлечению большого объема инвестиций в данную отрасль, к созданию стартапов и новшеств для блага государства. А также, в энергетику, создать совместный кластер возобновляемой энергии. Например, Узбекистан-Германия, в ветроэнергетике, так как Германия имеет огромный опыт и инновационные технологии в данной сфере.

Учитывая вышесказанное, следует отметить, что правильное определение и успешная реализация кластеров в каждом регионе, приведет к росту экономики и процветанию страны в целом.

Литература

1. Майкл Портер //«Конкурентная стратегия», 2016
2. Артем Глубокий //«Кластерный подход: экономический рост и инновационные кластеры», 2017
3. Кластерный подход: основные принципы и преимущества // https://alfacasting.ru/faq/klasternyi-podxod-osnovnye-principy-i-preimushhestva // 10.10.2022
4. Махкамов, У. (2020). Кластерная политика: зарубежный опыт кластеризации экономики и перспективы Узбекистана //https://inlibrary.uz/index.php/economy_education/article/view/7076

АҲОЛИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТУРМУШ ШАРОИТЛАРИНИ ЯХШИЛАШДА ФУҚАРОЛАРГА УЙ-ЖОЙ СОТИБ ОЛИШГА БЕРИЛАЁТГАН СУБСИДИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Баратов Саъдулла Норжигит ўғли, и.ф.ф.д.,
ТДИУ Самарқанд филиали катта ўқитувчиси
s-baratov@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш орқали даромади юқори бўлмаган ҳамда уй-жой шароитларини яхшилашга муҳтож бўлган оилаларни уй-жой билан таъминлашда давлат томонидан берилаётган субсидияларнинг ўрни тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: субсидия, ипотека кредити, аҳоли даромади, давлат бюджети.

Юртимизда сўнги йилларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, турмуш фаровонлиги ошириш борасида ҳар томонлама изчил ҳамда самарали ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Ишлаб чиқилаётган дастурлар, амалга оширилаётган чора-тадбирлар бевосита эҳтиёжманд аҳолига кўмак кўрсатишга, уларни доимий даромад манбаига эга бўлишларига имконият яратишга ҳамда яшаш шароитларини яҳшилашга хусусан, уй-жой билан тамъминланганлик даражасини оширишга йўналтирилмоқда (ПФ-51. 2023).

Иқтисодий адабиётлардан бизга маълумки аҳоли турмуш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар тизимида турар жой шароитлари муҳим бўғин ҳисобланади. Бу борада мамлакатимизда аҳолини арзон ва сифатли уй-жойлар билан таҳминлаш мақсадида уй-жой сотиб олиш ёки якка тартибдаги уй-жойларни қуриш ва реконструкция қилиш учун фуқароларга субсидия тўлаш амалиёти қўлланилиб келинмоқда.

Бугунги кунда ҳукуматимиз томонидан даромади юқори бўлмаган ва уй-жой шароитларини яхшилашга муҳтож бўлган фуқароларни аниқлаш мезонларини, субсидияни ҳисоблаш ва тўлаш тартибини белгиловчи бир қанча меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ипотека кредити механизмларини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2019 йил 28 ноябрдаги ПФ-5886-сон, «Бозор тамойилларига асосланган ипотека кредитларини ажратиш орқали аҳолини уй-жой билан таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2021 йил 11 мартдаги ПФ-6186-сон, «Бозор тамойилларига асосланган ипотека кредитлари орқали аҳолини уй-жой билан таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2021 йил 9 декабрдаги ПФ-33-сон Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Уй-жой сотиб олиш ёки якка тартибдаги уй-жойларни қуриш ва реконструкция қилиш учун фуқароларга субсидия тўлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 2020 йил 25 мартдаги 182-сонли қарори шулар жумласидандир.

Юқорида келтирилган фармонлар ва қарорга асосан субсидия - ипотека кредитлари асосида уй-жой сотиб олиш учун бошланғич бадал ва (ёки) кредит фоизининг бир қисмини қоплаш мақсадида давлат бюджетидан фуқаро учун

банкда унинг номига очилган тегишли ҳисобварағига ўтказилган маблағ (қайтариб берилмайди) бўлиб, шаҳар ва қишлоқ жойларда қурилган бирламчи бозордаги уй-жойларни сотиб олишга ажратилган ипотека кредитлари бўйича субсидия тўланадиган талабгорларни танлаш комиссия ва масъул ташкилотлар томонидан қонунийлик, шаффофлик, адолат ва ҳаққонийлик тамойиллари асосида амалга оширилади (ПФ-5886. 2019).

Ипотека кредитлари бўйича бошланғич бадал ва фоиз харажатларининг бир қисмини қоплаш учун субсидия олишга, 18 ёшдан 60 ёшгача бўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароси ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Субсидия:

а) квартираларни сотиб олиш учун:

бошланғич бадалнинг бир қисмини тўлаш билан боғлиқ харажатларни қоплаш учун бошланғич бадал субсидиясининг ҳар йил учун қатъий белгиланган миқдорида ва биринчи беш йил давомида ипотека кредити бўйича фоиз тўловлари билан боғлиқ харажатларни қоплаш учун 10 фоизлик пунктдан ошган қисмига тўланади;

б) якка тартибдаги уй-жойларни қуриш ва реконструкция қилиш учун ажратилган ипотека кредитларининг биринчи беш йил давомида фоизларини қоплаш учун — Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларида 10 фоизлик пунктдан ошган қисмига тўланади.

Квартираларни сотиб олиш ёки якка тартибдаги уй-жойларни қуриш ва реконструкция қилиш учун ажратиладиган ипотека кредити бўйича фоиз харажатларининг бир қисмини биринчи 5 йил давомида қоплаш мақсадида Давлат бюджетидан ажратиладиган субсидия миқдори қуйидаги тартибда ҳисобланади:

ипотека кредити бўйича фоиз харажатларининг бир қисмини қоплаш учун тўланадиган субсидия суммаси қуйидаги формула билан аниқланади:

$$СМ = КС * (АФ — БФ)$$

бунда:

СМ — ипотека кредити бўйича фоиз харажатларининг бир қисмини қоплаш учун тўланадиган субсидия суммаси;

КС — ипотека кредити бўйича асосий қарзнинг қолдиқ суммаси;

АФ — ипотека кредити шартномасида тижорат банки ҳамда ариза берувчи келишувига асосан белгиланган фоиз ставкаси;

БФ — 10 фоизлик пункт.

Бунда якка тартибдаги уй-жойни қуриш ва реконструкция қилиш учун ажратилган ипотека кредитлари бўйича субсидия ушбу якка тартибдаги уй-жойлар қуриб битказилгандан ва/ёки реконструкция қилингандан сўнг кадастр ҳужжатлари расмийлаштирилган ойдан кейинги ойдан бошлаб тўланади.

Уй-жойга муҳтож фуқароларни аниқлашнинг ижтимоий мезонлари қуйидагича белгиланган (ВМҚ-128. 2020).

1-жадвал

Т/р	Мезонлар	Балл	Масъул орган
I. Ариза берувчи ва/ёки унинг оиласининг даромади (меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори — МҲТЭКМ асосида)			
Ҳудудларда (Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар)			
1.	МҲТЭКМнинг 2,7 га тенг ва кўп бўлган, 7,0 га тенг ва кам бўлган	10	Туман (шаҳар) давлат солиқ инспекцияси
2.	МҲТЭКМнинг 7,0 дан кўп бўлган, 7,5 га тенг ва кам бўлган	6	
3.	МҲТЭКМнинг 7,5 дан кўп бўлган, 8,0 га тенг ва кам бўлган	2	
Тошкент шаҳрида			
1.	МҲТЭКМнинг 2,7 дан га тенг ва кўп бўлган 8,0 га тенг ва кам бўлган	10	Туман (шаҳар) давлат солиқ инспекцияси
2.	МҲТЭКМнинг 8,0 дан кўп бўлган 8,5 га тенг ва кам бўлган	6	
3.	МҲТЭКМнинг 8,5 дан кўп бўлган 9,2 га тенг ва кам бўлган	2	
II. Ҳозирги турар жой мақоми*			
1.	Ижара (эр-хотиннинг ўз мулкида уй-жойи мавжуд эмас)	20	Туман (шаҳар) давлат солиқ инспекцияси, Давлат кадастрлари палатасининг ҳудудий бошқармаси
2.	Эгасининг рухсати билан текин турар жой (эр-хотиннинг ўз мулкида уй-жойи мавжуд эмас)		
3.	Ариза берувчининг ўз мулкида якка тартибдаги уй-жойи мавжудлиги (якка тартибдаги уй-жой қуриш ва реконструкция қилиш учун)		
III. Ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган айрим шахслар			
1.	«labor-migration» дастурида рўйхатдан ўтган меҳнат мигранти	10	Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги (subsidiya.idm.uz дастурий тизимида автоматлаштирилган тарзда)
2.	Олис ва чекка ҳудудларда жойлашган бюджет ташкилотларига бошқа ҳудудлардан меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун келган олий маълумотли мутахассис ва (ёки) тиббиёт ходими	10	Туман (шаҳар) ҳокимлиги молия бўлими
3.	Ёш оилалар, шу жумладан, 30 ёшдан ошмаган фуқаролар	10	Ешлар ишлари агентлигининг туман (шаҳар) бўлими
4.	Оғир ижтимоий вазиятга тушиб қолган аёллар**	10	Туман (шаҳар) оила ва хотин-қизлар бўлими
IV. Ариза берувчи ва унинг оиласидаги шахсларнинг қуйидаги тоифага мансублиги***			
1.	Биринчи гуруҳ ногиронлиги бўлган шахс	10	

2.	Сурункали касалликнинг оғир турларидан азоб чекувчи	10	Туман тиббиёт бирлашмаси хулосаси
3.	Оғир ногиронликка олиб келувчи касалликка чалинган болани парваришлаётган	10	
Жами балл:		**50**	

Изоҳ:

* Тўлиқ ўз мулкида уй-жойга эга бўлган оилалар (эр ёки хотин)га субсидия ажратилмайди (якка тартибдаги уй-жой қуриш ва реконструкция қилиш бундан мустасно).

** III бўлимдаги «Оғир ижтимоий вазиятга тушиб қолган аёллар» мезони бўйича 10 балл олган номзодларга IV бўлим мезонлари бўйича балл берилмайди.

Шунингдек, IV бўлим мезонлари бўйича 10 балл олган номзодларга III бўлимдаги «Оғир ижтимоий вазиятга тушиб қолган аёллар» мезони бўйича балл берилмайди.

*** III ва IV бўлимлар бўйича балл битта мезонга берилади.

Ижтимоий мезонлар асосида баҳоланган ариза берувчи 30 ва ундан юқори балл тўплаган тақдирда, талабгор сифатида тан олиниб, квартира сотиб олиш ёки якка тартибдаги уй-жойларни қуриш ва реконструкция қилиш учун ипотека кредити бўйича субсидия олишга ҳақли деб ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни таъкидлаш лозимки бугунги кунда мамлакатимизда аҳолини уй-жой билан таъминлашда давлат бюджетидан субсидия ажратиш амалиётига алоҳида эътибор қаратилиши натижасида инсонларнинг яшаш шароитлари тобора яхшиланмоқда. Бу борада амалга оширилаётган ислоҳотлар ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 13 апрелдаги “2023 йилда бозор тамойилларига асосланган ипотека кредитлари орқали аҳолини уй-жой билан таъминлаш дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-51-сонли фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президенлтининг «Ипотека кредити механизмларини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2019 йил 28 ноябрдаги ПФ-5886-сон фармони
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Уй-жой сотиб олиш ёки якка тартибдаги уй-жойларни қуриш ва реконструкция қилиш учун фуқароларга субсидия тўлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 2020 йил 25 мартдаги 182-сонли қарори

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH – O'ZBEKISTONDA KAMBAG`ALLIKNI QISQAETIRISHNING MUHIM OMILI

Amanbayev Ikrom Ilhomovich,
Ma'mun universiteti, o'qituvchisi
ikrom.amanbaev@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yanada yuksalishi, mamlakat hududida kambagallikni qisqartirish va aholi bandligini ta'minlash chora tadbirlari to'g'risidagi qarashlar va takliflar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, ehtiyojmand tovarlar, bandlik, ishchi kuchi, kambag'allik.

Аннотация. В данной статье изложены мнения и предложения о мерах по дальнейшему развитию малого бизнеса и частного предпринимательства, сокращению бедности в стране и обеспечению занятости населения.

Ключевые слова: Малый бизнес и частное предпринимательство, товары первой необходимости, занятость, рабочая сила, бедность.

Annotation. This article contains views and proposals on measures to further increase small business and private entrepreneurship, reduce poverty in the country and ensure employment of the population.

Keywords: Small business and private entrepreneurship, essential goods, employment, workforce, poverty.

Yurtimizda olib borilayot iqtisodiy – ishtimoiy sohalardagi harakatlar natijasi shuni ko'rsatadiki, kichik biznes iqtisodiy yuksalishning asosiy ustuni hisoblanadi. Qolaversa kichik biznes, mamlakat makroiqtisodiy ko'rsatkichlarini yuqori pag'onaga chiqishida, diversifikatsiya sharoitida milliy iqtisodiyotimizni barqaror o'sishi va uning raqobatbardoshligini oshirishda muhim o'rin kasb etmoqda.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 29-maqsadiga ko'ra, tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy sektorning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish belgilangan. Muhim vazifalar sifatida hududlarda 200 ta yangi sanoat zonalarini tashkil etish va biznes-inkubatorlar tizimini rivojlantirish, sharoiti og'ir bo'lgan tumanlarda tadbirkorlikni rivojlantirish uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, hududlarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, ishsizlik va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha mavjud tuzilmalar faoliyatini o'rganish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish va xususiy sektorga keng yo'l ochish, iqtisodiy munosabatlarda erkin bozor tamoyillarini joriy etishni kengaytirish kabilar alohida belgilab qo'yilgan (PF-60-son, 29 – maqsad).

Mamlakat hududlarida kambag'allikni qisqartirish va ahohili bandligini oshirish, o'zini o'zini band qilish hamda qiyin sharoitlarda yuqori samaradorlikga

erishish yo’lida xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Izlanishlar natijasi shuni ko’rsatadiki, respublika mikyosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik raqobatdoshliligini oshirish, ularning o’z faoliyati doirasida kengayib, madernizatsiyalshib, takomillashib boorish majburiyatini tug’diradi.

Ammo, imtiyoz va pereferensiyalarga ega, davlat tamonidan qo’llab quvvatlanayotgan korxonalar miqdoriy chegaralari, ba’zi holatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga yuqoridagi majburiyatlarni bajarishda bir qancha to’sqinliklar keltirib chiqaradi. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasining yuksalishi, kichik biznes sub'ektlari uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar natijasida iqtisodiy salohiyati ortgan ko'plab korxonalar mazkur imtiyozlardan foydalanishni davom ettirish maqsadida o'z xodimlari sonini belgilangan miqdoriy chegara doirasida saqlab qolishga harakat qilmoqdalar. Bu esa, ularning yiriklashish jarayoniga to'sqinlik qilmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning asosiy funksiyalaridan biri mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi uchun zarur bo'ladigan asosiy indikatorlarni qisqa muddat ichida ta'minlab berishi bilan ajralib turadi. Ya'ni kichik biznes mamlakat ichki bozorida ehtiyojmand bo'lgan tovar va xizmatlar bilan to'ldiradigan, iqtisodiyotning tarkibiy tuzilmasini belgilab beradigan eng muhim soha hisoblanadi. Shuningdek mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun ish bilan bandligini va daromadlarini oshirish hamda mulkdorlar sinfini shakllantirishda eng asosiy omil va manba bo'lib xizmat qiladi. Umuman kichik biznesning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati:

- mamlakat yalpi milliy mahsulotining tarkib va miqdorjihatdan ko'payishini ta'minlaydi;
- mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun zamin yaratib beradi;
- aholining joriy daromadlari va jamg'armalarining oshishiga hamda farovonlik darajasini ko'tarilishiga zamin yaratadi;
- sohaviy va mintaqaviy yakka hokimlikni bartaraf etishi;
- davlat byudjet mablag'larining bir me'yorda bo'lishini ta'minlaydi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatda faol eshtirok etadi;
- resurslardan oqilona foydalanish;
- yangi texnika-texnologiya, asbob-uskunalarni ishlab chiqarishga joriy etish va mehnat unumdorligini oshiradi.

Qashshoqlik - bu shaxs yoki ijtimoiy guruhning iqtisodiy holati bo'lib, unda ular hayot, mehnat qobiliyatini saqlab qolish va nasl berish uchun zarur bo'lgan minimal ehtiyojlarning ma'lum bir doirasini qondira olmaydi. Qashshoqlik ma'lum bir jamiyatdagi turmush darajasining umumiy standartiga bog'liq va shuning uchun nisbiy tushunchadir.

Qashshoqlik bugungi kunda dunyo miqyosida global muammodir. Bu esa mamlakat aholisining katta qismini rivojlanish resurslaridan foydalanish imkoniyatini cheklaydi: yuqori maoshli ish, sifatli ta'lim va sog'liqni saqlash

xizmatlari, bolalar va yoshlarni muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish imkoniyatlari va boshqalar.

Ekspertlar uchun qashshoqlik muammosini bartaraf etishdagi eng muhim vazifalaridan biri bu – qashshoqlikning turli guruhlarini ajratishdir:

- Qashshoqlik. Bu guruhga mansub bo'lgan odamlar hayotning fiziologik minimal darajasiga ega emaslar. Ular doimiy to'yib ovqatlanmaslik yoqasida turganlar yoki bu chegaradan tashqaridagilardir.
- Ehtiyoj, o'rtacha qashshoqlik darajasi. Oddiy fiziologik ehtiyojlar uchun etarli resursga ega bo'lgan, ammo ijtimoiy ehtiyojlarni vaholanki eng oddiylarini ham qondirish imkoniga ega bo'lmagan aholi guruhlarini oz ichiga oladi.
  Shu va shunga o'xshash vaziyatda, daromadlari real yashash darajasidan kam, ammo uning yarmidan yoki uchdan ikki qismidan ko'p bo'lgan odamlar paydo bo'ladi.
- Ta'minlanmaslik yoki etarli darajada ta'minlanmaslik, o'rtacha qashshoqlik. Yashash oylik maoshi ta'minlangan, ammo boylik yo'q. Shu asosda qashshoqlik va uning chegaralarini o'lchashga qaratilgan yo'nalishlar ajralib turadi.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2018 yilda O'zbekistonda 15-24 yoshdagi ayollar o'rtasida ishsizlik 25 foizdan, shu yosh toifasidagi erkaklar orasida esa 13 foizni tashkil etgan. Qirg'iziston Respublikasida 15-28 yoshdagi ayollarning 15 foizi ishsiz bo'lgan, shu yosh toifasidagi erkaklar orasida bu ko'rsatkich 9 foizni tashkil etgan.

2021-yilda ayollarning ishchi kuchidagi ulushi erkaklarnikidan 28 foiz punktga past bo‘lgan. Bu Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi (yuqori daromadli davlatlar bundan mustasno) bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichdan yuqori bo‘lib, 19 foiz punktni tashkil etadi.

O‘zbekistonda yosh ayollar o‘rtasida ishsizlik darajasi 15,5 foizni, yigitlar orasida esa 10 foizni tashkil etadi. O‘qimaydigan, ishlamaydigan yoki kasbiy tayyorgarlikdan o‘tmagan yosh ayollar ulushi 42% ni tashkil qiladi, erkaklarda esa 8,8%. Bundan tashqari, ish haqini to‘lashda ham jiddiy gender tengsizligi bor, ayollarning maoshi erkaklarnikiga qaraganda 34% kam. Bu global o‘rtacha 20% dan oshadi.

Ish haqining pastligi va ayollar bandligi O‘zbekistonda iqtisodiy o‘sishga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda va qashshoqlikni kuchaytirmoqda. Agar xotin-qizlar erkaklar bilan birdek iqtisodiy faoliyatda qatnashsa, O‘zbekistonda milliy daromad 29 foizga oshadi. Ayollarning erkaklar bilan bir xil darajada maosh olishini ta’minlash 700 mingdan ortiq odamni qashshoqlikdan chiqarishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining 2018-yildagi hisob-kitoblariga ko'ra, oziqlanishga asoslangan qashshoqlik darajasi 11,4% ni tashkil etdi. Jahon bankining hisob-kitoblarigako'ra, xalqaro qashshoqlik darajasiga asoslangan qashshoqlik darajasi 9,6 foizni tashkil etdi, qashshoqlik darajasi esa 3,2 dollarni tashkil etdi. kuniga 36,6% va qashshoqlik darajasi 5,5 dollarni tashkil etadi kuniga. Shu bilan birga, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Andijon viloyatlari va

Qoraqalpog'iston Respublikasida kambag'allikning yuqori darajasi kuzatilmoqda. O'zbekistonda kam ta'minlanganlikning yanada batafsil tasviri, shuningdek, mamlakatda kam ta'minlanganlikka qarshi kurashish bo'yicha asosiy chora-tadbirlar va tavsiyalar mazmunini oldindan belgilab beruvchi uy xo'jaliklarining kam ta'minlanganligining shakllangan profili shaklida ham taqdim etilishi mumkin. Shunday qilib, ushbu sohada nisbatan yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, kam ta'minlangan oila 7 kishidan iborat bo'lib, uy xo'jaligi boshlig'ining o'rtacha yoshi 50 yoshdan oshgan va u oliy ma'lumotga ega emas. 11% da kam ta'minlangan uy xo'jaligi boshlig'i ishsiz, 93% da oliy ma'lumotga ega emas va atigi 24% o'rta maxsus ma'lumotga ega. Kam ta'minlangan uy xo'jaliklarining 43 foizi doimiy ish bilan ta'minlanmaydi, 11 foizi esa ishsiz hisoblanadi. 93% Markaziy isitish tizimiga ulanmagan, 96% -Markaziy kanalizatsiya tizimiga kirish imkoni yo'q, 66% -Markaziy suv ta'minotiga ulanmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son 29 – maqsad (https://lex.uz/docs/-5841063) (1)
2. Мусаева Ж. К. Стратегия и потенциал развития производства //Ученый XXI века. –2017. –С. 80. (2)
3. https://anhor.uz/uzl/news/ozbekistonda-ishlamaydigan-va-oqimaydigan-ayollar-soni/?ysclid=m1al1pw0w872386939 (3)
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "20222026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni// www.lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 24-yanvardagi"Respublikada ishlab chiqarishni rivojlantirish va sanoat kooperasiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-99-son Qarori// www.lex.uz
6. Nikki.LaMarko.https://smallbusiness.chron.com/problems-smallscale-businesses-12355.html
7. Jay Conrad Levinson, Paul R. J. Hanley. The Guerrilla Marketing Revolution: Precision Persuasion of the Unconscious Mind. —Piatkus Books, 2005. —192 p. —ISBN 978-0749926113.
8. Kotler, P. (1998) Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, and Control. 9th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River.
9. Karomatovna M. J., Rustambek R. BILIMLARGA ASOSLANGAN RAQAMLI IQTSODİYOTNI RIVOJLANTİRISH OMILLARI //САМАРҚАНДДАВЛАТУНИВЕРСИТЕТИ. –2021. –С. 505.
10. Mukhsinov B., Yuldasheva S. Jamila Musaeva International journal of advanced science and technology vol. 29, no. 5, (2020) //issn. –2005. –Т. 4238. –С. 1922-1926.
11. Очилов СБОСБ, Худайбердиева О.К., Мехринисо К. ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ МЕТОД ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ НА ОСНОВЕ КОРРЕЛЯЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ

//Американский журнал социальных наук и инноваций в образовании. – 2023. –Т. 5. –No. 04. –С. 21-27.
12. Курбановна, Худайбердиева Айшаи Убайтова Мохитабон. «СОВРЕМЕННЫЕ КЛАСТЕРЫ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ ЯВЛЯЮТСЯ ЭФФЕКТИВНЫМ СРЕДСТВОМ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ». Новости образования: исследование XXI века 1.11 (2023): 177-185.

MIJOZLARGA YO‘NALTIRILGANLIK KONSEPSIYASIASOSIDA BIZNESDARAQAMLI MARKETING TIZIMLARINI RIVOJLANTIRISH

Rajabova Mohichehra Abduxoliqovna
Buxoro davlat universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mijozlarga yo‘naltirilganlik konsepsiyasi asosida biznesda raqamli marketing tizimlarini rivojlantirish jarayoni o‘rganilgan. Asosiy e’tibor mijozlarning ehtiyojlari va ularning xatti-harakatlarini tushunishga qaratilgan marketing strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratilgan. Maqolada raqamli marketing vositalari, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, veb-saytlar, email marketing va SEO kabi usullar yordamida mijozlarga yanada moslashuvchan va samarali xizmat ko‘rsatishning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, mijozlar bilan aloqani o‘rnatish va ularning sodiqligini oshirish uchun raqamli marketing vositalarining qo‘llanilishi batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Mijozlarga yo‘naltirilganlik, raqamli marketing, marketing strategiyalari, mijoz sodiqligi, ijtimoiy tarmoqlar, SEO, email marketing, mijoz xatti-harakatlari.

Аннотация. В данной статье изучен процесс развития систем цифрового маркетинга в бизнесе на основе концепции ориентированности на клиента. Основное внимание уделено разработке и внедрению маркетинговых стратегий, направленных на понимание потребностей клиентов и их поведения. В статье анализируется важность предоставления более гибкого и эффективного обслуживания с помощью инструментов цифрового маркетинга, таких как социальные сети, веб-сайты, email маркетинг и SEO. Также подробно рассмотрено использование цифровых маркетинговых инструментов для установления связи с клиентами и повышения их лояльности.

Ключевые слова: Ориентированность на клиента, цифровой маркетинг, маркетинговые стратегии, лояльность клиента, социальные сети, SEO, email маркетинг, поведение клиентов.

Annotation. This article explores the process of developing digital marketing systems in business based on the concept of customer orientation. The focus is on creating and implementing marketing strategies aimed at understanding customer needs and behavior. The article analyzes the importance of providing more flexible and efficient services through digital marketing tools such as social media, websites,

email marketing, and SEO. It also elaborates on the application of digital marketing tools to establish customer relationships and increase customer loyalty.

Keywords: Customer orientation, digital marketing, marketing strategies, customer loyalty, social media, SEO, email marketing, customer behavior.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanib, ular biznes faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Xususan, raqamli marketing korxonalar uchun mijozlar bilan samarali aloqani yo‘lga qo‘yish, ularning ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish va ularga moslashgan xizmatlar ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Mijozlarga yo‘naltirilganlik konsepsiyasi bu jarayonda markaziy o‘rinni egallaydi, chunki bu yondashuv mijozlarning xatti-harakatlarini va ularning talablari asosida marketing strategiyalarini ishlab chiqishga asoslanadi. Biznesda raqamli marketing tizimlarini rivojlantirish orqali korxonalar nafaqat o‘z mahsulot va xizmatlarini samarali reklama qilishlari, balki mijozlar sodiqligini oshirish, brend imidjini yaxshilash va raqobatda ustunlikka erishishlari mumkin. Shu bilan birga, raqamli marketing vositalaridan, masalan, ijtimoiy tarmoqlar, email marketing, qidiruv tizimlarini optimallashtirish (SEO), kontent marketingi kabi usullardan foydalanish, mijozlar bilan o‘zaro aloqani doimiy ravishda rivojlantirib borish imkonini beradi. Ushbu maqola raqamli marketing tizimlarini mijozlarga yo‘naltirilganlik tamoyili asosida rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi.

Mijozlarga yo‘naltirilganlik konsepsiyasi raqamli marketing tizimlarini rivojlantirishda markaziy o‘rinni egallaydi, chunki bu yondashuv korxonalarga mijozlar ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish, ularga moslashgan strategiyalar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish imkonini beradi. Shu sababli, biznesning raqamli marketing faoliyatida mijozlarni markaziy nuqtaga qo‘yish marketing samaradorligini oshiradi (Kotler, 2015).

Mijozlarga yo‘naltirilganlik (customer-centricity) – bu strategiya bo‘lib, u korxona faoliyatini mijozlarning ehtiyojlari, istaklari va qoniqish darajalariga qarab shakllantirishni nazarda tutadi. Bugungi raqamli davrda korxonalar o‘z mijozlari bilan turli raqamli vositalar orqali aloqada bo‘lib, ularni chuqurroq o‘rganish imkoniyatiga ega. Shu o‘rinda, ijtimoiy tarmoqlar, veb-saytlar va email marketing asosiy vositalardan biri sifatida raqamli marketingda keng qo‘llaniladi.

Ijtimoiy tarmoqlar orqali mijozlarning fikr-mulohazalarini yig‘ish va ularga individual yondashish raqamli marketingning samaradorligini oshiradi. Bu esa korxonalarga nafaqat mahsulotlarini takomillashtirishga, balki mijozlarga shaxsiy e'tibor berishga ham imkon beradi (Smith, 2018). Email marketing esa mijozlarga maqsadli va to‘g‘ridan-to‘g‘ri axborot yetkazib berishning samarali vositasi hisoblanadi (Godin, 2016). Bu orqali korxonalar mijozlar bilan o‘zaro aloqani saqlab turib, ularning sodiqligini oshirishi mumkin.

Raqamli marketing vositalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar, SEO (Search Engine Optimization) va kontent marketing kabi usullar bugungi raqamli iqtisodiyotda eng muhim hisoblanadi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar yordamida korxonalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri mijozlar bilan aloqada bo‘lishadi, ularning

ehtiyojlarini tushunishadi va yangi takliflar yaratishda foydalanuvchi tajribasiga tayangan holda qaror qabul qilishadi (Chaffey, 2019). SEO esa biznesning onlayn mavjudligini oshirishda va yangi mijozlarni jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi, chunki qidiruv tizimlarida yuqori o‘rinda turish orqali korxonalar raqobat ustunligini qo‘lga kiritadilar (Holliman va Rowley, 2014).

Mijozlarning sodiqligini oshirishda raqamli marketingning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Mijozlar sodiqligi (customer loyalty) raqamli marketingning eng muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mijozlarga doimiy va shaxsiylashtirilgan xizmat ko‘rsatish, ularni takroriy xaridlar qilishga undaydi. Bu jarayonda raqamli marketing vositalari, jumladan, mijozlar haqida to‘plangan ma'lumotlarni tahlil qilish va ular bilan aloqani shaxsiylashtirish orqali korxonalar mijozlar sodiqligini oshirishi mumkin (Stone, 2020).

Mijozlarga yo‘naltirilganlik konsepsiyasi biznesning raqamli marketing tizimlarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali korxonalar nafaqat raqobatda ustunlikka erishishadi, balki mijozlarning uzoq muddatli sodiqligini ham ta'minlashadi. Shu sababli, raqamli marketingda mijozlarning ehtiyojlari va ularning xatti-harakatlariga e'tibor berish bugungi bozorda muvaffaqiyatning kaliti sifatida e'tirof etilmoqda.

Bugungi raqamli davrda korxonalar uchun raqamli marketing vositalaridan foydalanish nafaqat yangi mijozlarni jalb qilish, balki mavjud mijozlarning sodiqligini oshirishda ham muhim rol o‘ynamoqda. Mijozlarning sodiqligi – bu korxonaga doimiy ravishda qaytib keladigan va takroriy xaridlarni amalga oshiradigan mijozlarni anglatadi. Bu jarayonda raqamli marketing strategiyalarining o‘ziga xos jihatlari mijozlar bilan doimiy va shaxsiylashtirilgan aloqani o‘rnatishga imkon beradi (Stone, 2020).

Tadqiqot jarayonida mijozlarning sodiqligini oshirishning bir qator usullari aniqlangan bo’lib, ularga quyidagilar kiradi.

1. Shaxsiylashtirilgan tajriba. Mijozlarning sodiqligini oshirishning asosiy usullaridan biri – bu shaxsiylashtirilgan tajriba yaratishdir. Bugungi raqamli marketing vositalari korxonalarga mijozlar haqida katta hajmdagi ma'lumotlarni to‘plash va tahlil qilish imkonini beradi. Shu orqali har bir mijozning ehtiyojlari va afzalliklari chuqur tahlil qilinib, ularga moslashtirilgan reklama, taklif va xizmatlarni taqdim etish mumkin. Masalan, email marketing orqali har bir mijozga uning o‘ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan xabarlar va maxsus takliflar yuborilishi mijozlarni o‘ziga jalb qilishning samarali usuli hisoblanadi (Godin, 2016).

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali mijozlarning qiziqishlari va xatti-harakatlarini kuzatish, ularga maqsadli kontent yaratish ham ularning sodiqligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Facebook yoki Instagram reklamalari orqali mijozlar qanday mahsulot yoki xizmatlarga ko‘proq qiziqish bildirishlarini aniqlash va ularga mos takliflarni yaratish mijozlar bilan yaqinroq aloqani ta’minlaydi (Chaffey, 2019).

2. Mijozlar bilan doimiy aloqa va ularni jalb qilish. Mijozlarning sodiqligini oshirishda ularni doimiy ravishda korxona bilan aloqada ushlab turish va jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va email orqali mijozlar bilan muntazam ravishda aloqada bo‘lish samarali hisoblanadi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar orqali korxona mijozlari bilan bevosita muloqot qilish, ularga javob qaytarish va takliflar yaratish orqali mijozlar bilan aloqani yanada mustahkamlash mumkin (Smith, 2018).

Bundan tashqari, blog yoki kontent marketing yordamida mijozlarga qimmatli va foydali ma'lumotlar taqdim etish orqali ularning brendga bo‘lgan ishonchini oshirish mumkin. Masalan, mijozlar qiziqadigan mavzularda maqolalar, videolar yoki qiziqarli kontent yaratish orqali korxona ularni qayta-qayta jalb qilishi va o‘ziga qaratishi mumkin (Holliman va Rowley, 2014).

3. Mukofotlash tizimlari va sodiqlik dasturlari. Mijozlarning sodiqligini oshirishda raqamli marketing orqali mukofotlash tizimlarini ishlab chiqish juda samarali usuldir. Bu jarayonda sodiqlik dasturlari mijozlarni takroriy xarid qilishga undashda asosiy rol o‘ynaydi. Masalan, ko‘plab korxonalar mijozlarga sodiqlik kartalari, bonus ballari yoki maxsus chegirmalar orqali ularni rag‘batlantiradi. Ushbu rag‘batlantirish tizimlari orqali mijozlar o‘zlarini qadrlangan his qilib, brendga bo‘lgan sodiqligini oshiradilar (Kotler, 2015).

Mukofotlash tizimlarining raqamli marketing bilan birga ishlatilishi orqali bu jarayon yanada samarali bo‘ladi. Masalan, raqamli platformalar orqali mijozlar o‘zlarining bonuslar darajasini kuzatishlari, maxsus takliflardan foydalanishlari va o‘z mukofotlarini olishlari mumkin. Bunday shaffof va qulay tizim mijozlar uchun qo‘shimcha rag‘bat bo‘lib xizmat qiladi (Chaffey, 2019).

4. Mijozlarni o‘rganuvchi algoritmlar va sun'iy intellektdan foydalanish. Raqamli marketingda sun'iy intellekt (AI) va ma'lumotlarga asoslangan algoritmlardan foydalanish mijozlarning sodiqligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. AI vositalari korxonalarga mijozlar xatti-harakatlarini oldindan prognoz qilish va ularga mos takliflar yaratishga yordam beradi. Masalan, mijozlar qaysi mahsulotlarga ko‘proq qiziqish bildirishlarini tahlil qilish va ularga mos keladigan reklama va takliflarni taqdim etish orqali ularning sodiqligi oshiriladi (Stone, 2020).

Shuningdek, chatbotlar yoki avtomatlashtirilgan xizmatlar yordamida mijozlarga tezkor va samarali yordam ko‘rsatish ham mijozlar bilan yaqin aloqani ta’minlaydi. Mijozlar xizmatga tez va oson kirish imkoniyatiga ega bo‘lganda, ularning brendga bo‘lgan sodiqligi oshishi ehtimoli yuqori bo‘ladi (Smith, 2018).

5. Mijozlar bilan ishonchli munosabatlar o‘rnatish. Mijozlar bilan ishonchli munosabatlarni o‘rnatish ularning sodiqligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ishonch – bu mijozlar o‘zlari foydalanadigan xizmat yoki mahsulotning sifatiga ishonch bildirganda yuzaga keladi. Raqamli marketingda mijozlarning ehtiyojlariga mos keladigan xizmatni yetkazib berish, mijozlarga tezkor va aniq javob qaytarish, maxfiylik siyosatiga rioya qilish kabi omillar ishonchli munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi (Chaffey, 2019).

Raqamli marketing vositalari mijozlarning sodiqligini oshirishda kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shaxsiylashtirilgan tajriba yaratish, doimiy aloqa va jalb qilish, mukofotlash tizimlari va sun'iy intellektdan foydalanish orqali korxonalar mijozlar bilan yaqin munosabatlar o‘rnatadi va ularning sodiqligini mustahkamlaydi. Mijozlarning raqamli platformalarda o‘zaro muloqot qilish imkoniyatlari va brendga bo‘lgan ishonchlari korxonaning raqobatbardoshligini oshiradi va uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Chaffey, D. (2019). Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. Pearson.
2. Godin, S. (2016). Email Marketing: Why You Need It and How to Do It Right. Penguin.
3. Holliman, G., & Rowley, J. (2014). Business to business digital content marketing: marketers' perceptions of best practice. Journal of Research in Interactive Marketing, 8(4), 269-293.
4. Kotler, P. (2015). Marketing Management. Pearson.
5. Smith, A. (2018). Social Media Marketing. McGraw-Hill.
6. Stone, M. (2020). The Impact of Digital Marketing on Customer Loyalty.

O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Suyunov Jabbor Maxmudovich
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiy sohani rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining ahamiyati, mintaqaviy xususiyatlari, ular oldida turgan muammolar, bartaraf etish yo‘nalishlari hamda iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi ko‘rsatkichlari to‘g‘risida ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiyot, tadbirkorlik, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy ko‘rsatkichlar, samaradorlik, ishsizlik, yalpi ichki mahsulot, tadbirkor, iqtisodiy o‘sish, eksport, import.

Аннотация. В данной статье представлены научно обоснованные предложения и рекомендации о значении малого бизнеса и субъектов частного предпринимательства в развитии сектора экономики, региональных особенностях, проблемах, с которыми они сталкиваются, направлениях устранения и индикаторах, влияющих на экономический рост.

Ключевые слова: экономика, предпринимательство, малый бизнес, частное предпринимательство, экономические показатели, производительность, безработица, валовой внутренний продукт, предприниматель, экономический рост, экспорт, импорт.

Abstract. This article presents scientifically based proposals and recommendations on the importance of small businesses and private enterprises in the development of the economic sector, regional characteristics, problems they face, areas for elimination and indicators affecting economic growth.

Keywords: economics, entrepreneurship, small business, private entrepreneurship, economic indicators, productivity, unemployment, gross domestic product, entrepreneur, economic growth, export, import.

Mamlakatimizda tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirishga katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Asosiy masala sifatida kreditlashga doir vazifalar me'yoriy-huquqiy jihatdan kafolatlanmoqda. Innovatsiyalar nazariyasi holatini va korxonalarda innovatsion jarayonlarni boshqarishni tashkil etish sharoitlarining tahlili ko‘rsatishicha, innovatsion faoliyatning samaradorligi u qanchalik to‘g‘ri tashkil etilganligiga bog‘liq bo‘ladi. Muayyan korxonada innovatsion faoliyat jarayonlarni tashkil etishning o‘zi jiddiy muammolardan biriga aylanadi. Hozirgi kunda innovatsion jarayonni tashkil etishning ko‘plab modellari ishlab chiqilgan bo‘lib, ularning har biri korxona rivojlanishi darajasidan kelib chiqqan holda, to‘liq yoki qisman foydalanilishi mumkin.

Innovatsion faoliyatning nazariy uslubiy asoslari iqtisodchi olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilgan bo‘lib, ular tomonidan tarli xil fikrlar bildirilgan. Innovatsiya nazariyasini ishlab chiqishda yana bir texnologik bosqichlarning evolyusiyasi bilan bog'liq muammolarni birinchi marta rus olimi N.D.Kondratiyev[8] o‘zining “Uzun to‘lqinlar” nazariyasi asarida o‘z izlanishlari natijasida olingan fikrlarini bildirgan. Amerikalik iqtisodchi olim J.Brayt(1)[9] - Innovatsiya jarayoni ilm va texnika, tadbirkorlik va boshqaruvni o‘zida birlashtiruvchi innovatsiyalarning tijoratlashuviga qaratilgan iqtisodiy faoliyatdir degan g‘oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha, innovatsiya jarayoni g‘oya paydo bo‘lishidan boshlab, tijorat asosida hayotga tadbiq etish jarayonigacha bo‘lgan barcha bosqichni o‘z ichiga oladi, deb ta‘kidlaydi. Yana bir rus iqtisodchi olimi B.A.Makarenko “ilmiy ishlarida innovatsiyalar mohiyatini to‘liq va atroflicha yoritib berilgan. U bergan ta'rifga ko‘ra, innovatsiyani mazmun va mohiyati:

- texnika va texnologiya avlodi almashinuvini ta‘minlash maqsadida iqtisodiyotga mablag‘ yo‘naltirish;
- fan-texnika taraqqiyotining mas‘uli bo‘lgan yangi texnika, texnologiyadan samarali foydalanish;
- yangi g‘oyalarni ishlab chiqish, sintezlash, yangi nazariya va modellarni yaratish va ularni hayotga tatbiq etishdan iboratdir”(Макаренко В.А.2010).

Korxonalarning innovatsion rivojlanishning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni ta‘minlashning zaruriy sharti ekanligi barchamizga ma‘lum. Bu borada P.Drukerning quyidagi fikriga alohida to‘xtalib o‘tish lozim. Uning fikricha – “biznesning asosiy maqsadi mijozlarni jalb qilish bo‘lganligi sababli korxonani

[8] N.D.Kondratiyev “Uzun to'lqinlar” nazariyasi https://erohovastitch.ru/uz/loans/vidy-ciklov-stadii-i-dlitelnost-ciklov-ekonomicheskie-cikly-ih.html 17.06.2023

[9] J.Brayt http://www.hozir.org/toshkent-davlat-iqtisodiyot-universiteti-y-e-aliev-j-s-fayzull.html?page=10

ikkita asosiy funksiyasi mavjud marketing va innovatsiyadan iborat", deb hisoblaydi (П.Друкер.2018).

Albatta dunyo iqtisodchi olimlarining innovatsiyaga bergan ta'riflari va yondashuvlari turlicha bo‘lib, ularning izlanishlarida o‘ziga xoslikni ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Innovatsion faoliyat va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishda jahon olimlari bilan bir qatorda yurtimiz iqtisodchi olimlari o‘zlarini bir qator tadqiqotlarini olib borishgan. M.Saidovning fikricha, "innovatsion faoliyat iqtisodiyotni rivojlantirishga qo‘yilmalarning samaraliligi bilan tavsiflanadi, ishlab chiqarishda mavjud bo‘lgan oldingi avlod texnikasi va texnologiyasini ancha samarali, ekologik sof va resurslarni tejashga imkon beruvchi ishlab chiqarish vositalari bilan almashtirish jarayonini ifodalaydi. Bu jarayon g‘oyaning paydo bo‘lishi, uning maqsadini aniqlash va amalga oshirishdan tortib ishlab chiqarishni tashkil etish, mahsulot ishlab chiqarish, uni sotish va iqtisodiy samara olishgacha bo‘lgan faoliyatni o‘z ichiga oladi"(M.Saidov. 2019), deb ta‘kidlaydi.

Innovatsion faoliyatning asosiy kategoriyalarini aniqlashga bo‘lgan yondashuvlarning ko‘pligi tufayli, innovatsiyaviy boshqaruv atamalarini izohlashga bo‘lgan yagona yondashuvni shakllantirish lozim. Shudan kelib chiqqan holda, innovatsion faoliyat nazariyasiga berilgan turli xil fikrlarni hisobga olgan holda quyidagicha fikr bildirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yangilik bu - samaradorlikni oshirish bo‘yicha faoliyatning biror sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlar, ishlanma va tajribalar natijasidir. Yangiliklar quyidagi ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin: kashfiyotlar; tovar belgilari; ratsionalizatorlik takliflari; yangi takomillashtirilgan mahsulot yoki texnologiya hujjatlari; nou-xau; ilmiy yondashuvlar yoki turli xil tamoyillar; marketing tadqiqotlari natijalari va boshqalar.

Asosiy maqsad-yangilikni joriy etgan holda uni innovatsiya shakliga aylantirish, ya‘ni innovatsion faoliyatni tugallash va ijobiy natijaga ega bo‘lgan holda innovatsiyalar diffuziyasini muntazam davom ettirish jarayonidir. Innovatsion faoliyat bu-boshqaruv obyektini o‘zgartirish va iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, ilmiy-texnik va boshqa yo‘nalishlar bo‘yicha samaradorlikni oshirish maqsadida yangilikni joriy qilish natijasidir.

Innovatsion faoliyat tushunchasini izohlashga bo‘lgan nazariya va amaliyotdagi ayrim farqlarni ta‘kidlab o‘tish lozim. Buning asosiy sababi shundaki, zamonaviy sharoitlarda innovatsion faoliyat innovatsiyalarni boshqarish tizimining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Demak, uning tuzilmasi, funksiyalari, boshqarish uslub va vositalariga hamda faoliyat maqsadlariga o‘zining katta ta‘sir ko‘rsatadi. biroq innovatsion faoliyat to‘g‘risida, innovatsiya obyekti sifatida to‘laroq tasavvur shakllantirish uchun berilgan fikrlarni atroflicha o‘rganish lozim bo‘ladi:

- birinchidan, bu obyektiv iqtisodiy qonunlar asosidagi fan-texnikaning o‘zaro bog‘liq rivojlanishi jarayonidir. U xo‘jalik amaliyotida yangi ilmiy bilimlarni yaratish, tarqatish va amaliy qo‘llash yo‘li bilan, jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy

rivojlanishi muammolarini hal etishga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lib, ishlab chiqarish bazasini tubdan yangilanishini nazarda tutadi;

- ikkinchidan, bu ishlab chiqarish innovatsion salohiyatini tashkil etuvchi elementlar majmuasidan foydalanishdir. Bu erda yuqori malakali ilmiy va ishlab chiqarish kadrlarini ekspluatatsiya qilish sohasidagi jarayon va hodisalar hamda xodimlarning korxona innovatsiyaviy faoliyati natijalariga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantiruvchi tashkiliy, ijtimoiy, ekologik, huquqiy tadbirlar ko‘rib chiqiladi. Aytish mumkinki, umumiy ko‘rinishda kichik biznes vakillari faoliyat asosini fundamental nazariy tadqiqotlar tashkil etadi. Bunday tadqiqotlarning natijasi - oldin noma‘lum bo‘lgan qonunlar, obyektiv mavjud hodisa va jarayonlarning ilmiy kashf etilishidir. Keyinchalik, yangi bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatlari o‘rganilishi natijasida ularni moddiylashtirish usul va shakllari ishlab chiqiladi. Bu jarayonlarda yangilikni tarqatish to‘g‘risida qaror qabul qilingandan so‘ng u yangi sifat darajasiga chiqadi hamda innovatsiyaga aylanadi. Innovatsion ishlanmalarni bozorga kiritish jarayonini bevosita tijoratlashtirish faoliyatidan iborat bo‘ladi. Yangilikni paydo bo‘lishi va uni amaliyotda innovatsiyaga aylanishi o‘rtasidagi vaqt oralig‘i innovatsiyaviy lag deb ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Макаренко В.А Современный словарь В 2 т.- М-2000
2. П.Друкер. “Эффективное управление предприятием”. Изд. Вильямс, 2018 г. 224-стр
3. M.Saidov. “Tadbirkorlik asoslari” 2019 y. Elektron. tfi.uz
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 24-yanvar
5. Абдуллаев Ё., Юлдашев Ш.А. Малый бизнес и предпринимательство. – Т.: “Иқтисод – молия”, 2008.
6. Abulqosimov H.P. O’zbekistonda iqtisodiy islohotlar. –T.: Akademiya. 2008.
7. Amanov O.A. Aholini ish bilan samarali ta'minlashda yangi ish joylari yaratishning ahamiyati. Iqtisodiyot va ta’lim” jurnali. – Toshkent, 2011.
8. Arabov N.U. Mehnat bozori infratuzilmasini rivojlantirish samaradorligini oshirishning strategic konsepsiyasi // Iqtisod va moliya.-Toshkent, №10, 2017, 58-67 b.
9. К. Маконнелл, С.Брю. “Экономикс”. М:, Дело. 1999, 2008. стр.125-126.
10. Й.Шумпетер “Основы предпринимательства”. М:, Дело. 2012. 2-изд.стр.25-26.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezident huzuridagi statistika agentligi ma’lumotlari.

MASOFAVIY BAND BO‘LGAN XODIMLARNING MEHNAT FAOLIYATI SAMARADORLIGINI RAG‘BATLANTIRISH TIZIMINI TAHLILI

Tolliboyev Samad Tolliboy o‘g‘li,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktaranti
Email: samadtoliboyev@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim tashkilotlari va bank tashkilotlari misolida masofaviy band bo‘lgan xodimlarning mehnat faoliyatini rag‘batlantirish tizimlari qiyosiy ravishda tahlil qilingan. Tahlil davomida har ikki tashkilotning rag‘batlantirish maqsadlari, shakllari va vositalari o‘rganilgan, shuningdek, masofaviy ish sharoitidagi bir necha afzalliklar va muammolar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Masofaviy ish, bandlik darajasi, raqamli iqtisodiyot, xodimlarni rag‘batlantirish, oliy ta'lim tashkilotlari, bank tashkilotlari, motivatsiya, samaradorlik, qiyosiy tahlil, mehnat faoliyati.

Аннотация. В данной статье на примере организаций высшего образования и банковских организаций проводится сравнительный анализ систем поощрения трудовой деятельности дистанционно занятых сотрудников. В ходе анализа были изучены цели, формы и средства продвижения обеих организаций, а также рассмотрен ряд преимуществ и проблем условий удаленной работы.

Ключевые слова: Удаленная работа, уровень занятости, цифровая экономика, мотивация сотрудников, организации высшего образования, банковские организации, мотивация, эффективность, сравнительный анализ, трудовая деятельность.

Abstract. In this article, the systems of encouraging the labor activity of remotely employed employees are comparatively analyzed on the example of higher education organizations and banking organizations. In the course of the analysis, the goals, forms and means of promotion of both organizations were studied, as well as several advantages and problems of remote work conditions were considered.

Keywords: Remote work, employment rate, digital economy, employee motivation, higher education organizations, banking organizations, motivation, efficiency, comparative analysis, labor activity.

Masofaviy band bo‘lgan xodimlarning mehnat faoliyatini rag‘batlantirish xodimlarning masofadan turib ishlash jarayonida ularning motivatsiyasini va samaradorligini oshirishga qaratilgan tizim va strategiyalarning majmuasidir. Ushbu jarayon xodimlarning ishlab chiqarish samaradorligini, mehnat qoniqishini va umumiy faoliyat natijalarini yaxshilashga qaratilgan turli xil moliyaviy va nomoliyaviy rag‘batlantirish vositalarini o‘z ichiga oladi. Rag‘batlantirish usullari sektor va tashkilotning o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, masofaviy ishning talab va ehtiyojlariga mos ravishda tanlanadi. Masofaviy band bo‘lganlar mehnat faoliyati xodimlarning ish joyidan (ofisdan) tashqarida, masofadan turib, texnologiyalar va internet vositalari orqali amalga oshiradigan ish jarayoni

hisoblanadi[10]. Bu ish faoliyati bugungi kunga kelib turli sohalarni qamrab olmoqda, ishchi xodimlarga o‘ziga qulay joydan masalan: uydan yoki boshqa qulay joylardan turib o‘ziga yuklatilgan kasbiy vazifalarini bajarish imkonini bermoqda. Masofaviy mehnat faoliyatining eng dolzarb jihatlarini ko‘rib chiqamiz:

a) **Moslashuvchan ish vaqti:** Xodimlar o‘z ish jadvalini yanada moslashuvchan tarzda tashkil etishlari mumkin.
b) **Ish samaradorligi va motivatsiyasi:** Xodimlarning mehnat samaradorligini ta'minlash uchun ularni rag‘batlantirish va monitoring qilish tizimlari eng muhim ahamiyatga ega.
c) **Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish:** Ish jarayonida turli platformalar, dasturlar va onlayn vositalar orqali aloqa va hamkorlik amalga oshiriladi.
d) **Muvozanat va qoniqish:** Masofaviy ish sharoitida shaxsiy hayot va ish o‘rtasida muvozanatni saqlash xodimlar uchun muhim omil hisoblanadi.

Raqamli texnologiya va globalizatsiyalarning rivojlanish natijasida masofaviy ish shakli bugungi ko‘plab sohalarda keng tarqalmoqda. Oliy ta'lim va bank sektori ham bundan mustasno emas. Masofaviy ish sharoitida xodimlarning mehnat faoliyatini samarali rag‘batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tahlilda oliy ta'lim tashkilotlari va bank tashkilotlarida masofaviy xodimlarni rag‘batlantirish tizimlari qiyosiy ravishda ko‘rib chiqiladi, ularning afzalliklari, kamchiliklari va samaradorligi tahlil qilinadi[11].

1. Rag‘batlantirish tizimlarining maqsad va vazifalari ko‘rib childi

Oliy ta'lim tashkilotlari:

- *Maqsad:* Professor-o‘qituvchilar va ilmiy xodimlarning ta'lim sifati va ilmiy tadqiqotlarda samaradorligini yanada oshirish.
- *Vazifalar:*
  a) Innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llab-quvvatlash.
  b) Ilmiy maqolalar va tadqiqotlarni rag‘batlantirish.
  c) Talabalar bilan raqamli platformalar orqali samarali masofaviy muloqotni ta'minlash.
  d) Professor-o‘qituvchilar xarijiy til bilish darajasiga erishishni ta’minlash
  e) Professor-o‘qituvchilarning malakasini doimiy ravishda oshirish.

Bank tashkilotlari:

- *Maqsad:* Mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko‘rsatish va moliyaviy ko‘rsatkichlarni yaxshilash.
- *Vazifalar:*
  a) Mijozlar bazasini kengaytirish va ularning qoniqishini ta'minlash.
  b) Moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni samarali sotish.
  c) Xodimlarning operatsion samaradorligini oshirish.

[10] **Bloom, N., Liang, J., Roberts, J., & Ying, ZJ (2015).** "Does Working" "Uydagi ish" dan Xitoy tajribasidan olingan dalillar." *Iqtisodiyotning choraklik jurnali*, 130(1), 165-218.
[11] Lund, S., Madgavkar, A., Manyika, J. (2020). *Masofaviy ish uchun keyingi narsa: 2000 ta vazifa, 800 ta ish va to‘qqizta davlat tahlili*

d) Xodimlarning kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish.

2. Rag‘batlantirish shakllari va vositalari

Oliy ta’lim tashkilotlari:

- *Moliyaviy rag‘batlantirish:*
  a) Oylik maosh qo‘shimcha ustamalar.
  b) Ilmiy grantlar va stipendiyalar.
  c) Mukofotlar va tanlovlar orqali moddiy rag‘batlantirish.
- *Nomoliyaviy rag‘batlantirish:*
  a) Ilmiy konferensiya va seminarlarida qatnashish imkoniyatlari.
  b) Akademik unvonlar va lavozimlarni oshirish.
  c) Ilmiy ishlanmalarni chop etishda yordam ko‘rsatish.
  d) Moslashuvchan ish jadvali va resurslardan foydalanish imkoniyatlari.

Bank tashkilotlari:

- *Moliyaviy rag‘batlantirish***:**
  a) Sotuvlar bo‘yicha bonuslar va komissiyalar.
  b) Yillik mukofotlar va maosh ustamalari.
  c) Mijozlar qoniqishiga asoslangan qo‘shimcha to‘lovlar.
- *Nomoliyaviy rag‘batlantirish:*
  a) Kasbiy o‘sish va lavozimlarni oshirish imkoniyatlari.
  b) Ta’lim va trening dasturlarida qatnashish.
  c) Yaxshi ishlash uchun e'tirof va tan olinish.
  d) Moslashuvchan ish sharoitlari va sog‘liqni saqlash dasturlari.

3. Masofaviy bandlik sharoitida rag‘batlantirishning o‘ziga xosligi

Oliy ta’lim tashkilotlari:

- *Afzalliklar:*
  a) Professor-o‘qituvchilarning onlayn platformalar orqali keng auditoriyaga ta'lim berish imkoniyati.
  b) Professor-o‘qtuvchilarning geografik joylashuvidan qat'i nazar, malakali mutaxassislarni jalb qilish.
  c) Masofaviy ta’limda interaktiv va innovatsion metodlarni qo‘llash.
- *Muammolar:*
  a) Talabalar bilan bevosita aloqaning cheklanganligi.
  b) Texnik muammolar va internet sifatining ta'lim jarayoniga ta'siri.
  c) Professor-o‘qituvchilarning texnologik ko‘nikmalarini doimiy ravishda oshirish zarurati.

Bank tashkilotlari:

- *Afzalliklar:*
  a) Mijozlarga 24/7 xizmat ko‘rsatish imkoniyati.
  b) Operatsion xarajatlarni qisqartirish va samaradorlikni oshirish.
  c) Masofaviy xizmatlar orqali yangi mijozlarni jalb qilish.
- *Muammolar*:
  a) Mijozlar bilan bevosita aloqaning kamayishi natijasida ishonchni saqlash muammosi.
  b) Ma'lumotlarning xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlash.
  c) Xodimlarning masofaviy sharoitda motivatsiyasini saqlash qiyinchiliklari.

4. Samaradorlikni baholash

***Oliy ta’lim tashkilotlari*:**

- *Mezonlar:*
  a) Talabalarining o‘zlashtirish darajasi va qoniqishi.
  b) Ilmiy nashrlar soni va sifati.
  c) O‘qituvchilarning ish qoniqishi va jalb etilish darajasi.
- *Natijalar:*
  a) To‘g‘ri rag‘batlantirish tizimi ta'lim sifatini oshiradi.
  b) Ilmiy faoliyatning faollashishi va xalqaro hamkorlikning kengayishi.

Bank tashkilotlari:

- *Mezonlar:*
  a) Mijozlar soni va ularning qoniqish darajasi.
  b) Moliyaviy ko‘rsatkichlar va daromadlar o‘sishi.
  c) Xodimlarning ish samaradorligi va aylanishi.
- *Natijalar:*
  a) Samarali rag‘batlantirish tizimi bank xizmatlarining raqobatbardoshligini oshiradi.
  b) Mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi.

5. Rag‘batlantirish tizimlarini takomillashtirish to‘yicha tavsiyalar.

Oliy ta’lim tashkilotlari uchun:

- **Texnologik infratuzilmani yaxshilash:** Professor-o‘qituvchilar va talabalar uchun sifatli onlayn platformalarni ta’minlash.
- **Individual yondashuv:** Ishchi xodimlarning shaxsiy ehtiyojlari va maqsadlarini hisobga olgan holda rag‘batlantirish strategiyalarini ishlab chiqish.

- **Doimiy treninglar:** Professor-o‘qituvchilar uchun yangi pedagogik va texnologik ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha treninglar tashkil etish.

Bank tashkilotlari uchun:

- **Motivatsion dasturlarni diversifikatsiya qilish:** Moliyaviy va nomoliyaviy rag‘batlantirish vositalarini uyg‘unlashtirish.
- **Ish samaradorligini monitoring qilish:** Xodimlarning ish ko‘rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish.
- **Xavfsizlikni ta’minlash:** Masofaviy ishda ma’lumotlar xavfsizligini yuqori darajada ta’minlash bo‘yicha choralarni ko‘rish.
- **Jamoaviy ruhni qo‘llab-quvvatlash:** Virtual jamoa tadbirlari va kommunikatsiya kanallari orqali xodimlarning bir-biriga bog‘liqligini oshirish.

6. Qiyosiy tahlil jadvali

Mezonlar	Oliy ta’lim tashkilotlari	Bank tashkilotlari
Rag‘batlantirishning asosiy maqsadi	Ta'lim sifati va ilmiy faoliyatni oshirish	Mijozlarga xizmat sifati va moliyaviy natijalarni yaxshilash
Moliyaviy rag‘batlantirish	Maosh ustamalari, grantlar, mukofotlar	Bonuslar, komissiyalar, mukofotlar
Nomoliyaviy rag‘batlantirish	Akademik unvonlar, treninglar, konferensiyalar	Kasbiy o‘sish imkoniyatlari, treninglar, e’tirof va tan olinish
Masofaviy ish afzalliklari	Keng auditoriyaga ta'lim berish, mutaxassislarni jalb qilish	24/7 xizmat ko‘rsatish, operatsion xarajatlarni qisqartirish
Masofaviy ish muammolari	Aloqa cheklanganligi, texnik muammolar	Mijozlar bilan ishonchni saqlash, ma'lumotlar xavfsizligi
Samaradorlik mezonlari	Talabalar o‘zlashtirishi, ilmiy nashrlar sifati, xodimlar qoniqishi	Mijozlar qoniqishi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, xodimlar samaradorligi
Takomillashtirish tavsiyalari	Texnologik infratuzilma, individual yondashuv, doimiy treninglar	Motivatsion dasturlar, ish samaradorligi monitoringi, xavfsizlik

Oliy ta’lim tashkilotlari uchun masofaviy ish sharoitida xodimlarni rag‘batlantirishning samaradorligi o‘qituvchilarning ta’lim sifatini oshirish, ilmiy natijalarni yaxshilash va talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini yaxshilash orqali namoyon bo‘ladi. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish va o‘qituvchilarni maxsus treninglar orqali qo‘llab-quvvatlash samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Bank tashkilotlari uchun masofaviy ish sharoitida rag‘batlantirish tizimlarining samaradorligi mijozlar qoniqishi, moliyaviy natijalar va xavfsizlikka bog‘liq. Bank xodimlarini samarali rag‘batlantirish moliyaviy rag‘batlar va kasbiy o‘sish imkoniyatlari orqali amalga oshiriladi.

Har ikki sektor uchun ham masofaviy ish sharoitida xodimlarni rag‘batlantirishning samaradorligi, ularning ish unumdorligini saqlab qolish va tashkilotning umumiy maqsadlariga erishish uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Oliy ta’lim va bank tashkilotlarida masofaviy xodimlarni rag‘batlantirish tizimlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, har bir sektorning maqsadlari va faoliyat yo‘nalishlariga mos ravishda shakllantirilgan. Samarali rag‘batlantirish tizimlari xodimlarning motivatsiyasi va ish samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, har ikkala sektor ham masofaviy ish sharoitida yuzaga keladigan muammolarni yengish uchun o‘z tizimlarini doimiy ravishda takomillashtirishi zarur. Innovatsion yondashuvlar, texnologik yechimlar va individual ehtiyojlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan rag‘batlantirish strategiyalari tashkilotlarning umumiy maqsadlariga erishishiga katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. https://lex.uz/docs/-142859
2. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining 2020-yil 28-martdagi “Karantinga oid choralar amal qilishi davrida maktabgacha ta’lim tashkilotlari va umumta’lim muassasalarining faoliyati to‘xtatilganda maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari va umumta’lim muassasalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ota-onalariga yillik mehnat ta’tili berishning vaqtinchalik tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 3227-son buyrug‘i. https://lex.uz/docs/-4776261
3. O‘zbekiston Respublikasining “Aholini ish bilan ta’minlash to‘g‘risida”gi qonuni.
4. Abduraxmanov K.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot.Toshkent 2019 y
5. *Remote Work Incentives in Higher Education.* Journal of Educational Management. Smith, J. (2020).
6. *Technology and Employee Engagement in Remote Settings.* Journal of Human Resource Management. Lee, S. (2022).
7. Vasil’eva Yu.V., Shuraleva S.V., Braun E.A. Masofaviy ishlarni huquqiy tartibga solish: nazariya va amaliyot muammolari: monografiya. - Perm, 2016 yil

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ БОШҚАРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Сафаров Ш.С.
Қарши давлат университети таянч докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакат миқёсидаги олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини тўғри ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари, ўқув-услубий фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш жараёнларининг иқтисодий таҳлили ҳақида фикр-мулоҳазалар, керакли таклиф ва тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: Олий таълим, олий таълим тизими, ўқув жараёни, бошқарув, стратегия, олий таълим муассасалари, таълим сифати, таълим стандартлари.

Аннотация. В данной статье содержатся комментарии, необходимые предложения и рекомендации по нормативно-правовой основе правильной организации образовательного процесса в высших учебных заведениях страны, экономический анализ организации и управления учебно-методической деятельностью.

Ключевые слова: Высшее образование, система высшего образования, образовательный процесс, менеджмент, стратегия, высшие учебные заведения, качество образования, образовательные стандарты.

Abstract. This article contains comments, necessary proposals and recommendations on the legal framework for the proper organization of the educational process in higher educational institutions of the country, an economic analysis of the organization and management of educational and methodological activities.

Keywords: Higher education, higher education system, educational process, management, strategy, higher education institutions, quality of education, educational standards.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-158-сон 11-сентябр 2023-йилдаги «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисидаги Фармонига мувофиқ, “Олий таълим муассасалари ташкилий-бошқарув фаолиятини такомиллаштириш, уларнинг моддий-техник таъминотини мустаҳкамлаш” белгиланган мақсадлардан бири саналади. Ушбу мақсад йўлида “5 та олий таълим муассасасини миллий тадқиқот олийгоҳларига айлантириш, қўшимча 120 минг ўринли ўқув бинолари ҳамда 150 минг ўринли талабалар турар жойларини қуриш, кутубхоналарни камида 1 миллионта замонавий адабиётлар билан тўлдириш ва кутубхона фондини тўлиқ рақамлаштириш” каби вазифалар қўйилган (ПФ-158.2023).

Қолаверса, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги “Олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тизимни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”га 824-сон Қарорига асосан, олий таълим муассасаларининг академик мустақиллигини янада кенгайтириш асосий мақсад ҳисобланади. Унга кўра,“Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги Низом ишлаб чиқилган. Ушбу Низомда олий таълим тизимида ўқув жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тушунчалар қўлланилади.

кредит - таълим олиш натижаларига кўра талаба томонидан муайян фан бўйича ўзлаштирилган ўқув юкламасининг ўлчов бирлиги. Кредитлар қоидага мувофиқ бутун, каср сонларда ифодаланиши мумкин;

олий таълим муассасаси — белгиланган миқдордаги кредитларни тан олишни ҳисобга олган ҳолда таълим ва малака тўғрисидаги ҳужжат берувчи муассаса;

кредитларни бериш — малака ёки унинг алоҳида қисмларига қўйилган талабларга мувофиқ эришилган таълим олиш натижаларига кўра талаба ёки бошқа таълим олувчиларга кредитларни расмий тақдим этиш жараёни;

кредит тўплаш — таълим элементларини ўзлаштириш ва бошқа ютуқларга эришиш натижасида тақдим этиладиган кредит бирликларини тўплаш;

таълим дастури — бакалавриат таълим йўналиши ёки магистратура мутахассислиги бўйича ўқув жараёнини амалга оширишга мўлжалланган таълимнинг асосий хусусиятлари (ҳажми, мазмуни, режалаштирилган натижалар),ташкилий-педагогик шарт-шароитлар,фан дастурларига қуйилган умумий талаблар, шунингдек, таълимни ташкил этиш ва амалга ошириш учун зарур бўлган ахборот-ресурс ва ўқув-методик кўрсатмалар мажмуи;

таълим натижалари — талаба томонидан ўзлаштирилган ва баҳо билан тасдиқланган малака даражасини акс эттирадиган, таълим жараёнини муваффақиятли тугаллагач талаба ўзлаштирган кўникмалар ва уларни амалда бажариш қобилиятининг тавсифи;

Хулоса қилиб айтганда, олий таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг аҳамияти Ўзбекистон мустақил давлат деб эълон қилиниши билан вужудга келди. Сабаби, аввалги йилларда олий таълим тизими талабга жавоб бермас эди. Шунингдек олий таълимнинг моддий-техник базасининг эскирганлиги, инновацион таълим технологияларининг мавжуд эмаслиги самарадорликка, қолаверса бошқарув тизимига салбий таъсир кўрсатади. Олий таълим тизими ва юқори малакали кадрларни тайёрлаш ривожланган хорижий давлатлар тажрибаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бугунги кунда мамлакатимизда ўтказилаётган демократик ва ҳуқуқий ислоҳотлар, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг юксак талаблари ва замонавий халқаро стандартларига жавоб берадиган юқори малакали кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш ва модернизация жараёнларини чуқурлаштириш, илғор педагогик технологиялар, инновацияларни таълим-тарбия жараёнларига татбиқ этишни тақозо этмоқда. Жаҳон тажрибаси, юксак даражада тараққий этган мамлакатлар тажрибаси бу ҳақиқатни қайта-қайта исботламоқда. Масалан, ривожланган мамлакатлардан АҚШ, Англия, Германия, Франция, Хитой, Корея, Япония каби давлатлар таълим сифатини таъминлаш ва уларни баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш ва илғор тажрибаларни жорий этиш бўйича дунёда етакчи давлатлар ҳисобланади. Ана шу биргина мисолнинг ўзи ҳам олий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг зарурияти, ҳамиша янгиликка интилган давлатлар тараққиётнинг энг юқори чўққисида бўлиши, олий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг меъёрий-ҳуқуқий таъминотининг ишлаб чиқилиши, амалга киритилиши, олий таълим муассасалари тегишли тузилмаларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан таъминланишини ҳамда уларни такомиллаштириш масалаларини назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил этишни кун тартибига қўймоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “«Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони 11.09.2023 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21-феврал 2024-йилдаги ПФ-37-сон “Ўзбекистон — 2030” стратегиясини “Ёшлар ва бизнесни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармони
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 — 2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони 28.01.2022 йил
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “«Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони 11.09.2023 йил
5. Ochilov, A. O. (2017). The Higher Education Dynamics and Economic Growth: The Case of Uzbekistan. Journal of Management Value & Ethics, 7(2), 46-53.
6. Ochilov, A. O., Ostonov, E., Shodiev, B. T., Ergashev, T. S., & Khakkulov, F. F. (2022). Modern Approaches To Management Of Training Of Highly Qualified Personnel In The New Uzbekistan Higher Education System. Journal of Positive School Psychology, 6(10), 2432-2442.
7. Nabiev, D. X., Ochilov, A. O., Raimova M.J, O. M., & Normurodova, Z. E. Features of the impact of higher education on the economic growth of the Republic of Uzbekistan.Central European Management Journal. Poland, ISSN, 2336-2693.

AHOLINI QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI BILAN TA’MINLASHNING HOZIRGI HOLATI

Maftuna Ochilova
QarMII doktoranti
mochilova53@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola dunyo hamjamiyatida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan ta’minlash darajasini o‘rganish zaruriyati uchun asoslar keltiradi. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston aholisini qishloq xo‘jaligining asosiy mahsuli bo‘lgan oziq ovqat mahsulotlari bilan ta’minlanganlik holatlarini o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq mahsulotlari hosildorligi, ijobiy o‘sish sur’atlari, qishloq xo‘jaligi, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi, ta’minot darajasi, aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot.

Annotation. This article provides reasons for the need to study the level of supply of agricultural products in the world community. Also, in the article, the situation of providing the population of Uzbekistan with food products, which is the main product of agriculture, is studied.

Keywords: productivity of agricultural products, positive growth rates, agriculture, forestry and fisheries, supply level, gross domestic product per capita.

Аннотация. В данной статье приведены обоснования необходимости изучения уровня поставок сельскохозяйственной продукции в мировом сообществе. Также в статье изучена ситуация с обеспечением населения Узбекистана продуктами питания, которые являются основным продуктом сельского хозяйства.

Ключевые слова: производительность сельскохозяйственной продукции, положительные темпы роста, сельское хозяйство, лесное и рыбное хозяйство, уровень предложения.

Aholi sonining ortishi bilan bir qatorda qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga xususan, oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojlari ham ortmoqda. Bugungi kunda har qanday rivojlangan davlat oqilona ijtimoiy-iqtisodiy siyosat olib borishdagi eng asosiy masalaga aylangan aholini sifatli va arzon qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan ta’minlash O‘zbekiston Respublikasining ham e’tiboridan chetga qolmayapti. Har yili yer zaminida yashayotgan aholi sonining 80 mln.dan ortiqroqqa ko‘payib borishi, 2050-yilga borib dunyo aholisi 9,6 milliardni tashkil etishi bashorat qilinishi, hamda Jahon bankining qishloq xo‘jaligi bo‘yicha yetakchi iqtisodchisi Sergiy Zorya o‘z maqolasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning samaradorligi past ekanligini e’lon qilishi natijasida 2050-yilga qadar hozirgi darajadan 70% ko‘proq mahsulot ishlab chiqarish lozimligi bugungi kunda aholini qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan ta’minlashning hozirgi holatini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Barcha mamlakatlardagi kabi O‘zbekiston uchun ham qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, hosildorlik va sifatni oshirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi. Statistik ma’lumotlarga qaraganda, O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi sohasida yaratilayotgan mahsulot YAIMning 32 foizini tashkil qilmoqda. Shuningdek, mehnatga layoqatli aholining 27 foizini ish bilan ta’minlovchi qishloq xo‘jaligi sanoatining rivojini ta’minlash davlat siyosati darajasiga olib chiqildi. Buning yaqqol isboti sifatida 16.02.2024 yildagi PF-36-sonli “Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonini keltirish mumkin.

Bundan tashqari Prezident farmoni bilan O‘zbekiston oziq-ovqat xavfsizligi va sog‘lom ovqatlanishni ta’minlashning 2030 yilgacha mo‘ljallangan strategiyasi tasdiqlandi. Uning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

- oziq-ovqat xavfsizligi va sog‘lom ovqatlanishni ta’minlash hamda aholining barcha qatlamlari sog‘lom va faol hayot kechirishi uchun tabiiy, moliyaviy va moddiy resurslardan foydalanishning samarali iqtisodiy va ekologik boshqaruv tizimlarini joriy qilish;
- erkin bozor iqtisodiyoti tamoyillariga asoslangan mexanizmlar orqali strategik ahamiyatga ega qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari hamda ularning xomashyo zaxiralarini yaratish;
- oziq-ovqat xavfsizligi va sog‘lom ovqatlanishni ta’minlash jarayonida tabiiy va texnogen ofatlar, global siyosiy va iqtisodiy inqirozlar, pandemiya, harbiy amaliyot va boshqa hodisalarning salbiy ta’siri oqibatida yuzaga kelishi mumkin

bo‘lgan xavf-xatarlarni aniqlash, baholash va boshqarish, shuningdek, xabardor qilish va monitoring platformasini yaratish va boshqalar[12].

Rossiyalik tadqiqotchilar A.B Neustroeva va A. N. Shishiginalarning “Arktikadagi oziq ovqat ta’minoti” nomli tadqiqot hujjatlarida Yakut Arktikaning uzoq hududlaridagi oziq ovqat ta’minoti bilan bog‘liq muammolarni o‘rganilganda, “shimoliy yetkazish” muammolari Rossiyaning olis hududlarida o‘ta jiddiy muammoga aylanib bo‘lganligini ma’lum qilishdi.[13] Yakutianing Arktik hududlarida mahsulotlar tanqisligi, mahsulotlarning tanlash imkoniyati cheklanganligi, oziq ovqatlar sifati pastligi, narxlarning o‘ta yuqoriligi, oziq ovqat nazoratining deyarli yo‘qligi va sabzavotlarning saqlash uchun omborxonalarning yetishmasligi kabi muammolar mavjudligini takidlashmoqda. Tadqiqot davomida oziq ovqatlarning yuqori narxlarda bo‘lishi nochor aholini ayniqsa bolali oilalarni qiynab kelayotgani ma’lum qilindi. Rossiyalik tadqiqotchilar A.B Neustroeva va A. N. Shishiginalar hududdagi ushbu muammolarning asosiy sababi deb hududning geografik joylashuvi va transport infratuzilmasining rivojlanishdan ortda qolayotganini deb hisoblashmoqda. Tadqiqot vakillar tomonidan Yakut Arktika hududlaridagi oziq ovqat ta’minoti bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni yechimi sifatida quydagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

* Oziq-ovqat yetkazib berish uchun 'yashil reyslar' sonini ko'paytirish;

* Transport masalalarini hal qilishda tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash;

* Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini, mahalliy xalqlar jamoalarini va xususiy yordamchi fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;

* Federal darajada yagona me'yoriy-huquqiy bazani va ushbu borish qiyin bo'lgan hududlar uchun aniq tashkiliy tuzilmani amalga oshirish.

J.Kurbonov sanoatlashishning jaddallashuvi, qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlar hajmining qisqarishi, qishloq xo‘jaligi bilan band bo‘lgan mavjud yerlarning hosildorligini pasayishi, suv tanqisligi va iqlim o‘zgarishi xo‘jalik yerlarida oziq ovqat mahsulotlarini yetishtirishni qiyinlashtirishini ta’kidlasa, A O Numonjon qizi bilan o‘tkazgan tadqiqot ishlarida oziq ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talab oshib borayotgan bir paytda bozorda oziq ovqat mahsulotlarini taklifining qisqarishi kelajakda oziq ovqat xavfsizligiga tahlikalik vaziyatga qoldirishi mumkinligini qattiy ta’kidlashgan. Qurbonov bu muammolarga yechim sifatida qishloq xo‘jaligi sanoatida, yetishtirilgan mahsulotlarni iste’molchilarga yuqotilishlarsiz yetkazishda sohada to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalashda ilg‘or intensiv texnologiyalar joriy qilishni tavsiya qiladi (J. Qurbonov, 2021).

O‘zbekiston Respublikasining umumiy yer fondi 45 mln ga tashkil etib, 27.9 mln ga (jami yer fondining 62% i) qishloq xo‘jaligi uchun ajratilgan yer maydoni hisoblanib, shundan Qashqadaryo viloyati qishloq xo‘jaligi yerining umumiy

[12] Oziq-ovqat xavfsizligi strategiyasining asosiy yo‘nalishlari tasdiqlandi. https://lex.uz/uz/docs/-6802687

[13] Food supply in the Arctic: Municipal authorities’ opinion* A.B. Neustroeva, A.N. Shishigina RUDN Journal of Sociology. ISSN 2313-2272 (print), ISSN 2408-8897 (online) Вестник РУДН. Серия: СОЦИОЛОГИИ

maydoni 2 322 754 gektarni tashkil etadi. Viloyatda ekin maydoni 362 871ga tashkil etadi.

So‘nggi ikki yilda qishloq aholisi bandligini ta’minlash, kambag‘allikni qisqartirish va oziq-ovqat mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish maqsadida 200 ming gektar paxta va g‘alla maydonlari qisqartirilib, 670 mingta fuqarolarga berildi. Natijada qariyb 2,2 mln nafar mavsumiy va doimiy ish o‘rinlari yaratilib, qo‘shimcha 3 mln tonna mahsulotlar yetishtirildi(agriculture-annual-report-2023.pdf).

Prezident huzuridagi Statistika Agenligining dastlabki ma’lumotlarga ko‘ra, 2023-yilning yanvar dekabr oylarida qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulot (xizmat) larning umumiy hajmi 426 264 mlrd. So‘mni shu jumladan, dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarga ko‘rsatilgan xizmatlar 411 594.6 mlrd so‘mni, o‘rmon xo‘jaligi 10 399,5 mlrd. So‘mni, baliqchilik xo‘jaligi 4 269,9 mlrd so‘mni tashkil qildi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining o‘sish sur’ati o‘tgan yilning mos davri bilan solishtirganda 104,1% ni (2022-yilning yanvar-dekabr oylari mos ravishda 2021-yilning yanvar-dekabr oyiga nisbatan 103,6 %) tashkil qildi (1-rasm).

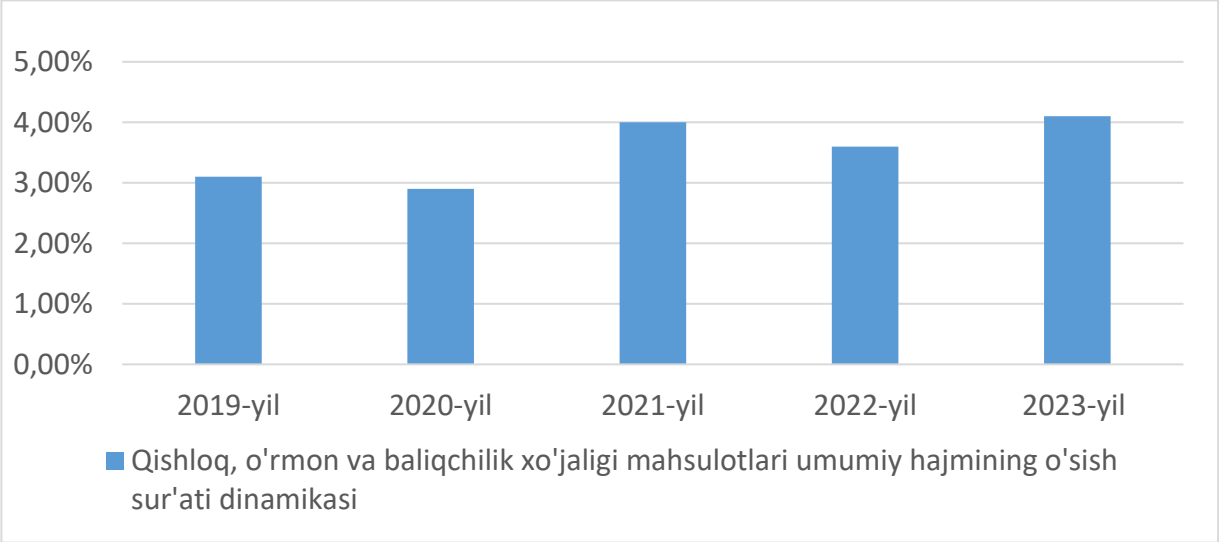

1-rasm. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmining o'sish sur'ati dinamikasi

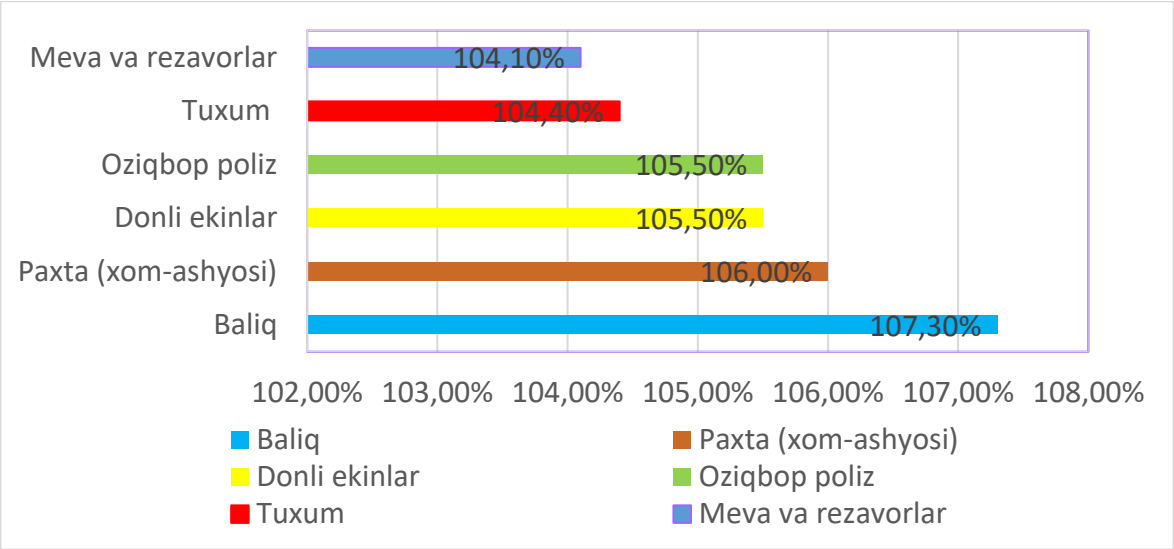

2-rasm. Ijobiy o'sish sur'atiga hissa qo'shgan mahsulotlar

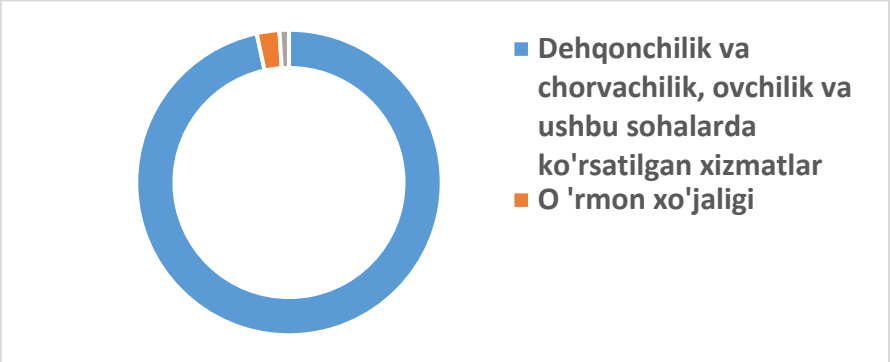

3-rasm. O'zbekiston Respublikasining qishloq, o' rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulotlarining umumiy hajmining taqsimlanishi

Ma'lumki, O'zbekiston respublikasi aholisi soni yuqori sur'atlar bilan o'sib borishi, qishloq xo'jaligi yerlarining boshqa toifaga o'tkazilishi va global iqlim o'zgarishi ta'sirining keskinlashuvi oqibatida "oxirgi 15 yilda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan sug'oriladigan yer maydonlari o'lchami 24 %ga (0,23 gektardan 0,16 gektargacha), qisqardi", bonitet bali 60 dan yuqori yerlarning maydoni 10,4%ga qisqarib ketgan bo'lsa, yer sifati bo'yicha o'rtacha va o'rtachadan past maydonlar 14,0%ga ko'paydi[14]

O'zbekiston respublikasida oxirgi 2 yillikda aholi iste'moli uchun ishlab chiqarilgan asosiy oziq ovqat mahsulotlar hajmi 2022-yildan buyon ancha ortganini ko'rish mumkin (1-jadval). Statistika agentligining xabar berishcha, O'zbekiston iqtisodiyoti 2023-yilda 6 foizga o'sib, 1, 07 kvadrillion so'mni (90,8 milliard dollarga yaqin) tashkil etdi. Aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot hajmi 28,98 million so'mga (2468 dollar) o'sdi. Bu 2022-yilga nisbatan 10,4 milliard dollarga ko'pdir.[15] 2023-yilning YaIM dagi Qishloq xo'jaligining ham ulushi ortgani kuzatish mumkin. Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligining hajmi 4, 1 foizga oshib, 426, 3 trillion so'mni tashkil etdi. Fermer xo'jaliklari toifalari bo'yicha tahlil qilish

[14] file:///C:/Users/Acer/Downloads/yurtimizda-agrar-sohaning-tutgan-o-rni-va-uni-rivojlantirish.pdf
[15] O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti 2023-yilda 1,07 kvadrillion so'mga yetdi – O'zbekiston yangiliklari – Gazeta.uz

shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 63,1 foizi dehqon va yordamchi xo‘jaliklar, 29,8 foizi shaxsiy fermer xo‘jaliklari, 7,1 foizi qishloq xo‘jaligi tashkilotlari hissasiga to‘g‘ri kelgani e’lon qilindi. 2030-yilga kelib mamlakatda yetishtirlgan mahsulotlar hajmi 25 mlrd dollarga yetishi kutilmoqda (Abduraim T, Komiljon B. 2023).

1-jadval

O‘zbekistonda aholi jon boshiga qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari tahlili

Oziq ovqat	Minimal iste’mol normasi (kg/yil)	2022 (mln tonna)	2023 (mln tonna)	2023 yilning 2022 yilga nisbati %	2023 yilning minimal iste’mol normaga nisbati
Don mahsulotlari	99,0	8	8,4	105	231,9
Kartoshka	54,6	3,4	3,6	105,9	180,1
Sabzavotlar	109,2	11,2	11,6	103,6	290,2
Poliz ekinlari	19,6	2,4	2,4	100	334,5
Meva va rezavorlar	76,7	3	3,1	103,3	110,4
Uzum	13,9	1,8	1,7	94,4	334,1

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rishimiz mumkinki, O‘zbekiston aholisi istemoli uchun iste’mol savatidagi asosiy mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmi yetarlicha va o‘sish tendensiyasiga ega. Iste’mol savatining asosiy tarkibi bo‘lgan uzum va poliz ekinlari minimal iste’mol normasidan qariyib 3 barobar, don mahsulotlari xususan un mahsuloti hamda sabzavotlar 2 barobar ko‘pligini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oziq-ovqat xavfsizligi strategiyasining asosiy yo‘nalishlari tasdiqlandi. https://lex.uz/uz/docs/-6802687
2. Food supply in the Arctic: Municipal authorities’ opinion* A.B. Neustroeva, A.N. Shishigina RUDN Journal of Sociology. ISSN 2313-2272 (print), ISSN 2408-8897 (online) Вестник РУДН. Серия: СОЦИОЛОГИ
3. J. Qurbonov. The importance of food marketing in agriculture for developing countries. VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89
4. Abduraim Toshboyev, Komiljon Bustonov,* and Sanjar Davlatov. Problems and solutions of ensuring food security in Uzbekistan. E3S Web of Conferences 389, 03036 (2023)
5. agriculture-annual-report-2023.pdf
6. file:///C:/Users/Acer/Downloads/yurtimizda-agrar-sohaning-tutgan-o-rni-va-uni-rivojlantirish.pdf

MINTAQADA ISLOM MOLIYASINING HOLATI

Sultonov Baxtiyor Baxodirovich,
URDU tayanch dokoranti,
b.sultonov@list.ru

Annotasiya. Mazkur tezisda islomiy moliyalash bilan shug'ullanuvchi xalqaro va mahalliy tashkilotlar tomonidan Xorazm viloyatida ijtimoiy infratuzilma obyektlari va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash maqsadida moliyalashtirilgan loyihalar o`rganilgan.

Kalit so'zlar: islom, islomiy moliyalash, mikromoliya tashkilotlari, mintaqa, loyiha, ijtimoiy infratuzilma obyektlari, lombardlar, aktivlar.

Аннотация. В статье изучаются проекты, финансируемые международными и местными организациями, занимающимися исламским финансированием, в целях поддержки объектов социальной инфраструктуры и предпринимательства в Хорезмской области.

Ключевые слова: ислам, исламское финансирование, микрофинансовые организации, регион, проект, объекты социальной инфраструктуры, ломбарды, активы.

Annotation. This thesis examines projects financed by international and local organizations involved in Islamic finance to support social infrastructure and entrepreneurship in Khorezm region.

Keywords: Islam, Islamic financing, microfinance organizations, region, project, social infrastructure facilities, pawnshops, assets.

XXI asr, shubhasiz, xalqaro munosabatlarda butun dunyo qamrab olinadigan asrdir. Bunday sharoitda integrasiya jarayonini, xalqaro institutlar va tashkilotlarda suveren davlatlarning ishtirok etishini kengaytirish jarayonini faqat tarix taqozosi emas, balki ayrim mintaqalar hamda sayyoramiz ko‘lamida ham sobitqadamlik va barqarorlikning qudratli omili deb hisoblamoq zarur. Mustaqil O‘zbekiston uchun, avvalo, tashqi siyosatning oqilona hamda jamiyat va inson manfaatlariga asoslanadigan eng muhim tamoyillariga qat'iy rioya etish ulkan ahamiyat kasb etmoqda.

Tashqi aloqalarni xalqaro munosabatlarning turli yo‘nalishlari bo‘yicha muvaffaqqiyatli rivojlantirish xavfsizlik va barqarorlik kafolati hisoblanadi. Bu esa respublikamizning barqaror rivojlanishi uchun eng yaxshi kafolat bo‘lib, kapital sarflash, dunyo miqyosida mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash nuqtai nazaridan tobora e'tiborni tortayotganligida ham yaqqol namoyon bo‘lmoqda (Ishmuhamedov A. 2010).

Xalqaro islomiy tashkilotlar qatori mahalliy mikromoliyaviy tashkilotlar ham bevosita Xorazm viloyatining infratuzilmasi, qishloq joylari va turizmni rivojlantirish uchun ham qator loyihalar moliyalashtirilgan.

Islom Taraqqiyot Banki (ITB) ijrochi direktorlari kengashi tomonidan «Xorazm viloyati toshsokin tizimining magistral sug‘orish kanallarini tiklash»

investision loyihasi uchun 90,37 mln. AQSh dollari miqdoridagi mablag‘ni 4 yillik imtiyozli davr bilan 19 yilga moliyalashtirish ma'qullangan.

Buning uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 6 noyabrdagi PQ-1849-sonli “Islom taraqqiyot banki ishtirokida «Xorazm viloyati toshsokin tizimining magistral sug‘orish kanallarini tiklash» loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilingan. Unga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Hukumati ushbu loyihaga 53,83 mln. AQSh dollari ekvivalentida hissa qo‘shgan.

2019 yil 5 martdagi PQ-4224-sonli “Islom taraqqiyot banki guruhi va arab muvofiqlashtirish guruhi jamg‘armalari bilan sheriklikni yanada kengaytirish va chuqurlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror bilan ITB bilan birgalikda amalga oshirilishi taklif etilayotgan investision loyihalar ro‘yxati tasdiqlangan. Unga ko‘ra, 2019 yilda “Obod qishloq” dasturi doirasida Xorazm viloyatining qishloqlarida suv ta'minoti, yo‘l-transport va muhandislik-kommunikasiya infratuzilmasini yaxshilash uchun 200 mln. AQSh dollari qiymatidagi loyihasi taqdim etilgan.

2020 yil 19 dekabrda Islom taraqqiyot banki Direktorlar Kengashi ITB tomonidan O‘zbekistonga «Qishloq joylarni barqaror rivojlantirish» loyihasini moliyalashtirish uchun 20 yil muddatga 200 mln AQSh dollari miqdorida qarz ajratilishi to‘g‘risidagi qarorni ma'qullagan.

Loyiha Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Buxoro, Navoiy va Xorazm viloyatlarining 20 ta tumanidagi 170 ta MFY (40 ta markaziy, 130 ta yondosh mahalla)larda 5 yil davomida (2021 - 2025 yillar) amalga oshirilishi belgilangan.

Loyihaga ko‘ra Xorazm viloyatining 6 ta tumanining 12 ta mahalla fuqarolar yig‘iniga jami 73,8 mln. AQSh dollari miqdoridagi mablag’ni ajratish ko‘zda tutilgan.

1-jadval

Xorazm viloyatida «Qishloq joylarini barqaror rivojlantirish» loyihasining asosiy texnik-iqtisodiy parametrlari (PQ-5246)

Tuman nomi	Markaziy MFYlar nomi	Yondosh MFYlar (soni)	Aholi soni (kishi)	Moliyalashtirish miqdori (AQSh dollari)
Gurlan tumani	Dehqon	3	13043	5399710
	Do‘simbiy	3	13478	5579797
Yangibozor tumani	X. Olimjon	3	10656	4411509
	Bo‘ston	4	13290	5501966
Urganch tumani	Yuqoriovul	3	11337	4693438
	Hidoyat	3	8053	3333885
Xonqa tumani	Do‘stlik	3	19829	8209066
	Qoramozi	3	22910	9484579
Bog‘ot tumani	Uzumzor	3	16149	6685572
	Yangiqadam	3	13296	5504450
Hazorasp tumani	Muxomon	4	22023	9117367
	Bo‘ston	2	14207	5881598
Jami	**12**	**37**	**178271**	**73802937**

Ushbu kreditlarni qaytarish, shu jumladan qo‘shimcha haq (ustama) va foizlar, xizmat ko‘rsatganlik uchun haq va boshqa to‘lovlar bilan bog‘liq xarajatlar 2026-2040 yillarda O‘zbekiston Respublikasining respublika budjeti mablag‘lari hisobidan qoplanishi belgilangan.

2024 yilning 1 iyuni holatiga faoliyat olib boruvchi 35 ta tijorat banklarining jami aktivlari 686 191 mlrd. so‘mga yetgan.

Respublikamiz bo‘ylab jami 91 mikromoliya tashkiloti (shundan Xorazm viloyatida 6 ta) va 91 lombardlar (shundan Xorazm viloyatida 2 ta) faoliyat olib borishmoqda. Barcha mikromoliya tashkilotlari aktivlari 5 603 mlrd. so‘mni (tijorat banklari jami aktivlariga nisbatan 0,8%), shundan Xorazm viloyatida ro‘yxatdan o‘tgan 6 tasining aktivlari 90 mlrd. so‘mni (mikromoliya tashkilotlarining jami aktivlarining 1,6% i) tashkil etgan. Xorazm viloyatida islomiy tamoyillar asosida faoliyat yurituvchi tashkilotlar ro’yxatdan o’tmagan bo‘lsa-da, asosan Toshkent shahrida ro‘yxatdan o‘tgan bank va mikromoliya tashkilotlari ushbu hududda loyihalarni (faqatgina murobaha va ijara orqali) moliyalashtirib kelmoqdalar (cbu.uz).

Hududlarni iqtisodiy rivojlantirish maqsadida mikromoliya tashkilotlariga urg‘u berilar ekan, ularning soni, kapitallashuvi, taqdim qilayotgan xizmatlari diversifikasiyasi hamda poytaxtdan boshqa xududlarda ham ular faoliyatini kengaytirishlari uchun mexanizm, chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurati namoyon bo‘lmoqda. Hududlar kesimida mikromoliyalashning rivojlanishi ham farq qiladi.

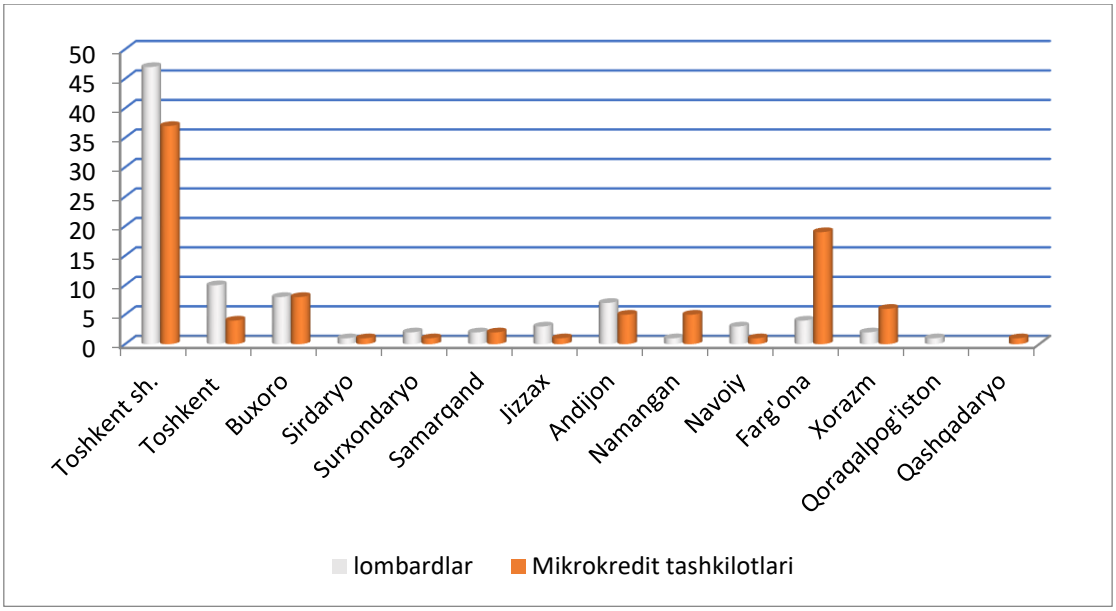

1-rasm. Ro‘yxatga olingan mikromoliya tashkilotlari soni (cbu.uz)

Respublikamizda ham ro‘yxatga olingan mikromoliyaviy tashkilotlar sifatida faoliyat yurituvchi lombardlar va mikrokredit tashkilotlarining deyarli yarmi poytaxt – Toshkent shahrida ro‘yxatga olingandir.

Xususiy sektorni rivojlantirish bo‘yicha Islom korporasiyasining 100 foiz sho‘ba korxonasi bo‘lgan “TAIBA FINANCE” MChJ shaklidagi xorijiy korxonasi 2011 yildan beri faoliyat yuritib, shu kungacha umumiy qiymati 50 mln. AQSh dollari ekvivalentidagi 450 dan ortiq loyihalarni moliyalashtirgan va Islom tamoyillari asosida lizing xizmatlarini ko‘rsatib kelayotgan yagona kompaniya hisoblanadi. Shundan, kompaniya tomonidan Xorazm viloyatidagi jami 1487 ming AQSh dollari ekvivalentidagi 19 ta loyihalar moliyalashtirilgan.

Ushbu jamiyat o‘z faoliyatini 2011 yilda Toshkent shahrida boshlagan bo‘lib, keyinchalik boshqa hududlarda ham moliyalashtirishni muvaffaqiyatli amalga oshirib kelmoqda. Xususan, Xorazm viloyatidagi ilk loyihasini 2015 yilda moliyalashtirgan bo‘lsa, bugungi kunda jami 712 ming AQSh dollari ekvivalentidagi 10 ta loyihada ishtirok etmoqda.

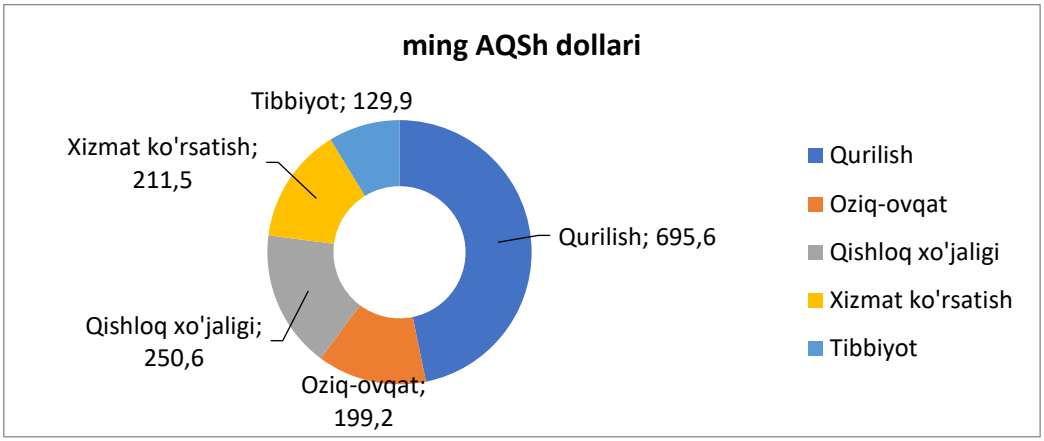

2 – rasm. “TAIBA FINANCE” MChJning Xorazm viloyatida turli maqsadlarda moliyalashtirgan loyihalari (taibaleasing.com)

Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar turizm vazirlarining Ozarbayjon Respublikasining Boku shahrida 2022 yil 27 — 29 iyun kunlari bo‘lib o‘tgan XI sessiyasida Xiva shahri 2024 yilda «Islom dunyosining turizm poytaxti» deb e'lon qilingan.

Prezidentimizning 2023 yil 12 iyuldagi PQ-223-sonli “Xiva — 2024 yilda islom dunyosining turizm poytaxti” xalqaro tadbiriga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qaroriga ko‘ra tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish bo‘yicha tashkiliy qo‘mita tarkibi tasdiqlangan va chora-tadbirlar amalga oshirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 18 sentabrdagi PQ-5246-son qarori.
2. Robert J. S., Roger R. S., Brian H. R. Regional Economic Development. Analysis and Planning Strategy. Second Edition. Springer. 2006. 452 pages.
3. Ishmuhamedov A.E., Raximova M.R. Mintaqaviy iqtisodiyot: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 234 b.
4. O’zbekiston Respublikasi Marlaziy banki rasmiy web-sayti – cbu.uz
5. https://taibaleasing.com/o-kompanii/

ДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ МАБЛАҒЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Хайриддинов Ш.Б.
Қарши Давлат университети мустақил изланувчиси
vip.xayridinov@mail.ru
Исмоилова Г.
Қарши Давлат университети
2-босқич талабаси

Аннотация. Мазкур мақолада бюджет молтявий ресурслардан фойдаланишни ўзига хос жиҳатлари тадқиқ этилган. Уларнинг ўзаро ўхшаш ва фарқли хусусиятлари тизимлаштирилган. Уларга нисбатан мустақил муаллифлик ёндашуви шакллантирилган, шунингдек, натижага йўналтирилган бюджетлаштиришнинг афзалликлари назарий-ҳуқуқий жиҳатдан баҳоланган.

Калит сўзлар: бюджет сиёсати, бюджетлаштириш усуллари, натижага йўналтирилган бюджетлаштириш, бюджет харажатлари, бюджет самарадорлиги.

Аннотация. В данной статье рассматриваются специфические аспекты использования бюджетных финансовых ресурсов. Систематизированы их взаимные и различные характеристики. Сформирован самостоятельный авторский подход к ним, оценены преимущества бюджетирования, ориентированного на результат, с теоретико-правовой точки зрения.

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетирование, бюджетирование, ориентированное на результат, расходы бюджета, эффективность бюджета.

Abstract. This article examines the methods of budget financing and their specifics. Their mutual similarities and differences are structured. An independent author's approach to them has been formed, as well as the advantages of result-oriented budgeting have been theoretically and legally assessed.

Keywords: budget policy, budgeting sons, results-oriented budgeting, budget expenditures, budget efficiency.

Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг “Янги Ўзбекистон” деб номланган ўзига хос даврида ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида, жумладан, мавжуд маблағлардан оқилона ва самарали фойдаланиш масаласига ҳам жиддий эътибор берилмоқда. Зеро, замонавий бозор иқтисодининг ўзи ҳам шуни талаб қилади. Мавжуд маблағлардан (бу ерда унинг бюджет маблағлари ёки бюджетдан ташқари маблағлар эканлиги принципиал аҳамиятга эга эмас) шундай фойдаланмасдан туриб, кўзланган натижа ёки мақсадларга эришишнинг иложи йўқ. Бу таъкидлар барча хўжалик юритувчи субъектларга (шунингдек, юридик ва жисмоний шахсларга ҳам) баравар тегишли. Бир пайтнинг ўзида, бу нарса, айниқса, бюджет муассасалари учун алоҳида аҳамият касб этади. Уларнинг бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган қисми учун эса маблағларни оқилона ва самарали сарфлашнинг аҳамияти ниҳоятда беқиёсдир.

Мамлакатимизда таркиб топган амалиёт шундан иборатки, таълим тизими ва шу жумладан, унинг таркибий қисми бўлган олий таълимнинг ҳам маълум бир қисми ҳам бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштирилади. Аслида, фақат Ўзбекистондагина шундай тартиб таркиб топмаган. Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, таълим (жумладан, олий таълим) тизимини молиялаштиришга кўплаб мамлакатлар алоҳида эътибор қаратиб келмоқда. Жаҳон банкининг маълумотларига кўра, охирги йилларда дунёда давлат харажатларининг ўртача 12,0-14,0% таълимга йўналтирилмоқда. Бир пайтнинг ўзида, дунё мамлакатларида олий таълимни молиялаштириш икки кўринишда, яъни давлат бюджети маблағлари ҳисобидан ва таълим хизматлари кўрсатилишидан тушадиган маблағлар ҳисобидан амалга оширилмоқда. Хусусан, Европанинг кўплаб мамлакатларида таълим (жумладан, олий таълим) муассасаларини молиялаштириш давлат бюджети маблағлари ҳисобига бўлмоқда. Дунё амалиётига кўра, иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатларда олий таълим муассасаларини молиялаштиришда давлат бюджети маблағлари устуворлик касб этмоқда. Масалан, ҳозирги пайтда Австрия, Италия, Франция, Норвегия, Дания ва Швеция каби мамлакатларда бюджет маблағлари олий таълим муассасаларини молиялаштиришнинг манбалари таркибида 90,0%дан кўпроқни ташкил этмоқда. Бу кўрсаткичнинг даражаси Буюк Британия, Португалия, Финляндия, Нидерландия ва Испания каби мамлакатларда эса қарийб 80,0% га тенг бўлиб, буларнинг барчаси олий таълим соҳасида юқоридаги давлатларнинг ҳаммасида фаол сиёсат юргизаётганлигидан даракдир.

Аҳволнинг бундай эканлиги, яъни олий таълим муассасалари фаолиятини амалга оширилиши учун зарур бўлган харажатлар катта қисмининг бюджет маблағлари ҳисобидан таъминланаётганлиги бу маблағларнинг сарфланишига нисбатан алоҳида муносабатларнинг шаклланишини тақозо этади. Бу, айниқса, ана шу олий таълим муассасалари доирасида сарфланаётган катта миқдордаги бюджет маблағларининг оқилона ва самарали сарфланишига тегишлидир. Ўз навбатида, ҳолатнинг бундай эканлиги шу йўналишда қатор илмий изланишларнинг олиб борилишини ҳам талаб қилади.

Жаҳон миқёсида ҳозирги пайтга қадар олий таълим муассасаларида бюджет маблағларининг оқилона ва самарали сарфланиши таъминлаш ҳамда уни янада такомиллаштиришга қаратилган кўпгина илмий тадқиқотлар олиб борилган ва ҳамон олиб борилмоқда ҳам. Уларда, энг аввало, жаҳонда олий таълим муассассалари даромадларини шакллантиришнинг турли шакллари, хусусан, давлат ёки давлат бюджети маблағлари, таълим хизматларини тижоратлаштиришдан тушадиган маблағлар, ҳомийлик маблағлари, битирувчилар жамғармаси ташкил этилиши шаклида тушадиган маблағлар, илмий тадқиқотларни тижоратлаштиришдан тушадиган маблағлар ва уларнинг ҳажмини ошириш масалаларига устувор аҳамият берилмоқда. Шунингдек, ана шундай усул ва шаклларда таркиб топтирилган олий таълим муассасалари даромадларини қандай сарфланаётганлиги ҳам бу

тадқиқотларнинг доимий диққат марказида бўлиб келмоқда. Лекин ҳозирги глобаллашув ва айниқса, жаҳон иқтисодиётининг инновацион ва рақамли ривожланиши шароитида олий таълим муассасаларида, жумладан, бюджет маблағларининг оқилона ва самарали ҳамда бозор иқтисоди принципларига қатъий риоя этган ҳолда сарфланишини таъминлаш масалалари етарлича илмий тадқиқ этилмаганлиги маълум бўлмоқда. Шунингдек, бугунги кунда олий таълим тизимида бюджет маблағларини натижага йўналтирилган молиялаштириш усули орқали кенг жорий этиш, илмий-инновацион ишланмаларга харж қилиш йўналишларида такомиллаштиришга оид илмий тадқиқотлар ҳам етарлича амалга оширилмаганлиги сезилмоқда.

Бунинг устига, “Янги Ўзбекистон” даврида юртимизда таълимнинг барча босқичларида, жумладан олий таълимда ҳам, туб ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Сўнги йилларда олий таълим даргоҳларимиз сони 2,5 бараварга ошиб, 200 тага етиб қолди. Унинг қамров даражасиэса 9,0%дан 38,0% етиб бормоқда(Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20 декабрь 2022 йил). Олий таълим муассасаларининг молиявий мустақиллиги ва барқарорлигини таъминлаш, моддий-техник таъминотини мустаҳкамлаш бўйича қатор вазифалар белгиланмоқда, жумладан, “олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш, молиявий барқарорликни таъминлаш, меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини такомиллаштириш, молиялаштиришнинг самарали ва шаффоф механизмларини жорий этиш, иқтисодиёт тармоқларининг кадрларга бўлган эҳтиёжларини ва истиқболда олий таълим муассасаларининг рейтинги ҳамда ўз харажатларини қоплаш даражасидан келиб чиқиб бакалавриат таълим йўналишлари (магистратура мутахассисликлари) бўйича тўлов-контракт миқдорларини мустақил белгилаш тизимига босқичма-босқич ўтиш” (ПФ-5847.2019) каби вазифалар белгиланди.

Бошқа томондан олиб қаралганда, “Янги Ўзбекистон” даврининг ҳозирга қадар давом этган йилларида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847 - сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонлари, 2021 йил 24 декабрдаги ПҚ-60-сон “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”, 2021 йил 24 декабрдаги ПҚ-61-сон “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2017 йил 21 августдаги ПҚ-3231-сон “Таълим ва тиббиёт муассасаларини молиялаштириш механизмини ҳамда давлат молиявий назорати тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида” Қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 3 декабрдаги 967-сон “Олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига

ўтказиш тўғрисида”, 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон “Олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тизимни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорларнинг қабул қилинганлиги ҳамда мазкур соҳага оид бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни бажариш зарурияти ҳам, ўз навбатида, олий таълим муассалаларида бюджет маблағларининг оқилона, самарали, бозор иқтисоди принциплари ва механизмлари асосида сарфланиши нуқтаи-назаридан махсус илмий тадқиқот олиб боришни ва уларни давом эттиришни тақозо этади.

Бунинг учун, энг аввало, бизнинг назаримизда, ушбу тадқиқотларни амалга ошириш жараёнида масаланинг: а) олий таълим муассасаларида бюджет маблағларидан самарали фойдаланишнинг ҳуқуқий асосларини тадқиқ этиш ва хориж тажрибасини ўрганиш; б) олий таълим муассасалари даромаадларини таркиб топтиришда бюджет маблағларининг амалдаги ҳолатини таҳлил қилиш ва унинг ўзига хос жиҳатлари аниқлаш; в) қиёсий нуқтаи-назардан таққослаш (баҳолаш) ва тегишли хулосаларни шакллантириш мақсадида олий таълим муассасалари даромадларини таркиб топтиришда бюджетдан ташқари маблағларнинг ролини кўрсатиш ва унинг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш; г) олий таълим муассасаларида бюджет маблағларидан самарали фойдаланишнинг бозор иқтисоди талабларига жавоб берадиган замонавий йўналишларини ишлаб чиқиш ва уларни илмий-амалий жиҳатдан аргументация қилиш; д) давр талабларига мос равишда муқобил ислоҳотларни амалга ошириш асосида олий таълим муассасаларида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш йўлларини ишлаб чиқиш; е) ва ниҳоят, юқоридагиларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда олий таълим муассасаларида бюджет маблағларидан самарали фойдаланишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш ҳамда уларни асослаш билан боғлиқ бўлган жиҳатларига эътибор бермоқ лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20 декабрь 2022 йил.
2. “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847 сон.
3. Алимов И. Бюджет тизими: ўзига хос хусусиятлар// Бизнес-Эксперт журнали. – Т., 2017. - №7. – Б. 7-10.
4. Хайдаров М.Т. Маҳаллий бюджетлар мустақиллигини ошириш масалалари//Иқтисод ва молия. –Т., 2017. - №6. – Б.21-30.
5. Ли.А.Н, Мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда давлат бюджетининг роли//Молиячи маълумотномаси журнали. – Т., 2016. - № 12(60). – Б.12-14.
6. Юлдашев А., Зайлиев А., Юлдашев А. Молиявий сиёсат ва унинг асосий йўналишлари//Бизнес-Эксперт журнали. – Т., 2017. - №7. – Б. 11-12.
7. Гулямов С.С., Жумаев Н.Х., Рахмонов Д.А., Ташходжаев М.М. Ижтимоий соҳада инвестицияларнинг самарадорлиги. Монография. –Т.: IQTISODIYOT, 2019. – 342 б.

8. Хусаинов М. Маҳаллий бюджетларни кластерли таҳлил этиш//Иқтисодиёт ва таълим журнали. – Т.: ТДИУ, 2011 й. - №6. – Б. 117-120.
9. Абдуллаев А.Ф. Методологические аспекты финансирования дошкольных образовательных учреждений//Молия ва банк иши электрон илмий журнал. – Т.:, БФА, 2019. - №2. – С. 27-36.
10. Новак Е. В. Интеграция сметного ценообразования и бюджетирования в строительстве: автореферат ... к.э.н. – М.: Российский университет кооперации, 2011. – 25 с.

INNOVATSIYALAR INSON HAYOTINI YENGILLASHTIRISH OMILI SIFATIDA

Sattarova Mahfuza Dilshodbekovna
Ma'mun Universiteti o`qituvchisi;
Pirnafasov Sarvar Bardiboyevich
Ma'mun Universiteti o`qituvchisi
sarvar.rep@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsiyalarni ahamiyati va inson hayotini yengillashtirishda muhim omillardan biri ekanligi o`rganiladi. Innovatsiyalarni har qanday sohada keng qamrovli tarzda qo`llash dolzarb masala hisoblanadi. Shuning uchun ham innovatsiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari holati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion iqtisodiyot, innovatsion omil, turmush darajasi.

Аннатация. В данной статье рассматривается важность инноваций и тот факт, что они являются одним из важных факторов, облегчающих жизнь человека. Широкое применение инноваций в любой сфере является актуальным вопросом. Именно поэтому проанализировано состояние возможностей инновационного развития.

Ключевые слова: инновации, инновационная экономика, инновационный фактор, уровень жизни.

Abstract. This article examines the importance of innovation and the fact that it is one of the important factors in making human life easier. Extensive application of innovations in any field is an urgent issue. That is why the state of innovation development opportunities has been analyzed.

Keywords: innovation, innovative economy, innovative factor, standard of living.

Bizga ma`lumki, har qanday jamiyatda rivojlanish qandaydir bir yo`nalishlar orqali, qandaydir bir ishlab chiqilgan strategiyalar orqali o`zining rivojlanish cho`qqisiga yetadi. Bunda albatta ko`zlangan mqasadni aniqlash va shu maqsad sari ildam harakat qilishni talab etadi. Biz tehnika va tehnologiyalar rivojlangan jamiyatda yashayapmiz va mehnat faoliyatimizni olib borayapmiz. Rivojlanish har qanday davlat va jamiyatning asosi bo`lmog`i lozim.

E.I.Alyoxina ta’rificha "innovatsiya - bu korxonaga yangi bozorlarni o’zlashtirish, ilg’or texnologiyalar va tashkiliy va boshqaruv faoliyatining zamonaviy shakllarini joriy etish imkonini beradigan yangi mahsulot, xizmat, texnologiyani yaratish yoki o’zgartirishni o’zida aks ettiradi"(Алёхина Е.И. 2019). Ilk marta innovatsiya atamasi XXasrda Yozef Shumpeter tomonidan kiritilgan. "Innovatsiya" va "innovatsion faoliyat" tushunchalari O’zbekistonda 1992 yildan beri iqtisodiy amaliyotda keng qo’llanila boshlandi. Ko’pgina mahalliy qonun hujjatlarida innovatsion faoliyat o’ziga xos ilmiy-texnikaviy faoliyat sifatida taqdim etiladi.

B. Tviss fikricha ixtiro yoki yangi g’oyaning iqtisodiy mazmunga ega bo’lish jarayoni innovatsion faoliyatdir (Твисс Б 1989). Innovatsion faoliyat - bu ishlab chiqarish, shuningdek, xo’jalik yurituvchi sub’ektning o’zini keyingi innovatsion rivojlanish samaradorligini oshirish maqsadidan tizimli ravishda o’zgartirish, ishlab chiqarishning yangi yoki yangilangan usuli yoki uni tashkil etish tufayli mahsulotning yangi sifatini olish uchun ilmiy, texnik va intellektual salohiyatdan foydalanish bo’yicha maxsus chora-tadbirlar tizimidir.

Innovatsiyalar ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Onlayn ta'lim platformalari va yangi o'quv texnologiyalari ta'lim olish usullarini yanada qulayroq va erkinroq qilib qo'ydi. An`anaviy ta`lim tizimidan yangi zamonaviy ta`lim tizimiga o`tish jarayoni tezlik bilan amalga oshmoqda. O'quvchilar va talabalar endi istalgan joydan va istalgan vaqtda bilim olish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Bu ta'lim olish jarayonini yanada samarali va individualizatsiya qilinishiga yordam beradi. Masofaviy ta`lim tizimi bir qancha afzalliklarni beradi: vaqt tejaydi, mablag` tejaydi. Bunday jadallik bilan rivojlanish soha uchun ma`lum ma`noda katta mablag`ni talab qiladi. Innovatsiyalarni jadallik bilan kirib kelishi har qanday sohada katta o`zgarishlarni amalga oshiradi. Tibbiyot sohasida yuzaga kelgan innovatsiyalar inson salomatligini sezilarli darajada yaxshiladi. Yangi dori-darmonlar, diagnostika uskunalari va davolash metodlari yordamida kasalliklarni erta aniqlash va samarali davolash mumkin bo'ldi. Misol uchun, gen terapiyasi va robotlar yordamida amalga oshiriladigan jarrohlik amaliyotlari kasalliklarni davolash jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi va xavfsizroq qiladi.

Innovatsion faoliyat - bu ishlab chiqarish, shuningdek, xo’jalik yurituvchi sub’ektning o’zini keyingi innovatsion rivojlanish samaradorligini oshirish maqsadida tizimli ravishda o’zgartirish, ishlab chiqarishning yangi yoki yangilangan usuli yoki uni tashkil etish tufayli mahsulotning yangi sifatini olish uchun ilmiy, texnik va intellektual salohiyatdan foydalanish bo’yicha maxsus chora-tadbirlar tizimidir. Iqtisodiy va innovatsion jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish bozor iqtisodiyoti sharoitida innovatsiyalarni samarali va muvaffaqiyatli rivojlantirishning asosiy shartidir. Bozor iqtisodiyotining barcha vositalaridan foydalangan holda, innovatsion jarayonning barcha ishtirokchilarining faoliyatini diqqat bilan muvofiqlashtirish zarur. Bu banklarning kredit stavkalarini pasaytirishni, nodavlat sektordan moliyaviy resurslarni jalb qilishni, sanoat korxonalarining tobora ko`payib borishini innovatsion jarayonga jalb qilishni va shu bilan innovatsiyalarning iqtisodiy xavfini kamaytirishni talab qiladi.

Bizga ma`lumki, har bitta soha rivojlanib borgani sayin unda turli xil o’zgarishlar, yangiliklar vujudga kela boshlaydi. Chunki, yaratilayotgan barcha sohalar insoniyatning hayotini yaxshilash, yengillashtirish, shuningdek kelajakni faravon qilish uchun yaratiladi, va bu yaratilayotgan soha rivojlanib borar ekan, doimiy tarzda huquqiy tomonlama tartibga solib turishni taqazo etadi. Iqtisodiy va innovatsion jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish bozor iqtisodiyoti sharoitida innovatsiyalarni samarali va muvaffaqiyatli rivojlantirishning asosiy shartidir. Bozor iqtisodiyotining barcha vositalaridan foydalangan holda, innovatsion jarayonning barcha ishtirokchilarining faoliyatini diqqat bilan muvofiqlashtirish zarur. Bu banklarning kredit stavkalarini pasaytirishni, nodavlat sektordan moliyaviy resurslarni jalb qilishni, sanoat korxonalarining tobora ko`payib borishini innovatsion jarayonga jalb qilishni va shu bilan innovatsiyalarning iqtisodiy xavfini kamaytirishni talab qiladi.

Innovatsion muhitni yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb o`ylayman:

- Jahon tajribasidan foydalangan holda, real sektor tarmoqlarida innovatsion loyihalarni to`liq ro`yobga chiqarish va amalga oshirishni ta`minlash;
- korxonalarda innovasion g‘oyalar, ishlanmalar va texnologiyalar samaradorligini strategik prognoz qilish, qo‘llab-quvvatlash va joriy etishni ta'minlovchi innovatsiya faoliyatini amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratish;
- tarmoq va sohalar kesimida yuqori texnologiyalar, nou-xau va zamonaviy ishlanmalarni joriy etishni talab qiluvchi ustuvor soha va tarmoqlarni rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlarini qabul qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Алёхина Е.И. Инновационная деятельность как элемент стратегического развития предприятия // Эффективное управление экономикой: проблемы и перспективы: сборник трудов IV Всероссийской научно-практической конференции; научн. ред. В. М. Ячменева. Симферополь: ИТ АРИАЛ, 2019. С. 362.
2. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями: сокр. пер. с англ. авт. предисл. и науч. ред. К.Ф. Пузыня. – М.: Экономика, 1989.– 271 с. С. 152.
3. Х.Н. Абдусаттарова, Д.Н. Акабирова, И.А. Расулова “Инновацион стратегия” фанидан ўқув қўлланма. “Иқтисодиёт”. Тошкент-2007й.

SOG’LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA TIBBIY XIZMATLARNING O’RNI

SHaxnoza Baxtiyarova
TTA Urganch Filiali Tadq.

Annotatsiya. Maqolada sog’lom turmush tarzini shakllantirishda tibbiy xizmatlarning o’rni tahlil qilingan. O‘zbekiston Respublikasi tibbiy xizmatlarning asosiy tavsiflari.

Kalit so’zlar: Mintaqa, tibbiy xizmatlar, sog’lom turmush tarzi, raqobatbardoshlik, davolash, bozor.

Аннотация. В статье анализируется роль медицинских услуг в формировании здорового образа жизни. Основные характеристики медицинских услуг Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Регион, медицинские услуги, здоровый образ жизни, конкурентоспособность, лечение, рынок.

Abstract. The role of medical services in the formation of a healthy lifestyle is analyzed in the article. Basic descriptions of medical services of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Region, medical services, healthy lifestyle, competitiveness, treatment, market.

Jahonda global, milliy, mintaqaviy va mahalliy darajalarda tibbiy xizmatlar sifatini oshirish, sog‘liqni saqlash sohasiga xorijiy investitsiya resurslarini jalb qilishni 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanishning strategik maqsadlari sifatida qaralmoqda. Butun dunyoni qamrab olgan COVID-19 global pandemiyasidan keyin rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyoti o‘rtasidagi farq tobora chuqurlashib, YAIM pandemiya bo‘xroni davom yetmasa, 2024-yildagina 0,9 foizga oshishi, Xitoydan tashqari barcha rivojlanayotgan davlatlarda pandemiyadan oldingi darajadan 5,5 foizga past bo‘lishi kutilayotgan bir davrda sog‘liqni saqlash va salomatlik xavfsizligi darajasi bo‘yicha dunyoda eng yuqori o‘rinlarni Tayvan (86,4,) Janubiy Koreya (82,3), Fransiya (80,9), Yaponiya (80,6), Daniya (79,9), Finlyandiya (76,4) kabi davlatlar egallamoqda (Kent Buse, Amalia Waxman, 2001).

Jahonda aholining qarib borishi va surunkali kasalliklarning o‘sishi, cheklangan resurslar sharoitida tibbiyot infratuzilmasini yangilashga bo‘lgan ehtiyoj, sog‘liqni saqlash sohasida davlat va xususiy sherikchilik (DXSH) mexanizmlari, dunyoda shiddat bilan ommalashayotgan tibbiy turizmni rivojlantirish, innovaion tibbiyotni rag‘batlantirish, aholining barcha qatlamlari uchun sifatli va maqbul tibbiy xizmatlarni taqdim etishni tashkil qilish bo‘yicha tadqiqotlarga kun sayin ehtiyoj ortib bormoqda.

Yangi O‘zbekistonda ham ijtimoiy sohaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan sog‘liqni saqlash sohasida keyingi besh yillikda amalga oshirilgan salmoqli tadbirlarga to‘xtalgan holda Prezident Sh.M.Mirziyoyev “...*Tub islohotlarimizning dastlabki kunlaridan boshlab biz xalqimiz sog‘lig‘ini mustahkamlashga eng ustuvor vazifa, deb qarab kelmoqdamiz*” deb ta’kidlaydi (№59-60, Халқ сўзи, 2022). Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bu aholini sifatli va malakali tibbiy xizmat bilan ta’minlash, xizmatlar sohasida hududiy darajada, ayniqsa, mamlakatimizda tibbiy xizmatlar ulushining oshib borayotganligi, sog‘lom turmush tarzini keng qaror toptirish, xalqimizga munosib turmush sharoiti yaratish, sohani mutlaqo yangi bosqichga ko‘tarish, tibbiy xizmatlar tarkibining sifat jihatdan kengayishi evaziga yangi ish o‘rinlarini

yaratish, tibbiy xizmatlarni takomillashtirish, davlat va nodavlat tibbiyot tashkilotlarining o‘ziga xos jihatlari, hududda tibbiy xizmatlar bozori (TXB) ning rivojlanishi va raqobatbardoshligi omillari, tendensiyalari, tashkiliy-iqtisodiy va raqobatardoshligini oshirishning asosiy yo‘llari va mexanizmlarini asoslash bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda beradi.

O‘zbekistonda TXBning rivojlanish tabiati va o‘ziga xos xususiyatlari mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishining turli bosqichlariga xos bo‘lgan ko‘plab omillar bilan belgilanadi.

Birinchi bosqich (1991-yil) sog‘liqni saqlashda yangi iqtisodiy mexanizmning joriy etilishi, bozor munosabatlariga o‘tiligi o‘z-o‘zini ta’minlovchi stomatologiya kabinetlari, klinikalari, maslahat markazlari, pullik tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi dastlabki tibbiyot tashkilotlari, kooperativlarning paydo bo‘lishi bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi bosqich "Tibbiy xizmat bozorining paydo bo‘lishi" ikkinchi bosqichida (1991-1996- yillar), ya’ni kichik va o‘rta xususiylashtirish jarayonlari davrida ko‘pgina davlat mulki obyektlari o‘rnida yo qayta ta’mirlanib, yoki qaytadan qurilib, tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar tizimi shakllana boshladi. 1996-yil 29-avgustda O‘zbekiston Respublikasining ―Fuqarolar sog‘ligini saqlash to‘g‘risidagi Qonunini qabul qilinishi, tibbiyot sohasida bozor mexanizmlarining to‘laqonli joriy etilishi bilan tavsiflanadi.

Uchinchi bosqich (1997-2008-yillar) 1997-yildan boshlanib, uni TXBning shakllanishi bosqichi deb atash mumkin. Bu davrga kelib yirik xususiylashtirish, xususiy tibbiyotga keng yo‘l ochib beruvchi kichik va o‘rta biznes, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik to‘g‘risidagi bir qator muhim qonun, Farmon va qarorlar qabul qilinib, tuman va shaharlardagi tibbiyot birlashmalariga aholiga pullik tibbiy xizmat ko‘rsatishga ruxsat berildi.

TXB rivojlanishining to‘rtinchi bosqichi (2008-2016-yillar) respublikamizdada TXBning rivojlanishi bosqichi bo‘lib, xususiy klinika va tashkilotlarning soni ortishi bilan bog‘liq.

O‘zbekistonda TXBning rivojlanishining beshinchi bosqichi (2016-yildan to hozirgi kungacha) yuksalish davri deb baholash mumkin. Ushbu davrda bevosita sog‘liqni saqlash tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan yuzlab qonunlar, Prezident Farmonlari va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, davlatimiz rahbariyati tomonidan tibbiyotning birlamchi bo‘g‘iniga alohida etibor berilishi, respublika ixtisoslashgan ilmiy-amaliy tibbiyot markazlarining viloyatlarda filiallarining ochilishi, Toshkentda respublika markazlarda ishla-yotgan yetakchi shifokorlar joylarda xalqni og‘irini yengil qilish maqsadida hududlarda ishlash uchun safarbar qilinishi, "insonlarni tibbiyotdan rozi qilish" konsepsiyasini ilgari surib onalar, go‘daklar, bolalar o‘limi ko‘rsatkich-larini, o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligining sezilarlicha oshishi, mamlakatimiz rahbariyatining say’i harakatlari bilan jahonda ro‘y bergan COVID-2019 pandemiyasi davrida O‘zbekiston tibbiyotining og‘ir sinovlardan muvaffaqiyatli o‘tishi, yuqori texnologik amaliyotlarni respublikadan viloyat, tuman va shaharlar darajasigacha

tushirilishi kabi yuksak jihatlari bilan farqlanadi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi TXBning asosiy tavsiflari[16]

Ko‘rsatkichlar	**Talab va taklif nisbatiga bog‘liq holda bozor tavsifi**	
	Mukammal raqobat	**Tibbiy xizmatlar bozori**
Sotuvchilar soni	Juda ko‘p	Bozorga kirish qiyinligi sababli cheklangan
Xaridorlar soni	Juda ko‘p	Cheklanmagan
Xizmatlar tavsifi	Bir xil	Bir xil emas (tibbiy xizmat lar o‘ziga xos xususiyatga ega: noyoblik individuallik va h.k.)
Xaridorlarning xabardorligi	Cheklanmagan hajmdagi axborotlarga ega	To‘liq axborot asimmetriyasi Kasbiy kompetentlik sababli axborot olish cheklangan
Xizmatlar sifatini uning qiymati bilan taqqoslash imkoniyati	Xizmat sifatini bahosi bilan taqqoslash mumkin	Tibbiy xizmatlar sifatining aniq bir mezonlari yo‘qligi sabab taqqoslash mumkin emas
Raqobat muhiti haqidagi rasmiy ma’lumotning sifati	Yetarlicha yuqori sifatli axborot olish mumkin	Axborot sifati past va yetarli emas
Davlatning ishtiroki	Umumiy faoliyat doirasida minimal darajada aralashuv	TXBning barcha subyektlari uchun davlat maksimal tartibga soladi va muvofiqlashtiradi
Xizmatning sifati va xavfsizligi nazorati	Qonun, litsenziyalash tizimi va sifat standartlari bilan tartibga solinadi	Ko‘p sonli nazorat organlari tomonidan tartibga solinadi va davlat organlari vaziflari takrorlanadi
Baho siyosati	Baholar bozorda shakllanadi	Baholarni tibbiyot tashkilotlari ham davlat ham o‘rnatadi
Imkoniyat	"Qora bozor" deyarli yo‘q	Davlat, maxalliy, hududiy, xususiy tashkilotlar mavjud
Bozor yo‘nalishi	Xizmat iste’molchilar manfaatiga yo‘nalgan	Xizmat ko‘rsatuvchilar manfaatiga yo‘nalgan
Iste’molchilarning xizmat sifatidan qoniqishi	Iste’molchilar xizmat sifatidan to‘liq qoniqishadi	Iste’molchilar tibbiy xizmat sifatidan qoniqishmaydi yoki qisman qoniqishadi
Foyda olishga intilish	Ishlab chiqaruvchilar foydani maksimallashtirishga intilishadi	Davlat tibbiyot tashkilotlari – dotatsiyada, nodavlat sektorda ham ba’zi pullik tibbiy xizmatlar baholarini davlat tartibga soladi
Kafolatlar	Kasod bo‘lish xavfi tufayli kafolat bor	Shifokor mas’uliyat bor xolos, kafolat yo‘q

[16] Manba: muallif ishlanmasi

O‘tkazgan tahlilarimizga ko‘ra, biz quyidagi 1-jadvalda O‘zbekiston Respub- likasi TXBga xos bo‘lgan asosiy xususiyatlarni keltirib o‘tdik (1-jadvalga qarang).

TXBda raqobat muhitini tahlil qilish asosida ishonchli ilmiy natija va xulosalar olish, hududda TXBda respondentlarning raqobat muhitining shakllanishi va rivojlanishi haqidagi fikrlarini o‘rganish asosida ilmiy asoslangan tavsiya hamda takliflar ishlab chiqish maqsadida tadqiqot ishimizda 2023-2024-yillarda Respublikamiz hududlarida faoliyat yuritayotgan davlat va nodavlat tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi subyektlari vakillari o‘rtasida online tarzda o‘tkazildi.

Tibbiy xizmatlar bozori raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari va mexanizmlari bo‘yicha o‘tkazgan tadqiqotlarimiz quyidagi ilmiy-amaliy xulosa ishlab chiqish imkonini berdi. Jumladan:

1. Tibbiy xizmatlar bozorining rivojlanishiga davlatning ta’siri katta bo‘lib, qariyb 2/3 qism tibbiyot infratuzilmasi, aynan, shu sektorga tegishli bo‘lib, shuning uchun ham TXBdagi raqobat oligopolistikdir. Nodavlat tibbiyot tashkilotlari sonining ko‘payishi bilan bozorda raqobat bosimi, iste’molchilar uchun kurashning turli bozor, nobozor shakllari, raqobat muhitini rivojlantirishga davlatning ta’siri kuchayadi.

2. Tibbiy xizmatlarning o‘ziga xos xususiyatlari (qiymati, ijtimoiy ahamiyati, nomoddiyligi, xizmat ko‘rsatish manbasidan ajralmasligi, sifatni doimiy emasligi va h.k.) rivojlanayotgan TXBda tashkilotlarning raqobatbardoshligini ta’minlashga "yangi yondashuvlar" ni ishlab chiqish zarurligini ta’minlaydi.

3. Tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotning raqobatbardoshligining umumiy va yakka ko‘rsatkichlari bo‘yicha raqobatbardoshlikni baholash, masalan, shifokorlarning "davolash bayonlari" ga rioya qilishlari, tibbiy xizmatlarning to‘liqligi, xodimlarning samimiyligi, xushmuomalaligi va malakasi, tibbiy tashkilot to‘g‘risidagi ma’lumotlarning ochiqligi va ulardan foydalanish imkoniyati, qulay sharoitlar va tibbiy xizmatlardan, nogironligi bo‘lgan fuqarolarning foydalanish imkoniyati va boshqalar raqobatbardoshlikni ta’minlash uchun zarur yo‘nalishlarni aniqlash imkonini beradi.

4. Tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlarining raqobatbardoshligini ta’minlashga zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish uchun TXB tuzilmasini o‘rganish va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unda bozorning asosiy ishtirokchilarining o‘rni, xususiyatlari, ularning TXBda raqobatbardoshlik mavqelarini belgilash va asoslash hamda tibbiy xizmatlarning raqobatbardoshligini ta’minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilaydi.

5. Sog‘liqni saqlash sohasini isloh qilish va davlat byudjeti tibbiyot tashkilotlarini qayta tashkil etish jarayonlari TXBdada raqobat va raqobat muhitini rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Qiyin iqtisodiy vaziyatda tibbiyot tashkilotlarining raqobatbardoshligini oshirish ular ko‘rsatayotgan tibbiy

xizmatlarning raqobatbardoshligiga bog‘liq. Shu bilan birga, raqobatbardoshlik darajasiga turli omillarguruhlari ta’sir etadi va ular orasida tibbiy xizmatlarning sifati eng ta’sirli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kent Buse, Amalia Waxman. Public-private health partnerships: a strategy for WHO. Bulletin of the World Health Organization, 2001, 79 (8). P. 748-754.2. The governance of local health systems in the era of Sustainable Development Goals: reflections on collaborative action to address complex health needs in four country contexts. Schneider H., et al. BMJ Global Health 2019; 4:e001645. DOI: 10.1136/bmj gh-2019-001645
2. Кучли ва самарали тиббиѐт тизимини шакллантириш–халқпарвар давлатнинг энг асосий вазифаси” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиѐевнинг соғлиқни сақлаш соҳаси вакиллари билан очиқ мулоқот шаклидаги учрашувда сўзлаган нутқи// Халқ сўзи, 2022 йил 19 март (№59-60) сони 1-3-бетлар.

KAMBAG‘ALLIKNING MOHIYATI,SABABLARI,MEZONLARI VA UNINGQISHLOQ XO‘JALIGIDA NAMOYON BO`LISHI

Yoqubjonov Ibrohim G'olibjon o'g'li,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail:yoqubjanovibrohim.1995@gmail.com

Annotatsiya. Dunyoda globallashuvning tobora chuqurlashib, dunyo mamlakatlari o‘rtasida o‘zaro teng manfaatli aloqalarining kengayishi hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining taraqqiyot dasturlarida ko‘yilgan maqsadlarga erishish uchun amalga oshirilayotgan tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, ko‘rilgan chora-tadbirlar natijasida qo‘lga kiritilayotgan ijobiy jarayonlarga qaramay dunyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida qambag‘allik muammosi dolzarb masalalardan biri sifatida qolmoqda. Aytish mumkinki O‘zbekiston Respublikasi ham bu global muammodan uzoqda emas. Qishloq xo‘jaligida tadbirkorlikni rivojlantirish kambag‘allikni kamaytirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: yangi rivojlanish modellari, turmush farovonligi, kambag‘allik, qashshoqlik, rivojlanish ko‘rsatkichlari, mulkiy huquqlar, korrupsion holat, siyosiy beqarorlik, investitsiya oqimi, infratuzilma

Аннотация. В результате углубления глобализации в мире, расширения взаимовыгодных связей между странами мира, а также организационных, правовых и социально-экономических реформ и мер, принимаемых для достижения целей, поставленных в программах развития ООН . Несмотря на происходящие в мире позитивные процессы, проблема бедности остается одной из актуальных проблем в развивающихся странах мира. Можно сказать, что Республика Узбекистан недалеко от этой глобальной проблемы. Развитие предпринимательства в сельском хозяйстве имеет большое значение в сокращении бедности.

Ключевые слова: новые модели развития, благосостояние, бедность, бедность, показатели развития, права собственности, коррупция, политическая нестабильность, инвестиционные потоки, инфраструктура

Abstract. As a result of the deepening of globalization in the world, the expansion of mutually beneficial relations between the countries of the world, as well as the organizational, legal and socio-economic reforms and measures taken to achieve the goals set in the development programs of the United Nations . Despite the positive processes introduced in the world, the problem of poverty remains one of the urgent issues in the developing countries of the world. It can be said that the Republic of Uzbekistan is not far from this global problem. Development of entrepreneurship in agriculture is of great importance in reducing poverty.

Keywords: new development models, well-being, poverty, poverty, development indicators, property rights, corruption, political instability, investment flows, infrastructure

Dunyo mamlakatlarining rivojlaganlik darajasi birinchi navbatda mamlakat aholisining turmush darajasi bilan belgilanadi. Hozirgi zamon iqtisodiyotining shiddatli taraqqiy etishi dunyo iqtisodyotida yangi rivojlanish modellarini ishlab chiqishni taqozo qilmoqda. Ayniqsa mamlakatlar aholining turmush farovonligini oshirish masalalariga katta ahamiyat qaratmoqdalar. Buning uchun birinchi navbatda mamlakatlar kambag‘allik va uning kelib chiqish sabablari, uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari, kambag‘allikni bartaraf etish yo‘llari masalalarida ilmiy munozaralar, ilmiy-amaliy izlanishlar olib bormoqdalar.

Ma’lumki, kambag‘allik jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida iqtisodiy rivojlanish jarayonida imtiyozlardan foydalanish va aholi o‘rtasida daromadlarni notekich taqsimlanishi natijasi sifatida izohlanadi.

BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2000 yilda Ming yillik Rivojlanish Maqsadlari deklaratsiyasida uning birinchi maqsadi sifatida dunyoda qashshoqlik va ochlikka barham berish masalalari qo‘yilgan. Deklaratsiyada 2015 yilgacha dunyo bo‘yicha kuniga 1,25 AQSh dollaridan kam daromad oladigan va ochlikdan qiynalayotgan dunyo aholisi sonini umumiy hisobda ikki barobargacha kamaytirish dunyo mamlakatlari uchun dolzarb vazifa sifatida belgilab olingan edi.

Jahon Banki tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, mamlakatning iqtisodiy jihatidan rivojlanish ko‘rsatkichlarini oshirish mamlakat iqtisodiy erkinligi darajasiga bog‘liqdir. Mamlakatlar iqtisodiyotni erkinlashtirish aholining kambag‘al qismi mulkiy huquqlarini, ayniqsa ularning yerga bo‘lgan xuquqlarini oshirishni talab etadi. Iqtisodiyotda samara bermaydigan muassasalar, korrupsion holat va siyosiy beqarorlik investitsiyalarni oqimini kamaytiradi. Sog‘liqni saqlash, ta’lim va infratuzilmani rivojlantirishga davlat grantlari va hukumat yordami esa inson kapitalni oshirish orqali iqtisodiy o‘sishga katta ta’sir ko‘rsatadi (Сирожиддинов К. 2021).

Jahonda keyingi 10 yillikda sodir bo‘lgan xalqaro moliyaviy inqiroz asoratlari daromadlar tengsizligi va axoli kambag‘al qatlamining salmog‘ini oshishiga sabab

bo‘ldi. Amerikalik olim J.Stiglis tomonidan olib borilgan emperik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oxirgi o‘n yillikda AQShda kuzatilayotgan tengsizlikning yuqori darajasi va kambag‘al aholi qatlami sezilarli darajada ko‘paygan. Amerika qo‘shma shtatlarida Buyuk Depressiya davridan Ronald Reygan prezidentligi davrigacha xukumatning “adashilgan ustuvorliklar va adolatsiz siyosatlari natijasida, 1 foiz aholi manfaatini ko‘zlab iqtisodiyotni tartibga solishni izdan chiqarish, soliq imtiyozlari va soliq ta’tillarini o‘rinsiz qo‘llash natijasida Amerikaliklar orzusi ertakga aylanganini takidlaydi. Jahonda Skandinaviya davlatlari, Singapur va Yaponiya tajribalarini o‘rganish orqali iqtisodiyotda to‘liq bandlikni ta’minlab, jamiyatda adolat va uyg‘unlikni tiklashga qaratiladi.

Yana boshqa bir qator boshqa tadqiqotchilar esa ko‘plab buyuk imperiyalarning inqirozga uchrashi va davlatlarning parokanda bo‘lishi, mamlakat aholisining kambag‘al qatlami ulushining ortishini faqatgina geografik, iqlimiy, din, siyosiy arboblarning qashshoqlik masalasiga e’tiborsizligi kabi omillar orqali tushuntira olmasliklarini aytib o‘tishadi. Ularning tadqiqotlari natijasida jamiyatning bardavom iqtisodiy farovonligi jamiyatda barcha aholi qatlamlarining siyosiy va xuquqiy manfaatlariga barobar xizmat qiluvchi “inklyuziv” institutlarning o‘rni bilan bog‘liq. Ya’ni fikrlarning turli tumanligi va demokratiya jamiyatda iste’dod va innovatsion g‘oyalarni qo‘llashga imkon yaratadi va mamlakatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi. Agar jamiyatda holat aks holatda jamiyatda siyosiy va huquqiy qaror qabul qilish tor doiradagi ma’lum bir xukmron doira qo‘lida bo‘lsa, ular aholining boshqa qatlamini ekspluatatsiya qilishlari va davlat mablag‘larini so‘rish uchun “ekstraktiv” tashkilotlar yaratiladi. Bunday ekstraktiv tashkilotlar mavjud bo‘lgan davlatlarda oddiy xalqda tadbirkorlik va investitsiya bilan shug‘ullanishga katta ishtiyoq bo‘lmaydi bu esa mamlakatni iqtisodiy taraqqiyotiga salbiy ta’sir etadi. Shu sabab, kambag‘allikni yo‘qotish uchun aholini siyosiy va xuquqiy tengligini, ularning ovozlari inobatga olinishlari uchun sog‘lom muxit yaratishsa, muammo samarali xal bo‘ladi deb ta’kidlashadi.

Respublikamizda kambag‘allik ko‘p yillar davomida “yopiq mavzu” bo‘lib keldi. Bu kategoriyaning o‘rniga “kam ta’minlanganlik” tushunchasi qo‘llanib kelingan edi. Bugun kunda mamlakatimizda xukumatimiz tomonidan olib borilayotgan ochiq demokratik siyosat tufayli mavjud bo‘lgan mazkur muammo, uning yechimi topish bo‘yicha chuqur tahlillarni amalga oshirish, kambag‘allikni kamaytirish va kelajakda bartaraf etish haqida yuksak minbarlarda ochiq-oydin aytib o‘tilmoqda.

Bugungi kunda Prezidentimiz tomonidan xalqaro nufuzli tashkilotlar Jahon banki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi va boshqa tashkilotlar bilan xamkorlikda kambag‘allikni kamaytirish dasturini ishlab chiqish taklifi olg‘a surildi. Bunga ko‘ra xalqaro me’yorlar asosida jiddiy va har tomonlama kompleks tadqiqotlar olib borilib “kambag‘allik” tushunchasi, uni aniqlash mezonlari va baholash uslublarini o‘z ichiga olgan yangi metodologiya yaratish zarurligi uqtirildi.

Ingliz sotsiologi P.Taunsend Nisbiy kambag‘allik konsepsiyasi asoschisi hisoblanadi. Bu kategoriyani aholiga iqtisodiy resurslar yetishmasligi natijasida

jamiyatning ko‘pchilik a’zolariga odatiy turmush tarzida yashash imkoniyati bo‘lmasligi sifatida ta’riflagan. P.Taunsendning kambag‘allikni tahlil etish usuli “Ko‘p o‘lchamli deprivatsiya” tushunchasiga asoslanadi.

P.Taunsend bu holatni “shaxs, oila yoki guruhning jamiyat yoki millat manzarasidagi kuzatiladigan nochor ahvoli” sifatida tushungan. Ko‘p o‘lchamli deprivatsiya usulida moddiy deprivatsiyaga (ularning ovqatlanishi, kiyim-kechak, turar-joy sharoitlari, ular tomonidan uzoq muddat davomida foydalaniladigan buyumlar, yashash joyi muhitlari, ularninng mehnat sharoitlari va xususiyatlari) va ijtimoiy deprivatsiya ko‘rsatkichlari (ularning ish bilan bandligi, bo‘sh vaqtni o‘tkazishi, ta’lim olishi va hokazo ijtimoiy xususiyatlari) qo‘shilgan.

Hech qachon mutlaq kambag‘allik ko‘lami nisbiy kambag‘allik ko‘lamiga mos kelmaydi. Amalda mutlaq kambag‘alikni tugatish mumkin, ammo nisbiy kambag‘allik doimo mavjud bo‘ladi. Ya’ni aholining tengsizligi jamiyatning ajralmas hodisasidir. Jamiyatda aholining ijtimoiy qatlamlari turmush darajalari ortishi bilan birga nisbiy kambag‘allik saqlanib qoladi va hatto ortishi mumkin.

O‘rim-yig‘im paytida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaradigan va sotadiganlar ko‘proq ish imkoniyatlari, ko‘proq oziq-ovqat va ko‘proq daromadga ega. Biroq, qishloq xo‘jaligi faoliyati past bo‘lgan davrda daromadlar past bo‘ladi va oziq-ovqat ko‘pincha zaxiralardan olinadi yoki sotib olinadi. Bu nisbati barqaror vaqt davomida kamaydigan bo‘lsa-da, daromad ko‘lamini pastki to‘rt desilda maishiy iste’mol xarajatlarining deyarli uchdan ikki qismi qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat narxlari, oziq-ovqat ishonchsizlik va qashshoqlik o‘rtasida muhim munosabatlarni ko‘rsatib beradi.

Uy xo‘jaliklari daromadlarining sezilarli tebranishlari mavsumiy mehnat migratsiyasi bilan ham bog‘liq, mavsumiylik esa qurilish kabi ichki iqtisodiy faoliyatning boshqa ko‘plab sohalarida ham mavjud. YaIMning o‘sishi tufayli kambag‘allikni kamaytirish darajasi past edi. O‘zbekistonning yuqori o‘sish sur’atlari va YaIM barqarorligi haqidagi ma’lumotlarini hisobga olgan holda, taqqoslangan mamlakatlar tajribasi asosida kambag‘allikning tezroq qisqarishini kutish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
2. Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich. Tajibayev Komiljon Qurbanovich. Agrosanoat majmuasida marketing. O‘quv qo‘llanma. Namangan. 2023 yil. 418 b
3. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ISSUES OF INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL PRODUCERS //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2021. – С. 391.
4. Тажибаев, К.К. (2023). ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ

ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА. Формула менеджмента, (2 (17)), 28-34.
5. Заидов И. И. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 36-41.
6. Тажибаев К. К., Акбаров А. И. Анализ Факторов Конкурентоспособности, Экспортных Возможностей И Проблемы Развития Текстильного Сектора Республики Узбекистан. – 2022.
7. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
8. Abduraxmonov S. S. O ‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
9. Tajibayev, K. Q. "Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar." (2024).
10. Jamoliddinovich U. B. FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 01. – С. 149-151.

AHOLI FAROVONLIGINI OSHIRISHDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI AVTONOMIYASINING AHAMIYATI

Yuldashev Feruz Isroil o’g’li
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
f.i.yuldashev@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda aholining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash va mazkur jarayonni amalga oshirishda kuzatilayotgan muammolar va ularning yechimlariga bag‘ishlangan bo‘lib, aholining oliy ma’lumot bilan ta’minlash bilan bog‘liq nazariy jihatlar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: aholi, oliy ta’lim, raqobatbardoshlik, barqarorlik, avtonomiya, mustaqillik.

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам, наблюдаемым в реализации этого процесса и реализации социально-экономического развития населения Нового Узбекистана, а также изучены теоретические аспекты, связанные с предоставлением населению высшего образования.

Ключевые слова: население, высшее образование, конкурентоспособность, стабильность, автономия, независимость.

Annotation. This article is devoted to the problems observed in the implementation of this process and the implementation of the socio-economic development of the population of New Uzbekistan, and also studied the theoretical aspects related to the provision of higher education to the population.

Keywords: population, higher education, competitiveness, stability, autonomy, independence

Ta’lim – jamiyat ravnaqining mustahkam poydevori hamda sivilizatsiya rivojlanishining asosiy manbaasi hisoblanib, unga binoan har bir individning ta’lim olishi kafolatlanadi. Bu esa inson huquqlari va erkinliklari to‘g‘risidagi Konvensiyaning “Ta’lim olish huquqi” nomli 1-bayoni 2-bandida ta’kidlab o‘tilgan aynan ushbu tamoyiliga muvofiqdir: “…ta’lim olish huquqi hech kimga rad etilishi mumkin emas. Davlat ta’lim berish sohasidagi vazifalarni o‘z zimmasiga olar ekan, ushbu huquqlar ota-onalarning ta’lim va ta’lim berish bo‘yicha mustaqil diniy va falsafiy dunyoqarashlariga muvofiq kelishi borasidagi huquqlarini hurmat qiladi”[17]. Shuningdek, BMTning ta’lim, fan va madaniyat sohasidagi “XXI asrda oliy ta’lim: yondashuvlar va amaliy tadbirlar” deb nomlanuvchi Deklaratsiyasi[18]da tilga olinganidek, XXI asr ostonasida oliy ta’limning ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy rivojlanish hamda ancha yosh avlod uchun yangi ko‘nikmalar, bilimlar va g‘oyalarni egallash imkoniyatini beruvchi istiqbolni shakllantirishdagi ahamiyati oshib borishi bilan bir qatorda biz oliy ta’limga bo‘lgan talab misli ko‘rilmagan darajada ko‘payishi va uning diversifikasiyalanishi guvohi bo‘lmoqdamiz”.

OTMlarda ta’lim saviyasining holati, monitoringgi zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari taqdim qilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanilgan holda tashkil qilinsa, ta’lim sifatining pasayishiga sabab bo‘ladigan omillar o‘z vaqtida bartaraf etilib, istiqbolni ta’minlaydigan chora-tadbirlar amalga oshirilsa, yetakchi kadrlar tayyorlash amaliyoti xalqaro standartlarga muvofiqligi ta’minlanadi.

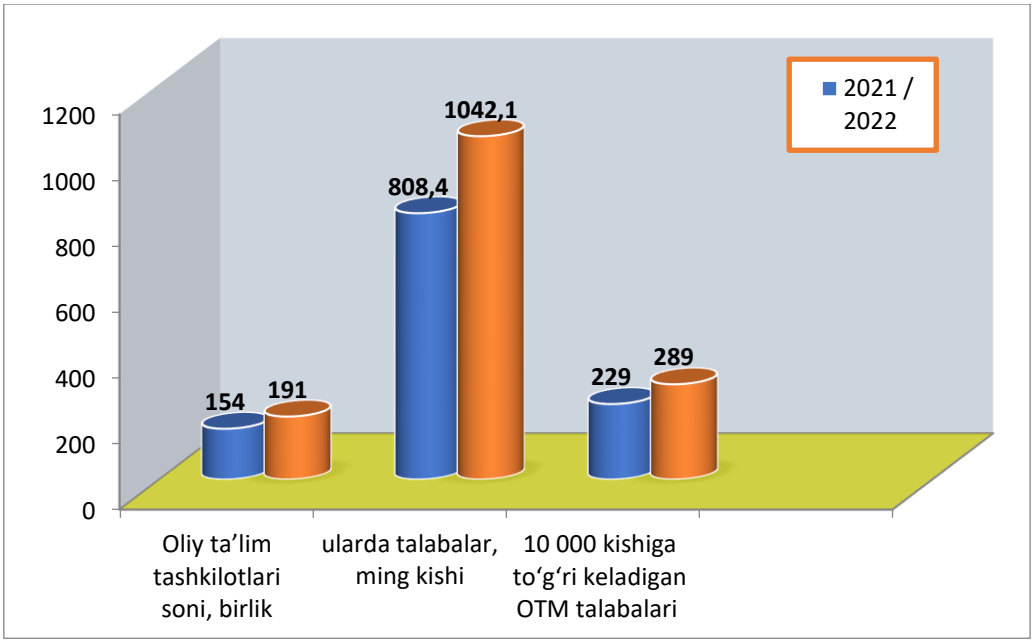

1-rasm. Akademik mustaqillik ta’minlangach O‘zbekiston OTMlari ko‘rsatkichlari o‘zgarish dinamikasi

[17] http://www.un.org/ru/documents/decl conv/conventions/educat.shtml.

[18] Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры. Декларация Всемирной конференции по высшемуобразованию-Париж,ЮНЕСКО,5-9октября1998г.Acoc: http://www.unesco.org/new/ru/unesco/resources/publications/unesdoc-database/

Moliyaviy mustaqillikning kengayishi bilan OTMlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash, kelgusidagi uzoq muddatli rivojlanish rejalari uchun zaruriy resurslarni yo’naltirish va boshqaruv uchun strategik ahamiyat kasb etadi. 1-rasmda tasvirlangan ma’lumotga ko‘ra, mamlakat oliy ta’lim tizimida akademik mustaqillik berilgach OTMlar soni, talabalar qamrovi va aholining har 10000 kishiga to‘g‘ri keladigan OTMlari nisbati shiddatli tarzda o‘zgardi. 2021-2022-o‘quv yilida OTMlar soni 154 tani tashkil qilgan bo‘lsa, 1 yil ichida bu ko‘rsatkich 24% ga oshib 191 taga yetdi (xususiy OTMlar bilan birgalikda). Shuningdek, oliy ta’limga jalb qilingan talabalar soni ham joriy yilda 1042,1 ming nafarni tashkil qilib, o‘tgan o‘quv yilidagi 808,4 ming ko‘rsatkichdan 29% foizga o‘sdi. Natijada har 10000 aholiga mos keladigan talabalar nisbati 1 yil ichida 229 nafardan 289 taga yetib 26% lik o‘zgarishni qayd etdi[19].

Akademik mustaqillik sababidan bu ustunlikka erishish OTMlarni jiddiyroq raqobat kurashiga jalb qilish bilan cheklanib qolmay, jamiyatga quyidagi jihatlardan foydali bo‘lishi mumkin:

- Aholining kengroq qatlami oliy ta’limga qamrab olinishi natijasida jamiyat a’zolari bilim, ko‘nikma va boshqa turdagi ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlariga ega bo‘lishadi;
- Aholining kattaroq qismi zamonaviy bilim bilan maksimal va optimal yo‘sinda ta’minlanib xalqaro darajada raqobatbardosh kadr bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi;
- Shaxslar o‘rtasidagi intellektual tabaqalanish hissiyotlarining kamayib tenglik tamoyillarini ilgari surishni rag‘batlantiradi;
- Ziyolilar ulushining ortishi jamiyatda innovatsiyalar va tadqiqotlarni kuchaytirish ehtimolligini ham oshiradi, bu esa o‘z navbatida turli sohalarda yutuqlar, texnologik, ilmiy va madaniy taraqqiyotga erishishga yordam beradi;
- Ta’lim imkoniyatlarining ortishi fuqarolarning xabardorlik darajasining oshishi va faol bo‘lishiga hissa qo‘shishi, ijtimoiy birdamlik va tushunishni rag‘batlantirishi mumkin.

Raqobatning joriy muhitga qadar rivojlanish tendensiyasi butun oliy ta’lim tizimida islohotlarni amalga oshirishni va xususan Akademik mustaqillik tamoyillarini joriy etishni taqazo qildi. Bugungi iqtisodiy modernizatsiyalash va innovatsiyaga keng yo‘l ochilgan sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida raqobatbardoshlikka erishishning asosiy shartlaridan biri yangi va ko‘p funksiyali tovarlar ishlab chiqarish, keng qamrovli xizmat ko‘rsatish, mavjud imkoniyatlarni yanada yaxshirog‘iga kengaytirish bo‘lib hisoblanadi. Albatta buning uchun hukumatning uzoq muddatli ko‘magi ham zarurdir.

Ta’lim sifatini oshirishda halol raqobat mezonlariga asoslanish, uning tizimli rivojlanishini hisobga olib, OTMlarning o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib zaruriy qarorlarni o‘z vaqtida qabul qilish mexanizmlarini doimiy takomillashtirib borish

[19] stat.uz sayti ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

joriy ilm-fanning eng dolzarb masalalaridan biri sanalib, ta’lim sifatini kutilgan darajasiga olib chiqish asosiy vazifa hisoblanadi.

Oliy ta’lim tizimida yuqori turuvchi boshqaruv subyektlari bilan hamkorlikda akademik standartlarni qo‘llab-quvvatlash, OTMlarda akademik sifat bosqichiga chiqish, oliy ta’lim tizimini uzluksiz va tizimli takomillashtirib borish, oliy ta’limning hamma uchun maqbul va maqsadlarga muvofiqligini ta’minlash butun dunyoda, hatto ta’lim tizimi eng rivojlangan mamlakatlarda ham, doimiy diqqat markazida bo‘lib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2009). Trends in global higher education: Tracking an academic revolution. UNESCO.
2. Anderson, T. (2007). Reducing the loneliness of the distance learner using social software. Open Learning, 22(3), 265-276.
3. Yuldashev , F. «PROSPECTS FOR THE USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE USE OF INNOVATIVE MECHANISMS FOR IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION IN UNIVERSITIES». Страховой рынок Узбекистана, т. 1, вып. 8, май 2024 г., сс. 42-44, https://insurance.tsue.uz/index.php/journal/article/view/151.
4. Isroil o’g’li, Yuldashev Feruz. "AKADEMIK MUSTAQILLIK–DEMOKRATIK HAYOT VA SIFATLI TA’LIMNING ASOSIY SHARTI." SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM 2.21 (2024): 46-48.
5. Isroil o’g’li, Yuldashev Feruz. "OLIY TA’LIM TIZIMIDA AKADEMIK MUSTAQILLIK SAMARASIGA ERISHISHDA RAQOBATNING AHAMIYATI." SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM 2.21 (2024): 49-51.
6. Yuldashev, Feruz. “O’zbekistonda Akademik Mustaqillikni qo‘llab-Quvvatlash: 2022-Yilgi AFI Tadqiqotidan Olingan Tushunchalar Va Ilmiy Istiqbollar”. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, vol. 1, no. 10, Oct. 2023, doi:10.55439/GED/vol1_iss10/a469.
7. Ennew, C., and David Greenaway, editors. The Globalization of Higher Education. Palgrave Macmillan, 2012.

AHOLINING IJTIMOIY-IQTISODIY TURMUSH SHAROITLARINI YAXSHILASHDA QISMAN BANDLIK FAOLIYATINING O‘RNI

Durumov Temur G‘olibovich
Urganch davlat universiteti 2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Aholi turmush farovonligini oshirishda qisman bandlik faoliyatining tutgan o‘rni beqiyosdir. Ushbu maqolada aholining ish bilan band bo‘lmagan qatlamining ishga jalb etish bo‘yicha xorijiy mamlakatlarning tajribalari o‘rganilgan.

Kalit so’zlar: ishchi kuchi, mehnat resurslari, kadrlar salohiyati, ishsizlik, raqamlashtirish, tadbirkorlik, biznes, qishloq xo`jaligi sub`ektlari, agrar iqtisodiyot. Raqamli iqtisodiyot

Аннотация. Роль неполной занятости в повышении благосостояния населения бесподобна. В данной статье рассматривается опыт зарубежных стран по привлечению безработного населения к работе.

Ключевые слова: рабочая сила, трудовые ресурсы, кадровый потенциал, безработица, предпринимательство, бизнес, субъекты сельского хозяйства, аграрная экономика. Цифровая экономика

Abstract: The role of part-time employment in improving the well-being of the population is incomparable. This article examines the experiences of foreign countries in attracting the unemployed population to work.

Keywords: workforce, labor resources, personnel potential, unemployment, entrepreneurship, business, agricultural entities, agrarian economy. Digital economy

Aholining turmush darajasini yaxshilash bo‘yicha mamlakatimizda bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 4 apreldagi “2022- 2026-yillarda Xorazm viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 154-sonli qarorining 1-ilovasida Xorazm viloyatida 2022- 2026-yillarda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkichlar parametrlari tasdiqlangan (VM-154). Ushbu parametrlar shuni ko‘rsatadiki, viloyat bo‘yicha ishsizlik darajasi 2022 yil holatiga 9,0 foizni tashkil qilsa, 2026 yilga kelib 6,8 foizga kamayishi prognoz qilingan. Ushbu ko‘rsatgich quyidagi 1-jadvalda qisqacha keltirilgan:

1-jadval

Viloyat bo‘yicha ishsizlik darajasi (foizda)

T/r	Ko‘rsatkichlar	O‘lchov birligi	Jami	2022	2023	2024	2025	2026
1	Ishsizlik darajasi	foiz	**x**	9,0	8,3	7,5	7,3	6,8
2	Kambag‘allikni qisqartirish	foiz	**50**	7,6	9,9	10,3	10,8	11,4
	Jami bandligi ta’minlanadigan aholi soni:	ming kishi	**491,9**	74,5	97,0	101,3	106,6	112,5

Ko‘rsatgichlar 2026-yilga kelib viloyatning 112,5 ming aholisi ish bilan bandligi ta‘minlanadi.

Qisman bandlik munosabatlari ko‘plab afzalliklarni, jumladan, ish va hayot muvozanatini yaxshilash, ko‘proq bo‘sh vaqt hamda shaxsiy manfaatlarni yaxshiroq birlashtirish uchun moslashuvchanlikni taklif qiladi.

Bandlikka ko‘maklashuvchi agentlik ishsizlarni qo‘llab-quvvatlash, yangi ish o‘rinlari topishiga ko‘maklashish, to‘lanadigan ishsizlik sug‘urtasi badallari hisobiga aholi turmush darajasini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Bu, shuningdek,

bandlikka ko'maklashish va salomatlikni mustahkamlash o‘rtasidagi hamkorlikning yangi shakllari orqali sodir bo‘ladi.

Yevropada qisman bandlik so‘nggi o‘n yilliklarda mehnat bozorining muhim qismiga aylandi. Vaqtincha ish bilan ta’minlash kompaniyalarga talabning qisqa muddatli o‘zgarishlariga olib keladi. Bu qisqa muddatli ish o‘rinlarini yaratadi va ishsizlikni kamaytirishga yordam beradi. Ayniqsa, iqtisodiy noaniq paytlarda vaqtinchalik ish o‘rinlari muhim daromad manbai bo‘ladi.

Vaqtinchalik ish odatda yuqori aylanma dinamikaga ega va faqat qisqa muddatli ish bilan ta'minlanadi. Vaqtinchalik mehnat munosabatlarining atigi 22 foizi bir yildan ortiq davom etadi. Vaqtinchalik ishchilarning yarmi atigi uch oydan keyin vaqtinchalik ish bilan ta’minlash agentligi bilan mehnat munosabatlarini to‘xtatadi va vaqtinchalik ishchilarning taxminan 40 foizi vaqtinchalik ish boshlaganidan keyin 6 oydan 12 oygacha bo‘lgan vaqt ichida boshqa sohada ijtimoiy sug‘urta badallari to‘lanadigan ishga joylashadi. Natijada, vaqtinchalik ish bilan ta‘minlash sohasida doimiy ravishda xodimlarni yollash zarurati mavjud. Shu bilan birga, Germaniyada demografik o‘zgarishlar va dinamik iqtisodiy o‘sish kabi davom etayotgan tendentsiyalar ham ushbu sohada xodimlarni yollashni qiyinlashtirmoqda. Bugungi kunga kelib, vaqtinchalik ish birinchi navbatda ishsizlar va ishsizlik xavfi ostida bo‘lgan xodimlar uchun ish bilan ta’minlash istiqbollarini taklif qildi. shuningdek, ish boshlagan yoki ish joyiga qaytganlar. Biroq, Germaniyada ishsizlik darajasi yillar davomida pasayib bormoqda. 2018 yil yanvar oyida u atigi 3,6% ni tashkil etgan. Demografik o‘zgarishlar tufayli o‘z karerasini boshlaganlar soni ham kamaymoqda. O‘rta muddatli istiqbolda, odatdagi ishga qabul qilish doiralaridan vaqtinchalik ish bilan ta’minlangan ishchilar salohiyati sezilarli darajada kamayadi (Isabella vonWissmann 2018).

Shuningdek, hozirgi kunda mutaxassislikka ega bo‘lmagan ishsiz aholining aksariyati qora bozorda mardikorlik qilib kun ko‘rishadi. Qisman bandlik tashkilotlari ushbu qatlamni o‘ziga jalb qilib, ish beruvchi tashkilotlarga qisqa muddatli shartnomalar asosida ishga yollashadi. Natijada mehnat huquqlari himoya qilinadi. Hamda aholining rasmiy bandligi ta‘minlanadi.

Qisman bandlik moslashuvchanlikni, bandlik imkoniyatlarini va tajribadan foydalanishni ta’minlash orqali turmush darajasini oshirishga katta hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, qisman bandlar uchun shart-sharoitlarni yaxshilash va ularning mehnat bozoriga uzoq muddatli integratsiyalashuviga ko‘maklashish choralarini ko‘rish lozim. Shu yo‘l bilan vaqtinchalik bandlik aholi turmush darajasini oshirishning barqaror vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 04.04.2022 yildagi 154-son.
2. Gesundheitsförderliche Arbeitsgestaltung als Ansatzpunkt für das Recruiting in der Zeitarbeit Julia Clasen1 ·Isabella vonWissmann. Natur 2018.
3. www.lex.uz

AHOLINING IJTIMOIY-IQTISODIY TURMUSH SHAROITLARIDA ONDATRA POPULYATSIYASINING AHAMIYATI

Avezova Umida Maqsudovna
Urganch davlat universiteti tayanch doktarant
E-mail:avezovaumida069@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarida ondatra populyatsiyasining ahamiyati, kuyi Amudaryo mintakasida tarkalgan mezofil kemiruvchilarning xayot tarzi, yashash shart sharoitlari xaqida malumotlar keltirilgan. Bundan tashkari mezofil kemiruvchilar populyatsisining o‘sish va kamayish dinamikasiga ta’sir kiluvchi ekologik omillar to‘g‘risida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Mezofil kemiruvchilar, ondatra, areal, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Xorazm viloyati, mo‘yna.

Аннотация. В данной статье Значение популяции ондатры в социально-экономическом состоянии населения, приведены сведения об образе жизни и условиях обитания мезофильных грызунов, рассеянных в Приамударьинской области. Кроме того, обсуждаются экологические факторы, влияющие на динамику роста и убыли популяции мезофильных грызунов.

Ключевые слова: Мезофильные грызуны, ондатра, ареал, Республика Каракалпакстан, Хорезмская область, мех.

Abstract. This article the importance of the muskrat population in the socio-economic state of the population, information is provided on the lifestyle and living conditions of mesophilic rodents scattered in the Amudarya region.. In addition, environmental factors affecting the dynamics of growth and decline of the population of mesophilic rodents are discussed.

Keywords: Mesophilic rodents, muskrat, areal, Republic of Karakalpakstan, Khorezm region, fur.

Hayvonlarning mo'ynalari va terisidan ming yillar davomida kiyim tikish uchun ishlatilgan. Mo'yna va teri bugungi kunda muhim sanoat bo'lib qolmoqda. Mo'ynali kiyimlardan turli xil tashqi kiyimlar, masalan, paltolar, kurtkalar, shlyapalar, qo'lqoplar va etiklar ishlab chiqariladi va u boshqa turdagi kiyimlar uchun ham bezak beradi. O‘zbekistonda qadimdan mo‘ynado‘zlik bilan shug‘ullanadigan yakka hunarmandlar tulki, bo‘ri, bo‘rsiq, quyon, suvsar terilari va oshlangan qo‘y terisidan po‘stin, telpak va boshqa buyumlar tikkanlar. XIX asrning oxiriga qadar O‘zbekistonda mo‘yna terilariga oddiy, xonaki usulda, asosan, kimyoviy moddalar qo‘llanilmay, o‘simlik bo‘yoqlari, mahalliy oshlovchi moddalar bilan ishlov berilgan.

Mo‘ynali hayvonlarga suvda yashovchi qunduz, ondatra va muhr; tulki, bo'ri, norka, kelin, ayiq, suvsar va yenot kabi shimoliy quruqlik turlari; va leopard, ocelot va gepard kabi tropik turlar kiradi(Бахмутов В. А. 1981). Bundan tashqari, ondatra mahalliy aholi uchun asosiy mo'yna ishlab chiqarish uchun asosiy ov hayvoni hisoblanadi.

Ondatra o‘zining tashqi ko‘rinishi bilan ko‘proq yirik kalamushlarga o'xshab ketadi. Ondatraning asosiy vatani Shimoliy Amerika bo’lib, u ko’plab mamlakatlarga keng tarqalgan. Ayrim ma’lumotlarga ko‘ra u 1927-1928 yillarda Markaziy Osiyoga 1935 yilda keltirilgan (Берестенников Д.С. 1979).

Ondatraning mo‘ynasi o‘siq va sarg‘ish-och jigar-rang, qora, qizil-sariq to‘q malla rang, oyoqlari kalta va kuchli bo’ladi. Barmoqlarining orasi kalta panja bilan birlashgan bo’lib, suzishda katta vazifa bajaradi. So‘nggi yillarda xususiy sektorda va ayrim fermer xo‘jaliklarida ondatralarni tanlash va saqlash ishlarini qo’llanishi sababli ularning vazni va mo'ynalari sifati birmuncha ortdi va yaxshilandi.

Ondatra sutemizuvchilar (Mammalia) sinfiga, kemiruvchilar turkumi (Rodentia), olaxo‘rjunlar (Cricetidae) oilasiga kiradi. Ondatraning vatani Shimoliy Amerika, Yevropaga birinchi marta 1905-yilda olib kelingan va bugungi kungacha juda yaxshi moslashib, Yevrosiyoning o‘rta qismida, ya’ni G‘arbiy Yevropadan to Uzoq Sharqgacha tarqalgan. Bizning respublikamizga 70-80 yil oldin olib kelingan. Hozir O‘zbekistonning barcha tekislik suv havzalari - ko‘llar, daryolar va kanallarda tarqalgan.(Абрамов В. К.1974) 1944-yili quyi Amudaryo xududiga 1-marta ikki guruh 335 bosh ondatra Qozog‘istondan olib kelingan. Birinchi guruhda 130 bosh (74 erkak, 56 urg‘ochi) 11-iyulda Qarajar ko‘l sistemasiga, ikkinchi guruhda 205 bosh (111 erkak, 94 urg‘ochi) noyabrning boshlarida Bo‘zatav ko‘l sistemasiga yuborilgan (Matkarimov, N., & Islombekovna, M.M. 2022).

Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyatida iqlimlashtirilgan ondatralar bosh soni 1955-yilga kelib, 160 mingdan oshgan. N.P.Lavrov (1957) ma’lumotlariga qaraganda ondatralar yuborilgan joydan 15 km ga tarqalgan va areali kengaya boshlagan. V.S. Pokrovskiy (1961) ma’lumotlari bo‘yicha 1945 yilga kelib ondatralar 45000 gektar, 1946-yili 200 ming gektar maydonni o‘zlashtirgan. 1947-yili mahalliy avlodlardan o‘sganlari tarqatilib o‘ng va chap Amudaryo deltasida ondatraning tarqalish areali ikki hissaga kengaygan. U 1948-yil 450000, 1949-yil 500000 gektarga kengayib, 1950-yili esa ondatra Mo‘ynoq, Qo‘ng‘irot tumanlarining barcha suv havzalarini egallagan. Ularning intensiv ko‘payishi natijasida 1950-1955-yillari ular Qoraqalpog‘iston Respublikasining barcha Janubiy tumanlari suv havzalarini egallab olganligi ma’lum bo‘lgan (Бахмутов В. А. 1981).

Ondatra yaxshi sho‘ng‘iydi va suzadi, suv ostida 15 daqiqa turishi mumkin. Kam suvli, qishda muzlamaydigan suv havzalarini, oqmas yoki sekin oqimli, suv sathi doimiy va qirg‘og‘i o‘simlikga boy joylarda yashaydi.Oila bo‘lib inlarda yashaydi. Baland qirg‘oklarda inlar quradi, yer osti yo‘llari 2-3 dan 10 m gacha uzunlikda buladi. Inga kirish suv ostida joylashgan bulib tashqaridan ko‘rinmaydi, in kameralari suv sathidan balandroqda joylashgan buladi. Ba’zan in kameralari ikki qavatli va yo‘llar bilan birlashgan bu suv sathining o‘zgarish xodisalari bilan bog‘liq. Eng sovuq vaqtlarda ham ini doimo iliq bo‘ladi. Botqoqli qirg‘oklarda ondatra 1-1.5 m balandlikda balchiq bilan yopishtirilgan qamishpoyalar va luxdan «xonachalar» quradi (Авезова У.М. 2022). Kundalik yashaydigan inlardan tashqari suzadigan oziqa maydonchalarni quradi. Qirg‘oq va suv o‘simliklaridan qamishlar, qo‘g‘alar bilan oziqlanadi. Ondatra bahor faslida yosh novda va yaproqlar bilan, yoz

va kuz fasllarida ildiz, qish faslida faqatgina ildiz bilan oziqlanadi. Ular mallyuskalar, ko‘lbaqasi va baliq chavoqlari bilan ham oziqlanadi.

Ondatra - barcha mo‘ynabop xayvonlar ichida salmoqli o‘rin egallaydi. Shuning uchun ondatralami imkoni boricha xo‘jalik sharoitida ko‘paytirish ishlari yuqori samaradorlikka olib keladi. Ondatralar asosan Amudaryo atrofidagi sersuv joyda ko‘paytiriladi. Mo‘ynaning sifati asosan qish oylarida yuqori bo’ladi. boshqa vaqtlarda ular tullaydi va bu jarayon mo'yna sifatiga salbiy ta’sir ko'rsatadi. Ondatra so‘yilganda ularning dumi va oyoqlari tashlab yuboriladi, shilib olingan teri maxsus ramalarga kiydirilgan holda quritiladi va ularga ishlov beriladi. Go‘shti - Shimoliy Amerikada oziq sifatida iste’mol qilinadi. Oshxonalarda undan turli xil taomlar tayyorlanadi. Markaziy Osiyoda ondatra go‘shti ayrim go‘shtxo‘r hayvonlar norka, tulki va hokozolar uchun ishlatiladi. Hozirgi vaqtda ondatralarning asosiy qismi Qoraqalpog’istonda, ko'proq Mo'ynoq tumani xo‘jaliklarida va Amudaryo qirg‘oqlariga joylashgan xo‘jaliklarida ko’paytirilmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Абрамов В. К. Экология ондатры в Приморском крае // Сельское хоз. Сибири и Дальн. Востока и охрана природы. – Иркутск.– 1974. – С. 26-29.
2. Бахмутов В. А. Особенности расселения и размножения ондатры после депрессии в Ямало-Ненецком автономном округе // Экол. живот. и фаунистика. – Тюмень. – 1981. – С. 99-101.
3. Берестенников Д.С. Сравнительная экология популяции ондатры низовьев Днепра и лесостепи Зауралья // Автореф…. канд. биол. наук.- Киев, 1979.- 20 с.
4. Булахов В. Л., Куренная М. И. Характеристика структуры популяции и морфологических особенностей ондатры в степной зоне Юго- Востока УССР // Вопр. степн. лесовед. И охраны природы. - Днепропетровск. -1976. С. 164-172.
5. Авезова, У. М., & Мамбетуллаева, С. М. (2024). СТРУКТУРА ПОПУЛЯЦИИ ОНДАТРЫ (Ondatra Zibethicus) В УСЛОВИЯХ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ УЗБЕКИСТАНА. Universum: химия и биология, 1(5 (119)), 19-24.
6. Matkarimov, N., & Islombekovna, M.M. (2022). TURLI DARAXTLARNING CHANG USHLASH QOBILIYATI. Евразийский журнал медицинских и естественных наук, 2(2), 78-81.
7. Авезова У. М. МЕЗОФИЛ КЕМИРУВЧИЛАРНИНГ ҚУЙИ АМУДАРЁ МИНТАКАСИДА ХАЁТ ТАРЗИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 9. – С. 166-168.

АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИ БЎЙИЧА ДАСТЛАБКИ ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ХРОНОЛОГИК ТАЛҚИНИ

Шарофиддинова Гулноза Илхомжоновна
Наманган муҳандислик-қурилиш институти таянч докторанти
E-mail:aripov2005@mail.ru

Аннотация. Мақола аёлларт тадбиркорлигининг ривожланишига бағишланади. Аёллар тадбиркорлигини юритишдаги дастлабки тажрибалар ва уларга асосланган хронологик талқинлар берилган.

Калит сўзлар: аёллар тадбиркорлиги, аёлларни бизнесга жалб қилиш, хронологик талқин, бизнес, тадбиркорлик.

Аннотация. Статья посвящена развитию женского предпринимательства. Приведен первоначальный опыт женского предпринимательства и основанные на нем хронологические интерпретации.

Ключевые слова: женское предпринимательство, вовлечение женщин в бизнес, хронологическая интерпретация, бизнес, предпринимательство.

Abstract. The article is devoted to the development of women's entrepreneurship. Initial experiences in women's entrepreneurship and chronological interpretations based on them are given.

Keywords: women's entrepreneurship, involvement of women in business, chronological interpretation, business, entrepreneurship.

Аслида тадбиркорлик, ёки тадбиркорлик қобилиятини ишлаб чиқариш омиллари қаторида қўриш масалалари XX аср бошларида тортишувли бўлиб, капиталистик ёндашуларда тан олинган бўлса, социалистик ёндашувларда инкор этилган. Шунга қарамай, «асосий тадбиркорликка оид ва эркак тадбиркорларга бағишланган адабиётлар XX асрнинг 30-йилларида пайдо бўлган бўлса, аёллар тадбиркорлигига оид нашрлар 1970-йилларнинг охирида асосан Ғарб мамлакатларида пайдо бўла бошлади (Jennings, J.E., & Brush, C.G. 2013).

Умуман олганда, Исроилда Голба Меир, Буюк Британияда Маргарет Тэтчер, Ҳиндистонда Индира Ганди – умуман XX асрни аёлларнинг сиёсатга кириб келиш даври деб атаса бўлгани каби, аёллар тадбиркорлигининг ҳам ривожланишига олиб келган ўзига хос давр деб эътироф этиш мумкин.

Аммо Россияда аёллар тадбиркорлиги XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб аёлларнинг ижтимоий ҳаётдаги иштирокининг бир тури сифатида пайдо бўлди, бу уларнинг, айниқса тадбиркорлик фаолияти соҳасида тобора ортиб бораётган аҳамиятини акс эттирди (Баженов А.Ю. 2018).

Фабрика эгалари орасида аёлларнинг улуши озиқ-овқат ва тўқимачилик саноатида энг юқори бўлиб, улар 1884 йилда мос равишда 9,2% ва 7,7%, 1897 йилда эса умумий ишлаб чиқариш корхоналари эгаларининг 10,6% ва 6,9 фоизни ташкил этди (Грегори Пол. 2003).

XIX-асрда Россия тадбиркорлигининг жадал ривожланиши иқтисодий соҳага кўплаб янги ишбилармонларни, шу жумладан тадбиркор аёлларни олиб келди, улар иқтисодиётнинг ривожланишига ва Россиянинг халқаро бозордаги обрўсига ҳисса қўшдилар.

Шундай қилиб, тадбиркор аёл тушунчаси биринчи марта Ғарб адабиётида шакллантирилган. Тадбиркор аёлни тижорат корхонасини бошловчи, ташкил этувчи ва бошқарадиган аёл сифатида тавсифлаш мумкин. Улар бизнесни инновация қиладиган, тақлид қиладиган ёки ўзлаштирган аёллардир.

Ғарб социологлари келтирган аёллар тадбиркорлиги муаммоларининг назарий ишланмаларида «сокин инқилоб»нинг икки босқичини – аёлларни бизнесга жалб қилишни ажратиш мумкин деган хулосалар мавжуд. Биринчи босқичда (1950-1970) ишга ёллашда аёлларни катта оқими пайдо бўлди. 1970-йилларнинг ўрталарида бошланган иккинчи босқичда мустақил тадбиркорлик фаолиятига бурилиш юз берди.

1-жадвал

Аёллар тадбиркорлиги бўйича дастлабки тадқиқотларнинг хронологик хулосаси

Йиллар	Хулоса тури	Тавсифи
1976	Журналдаги биринчи мақола	Шварц, Э. (1976). Предпринимательство: новый женский рубеж. Журнал современного бизнеса, №5, С. 47–76.
1979	Шу соҳа сиёсатидаги биринчи ҳисобот	Натижа: Америкадаги тенгсиз тадбиркорлик. (1979). Президент ҳузуридаги тадбиркор аёллар масалалари бўйича идоралараро ишчи гуруҳининг ҳисоботи. Вашингтон, Колумбия округи: Ҳукумат босмахонаси.
1983	Биринчи конференция тақдимоти ҳужжати	Хисрич, Р.Д., Браш, К.Г. (1983). Женщина-предприниматель: последствия семьи, образования и профессии. Г.А ХОМАДАЙ, Г.А Тиммонс и К. Веспер (ред.), Границы предпринимательства исследования – Труды конференции колледжа Бэбсона по Предпринимательство (стр. 255–270) Уэлсли, Массачусетс: Колледж Бэбсона.
1985	Биринчи академик китоб	Гоффи Р. и Скейс Р. (1985). Ответственные женщины: опыт женщин-предпринимателей. Лондон: Джордж Аллен и Анвин.
1998	Аёллар тадбиркорлиги бўйича биринчи сиёсий конференция	Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) Конференция по женщинам-предпринимателям (http://www.oecd.org/cfe/smes/womenentrepreneurskeymessages.htm)
2003	Аёллар тадбиркорлиги бўйича биринчи сиёсий конференция	Международная конференция "Диана" по женскому предпринимательству Исследования (http://www.babson.edu/Academics/centers/blankcenter/global-research/diana/Pages/home.aspx)
2006	Аёллар ва тадбиркорлик тўғрисида GEM ҳисоботи	Аёллар ва тадбиркорлик мавзуси бўйича Global Entrepreneurship Monitor (GEM) махсус тематик ҳисобот

2009	Биринчи ихтисос-лашган журнал	Халқаро Гендер ва тадбиркорлик журнали
2015	“Аёллар тадбир-корлиги индекси” бўйича биринчи ҳисобот	Аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш шартларини таҳлил қилиш. Аёл тадбиркор тушунчаси шакллантирилган дастлабки ўнта мамлакат аниқланди.

(Алғада Х. 2021; Hughes, K.D., Jennings, J.E., Brush, C.G., Carter, S., & Welter, F. 2012)

Хусусан, 1-жадвалда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш бўйича илмий манбаларнинг асосий тарихий босқичлар келтирилган. Бунда “Замонавий бизнес журнали”нинг 5-сонида келтирилишича, аёллар тадбиркорлигини ривожига доир биринчи мақола чоп этилган. Ушбу мақолада аёлларнинг янги марраси, яъни, тадбиркорликка мойилликлари тўғрисида фикр-мулоҳазалар билдирилган. Шунингдек, жамиятнинг ривожланишида аёллар тадбиркорлигининг алоиҳда устувор аҳамияти қайд этилган (1-жадвал).

Аёллар тадбиркорлиги умуман тадбиркорликка нисбатан анча яққол тарихий хусусиятга эга. Постиндустриал жамиятдаги сезиларли фарқларнинг уйғунлиги аёллар бизнесининг шаклланиши учун қулай муҳит яратади. Бу хусусиятларга қуйидагилар киради:

- етакчи ролнинг хизмат кўрсатиш соҳасига ўтиши (бу соҳа фан, маданият, таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, молиявий хизматлар, аудит, реклама, бошқарув консалтинги ва бошқаларни ўз ичига олади), бу соҳада аёллар кучли ўринларни эгаллайди;
- жамиятнинг асосий меъёрий тамойили сифатида илгари сурилган меритократия, анъанавий равишда эркакларга берилган афзалликларнинг ўрнини қоплаш имконини беради;
- аёлнинг афзалликларини аниқлаш учун мақбул шароитларни таъминлайдиган хизмат кўрсатиш-мижоз модели йўлида ташкилот ичида ва ташқарисида муносабатларни ривожлантириш;
- раҳбарият томонидан ходимларга, шу жумладан унинг аёллар қисмига мослаштирилган ижтимоий-техник, маркетинг характерига эга бўлиши.

Кузатишлар кўрсатишича, аёл киши тадбиркорлик соҳасида ютуқларга эришган сари унинг ижтимоий роли ҳам, оила ва жамиятдаги ўрни ҳам трансформацияга учрайди. Бу эса, ахлоқий-маънавий муносабатларда турли музокаралар келтириб чиқаради.

Фикримизча, иқтисодчи олимлар аёллар тадбиркорлигини ўз нуқтаи назаридан кўриб чиқиб, уларнинг хулосаларида бир-биридан фарқли ёндашувлар бўлса-да, уларнинг тадқиқотлари натижаларида умумийлик бор. Деярли барча тадқиқотлардан келиб чиқадиган ва кўпчилик олимлар рози бўлган аёллар тадбиркорлигининг энг асосий хусусиятлари қуйидагилардир:

- иқтисодий ва динамик фаолият,
- инновация,
- таваккалчилик,

– рентабеллик.

Аёллар тадбиркорлиги ҳам ўз навбатида иқтисодий фаолият ҳисобланади. Бу каби иқтисодий фаолиятни компанияни яратиш ва бошқариш чекланган ресурслардан янада самаралироқ фойдаланиш орқали қиймат ва бойлик яратиш мақсадида амалга оширилади. Бундай қиймат яратувчи фаолият доимий равишда ноаниқ ишбилармонлик муҳитида содир бўлганлиги сабабли, тадбиркорликни динамик куч сифатида кўриш мумкин. Бугунги кунда айнан шундай динамик куч дунё аёллари орасида ҳам пайдо бўлиб, уларнинг сафи тобора ортмоқда.

Шу боис, сўнгги йилларда аёллар тадбиркорлиги илмий тадқиқот предмети сифатида катта шуҳрат қозонди. Аёллар тадбиркорлиги иқтисодиёт ривожига катта таъсир кўрсатиши чуқур англаб етилаётгани боис, бу соҳага жиддий эътибор қаратилмоқда. Аёллар тадбиркорлиги деганда «очилган имкониятларни рўёбга чиқариш»ни тушуниш демакдир. Бу билан Д. Нейсбит аёллар бепул шуғулланган уй хўжалигига нисбатан пайдо бўлган муқобил фаолиятни тушунади (Нейсбит, Дж. 2003).

Бошқача айтганда, уй хўжалигини юритиш мобайнида аёлларнинг тадбиркорона феъл-атвори пайдо бўлиб боради. Агарки, аёл уй хўжалигини юритиш шароитида ташаббускор бўлса, албатта.

Фикримизча, шу тарзда «аёллар тадбиркорлиги» тушунчаси бизнинг иқтисодий ҳаётимизга кириб келмоқда. Тадбиркорлик ва бизнес субъектлари қаторида аёллардан иборат жамоа (команда) шаклланиб бормоқда. Бу ўз навбатида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари таркибини бойитиб, бозор иқтисодиёти шароитидаги рақобатни авж олишига олиб келади. Аммо «аёллар тадбиркорлиги» тушунчаси ўзига хос хусусиятлардан иборат ўзига хос ривожланиб бораётганлигини алоҳида эътироф этиш лозим.

Қоидага кўра, тадбиркор инсонда доимо янги ғояни олға суриш, бозорда биринчи бўлиш, рақобада ғолиб бўлиш истагининг мавжудлиги жуда қадрлидир. Бундай хислатлар фақат соҳибкор шахсларда бўлади. Аммо сўнгги пайтларда бундай фазилатлар етарли эмас. Бозор бошқа инсоний фазилатларни ҳам талаб қилади, масалан, аёлларга хос фазилатлар –сезгирлик, зийраклик (айниқса эшитиш қобилияти), бийронлик (айниқса сўзамоллиги) ва бошқалар.

Хулоса қилиб айтганда аёллар тадбиркорлиги бу оддий тадбиркорликнинг жинсга боғлиқ ҳолати бўлиб, унда аёллар қатнашади. Аёллар тадбиркорлиги жамиятнинг ривожланишига ижобий хисса қўша оладиган алоҳида гуруҳ бўлиб, аҳолининг иқтисодий ҳаракатчанлигини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алгада Х. Женское предпринимательство как предмет научных исследований. // Ж. Вестник Волжкого университета имени В.Н.Татищева.

№1, том 2. 2021. С.7. file:///C:/Users/admin/Downloads/ zhenskoe-predprinimatelstvo-kak-predmet-nauchnyh-issledovaniy.pdf ;
2. Баженов А.Ю. (2018) Женское предпринимательство – перспективный потенциал развития экономики. // Ж. Российское предпринимательство. Т19, №5. 2018. С.1701. // https://www.researchgate.net/publication/325970637
3. Грегори Пол. (2003) Экономический рост Российской империи. –М.: РОССПЭН, 2003.
4. Нейсбит, Джон. Мегатренды / Джон Нейсбит; (Пер. с англ. М.Б. Левина). - М.: АСТ: Ермак, 2003. (Тул. тип.). - с. 108.
5. Hughes, K.D., Jennings, J.E., Brush, C.G., Carter, S., & Welter, F. (2012). Extending women's entrepreneurship research in new directions. Entrepreneurship Theory and Practice, 36, 431.
6. Jennings, J.E., & Brush, C.G. (2013). Research on women entrepreneurs: challenges to (and from) the broader entrepreneurship literature? The Academy of Management Annals, 7(1), 663–715.

MINTAQAVIY BANDLIKNI OSHIRISH KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHNING KAFOLATIDIR.

Mayliyeva Sadoqat Safayozovna
Urganch Ranch texnologiya universiteti o‘qituvchisi,
Urganch Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholi daromadlari va yashash sifati ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi yuqori darajadagi bog‘liqlar mavjudligi, mintaqaviy bandlik, mintaqaning o‘ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy va demografik xususiyatlari, hamda O‘zbekiston Respublikasida 2022-2023-yillardagi aholining iqtisodiy faollik darajasi haqidagi jadval ma’lumotlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Mintaqaviy bandlik, aholi daromadlari, yashash sifati, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, turmush sifati, aholi farovonligi, iste’mol xarajatlari.

Аннотация. В данной статье отмечается высокий уровень корреляции между доходами населения и показателями качества жизни, региональной занятостью, конкретными экономическими, социальными и демографическими характеристиками региона, а также уровнем экономической активности населения в Республике Узбекистан в 2022 году. - 2023 г. анализировались табличные данные.

Ключевые слова: Региональная занятость, доходы населения, качество жизни, социально-экономическое развитие, качество жизни, благосостояние населения, потребительские расходы.

Abstract. In this article, there is a high level of correlation between population income and quality of life indicators, regional employment, specific economic, social and demographic characteristics of the region, and the level of economic activity of the population in the Republic of Uzbekistan in 2022-2023. tabular data were analyzed.

Keywords: Regional employment, population income, quality of life, socio-economic development, quality of life, population welfare, consumer spending.

Bugungi kunga kelib, kambag‘allik jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. U global miqyosda ham, mintaqaviy darajada ham o‘zining muhimligi bilan ajralib turmoqda. Shu jumladan, Respublikamizda ham kambag‘allikni qisqartirish masalasiga katta e’tibor qaratib, samarali chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ammo, shuni ham ta’kidlashimiz kerakki, bu borada mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda yondashish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, mintaqaviy bandlik mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining muhim qismi bo‘lib, hududiy mehnat resurslarining samarali taqsimlanishi va ishlatilishini ta’minlaydi. Bu jarayon davlat va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan tartibga solinadi va mintaqaning iqtisodiy, ijtimoiy va demografik xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Bandlikni oshirish, ya’ni aholining ish bilan ta’minlanish darajasini ko‘tarish, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismidir. Bandlikni oshirish iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Ish bilan ta'minlangan aholi daromad manbaiga ega bo‘lib, bu ularning iste'mol qilish imkoniyatlarini oshiradi. Natijada, ichki bozor kengayadi va iqtisodiy faollik ortadi. Ish bilan ta'minlangan aholi o‘z daromadlarini turli tovar va xizmatlarga sarflaydi, bu esa iqtisodiyotning turli sohalarida talabni oshiradi va yangi ish o‘rinlari yaratishga olib keladi. Bandlikni oshirish ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ish bilan ta'minlangan aholi o‘z oilalarini ta'minlash imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa ijtimoiy muammolarni kamaytiradi. Ishsizlik darajasining pasayishi jinoyatchilik, ijtimoiy norozilik va boshqa salbiy ijtimoiy hodisalarni kamaytiradi. Shuningdek, bandlikni oshirish orqali ijtimoiy tenglikni ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish mumkin. Bandlikni oshirish aholining hayot sifatini yaxshilaydi. Ish bilan ta’minlangan aholi daromad manbaiga ega bo‘lib, bu ularning turmush darajasini oshiradi. Daromad manbaiga ega bo‘lgan aholi sog‘liqni saqlash, ta’lim va boshqa ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ularning umumiy hayot sifatini yaxshilaydi va ijtimoiy farovonlikni oshiradi. Bandlikni oshirish davlat budjetiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ish bilan ta’minlangan aholi soliqlar to‘laydi, bu esa davlat budjetiga qo‘shimcha daromad keltiradi. Davlat budjetiga tushadigan soliqlar orqali ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy loyihalarni amalga oshirish mumkin.

Shuningdek, ishsizlik darajasining pasayishi davlatning ijtimoiy yordam dasturlariga sarflanadigan mablag‘larni kamaytiradi. Bu kabi ijobiy natijalarga erishish mamlakatimizda bo‘lib turgan ijobiy iqtisodiy jarayonlarga ham bog‘liq hisoblanadi. Bunda yurtboshimizning va Vazirlar Mahkamasining chuqur o‘ylab ishlab chiqilgan qaror va farmonlari katta ahamiyatga egadir. Ushbu qarorlar mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shib kelmoqda. Jumladan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning PQ-98-sonli qarorini oladigan bo‘lsak, ushbu qaror 2022-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasida tarmoqlar va hududlarni rivojlantirish konsepsiyalari hamda dasturlari asosida amalga oshiriladigan chora-tadbirlarni belgilaydi(PQ-98.2024). Qarorda mintaqaviy

bandlikni oshirish va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha aniq maqsadlar va vazifalar belgilangan. PF 60-sonli qarorda (28.01.2022) 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan kambag‘allikni qisqartirish davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni ko‘zda tutadi. Ushbu dastur doirasida mintaqaviy bandlikni oshirishga katta e’tibor qaratilgan (PF 60-sonli qaror, 2022). PF 61-sonli qarorda (26.04.2023) kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta'minlash bo‘yicha yangi chora-tadbirlarni belgilaydi. Qarorda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali mintaqaviy bandlikni oshirishga katta e’tibor qaratilgan.[20]

Mintaqaviy yondashuvlar kambag‘allikni qisqartirish dasturlarining samaradorligini oshiradi, albatta. Ular mintaqalar o‘rtasidagi farqlarni inobatga olgan holda, maqsadli chora-tadbirlar ko‘rishga imkon yaratadi. Bunday yondashuvlar mintaqaviy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish, mintaqaviy infrastruktura loyihalarini rivojlantirish, mintaqaviy bandlikni oshirish, ijtimoiy muammolarni hal etish kabi ustuvor yo‘nalishlarga e’tiborni qaratadi. Mintaqaviy darajada amalga oshiriladigan chora-tadbirlar umumdavlat miqyosidagi iqtisodiy o‘sishga va ijtimoiy rivojlanishga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, ular mintaqalar o‘rtasida mavjud bo‘lgan nisbatan katta farqlarni qisqartirish imkonini beradi. Bunda mintaqaviy hamkorlik va xalqaro tajribani o‘zlashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu o‘rinda bi savol tug‘iladi. Mintaqaviy bandlik deganda nima tushuniladi?

Mintaqaviy bandlik deganda, ma'lum bir hudud yoki mintaqada aholi bandligini ta’minlash va mehnat bozorini tartibga solish jarayonlari tushuniladi. Bu tushuncha mintaqaviy iqtisodiyotning muhim qismi bo‘lib, hududiy mehnat resurslarining samarali taqsimlanishi va ishlatilishini nazarda tutadi. Ushbu mintaqaviy bandlikning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Hududiy xususiyatlar: Mintaqaviy bandlik mintaqaning o‘ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy va demografik xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Bu xususiyatlar mintaqadagi ish o‘rinlari soni, sifatini va turini belgilaydi.

- Mehnat bozorining tartibga solinishi: Mintaqaviy bandlikni ta’minlash uchun davlat va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan mehnat bozorini tartibga solish choralari ko‘riladi. Bu choralarga yangi ish o‘rinlarini yaratish, kasb-hunar o‘qitish va qayta tayyorlash dasturlari kiradi.

- Iqtisodiy faoliyat: Mintaqaviy bandlik mintaqadagi iqtisodiy faoliyat turlari va ularning rivojlanish darajasiga bog‘liq. Masalan, sanoat, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishi mintaqaviy bandlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi.(Eshqulova H, Otabekov J., 2023)

Shu o‘rinda yana bir savol tug‘iladi ushbu mintaqaviy bandlikning muhimligi qay darajada? Mintaqaviy bandlikning ta'minlanishi mintaqaning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga egami yoki yo‘qmi?. Bu quyidagi omillar bilan bog'liq:

[20] Lex.uz ma’lumotlari

1. Ijtimoiy barqarorlik: Mintaqaviy bandlik ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ish bilan ta’minlangan aholi ijtimoiy muammolarni kamaytiradi va mintaqaning umumiy farovonligini oshiradi. 2. Iqtisodiy rivojlanish: Mintaqaviy bandlik iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ish bilan ta’minlangan aholi mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshiradi va yangi investitsiyalarni jalb qiladi. 3. Demografik o‘sish: Mintaqaviy bandlik demografik o‘sishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ish bilan ta’minlangan aholi mintaqada yashash va ishlashni afzal ko‘radi, bu esa aholining ko‘payishiga olib keladi (Dayaram K, Rubzen F., 2020).

Bu kabi qaror va farmonlarning ijobiy natijasi o‘laroq, ishsizlik darajasining pasayishi, iqtisodiy faollikning oshishi va aholining hayot sifatining yaxshilanishi bu jarayonning muhim natijalaridir. Shu sababli, bandlikni oshirish va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar davom ettirilishi va kengaytirilishi lozim deb o‘ylayman.

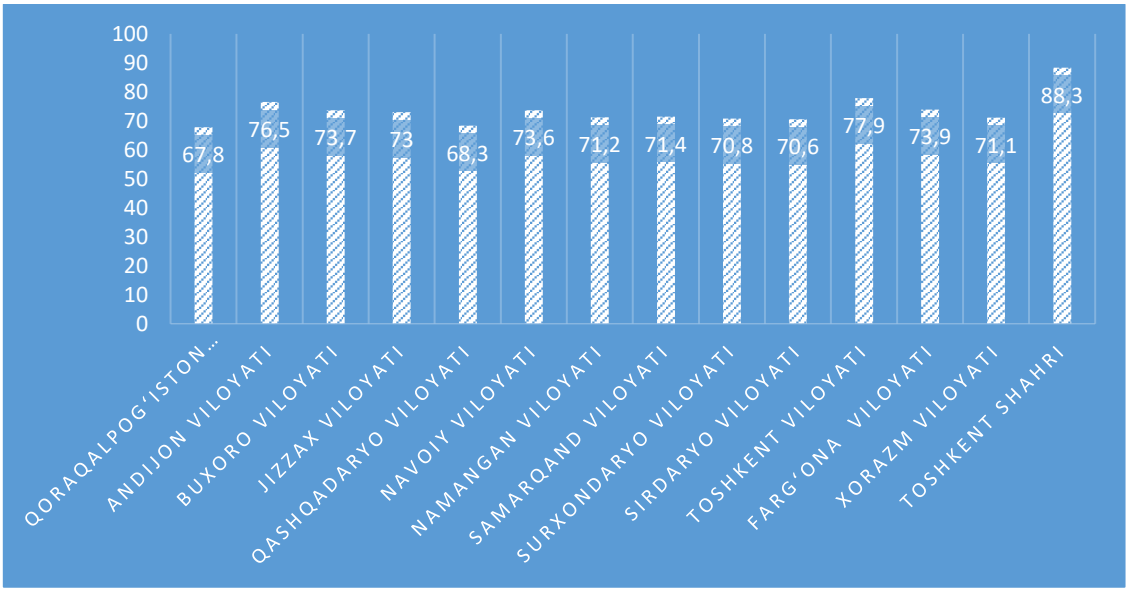

1-rasm. Aholining iqtisodiy faollik darajasi. (2022-yil)[21]

Ushbu 1-rasm ma’lumotlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, Respublikamizda 2022-yilda aholining iqtisodiy faollik darajasi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkichlarni 88,3 ming kishisi bilan Toshkent shahri, 77,9 ming kishisi bilan Toshkent viloyati va 73,7 ming kishisi bilan Buxoro viloyatlari egallab turibdi. Bu ko‘rsatkichning oshishi mamlakatda yangi ish o‘rinlari yaratilishi, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasidir. Eng oxirgi o‘rinlarda esa, 67,8 ming kishisi bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasi, 68,3 ming kishisi bilan Qashqadaryo viloyati va 77,6 ming kishisi bilan Sirdaryo viloyatlari egallab turibdi.Ushbu ko‘rsatkichlardan ma’lum bo‘lishicha, Respublikamiz hududlarida iqtisodiy faollik darajasi turlicha bo‘lib, ba’zi hududlarda iqtisodiy faollik yuqori, ba’zi hududlarda esa past bo‘lishi mumkin. Bu farqlar hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasi va infratuzilma imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

[21] Stat.uz ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2-rasm ma’lumotlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, Respublikamizda 2023-yilda aholining iqtisodiy faollik darajasi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkichlarni 87 ming kishisi bilan Toshkent shahri, 77,5 ming kishisi bilan Toshkent viloyati va 75,9 ming kishisi bilan Andijon viloyatlari egallab turibdi. Bu ko‘rsatkichning oshishi mamlakatda yangi ish o‘rinlari yaratilishi, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasidir. Eng oxirgi o‘rinlarda esa, 66,8 ming kishisi bilan Qashqadaryo viloyati, 67,7 ming kishisi bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasi va 68,8 ming kishisi bilan Surxondaryo viloyatlari egallab turibdi.

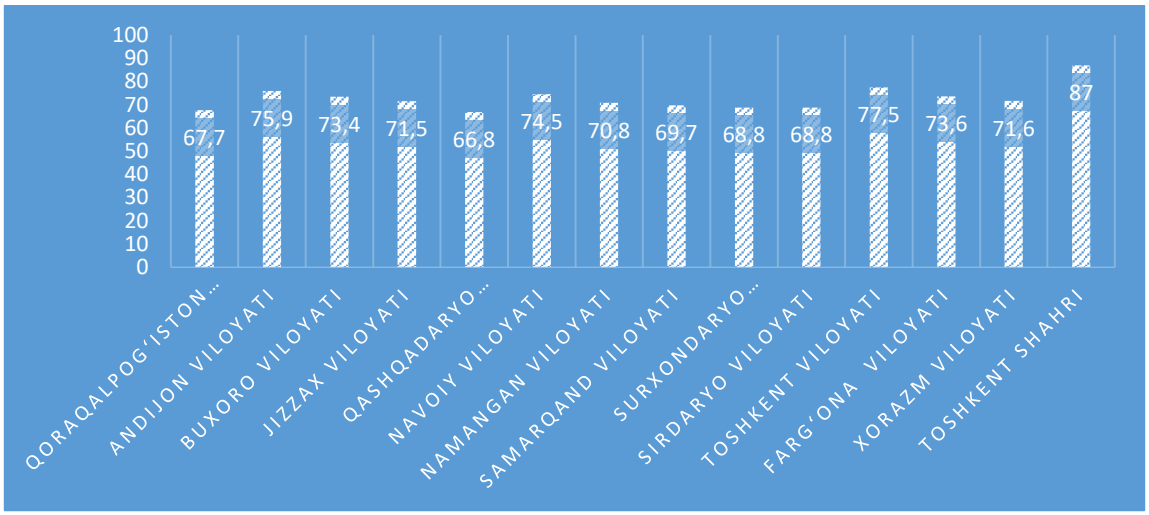

2-rasm. Aholining iqtisodiy faollik darajasi. (2023-yil)[22]

Ushbu ko‘rsatkichlardan ma’lum bo‘lishicha, Respublikamiz hududlarida iqtisodiy faollik darajasi turlicha bo‘lib, ba’zi hududlarda iqtisodiy faollik yuqori, ba’zi hududlarda esa past bo‘lishi mumkin. Bu farqlar hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasi va infratuzilma imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

2022-2023-yillarda O‘zbekiston Respublikasida aholining iqtisodiy faollik darajasi oshgan va iqtisodiy nofaollik darajasi kamaygan. Bu ko‘rsatkichlar mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va bandlikni oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarning samaradorligini ko‘rsatadi. Iqtisodiy faollikning oshishi va nofaollikning kamayishi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bandlikni oshirish va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar O‘zbekiston Respublikasida ijobiy natijalar bermoqda. Bu bo‘yicha quyidagi asosiy xulosalarni keltirish mumkin:

1. Ishsizlik darajasining pasayishi. Bunda, bandlikni oshirish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida ishsizlik darajasi pasaymoqda. Bu jarayon orqali ko‘plab yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda va aholining daromad manbalari ko‘paymoqda.

[22] Stat.uz ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2. Iqtisodiy faollikning oshishi. Bunda, bandlikni oshirish orqali iqtisodiy faollik oshmoqda va mahalliy iqtisodiyot rivojlanmoqda. Bu jarayon orqali yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda va aholining daromad manbalari ko‘paymoqda.
3. Hayot sifatining yaxshilanishi. Bunda esa, bandlikni oshirish orqali aholining hayot sifati yaxshilanmoqda va kambag‘allik darajasi pasaymoqda. Ish bilan ta'minlangan aholi daromad manbaiga ega bo‘lib, bu ularning turmush darajasini oshiradi.

Ushbu xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni keltirib o‘tmoqchiman:

1. Tadbirkorlikni rag‘batlantirish. Bunda, tadbirkorlikni rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy faollikni oshirish maqsadida arzon kreditlar va subsidiyalar berishni davom ettirish lozim. Bu chora-tadbirlar tadbirkorlikni rag‘batlantirish va yangi ish o‘rinlari yaratishga yordam beradi.
2. Mahalliy infratuzilmani rivojlantirish. Bunda, mahalliy infratuzilmani rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy faollikni oshirish mumkin. Bu, ayniqsa, qishloq joylarida muhimdir.
3. Ijtimoiy himoya dasturlarini kengaytirish. Bunda esa, kambag‘allikni qisqartirish uchun ijtimoiy himoya dasturlarini kengaytirish va yordam choralari ko‘rsatishni davom ettirish lozim. Ushbu dasturlar orqali kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam ko‘rsatiladi va ularning hayot sifati yaxshilanadi. Yuqoridagi takliflar amalga oshirilsa, bandlikni oshirish va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha yanada samarali natijalarga erishish mumkin bo‘ladi. Bu jarayon orqali aholining turmush darajasini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning PQ 98-sonli qarori 29.02.2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan kambag‘allikni qisqartirish davlat dasturi. PF 60-sonli qaror (28.01.2022).
3. Eshqulova H, Otabekov J “O‘zbekistonda kambag‘allikka qarshi kurashishning ustuvor yo‘nalishlari ”(2023)
4. Dayaram K, Rubzen F “Does economic prosperity translate to regional youth employment? ” (2020)

КАМБАҒАЛЛИК ТУШУНЧАСИНИНГ НАЗАРИЙ МОҲИЯТИ

Исмаилов Муҳаммадали Абдумўмин ўғли
Наманган муҳандислик-қурилиш институти магистранти
muhammadaliismailov8050@mail.com

Аннотация. Мақолада камбағаллик ва бу тушнчанинг назарий моҳияти очиб берилган. Бир қатор иқтисодчи олимларнинг камбағаллик тўғрисидаги фикр-

мулоҳазалари келтирилган. Камбағаллик тўғрисида муаллифнинг ёндашувлари атрофлича ёритиб берилган.

Калит сўзлар: камбағаллик, эҳтиёжлар, камбағаллик муаммоси, камбағаллик даражалари, аҳоли дарпомадлари.

Аннотация. В статье описывается бедность и теоретическая сущность этого понятия. Приводятся мнения о бедности ряда экономистов. Разработаны авторские подходы к проблеме бедности.

Ключевые слова: бедность, потребности, проблема бедности, уровни бедности, доходы населения.

Abstract. The article describes poverty and the theoretical essence of this concept. The opinions of a number of economists on poverty are given. The author's approaches to the problem of poverty are developed.

Keywords: poverty, needs, the problem of poverty, poverty levels, incomes of the population.

“Камбағаллик” тушунчаси инсон ҳаётида жуда таниш тушунча. Аммо жуда оғриқли тушунча. Чунки “камбағаллик” тушунчасини изоҳлайдиган бўлсак, у инсон ҳаётидаги етишмовчиликни, инсон тирикчилигидаги муаммоларни, яъни, озиқланиш, кийиниш, соғликни сақлаш ва таълим олиш билан боғлиқ соҳалардаги моддий жиҳатдан юзага келган муаммоларни англатади. Иқтисодий фан доирасида мавжуд назарий тушунчани иқтисодий категория сифатида турлича баҳолаш мумкин. Камбағаллик тушунчасининг қашшоқлик кўрсаткичлари мамлакатимиздаги салбий тенденцияни тавсифлайди. Камбағалликнинг иқтисодий оқибатлари инсоннинг ҳар қандай фаолиятига ўзининг салбий таъсирини қўрсатади. Бундай оқибатлар бозордаги талабнинг паст нарх сегментига қараб ўзгариши, аҳолининг харид қобил Малтус камбағалларга ёрдам беришга қарши емас еди иятининг пасайиши ва умуман шахснинг тўловга қобилиятининг йўқолишига олиб келади. Шунинг учун камбағалликни бартараф этишга йўналтирилган чора-тадбирларни кўриб бориш заруриятга айланиб боради.

Камбағаллик дунёнинг деярли барча мамлакатларида мавжуд. Мамлакатнинг ривожланиш даражасига ва мамлакатда олиб бориладиган ижтимоий сиёсатга қараб камбағаллик турли шакл ва кўринишга эга бўлиши мумкин. Бошқача айтадиган бўлсак, турли давлатларда аҳоли даромадлари турлича бўлиб, уларнинг солиштирувида тенгсизлик пайдо бўлади.

Камбағаллик – бу инсон ҳаётида, унинг меҳнат қобилиятини сақлашда, ёки инсонни насл қолдиришда зарур бўлган энг минимал зарурий эҳтиёжларнинг маълум бир қисмини қондира олмасликни англатадиган тушунча бўлиб, жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатади. Айни даврда, камбағалликни олдини олиш, ва унга қарши курашиш инсониятнинг муҳим вазифаларидан ҳисобланади.

Шундай экан, камбағаллик нима? Унинг моҳияти нима? Инсоннинг қайси даражаси камбағаллик ҳисобланади? Камбағаллик тушунчасини иқтисодчилар қайси даражада ўрганган? Камбағалликка қандай таъриф бериш мумкин? каби бир қатор саволлар, айнан бу тушунчани атрофлича ўрганиш заруриятини келтириб чиқаради.

Камбағалликни ўрганишга илмий ёндашув анъанавий жамият саноатлашган жамият билан алмашганда пайдо бўлади. Шунингдек, камбағаллик саноатлаштириш ва ижтимоий ислоҳотлар жараёнлари билан боғлиқ муаммога айланади.

«Камбағаллик» тушунчасининг талқини турли хил ўзгаришларга дуч келди. Унинг табиати ва сабаблари, шубҳасиз, ҳар доим олимларнинг диққат марказидан жой эгаллаб келган. Социологлар кўпинча камбағалликни жамият ижтимоий ҳаётининг табиий ҳодисаси деб қарайдилар. Камбағаллик ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси билан бевосита боғлиқдир, шунинг учун унинг намоён бўлиш шакллари вақт ва маконда фарқланади. Камбағалликнинг пайдо бўлиши жараёнлари ўзига хос тарихни яратган.

Камбағаллик қадим замонлардан мавжуд ва ҳозирги даврда жаҳон мамлакатларининг муайян аҳоли қатламини қамраб олган. Аниқроқ айтадиган бўлсак, камбағаллик турли давлатларда турлича даражаларда намоён бўлиб, бугунги кунда ҳам кенг тарқалган.

Иқтисодий таълимотлар тарихида камбағаллик бир қатор иқтисодчи олимларнинг эътиборини тортди. Осиё, антик ва феодал жамиятларида бойлар ва камбағалларга бўлиниш инсоннинг шахсий қобилиятига унчалик боғлиқ бўлмаган: эҳтиёжлар даражаси ва уларни қондиришлик шахснинг синфий ва ҳуқуқий ҳолатига боғлиқ эди. Чунки у даврларда турли ижтимоий гуруҳлар турли хил турмуш тарзига эга эди. Шунинг учун қуйи табақаларнинг юқори қатламларнинг обрўли турмуш тарзига риоя қилишлари мумкин эмаслиги одатий ҳаёт меъёрлари сифатида қабул қилинган.

Фикримизча, камбағаллик муаммоларини ҳал қилишга қадимдан социологлар, иқтисодчилар ва файласуфлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар туфайли бебаҳо ҳисса қўшиб келинган. Дастлаб қадимги файласуфлар: Конфуций, Ксенофон, Платон, Аристотел асарларида даромадларни нотекис тақсимлаш муаммоси ўрганилган. Улар жамиятда барқарорликни сақлаш учун синфларга бўлиниш ва имтиёзларни тақсимлашда адолат тамойилига асосланиш керак, деган фикрни билдирдилар (Беглова Е.И. 2014). Масалан, қадимги Юнонистон файласуфлари ижтимоий табақаланиш моделини биринчи бўлиб тан олишга ҳаракат қилдилар. Жумладан, «...Платон ўзининг «Давлат» (милоддан аввалги 428-347 й.й.) асарида жамиятнинг икки қисмдан иборат табақаланишини кўрсатади. Бир қисми бойлардан, иккинчи қисми камбағаллардан иборат бўлиб, улар бирга яшаб туриб, бир-бирларига қарши фитна уюштирадилар» (Шугаева И.В. 2016), деган тасаввурлар оммалашган.

Ўз даврида Аристотел ижтимоий тенгсизлик муаммосини кўриб чиқиб, ўзининг «Сиёсат» номли асарида одамларнинг ажралишининг асосий сабаби хусусий мулк институти эканлигини ва фақат уни бекор қилиш орқалигина нисбий тенгликка эришиш мумкинлигини таъкидлади. Аристотел, шунингдек, жамиятни фақат ўрта синф шакллантира олишини айтади. Унинг фикрича, жамиятнинг аъзолари ижтимоий мувозанатни таъминлашнинг оқилона тамойилига амал қилишлари мумкин (Еловиков Л.А. 2002).

Гегел эса камбағаллик ва бойликнинг турли хусусиятларини очиб берди. Гегел, камбағалликни шахснинг ва умуман жамиятнинг маълум бир ҳолати сифатида ҳаракат қиладиган ижтимоий ҳодиса тарзида кўриб, «камбағал синф», «камбағаллик», «камбағаллашган омма», «муҳтож» тушунчаларини илгари сурди. Гегель камбағалликнинг икки томонини ажратиб кўрсатди. Биринчиси объектив бўлиб, у мавжуд шароитларга боғлиқ бўлса, иккинчиси субъектив бўлиб, ахлоқий субъект соҳасини қамраб олади (Гегель, 1987).

Камбағаллик ва унинг ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатидаги моҳияти, келиб чиқиш сабаблари сиёсий иқтисод классиклари А. Смит (Daniel B. Klein, 2023), Д. Рикардо (Ricardo David, 1951) ва Т. Малтус (Малтус Т., 2014) томонидан ўрганилган. Ўша пайтда устувор бўлган ижтимоий дарвинистик модел руҳида улар саноат жамиятида қашшоқликнинг пайдо бўлишини шахснинг мавжудлик учун курашда ғалаба қозона олмаслиги билан боғладилар. Хусусан, аҳоли даромадининг тенгсизлиги ва камбағаллик билан иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик масалалари А. Смит, Д.Рикардо, Т. Малтус каби таниқли иқтисодчилар асарларида очиб берилган. Уларнинг қашшоқлик ҳақидаги қарашлари унинг умумий манфаат ҳақидаги қарашлари билан узвий боғлиқдир. Масалан, А.Смит ҳамма нарса – бутун жамоа, мамлакат, инсоният ва айниқса одамларнинг ахлоқий характери, ижтимоий маданият ва сиёсий тизим ҳақида қайғуради. Ўз навбатида Малтус ҳам камбағалларга ёрдам беришга қарши эмас эди.

Шунингдек, А.Смит учун қашшоқлик махсус лойиҳа ёки дастурларни талаб қиладиган алоҳида муаммо эмас. Унинг учун фаровонлик биринчи навбатда моддий ҳолат эмас, у энг аввало маънавий ҳолат масаласига биринчи даражали урғу беради. Инсоннинг бойлиги ёки камбағаллиги, биринчи навбатда, унинг шахсий иши. Аммо Т.Малтус фикрича, меҳнатга лаёқатли ҳар қандай киши ўз меҳнати билан озиқланмаса, у озиқланишга ҳақли эмас. Демак, у камбағалликдан қутилиш учун кишини меҳнатга чорлаш зарур деб ҳисоблайди.

Хулоса шуки, камбағаллик – имкониятсизликдир, у инсоннинг қийинчиликларини англатадиган тушунча бўлиб, ҳатто мавжудлик учун минимал талабларни қондиришга имкон бермайди. Камбағаллик нафақат даромадни етишмаслигини англатади балки, журъатсизлик, кучсизлик ва юқори иқтисодий ишончсизликни ҳам бошдан кечиришни англатади. Жамиятни ташкил этувчи шахслар ёки оилаларга тегишли турли ресурсларнинг ўртача ҳажмдан анча паст бўлиб, ҳақиқатда бундай жамият

оддий муносабатлардан, ҳаётий анъаналардан, фаолиятдан четлатилган тақдирда камбағаллик юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Беглова Е.И. (2014) Бедность ка социально-экономическое явление. Автореф. Дисс. На соискан. Ученной степени докт. Экон. Наук. Санкт-Петербург.: С. 11.
2. Шугаева И.В. (2016) Методологические аспекты феномена бедности в современном обществе. // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ», Том 7, №4, С. 843.
3. Еловиков Л.А. (2002) Социальная политика: Учебное пособие. –Омск: Омскский гос.университет, 2002. С. 26.
4. Қаранг: Гегель. (1987) Политические произведения.– М.: Наука, – 530 с.
5. https://www.acton.org/religion-liberty/volume-33-number-4/adam-smith-and-poor // Daniel B. Klein. (2023) Adam Smith and the Poor. // RELIGION & LIBERTY: VOLUME 33, NUMBER 4
6. Ricardo, David (1951) On the Principles of Political Economy and Taxation. Piero Sraffa (Ed.) Works and Correspondence of David Ricardo, Volume I, Cambridge University Press, 1951, p. 135.
7. https://studfile.net/preview/1488087/page:5/ Как Т. Мальтус объяснял причины бедности населения?

YOUTH UNEMPLOYMENT: CAUSES AND SOLUTIONS IN ECONOMIC CONTEXT

Yuldashbayev Azizulloh
Student of Mamun University
E-mail: azizullohyuldashbayev2006@gmail.com

Abstract. Youth unemployment poses a significant economic challenge, affecting individuals, economies, and societies. This article explores the complex causes of youth unemployment from an economic perspective, examining its effects on growth and social stability. It also offers targeted solutions for stakeholders to address this urgent issue.

Keywords: Youth Unemployment, Human Capital, Labor Market Mismatches, Vocational Education, Social Stability, Regional Disparities

Annotatsiya. Yoshlar ishsizlik iqtisodiy muammo sifatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu shaxslar, iqtisodlar va jamiyatlarga ta'sir qiladi. Ushbu maqola yoshlar ishsizligining iqtisodiy nuqtai nazardan sabablarini o'rganadi, uning o'sishga va ijtimoiy barqarorlikka ta'sirini tahlil qiladi. Shuningdek, ushbu dolzarb muammoni hal qilish uchun manfaatdor tomonlar uchun maqsadli yechimlarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Yoshlar ishsizligi, Inson kapitali, Mehnat bozori mos kelmasliklari, Kasb-hunar ta'limi, Ijtimoiy barqarorlik, Mintaqaviy farqlar

Аннотация. Безработица среди молодежи представляет собой значительную экономическую проблему, влияющую на отдельных людей, экономики и общества. В данной статье исследуются сложные причины молодежной безработицы с экономической точки зрения, а также рассматриваются ее последствия для роста и социальной стабильности. Кроме того, предлагаются целенаправленные решения для заинтересованных сторон для решения этой актуальной проблемы.

Ключевые слова: Молодежная безработица, Человеческий капитал, Несоответствия на рынке труда, Профессиональное образование, Социальная стабильность, Региональные различия.

Youth unemployment, defined as the proportion of the labour force aged 15 to 24 who are unemployed and actively seeking work, poses significant challenges to economies worldwide. According to the International Labour Organization (ILO), the global youth unemployment rate was approximately 14% in 2021, markedly higher than the overall unemployment rate. This alarming trend not only stifles individual potential but also has far-reaching economic implications, including diminished productivity, increased social unrest, and long-term economic stagnation. This article aims to provide a comprehensive analysis of the economic impacts of youth unemployment, its causes and potential remedies.

Economic Implications of Youth Unemployment. Youth unemployment generates profound economic consequences that extend beyond the immediate impact on affected individuals:

Loss of Human Capital: Prolonged unemployment results in skill degradation, diminishing the employability and productivity of young individuals. This phenomenon, often referred to as "scarring," severely undermines the long-term earning potential of unemployed youth (Kahn. 2010). Such skill atrophy can lead to a workforce ill-equipped to meet future demands, further exacerbating unemployment rates.

Increased Dependency Ratios: High youth unemployment contributes to an elevated dependency ratio, as unemployed youth increasingly rely on family and government support. This reliance imposes additional financial strain on economies, particularly in welfare states where social safety nets are stretched (Choudhry et al., 2012).

Reduced Economic Growth: The correlation between youth unemployment and economic growth is stark. The World Bank estimates that for every percentage point increase in youth unemployment, a country’s GDP can decline by 0.3-0.5% (World Bank, 2015). Such a reduction in GDP highlights the urgency for effective intervention strategies aimed at reducing youth unemployment.

Social Costs: Elevated levels of youth unemployment often led to increased crime rates, social unrest, and political instability. These social challenges can create a cycle of poverty and unemployment that is not only difficult to break but also detrimental to overall societal cohesion (OECD, 2017).

Causes of Youth Unemployment.Economic Cycles: Youth unemployment is intrinsically linked to economic cycles. During economic downturns, businesses exhibit hesitance in hiring new employees, particularly for entry-level positions. The COVID-19 pandemic serves as a stark illustration of this trend, as youth unemployment rates soared due to industry contractions (ILO, 2021).

Labor Market Mismatches: The "skills mismatch" phenomenon arises when the skills held by job seekers fail to align with job vacancies. This mismatch is aggravated by rapid technological advancements, which create a demand for new skill sets that educational systems often do not address adequately (Wolfe and Johnson, 2012). As a result, even when jobs are available, youth may lack the requisite skills, perpetuating unemployment.

Globalization and Outsourcing: The globalization of labour markets facilitates job outsourcing, particularly in manufacturing and service sectors, which further diminishes the availability of jobs for young individuals in their home countries (Auer and Cazes, 2000). This trend not only limits job opportunities but also drives down wage standards for entry-level positions.

Quality and Relevance of Education: Many educational systems prioritize theoretical knowledge over practical skills, resulting in graduates entering the labour market without the competencies that employers seek. This disconnects between education and labour market needs can hinder employability (McKinsey, 2014).

Lack of Soft Skills: As employers increasingly prioritize candidates with strong interpersonal and soft skills, the gap in these areas becomes pronounced. Many educational institutions neglect the cultivation of these essential skills within their curricula, leading to graduates who may excel academically but struggle in real-world job environments (World Economic Forum, 2020).

Access to Higher Education: While access to higher education has improved, it does not always correlate with enhanced job prospects. Many graduates find themselves overqualified for the positions available, resulting in a phenomenon known as underemployment, which contributes to frustration and disillusionment (Roksa and Velez, 2018).

Solutions for Youth Unemployment.Curriculum Reform: Educational institutions should collaborate with industries to ensure that curricula are aligned with current labour market needs. This alignment should emphasize the integration of practical skills alongside theoretical knowledge, thereby enhancing the employability of graduates (McKinsey and Company, 2014).

Promotion of Vocational and Technical Education: Expanding access to vocational training can equip young people with the practical skills necessary for successful employment. Governments should prioritize investment in vocational schools and programs that offer certifications relevant to in-demand occupations ILO, 2019).

Work-Based Learning Opportunities: Establishing partnerships between educational institutions and businesses can create internship and apprenticeship

programs, allowing students to gain valuable practical experience and network with potential employers (European Commission, 2020). Such initiatives not only enhance employability but also strengthen the connection between education and industry.

Targeted Youth Employment Programs: Governments should implement initiatives specifically focused on job creation for youth, such as offering subsidies or tax incentives for companies that hire young workers. These targeted efforts can encourage businesses to invest in youth employment (World Bank, 2015).

Support for Entrepreneurship: Providing financial assistance, mentorship, and training programs for young entrepreneurs can stimulate job creation and drive economic growth. Governments should consider establishing youth entrepreneurship funds and incubators to nurture innovative ideas (OECD, 2019).

Flexible Labor Market Regulations: Adopting policies that promote flexible labor market practices can incentivize employers to hire young workers. This includes reducing the bureaucratic burden associated with hiring and firing, which can create a more dynamic employment landscape (Cahuc and Carcillo, 2011).

Anti-Discrimination Legislation: Strong enforcement of anti-discrimination laws is essential to ensure equal access to employment opportunities for marginalized youth. Creating a level playing field in the labour market can significantly reduce disparities in youth unemployment rates (OECD, 2020).

Targeted Programs for Underrepresented Groups: Initiatives designed to support the specific challenges faced by marginalized groups can help bridge employment gaps and foster a more inclusive labour market (Choudhry et al., 2012).

Career Guidance and Counselling: Implementing comprehensive career counselling in educational institutions can help students align their expectations with labour market realities. Such guidance is crucial for enabling young people to make informed career choices (European Commission, 2020).

Public Awareness Campaigns: Campaigns that promote the value of vocational training and the diversity of career options available can reshape perceptions among youth. Encouraging young individuals to consider non-traditional career paths can lead to a more balanced labour market (ILO, 2016).

Addressing youth unemployment is essential for fostering economic stability and social cohesion. By comprehensively understanding the intricate interplay of economic, educational, social, and policy factors contributing to this issue, stakeholders can implement targeted strategies to mitigate its effects. Investing in education, reforming labour market policies, promoting inclusivity, and encouraging entrepreneurship are critical steps toward empowering young people and enhancing their contributions to the economy. Ultimately, tackling youth unemployment is not merely a matter of social responsibility; it represents a vital investment in the future prosperity of our economies and societies.

Literature references

1. Auer, P., & Cazes, S. (2000). "Employers' Demand for Labour and Youth Employment." *International Labour Review*, 139(3), 287-308.
2. Cahuc, P., and Carcillo, S. (2011). "The Youth Labor Market in France: A Review of Policies and their Effectiveness." *Labour Economics*, 18(4), 635-646.
3. Choudhry, M. T., Mare, D. S., and Rudd, A. (2012). "The Impact of Economic Recession on Youth Unemployment." *Applied Economics*, 44(16), 2035-2051.

European Commission. (2020). "Youth Employment Support: A Bridge to the Future."

4. ILO. (2016). "Global Employment Trends for Youth 2016: A Generation at Risk." Geneva: International Labour Organization.
5. ILO. (2019). "Skills for a Sustainable Future: How the International Labour Organization is Contributing to the Global Skills Agenda." Geneva: International Labour Organization.
6. ILO. (2021). "World Employment and Social Outlook: Trends 2021." Geneva: International Labour Organization.
7. Kahn, L. M. (2010). "The Impact of Economic Recession on the Labor Market: Evidence from the 2008-2009 Crisis." *Labour Economics*, 17(2), 205-220.
8. McKinsey and Company. (2014). "Education to Employment: Designing a System that Works."OECD. (2017). "The Labour Market in the Crisis: Youth Employment and Unemployment." Paris: OECD Publishing.
9. OECD. (2020). "Youth in the Labour Market: Challenges and Opportunities." Paris: OECD Publishing.
10. Roksa, J., and Velez, M. (2018). "The Effects of Work Experience on the Labor Market Outcomes of College Graduates." *Sociology of Education*, 91(1), 62-82.
11. Wolfe, B. L., and Johnson, M. (2012). "The Impact of Education on the Youth Labor Market." *The Future of Children*, 22(1), 65-82.
12. World Bank. (2015). "World Development Report 2015: Mind, Society, and Behavior." Washington, DC: World Bank Group.
13. World Economic Forum. (2020). "The Future of Jobs Report 2020."

BUXORO VILOYATIDA OILAVIY KORXONALARDA ASOSIY VOSITALARNING O‘RNI

Jurayev Navruz Jurayevich,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
jurayevnavruz82@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola bugungi kunda O‘zbekistonda dolzarb masalalardan biri bo‘lgan oilaviy korxonalarni boshqarishning tashkiliy-oqtisodiy masalalariga bag‘ishlangan. Mazkur tadqiqotning asosiy predmeti oilaviy korxonalarni boshqarish mexanizmlariga qaratilgan. Oilaviy korxonalarda asosiy vositalarning o‘rni, Buxoro vioyatida oilaviy korxonalarida asosiy vositalarning o‘rni ko‘rib chiqilgan.

Tayanch so‘zlar: oilaviy korxonalar, asosiy vositalar, asosiy vositalarning turlari.

Аннотация. Данная статья посвящена организационно-экономическим вопросам ведения семейного бизнеса, который сегодня является одной из актуальных проблем в Узбекистане. Основной предмет данного исследования сосредоточен на механизмах управления семейными предприятиями. Рассмотрена роль основных фондов в семейном бизнесе, роль основных фондов в семейном бизнесе в Бухарской области.

Ключевые слова: семейные предприятия, основные средства, виды основных средств.

Annotation. This article is devoted to the organizational and economic issues of family business management, which is one of the urgent issues in Uzbekistan today. The main subject of this study is focused on the management mechanisms of family enterprises. The role of fixed assets in family businesses, the role of fixed assets in family businesses in Bukhara region was considered.

Keywords: family enterprises, fixed assets, types of fixed assets.

Har qanday ishlab chiqarishning maqsadi foyda olishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun korxonada ko‘plab omillar mavjud bo‘lishi kerak: eng yangi texnologiyalardan foydalanish, ishlab chiqarishni to‘g‘ri tashkil etish va moliyaviy imkoniyatlar. Korxonada asosiy vositalarning mavjudligi korxonaning moddiy-texnikaviy imkoniyatlarini, ishonchliligi va mustaqilligini ta’minlaydi.

Asosiy vositalar korxona moddiy-texnika bazasining asosi hisoblanadi. Asosiy vositalar - ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etadigan mehnat vositalari, korxona tomonidan turli xil faoliyat turlari uchun foydalaniladigan moddiy obyektlar. Har qanday korxonaning normal ishlashi uchun maxsus vositalar va manbalarning mavjudligi zarur (Шальнова, П, 2016).

Asosiy vositalar korxona faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular tovar ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan moddiy obyektlar bo‘lib, ko‘char (uskunalar) yoki ko‘chmas (inshootlar) bo‘lishi mumkin.

Asosiy vositalar korxona faoliyatida muhim o‘rin tutishi ilmiy isbotlangan bo‘lib, ularning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

1. Korxonaning rivojlanishini ta’minlash. Asosiy fondlarning yetarli darajada mavjudligi korxonaga yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, faoliyatni kengaytirish va ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini beradi;
2. Ishlab chiqarish jarayonlarini ta’minlash. Asosiy fondlar mavjudligi tufayli korxona ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirishi, xizmatlar ko‘rsatishi va mahsulot ishlab chiqarishi mumkin;
3. Asosiy vositalar operatsion samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mahsulot sifatini yaxshilash va ish samaradorligini oshirish imkonini beradi;
4. Ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishi. Agar korxona o‘zining asosiy fondlariga ega bo‘lsa, asbob-uskunalar sotib olish va ishlab chiqarish maydonlarini ijaraga olish xarajatlari kamayadi;

5. Raqobatbardoshlikni ta’minlash. O‘zining asosiy vositalariga ega bo‘lishi korxonaning raqobatbardosh bo‘lishiga imkon beradi (Шальнова, П, 2016).

Asosiy fondlar korxona muvaffaqiyati va rivojlanishining eng muhim asosiy omillaridan biri ekanligini ilmiy tadqiqotlar tasdiqlaydi. Korxona yetarli miqdordagi asosiy vositalarga ega bo‘lgan holda yangi mahsulotlarni joriy etishi, ishlab chiqarish hajmini oshirishi, shuningdek faoliyatini kengaytirishi mumkin.

1-jadvalda keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida va Buxoro viloyatida asosiy vositalarning boshlang‘ich (qayta taklash) qiymatida sezilarli o‘sish kuzatilgan. Respublikada 2018-yildan 2023-yilgacha asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi barqaror ravishda davom etgan. 2018-yilda 514 264,3 mln. so‘m bo‘lgan bu ko‘rsatkich 2023-yilda 2 189 599,8 mln. so‘mga yetgan, ya’ni 5 yil ichida asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi 4,2 baravarga yetgan.

Buxoro viloyatida esa asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi ham umumiy tendentsiyaga mos ravishda kuzatilgan. 2018-yilda 17 377,5 mln. so‘m bo‘lgan bu ko‘rsatkich 2023-yilda 127 645,1 mln. so‘mga yetgan, ya’ni 5 yil ichida asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi 7,3 baravarga yetgan. Buxoro viloyatida oilaviy korxonalarida asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi O‘zbekiston Respublikasiga nisbatan ancha yuqoriroq bo‘lib, bunga asosiy sabablar quyidagilar:

- Mamlakatda iqtisodiy o‘sish va ishlab chiqarishning rivojlanishi yangi asosiy vositalarni sotib olishga olib keladi;
- Investitsiyalar o‘sishi, ayniqsa, infratuzilma va ishlab chiqarish sohalariga investitsiyalar o‘sishi asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatini oshirishga olib keladi;
- O‘zbekiston Respublikasida ishlab chiqarishni rivojlantirish va zamonaviylashtirishga qaratilgan davlat siyosati asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatini oshirishga hissasining ortib borishi.

1-jadval

Oilaviy korxonalarda asosiy vositalarning boshlang‘ich (qayta tiklash) qiymati (mln.so‘m hisobida)[23]

	2018-yil	**2019-yil**	**2020-yil**	**2021-yil**	**2022-yil**	**2023-yil**
O‘zbekiston Respublikasi	514264,3	996353,3	1285247,1	1540944,5	1819391,8	2189599,8
Buxoro viloyati	17377,5	41184,0	60439	96166,2	104714,8	127645,1

Buxoro viloyatida asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi eng yuqori bo‘lgan yillar quyidagilar: 2019-yildan 2020-yilgacha: 41 184 mln. so‘mdan 60 439 mln. so‘mga, ya’ni 46,7% ga oshgan. 2021-yildan 2022-yilgacha: 96 166,2 mln. so‘mdan 104 714,8 mln. so‘mga, ya’ni 8,9% ga oshgan.

[23] Respublika statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida

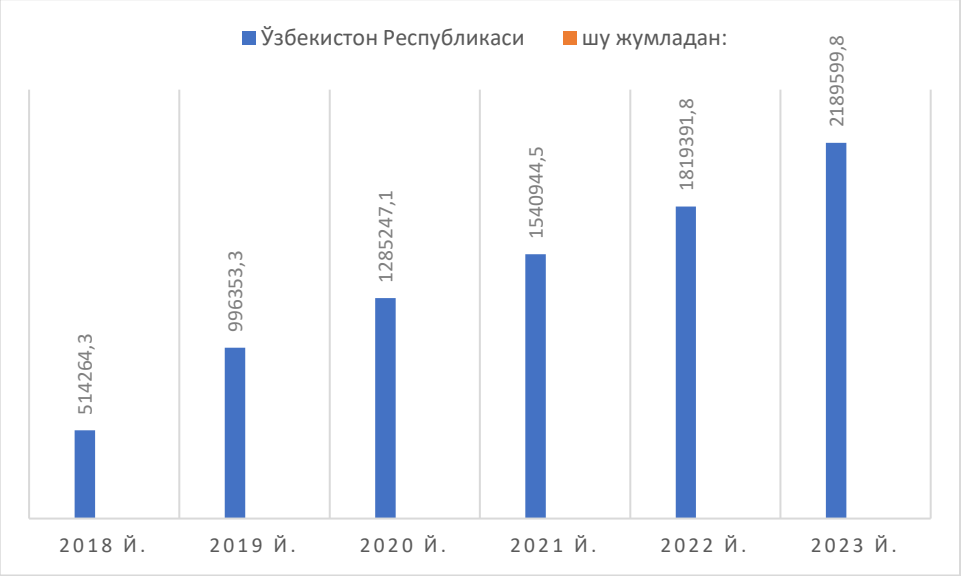

1-rasm. Oilaviy korxonalarda asosiy vositalarning boshlang‘ich (qayta tiklash) qiymati o‘zgarish dinamikasi (mln.so‘m hisobida)

Oilaviy korxonalarda asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi quyidagi iqtisodiy natijalarga olib kelishi mumkin:

- yangi asosiy vositalar ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirishga imkon beradi, bu esa iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi;

- zamonaviy va samarali asosiy vositalar mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradi, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga va raqobatbardoshlikni oshirishga olib keladi;

- ishlab chiqarishning ko‘payishi va yangi korxonalarning ochilishi yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga olib keladi;

- zamonaviy asosiy vositalar mahsulotlarning sifatini yaxshilashga va ularni xalqaro bozorlarda raqobatbardosh qilishga yordam beradi, bu esa eksportning o‘sishiga olib keladi;

- asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi investitsiya jozibadorligini oshiradi, bu esa mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi.

Ammo, asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishi har doim ham ijobiy iqtisodiy natijalarga olib kelmasligi mumkin. Ba’zi hollarda, asosiy vositalarning o‘sishi quyidagi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin:

- yangi asosiy vositalarni sotib olish uchun qarz olish kerak bo‘lishi mumkin, bu esa korxonalar uchun qarz yukini oshiradi;

- asosiy vositalarning o‘sishi ishchi kuchining o‘sishi bilan mos kelmasa, bu iqtisodiy nomutanosiblikka olib kelishi mumkin;

- yangi asosiy vositalarning ishga tushirilishi atrof-muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuning uchun asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatining o‘sishiga iqtisodiy va ekologik jihatdan yondashish muhim. Asosiy vositalarning

boshlang‘ich qiymatining o‘sishiga qarab, Buxoro viloyati iqtisodiyotining rivojlanishi, xususan, ishlab chiqarish hajmining oshishi va ish o‘rinlarining yaratilishi kabi sohalarda ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin. Biroq, bu jarayonni diqqat bilan nazorat qilish va u bilan bog‘liq xavf-xatarlarni kamaytirish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Скляренко, В. К. Экономика предприятия (в схемах, таблицах, расчётах): учебное пособие / В. К. Скляренко, В. М. Прудников, Н. Б. Акуленко. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 256 с.
2. Шальнова, П .В. Экономическое определение основных средств в современном учете. // Наука XXI века: актуальные направления развития. – 2016. – № 1. – С.609.

Ш. SHO‘BA. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIYAVIY HISOBNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

БАНК ТИЗИМИДА АУДИТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Тўраев Абдурахим Нортожиевич
БМА, “Бухгалтерия ҳисоби” кафедраси профессори, и.ф.д
Караев Дилшод Анварович
БМА магистранти

Аннотация. Республикамиз иқтисодиётини тартибга солиш ва ривожлантиришда тижорат банкларининг фаолияти катта таъсир кўрсатади. Шу сабабдан, банклар томонидан шаклланадиган ишончли молиявий маълумотлар давлат бошқаруви учун стратегик бошқарув инструменти ҳисобланади. Шундан келиб чиққан ҳолда мақолада банк тизимида аудит ўтказишнинг ўзига ҳос жихатлари кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: аудит, аудиторлик ташкилотлари, аудитор, Аудитнинг халқаро стандартлари (АХС).

Аннотация. Деятельность коммерческих банков оказывает большое влияние на регулирование и развитие экономики нашей республики. По этой причине достоверные финансовые данные, формируемые банками, являются инструментом стратегического управления для государственного управления. Исходя из этого, в статье рассматриваются специфические аспекты аудита в банковской системе.

Ключевые слова: аудит, аудиторские организации, аудитор, Международные стандарты аудита (МСА).

Abstract. The activities of commercial banks have a great influence on the regulation and development of the economy of our republic. For this reason, reliable financial data formed by banks is a strategic management instrument for Public Administration. From this, the article examines the specific aspects of auditing in the banking system.

Keywords: audit, market audit, corporate governance, corporate governance system, audit organizations, auditor, international auditing standards (ISA).

Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва либераллаштириш, жаҳон молия бозорига интеграциялашувини тезлаштириш ва капитал бозорини ҳамда рақамли иқтисодиётни янада ривожлантириш энг муҳим устувор вазифалардан ҳисобланади. Аудиторлик фаолиятини замонавий тенденцияларга мувофиқлигини таъминлаш, аудитнинг халқаро стандартлари ҳуқуқий мақомини қонун даражасида белгилаш ва уни жорий этиш орқали аудитни халқаро миқёсда унификациялашни таъминлаш, аудиторлик текширувидан ўтадиган корхоналарда, шу жумладан банкларда корпоратив бошқарувнинг замонавий тизимини жорий этиш бугунги кунда долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида жаҳон молия бозорига интеграциялашувни тезлаштириш ва капитал бозорини янада ривожлантириш мақсадида аудит хизматлари соҳасида чуқур таркибий иқтисодий ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 25 февралдаги “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-677-сон Қонуни, корпоратив бошқарув сифатини ошириш учун аудиторлик хизматларининг аҳамиятини оширишга доир Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги ПҚ-3946-сон “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ва 2021 йил 4 августдаги ПҚ-5210-сон “Аудиторларни сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги (1,2,3) қарорларининг қабул қилиниши Республикамизда аудиторлик фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасининг яратилиши, аудиторлик хизматлари бозорини янада ривожлантиришга, улар ўртасида соғлом рақобат муҳитини шаклланиши, халқаро стандартлар асосида фаолият юритиш натижасида иш сифатининг ошиши ва халқаро тармоққа аъзо бўлиши ҳамда аудиторларнинг профессионал билим ва малакаси ошишига олиб келмоқда. Бироқ, банк тизимида аудиторлик текширувини амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан алоҳида талаблар белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-677-сон Қонунининг 14- моддасида Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг аудиторлик фаолияти соҳасида ваколатлари белгилаб берилган, бунга қуйидагилар киради:

- банкларни аудиторлик текширувидан ўтказишнинг ўзига хос хусусиятларини белгилайди;
- банкларнинг аудиторлик текширувларини ўтказиш ҳуқуқи учун аудиторнинг малака сертификатини бериш тартибини белгилайди ва уни беради;
- банкларнинг аудиторлик текширувларини ўтказиш ҳуқуқи учун аудиторнинг малака сертификатига эга бўлган Аудиторларнинг реестрини юритади ва уни ўз расмий веб-сайтига жойлаштиради.

Банк ва банклар гуруҳи аудиторлик текширувининг мақсади банкнинг ва банклар гуруҳининг молиявий ахбороти ҳамда бошқа молиявий маълумотлари тўғрилигини ва бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунчиликка ҳамда молиявий ҳисоботларга оид халқаро стандартларга мувофиқлигини аудиторлик ташкилоти томонидан аниқлашдан иборат.

Банкларнинг йиллик молиявий ҳисоботлари ва банклар гуруҳининг йиллик консолидациялашган молиявий ҳисоботи аудиторлик текширувидан ўтказилиши мажбурийдир. Банкнинг ва банклар гуруҳининг аудиторлик текшируви Марказий банкнинг талабига кўра умуман банкнинг ёки банклар гуруҳининг фаолияти бўйича ҳам, улар фаолиятининг алоҳида йўналишлари бўйича ҳам ўтказилиши мумкин.

Банкнинг йиллик молиявий ҳисоботи, банклар гуруҳининг йиллик консолидациялашган молиявий ҳисоботи тўғрисидаги аудиторлик хулосаси қонунда назарда тутилганидан ташқари, аудиторлик ташкилоти томонидан:

- банк, банклар гуруҳи томонидан ҳисобот санасидаги ҳолатга кўра пруденциал нормативларнинг бажарилишини;
- банкнинг, банклар гуруҳининг ички назорати ва таваккалчиликларини бошқариш тизимларининг ташкил этилиши Марказий банк томонидан қўйилган талабларга мувофиқлигини текшириш натижаларини ўз ичига олган бўлиши керак.

Аудиторлик ташкилотлари банкнинг ва банклар гуруҳининг фаолиятини текшириш натижаларига кўра молиявий ҳисоботларнинг ишончлилигини ва бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби қонунчиликда белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқлайди (ёки тасдиқламайди), шунингдек банкнинг йиллик молиявий ҳисоботига, банклар гуруҳининг консолидациялашган йиллик молиявий ҳисоботига илова қилинадиган аудиторлик хулосасини беради.

Аудитнинг халқаро стандартлари аудиторлик фаолиятидаги узоқ йиллик тажрибани бирлаштиради ва бутун дунёда аудиторликни ривожлантириш ҳамда тартибга солиш тажрибасини ҳисобга олади. АХС бухгалтерия ҳисоби ва аудит соҳасидаги дунёнинг етакчи мутахассислари, илғор мамлакатларнинг амалиётчилари ва тадқиқотчилари томонидан олиб борилган кўп йиллик ишларнинг энг яхши натижаси сифатида шаклланди. Шу муносабат билан Халқаро бухгалтерлар федерацияси томонидан киритилган барча ўзгаришларни мунтазам янгилаб бориш билан АХСни Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятининг ягона стандарти сифатида қабул қилинди. АХСни жорий этиш аудитни халқаро миқёсда бирхиллаштиришни таъминлайди ва корпоратив бошқарув сифатини оширади ҳамда бу орқали аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг такомиллашувига, аудиторлик хизматлари сифатининг ошишига ва ишбилармонлар ҳамжамиятининг аудиторлик ташкилотлари иши натижаларига ишончини таъминлашга олиб келади. Жаҳон иқтисодиётидаги интеграция жараёнларининг ривожланиши билан халқаро миқёсда аудиторликни бирлаштириш зарурати туғилади. Европа Иттифоқи мамлакатларида расмий аудиторлик текширувини ўтказишда фақат мустақил ташкилот Аудит ва ишонч билдириш халқаро стандартлари Кенгаши томонидан ишлаб чиқилган Аудитнинг халқаро стандартлари қўлланилади. Ўзбекистон Республикасининг “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-370-сон Қонунида жамият йиллик молиявий ҳисоботни аудитнинг халқаро стандартларига мувофиқ ташқи аудитдан ўтказилганидан кейин акциядорларнинг йиллик умумий йиғилиши ўтказиладиган санадан камида икки ҳафта олдин эълон қилиши шартлиги белгиланган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”гиЎРҚ-677-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 4 августдаги ПҚ-5210-сонли “Аудиторларни сертификатлаштириш тизимини такомиллаштиришм бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги ПҚ-3946-сонли “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарор
4. Arens, A., Elder, R. & Beasley, M., Auditing and Assurance Services, 14th ed., 2012,Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

BYUDJETLARARO TRANSFERTLAR ORQALI BARCHA DARAJADAGI BYUDJETLAR BARQARORLIGINI TA’MINLASH MEXANIZMI

Yuldasheva Umida Asanaliyevna, PhD, prof.
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
umida_yu@mail.ru

Annotatsiya. Byudjetlararo transfertlarning hajmlari, turli darajadagi byudjetlar daromadlari va xarajatlari, ularning o’zgarishiga sabab bo’luvchi qonunchilik hujjatlari, barcha soliqlar va boshqa majburiy to’lovlarning to’liq tushumi, byudjetdan ajratiladigan mablag’lar, mavjud muammolar va joylardagi ishlarning haqiqiy holatini o’rgangan holda ishlab chiqilgan kelgusi yil mamlakatning asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozlari, byudjet daromadlari va xarajatlari parametrlari, ularni byudjetlararo taqsimlanishi yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: soliqlar, majburiy to’lovlar, daromadlar, xarajatlar, byudjetlararo transfertlar.

Аннотация. Прогнозы основных макроэкономических показателей страны на предстоящий год, разработанные с учетом изучения объемов межбюджетных трансфертов, доходов и расходов бюджетов различных уровней, законодательных актов, вызывающих их изменение, полных поступлений всех налогов и других обязательных платежей, бюджетных ассигнований, имеющихся проблем и фактического состояния дел на местах, параметров бюджетных доходов и расходов, их межбюджетного распределения освещение дано.

Ключевые слова: налоги, обязательные платежи, доходы, расходы, межбюджетные трансферты.

Annotation. Forecasts of the main macroeconomic indicators of the country for the coming year, developed taking into account the study of the volume of inter-budgetary transfers, revenues and expenditures of budgets of various levels, legislative acts causing their change, full receipts of all taxes and other mandatory payments, budget allocations, existing problems and the actual state of affairs on the

ground, parameters of budget revenues and expenditures, their inter-budgetary distribution and lighting are given.

Keywords: taxes, mandatory payments, income, expenses, inter-budgetary transfers.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash maqsadida davlat moliyasi tizimini, xususan byudjet tizimini mazmun va sifat jihatdan zamon talablari asosida takomillashtirish zarurati kelib chiqmoqda. Bu borada alohida ahamiyat qaratilishi lozim bo'lgan yo'nalishlardan biri barcha darajadagi byudjetlar barqarorligini ta'minlash bo'lib, davlat byudjeti daromadlarini byudjetlararo oqilona taqsimlanishi ushbu muammoni hal etishning bir yechimi hisoblanadi.

Barcha darajadagi byudjetlar barqarorligini ta'minlash hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy moliyaviy asosi bo'lib xizmat qiladi. Hududlarni rivojlantirish borasida fikr yurita turib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev "Hududlarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni moliyalashtirish uchun mahalliy byudjetlarning mablag'lari yetarli emas" deya ta'kidladilar(Mirziyoyev Sh.M. 2017-yil).

Barcha darajadagi byudjetlar barqarorligini ta'minlash va ular daromad bazasini mustahkamlash, qo'shimcha daromad manbalarini aniqlash, shuningdek, ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish uchun qo'shimcha manbalarni jalb etish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar Davlat byudjeti parametrlarining ijro etilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda hududlarning real imkoniyatlaridan kelib chiqib, yechimini kutayotgan mavjud muammolarni va joylardagi ishlarning haqiqiy holatini o'rgangan holda ishlab chiqilgan kelgusi yil mamlakatning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozlari, byudjet daromadlari va xarajatlari parametrlari, ularni byudjetlararo taqsimlashga va bu borada Xalq deputatlari Kengashlarini rolini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi"da ushbu yo'nalishda quyidagi vazifalar belgilab qo'yildi(PF-60-son): Davlat byudjetini tasdiqlash va uning ijrosini nazorat qilish doirasida parlament tomonidan mas'ul tashkilotlarga aniq strategik vazifalarni qo'yish va natijaga qarab ularga so'rov yuborish amaliyotini joriy etish.

Soliq vakolatlarini taqsimlashning an'anaviy modeliga ko'ra, mahalliy hukumat organlarining o'z, ya'ni ma'lum hudud darajasida tartibga solinadigan soliq bazasi, huddi shu an'anviy model asosida amalga oshirilishi zarur bo'lgan xarajat majburiyatlaridan doimo kichik bo'ladi. Bunday nomuvofiqlik natijasida byudjet tizimida yuzaga keladigan nomutanosiblikni byudjetlararo hisob-kitoblar yordamida tenglashtirish zaruriyati paydo bo'ladi. An'anaviy tahlil doirasida ta'kidlanishicha, hududiy darajada ko'plab soliq vakolatlarining berilishi hududlar o'rtasida resurslar taqismotida nomutanosiblikni kuchaytiradi. Soliq vakolatlarini samarali taqsimlashning asosiy maqsadi ham bunday nomutanosibliklarni minimallashtirish hisoblanadi. Ushbu holatda esa byudjetlararo transfertlarni

tartibga soladigan tizimga katta e’tibor qaratiladi. Agar mamlakat bo’yicha soliq bazasi nomutanosib tarzda taqsimlangan bo’lsa, unda soliqqa tortish vakolati markaziy hukumatga tegishli bo’lishi lozim. Byudjetlaro munosabatlarni takomillshatirishda asosiy e’tiborni hududlarning iqtisodiy holatini yaxshilash va shu asosida ular byudjet potensialini mustahkamlashga qaratish kerak. Shundagina byudjetlararo pul oqimlarini minimallashtirishga erishiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksining 134-moddasida byudjetlararo transfertlarning shakllari keltirilgan bo’lib, ular subvensiyalar, o’tkazib beriladigan daromadlar, dotatsiyalar, byudjet ssudasi o’zaro hisob-kitoblar bo’yicha mablag’lar, tartibga soluvchi byudjetlararo transfertlar va maqsadli ijtimoiy transfertlar shaklida amalga oshiriladi (O‘zb. Res. Budjet kodeksi 2021).

1-jadval

Byudjetlararo transfertlarning shakllari

Byudjetlararo o‘zaro hisob-kitoblar				Tartibga soluvchi byudjetlararo transfertlar	
asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar prognozi va Davlat byudjetining asosiy parametrlari tasdiqlanayotganda belgilangan xarajatlarni amalga oshirish uchun ajratiladi.	tegishli ma’muriy-hududiy birliklar hududida shakllantiriladigan va yuqori turuvchi byudjetga o’tkaziladigan daromadlar ular qaysi ma’muriy-hududiy birlikda shakllantirilgan bo’lsa, o’sha ma’muriy-hududiy birlik byudjetiga o’tkazib berilishi mumkin.	yuqori turuvchi byudjetdan quyi turuvchi byudjetga dotatsiya quyi turuvchi byudjet xarajatlarining rejalashtirilgan hajmi subvensiyalar va o’tkazib beriladigan daromadlar hisobga olingan holda mazkur byudjet daromadlarining prognoz qilingan hajmidan oshib ketgan taqdirda ajratiladi.	Byudjetlararo o‘zaro hisob-kitoblar moliya yili mobaynida byudjetlar parametrlari o’zgarganda yuqori va quyi turuvchi byudjetlar o’rtasida yuzaga keladigan o’zaro pul munosabatlaridir.	yuqori turuvchi byudjetdan quyi turuvchi byudjetga ta’lim va tibbiyot muassasalarining ish haqi va ijtimoiy soliq bo’yicha xarajatlarini qoplash uchun ajratiladi.	qaytarilmaslik sharti bilan Qoraqalpog’iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari, davlat maqsadli jamg’armalari byudjetlari xarajatlarining tegishli daromadlar prognozlaridan oshgan qismini qoplash uchun beriladi.

Byudjetlararo transfertlarning hajmlari joriy moliya yilida turli darajadagi byudjetlar daromadlari va xarajatlari o’zgarishiga sabab bo’luvchi qonunchilik hujjatlari qabul qilinganda hamda tegishli barcha soliqlar va boshqa majburiy

to’lovlarning to’liq tushishidan hamda byudjetdan ajratiladigan mablag’larning o’zlashtirilishidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Yuqori turuvchi moliya organi tashabbusi bilan yuqori turuvchi byudjet quyi turuvchi byudjet oldidagi byudjetlararo transfertning bir shakli bo’yicha majburiyatlari quyi turuvchi byudjetning yuqori turuvchi byudjet oldidagi byudjetlararo transfertning boshqa shakli bo’yicha majburiyatlarini kamaytirish evaziga hisobga olinishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan byudjet-soliq siyosatining ajralmas qismi sifatida ayrim hududlarida vertikal tenglashtirishni ta’minlash uchun ajratiladigan transfertlar ulushining yuqoriligi mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, budjetlar o’rtasida qaramlikni, ayrim holatlarda boqimandalikni yuzaga keltirmoqda. Mahalliy budjetlar daromadlari tarkibida mahalliy soliqlar va yig’imlarning ulushi o’tgan yillarga nisbatan ko’paygan bo’lsada, ammo mahalliy byudjetlar xarajatlarini qoplash uchun yetarli emas. Shunday ekan, soliqlarni byudjetlar o’rtasida taqsimlashda mahalliy byudjetlar xarajatlarini hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza, 2017-yil 14-yanvar. – Toshkent: O’zbekiston, 2017. – 104b
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 - 2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi to’g’risida” PF-60-son Farmoni, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son
3. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi 2021 yil.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YASHIL BUXGALTERIYA HISOBINING XALQARO BARQARORLIK STANDARTLARINI JORIY ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shodiyev Erkin Temirovich, PhD, dots.
Ma’mun-Universiteti
erkin8779@gmail.com

Аннотация. Maqolada Raqamli iqtisodiyot sharoitida yashil buxgalteriya hisobning xalqaro barqarorlik standartlarini joriy etishning o’ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan. Jumladan, raqamli iqtisodiyot sharoitida yashil buxgalteriya hisobning xalqaro standartlarini ishab chiqish muammolari va ularning yechimi bilan bog‘liq masalalar o‘rganilgan.

Калит сўзлар: Xalqaro barqarorlik standartlari kengashi (ISSB), barqarorlik standartlari, IFRS S1, IFRS S2, ESG, moliyaviy bo‘lmagan hisobotlar, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности внедрения международных стандартов устойчивости зеленого учета в условиях цифровой экономики. В частности, были изучены вопросы, связанные с разработкой международных стандартов зеленого учета в условиях цифровой экономики и пути их решения.

Ключевые слова: Совет по международным стандартам устойчивого развития (ISSB), стандарты в области устойчивого развития, МСФО S1, МСФО S2, ESG, нефинансовая отчетность, устойчивое развитие.

Abstract. The article examines the specific features of the introduction of international sustainability standards of green accounting in the context of the digital economy. In particular, issues related to the development of international standards of green accounting in the digital economy and their solutions were studied.

Keywords: International Sustainability Standards Board (ISSB), Sustainability Standards; IFRS S1, IFRS S2, ESG; non-financial reporting; sustainable development.

Kirish. Barqarorlik standartlari xalqaro moliyaviy hisobot standartlari kabi xalqaro yashil hisobot standartlari kompaniyalardan moliyaviy hisobotlarida barqarorlik uchun muhim omillarni oshkor qilishni talab qiladi. Bu investorlar va boshqa manfaatdor tomonlarga atrof-muhit muammolarining kompaniyalarning moliyaviy faoliyatiga ta'sirini baholash imkonini beradi.

Jahon miqyosida barqarorlik muammolari bilan bog'liq xavflar va imkoniyatlar bo'yicha global miqyosda kompaniyalar tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlarning solishtirilishini ta'minlash maqsadida 2021 yil oxirida Glazgoda bo‘lib o‘tgan BMTning iqlim o‘zgarishi bo‘yicha konferensiyasi (COP-26) doirasida G20 kabi Moliyaviy barqarorlik kengashi va IOSCO (Qimmatli qog'ozlar komissiyalari xalqaro tashkiloti) kabi turli xalqaro tashkilotlar va guruhlar tashabbusi bilan Xalqaro Barqarorlik Standartlari Kengashi (ISSB) tashkil etildi.

Oziq-ovqat sanoati giganti Danone kompaniyasining sobiq bosh direktori va direktorlar kengashi raisi Emmanuel Faber ISSBning birinchi raisi etib saylandi. ISSB birlashtiruvchi organ bo‘lib, uning vakolati global iqlim va ekologik muammolar sharoitida barqaror rivojlanish kontseptsiyasiga tegishli bo'lgan moliyaviy hisobot standartlarini tayyorlash, takomillashtirish va targ'ib qilishni o'z ichiga oladi (Окликова А. 2024).

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g’risida” Qarori va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish investorlarning axborot ehtiyojlarini qondiradigan qarorlar qabul qilishda foydali bo‘lgan, global miqyosda taqqoslanadigan barqarorlik bilan bog‘liq ma’lumotlarni olishlari uchun investor va kompaniyalar

o‘rtasida muloqotni yaxshilashga moljallangan MHXS Barqarorlik standartlarini (IFRS Sustainability Standards) tatbiq etgan holda takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalari: 2023 yil iyun oyida ISSB (3) IFRS S1 “Barqaror rivojlanish bilan bog'liq moliyaviy ma'lumotlarga qo'yiladigan umumiy talablar” va IFRS S2 “Iqlim bilan bog'liq oshkoraliklar” (bundan buyon matnda IFRS S1 va IFRS S2 deb yuritiladi) standartlarini nashr etdi. Mazkur xalqaro standartlar 2024 hisobot yilidan boshlab kuchga kiradi.

IFRS S1 va IFRS S2 dan majburiy foydalanish milliy tartibga soluvchilarning ixtiyorida, ammo manfaatdor tomonlarning, shu jumladan investorlarning moliyaviy bo'lmagan hisobotlarga bo'lgan qiziqishi ESG risklari yuqori bo'lgan tarmoqlarda faoliyat yurituvchi kompaniyalarni yangi standartlardan ixtiyoriy ravishda foydalanishga undaydi.

Yangi standartlar Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlarining bir qismidir, lekin ularni an’anaviy buxgalteriya hisobi standartlaridan farqlash uchun ular IFRS-S (“S” ingliz tilida “barqarorlik” yoki barqarorlik degan ma’noni anglatadi) deb qisqartirilgan.

O‘zbekiston Respublikasida 2027 yil 1 yanvardan investorlarning axborot ehtiyojlarini qondiradigan qarorlar qabul qilishda foydali bo‘lgan, global miqyosda taqqoslanadigan barqarorlik bilan bog‘liq ma’lumotlarni olishlari uchun investor va kompaniyalar o‘rtasida muloqotni yaxshilashga moljallangan MHXS Barqarorlik standartlarini (IFRS Sustainability Standards) bosqichma-bosqich joriy qilish nazarda tutilgan. (4)

Xulosa: Global iqtisodiyot sharoitida har qanday mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investisiyalrni jalb qilish avvalambor kompaniyalar moliyaviy hisobotlarini moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida tayyorlashni taqozo etadi. Bu esa o’z navbatida malakali investorlarga moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xulosa qilib aytishimiz mumkunki, MHXS Barqarorlik standartlarini (IFRS Sustainability Standards) dan foydalanish barcha mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri bo‘lib hisoblanmoqda. Chunki, bunda MHXS Barqarorlik standartlari (IFRS Sustainability Standards) barcha uchun tushunarli bo‘lgan hujjat sifatida xizmat qilmoqda. Ko‘pgina investorlar va boshqa moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar ushbu hujjatdan foydalanishda, unda keltirilgan ma’lumotlarni tushunishda ortiqcha mablag’ va vaqt sarflashga muhtoj bo‘lmayabdi. Bu esa o‘z navbatida iqtisodiyotimizni yanada yuqori pog’onalarga olib chiqishga imkon bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g’risida” Qarori.
2. А. Окликова.(2024) Роль Международных стандартов финансовой отчетности в реализации концепции устойчивого развития. Журнал

«Экономические исследования и разработки». 31.01.2024. http://edrj.ru/article/08-01-24
3. https://www.ifrs.org/issued-standards/ifrs-sustainability-standards-navigator/
4. https://www.imv.uz/oz/news/category/yangiliklar/buxgalteriya-hisobi-tizimi-va-uni-xalqaro-standartlarga-otkazishning-muhim-ustuvor-yonalishlari-belgilandi

БЮДЖЕТ ТАҚЧИЛЛИГИ ШАРОИТИДА СОЛИҚЛАРНИ УНДИРУВЧАНЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Бабахонов Жаъфар Мухиддинович, PhD, доц.
Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти

Аннотация. Мақолада бюджет тақчиллиги шароитида солиқларни ундирувчанлигини кучайтириш масалалари ўрганилган ва тадқиқот якунида хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: бюджет тақчиллиги, солиқлар, солиқ сиёсати, солиқ маъмуриятчилиги, солиқ текширувлари.

Аннотация. В статье изучены вопросы повышения собираемости налогов в условиях бюджетного дефицита и по итогам исследования сформированы выводы.

Ключевые слова: бюджетный дефицит, налоги, налоговая политика, налоговое администрирование, налоговые проверки.

Abstract. The article examines the issues of increasing tax collection in conditions of budget deficit and draws conclusions based on the results of the research.

Keywords: budget deficit, taxes, tax policy, tax administration, tax audits.

Бюджет тақчиллигини баҳолаш мамлакат иқтисодий ҳолатини таҳлил қилиш, давлат харажатларини қоплаш имкониятлари, зарур иқтисодий стратегик лойиҳаларни амалга ошириш имкониятларни шакллантириш учун муҳим аҳамият касб этади. Мамлакат миқёсида доимий тарзда янги иш ўринларини яратиш, миллий валюта қадрини барқарорлаштириш, бюджетдан қопланадиган ижтимоий соҳаларни молиявий таъминлаш ҳамда рағбатлантириш бюджет билан чамбарчас боғлиқдир. Давлат бюджети тақчиллигининг ўсиши молиявий барқарорликка ҳам салбий кўрсатиши билан бир қаторда, давлат қарзининг ўсишига ҳам олиб келиши мумкин, бу эса албатта, келажакда солиқ юкининг ошиши ва давлат хизматларини қисқаришини юзага келтириши мумкин. Шунингдек, фоиз ставкларининг ошишига ҳам олиб келиши мумкин, бу эса ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, тадбиркорлик фаолиятининг қарз пулларини жалб қилишни камайтириши ва иқтисодий ўсишни секинлаштиришга сабаб бўлиши мумкин. Албатта, бюджет тақчиллигининг молиялаштирилиши мамлакатда инфляция даражасининг кўтарилишини ва умумиқтисодий салбий таъсирни келтириб чиқариши мумкин.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг халқаро миқёсда иқтисодий ривожланишини таъминлаш, зарур давлатнинг стратегик лойиҳаларини молиялаштиришни амалга ошириш, бирламчи мақсадли харажатларни амалга ошириш доимий тарзда барқарор бюджет даромадларни таъминлашни заруриятини тақозо этмоқда. Хусусан, жорий йилнинг дастлабки тўрт ойи давомида бюджет тақчиллиги бюджет прогнозларида белгиланганидан сезиларли юқори натижалар билан якунланди (1-расм).

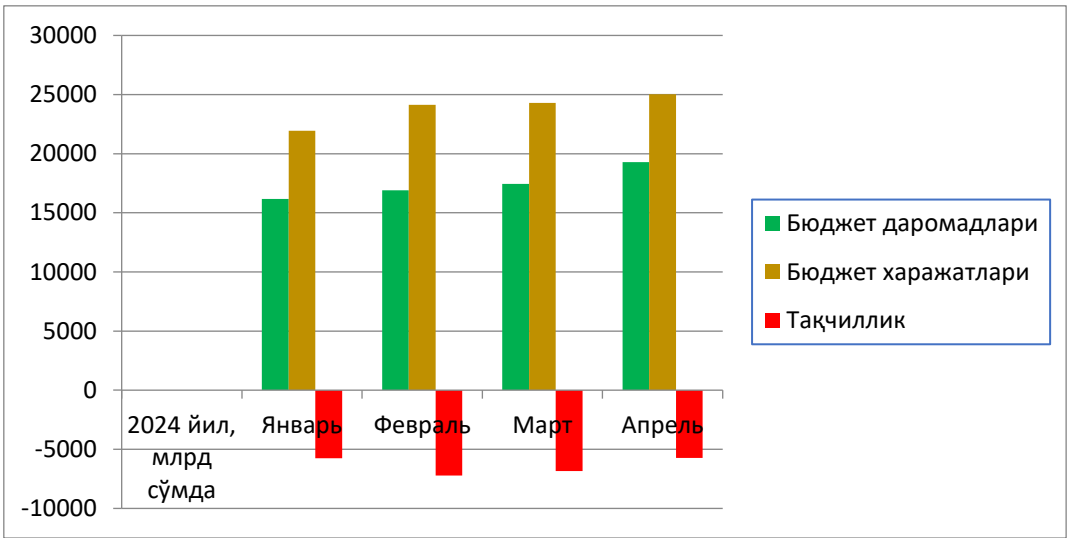

1-расм. 2024 йил январь – апрель ойлари бўйича Бюджет даромадлари ва харажатлари

Бюджет даромадларининг асосий манбаи сифатида солиқларнинг бюджет даромадларидаги улуши, солиқ сиёсатидаги чора-тадбирларнинг изчиллиги, солиқ соҳасида олиб борилган ислоҳотларининг амалий натижавийлигини таъминлашни ҳисобга олган ҳолда солиқларнинг ундирувчанлигини илмий тадқиқ этиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Солиқларнинг ундирувчанлигини оширишнинг оптимал тузилмаси орқали Давлатнинг ўз режали мақсадларини самарали ва ўз вақтида ташкил этиш билан узвий боғлиқлик намоён бўлади.

Солиқларнинг ундирувчанлиги моҳиятини кенгроқ англаш учун зарур хорижий илмий тадқиқотларни кўриб чиқишимиз лозим. Бу эса ушбу солиқларни ундириш механизми, тартиби ва бутун бир яхлит тизими аҳамиятини ва бошқа мамлакатлардаги тажрибасини кенгроқ тушунишимизга имкон беради.

Солиқ тизими корхоналарнинг иқтисодий фаолиятига ва мамлакатда ишлаб чиқаришнинг гуллаб-яшнашига ижобий таъсир кўрсатувчи рағбатлантирувчи рол ўйнаши керак. Солиқ солишнинг самарадорлигини бюджетга тушган солиқ тушумларининг давлат ҳудудида солиқларни жорий этиш, солиқ суммаларини ундириш, шу жумладан, солиқнинг ҳар бир аниқ турига нисбатан харажатларнинг умумий суммасига нисбати билан аниқлаш мумкин. Барқарор солиқ тизимини яратиш ва ривожлантириш прогрессив давлат олдида турган асосий вазифадир (Изюмов Д., Горгуленко А., 2017).

Келажакда солиқ сиёсати, бир томондан, иқтисодий инқирознинг салбий оқибатларини бартараф этишга қаратилган бўлса, иккинчи томондан, иқтисодий ўсишнинг ижобий суръатларини тиклаш учун шарт-шароит яратишда давом этади. Шу муносабат билан амалга оширилаётган солиқ сиёсатининг энг муҳим омили бюджет тизимини мувозанатли сақлаш ва инновацион фаолиятни рағбатлантириш зарурати бўлади (Елышкин М.Ю., 2016).

А.О. Буранок, К.Д. Радаев илмий тадқиқотларида, солиқларни ундирувчанлигини оширишда федерал солиқ хизмати фаолиятини нормаллаштириш, уларни малакали ва юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш, уларнинг фаолияти учун нормал шароитлар шакллантириш ҳамда солиқ тўловчилар ва аҳоли билан бевосита тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш, бу фуқароларнинг ҳуқуқий онгини ошириш имконини беради, деган фикрни илгари суради.

А.Писарева фикрига кўра, молиявий-иқтисодий инқироз оқибатларини бартараф этиш шароитида солиқ тизимини таркибий қайта қуриш, барқарор инновациялар ва иқтисодиётнинг инвестициявий ривожланишига ҳисса қўшишини таъминлаш учун барча чораларни кўриш зарур ва бу кўп жиҳатдан ёрдам беради, яъни, бир томондан тадбиркорларни рағбатлантириш, иккинчи томондан давлат эҳтиёжларини қондирадиган турли даражадаги бюджетларга солиқ тушумларини тақдим этиш имконини берувчи **де-юре** солиқ режалаштиришнинг тан олиниши.

Ҳозирга қадар иқтисодчи олимлар мамлакатнинг соддалаштирилган солиқ тизими солиқ механизмини ишлашини оптималлаштириш асоси сифатида таъкидлаб келган. Солиқ турлари, солиқ ундириш механизмини соддалаштиришда солиқ маъмуриятчилиги билан боғлиқ тўсиқларни камайтиришга, солиқ тўловчиларнинг ихтиёрий ҳаракатларини кенгроқ амалга ошириши назарда тутилади. Қуйидаги 1-жадвал орқали солиқларни ундирувчанилигини оширишнинг асосий йўналишларини кўриб чиқамиз:

1-жадвал

Солиқларни ундирувчанилигини оширишнинг асосий йўналишлари

№	Солиқларни ундирувчанлигини ошириш асосий стратегиялари	Амалга оширилиши зарур йўналиш ва вазифалар
1.	Солиқ тўловлари устидан назоратни кучайтириш.	Солиқ тўловчиларни назорат қилиш, жумладан, ҳуқуқбузарликларни аниқлашда маълумотларни таҳлил қилиш ва янги технологиялардан фойдаланиш бўйича чора-тадбирларни кучайтириш зарур.
2.	Қонунчиликни такомиллаштириш	Солиқларни ундиришни такомиллаштириш ва бюджет даромадларини оширишга қаратилган янги қонун ва меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш

3.	Солиқларни тўлаш тартибларининг шаффофлиги ва соддалаштирилиши	Солиқ тўловчилар учун солиқ тўлаш жараёнини тушунишга ва хатолар эҳтимолини камайтиришга ёрдам берадиган аниқроқ ва қулайроқ тизимларни яратиш
4.	Бошқа давлатлар билан ҳамкорлик	Солиқ масалалари бўйича халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ва солиқ тўлашдан бўйин товлашга қарши курашиш бюджет даромадларини оширишга ёрдам беради.
5.	Солиқ турлари ва ставкаларини оптималлаштириш	Дефицит шароитида бюджет даромадларини ошириш учун янги солиқлар ва йиғимларни жорий этиш имкониятлари ва солиқ ставкаларини кўриб чиқиш.
6.	Солиқ тизимини ислоҳ қилиш	Солиқ тизимини соддалаштириш ва соддалаштиришга қаратилган солиқ тизимини умумий ислоҳ қилиш солиқларни ундириш самарадорлигини ошириши ва солиқларни тўлашдан бўйин товлаш эҳтимолини камайтириши мумкин.

Солиқларни тўлиқ ҳисобга олиниши, тўлов жараёнларининг изчиллиги солиқ тўловчилар фаолияти устидан сифатли назоратни талаб этади. Яширин иқтисодиёт улушини кескин пасайтиришга қаратилган ислоҳотлар, инсон омилини кескин қисқартириш бўйича амалий тадбирлар ҳамда тизимда янги инновацион технологияларни жорий этиш муҳим ўринга эга. Солиқ тўловчилар ва солиқ маъмуриятчилиги ўртасидаги муносабатлар тизимни қанчалик шаффоф шакллантириш билан боғликдир. Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларнинг ижобий натижаларга эришган тажрибаларини мамлакатимизда мувофиқлаштириш имкониятларини доимий тарзда ўрганиш зарур. Давлат олдидаги солиқ тўловчилар бурчларини самарали адо этилишини таъминлашда тартиблар ва ҳуқуқий тушунчалар бўйича оммавий тарғибот усулари ишлаб чиқарилиши ҳам муҳим.

Хулоса қилиб айтганда, бюджет тақчиллиги шароитида солиқларни ундирувчанлигини оширишда қонунчилик ижросини максимал таъминлаш, оптимал ҳамда самарали норматив ва тартиблар ишлаб чиқиш асосий йўналишлардан бири бўлиб қолади. Солиқларни ундириш механизмида инновацион технологиядан фойдаланиш, ҳамкорликни ривожлантириш орқали мамлакат бюджет даромадларини шакллантириш жараёнларини оптималлаштириш имкониятига эга бўлади.

Адабиётлар

1. Изюмов Д.В., Горгуленко А.А. Проблемы налогообложения на современном этапе развития РФ // Молодой ученый. 2017. №11. - С. 72-76.
2. Елышкин М.Ю. Пути оптимизации налогообложения // Все о налогах. - 2016. - № 3. - С. 38–45.
3. Буранок А.О., Радаев К.Д. (2019) Роль налогов в формировании доходной части бюджета.

4. Писарева, Анжелика Сергеевна. (2010) Модернизация системы налогового планирования в российской экономике.
5. Задорожнюк Элла. «Фактор Земана» в четверть вековой политической истории Чехии. // “Свободная мысль”. № 2, 2023.

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАР ТАҲЛИЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Қличев Бахтиёр Пардаевич, доц.
Маъмун университети
klichev.baxtiyor@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақолада молиявий ҳисоботларни коэффициентлар усулида таҳлил қилиш, бухгалтерия балансининг оптимал нисбати асосида бухгалтерия баланси бўйича аниқланадиган молиявий коэффициентларга ижобий интерваллларни аниқлаш масалалари ўрганилган.

Таянч сўзлар: бухгалтерия баланси, молиявий коэффициентлар, оптимал молиялаштириш, коэффициентлар мақбул меъёрлари.

Аннотация. В данной статье описывается анализ финансовой отчетности методом коэффициентов, определение положительных интервалов для финансовых коэффициентов, определяемых бухгалтерским балансом на основе оптимального соотношения структур бухгалтерского баланса.

Ключевые слова: бухгалтерский баланс, финансовые коэффициенты, оптимальное финансирование, оптимальные интервалы коэффициентов.

Abstract. The analysis of financial statements by the method of coefficients, the determination of positive intervals for the financial coefficients determined by the accounting balance based on the optimal ratio of the accounting balance are studied in this article.

Keywords: balance sheet, financial ratios, optimal financing, optimal ranges of ratios

Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият олиб бораётган корхоналар тақдим этадиган молиявий ҳисоботлар нафақат, ҳисоб тизимидаги маълумотларни умумлаштирадиган ҳужжатлар, балки, келгусидаги фаолиятни белгилайдиган таҳлилий ишларнинг асосий ахборот манбаси бўлиб хизмат қилади.

Ривожланган давлатлар тажрибасидан кўришимиз мумкинки, фирма ва компаниялар фаолиятига баҳо беришда коэффициентлар усулида таҳлил қилиш тезкор хулосалар чиқариш ва оптимал қарорлар чиқаришда мухим омил сифатида эътироф этилади.

Молиявий ҳисоботларни коэффициентлар усулида таҳлил қилиш мазмунан ва шаклан анча кенг ҳисобланиб, таҳлил жараёнида ушбу коэффициентларнинг маълум бир ишлаб чиқилган тартиб ёки тизим бўйича

таҳлилини ташкил этиш, таҳлил ишларини қисқа вақтда ўтказиш, керакли ва сифатли натижаларга эришиш имконини беради.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, қарор чиқаришда ёки хулоса беришда коэффициентлар оптимал мезонларига нисбатан таққосланиб ўрганилади. Шу ўринда ҳақли савол туғилади. Хўш, молиявий коффициентлар қайси ораликда ижобий ҳисобланади ёки уларнинг оптимал мезонлари қандай аниқланади?

Молиявий коэффициентларнинг ҳар бир иқтисодиёт соҳаси учун оптимал даражаларини нашр қилувчи ташкилотлар мавжуд. Уларга The Risk Management Association, Dun & Bradstreet, Prentice Hall, Federal Trade Comission каби ташкилотлар киради. Мазкур ташкилотлар ва жаҳондаги "Кучли тўртлик" аудиторлик ташкилотлари молиявий коэффициентларга фирма ва компаниялар бухгалтерия баланси моддаларининг ўзаро нисбатлари орқали интерваллар белгилашади. Муаллифлар Н.Донцова ва Ю.Никифороваларнинг фикрига кўра "молиявий коэффициентлар интерваллари ҳар бир хўжалик юритувчи субъектларнинг бухгалтерия баланси таркибий қимларига кўра аниқлаш мақсадга мувофиқ" (Донцова Н., Никифорова Ю., 2013).

Барчамизга маълумки, бухгалтерия балансининг актив қисмида корхона мулки акс эттирилса, пассив қисмида мулкнинг манбаси акс эттирилади. Бошқача айтганда баланс пассиви активни молиялаштириш манбаси сифатида эътироф этилади. Бухгалтерия баланси пассиви активни молиялаштириш ҳолатига кўра 4 хил турини кўриб чиқишимиз мумкин.

1. Консерватив молиялаштириш
2. Оптимал молиялаштириш
3. Рискли молиялаштириш
4. Кризисли молиялаштириш

Барча молиялаштириш даражаларида баланснинг актив қисми тенг нисбатда олинади ва асосий эътибор баланс пассиви таркибий қисмларининг турли нисбатларига қаратилади.

1. Консерватив молиялаштириш корхона учун умуман молиявий риск хавф солмайдиган баланс пассиви таркибий қисмларининг ўзаро нисбатига айтилади ва у қуйидаги кўринишда бўлади(1-жадвал):

1-жадвал

Актив		***Пассив***	
1. Узоқ муддатли активлар	**50%**	**1. Ўз маблағлари манбалари**	**60% (+/- 5%)**
2. Жорий активлар	**50%**	**2. Мажбуриятлар, шундан:**	**40% (+/- 5%)**
		а) Узоқ муддатли мажбуриятлар	*10% (+/- 5%)*
		б) Жорий мажбуриятлар	*30% (+/- 5%)*

2. Оптимал молиялаштириш кўпгина иқтисодчи мутахассислар томонидан тавсия қилинадиган баланс пассиви таркибий қисмларининг ўзаро нисбатига айтилади ва у қуйидаги кўринишда бўлади(2-жадвал):

2-жадвал

Актив		*Пассив*	
1. Узоқ муддатли активлар	**50%**	**1. Ўз маблағлари манбалари**	**50% (+/- 5%)**
2. Жорий активлар	**50%**	**2. Мажбуриятлар, шундан:**	**50% (+/- 5%)**
		а) Узоқ муддатли мажбуриятлар	*10% (+/- 5%)*
		б) Жорий мажбуриятлар	*40% (+/- 5%)*

3. Рискли молиялаштириш корхона фаолиятига молиявий риск хавфи юқори бўладиган баланс пассиви таркибий қисмларининг ўзаро нисбатига айтилади ва у қуйидаги кўринишда бўлади(3-жадвал):

3-жадвал

Актив		*Пассив*	
1. Узоқ муддатли активлар	**50%**	**1. Ўз маблағлари манбалари**	**40% (+/- 5%)**
2. Жорий активлар	**50%**	**2. Мажбуриятлар, шундан:**	**60% (+/- 5%)**
		а) Узоқ муддатли мажбуриятлар	*10% (+/- 5%)*
		б) Жорий мажбуриятлар	*50% (+/- 5%)*

4. Кризисли молиялаштириш деб баланс пассиви таркибий қисмларининг қуйидаги нисбатига айтилади(4-жадвал):

4-жадвал

Актив		*Пассив*	
1. Узоқ муддатли активлар	**50%**	**1. Ўз маблағлари манбалари**	**30% (+/- 5%)**
2. Жорий активлар	**50%**	**2. Мажбуриятлар, шундан:**	**70% (+/- 5%)**
		а) Узоқ муддатли мажбуриятлар	*10% (+/- 5%)*
		б) Жорий мажбуриятлар	*60% (+/- 5%)*

Бухгалтерия баланси бўйича аниқланадиган молиявий коэффициентларнинг интерваллари оптимал молиялаштиришдаги баланс актив ва пассиви таркибий қисмларининг нисбатидан келиб чиқиб белгиланади. Бунга мисол сифатида, баланс бўйича аниқланадиган айрим коэффициентларни кўриб чиқамиз (5-жадвал).

5-жадвал

Бухгалтерия баланси бўйича аниқланадиган молиявий коэффициентлар

Коэффициентлар	**Ҳисоблаш тартиби**
1	**2**
1. Молиявий мустақиллик коэффициенти	$\frac{\text{Ўз маблаглари манбалари}}{\text{Баланс жами}}$
2. Молиявий барқарорлик коэффициенти	$\frac{\text{Ўз маблаглари манбалари} + \text{Узок муддатли мажбуриятлар}}{\text{Баланс жами}}$

3. Тўлов қобилияти коэффициенти	$\frac{Жорий\ активлар}{Жорий\ мажбуриятлар}$
4. Қарз ва ўз маблағлари ўртасидаги нисбат коэффициенти	$\frac{Мажбуриятлар}{Ўз\ маблаглари\ манбалари}$
5. Жорий активларни ўз оборот манбалари билан қопланганлик коэффициенти	$\frac{Ўз\ маблаглари манбалари + Узок\ муддатли\ мажбуриятлар - Узок\ муддатли\ активлар}{Жорий\ активлар}$
6. Маблағларнинг чаққон ҳаракатчанлик коэффициенти	$\frac{Ўз\ маблаглари манбалари + Узок\ муддатли\ мажбуриятлар - Узок\ муддатли\ активлар}{Ўз\ маблаглари\ манбалари}$

Мазкур коэффициентларни оптимал молиялаштиришдаги баланс таркибий қисмларининг ўзаро нисбатлардан келиб чиқиб интерваллларини аниқлаймиз (6-жадвал).

6-жадвал

Баланс бўйича аниқланадиган молиявий коэффициентларнинг интерваллари

Коэффициентлар	Ҳисоблаш тартиби	Интервал
1	**2**	**3**
1. Молиявий мустақиллик коэффициенти	$\frac{50\%}{100\%}$	$0,5 \le K \le 1$
2. Молиявий барқарорлик коэффициенти	$\frac{50\% + 10\%}{100\%}$	$0,6 \le K \le 1$
3. Тўлов қобилияти коэффициенти	$\frac{50\%}{40\%}$	$K \ge 1,25$
4. Қарз ва ўз маблағлари ўртасидаги нисбат коэффициенти	$\frac{50\%}{50\%}$	$K \le 1$
5. Жорий активларни ўз оборот манбалари билан қопланганлик коэффициенти	$\frac{50\% + 10\% - 50\%}{50\%}$	$K \ge 0,2$
6. Маблағларнинг чаққон ҳаракатчанлик коэффициенти	$\frac{50\% + 10\% - 50\%}{50\%}$	$K \ge 0,2$

Таклиф этилаётган ушбу интерваллларни аниқлаш умумий тавсия этиладиган усул ҳисобланиб, уларни амалиётда бирдек қўллаб бўлмайди. Молиявий коэффициентлар ва уларнинг оптимал мезонлари иқтисодий субъектларнинг фаолияти ва уларнинг тармоқ бўйсунувига узвий боғлиқ

ҳисобланади. Айнан шунинг учун, иқтисодчи мутахассислар молиявий коэффициентларга корхоналарнинг фаолияти, тармоқ хусусиятидан ва молиявий ҳисоботларидан келиб чиқиб интервал белгилашлари ҳамда шунга мувофиқ таҳлил ишларини олиб боришлари мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Донцова Н. Никифорова Ю. (2013). Анализ финансовой деятельности. М.: Финансы и статистика, -366 ст
2. Pardayevich, Q. B. (2024). Iqtisodiy tahlilini takomillashtirishda xalqaro tajribalarni qo‘llash masalalari. *Modern education and development*, *1*(1), 670-676.
3. Пардаевич, Қ. Б. (2024). Корхоналар асосий фаолияти таҳлилини ташкил этиш йўналишлари. *Modern education and development*, *1*(1), 665-669.
4. Pardayevich, K. B., & Qlichev, B. P. (2024). Korxonalarda iqtisodiy resurslar tahlilining muhim jihatlari. *Modern education and development*, *1*(1), 654-659.
5. Қличев, Б. (2022). KPI тизими асосида моддий рағбатлантириш масалалари таҳлили. *Архив научных исследований*, *2*(1). извлечено от https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1343

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIGA O‘TISHNING AHAMIYATI

Alikulov Azamat Tuygunovich, PhD, dots.
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
aazamataliqulov@qmii.uz
Ziyodullayev Abdurahim Akmaljon o‘g‘li
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti talabasi
aziyodullayev_12@mail.ru

Annotatsiya. Raqamli iqtisodiyotning kengayishi moliyaviy hisobotlar tizimida sifat va shaffoflikni ta’minlashni talab qilmoqda. Maqolada xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va ularning moliyaviy hisobot jarayonlarida o’zgaruvchan roliga diqqat qaratiladi. Tadqiqot, shuningdek, xalqaro standartlarga o’tishning iqtisodiy va strategik ahamiyatini, shu jumladan raqamli transformatsiya jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: Raqamli iqtisodiyot, MHXS(IFRS), raqamli transformatsiya, raqamli texnologiyalar, analitik imkoniyat.

Аннотация. Расширение цифровой экономики требует обеспечения качества и прозрачности системы финансовой отчетности. Статья посвящена международным стандартам финансовой отчетности (МСФО) и их меняющейся роли в процессах подготовки финансовой отчетности. Исследование также показывает экономическую и стратегическую важность перехода на международные стандарты, включая проблемы и возможности, возникающие в процессе цифровой трансформации.

Ключевые слова: Цифровая экономика, МСФО(МСФО), цифровая трансформация, цифровые технологии, аналитические возможности.

Abstract. The expansion of the digital economy requires ensuring quality and transparency in the financial reporting system. The article focuses on international financial reporting standards (IFRS) and their changing role in financial reporting processes. The study also shows the economic and strategic importance of the transition to international standards, including the challenges and opportunities that arise in the process of digital transformation.

Keywords: Digital economy, IFRS, digital transformation, digital technologies, analytical capability.

Kirish. Hozirgi davrda raqamli iqtisodiyot keng miqyosda butun dunyo bo'ylab bir qancha tarmoqlarga jumladan, biznes, marketing, menejment, tijorat va buxgalteriya tarmoqlariga o'z tasirini o'tkazib bormoqda. Shu sababli davlatimiz rahbari bu borada bir nechta qarorlar qabul qildi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi prezidenti 2020 yil 25 yanvardagi 2020 yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Muroja'atnomasida ham mamlakatimizda raqamli iqtisodning rivojlanishi bo'yicha quyidagilarni aytib o'tdi: "Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlagan ishlarimizni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga ko'tarish maqsadida men yurtimizda 2020 yilga "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili", deb nom berishni taklif etaman". Undan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349 sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonini ijro etish borasida[24], shuningdek, Respublikamizda raqamli iqtisodiyotni davlat boshqaruv tizimiga tadbiq qilish uchun zamonaviy axborot texnologiyalarni jadal rivojlantirish bo'yicha sharoitlar yaratish, shunigdek, axborot havfsizligini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2018 yil 31- avgustda raqamli iqtisodiyotning maqsad va vazifalarini belgilab beradigan "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni joriy qilish va yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qaror qabul qildi, hamda O'zbekiston Respublikasi prezidentining PQ-3832 03.07.2018 dagi "O'zbekiston Resbublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlarini ham shu tadbirlar jumlasiga kiritish mumkin.(R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva. 2020)

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva o'zlarining "Raqamli iqtisodiyot asoslari" nomli darsligida olib borgan izlanishlaridan xulosa qilib raqamli iqtisod tushunchasiga xo'jalik yuritishning yangi zamonaviy shakli deya ta'rif bergan.(R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva. 2020)

Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R. lar o'zlarining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari" nomli o'quv qo'llanmasida

[24]*O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349 sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni*

MHXSning ishlab chiqilishi, uning milliy stanadrtimiz bilan farqi va MHXS fondi faoliyati haqida keltirib o‘tgan.(Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R., 2019.)

Гулямов С.С. va boshqalar o‘zlarining “Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari” nomli darsligida moliyaviy va buxgalteriya hisobotlarini maxsus dasturlar asosida yuritish ularni barcha uchun tushunarli va shaffof tarzda yetkazib berish masalalari ustida tadqiqotlar olib borishgan(Гулямов С.С. 2019.)

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda taqqoslash, ilmiy abstraksiyalash, induksiya, deduksiya, analiz va sintez metodlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Raqamli iqtisod - xo‘jalik yuritishning yangi zamonaviy shakli bo‘lib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko‘rinishdagi katta ma’lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an’anaviy xo‘jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni, masofaviy meditsina xizmatlari ko’rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirishni va uni yetkasib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin (R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva. 2020).

Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobning xalqaro integratsiyalashuvi yuz berdi. Buxgalteriya hisobi tizimini to‘liq optimallashtirish va uni xalqaro standartlarga o‘tkazishning muhim ustuvor yo’nalishlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Buxgalteriya hisobi tizimini yanada takomillashtirish va uni Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tkazishni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori loyihasi ishlab chiqildi (Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R., 2019.).

Bunda quyidagi ustuvor yo‘nalishlar belgilab olindi:

1) MHXSni tatbiq etadigan tashkilotlarni sifat mezonlariga asoslangan aniq sinflarga bo‘lish;
2) Buxgalteriya hisobining milliy standartlarini (BHMS) xalqaro tamoyillarga muvofiqlashtirish;
3) Tadbirkorlik sub’yektlarini MHXSni qo‘llay oladigan kadrlar bilan ta’minlash va MHXS bo‘yicha o‘qitish xarajatini qoplash tartibini takomillashtirish;
4) MHXSni joriy etishjarayonini muvofiqlashtirish va metodologik ta’minlash masalalari;
5) Buxgalteriya hisobi sohasidagi xorijiy mamlakatlarning qonunchilik hujjatlarini va ilg’or tajribasini o‘rganish natijalari asosida yangi tahrirdagi “Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot to’g’risida”gi qonun loyihasini shuningdek, O‘zbekistonda buxgalteriya hisobi va auditorlik faoliyatini 2025–2030-yillarga rivojlantirishga doir konsepsiyalarini ishlab chiqish belgilanmoqda.

6) Buxgalteriya hisobi, jumladan, MHXS hamda auditga doir masala va muammolarni keng jamoatchilik bilan muhokama qilish maqsadida vazirlik huzurida malakali mutaxassis va amaliyotchilar, ilmiy pedagoglar, xorijiy ekspertlardan iborat buxgalteriya hisobi va audit sohasi bo‘yicha ekspert guruhini (Kengash) tashkil etish.

II. Buxgalterlarni sertifikatlashtirishning milliy tizimini yaratishga hamda buxgalterlar va auditorlar kasbining huquqiy maqomi va nufuzini mustahkamlashga doir bir qator takliflar ishlab chiqildi.

Bunda:

- professional buxgalterlar uchun ta’limning xalqaro standartlariga muvofiq, darajali va modulli yondashuvga asoslangan milliy sertifikatlashtirishning yangi tizimini bosqichma-bosqich joriy etish;
- investorlarning qarorlar qabul qilishda foydali bo‘lgan, global miqyosda taqqoslanadigan barqarorlik bilan bog‘liq ma’lumotlarni olishlari uchun investor va kompaniyalar o‘rtasida munosabatlarni mustahkamlashga mo‘ljallangan MHXS Barqarorlik standartlarini (IFRS Sustainability Standards) joriy qilish;
- iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta’sirini o‘lchash va hisobot berish usuli hisoblangan “yashil buxgalteriya”ga (Green accounting) o’tish;
- respublika hududida buxgalterlar va auditorlar uchun XBFning Professional buxgalterning xalqaro odob-axloq kodeksini keng targ‘ib etish nazarda tutilmoqda.

Shuningdek, sohada mehnat qilayotgan keng jamoatchilikning takliflarini inobatga olib, Respublikada faoliyat yuritayotgan buxgalterlar va auditorlarning sharafli, mashaqqatli hamda o‘ta mas’uliyatli kasbini munosib rag‘batlantirish, bugungi kunda sohada qo‘lga kiritilayotgan yutuqlarni keng targ‘ib etish va sohaga yoshlarni keng jalb etish maqsadida 9-dekabr sanasini “O‘zbekiston Respublikasi buxgalterlar va auditorlar kuni” deb e’lon qilish takliflari belgilangan.

Bundan tashqari, buxgalteriya hisobi tizimini yanada takomillashtirish hamda MHXSga o‘tishni rag‘batlantirishga doir takliflarni qamrab olgan normativ-huquqiy hujjat loyihalari e’lon qilinib boriladi.[25]

Bugungi kunda, buxgalteriya hisobining xalqaro standarti sifatida ikkita etalon:Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari – MHXS (International Financial Reporting Standards – IFRS) hamda AQShning Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan qoidalari – BHUQ (Generally Accepted Accounting Principles – GAAP) tan olingan.

Jahon fond bozorlarida listingdan o‘tish uchun taqdim qilinadigan moliyaviy hisobot aynan shu ikki standart talablari asosida tayyorlanadi va taqdim etiladi. Bunda shuni e’tiborga olish lozimki, AQSh fond bozori listingiga kirish uchun GAAP(BHUQ) talablari, qolgan fond birjalari uchun esa MHXS talablari asosida moliyaviy hisobot taqdim etiladi.

[25] *https://www.imv.uz/news/category/yangiliklar/buxgalteriya-hisobi-tizimi-va-uni-xalqaro-standartlarga-otkazishning-muhim-ustuvor-yonalishlari-belgilandi*

To‘g‘ri, AQShning Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan qoidalarida “standart” so‘zi mavjud emas. Lekin yuqoridagi standartlarga berilgan ta’riflarga muvofiq, GAAPni buxgalteriya hisobining xalqaro standarti sifatida qarashimiz mumkin. Ko‘pgina xorijiy olimlar tomonidan ham GAAP xalqaro standart sifatida tan olinadi.

MHXS fondi – xususiy sektorning jamiyat manfaatlari maqsadida ishlaydigan, mustaqil, notijorat tashkilot bo‘lib, uning asosiy maqsadi:

- MHXS standartlarni o‘rnatuvchi idora – Kengash tomonidan yuqori sifatli, tushunarli, amalda kuchga ega va xalqaro miqyosda tan olingan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari yagona to’plamini ishlab chiqish;
- ushbu standartlarning joriy etilishi va qat’iy qo‘llanilishini ilgari surish;
- rivojlanayotgan mamlakatlar hamda kichik biznesning moliyaviy hisobot bo‘yicha ehtiyojlarini hisobga olish;
- Kengash tomonidan chiqariladigan standart va izohlar bo‘lmish moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini va milliy standartlar konvergensiyasi (birlashishi) orqali ilgari surish va ularning qabul qilinishini jadallashtirishdan iborat (Гулямов С.С. 2019).

Moliyaviy hisobotlar har qanday tashkilotning moliyaviy holatini, natijalarini va pul oqimlarini aks ettiruvchi muhim hujjatlardir. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) — bu turli mamlakatlardagi kompaniyalar tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda qo‘llaniladigan umumiy tamoyillar to‘plamidir. MHXSga o‘tishning zaruriyati moliyaviy shaffoflikni oshirish, investitsiya muhitini yaxshilash va global bozorda raqobatbardoshlikni ta’minlash bilan bog‘liqdir.

Xalqaro standartlarga o‘tishning asosiy sabablari

1. **Moliyaviy shaffoflikni ta’minlash**

Xalqaro standartlarga o‘tish kompaniyalar o‘rtasidagi moliyaviy ma’lumotlar taqqoslanishini osonlashtiradi. Bu esa investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun qaror qabul qilish jarayonini yengillashtiradi. Shaffof moliyaviy hisobotlar, shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurashda muhim rol o‘ynaydi.

2. **Global raqobatbardoshlik**

Bugungi kunda ko‘plab kompaniyalar global bozorda faoliyat yuritmoqda. MHXSga o‘tish, moliyaviy hisobotlarni bir xil standartlarga muvofiq tayyorlash orqali, kompaniyalar o‘rtasida raqobatni oshiradi va ularning global investitsiyalarga jalb qilinishini ta’minlaydi.

3. **Regulyatorlar alablariga javob berish**

Bir qator mamlakatlar va mintaqalar MHXSni qabul qilgan. Xalqaro standartlarga muvofiq hisobot berish, kompaniyalar uchun regulyatorlar tomonidan belgilangan talablarni bajarishga yordam beradi va ularning huquqiy maqomini mustahkamlaydi.

4. **Moliyaviy tahlilni yaxshilash**

MHXSga asoslangan moliyaviy hisobotlar ko‘proq ma’lumot va tahlil imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu esa investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlarga kompaniyaning moliyaviy holatini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

2. MHXSga o‘tish jarayonidagi qiyinchiliklar

MHXSga o‘tish jarayonida bir qancha qiyinchiliklar ham yuzaga kelishi mumkin. Bunga quyidagilar kiradi:

1. **Kadrlarni tayyorlash**

Xalqaro standartlarga muvofiq hisob-kitoblar yuritish uchun malakali mutaxassislar zarur. Kadrlar tayyorlash va mavjud kadrlarni yangilash uchun vaqt va mablag‘ sarflash talab etiladi.

2. **Texnologik o‘zgarishlar**

MHXSga o‘tish, moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va boshqarishda yangi texnologiyalar va dasturlarni joriy etishni talab qiladi. Bu jarayon, shuningdek, mavjud tizimlarni yangilash va integratsiya qilishda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

3. **Kichik va o‘rta bizneslar uchun moliya tashkiliy muammolari.**

Kichik va o’rta bizneslar uchun MHXSga o‘tish jarayoni qiyin bo‘lishi mumkin, chunki ular uchun moliyaviy resurslar va texnik bilimlar cheklangan bo‘lishi mumkin.

XULOSA. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o‘tish, kompaniyalar uchun moliyaviy shaffoflikni ta’minlash va global raqobatbardoshlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Garchi bu jarayon bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqarsa ham, uning uzoq muddatli foydalari vaqti-vaqti bilan o’zini oqlaydi. O‘tish jarayonida kadrlarni tayyorlash, texnologik yangiliklar va biznesni boshqarishning yangi usullarini joriy etish, tashkilotlarning moliyaviy holatini yaxshilashga yordam beradi. Xuddi shu sabablar bilan, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bugungi kunda zaruriyatga aylangan.

MHXS barcha mamlakatlar uchun bir xil ko‘rinishda qabul qilinadigan hujjat hisoblanadi. Ushbu standartga o‘tish orqali tashkilotlar jumladan, davlat ham moliyaviy operatsiyalarni optimallashtiradi va investorlar uchun investitsiya riski darajasi maksimal darajada kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik. T.: TMI, 2020, 575 bet.
2. Гулямов С.С. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: “Iqtisod Molia” nashriyoti, 2019. 386 bet

3. Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2019. – 227 b.
4. O'zbekiston respublikasi prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi pf-5349 sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
5. Mezenseva T. M. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti: testi s otvetami. Uch. pos -M.: Ekzamen, 2004.
6. Paliy V.F. Mejdunarodniy standarti ucheta i finansovoy otchetnosti. Uchebnik M.: Infra -M.: 2004.
7. Nikolayeva O. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti. M.: URSS, 2005.
8. Rojnova O.V. Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta i finansovoy otchetnosti: Ucheb. pos./ - M.: EKZAMYeN, 2003. - 254 s.
9. Tashnazarov S. Xalqaro hisob asoslari. Ma'ruza matni. SamISI, 2008. 210 b.
10. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti: Izdaniye na russkom yazike M.: ASKYeRI-ASSA, 2005.
11. International Accounting Standards. The ICA in England and Wales. London, 1989. 450 p.
12. Авлокулов А.З. Молиявий натижалар ҳисоби ва аудити: назария, методология ва амалиёт. Монография. –Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2019. - 192 б.
13. https://www.imv.uz/news/category/yangiliklar/buxgalteriya-hisobi-tizimi-va-uni-xalqaro-standartlarga-otkazishning-muhim-ustuvor-yonalishlari-belgilandi

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARNING YANGI MOLIYAVIY STANDARTLARGA O'TISH MASALALARI

Янгибоев Бердияр Янгибоевич, д.э.н., проф.
Университет "Экономики и педагогики"
yangiboyevberdiyar@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimizning hisob tizimida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar talabiga mos keladigan buxgalteriya hisobining xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotlarini tuzish hamda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining afzalliklari, ahamiyati va shu bilan birga hisob tizimidagi o'rnini yoritib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: hisobot, hisob, moliyaviy hisobotlar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, moliyaviy hisobotning milliy va xalqaro standartlari.

Аннотация. В данной статье делается попытка раскрыть сущность составления финансовых отчетов всех хозяйствующих субъектов, а также преимущество, значение и наряду с этим место в сиситеме финансовых отчетностей на основе международных стандартов.

Ключевые слова: отчетность, отчет, финансовые отчетности, хозяйствующие субъекты, международные и национальные стандарты, финансовой отчетности.

Annotation: The relevance of the chosen topic is confirmed by the fact that the current accounting system of the country has many unresolved issues in the process of preparing and analyzing financial statements based on international standards that meet the requirements of all users, as well as a small number of scientific works devoted to this topic. This article discusses the benefits of international financial reporting standards and their implications, as well as their role in the accounting system.

Keywords: business entities, accuracy, cash flow and quality of profit, separate financial statements, "Interim financial reporting", International Financial Reporting standards.

Moliyaviy hisobotlarning asosiy shakllari “Korxona balansi va moliyaviy natijalar to’g’risida”gi hisobot hisoblanadi. O’zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to’g’risida»gi Qonunining 16 - “Moliyaviy hisobot” moddasiga asosan O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 1997-yil 15-yanvardagi “Korxona (tashkilot)larning yillik va choraklik moliyaviy hisobotlarini shakl va hajmlarini tasdiqlash to’g’risida”gi 5-son buyrug’i chiqarilib, unda hisobot topshirishning yangi shakli tasdiqlangan (O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining buyrug’gi, 1997).

Moliya vazirligi 1998-yil 26-iyunda “Moliya Vazirligining 1997-yil 15-yanvardagi 5-son buyrug’iga o’zgartirishlar kiritish to’g’risidagi 79-son buyrug’ni” chiqarib, unda korxona va tashkilotlar yuqorida ko’rsatib o’tilgan shakllar bilan birga moliyaviy-iqtisodiy ahvol to’g’risidagi
ma’lumotnomani ham taqdim etish shartligi to’g’risida yangi hisobot shakli joriy qilindi (O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining buyrug’i, 1997).

Keyinchalik yangi hisobot shakllariga Moliya vazirligining 1999-yil 21-oktabrida 266-son buyrug’i bilan o’zgartirishlar kiritildi. Unda “Moliyaviy natijalar to’g’risidagi hisobot” degan qo’shimcha kiritildi. Endilikda moliyaviy hisobot shakllari O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining “Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to’ldirish qoidalarini tasdiqlash to’g’risida”gi 2002-yil 27-dekabrdagi 140-son buyrug’iga muvofiq tuzilmoqda. Bu buyruqqa 2003 yil 12 noyabr va 2004 yil 20 dekabrda Moliya vazirligining mos ravishda 1209-1 (O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining buyrug’i, 2003) va 1209-2 son (O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining buyrug’i, 2004) buyruqlari bilan o’zgartirishlar kiritilgan hamda ular moliyaviy tahlil maqsadlari uchun asosiy manbalar hisoblanmoqda.

Bugungi kunda moliyaviy hisobot shakllari O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining «Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to’ldirish qoidalarini tasdiqlash to’g’risida»gi 2002-yil 27-dekabrdagi 140-son buyrug’iga muvofiq tuzilmoqda. O‘zbekistonda mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq milliy hisobotni tayyorlash va taqdim etish masalalariga e’tibor kuchaytirildi.

Ushbu hujjat O‘zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonuni asosida ishlab chiqilgan hamda foydalanuvchilar uchun moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish asosini tashkil etuvchi tushunchalarni belgilab berdi.

Mazkur konsepsiya asosda buxgalteriya hisobi milliy standartlarini rivojlantirish, ularni qayta ko‘rib chiqish, moliyaviy hisobotni tayyorlovchi shaxslarga buxgalteriya hisobi milliy standartlaridan foydalanish, auditorlarga - moliyaviy hisobotlarni buxgalteriya hisobi milliy standartlariga mos kelishi bo‘yicha xulosalarni tayyorlash, moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarga - moliyaviy hisobotdagi ma’lumotlarni tahlil qilish kabi maqsadlar qo‘yilgan. Konseptual asos moliyaviy hisobotga, shu jumladan konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotga aloqadordir.

Moliyaviy hisobot keng doiradagi foydalanuvchilarning axborotga bo‘lgan talabini qanoatlantirish uchun tuziladi va davriy ravishda taqdim etiladi. Ko‘pchilik foydalanuvchilar uchun moliyaviy axborotning asosiy manbasi moliyaviy hisobot hisoblanadi. Ayrim foydalanuvchilar, tegishli vakolatlar bo‘lganda, moliyaviy hisobotda mavjud bo‘lgan axborotga qo‘shimcha axborotni talab qilishlari mumkin.

Moliyaviy hisobotlar buxgalteriya hisobi milliy standartlari bilan belgilanadi. Moliyaviy hisobot ana shu hisobotlarga asoslangan yoki ular bilan bog‘liq bo‘lgan izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlarni ham o‘z ichiga oladi.

Bunday axborotning sanoat va jug‘rofiy hududlarning faoliyat turlari to‘g‘risidagi moliyaviy axborotni aks ettirishi, narxlar o‘zgarishining moliyaviy natijalarga ta’sirini tushuntirib berishda hamda barcha xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim qilishda konseptual asos sifatida amal qilishlari belgilab berilgan.

Mamlakatimizning bozor munosabatlariga to‘la o‘tishiga qaratilgan bir vaqtda jahon iqtisodiy tizimiga to‘laqonli kirib borayotganligining hozirgi sharoitlarida makroiqtisodiy tahlilning mutlaqo yangi usullaridan keng foydalanish, hisob va hisobotlarda xalqaro standartlardan to‘la foydalanish zaruriatini keltirib chiqarmoqda. Bu holatning o‘zi o‘z navbatida raqamli iqtisodiyotga o‘tish va shunga mos ravishda xalqaro standartlardan foydalangan holda takomillashtirilib borilmoqda.

Bozor iqtisodiyotining o‘zi raqamli iqtisodiyotga o‘tishga zamin tayyorladi, desak ancha to‘g‘ri bo‘ladi. Bunday sharoilarda boshqa fanlar qatorida “Buxgalteriya hisobi” fanida ham turlicha mutlaqo yangi tushunchalar, talqinlar va nazariyalarning, xususan moliyaviy hisob yoki hisobot to‘g‘risidagi turlicha qarashlarning yuzaga kelishi buxgalteriya hisobi tizimidagi islohotlarni yanada kengroq doirada davom ettirishni talab qiladi.

Ayniqsa, dunyodagi aksariyat ko‘pchilik mamlakatlarning, shu jumladan O‘zbekistonning ham raqamli iqtisodiyot tamoyillariga va amaliyotiga o‘tishi, tobora shakllanib, takomillashib borayotgan raqobat sharoitiga mos ravishda barcha talablarga javob bera oladigan hisobot tizimini ishlab chiqishi bugungi kunning

dolzarb masalasiga aylanib ulgurdi. Natijada O‘zbekistonning jahon moliya va qimmatli qog‘ozlar bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish uchun yetarli shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Mamlakatimiz hisob tizimining rivojida xalqaro moliyaviy hisobot talablarining o‘ziga xos o‘rni bor, zero yurtimiz milliy iqtisodiyotini poyma-poy rivojlantirish uchun real voqelikka ilmiy asoslangan, barcha talablarga to‘la javob bera oladigan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzish, umumlashtirish va tahlil qilish uchun barcha statistik va buxgalteriya hisobi bo‘yicha yetarli ma’lumotlar mavjud.

Dunyodagi qator davlatlarning xalqaro moliyaviy hisoblar standartlariga o‘tayotganligi bois, O‘zbekistonning ham bu jarayonlardan orqada qolib ketmasligi va moliyaviy hisoblar xalqaro standartlariga bosqichma-bosqich o‘tishi zaruriatini birinchi darajali vazifa qilib belgilab bermoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 13 aprelda qabul qilingan “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonuniga muvofiq 2021 yil 1 yanvardan boshlab aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari va yirik soliq to‘lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslarning moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etishi va 2021 yil yakunlaridan boshlab moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida tayyorlashi belgilab qo‘yildi (O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 2016).

Buning natijasida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlar asosida xorijiy investorlarni zarur axborot bilan ta’minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisobot sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo‘yicha tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish masalasi ijobiy hal qilinmoqda.

O‘zbekistonning jahon bozoriga kirib borishiga tobora keng imkoniyatlar yaratilayotgani, barcha xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning hisobotlari moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga mos bo‘lishi talab etiladi hamda bunday yondashuv vositasida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tishimizni jadallashtirish bilan chet el va ichki investorlarga yetarli shart-sharoitlarni yaratish va kerakli axborot kommunikatsiya ma’lumotlari bilan ta’minlash imkoniyatlari kengayadi.

Shuning natijasida barcha xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy natijalarni aniqlashda va hisobga olishda buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari va milliy standartlaridan foydalanish imkoniyatlari tug‘iladi.

Hozirgi kunga kelib, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar moliyaviy natijalarni aniqlash va hisobga olishda buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari va milliy standartlaridan foydalanib kelmoqdalar. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari 5 ta hisobot shaklidan iborat bo‘lib, har birining o‘ziga xos maqsadi va yo‘nalishlari mavjud, jumladan, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bilan tartibga solinadigan “Alohida moliyaviy hisobotlar”, “Oraliq moliyaviy hisobotlar”ni tuzilishini, 27-sonli “Alohida moliyaviy hisobotlar”da qo‘shma

korxonalar va tadbirkorlik sub'ektlaridagi investitsiyalarga nisbatan buxgalteriya hisobi va ma'lumotlarni ochib berish talablarini, 34-sonli "Oraliq moliyaviy hisobotlar"da oraliq moliyaviy hisobotning minimal tarkibini belgilash hamda oraliq davrga tegishli to'liq yoki qisqartirilgan moliyaviy hisobotlarda tan olish va baholash tamoyillarini belgilashni tartibga solinishi investorlarni ularning talablariga mos tushadigan ma'lumotlar bilan ta'minlashga imkon beradi.

Buxgalteriya hisobining milliy standartlari 8 ta hisobot shaklidan iborat bo'lib, ularda hisob siyosati va moliyaviy hisobot, asosiy xo'jalik faoliyatidan tushgan daromadlar, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, shu'ba xo'jalik jamiyatlariga sarmoyalarni hisobga olish va konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlarni ifodalash, buxgalteriya balansi, buxgalteriya balansi tuzilgan sanadan keyingi xo'jalik faoliyatining nazarda tutilmagan holatlari va yuz beradigan hodisalarni ifodalash kabi buxgalteriya hisobining milliy standarti, uning maqsadi maqsadlari aks ettirilgan.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida 2020 yil 24 fevralda "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ 4611-sonli qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga binoan, 18 ta banddan iborat "Yo'l xaritasi" tasdiqlangan (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2020).

"2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi"da xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, shu jumladan yetakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish yo'li bilan, puxta o'ylangan tashqi qarzlar siyosatini amalga oshirishni davom ettirish, jalb qilingan xorijiy investitsiyalar va kreditlardan samarali foydalanish vazifasi ham xalqaro moliyaviy institutlar, jumladan, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari qo'mitasi bilan hamkorlikni keng yo'lga qo'yishni dolzarb masalalar qatoriga ko'tarmoqda.

Milliy va moliyaviy hisoblar tizimidagi eng asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkich - bu yalpi ichki mahsulot ko'rsatkichidir, undan iqtisodiy taraqqiyot darajalarini belgilashda, tovar va xizmatlar xarajatlarini hisoblashda, mehnat unumdorligi, aholi turmush darajasi, inflyatsiya va ishsizlik kabi ko'rsatkichlarini hisoblashlarda foydalaniladi. Yalpi ichki mahsulot - bu har bir mamlakatning iqtisodiy faoliyatini umumlashtirib ifodalovchi ko'rsatkichdir. U mazkur mamlakat hududida joylashgan barcha rezidentlar tomonidan pirovard iste'mol uchun ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar qiymatini anglatadi. Keyingi yillarda bu korsatkichning o'sishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz ta'kidlab o'tganidek "2030 yilgacha yalpi ichki mahsulot hajmini 160 mlrd. dollarga, aholi jon boshiga daromad miqdorini 4 ming dollarga yetkazishni reja qilganmiz" (Mirziyoyev Sh.M.2023).

Bugungi kunda esa muhit tubdan o‘zgardi. O‘zbekistonning tashqi dunyoga kirishi to‘liq ochildi. Shu ma’noda, endilikda buxgalteriya va audit sohasi mutaxassislari oldiga hisobdorlikni yangi dunyo munosabatlari tizimiga mos holda yo‘lga qo‘yish vazifasi yuklanmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning hozirgi rivojlanib borishi sharoitida O’zbekistondagi xo’jalik yurituvchi sub’ektlarning yangi moliyaviy standartlarga o’tishi bilan bog’liq

Masalalarni o’rganib chiqib, quyidagilarni xulosa sifatida keltirish mumkin:

- mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan barcha xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda moliyaviy hisobotlarni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tuzishga ob’ektiv zarurat paydo bo‘ldi;
- bu boradagi barcha Qonun va qonunosti hujjatlarida nazarda tutilgan tartibga ko‘ra milliy hisoblarning xalqaro standartlarini qo‘llash tartibi joriy etildi;
- hozirgi sivilizatsiya davriga kelib, mamlakatimizning ham dunyo mamlakatlari qatorida jahon bozorlariga faol chiqishi, xalqaro kredit olishi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishi uchun moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzishi lozim bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 1997-yil 15-yanvardagi “Korxona (tashkilot)larning yillik va choraklik moliyaviy hisobotlarining shakl va hajmlarini tasdiqlash to’g’risida”gi 5-son buyrug’i.
2.O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 1998-yil 26-iyundagi “Moliya Vazirligining 1997-yil 15-yanvardagi 5-son buyrug’iga o’zgartirishlar kiritish to’g’risidagi 79-son buyrug’i.
3.O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2003 yil 12 noyabrdagi 1209-1-son buyrug’i.
4.O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2004 yil 20 dekabrdagi 1209-2 son buyrug’i.
5.O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 13 apreldagi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni, B.14.
6.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ 4611-sonli qarori.
7.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 24 dekabrdagi “Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan majlisida”gi nutqi,2-bet.

ASSESSMENT OF THE EQUITY CAPITAL OF BUSINESS ENTITIES

Yuldasheva Dilara Asenaliyevna
Senior Lecturer at Tashkent State University of Economics
dilara_dd@mail.ru

Annotation. In modern market conditions, the main successful operation of the enterprise is economic stability. When an enterprise is economically stable, it has a

number of advantages over other companies in the same field in terms of loans and investments, in the selection of suppliers and qualified personnel. The higher financial stability of the enterprise makes it more autonomous from unforeseen changes in market conditions and leads to a reduction in the risk of bankruptcy. The lack of economic stability can lead to the insolvency of enterprises, lack of funds to finance current and investment activities, and bankruptcy with a deterioration in financial condition.

Keywords: capital, finance, resource, subject, production, competition, business entities

Аннотация. В современных рыночных условиях основным залогом успешной работы предприятия является экономическая стабильность. Когда предприятие экономически стабильно, оно имеет ряд преимуществ перед другими компаниями в той же сфере в плане кредитов и инвестиций, в выборе поставщиков и квалифицированного персонала. Более высокая финансовая устойчивость предприятия делает его более независимым от непредвиденных изменений рыночной конъюнктуры и приводит к снижению риска банкротства. Отсутствие экономической стабильности может привести к неплатежеспособности предприятий, нехватке средств для финансирования текущей и инвестиционной деятельности и банкротству с ухудшением финансового состояния.

Ключевые слова: капитал, финансы, ресурс, субъект, производство, конкуренция, хозяйствующие субъекты

Annatatsiya. Zamonaviy bozor sharoitida korxonaning asosiy muvaffaqiyatli faoliyati iqtisodiy barqarorlikdir. Korxona iqtisodiy jihatdan barqaror bo‘lsa, u kredit va investitsiyalar bo‘yicha, yetkazib beruvchilar va malakali kadrlar tanlashda shu sohadagi boshqa kompaniyalarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo‘ladi. Korxonaning yuqori moliyaviy barqarorligi uni bozor sharoitidagi kutilmagan o'zgarishlardan avtonom qiladi va bankrotlik xavfini kamaytirishga olib keladi. Iqtisodiy barqarorlikning yo'qligi korxonalarning to'lovga layoqatsizligiga, joriy va investitsiya faoliyatini moliyalashtirish uchun mablag'larning etishmasligiga, moliyaviy ahvolning yomonlashishi bilan bankrotlikka olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: kapital, moliya, resurs, sub'ekt, ishlab chiqarish, raqobat, xo'jalik yurituvchi subyektlar

As you know, capital is one of the most widely used economic categories in financial management. It is the basis for the creation and development of an enterprise and in the process of functioning ensures the interests of the state, owners and staff. Any organization conducting production or other commercial activities must have a certain capital, which is a set of material assets and cash, financial investments and costs for the acquisition of rights and privileges necessary for the implementation of its economic activities. The authorized capital of an enterprise is formed, as a rule, at the expense of contributions from the founders in accordance with its charter and the founding agreement. It can be replenished at the expense of

the company's profit from economic activities, as well as, if necessary, through targeted contributions from the founders.

Buildings, structures and other tangible assets are included as a contribution to the authorized capital of the enterprise: the rights to use land, water and other natural resources, as well as other property rights (including the use of discoveries, know-how and other intangible assets); cash in freely convertible currencies in the currencies of the member Statesparticipants of the joint venture; cash in foreign currency in the bank. Shares contributed in foreign currency to the authorized capitals of enterprises, organizations, associations, joint-stock companies and limited liability companies are carried out in accordance with the requirements of the Law of the Republic of Uzbekistan "On the procedure for reflecting turnover in foreign currency in accounting, statistical and other reporting". The organization of the authorized capital is carried out on the basis of current legislation and constituent documents. Tangible and intangible assets contributed to the authorized capital are assessed and accounted for by agreement of the founders or by decision of the executive body of the legal entity (Anyukhina I.M.i dr. 2008).

Financial management reflects the concept of capital from two sides. On the one hand, the capital of an enterprise characterizes the total value of funds in monetary, tangible and intangible forms invested in the formation of its assets. At the same time, the direction of investment is characterized. On the other hand, if we consider the sources of financing, it can be noted that capital is an opportunity and a set of forms of mobilizing financial resources to make a profit.

The economic activity of an enterprise is characterized by a set of indicators reflecting the process of formation and use of its financial resources, and its assessment according to financial statements is a classic way of assessment. Its implementation includes the following stages (Bogataya I.N. 2001):

1. Assessment of the state of own funds of economic entities.
2. Assessment of the structure and dynamics of the economic entities' own funds.
3. Assessment of the causes of the immobilization of the economic entities' own funds.
4. Assessment of the efficiency of using the equity capital of business entities.
5. Determination of reserves for income growth and balance sheet liquidity due to the rational use of own funds of business entities.

Having studied various educational and methodological materials on improving approaches to assessing the effectiveness of the equity capital of business entities, we came to the conclusion that it would be advisable to identify the following main areas for approaches to assessing the effectiveness of the equity capital of enterprises.

All business entities strive to improve their economic situation by improving their financial results. Company plans contain a specific set of goals and are developed for the short, medium and long term. By controlling the dynamics of economic indicators, it is possible to determine the direction of an enterprise's development and manage this development in accordance with their target plans.

The financial condition of an enterprise is a set of indicators reflecting its ability to repay its debt obligations. Financial activity covers the processes of formation, movement and preservation of the company's property, control over its use.

One of the priorities in assessing the financial condition of equity is to assess the financial situation of the organization and identify opportunities for capital increase, the ability to ensure steady profit growth and pay off its obligations on time.

The assessment of the effectiveness of the state of equity capital begins with a study of the state of its property: an assessment of the composition, structure, placement and use of economic assets and sources of their formation (liabilities) according to the balance sheet. To do this, a comparative analytical balance sheet is compiled, in which the items of the balance sheet asset (assets) are grouped according to the degree of increase in liquidity, and the sources of asset formation – according to the urgency of the onset of obligations.

According to the comparative analytical balance sheet, the change in the amount of funds available to the organization, i.e. the balance sheet currency, is estimated by comparing the indicators at the beginning and end of the analytical period. It is advisable to compare the rate of change in the balance sheet currency with the rate of change in revenue and profit (according to Form No. 2). It is believed that the outpacing growth rates of revenue compared to the growth rates of balance sheet assets reflect the rational use of the organization's funds (Evstaf'eva E.M. 2009).

The assessment of the liquidity of the balance sheet consists in comparing funds by asset, grouped by their degree of liquidity and arranged in descending order of liquidity, with liabilities grouped by maturity and arranged in ascending order of maturity.

All assets of the company, depending on the degree of liquidity, that is, the rate of conversion into cash, can be divided into several groups:

- The most liquid assets A1 – amounts for all items of cash that can be used to perform current calculations immediately. This group also includes those short-term financial investments (securities) that can be equated to money.
- Fast–selling assets A2 - accounts receivable. The liquidity of these assets varies and depends on subjective and objective factors: the qualifications of the company's financial workers, relationships with payers and their solvency, and the conditions for granting loans to buyers.
- Slow–selling assets A3 - article of section II of the asset "Reserves and costs", with the exception of the article "Expenses of future periods", as well as the article "Long-term financial investments".

- Hard–to-realize assets A4 - assets that are intended for use in economic activities for a relatively long period. This group can include articles I of the asset section of the balance sheet "Long-term assets".

To compare with the components of the company's assets, the liabilities of the balance sheet, taking into account the maturity dates, are divided into the following groups:

-The most urgent liabilities of P1 are accounts payable, dividend payments, other short–term liabilities, as well as loans that are not repaid on time.

- Short–term liabilities P2 - which include: short-term loans, short-term loans, advances received from buyers and customers.

- Long–term liabilities P3 - long-term loans and borrowings.

- Permanent liabilities P4 – the result of section I of the balance sheet liability. To maintain the balance of assets and liabilities, the total of this group should be reduced by the amount under the item "Deferred expenses".

- To determine the liquidity of the balance sheet, the totals for each group of assets and liabilities should be compared.

The balance is considered absolutely liquid if the conditions are met:(Komissarova S.L. 2015)

$$A1>P1$$
$$A2>P2$$
$$A3>P3$$
$$A4>P4$$

If the first three inequalities are fulfilled, that is, current assets exceed the external obligations of the enterprise, then the last inequality, which has a deep economic meaning, is necessarily fulfilled: the company has its own working capital, the minimum condition for financial stability is met.

However, it should be noted that the assessment of the liquidity of the company's balance sheet carried out according to the above scheme has a disadvantage, since it is approximate and not completely detailed.

A more detailed and analytical assessment is the assessment of the liquidity and solvency of the enterprise by building a system of analytical financial coefficients.

Equity is an important financial indicator used in the management of business entities. The basis of management decisions is the choice of sources of financing activities, determining the possibilities of attracting external own financial resources for the effectiveness of equity. In the conditions of market relations, the rational and efficient use of available material, financial and other resources is important. Resistance to competition is one of the most important factors of development. It is of great practical importance to increase the size and effective use of private capital, especially in enterprises with various forms of ownership. Thus, information support

is necessary and suitable for the implementation of analytical and management procedures that ensure the financial and economic activities of the enterprise. The importance of accounting statements for conducting approaches to assessing the effectiveness of equity is multidimensional. It is the accounting statements in combination with statistical and current financial information published by the relevant agencies in the form of analytical reviews on the state of the capital market that allows you to get the first and fairly objective idea of the state and trends in the economic potential of a possible counterparty or investment object.

Literature references

1. Anyukhina I.M., Ivaninskij I.O., Kataeva E.V. i dr. Otsenka optimalnoy strukturi kapitala kompanij OAO «Uralkalij» i Kali&Salz AG // Korporativnye finansy. 2008 № 4(8). C. 93
2. Bogataya I.N. Uchetnye modeli otsenki stoimosti firmy. Rostov n/D: Izd vo SKNTS VSH, 2001 239 s
3. Evstaf'eva E.M. Metodologicheskie podkhody k otsenke stoimosti sobstvennogo kapitala v sisteme strategicheskogo ucheta // Vestnik RGEHU RINKH. 2009 № 27

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Янгибоев Бердияр Янгибоевич, д.э.н., проф. Университет "Экономики и педагогики"
yangiboyevberdiyar@mail.ru

Аннотация. В статье делается попытка анализировать состояние всех отраслей национальной экономики, в том числе сферы оказания услуг в условиях цифровой экономики и рассмотрены вопросы совершенствования субъектов сферы оказания услуг и даны некоторые предложения по их совершенствованию.

Ключевые слова: цифровая экономика, информационные технологии, сферы оказания услуг, платное оказание услуг, бытовые услуги, субъекты сферы оказания услуг.

Annotatsita. Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, jumladan xizmat ko'rsatish sohasidagi holatini tahlil qilishga harakat qilingan va xizmat ko'rsatish sohasini takomillashtirish masalalari qarab chiqilgan va ularni yanada takomillashtirish bo'yicha ayrim takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, axborot texnologiyalari,xizmat ko'rsatish sohasi, pullik xizmat ko'rsatish, maishiy xizmatlar, xizmat ko'rsatish sohasi sub'ektlari.

Annotation. The article makes an attempt to analyze the state of all sectors of the national economy, including the sphere of providing services in the digital economy, and considers the issues of improving the subjects of the sphere of providing services and gives some suggestions for their improvement.

Keywords: digital economy, information technology, service delivery, paid services, consumer services, service providers.

Переход к цифровой экономике - вопрос актуальный для всех стран и, конечно же, сферы услуг. Так почему же? Что такое цифровая экономика и как она влияет на предоставление услуг?

В научной литературе и печати существуют множество определений цифровой экономики, в том числе взаимодействие цифровых информационных технологий и экономических агентов в цифровой экономике в зарубежных источниках (Evropean Commision, 2014), другие описывают ее в терминах хозяйствующих субъектов, подключенных к сети интернет (Australion Goverment, 2009).

В результате экономического развития некоторые определяют цифровые технологии и деятельность по созданию, распространению и использованию соответствующих продуктов и услуг (The Economist, 2014).

Какова основная цель перехода к цифровой экономике? Это развитие народного хозяйства каждой страны на оптимальном уровне и тем самым обеспечение материального благополучия народа. Быстрое внедрение цифровых технологий в отрасли народного хозяйства и все сферы социальной сферы является приоритетом для всех стран.

Согласно расчетам, переход к цифровой экономике позволит повысить производительность труда компаний, эффективность их работы, увеличить производство, обеспечить прозрачность деятельности и абсолютный объем продукции и резко сократить их стоимость. Это его самое большое преимущество.

Сегодня быстрый процесс развития ИТ создал цифровую экономику. Эта малоизученная и глубоко укоренившаяся экономика создает перед производителями большие возможности для организации эффективной маркетинговой деятельности в предпринимательской и социальной сферах, снижения затрат до минимума, получения максимальной прибыли, успешной реализации товаров и оказания услуг.

Достигнутые результаты прогресса в области цифровых технологий за короткий промежуток времени в развитых странах мира служат примером для других. В результате таких усилий были созданы возможности для населения мира получить доступ к компьютерам и Интернету и широко пользоваться их услугами. Ведь трудно представить нашу сегодняшнюю жизнь без компьютеров и интернет-сервисов.

При участии различных групп экспертов из разных стран мира вырабатываются высокоэффективные и актуальные рекомендации по передовым модулям развития цифровых технологий с использованием открытых и гибких моделей, в том числе развития национальной экономики каждой страны на основе цифровых технологий. Без него человечество может быть лишено счастливой службы цифровых технологий.

Становится закономерным процесс, когда цифровая экономика служит общим интересам людей и охватывает все аспекты в больших масштабах. Такая экономика требует много новых знаний и умений, принципиально новых мер социальной защиты населения, качественно новых отношений труда и отдыха.

У нас в стране реализуются комплексные меры по активному развитию цифровой экономики, широкому внедрению современных информационно-коммуникационных технологий во все отрасли и сферы, в частности, в государственное управление, промышленность, сельское хозяйство и конечно, в первую очередь, бизнеса, образование, здравоохранение и других направлений сферы услуг.

В данной статье рассматриваются основные аспекты развития цифровой экономики в Узбекистане и их влияние на развитии сферы услуг, тенденции развития, их изменения и совершенствования в соответствии с жизнью, а также существующие проблемы и решении этих вопросов.

В Узбекистане реализуются комплексные меры по активному развитию цифровой экономики, широкому внедрению современных информационно-коммуникационных технологий во все отрасли и сферы, в первую очередь, в сфере услуг. Цифровая экономика обеспечивает высокая эффективность в каждой из этих отраслей.

Сегодня основной целью продвижения цифровой экономики является создание системы информационных технологий на уровне, позволяющем решать любые стратегические задачи, принимать решения по осуществлению, оптимального управления социально-экономическими процессами. Это окажет влияние на развитие цифровой экономики.

С помощью цифровой экономики обеспечивается качественное обслуживание потребителей, покупателей и клиентов и создается ряд других удобств. Это включает в себя заказ обеда в час пик, вызов такси, отправку денег родственникам, и даже соседу, трансграничное деловое сотрудничество, пространство электронной коммерции и т. д.

Вот еще несколько определений цифровой экономики. Действительно, такие определения цифровой экономики точно отражают ее сущность, поскольку, возможно, целесообразно рассматривать цифровую экономику как процесс развития, связанный с технологиями и экономическими агентами или интернетом, но этого недостаточно, поскольку цифровая экономика в первую очередь служит развитие цифровых информационных технологий и развитие социально-экономических сфер всех стран.

Поэтому правильнее было бы охарактеризовать цифровую экономику как экономическое и социальное развитие в результате внедрения и эффективного использования современных информационных технологий во всех отраслях национальной экономики и различных сферах общественной жизни каждой страны.

Цифровая экономика не ограничивается сферами электронной коммерции, производства товаров и услуг, связанных с информационными технологиями, но и оказанием услуг, здравоохранением, наукой и образованием, строительством, энергетикой, сельским и водным хозяйством, транспортом, геологией, кадастр, архивы, интернет-банкинг, социальная и правоохранительная сферы, и каждая из них отличается высокой эффективностью.

Первым фундаментом цифровой экономики являются информационные технологии. Правильнее было бы назвать это цифровыми информационными технологиями, потому что информационные технологии основаны на соответствующих цифрах. Их эволюция делится на несколько этапов и имеет свои особенности. Очевидно, что появление и развитие цифровых информационных технологий - это объективный процесс, обусловленный запросами общества.

На сегодняшний день основной целью продвижения цифровых информационных технологий является создание системы информационных технологий на уровне, позволяющем решать любые стратегические задачи, принимать решения по оптимальному управлению социально-экономическими процессами.

Все это окажут влияние на развитие цифровой экономики. Как отметил Президент страны Ш.М.Мирзияев: “Формирование цифровой экономики, которая основана на цифровых технологиях, электронных предприятиях в новом веке, завоевала тенденцию. Цифровая экономика в ведущих странах мира обеспечивает 4-5% валового внутренного продукта” (Мирзияев Ш.М. 2021).

Цифровая экономика затрагивает все отрасли национальной экономики, и ее влияние напрямую связано со сферой услуг. Развитие сферы услуг, безусловно, будет возрастать вместе со спросом национальной экономики и населения, но важную роль в этих процессах будет играть и предложение товаров и услуг. В связи с этим в Стратегии действий по развитию Республики Узбекистан указано «Ускоренное развитие сферы услуг увеличить роль и долю услуг в формировании валового внутренного продукта (ВВП), структуру предоставляемых услуг, радикальное преобразование их за счет современных высокотехнологичных видов. Это являются важным направлением экономического роста» (Мирзияев Ш.М. 2021).

Размер сектора услуг является ключевым фактором повышения или снижения производительности. Состояние национальной экономики, особенно малого и среднего бизнеса, играет ключевую роль в повышении экономической мощи страны и уровня жизни населения. Это, в свою очередь, окажет существенное влияние на развитие сферы услуг, обеспечит занятость и повысит желание работать.

По материалам управления статистики Кашкадарьинской области анализ деятельности поставщиков услуг выявил, что существуют

существенные различия между объемом услуг на душу населения по районам области. Эти цифры значительно выше в Карши и Шахрисабзе.

Основной причиной этого является миграция рабочей силы из других районов области, а также добавление рабочих мест, которые могут быть заняты в местных производствах и услугах в этих городах, даже если место жительства находится в других районах возможностей трудоустройства мигрантов.

Так как большая часть полезных ископаемых страны, таких как газ и нефть, приходится на регион, вклад региона в республиканский бюджет значителен, так как на него приходится свыше 80 % газовой ренты и занято в газовой отрасли, подоходный налог, уплаченный получателями, будет перечисляться в государственный бюджет (Материалы управления статистики Кашкадарьинской области, 2023).

Тот факт, что часть налогов, которые должны были быть уплачены в республиканский бюджет, остается в регионе, позволяет улучшить количество и качество услуг. Есть возможность направить эти ресурсы на реализацию специальных программ в беднейших районах области, оказание дополнительных услуг и улучшение занятости.

При анализе показателей сферы услуг области в 2018-2023 гг. уровень оказания бытовых и платных услуг населению области увеличился, но, как отмечалось выше, по районам установлено, что различия между ними имеются.

Объем бытовых услуг на душу населения в области в 2018 году составил в среднем 96 429 сумов, в 2023 году - 161 714 сумов, увеличившись в 2023 году в 1,7 раза по сравнению с 2018 годом. Уровень платных услуг на душу населения в области в среднем составил 837,4 тыс. сум в 2018 году и 1994,2 тыс. сум в 2023 году, увеличившись в 2023 году в 2,4 раза по сравнению с 2018 годом (Материалы управления статистики Кашкадарьинской области, 2023).

Опираясь на изученные в статье мнения и комментарии, посчитаем необходимым в качестве вывода подчеркнуть следующее (Янгибоев Б.Я. 2022):

- существуют различные взгляды, подходы и мнения относительно цифровых технологий, опубликованные в зарубежных странах и в нашей стране в научных источниках, в правительственных решениях и документах решений, в источниках, опубликованных на страницах пресы, по таким вопросам, как его определение, его место в развитии общества и его концептуальных основах;
- на наш взгляд, было бы достаточным определить цифровую экономику как обеспечение социально-экономического развития в результате внедрения достижений современных цифровых информационных технологий во все отрасли национальнлй экономики каждой страны и различные стороны общественной жизни и его эффективное использование;

- цифровые технологии являются основным источником экономического развития;
- благодаря развитию цифровых технологий повысится производительность труда и будет высокой конкурентоспособность национальных предприятий;
- внедрение и стремительное развитие цифровых технологий позволяет хозяйствующим субъектам прогнозировать спрос, оптимизировать процессы и совершенствовать другие виды деятельности. Это, в свою очередь, приводит к существенному изменению требований к специалистам;
- количество субъектов, оказывающих бытовые и платные услуги населению Кашкадарьинской области, в том числе организации торговли, общественного питания, транспорта, электро-, газо- и водоснабжения, из года в год растет. Многие из них тесно связаны с инновациями цифровой экономики, например, установка «умных» счетчиков, точно измеряющих потребление газа, воды и электроэнергии, удобных для бизнеса и населения, является доказательством наших мнений;
- в результате повышения как количества, так и качества услуг, а также стремительного внедрения модернизационных процессов на основе цифровых технологий закладывается основа для высокого уровня благосостояния населения;
- использование цифровых технологий, помимо наличия благоприятной инвестиционной среды, создает условия для ее развития на местах;
- Узбекистан полностью соблюдает требования и правила развития цифровых технологий. В связи с этим возникают более сложные задачи, комплексное решение которых повысит инновационную активность национальных предприятий и подготовит почву для полноценного формирования спроса на цифровые технологии.

Использованная литература

1. Evropean Commision. (2014). С.4.
2. Australion Goverment. (2009).С.11.
3. The Economist. (2014). С.17.
4. Мирзияев Ш.М. (2021). Стратегия нового Узбекистана.-Ташкент:Изд. “Узбекистан”, С.177.
5. Мирзияев Ш.М. (2021). Стратегия нового Узбекистана.-Ташкент:Изд. “Узбекистан”, С.133.
6. Материалы управления статистики Кашкадарьинской области за 2023 год.
7. Материалы управления статистики Кашкадарьинской области за 2023 год.
8. Б.Я. (2022). Цифровая экономика: сущность и социально-экономическое значение. - Монография, Самарканд: “Фан булаги”, С.259.

XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA AKTIVLARNI HISOBGA OLISHNI TAKOMILLASHTIRISH

EGAMBERDIYEVA SALIMA RAYIMOVNA

QarMII dotsenti
egamberdiyeva.salima@bk.ru

Annotatsiya. Maqolada halqaro standartlarga o‘tishda buxgalteriya hisobi obyektlari bo‘lgan aktivlarning mazmunan hamda tarkiban o‘zgarishi va uning natijasida ularni tasniflanish belgilaridagi va hisobga olishdagi munozarali jihatlar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ehtiyoj, kapital, aktiv, mehnat qurollari va mehnat buyumlari, ishlab chiqarish vositalari, mashina va jihozlar hamda xom- ashyo material.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание и составные изменения активов, являющихся объектами бухгалтерского учета при переходе на международные стандарты, и, как следствие, спорные аспекты их классификации и учета.

Ключевые слова: потребность, капитал, фонды, орудия и средства труда, средства производства, машины и оборудование, сырье.

Annotation. The article discusses the content and compound changes in assets that are objects of accounting during the transition to international standards, and, as a result, controversial aspects of their classification and accounting.

Keywords: need, capital, funds, tools and means of labor, means of production, machinery and equipment, raw materials

Kirish. Xo‘jalik yuritishning yangi tashkiliy-huquqiy shakllari paydo bo‘lishi, tadbirkorlikka erkinlik hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlarga o‘z moliyaviy resurslaridan foydalanishda mustaqillik berilishi, yangicha moliya vositalari va omillarning vujudga kelishi investitsiyalashning ilgari amalda bo‘lgan tashkiliy mexanizmini tubdan isloh qilmoqda.

O‘tkazilayotgan islohotlar natijasida mazkur muammoning yechimi sifatida yirik davlat korxonalarida moliyaviy hisobot tuzishda xalqaro standartlarni joriy qilish kabi muhim vazifalar belgilab qo‘yildi. Korxonalar faoliyatida kapital qo‘yilmalarni to‘g‘ri hisobga olish, dastlabki xujjatlashtirish va iqtisodiy samaradorligini baholash, ularni tegishli obyektlar o‘rtasida aniq taqsimlanganligi hamda maqsadli sarflanganligini tekshirishda ko‘pgina muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Kapital qo‘yilmalarni hisobga olishning amaldagi tartibi xalqaro standartlar asosida sarflangan kapital xarajatlarni to‘liq va ishonchli aks ettirish, loyihalarni moliyalashtirishga jalb etilgan mablag‘larni aniq maqsadga yo‘naltirish, qurilish ishlarini moliyalashtirishda mablag‘lar taqchilligini bartaraf etish hamda qurilishi tugallangan obyektlarni foydalanishga o‘z vaqtida topshirilganligini aks ettirish imkonini bermaydi.

Mazkur muammolar tanlangan mavzuning nihoyatda dolzarbligi va zamonaviyligidan dalolat beradi hamda tadqiqot ishining asosiy yo‘nalishlari mazmunini belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Aktivlar hisobi va auditini takomillashtirishga xorijlik olimlardan (Eklund K.1991), (Sharp U.2000), (Nidlz B., Anderson X., Kolduel D. 1994) kabilar muhim hissa qo‘shishgan.

Ushbu masalalarning ayrim jihatlari respublikamiz olimlaridan (B.A.Xasanov, K.T.Nurmanov, R.B.Hasanova 2021.), (Sotivoldiyev A.S., Itkin Y.M.2002.), (N.Tashnazarov 2019), Urazov K.B., Vaxidov S.V. 2010), (Egamberdiyeva S.R.2021) larning ilmiy asarlarida o‘z ifodasini topgan. Biroq, tahlillarning ko‘rsatishicha, ayni paytgacha mamlakatimizda kapital qo‘yilmalar hisobi va auditining dolzarb muammolarini kompleks tadqiq etishga, sohada buxgalteriya hisobi va audit bo‘yicha yuzaga kelgan muammolarni hal etishga ba**g**‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmagan.

Hozirgi kunda iqtisodchi olimlar o‘rtasida munozaraga sabab bo‘layotgan masalalardan biri - kapitalni iqtisodiy kategoriya emas, balki buxgalteriya hisobi kategoriyasi sifatida e’tirof etish lozimligidir. Bizningcha, bunday munozaraga o‘rin bermaslik lozim. Chunki kapital, avvalambor, iqtisodiy kategoriya sifatida barcha iqtisodiy fanlarning asosi bo‘lib hisoblanadi. Buxgalteriya hisobi ham iqtisodiy fan sifatida iqtisodiy tushuncha va qonuniyatlarni o‘z maqsadi va vazifalari doirasida tadqiq etadi. Kapital tushunchasi buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan ham o‘rganilishi tabiiydir.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mavzu doirasidan kelib chiqqan mavzuga oid ilmiy va nazariy yondashuvlar urganilib mushohada qilingan. Tadqiqotda belgilangan maqsadga erishish uchun yo‘nalish tanlab olingan. Empirik tadqiqotning kuzatish, jamlash, guruhlash va ma’lumotlar manbalari o‘rtasidagi aloqalarni aniqlash usullaridan va nazariy tadqiqotning analiz va sintez usullaridan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda investitsiya faoliyati «Investitsiya faoliyati» to‘**g**‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni bilan tartibga solinadi. Mazkur qonunning 3-moddasiga muvofiq, **«investitsiyalar** — investor tomonidan foyda olish maqsadida ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari obektlariga tavakkalchiliklar asosida kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo‘lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk obektlariga bo‘lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalardir». (.«Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida» gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.2019)

Buxgalteriya hisobi darsligida kapitalni ta’sischilar tomonidan qo‘yilgan ulushlar majmuasi va korxona tomonidan jamg‘arilgan foyda deb qaralgan.(Bezrukix P.S.2002.)

Amerikalik olimlarning fikricha, kapital - mulkdorning ixtiyoridagi moddiy va nomoddiy shakldagi mablag‘lar va pul mablag‘lari kabi iqtisodiy resurslardir.

Ushbu mulohazalar kapitalning iqtisodiy kategoriya ekanligini to‘liq yorita olmaydi. Balki bu ta’riflar kapital mohiyatini buxgalteriya hisobi kategoriyasi sifatida ochib beradi, xolos.

Bizning fikrimizcha, iqtisodiyot nazariyasida kapital tushunchasiga berilgan ta’riflar ko‘proq nazariy, umumlashgan holda bo‘lib, uning o‘z-o‘zidan ko‘payish xususiyatini aks ettiradi. Buxgalteriya hisobidagi ta’riflarda esa uning aniq namoyon bo‘lish shakllariga, buyumlashganligiga ko‘proq urg‘u beriladi. Bunday yondashish hech ham iqtisodiyot nazariyasiga zid emas. Buxgalteriya hisobida qiymatning qayerda ko‘payishi va qanday ko‘payish jarayoni, uning manbalari aniq bandlarda ko‘rinib turadi. Demak, buxgalteriya hisobida kapitalga iqtisodiyot nazariyasida berilgan ta’rif yanada puxta tizimlashgan shaklda oydinlashadi.

Bizning fikrimizcha, buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan asosiy kapital avvalo iqtisodiy kategoriya bo‘lib, tayyorlash, ishlab chikarish va sotish hamda noishlab chiqarish sohasida ishtirok etayotgan va kelgusida iqtisodiy naf keltiradigan aktivlardir. Asosiy va aylanma kapitalga ajratish mezoni negizida ularning ma’lum bir qiymatga bog‘liqligi emas, balki iqtisodiy naf keltira olishi yotishi kerak.

Xo‘jalik yuritishning rivojlanish tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, asosan ishlab chiqarish vositalarigina asosiy kapital sifatida gavdalanganligini va xuo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan olinadigan daromadlar sababchisi ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Jamiyatning rivojlanish bosqichida iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlardagi o‘zgarishlar natijasida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatidagi ishlab chiqarish omillaridan bo‘lgan kapitalning tarkibiy qismi bo‘lgan asosiy kapital qatorida nomoddiy aktivlar, moliyaviy qo‘yilmalar kabi aktivlar vujudga kela boshladi. Ushbu aktivlarning xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatidagi ishtiroki va daromad olishdagi ulushlari asosiy kapitalga aynan o‘xshamasada, lekin korxona faoliyatida bir doiraviy aylanishdan ko‘ra ko‘proq muddatda ishtirok etishlari va daromad olishga sababchi bo‘lishlari asosiy kapitalga nisbatan o‘xshashlikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham asosiy kapitaldan farqlanuvchi aktivlarning vujudga kelishi endilikda buxgalteriya hisobida asosiy vositalar sifatida tan olingan va aksariyat korxonalarning buxgalteriya balansida faqatgina asosiy vositalarning aks ettirilishiga barham berildi. Asosiy vositalar bilan bir qatorda nomoddiy aktivlar, moliyaviy va kapital qo‘yilmalar, kechiktirilgan xarajatlar va debitorlik qarzlarini ham aks ettirish zaruriyati kelib chiqdi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida ishtirok etadigan resurslar buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlar deb e’tirof etilib, ular shartli ravishda uzoq muddatli (asosiy kapital) va joriy aktivlar (aylanma kapital) kabi guruhlarga ajratiladi. Bunday guruhlarga ajratishning asosini «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi qonun» tashkil qiladi. Ushbu qonun kapital hisobining huquqiy konsepsiyasidir.

Aktivlarning uzoq muddatli va joriy aktivlar guruhlariga ajratilishi, ularning bevosita xo‘jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatidan olinadigan daromadlar bilan bevosita bog‘likligi kapital hisobining iqtisodiy konsepsiyasini tashkil etadi.

Uzoq muddatli aktivlarning buxgalteriya hisobi obyekti sifatidagi konsepsiyasi-ni ishlab chiqishda, avvalambor, ularning iqtisodiy mohiyati asos qilib olinishi lozim.

Uzoq muddatli aktivlarni tan olish va hisobda aks ettirish keng ma’nodagi aktivlarning mohiyatini tadqiq qilish muammolari bilan bevosita bog‘liqdir. Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlar korxonaga tegishli xo‘jalik mablag‘lari deb tan olingan va e’tirof etilgan. Ammo bu e’tirof asosan asosiy kapitalga taalluqli bo‘lgan. Hozirgi bozor munosabatlari sharoitidagi davrda uzoq muddatli aktivlar tarkibiga kiradigan buxgalteriya hisobining boshqa obyektlari ham paydo bo‘lganki, ularning iqtisodiy mohiyati albatta asosiy kapitalning mohiyatidan farqlanadi. Jumladan, nomoddiy aktivlar, moliyaviy qo‘yilmalar, uzoq muddatli debitor qarz va muddati uzaytirilgan xarajatlar ham kiradi. Xalqaro standartlar asosida aktivlarni quyidagia tasniflanishini taklif etamiz(1-jadval).

1-jadval

Uzoq muddatli aktivlarning tasniflanishi va tavsiflanishi[26]

Tasnifi	Tavsifi	Tarkibi	
		Amaldagi	Taklif etilayogan variant
Moddiy aktivlar	korxona faoliyatida bir yildan ortiq vaqt mobaynida ishtirok etadigan, kelgusida iqtisodiy naf keltira oladigan moddiy mablag‘lar.	- asosiy vositalar; - uzoq muddatga ijaraga olingan asosiy vositalar; - kapital qo‘yilmalar; - o‘rnatiladigan jihozlar.	- asosiy vositalar; - uzoq muddatga ijaraga olingan asosiy vositalar; - kapital qo‘yilmalar; -o‘rnatiladigan jihozlar; -investiion mulk; -biologik aktivlar; -sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar.
Nomoddiy aktivlar	korxona faoliyatida bir yildan ortiq vaqkt mobayinida ishtirok etadigan, kelgusida iqktisodiy naf keltira oladigan, identifikasiyalanuvchi, moddiy buyumlashgan shaklga ega bo‘lmagan aktivlar	- patent; - savdo markasi; - tovar belgisi; - dasturiy ta’minot; - yerdanm foydalanish huquqi; - tashkiliy xarajatlar; - franchayz; - mualliflik huquqi; - gudvill;	
Moliyaviy aktivlar	kelgusida foiz (dividend), ulush ko‘rinishida	- qimmatbaho qog‘ozlar; -avlod korxonalarga investitsiyalar;	

[26] Muallif ishlanmasi

	daromad olish maqsadida boshqa korxonalar faoliyatiga bir yildan ortiq muddatga qo‘yilgan mablag‘lar	- qaram xo‘jaliklarga investitsiyalar; - xorijiy kapitalli korxonalarga investitsiyalar.	
Muddati uzaytirilgan debitor qarzlar va kechiktirilgan xarajatlar	bir yildan uzoq muddatga uzaytirilgan debitorlik qarzlari;	- uzoq muddatli ijara bo‘yicha olinadigan to‘lovlar; - xodimlarning qarzlari bo‘yicha to‘lovlar; -vaqtinchalik farqlar bo‘yicha kechiktirilgan daromad solig‘i; -kechiktirilgan qarzlar bo‘yicha diskontlar.	

Uzoq muddatli aktivlar korxona faoliyatida uzoq muddat ishtirok etadi. Shulardan nomoddiy aktivlar bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etmasa ham, bilvosita daromad olishga sababchi bo‘lib muayyan iqtisodiy naf keltiradi.

Uzoq muddatli moliyaviy qo‘yilmalar va investitsion mulk sifatida e’tirof etilayotgan aktivlar esa kelgusida daromad olish maqsadida kapitalni investitsiya qilishning yana bir yo‘nalishi bo‘lib hisoblanadi. Ushbu jihatlar uzoq muddatli aktivlarni tasniflash va tavsiflash asoslarini qayta ko‘rib chiqkishni taqozo etadi.

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, mamlakatimiz iqtisodchi olimlari tomonidan uzoq muddatli aktivlarning tasniflanishi yetarlicha o‘rganilmagan.

Fikrlarni umumlashtirib shu narsani aytish mumkinki, uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish va ular to‘g‘risidagi ma’lumotlar asosida xo‘jalik yurituvchi subektning moliyaviy ahvolini tahlil qilishda moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarga boshqaruv uchun zarur bo‘lgan qarorlarni qabul qilish maqsadida ularni hisoba olishda schyotlar rejasiga investitsion mulk, biologik aktivlar, sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar uchun schyotlar ochib ularni hisobini yuritishni yo‘lga qo‘yish lozim.

Bizning fikrimizcha, yuqorida bayon qilingan fikrlar, bir tomondan, uzoq muddatli aktivlar tarkibini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablariga uyg‘unlashtirishga ko‘maklashsa, ikkinchi tomondan, korxona faoliyatini tahlil qilishda ko‘rsatkichlar tizimini tartibga solishni osonlashtiradi..

Uzoq muddatli aktivlar korxona faoliyatida ishtirok etadigan muhim iqtisodiy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Yangi iqtisodiy munosabatlar sharoitida mazkur iqtisodiy kategoriya yetarlicha chuqur o‘rganilmagan. Shuning uchun uning toifalarini aniqlovchi asosiy tavsiflarni har tomonlama ko‘rib chiqish zarur.

Ko‘pchilik iqtisodchilar uzoq muddatli aktivlarni ishlatish muddati 1 yildan ortiq bo‘lgan aktivlar sifatida tasniflaydilar: uzoq muddatli kapital qo‘yilmalar, nomoddiy aktivlar, asosiy vositalar, boshqa uzoq muddatli aktivlar. Bunday tarzda tasniflash buxgalteriya hisobi qoidalariga asoslanadi.

Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarida aktivlarni tan olishda milliy standartlardan farq qiladi. Masalan buxгalteriya hisobining milliy standartida asosiy vosita sifatida aks ettiriladigan aktivlar xalqaro standartlarda turli element sifatida aks ettirilishi mumkin. Masalan, “Quyidagilar investitsion mulkka misoldir:

-odatdagi xo‘jalik faoliyati doirasida qisqa muddatda sotish uchun emas, balki uzoq muddat davomida kapitalning qiymati oshishi uchun egalik qilinadigan yer;

-kelgusida foydalanilish maqsadi aniqlanmagan egalikdagi yer;

-tadbirkorlik subyekti tomonidan egalik qilinadigan hamda bir yoki bir necha operativ ijara shartnomalari asosida ijaraga berilgan bino.

-band bo‘lmagan, ammo bir yoki bir necha operativ ijara bo‘yicha ijaraga berishga mo‘ljallangan bino.” (“Investitsion mulk” nomli 40-BHXS. 2011.)

Sotish uchun muljallangan bo‘lsa, o‘sha aktiv zaxira hisoblanadi. Agar ushbu aktiv korxona asosiy faoliyatida foydalanishi uchun mo‘ljallansa, u asosiy vosita sifatida e’tirof etiladi.

Xulosa va takliflar. Bizningcha aktivlarni tasniflashda xalqaro standartlar mezonlari qo‘llanilsa maqsada muvofiq bo‘lar edi. Chunki, aktivlarni to‘g‘ri tasniflash orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tahlil qilish va ularga baho berish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.«Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida» gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.-T.: Toshkent sh., 2019 yil 25 dekabr, O‘RQ-598-son.

2. ‘Investitsion mulk’ nomli standart 40-BXHS. 2011 yil.

3.Эклунд К.(1991). Эффективная экономика: шведская модель.-М.: Экономика. 260 с.

4.Шарп У. и др (2000). Инвестиция.-М.: Инфра, 979 б.

5.Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэл Д. (1994). Принципы бухгалтерского учета. / Под ред. Я.В.Соколова. -М.: «Финансы и статистика», С. 24.

6.B.A.Xasanov, K.T.Nurmanov, R.B.Hasanova. (2021). Zamonaviy boshqaruv hisobi. Darslik/ T.: “LESSON PRESS” MCHJ nashriyoti, 413 b.

7.Сотиволдиев А.С., Иткин Ю.М(2002). Замонавий бухгалтерия ҳисоби.- Т.: Ўзбекистон БАМА нашр. I-II-том. 122 б.

8.N.Tashnazarov. (2019). Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari: Oliy o‘quv yurtlari magistratura mutaxassisliklari uchun darslik. – Toshkent, 555 b.

9.Уразов К.Б., Вахидов С.В. (2010). Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик, 445 б.

10.Egamberdiyeva S.R. (2021). Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. Qarshi. «Intellekt» nashriyoti, 573 bet.

11. Бухгалтерский учет. / Под ред. Безруких П.С.(2002) -М.: «Бухгалтерский учет», С. 527.)

RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA TADBIRKORLIK SUB'YEKTLARI FAOLIYATIDAN FOYDALANISH YO'NALISHLARI

Kamoliddinov Ilhomjon Muxammadjanovich, PhD, доц.
"University of Bussines and Science"
kamoliddinov.ilhomjon2@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatidan foydalanish samarali yo'nalishlari,bugungi kundagi o'zgarish jarayonlari xamda ushbu tadbirkorlik mamlakatimizga keltirayotgan samaradorligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot,tadbirkorlik, talab va taklif, biznes, moddiy resurslar, xarajat, tizim, investision tizim.

Аннотация. В статье показаны эффективные способы использования деятельности субъектов предпринимательства в развитии цифровой экономики, процессы изменений сегодня и эффективность, которую этот бизнес приносит нашей стране.

Ключевые слова: экономика, предпринимательство, спрос и предложение, бизнес, материальные ресурсы, стоимость, система, инвестиционная система.

Abstract. The article shows effective ways of using the activities of business entities in the development of the digital economy, the processes of change today and the efficiency that this business brings to our country.

Keywords: economy, entrepreneurship, supply and demand, business, material resources, cost, system, investment system.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlanishida o'zini katta xissasini qo'shib kelayotgan tadbirkorlarimiz bo'lib, ular nafaqat ichki bozorni to'ldiribgina qolmasdan tashqi bozorga xam o'z mahsulotlarini eksport qilishmoqda. Bu esa chet davlatlari bilan iqtisodiy xamkorlik shartnomalarini tuzish bilan birgalikda mamlakatimizni dunyoga tanitib kelmoqdalar. Bundan tashqari Respublikamizga zamonaviy texnologiyalarni xamda investisiyalarni olib kirishmoqda. Natijada mamlakatimizda ishchi o'rinlarini yaratilishi bilan kambag'allikni qisqartirishga xam raqamli iqtisodiyotni yanada faol samarali rivojlanishiga erishilmoqda. Shu sababli tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatini rivojlantirish dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik to‘g‘risidagi Qonunga muvofiq balog‘at yoshiga yetgan har bir fuqaro o‘z mulki asosida yoki mulk egasining vakolati asosida o‘z ixtiyor etgan Qonunga zid bo‘lmagan faoliyat turi bilan shug‘ullanishi mumkin.

Yuqoridagi ta’rifda tadbirkorlikning yana bir tomoni mazmuni ifoda etilgan bo‘lib, u mazmunan boy, xilma xil ko‘rinishiga ega. Tadbirkorlik faoliyatini tanlash, uni tashkil etish va rivojlantirish mohiyat jixatidan davlat, jamiyat ahamiyatiga molik ish bo‘lmasdan, balki erkin tanlanadigan faoliyatdir *(*Anderson, R.C., & Reeb, D.M. 2003a).

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish masalalari tadbirkorlik faoliyatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bundan tashqari tadbirkorlik sub’yektlari o‘z faoliyatlarini aniq bir davrda amalga oshiriladi. Bu davrning qisqa bo‘lishi tadbirkorlik samarasini orttiradi. Buning uchun tadbirkorlar o‘z faoliyatlarini yuqori darajada tashkil etishlari lozim bo‘ladi. Shu bois tadbirkorlik sub’yektlari faolyatini rivojlanish samarasini belgilovchi birinchi va asosiy omil vaqtdir. Tadbirkor o‘z faoliyatini amalga oshirish vaqtini aniq bilishi va ishlab chiqarish davrini qisqartirishi lozim. Shunda pul aylanish tezligi ortadi, foyda ko‘payadi (Muhammadjanovich K. I., 2022).

Xozirgi kunda tadbirkorlikning muhim hususiyatlaridan biri harakatchanlik bo‘lsa, ikkinchisi jo‘shqinlikdir. Tadbirkor o‘zining fikri bo‘yicha muvaffaqiyatga olib keluvchi yangi, zamonaviy harakat usullarini, mahsulot turini va texnologiyani, iste’molchilar doirasini mahsuloti va ko‘rsatadigan xizmati sifatini yaxshilash yo‘llarini tinimsiz qidiradi. U shunday insonki, u pul mablag‘lari, materiallar va ishchi kuchini jamlashtirib, yangi mahsulot, yangi biznes yoki ishni tashkil etishning takomillashganroq usulini yaratmoqda.

Ma’lumki, raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish sharoitida tadbirkorlik istiqbolli xodisa sifatida tavsiflanmoqda. Tadbirkorlik barcha jamiyat tizimlarida yuksalib boruvchi qoniqmaslik hissining ifodalanishi sifatida qaraladi. U barcha ijtimoiy qatlamlar orasida murosachilikni ta’minlaydi, chunki u ijtimoiy mahsulotning ko‘payishini ta’minlaydi va bu ijtimoiy mahsulotni barcha qatlamlar orasida to‘g‘ri va xalollik bilan taqsimlash imkonini beradi. *(Badal, S. (2010)).*

Shu bilan birgalikda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlanishi tadbirkorlik yuqoridan belgilanuvchi buyruq va ko‘rsatmalarga hamda qat’iy ruhsat-ta’qiqlarga bog‘liq emas. Ularning faoliyati ijodiy faoliyatdir. Ular o‘z shaxslarini ko‘rsatishga harakat qiladilar. U ish manfaati yo‘lida bor bilimini namoyish qiladi. Tadbirkorlarning ijodiy faoliyati ish manfaati uchun o‘zini-o‘zi tarbiyalash va cheklashga, burch hissi va shaxsiy ahloqiy javobgarlikka asoslangan bo‘ladi.

Bizga ma’lumki, mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng tadbirkorlikka keng yo‘llar ochib bir qator imtiyozlar berib kelinmoqda. Endilikda tadbirkorlar tadbirkorlik faoliyatining turli shakllaridan birini tanlash imkoniyatiga egadirlar. Ular o‘z imkoniyatlari doirasida biron-bir shaklni tanlaydilar.

Hozirgi kunda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar ushbu imtiyozlardan keng foydalanib kelmoqdalar. Ammo ayrim tadbirkorlar faoliyatlarini tugatib qo‘ymoqdalar. Buni quyidagi jadvalda xam ko‘rishimiz mumkin. Shuni xam aytish lozimki, bir faoliyatni tugatsa boshqa yangi faoliyatni boshlashmoqda. Iqtisodiyotni rivojlantirishda ushbu tadbirkorlarni o‘rni beqiyosdir.

1-jadval

Namangan viloyati bo'yicha ro'yxatga olingan va tugatilgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni (dehqon va fermer xo'jaliklarisiz, birlikda)

Tumanlar	2021		2022		2023		Farq (+,-)	
	Ro'yxatga olingan	Tugatilgan	Ro'yxatga olingan	Tugatilgan	Ro'yxatga olingan	Tugatilgan	Ro'yxatga olingan	Tugatilgan
Namangan sh.	9886	1448	11140	446	11679	764	1793	-684
Mingbuloq	1331	176	1452	119	1640	149	309	-27
Uchqorg‘on	1835	146	2161	152	2402	209	567	63
Chortoq	1792	94	2030	160	2304	134	512	40
Chust	2391	435	2746	90	2975	114	584	-321
Yangiqo‘rg‘on	1491	202	1718	88	1869	101	378	-101
Namangan viloyati	**29982**	**3860**	**33598**	**1921**	**36021**	**2405**	**6039**	**-1455**

Manba:Namangan viloyati statistika ma`lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

O`tgan 2023 yilda faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni (fermer va dehqon xo‘jaliklarisiz) 23136 tani tashkil etib, 2021 yilga nisbatan 5813 taga kamaygan. 2023 yilda 36021 ta yangi kichik korxona va mikrofirmalar tashkil qilindi, bu o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 12%ga kam demakdir. 2023 yilda hududlar bo‘yicha faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalarning eng ko‘pi Namangan shahrida 7279 tani yoki jamiga nisbatan 25,2%ni tashkil etdi.

Bundan tashqari 2023 yilda iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha eng ko‘p yangi kichik korxona va mikrofirma savdo sohasida (39%), sanoatda (19%) hamda qishloq xo‘jaligi sohalarida (11%) tashkil etilgan. Mazkur kichik korxona va mikrofirmalarning 95,3% faoliyat yuritayotganligi qayd etildi. Faoliyati to‘xtatilgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 1228 tani tashkil etgan (Namangan viloyati statistika).

Har bir hududning o'ziga xos asosiy tarmoqlari mavjud, shu asosda uning iqtisodiy o'sishi bashorat qilinadi. Namangan viloyatida asosiy sanoat tarmoqlari ulgurji va chakana savdo, xizmat ko'rsatish va transport vositalarini ta'mirlash, ta'lim va umumiy ovqatlanish hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, raqamli iqtisodiyotni faol rivojlanishi sharoitida milliy iqtisodiyot tarmoqlarida va xududlarda tadbirkorlik sub’yektlari faoliyatini rivojlantirishda samarali yo‘nalishlari shakllantirish va

takomillashtirishning nazariy va amaliy umumlashtirishlari bizga quyidagi xulosalarga kelish va takliflar ishlab chiqishga asos bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan raqamli faol iqtisodiyot sharoitida mamlakatni modernizatsiyalash, iqtisodiyotni raqobatbardoshligini ta’minlash jarayonida ishlab chiqarishni tashkil etishni, ishlab chiqarish munosabatlarining barcha jihatlari bilan mustahkam bog‘liqlikda bo‘lgan ishlab chiqarish va tadbirkorlik munosabatlarini talab va taklif asosida takomillashtirish muxim ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Shu boisdan mamlakatimiz iqtisodiyotini yanada rivojlantirish maqsadida tadbirkorlik sub’yektlarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlab, ularni ichki va tashqi bozorda raqobatlasha oladigan, sifatli mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatishni izchil yo‘lga qo‘ya oladigan mustahkam iqtisodiy sohaga aylanishini ta’minlash lozim.

Raqamli iqtisodiyotni faol rivojlanishi sharoitida iqtisodiyotimiz uchun istiqbolli sohalar rivojlanib, mamlakatimiz taraqqiyotini yanada yuqori bosqichlarga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 maydagi PF-5718-sonli “Tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va himoya qilish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.//O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami. 2019 y. 20-may. 20-son.369 modda.
2. Anderson, R.C., & Reeb, D.M. (2003a). Founding-family ownership and firm performance: Evidence from the S&P 500. The Journal of finance, 58(3), 1301-1328. Anderson, R.C., & Reeb, D.M. (2003b). Founding-family ownership, corporate. The Journal of Law and Economics, 46(2), 653-684.
3. Badal, S. (2010). Entrepreneurship and Job Creation: Leveraging the Relationship. Gallup Inc. http://nifa.org/downloads/ entrepreneurshipandjobcreation10711.pdf. Accessed 02 Sept 2015.
4. Muhammadjanovich K. I. – 2022. EFFECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP //Conference Zone.– S. 129-133.
5. Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari.
6. www.agro.uz sayti ma`lumotlari.

СУҒУРТА АУДИТИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Абдураимова Мафтунахон Ахматовна, PhD, доц.
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
maftunakhon.abduraimova@mail.ru

Аннотация. Мазкур мақолада суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини ташкил қилиш жараёнлари, аудитнинг муҳим вазифалари, суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувини ташкил қилиш босқичлари,

суғурта ташкилотларида аудитнинг қўлланилиш турлари бўйича фикрлар берилган.

Калит сўзлар: Суғурта ташкилоти, суғурта фонди, риск, инновацион суғурта, инвестиция, рақамлаштириш, суғурта тўловлари, қайта суғурта, тўлов баланси, суғурта захираси.

Аннотация. В статье изложены мнения о процессах организации аудиторских проверок в страховых организациях, важных задачах аудиторских проверок, этапах организации аудиторских проверок в страховых организациях, видах использования аудиторских проверок в страховых организациях.

Ключевые слова: Страховая организация, страховой фонд, риск, инновационное страхование, инвестиции, цифровизация, страховые выплаты, перестрахование, платежный баланс, страховой резерв.

Abstract. This article provides opinions on the processes of organizing audits in insurance organizations, the important tasks of audits, the stages of organizing audits in insurance organizations, and the types of use of audits in insurance organizations.

Keywords: Insurance organization, insurance fund, risk, innovative insurance, investment, digitization, insurance payments, reinsurance, balance of payments, insurance reserve.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг ислоҳ килиш йўлида суғурта соҳасига, молиявий инфратузилманинг асосий элементи сифатида, барқарорликни таъминлаш ҳамда мамлакат инвестицион муҳитини ривожлантириш каби долзарб вазифалар ётади. Тараққиётимизнинг дастлабки йилларида суғурта бозори ёрдамчи сохадан мамлакатимизнинг стратегик ривожланиш йўналишига айланди ва жадаллашиб кенгайиб бормоқда.

Суғурта ташкилотлари аудитини ўтказишда барча хўжалик субъектлар фаолиятида учрайдиган опреацияларни текшириш билан бир қаторда, уларнинг фаолиятини фақатгина ўзига хос хусусиятларини акс эттирадиган операциялар ҳам текширилади. Барча хўжалик субъектлар аудитини ўтказишда текшириладиган асосий воситалар, товар-моддий бойликлар ва номоддий активлар билан операциялар, меҳнат қонунчилигига амал қилиниши, иш ҳақи бўйича тўловлар, ҳисоб ва касса операцияларини бажарилиши, дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоблар ва бошқа операциялар суғурта компанияларда ҳам умумий қоидаларга кўра текширилади. Бу операциялар ва ҳисоб-китобларни амалга оширишни назорат қилиш суғурта компанияларда бошқа тармоқларда фаолият олиб бораётган корхона ва ташкилотлардан фарқ қилмайди, чунки иккала холда ҳам улар ўз фаолиятларида умумий меъёрий ҳужжатларга амал қилишади (Новикова, Т. Ю. 2010).

Суғурта ташкилотлари аудитининг ўзига хос хусусиятлари суғурта операцияларининг хусусиятлари билан белгиланган ва бунинг оқибатида суғурта фаолиятига доир қонунчилик мавжудлиги, бухгалтерия хисобини олиб боришда, ҳисобот тузишда, молиявий натижаларни аниқлашда ва солиқ солишдаги фарқлар ҳам суғурта фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланган.

Суғурта ташкилотларига қўйиладиган алоҳида талабларни хисобга олган ҳолда (лицензия олиш кераклиги, ишлаб чиқариш ва савдо, воситачилик ва банк фаолияти билан шуғулланиши ман этилиши) биринчи ўринда уларнинг суғурта фаолияти билан шуғулланишга рухсат берувчи ҳужжатларини мавжудлигини ва улар қонунга мувофиқлигини текшириш керак. Буларга - Низом, таъсис шартномаси, давлат рўйхатидан ўтганлиги ҳакида гувоҳнома, суғурта фаолиятини олиб боришга рухсат берувчи лицензиялар киради. Булардан ташқари олиб борилаётган фаолият қонун талабларига мувофиқлиги, лицензия билан рухсат этилган ва амалда ўтказилаётган суғурта турларининг мувофиқлиги текширув натижасида аниқланиши керак (Тюленева, Т. А. 2018).

Суғурта ташкилотларини бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ташкиллаштириш хусусиятлари корхоналарнинг молиявий-хужалик фаолиятини счётлари қўлланилишини текширишда ҳисобга олиш керак.

Аудит жараёнида суғурта шартномалар тузилиши тўғрилигини, уларни ҳуқуқий расмийлаштирилиши ва ҳисобга олиниши назорати ҳамда суғурталаш ва қайта суғурталаш операцияларини тўғри амалга оширилиши ва хисобга олиниши назоратига катта ахамият бериш керак (Мирошниченко, Т.А. 2018).

Суғурта ташкилотлари харажатларининг асосий қисми суғурта тўловларини тўлашга кетади. Шунинг учун суғурта тўловлари бўйича тўловлар асослилиги ва ўз вақтида амалга оширилиши ҳамда суғурталанувчиларга суғурта тўловларини тўлаш бўйича рад жавобларининг асослилигини текширишга кўп вақт ажратилади.

Суғурта ташкилотлари фаолиятининг хусусиятлари уларни махсус резервлар ташкил қилишга зарурият туғдиради. Текширув жараёнида ташкил қилинган суғурта резервларини асослилигини ва қабул қилинган мажбуриятларга мувофиқлигини, суғурта фаолиятини назорат қилувчи орган томонидан белгиланган, суғурта резервларини жойлаштириш яъни инвестиция қилиш) шартларига риоя қилингалигини аниқлаш керак (Сакенова З.М. 2019).

Суғурта хизматларининг таннархига киритиладиган харажатлар таркиби эътиборли хусусиятларга эга, бу ўз ўрнида молиявий натижаларнинг шаклланишига таъсир кўрсатади. Шунинг учун текширув жараёнида у ёки бу харажатларнинг суғурта хизматларнинг таннархига киритилишининг асослилигини ва молиявий натижаларни шаклланишини аниқлаш керак.

Суғурта ташкилотларида аудиторлик текшируви ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари қуйдагилардан иборат:

Суғурта ташкилотларида мавжуд булган асосий воситалар, материаллар, ишчилар билан ҳисоб-китоб каби операцияларнинг аудит ўтказиш тартиби бошқа юридик шахслардагига ўхшаш олиб борилади. Суғурта ташкилотларининг йиллик баланси ва ҳисоботи аудиторлик текшируви ўтказилгандан кейин, аудиторлик хулосаси асосида матбуотда чоп этилади. Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувини ўтказиш аудиторлик ташкилотлари томонидан олиб борилади. Суғурта ташкилотлари аудитининг ўзига хослиги Ўзбекистон Республикасида суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунлар ва меъёрий хужжатларнинг

мавжудлиги билан белгиланади. Суғурта ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини бошқача тартибда олиб борилиши ҳам аудит ўтказишни бошқа корхона ва ташкилотлардагидан фарқлайди.

Суғурта фаолияти аудитининг ўзига ҳослиги суғурта фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари билан изоҳланади. Зеро, суғурта фаолияти асосан имкон қадар кўпроқ суғурталанувчилардан суғурта бадалларини йиғиб муайян суғурта ҳодисалари юз берганда уларга кафолатланган суғурта тўловларини тўлаш орқали ўз зиммасига олган суғуртачи мажбуриятларини бажаришга, истиқболдаги суғурта тўловларини амалга ошириш учун зарур бўлган суғурта резервларини такомиллаштиришга қаратилган. Шундай қилиб суғурта компанияларининг қўлида уларга тегишли бўлмаган маблағлар тўпланиб қолади. Уларни суғурта компаниялари қай тариқа фойдаланишига қараб суғурталанувчилар олдидаги ўз мажбуриятларини бажариш имкониятлари намоён бўлади, суғуртачининг молиявий таназзули кўплаб суғурталанувчиларнинг манфаатига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам суғурта фаолияти аудитининг асосий эътибори суғурта ташкилотининг молиявий барқарорлигини таъминлаш масалаларини ҳал этишга, унинг молия хўжалик фаолияти амалдаги қонунчиликка мос келиши, шунингдек фаолиятнинг молиявий ҳисоб-китоблари тўғри қайд этиб беришга қаратилади.

Умуман олганда, суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувини олиб бориш учун махсус тайёргарликка эга бўлиш лозим, ва текширув жараёнларини аудитор томонидан тўғри режалаштириш орқали самарага эриши мумкин бўлади.

Адабиётлар рўйхати

1. Новикова, Т. Ю. Аудит основных видов деятельности: учеб. пособие / Яросл. гос. ун-тим. П. Г. Демидова. – Ярославль : ЯрГУ, 2010. – 128 с.
2. Тюленева, Т. А. Аудит: учебное пособие (Электронный ресурс) для студентов специальности 38.05.01 «Экономическая безопасность / сост. Т. А.Тюленева; Филиал ФГБОУ ВО «Кузбас. гос. техн. ун-т им. Т. Ф. Горбачева» в г.Прокопьевске. – Прокопьевск, 2018.
3. Мирошниченко, Т.А. Аудит : учебное пособие. Ч. 1. Основы аудита / Т.А. Мирошниченко ;Донской ГАУ. – Новочеркасск : Колорит, 2018. – 163 с.
4. Сакенова З.М., Сакенов Н.А. Аудит /Учебное пособие/ З.М. Сакенова, Н.А. Сакенов – Нур-Султан: «Туран-Астана», 2019. – 166 с.

ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР КОРХОНАЛАРДА КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР ҲИСОБИНИ ОЛИБ БОРИШНИНГ БАЪЗИ МАСАЛАЛАРИ

Р.А.Ботирова, иқт ф. н., доц.,

И. Қ. Сирожиддинов, иқт ф. н., доц.,

Наманган муҳандислик-қурилиш институти

Аннотация. Мақолада корхоналарда капитал қўйилмалар ҳисобини олиб боришда қийматининг тан олиниши, баланс қийматини аниқлаш, замонавийлаштириш билан боғлиқ харажатларнинг тан олиниши ва бошқа

масалалар халқаро ва миллий стандартлар талаблари нуқтаи назаридан илмий таҳлил этилган.

Калит сўзлар: асосий воситалар, капитал қўйилмалар, иқтисодий наф, дастлабки қиймат, баланс қиймати, инвентаризация.

Аннотация. В статье научно проанализированы вопросы, связанные с учетом капитальных вложений на предприятиях: признание стоимости, определение балансовой стоимости, признание затрат по модернизации и другие с точки зрения требований международных и национальных стандартов.

Ключевые слова: основные средства, капитальные вложения, экономическая выгода, первоначальная стоимость, балансовая стоимость, инвентаризация.

Abstract. In the article, recognition of the value of capital investments in enterprises, determination of balance sheet value, recognition of costs related to modernization and other issues are scientifically analyzed from the point of view of international and national standards.

Keywords: fixed assets, capital investments, economic benefit, initial value, book value, inventory.

Кириш. Иқтисодиётни эркинлаштириш борасида изчил равишда амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида модернизациялаш жараёнлари ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий қувватини ва технологик салоҳиятларини оширмоқда. Демак, мамлакатимиз иқтисодиётида салмоқли ўзгаришлар юзага келмоқда ҳамда иқтисодий ўсишга ва аҳоли фаровонлигига ҳам ижобий таъсир этмоқда.

Ҳозирги шароитларда иқтисодий ўсишни таъминлашда капитал қўйилмалар жараёни ўта муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Маълумки, капитал қўйилмалар корхонанинг ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш ва оширишга ва мустаҳкамлашга қаратилган бўлади. Бу эса бухгалтерия ҳисобида асосий воситаларининг кўпайишида ифодаланади.

Капитал қўйилмалар ҳисобининг халқаро ва миллий тандартлар талабларига монанд ҳолда юритилиши молиявий ҳисоботларнинг ҳаққоний ва ишончли шакллантирилишини таъминлашга хизмат қилади.

Адабиётлар шарҳи. Адлия вазирлигида 1998 йил 23 сентябрда 491-сон билан рўйхатдан ўтган «Асосий воситалар» 5-сонли Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартининг 18-бандига асосан корхона томонидан иқтисодий наф олинадиган тақдирда асосий воситаларнинг дастлабки қиймати капитал куйилмалар ҳисобига кўпайиши мумкин (БҲМС, 2007).

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти 16 Асосий воситалар молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар тадбиркорлик субъектининг асосий воситаларига қилган инвестицияларини ва бундай инвестициялардаги ўзгаришлар ҳақидаги маълумотларни тушуниши учун асосий воситаларни ҳисобга олиш тартибини белгилаб бериш мақсадида қўлланади (Разъяснения Международных стандартов финансовой отчетности. Алматы, 2001).

Асосий воситаларни ҳисобга олишда асосий масалалар бўлиб активларни тан олиш, уларнинг баланс қийматини аниқлаш ва улар бўйича эскириш харажатларини ва қадрсизланиш бўйича зарарларни тан олиш ҳисобланади (Сирожиддинов И. Қ., 2022).

Методология. Иқтисодий наф деганда реконструкция қилинаётган ёки замонавийлаштирилаётган асосий воситаларнинг хизмат қилиш муддати, унумдорлиги ва бошқа сифат тавсифларининг ортиши ёки яхшиланиши назарда тутилади.

Шу нуктаи назардан капитал қўйилмалар

- асосий воситалар объектларини қуришга;
- кенгайтиришга;
- реконструкция қилишга;
- замонавийлаштиришга йўналтирилади.

Янги қурилишга бинолар ва ускуналарни, асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи бўлинмаларни барпо этиш, янги корхоналарни, шунингдек фойдаланишга топширилганидан сўнг мустақил балансда бўладиган филиаллар ва алоҳида ишлаб чиқаришнинг янги ишлаб чиқариш қувватларини ташкил қилиш мақсадида янги майдонларда олиб борилаётган объектлари қурилиш комплекслари киради.

Агар корхона ёки иншоат қурилишини навбат билан амалга ошириш белгиланган бўлса, бунда янги қурилишга қурилиб битказилган ва фойдаланишга топширилган навбатлар кирмайди.

Корхонанинг мавжуд майдонида техник ва иқтисодий шароитлар бўйича мақсадга мувофиқ эмас деб тан олинган, шунингдек ишлаб чиқариш-технология ёки санитар-техник талабларга жавоб бермаётган қувватлар ўрнига шундай ёки янада кўпроқ қувватларни барпо этиш ҳам янги қурилишга киради. Қурилиш бўлинмаларидан ёки пудратчи ташкилотлардан қабул қилиб олинган, лекин ишга тушурилмаган қувватлар таннархи бўйича 0800 капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётларнинг дебетида ҳисобга олинади. Фойдаланиш бошланганда эса 0100 счётларнинг дебетига ўтказилади.

Фаолият кўрсатаётган корхонани кенгайтириш натижасида унинг ишлаб чиқариш қувватлари ўсади (унумдорлиги, ўтказиш имконияти, бино ёки иншоатнинг сиғими кабилар) ва бу янги қурилиш йўли билан шунга ўхшаш қувватларни барпо этишга нисбатан камроқ муддатларда ва камроқ харажатлар билан амалга оширилади.

Тадқиқот натижаси. Корхона рақобатбардошлигини таъминлаб туришда реконструкция ишлари алоҳида ўрин тутади. Фаолият кўрсатаётган корхоналарни реконструкция қилишга илмий-техник тараққиёт ютуқлари асосида ишлаб чиқаришни такомиллаштириш ва унинг техник-иқтисодий даражасини ошириш мақсадида мавжуд цехларни ва асосий, ёрдамчи ва хизмат қилиш мақсадли объектларини қайтадан қуриш киради. Реконструкция қилиш, умуман олганда, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш, сифатни

яхшилаш ва маҳсулот номенклатурасини ўзгартириш мақсадларида ишлаб чиқилган корхонани реконструкция қилишнинг комплекс лойиҳаси бўйича амалга оширилади. Лойиҳада техник-иқтисодий кўрсаткичларни яхшилаш билан бирга меҳнат шароитларини ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишни яхшилаш ҳам назарда тутилади.

Одатда корхоналарни реконструкция қилишда қуйидагилар амалга оширилади:

- янги, юқори унумли ва техник кўрсаткичлари бўйича янада такомиллашган ускуна мавжуд биноларга сиғмаган ҳолларда асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи мақсадли алоҳида биноларни ва иншоатларни кенгайтириш;
- номутаносибликни тугатиш мақсадида ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи мақсадли янги цехларни ва объектларни қуриш ва мавжудларини кенгайтириш;
- фаолият кўрсатаётган корхона ҳудудида техник ва иқтисодий шароитларга асосан бундан буён фойдаланилиши мақсадга мувофиқ эмас деб топилиб тугатилаётган бинолар ва иншоотлар ўрнига худди шундай мақсадли янгиларини қуриш.

Реконструкция қуйидаги натижаларга эришилишини назарда тутади:

- технология таркибий бўғинларидаги номутаносибликларни тугатиш ҳисобига ишлаб чиқариш қувватларининг ўсиши;
- кам чиқиндили, чиқиндисиз технологияларни ва ихчам ишлаб чиқаришларни жорий қилиш;
- меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш;
- меҳнат унумдорлигининг усиши;
- ишлаб чиқариш материаллари сарфининг ва маҳсулот таннархининг камайиши;
- фонд самарасининг ўсиши ва фаолият кўрсатаётган корхонанинг бошқа техник-иқтисодий кўрсаткичларининг яхшиланиши.

Корхоналарни замонавийлаштиришга жисмонан ёки маънавий эскирган ускуналарни юқорироқ самаралисига алмаштириш асосида мавжуд ишлаб чиқаришлар, цехлар ва участкаларнинг техник-иқтисодий даражасини ошириш, шунингдек умумзавод хўжаликлари ва қўшимча хизматларни такомиллаштириш борасидаги тадбирлар мажмуаси киради. Замонавийлаштириш одатда ишлаб чиқариш майдонларини кенгайтирмаган ҳолда махсус лойиҳалар ва тегишли сметалар бўйича амалга оширилади.

Замонавийлаштиришда мавжуд ишлаб чиқариш майдонларига янги ускуналар ва машиналар, ишлаб чиқаришни бошқаришнинг замонавий воситалари қўшимча ўрнатилади, табиатни сақлаш объектлари, иситиш ва вентиляция тармоқларини техник қайта жиҳозланади, корхонани, цехларни ва қурилмаларни иссиқлик ва электр таъминотининг марказлашган манбаларига улаш ишлари кабилар амалга оширилади. Кўпчилик ҳолларда замонавийлаштириш бўйича қилинган харажатлар дастлаб 0800 счётларда

қайд этилиб, пировардида тегишли 0100 счётларнинг дебетларига олиб борилади.

Бунда жойлаштирилаётган янги ускунанинг ўлчамлари билан боғлиқ бўлган мавжуд ишлаб чиқариш бинолари ва иншоотларини қисман қайта қуриш ва кенгайтириш, агар замонавийлаштириш бўйича ўтказилаётган тадбирлар билан боғлиқ бўлса, мавжуд ёрдамчи ва хизмат қилишга йуналтирилган объектларни (масалан: омбор хужалиги объектлари, компрессор, козонхона, кислород ва бошқа объектлар) кенгайтириш ва янгиларини қуриш ҳам амалга оширилади.

Бу қоидалар 16-сонли БҲХС талабларига хам мос келади: актив сифатида тан олинадиган асосий воситалар объекти дастлаб таннархи бўйича баҳоланиши керак. Таннарх элементлари: асосий воситалар объектининг таннархи сотиб олиш нархини, шу жумладан импорт божи ва сотиб олиш билан боғлиқ қайтарилмайдиган солиқлар, шунингдек тегишли жойда фойдаланиш мақсадида активни иш ҳолатига келтириш билан боғлиқ ҳар қандай харажатлар ўз ичига киритади; ҳар қандай савдо чегирмалар сотиб олиш нархи аниқланганда айириб ташланади.

Капитал қўйилмалар натижалари бухгалтерия ҳисобида тўғри акс эттирилганлигини назорат қилишнинг муҳим таркибий қисми инвентаризациядир. Бу ўз навбатида тегишли равишда тугалланмаган капитал қурилишнинг инвентаризациясидан бошланади. Тугалланмаган капитал курилишнинг мавжудлиги ва ҳажми инветаризация пайтида, унинг бажарилган қисмини натура (ашёвий) кўринишда текшириш йўли билан белгиланади. Инвентаризация қилиш далолатномаларида объект номи ва ана шу объектга доир бажарилган ишлар ва сарфлар ҳажми, ҳар бир алоҳила иш тури, конструктив унсурлар, ускуналар ва ҳоказолар бўйича кўрсатилади.

Инвентаризация комиссияси қуйидагиларни текшириши керак:

- тугалланмаган капитал курилиш таркибида монтажга берилган, лекин ҳақикатда монтажи бошланмаган ускуналар бор-йўқлигини;
- консервацияланган ва вақтинча қурилиши тўхтатилган объектларнинг ҳолатини.

Ана шу объектлар бўйича, хусусан, уларни консервациялаш учун сабаблар ва асосни аниқланишиш зарур.

Инвентаризация жараёнида қабул қилиниши ва фойдаланишга топширилиши тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштирилмаган, қурилиши тугалланган, тўлиқ ёки қисман амалда фойдаланишга топширилган объектларга алоҳида далолатномалар тузилади. Тугалланган, лекин маълум сабабларга кўра фойдаланишга топширилмаган объектларга ҳам алоҳида далолатномалар тузилади. Далолатномаларда кўрсатилган объектларни фойдаланишга топширишни расмийлаштириш нима учун чўзилганлиги сабабларини ҳам кўрсатиш лозим бўлади. Далолатномалар асосида тегишли бухгалтерия ўтказмалари бажарилади.

Хулоса. Қурилиши тугалланган объектларга, шунингдек, амалга оширилмаган, балансдан чиқарилиши керак бўлган қурилиш бўйича лойиҳалаш-тадқиқот ишларига далолатномалар тузилади, уларда қурилишни тўхтатиш сабаблари кўрсатилган ҳолда, бажарилган ишлар характери ва уларнинг қиймати тўғрисида маълумотлар келтирилади. Бунинг учун тегишли техник ҳужжатлар, ишлар, босқичларни топшириш далолатномалари, қурилиш объектларида бажарилган ишларни ҳисобга олиш журналлари ва бошқа ҳужжатлардан фойдаланилади.

Бинолар, иншоотлар, машиналар, ускуналар, энергетик қурилмалар ва бошқа объектларнинг ғайриқонуний капитал таъмирланиши ҳолларини инвентаризациялаш натура (ашёвий) кўринишида ишлар ҳолатини текшириш йўли билан амалга оширилади.

Тугалланмаган капитал таъмирлашга далолатнома тузилади, унда таъмирланаётган объект номи, ишлар номи ва бажариш фоизи, бажарилган ишларнинг сметадаги ва ҳақиқий қийматлари кўрсатилади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари. Т., 2007.
2. Разъяснения Международных стандартов финансовой отчетности. Алматы, 2001.
3. Сирожиддинов И. Қ. Молиявий менежмент. Дарслик. - Наманган, 2022.
4. Сирожиддинов И. Қ. Молиявий ҳисоботлар халқаро стандартларининг хўжалик амалиётида қўлланиши масалалари. Илмий монография. – Наманган, 2022.

БАНК РИСКЛАРИ: МОҲИЯТИ ВА ТАСНИФЛАНИШИ

Мирзаев Озод Фарходович, PhD, доц.
Мусаева Мастура Хакимовна, магистрант
БМА, "Бухгалтерия ҳисоби"

Аннотация. Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларининг фаолият узлуксизилигини таъминлашида фаолиятида юз берадиган рискларни тўғри баҳолаш муҳим аҳмият касб этади. Шу сабабдан рисклранинг мазмуни, моҳиятини ва таснифланиши ўрганиш долзарбдир.

Калит сўзлар: риск, таваккалчилик, ҳавф, стратегия риски

Аннотация. В Республике Узбекистан важно правильно оценивать риски, возникающие в деятельности коммерческих банков при обеспечении непрерывности деятельности. Поэтому изучение содержания, сущности и классификации рисков является актуальным.

Ключевые слова: риск, рискованность, рискованность стратегии

Abstract. In the Republic of Uzbekistan, it is important to correctly assess the risks that occur in the activities of commercial banks in ensuring continuity of activity. Therefore, the study of the content, essence and classification of risks is relevant.

Keywords: risk, risk activity, dangerous, strategy risk

Ҳозирги даврда дунё мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ўзининг маъно-мазмуни жиҳатидан олдинги босқичлардан кескин фарқ қилади. Бунда энг асосий ва муҳим жиҳат – миллий иқтисодиётларнинг тобора интеграциялашуви ва глобаллашувининг кучайиб боришидир. Айни пайтда бу жараёнлар халқаро майдондаги рақобатнинг ҳам кескинлашувига, ҳар бир мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимотидаги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашининг кучайишига ҳам таъсир кўрсатади.

Бироқ, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув ва глобаллашувнинг ижобий томонлари билан бир қаторда маълум зиддиятли жиҳатлари ҳам мавжуд. Жумладан, турли мамлакатлардаги иқтисодий ривожланишнинг бир текисда бормаслиги, дунё мамлакатлари ўртасида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жиҳатидан тафовутнинг кучайиб бориши, турли мамлакатларда аҳоли сони ўзгаришининг кескин фарқланиши каби ҳолатлар жаҳон хўжалигининг яхлит тизим сифатида барқарор ривожланишига тўсқинлик қилади. Шунингдек, мазкур жараёнларининг яна бир хусусиятли жиҳати – жаҳоннинг бир мамлакатида рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ҳодисаларнинг муқаррар равишда бошқа мамлакатларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши ҳисобланади.

Риск тушунчаси – иқтисодий категория сифатида тижорат ва тадбиркорлик фаолиятининг энг асосий элементларидан бири ҳисобланиб, ушбу молиявий инқироз шароитида ҳар қандай тижорат ва тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда рискларни ҳисобга олиб бориш ва бошқариш усулларини англаб етиш ҳар бир хўжалик юритувчи субъектлар учун муҳим аҳамият касб этади.

Шунга кўра, нафақат республикамизда, балки бутун жаҳон ҳамжамиятида банк фаолиятининг самарадорлигига эришиш, унинг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун иқтисодиётдаги мавжуд рисклар, уларнинг банк фаолиятига таъсир қилиш томонларини чуқур ўрганиб чиқиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир.

Риск инсоният фаолиятининг барча босқичларида мавжуд бўлган тарихий ва иқтисодий категория бўлиб, у кишилар фаолиятида ёки табиий ҳодисаларда мумкин бўлган йўқотишлар салмоғини билдирган.

Иқтисодий категория сифатида риск тушунчасига бугунги кунга қадар дунё иқтисодчилари ишларида ва халқаро ташкилотлар ҳужжатларида турлича тарифлар келтириб ўтилмоқда. Таниқлии луғатчи С. Н. Ожеговнинг рус тили луғатида “риск” бу “муваффақиятга интилиш, бахтли ҳодиса, умид” деган маънони англатади дейилса, машхур Вебстера луғатида рискга “хавф, зарар ёки талофат кўриш эҳтимоли”, деб қаралган. В. Т. Севрук “риск -бу зарар кўриш ёки

манфаатни қўлдан чиқариш билан боғлиқ эҳтимоллар ўлчамидир” деган таъриф беради.

Баъзи маҳаллий иқтисодчиларимизнинг ишларида рискни «таваккалчилик» деб ифодаласалар, бошқалари рискга “хато”, “иккиланиш” “ноаниқлик”, “мавҳумийлик” ва ҳоказолар деб таъриф бериш тўғрироқ деган хулоса қиладилар.

Бизнинг фикримизча иқтисодий категория сифатида риск – ҳар қандай иқтисодий субъектлар томонидан кўзланган мақсадга эришиш йўлида амалга оширилган эҳтимолий ҳатти-ҳаракатлар мажмуидан иборатдир.

Ривожланган мамлакатлар банкларига нисбатан МДҲ давлатларида ва шу жумладан республикамиз банклари фаолияти янада кўпроқ рискка эга бўлаётганлиги таъкидлаб ўтиш жоиздир. Бунинг асосий сабаби сифатида, режали иқтисодиёт давридаги банк фаолиятини бугунги давр талабига жавоб берадиган ҳолда қайта ташкил этишлари ва янги турдаги банк операцияларини амалга оширишда етарли тажрибанинг йўқлиги улар фаолиятидаги риск даражасининг янада ошишига сабаб бўлмоқда. Аммо, шуни ҳам таъкидлаш керакки, молиявий инқироз салбий натижаларининг асосий сабаблари, ривожланган мамлакатлар банк тизимидаги янги турдаги моливий – банк инструментларини ҳаддан ташқари кўп турларини қўлланилиши уларни бошқариш ва тартибга солиш билан боғлиқ бутундунё муаммоларини юзага келтирди. Шу туфайли банк риски, унинг моҳияти, унинг турлари келиб чиқиш сабабларини чуқур ўрганиш хорижий амалиёт учун ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Банк рисклари тўғрисида иқтисодчи олимларнинг фикрлари хилма-хил бўлиб, улар бу тушунчанинг моҳиятини турлича талқин қилиб келмоқдалар. Бунинг сабаби шундаки, риск кенг маъноли, фаолиятнинг, жараёнларнинг турли босқичларида учраб турувчи кўп қиррали тушунчадир. Банкнинг молиявий барқарорлиги рискга боғлиқ бўлганлиги учун ҳам унинг моҳиятини чуқур ўрганишни талаб қилади.

Банк рискининг моҳияти кўпгина маҳаллий иқтисодчилар томонидан “банк таваккалчилиги”, “кредит хавф-хатари”, “банк хатари” деб юритилади. Банк фойда кўриши учун бу «хатар»ни камайтириши зарурат эканлиги таъкидланади.

Албатта, банкнинг фаолиятида юқорида келтирилган риск турлари учраб туради, лекин чет эл иқтисодчилари томонидан берилган юқоридаги таърифлар банк рискининг иқтисодий моҳиятини тўлиқ тавсифламайди. Улар томонидан берилган таърифда асосан банк рискларининг турлари ифода қилинган.

Таъкидлаб ўтилганидек, банк фаолияти ҳар томонлама риск билан боғлиқ бўлиб, «банк берган кредит ўз вақтида қайтиб келадими? Кейинги ойда депозитлар салмоғи ошадими? Банк акциясининг баҳоси ва банк фойдаси ошадими? Кейинги ҳисобот даврида фоиз ставкалар қанақа

бўлади, улар банк фойдасига қандай таъсир кўрсатади?», каби эҳтимоллар билан боғлиқ фаолият олиб боради. Шу каби кузатилган эҳтимолий фаолиятлар натижасида эришилган натижаларнинг таҳлилини қилган ҳолда маблағларни инвестиция қилади, ижобий натижага эришишни мақсад қилиб қўяди. Банк риски иқтисодий рискларнинг бир қисмини ташкил қилиб банк билан жисмоний ва юридик шахслар ўртасидаги иқтисодий муносабатларга таянади.

Банк фаолиятида ҳам рискнинг юзага келиши баъзи бир салмоғи, таъсири, шакли жиҳатдан турлича бўлган ноаниқликлар билан боғлиқ бўлади. Чунки банк фаолияти ташқи муҳитга боғлиқ бўлиб, унга объектив иқтисодий ва сиёсий жараёнлар ва улардаги бўладиган ўзгаришлар таъсир кўрсатади. Банк фаолиятида рискларнинг юзага келишининг куйидаги сабаблари мавжуд:

- бозорни яхши ўрганмаслик;
- ресурсларни жалб қилиш ва уларни жойлаштириш соҳасида маълумотларнинг етарли эмаслиги натижасидаги номутаносибликлар;
- кредитланадиган лойиҳа, объект ва мижозлар тўғрисида, уларнинг молиявий аҳволи тўғрисидаги маълумот ва ахборотларнинг тўлиқ эмаслиги;
- тармоқлар фаолияти хусусиятининг инобатга олинмаслиги;
- субъектлар ёки мижозларнинг онги, савияси маблағлардан фойдаланиш бўйича билим ва мақсадларининг турли хиллиги ва бошқалар ҳисобланади. Шу сабабли банк рискларининг иқтисодий категория сифатида таърифи унинг объектив ва субъектив сабаб ва оқибатларини ўзида ифода қилмоғи лозим. Халқаро Базель қўмитаси капитал етарлилигини баҳолашда кредит рискини таърифлаб, “контрагент томонидан мажбуриятларни бажармаслик риски” сифатида қарашади (Базел, 2014).

Махсус адабиётларда рискларнинг, жумладан, банк рискларининг турли хил таснифларини учратиш мумкин. Биз шу ўринда банк рискларининг илмий асосланган – барча турларини қамраб олган таснифини маҳаллий иқтисодчиларимиз ишларидан келтиришни жоиз топдик. Риск турлари бир-бири билан боғлиқ бўлиб, улар банклар фаолиятига турли даражада таъсир кўрсатади. Бу ҳолат рискларнинг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва рискнинг аниқ бир турларини таҳлил қилиш, уларнинг юзага келиши сабабларини аниқлашни қийинлаштиради.

Банк рискларини энг асосий белгиларига кўра таснифлаш ва ажратилган белгилар бўйича уларни алоҳида тоифалар, гуруҳлар, кичик гуруҳлар ва турларга бўлиш улар моҳиятини янада кенгроқ очиб беришга имкон беради (1-расм).

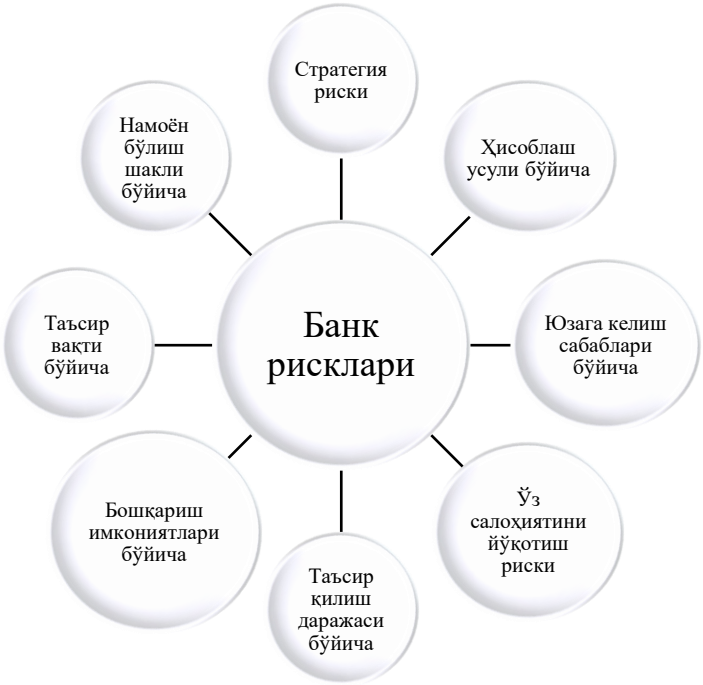

1-расм. Банк рисклари таснифи

Рискнинг асосий турлари бир-бири билан боғлиқ ва амалиётда уларни ажратиш кўпинча мураккабдир. Ўз навбатида сиёсий ва иқтисодий риск ҳам ички, ҳам ташқи бўлиши мумкин. Алоҳида олинган банк фаолиятига сезиларли таъсир қилувчи рисклар ички рисклардир. Банклар ички рискларига банкнинг ўз фаолияти, унинг мижоз (қарздор)лари ёки унинг муайян контрагентлари билан бўлган фаолиятига боғлиқ рисклар киради. Банкнинг ўз раҳбариятининг тадбиркорлик фаоллиги, оптимал маркетинг стратегияси сиёсати ва тактикасини танлаш ҳамда бошқа омиллар ички риск даражасига таъсир кўрсатади.

Амалиётда банк рискларини ифодаловчи, қисқа шаклда келтирилган турли хил таснифларни учратиш мумкин. Бу ҳолда албатта, банкнинг маркетинг хизмати билан боғлиқ фаолияти, унинг ички ёки ташқи бозорда фаолият олиб бориши каби хусусиятларини инобатга олиш лозим бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, келтириладиган таснифнинг қай даражада тўғри ифодаланиши таснифни амалга ошириш учун қўйилган мақсад ва вазифага боғлиқ бўлади. Шу сабабли ушбу тасниф банк рискларини юзага келиш сабаблари, соҳаси, манбаи, уларнинг таъсир даражаси, бошқариш усулларини аниқлаш ва уларни амалга оширишга, тижорат банклари томонидан маълум операциялар олиб боришда қандай турдаги рисклар бўлиши мумкинлигини аниқлаш имкониятини яратишга асос бўлиши мумкин. Банк амалиётида муҳим муаммолардан бири бу банк рискларини баҳолашдир. Банк рискини тўғри баҳолай олиш, унинг ўз вақтида олдини олиш бўйича чоралар ишлаб чиқишга имконият яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards Basle Committee on Banking Supervision. Basel: Guli, 2014. R 4.10.

2. Ш.З.Абдуллаева. Банк рисклари ва кредитлаш.Т. Молия-2002й., 95-бет.

САМАРАДОРЛИКНИ ОШИРИШДА ХОДИМЛАРНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Қличев Бахтиёр Пардаевич, доц.
Маъмун университети
klichev.baxtiyor@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада корхоналар самрадорлигини оширишда ишчиларни рағбатлантириш механизмларини ўрни, турлари ва амалга ошириш тартиблари баён қилинган. Моддий имконият етадиган корхоналар учун самарали KPI тизими орқали моддий рағбатлантириш, моддий имконияти пастроқ корхоналар учун маънавий мотивацияни амалга ошириш масалалари таҳлил қилинган.

Таянч иборалар: моддий мотивация, маънавий мотивация, KPI тизими, самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари

Аннотация. В данной статье описаны роль, виды и порядок реализации механизмов стимулирования работников в повышении эффективности предприятий. Проанализированы вопросы материального стимулирования через эффективную систему КПЭ для финансово состоятельных предприятий и моральной мотивации для предприятиях менее финансово обеспеченный.

Ключевые слова: материальная мотивация, моральная мотивация, система KPI, важные показатели эффективности.

Abstract. There are describes the role, types and implementation procedures of employee incentive mechanisms in increasing the efficiency of enterprises in this article. The issues of material incentives through effective KPI system for financially capable enterprises, implementation of moral motivation for less financially capable enterprises were analyzed.

Keywords: material motivation, moral motivation, KPI system, important performance indicators

Сир эмаски, инсон фаолиятининг самарадорлиги ва маълум ижобий натижаларга эришиши унинг руҳий ҳолатига узвий боғлиқ ҳисобланади. Бугунги кунда кўпгина ривожланган ва ривожланаётган давлатларда фирма ва компанияларнинг фаолияти ва мазкур компаниялар ходимларининг иш фаолияти натижавийлигини баҳолаш самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари (*инг.л.* KPI- *Key Performance Indicators*) тизими орқали амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда ҳам акционерлик жамиятлари ва бошқа иқтисодий субъектларнинг фаолият натижаларини эълон қилишда, ходимлар иш ҳақини тўлаш, моддий рағбатлантириш KPI тизими асосида ташкил этилаяпти ҳамда бунинг ҳуқуқий асослари тобора такомиллаштириб борилаяпти. Корхоналарда KPI тизимида қўшимча рағбатлантириб бориш механизми, қачонки, корхона фойда олишни бошласагина ишлайдиган механизм эканлигини бугунги кун

иқтисодчилари яхши билишади. Иқтисодий таҳлилнинг бу борадага энг муҳим вазифаларидан бири, худди шу механизмни корхона ходимларига тўғри етказиш ва сингдириш керак.

Фирма ва компанияларнинг муҳим самарадорлик кўрсаткичларининг шаклланиши, уларнинг ижобий интервалларда динамик ўсишига эришиши мазкур компанияларда фаолият олиб бораётган ишчи ва ходимларнинг малакаси ва меҳнат унумдорлигига узвий боғлиқ ҳисобланади. Давлатимиз томонидан онгли равишда танланган бозор иқтисодиётини асосини “ҳар ким манфаатдорликка эришишга ҳақли” тушунчаси ташкил этар экан, ҳар бир инсон жамиятда фаолият олиб бораётганда “эҳтиёжлар чексиз” тамойили асосида, доимо ўз манфаатдорлигини ошириш учун тинимсиз ҳаракат қилади. Бу гўёки, чексиз, ҳеч қачон узилмайдиган қувватга эга механизмнинг ишлашига ўхшайди. Яъни, ҳар бир инсон ўз манфаатдорлигини ошириш учун тинимсиз ҳаракатда бўлади. Инсонларнинг ушбу ҳаракатини ўз манфаатлари ва истаклари билан тезроқ уйғунлаштира оладиган жамиятлар, корхоналар тезроқ ривожланади, ёки, аксинча. Бизнинг фикримизча, инсонларнинг худди шу интилишлари ва ҳаракатларини жамият, ёки корхона манфаатлари билан уйғунлаштириш йўлларидан бири, самарали KPI тизимини жорий қилиш ҳисобланиши мумкин. Фикримни кенгроқ тушунтиришга ҳаракат қиламан, корхона ўз устида доимо ишлаб туриб, унумдорлиги, малакаси, билим ва иш кўникмаларини ошираётган ҳар бир ходимини қўшимча рағбатлантириб туриши керак, ўз навбатида эса, қўл остидаги ходимларнинг меҳнат унумдорлигининг ошиб бориши фирма ва компанияларнинг муҳим самарадорлик кўрсаткичлари ўзгаришига ижобий таъсир этадиган асосий омил ҳисобланади.

Мамлакатимизда ЎзРВМ нинг 28.07.2015 йилдаги “Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида”ги 207-сон ҳамда 09.12.2020 йилдаги “Давлат иштирокидаги корхоналар ижро этувчи органи фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 775-сон қарорларига мувофиқ, устав фондида давлат улуши мавжуд бўлган акциядорлик жамиятларига, масъулияти чекланган жамиятларга ва давлат корхоналарига ижро этувчи органининг самарадорлик муҳим кўрсаткичлари мажбурий тарзда жорий этилиши белгиланган. Ушбу қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар мамалакатимизда ҳам самарали KPI тизимини жорий этиш орқали фуқароларимизнинг ўз манфаатларини ошириб боришга бўлган ҳаракатларини корхоналар фойдасини оширишга йўналтирилиши борасидаги ишларни амалга ошириш бошланганлигидан далолат беради.

Ходимларнинг меҳнат унумдорлигини ошириб боришда эса мотивация муҳим аҳамият касб этади. Мотивация бу самарадорликни оширишнинг инсон руҳий ҳолати билан боғлиқ омили бўлиб, иқтисодий таҳлилда мотивация ходимларни жонли мехнат фаолиятига рағбатлантирувчи восита сифатида ўрганилади. Барча инсонларда бўлгани каби ўзимизга ҳам маълумки, ҳеч бир

восита моддий рағбатлантириб боришдек мотивациямизни оширолмайди. Меҳнат унумдорлигини ошириш ва шунга мос равишда моддий рағбатлантириш, айнан KPI тизимини қўллаб-қувватловчи асосий дастаклар ҳисобланади (1-расм).

1-расм. KPI тизимини қўллаб-қувватловчи асосий дастаклар

KPI тизимининг тарихий шаклланиши АҚШнинг Гарвард бизнес мактаби профессорлари томонидан ўтган асрнинг 80-90-йилларида яратилган **Management by Objectives** тизимига боғланади**.** Management by Objectives – мақсадни бошқариш, яъни, “фаолиятнинг келгусидаги натижаларини олдиндан кўра билиш орқали ва уларга эришиш йўлларини белгилаб олиш методикаси” асосида ўз миссияси ва стратегик вазифаларини бажариш учун мақсадли кўрсаткичларни белгилаш ҳамда уларнинг бажарилиш ҳолати тўғрисидаги маълумотларни манфаатдор шахсларга ошкор қилиш бўйича “Мувозанатлашган кўрсаткичлар тизими” ишлаб чиқилган. KPI тизими – ушбу тизимнинг замонавий кўриниши бўлиб, ривожланган давлатларда деярли 40 йилдан буён ҳамда Россия ва МДҲ давлатларида 15 йилдан буён самарали фойдаланилиб келинмоқда (Қличев Б., 2022).

Албатта, KPI тизими марказида фақатгина моддий рағбатлантириш орқали ишчилар унумдорлигини ошириш масалалари ётади. Лекин бизнинг фикримизча, кучли лидерларнинг самарали бошқаруви ва муваффақияти асосини ходимларнинг мунтазам самарали ишлашга бўлган интилишларини қўллаб-қувватлаш ташкил этади (Питер Дракер, 2008). Яъни, KPI тизими ходимларни меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларига кўра моддий рағбатлантириш орқали мотивациясини оширишга асосланган бўлсада, меҳнат унумдорлигини маънавий мотивация бериш орқали ошириш ҳам самарали механизм ҳисобланади. Мазкур назариянинг моҳияти шундаки, ходим бирор вазифани қойилмақом қилиб бажаргандан кейин раҳбарият томонидан бирор эътибор ва рағбат кутади. Моддий рағбатлантиришга имконияти етмайдиган корхоналар бошқарувчилари мана шу вазиятда яъни, ходимлар раҳбарият томонидан эътибор кутаётган вақтда маънавий рағбатлантиришни амалга оширса, ишчилар мотивацияси кучли бўлади ҳамда ушбу рағбатлантириш худди моддий рағбатлантириш берган самарани бериши мумкин. Демак, профессионал лидерлик қобилияти билан ишчиларни рағбатлантиришнинг ўз вақтида амалга ошириш орқали раҳбарият мураккаб, қийин ишга, мазкур ишни бажонидил ва астойдил бажарадиган ишчиларни жалб эта оладиган

вазиятларни яратиши мумкин. Яъни, соддароқ қилиб айтганда, раҳбар қўл остидаги ходимларидан рағбатлантиришга муносиб фаоллик кутадиган бўлса, ходим берилган топшириқни кутилганидан зиёд бажаргани учун муносиб рағбат кутади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, мотивация жараёни инсоннинг қандайдир етишмовчиликдан ёки қониқишнинг умуман йўқлигидан бўлган эҳтиёждан бошланади. Эҳтиёжнинг қондирилиш даражасига қараб мотивация тури, ходимнинг келажакдаги ҳаракати ва самарадорлиги таҳлил қилинади. Инсон эҳтиёжлари чексиз. Айнан мана шу омил мотивациянинг турли даражаларини ифодалайди. KPI тизими бу иш берувчи ва ходим ўртасидаги муносабатлар тизими бўлиб, бу ерда иш берувчи ходимларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун энг яхши шароитларни яратиши, ютуқ ва муваффаққиятларни ўз вақтида моддий ва маънавий рағбатлантириши кераклиги, жавоб тариқасида эса ходимлар раҳбар эътиборини ва рағбатни ҳис қилиб, ўз ютуқларини компания фаолияти билан боғлаши ва унинг самарадорлигини оширадиган ташаббусларни қабул қилишга тайёр бўлиши талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қличев, Б. (2022). KPI тизими асосида моддий рағбатлантириш масалалари таҳлили. *Архив научных исследований*, *2*(1). извлечено от https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1343
2. Питер Дракер (2008). Классические работы по менеджменту = Classic Drucker. — М.: «Альпина Бизнес Букс», 2008. — С. 220.
3. Pardayevich, Q. B. (2024). IQTISODIY TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISHDA XALQARO TAJRIBALARNI QO‘LLASH MASALALARI. *Modern education and development*, *1*(1), 670-676.
4. Пардаевич, Қ. Б. (2024). КОРХОНАЛАР АСОСИЙ ФАОЛИЯТИ ТАҲЛИЛИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. *Modern education and development*, *1*(1), 665-669.
5. Pardayevich, K. B., & Qlichev, B. P. (2024). KORXONALARDA IQTISODIY RESURSLAR TAHLILINING MUHIM JIHATLARI. *Modern education and development*, *1*(1), 654-659.

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ АУДИТИДА ДАЛИЛ ТЎПЛАШ ЖАРАЁНИ

Абдуллаев Айбек Назарбоевич, PhD, доц.
Ташкент давлат иқтисодиёт университети
Яқубова Феруза Мавлонбердиевна
Ташкент давлат иқтисодиёт университети магистранти

Аннотация. Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тузилган молиявий ҳисоботни аудиторлик текширувидан ўтказишда аудиторлик далиллар муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабдан, ҳозирги кунда далил тўплаш жараёнини тадқиқ қилиш долзарбдир.

Калит сўзлар: ички аудит, ташқи аудит, далил, кузатиш, сўров, таҳлилий амал, тасдиқлаш.

Аннотация. При проведении аудита финансовой отчетности, составленной хозяйствующими субъектами, аудиторские доказательства имеют важное значение. По этой причине исследование процесса сбора доказательств в настоящее время является актуальным.

Ключевые слова: внутренний аудит, внешний аудит, доказательства, наблюдение, опрос, аналитические действия, утверждение.

Abstract. When conducting an audit of financial statements compiled by business entities, audit evidence is important. For this reason, research into the process of collecting evidence is currently relevant.

Keywords: internal audit, external audit, evidence, observation, survey, analytical action, confirmation

Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни модернизациялаштириш шароитида акциядорлик жамиятлари молиявий ҳисоботларининг ташқи аудит томонидан аудиторлик текшируви ўтказилиши масаласи долзарб ҳисобланади. Шу сабабли мамлакатимизда ташқи аудит хизмати натижаларини расмийлаштириш ва уни тегишли халқаро стандартларга мос ҳолда тузиш зарурияти пайдо бўлади.

Аудиторлик текширувларини халқаро стандартларга мослаш, аудиторлик ҳисоботлари ва хулосасининг сифатини ошириш бевосита аудиторлик далилларига боғлиқдир. Аудиторлик далилларининг етарлилиги ва мослиги текширув сифатининг ошишини таъминлайди. Аудиторлик далиллари - аудиторлик ташкилоти томонидан аудиторлик текшируви вақтида йиғилган ва аудиторлик хулосасини асословчи маълумот (ахборот)лардир.

Замонавий адабиётларда далиллар сифатида мантиқий муҳокама жараёни кўриб чиқилиб, назария ёки амалиёт томонидан текширилган ҳолатлар ёрдамида муайян мулоҳазанинг ҳақиқийлиги ёки сохталигини асослаш унинг якуни саналади.

Иқтисод фанлари доктори И.Қўзиевнинг фикрича, “Аудиторлик далиллари – аудиторлик ташкилоти томонидан аудиторлик текшируви вақтида йиғилган ва аудиторлик хулосасини асословчи бухгалтерия ҳисоби маълумотлари, аналитик счётлар қолдиқлари, бошланғич ҳужжатлар ва йиғма регистрлар, бошқа аудитор томонидан тўпланган ахборотлар ҳисобланади” (Қўзиев, 2015).

Аудитор томонидан тайёрланган ва тўпланган барча ахборот аудиторлик далиллари саналади. Ҳисобот маълумотлари ишончлилиги ҳақида асосланган фикрни ифодалаш аудитнинг асосий мақсади саналгани боис, асосий урғу ушбу тушунчани баҳолашга қаратилади.

“Аудиторлик далиллари” тушунчасига турли талқинлар бериш мумкин:

- аудиторлик далиллари – мулоҳазаларнинг ҳақиқийлиги ёки ёлғонлигини асослашга хизмат қилувчи фактлар;
- аудиторлик далиллари –текшириш давомида олинган аудит қилинаётган шахс фаолияти ҳақида ахборот (мижоз ва учинчи шахслардан ахборот, оғзаки тушунтиришлар, аудиторлик ҳужжатлари);
- аудиторлик далиллари –муайян тасдиқлар ишончлилигига ишонч ҳосил қилиш учун қўллаш зарур бўлган ҳаракатларнинг муайян кетма-кетлиги.

Қайд қилинган ёндашувлар анчайин бир томонлама ва аудитнинг замонавий ҳолати даражасига тўлиқ мос келмайди. Хусусан, биринчи ёндашувни анча тор, деб ҳисоблаш лозим, чунки аудитор мулоҳазаси асосида ётувчи фактлар аниқлаштирилмаслиги унинг жиддий камчилиги саналади. “Аудиторлик далиллари” атамасини тушунишга иккинчи ёндашув уларни олиш усулларини изоҳлай олмайди. “Аудиторлик далиллари” тушунчаси аудитор ҳаракатларининг муайян кетма-кетлиги доирасида чегараланганлиги ва бунга яққол изоҳлар йўқлиги учинчи ёндашувни ҳам етарлича асосли эмас, деб ҳисоблашга асос бўлади.

Мазкур ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда, *назаримизда, аудиторлик далиллари деганда, ҳисобот маълумотларининг ишончлилиги бўйича асосланган аудиторлик фикрини ифодалаш мақсадида аудит қилинаётган шахсларнинг бухгалтерия ҳисоби ахборот тизимларини баҳолаш ва таҳлил қилиш орқали олинган, муайян сифат тавсифларига эга маълумотлар мажмуини тушуниш лозим.*

Аудиторлик далилларини олиш жараёнида, энг аввало, уларнинг моҳияти (тавсифи)ни аниқлаш мақсадида бутун мажмуани муайян гуруҳлар билан чегаралаш зарур, аудиторнинг барча келгуси қарорлари шунга боғлиқ бўлади. Ушбу масала бўйича турли нуқтаи назарлар мавжуд.

Р.П. Булыга барча далилларни реал фактга яқинлиги бўйича ажратишни таклиф қилиб, бунда табиий, сунъий далиллар ва оқилона асослашни ажратиб кўрсатади. Табиий далиллар аудиторнинг ўзи томонидан рўйхатга олинган реал фактга асосланади (масалан, инвентаризация йўли билан активлар мавжудлиги факти). Сунъий далиллар аудиторлик текширувига қадар содир бўлган фактларга асосланувчи ҳодисалар асосида шаклланади ва ҳодиса фактини тавсифлайди (масалан, шартнома, юк хати ва бошқалар товарларни етказиб бериш фактини тавсифлайди) (Булыга, 2009).

Иқтисодчи олим Б.Ҳамдамовнинг фикрича, малакали аудиторлик хулосалари аудиторлик далилларини йиғиш жараёни билан узвий боғлиқ. Далилларни йиғиш учун аввалambор аудит мақсади ва вазифаларини тўғри англаб олиш талаб этилади.

С.М. Бычкова ва Е.Ю. Итыгилованинг ҳисоблашича, аудиторлик далилларини олиш усулларига боғлиқ равишда уларни қуйидаги йўллар билан олинган дейиш мумкин:

– факт-вазиятларни қайд қилиш (мол-мулк ва мажбуриятларнинг аниқ турлари мавжудлиги);

– ҳужжатлаштирилган далилларни белгилаш – бухгалтерия ҳисоботларини улар тузилишига асос бўлган регистрлар ва бухгалтерия қайдлари бўйича ёзувлар асосига қўйилган бирламчи ҳужжатлар асосида текшириш (масалан, маҳсулотлар таннархидан асосланмаган суммани чиқариб ташлаш эҳтимолини аниқлаш);

– махсус ўтказилган таҳлил натижасида фактларни аниқлаш – ҳужжатларда келтирилган омиллардан мантиқий тузиш ва математик ҳисоблашлар йўли билан аудиторлик далиллари олиш (масалан, тақдим қилинган ҳужжатлар (шартномалар, товар ҳисоботлари, банк кўчирмалари) ва мулкчилик ҳуқуқининг ўтиш вақтини аниқлаш асосида аудитор товарнинг мулкдори ҳақида хулоса қилади) (Бычкова, 2009).

Ш.Файзиев ва А.Каримовларнинг фикрича, аудиторлик далиллари ички, ташқи ва аралаш бўлиши мумкин (Файзиев, 2009).

Шундай қилиб, таснифлаш белгиси аудиторлик далилларини олиш усулларини танлаш, уларни тўплаш жараёнини ташкил қилиш, олинган аудиторлик далиллари ўртасидаги фарқ ва ўхшашликларни аниқлаш, улар ўртасидаги алоқаларни белгилаш, уларни тўғри баҳолаш ва бу билан аудит қилинаётган шахс фаолиятини билиш жараёнини чуқурлаштиришга имкон беради.

Аудиторлик далилларини олиш жараёни аудиторлик текшируви давомида ҳал қилинадиган ҳар қандай аниқ масалага хос бўлгани учун уларни тўплаш тартибсиз ва тизимсиз саналмайди. Бунда аудиторлик далилларини олиш жараёнидаги ҳар бир босқичнинг ўрни ва аҳамияти аудитор ҳаракатларининг белгиланган кетма-кетлиги, муайян босқичда умумий якунлар, вақт ҳажми ва меҳнат сарфи асосланганлиги нуқтаи назарига кўра, аудиторлик текширувида олинган натижаларнинг муҳимлик даражаси билан белгиланади (1-расм).

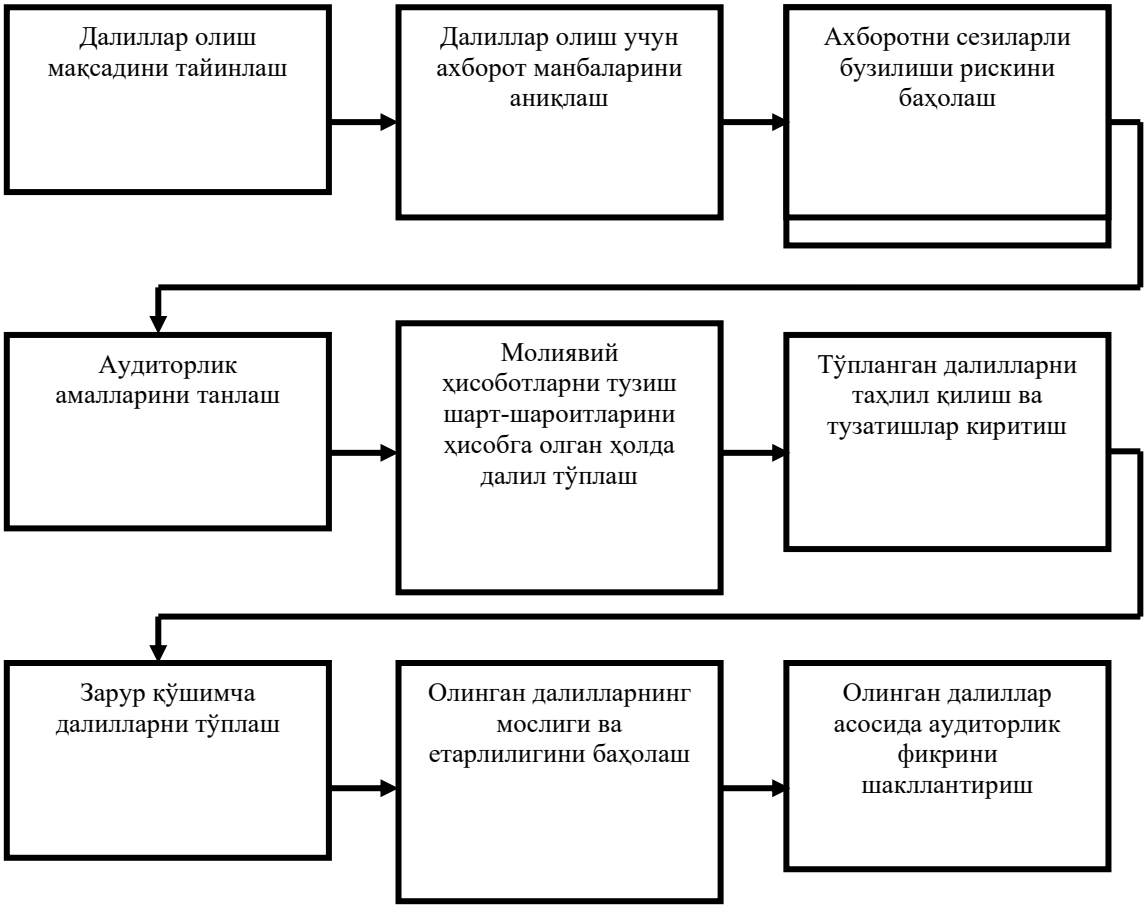

1-расм. Аудиторлик далилларини олиш жараёни

Аудиторлик далилларига асосий талаблар уларнинг мослиги (сифат баҳоси) ва етарлилиги (миқдорий баҳоси) ҳисобланади. Аудитор хулосаларининг ўринлилиги ва ишончлилиги мезонлари аудиторлик далилларининг тегишли тавсифини белгилайди. Ўз навбатида, Аудитнинг халқаро стандарти (ISA) 300 да мос ва етарли аудиторлик далилларини олиш рискини қониқарли даражагача пасайтириш зарурлиги таъкидланади.

Ўз навбатида, аудитор тўпланган далилларнинг келгуси баҳосини сифат ва миқдор жиҳатдан чегаралаган ҳолда уларнинг кумулятив характерини таҳлил қилиши лозим.

Бошланғич тўпланган ахборотлар аввалбошдан аниқ фойдаланувчи сўровларига мутаносиб равишда олинган турли маълумотларнинг тартибсиз тўпламини ўзида акс эттиради. Ўзининг профессионал мулоҳазасига асосланган ҳолда аудитор олинган ахборотларни қайта ишлаш ва ахборот мажмуини янги, янада чуқур ва кенг даражага олиб чиқишга ҳаракат қилади.

Бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизимини ўрганиш аудиторга режалаштирилган аудиторлик амалларини тузатиш, аниқланган рискларни баҳолаш ва бошланғич шакллантирилган фикрни тасдиқлаш ёки инкор қилиш учун зарур ахборотни олиш имконини беради.

Масалан, режалаштириш босқичида олинган ахборот аудитор ҳаракатларининг аудит қилинаётган шахс фаолияти хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда келгуси текшириш учун усуллар ва процедуралар танлашни ўз

ичига олувчи кетма-кет алгоритмни белгилаб беради. Ахборотни қайта ишлаш унинг фойдалилигини ишончли асослаш мақсадида берилган ахборотга хос хусусиятларни аниқлашга йўналтирилган.

Олдиндан мавжуд ахборот асосида фактларни, мунозарали ҳолатлар юзага келишини, алоҳида унсурларни алмаштириш ёки истисно этишни таққослаш йўли билан босқичли таҳлил амалга оширилади. Бу эса, ўз навбатида, аниқ ифодалаш мумкин бўлган асосланган далиллар пайдо бўлишига олиб келади.

Натижада аудиторлик фикри муайян босқичининг шаклланиши қайд қилиниб, у кўп жиҳатдан аудит қилинаётган субъект ахборотининг жиддий бузиб кўрсатилиши риски билан боғлиқ. Пировардида янги ахборот (аудиторлик далиллари) пайдо бўлади. У текширишнинг муайян босқичида шаклланган фикр бўлгани ҳолда алоҳида қарорлар қабул қилиш ва тўлақонли бўлмаган элементларни чиқариб ташлаш йўли билан сифат баҳосини текшириш учун яна аудитор томонидан қайта мулоҳаза қилиниши мумкин. Аудитор ишида ноаниқлик ва бир хил эмаслик омили мунтазам мавжуд бўлгани учун, аудиторлик риски нолга тенглаштирилиши мумкин эмас. Тўпланган далиллар ва фикр ифодалашдаги хатоларни нотўғри баҳолаш эҳтимоли ҳамиша мавжуд бўлгани боис, текшириш амаллари кетма-кетлиги, ҳажми ва давомийлигини аниқлаш учун аудиторлик фикрини шакллантиришнинг барча босқичларида аудиторлик рискининг ҳар бир унсури аҳамиятини баҳолаш зарур.

Фикримизча, аудитор текширишнинг ҳар бир босқичи мазмуни ва вазифаларини тушунса, бу ҳаракатларнинг кетма-кет алгоритмини белгилаш, режалаштирилган аудиторлик амалларига тузатишлар киритиш, рискларни аниқлаш ва баҳолаш, бошланғич шакллантирилган фикрни тасдиқлаш ёки инкор қилиш мақсадида ахборот оқимини муайян тарзда ажратиб кўрсатиш имкониятини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Қўзиев И.Н. Аудиторлик ҳисоботларини тузиш ва уларни умумлаштириш: назария ва методологик масалалар. Монография. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. 58-бет.
2. Аудит: учебник для бакалавров / под ред. Р.П. Булыги. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2009. – 431с.
3. Бычкова, С.М., Итыгилова, Е.Ю. Аудит: учебное пособие / С.М.Бычкова, Е.Ю.Итыгилова; под ред. Я.В. Соколова. – М.: Магистр, 2009. – 463с.
4. Файзиев Ш.Н., Каримов А.А. Аудит. Учебное пособие. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2013. -С. 157-158.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В ГЛОБАЛЬНОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЕ

Yuldasheva Dilara Asenaliyevna
Senior Lecturer at Tashkent State University of Economics
dilara_dd@mail.ru

Аннотация. На настоящий момент, валютная система – это совокупность различных форм организации валютных отношений определенных стран. Основные элементы – национальная валюта, национальные органы, ответственные за валютное регулирование, режим национального курса валюты, регулирование конвертируемости национальной валюты, режим рынков золота и валюты определенной страны. Современная валютная система не подчиняется каким-либо жестким правилам функционирования. По своему характеру это девизная система с 120 комбинацией фиксированных и плавающих валютных курсов, регулируемых как на двусторонней основе путем соглашения между странами, так и на многосторонней — через механизмы МВФ. В последнее время мировой валютный рынок подвержен существенным регулятивным и технологическим изменениям, которые, в свою очередь, влияют на состав его участников и структуру рынка. Одной из основных тенденций является снижение доли традиционной междилерской (межбанковской) торговли, в то время как опережающими темпами растут операции между банками и другими финансовыми институтами: управляющими компаниями, хедж-фондами, институциональными и частными инвесторами.

Ключевые слова: Валютная система, МВФ, валютных отношений, национальной валюты, валютное регулирование, финансовые институты, регулирование конвертируемости.

Аннотация. Hozirgi vaqtda valyuta tizimi muayyan mamlakatlarda valyuta munosabatlarini tashkil etishning turli shakllari majmuidir. Asosiy elementlar - milliy valyuta, valyutani tartibga solish uchun mas'ul bo'lgan milliy organlar, milliy valyuta kursi rejimi, milliy valyutaning konvertatsiyasini tartibga solish, muayyan mamlakatning oltin va valyuta bozorlari rejimi. Zamonaviy pul tizimi hech qanday qat'iy ishlash qoidalariga bo'ysunmaydi. O'zining tabiatiga ko'ra, u qat'iy va suzuvchi valyuta kurslarining 120 kombinatsiyasiga ega shior tizimi bo'lib, mamlakatlar o'rtasidagi kelishuvlar orqali ikki tomonlama va XVF mexanizmlari orqali ko'p tomonlama tartibga solinadi. Oxirgi paytlarda jahon valyuta bozorida muhim me’yoriy-texnik va texnologik o‘zgarishlar ro‘y bermoqda, bu esa o‘z navbatida uning ishtirokchilari tarkibiga va bozor tarkibiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Asosiy tendentsiyalardan biri an'anaviy dilerlararo (banklararo) savdo ulushining qisqarishi bo'lib, banklar va boshqa moliya institutlari: boshqaruv kompaniyalari, xedj-fondlar, institutsional va xususiy investorlar o'rtasidagi operatsiyalar jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda.

Kalit so'zlar: Valyuta tizimi, XVF, valyuta munosabatlari, milliy valyuta, valyutani tartibga solish, moliya institutlari, konvertatsiyani tartibga solish

Abstract. At the moment, the currency system is a set of various forms of organization of currency relations of certain countries. The main elements are the national currency, national authorities responsible for currency regulation, the regime of the national currency exchange rate, regulation of the convertibility of the national currency, the regime of gold markets and the currency of a certain country. The modern currency system is not subject to any strict rules of operation. By its nature, it is a motto system with a unique combination of fixed and floating exchange rates, regulated both bilaterally by agreement between countries and multilaterally through IMF mechanisms. Recently, the global foreign exchange market has been subject to significant regulatory and technological changes, which, in turn, affect the composition of its participants and the structure of the market. One of the main trends is a decrease in the share of traditional inter-dealer (interbank) trading, while transactions between banks and other financial institutions are growing at a faster pace: management companies, hedge funds, institutional and private investors.

Keywords: Monetary system, IMF, currency relations, national currency, currency regulation, financial institutions, convertibility regulation.

Международные финансы занимают центральную позицию и имеют большое значение во многих секторах в мире, а именно, они туго переплетены в ходе работы с международными финансовыми институтами. На сегодняшний день широко известна деятельность таких международных финансовых институтов, как Международный валютный фонд (МВФ), Азиатский банк развития (АБР), Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), группа финансовых институтов Всемирного банка (Международный банк реконструкции и развития, Международная ассоциация развития, Международная финансовая корпорация, Многостороннее агентство по инвестиционным гарантиям), Банк международных расчетов.

Вышеперечисленные финансовые организации ведут свою деятельность благодаря обороту денежных средств в международном платежном пространстве. Так, в ходе мирового развития обновлялись формы расчета по миру в целом, а также сопутствующие условия данных международных расчетов. Вместе с тем росла важность всей системы мирового денежного обращения и возрастала степень ее относительной самостоятельности.

Не исключено, что степень важности содержит в себе и современная международная валютная система. На сегодняшний день современная международная валютная система способна отвечать требованиям ряда государств, участвующих в валютной глобализации и интернационализации процесса воспроизводства. Таким образом, мировая валютная система тесно зависит от интересов стран, занимающих центральное положение в мировом сообществе.

Так, для поддержания интеграции в мировое сообщество согласно Указу Президента Республики Узбекистан «О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 – 2026 годы» уделяется особое внимание к международному сотрудничеству, в том числе, проведение совместно со 1

Указ Президента Республики Узбекистан № УП-60 «О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 – 2026 годы» от 28.01.2022 г. 5 странами-партнерами и в рамках международных организаций сбалансированного, постоянного диалога по региональным и глобальным вопросам, проведение с ними двух- и многосторонних встреч, а также консультаций в политической, экономической и культурной сферах и на различных уровнях. Поставлена задача вывести Узбекистан на лидирующие позиции в мировых индексах.

К примеру, в данное время в Узбекистане активно работают три международных рейтинговых агентства – «Moody's», «S&P» и «Fitch», а также два национальных рейтинговых агентства – «Standard and Sensetive Ratings» (SNS RATINGS) и «Ahbor-Reyting». Согласно международным рейтинговым агентствам Узбекистан, в данный момент смог сохранить положительные темпы роста экономики и рейтинг инвестиционного класса составил BBB- из шкалы оценок от CC до AAA. В свою очередь, национальное рейтинговое агентство – SNS RATINGS оценило Узбекистан на AAA, что приравнивается к международному BBB.

В мировой экономике большую роль играют международные финансовые институты. Они занимаются финансированием и кредитованием разных государств, содействуют развитию мировой торговли, оказывают помощь в стабилизации финансовой системы. Международные финансовые институты (МФИ) – институты, создаваемые на основе межгосударственных (международных) соглашений в сфере международных финансов. Участниками МФИ являются (В.Д. Миловидов, В. П. Битков 2019):

- государства;
- негосударственные институты.

Функции выполняемые МФИ для мирового экономического развития:

- анализ ситуации, тенденций и факторов развития мировой экономики;
- операции на мировом валютном и фондовом рынке с целью регулирования мировой экономики, поддержания и стимулирования международной торговли;
- инвестиционная деятельность (кредитование в области международных и внутренних национальных проектов);
- кредитование государственных проектов;
- финансирование программ международной помощи;
- финансирование научных исследований;
- благотворительная деятельность.

Международные финансовые институты служат для в целях развития сотрудничества и обеспечения целостности и стабилизации всемирного хозяйства. Среди международных финансовых институтов ведущее место занимают Международный валютный фонд (МВФ) и группа Всемирного банка (ВБ), организованные на основе Бреттонвудского соглашения стран - 47

участниц международной конференции. В результате реформ, направленных на переход к рыночной экономике и интеграцию в мировую экономику, Узбекистан вступил в эти организации в 1995 года.

МВФ и группа ВБ имеют общие черты. Они организованы по аналогии с акционерной компанией. Поэтому доля взноса в капитал определяет возможность влияния страны на их деятельность. Принцип «взвешенных» голосов определяет количество голосов каждой страны-члена. Развитые страны (их 24), составляя 14% количества членов МВФ, имеют почти 60% голосов, в том числе США – 17,7%, страны ЕС – 26,2%. В ВБ США располагают 17% всех голосов, т.е. столько, сколько 140 развивающихся стран в совокупности. Штаб-квартира МВФ и группы ВБ находится в Вашингтоне – столице страны, имеющей наибольшую квоту в их капиталах. Группа ВБ включает Международный банк реконструкции и развития (МБРР) и три его филиала.

1. Формирование ресурсов МВФ и МБРР различно. Квоты стран-членов МВФ и МБРР различаются. Квоты стран-членов МВФ оплачиваются полностью (около 25% – СДР и свободно конвертируемой валютой и 75% – национальной валютой). Взносы в капитал МБРР оплачиваются лишь в размере 7% подписного капитала, а 93% служат гарантийным фондом, который используется в качестве обеспечения эмиссии облигаций Банка на мировых рынках (Лебедев, Д.С. 2016).

Размер квот определяется с учетом доли страны в мировой экономике и торговле. В дополнение к собственному капиталу международные финансовые институты прибегают к заемным средствам. Основные задачи МВФ заключаются в следующем:

- содействие сбалансированному росту международной торговли;
- предоставление кредитов странам-членам (сроком от трех до пяти лет) для преодоления валютных трудностей, связанных с дефицитом их платежного баланса;
- отмена валютных ограничений;
- межгосударственное валютное регулирование путем контроля за соблюдением структурных принципов мировой валютной системы, зафиксированных в Уставе фонда. Возможность получить кредит МВФ ограничена следующими условиями:
- лимитируется размер заимствования страны в зависимости от ее квоты;
- фонд предъявляет определенные требования, иногда жесткие, к странезаемщице, которая должна выполнить макроэкономическую стабилизационную программу.

Это позволяет Фонду воздействовать на экономику стран-должников. Новым явлением с середины 80-х гг. стал отказ МВФ и МБРР от рекомендации развивающимся странам монетаристской политики, в условиях

экономического спада еще более усваивающей его. Стабилизационные программы стали базироваться также и на концепции «экономики предложения» и направлены на развитие производства, проведение экономических реформ, нейтрализацию их негативных социальных последствий. В отличие от МВФ большинство кредитов МБРР – долгосрочные (15-20 лет). Они обусловлены выполнением рекомендаций экономических миссий, которые предварительно обследуют экономику и финансы стран-заемщиц, нередко затрагивая их суверенитет. МБРР, как и МВФ, предоставляют не только стабилизационные, но и структурные кредиты (на осуществление программ, направленных на структурные реформы в экономике). Их деятельность взаимно увязана, они дополняют друг друга (Лебедев, Д.С. 2016).

Причем членом МБРР может стать лишь член МВФ. Специфика МБРР заключается в наличии у него трех филиалов: Международная ассоциация развития (МАР создана в 1960 г.) предоставляет льготные беспроцентные кредиты на срок 35-40 лет наименее развитым странам-членам МБРР, взимает лишь комиссию в размере 3/4% на покрытие административных расходов. Цель этих кредитов – поощрение экспорта товаров из развитых стран в беднейшие страны.

Специфика 49 деятельности МАР заключается в координации деятельности с МБРР и совместном кредитовании проектов. Тем самым совмещаются потоки льготных государственных кредитов как формы экономической помощи и более дорогих частных ссудных капиталов. Международная финансовая корпорация (МФК создана в 1956 г.) стимулирует направление частных инвестиций в промышленность развивающихся стран для роста частного сектора. Кредиты предоставляются наиболее рентабельным предприятиям на срок до пятнадцати лет (в среднем от трех до семи лет) (Янченко С.Г., и др.).

Специфика кредитов МФК заключается в отсутствии требования правительственных гарантий в отличие от МБРР и МАР, так как частный капитал стремится избежать государственного контроля. Кроме того, МФК с 1961 года имеет право непосредственно инвестировать средства в акционерный капитал предприятий с последующей перепродажей акций частным инвесторам. В этом проявляется присущая группе Всемирного банка тенденция сотрудничества, а не конкуренции с частными инвесторами.

Многостороннее агентство по гарантированию инвестиций (МАГИ создано в 1988 г.) осуществляет страхование (сроком от пятнадцати до двадцати лет) прямых инвестиций от некоммерческих рисков, консультирует правительственные органы по вопросам иностранных инвестиций (Уайт У.Р. 2015).

Членами МАГИ являются только члены МБРР. Международные финансовые институты – МВФ и группа ВБ – играют важную роль в регулировании международных кредитных отношений. Даже их небольшие

ссуды открывают стране доступ к заимствованиям в частных банках на мировом рынке ссудных капиталов.

Кредиты МВФ и МБРР как бы подтверждают платежеспособность страны. МВФ, МБРР наряду с другими международными организациями активно участвуют в урегулировании внешнего долга развивающихся стран, Узбекистана, других государств СНГ, стран Восточной Европы. Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР) создан в 1990 году, местонахождение – Лондон. Главная цель ЕБРР – способствовать переходу к 50 рыночной экономике в странах, входящих СНГ, странах Центральной и Восточной Европы. ЕБРР кредитует проекты лишь в определенных пределах. Ресурсы ЕБРР формируются по аналогии с МБРР. Однако доля оплаченного акционерного капитала ЕБРР выше (30 % по сравнению с 7%). Неоплаченные акции могут быть при необходимости востребованы, но обычно используются как гарантия при привлечении заемных средств на мировом кредитном рынке.

ЕБРР специализируется на кредитовании производства (включая проектное финансирование), оказании технического содействия реконструкции и развитию инфраструктуры (включая экологические программы), инвестициях в акционерный капитал, особенно приватизируемых предприятий.

Преимущественные сферы деятельности ЕБРР, в том числе в Узбекистане, – финансовый, банковский секторы, энергетика, телекоммуникационная инфраструктура, транспорт, сельское хозяйство. Большое внимание уделяется поддержке малого бизнеса.

Как и другие международные финансовые институты, ЕБРР предоставляет консультативные услуги при разработке программ развития с целевыми инвестициями. Одна из стратегических задач ЕБРР – содействие приватизации, разгосударствлению предприятий, их структурной перестройке и модернизации, а также консультации по этим вопросам.

Региональные банки развития созданы в 60-х гг. в Азии, Африке, Латинской Америке для решения специфических проблем и расширения сотрудничества развивающихся стран этих регионов. Межамериканский банк развития (МаБР, Вашингтон, создан в 1959 г.). Африканский банк развития (АфБР, Абиджан, образован в 1963 г.) и Азиатский банк развития (АзБР, Манила, создан в 1965 г.) преследуют единые цели: долгосрочное кредитование проектов развития соответствующих регионов, кредитование региональных объединений (Янченко С.Г., и др. 2017).

Общей чертой этих банков является существенное влияние на их деятельность развитых стран, которым принадлежит значительная часть капитала банков и они составляют примерно 1/3 их членов. В региональных банках развития установлен 51 одинаковый принцип формирования ресурсов, привлечения заемных средств в социальные фонды, проводится кредитная политика во многом по образцу группы ВБ. Вместе с тем существуют различия в деятельности региональных банков развития.

Они определяются разным уровнем экономического, культурного развития стран трех континентов – Латинской Америки, Азии и Африки, особенностями их исторических традиций.

Литература

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 – 2026 годы» от 28.01.2022 г. № УП-60
2. Международные финансы: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / отв. ред. В. Д. Миловидов, В. П. Битков. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 422 с. — (Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс). 1
3. Лебедев, Д.С. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: в схемах и таблицах / Д.С. Лебедев. - М.: Проспект, 2016.
4. Янченко С.Г., Хабарова А.А. Эволюция мировой валютной системы и современные валютные проблемы // Аллея науки. – 2017. – Т.4. – №10. – С.460-463
5. Уайт У.Р. Системный сбой // Финансы и развитие. – 2015. – Вып.52. – №1. С.44
6. С.М.Бычкова, Е.Ю.Итыгилова; под ред. Я.В. Соколова. – М.: Магистр, 2009. – 463с.
5. Файзиев Ш.Н., Каримов А.А. Аудит. Учебное пособие. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2013. -С. 157-158.

THE OUTLOOK OF FINANCIAL REPORTING STANDARDS IN UZBEKISTAN'S DIGITAL DEVELOPMENT

Karimboev Dilshod Davronbek o`g`li,
Assistant Teacher at Ma’mun University,
dilshod.karimboev@icloud.com

Annotation. This article explores the integration of International Financial Reporting Standards (IFRS) within Uzbekistan’s digital economy. It highlights the importance of IFRS in attracting foreign investment, improving corporate governance, and ensuring economic integration. The paper examines the challenges of implementing IFRS, such as a lack of expertise, technological infrastructure, and the high cost for SMEs. It also discusses how the digital economy, through automation, real-time reporting, and blockchain, presents opportunities for simplifying IFRS adoption. Finally, it outlines the critical role of government support in facilitating this transition.

Keywords: International Financial Reporting Standards (IFRS), digital economy, Uzbekistan, financial transparency, economic integration, automation, blockchain, corporate governance.

Аннотация. В этой статье рассматривается интеграция Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в цифровую экономику Узбекистана. В ней подчеркивается важность МСФО для привлечения

иностранных инвестиций, улучшения корпоративного управления и обеспечения экономической интеграции. В статье рассматриваются проблемы внедрения МСФО, такие как отсутствие опыта, технологической инфраструктуры и высокая стоимость для МСП. В ней также обсуждается, как цифровая экономика посредством автоматизации, отчетности в реальном времени и блокчейна предоставляет возможности для упрощения принятия МСФО. Наконец, в ней описывается важнейшая роль государственной поддержки в содействии этому переходу.

Ключевые слова: Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), цифровая экономика, Узбекистан, финансовая прозрачность, экономическая интеграция, автоматизация, блокчейн, корпоративное управление.

Annotatsiya. Ushbu maqola Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlarini (IFRS) O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini o‘rganadi. Unda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va iqtisodiy integratsiyani ta’minlashda IFRS muhimligi ta’kidlangan. Maqolada IFRSni joriy etishdagi muammolar, masalan, tajriba yetishmasligi, texnologik infratuzilma ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, u avtomatlashtirish, real vaqt rejimida hisobot berish va blokcheyn orqali raqamli iqtisodiyot IFRSni qabul qilishni soddalashtirish imkoniyatlarini qanday taqdim etishini muhokama qiladi. Nihoyat, u ushbu o'tishni osonlashtirishda davlat yordamining muhim rolini belgilaydi.

Kalit so‘zlar: Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), raqamli iqtisodiyot, O‘zbekiston, moliyaviy shaffoflik, iqtisodiy integratsiya, avtomatlashtirish, blokcheyn, korporativ boshqaruv.

Uzbekistan’s economy is undergoing a profound transformation, driven by reforms aimed at integrating the country into the global economy. Central to this modernization effort is the adoption of international financial standards, particularly the International Financial Reporting Standards (IFRS). These standards are crucial for enhancing transparency, improving investor confidence, and aligning with global economic practices. Simultaneously, Uzbekistan is embracing the digital economy, marked by increasing digitization of business operations and financial processes. However, the introduction of IFRS within this rapidly evolving digital landscape presents unique challenges and opportunities that merit careful examination.

The transition to IFRS is a significant part of Uzbekistan’s broader economic reforms initiated since 2017. These reforms aim to liberalize the economy, attract foreign investment, and improve the business climate. The adoption of IFRS is essential for ensuring that Uzbek financial statements are comparable on an international level, which is vital for foreign investors seeking ransparency and reliability in financial reporting.

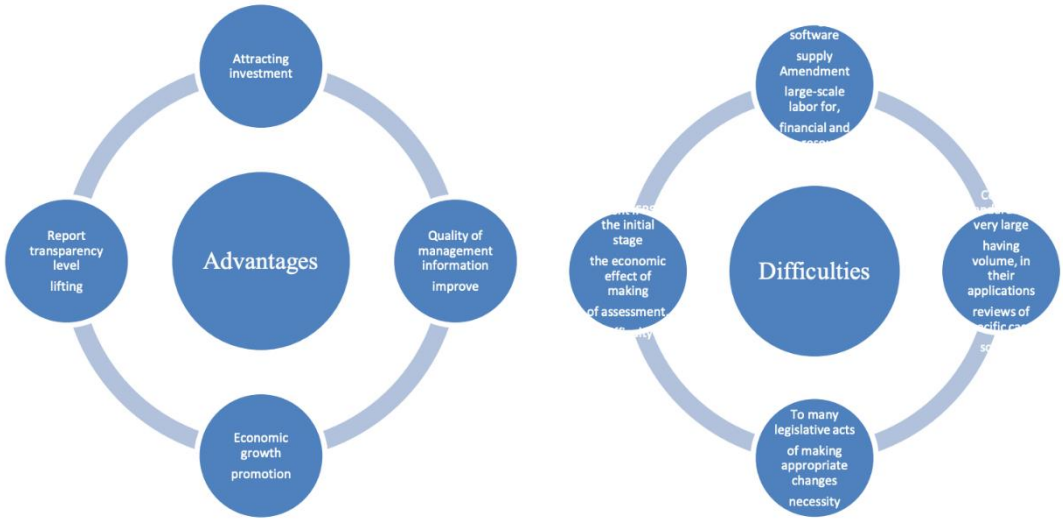

Figure 1. Consequences of the introduction of International Financial Reporting Standards into the accounting practice of the Republic of Uzbekistan (Prospects for the Transition to International Tax Accounting Standards in Uzbekistan", S.Rustamov)

IFRS offers several benefits for Uzbekistan, including:

- Increased Foreign Investment: IFRS adoption can attract international investors by providing them with familiar and reliable financial reporting practices.
- Economic Integration: Aligning with international accounting standards is a key step toward Uzbekistan's integration into the global financial system.
- Improved Corporate Governance: By adopting global standards, companies in Uzbekistan can improve internal controls and governance mechanisms, contributing to more efficient financial management.

As Uzbekistan transitions toward a digital economy, technology is increasingly reshaping the way businesses operate, including financial accounting processes. This shift requires not only technical upgrades but also an alignment of regulatory frameworks, including accounting standards, to ensure that financial data is accurately captured and reported in a digital environment. Key aspects of the digital economy are having a significant impact on financial accounting. One of the most notable developments is the automation of accounting processes. As digital tools continue to evolve, tasks such as bookkeeping, auditing, and financial reporting are increasingly becoming automated. This shift improves efficiency but also requires accountants to develop new technological skills to stay relevant in their roles. Additionally, the digital economy facilitates real-time data collection and financial reporting, which demands the timely and accurate application of International Financial Reporting Standards (IFRS). This development creates the need for dynamic accounting systems capable of adapting to real-time financial management. Another transformative aspect is the rise of blockchain technology in financial management. Blockchain's ability to enhance transparency, reduce fraud, and ensure accurate record-keeping holds significant potential for reshaping how

IFRS is applied in practice. Despite the potential benefits, the introduction of IFRS in Uzbekistan's digital economy faces several challenges.

One major obstacle is the limited expertise and training among local professionals, as many accountants, auditors, and regulators lack sufficient knowledge of IFRS (Uz MoF, "Reform Programs and Financial Modernization"). To address this, comprehensive training programs and capacity-building initiatives are necessary to equip these professionals with the skills needed to implement and apply international standards effectively. Another challenge lies in the country's technological infrastructure. While the digital economy is progressing, the infrastructure required for the full implementation of IFRS remains underdeveloped. This includes the need for advanced financial software, improved data management systems, and stronger cybersecurity protocols to support the transition. In addition, aligning national accounting regulations with international standards presents a significant hurdle. The introduction of IFRS demands a complex process of legal and institutional reforms, which must keep pace with the rapidly evolving digital landscape (IFRS Foundation). Finally, the cost of implementing IFRS, especially for small and medium-sized enterprises (SMEs), is a concern. The transition involves expenses related to software upgrades, personnel training, and hiring specialized staff. To ensure SMEs are not disadvantaged, government support may be necessary to alleviate these financial burdens.

Although challenges exist, the digital economy offers significant opportunities to simplify the adoption of IFRS. One such opportunity is the use of digital tools for training and education. The digital era enables innovative approaches to learning, such as online courses and digital certifications in IFRS, which can help quickly build the necessary expertise for successful implementation. Additionally, cloud-based financial reporting systems present another advantage. Cloud technology allows for the smooth application of IFRS by offering scalable and secure platforms for financial reporting. This reduces the need for substantial investments in on-premises systems and helps businesses stay updated with the latest changes in IFRS.-Government Support and Reforms: Uzbekistan's government has shown a commitment to reform and modernization, offering a supportive policy environment for IFRS adoption. Continued efforts to enhance the digital infrastructure and regulatory framework will further ease this transition (John C. Hull, "Risk Management and Financial Institutions").

The introduction of international financial accounting standards in Uzbekistan, particularly within the context of the digital economy, is both a necessary and complex endeavor. While significant challenges, such as a lack of expertise and the need for technological advancements, pose obstacles, the opportunities for improving transparency, attracting investment, and modernizing the financial sector are considerable. For Uzbekistan to successfully implement IFRS in its evolving digital economy, it will need to prioritize capacity-building initiatives, upgrade technological infrastructure, and ensure regulatory alignment with international best practices. With these efforts, Uzbekistan can pave the way

for a more integrated and dynamic financial sector, poised to thrive in the global market.

Literature references

1. “Prospects for the Transition to International Tax Accounting Standards in Uzbekistan”, Sohib Rustamov, https://economics.academicjournal.io/index.php/economics;
2. Uzbekistan Ministry of Finance, “Reform Programs and Financial Modernization” (2023);
3. IFRS Foundation, “International Financial Reporting Standards” (2023);
4. John C. Hull, “Risk Management and Financial Institutions”, 4th ed., Wiley, 2018.

ЎЗБЕКИСТОНДА КОРХОНАЛАРГА МОЛ-МУЛК СОЛИҒИНИ ТАЪСИРИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Бабахонов Жаъфар Мухиддинович, PhD
Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти
jafar_babakhonov@hotmail.com

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда корхоналар молиявий хўжалик фаолиятига мол-мулк солиғи таъсирини ўрганиш, мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш ҳамда мол-мулк солиғи қўллашда истиқболли йўлларни ишлаб чиқишдан иборат.

Калит сўзлар: молиявий хўжалик фаолият, мол-мулк солиғи, солиқ базаси, кўчмас мулк, мулк ҳуқуқи, бозор қиймати

Абстракт. В статье изучено влияние налога на имущество на финансовую деятельность предприятий Узбекистана, а также проанализированы существующие проблемы и разработаны перспективные способы применения налога на имущество.

Ключевые слова: финансово-экономическая деятельность, налог на имущество, налоговая база, недвижимость, имущественные права, рыночная стоимость.

Abstract. The article aims to study the impact of property tax on the financial activities of enterprises in Uzbekistan, to analyze existing problems and to develop promising ways of applying property tax.

Keywords: financial economic activity, property tax, tax base, real estate, property rights, market value

Корхоналар фаолияти турига боғлиқ ҳолда солиқ турлари бўйича мажбуриятлар вужудга келади. Корхона барқарор молиявий хўжалик фаолиятини амалга ошириш ўз навбатида мажбуриятларини самарали тақсимлаш ва уларни адо этиш билан чамбарчас боғлиқдир. Кўпгина узоқ муддатли фаолият юритадиган корхоналар фаолиятини ривожлантириш ва кенгайтириш асосида узоқ муддатли активлар шакллантиради. Хусусан,

корхоналарнинг узоқ муддатли активлари ичида кўчмас мулк муҳим ўринни эгаллайди, яъни маъмурий мақсадлар, ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш фаолиятини амалга ошириш мақсадига мўлжалланиши мумкин. Амалдаги Солиқ кодексининг 411-моддасига мувофиқ юридик шахслар мол-мулкига солинадиган солиқ солиш объекти бўлиб кўчмас мулк объектлари ҳисобланади. Республикамизда сўнгги йилларда мол-мулк солиғини халқаро даражада солиққа тортиш тартибларига мослаштириш бўйича кенг ислоҳотлар амалга оширилди. Юридик шахслар учун 2022 йилдан бошлаб ҳудудлар бўйича табақалаштирилган солиқ базасини ҳисоблаш тартибини амалда белгиланиши орқали кўчмас мулк объектларининг бозор қийматлари солиқ базаси сифатида шакллантиришнинг биринчи босқич жараёнларини бошлаб берди. Ҳозирги кунда қадар мол-мулк солиғи базаси аниқлаш ва унинг солиқ юкининг таъсири бўйича етарлича муаммолар мавжудлиги, шунингдек бу йўналишда тадқикотлар олиб бориш заруриятини туғдирмоқда.

Мол-мулк солиғи бўйича хориж тажрибаси ва олимларининг бу йўналишдаги тадқиқотларини таҳлил қиламиз.

Европа Иттифоқи солиқ тизими тадқиқотларига асосан, мол-мулк солиғи кўчмас мулк объекти жойлашган юрисдикциянинг бошқарув органи томонидан ундирилади. Бир нечта юрисдикциялар бир хил мулкка солиқ солишлари мумкин. Кўчмас мулк ер ва ободонлаштиришнинг комбинациясини англатади. Мол-мулк солиғи тизимига кўра, ҳукумат ҳар бир мулкнинг пул қийматини баҳолашни талаб қилади ва амалга оширади, солиқ эса шу қийматга мутаносиб равишда ҳисобланади. Қўлланиладиган мулк солиғи шакллари мамлакатлар ва юрисдикцияларда фарқ қилади. Кўчмас мулк кўпинча унинг таснифи асосида солиққа тортилади. Таснифлаш - ўхшаш фойдаланишга асосланган хусусиятларни гуруҳлаш. Турли тоифадаги кўчмас мулк объектлари турли ставкаларда солиққа тортилади. Турар-жой, тижорат, саноат ва бўш кўчмас мулкнинг турли синфларига мисол бўла олади. Масалан, Исроилда бўш квартиралар учун мулк солиғи ставкалари эгаллаб олинган квартираларга нисбатан икки баравар кўп (T. Wołowiec, 2018). Хитой мулк солиқ тизими ҳам 1949 йилдан 1973 йилларга қадар кўпгина ислоҳотлар амалга оширилган ва улар етарлича самарали натижа бермайди. 1986 йил сентябрь ойида Давлат кенгаши барча шаҳар мулкларига таъсир қилувчи янги кўчмас мулк солиғи қонунини эълон қилди. Ушбу янги қонунга кўра, кўчмас мулк солиғи мулкдорлардан ундирилиши керак, шунинг учун кўчмас мулк солиғининг аксарият қисми уй хўжаликлари эмас, балки корхоналар томонидан тўланади (Shunfeng Song, G. Chu, Rongqing Cao, 1999).

Корхоналар фаолиятини қўллаб-қувватлаш мақсадларда мол-мулк солиғи тизимини тубдан ўзгартириш – мол-мулк солиғи вилоят ва маҳаллий бюджетларнинг муҳим даромад манбаига айланиши, уларни ундириш тамойиллари мулкдан самарали фойдаланишни рағбатлантириш кўзда тутади. Кўчмас мулкни бозор қийматидан келиб чиқиб солиққа тортиш тизими бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатларида амал қилади. Бу фискал,

рағбатлантирувчи ва ижтимоий чора сифатида ўзини яхши исботлади (Паньшина, Е.В., 2004).

Мамлакатимизда солиқ тизимида қўлланилаётган мол-мулк солиғи жаҳон солиқ тизимидаги кўчмас мулк солиғидан ўзига хос хусусиятларига кўра фарқлансада, солиқ қонунчилигидаги сўнгги ўзгаришлар унинг кўчмас мулкларни солиққа тортиш тизимига яқинлаштирди. Лекин солиқ базасини аниқлашга доир меъёрлар юридик ва жисмоний шахслар молмулкларини бозор баҳосида солиққа тортиш имкониятини бермайди (Сафаров Ғ. А. 2022).

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқнинг маҳаллий бюджет даромадлари таркибидаги улуши АҚШда 9,2 фоиз, Буюк Британияда 8,4 фоиз, Канадада 8,3 фоиз, Японияда 8,0 фоиз, Францияда 4,2 фоизни ташкил этган. Ривожланган мамлакатларда мол-мулк солиғини ҳар хил кўринишларда ва солиқ солиш базалари шаклланиши турличалиги билан ўзига хос хусусиятларга эга. Хусусан, Буюк Британияда кўчмас мулкларга нисбатан солиқлар уларнинг давлат томонидан бозор қийматларини аниқлаш методикаларга асосланади(бозор ижара ставкалари ҳам ҳисобга олиниши мумкин). АҚШ да мол-мулк солиғининг ўзига хос томонларидан бири солиқ базаси сифатида солиқ объектнинг вақт ўтиши билан бухгалтерияда бозор қийматини ўзгармаслиги ҳисобланади, яъни кўчмас мулк қийматини андексациялаб бориш талаб этилмайди. Мамлакатимиз бюджетида ҳам мулк солиғи маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришда катта салмоққа эга ҳисобланади. Сўнгги 2022 йилдан юридик шахслар мулк солиғи базасини аниқлаш бўйича тартиблар ва 2024 йилдан жисмоний шахсларга тегишли нотурар кўчмас мулк солиқ базасини юридик шахслар мулк солиғи билан бир хил тартибда амалга оширилиши бутун мамлакатмиз миқёсида бу йўналишда баъзи муаммоларни мавжудлигини кўрсатиб берди:

- кўчмас мулк объектларининг фойдаланиш ва ўзига хос хусусиятларига кўра таснифлаш зарурияти мавжудлиги. Биринчи навбатда кўчмас мулк тушунчаси чуқур ўрганишни талаб этади. Ҳозирга қадар кўчмас мулк таърифи ва хусусиятлари бўйича дунё олимларининг кенг кўламли қарашлари мавжуд. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 83-моддасига мувофиқ, кўчмас мулк жумласига ер участкалари, ер ости бойликлари, бинолар, иншоотлар, кўп йиллик дов-дарахтлар ва ер билан узвий боғланган бошқа мол-мулк, яъни белгиланган мақсадига номутаносиб зарар етказмаган ҳолда жойини ўзгартириш мумкин бўлмайдиган объектлар кириши белгиланган. Иқтисодиётнинг ривожлантиришнинг муҳим стратегик ричагларидан ҳисобланувчи ишлаб чиқариш соҳасида кўпгина хўжалик юритувчи субъектлар катта асосий фондларга эга бўлган ҳолда ўз фаолиятларини амалга оширади. Уларнинг активлари улушида кўчмас мулк объектлари салмоқли улушни ташкил этади. Бунда мол-мулк солиғи ва ер солиқлари улуши катта асосий фондга эга хўжалик юритувчи субъектларда солиқ юкини сезиларли ошириши мумкин. Бунда катта асосий фондга эга бўлмаган соҳалардаги хўжалик юритувчи субъектлар билан солиштирганда солиқ юкига нисбатан

адолатлилик тамойилининг амалда қўлланилишига сезиларли салбий таъсир қилиши мумкин.

- кўчмас мулк объектларининг бозор қиймтини аниқлаш бўйича давлат миқёсида ягона замонавий методика ишлаб чиқиш заруриятини мавжудлиги. Солиқ базаси сифатида кўчмас мулк объектининг ҳар бир квадрати бўйича минимал ставкалари ва мулкдорнинг ўзининг ички ҳиссий баҳолаши натижасида объектнинг бозор қийматини пастроқ деб кузатса мустақил баҳолашдан ўтказиш тартиби белгиланган. Минимал ставкаларининг белгиланиши ҳудудларнинг кўчмас мулк бозори кесимида умумий таҳлил ва кузатиш натижалари ҳисобига шакллантирилган ставкалар сифатида кўриш мумкин. Лекин ҳудудларнинг ҳар бир туман(ёки шаҳар) кесимида солиқ объекти жойлашган жойи бўйича бир қанча омиллар унинг бозор қийматини кескин бир-биридан фарқ келтириб чиқаради, хусусан объект жойлашган жой нуфузлилиги, марказга яқинлилик, транспорт имконияти, жисмоний ҳолати каби омиллар объект бозор қийматига асосий таъсир қилувчи омиллардан ҳисобланади. Мустақил баҳолашдан объектнинг бозор қийматини аниқлашда солиққа тортиш базасини аниқлаш бўйича ҳозирга қадар аниқ методика шакллантрилмаганлиги. Кўчмас мулкларни баҳолаш миллий стандартида бозор қиймат ва солиққа тортиш қиймати, яъни бозор қийматидан фарқланувчи қиймат сифатида келтирилган. Бу эса солиқ базасини аниқлашда методик ноаниқликларни бартараф этишни талаб этади.

- Солиқ базалари сифатида бир хил солиқ объектнинг шаклланиши. Кўчмас мулк – ер ва мазкур ердаги яхшилашлардан иборат яхлитликни (қурилиш, ободонлаштириш билан комбинация) англатади. Кўчмас мулк бозор қиймати бу ер ва ундаги мавжуд яхшилашларнинг яхлит қийматини акс эттиради. Солиқ тўловчиларга мол-мулк солиғи базаси мустақил баҳолаш орқали аниқланганда кўчмас мулкнинг тўлиқ бозор қиймати аниқланиши, яъни ер қийматини ҳам ичида шаклланиши ва шунингдек, ер солиғини алоҳида мавжудлиги бир хил объектга иккиёқлама солиққа тортиш амалиёти мавжудлигини билдиради.

Хулоса қилиб айтганда, хорижий мамлакатлар солиқ тизимида мулкка нисбатан битта солиқ турини амалда қўлланилаётгани, мамлакатимизда ҳам мол-мулк ва ер солиғини ягона солиқ тури сифатида шакллантириш йўналишида тадқикотлар амалга оширилмоқда. Ҳозирда қўлланилаётган ер солиғи эса ерга бўлган ҳуқуқнинг бозор қийматига асосланмаганлиги, кўчмас мулкнинг бозор қиймати таркибида ернинг бозор қийматини алоҳида шакллантиришнинг мураккаблиги билан боғлиқдир. Бир кўчмас мулкка нисбатан мол-мулк солиғи ва ер солиғини ягона солиқ турига айлантириш солиққа тортиш тизимини соддалаштиришга асос бўлади. Солиқ базасини аниқлашнинг хорижий моделларидан кенг тадқиқ этган ҳолда малакатимизга мувофиқ моделларни танлаш ва уларни иқтисодий уйғунлаштиришни амалга ошириш зарур.

Адабиётлар

1. T. Wołowiec. Legal and economic aspects of property taxation in the European Union. (IJOLS). 2018. https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.2179
2. Shunfeng Song, G. Chu, Rongqing Cao (1999) Real estate tax in urban China. https://doi.org/10.1111/J.1465-7287.1999.TB00703.X
3. Паньшина, Е. В. Налогообложение имущества юридических и физических лиц: пути развития в условиях рынка. дис. кандидат экономических наук: 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит. 2004.
4. А.Д. Аяцков. Развитие системы налогообложения предприятий промышленности в переходной экономике: дис. кандидат экономических наук: 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит. Саратов. 2000.
5. Сафаров Ғ. А. Мол-мулкларни солиққа тортиш тартибини такомиллаштириш. Scientific Journal of "International Finance & Accounting". Issue 5, October 2022. ISSN: 2181-1016

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA MILLIY HISOBLAR TIZIMINI UYG'UNLASHTIRISHNING USLUBIY JIHATLARI

Matkarimova I.A., PhD, dotsent v.b.
Matkulieva S.I. dotsent v.b.
Ma'mun universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada buxgalteriya hisobi va milliy hisoblar tizimini uyg'unlashtirish imkoniyatlari hamda muvofiqligi bilan bog'liq masalalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy hisoblar tizimi, buxgalteriya hisobi, statistika, uyg'unlik, balans, aktiv, passiv, kredit, debet, tarif, valyuta, fondi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с возможностями и совместимостью гармонизации бухгалтерского учета и системы национальных счетов.

Ключевые слова: система национальных счетов, учет, статистика, гармония, баланс, актив, пассив, кредит, дебет, тариф, валюта, фонд.

Annotation. The article deals with issues related to the possibilities and compatibility of the harmonization of accounting and the system of national accounts.

Keywords: system of national accounts, accounting, statistics, harmony, balance, asset, liability, credit, debit, tariff, currency, fund.

Jahonda xalqaro darajalarda statistik uslubiyatni takomillashtirish, hisoblanayotgan makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning axborotlar bazasini kengaytirish hamda olinayotgan ma'lumotlarni taqqoslash imkoniyatlarini ta'minlash borasida ko'p ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, bir qator xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan 2008 yildagi milliy hisoblar tizimi («МНТ–2008») standarti

Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ga a’zo bo‘lgan mamlakatlar iqtisodiyotini qiyosiy statistik tahlil qilish va baholashda ayniqsa muhim o‘rin tutadi. Shunga ko‘ra, hozirda ko‘plab mamlakatlarda milliy hisoblar tizimi (MHT) uslubiyati asosida makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni statistik hisoblash usullarini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Hozirgi kunda “...statistik amaliyotda ma’lumotlarni yig‘ish, umumlashtirish, tahlil qilishning shakl va usullari xalqaro andozalar hamda zamonaviy talablarga to‘liq javob bermaydi . Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasining kelajakda mamlakatni yanada rivojlantirishga mo‘ljallangan strategik vazifalarida “BMT va Xalqaro valyuta fondining Milliy hisoblar tizimini respublikamizda 2020 yil 1 yanvardan boshlab to‘liq joriy etish” va “...yalpi ichki mahsulotning barqaror yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash” vazifalarining belgilab qo‘yilishi respublikada milliy hisoblar tizimi asosida YaIMni hisoblash usullarini yanada takomillashtirishni hozirgi kunda zudlik bilan hal qilinishi zarur bo‘lgan asosiy muammolardan biriga aylantirdi.

Milliy hisobchilik deyilganda mamlakat miqyosida bo‘layotgan ijtimoiy, iqtisodiy jarayonlarni ifodalovchi ko‘rsatkichlar tizimi, bu ko‘rsatkichlarni hisoblash uslubiyati va usullari tushuniladi. Milliy hisobchilikning asosiy usuli balans usulidir deb ta’kidlaydi. Bu tizimda qabul qilingan hisoblash usuli va uslubiyatlari, tasniflar va tushunchalar, boshqa hisobot (buxgalteriya, moliya, bank hisobotlari va boshqalar) statistika tizimlari bilan uyg‘unlashib tuziladi (G‘oyibnazarov B. K., Axmedjanov K.B., 2019).

Iqtisodchi olim B.K. G‘oyibnazarov “Milliy hisoblar tizimi (MHT) deganda mamlakat bo‘yicha yaratilayotgan mahsulot va daromadlarni hisoblash uslubiyati bo‘lib, ularning hosil bo‘lishi, tuzilishi, taqsimlanishi hamda foydalanish jarayonlarini ifodalaydigan jamlama iqtisodiy ko‘rsatkichlar tizimi hisoblanadi. Bu tizim respublika ijtimoiy-iqtisodiy hayotining barcha jabhalarini o‘rganish, tahlil qilish va istiqboldagi vazifalarni belgilashga xizmat qiladi” (G‘oyibnazarov B.K., 2006) deb hisoblaydi.

Buxgalteriya hisobi va statistikaning o‘zaro aloqalari borasidagi ilmiy ishlanmalar soni milliy nazariya va amaliyotda juda kam. Statistik hisob bilan bog‘liq turli nazariy muammolar R.Ya.Veysman, A.V.Kvitko, I.G.Maksimov, V.S.Nemchinov, S.G.Strumilin, I.B. Shnayderman va boshqalarning ilmiy ishlarida ko‘rib chiqilgan (Гнездилова М.В., 2004). Ta’kidlash joizki, o‘ziga xos bir nazariy merosni ifodalagan holda ular MHT tashkil etish sharoitlarida hisobga yo‘naltirilmagan. Milliy hisoblarning metodologik va nazariy asoslari asosan kapitalistik mamlakatlar hisob tizimlarini tadqiq etish bilan bog‘liq bo‘lib, A.L.Vaynshteyn, B.L.Isaev, B.T.Ryabushkin, T.V.Ryabushkin, V.M.Simcheraning asarlarida bayon qilingan. Xorijiy mamlakatlarda makrohisobga yondashuvlar negizida yotadigan iqtisodiy konsepsiyalar I.F.Valiskiy, E.Pizani, Ye.Terebuxa tomonidan ko‘rib chiqilgan va polyak iqtisodchi-olim P.Studenskiy tomonidan umumlashtirilgan. Makrostatistik hisob sohasida chet ellik klassiklar X.Bartels, D.Derksen, Ed. Van Kliff, J.

Marshal, Dj.Mid, V.Leontev, P. Stu-denskiy va boshqalarning asarlari bugungi kunda ham milliy hisoblar tizimini tadqiq etishning nazariy va amaliy asoslarini tashkil qiladi (Пушкина М.В., 2006).

Mamlakatimizda MHT va uning buxgalteriya hisobi bilan o‘zaro aloqalari haqida tahliliy nashrlar o‘tgan asrning 90-yillari boshidan boshlab, mamlakat iqtisodiyotiga MHT joriy qilinishi sababli paydo bo‘la boshlagan. Bu borada R.Alimov, B.G‘oyibnazarov, B.Maxmudov, A.Nabixo‘jaev va boshqalarning asarlarini yodga olib o‘tish mumkin (G‘oyibnazarov B.K., 2005).

O‘zbekistonda buxgalteriya va statistika o‘rtasidagi munosabatlar o‘tgan asr boshidan, davlat boshqaruvi va ishlab chiqarish kuchlarinining rivojlanish darajasi mamlakat miqyosida axborotni umumlashtirish zaruratini yuzga keltirgan paytdan boshlab ilmiy munozaralar predmeti bo‘lib kelgan va hozirda ham shunday hisoblanadi. Turli nuqtai nazarlar bildirilgan, chunonchi: umumiy hisobning muqarrar paydo bo‘lishi haqida ham (B.G‘oyibnazarov, R.Alimov. Q.Mambetjonov), bu hisob tizimlarining jiddiy farq qilishi haqida ham (B.Maxmudov, A.Qaraboev, N. Raxmonova) yoki buxgalteriya hisobi va statistikaning muvofiqlashtirilgan hisob tizimlari sifatida mustaqilligi saqlanib qolishi haqida (N.Soatov, X.Nabiev). Xo‘jalik yuritishning bozor shakllari bu bahs-munozaralarni yanada dolzarb qilib qo‘ydi. Biz tomondan hozirgi kunda O‘zbekiston buxgalteriya hisobi va statistika tizimlari o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilingan bo‘lib, shu asosda quyidagi natijalar olindi.

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan Jumladan, B.Mahmudov, Nabiev X, A.Nabixodjaev, A.Qorabaev, B.G‘oyibnazarov, N.Rashitovalarning ishlarida buxgalteriya hisobi va milliy hisoblar tizimini uyg‘unlashtirish muayyan darajada o‘rganilgan va ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar davom etmoqda.

Tadqiqotining maqsadi bo‘lib, MHT va buxgalteriya hisobi milliy tizimlarini uyg‘unlashtirishga bo‘lgan uslubiy yondashuvlarni asoslab berish va ishlab chiqish hisoblanadi.

Tadqiqotning metodologik asosi bo‘lib buxgalteriya hisobi va MHT sohasidagi mahalliy olimlar va mutaxassislarning asarlari, buxgalteriya hisobi va statistikani isloh qilish, buxgalteriya hisobi yuritish va buxgalteriya (moliya) hisoboti yuritish, soliqqa tortish masalalari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining normativ hujjatlari, moliyaviy hisobot xalqaro standartlari (MHXT), ingliz tilidagi variantda System of national accounts 2008 (SNA-2008, 2008-yilgi milliy hisoblar tizimi) xalqaro metodologiya standarti, MHT asosiy schetlarini tuzish bo‘yicha MDH Statistika qo‘mitasining tavsiyalari, statistika bo‘yicha metodologik nizom va qoidalar, MHT bo‘yicha BMT ekspertlar ishchi guruhining materiallari xizmat qilgan.Tadqiqotda shuningdek, mahalliy va xorijiy matbuot materiallari, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi va boshqa idoralarning rasmiy saytlaridan olingan axborotlardan foydalanilgan.

O‘zbekistonda buxgalteriya hisobi va statistika qonun darajasida rasmiy hisob tizimlari sifatida tan olingan bo‘lib, bu ularni tartibga solishning normativ xarakterini asoslab beradi.

Metodologik birlik tamoyillariga asoslangan integratsiyalangan axborot resursi yaratish sifatida buxgalteriya hisobi va statistikani isloh qilish yo‘lini belgilab beradigan normativ hujjatlarni tahlil qilish qonun chiqaruvchi hisobga oid axborotlarning o‘zaro bog‘langan bo‘lishi uchun normativ shart-sharoitlarni ko‘rsatishi haqida xulosa chiqarishga imkon beradi. Shunday qilib, O‘zbekistonda buxgalteriya hisobotlaridan keng doiradagi foydalanuvchilar foydalanishini ko‘zda tutadigan buxgalteriya hisobini tashkil qilishga kontinental yondashuv amalga oshirilgan.

Buxgalteriya hisobi va statistika o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning normativ shart-sharoitlari qanchalik amalga oshirilishi mumkin ekanligini aniqlash uchun ushbu hisob tizimlarining konseptual asoslarini qiyosiy tahlil qilish zarur.

Buxgalteriya hisobi va MHT konseptual asoslarini taqqoslash yakunlari bo‘yicha muallifning aniqlashicha, buxgalteriya hisobi va MHT – o‘zaro bog‘langan bo‘lishi mumkin bo‘lgan hisob tizimlari, chunki:

- buxgalteriya hisobi va MHTning maqsadlari va vazifalari bir-biriga zid kelmaydi;

- hisob tizimlarining vositalari aniq belgilangan va ifodalangan, o‘rganish uchun ochiq;

- buxgalteriya hisobi va MHT ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liq bo‘lib, o‘zgarishlar ehtimoliga yo‘l qo‘yadi.

Muallifning fikriga ko‘ra, buxgalteriya hisobi va MHT o‘rtasidagi mavjud konseptual tafovutlar (jumladan, «schetlar», «ikkiyoqlama yozuv» tushunchalarini talqin qilish borasida) bu tizimlarning bir-biriga qo‘shilib ketishini inkor qiladi hamda MHT va buxgalteriya hisobini mustaqil hisob tizimlari sifatida yaqinlashtirish yo‘llarini izlashga majbur qiladi.

Buxgalteriya hisobi va milliy hisoblar tizimlarining konseptual asoslarini qiyosiy tahlil qilish muallifga buxgalteriya hisobi qo‘yiladigan talablar va taxminlar tufayli tizimli shakllantirilgan, foydalanuvchilar nuqtai nazaridan bir xil uzoqlikda joylashgan ma’lumotlar to‘plamini ifodalaydi, bu esa uni keng doirada (jumladan, MHT maqsadlari uchun) qo‘llash mumkin qiladi, shu sababli buxgalteriya hisobi schetlarida tizimli ravishda shakllantiriladigan va buxgalteriya (moliya) hisobotida aks ettiriladigan axborot MHT maqsadlari uchun keng foydalanilishi mumkin degan xulosaga kelish imkonini berdi. Binobarin, hozirgi sharoitlarda buxgalteriya hisobi va MHT o‘rtasidagi munosabatlar shakli sifatida buxgalteriya hisobi va MHTni uyg‘unlashtirish mumkin.

Tadqiqot asosida quyidagi ilmiy xulosalar va takliflar ishlab chiqildi:

1. Buxgalteriya hisobi va MHT o‘rtasidagi mavjud konseptual tafovutlar (jumladan, «schetlar», «ikkiyoqlama yozuv» tushunchalarini talqin qilish borasida) bu tizimlarning bir-biriga qo‘shilib ketishini inkor qiladi hamda MHT va

buxgalteriya hisobini mustaqil hisob tizimlari sifatida yaqinlashtirish yo‘llarini izlashga majbur qiladi

2. Buxgalteriya hisobi - korxona miqyosida (mikro darajada) bo‘lgan iqtisodiy jarayonlarni ifoda etsa, MHT - mamlakat miqyosida (makro darajada) bo‘lgan iqtisodiy jarayonlarni ifoda etadi
3. MHT mamlakat miqyosidagi hisoblar majmuasidan iborat bo‘lsa, buxgalteriya hisoblari korxona miqyosidagi, ya’ni korxonani boshqarish uchun mo‘ljallab tuzilgan hisoblar majmuidan iborat.
4. Buxgalteriya hisoboti MHT uchun asosiy axborot bazasi bo‘lib xizmat qiladi. Lekin, bu axborotlar MHT uchun yetarli emas.
5. MHTda daromad har qanday tushumlardan iborat emas.
6. Buxgalteriya ko‘rsatkichlari MHT ko‘rsatkichlarini hisoblash uchun yetarli emas;
7. Buxgalteriya va MHT ko‘rsatkichlarini hisoblash usullari o‘rtasida uslubiy tafovutlar mavjud

Yuqorida qayd etilgan asosiy ilmiy xulosalar va takliflar bo‘yicha tizimli ishlarni yo‘lga qo‘yish, mavjud muammolarni bartaraf etish, qo‘yilgan vazifalarni to‘liq bajarish natijasida MHT ko‘rsatkichlarining sifati yaxshilanishi va shaffofligi oshishiga erishiladi. Bu esa, o‘z navbatida, mamlakatimiz milliy iqtisodiyotini yanada kengroq tavsiflash, makroiqtisodiy hisobning xalqaro standartlariga o‘tish orqali statistik ko‘rsatkichlarning xalqaro taqqoslash darajasini oshirish, makroiqtisodiy tahlil imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyoti to‘g‘risidagi ko‘rsatkichlarning xorijiy investorlar uchun tushunarli bo‘lishi, mamlakatimiz investitsiyaviy muhitini va xalqaro reytinglardagi o‘rnini yaxshilash kabi ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Система натциональных счетов, 2008г., Европейская комиссия, ООН, МВФ, ОЭСР, ВБ, Нью Йорк, 2012.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3165-son 2017 yil 31 iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. www.lex.uz
3. Система национальных счетов 2008. ИСБН 978-92-1-461028-1, Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация Объединенных Наций и Всемирный банк, Нью-Йорк, 2012 год.
4. “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”. https://lex.uz/docs/4168749
5. G‘oyibnazarov B. K, Axmedjanov K.B.Yalpi ichki mahsulotni xarajatlar usulida hisoblashni takomillashtirish. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2019 yil. 9 bet
6. G‘oyibnazarov B.K.O‘zbekiston Respublikasida milliy hisoblar tizimini ishlab chiqishning ilmiy-metodologik asoslari (statistik aspekt). i.f.d. darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati.- T.:TDIU, 2006.– 32 bet.

7. Гнездилова М.В. Гармонизация бухгалтерского учета и системы национальных счетов. Материалы XXXII Международной научно-практической конференции «Татуровские чтения»: экономический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова: Сборник статей / Под ред. А.Д. Шеремета. – М.: МАКС Пресс, 2004. – 0,15 п.л.
8. Пушкина М.В. Гармонизация бухгалтерского учета и статистики // Журнал «Аудит и финансовый анализ», № 4. – 2006. – 2,6 п.л.
9. G‘oyibnazarov B.K. Milliy hisoblar tizimi. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent, “Adabiyot jamg‘armasi”, 2005.-106 b.

AYLANMADAN OLINADIGAN SOLIQNING SOLIQ TIZIMIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Yakubov San’atbek Ravshanbekovich
Niyazmetov Daniyor Rejabbaevich

Ma’mun universiteti o‘qituvchilari

Annotatsiya. Har bir mamlakatda joriy etilgan soliq tizimi va uning hududida amal qiladigan har bir soliq turi, ushbu mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida juda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda Respublikamiz hududida raqobatbardosh tadbirkorlik muhitini, hamda, ularning daromadlarini oshirish maqsadida qonunchilik bilan bir nechta soliq turlariga, jumladan, aylanmadan olinadigan soliq turini hisoblab chiqarish va to‘lash tartibi bilan bog‘liq bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Ushbu maqolada O‘zbekistonda joriy etilgan aylanmadan olinadigan soliq, ushbu soliq turi bo‘yicha qilingan islohatlar, ushbu soliq turidagi mavjud ayrim kichik muammolar hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha muallifning fikrlari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Soliq, Soliq tizimi, aylanmadan olinadigan soliq, yuridik shaxs, jismoiny shaxs, yakka taribdagi tadbirkor, o‘z-o‘zini band qilgan jismoniy shaxs.

Abstract. The tax system introduced in each country and each type of tax applicable in its territory is very important in the socio-economic development of this country. In recent years, in order to increase the competitive entrepreneurial climate in the territory of the Republic, as well as their income, legislation has been amended and supplemented with regulatory legal acts related to several types of taxes, including the procedure for calculating and paying the type of tax on turnover. This article cites the turnover tax introduced in Uzbekistan, reforms made on this type of tax, some existing minor problems of this type of tax, as well as the author's opinions on their elimination.

Keywords: Tax, tax system, turnover tax, legal entity, individual person, individual entrepreneur, self-employed individual.

Аннотация. Система налогообложения, введенная в каждой стране и каждый вид налогов, действующий на ее территории, приобретает огромное значение в социально-экономическом развитии этой страны. В последние годы в целях повышения конкурентоспособной предпринимательской среды на территории

нашей республики, а также их доходов законодательством внесены изменения и дополнения в ряд видов налогов, в том числе в нормативные правовые акты, касающиеся порядка исчисления и уплаты налога с оборота. В данной статье приводится мнение автора о введенном в Узбекистане налоге на оборот, реформах, проведенных по данному виду налога, о некоторых существующих мелких проблемах данного вида налога, а также об их устранении.

Ключевые слова: Налог, налоговая система, налог с оборота, юридическое лицо, физическое лицо, индивидуальный предприниматель, самозанятое физическое лицо.

So‘nggi yillarda mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida aholimizning daromadlarini oshirish, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning tadbirkorlik faoliyatini yuritishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish maqsadida keng ko‘lamli islohatlar amalga oshirilmoqda.

Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta’minlash bo‘yicha ta’sirchan choralar ko‘rildi(PF-60 sonli farmoni).

Soliqlar barcha davrlarda mamlakatlarning iqtisodiyotini tartibga solishda muhim vosita hisoblanadi. Jumladan mamlakatimizda o‘z mustaqillikgini qo‘lga kiritganidan so‘ng daslabki yillaridanoq ushbu sohadagi islohatlarga alohida e’tibor qaratildi.

1991 yildan boshlab O‘zbekistonda o‘tkazilgan soliq islohotlarini 3 asosiy bosqichga bo‘lish mumkin:

Birinchi bosqich – 1991 - 1994-yillarda soliqqa oid qonun hujjatlarini yaratish;

Ikkinchi bosqich – 1995 - 1999-yillarda soliq tizimini takomillashtirish va korxonalarga nisbatan soliq yukini kamaytirish bo‘yicha Soliq islohotlari;

Uchinchi bosqich - 2000-yildan boshlab hozirgi davrga qadar soliq islohotlari qonunchilikka kiritilayotgan o‘zgarishlar asosida fuqarolar va yuridik shaxslar uchun soliq, yukini yanada kamaytirish, kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish tizimini soddalashtirish, samarali soliq tizimi tamoyillarini yanada to‘liq ro‘yobga chiqarish, jahon andozalariga mos soliq tizimini bosqichma bosqich barpo etishga yo‘naltirilgan.

Mamlakatimizda soliq bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlar O‘zbrekiston Respublikasining soliq kodeksi hamda boshqa qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Amaldagi soliq kodeksi 72-bob 483-moddadan iborat bo‘lib, 2020 yil 1 yanvardan kuchga kiritilgan. Soliq kodeksining 16-moddasiga muvofiq soliq deganda soliq Kodeksda belgilangan, O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjetiga yoki davlat maqsadli jamg‘armasiga to‘lanadigan majburiy beg‘araz to‘lov tushuniladi (Soliq Kodeksi 2019).

Soliq turlari ichida kichik biznes sub’ektlari uchun aylanmadan olinadigan soliq turi joriy etilgan bo‘lib ushbu soliq turi yangi taxrirdagi soliq kodeksi kuchga kirgunga qadar yagona soliq turi sifatida amalda qo‘llanilgan.

Soliq kodeksining 461-moddasiga muvofiq aylanmadan olinadigan soliqni to‘lovchilar deb quyidagilar e’tirof etiladi:

1) soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan jami daromadi bir milliard so‘mdan oshmagan O‘zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari (bundan buyon ushbu bo‘limda yuridik shaxslar deb yuritiladi);

2) soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi yuz million so‘mdan oshgan, lekin bir milliard so‘mgacha bo‘lgan yakka tartibdagi tadbirkorlar.

Mamlakatimiz hududida bugungi kunda quyidagi soliq turlari joriy etilgan:

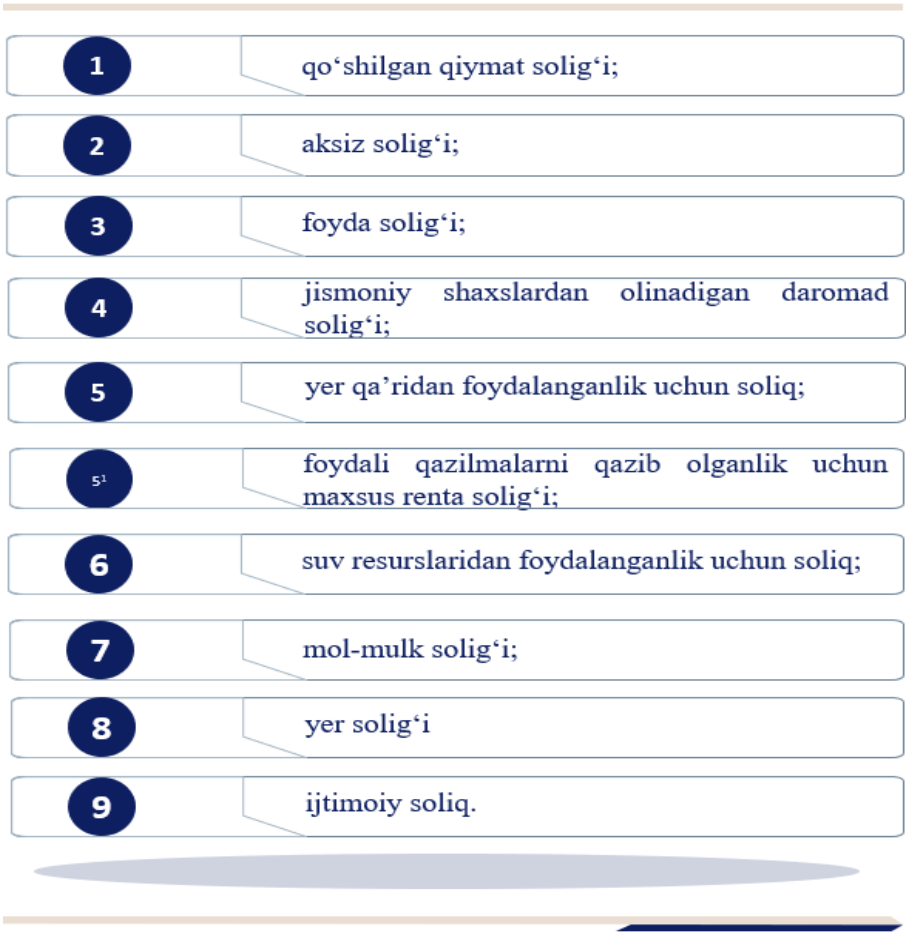

1-rasm. Mamlakatimiz hududida bugungi kunda soliq turlari

Ushbu soliq turi bo‘yicha soliq solish obyekti hamda soliq solish bazalari mos ravishda Soliq Kodeksining 463-464-moddalarida keltirib o‘tilgan bo‘lib, soliq to‘lovchining jami daromadi soliq solish bazasi deb e’tirof etiladi.

Ushbu soliq turi bo‘yicha soliq stavkalri Soliq Kodeksinig 467-moddasida keltirib o‘tilgan unga ko‘ra soliq to‘lovchilarning joylashgan joyi, faoliyat turi hamda yillik jami daromadlariga qarab mamlakatimiz hududida quyidagi soliq stavkalari amal qilmoqda.

1-jadval

Mamlakatimiz hududidagi amaldagi soliq stavkalari

T/r	Soliq to‘lovchilar	Soliq stavkalari, foizlarda
1.	Iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi soliq to‘lovchilar, bundan 2 — 6-bandlarda nazarda tutilganlar mustasno	4
2.	Chakana savdo sohasidagi soliq to‘lovchilar	
2.1.	joylashgan joyiga qarab:	
	aholisi soni yuz ming nafar va undan ko‘p kishidan iborat shaharlarda	4
	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo‘lgan va tog‘li tumanlarda	1
2.2.	joylashgan joyidan qat’i nazar, tamaki mahsulotlarini realizatsiya qilishdan tovar aylanmasi bo‘yicha	4
3.	Quyidagi joylarda joylashgan ulgurji va chakana dorixona tashkilotlari:	
	aholisi soni yuz ming nafar va undan ko‘p kishidan iborat shaharlarda	3
	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo‘lgan va tog‘li tumanlarda	1
4.	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotib oluvchi, saralovchi, saqlovchi va qadoqlovchi tayyorlov tashkilotlari hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar	tovar aylanmasining 4 yoki yalpi daromadning 25
5.	Tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) elektron savdosini amalga oshiruvchi soliq to‘lovchilar (ushbu Kodeks 337-moddasining beshinchi qismida belgilangan qoidalarni inobatga olgan holda)	2
6.	Yagona ishtirokchisi nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamoat birlashmalari, “Nuroniy” jamg‘armasi va “O‘zbekiston Chernobilchilari” assotsiatsiyasi bo‘lgan, umumiy sonida nogironligi bo‘lgan shaxslar, urush va 1941 — 1945-yillardagi mehnat fronti veteranlari 50 foizdan kam bo‘lmagan va nogironligi bo‘lgan shaxslar, urush va 1941 — 1945-yillardagi mehnat fronti veteranlarining mehnatiga haq to‘lash fondi umumiy mehnatga haq to‘lash fondining 50 foizidan kam bo‘lmagan soliq to‘lovchilar	
T/r	**Soliq to‘lovchilar**	**Bir yillik soliq stavkalari (mln so‘mda)**
1.	Jami daromadi besh yuz million so‘mdan oshmagan soliq to‘lovchilar	25
2.	Jami daromadi besh yuz million so‘mdan yuqori bo‘lgan soliq to‘lovchilar	34

Ushbu soliq turlari bo‘yicha tushumlar miqdorini soliq.uz rasmiy web sayti ochiq ma’lumotlariga asosan taxlil qiladigan bo‘lsak 2024 yil 1 sentabr holatiga **1 860.4 mlrd.so‘m**ni yoki jami budjetga undirilgan **118 702.0 mlrd.so‘m**ga nisbatan atigi **1.57 %ni** tashkil qilganligini ko‘rishimiz mumkin(www.soliq.uz).

Ushbu soliq turi bo‘yicha tushumlar miqdorining boshqa soliq turlariga nisbatan kam miqdorda ekanligi ushbu soliq turi bo‘yicha bir nechta muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda jumladan:

- soliq stavkalarining soliq to‘lovchining faoliyat yuritish joylashgan joyi yoki faoliyat turiga qarab tabaqalashtirilganligi (Ushbu orqali soliqqa tortishning adolatlilik prinsipi qoidalariga qisman zidligi;
- soliq to‘lovchilar kamroq soliq to‘lash maqsadida ro‘yxatdan o‘tish jarayonida faoliyat manzilini noto‘g‘ri ko‘rsatishi, buning natijasi soliq organlarining nazorat sohasida qo‘shimcha yuklamalar yuklanilishi;
- qonunchilikda belgilangan tartibda aylanmadan olinadigan soliqdan qo‘shilgan qiymat soliq rejimiga o‘tish bo‘yicha belgilangan chegara summasi (1.0 mlrd.so‘m)ning kamligi. (bunda soliq to‘lovchilar qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi bo‘lmaslik uchun o‘z daromadlarini yashirishi, buning natijasi subyekt faoliyatini to‘xtatib, yangi korxona tashkil etish orqali suniy tarzda soliq to‘lovchilar soni oshishi.)
- huddi shuningdek yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda o‘z-o‘zini band qilgan soliq to‘lovchilarga jami daromadi 100.0 mln.so‘mdan oshgandan so‘ng aylanmadan olinadigan soliq to‘lovchisi sifatida soliqlar to‘lashi. (bunda ushbu turdagi soliq to‘lovchilar aylanmadan olinadigan soliq to‘lovchisi bo‘lmaslik uchun o‘z daromadlarini yashirishi, buning natijasi subyekt faoliyatini to‘xtatishi va soliq to‘lovchilar soni kamayib ketishi).

Yuqoridagi muammolarni, shuningdek, yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda o‘z-o‘zini band qilgan fuqarolar sifatida davlat ro‘yxatidan o‘tgan soliq to‘lochilarning soni kamayib ketishi va yuridik shaxs sifatida ro‘yxatdan o‘tgan, biroq faoliyat ko‘rsatmayotgan soliq to‘lovchilarning soni oshib ketishini oldini olish maqsadida:

- barcha soliq to‘lovchilar uchun bir xil stavkada jami daromadining 3% miqdorida soliq stavkasi joriy etish;
- qonunchilikda belgilangan tartibda aylanmadan olinadigan soliqdan qo‘shilgan qiymat soliq rejimiga o‘tish bo‘yicha belgilangan chegara summasini 1.0 mlrd.so‘mdan 2.0 mlrd.so‘mga oshirish;
- yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda o‘z-o‘zini band qilgan soliq to‘lovchilarga jami daromadi 500.0 mln.so‘mdan oshgandagina aylanmadan olinadigan soliq to‘lovchisi sifatida qaralishini joriy etish;
- soliqni qat’iy belgilangan summada to‘lovchi soliq to‘lovchilar uchun soliq stavkasi chegara summalarini qayta ko‘rib chiqish;
- aylanmadan olinadigan soliq to‘lovi bo‘yicha berilgan soliq imtiyozlarini qayta ko‘rib chiqish, hamda, soliq solish prinsplariga muvofiq bo‘lmaganlarini bekor qilish kabilar taklif qilinadi.

Adabiyotlar

1. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60 sonli farmoni.

2. O’zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi, Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019-y
3. www.soliq.uz O‘zbekiston Respublikasi soliq qo‘mitasining rasmiy web sayti.
4. www.lex.uz sayti.
5. Niyazmetov I. (2008). Analysis of the impact of the tax burden on the financial activities of business entities and budget revenues. Uzbekistan. Candidate work. Abstract
6. Manning K., Birley S., Norburn D. Developing new ventures strategy Entrepreneurship Theory and Practice, 14 (1), pp. 69-76.
7. Savinova, G. A. (2020). Economic analysis and management of small businesses. ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (86), 227-230.

СУҒУРТА ТАШКИЛОТЛАРИДА АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Абдураимова Мафтунахон Ахматовна, PhD, доц.
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
maftunakhon.abduraimova@mail.ru

Аннотация. Мақолада суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини ташкил қилишда суғуртанинг алоҳида хусусияти бўйича жараёнларни ташкил қилиши кераклиги, молиявий ҳисобот моддаларини аудиторлик текширувидан ўтказиш чоғида текширувларни блокларга бўлиш лозимлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: Суғурта ташкилоти, бухгалтерия баланси, молиявий ҳисобот, дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, риск, суғурта маҳсулоти, инвестиция, суғурта тўловлари, тўлов баланси, суғурта захираси.

Аннотация. В статье подчеркивается, что при организации аудиторских проверок в страховых организациях необходимо организовывать процессы с учетом специфики страхования, а при аудите статей финансовой отчетности разбивать проверки на блоки.

Ключевые слова: Страховая организация, баланс, финансовая отчетность, дебиторская и кредиторская задолженность, риск, страховой продукт, инвестиции, страховые выплаты, платежный баланс, страховой резерв.

Abstract. In the article, it is emphasized that when organizing audits in insurance organizations, it is necessary to organize processes according to the special nature of insurance, and to divide the audits into blocks during the audit of financial reporting items.

Keywords: Insurance organization, balance sheet, financial reporting, receivables and payables, risk, insurance product, investment, insurance payments, balance of payments, insurance reserve.

Иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш жараёнида турли мулкчилик шаклидаги корхоналар молиявий-иқтисодий фаолияти бўйича

бухгалтерия ҳисоботларини амалдаги қонунчиликка мувофиқлигини самарали баҳолаш ва умуман ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий жиҳатдан маслаҳат ва консалтинг хизматлари кўрсатиш бўйича турдош хизматлар кўрсатишни кучайтириш учун халқаро аудиторлик стандартлари тамойилларини ва халқаро аудиторлик ташкилотларининг фаолиятини ўрганиш мақсадга мувофиқ (Плешков А.П. и др. 1997).

Аудит бозор иқтисодиёти шароитида ташкилотларнинг ташқи молиявий назорат тизимининг элементи бўлиб биринчи ўринда текширилаётган корхонанинг мулкдорларини (акциядорлар, инвесторлар) манфаатларини химоя қилади, лекин у мустақил, текширилаётган ташкилотнинг мулкдори ёки раҳбариятига бўйсинмаган холда, шартнома асосида амалга оширилади (Суйц В.П. и др. 2000).

Аудиторлик фаолияти деганда аудиторлик ташкилотларининг аудиторлик текширувларини ўтказиш, яъни корхонанинг молиявий ҳисоботлари унинг молиявий ҳолати ва фаолият натижаларини қай даражада ҳаққоний акс эттирилганлиги тўғрисида хулоса беришдан иборатдир. Аудиторлар дастлабки ҳужжатлар, пул маблағлари қолдиқларини текширишлари, корхона товар-моддий захиралар, асосий воситалар ва номоддий активларни инвентрарлаш ҳақиқийлигин аниқлашлари, дебиторлик ва кредиторлик қарзларнинг ҳаққонийлигини текширишлари, ички хўжалик назорат тизими самарадорлилигини аниқлашлари ҳамда бухгалтерия ҳисоби Ўзбекистон Республикаси меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ олиб борилаётганига ишонч ҳосил қилишлари лозим.

Аудиторлик текшируви давомида баланс, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот тўғри тузилганлиги тушунтириш хати маълумотларининг ишончлилиги текширилади. Бунда қуйидагилар аниқланади:

- ҳисоботда барча активлар ва пассивлар акс эттирилганлиги;
- ҳисобот тузишда барча ҳужжатлардан фойдаланилганлиги;
- амалдаги мол-мулкни баҳолаш услуби корхона ҳисоб сиёсатида қабул қилинганда қай даражада фарқ қилишлиги;
- фойда солиғи ва бошқа солиқлар бўйича солиққа тортиладиган база тўғри ҳисобланганлиги (Харитонов С.В. 1995).

Бугунги кунда бухгалтерия ҳисоби, аудит ва солиқ қонунчилиги соҳасида киритилаётган ўзгаришлар, жорий қилинаётган янги ва замонавий ахборот технологиялари, етакчи, ривожланган хорижий давлатларни тажрибасидан фойдаланиш имкониятлари аудиторларнинг тайёргарлигига алоҳида талабларни қўяди. Улар вужудга келган вазиятни тез тушунишлари, амалдаги қонунчиликни яхши билишлари, аудиторлик текширувини самарали усулларини қўллашлари керак. Бунга аудиторлик ташкилотларининг ички ишчи стандартлари ва аудит сифатини мунтазам назорат қилиш усулларини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга татбиқ қилиш орқали эришиш мумкин.

Суғурта ташкилотининг хўжалик–молиявий жараёнларини ва молиявий ҳисобот моддаларини аудиторлик текширувидан ўтказиш чоғида

текширувларни блокларга бўлиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса ўз навбатида ўтказилаётган текширув самарадорлигини ошишига хизмат қилади, чунки шундай йўл тутилганда аудиторларни ҳар бири алоҳида олинган блок аудитини бир пайтнинг ўзида амалга оширади ва натижада аудиторлик ишини ўтказиш вақти ва баҳоси сезиларли тарзда пасайтирилади.

Хўжалик жараёнларини қайд қилиш учун фойдаланиладиган барча бухгалтерия регистрлари ва Бош китобнинг барча моддалари ҳеч бўлмаганда аудиторлик текширувининг битта блокига киритилиши зарур. Мабодо улар бир неча блокларга тушиб қолсалар, у ҳолда бу блоклар орасидаги ўзаро алоқани кўрсатади. Гуруҳ раҳбари ушбу блоклар орасидаги ўзаро боғланишни яхши англаши ва тадқиқ қилиши лозим ҳамда ҳар бир блокнинг аудиторлар томонидан текширилиш муддатларини белгилаб бериш керак. Масалан, айтайлик келиб тушган суғурта бадалларининг тўлақонли акс эттирилмаслиги (текширувнинг «Фойдалар» блоки), суғурта резервларининг ҳисоб-китобига (текширувнинг «суғурта резервлари блоки»), суғуртачининг фойдасини автомобил йўлларидан фойдаланувчи солиғи учун, уй-жой фонди солиғи учун ва ижтимоий-маданий объектлар учун олинадиган солиқларнинг базаси сифатида тўғри белгиланишига (текширувнинг «Соликлар» блоки), молиявий натижаларни тўғри белгилашга («Молиявий шароитни баҳолаш» ва «Соф фойдани сарфланиши») ҳамда даромад солиғини ҳисоблашга («Соликлар») ўз таъсирини кўрсатади.

Умуман олганда, юқоридаги фикр асосида аудиторлик текширувларини ташкил қилиш натижасида биринчи навбатда самарали бўлиб, ортиқча вақт тежалишига сабаб бўлиши мумкин.

Адабиётлар рўйхати

1. Плешков А.П., Орлова И.В. Очерки зарубежного страхования. Издательский центр “Анкил”, М.: 1997 год стр.-200.
2. Суйц В.П., Ахматбеков А.Н. Дубровина Т.А. Аудит общий, банковский, страховой. Учебник. М.: Инфра-М, 2000 год, 556 стр.
3. Харитонов С.В. Бухгалтерский учёт в страховых организациях. Дубровина Т.А. Основы аудита страховых организаций. М.: РЮИД, 1995 год.
4. Т.М. Баймуротов. Суғурта фаолияти рисклар трансфери.// Монография. –Т.: Иқтисодиёт-молия. 2005 й.

MOLIYAVIY HISOBNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISHNING RAQAMLI IQTISODIYOTGA TA’SIRI: O‘ZBEKISTON MISOLI

Jumaniyazov Nodirbek Odilbek o’g’li
Tashkent State University of Economics, assistant
nodirbek.jumaniyazov@430gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola fintech, elektron tijorat va raqamli xizmatlar kabi tarmoqlarda jadal o‘sishni kuzatgan O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotiga Xalqaro

Moliyaviy Hisobot Standartlarini (IFRS) qabul qilishning ta’sirini o‘rganadi. O‘zbekiston jahon moliyaviy amaliyotiga moslashish yo‘lida ketar ekan, IFRSni joriy etish shaffoflik, hisobdorlikni oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan. Maqolada moliyaviy hisobotlarni yaxshilash, xalqaro bozorlarga kirishni yaxshilash va korporativ boshqaruvni kuchaytirish kabi raqamli biznes uchun IFRS afzalliklari ko'rsatilgan. Shuningdek, u IFRSga o'tish bilan bog'liq muammolarni, jumladan, tajribaning etishmasligi, amalga oshirishning yuqori xarajatlari va tartibga solishning nomuvofiqligini ta'kidlaydi.

Kalit so’zlar: Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), moliyaviy hisob, raqamli iqtisodiyot, shaffoflik, xorijiy investitsiyalar, korporativ boshqaruv, nomoddiy aktivlar, moliyaviy hisobotlar, texnologiya integratsiyasi, daromadlarni tan olish, global bozorlar, moliyaviy shaffoflik, innovatsiyalar, kapital bozorlari, transchegaraviy operatsiyalar, Startaplar, raqamli xizmatlar

Аннотация. В этой статье рассматриваются последствия принятия Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) для цифровой экономики Узбекистана, которая демонстрирует быстрый рост в таких секторах, как финтех, электронная коммерция и цифровые услуги. Поскольку Узбекистан движется к согласованию с глобальной финансовой практикой, внедрение МСФО направлено на повышение прозрачности, подотчетности и привлечение иностранных инвестиций. В статье описываются преимущества МСФО для цифрового бизнеса, такие как улучшенная финансовая отчетность, лучший доступ к международным рынкам и более сильное корпоративное управление. В ней также подчеркиваются проблемы, связанные с переходом на МСФО, включая отсутствие опыта, высокие затраты на внедрение и нормативные несоответствия.

Ключевые слова: Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), Финансовый учет, Цифровая экономика, Прозрачность, Иностранные инвестиции, Корпоративное управление, Нематериальные активы, Финансовая отчетность, Интеграция технологий, Признание доходов, Глобальные рынки, Финансовая прозрачность, Инновации, Рынки капитала, Кросс- приграничные сделки, Стартапы, Цифровые услуги

Annotation. This article explores the effects of adopting International Financial Reporting Standards (IFRS) on Uzbekistan’s digital economy, which has seen rapid growth in sectors like fintech, e-commerce, and digital services. As Uzbekistan moves towards aligning with global financial practices, the implementation of IFRS aims to improve transparency, accountability, and attract foreign investment. The article outlines the benefits of IFRS for digital businesses, such as enhanced financial reporting, better access to international markets, and stronger corporate governance. It also highlights the challenges associated with transitioning to IFRS, including the lack of expertise, high implementation costs, and regulatory inconsistencies.

Keywords: International Financial Reporting Standards (IFRS), Financial accounting, Digital economy, Transparency, Foreign investment, Corporate governance, Intangible assets, Financial reporting, Technology integration, Revenue

recognition, Global markets, Financial transparency, Innovation, Capital markets, Cross-border transactions, Startups, Digital services

In recent years, Uzbekistan has taken significant steps towards modernizing its economy and enhancing transparency in financial reporting. One of the pivotal changes in this process has been the adoption of International Financial Reporting Standards (IFRS), a globally recognized set of accounting standards aimed at standardizing financial reporting across borders. This shift holds particular significance for the digital economy, where innovation, data-driven operations, and technology integration have increasingly become central to business practices.

The introduction of IFRS presents opportunities for innovation, increased access to capital, and greater integration with global supply chains. Despite the difficulties, the alignment of Uzbekistan's financial reporting with international standards is a crucial step towards fostering sustainable growth in the country's digital economy. The article concludes that the success of this transformation will depend on regulatory support and investments in expertise to help digital companies fully comply with IFRS.

The digital economy is a rapidly growing sector in Uzbekistan, with increasing investments in information technology, e-commerce, fintech, and digital services. The government has prioritized the digitalization of industries as part of its national development strategies, including the "Digital Uzbekistan 2030" program, which aims to foster innovation, attract foreign investment, and create new opportunities for economic growth.

A key aspect of this digital transformation is the need for transparency and accountability in financial operations. Companies operating in the digital economy often rely on complex financial structures, multi-currency transactions, and innovative revenue models, making accurate and standardized financial reporting essential.

The adoption of IFRS has brought several advantages to the digital economy in Uzbekistan:

1. **Enhanced Transparency and Accountability**: IFRS requires a higher level of transparency in financial reporting, which is crucial for digital businesses where intangible assets like intellectual property, software, and data are significant components. The clear and consistent reporting of these assets under IFRS boosts investor confidence and enhances the credibility of companies in the digital economy.
2. **Attraction of Foreign Investment**: The digital economy in Uzbekistan is highly dependent on foreign investment, particularly from global tech companies and venture capital firms. Adopting IFRS aligns Uzbekistan's financial reporting with international standards, making it easier for foreign investors to assess the financial health and performance of Uzbek companies. This alignment reduces perceived risk and fosters greater confidence in investing in the country's digital sector.

3. **Improved Access to Global Markets**: Digital businesses in Uzbekistan are increasingly seeking to expand their operations beyond national borders. By adopting IFRS, these companies can more easily comply with the financial regulations of foreign markets, facilitating international partnerships, cross-border transactions, and global market access.
4. **Strengthening Corporate Governance**: The implementation of IFRS also supports better corporate governance practices by enforcing stricter financial controls and disclosures. For digital companies that operate in fast-paced, innovation-driven environments, having strong governance mechanisms ensures long-term sustainability and accountability to stakeholders.

Despite the potential benefits, the transition to IFRS has not been without challenges. Some of the key obstacles include:

1. **Lack of Expertise and Resources**: Uzbekistan's accounting professionals have traditionally followed national accounting standards, and many lack experience with IFRS. This creates a skills gap, particularly for companies in the digital sector that require specialized knowledge in areas like revenue recognition, intangible assets, and cryptocurrency transactions.
2. **High Implementation Costs**: Transitioning to IFRS can be costly, especially for small and medium-sized enterprises (SMEs) in the digital economy. These companies often need to invest in new accounting systems, training for staff, and external consulting services to ensure compliance with international standards. For startups and emerging digital businesses, these costs can be prohibitive.
3. **Regulatory and Legal Barriers**: Uzbekistan's legal and regulatory frameworks have not always kept pace with the rapid evolution of the digital economy. While IFRS adoption is a step forward, inconsistencies between national laws and international standards can create confusion and complicate the implementation process. Clearer guidelines and updated regulations are needed to fully support the adoption of IFRS in the digital sector.

Despite these challenges, the introduction of IFRS presents significant opportunities for growth in Uzbekistan's digital economy:

1. **Access to Capital Markets**: With IFRS-compliant financial statements, digital companies in Uzbekistan can more easily access international capital markets and attract a wider range of investors. This could lead to increased funding for tech startups, fostering innovation and entrepreneurship in the digital economy.
2. **Promotion of Innovation**: By providing more accurate reporting of intangible assets, IFRS helps digital businesses better reflect the value of their intellectual property and technology investments. This can encourage further innovation, as companies are better able to demonstrate their value proposition to investors and partners.
3. **Integration with Global Supply Chains**: Many digital companies in Uzbekistan are involved in global supply chains, whether through software development, e-

commerce, or digital services. IFRS enables these companies to streamline their financial reporting with international partners, enhancing efficiency and collaboration across borders.

The introduction of international standards of financial accounting, particularly IFRS, has had a profound impact on Uzbekistan's digital economy. While the transition has presented challenges, such as the need for skilled professionals and the high costs of implementation, the benefits of enhanced transparency, increased investment, and improved access to global markets far outweigh the difficulties.

As Uzbekistan continues its journey toward digitalization, aligning its financial reporting practices with global standards will be crucial to attracting foreign investment, fostering innovation, and integrating with the global digital economy. The success of this transformation will depend on the government's ability to provide the necessary regulatory support and resources to ensure that companies can fully leverage the advantages of IFRS in their operations

Literature references

1. International Financial Reporting Standards Foundation. (2020). *IFRS Standards Overview*. Retrieved from https://www.ifrs.org.
2. World Bank. (2021). *Uzbekistan Digital Economy Development Report*. Washington, DC: World Bank.
3. Ministry for Development of Information Technologies and Communications of Uzbekistan. (2020). *Digital Uzbekistan 2030 Strategy*. Tashkent: Government of Uzbekistan.
4. PwC Uzbekistan. (2021). *Impact of IFRS Adoption on the Uzbek Economy*. PwC Global Insights.
5. Abdullaeva, S. (2021). *The Impact of Digital Transformation on Financial Reporting in Uzbekistan*. Journal of Emerging Markets, 10(3), 145-158.
6. IMF. (2020). *Digitalization and the Global Economy: Challenges for Uzbekistan*. International Monetary Fund Working Paper Series.
7. KPMG Uzbekistan. (2021). *Implementing IFRS in the Digital Age: Opportunities and Challenges for Uzbekistan's Tech Sector*. KPMG Insights.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MILLIY HISOBLAR STATISTIKASINI XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQ TAKOMILLASHTIRISH

Matkarimova I.A., PhD, dotsent v.b.
Ma'mun universiteti
Ko'palova O.M.
Ma'mun universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Milliy hisoblar tizimi(MHT)ning nazariy-uslubiy asoslari tadqiq etilgan, shuningdek, o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan,

O‘zbekistonda milliy hisobchilikning hozirgi holati tahlil qilingan va uni takomillashtirishga doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: milliy hisoblar tizimi, buxgalteriya hisobi, statistika, MHT-1993, MHT-2008, tarmoq, sektor

Аннотация. В данной статье исследуются теоретико-методологические основы системы национальных счетов (СНС), а также описываются особенности СНС, анализируется текущее состояние национального счетоводства в Узбекистане и разработаны предложения и рекомендации по его совершенствованию.

Ключевые слова: система натциональных счетов, учет, статистика, СНС-1993, СНС-2008, отрасаль, сектор

Annotation. This article explores the theoretical and methodological foundations of the System of National Accounts (SNA), and describes the features of SNA, analyzes the current state of national accounting in Uzbekistan and developed proposals and recommendations for its improvement.

Keywords: system of national accounts, accounting, statistics, SNA-1993, SNA-2008, industry, sector

Kirish. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida milliy hisoblar zamonaviy tizimining xalqaro standartlarini joriy qilish, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar hisob-kitoblarini milliy hisoblar tizimi 2008 tamoyillariga muvofiqlashtirgan holda qiyosiyligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Darhaqiqat, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 yil 3 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4796-sonli qarorida statistika ma’lumotlari sifatini yanada yaxshilash, statistika ko‘rsatkichlarining to‘laqonli ma’lumot bazalarini yaratish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik sohalarda statistikaning zamonaviy usullarini joriy etish, jumladan, xalqaro standartlarga muvofiq metodologik ishlanmalarni o‘rganish va tatbiq etish orqali MHT—2008 ni amaliyotga to‘liq joriy qilish vazifasi yuklatilgan.

Mazkur masalaning naqadar dolzarbligi va uni amalga oshirish zarurligi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasida shunday deyilgan: “O‘tish davrida iqtisodiyot sohasida statistik hisobotlarni to‘g‘ri yuritish va davlatning iqtisodiy salohiyatini aniq baholash juda muhimdir.Shu orqali YaIM ni xolisona baholashga erishish mumkin. Shu maqsadda Birlashgan Millatlar tashkiloti va Xalqaro valyuta fondining milliy hisoblar tizimini respublikamizda 2020 yil 1 yanvardan boshlab to‘liq joriy etishimiz lozim” va “...yalpi ichki mahsulotning barqaror yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash” vazifalarining belgilab qo‘yilishi respublikada milliy hisoblar tizimi asosida YaIMni hisoblash usullarini yanada takomillashtirishni hozirgi kunda zudlik bilan hal qilinishi zarur bo‘lgan asosiy muammolardan biriga aylantirdi. Darhaqiqat, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi o‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi”

PF-60-sonli farmonining 3 bobi- Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash deb nomlanib, 21 va 22 maksidida “Iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni — 1,6 baravar va 2030 yilga borib aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromadni 4 ming AQSh dollaridan oshirish hamda «daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar» qatoriga kirish uchun zamin yaratish, milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish to‘g‘risida ta’kidlab o‘tgan edilar.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Milliy hisoblar tizimining nazariy va uslubiy asoslari, uning asosiy schetlarini ishlab chiqish, statistik axborotlar bazasini takomillashtirish masalalari xorijiy mamlakatlarning yetakchi iqtisodchi olimlari tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, bu sohada J. Keyns, S.Kuznes, R.Stoun, J. Marshall, V.Leontev, K.Klark,G.King, U.Petti va boshqa olimlarning ishlarini ko‘rsatish mumkin.Shuningdek, MDH davlatlari olimlaridan B.I Bashkatov, A.L Vaynshteyn, Yu.N. Ivanov, B.T Ryabushkin, V.N Salin, T.A Xomenko va boshqalar ham milliy hisoblar tizimining rivojlanishiga munosib hissa qo‘shdilar.

Mahalliy milliy hisoblar tizimini iqtisodiyotning turli jabhalarida qo‘llash, asosiy schetlarini tuzish va statistik modellarini ishlab chiqish bo‘yicha O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan iqtisodchi olimlardan A.Abdug‘afarov, R.A. Alimov, B.M Mahmudov, X. Nabiev, T.Shodiev, A.A.Nabixo‘jaev, X.A.Shodiev, N.M.Soatov, Yo.Abdullayev, B.K.G‘oyibnazarov, A.R. Qorabaev, A.H. Ayubjanov, I.Habibullayev, N.Rashidovalarning qo‘shgan hissalarini e’tirof etish lozim. Ular o‘z tadqiqotlarida milliy hisoblar tizimiga aloqador bo‘lgan u yoki bu masalalarni chuqur o‘rganish va tahlil qilish bo‘yicha ilmiy fikrlar bildirishgan.

Tahlil va natijalar. Milliy hisoblar tizimi iqtisodiy faoliyat natijalarini makroiqtisodiy darajada ro‘yxatga olish va tahlil qilish uchun ishlatiladigan o‘zaro bog‘liq hisoblar va bir-birini inkor qilmaydigan ko‘rsatkichlar sifatida tavsiflanadi. MHT asosiy hisoblarni, iste’mol, kapital jamg‘armasi, daromadlar taqsimoti va ulardan foydalanish hisoblarini o‘zida akc ettiradi.

Ilmiy ishda MHT umumiqtisodiyotning holati to‘g‘risida, iqtisodiyot tarmoqlari va sektorlari turli sohalarining rivojlanish darajasi va dinamikasi xususida hamda davlat iqtisodiy siyosatining asosiy vositasi ekanligi ko‘rsatib berilgan. Unda keltirilgan umumiy ko‘rsatkichlar yalpi ichki mahsulot va yalpi milliy daromad ko‘rsatkichlarining xususiyatini, ishlab chiqarish samaradorligini umumlashtiruvchi o‘lchov birligi sifatida, yakuniy iste’mol ko‘rsatkichi esa aholining turmush darajasini ifodalovchi o‘lchov birligi ekanligi ko‘rsatib berilgan.

MHTning o‘ziga xos metodologik xususiyati ma’lumotlarni ikki marta yozishdan iborat. Bu esa, o‘z navbatida,xo‘jalik faoliyatining diqqatini mazkur faoliyatning u yoki bu natijasi hosil qilgan jarayonlarga qaratish uchun imkon beradi (Иванов Ю.Н., Рябушкин Б.Т., 2021).

MHTning buxgalterlik xususiyati (G‘oyibnazarov B.K., 2005) iqtisodiy tizimni hisoblar tizimi yordamida ikkiyoqlama yozuv usulida aks ettirishdan kelib chiqadi. Demak, MHT turdosh nazariy tuzilmalardan farqlanib, iqtisodiy tizimni aniq raqamlarda ifodalashga xizmat qiladi.

“Milliy hisoblar” atamasini ilk bor gollandiyalik iqtisodchi Edvard van Kliff 1946 yilda “De Economist” jurnalida nashr ettirgan “Gollandiyaning milliy hisoblari haqida” (Башкатова Б.И., 2005) maqolasida qo‘llagan edi.

Dastlabki MHTda moddiy ne’matlar va xizmatlarni yaratish, taqsimlash va iste’mol qilishda qatnashuvchilar bajaradigan iqtisodiy funksiyasiga ko‘ra ma’lum yirik guruhlarga ajratilgan. Har bir guruh yoki xo‘jalik birligi MHTda xo‘jalik faoliyatini tahlil qilishga asoslanib, “iqtisodiy agent” deya nomlandi.

Shunday qilib, dastlabki MHT faqat milliy daromad hisoblari tizimidan iborat bo‘lib qoladi. Bu tizimning bosh maqsadi mamlakat iqtisodiy faoliyati miqyosini o‘lchashdan iborat edi. Keyinchalik bu maqsad anchagina kengaytirildi va iqtisodiy hisob-kitoblarning barcha tizimlarini qamrab oluvchi, har tomonlama tashkil qilingan xalq xo‘jaligi statistikasi tomon takomillashtirildi (G‘oyibnazarov B.K., 2005).

MHTga bag‘ishlangan iqtisodiy adabiyotlarni chuqur tahlili shuni ko‘rsatdiki, hozirgi kungacha milliy hisoblarning rivojlanishini 6 ta bosqichga ajratib ko‘rsatish mumkin:

- birinchi bosqich: XVII asrning ikkinchi yarmidan to 1930 yilgacha;
- ikkinchi bosqich: 1930-1945 yy.;
- uchinchi bosqich: 1945-1953 yy.;
- to‘rtinchi bosqich: 1953-1993 yy.;
- beshinchi bosqich: 1993 yil- 2008 yy.;
- oltinchi bosqich: 2008 yildan to hozirgi kungacha.(Matkarimova I.A.,2023)

MHTning nazariy asoslari vujudga kelishi hamda rivojlanishi ko‘p yillik tarixga ega. Uning xalqaro miqyosda tan olingan birinchi standarti “MHT–1953” hisoblanadi. Ushbu qo‘llanma 1968, 1993 va 2008 yillarda yangilanib, takomillashtirildi. “MHT-2008” xalqaro standarti 2009 yilda BMT Statistika komissiyasining 40-sessiyasida qabul qilinib, ushbu qo‘llanmada bir qator muhim iqtisodiy jarayonlarning statistik ko‘rsatkichlarda ifodalash uslubiyati takomillashtirilgan.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlarning aksariyati milliy hisoblar ko‘rsatkichlarini BMT va Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ)ning “MHT-2008” xalqaro standarti qoidalariga moslashtirmoqda. XVJ ma’lumotlariga ko‘ra, unga a’zo bo‘lgan 193 mamlakatdan bittasi “MHT–1968”, 56 tasi “MHT–1993”, 136 tasi “MHT–2008” xalqaro standarti qoidalari asosida milliy hisoblar ko‘rsatkichlarini shakllantirib kelmoqda.

MDH davlatlarning esa 5 tasi “MHT–1993”, 6 tasi “MHT–2008” xalqaro standarti qoidalari asosida milliy hisoblar ko‘rsatkichlarini yuritadi.

Xulosa. Yuqorida qayd etilganidek, statistik amaliyotga keng ko‘lamli milliy hisoblar tizimini joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Shuni qayd etish lozimki, to‘laqonli va xalqaro andozalarga javob beradigan milliy hisoblarni tayyorlash birinchi navbatda ularni tuzish uchun foydalaniladigan ma’lumotlar sifatiga bog‘liq. Ko‘pincha milliy hisoblardagi kamchiliklar ma’lumotlar to‘liq bo‘lmagani yoki yo‘qligi natijasida yuzaga keladi. Shu boisdan, statistika xizmatlarining birinchi navbatdagi vazifalari yangi usul va konsepsiyalardan foydalanib, yangi turdagi ko‘rsatkichlar tizimini yaratish, shuningdek, ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash usullarini xalqaro andozalarga muvofiqlashtirilgan holda isloh qilishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga murojatnomasi”,Xalq so‘zi” gazetasi, 2019 yil 29 dekabr, №271-272 (7229-7230), 2-bet
2. “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”. http://strategy.gov.uz/uz/pages/action_strategy
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida
4. Иванов Ю.Н., Рябушкин Б.Т. Из истории создания и развития системы националных счетов. Вопросы статистики. 2021;28(6):79-89.;
5. G‘oyibnazarov B.K va boshqalar. Balans muammolari - T.: Adabiyot jamg‘arma si, 2005.-125 bet
6. Националное счётоводство / Под ред. Б.И. Башкатова. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 465 с.
7. G‘oyibnazarov B.K. Milliy hisoblar tizimi - T.: Adabiyot jamg‘armasi, 2005. - 108 bet.
8. Matkarimova I.A.Milliy hisoblat tizimining asosiy schyotlarini tuzishning ilmiy-metodologik asoslari: Monografiya. -Xorazm: Khwarezm travel, 2023.-140 b

TIBBIY XIZMAT KO`RSATUVCHI KBXT FAOLIYATIDA MHXSNI JORIY QILISH- RAQOBATBARDOSHLIK MEXANIZMI SIFATIDA

Vaisov Dilshod Ibodullayevich,
Ma’mun universiteti o’qituvchisi, URDU mustaqil tadqiqotchisi,
ddvais5@gmail.com

Annotasiya. Mazkur tezisda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik (KXBT) subyektlarini raqobatbardoshligini ta`minlashda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ni joriy qilishning ahamiyati hamda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etish xususiyatlari tizimli raqobatbardoshlik mexanizmi sifatida tasniflangan hamda o`rganilgan.

Kalit so’zlar: kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, tibbiy xizmat, tibbiy xizmatlar ko`rsatish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik raqobatbardoshligi,

raqobatbardoshlikni ta`minlash mexanizmi, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari, moliyaviy hisob, boshqaruv hisobi.

Аннотация. В данной диссертации изучена роль внедрения международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в обеспечении конкурентоспособности субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства (МБЧП), а также особенности внедрения международных стандартов финансовой отчетности в качестве механизма системной конкурентоспособности.

Ключевые слова: малый бизнес и частное предпринимательство, медицинское обслуживание, оказание медицинских услуг, конкурентоспособность малого бизнеса и частного предпринимательства, механизм обеспечения конкурентоспособности, международные стандарты финансовой отчетности, международные стандарты бухгалтерского учета, финансовый учет, управленческий учет.

Annotation. This dissertation examines the role of the introduction of international Financial Reporting Standards (IFRS) in ensuring the competitiveness of small businesses and private entrepreneurship (SMPE), as well as the specifics of the introduction of international financial reporting standards as a mechanism for systemic competitiveness.

Keywords: small business and private entrepreneurship, medical care, provision of medical services, competitiveness of small business and private entrepreneurship, competitiveness mechanism, international financial reporting standards, international accounting standards, financial accounting, management accounting.

Mamlakatimizda tibbiyot sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo’yicha maxsus strategiya asosida izchil va samarali islohotlar amalga oshirilmoqda. Islohotlar samarasi o’laroq, tibbiy xizmar ko’rsatish sohasida 2017 yilda xususiy shifoxonalar soni 3 454 tani tashkil etgan bo'lsa, bugunga kelib, ularning soni 9200 taga yetdi. O`sish ko`rsatkichi qariyb 3 baravarni tashkil qilmoqda va ahamiyatlisi, bu ko'rsatkich har yili o'rtacha 500-600 taga ortmoqda.Ya`ni, har yili 500-600 ta yangi xususiy va davlat sherikchilik asosida tibbiy xizmat ko’rsatish klinikalari tashkil qilinmoqda. Tibbiyotning nodavlat sektorida ixtisoslik turlari soni ham ko’payib, 2017 yildagi 50 tadan 225 ta ixtisoslikga ko'paydi. Sohada faoliyat ko`rsatuvchi va yangidan tashkil qilinadigan tadbirkorlik subyektlari uchun soliq va bojxona imtiyozlari 2024 yil yakuniga qadar uzaytirildi. Shuningdek, xususiy shifoxonalarning tibbiyot ixtisosliklari bo'yicha lisenziya olishiga imkon yaratildi. Natija o’laroq, 3 704 ta mavjud nodavlat klinikalar yangi tibbiy ixtisoslik hisobiga o'z faoliyatlarini kengaytirdilar. Shuningdek, 2 308 ta ambulator va 421 ta stasionar sharoitda faoliyat olib boradigan yangi xususiy shifoxonalar tashkil etildi. Sohadagi muvaffaqiyatlar ichida ahamiyatlisi, yurtimizdagi barcha tibbiyot muassasalarida tashkil etilgan yangi ish o'rinlarining 35 foizi xususiy sektor ulushiga to'g'ri kelmoqda.

Tibbiy xizmatlar bozorida nodavlat tibbiy tashkilotlarning tashkil etilishi bir tomondan aholiga tibbiy xizmatdan foydalanishda keng tanlov imkoniyatini taqdim etsa, boshqa tomondan tibbiy xizmatlar sifatini yaxshilashga ham muhim ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Bundan tashqari, bu holat – davlat tibbiyot muassasalariga tushadigan yuklamaning sezilarli darajada kamayishiga ham xizmat qiladi. Xususiy sektorni tarmoqda rivojlantirishda muhim vazifa sifatida murakkab turdagi tibbiy xizmatlar ko’rsatishni tashkil etishni rag’batlantirish qo’yilgan bo’lib, ushbu yo’nalish tibbiy xizmatlar bo’yicha import o’rnini bosishga qaratilgan. Aynan shu vazifa ijrosini ta’minlash, sohada yaratib berilgan shart-sharoitlar tufayli bugungi kunda mamlakatimizdagi xususiy tibbiyot muassasalarida 130 ta tibbiy ixtisoslikning 18 ta yo'nalishida yuqori texnologiyali va murakkab jarrohlik operasiyalari bajarilmoqda. Tegishli sifat ko’rsatkich va talablarini bajargan tadbirkorlik subyektlariga davlat byudjeti mablag'lari hisobidan travmotologiya va ortopediya, akusherlik va ginekologiya, ko'z mikroxirurgiyasi, urologiya va kardiologiya kabi ixtisosliklar bo'yicha tibbiy xizmat ko'rsatishga ruxsat berildi. Shuningdek, imtiyozli toifaga kiruvchi shaxslarni nodavlat tibbiyot muassasalarida davolanish xarajatlari Davlat sug'urta jamg'armasi tomonidan qoplab berilishi ham mamlakatimiz bo’ylab bosqichma-bosqich ravishda tashkil qilinmoqda. Ta'kidlash mumkinki, ayni paytda tibbiyotning xususiy sektorida 16 ming 365 nafardan ziyod shifokor, qariyb 25 ming 500 nafar o'rta tibbiyot xodimi faoliyat ko'rsatmoqda. Ushbu holat ham sohada kichik biznes va tadbirkorlikni yanada qo’llab quvvatlashga muhim sabab sifatida xizmat qiladi. Kelgusi mazkur yo'nalishda:

- yangi nodavlat tibbiyot muassasalarini tashkil etishda xalqaro standartlarni joriy etish;
- xususiy sektorda tibbiy xizmatlar sifatini oshirish, "xavfsiz tibbiyot" printsipini amaliyotga tatbiq qilish;
- tibbiy xizmatlar sohasida iste'molchilarining huquqlarini ishonchli himoya qilish;
- sohada sifat ko'rsatkichlarini yanada oshirish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan bo`lib, natijada nafaqat tibbiy xizmatlar sifati va raqobatbardoshligi balki, barqaror hamda raqobatbardosh faoliyat ko’rsatuvchi tadbirkorlik subyektlari ko’payadi.

Tibbiy xizmat ko`rsatuvchi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini KBXT raqobatbardoshligini ta`minlash mexanizmlarini ishlab qilish va joriy qilish nafaqat mazkur tadbirkorlik subyektlari rahbarlarining, balki soha rivoji uchun mas`ul rahbarlar, mutaxassislar hamda mazkur yo’nalishda tadqiqot olib borayotgan ilmiy tadqiqotchi olimlarining oldidagi muhim dolzarb vazifa bo’lib hisoblanadi. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaga tobora chuqurroq qo’shilayotgan mamlakatimizda KBXT raqobatbardoshligini ta`minlashning zamonaviy mexanizmlaridan biri sifatida tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarining joriy etilishi, ya`ni mazkur standartlar asosida korxonalarning moliyaviy va boshqaruv hisobini tashkil qilish va yuritishni ko’rsatish mumkin. Mazkur mexanizm to’laqonli ta`sir mexanizmi va vositalariga ega bo’lib, tizimli tarzda tadbirkorlik faoliyati ko’rsatkichlarini sifat jihatdan yaxshilaydi hamda tovar va

xizmatlar, korxonaning raqobatbardoshlik omillarini yangilaydi, takomillashtiradi. Xususan, bizning nazarimizda moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari (MHXS) va ularga asosan ishlab chiqilgan buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (BHXS) ni o'z faoliyatida joriy etish orqali tibbiy xizmat ko'rsatuvchi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik (KBXT) subyektlari quyidagicha raqobat ustunliklariga ega bo'ladilar:

- tibbiy xizmat ko'rsatishda tibbiy sug'urta, donorlik hamda maxsus fondlar asosida moliyalashtirish kabi xalqaro moliyaviy instrumentlardan foydalanish;
- O'z faoliyatida xorijiy tibbiy xizmat brendlari bilan hamkorlik qilish, franchiza asosida tibbiy xizmat faoliyatini tashkil qilish;
- Tibbiy xizmat eksportini tashkil qilish, tibbiyot turizmi bo'yicha xorijiy hamkorlarni jalb qilish;
- Zamonaviy tibbiy uskunalar, texnologiyalar, xorijiy xalq tabobati elementlari, tibbiy vositalari hamda xorijiy tibbiyot xodimlarini qulayroq shartlar asosida o'z faoliyatiga jalb qilish;
- Xorijiy investor va kreditorlar talabiga moslashish orqali xorijiy moliyaviy resurslar hamda investitsiyalarini o'zlashtirish imkoniyatlarini oshirish;
- Mahalliy va xorijiy qimmatli qog`ozlar birjalari bilan hamkorlik imkoniyatlarini oshirish orqali qo'shimcha mablag'lar, portfel investitsiyalarini jalb qilish;
- MHXS tarixi hamda qo'llanilish xususiyatlaridan kelib chiqqan holda mazkur standartlar asosida korxona boshqaruvini tashkil qilish, buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS) asosida korxonani boshqarishga qaraganda qulayroq, samaraliroq bo'lib, ko'proq korxona raqobatbardoshligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Bunda asosiy jihat, aktivlar hamda majburiyatlarni haqqoniy baholash bilan bog'liqdir.

Shuningdek, tibbiy xizmat ko'rsatish jarayoni, ayniqsa maxsus tibbiy operatsiyalar maxsus tayyorgarlik jarayonini talab qiladi. Tayyorgarlik jarayoni ko'plab iqtisodiy subyektlar(tibbiy dori vositalari ta`minotchilari, tibbiy muyaxassislar, moliyalashtirish tashkilotlari, davlat maxsus nazorat tashkilotlari va tibbit xizmat ko'rsatuvchi korxonalar)ning birgalikda faoliyat ko'rsatishini talab qiladi. Ushbu holatda narxni shakllantirish, moliya va resurslarni ta`minlash, javobgarliklarni taqsimlash hamda operatsiyadan keyingi reabilitatsiya (tiklanish)ni tashkil qilish kabi moliyaviy va boshqaruv hisobi masalalari yechimi MHXSlarda ta'minlangan hamda yoritilgan.

Mamlakatimizda MHXSlarni qo'llash jarayoni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining "O'zbekiston Respublikasi hududida qo'llash uchun moliyaviy hisobotningning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish to'g'risidagi" buyrug'iga (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 09.12.2022 yilda ro'yxatdan o'tkazilgan, ro'yxat raqami 3400) (3) asosan tashkil qilinmoqda. Ushbu jarayonda MHXSlar asosida BHXSlarni ishlab chiqish hamda joriy qilish, soliq, moliya, tashqi iqtisodiy faoliyat kabi iqtisodiy soha qonunchiligini MHXS talab va xususiyatlariga moslash ishlari amalga oshirilmoqda. 1-jadvalda mualliflar tomonidan tibbiy xizmat ko'rsatuvchi KBXT subyektlarida moliyaviy

hisobotlarning xalqaro standartlarini qo’lanilish xususiyatlari hamda sohasi tasniflangan hamda keltirilgan.

1-jadval

№	MHXS raqami va nomlanishi	Qo’llanilish xususiyatlari	Qo’llanilish sohasi
1	6-son MHXSSHQ “Maxsus bozorda ishtirok etishdan yuzaga keladigan majburiyatlar – chiqindi va elektron uskunalar ”	Tibbiy xizmat ko’rsatuvchi subyektlarda tibbiy faoliyat bilan bog’liq uskuna va inventarlar, tibbiyot vositalarini utilizatsiyalash, zararsizlantirish talablari bilan bog’liq xarajatlar va jarayonlarni baholash hamda hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
2	8-son MHXS “Operatsion segmentlar”	Tibbiy xizmat ko’rsatuvchi subyektlarda boshqaruv hisobida operatsion segmentlarni tashkil qilish va baholash, operatsion hisobotlarni yuritish	Boshqaruv hisobi
3	9-son MHXS “Moliyaviy instrumentlar”	Tibbiy xizmat ko’rsatuvchi korxonalarda aktivlar va majburiyatlar, daromad va xarajatlarni baholash hamda hisobini yuritishda ishlatiladigan mexanizm va instrumentlar tasnifi, ishlatilish xususiyatlari	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
4	11-son MHXS “Birgalikda faoliyat bo’yicha kelishuvlar”	Birgalikda tibbiy xizmat ko’rsatuvchi subyektlar va qo’shma korxonalarda tibbiy faoliyatni tashkil etish bo’yicha shartnoma va kelishuvlarni tashkil etish, ularning hisobini yuritish	Boshqaruv hisobi
5	12-son MHXSSHQ “Xizmat ko’rsatish bo’yicha konsessiya kelishuvlari”	Davlat-xususiy sherikchilik, davlat mulkidan foydalanish, davlat mulki obyektlarini imtiyozli shartlar va bo’lib to’lash orqali xarid qilish asosida tibbiy xizmatni tashkil etgan subyektlarda : bino, inshootlar va infratuzilmalardan foydalanish xususiyatlari baholash va hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
6	15-son MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar bo’yicha tushum”	Tibbiy xizmat ko’rsatuvchi subyektlarda davlat tibbiy sug’urtasi, sug’urta va maxsus (ta’minlanuvchi va muddatli) shartnomalardan foydalanishni tashkil etish, tushumlarni baholash va hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi

Xususiyatlarni tasniflashda qo’llanilish sohasini, ya`ni moliyaviy va boshqaruv hisobini keltirishdan maqsad, raqobatbardoshlikni boshqarish jarayoniga

bog’lanishni keltirib chiqarish bo’lib, boshqaruv hisobini tashkil qilish bevosita raqobatbardoshlikni shakllantirish hamda ta`minlashga xizmat qiladi.

Quyidagi jadvalda mualliflar tomonidan tibbiy xizmat ko’rsatuvchi KBXT subyektlarida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarini qo’lanilish xususiyatlari qisqacha keltirilgan.

2-jadval

№	BHXS raqami va nomlanishi	Qo’llanilish xususiyatlari	Qo’llanilish sohasi
1	1-son BHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim etish”	Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
2	2-son BHXS “Zaxiralar”	Dori vositalari hamda tibbiy xizmat buyum va inventarlari zaxiralarini xarid qilish, qayta ishlash sarf xarajatlarini, tannarxini hisobi va baholash	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
3	7-son BHXS “Pul mablag’lari harakati to’g’risida hisobot”	Pul mablag’lari va ekvivalentlarining hisobi va harakatini hisobotini tayyorlash va taqdim etish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
4	12-son BHXS “Foyda soliqlari”	Mamlakat ichkarisi va tashqarisidagi tibbiy xizmat ko’rsatish faoliyatining foyda solig’i bazasini shakllantirish va hisoblash	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
5	16-son BHXS “Asosiy vositalar”	Tibbiy xizmat ko’rsatishda foydalaniladigan asosiy vositalar hisobi baholash va hisobini yuritish va eskirishni qiymatini baholash va hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
6	20-son BHXS “Davlat grantlari hisobi va davlat yordami to’g’risidagi ma’lumotlarni yoritib berish”	Davlat xususiy sherikchilik asosida o`z faoliyatini tashkil qilgan tibbiy xizmat ko’rsatish subyektlariga ko’rsatilgan davlat yordamini baholash va hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
7	21-son BHXS “Valyuta kurslaridagi o`zgarishlarning ta’sirlari”	Tashqi iqtisodiy faoliyat ko’rsatuvchi tibbiy xizmat ko’rsatish subyektlarida valyuta mablag’larini baholash va hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
8	24-son BHXS “Bog’liq tomonlar to’g’risidagi ma’lumotlarni yoritib borish”	Birgalikda faoliyat ko`rsatuvchi hamda ko’p tarmoqli va franchiza asosida tibbiy xizmat ko’rsatuvchi subyektlarda o’zaro bog’liqlik operatsiyalari va munosabatlarini baholash hamda hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi
9	37-son BHXS “Baholangan majburiyatlar, shartli	Tibbiy xizmat ko’rsatuvchi korxonalarda majburiyatlarni	Moliyaviy va boshqaruv hisobi

	majburiyatlar va shartli aktivlar”	aniqlash, tasniflash, baholash va hisobini yuritish	
10	38-son BHXS “Nomoddiy aktivlar”	Tibbiy xizmat ko’rsatuvchi korxonalarda nomoddiy aktivlarni aniqlash, tasniflash, baholash va hisobini yuritish	Moliyaviy va boshqaruv hisobi

Xulosa sifatida tibbiy xizmatlar ko’rsatuvchi tadbirkorlik subyektlarida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari (MHXS) va ularga asosan ishlab chiqilgan buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (BHXS) ni joriy etish, nafaqat raqobatbardoshlikni ta`minlash mexanizmi, balki, barcha iqtisodiy subyektlar oldidagi bugungi kun va yaqin istiqboldagi dolzarb vazifadir. Mazkur raqobatbardoshlikni ta`minlash mexanizmining tizimlilik xususiyati, ya`ni yaxlit tizim sifatida maxsus norma va standartlar, alohida bajaruvchilar hamda nazorat qiluvchilar, ta`sir vositalari hamda natijalariga ega bo’lishi ham alohida diqqatga sazovor. Kelgusida soha mutaxassislari hamda tadqiqotchilarning mazkur mavzuni chuqurroq o’rganishi hamda ilmiy amaliy tarzda yoritishlari tadbirkorlik subyektlari hamda milliy iqtisodiyotimiz raqobatbardoshligini ta`minlashda muhim rol o’ynaydi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.https://gov.uz/ssv/news/view/20014
2. https://gov.uz/ssv/news/view/15994/
3. O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirining “O’zbekiston Respublikasi hududida qo’llash uchun moliyaviy hisobotningning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish to’g’risidagi” buyrug’i (O’zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 09.12.2022 yilda ro’yxatdan o’tkazilgan, ro’yxat raqami 3400).
4. (MHXS) moliyaviy hisobotlarning tegishli xalqaro standartlari
5.(BHXS) buxgalteriya hisobining tegishli xalqaro standartlari

АУДИТОР ИШИ СИФАТИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Қўшматов Отахон Қурбоналиевич
Тошкент давлат иқтисодиёт университети катта ўқитувчи

Аннотация. Аудитнинг ўтказилиши чоғида аудитор иши сифатини назорат қилиш омиллари, критерийлари, шакллари ва улардаги текшириш амалларининг услубий масалалари баён этилади.

Таянч сўзлар: аудитор иш фаолияти сифати, ташқи сифат назорати, АХС, профессионал жамоат ташкилоти, халқаро бухгалтерлар федерацияси.

Аннотация. Рассматривается вопросы методологии контроль качества работы аудитора при проведение аудита в соответствии требований стандартов и других нормативных документов, регулирующих аудиторскую деятельность.

Ключевые слова: качества трудовой деятельности аудитора, внешний контроль качества, МСА, профессиональная общественная организация, Международная федерация бухгалтеров.

Abstract. Quality control of work of the auditor when carrying out audit of requirements of standards of audit and other normative documents regulating auditor activity is considered methodology questions.

Keywords: quality of the auditor's work, external quality control, ISA, professional public organization, international Federation of accountants.

Бугунги кунда аудиторлик фаолияти дунёдаги кўпгина мамлакатларда юқори савияга кўтарилган. Аудиторлик фаолиятини ривожлантириш учун бир қанча қонунлар ва стандартлар ишлаб чиқилган. Аудитор иш сифатини назорат қилиш текширувнинг биринчи босқичидир. Аудиторлик фаолиятини муҳим томонларидан яна бири шундаки, у йиллик бухгалтерия ҳисоботини ҳаққонийлигини тасдиқлаб туриб, ўз хулосаси билан хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятига мос сифат “белгисини” қўяди. Шу билан бирга фойдаланувчилар инвестицион сиёсатни аниқлаш ва келажакда дивидендлар олиш эҳтимолини баҳолаш имкониятини берувчи тадбиркорлик экспертизаси амалга оширилади. Айниқса, аудиторлар мижоз фаолияти ривожланишини қисқа ва узоқ муддатли прогнозлаш ҳисоб-китоб-ларини малакали баҳолашни ўрнини камайтирмасликлари лозим. Аудиторлик ташкилотлари, шу жумладан консалтинг фирмалари таркибига кирувчи ташкилотлар илмий-техника ривожланиш ва бошқарув даражасини оширишни жорий этишга мослашган. Шунинг учун аудиторлик фаолиятининг сифати муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги ПҚ-3946-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар режаси”нинг IV.банди Назоратнинг замонавий шаклларини жорий этиш ва аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарликни оширишда “Аудиторлик ташкилотлари фаолияти сифати ташқи назоратининг замонавий, самарали тизимини яратиш” (1) вазифалари белгиланган.Фаолият жамият томонидан катта эътибор талаб этадиган, давлат томонидан белгиланадиган ташкилотлар, жамоат аҳамиятига молик субъектлар, ижтимоий аҳамиятга эга ташкилотлар, жамоат ташкилотлари, жамоат компаниялари.

АҚШда бир қатор молиявий инқирозлар ва корпоратив жанжаллардан сўнг, 2002 йилда Сарбанес-Окслей қонуни(8.1) қабул қилинди, у аудиторлик касбидаги ўзини ўзи тартибга солишдан мустақил назоратга ўтишнинг глобал тенденциясини яратди ва шу билан бирга давлат компанияларида Аудит ва бухгалтерия назорати кенгаши тузилди. Кенгашнинг мақсади - инвесторларнинг манфаатларини ва жамоат манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида очиқ акциядорлик жамиятлари фаолиятини ва тегишли фаолиятни текшириш.

Европа Парламенти ва Кенгашининг 2014 йил 16 апрелдаги 537/2014-сонли “Жамоат манфаатларининг субъектларини мажбурий текширишга қўйиладиган махсус талаблар тўғрисида” ги низоми (ташқи эвропа аудиторлари) ўта муҳим жамоат ролини бажаради, яъни кенг жамоатчилик аудитор ва аудиторлик ташкилотининг иш сифатига боғлиқ хулосалар чиқариша олишади деган хулосага келади.

Аудиторлик фаолияти сифатини назорат қилиш тизимининг тамойиллари, 55 та мамлакатни, шу жумладан МДҲ давлатлари ичидан Россия Федерациясини бирлаштирган Халқаро мустақил аудиторларни тартибга солувчилар форуми IFIAR томонидан ҳам эълон қилинган.

IFIAR нинг асосий принциплари бутун дунё бўйлаб аудиторлик фаолияти устидан самарали мустақил назоратни ривожлантиришга қаратилган ва IFIARнинг 11 асосий тамойиллар аудитни бошқариш, сифат назорати ва аудит тизимининг самарадорлиги учун асос яратади, улардан баъзилари:

- аудиторлик фаолиятини тартибга солувчи органлар ўз фаолиятида мустақил бўлиши керак. Мустақиллик деганда тартибга солувчи фаолиятни амалга ошириш, шунингдек, тартибга солинадиган шахсларнинг ташқи аралашувисиз қарорлар қабул қилиш ва амалга ошириш қобилияти тушунилади;

- аудит регуляторлари, ҳеч бўлмаганда, ижтимоий аҳамиятга эга ташкилотларни амалдаги касбий стандартлар, мустақиллик талаблари ва бошқа қонунлар, қоидалар ва қоидаларга мувофиқлигини баҳолаш учун аудиторлик ташкилотларини вақти-вақти билан текширувдан ўтказиши керак.

Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қироллиги (кейинги ўринларда Бирлашган Қироллик деб юритилади) кўп йиллик мустақил назорат тажрибасига эга давлатдир. Ҳозирги вақтда FRC аудиторлик фаолияти соҳасида мустақил назоратни таъминлайдиган органда ўзгаришлар амалга оширилмоқда.

Аудитор иши сифатини умумий назорат қилиш қуйидагиларга: аудиторларнинг маълум шахсий хусусиятларига (ҳалоллик, обьективлик, мустақиллик, профессионаллик, компетентлилик), аудиторлик гуруҳи аъзолари ўртасида ишларнинг асосли тақсимланганлигига; сифат стандартларига риоя қилиниши бўйича аудиторларнинг ишлари устидан назоратга; аудит ташкилотларидаги иш сифатини ички назорат қилиш сиёсати ва амалларининг самарадорлиги устидан назорат ўрнатилишига асосланади.

Аудитор иши сифатини юқорида келтирилган назорати масалалари унинг дастлабки, жорий ва кейинги назоратини ташкил этиш билан таъминлаши лозим.

Амалда дастлабки назорат аудиторлар ва аудиторлик ташкилотларини аттестациядан ўтказиш ва лицензиялаш босқичида бажарилади.

Жорий назорат икки йўналишда амалга оширилади: алоҳида аудиторлик текширувларини жорий назорат қилиш ва аудитнинг умумий назорат қилиш.

Аудитор иши сифатини кейинги назорати ташқи назорат масалалари орқали амалга оширилади

Аудитор иши сифатини назорат қилишни ташкил этиш йўналишлари қуйидаги тушунчаларни ўз ичига олади: иши сифатини назорат критерийлари; назорат йўналишлари; назорат шакллари.

Аудитор иши сифатини назоратининг асосий критерияларига Ўз.Рес аудиторлик фаолияти тўғрисидаги Қонун меьёрлари; Ўз.Рес. аудиторлик фаолиятининг ташкил этиш шартлари ва лицензиялаш талабномалари; Професионал ахлоқ қоидалари; халқаро аудит стандартлари талабларини келтириш мумкин.

Аудитор иши сифатини назорат йўналишларига алохида аудиторлик текширувларини назорат қилиш ва умумий сифат назорати амаллари киради.

Алохида аудиторлик текширувларини назорат қилиш бу аудиторга Қонун хужжатларда белгиланган мустақиллилик ва экинлик ваколатларни берилиши, аудиторлар ишини жорий назоратини кузатуви, аудитор ишини стандартларга мувофиқ бажарилиши текшириш каби масалаларни ўз ичига олади.

Умумий сифат назорати: мустақиллик, хизматчиларга топшириқлар, маслаҳатлар, кузатув, ишга ёллаш, касбий даражанинг оширилиши, хизматда кўтарилиш, мижозлар мақбуллилиги ва улар билан муносабатларнинг давомийлиги, қоида ва жараёнларни назорат қилиш каби унсурлардан иборат.

Аудитор иши сифатининг ташқи назорати объекти бўлиб қўйидагилар ҳисобланади: аудит ташкилотининг ички стандартлари, аудит ташкилоти иш сифатининг ички назорати тизими, алохида аудиторлик текширувлари. Ушбу аудитор иши сифатини назорати объектларига қараб, ташқи назорат масалаларини уч гурухга ажратиш мумкин.

Биринчидан аудиторлик ташкилотининг ички стандартларининг мовжудлиги ва уларнинг амалдаги ХАС билан мослигини текшириш ўтказилади. Ушбу гурух назорат масалалари доирасига қуйидагилар киради:

- Аудит ташкилотида ишлаб чиқилган ва қабул қилинган ички стандартларни мавжудлигини текшириш;
- Ички аудит ташкилоти стандартларини уларни ишлаб чиқиш ва назорати учун қўйилган талабларга мослигини текшириш;
- Ички стандартларни уларни таркибига ва мазмунига қуйилган талабларга мослигини текшириш;
- Ички стандартларни уларни тайёрлаш тартибига бўлган талабларига мослигини текшириш;
- Ички стандарт талабларини бажарилишига қаратилган ташкилотнинг ички назоратини ташкил этишга қўйилган талабларни мослигини текшириш;

- Қабул қилинган ва ишлаб чиқилган ички стандартларни амалдаги низом ва меёрий хужжатлар талабларига мослигини текшириш.

Расм. Халқаро аудит стандартига биноан аудиторлик ташкилотининг иш сифати назорати тизими[27]

Икинчидан аудит ташкилотида иш сифатининг ички назоратини ташкил этилиши ва уларнинг самарали амал қилишини текшириш масалалари. Ушбу гурух назорат масалалари доирасида қуйидагилар амалга оширилади: Аудит ташкилоти иш сифати ички назорат тизимини ташкил этилишини текшириш, хамда аудит ташкилоти иш сифати ички назорат тизимининг самарали фаолиятини текшириш.

Учинчидан алохида аудиторлик текширувлари сифатини текшириш. Ушбу гурух назорат масалалари доирасида қуйидаги воситалар амалга оширилади: ўтказилган аудиторлик текширувларининг аудит стандартлари талабларига мослигини текшириш; аудит жараёнини хужжатлаштиришга қўйилган талабларни бажарилишини текшириш; аудиторлик текширув даврида иш сифатини ички назорати амалларини реализациясини текшириш.

[27] Муаллиф ишланмаси

Шундай килиб амалдаги меёрий хужжатларда аудитор иши сифати назоратини ташкил этишнинг турли шаклари ва уларнинг қирралари баён этилади.

Ўзбекистон Аудиторлар палатаси экспертлари аудиторлик ташкилотларида ташқи сифат назоратини ва ўтказаётган аудитнинг ички сифат назорати тизимини ўргандилар. Аудиторлар томонидан аудиторлик фаолиятига оид қонунчилик актлари, аудиторлик фаолияти миллий стандартлари ва Ўзбекистон Аудиторнинг профессионал этика кодекси талабларига риоя этишларини текшириш ички сифат назорати тизимини текширишдаги биринчи даражали вазифалардан бири ҳисобланади, унда аудиторлик ташкилотида ички сифат назорати тизимига катта эътибор қаратилади. Ишлаб чиқилган ва аудиторлик ташкилотларида самарали фойдаланилаётган ички сифат назорати тизими ўтказилаётган аудиторлик текширувлари сифатини таъминлашда асосий омил бўлиб қолмоқда.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2018-йил 19-сентябрь ПҚ-3946-сонли Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро шартномани тасдиқлаш тўғрисида” 2016 йил 11 апрельдаги ПҚ-2518-сон Қарори
3. Сифат назорати, аудит, кўриб чиқиш, бошқа ишонч билдириш ва турдош хизматларнинг халқаро стандартлари. Таржима *УБАМА* 2014.
4. Аудит: Дарслик/ А.Туйчиев, И.Қўзиев, О.Машарипов, М.Якубов, И.Шеримбетов, И.Авазов : Т.: “Иқтисод Молия” 2019. -416 б.
5. Fayziyev Sh.N., Dusmuratov R.D., Karimov A.A., Qo`ziyev I.N., Avlokulov A.Z. “Audit”, Darslik. T. Iqtisod-Moliya, 2015. -420 b.
6. Каримов А.А., Исломов Ф.Р., Авлоқулов А.З. Халқаро аудит. Дарслик. –Т. “ Iqtisod-Moliya ”, 2015. -380 б.
7. Аудит / М. А. Штефан, О. А. Замотаева, Н. В. Максимова, А. В. Шурыгин ; под ред. М. А. Штефан. — М. : Издательство Юрайт, 2018.- 269 с.
8. Кеворкова Ж.А. Международные стандарты аудита. Под редакцией, -М.: Юрайт. 2016. -458 с.

RISK MANAGEMENT AND WAYS TO REDUCE THEM IN COMMERCIAL BANKS

Karimov Mardon Akram o‘g‘li
Assistant teacher at Tashkent State University of Economics, Samarkand Branch
mardon.karimov93@mail.ru

Annotation. The article addresses the critical need and significance of risk management in commercial banks, exploring both theoretical and practical approaches to assessing these risks. It offers conclusions and recommendations

aimed at enhancing risk management practices within commercial banking operations and suggests additional ways to implement these practices in our national banking system.
Keywords: commercial banks, risk, risk management

Аннотация. В статье рассматривается критическая необходимость и значимость управления рисками в коммерческих банках, исследуются как теоретические, так и практические подходы к оценке этих рисков. В ней предлагаются выводы и рекомендации, направленные на улучшение практик управления рисками в рамках коммерческих банковских операций, а также предлагаются дополнительные способы внедрения этих практик в нашу национальную банковскую систему.

Ключевые слова: коммерческие банки, риск, управление рисками

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarida risklarni boshqarishning muhimligi va ahamiyati haqida so‘z boradi, bu risklarni baholashning nazariy va amaliy yondashuvlari o‘rganiladi. Unda tijorat banklari operatsiyalari doirasida risklarni boshqarish amaliyotini yaxshilashga qaratilgan xulosalar va tavsiyalar taklif etiladi, shuningdek, bu amaliyotlarni milliy bank tizimimizga joriy etishning qo‘shimcha usullari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, risk, risklarni boshqarish

Introduction. In today’s modern banking environment, managing risks has become critically important, and it is essential that all managerial staff have the necessary knowledge and understanding of risk management.

Risk can cause troubles in the way of success of achieving certain objectives. Risk can be influenced by any external or internal factors, depending upon the sort of risk within a particular case. Exposure to risk can lead to serious consequences. The best way to deal with risk in such circumstances is to take practical measures to recognize any sort of risk that can result in unwanted result. Without a doubt, it is easier to manage risks rather that deal with future consequences. Banking sphere is often connected with risks due to its massive exposure to improbability.

Banks are highly correlated with risk because of its business nature and huge exposure to large amounts of capitals. Risk management (RM) is the mainly vital practice which is used particularly in banks. Risk management has been employed in banks to control risks there. In today’s dynamic condition, all banks are exposed to various kinds of risk such as liquidity risk, credit risk, market risk, interest rate risk and foreign exchange risk.

Literature review. The perspectives of economists on bank risks vary widely, as they interpret the essence of this concept in different ways. This variation arises because risk is a broad, multifaceted concept encountered at various stages of activities and processes.

When discussing risks, it is important to first consider the etymological meaning of the term. The word “risk” is derived from the Spanish-Portuguese word

meaning “submerged rock.” In ancient times, sailors referred to the danger of underwater rocks as a risk. Thus, risk denotes the potential for danger or adverse outcomes.

Upon reviewing the work of some foreign economists in this field, it is evident that they also offer various definitions and classifications of bank risks.

According to the well-known linguist S.N. Ojegov's Russian dictionary, the term “risk”is defined as "striving for success, a fortunate event, hope. ”In contrast, the famous Webster's dictionary defines risk as "the possibility of danger, damage, or loss.” V.T. Sevryuk provides the definition of risk as “the measure of probabilities associated with the possibility of suffering damage or losing benefits”[28].

E.S.Stoyanova[29] “Risk is the likelihood of not achieving the expected return or suffering damage compared to a planned alternative.”

In the 1930s, economists A. Marshall and A. Pigou developed the neoclassical theory of entrepreneurial risk. According to this theory, an entrepreneur operating under conditions of uncertainty and fluctuating income should base their decisions on two criteria when making transactions:

- The amount of expected profit;
- The magnitude of its variability.

This implies that among two investments with the same expected return, the entrepreneur will avoid the investment with greater variability, choosing instead the one with less uncertainty.

Foreign scholars tend to focus on specific types of risks rather than providing a general definition of risk. For example, according to K.D. Valraven, banks in Western countries are primarily exposed to liquidity risk, credit risk, portfolio risk, industrial risk, country risk, currency risk, and interest rate risk. P.S. Rouz, the author of the book *Banking Management*, provides a broader understanding of bank risks, defining them as consisting of six main types: credit risk, insolvency risk, liquidity risk, market risk, interest rate risk, and default risk. These risks are considered very important and decisive in banking operations. Rouz also includes political risk, misuse risk, and currency risk as secondary risks for banks.

Research metodology. In examining the issues presented in the article, the primary methods used were fundamental assessment, logical analysis, and inductive reasoning approaches.

Analysis and results. The concept of preventing and mitigating risks is becoming increasingly essential in both banking theory and practice. Bank risks, as a subject of study, are not exclusive to modern times—researchers as far back as the 18th and 19th centuries recognized their significance in regulating banking operations. Risk typically refers to the possibility of failure or danger, while actions taken toward success open the door to positive outcomes.

[28] «Банк рисклари ва кредитлаш» Ш.З.Абдуллаева, «Молия» нашриёти 2002 йил, 59-bet.
[29] Стоянова Е.С. «Финансовый менежмент», М: Перспектива, 1993 г, 121-с.

Examining risks inherent in banking activities, managing them wisely, finding ways to reduce these risks, and demonstrating how such efforts can help commercial banks operate as highly liquid institutions in line with global standards under a market economy, are critical issues in the field of economics. A thorough exploration of these topics could lead to substantial improvements in banking performance.

Systemic risks stem from broader economic conditions and macroeconomic policies. The stability of the banking system is closely linked to the overall state of the economy. Therefore, managing macroeconomic factors—particularly monetary policy and banking risks—effectively is key to reducing and preventing systemic risks.

Credit risk is especially significant for banks, as it arises when the creditor (bank) doubts the borrower's ability to meet the terms of the loan agreement and fulfill obligations on time. It is widely known that a substantial portion of bank profits comes from interest on loans. Late or missed payments on interest or principal reduce bank profits and negatively affect its future financial resources. Thus, commercial banks prioritize minimizing the risks associated with the repayment of their loans.

A fundamental requirement for credit risk management is diligence. This involves implementing additional measures, utilizing monitoring methods, recording specific results to minimize losses, and applying theoretical and methodological approaches in practice. It also necessitates the bank's internal control and risk management functions to focus on reducing credit risks, as well as developing specific indicators to assess the effectiveness of credit management and the lending process.

Management should prioritize risk management techniques, as eliminating operational risks entirely is unrealistic. Traditionally, reliable credit institutions establish reserves to protect core capital from adverse risk impacts. In this context, the Basel Committee has proposed guidelines on assessing operational risks and setting up reserves. Besides creating reserves, banks can transfer risk to third parties through insurance. A well-implemented policy focused on reducing risks or increasing a credit institution's capital base can prevent significant losses and reduce reserve-related costs, ultimately driving income and profit growth, which serve as vital sources of capital expansion.

To manage currency risks effectively, commercial banks should advance the use of forward currency transactions, including forwards, futures, and options. This will help mitigate or eliminate currency-related risks. Currency risk can be minimized using the following methods.

Table 1. Methods for minimizing currency risk.[30]

№	Methods	*Explanation*
1.	Taking forward exchange rates into account	• Providing a loan in one currency with the condition of repayment in another currency, taking into account the forward rate established in the credit agreement. Such measures protect the bank from the risk of a decline in the exchange rate of the credit currency
2.	Forward currency contracts	• Such operations involve establishing the transaction amount and forward exchange rate definitively in the contract and require the signing of a term agreement between the bank and the client for the purchase and sale of foreign currency
3.	Currency futures contracts	• Futures contracts reflect an agreement to buy or sell a specific amount of foreign currency on a predetermined date in the future.
4.	currency swaps	• This method is based on an agreement between two parties for the future exchange of payments in different currencies.
5.	currency risk insurance	• This measure involves transferring all the risk to an insurance mechanism.

In commercial banks, interest risk is the risk that fluctuations in interest rates could reduce the bank's net profit, potentially leading to a loss in the value of its capital. This situation can occur if the average cost of funds acquired exceeds the value of the funds invested. Interest risk indicates how vulnerable a financial institution’s financial health is to adverse changes in interest rates. While accepting interest risk is a common practice and can provide additional profit, it often results from inaccurate predictions about future market conditions or shifts in macroeconomic factors like inflation, budget deficits, GDP, and other economic indicators.

The Basel Committee’s guidelines define interest risk as the potential adverse effect on a bank’s financial status due to unfavorable changes in interest rates. The need for careful management of interest risk is critical for maintaining a bank’s financial stability.

Conclusion. Ensure that the conclusion summarizes the key points clearly and emphasizes the importance of adopting updated risk management strategies.

Correction: *Revised Conclusion:* Effective risk management is essential for the stability and profitability of commercial banks. By adopting modern risk assessment techniques, strengthening risk management frameworks, enhancing operational resilience, and optimizing liquidity management, banks can mitigate risks and achieve long-term success. Staying abreast of regulatory changes and technological advancements is crucial for maintaining a competitive edge and ensuring financial stability.

[30] Performed by the author

References

1. «Банк рисклари ва кредитлаш» Ш.З.Абдуллаева, «Молия» нашриёти 2002 йил, 59-bet.
2. Стоянова Е.С. «Финансовый менежмент», М: Перспектива, 1993 г, 121-с.
3. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). (2011). Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. Bank for International Settlements.
4. Saunders, A., & Cornett, M. M. (2018). Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. 9th Edition. McGraw-Hill Education.
5. Hull, J. C. (2018). Risk Management and Financial Institutions. 5th Edition. Wiley Finance.
6. Jorion, P. (2007). Value at Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk. 3rd Edition. McGraw-Hill.
7. International Monetary Fund (IMF). (2020). Managing Risks in Financial Institutions: Best Practices. IMF Publications.

TADBIRKORLIKDA ISHLAB CHIQARISH RESURSLARIDAN FOYDALANISH VA RAQAMLASHTIRISHDA BAHOLASHNING USLUBIY JIXATLARI

Kodirov Javlonbek Nematullayevich
o‘qituvchi, “University of Bussines and Science”
Javlon0089@mail.ru

Аннотация. Maqolada tadbirkorlik subyektlari faoliyatida ishlab chiqarish resurslaridan foydalanishni baholashning uslubiy jihatlari, ularning samaradorligi va istiqboldagi yo‘nalishlari o‘z aksini topgan.

Kalit so'zlar: tadbirkor, tadbirkorlik, eksport, import, resurslar, raqobat, boshqaruv, bozor, iqtisodiyot, samaradorlik.

Аннотация. В статье отражены методологические аспекты оценки использования производственных ресурсов в деятельности субъектов хозяйствования, их эффективности и перспективных направлений.

Ключевые слова: предприниматель, предпринимательство, экспорт, импорт, ресурсы, конкуренция, менеджмент, рынок, экономика, эффективность.

Abstract. The article reflects the methodological aspects of the assessment of the use of production resources in the activities of business entities, their effectiveness, and future directions.

Keywords: entrepreneur, entrepreneurship, export, import, resources, competition, management, market, economy, efficiency.

Butun jahon iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati insonlar ehtiyojlarini qondirishga hamda oziq-ovqat havfsizligini ta’minlash jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatuvchi sohalardan biriga aylanmoqda. Jahon mamlakatlarida

yaratiladigan mahsulotlar va xizmatlar hajmida tadbirkorlik faoliyati sub'yektlarining hissasi tobora ortib bormoqda.

Shu boisdan tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish maqsadida iqtisodiy resurslardan foydalanish samarasini oshirish yo‘nalishlariga katta e'tibor qaratilmoqda. Natijada mamlakatimizda ishchi o‘rinlarini yaratilishi bilan kambag‘allikni qiskartirishga xam iqtisodiyotimizni yanada samarali rivojlanishiga erishilmoqda. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirishga oid davlat siyosatini tubdan yangilash chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2020 yil 26 martdagi PF-5975-son Farmoni hamda «O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi hamda uning tizim tashkilotlari faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida» xamda mamlakatimizda qabul qilingan 2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur'atlarini ta'minlash. Iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o‘sish sur'atlarini ta'minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni - 1,6 baravar va 2030 yilga borib aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromadni 4 ming aqsh dollaridan oshirish hamda «daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar» qatoriga kirish uchun zamin yaratish.

Shu sababli tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masalalaridan biri bo‘lib hisoblanmoqda. Shuning uchun iqtisodiy resurslardan foydalanish samarasini aniqlash uchun ulardan foydalanish ko‘rsatkichlarini aniqlash kerak bo‘ladi. Ishlab chiqarish resurslaridan foydalanishni baholashda tadbirkorlik sub'yektlarining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur. Tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatida o‘zgaruvchanlik muxiti mavjud. Tadbirkor bozor talabidan kelib chiqib, iste'molchi istagidagi mahsulotlarni ishlab chiqarishga harakat qiladi. Qisqa muddat ichida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishga erisha olgan tadbirkor muvaffaqiyatli faoliyatini davom ettirishi mumkin (Kazakov, O. S., & Kamoliddinov I. 2021*)*.

Shuningdek, tadbirkorlik faoliyati korxonalarida mavjud ishlab chiqarish resurslardan foydalanish darajasini o‘rganish va tahlil qilish maqsadida turli ko‘rsatkichlar tizimidan foydalaniladi. Bunday ko‘rsatkichlar ishlab chiqarish resurslarning mavjudligini, foydalanish darajasini, tejalishi yo‘llari va miqdorini va korxonada ulardan foydalanib foyda va rentabellik ko‘rsatkichlarini o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Bizga ma'lumki tadbirkorlik korxonalarida foydalaniladigan ishlab chiqarish resurslarni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar har bir resurs bo‘yicha alohida-alohida hisoblanadi. Ularni har birini o‘ziga xos bo‘lgan ko‘rsatkichlardan foydalanib tahlil qilish mumkin. Ishlab chiqarish resurslari ichida birinchi darajali hisoblangan moddiy resurslardan foydalanishning asosiy ko‘rsatkichi moddiy resurslarni tejash ko‘rsatkichidir. Ishlab chiqarish jarayonida mahsulot uchun zarur bo‘lgan moddiy resurslarni topish va ularning har bir birligidan mahsulot ishlab chiqarish miqdorini aniqdlash muhim hisoblanadi.

Shu bilan birgalikda ko‘p xollarda foydalanilayotgan amaliyotga muvofiq moddiy resurslarni tejashni aniqlash uchun o‘tgan davrda moddiy resurslarga qilingan harajatlarni xozirgi davrdagi harajatlar bilan solishtiriladi. Bu uslubiyotda tadbirkor o‘tgan davrda moddiy resurslardan foydalanish jarayonida sarflagan harajatlarini joriy javrdagi harajatlar bilan solishtirish orqali tahlil qiladi. Tadbirkor tomonidan bunday amaliyot orqali moddiy resurslardan foydalanish darajasini aniqlashda ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish me’yorlarining o‘zgarishlari, ularning bozor narxlarida bo‘lgan o‘zgarishlar va inflyasiya darajasini hisobga olmaslik tahlil natijalarini ob’yektiv bo‘lishiga olib kelmaydi.. Shu sababli, tadbirkorlik korxonalarida moddiy resurslardan foydalanishni baholashda samarali uslubiyotni aniqlash zaruriyati yuzaga keldi. Moddiy resurslardan foydalanishni baholashda, ularni ikki xil ko‘rinishda o‘rganib, so‘ngra baholash uslubiyotini amalga oshirish kerak:

1. Moddiy resurslardan foydalanishning birlamchi ko‘rsatkichlari.

2. Ular asosida aniqlanadigan analitik ko‘rsatkichlari.

Ma’lumki, moddiy resurslardan foydalanishni tavsiflovchi analitik ko‘rsatkichlar ularning birlamchi ko‘rsatkichlari asosida aniqlanadi. Tadbirkorlik korxonalarida mahsulot turi ham, xajmi ham o‘zgarib turishi sababli, ular sarfini natural ko‘rsatkichlarda aniqlash samarali hisoblanmaydi. Ayrim xollarda, moddiy resurslardan foydalanish qiymat ko‘rsatkichlarida amalga oshirilishi mumkin. Ammo, bu ham kutilgan samarani bermaydi, ya’ni ulardan foydalanish darajasini to‘laqonli baholashga imkon bermaydi. Moddiy resurslardan foydalanishda bir birlik mahsulotga to‘g‘ri keladigan moddiy resurslar sarfi ko‘rsatkichi bor va u orqali foydalanish darajasini baholash mumkin. Bu moddiy resurslardan foydalanishning nisbiy sarfini ko‘rsatadi (Muhammadjanovich K. I., 2022).

Yuqoridagilarni inobatga olgan xolda moddiy resurslarning nisbiy sarfi ko‘rsatkichi ularning umumiy sarfini shu resurslardan foydalanib ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga bo‘lish orqali aniqlanadi:

$$m = \frac{Q}{q}$$

bu yerda: m – korxonada foydalanilayotgan moddiy resurslarning nisbiy sarfi;
Q – ma’lum davrdagi moddiy resurslarning umumiy sarfi;
q – shu resurslardan foydalanib ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi;

Shuningdek moddiy resurslarning nisbiy sarflari orasidagi munosabat ularning tejalishi darajasini ko‘rsatadi:

$$E = m_1 - m_0$$

bu yerda: m_1 – amaldagi davr uchun nisbiy sarf;
m_0 – o‘tgan davrdagi nisbiy sarf darajasi;

Tadbirkorlik korxonalarida ishlab chiqariladigan barcha mahsulot uchun nisbiy sarfni aniqlash uchun bu ko‘rsatkichni ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga ko‘paytirish kifoya.

$$E = (m_1 - m_0)\, q_1$$

bu yerda: q_1 – ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi.

Yuqoridagi ko‘rsatkich faqatgina bir turdagi mahsulotlar uchun aniqlanadi. Agar, tadbirkor ko‘p assortimentdagi mahsulotlarni ishlab chiqarayotgan bo‘lsa, har bir tur mahsulot uchun alohida hisoblanadi. Masalan, poyafzal ishlab chiqarish bilan shug‘ullanayotgan tadbirkor 8 xil turdagi poyafzalni ishlab chiqarayotgan bo‘lsa, barcha 8 xil mahsulot uchun nisbiy sarf aniqlanishi kerak. Ularni bir-biri bilan solishtirish ham murakkab bo‘ladi. Chunki, yozgi yengil turdagi poyafzal bilan qishqi issiqlikni saqlovchi poyafzal uchun moddiy resurslar sarfi turlicha bo‘ladi. Ularning nisbiy sarfi ham turlicha bo‘ladi. Faqat bir xil assortimentdagi mahsuloltlarni solishtirish samarali hisoblanadi (G‘ulomov S.S. 2002).

Hozirgi kunda iqtisodiyotda moddiy resurslardan foydalanishni baholash uchun foydalanilgan moddiy resurslardan sifatli mahsulot chiqishi, ulardan samarali foydalanish koeffisiyenti, moddiy resurslarning sarf ko‘rsatkichi singari ko‘rsatkichlardan foydalanilmoqda.

Bundan tashqari moddiy resurslardan sifatli mahsulot chiqishi ko‘rsatkichini ayrim manbalarda yaroqli mahsulot chiqishi deb nomlanadi. Bizning fikrimizcha, bu to‘g‘ri emas. Moddiy resurslardan yaroqli mahsulot emas, balki sifatli mahsulot chiqishi kerak. Ishlab chiqarish jarayoni sifatsiz mahsulot chiqishini butunlay bartaraf qilishga erishish zarur. Chunki, hozirgi bozor munosabatlari chuqurlashib ketgan davrda nimagadir yaroqli bo‘lgan mahsulotning o‘zigina to‘g‘ri bo‘lmaydi, balki sifatli mahsulot zarur. Sifatsiz mahsulotni esa bozor siqib chiqaradi. Moddiy resurslardan sifatli mahsulot chiqishi ko‘rsatkichi ularni sarflashning samaradorligi darajasini ko‘rsatadi:

$$B = \frac{Q * 100}{Q_{xa}}$$

bu yerda: V – charm mahsulotlaridan poyafzal chiqishi foizi, %;

Q – xom ashyodan chiqqan mahsulot, ya’ni bitta poyafzal uchun moddiy resurs miqdori;

Q_{xa} – jami foydalanilgan xom ashyo miqdori, tn.

Ushbu xolat tadbirkorlik korxonalarida ushbu ko‘rsatkich faoliyat davomida foydalaniladigan moddiy resurslardan qanday miqdorda tayyor mahsulot chiqishini ko‘rsatadi.(6)

Tadbirkorlarning faoliyatida moddiy resurslardan unumli foydalanish koeffisiyenti ham aniqlanadi va bu ko‘rsatkich moddiy resurslardan sof mahsulotga o‘tadigan qismini ko‘rsatadi. Bu koeffisiyentni quyidagicha hisoblash mumkin:

$$K = \frac{q_c}{Q_{ум}}$$

bu yerda: q_c – moddiy resurslarning sof mahsulot bo‘ladigan qismi;

Q_{um} – moddiy resurslarning umumiy sarfi.

Hozirgi vaqtda moddiy resurslardan foydalanishni ifodalovchi ko‘rsatkichlar sifatida rejali sarf koeffisiyenti va haqiqiy sarf koeffisiyentlaridan ham foydalaniladi.

Shu bois moddiy resurslarning rejali sarf koeffisiyenti sarf me’yorini mahsulotning sof vazniga nisbati orqali aniqlanadi:

$$K_p = \frac{m_н}{q_c}$$

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yuqoridagi ko‘rsatkichlarning barchasi ham moddiy resurslardan foydalanish darajasini baholashga qandaydir darajada imkon beradi. Ammo, umumlashtiruvchi xolatda moddiy resurslardan foydalanish darajasini ko‘rsatmaydi, biron-bir jixatini to‘la namoyon qiladi. Moddiy resurslardan foydalanishni baholashda ishlab chiqariladigan mahsulotlar sifatiga ta’sir etmagan xolda moddiy harajatlarni kamaytirishni tadbirkor faoliyatidagi foyda miqdori va rentabellik darajasining ortishiga mos ravishda tasniflash zarur. Tadbirkor faoliyatining yakuniy natijasi hisoblangan foyda miqdori va rentabellik darajasi hal qiluvchi ko‘rsatkichlardan hisoblanadi. Korxona, qachonki mahsulotini sotishga erishsa, ya’ni daromadga ega bo‘lsa, u foyda ko‘rishi mumkin va rentabellik darajasi ortishiga erishishi mumkin shu bilan birga iqtisodiyotimiz uchun istiqbolli sohalar rivojlanib, mamlakatimiz taraqqiyotini yanada yuqori bosqichlarga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 martdagi PQ-4231-sonli “Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
2. Abdullayev Yo., Yuldashev Sh. 2008.Малый бизнс и предпринимателтво – T.: IQTISOD - MOLIYA, 340 c.
3. OlimSabirovichKazakov,&IlhomMahamadjanovichKamoliddinov. (2021). SOME QUESTIONS OF INCREASE OF EFFICIENCY IN ACTIVITY ENTERPRISE SUBJECTS. Journal of Central Asian Social Studies, 2(01), 160-169. https://doi.org/10.37547/jcass/volume02issue01-a24
4. Kazakov, O. S., & KamoliddinovI. (2021). Questions Of The Effective Utilization Of Industrial Resources In Enterprise Activity In The Conditions Of Economy Globalization. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(04), 114-119. https://doi.org/10.37547/tajiir/Volume03Issue04-18
5. Muhammadjanovich K. I. – 2022. EFFECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP //Conference Zone.– S. 129-133.
6. G‘ulomov S.S. 2002. Tadbirkorlik va kichik biznes. – T.: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati.. – 365 b.
7. O‘zbekistonda kichik tadbirkorlik. Statistik to‘plam. Toshkent, 2020 y. 190 b.
8. www.stat.uz sayti ma’lumotlari.

O’ZBEKISTONDA MIKROMOLIYALSHTIRISH SOHASINI TAKOMILLASHTIRISH ASOSIDA ISLOM MOLIYASINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Sattarova Dilfuza
Ma’mun Universiteti o’qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda islom moliyasini rivojlantirishda mikromoliyalashtirish sohasini takomillashtirish orqali navbatdagi me’yoriy-huquqiy asosning yaratilishi yoritib o’tilgan. Shunga ko’ra, islom moliyasining kelgusida rivojlanish imkoniyatlari yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: islom moliyasi, mikromoliya tashkilotlari, ijara, sherikchilik, mas’uliyati cheklangan jamiyat, qonun loyihasi, tijorat banklari.

Аннотация. В статье анализировано создание очередной нормативной базы развития исламских финансов в нашей стране путем совершенствования сферы микрофинансирования. Соответственно, выделены возможности будущего развития исламских финансов.

Ключевые слова: исламские финансы, микрофинансовые организatsiи, аренда, партнерство, общество с ограниченной ответственностью, законопроект, коммерческие банки.

Annotation. The article highlights the creation of the next regulatory framework for the development of Islamic finance in our country by improving the field of microfinancing. Accordingly, the possibilities of the future development of Islamic finance are highlighted.

Keywords: Islamic finance, microfinance organizations, rent, partnership, limited liability company, draft law, commercial banks.

Islom moliyasiga butun dunyoda an’anaviy moliyalashtirishning muqobili sifatida qaralmoqda. Kundan kunga islom moliyalasidan foydalanish, bu orqali mamlakatlarning ishlab chiqarish, rivojlanishiga, asosiysi korxona-tashkilot va aholining pul mablag’lariga bo’lgan ehtiyojini islomiy shar’iat, halollik, sherikchilik va ishonch asosida ta’minlashga erishilyabdi.

Globallashuv va jahonda ketayotgan innovatsion o‘zgarishlardan orta qolmaslik maqsadida O‘zbekiston hukumati islomiy moliya yoki sherikchilikka asoslangan bank sanoatini rivojlantirish bo‘yicha amaliy ishlar so’nggi yillarda jadallik bilan olib borilyabdi. Shunga ko’ra, amladagi ba’zi normative-huquqiy hujjatlarga qo’shimcha va o’zgartirishlar kiritish, yangilash, takomillashtirish va targ‘ibot ishlarini olib borish, islomiy moliya infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni va davlat sektorini rivojlantirish, islomiy moliya xizmatlari bozorini rivojlantirish, ilmiy-o‘quv ishlarini olib borish va investorlar bilan ishlash kabi yo’nalishlarda bosqichma-bosqich o’z samarasini beryabdi.

O‘zbekistonda qariyib uch yillik muhokamalar natijasida Markaziy bank boshqaruvining “Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni ko‘rsatish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori

qabul qilindi(1). Nizom Adliya vazirligi tomonidan 2024 yil 26 iyulda 3536-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan. Mazkur nizom Islomiy moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkilotining (AAOIFI) islomiy moliyalashtirishga oid standartlari asosida, shuningdek, ilg‘or xorijiy tajriba hamda milliy kontekstni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan va mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlar ko‘rsatish tartibini belgilaydigan asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi. Nizom 4 bob 93 moddadan iborat. Bugungi kunga kelib tegishli ravishda ro‘yxatdan o‘tgan mikromoliya tashkilotlari yuqorida nomi aytib o‘tilgan qonun asosida va tasdiqlangan nizomga muvofiq ravishda aholiga tadbirkorlik sub’ektlariga islom moliyasi tamoyillariga mos bo‘lgan moliyaviy xizmatlari ko‘rsatishlari mumkin bo‘ldi.

Ushbu qonunda, O‘zbekistonda birinchi bor “islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlar” iborasi ishlatilgan, ya’ni unda mikromoliya tashkilotlari tadbirkorlik sub’ektlari islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlar ko‘rsatish huquqiga ega ekanligi ko‘rsatilgan (Sattarova D 2024) .

So‘nggi yillarda mikromoliyalashtirish xizmatlariga aholi tomonidan talab oshib bormoqda. Ammo nobank kredit tashkilotlarining qo‘shimcha moliyaviy resurslar, jumladan, omonatlarga pul mablag‘larini jalb etish imkoniyatlari cheklangani mazkur tashkilotlar tomonidan keng doiradagi iste’molchilarga mikromoliyaviy xizmatlarni ko‘rsatish imkonini bermayapti. Shu bilan birga, yetarli salohiyatga ega mikromoliya tashkilotlarining tijorat banki singari faoliyat olib borishi uchun tashkiliy-huquqiy asoslar mavjud emas.

Shu sababdan, “Mikromoliyalashtirish sohasi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonun loyihasi ishlab chiqildi (www.lex.uz).

Unga asosan, bank xizmatlarini ruxsat etilgan shartlar asosida ko‘rsatish vakolatiga ega bo‘lgan yuridik shaxs – mikromoliya banklari instituti joriy qilinmoqda. Bunda mikromoliya tashkilotlari mikromoliya banklariga aylanishi va o‘z navbatida, mikromoliya banklari tijorat banklari darajasiga ko‘tarilishining huquqiy asosi yaratilmoqda.

Ushbu qonun loyihasi bilan mikromoliya tashkilotlari va tijorat banklari o‘rtasida “zanjir” yaratish, shuningdek mikromoliya tashkilotlari uchun qo‘shimcha moliyaviy resurslar jalb qilish imkoniyatini yo‘lga qo‘yish, mikromoliya tashkilotlarini mikromoliya banklariga va mikromoliya banklarini tijorat banklariga hamda aksincha transformatsiya qilishning huquqiy asosi yaratilmoqda.

Shundan kelib chiqqan holda, “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi, “Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to‘g‘risida”gi va “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida”gi qonunlariga tegishli o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilmoqda.

Shuningdek, qonun loyihasida mikromoliya banki tushunchasi, mikromoliya banki tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat turlari, mikromoliya banki ustav

kapitalining eng kam miqdori, Markaziy bank tomonidan mikromoliya banki faoliyatini tartibga solish belgilanmoqda.

Bizga ma’lum bo‘lishicha, mikromoliya banklarining ustav kapitali 50-500 milliard so‘mni tashkil etishi, va ular 200 million so‘mgacha depozitlarni qabul qilishi va 5 milliard so‘mgacha kreditlar berish imkoniyatiga ega bo‘lishi kutilmoqda (www.islommoliyasi.uz).

Fikrimizcha, Mikromoliyalashtirish sohasi takomillashtirilishi asnosida ba’zi qonun hujjatlariga o’zgartirish va qo’shimchalar kiritilishi mamlakatimizda islom moliyasining yanada rivojlanishi, mikromoliya banklarining tashkil qilinishiga asos bo’lishi va “islom darchalari”ning kengayishiga yo’l ochib berib mamlakatning va aholining turmush faravonligiga katta xissa qo’shib moliya muassasalari orasida raqobat muhitini shakllantirishiga ishonamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 26.07.2024 yilda ro‘yxatdan o‘tgan, 3536 raqami “Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni ko‘rsatish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” gi qarori, https://lex.uz/ru/docs/7036330

2.”Mintaqada islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari” Sattarova D. Xorazm Ma’mun Akademiyasi Axborotnomasi 2024-9/2 soni, 158-161 betlar.

3. “Mikromoliyalashtirish sohasi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi QL-1208-sonli O‘zbekiston Respublikasi qonuni loyihasi haqida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining qarori" №4659-IV, 29.07.2024 - hujjatiga nisbatan respondent hujjatlar ro‘yxati 19.09.2024 sana holatiga. www.lex.uz qonunchilik sayti

4. www.islommoliyasi.uz internet sayti

HUDUDLAR INVESTITSION IMIJINI YARATISHDA MARKETING KONSEPSIYALARIDAN FOYDALANISH

Sharipov Akbar Ilxomovich
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, akbar.sh@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududiy marketing bo‘yicha ilmiy yondashuvlar, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qaratilgan iqtisodiy islohotlar, investitsion jozibadorlikning mazmun va mohiyati, hududlarda investitsiyalarni rag‘batlantiruvchi muayyan shart-sharoitlar va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini innovatsion rivojlantirish kabi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Hududiy marketing, investitsiya, innovatsion rivojlantirish, investitsion muhit, investitsion jozibadorlik, investitsion salohiyat, imij.

Аннотация. В статье описаны научные подходы к региональному маркетингу, экономические реформы, направленные на социально-экономическое

развитие регионов, содержание и природа инвестиционной привлекательности, некоторые условия, стимулирующие инвестиции в регионы, инновационное развитие сфер услуг.

Ключевые слова: Региональный маркетинг, инвестиции, инновационное развитие, инвестиционная среда, инвестиционная привлекательность, инвестиционный потенциал, имидж.

Abstract. This article describes scientific approaches to regional marketing, economic reforms aimed at the socio-yeconomic development of regions, the content and nature of investment attractiveness, certain conditions that encourage investment in regions, and innovative development of service industries.

Keywords: Regional marketing, investment, innovative development, investment environment, investment attractiveness, investment potential, image.

Iqtisodiy globallashuv sharoitida mamlakatlarning o‘zaro integratsiyalashuvi va xalqaro ixtisoslashuvning kuchayishi har bir milliy iqtisodiyot oldiga ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini innovatsion rivojlantirish masalasini qo‘ymoqda va shu orqali hududlar iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishni muhim vazifa sifatida belgilab bermoqda. Jahon mamlakatlari o‘zining mavjud hududiy salohiyatini oshirish bo‘yicha marketing strategiyalarini samarali qo‘llash asosida raqobatdosh ustunliklarni yaratish yo‘nalishdagi ilmiy-tadqiqotlar ustuvor darajada qaralmoqda. Bu borada mintaqaviy xususiyatlardan kelib chiqqan holda hududlarda mahalliy brendlarni milliy va global brendlarga aylantirish, “jahon - milliy - hudud” rivojlanishi zanjiriga ko‘ra yangi uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish, xorijiy investorlar va turistlarni yanada ko‘proq jalb etish kabi ilmiy tadqiqotlarga ustuvorlik berilmoqda.

Yangi O‘zbekistonni barpo etish jarayonida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish darajasini sifat jihatdan yangi pog‘onaga olib chiqish, ishlab chiqarishni zamonaviy menejment va marketing talablari asosida tashkil qilish, hududlarning xususiyatlarini e’tiborga olgan holda iqtisodiy salohiyatini oshirish va eksportga mo‘ljallangan raqobatbardosh mahsulot (xizmat)larni ishlab chiqarish hajmini oshirib borish kabilarga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi «O‘zbekiston - 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmonida “2030-yilga qadar iqtisodiyot hajmini 2 barobar oshirish va «daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar» qatoriga kirish”, “«Yangi O‘zbekiston - raqobatbardosh mahsulotlar yurti» g‘oyasi asosida milliy brendlarni xorijiy bozorlarga olib chiqadigan eksportchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash” kabi strategik maqsadlar belgilab berilgan (PF-158-son Farmoni, 2023-yil 11-sentabr). Ushbu maqsadlarga erishish uchun hududlarning moddiy va nomoddiy resurs imkoniyatlaridan samarali foydalanish, hududlarga xorijiy investitsiyalarni keng jalb, muayyan hudud brend marketing strategiyalari asosida qo‘shilgan qiymat yaratish, xur bir hudud uchun o‘ziga xos bo‘lgan imij yaratish vositalarini aniqlash orqali aholini turmush farovonligiga erishish kabi yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarga alohida e’tibor qartish maqsadga muvofiq.

O‘zbekistonda iqtisodiyotni tarkibiy o‘zgartirish va diversifikatsiya qilishni chuqurlashtirish, aholi daromadi va turmush sifatini oshirishning muhim omil va yo‘nalishlaridan biri hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishdir.

Iqtisodiyotda hududiy marketing - bu yaqinda paydo bo‘lgan vosita sifatida uning rivojlanish istiqbollarini ochadigan va davlat boshqaruv madaniyatiga yangi “qon” olib kiruvchi vositaga aylangan (Rehailia Hassib, Saadi Ibtissemb, 2018). "Hududiy marketing" bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlardagi asosiy metodologiyalarida asosan ikkita yondashuvlar mavjud: Hududiy boshqaruvga yo‘naltirilgan yondashuvga ko‘ra hududni ma’muriy va geografik jihatdan alohida bo‘sh joy deb hisoblanadi va ularni amalga oshirish uchun zarur resurslarga ega bo‘lgan ma’lum bir hokimiyatga bo‘ysunishi nazarda tutiladi (Gaponenko A.L., Pankruxin A.P., 2001). Ikkinchisi tabiiy-iqtisodiy asosga ega yondashuvda hududiy marketing faqat iqtisodiy protsedura bo‘lib, u asosan aniq maqsadlarga ega bo‘lgan marketing vositalaridan foydalanishni nazarda tutuvchi, hududni reklama qilish, investitsiyalarni jalb qilish, raqobatbardoshlikni ta’minlash, hudud manfaatlarini ilgari surish kabilarni o‘z ichiga oladi (Atamanova Y.A., 2007).

Ilmiy adabiyotda hududlarning marketingini, marketing paradigmasini hududiy rivojlanishni boshqarish tizimiga integratsiyalashuvining "chuqurligiga" qarab, tor va keng ma’noda ko‘rib chiqish mumkinligiga qaratiladi. Iqtisodiyot nazariyasida klassik hududiy marketing tushunchalari, xususan, mehnat taqsimotining shakli, foydalilik nazariyasi va ratsionallik nazariyasi bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy iqtisodiyotning bir shakli sifatida qaraladi. Hududiy marketingning iqtisodiy fanlar bilan bevosita aloqada o‘rganishni taqozo etadi va ushbu fanlarni rivojlantirish va o‘rganish obyektlari sifatida rivojlanadi. Hududiy marketing bo‘yicha dastlabki ilmiy yondashuvlar asosan bozor faoliyatining sohalari uchun ajratilgan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlari tarmoq va sohalardan davlat organlariga kengaytirilgan.

Ma’lumki har bir hududda investitsiyalarni rag‘batlantiruvchi individual shartlar mavjud, jumladan:

- madaniy va tarixiy meros;
- qulay geografik joylashuvi;
- ekologik farovonlik va boshqalar.

Keltirib o‘tilgan shartlar hududlarning investitsion muhit jozibadorligiga ta’sir etadi va raqobatda nisbiy ustunlik nazariyalariga mos keladi. Mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlar dinamikasida tizimli nomutanosibligi hududning geografik joylashuvi, ijtimoiy infratuzilmaning tarkibi va holatiga, ishlab chiqarish, tabiiy resurslarning mavjudligi va miqyosi, ekologik va iqlim sharoitiga bevosita bog‘liq holda amal qiladi.

Hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishning bir qator yo‘nalishlari mavjud bo‘lib, asosiy yondashuv investitsion muhitni shakllantirishning o‘ziga xos bozor mexanizmlarini joriy etishdir. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanganlik holatini ifodalovchi asosiy ko‘rsatkich, uning investitsion jozibadorligi hisoblanadi. Iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar miqdori uning dinamikasi mamlakatdagi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini belgilovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, mazkur omil,

o‘z navbatida, investitsiya resurslari manbalarining tarkibiy tuzilishi va uning barqarorligiga bog‘liq.

Investitsion jozibadorlikning mazmun va mohiyatini anglash, avvalo, «investitsiya» tushunchasini iqtisodiy atama sifatidagi talqinlarini o‘rganishni talab etadi. Ilmiy adabiyotlarda «investitsiya» tushunchasi mohiyatini iqtisodchi olimlar turlicha talqin qilib keladilar. Ayrim iqtisodchilar uni «tadbirkorlik faoliyatiga daromad olish maqsadida safarbar etilgan barcha turdagi boylik» deb tushunsalar, ayrimlari lotincha «invest» so‘zining aynan tarjimasi «solish» degan ma’noni bildirishidan kelib chiqqan holda «kapital solish» bilan bir xil ta’riflaydilar. Xususan, iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti laureati bo‘lgan U.F. Sharpning fikricha, «Investitsiyalar kelgusida (ehtimol nomuayyan) qiymatga ega bo‘lish maqsadida ayni vaqtda muayyan qiymatdan voz kechishdir» (Sharp U., Aleksandr G., Beyli Dj., 2000). «Investitsiyalash»ni kelajakda foyda olish uchun bugun puldan ajralishdir», «yo real yoki moliyaviy aktivlarga investitsiyalash mumkin»ligi e’tirof etiladi (Sharp U.F., 2013). Shved olimi Klas Eklund fikricha, «investitsiya kelajakda ko‘proq iste’mol qilish sharoitiga ega bo‘lish uchun ertangi kunga qoldirilgan qiymat. Uning bir qismi ayni vaqtda foydalanilmay zaxiraga qoldiriladigan iste’mol tovari bo‘lib, boshqa qismi esa ishlab chiqarishni kengaytirishga yo‘naltiriladigan resurs» sifatida o‘rganiladi (Klas Eklund, 1991). Investitsiyalarning mazmun va mohiyatini yoritib berishda D.G‘.Fozibekovning «Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari» nomli ilmiy asaridagi investitsiyalarning makro darajali va ishlab chiqarish nazariyasi, moliya nazariyasi va umuman, iqtisodiyotdagi fikri muhimdir (G‘ozibekov D.G‘. 2003).

Tahlillarga ko‘ra, O‘zbekistonda barpo etilgan investitsion muhitga qaratilgan iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish natijasida jahonning rivojlangan mamlakatlari bilan o‘zaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish va mustahkamlash imkoniyatlarini kengaytirish yo‘lga qo‘yilmoqda. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston iqtisodiyotiga jahonning ko‘plab davlatlarining investorlari jalb etildi. Ulardan Rossiya, Buyuk Britaniya, Italiya, Germaniya, Turkiya, AQSh, Yaponiya, Koreya, Xitoy, Hindiston va boshqa davlatlar shular jumlasidandir.

Investitsion muhitni yaxshilashdan maqsad investitsion salohiyatni oshirish uchun zarur va maqbul shart-sharoitlar yaratish, investitsion faoliyatni jadallashtirish va pirovardida iqtisodiyot yuksalishi, ijtimoiy muammolar hal etilishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdan iborat. Shuning uchun ishlab chiqarishning doimiy takrorlanib turishi investitsion muhitning holatiga bevosita bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasining investitsiya salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, investitsiya muhitini yanada takomillashtirish, yillik investitsiya dasturlarini sifatli ishlab chiqish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qulay sharoitlar yaratish, xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlarning moliya institutlari, yetakchi xorijiy kompaniyalar va bank tuzilmalari bilan hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, jalb etiladigan xorijiy investitsiyalar samaradorligini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 4-aprelda

“O‘zbekiston Respublikasi investitsiyalar bo‘yicha davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2868-sonli qarori qabul qilindi.

Hududlarning investitsion muhiti ko‘plab omillar ta’sirida shakllanadi. Shuning uchun hududlar investitsion muhitining shakllanishi dinamik yoki statik o‘zgarishlar doimo kuzatiladigan jarayon hisoblanadi. Investitsion muhit jozibadorligi ichki va tashqi, obyektiv va subyektiv omillar ta’sirida shakllanadi, bu holat hududiy investitsion muhit jozibadorligini shakllantirishning tizimlashtirilgan omillariga bog‘liq bo‘ladi. Hududlarning investitsion muhiti jozibadorligiga ta’sir etuvchi shartli omillar, ushbu hududning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiquvchi shart-sharoitlar ta’siri ostida bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi «O‘zbekiston - 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni
2. Rehailia Hassib, Saadi Ibtissem. Territorial marketing: A tool for developing the attractiveness of territories. ITU A|Z, Vol 15, No3, November 2018. – p. 61-69.
3. Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. (2001). Общий и специальный менеджмент (Текст): учебник / общ. ред. – М.: Изд-во РАГС, - 568 с.
4. Атаманова Е.А. (2007). Организационно-экономические аспекты формирования системы территориального маркетинга для развития промышленного сектора экономики региона (Текст). / Е.А.Атаманова, М.Д.Ощепкова. – Пермь: Изд-во НИИУМС, - 206 с.
5. Шарп У., Александр Г., Бейли Дж. (2000). Инвестиции. пер. с. англ. - М.: ИНФРА, - 16 с.
6. Шарп У.Ф. (2013). Маркетинговый потенциал как фактор социально-экономического развития территории. Специальность 08.00.05 – “Экономика и управление народным хозяйством”: Маркетинг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М.,
7. Клас Эклунд (1991). Эффективная экономика. Шведская модель. - М.: Экономика, - 96 с.
8. G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. - T.: Moliya, 2003. - 18 b.

SANOAT KLASTERLARINI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Qodirov San’at Yo‘ldoshevich
Ma’mun universiteti o‘qituvchisi
sanatmaxsum@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat klasterlarini tashkil etishning ahamiyati, zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va o‘ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, hududlarda sanoat klasterlarini samarali tashkil etishga qaratilgan xulosa va takliflar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Hudud, sanoat, klaster, hududiy klaster, raqobatbardoshlik, korxona, ishtirokchi.

Аннотация. В данной статье освещены важность, необходимость, имеющиеся возможности и особенности организации промышленных кластеров. Также освещены выводы и предложения, направленные на эффективную организацию промышленных кластеров в регионах.

Ключевые слова: Регион, отрасль, кластер, региональный кластер, конкурентоспособность, предприятие, участник.

Abstract. This article highlights the importance, necessity, available opportunities and specific features of the organization of industrial clusters. Conclusions and proposals aimed at effective organization of industrial clusters in the regions are also highlighted.

Keywords: Region, industry, cluster, regional cluster, competitiveness, enterprise, participant.

Iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari va uning uzoq muddatli istiqboldagi ijtimoiy-iqtisodiy yo‘nalishi ustuvor va yuqori bilim talab qiladigan sohalarda raqobatbardoshlikni oshirishni nazarda tutadi. Bu holatda innovatsiyalar va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish iqtisodiy “o‘sish” nuqtalari sifatida inson kapitalining sifati mehnat unumdorligini keskin oshirishni ta’minlaydi. Mazkur muammolarni hal qilish uchun mintaqada innovatsion siyosatni amalga oshirishda klaster yondashuviga asoslangan davlat, biznes, fan va ta’lim o‘rtasida o‘zaro manfaatli hamkorlik zarur (Ячменева В.М., Ячменев Е.Ф., 2017). Bu esa har bir sohada klaster faoliyatini taqozo qiladi. Bunda hududiy klasterlar va ularning rivojlanishi mintaqa iqtisodiyoti raqobatbardoshligini oshirishning omili bo‘lib, davlat-xususiy sheriklikning samarali mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Har bir sohada klasterlarni tashkil etish klaster konsepsiyasiga asoslanishi lozim. Klaster konsepsiyasi milliy iqtisodiyot, mintaqa yoki shahar iqtisodiyotini rivojlantirish bo‘yicha yangi yo‘nalishlarni ifodalaydi, mamlakat yoki mintaqa iqtisodiyotining raqobatbardoshligi aholi turmush darajasini keyingi yuksaltirish uchun asos sifatida davlat, korxona va boshqa tashkilotlar uchun yangicha rol o‘ynaydi (Ускова Т.В., Барабанов А.С., Попова О.И., Иогман Л.Г., Ильин В.В., 2010). Klaster strategiyasi uzoq muddatli strategiya hisoblanganligi uchun iqtisodiy samaraga bevosita ta’sir qiladi. Unda asosiy masala klaster ishtirokchilari o‘zaro munosabatlarini qonuniy va manfaatli munosabatlarni ta’minlaydigan metodologik yondashuvlar va kuchli klaster zarur bo‘ladi. Kuchli klaster - o‘z-o‘zini ta’minlaydigan, tashqi muhit va raqobatbardosh muhitiga chidamli va jadal rivojlanayotgan klaster hisoblanadi. Ushbu klaster jahon bozorida yuqori raqobatbardosh bo‘ladi (Хакимов З.А., 2022).

Darhaqiqat, klasterlarni tashkil etish har bir sohada zarur yo‘nalish sifatida tan olinadi. Xususan, sanoat sohasida klaster ham alohida o‘rin tutadi. Ushbu klaster faoliyat yurituvchi, hududiy yaqinlik va funksional bog‘liqlik bilan bog‘liq bo‘lgan va hududiy subyektlar joylashgan korxonalar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Bu

hududiy yaqinlik va funksional qaramlik tufayli munosabatlar bilan bog‘liq bo‘ladi va bir yoki bir nechta tarkibiy tuzilmalari hududida joylashadi. Sanoat klasterini tashkil etishning asosiy maqsadi - hududiy yaqinlik va funksional qaramlik tufayli ishlab chiqarish yoki boshqa aloqalarga ega bo‘lgan va mamlakat hududida joylashgan bozor iqtisodiyoti subyektlari to‘plami yoki sanoat mahsulotlarini sanoat sektorida birlashtirishdir. Sanoat klasterlari hududda aholining hayot sifati va xarid qobiliyatini oshirish, aholi bandligi va o‘z-o‘zining bandligini ta’minlash muammolarini hal etish bilan bog‘liq ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishga qaratiladi. Bu borada klaster siyosati klasterni yaratish mezonlarini aniq tartibga soladi. Bu esa ularni yaratish tashabbuskorlari, klasterni boshqarish tizimi va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash shartlari bilan izohlanadi. Shu asosda sanoat klasterlari o‘z ishlash mexanizmiga ega bo‘ladi. Xususan, ushbu klasterlarning ishlash mexanizmi sanoat klasterlarini yaratish mezonlariga rioya etilishini nazorat qilish, klasterda hamkorlik aloqalari va sifatini nazorat qilish, turlicha klasterlarni boshqarish tizimi hamda sanoat klasteri ishtirokchilarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi kabi unsurlardan iborat bo‘ladi.

Shuningdek, sanoat klasterlari o‘z sohalariga qarab, tashkil etish, faoliyat yuritish va kutilgan natija olish kabi xususiyatlarga ega bo‘ladi. Bu borada sanoat klasteri orqali infratuzilma cheklovlarini bosqichma-bosqich olib tashlash, innovatsiyalarni keng joriy etish va raqobatbardosh ustunliklarni oshirish kabilarga erishiladi. Sanoat klasterini tashkil etish uchun qo‘shma klaster loyihasini amalga oshirish lozim. Bu esa istiqbolli yo‘nalishlar sifatida uning tarkibiga ishlab chiqarish zanjirlari ishtirokchilarini xom ashyo, butlovchi qismlar, birliklar bilan ta’minlash (import o‘rnini bosish, mahalliylashtirish, tannarxni pasaytirish va parametrlarni yaxshilash), tugatuvchilarni ishlab chiqish (yangi mahsulotlarni o‘zlashtirish va yangi bozorlarga chiqish) kabilar kiradi.

Fikrimizcha, sanoat klasterini amalga oshirish uchun uni yaratish mezonlari quyidagi yo‘nalishlardan iborat bo‘ladi:

- sanoat korxonalari sifatida klaster loyihalari muvofiqlashtiruvchisi eng muhim funksiyalarini bajaruvchi sanoat klasterining ixtisoslashgan tashkilotlarni tashkil etish;
- klaster va hudud o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish sanoat klasterini tashkil etish bo‘yicha shartnoma tuzish;
- klaster ishtirokchilari tomonidan qo‘shma klaster loyihalarini sifatli amalga oshirish;
- klaster doirasida klasterning har bir ishtirokchisi tomonidan boshqa ishtirokchilar tomonidan foydalaniladigan sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish;
- kooperativ aloqalar asosida sanoat korxonasi, jumladan yakuniy ishlab chiqarishni amalga oshiruvchi sanoat korxonalarining faol ishtirokini ta’minlash;
- sanoat klasteri tarkibiga kiruvchi tashkilotlarda aholi guruhlari uchun yangi ish o‘rinlarini yaratish;
- sanoat klasterida mehnat unumdorligi darajasini oshirish va sanoat klasterini ishtirokchilarining tashabbuskorligini oshirish.

Shuningdek, klaster mintaqadagi sanoat klasterlarini boshqarish tizimini tashkil etuvchi tizim sifatida amal qiladi. Bu holatda klaster tomonidan quyidagi funksiyalar bajariladi:

- manfaatdor ishtirokchilarning klasterga faol kirishini ta’minlash, klasterga qo‘shilish va unda faoliyat ko‘rsatish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- infratuzilma obyektlarini ma’muriy va moddiy-texnik ta’minotni boshqarishni amalga oshirish;
- o‘zaro hamkorlik aloqalarini muvofiqlashtirish, xususan, iste’molchilar va yetkazib beruvchilar bilan o‘zaro hamkorlikni ta’minlash;
- iste’mol qilinadigan resurslar va jamoat markazlarini sifatli nazorat qilish;
- tanlangan ko‘rsatkichlarga erishish maqsadida sanoat klasterining strategik vazifalarini rejalashtirishni amalga oshirish.

Xulosa shuki, klaster sanoat sohasi samaradorligi uchun zarur bo‘lgan kategoriya sifatida qaraladi. Ushbu kategoriya huquqiy jihatdan berilgan vakolatlarga ko‘ra ixtisoslashgan tashkilot va ta’sischilarning kooperativ aloqalarga asoslangan sanoat korxonalari guruhidir. Natijada, sanoat sohasida faoliyat yurituvchi, o‘zaro hududiy yaqinlik va funksional bog‘liqlik tufayli ushbu sohadagi munosabatlar samarali amalga oshiriladi. Shu orqali sanoat klasterlarini tashkil etish orqali mamlakat hududlarda sanoat korxonalari ishtirokida yangi kooperatsiya zanjirlarini yaratish va mavjudlarini yanada kengaytirishga, mahsulot bozorlarini sig‘imini yanada kengaytirishga hamda mavjud mintaqalararo kooperatsiya aloqalarini aniq hisobga olishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ячменева В.М., Ячменев Е.Ф. (2017). Промышленные кластеры: критерии создания, система управления, финансовая поддержка. // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Экономика и управление, Том3 (69), №2. - с. 114.
2. Ускова Т.В., Барабанов А.С., Попова О.И., Иогман Л.Г., Ильин В.В. (2010). Производственные кластеры и конкурентоспособность региона (Текст): монография. - Вологда: Инт. социально экономического развития территорий РАН, – с. 132.
3. Хакимов З.А. (2022). Саноат кластерлари самарадорлигини таъминловчи омиллар тизими. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy-elektron jurnali, 1, yanvar-fevral (№00057). – 216 b.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA BOZOR RISKLARINI BAHOLASH VA BOSHQARISH

Karimov Mardon Akram o‘g‘li
Assistant, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Samarqand filiali
mardon.karimov93@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada bank risklari tushunchasining mohiyati, bozor risklari, ularning kelib chiqish sabablari, turlari, uni aniqlash, oldini olish va minimallashtirish masalalarining nazariy va amaliy jihatlari, tijorat banklarida bozor risklarini baholash va boshqarish tizimi, tijorat banklarida bozor risklarini boshqarishda qo‘llaniladigan usullarning o‘ziga xos jihatlari va tegishli xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: Bank risklari, bozor risklari turlari, bozor risklarini baholash va boshqarish, risklar monitoringi.

Аннотация. В статье рассмотрены сущность понятия банковского риска, рыночный риск, его причины, виды, теоретические и практические аспекты его выявления, предотвращения и минимизации, система оценки и управления рыночным риском в коммерческих банках, методы, используемые в сформулированы особенности управления рыночными рисками в коммерческих банках и соответствующие выводы.

Ключевые слова: Банковские риски, виды рыночных рисков, оценка и управление рыночными рисками, мониторинг рисков.

Abstract. In the article, the essence of the concept of banking risks, market risks, their causes, types, theoretical and practical aspects of its identification, prevention and minimization, the system of market risk assessment and management in commercial banks, the methods used in the management of market risks in commercial banks. specific aspects and relevant conclusions are formed.

Keywords: Bank risks, types of market risks, assessment and management of market risks, risk monitoring.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida bank sektorini isloh qilishning asosiy yo‘nalishi sifatida kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo‘tadil o‘sishiga amal qilish, muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik yechimlarni tadbiq etish orqali bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlash[31] belgilanganligi banklarda risklarrni aniqlash, baholash va boshqarish usullari bo‘yicha xalqaro tajribalarni o‘rganish hamda ularni O‘zbekiston bank tizimida qo‘llash tijorat banklari oldida turgan muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

[31] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni 2020-yil 12-yanvar.

Tijorat banklari jahon moliya tizimida muhim rol o‘ynaydi, iqtisodiy o‘sishga ko‘maklashish bilan birga jamg‘aruvchilar va qarz oluvchilarni bog‘laydi. Biroq, ularning foiz stavkalari, valyuta kurslari va aktivlar narxlarining o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan bozor risklariga ta’sir qilishi xavflarni baholash va boshqarishning mustahkam strategiyasini talab qiladi. Ushbu maqolada tijorat banklarida bozor risklarini baholash va boshqarish masalalari ko‘rib chiqishga qaratilgan.

Muhokama va natijalar. Tijorat banklarining moliyaviy barqarorliklarini ta’minlash, banklar va ularning mijozlari manfaatlarini himoya qilish uchun tijorat banklarida bozor risklarini baholash va boshqarishni takomillashtirish juda muhimdir. Bank kamida quyidagi risk turlari bo‘yicha risklarni samarali boshqarish tizimini yaratishi kerak:

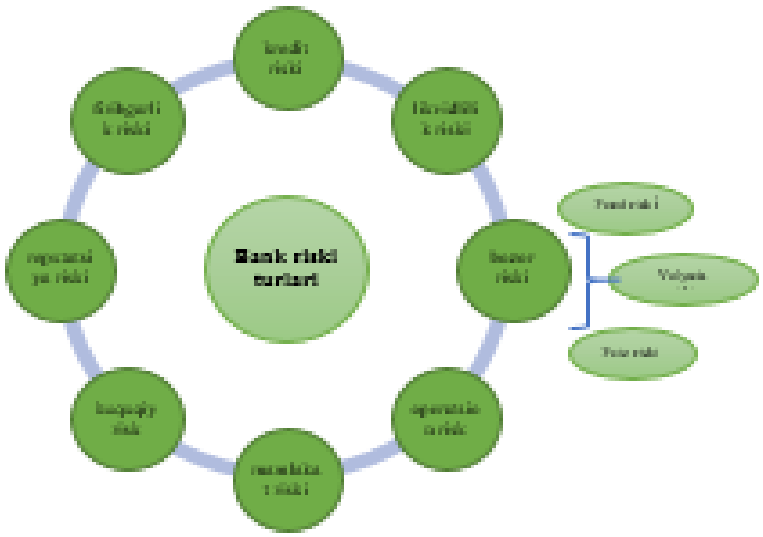

1-rasm. Tijorat banklari faoliyatida duch keladigan risk turlari[32].

Tijorat banklarida bozor riski – emitentning savdo portfelining moliyaviy vositalari va hosila moliyaviy vositalarining bozor qiymatining, shuningdek, chet el valyutasi va (yoki) qimmatbaho metallar kurslarining noqulay o‘zgarishi natijasida emitent kredit tashkilotiga yetkazilgan zararlar xavfini tavsiflaydi.

Tijorat banklarida Bozor riski qimmatli qog'ozlar (fond), valyuta va foiz stavkalari risklarini o'z ichiga oladi.

1. **Fond riski** - savdo portfelining qimmatli qog'ozlari va hosilaviy moliyaviy vositalar uchun bozor narxlarining noqulay o'zgarishi natijasida yo'qotish xavfini, aktsiya qiymatining emitenti bilan bog'liq omillar ta'sirida umumiy tebranishlarini xavfini tavsiflaydi.

2. **Valyuta riski** – emitent tomonidan xorijiy valyutada va (yoki) qimmatbaho metallarda ochilgan pozitsiyalar bo‘yicha xorijiy valyuta kurslarining va (yoki) qimmatbaho metallarning chegirmali narxlarining noqulay o‘zgarishi natijasida yo‘qotish xavfini tavsiflaydi.

[32] Adabiyotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

3. **Foiz stavkasi riski** - emitent kredit tashkilotining aktivlari, passivlari va balansdan tashqari vositalari bo'yicha foiz stavkalarining noqulay o'zgarishi natijasida moliyaviy yo'qotishlar (zararlar) xavfini tavsiflaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, umumiy bank riskiga ta’rif beradigan bo‘lsak, bank riski - kutilayotgan yoki kutilmagan hodisalar Bankning moliyaviy barqarorligiga, uning kapitaliga va (yoki) daromadlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli deb ta’rif berishimiz mumkin.

Tijorat banklarining bozor risklarini baholashning bir qancha usullari mavjud. Bozor riski, tijorat banklarining bozor sharoitlaridagi o'zgarishlar yoki to'g'ri kelmaydigan kurslar, kredit risklari, likvidlik risklari va boshqa holatlar tufayli hosil bo'ladi. Tijorat banklarida quyidagi asosiy usullar bozor risklarini baholashda ishlatiladi:

1. Vaqt oqibatlari va statistik analizlar usuli - bu banklar oldindan boshqa bozorlarda sodir bo'lgan voqealarga nazar tutiladi va ularning statistik analizlarini o'rganadi. Bu tijorat banklariga bozor o'zgarishlarini prognozlashda yordam beradi.

2. Senariy analizi usuli - bu banklar turli bozor senariylariga qarshi chidamlarni testlash uchun vaqt o'tkazishini o'rganadilar. Misol uchun valyuta kurslarining kuchayish yoki pastlashining qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini o'rganish.

3. Stress testlar usuli - bu bankning qanchalik o'zgaruvchilar va odatiy turli bozor sharoitlariga qarshi oqibatlarini chuqurlashtiradi. Stress testlari, kuchli bozor sharoitlari va sezilarli natijalarini aniqlashda yordam beradi.

4. Raqamli modellar usuli - bu mompyuterli modellar, banklarga bozor risklarini baholashda yordam beradi. Ular ajratilgan ma'lumotlar va proyektsiyalar asosida to'g'ri o'zgaruvchilar va sharoitlarga mos ravishda ta'sir ko'rsatadilar.

5. Tuzilma tomonidan amalga oshirilgan cheklashlar usuli - bu banklar tuzilma tomonidan talab qilingan maxfiylik va to'g'ri hisobotlarni berishlari shart bo'lgan bozor risklarini baholash uchun eng muhim usul bo'lib, uning yordamida, shu jumladan, bankning soliq siyosatlarini, risk boshqarish prinsiplarini va amaliyotlarini baholash mumkin.

Har bir tijorat banki o'z bozor risklarini baholash uchun moslashtirilgan usullarni ishlatadi va ulardan foydalanish, risklarni ta'sdiqlash va boshqarishning o'zgaruvchan va dinamik xarakterini tasdiqlashda yordam beradi.

Tijorat banklarida bozor risklarini boshqarish, moliyaviy institutning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Tijorat banklarida Bozor risklarini boshqarish uchun quyidagi asosiy usullar va faoliyatlar amalga oshiriladi:

1. Risk identifikatsiyasi – bu banklar, turli turdagi bozor risklarini identifikatsiya qilish uchun tizimli yondashishni olib boshlaydi. Bu jarayonda, valyuta risklari, kredit risklari, operatsion risklar, siyosiy risklar va boshqalar kabi turli xil bozor risklari tushunarli bo'lishi kerak.

2. Riskni baholash– bu identifikatsiyadan so'ng, bozor risklarini tahlil qilish va baholash kritik ahamiyatga ega bo'lib, banklarga qanday turli bozor sharoitlarining taklif etilganiga bo'lgan ta'sirini tushuntirishga yordam beradi. Bu tahlil va baholashda statistik modellar, senariy analizlari va stress-testlar o'rniga ishlatilishi mumkin.

3. Xavfsizlik strategiyasi va siyosatlar– bu banklar bozor risklarini boshqarish uchun xavfsizlik strategiyasini va siyosatlarini belgilaydilar. Bu strategiyalar qo'lda tutish, valyuta to'lash, muddatli va muddatli kreditlarni qo'shish, operatsion nazorat va monitoring protsesslarini o'z ichiga oladi.

4. Limitlar va monitoring– bu Bozor risklarini boshqarish uchun, banklar limitlar o'rnatish, xavfsizlik xatoliklarini aniqlovchi va boshqarish jarayonini nazorat qilish uchun mo'ljallangan takliflar ishlatishadi.

5. Hisobot berish– bu Bozor risklarini boshqarishda ma'lumotli hisobot berish kritik ahamiyatga ega. Banklar ma'lumotlarni boshqarishda ko'rsatish uchun, operativ hisobotlar va adolatli ko'rish jarayonini amalga oshirishadi.

Tijorat banklarida Bozor risklarini boshqarish, to'g'ri boshqaruv va xavfsizligini ta'minlash uchun zarurdir, bu jarayonda ilmiy va amaliy xotiralarning tizimli jihatidan yakun topishi kerak.

Xulosa o‘rnida aytadigan bo‘lsak, tijorat banklari risklarini xususan, bozor risklarini baholash va boshqarishning usullari mamlakat iqtisodiyotida ro‘y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga qarab o‘zgarib turadi, ulardan samarali va oqilona foydalanish tijorat banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishga hamda aholining bank tizimiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonun. Toshkent, 2019-yil
2. O‘zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati haqida”gi Qonuni. Toshkent, 2019-yil
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni 2020-yil 12-yanvar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to‘g‘risida”gi 3427-sonli nizom. 2023-yil, 18-aprel.

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИ

Акбаров Акрамжон Иброхимжанович
ўқитувчи, "University of Bussines and Science"
akbarovakramjon88@gmail.com

Аннотация. Мақолада рақамли иқтисодиёт шароитида тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш самарадорлиги, бугунги кундаги ўзгариш жараёнлари хамда ушбу тадбиркорлик мамлакатимизга келтираётган самарадорлиги кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик, иқтисодиёт, талаб ва таклиф, бизнес, моддий ресурслар, харажат, тизим, инвестисион тизим.

Аннотация. В статье показана эффективность развития бизнеса в условиях цифровой экономики, сегодняшних процессов перемен, а также эффективность, которую этот бизнес приносит нашей стране.

Ключевые слова: предпринимательство, экономика, спрос и предложение, бизнес, материальные ресурсы, стоимость, система, инвестиционная система.

Abstract. The article shows the efficiency of business development in the conditions of the digital economy, today's change processes, as well as the efficiency that this business brings to our country.

Keywords: economy, entrepreneurship, supply and demand, business, material resources, cost, system, investment system.

Мамлакатимизда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш бугунги кунда давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг сўзлари билан айтганда, биз фақат фаол тадбиркорлик, тинимсиз меҳнат ва интилиш орқали тараққиётга, фаровон ҳаётга эриша оламиз.

Тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш ва бизнес муҳитини яхшилаш бўйича амалга оширилаётган туб ислоҳотлар натижасида, Жаҳон банкининг "Бизнес юритиш – 2022" ҳисоботида Ўзбекистон 7 поғонага кўтарилиб, 69-ўринни эгаллаганди ва дунёнинг энг яхши 20 та ислоҳотчи давлати қаторидан жой олган. Янги корхона очиш қулайлиги бўйича юртимиз илк бор дунёда саккизинчи ўринга кўтарилди.

Шу боис бугунги кунда мамлакатимизда рақамли иқтисодиёт шароитида тадбиркорликни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Чунки тадбиркорликни ривожлантириш давлатимиз иқтисодий сиёсатининг стратегик вазифасидир. Ушбу соҳа нафақат рақамли иқтисодиётнинг ўсиш суръатларини жадаллаштиришда, балки мамлакатимиз учун ниҳоятда муҳим бўлган бандлик ва аҳоли даромадларини ошириш масалаларини ҳал этишда ҳам етакчи ўрин тутмоқда. Бежизга, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев "Фақат катта корхоналар қуриб, аҳоли бандлигини ва

даромадини ошириш, бюджет тушумларини кўпайтириш масалаларини тўлиқ ҳал эта олмаймиз. Турмуш даражасини оширишнинг энг муҳим йўли тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантиришдир" деб таъкидлаб ўтмаганлар.

Дунё мамлакатлари тажрибасини ўрганиш давомида амин бўлдикки, тадбиркорлик субектларининг ташқи иқтисодий фаолиятга жалб этиш, давлатларнинг жаҳон хўжалигига қўшилишини рағбатлантириш учун самарали, туб ташқи иқтисодий сиёсат эканлигини, барқарор иқтисодий ўсишни, капитал жамғаришни, рақамли иқтисодиётда илғор технологик ва таркибий силжишлар юз беришини, ишлаб чиқариш, инвестицияларни бошқариш ва уларнинг сифатининг ошишини таъминлашидан далолат беради. Ҳар бир мамлакатнинг ривожланиш даражаси олиб борилаётган стратегияга ва ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштиришга боғлиқдир. Шу сабабли, ташқи иқтисодий фаолиятнинг ҳам ушбу жараёнга кичик бизнес тадбиркорлик субектларини жалб этиш мамлакат рақамли иқтисодиётни ривожидаги аҳамияти беқиёсдир. Мамлакатнинг имкон қадар ташқи иқтисодий фаолиятини тезроқ такомиллаштирилиши, давлат томонидан хўжалик юритувчи субектлар учун яратиладиган маълум иқтисодий нафни ифодалаши табиийдир (Anderson, R.C., & Reeb, D.M. 2003a).

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида кўпгина ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш давлат ёрдами воситасида амалга оширилади. Уларда бу соҳада жуда катта ижобий тажриба тўпланган, ундан бизнинг шароитларимиз ва хусусиятларимизни ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш мумкин.

Рақамли иқтисодиёт шароитида тадбиркорликнинг самарадорлигини оширишда хориж тажрибаларидан фойдаланар эканмиз, энг аввало барча ривожланган мамлакатларга хос бўлган умумий тамойилларни ҳисобга олиш зарур. Улар қуйидагича: Кўпгина ривожланган хориж мамлакатлари оёққа тураётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликга махсус имтиёзли солиқлар жорий қилади. Жуда кўп ривожланган мамлакатлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида, энг аввало унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлайди, яъни қонун ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилиб, ҳаётга татбиқ этади (Badal, S. 2010).

Аксарият ривожланган мамлакатларда тадбиркорлик давлат ҳимоясига олинган. Давлат тадбиркорликнинг бутун фаолиятидан воқиф бўлиб, бошқарув тизимини тартибга солиш ва такомиллаштиришга кўмак беради. Тадбиркорлик субъектларига ҳар хил молиявий ёрдам кўрсатилади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг самарадорлигини ошириш мақсадида давлат дастурлари қабул қилинган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликга биринчи навбатда имтиёзли кредитлар ажратиш кўзда тутилган. Тадбиркорликни қўллаб-кувватловчи бирлашмалар, Кенгаш ва бошқа ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Ривожланган мамлакатларда жамоат

ташкилотлари ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг асосий химоячиси бўлиб ҳисобланади. Йирик ташкилот ва бирлашмалар, акционерлик жамиятлари ҳам тадбиркорликдан ёрдамини аямайди (Muhammadjanovich K. I., 2022).

Шу боис мамлакатимизда хам тадбиркорликни янада ривожлантириш учун янгидан янги имтиёзлар берилмоқда. Хусусий сектор ва фуқаролик жамиятининг шаклланган салоҳияти Ўзбекистонда 2017–2021 йилларда хусусий секторни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича катта ишлар амалга оширилди. Сўнгги беш йил ичида хусусий тадбиркорлар учун қулай шарт-шароит яратиш мақсадида мингга яқин қонун ҳужжатлари, Президентнинг Қарор ва Фармонлари, Ҳукуматнинг расмий ҳужжатлари қабул қилинди. Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича аниқ натижалар қуйидагилардан иборат:

– тадбиркорлик соҳасида талаб қилинадиган турдаги лицензия ва рухсатномалар бекор қилинди ва уларнинг тури ўрнига хабар бериш тартиби жорий этилди;

– тадбиркорлик субъектларини расмий рўйхатдан ўтказиш ва рухсат бериш тартиб-тамойиллари икки баравар қисқартирилди;

– назорат ва текширувларнинг барча турлари (рўйхатда кўрсатилганлардан ташқари) бекор қилинди;

– солиқлар сони 13 тадан 9 тагача қисқартирилди, қўшилган қиймат солиғи, ижтимоий солиқ ставкалари пасайтирилди;

– янги рўйхатдан ўтган якка тартибдаги ва оилавий тадбиркорлар учун юридик шахс ташкил этмасдан микрокредитлар ажратиш механизми яратилди;

– махсус молиявий ёрдам давлат жамғармаси ташкил этилди.

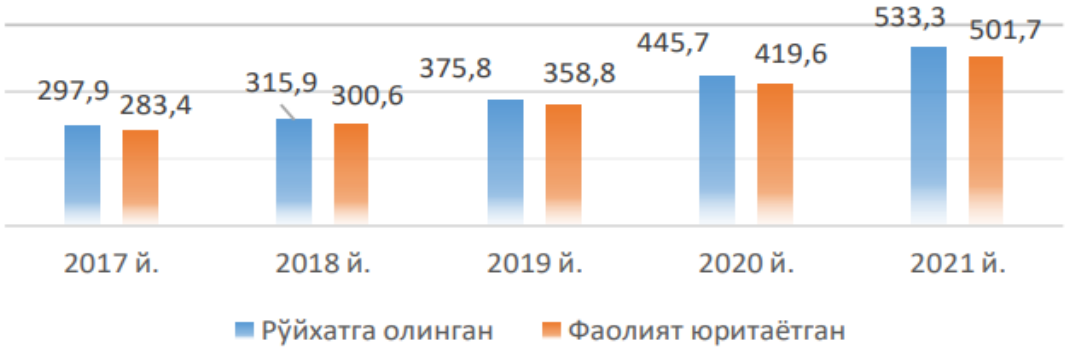

Расм. Ўзбекистонда хусусий тадбиркорлар сонининг ўзгариш динамикаси

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузурида тадбиркорлик субъектларининг Қонунчилик ва ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилиш мустақил институти ташкил этилиб, 3 йиллик қисқа давр, яъни 2019–2021 йиллар мобайнида фаол тадбиркорлар сони 358,8 мингдан 501,7 минггача ёки 1,4 бараварга кўпайди (www.stat.uz).

Давлат томонидан фаол қўллаб-қувватлаш 2021 йилда кичик ва хусусий бизнеснинг ЯИМдаги улушини 55,0% га, қурилишдаги улушини 72,4% га, бандликдаги улушини эса 74,4% га ошириш имконини берди. Хусусий бизнес мамлакат барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг муҳим манбаига айланмоқда. Хусусий сектор билан бир қаторда фуқаролик жамияти субъектларини шакллантириш ва кенгайтиришга ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Сиёсий ўзгаришларга мувофиқ фуқаролик жамияти институтлари қўллаб-қувватланди, шунингдек, жамоатчилик назорати механизмлари кенгайтирилди. 2018–2021 йиллар давомида нодавлат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари томонидан 1270 дан ортиқ лойиҳалар қўллабқувватланиб, уларни амалга ошириш учун бюджетдан 117,0 миллиард сўмдан ортиқ молиявий ресурслар ажратилди. Ушбу чора-тадбирлар натижасида нодавлат ва нотижорат ташкилотлар сони 20,7% дан кўпроққа ошди (www.stat.uz*).*

Хулоса ўрни шуни айтиш лозимки, мамлакатимизда фаолият олиб бораётган хар бир тадбиркор иқтисодиётимизни барқарор ривожланишида ўзини хиссасини ошириб бормоқда.

Шу боис тадбиркорликни янада ривожлантириш учун бунданда кўпроқ имтиёзларга эга бўлишга хақлидир. Рақамли иқтисодиёт шароитида тадбиркорликни ривожлантириш ахолини иш билан таъминлаш билан биргаликда бўш турган бинолардан хам самарали фойдаланиш натижасида тараққиётга эришмоқдамиз. Бу эса мамлакатимиз истиқболини белгилаб бермоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 майдаги ПФ-5718-сонли “Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.//Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2019 й. 20-май. 20-сон.369 модда.
2. Anderson, R.C., & Reeb, D.M. (2003a). Founding-family ownership and firm performance: Evidence from the S&P 500. The Journal of finance, 58(3), 1301-1328. Anderson, R.C., & Reeb, D.M. (2003b). Founding-family ownership, corporate. The Journal of Law and Economics, 46(2), 653-684.
3. Badal, S. (2010). Entrepreneurship and Job Creation: Leveraging the Relationship. Gallup Inc. http://nifa.org/downloads/ entrepreneurshipandjobcreation10711.pdf. Accessed 02 Sept 2015.
4. *Muhammadjanovich K. I. – 2022. EFFECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP //Conference Zone.– S. 129-133.*

ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРНИНГ ДАРОМАДЛАРИНИ МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ АСОСИДА ТАН ОЛИШ

Холмурадов Отабек Нормаматович
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти катта ўқитувчиси
otabekxolmurodov23@gmail.com

Аннотация. Мақолада хўжалик юритувчи субъектлар молиявий натижаларининг асосий кўрсаткичларидан даромадларни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида ташкил этиш ёритилган. Амалиётда даромадларни тан олиш бухгалтерия ҳисоби принципларининг тўғри қўлланилиши акс эттирилган.

Калит сўзлар: даромад, тушум, товар, хизмат, фойда, молиявий натижа, бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисобот, идентификатция.

Abstract. The article describes the organization of income by the main indicators of the financial result of economic entities based on international financial reporting standards. In practice, the correct application of the principles of accounting for revenue recognition is reflected.

Keywords: Income, revenue, product, service, profit, financial result, accounting, financial report, identification.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги 4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, акциядорлик жамиятлари, тижорат банклари, суғурта ташкилотлари ва йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган юридик шахслар 2021 йил 1 январдан бошлаб, МҲХС асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишини ташкил этиши ва 2021 йил якунлари бўйича молиявий ҳисоботни МҲХС асосида тайёрлаш белгиланди.

Молиявий натижаларни шакллантиришдага асосий кўрсаткичлар бўлиб даромадлар ва харажатлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 13 апрелдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги ЎРҚ-404-сон Қонунининг 7-моддасида активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, захиралар, даромадлар, харажатлар, фойда, зарарлар ва уларнинг ҳаракати билан боғлиқ хўжалик operatsiялари бухгалтерия ҳисобининг объектларидир деб белгилаб қўйилган. Ушбу қонуннинг 18-моддасида даромадлар ва харажатларни тан олиш қуйидагича эътироф этилган: “Даромадлар ва харажатлар тўланган вақти ва пул келиб тушган санадан қатъи назар, қайси даврга тааллуқли бўлса, ўша ҳисобот даврида бухгалтерия ҳисоби стандартларига мувофиқ акс эттирилади” (ЎзР “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун, 2016).

Даромадларни ҳисобга олишда энг муҳим масалалардан бири, бу амалиётда даромадларни тан олиш бухгалтерия ҳисоби принципларининг тўғри қўлланилишидир.

Чунки, даромадларни ҳисобда қайд этишда мезон ва қоидалардан ҳар қандай четланиш молиявий натижаларнинг объективлигига таъсир этади.

Даромадларнинг бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш учун даромадни характерловчи кўрсаткичларни белгилаб олиш зарур. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги НИЗОМга асосан хўжалик юритувчи субъектлар томонидан уларнинг хўжалик фаолиятини амалга ошириши натижасида олинадиган даромадларига киритилади (ЎзРВМ, Низом, 1999):

-сотишдан олинган соф тушум.
-асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар (operatsia даромадлари).
-молиявий фаолиятдан олинган даромадлар.
-фавқулодда даромадлар;
-соф фойда.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига асосан даромадларнинг таркиби 1-расмда келтирилди.

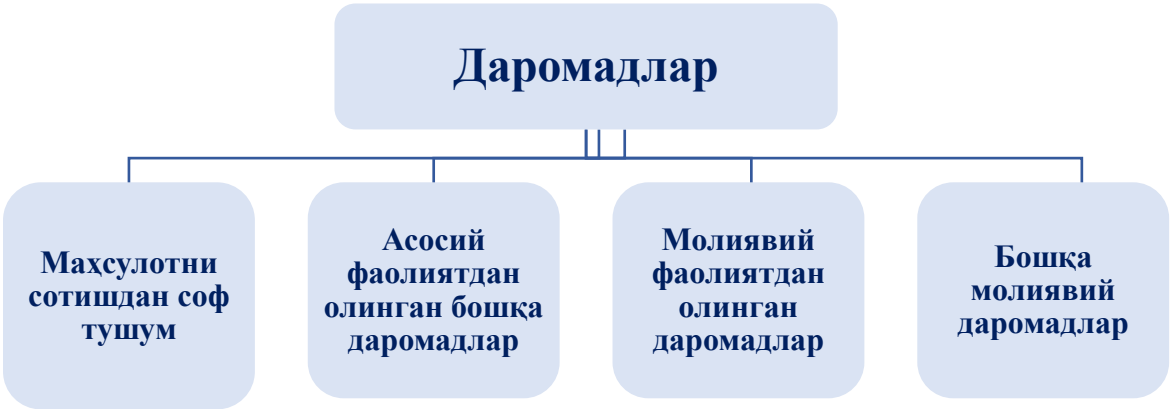

1-расм. МҲХСга мувофиқ даромадларнинг таркиби

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг 42-моддасида даромадга қуйидаги таъриф берилган: Нафни баҳолаш имконияти мавжуд бўлган тақдирда ва бундай нафни баҳолаш мумкин бўлган даражада ҳисобга олинадиган пул ёки натура шаклидаги иқтисодий наф даромад деб эътироф этилади (ЎзР Солиқ Кодекси, 2023).

Ушбу кодексининг 297-моддасида жами даромаднинг таркиби берилган: “Жами даромадга қуйидагилар киради: жами даромадга (бундан буён ушбу бўлимда даромад деб юритилади) ҳар қандай шаклда ва (ёки) ҳар қандай фаолиятдан олиниши лозим бўлган даромадлар (бундан буён матнда олинган даромадлар деб юритилади).

Даромадлар солиқ тўловчи томонидан олинган даромадларни тасдиқловчи бирламчи ҳужжатлар ва бошқа ҳужжатлар, шу жумладан электрон ҳужжатлар, шунингдек солиқни ҳисобга олишга доир ҳужжатлар асосида аниқланади. Жами даромад ушбу бўлим мақсадларида пул, натура шаклида ва (ёки) бошқа шаклларда келиб тушган барча тушумлардан келиб чиққан ҳолда аниқланади" (ЎзР Солиқ Кодекси, 2023).

С.Н.Ташназаров даромадларга қуйидаги таърифни берган: Тушумлар даромадлар таркибидаги асосий элемент ҳисобланади. Даромадларга молиявий ҳисоботнинг элементи сифатида қуйидаги таърифни берамиз: Даромадлар деганда, ташкилотнинг хусусий капиталига нисбатан талаб қилиш ҳуқуқи эгаларининг бадаллари билан боғлиқ бўлмаган ҳолда хусусий капиталнинг кўпайишига олиб келадиган ҳолатдаги активларнинг ошиши ва (ёки) сифатининг яхшиланиши ва (ёки) мажбуриятларнинг сўндирилиши кўринишида иқтисодий нафнинг олинишига айтилади (С.Н.Ташназаров, 2023).

Солиқ кодексининг ушбу моддасида жами даромад таркибига кирувчи 27 та даромадлар келтирилган.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ қўмитасиининг "Солиқ ҳисоботининг шаклларини тасдиқлаш тўғрисида"ги қарори (02.2020 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 3221) билан тасдиқланган фойда солиғи бўйича солиқ ҳисоботи шакллари тузилади ва тақдим этилади. Солиққа тортиш мақсадида даромадлар таркиби 1- жадвалда келтирилган.

1-жадвал

"ҚАШҚАДАРЁДОНМАҲСУЛОТЛАРИ" АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИнинг 2023 йил учун жами даромадлар таркиби минг сўм

Даромадлар рўйхати	Сатр коди	Минг сўм
Жами даромадлар (020-сатр - 220-сатрлар йиғиндиси), шу жумладан	010	75320959,0
Товарларни (хизматларни) реализatsiя қилишдан олинган даромад (021-сатр - 026-сатрлар йиғиндиси), шу жумладан фаолият турлари кесимида	020	75320959,0
143	021	75320959,0
Мол-мулкни мулк ижарасига (ижарага) беришдан олинган даромад, бундан молиявий ижара (лизинг) мустасно	060	16 264,0
Дивидендлар тарзидаги даромадлар	110	
Фоизлар тарзидаги даромадлар	120	198 119,0
Ушбу илованинг 020-210-сатрларида кўрсатилмаган бошқа даромадлар (221-сатр - 22...-сатрлар йиғиндиси), шу жумладан:	220	1 526 146,0

1-жадвал ҚАШҚАДАРЁДОНМАҲСУЛОТЛАРИ” АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИнинг 2023 йил учун жами даромадлар таркиби келтирилган бўлиб, унинг жами суммаси 75320959,0 минг сўмни ташкил этган. Шундан, мол-мулкни мулк ижарасига (ижарага) беришдан олинган даромад 16 264,0, фоизлар тарзидаги даромадлар 120 198 119,0 ва бошқа даромадлар 1 526 146,0 минг сўмни ташкил этган.

Бизнинг фикримизча, солиқ ҳисоботида келтирилган даромадларнинг таркиби билан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги НИЗОМ да келтирилган даромадлар такибини бир-бирига мослаштириш зарур.

Даромадлар такибида товарларни (хизматларни) реализatsiя қилишдан олинган даромад алоҳи ўрингa эга. Бу борада меъёрий ҳужжатларда қуйидагилар эътироф этилган.

15-сон МҲХС “Харидорлар билан шартномалар бўйича тушум” стандартда даромад ва тушум тушунчаларига таъриф келтирилган. Даромад бу – ҳисобот даври давомида активларнинг келиб тушиши ёки сифатининг яхшиланиши ёки мажбуриятлар миқдорининг камайиши кўринишида иқтисодий нафнинг кўпайиши, қайсики унинг натижасида капитал иштирокчиларининг бадали билан боғлиқ бўлмаган ҳолда хусусий капиталнинг кўпайиши юз беради. Тушум бу – компаниянинг одатий фаолияти давомида юзага келадиган даромади (15-сон МҲХС).

15-сон МҲХСга асосан харидор билан шартномани фақат қуйида келтирилган барча мезонлар бажарилган тақдирда ҳисобга олиши лозим:

(а) шартнома тарафлари шартномани тасдиқлаган (ёзма, оғзаки ёки бошқа иш муомаласи одатларига мувофиқ) ва шартнома бўйича мажбуриятларни бажаришни ўз зиммасига олган бўлса;
(б) ташкилот ҳар бир тарафнинг ўтказиладиган товарлар ёки хизматларга нисбатан ҳуқуқларини идентификатsiя қила олса;
(в) ташкилот ўтказиладиган товарлар ёки хизматлар учун тўлов шартларини идентификатsiя қила олса;
(г) шартнома тижорий моҳиятга эга (яъни, шартнома натижасида ташкилотнинг келгуси пул оқимларининг риски, даврлар бўйича тақсимланиши ёки миқдори ўзгариши кутилади) бўлса; ва
(д) ташкилот харидорга ўтказиладиган товарлар ёки хизматлар эвазига олиш ҳуқуқига эга бўлган товонни олиши эҳтимоли мавжуд. Товон суммасини олиш эҳтимолини баҳолашда ташкилот фақат харидорнинг тўлов муддати келганда ушбу товонни тўлаш қобилияти ва ниятини ҳисобга олиши лозим. Ташкилот олиш ҳуқуқига эга бўлган товон суммаси, агар товон ўзгарувчан бўлса, шартномада кўрсатилган нархдан паст бўлиши мумкин, чунки ташкилот харидорга нархдан чегирма таклиф қилган бўлиши мумкин.

15-сон МҲХСда тушумни тан олишнинг беш босқичдан иборат модели таклиф этилган (2-расм).

2-расм. Тушумларни тан олишнинг беш босқичли модели

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг 46-моддасида «Товарлар ва хизматларни реализatsiя қилиш" қуйидагича эътироф этилган: Товарларга бўлган мулк ҳуқуқини ҳақ олиш асосида ўтказиш ёки ҳақ эвазига хизматлар кўрсатиш, шу жумладан қарздор гаров билан таъминланган мажбуриятларини бажармаганда гаровга қўйилган товарларни айирбошлаш ва ўтказиш товарларни ёки хизматларни реализatsiя қилиш деб эътироф этилади" (ЎзР Солиқ Кодекси, 2023).

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти 18- "Одатдаги фаолиятдан олинадиган даромад"да "Даромад "Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этишнинг концептуал асоси"да активларнинг келиб тушиши ёки кўпайиши ёҳуд мажбуриятларнинг камайиши шаклида иқтисодий нафнинг ҳисобот даврида ўсиш, ва ушбу ўсиш капитал эгаларининг капиталга қўйилмалари билан боғлиқ бўлмаган кўпайиш сифатида таърифланган. Даромад тушунчаси одатдаги фаолиятдан олинадиган даромад ва бошқа даромадларни ўз ичига олади. МҲХС 18-стандарти қуйидаги operatsiя ва ҳодисалар натижасида ҳосил бўладиган даромадни ҳисобга олишда қўлланилиши керак:

- товарларни сотиш;
- хизматларни кўрсатиш;
- ва бошқа томонлар тадбиркорлик субъектининг фоизлар, роялти ва дивидендлар кўринишидаги даромадларни келтирадиган активларидан фойдаланиши (18-сон БҲХС).

БҲХС 18-стандартига асосан маҳсулотларни сотишдан даромад қуйидаги шартлар бажарилганда тан олиниши керак:

- тадбиркорлик субъекти товарларга эгалик қилиши билан боғлиқ аҳамиятли рисклар ва мукофотлар харидорга ўтказганида;
- тадбиркорлик субъекти одатда эгалик ҳуқуқига ҳос бўлган даражада сотилган товарларни эндиликда бошқара олмаганда ва уларни самарали даражада назорат қила олмаганда;
- даромаднинг суммасини ишончли даражада баҳолаб бўлганда;
- тадбиркорлик субъекти томонидан operatsiя билан боғлиқ бўлган иқтисодий нафнинг олиниши эҳтимоли мавжуд бўлганида; ва
- операция бўйича амалга оширилган ёки амалга ошириладиган харажатлар ишончли даражада баҳолана олганда.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича кенгаш (IASB) янги 18-сон молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти (МҲХС) “Молиявий ҳисоботдаги ахборотни тақдим этиш ва ёритиб бериш”ни тақдим этди. Стандарт 2027 йил 1 январдан бошлаб мажбурий тартибда кучга киради, бироқ компаниялар уни аввалроқ қўллашни бошлашлари мумкин. 18-сон МҲХСнинг жорий этилиши билан нималар ўзгаради.

18-сон МҲХС (IFRS)нинг асосий мақсади – молиявий маълумотларнинг шаффофлиги ва қиёсийлигини ошириш. Бу инвесторларга компаниялар фаолияти натижаларини яхшироқ тушуниш ва анча асосланган инвестициявий қарорлар қабул қилиш имконини беради. Муҳим ўзгаришлар молиявий натижаларни тақдим этиш билан боғлиқ ва учта асосий мақсадга эришишга йўналтирилган.

Хулоса қилиб айтганда, ҳозирги кунда мамлакатимиз ташқи инвесторларни жалб қилиш учун бор имкониятларни ишга солмоқда ва бу ўз натижасини кўрсатмоқда. Мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётига интегratsiялашуви жараёнида жаҳон стандартларини амалиётга жорий этиши ва қўллаши муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек юқори даромадли ва истиқболли корхона ва ташкилотларнинг ўз молиявий ҳисоботларини халқаро стандартлар асосида тузишлари ва уларни жаҳон қимматли қоғозлар бозорларида қўйилган акцияларга қизиқиш билдирган инвесторларга тақдим этиш орқали ҳамма учун тушунарли иқтисодий тилда изоҳлаб бериш ташқи инвесторларни жалб этишнинг муҳим бир жиҳати дейишимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 13 апрелдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги ЎРҚ-404-сон Қонуни.2024.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар,

хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низом.
3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. 2024
4. Ташназаров С.(2023). Молиявий бухгалтерия ҳисоби 1 (Матн): дарслик / Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти – Самарқанд.: “ STEP- SEL” МЧЖ нашриёти, - 580 бет.
5. 15-сон МҲХС “Харидорлар билан шартномалар бўйича тушум”.
6. 18-сон БҲХС “Одатдаги фаолиятдан олинадиган даромад”.
7. 18-сон МҲХС “Молиявий ҳисоботдаги ахборотни тақдим этиш ва ёритиб бериш”.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TUZISHDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI

Islamov Abror Zafarovich
“EERKINS” MCHJ QK bosh hisobchisi
abrorrislamov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O’zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi tizimini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida transformatsiyalash hamda bu orqali jahon maydoniga aniq va ishonchli ma’lumotlar bilan kirish, MHXS talablari asosida moliyaviy natijalar to’g’risidagi hisobotni tuzishning zaruriyati, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 2020- yil 24- fevraldagi PQ-4611 qarori mamlakatimizda MHXS ni rivojlantirish uchun asosiy omil bo’lganligi haqida keltirib o’tiladi.

Kalit so’zlar: moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, moliyaviy natijalar, milliy standartlar, foyda va zararlar, transformatsiyalash.

Аннотация. В данной статье рассматривается необходимость преобразования системы бухгалтерского учета Республики Узбекистан на основе международных стандартов финансовой отчетности и тем самым выхода на мировую арену с точной и достоверной информацией, необходимость подготовки отчета о финансовых результатах на основе В качестве основного фактора названы требования Международных стандартов финансовой отчетности, а также Постановление Президента Республики Узбекистан PQ-4611 от 24 февраля 2020 года «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности». развитие финансовой отчетности в нашей стране.

Ключевые слова: международные стандарты финансовой отчетности, финансовые результаты, национальные стандарты, прибыли и убытки, трансформация.

Abstract. This article discusses the need to transform the accounting system of the Republic of Uzbekistan based on international financial reporting standards and thereby enter the world arena with accurate and reliable information, the need to prepare a report on financial results based on the requirements of International Financial Reporting Standards, as well as the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan PQ-4611 dated February 24, 2020 "On additional measures for the transition to international financial reporting standards." development of financial reporting in our country.

Keywords: international financial reporting standards, financial results, national standards, profits and losses, transformation.

Kirish. Mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy hisobotlarini MHXS ga asosan transformatsiyalash jarayonini tashkil etish hamda huquqiy jihatdan mustahkamlash maqsadida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi qarori qabul qilindi.(O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” qarori). Ushbu qarorga ko’ra, 2021-yil 1-yanvardan boshlab aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, yirik soliq to’lovchilar toifasiga kiruvchi korxonalar - MHXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarini tayyorlashi hamda bu sohada mutaxasislarni tayyorlash masalalarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, bu orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va boshqa masalalar bo’yicha vazifalar belgilab berilgan. Shuningdek, Moliya vazirligi tomonidan 2020-yil 12-oktabrda 92-sonli MHXS hujjatlarini davlat tiliga tarjima qilish va ularni ekspertizadan o‘tkazishni tashkil qilish to‘g‘risida buyrug‘iga binoan, 62 ta MHXS hujjatlari davlat tiliga tarjima qilindi.

Shuningdek, hozirda butun dunyoda iqtisodiyotning globallashuvi jarayonida turli mamlakatlar foydalana olishi uchun sifatli, taqqoslanadigan va ishonchli axborotlarni shakllantirish hamda yagona yondashuvni qabul qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu imkoniyatga esa faqat moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini (MHXS) qabul qilish va unga muvofiq holda hisobotlarni tuzish orqaligina erishishimiz mumkin. Shuningdek, ushbu standartlardan foydalanish orqali mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimini yanada ko’paytirishga erishishimiz mumkun.

Bizga ma’lumki, har qanday tashkilotning amalga oshirgan moliyaviy faoliyatining natijasi bu – uning moliyaviy hisobotlari hisoblanadi. Ya’ni, moliyaviy hisobot - ma`lum bir davr mobaynida amalga oshirilgan moliyaviy operatsiyalar haqidagi ma`lumotlar yig’indisi hisoblanadi. Ushbu ma’lumotlardan foydalanuvchilar uchun bunday hisobotlar albatta sodda biznes tilida, barcha uchun tushunarli hamda qaror qabul qilish uchun kerakli bo’lgan barcha ma’lumotlar aniq va shaffof tarzda ko’rsatilishi kerak. Aynan mana shu omillar MHXS dan foydalanish qanchalik darajada zarur ekanligini yana bir bora ko’rsatib bermoqda.

Shuningdek, xalqaro integratsiyalashuv jarayonida MHXS lardan foydalanish - xorijiy mamlakatlar moliyaviy holatini tushungan holda mamlakatimizga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi. Xususan, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham mamlakatimizda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSh dollari, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb etish choralari belgilab qo'yilgan. (2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi. PF-60 28.01.2022).

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda barcha mamlakatlar jahon maydoniga qadam qo'yishga hamda xorijiy investitsiyalarni o'z mamlakatlariga jalb qilishga xarakat qilmoqda. Shu munosabat bilan hozirgi kunda 150 dan ortiq mamlakatlar MHXS dan o'z moliyaviy holati haqida aniqroq va barcha uchun tushunarli bo'lgan ma'lumot taqdim etish uchun foydalanishmoqda.

Xususan, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent S.Tashnazarov doktorlik disertatsiyasida hisob va hisobotni xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish, shu asosda moliyaviy hisobotning dunyo miqyosida garmonizatsiyasiga erishish, ilg'or tajribalardan milliy darajada samarali foydalanish - barcha mamlakatlar uchun eng dolzarb masala ekanligi haqida o'rganish va tahlillar olib borgan..

Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent A.Z.Avlokulov (2017) fikricha, xalqaro standartlar asosida tuziladigan moliyaviy hisobotlar tashkilotni samarali boshqarishda zarur hisoblanadi. Xalqaro standartlarga o'tishdan asosiy maqsad xalqaro bozorga chiqish hamda investitsiyalarni jalb etishdir. Shuningdek xalqaro standartlar mamlakat iqtisodiyotini sifat jihatdan rivojlantirishga ham muhim hissa qo'shadi. Bu jarayonda qulay investitsion muhit, kompaniyalar faoliyati ochiqligi, boshqaruvning aksiyadorlar oldidagi hisobdorligi, korporativ boshqaruvning zamonaviy uslublarining joriy qilinishi aksiyadorlik jamiyatlarining rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

Iqtisodchi olim Auwalu Musa (2019) moliyaviy hisobot xalqaro standartlarining qabul qilinishi jahon mamlakatlarida moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va taqqoslanuvchanligiga bo'lgan ehtiyojning ortishi bilan bog'liqdir, deb ta'kidlagan. Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent S.Tashnazarov (2019) o'z izlanishlarida hisob va hisobotni xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish, shu asosda moliyaviy hisobotning dunyo miqyosida garmonizatsiyasiga erishish, ilg'or tajribalardan milliy darajada samarali foydalanish barcha mamlakatlar uchun eng muhim masalalardan biri ekanligini ta'kidlab o'tgan.

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori Jumanov.S.A.(2019) o'z doktorlik disertatsiyasida (PhD) bugungi kunda moliyaviy hisobotni takomillashtirishda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish va uni joriy etish barcha mamlakatlar uchun dolzarbligi, jahondagi ko'plab mamlakatlar moliyaviy hisobot kompilyatsiyasi natijasida MHXS asosida moliyaviy hisobot tuzishga o'tayotganlihaqida ta'kidlab o'tadi.

Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent S.N. Tashnazarov (2019) doktorlik disertatsiyasida (DSc) hisob va hisobotni xalqaro standartlar talablariga

muvofiqlashtirish, va shu asosida moliyaviy hisobotning dunyo miqyosida garmonizatsiyasiga erishish, ilg’or tajribalardan milliy darajada samarali foydalanish zarurligi to’g’risida chuqur o’rganish va tahlillar olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada buxgalteriya hisobi milliy standartlarimizga MHXSlarni joriy etish zarurligi bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ishlari o‘rganildi hamda bu ma’lumotlar asosida tahlil xa xulosalar shakllantirildi. Bu jarayonda mavjud kamchiliklar yuzasidan takliflar berildi. Shuningdek, mazkur tahlil jarayoni yanada tushunarli va aniq bo‘lishi uchun maqolada rasm va jadvallar, kuzatish va tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida milliy buxgalteriya hisobini yuritish hamda moliyaviy hisobotlarni tuzish albatta ularda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarning oshkoraligini ta’minlaydi. Axborotlarning shaffofligi va aniqligi investor va banklarning tashkilot faoliyatini rivojlantirishga va investitsiya kiritish masalasini hal etishga yordam beradi. Iqtisodiyotimizda MHXSdan foydalanishmamlakatimizga xorijiy investitsiyalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri jalb etishga ulkan hissa qo‘shmoqda, buning natijasida esa ishlab chiqarish kengaymoqda, modernizatsiya qilish jarayonlari rivojlanmoqda, buning natijasida albatta yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda, iqtisodiy o‘sish barqarorligi ta’minlanmoqda.

Ma'lumki, chet el kapitali tashkilotlar faoliyati to‘g’risidagi moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligini va investorlar uchun aniq ma’lumotlarga asoslangan hisobotni talab qiladi. Chunki investor ularga taqdim etiladigan kapitaldan qanday foydalanilishini kuzatishi lozim bo‘ladi.

Xozirgi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotining har bir sohasi jadal suratlarda rivojlanishda davom etmoqda, iqtisodiyotimizda yangicha faoliyat turlari paydo bo‘lmoqda. Bularning barchasi esa albatta buxgalteriya hisobvaraqlarida to‘liq aks ettirilishi kerak.

Shuning uchun ham xozirda barcha tashkilotlar uchun umumiy bo‘lgan hamda xalqaro axborotdan foydalanuvchilar uchun ham tushunarli bo‘lgan MHXSlaridan foydalanishga o‘tish uchun barcha chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Hozirgi kunda deyarli barcha mamlakatlarda MHXS qo„llanilmoqda. Ushbu sohani yanada takomillashtirish maqsadida xalqaro MHXS fondi tomonidan 2019-2023 yillarga mo„ljallangan strategiya ishlab chiqildi. Unga ko’ra MHXS orqali davlat moliyasini boshqarishni kuchaytirish va global miqyosda hisob-kitoblarni qabul qilishni oshirishgaquyidagi vazifalarni amalga oshirish orqali erishishimiz mumkun (1-rasm).

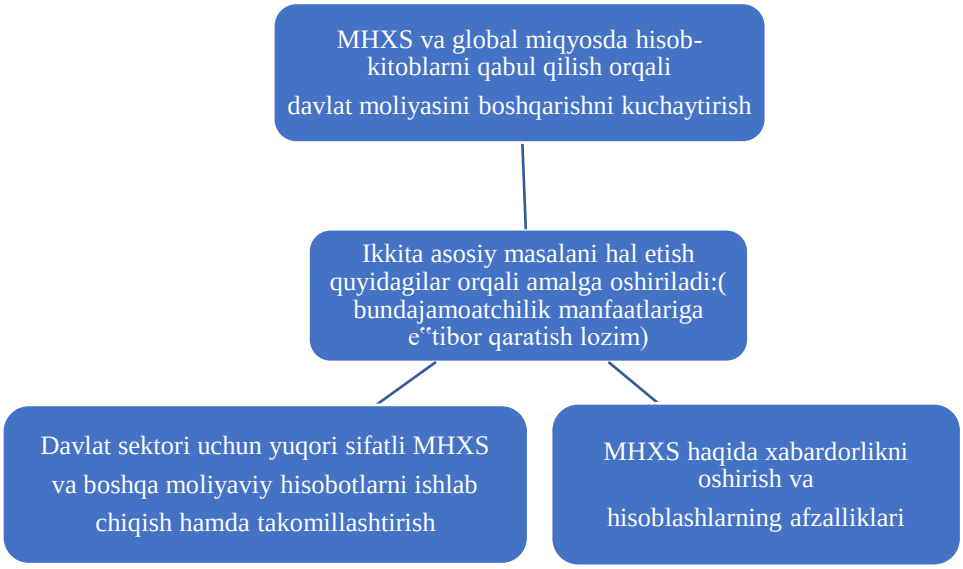

1-rasm. MHXS ni takomillashtirish bo‘yicha 2019-2023 yillarga mo‘ljallangan strategiya (IPSASB at a glance, 2019)

Yuqorida keltirilgan rasmda MHXSni takomillashtirish shuningdek bunda jamoatchilik diqqatini jalb qilish maqsadida bajarilishi lozim bo’lgan vazifalar keltirib o’tilgan.

MHXS lar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlar mamlakatda investitsion muhitni yaxshilaydi. Mamlakat iqtisodiyotiga yirik kompaniyalar tomonidan investitsiyalarning kirib kelishiga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi globallashuv jarayonida MHXS dan foydalanishning zarurligini quyidagi omillar bilan belgilashimiz mumkun:

- turli mamlakatlarda investorlar va aksionerlar potensial kompaniyalarning bir xil tamoyillar, ya’ni taqqoslanuvchanlik asosida tayyorlangan moliyaviy hisobotni yaxshiroq tahlil qilish imkoniyatiga ega bo’ladilar;
- turli mamlakatlarda turli fond birjalariga ularning har biriga o’sha mamlakatning standartlari asosida tuzilgan moliyaviy hisobotdan ko’ra hammasi uchun yagona tan olinadigan bitta moliyaviy hisobotni tuzish maqsadga muvofiqdir. Natijada hisobotni tuzish harajatlari ham qisqaradi va kapitalni jalb qilish imkoniyatlari ham kengayadi.

MHXS larning turli xil milliy hisob tizimiga ega bo’lgan mamlakatlarda qo’llanilishi ko,,zda tutilganligi sababli ular tarkibiy tuzilishi bo’yicha ham barcha uchun bir xil bo’lishi kerak. Xozirgi kunda xalqaro standartlar tarkibi bo’yicha uch qismdan iborat. Birinchi qism – kirish, ikkinchi qism – hisob obyektining tavsifi, uchinchi qism – buxgalteriya hisobi standarti (xulosasi) deb ataladi.

Davlat sektorida buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarini mamlakatimizda qo’llash yanada yuqori sifatli moliyaviy hisobotlar orqali davlat sektori faoliyatining natijalarini baholashga katta imkoniyat yaratadi hamda axborotlarni shaffofligini oshiradi, Budjetga moliyaviy hisob va statistik hisobotlarni sifatli va yuqori darajada

integratsiyalashuvini ta’minlaydi, axborotlarning ishonchliligi va to’liqligining oshishi hisobiga davlat aktivlarini samarali boshqarish imkonini beradi.

Xulosa. MHXS dan foydalanish har bir mamlakat uchun birdek qabul qilinishi lozim bo’lgan hujjatlardan biri hisoblanadi. Chunki hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot rivojlangan davrdan imkon qadar iqtisodiyotimiz rivojlanishi uchun unumli foydalanishimiz zarur. Ya’ni, har bir mamlakat o’z milliy standartlaridan foydalanishi va buning natijasida xorijiy mamlakat investorlari uchun hisobotlarni tarjima qilishda yo’qotiladigan vaqt va sarxarajatlar mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishi uchun muhim bir to’siq bo’lib hisoblanishi mumkun. Yuqoridagi ma’lumotlardan kelib chiqqan holda hamda mamlakatimizda MHXS dan foydalanishni yanada jadallashtirish maqsadida quyidagi takliflarni keltirishimiz mumkun:

- birinchi navbatda xalqaro MHXS va milliy standartlarimiz orasidagi tafovutlarni yo„qotishimiz zarur, ya’ni hisobot shakllarini tuzish tartibini takomillashtirish lozim. Har bitta investor milliy standartlar asosida hamda MHXS asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlardan foydalanganda farq topmasligi kerak;
- bu sohada malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada jadallashtirish lozim, chunki aynan ushbu kadrlar iqtisodiyotimizga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkonini yaratadi;
- MHXS ni mamlakatimizga transformatsiya qilar ekanmiz, har bir tashkilot foydalana olishi uchun yagona integratsiyaga ega bo’lgan dastur ishlab chiqish zarur. Chunki, ushbu dastur orqali biz hisobotlarda inson omilini kamaytirishga va vaqtdan samarali foydalanishga erishishimiz mumkun.

Xulosa qilib aytganda barcha uchun tushunarli bo’lgan hisobot standartlaridan foydalanish mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu orqali biz xalqaro miqyosda o’z reytingimizni yanada yuqoriga ko’tarishimiz, hisobotdan foydalanuvchilar ko’lamini kengaytirishimiz hamda ushbu hisobotlar shaffofligini oshirishga erishishimiz, hamda xalqaro globallashuv sharoitida xorijiy investitsiyalarni jalb qilishimiz mumkun bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” qarori.
2. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi. PF-60 28.01.2022.
3. S.N.Tashnazarov.(2019).Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliyaviy hisobotning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish: avtoreferati. Toshkent.: 74-bet.
4. Avloqulov A.Z. (2020). Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida moliyaviy natijalar to’g’risidagi axborotlarni aks ettirish xususiyatlari. Raqamli iqtisodiyotga o’tish davrida buxgalteriya hisobi va auditni xalqaro standartlarga

muvofiqlashtirish masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent.:. 243-bet.
5. Jumanov S.A. (2019). Moliyaviy hisobot axborotlarini xalqaro standartlar asosida kompilyatsiya qilish: Iqtisodiyot fanlari bo„yicha falsafa doktori (PhD) disertatsiyasi avtoreferati. Toshkent.:. 56-bet.
6. IPSASB at a glance. 2019.

ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИ ВА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Бозоров Яшнарбек Хайрулла ўғли Қашқадарё пармалаш ишлари АЖ бухгалтери

Аннотация. Мазкур мақолада мамлакаимиз иқтисодиётида молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга мослаштириш жараёнида унинг услубий асослари, босқичлари ва асосий йўналишлари тадқиқ этилган. Бу борадаги халқаро тажриба ўрганилиб, зарур таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: биологик активлар, инвестициявий кучмас мулк, трансформация, молиявий ҳисоботни модернизациялаш.

Аннотация. В данной статье исследуются методологические основы, этапы и основные направления процесса адаптации финансовой отчетности к международным стандартам в экономике нашей страны. Был изучен международный опыт в этом отношении и даны необходимые предложения и рекомендации.

Ключевые слова: биологические активы, инвестиционная недвижимость, трансформация, модернизация финансовой отчетности.

Abstract. This article examines the methodological foundations, stages and main directions of the process of adapting financial reporting to international standards in the economy of our country. International experience in this regard was studied and the necessary proposals and recommendations were made.

Keywords: biological assets, investment property, transformation, modernization of financial reporting

Маълумки, республикамизда бухгалтерия ҳисоби ва аудит соҳасига алоҳида эътибор берилиб, сўнгги йилларда бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Бундан асосий мақсад мамлакатимиз иқтисодиётини жаҳоннинг ривожланган давлатлари амалиётида кенг қўлланилаётган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МҲХС) ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш, инвестицион жозибадорликни ошириш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, шунингдек, ҳисоб ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш тизимини такомиллаштиришдан иборатдир.

Ҳозири кунда мамлакатимизда корхоналар молиявий ҳисоботларини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС) асосида тайёрлаш ва тақдим қилишга эҳтиёжлари пайдо бўлмоқда.

Молиявий ҳисобот, ички ва ташқи (мулкдорлар, инвесторлар, харидорлар, мол етказиб берувчилар, кредиторлар, давлат органларини ва кенг жамоатчилик) субъектлар билан бўладиган муносабатларда бизнес тиллашувининг муҳим воситасидир.

Бухгалтерия ҳисоботларини тайёрлашда халқаро стандартларга риоя қилмаса, бу баъзи номувофиқликларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли, бундай номувофиқликлар юзага келмаслиги учун молиявий ҳисоботларнинг ягона халқаро стандартларига талаб мавжуд.

Бўлажак хорижий инвестор Ўзбекистон ташкилотлари тайёрлаган ҳисоботларни тушунмайди, шунинг учун рақамлар тўғри акс эттирилганига ишонмайди. Молиявий ҳисоботларни МҲҲСга таржима қилиш, аудит ўтказиш жуда қийин, кўп вақт ва қимматга тушиши мумкин.

Молиявий ҳисоботни такомиллаштиришда қатор иқтисодчи олимларнинг ҳиссаси катта. Хусусан, хорижий иқтисодчи олимлардан (Hermanson R. H. 1992), (Нидлз Б.2004) ва бошқа олимлар молиявий ҳисоботнинг назарий концептуал асослари ҳамда активлар, мажбуриятлар ва хусусий капитални тан олиш, баҳолаш ҳамда молиявий ҳисоботларда акс эттиришнинг методологик масалаларини; молиявий инструментлар ва қўшимча молиявий ҳисобот (additional financial reporting) масалалари, молиявий ҳисобот гармонизацияси (harmonisation) (Астахов, В. П. 2011., (Качалин В.В. 1998), (Кутер М. И.2013), (Палий В.Ф. 2008), (Соколов Я.В. 2009), (Гетьман В.Г. 2012), (Дружиловская Т. Ю., Дружиловская Э. С.2019) каби олимлар ўз ишларида МҲХСларини ўз мамлакатларида қўллаш масалаларини тадқиқ этганлар.

Мамлакатимизда ҳам кейинги йилларда молиявий ҳисобот масалаларига бағишланган тадқиқотлар амалга оширилди ҳамда илмий мақолалар, монографиялар ва дарсликлар чоп қилинди. Булар жумласига, (Хасанов Б.А., Нурманов К.Т., Ҳасанова Р.Б. 2021), (Сотиволдиев А.С., Иткин Ю.М.2002), (Ташназаров С.N. 2019), (Уразов К.Б., Вахидов С.В. 2010), (Эгамбердиева С.Р. 2021) ва бошқаларнинг изланишларини киритиш мумкин.

Мазкур олимларнинг ишларида узоқ муддатли активлар, товар-моддий бойликлар, мажбуриятлар, даромад ва харажатларни тан олиш, баҳолаш ва молиявий ҳисоботда акс эттиришнинг методологик масалалари тадқиқ этилган. (Дусмуратов РД.2013) ва (Ибрагимов А.К. ва б.2016) лар томонидан тайёрланган илмий ишда молиявий ҳисоботнинг назарий, услубий ва амалий жиҳатлари ўрганилган. И.Очилов суғурта ташкилотларида молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш масалаларини тадқиқ этган. (Ташназаров С.Н. 2019) ўз дарслигида молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш масалаларини ёритган.

Ҳозирги иқтисодий шароитда мамлакатимиз бухгалтерия ҳисоби меъёрлари ҳамда молиявий ҳисоботни тузиш қоидалари халқаро стандартлар талабларига мослаштирилмоқда.

Айрим хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш натижасида ҳисоб юритиш мажбуриятидан озод қилинади. Бироқ ушбу корхоналарда барча фойдаланувчилар гуруҳлари учун сифатли ва ишончли ахборот шакллантириш зарурати аввалгидек, долзарб бўлиб қолаверади. Корхона ҳисоб сиёсати эса буниамалга оширишга имкон берадиган асосий ҳужжат бўлиб қолаверади.

Ўзбекистон Республикасида молиявий ҳисоботни модернизациялашда МҲХСларга босқичма-босқич ўтилмоқда.

Бизнинг фикримизча, дунёдаги молиявий ҳисоб ва молиявий ҳисобот жараёни илғор тажрибасидан келиб чиқиб, трансформацион ишчи баланс тузиш амалиётига ўтишимиз керак. Ишчи баланс счётларнинг қолдиқларини трансформацион ёзувлар асосида молиявий ҳисоботнинг шаклларига ўтказишни амалга оширувчи муҳим жадвал (регистр) ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш босқичида ишчи баланс ва жадваллари ёрдамида молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот, фойда вазарарлар ҳамда бошқа тўплам даромадлар тўғрисидаги ҳисобот, пул маблағлари ҳақидаги ҳисобот, хусусий капиталнинг ўзгариши тўғрисидаги ҳисоботлар тузилади. Ҳисоботлар ижобий аудиторлик хулосасига эга бўлгандан сўнг топ менежерлар томонидан тасдиқланади ва қарор қабул қилувчиларга тақдимоти амалга оширилади.

Бизнингча, “Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот”да “Инвестициявий кўчмас мулк” бандини қуйидаги тарзда киритишни тавсия этамиз ва ушбу қаторда акс эттирилган инвестициявий кўчмас мулкларни моҳиятини аниқроқ очиш учун аналитик ҳисоб юритиб, қуйидагича маълумотларни акс эттириш лозим (1-жадвал) :

1-ЖАДВАЛ [33]

Инвестицион мулк турлари бўйича ҳисобот

t/r	*Инвестицион мулк турлари*	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига
		Минг сўмда	*Минг сўмда*
1.	Одатдаги хўжалик фаолияти доирасида қисқа муддатда сотиш учун эмас, балки узоқ муддат давомида капиталнинг қиймати ошиши учун эгалик қилинадиган ер.		
2.	Келгусида фойдаланилиш мақсади аниқланмаган эгаликдаги ер.		

[33] муаллиф томонидан таклиф этилаётган ишланма

3.	Тадбиркорлик субъекти томонидан эгалик қилинадиган ҳамда бир ёки бир неча оператив ижара шартномалари асосида ижарага берилган бино.		
4.	Банд бўлмаган, аммо бир ёки бир неча оператив ижара бўйича ижарага беришга мўлжалланган бино.		
5	Келгусида инвестицион мулк сифатида фойдаланиш учун қурилаётган ёки такомиллаштирилаётган мулк.		

МҲХСлар ва илғор тажрибалар асосида молиявий ҳисоботларда акс эттирилиши шарт бўлган ахборотлар қаторидан келиб чиқиб, мамлакатимизда фаолият юритаётган корхоналар учун трансформация мақсадларида молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот шакли таклиф этилди. Жумладан, ушбу ҳисоботнинг узоқ муддатли активларга доир қисми қуйидаги кўринишга эга бўлади (1-жадвал).

Ҳар бир корхона ўзининг ҳисоб сиёсатида бир даврдан ортиқ хизмат қиладиган ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ёки маъмурий бошқарув жараёнида фойдаланадиган «мулк: ер, бино, машина ва асбоб-ускуналар» таркибини стандарт талабларидан келиб чиқиб мустақил белгилашлари керак, деб ўйлаймиз. 5-сон БҲМС «Асосий воситалар»да «мулк: ер, бино, машина ва асбоб-ускуналар»нинг халқаро стандартларга мувофиқ таркибий моддаларини келтириш ҳамда ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар ҳамда кўп йиллик ўсимликларни биологик актив сифатида тан олиш тамойилларини белгиловчи стандарт ишлаб чиқиш керак. Ахборот фойдаланувчиларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини тўлароқ қондириш ҳамда стандартлар талабларига мувофиқ тўғридан-тўғри молиявийҳолат тўғрисидаги ҳисоботда ёки изоҳлар ва тушунтиришларда акс эттирилиши шарт бўлган таркибий моддалари тўғрисида ахборотларга эга бўлиш мақсадида «Мулк: ер, бино, машина ва асбоб-ускуналар ҳаракати тўғрисидаги» ҳисобот тузилиши мақсадга мувофиқ.

Таклиф этилаётган ҳисобот шаклида активларнинг тасарруф этилиши, хатоларни тўғрилаш ва қадрсизланишидан зарар каби мазмунан янги кўрсаткичлар акс эттирилди ҳамда уларни ҳисоблашнинг методологиктартиби келтирилди. Бу эса ҳисоботлар ва уларда акс эттирилаётган кўрсаткичларни МҲХСларига мувофиқлаштиради ҳамда ахборот фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларига мос келади.

Республикамизда бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари талаблари асосида ташкил этишга кенг эътибор қаратилмоқда. Бу жараёнда, аввало, ҳисоб сиёсатини тузиш ва унга риоя қилиш масалалари алоҳида аҳамият касб этади. Зеро айнан ҳисоб сиёсати хўжалик юритувчи субъектларда фаолиятни қонун талабларига мувофиқ амалга оширишда услубий восита ҳисобланади.Шу боисдан ҳисоб сиёсатини тузишда “Ҳисоб сиёсати, бухгалтерия баҳоларидаги ўзгаришлар ва хатолар” 8-сон БҲХС талабларига риоя қилиш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, ҳар қандай фаолият, ҳар қандай жараён муайян кетма-кетлик ва аниқ белгиланган тартиб асосида ташкил этилса, унинг самарадорлиги

янада ошишига хизмат қилади. Шу боисдан олиб борилган тадқиқотлар натижасида ҳисоб сиёсатини шакллантириш босқичлари таклиф этилди. Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ҳисоб сиёсатининг мазкур босқичлар асосида шакллантирилиши амалга оширилса, уларўз олдиларига қўйган стратегик ва тактик мақсадларга эришишни таъминлайди.

Шуни таъкидлаш лозимки, республикамизда бу борада илмий - тадқиқотлар олиб боришни жадаллаштириш лозим, чунки, мамлакатимиз жаҳон бозорига шиддат билан, дадил кириб бормоқда, бу эса иқтисодиётимизни глобал бозор талабларига мос бўлишини тақозо қилади.

Халқаро ва миллий стандартлар талабларига мувофиқ молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботнинг асосий (чизиқли) моддаларига таркибий қуйи моддаларини очиш ахборот фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларига мос ахборотларни тақдим қилиш имкониятини беради. «Мулк: ер, бино, машина ва асбоб-ускуналар», товар-моддий захиралар, дебиторлик ва кредиторлик қарзлари ҳамда хусусий капитални тан олиш, баҳолаш, таснифлаш ва уларни молиявий ҳисоботда акс эттириш методологиясини такомиллаштириш асосида «Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот»нинг шакли ишлаб чиқилганлиги унинг зарур ва керакли ахборотларни қамраб олиши ҳамда молиявий ҳолатга ҳаққоний баҳо бериш имкониятларини кенгайтиради ва қабул қилинаётган қарорларнинг сифатли бўлишини таъминлайди. Ички ахборот фойдаланувчилар манфаатидан келиб чиқиб, «Мулк: ер, бино, машина ва асбоб-ускуналарнинг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот», “Инвестицион мулк турлари бўйича ҳисобот” ва “Биологик активлар тўғрисида ҳисобот” шаклларини жорий этиш ҳамда ҳисоботга «мулк: ер, бино, машина ва асбоб- ускуналар», «Инвестицион мулк (турлари бўйича)», ва «Биологик активлар» нинг қиймати келиб тушиши, модернизация ва реконструкция, технологик қайта жиҳозлаш, тасарруф этилиши, қадрсизланиши ва бошқа омиллар ҳисобидан ўзгаришини ифодаловчи кўрсаткичлар киритилганлиги узоқ муддатли моддий активлардан самарали фойдаланишни назорат қилиш имкониятини юзага келтиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Tashnazarov S.N. (2019). Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari: Oliy o‘quv yurtlari magistratura mutaxassisliklari uchun darslik. – Toshkent, 555 b.
2. Астахов, В. П.(2011) Бухгалтерский (финансовый) учет: учебное пособие для вузов / 9-е изд. - Москва : Издательство Юрайт, 955 с.
3. Hermanson R. H. (1992). Accounting principles: Chapters 1-14, Volume Edition 5 PublisherIrwin, 1992 Length 473 pages.
4. Кутер М. И.(2013). Введение в бухгалтерский учет: учебник / Краснодар: Просвещение-Юг, 512 с.
5. Нидлз Б.(2004). Принципы бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Б.Нидлз, Х.Андерсон, Д.Колдуэлл; Гл. ред. серии Я.В.Соколов - М.: Финансы и статистика, 496с.

6. *Гетьмана В.Г.*(2012). Международные стандарты финансовой отчетности: учебник /под ред. В.Г. Гетьмана. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2012.
7.Дружиловская Т.Ю., Дружиловская Э. С.(2019). Модернизация финансовой отчетности организаций в условиях цифровой экономики. Учет. Анализ. Аудит. Ст.50–61.
8. Качалин В.В. (1998).Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP| учебное пособие.Стр. 400
9. Палий В.Ф. (2008). Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 512 с.
10.Соколов Я.В.(2009). История бухгалтерского учета (монография, в соавторстве с Соколовым Я.В. 3 издания), (3-е издание), М. учебник / изд-во «Магистр»,
11. Xasanov B.A., Nurmanov K.T., Hasanova R.B. (2021). Zamonaviy boshqaruv hisobi. Darslik/ T.: “LESSON PRESS” MCHJ nashriyoti, 413 b.
12.Сотиволдиев А.С., Иткин Ю.М(2002). Замонавий бухгалтерия ҳисоби.- Т.: Ўзбекистон БАМА нашр. I-II-том. 122 б.
13.Уразов К.Б., Вахидов С.В. (2010). Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик, 445 б.
14.Egamberdiyeva S.R. (2021). Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. Qarshi. «Intellekt» nashriyoti, 573 bet.
15. Dusmuratov R.D.(2013). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 476-b.;
16. A.K. Ibragimov va b. (2016) Amaliy boshqaruv hisobi.–Toshkent: Iqtisodiyot

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИГА ЎТИШДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛКНИ ҲИСОБГА ОЛИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ

Н.Д.Махмудова
“ИСФТ” институти ўқитувчиси
makhmudovanargiza1408@gmail.com

Аннотация. Мақолада молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўтишда интеллектуал мулк объектларини ҳисобга олиш ҳамда уларнинг концептуал асослари ёритиб берилган. Шунингдек, интеллектуал мулк объектларини ҳисобга олишнинг концептуал моделларига ҳам тўхталиб ўтилган.
Калит сўзлар: Интеллектуал мулк, номоддий актив, бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисоб, халқаро стандарт

Аннотация. В статье освещены учет объектов интеллектуальной собственности при переходе на международные стандарты финансовой

отчетности и их концептуальные основы. Также затронуты концептуальные модели учета объектов интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: Интеллектуальная собственность, нематериальный актив, бухгалтерский учет, финансовый учет, международный стандарт

Annotation. The article covers the accounting of intellectual property objects at the transition to the International Financial Reporting Standards and their conceptual framework. Conceptual models of accounting of intellectual property objects are also touched upon.

Keywords: Intellectual property, intangible asset, accounting, financial accounting, international standard

Бухгалтерия ҳисоби «иқтисодий жараёнларни акс эттира олмайди», чунки у фақат ахборот моделидир. Бухгалтер бухгалтерия ҳисоби усулини ташкилотнинг молиявий ҳолати ва фаолиятини ҳисобга олган ҳолда танлайди. Бу фойдаланувчиларнинг бошқарув қарорларини қабул қилишига таъсир қилади. Шу билан бирга, бухгалтерия ҳисоби методологиясини танлашнинг ўзи (асосий назарий концепцияни танлаш ва асослаш) хўжалик фаолияти фактларининг иқтисодий моҳиятини, шу жумладан, интеллектуал мулкка нисбатан ҳам энг аниқ маълумотларни акс эттириш имконини беради.

Амалда бухгалтерия ҳисоби қонун ҳужжатлари ва ҳисоб сиёсатини шакллантирадиган бухгалтер томонидан қабул қилинган консепсияга мувофиқ хўжалик фаолияти фактларини бухгалтерия ҳисоби регистрларига айлантириш натижасидир. Бу жараёнда ташкилотнинг молиявий ҳолати тўғрисидаги умумий ғоянинг позитсияси аниқ кўрсаткичлар ва ҳисобот тузилмаларига айланади. Бу жараённинг натижалари, шунингдек, фойдаланувчиларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжлари ва уларнинг ўзаро келишувини ҳисобга олган ҳолда, уни амалга ошириш учун асос сифатида қабул қилинган назарий консепсия билан белгиланади. Бундан ташқари, молиявий ахборотни декомпозитсиялашнинг танланган консепсияси иқтисодий жараёнларни қайта қуриш консепсиясини танлашни белгилайди. Бинобарин, интеллектуал мулкни ҳисобга олишнинг замонавий концепциясининг тавсифланган ахборот чекловлари шароитида уни оқилона қўллаш учун асос яратадиган бухгалтерия ҳисоби методологияси ва назариясини ишлаб чиқиш, шунингдек, олинган натижаларни шарҳлаш, тақдим этиш ва ошкор қилиш, энг муҳим вазифага айланади. Бухгалтерия ҳисобида «контсептуал асос» тушунчаси аниқланмаган. Луғатга кўра, «консепсия дэганда бирор нарсага нисбатан маълум қарашлар тизими тушунилади; бирор нарсани англаш, изоҳлашнинг муайян усули»[34].

Бухгалтерия ҳисоби стандартлари бўйича АҚШ Кэнгаши, М.Метюс ва М.Пера бухгалтерия ҳисобини «ўзаро боғлиқ бўлган мақсад ва тамойилларнинг изчил тизими сифатида белгилайди, улардан изчил

[34] Экономика и управление, финансы и право: Словарь-справочник / Авт. и сост. Л.П. Кураков, В.Л.Кураков, А.Л. Кураков. М.: Вуз и школа, 2004. 1288 с.

стандартлар ишлаб чиқилиши мумкин ва молиявий ҳисоб ва ҳисоботнинг табиати, функциялари ва чегараларини белгилайди»[35]. Шунга ўхшаш ёндашув Австралиянинг Бухгалтерия ҳисоби асослари баёнотида қўлланилади, у асосни молиявий ҳисоботнинг моҳиятини, предметини, мақсадини ва кэнг мазмунини белгилайдиган ўзаро боғлиқ қоидалар тўплами сифатида изоҳлайди.

МҲХС томонидан қабул қилинган молиявий ҳисоботнинг контсептуал асоси ташқи фойдаланувчилар учун молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этишнинг асосий тамойилларини белгилайди. Ушбу тамойиллар фойдали молиявий ҳисоботларнинг мақсади, сифат хусусиятлари, таърифлар, тан олиш тамойиллари ва молиявий ҳисоботлар тузиладиган таркибий қисмларни ўлчаш усулларини, шунингдек капитал ва капитални сақлаш тушунчаларини ўз ичига олади. Бироқ, фойдаланувчиларнинг ахборот эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ва интеллектуал мулкни ҳисобга олиш билан боғлиқ ҳолда, энг умумий шаклда контсептуал асос ўзаро боғлиқ ва кетма-кет жойлаштирилган элементлардан иборат модел шаклида тақдим этилиши мумкин:

$$СФ = \{И, О, Қ, П, С\}, \quad (1)$$

бу ерда И - молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларнинг манфаатлари;
О - молиявий ҳисобот функциялари;
Қ - молиявий ҳисоботларнинг сифат хусусиятлари;
П - молиявий ахборотни шакллантириш тамойиллари;
С - молиявий ҳисоботнинг асосий элементлари (биринчи навбатда активлар), уларнинг моҳияти, таснифи.

Е.Хендриксен ва М.Ван Бреданинг таъкидлашича «фойдаланувчиларнинг қизиқишлари бухгалтерия ҳисоби концепциясининг асосини ташкил этувчи молиявий маълумотларни яратиш методологиясини белгилайди. Уларнинг эҳтиёжлари жуда хилма-хил бўлганлиги сабабли, маъмурият, бухгалтерия ҳисоби ва фойдаланувчилар ўртасида тақдим этилган маълумотларнинг ҳажми ва мазмуни бўйича, шунингдек, ҳисоботларда акс эттирилган ва қарор қабул қилиш учун фойдаланиладиган кўрсаткичларни яратиш усуллари бўйича турли фойдаланувчилар гуруҳлари ўртасида манфаатлар тўқнашуви муқаррар равишда юзага келади»[36]. Молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларнинг интеллектуал мулк тўғрисидаги маълумотларга бўлган эҳтиёжлари қуйидаги жадвалда келтирилган.

[35] Мэтьюс М.Р., Перера М.Х.Б. Теория бухгалтерского учета / Пер. с англ. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. 154 с.
[36] Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2010. С. 87- 88.

1 жадвал

Молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларнинг интеллектуал мулк маълумотларига бўлган эҳтиёжлари [37]

Фойдаланувчилар гуруҳи	Ахборотга бўлган талаб	
	Умумий	**Интеллектуал мулк тўғрисидаги маълумотлар нуқтаи назаридан**
Мулкдорлар	инвестиция қилинган капиталдан фойдаланиш самарадорлиги, дивидендлар миқдори ёки акция нархи	интеллектуал мулкни, шунингдек уни яратиш ва қўллаш жараёнида бошқа ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги, қўшимча инвестицияларга бўлган эҳтиёж ва ундан фойдаланишнинг мумкин бўлган фойдалари
Маъмурият	ташқи ҳисобот: ўз фаолиятининг натижалари тўғрисида мулкдорларга энг фойдали тарзда, бошқа фойдаланувчиларга фирмани ривожлантириш режаларини амалга ошириш имконини берадиган қулай молиявий аҳвол тўғрисида минимал ҳажмда маълумотни ошкор этишга интилиш; ички ҳисобот: бошқарув функсиясини амалга ошириш учун кўрсаткичлар мажмуи	ташқи ҳисобот: интеллектуал мулкнинг қиймати, шу жумладан гаровга қўйилиши мумкин бўлган баҳо, унинг рентабеллиги, таъминланаётган рақобатдош афзалликлар, бизнесни ривожлантириш ва интеллектуал мулкдан самарали фойдаланиш бўйича узоқ муддатли ва қисқа муддатли режалар, бунинг учун зарур бўлган ресурсларнинг етарлилиги ва ҳоказолар. ички ҳисобот: интеллектуал мулкдан жорий ва истиқболда фойдаланишни тавсифловчи кўрсаткичлар мажмуи
Потенциал инвесторлар	келажакдаги инвестицияларнинг истиқболини баҳолаш учун маълумотлар	интеллектуал мулк эгасининг инвестициявий жозибадорлиги, унинг рақобатдош устунликлари, бизнесни ривожлантириш истиқболлари
Кредиторлар	Ташкилотнинг тўлов қобилияти ва унинг мол-мулкининг ликвидлилиги	компаниянинг интеллектуал мулк билан та ъ минланадиган ликвидлилиги ва тў лов қобилияти
Дебиторлар	қарзларни тўлашдан қочиш ёки уларнинг оғ ирлигини қандайдир тарзда камайтириш	интеллектуал мулк билан таъминланадиган етказиб берувчи сифатида компаниянинг жозибадорлиги

[37] Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси

	имконияти	
Солиқ органлари	ғазначилик даромадларини таъминлаш билан боғлиқ маълумотлар	интеллектуал мулк томонидан тақдим этилган солиқ юкини кўтариш қобилияти
Ишчилар	корхонанинг уларга меҳнатга ҳақ тўлаш ва ижтимоий кафолатларни оширишни та ъ минлаш имконияти	компаниянинг меҳнатга ҳақ тў лаш ва ижтимоий кафолатларни та ъ минлаш қобилияти интеллектуал мулк билан та ъ минланганлиги
Статистик органлар	маълумотларни ўз вақтида тақдим этиш ва уларни микро ва макродаражага умумлаштириш имконияти	интеллектуал мулкнинг мавжудлиги ва ундан фойдаланилиши тўғрисидаги микро ва макродаражага умумлаштирилган маълумотлар
Бошқа фойдаланувчилар (жамоатчилик)	фирма фаолияти тўғрисидаги ахборотнинг турли кесимлари	Интеллектуал мулк, унинг ҳозирги ва келажакдаги ишлатилиши тўғрисидаги маълумотларнинг турли қисмлари

Бухгалтерия балансининг талқини молиявий ҳисоботнинг сифат хусусиятларининг талқини ва ўзаро боғлиқлигини, уни тузиш тамойилларини, шунингдек, бухгалтерия ҳисоби тоифаларининг мазмунини олдиндан белгилайди. Шундай қилиб, бухгалтерия ҳисоби моделининг контсептуал асосини қуйидагича ўзгартириш мумкин:

$$\text{СФ} = \text{СФ}_\text{с} \vee \text{СФ}_D \quad (2)$$

$$С\Phi_\text{с} = \{\text{С}_\text{с}, \text{И}_\text{с}, O_\text{с}, \text{К}_\text{с}, \text{П}_\text{с}, C_\text{с}\} \quad (3)$$

$$С\Phi_\text{д} = \{\text{Д}_\text{д}, \text{И}_\text{д}, O_\text{д}, \text{К}_\text{д}, \text{П}_\text{д}, C_\text{д}\} \quad (4)$$

бу ерда, С – статика;

Д – динамикани англатади.

Интеллектуал мулк ҳисобига келсак, қуйидагиларни таъкидлаш мумкин. Кредиторлар манфаатлари соҳасидаги статик баланснинг бир қисми сифатида интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқлар тўғрисидаги маълумотлар, агар улар бошқа мулкдан алоҳида мажбуриятларни тўлаш учун ишлатилиши мумкин бўлса киритилади. Бундай ҳуқуқларни амалга ошириш шартлари, даромад олиш мумкин бўлган минимал миқдор ушбу маълумотларнинг бир қисми сифатида айтиш мумкин. Динамик баланснинг бир қисми сифатида мулкдорлар ва бошқарувнинг манфаатлари соҳаси интеллектуал мулк объектларига капитал қўйилмалар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади. У интеллектуал мулк объектларининг рентабеллиги, ундан жорий ва потенциал фойдаланиш шартлари ва имкониятлари, интеллектуал мулк

объектларига келажакда инвеститсияларни киритиш зарурати, ундан фойдаланишдан олинадиган фойда ва бошқаларни ўз ичига олади.

Бухгалтерия балансининг актуар талқини соф пул оқимларининг қиймати ва компанияга қўйилган капитални қоплаш учун фойдаланувчиларга фирма капиталининг интеллектуал ва жисмоний таркибий қисмларини баҳолашни, бозорнинг ушбу таркибий қисмларнинг келажакдаги пул оқимларини яратиш қобилиятини баҳолаш (компаниянинг фонд бозори ёки дисконтланган қиймати орқали) имконини беради. Интеллектуал мулк тўғрисидаги маълумотлар бўйича тақдим этилган манфаатлар хилма - хиллигига асосланиб, молиявий ҳисоботнинг асосий вазифаси турли фойдаланувчиларга анъанавий равишда ишлатиладиган ва ҳали ишлаб чиқилмаган ҳисоботлар орқали турли хил маълумотларни тақдим этишдан иборат. Шу билан бирга, ҳисоботни талқин қилишнинг ҳеч бири барча фойдаланувчилар гуруҳларининг маълумотларга бўлган талабларини тўлиқ қондиришга ёки барча бухгалтерия муаммоларини бир хил даражада самарали ҳал қилишга имкон бермайди.

Шундай қилиб, бу талқинларнинг ҳар бири ўз вазифасини бажаради. Статик баланс интеллектуал мулкни ташкилотнинг мажбуриятларини бажариш нуқтаи назаридан баҳолайди, динамик баланс - ундан фойдаланишдан келажакдаги даромадларни келтириб чиқаради, органик баланс ташкилотнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини сақлайди ва актуар баланс ташкилотнинг биржадаги нархига таъсир қилади. Ушбу талқинлар, аслида, фойдаланувчиларнинг учта асосий гуруҳига кўпроқ қаратилган: маъмурият, шунингдек, ҳақиқий ва потентсиал мулкдорлар ва кредиторлар. Шу билан бирга, молиявий ҳисобот сифатининг асосий меъзони унинг бошқарув қарорларини қабул қилишда фойдалилиги ҳисобланади. Молиявий ҳисоботнинг сифат кўрсаткичларининг рўйхати, таснифи ва талқини турли контсептуал доираларда фарқланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўёйҳати

1. Экономика и управление, финансы и право: Словарь-справочник / Авт. и сост. Л.П. Кураков, В.Л.Кураков, А.Л. Кураков. М.: Вуз и школа, 2004. 1288 с.
2. Мэтьюс М.Р., Перера М.Х.Б. Теория бухгалтерского учета / Пер. с англ. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. 154 с.
3. Мэтьюс М.Р., Перера М.Х.Б. Теория бухгалтерского учета / Пер. с англ. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. 154 с.
4. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2010. С. 87-88.

NOMOLIYAVIY MAJBURIYATLARNI HISOBGA OLUVCHI STANDARTLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Matkuliyeva Sanabar Ismailovna, dots.
Ma'mun universiteti
msismailovna1962@gmail.ru

Annotatsiya. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xalqaro hisob tizimi taraqqiy ettirilishida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (BHXS) muhim o'rin tutadi. BHXSlar mamlakatlar o'rtasidagi hamkorlikni, jumladan iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish va mamlakatlarda investitsion muhitni yaxshilashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham kun sayin xalqaro standartlarni e'tirof etuvchi mamlakatlar soni oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi ham BHXSga o'tishning o'ziga xos yo'lini tanladi. Shundan kelib chiqqan holda mazkur maqolada buxgalteriya hisobining 37-xalqaro standartlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: hisob, hisob siyosati, majburiyatlar, nomoliyaviy majburiyatlar, aktivlar, rezervlar, moliyaviy majburiyat, moliyaviy hisobot.

Аннотация. В условиях модернизации экономики важное место в развитии системы международного учета занимают международные стандарты бухгалтерского учета (МСФО). МСФО служат важным инструментом в развитии сотрудничества между странами, включая экономические отношения, и улучшении инвестиционного климата в странах. Благодаря этому с каждым днем все больше стран признают международные стандарты. Республика Узбекистан также выбрала уникальный путь перехода на МСФО. Исходя из этого, в данной статье речь пойдет о 37-м международных стандартах бухгалтерского учета.

Ключевые слова: счет, учетная политика, обязательства, нефинансовые обязательства, активы, резервы, финансовое обязательство, финансовая отчетность.

Annotation. International accounting standards (IAS) play an important role in the development of the international accounting system in the context of economic modernization. CSIs serve as an important tool in developing cooperation between countries, including economic relations, and improving the investment environment in countries. That is why the number of countries that recognize international standards is increasing day by day. The Republic of Uzbekistan also chose its own way of transition to the CIS. Based on this, this article talks about the 37th international accounting standards.

Keywords: account, accounting policy, liabilities, non-financial liabilities, assets, reserves, financial liability, financial reporting.

BHXS 37 "Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar" nomli standartning maqsadi rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlarga nisbatan to'g'ri tan olish mezonlari va baholash asoslari qo'llanilishini hamda foydalanuvchilar ushbu rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlarning

mohiyatini, vaqtini va summasini tushunishi uchun moliyaviy hisobotlarga izohlarda yetarlicha ma’lumotlar ochib berilishini ta’minlashdan iboratdir.

Ushbu standart rezervlarni noaniq muddat yoki summaga ega bo‘lgan majburiyatlar sifatida aniqlaydi. Ba’zi mamlakatlarda “rezerv” atamasi eskirish, aktivlarning qadrsizlanishi yoki shubhali qarzlar kabi moddalarga tegishliligida foydalaniladi: bunday rezervlar aktivlarning balans qiymatlariga tuzatish bo‘lib hisoblanadi va ushbu standartda ko‘rib chiqilmaydi (Linnik, 2018)

Boshqa standartlarda xarajatlar aktivlar yoki xarajatlar sifatida hisobga olinishi belgilanadi. Bu masalalar ushbu standartda ko‘rib chiqilmaydi. SHu sababdan, ushbu standart rezerv shakllanganida tan olinadigan xarajatlarning kapitalizatsiyasini talab ham qilmaydi taqiqlab ham qo‘ymaydi.

Rezervlar boshqa majburiyatlardan, masalan savdo bo‘yicha to‘lanadigan schyotlar yoki hisoblangan kreditorlik qarzlaridan, ular hisob-kitob qilinishida kelgusi xarajatlarning amalga oshirilishi vaqti yoki summasi noaniqligi tufayli farqlanishi mumkin. Farqli o‘laroq:

(a) savdo bo‘yicha to‘lanadigan schyotlar – bu olingan yoki yetkazib berilgan tovarlar yoki xizmatlar uchun to‘lanadigan va mol yetkazib beruvchi tomonidan hisob-kitobi talab etilgan yoki u bilan rasmiy kelishilgan majburiyatlardir; va

(b) hisoblangan kreditorlik qarzlari – olingan yoki yetkazib berilgan, lekin to‘lanmagan tovarlar yoki xizmatlar uchun to‘lanishi lozim bo‘lgan va mol yetkazib beruvchi tomonidan hisob-kitobi talab etilgan yoki u bilan rasmiy kelishilgan majburiyatlardir, shu jumladan xodimlarga to‘lanishi lozim bo‘lgan summalar (masalan, hisoblangan ta’til puliga tegishli summalar). Hisoblangan kreditorlik qarzlarining muddatini va summasini ba’zida baholash qiyin bo‘lsada, bundagi noaniqlik rezervlar bo‘yicha noaniqlikdan odatda ancha kamdir.

Hisoblangan kreditorlik qarzlari ko‘pincha savdo bo‘yicha to‘lanadigan schyotlar va boshqa kreditorlik qarzlarning bir qismi sifatida aks ettiriladi, rezervlar esa hisobotda alohida ko‘rsatiladi.

Ushbu standart quyidagilarni farqlaydi:

(a) rezervlar – majburiyatlar sifatida tan olinadi (ishonchli baholanishi mumkinligi sharti bilan), chunki ular tadbirkorlik subyektining hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyatlari bo‘lib, ularni so‘ndirish natijasida tadbirkorlik subyektidan iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi ehtimoli bor; va

(b) shartli majburiyatlar – majburiyatlar sifatida quyidagilar tufayli tan olinmaydi:

- ular mumkin bo‘lgan majburiyatlardir, chunki tadbirkorlik subyekti iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan va hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyatga ega bo‘lishi hali tasdiqlanishi kerak; yoki

- ular ushbu standart belgilaydigan tan olish mezonlariga javob bermaydigan hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyatlardir (chunki majburiyatni so‘ndirish uchun iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi talab etilishi ehtimoli yo‘q yoki majburiyatning summasi yetarlicha ishonchli darajada baholana olmaydi).

Moliyaviy hisobotlar tadbirkorlik subyektining kelgusida mumkin bo‘lgan moliyaviy holatini emas, hisobot davri oxiridagi moliyaviy holatini ko‘rsatadi. SHuning uchun, kelgusida faoliyat ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan xarajatlar bo‘yicha hech qanday rezerv tan olinmaydi. Tadbirkorlik subyektining moliyaviy holati to‘g‘risidagi hisobotda tan olinadigan majburiyatlar – bu faqat hisobot davri oxirida mavjud bo‘lgan majburiyatlardir(Xamdamov,Ochilov, Aliyev, 2021).

Majburiyat mavjud bo‘lganida har doim boshqa tomon ishtirok etadi, ya’ni bu boshqa tomon oldida majburiyat mavjud bo‘ladi. Biroq, bu tomon kim ekanligini bilish shart emas — aslida, majburiyat butunki jamiyat oldida bo‘lishi mumkin. Majburiyat har doim boshqa tomonning oldida majburiyatni ko‘zda tutganligidan shu narsa kelib chiqadiki, rahbariyatning yoki kengashning qarori hisobot davri oxirida konstruktiv majburiyatni keltirib chiqarmaydi, agar bu qaror hisobot davri tugashidan oldin bu qaror ta’sir qiladigan tomonlarga ularda tadbirkorlik subyekti tomonidan majburiyat bajarilishi to‘g‘risida asosli kutish to‘g‘diradigan yetarlicha aniq tarzda yetkazilgan bo‘lmasa.

Majburiyatni darhol yuzaga keltirmaydigan hodisa uni keyinroq sanada qonunchilik o‘zgarishi yoki tadbirkorlik subyektining xatti-harakati (masalan, jamiyat oldida yetarlicha aniq bildirgisi) konstruktiv majburiyatni keltirib chiqarganligi tufayli yuzaga keltirishi mumkin. Misol sifatida, atrof-muhitga zarar yetkazilganda, buning natijalarni bartaraf etish bo‘yicha majburiyat bo‘lmasligi mumkin. Biroq, yangi qonunchilik yetkazilgan zararni bartaraf etishni talab qilganida yoki tadbirkorlik subyekti konstruktiv majburiyatni keltirib chiqaradigan ravishda zararni bartaraf etish bo‘yicha javobgarlikni o‘z zimmasiga olishini omma oldida bildirganida bunday zarar yetkazish majburlovchi hodisaga aylanadi.

Majburiyat tan olish mezonlariga javob berishi uchun nafaqat hozirgi majburiyat mavjud bo‘lishi, balki majburiyatni bajarish uchun iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi ehtimoli ham mavjud bo‘lishi kerak. Ushbu standartning maqsadlarida, resurslarning chiqib ketishi yoki boshqa hodisaning sodir bo‘lishi ehtimoli mavjud bo‘ladi, agar hodisaning sodir bo‘lishi uning sodir bo‘lmasligi ehtimolidan ko‘proq bo‘lsa. Hozirgi majburiyat mavjud bo‘lishi ehtimoli bo‘lmasa, tadbirkorlik subyekti shartli majburiyatning mavjudligi to‘g‘risidagi ma’lumotni ochib beradi, lekin iqtisodiy nafni mujassamlantiradigan resurslarning chiqib ketishi ehtimoldan uzoq bo‘lmasa.

Tadbirkorlik subyekti majburiyat uchun birgalikdagi javobgarlikka ega bo‘lganida, majburiyatning boshqa tomonlar bajarishi kutilaytgan qismi shartli majburiyat sifatida qaraladi. Tadbirkorlik subyekti majburiyatning iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishi ehtimoli bor qismi uchun rezervni tan oladi, bundan uni ishonchli baholab bo‘lmaydigan judayam kamdan-kam holatlar

istisno.

SHartli majburiyatlar dastlab kutilmagan tarzda o‘zgarishi mumkin. SHu bois, ular iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishi ehtimoli paydo bo‘lganini aniqlash maqsadida muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqiladi. Agar oldin shartli majburiyat sifatida tasniflangan majburiyat bo‘yicha iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishi talab etilishi ehtimoli paydo bo‘lsa, ehtimollikda o‘zgarish sodir bo‘lgan davrda moliyaviy hisobotlarda rezerv tan olinadi (majburiyatni ishonchli baholash mumkin bo‘lmagan judayam kamdan-kam holatlar bundan mustasno).

SHartli aktivlar odatda tadbirkorlik subyekti tomonidan iqtisodiy naf olinishi ehtimolini keltirib chiqaradigan, rejalashtirilmagan yoki boshqa kutilmagan hodisalar natijasida paydo bo‘ladilar. Misol sifatida tadbirkorlik subyekti sud orqali natijasi aniq bo‘lmagan da’vo qo‘zg‘atishini keltirish mumkin.

SHartli aktivlar moliyaviy hisobotlarda tan olinmaydi, chunki ular hech qachon olinmasligi mumkin daromadning tan olinishiga olib kelishi mumkin. Biroq, daromadning olinishi aslida aniq bo‘lganida, tegishli aktiv shartli aktiv bo‘lib hisoblanmaydi va uning tan olinishi to‘g‘ri bo‘ladi.

SHartli aktiv mavjudligi to‘g‘risidagi ma’lumot ochib berilishi kerak, agar iqtisodiy nafning olinishi ehtimoli mavjud bo‘lsa.

SHartli aktivlar ulardagi o‘zgarishlar moliyaviy hisobotlarda tegishli ravishda aks ettirilishi maqsadida muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqiladi. Agar iqtisodiy naf kelib tushishi aslida aniq bo‘lsa, o‘zgarish sodir bo‘lgan davrda moliyaviy hisobotlarda aktiv va tegishli daromad tan olinadi. Iqtisodiy nafning kelib tushishi ehtimoli paydo bo‘lganida, tadbirkorlik subyekti shartli aktiv to‘g‘risida ma’lumotlarni ochib beradi.

Rezerv sifatida tan olinadigan summa bo‘lib hisobot davri oxirida hozirgi majburiyatni so‘ndirish uchun talab etiladigan xarajatning eng to‘g‘ri taxminiy baholanishi xizmat qilishi kerak.

Majburiyatning oqibatlarini va moliyaviy ta’sirini baholash tadbirkorlik subyekti rahbariyatining mulohazalari, va ularga qo‘shimcha ravishda o‘xshash operatsiyalarni o‘tkazish tajribasiga hamda ba’zi holatlarda mustaqil ekspertlarning hisobotlariga tayanish asosida aniqlanadi. Ko‘rib chiqiladigan dalillar hisobot davri tugaganidan keyin sodir bo‘ladigan hodisalar ta’minlaydigan har qanday qo‘shimcha dalillarni o‘z ichiga oladi.

Rezerv sifatida tan olinishi kerak bo‘lgan summaga tegishli noaniqliklarni bartaraf etish uchun vaziyatga qarab har xil usullardan foydalaniladi. Rezerv baholanishida taxminlarning katta jamlanmasi ko‘rib chiqilganida, majburiyat taxminlarning barcha mumkin bo‘lgan natijalarini ularga tegishli bo‘lgan ehtimolliklarni hisobga olgan holda tortilgan qiymatini aniqlash orqali baholanadi. Baholashning bu statistik usuli “kutilgan qiymat (matematik kutish)” deb nomlanadi. SHuning uchun, bu summani to‘lash ehtimoli, masalan 60 foizga yoki 90 foizga teng bo‘lishiga qarab, rezerv summasi har xil bo‘ladi. Agar mumkin

bo‘lgan natijalarning diapazoni uzluksiz bo‘lsa, va diapazonning har bir nuqtasida ehtimollik darajasi bir xil bo‘lsa, diapazondagi o‘rtacha qiymat olinadi.

Agar bitta majburiyat baholanadigan bo‘lsa, ehtimoli eng katta bo‘lgan yagona taxminiy natija majburiyatning eng to‘g‘ri baholanishi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Biroq, bunday holda bo‘lsa ham, tadbirkorlik subyekti boshqa mumkin bo‘lgan natijalarni ko‘rib chiqishi kerak. Ehtimoli eng yuqori bo‘lgan natijaga qaraganda boshqa mumkin bo‘lgan natijalar asosan yuqoriroq yoki pastroq bo‘lgan qiymatga ega bo‘lganida, eng to‘g‘ri baholash bo‘lib ushbu yuqoriroq yoki pastroq qiymat xizmat qiladi. Masalan, tadbirkorlik subyekti u tomonidan xaridor uchun qurilgan asosiy qurilmaning jiddiy nuqsonini bartaraf etishi kerak bo‘lsa, alohida ehtimoli eng yuqori bo‘lgan natija bo‘lib nuqsonni birinchi urinishda 1.000 sarflab ta’mirlash orqali bartaraf etish mumkinligi hisoblanadi, lekin rezerv kattaroq summada tan olinishi kerak, agar boshqa urinishlar ham talab etilishi imkoniyati katta bo‘lsa.

Rezerv soliqqacha bo‘lgan summada baholanadi, chunki rezervning va undagi o‘zgarishlarning soliq oqibatlari BHXS 12 ga muvofiq hisobga olinadi.

Ko‘pgina hodisalar va shart-sharoitlarga muqarrar ravishda xos bo‘ladigan risklar va noaniqliklar rezervning eng to‘g‘ri baholanishini aniqlashda hisobga olinishi lozim.

Risk kutilgan natijaning har xil bo‘lishini tavsiflaydi. Riskni hisobga olgan holda tuzatish kiritish majburiyat baholangan summaning oshishiga olib kelishi mumkin. Noaniqlik sharoitlarida daromadlar va aktivlar oshirilib hamda xarajatlar va majburiyatlar kamaytirilib ko‘rsatilmasligi uchun mulohazalar ehtiyotkorlik bilan qilinishi kerak. Biroq, noaniqlikning mavjudligi haddan tashqari ko‘p rezervlar yaratilishi yoki majburiyatlar summasi ataylab oshirilib ko‘rsatilishini oqlamaydi. Masalan, agar qandaydir hodisaning juda salbiy natijasi bo‘yicha taxmin qilingan xarajatlar ehtiyotkorlik bilan baholangan bo‘lsa, bu natija u aslida ega bo‘lgan ehtimolga qaraganda ko‘proq ehtimolga ega deb ataylab hisoblanmaydi. Risk va noaniqlikni hisobga olish maqsadida tuzatishlar ikki marta kiritilishiga, va binobarin rezervning oshirilib ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun ehtiyotkorlik talab etiladi.

Pulning vaqtdagi qiymati ta’siri ahamiyatli bo‘lganida, rezervning summasi majburiyatni so‘ndirish uchun talab etilishi kutiladigan xarajatlarning keltirilgan qiymatiga teng bo‘lishi kerak.

Pulning vaqtdagi qiymati tufayli hisobot davridan keyin qisqa muddatda chiqib ketadigan pul oqimlari bo‘yicha rezervlar aynan shu summada keyinroq chiqib ketadigan pul oqimlari bo‘yicha rezervlardan og‘irroq bo‘ladi. SHu bois, rezervlarning ta’siri ahamiyatli bo‘lganida, rezervlar diskontlanadi.

Diskont stavkasi (yoki stavkalari) bo‘lib pulning vaqtdagi qiymatining joriy bozor baholanishini va majburiyatga xos bo‘lgan risklarni aks ettiradigan soliqqacha bo‘lgan stavkasi (yoki stavkalari) xizmat qilishi kerak. Diskont stavkasi (stavkalari) kelgusi pul oqimlari tuzatilgan risklarni aks ettirmasligi kerak.

Majburiyatni so‘ndirish uchun talab etiladigan summaga ta’sir qilishi mumkin

bo‘lgan kelgusi hodisalar, ular sodir bo‘lishiga yetarlicha ob’ektiv dalillar mavjud bo‘lganida, rezerv summasida o‘z aksini topishi kerak.

Kutilayotgan kelgusi hodisalar rezervlarni baholashda ayniqsa muhim bo‘lishi mumkin. Masalan, tadbirkorlik subyekti yer maydonini undan foydalanish muddati tugaganida tozalash xarajatlari kelgusida texnologiyalardagi o‘zgarishlar tufayli kamayishi mumkin deb o‘ylashi mumkin. Tan olinadigan summa barcha mavjud dalillarni hisobga olgan holda tozalash paytida mavjud bo‘ladigan texnologiyalari yuzasidan yetarlicha malakali, holisona kuzatuvchilarning oqilona kutishlarini aks ettiradi. SHuning uchun, mavjud bo‘lgan texnologiyadan foydalanish tajribasi oshishi bilan xarajatlarning kutilayotgan kamayishi yoki oldin amalga oshirilgan tozalash ishlariga nisbatan murakkabroq va kattaroq ko‘lamdagi tozalash ishlarini amalga oshirish uchun mavjud bo‘lgan texnologiyani ishlatishdan kutilayotgan xarajatlarni tan olinadigan summaga kiritish to‘g‘ri bo‘ladi. Biroq, tadbirkorlik subyekti tozalash ishlarini amalga oshirish uchun umuman yangi texnologiyaning ishlab chiqilishini umid qilishi kerak emas, agar bu yetarlicha ob’ektiv dalillar bilan asoslangan bo‘lmasa.

Aktivlarning kutilayotgan chiqib ketishidan olinadigan foyda rezervni baholashda hisobga olinmaydi, agarda bu aktivlarning chiqib ketishi majburiyatni keltirib chiqargan hodisa bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa ham. Aksincha, tadbirkorlik subyekti aktivlarning chiqib ketishidan olinadigan foydani ushbu aktivlarga tegishli bo‘lgan standart belgilangan tartibda tan oladi.

Rezervni so‘ndirish uchun talab etiladigan xarajatning to‘la summasini yoki uning bir qismini boshqa tomon qoplab berishi kutilsa, bu qoplash summasi faqatgina tadbirkorlik subyekti tomonidan majburiyat so‘ndirilganida qoplash summasining olinishi aslida aniq bo‘lsa tan olinishi kerak. Qoplash summasi alohida aktiv sifatida hisobga olinishi kerak. Qoplash bo‘yicha tan olingan summa rezerv summasidan oshmasligi kerak (Muxametov, Matkuliyeva, Matrasulov, 2023).

Umumlashgan daromad to‘g‘risidagi hisobotda, rezerv bilan bog‘liq bo‘lgan xarajat qoplash summasi chegirib tashlangan holda ko‘rsatilishi mumkin.

Ba’zida, tadbirkorlik subyekti rezervni so‘ndirishda zarur bo‘ladigan xarajatning to‘laligicha yoki uning bir qismini to‘lash uchun boshqa tomonga murojaat etishi mumkin (masalan, sug‘urta shartnomalari, shartnomaning zararlar qoplanishi to‘g‘risidagi shartlari yoki mol yetkazib beruvchilarning kafolatlari yordamida). Boshqa tomon tadbirkorlik subyekti tomonidan to‘langan summalarni qoplashi yoki o‘zi bevosita to‘lashi mumkin.

Tadbirkorlik subyekti og‘irlik qiladigan shartnomaga ega bo‘lsa, ushbu shartnoma bo‘yicha hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyat rezerv sifatida tan olinishi va baholanishi kerak.

Ko‘pgina shartnomalar (masalan, mol yetkazib berish bo‘yicha ba’zi odatdagi shartnomalar) boshqa tomonga jarima va penya to‘lanmasdan bekor qilinishi mumkin, va, binobarin, majburiyat mavjud bo‘lmaydi. Boshqa shartnomalar bo‘yicha har bir shartnoma tomonining huquqlari va majburiyatlari belgilangan

bo‘lishi mumkin. Hodisalar natijasida bunday shartnoma og‘irlik qiladigan shartnomaga aylanganida, shartnoma ushbu standartning qo‘llash doirasida bo‘ladi va tan olinadigan majburiyat mavjud bo‘ladi. Og‘irlik qiladigan oxirigacha bajarilmagan shartnomalar ushbu standartning qo‘llash doirasidan tashqaridadir.

Tadbirkorlik subyekti restrukturizatsiya rejasini boshlaganining dalilini, masalan, asbob-uskunani demontaj qilish yoki aktivlarni sotish yoki ushbu rejaning asosiy jihatlarini e’lon qilish orqali ta’minlaydi. Restrukturizatsiya qilish bo‘yicha batafsil rejani e’lon qilish restrukturizatsiya bo‘yicha konstruktiv majburiyatni hosil qiladi, agar faqatgina tadbirkorlik subyekti u restrukturizatsiyani amalga oshirishi yuzasidan xaridorlar, mol yetkazib beruvchilar va xodimlar (yoki ularning vakillari) kabi boshqa tomonlarda asosli kutishni to‘g‘diradigan tarzda va yetarlicha batafsil ravishda (ya’ni rejaning asosiy jihatlarini belgilab) qilingan bo‘lsa (Muxametov va boshq., 2022), reja u ta’sir qiladigan tomonlarga ma’lum qilinganida konstruktiv majburiyatni keltirib chiqarish uchun yetarli bo‘lishi uchun uning imkoni boricha tezroq bajarib boshlanishi kerak va rejaga katta o‘zgarishlar kiritilishi ehtimolini yo‘qqa chiqaradigan muddatda tugallanishi kerak. Agar restrukturizatsiya davomli kechiktirish bilan boshlanishi yoki restrukturizatsiya haddan tashqari uzoq vaqt davomida amalga oshirilishi kutilsa, reja tadbirkorlik subyekti hozirgi paytda restrukturizatsiyani amalga oshirishi bo‘yicha majburiyatni o‘z zimmasiga olgani to‘g‘risida boshqa tomonlarda asosli kutishni to‘g‘dirishi ehtimoldan uzoqdir, chunki vaqt muddati tadbirkorlik subyektiga o‘z rejalarini o‘zgartirishiga imkoniyat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Linnik (2018), Линник М. В. Международные стандарты финансовой отчетности. – 2018.
2. Хамдамов Б. К., Очилов Ф. Ш., Алиев Ш. Интеграция Узбекистана в мировое экономическое сообщество в рамках стандартизации бухгалтерского учета на основе МСФО //Экономика и социум. – 2021. – №. 4-2 (83). – С. 591-600.
3. Мухаметов А. Б., Маткулиева С. И., Матрасулов Б. Э. УЧЕТ ЗАПАСОВ ПО МСФО //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – Т. 36. – С. 1-9.
4. Мухаметов А. Б. и др. УЧЕТ ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ РАБОТНИКАМ ПО МСФО //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – С. 113-123.

ФОЙДА СОЛИҒИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Холмурадов Отабек Нормаматович
Қарши муҳандислик иқтисодиёт-институти катта ўқитувчиси
otabekxolmurodov23@gmail.com

Аннотация. Мақолада хўжалик юритувчи субъектлар фойда солиғи бухгалтерия ҳисобини юритишнинг назарий жиҳатлари ҳамда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида ташкил этиш ёритилган.

Калит сўзлар: Фойда солиғи, жорий солиқ, кечиктирилган солиқ, даромад, харажатлар, товар, хизмат, фойда, бухгалтерия ҳисоби.

Abstract. The article examines the theoretical aspects of organizing and accounting for income tax of business entities based on international financial reporting standards.

Keywords: Income tax, current tax, deferred tax, income, expenses, goods, services, profit, accounting.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий натижаларини аниқлашда фойда солиғи муҳим ўрин тутади. Шунинг учун фойда солиғи бухгалтерия ҳисобини ташкил этишдаги муаммолар ва уни такомиллаштириш масалаларини илмий жиҳатдан тадқиқ этамиз. Фойда солиғининг бухгалтерия ҳисоби молиявий ҳисобнинг миллий стандартлари ва халқаро стандартлари асосида ташкил этилади.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ҳисоби объектларини аниқлашда мамлакатимиз солиқ қонунчилиги талабларига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Мазкур солиқ базаси ва бюджетга тўланадаган солиқ миқдори корхона жами даромадини шакллантириш манбалари ва фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ харажатлар таркибига боғлиқ.

Фойда солиғи – жами даромаддан, даромадни олиш билан боғлиқ харажатларни, яъни исботланган ва ҳужжат билан тасдиқланган харажатларни шунингдек, Солиқ кодексида назарда тутилган солиқ тўловчи томонидан юзага келтирилган зарарни чиқариб ташлаш билан ҳисобланган солиқ тушунилади.

Л.И.Гончаренконинг фикрича “юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи анча муҳим фискал роль ўйнайди, лекин шу билан бирга у иқтисодиёт ва ижтимоий соҳага нисбатан муҳим тартибга солиш салоҳиятига эга” (Л.И. Гончаренко. 2019).

В.Г.Пансковни такидлашича,“Ташкилот томонидан олинган фойда давлат, ташкилот эгалари ва ташкилотнинг ўзи ўртасида тақсимланади. Давлат ва ташкилотлар ўртасидаги муносабатларга келсак, улар фойдани солиққа тортиш асосида қурилади, бунда солиққа тортиладиган фойданинг ўзи солиқ ҳисоби маълумотлари асосида ҳисобланади” (В.Г.Пансков. 2019).

А.Ю.Ильин талқинича: “Фойда солиғи давлатнинг молиявий жараёнларининг ривожланишига фаол таъсир кўрсатиши мумкин бўлган солиқлардан биридир” (А.Ю.Ильин. 2021).

Ж.Блокнинг таъкидлашича, “юридик шахслардан олинадиган даромад солиғи тадбиркорлик фаолиятининг миқдори ва турига таъсир қилади, бу эса ўз навбатида иқтисодий ривожланишга таъсир қилади. Эмпирик далиллар шуни кўрсатадики, юқори корпоратив даромад солиғи ставкалари бизнес зичлиги ва тадбиркорликка кириш ставкаларини камайтиради ва янги фирмаларнинг капитал ҳажмини оширади” (J.Block. 2021).

Иқтисодиётни ва солиқ тизимини рақамлаштириш солиққа тортиш ва бухгалтерия ҳисобининг назарий масалаларига ҳам таъсир кўрсатади.

Бу борада З.Н.Курбановнинг қуйидаги фикрларини келтириш ўринли деб ҳисоблаймиз:" Мамлакатимиз иқтисодиётини рақамлаштириш жараёни талабларидан келиб чиққан ҳолда солиққа тортиш ва бухгалтерия ҳисобининг мавжуд моделларини, объекти ва методларини рақамлаштириш жараёнига мослаштириш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва молиявий ҳисобот шаклларини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига уйғунлаштириш зарур (З.Н.Курбанов. 2023).

Х.Ў.Пўлатов ва Ш.А.Абдугаппаровлар МҲХС ўтишнинг фойда солиғига таъсирини қуйидагича ифодалайди: Фойда солиғи ҳисобига оид молиявий ҳисоботнинг халкаро стандартларининг (МХХС) мамлакатлар миллий иқтисодиётида қўллашнилиши ўзига хос вазифаларни амалга оширишни ва ёндашувларни талаб этади. Ушбу стандартнинг мақсади фойда солиғини ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборатдир (Х.Ў.Пўлатов, Ш.А.Абдугаппаров. 2022).

Д.Дж.Пашаходжаеванинг фикрича, Республикамизда фойда солиғи кўрсаткичлари ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС)га мувофиқлаштириш ва улар талабларидан келиб чиқиб, фойда солиғига доир ҳисоб-китобларни ҳисоб ва ҳисоботда акс тартибларини такомиллаштириш бўйича махсус тадқиқотлар олиб борилмаган. Чоп этилган ишларда фойда солиғи кўрсаткичларининг яхлит тизими ишлаб чиқилмаган, жумладан улар бўйича ҳисоб ва ҳисоботда ахборотларни тизимли шакллантириш масалалари етарли даражада тадқиқ қилинмагани, илмий-амалий жиҳатдан аҳамиятга моликлиги фойда солиғи кўрсаткичлари ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС)га мувофиқлаштириш масалаларини чуқур тадқиқ қилишни объектив зарурат қилиб қўймоқда (Д.Дж.Пашаходжаева. 2023).

Халқаро амалиётда фойда солиғини ҳисоблашда қуйидаги МҲХСларидан фойдаланинади.

"12-сон БҲХСнинг мақсади фойда солиқларини ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборат". Мазкур стандарт, шунингдек, фойдаланилмаган солиқ зарарларидан ёки фойдаланилмаган солиқ имтиёзларидан келиб чиқадиган кечиктирилган солиқ активларини тан олишни, фойда солиқларини молиявий ҳисоботда акс эттиришни ва фойда солиқларига тегишли маълумотларни ёритиб беришни қамраб олади (12-сон БҲХС).

13-сон МҲХС «Харидорлар билан шартномалар бўйича тушум» га мувофиқ тушум - бу ташкилотнинг одатий фаолияти давомида юзага келадиган даромад. 15-сон МҲХСда (IFRS) тушумни эътироф этиш учун шартномаларни 5 босқичли моделдан фойдаланган ва шартномаларни идентификация қилган ҳолда таҳлил қилиш лозим (15-сон МҲХС).

МҲМСга асосан, фойда солиғи ўз ичига солиқ солинадиган фойдадан олинадиган барча миллий ва чет элдаги фаолият бўйича солиқларни олади. Фойда солиғи, шунингдек, ўз ичига шўъба ташкилот, таъсир остидаги ташкилот ёки биргаликдаги фаолият бўйича келишув томонидан ҳисобот берувчи ташкилот фойдасига тақсимланадиган суммалардан олинадиган ва тўлов манбаида ушлаб қолинадиган солиқларни ҳам олади. У ташкилотдан молиявий ҳисоботда тан олинган operatsiялар ва бошқа ҳодисаларнинг жорий ва келгуси солиқ оқибатларини тан олишини талаб қилади. Ушбу тан олинадиган солиқ суммалари жорий солиқ ва кечиктирилган солиқдан ташкил топади.

Жорий солиқ - бу жорий ёки ўтган даврлар учун солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари) бўйича тўланадиган (қопланадиган) фойда солиғи.

Кечиктирилган солиқ - бу келгуси даврларда тўланадиган ёки қопланадиган фойда солиғи бўлиб, одатда ташкилот ўзининг активлари ва мажбуриятларини уларнинг жорий баланс қиймати билан қопланишидан ёки сўндирилишидан ҳамда фойдаланилмаган солиқ зарарлари ва солиқ имтиёзларини келгуси даврларга ўтказилишининг солиқ бўйича таъсири натижасида келиб чиқади.

Жорий ва олдинги даврлар учун жорий солиқнинг тўланмаган қисми мажбурият сифатида тан олиниши керак. Агар жорий ва олдинги даврлар учун тўланган солиқ суммаси ушбу даврларда тўланиши керак бўлган солиқ суммасидан кўп бўлса, ортиқча сумма актив сифатида тан олиниши керак.

12-сон БҲХС “Фойдадан солиқлар” стандарти такомиллаштирилиб борилмоқда. Масалан, 2023-йил май ойида МҲХС кенгаши (IASB) Халқаро солиқ ислоҳоти бўйича намунавий қоидаларни эълон қилди - иккинчи компонент, у МҲХС (IAS) –12 “Фойдадан солиқлар” стандартига ўзгартиришлар киритди:

- фойда солиғининг иккинчи компоненти бўйича кечиктирилган солиқ активлари ва мажбуриятлари тўғрисидаги маълумотларни тан олиш ва ошкор қилиш талаблари вақтинчалик чиқарилди;
- таъсир кўрсатадиган субъектлар учун мақсадли маълумотни ошкор қилиш талаблари.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ўтиш фойдани солиққа тортиш механизмига ва солиқ ҳисоботларини тузиш қоидаларига таъсир кўрсатади.

Фойда солиғи ҳисоби объектлари айнан даромад ва харажат билан боғлиқ куйидаги жараёнлар ҳисобланади:

товарларни (ишларни, хизматларни) реализациясидан олинган даромадлар;

товарларни (ишларни, хизматларни) реализациясидан олинган даромадга тузатиш киритиш билан боғлиқ жараёнлар;

бошқа даромадлар:

- асосий воситалар ва бошқа мол-мулклар чиқимидан олинган даромадлар;
- мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадлар;
- текин олинган мол-мулк, мулкий ҳуқуқлар, ишлар ва хизматлар;
- мажбуриятларни ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадлар;
- илгари чегирилган харажатлар ёки зарарларнинг ўрнини қоплаш тарзида олинган даромадлар;
- хизмат кўрсатувчи хўжаликлардан олинган даромадлар;
- курсдаги ижобий фарқдан олинган даромадлар;
- солиқ базасидан чегириладиган харажатлар;
- келгусида солиқ базасидан чегириладиган харажатлар;
- имтиёзлар ва солиқ ҳисоб-китоби (З.Н.Курбанов. 2020)

Фойда солиғининг бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш мақсадида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларидан фойдаланиш лозим. Халқаро амалиётда фойда солиғининг бухгалтерия ҳисобини юритишда бир нечта МҲХСлардан фойдаланилади. Жумладан, БҲХС (IAS) 2–“Товар–моддий захиралар”, МҲХС (IFRS) 5–“Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар”, БҲХС (IAS) 7–“Пул маблағлар харакати тўғрисидаги ҳисобот”, БҲХС (IAS) 8–“Ҳисоб сиёсати, ҳисоб баҳолашлардаги ўзгаришлар ва хатолар”, БҲХС (IAS)–12 “Фойда солиқлари”, МҲХС (IFRS) 13–“Ҳаққоний қийматни баҳолаш”, БҲХС (IAS) 16–“Мулк (ер), бино, машина ва асбоб–ускуналар”, БҲХС (IAS) 17–“Ижара”, БҲХС (IAS) 19–“Ходимларнинг даромадлари”, БҲХС (IAS) 28–“Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар” каби стандартлардаги меъёрлардан фойдаланган ҳолда ташкил этилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Л.И.Гончаренко. (2019). Налоги и налоговая система Российской Федератsiи: учебник / Л. И. Гончаренко. — учебник и практикум для бакалавриата. — 2-е изд., пер. и доп. — М.: Издательство Юрайт, — 524 с.

2. В.Г.Пансков. (2019). Налоги и налогообложение: теория и практика в 2 т. Том 1: учебник и практикум для академического бакалавриата / В. Г. Пансков. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, — 363 с.

3. А.Ю.Ильин. (2021). Налог на прибыль организатsiй: актуальные вопросы налогообложения. – М.: Проспект, – с. 4.

4. J.Block. (2021). Corporate income taxes and entrepreneurship //IZA World of Labor.

5. Х.Ў.Пўлатов. (2022). Бухгалтерия хисобининг халқаро стандартида фойда солиғининг хисоблашнинг ўзига хослиги. ЖУРНАЛ.Экономика и социум.5 (96).

6. Д.Дж.Пашаходжаева. (2023). Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарт талаблари асосида фойда солиғи ҳисобини юритиш масалалари. Buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tashkil

etish masalalari // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari (Iqism). Samarqand, SamISI, 2023. 232 – bet.
7. 12-сон БҲХС “Фойда солиқлари”.
8. 15-сон МҲХС «Харидорлар билан шартномалар бўйича тушум».
9. З.Н.Курбанов ва бошқалар. (2020). Солиқ ҳисоботи. Тошкент.

QISHLOQ XO’JALIGI ISHLAB CHIQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO’LLASH.

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti stajyor-o’qituvchisi
rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya. Qishloq xo'jaligi uchun raqamli texnologiyalarning yuqori salohiyati oziq-ovqat ishlab chiqarishning kelajagi haqida ishtiyoq uyg'otadi. Raqamlashtirish ba'zan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni yanada barqaror paradigmalarga o'tishni kuchaytirish uchun panatseya sifatida qaralsa-da, kelishuv murakkab bo'lishi mumkin va fermerlikni raqamlashtirishda bir nechta mantiqiy asoslarni o'rganish uchun chuqur tahlillarni talab qiladi. Bugungi kunda raqamlashtirish jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlash uchun fanga ehtiyoj bor.

Kalit so‘zlar: Raqamli qishloq xo’jaligi, raqamli texnologiyalar, aqlli fermerlik, oziq-ovqat xavfsizligi, barqarorliklik.

Abstract. The high potential of digital technologies for agriculture inspires excitement about the future of food production. Although digitization is sometimes seen as a panacea to foster the transition to more sustainable paradigms of agricultural production, the trade-off can be complex and requires in-depth analysis to explore multiple rationales for digitizing farming. Today, science is needed to prove that digitization has a positive impact on society.

Keywords: Digital agriculture, digital technologies, smart farming, food security, sustainability.

Аннотация. Высокий потенциал цифровых технологий для сельского хозяйства вселяет волнение по поводу будущего производства продуктов питания. Хотя цифровизация иногда рассматривается как панацея, способствующая переходу к более устойчивым парадигмам сельскохозяйственного производства, компромисс может быть сложным и требует углубленного анализа для изучения многочисленных обоснований цифровизации сельского хозяйства. Сегодня наука необходима, чтобы доказать, что цифровизация оказывает положительное влияние на общество.

Ключевые слова: Цифровое сельское хозяйство, цифровые технологии, умное сельское хозяйство, продовольственная безопасность, устойчивость.

Raqamli qishloq xo'jaligi - bu qishloq xo'jaligi sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga olgan innovatsion yondashuvdir. U yer

resurlaridan unumli foydalanish, yangi texnika-texnologiyalarni qo'llash, ekinlarni joylashtirish va yerdan foydalanuvchilar kesimida boshqarishni o'z ichiga oladi.

Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish so'nggi o'n yillikda ushbu muammolarning yangi yechimi sifatida paydo bo'lib, oziq-ovqat muammosiga qarshi kurashish uchun ko'plab imkoniyatlar oynalarini ochib berdi. Qishloq xo'jaligini raqamlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlar yangilik emas. Darhaqiqat, Global Positioning Systems (GPS) kabi ba'zi raqamli vositalar 2000-yildan oldin qishloq xo'jaligi maqsadlarida ishlatilgan. Bugungi kunda “qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish” atamasi “Internet of Things” orqali bog‘langan sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, robototexnika, uchuvchisiz aviatsiya tizimlari, sensorlar va aloqa tarmoqlari kabi ilg‘or raqamli texnologiyalarni fermer xo‘jaligi ishlab chiqarish tizimiga integratsiyalash jarayonini anglatadi . To'rtinchi sanoat inqilobining kichik sohasi sifatida (Sanoat 4.0) bu ishlab chiqarish jarayoniga o'zaro bog'langan aqlli, raqamli texnologiyalarni integratsiyalash orqali mashina dominantidan raqamli ishlab chiqarish tizimlariga o'tish bilan bog'liq. Raqamli qishloq xo‘jaligi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari kabi qashshoqlikni qisqartirish kabi yuqori maqsadlarga erishish maqsadida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida ilg‘or – mavjud yoki rivojlanayotgan texnologiyalarni qo‘llashga yordam beradi.

Zamonaviy dunyoda qishloq xo‘jaligining rivojlanishi global demografik o‘zgarishlar, oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim o‘zgarishlari va resurslarning cheklanganligi kabi jiddiy muammolar oldida turibdi. XXI asrning eng dolzarb vazifalaridan biri asosiy iste'mol mahsulotlari ishlab chiqarishni oshirish hamda ularni barqaror va ekologik jihatdan toza tarzda etishtirishdir. Shu maqsadda raqamli qishloq xo‘jaligi — yangi texnologik yo‘nalishning paydo bo‘lishi sohani tubdan yangilash imkonini beradi.

Raqamli qishloq xo‘jaligi — bu GPS monitoringi, tahliliy ma'lumotlar platformalari, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish kabi zamonaviy raqamli texnologiyalarni qishloq xo‘jaligiga tatbiq etish orqali hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv tuproq, suv va boshqa qishloq xo‘jaligi resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash bilan birga, atrof-muhitga yetkaziladigan zararni kamaytirishga yordam beradi.

O'zbekiston kabi qishloq xo‘jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo‘jaligining joriy etilishi qishloq xo‘jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta'minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. «Raqamlashtirish bo‘lmasa, sohada haqqoniy statistika bo‘lmaydi. To‘g‘ri ma’lumot bo‘lmagach, agroxizmatlar rivojlanmaydi, fermerlar qachon nimani eksa, ko‘proq daromad olishini bilmaydi. Shuning uchun bu jarayonni tezlashtirish kerak», — deydi davlat rahbari. Shuningdek, raqamli qishloq xo‘jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma'lumotlarga va ilg'or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda yetkazib berishlari mumkin.

Hukumatlar va hukumatlararo tashkilotlar raqamlashtirishni rag'batlantirish uchun katta miqdorda mablag' sarflaydi. Yevropa Ittifoqi 2016–2022 yillarga mo‘ljallangan Horizon tashabbusi orqali qishloq xo‘jaligining raqamli transformatsiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun 192 million yevro sarfladi. Qo'shma Shtatlar Qishloq xo'jaligi departamenti fermer xo'jaliklarini avtomatlashtirish va raqamlashtirishga qaratilgan tadqiqot loyihalarini ham moliyalashtiradi. Avstraliyada “Qishloq xo‘jaligi uchun raqamli asoslar strategiyasi” ham davlat investitsiyalari orqali raqamlashtirishni rag‘batlantirishga qaratilgan ulkan loyihadir. Yaponiya hukumati tomonidan boshlangan "Jamiyat 5.0" tashabbusi texnologiya ijtimoiy muammolarni hal qila oladigan insonga yo'naltirilgan jamiyatni rivojlantirish vositasi sifatida uning asosiy ustuvor yo'nalishlari qatoriga qishloq xo'jaligini raqamlashtirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, OECD, FAO va Jahon banki kabi tashkilotlar qishloq xo‘jaligini raqamlashtirishni qishloq xo‘jaligini o‘zgartira oladigan, fermer xo‘jaliklari samaradorligini oshirish, agrokimyoviy moddalardan foydalanishni kamaytirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni tezlashtiradigan qulay rivojlanish sifatida ko‘rishadi. fermerlarning qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish. Spektrning boshqa tomonida, faollar, fuqarolik jamiyati va notijorat tashkilotlari bunday o'zgarish yangi, ehtimol undan ko'ra xavfliroq muammolarni keltirib chiqarishi mumkinligi haqida ogohlantirmoqda (Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A.2008).

Raqamli texnologiya oziq-ovqat muammosiga yechim taklif qila oladigan aktiv sifatida tushuniladi: u ishlab chiqarilgan oziq-ovqat miqdori va sifatini oshirishi mumkin, bir vaqtning o'zida fermerlarga daromadlarni oshirish va yaxshi mehnat sharoitlarini taklif qiladi. Shunga qaramay, raqamli texnologiyalar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni salbiy oqibatlarsiz o'zgartira oladigan sehrli tayoqchalar emas. Ular iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy maqsadlar bilan bog'langan.

Qishloq xo‘jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi va bu orqali qishloq xo’jaligi unumdorligini oshirishga erishiladi. Qishloq xo‘jaligi vazirligi, OneSoil, Boston Consulting Group kompaniyalari bilan hamkorlikda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlardan foydalanishga doir bitim imzolandi. Mazkur bitim “Aqlli qishloq xo‘jaligi” Konsepsiyasi doirasida qishloq xo‘jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali O‘zbekistondagi yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A. O’zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. Monografiya. – T.: Akademiya, 2008. – B. 224.
2. Berkinov B., Tashmatov R.X. O’zbekistonda fermer xo’jaliklar va ularga xizmat ko’rsatuvchi bozorinfratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43.

3. Abdug’aniev A.A., Abdug’aniev A.A. Qishloq xo’jaligi iqtisodiyoti. T.: TDIU,2006. – 283 b.
4. Xusanov R.X. Qishloq xo’jaligida iqtisodiy isloxotlar va agrar iqtisodiyot. – T.: Yagi asr avlodi, 2004. – 205 b.
5. O’murzoqov O’.P. va boshqalar. Qishloq xo’jaligi iqtisodiyoti. T.: “Iqtisod-moliya”, 2008.-87-89 b.
6. O’zbekiston Respublikasi yillik statistik to’plami 2023 yil.
7. Yakubjonov Rahmonjon. “Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions”. Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
8. Якубжанов Рахманжон. “Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны”. Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
9. "Digitalization of agriculture: A way to solve the food problem or a ..." (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X21002190)
10. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals. (https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-022-00792-6).

МАМЛАКАТДАГИ БАРЧА СОХАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ТУТГАН ЎРНИ

Абдуғаниев Муроджон Шавкат ўғли
ўқитувчи, “University of Bussines and Science”
mrdabduganiyev@gmail.com

Аннотация. Мақолада мамлакатдаги барча сохаларни ривожлантиришда рақамли иқтисодиётни тутган ўрни, бугунги кундаги ўзгариш жараёнлари хамда ушбу тадбиркорлик мамлакатимизга келтираётган самарадорлиги кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: талаб ва таклиф, тадбиркорлик, иқтисодиёт, бизнес, моддий ресурслар, харажат, тизим, инвестисион тизим.

Аннотация. В статье показана роль цифровой экономики в развитии всех отраслей страны, процессы изменений сегодня, а также эффективность, которую этот бизнес приносит нашей стране.

Ключевые слова: спрос и предложение, предпринимательство, экономика, бизнес, материальные ресурсы, стоимость, система, инвестиционная система.

Abstract. The article shows the role of the digital economy in the development of all sectors of the country, the processes of change today, as well as the efficiency that this business brings to our country.

Keywords: supply and demand, entrepreneurship, economics, business, material resources, cost, system, investment system.

Мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2022 йилда амалга оширилган асосий ишлар якуни ва Ўзбекистон Республикасини 2023 йилда

ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Мурожаатномада “...рақамли иктисодиётни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, давлат бошкаруви тизимини янада такомиллаштириш, ундан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, замонавий инфратузилмани қўллаш мухим ахамиятга эга” деб алоҳида таъкидлаб ўтилган (*https://president.uz/uz/lists/vievv*).

Ғарб бизнеси янги коммуникация воситаларини биринчилардан бўлиб, фаол ўзлаштириб олди, мумкин бўлган хамма нарсани рақамлаштирди, хукуматдан электрон рақамли имзони қонунчилик билан расмийлаштиришга эришди, нафакат бизнес-хамжамият ичида, балки давлатда хам рақамли алоқани йўлга қўйди, давлат идоралари хам ўз ахборот тизимларини аста-секинлик билан интеграция қилдилар.

Маълумки барча сохаларни ривожлантириш иқтисодий ва технологик тараққиётнинг янги босқичи сифатида намоён бўлаётган рақамли инқилоб инсоният хаётини шиддат билан ўзгартириб, кенг имкониятлар яратиш билан бирга, халқаро рақобат майдонининг янада кескинлашув даврини бошлаб берди. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида таъкидлаб ўтилганидек, “...илмий-тадқиқот, таълим ва ахборот-маслаҳат хизматларини кўрсатишни ўзаро боғлайдиган қишлоқ хўжалигига оид билим ва ахборотларни тарқатиш бўйича самарали тизимнинг йўқлиги соҳани илмий асосда ривожлантиришдаги энг жиддий тўсиқлардан бири бўлиб қолмоқда. Ҳозирда илмий-тадқиқотлар учун давлат инвестициялари даражаси қишлоқ хўжалиги умумий бюджетининг 0,2 фоизини ташкил этади. Илм-фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг самарали механизмлари мавжуд эмаслиги давлат томонидан молиялаштирилган илмий-тадқиқотлар натижаларини амалиётга жорий қилишни сезиларли даражада чекламоқда” (2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон Фармони).

Шу боис мамлакатимиздаги барча сохаларни ривожлантириш мақсадида бугунги шиддат билан ривожланаётган глобал иқтисодиёт шароитида рақамли иқтисодиёт ўз ривожланишининг бошланғич даврида бўлиб, замонамизнинг рақамли ахборот босқичига ўтиши атига бир неча ўн йилни ташкил этмоқда.

Умуман олганда, рақамли иқтисодиёт - бу жараёнларни таҳлил қилиш натижаларидан фойдаланиш ва катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш асосида турли хилдаги ишлаб чиқаришлар, технологиялар, асбоб-ускуналар, товар ва хизматларни сақлаш, сотиш ва етказиб бериш самарадорлигини жиддий равишда оширишга имкон берадиган, рақамли кўринишдаги маълумотлар асосий ишлаб чиқариш омили хисобланган фаолиятдир.

Шунингдек иқтисодиётимизни ривожи барча сохаларни юритиб келаётган тадбиркорлар ўрни ва замонавий тараққиётнинг кейинги истиқболида катта ҳажмли маълумотлар билан ишлаш технологиялари (Big Data), сунъий интеллект, нейротехнологиялар, квант технологиялари, буюмлар интернети, робототехника ва сенсорика, рақамли электрон

платформалар, булутли ва мобил технологиялар, виртуал ва қўшимча реаллик технологиялари, краудсорсинг, блокчейн технологиялари, криптовалюталар ва ICO, 3D- технологиялари сингари рақамли технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда (Абулкасимов Ҳ.П. ва бошқ 2015).

Бундан ташқариш рақамли иқтисодиёт хозирги мавжуд соҳаларнинг ярмидан кўпроғида беқиёс ўзгаришлар келтириб чиқариши таъкидланмоқда. Жумладан, Жаҳон банки экспертлари фикрича, тезкор интернетдан фойдаланувчилар сонининг 10 фоизга кўпайиши миллий иқтисодиётлар ялпи хажмини хар йили ўртача 0,4-1,4 фоизга ошириш имконини беради. (*www.stat.uz*).

Чет эл давлатларида хам рақамли иқтисодиёт ўсишининг суръатлари йилига деярли 20 фоизни ташкил этмоқда. Тараққий этган давлатларда рақамли иқтисодиётнинг ялпи ички максулотдаги улуши 7 фоизга етган. Улар хозирнинг ўзида рақамли иқтисодиётнинг жорий қилинишидан жуда катта наф кўришмоқда. Хусусан, Америка Қўшма Штатлари йилига 400 миллиард АҚШ долларидан кўпрок рақамли хизматларни экспорт қилмоқда. Мазкур давлат ялпи ички махсулотининг 5 фоизидан кўпроғи бевосита интернет ва ахборот-телекоммуникация технологиялари билан боғлиқ соҳаларга тўғри келади. 2025 йилгача АҚШ саноатни рақамлаштиришдан қўшимча 20 трлн. доллар даромад олиши кутилмоқда. Бундай иқтисодий самарадорлик, айниқса истеъмол товарлари ишлаб чиқариш (10,3 трлн. доллар), автомобиль саноати (3,8 трлн. доллар) ва логистикада (3,9 трлн. доллар) юқори бўлиши таъкидланмоқда. Турли тадқиқотлар натижалари бўйича рақамли иқтисодиётнинг дунё иқтисодиётидаги салмоғи 4,5 фоиздан 15,5 фоизгачани ташкил этади. Жаҳон ахборот-коммуникация технологиялари секторида яратилаётган қўшилган қийматнинг деярли 40 фоизи ва блокчейн технологиялари билан боғлиқ патентларнинг 75 фоизи Америка Қўшма Штатлари ва Хитой Халк Республикаси ҳиссасига тўғри келади (Смит А. 2016.).

Бу борада, сўнгги йилларда миллий иқтисодиётимизни тубдан модернизация қилиш бўйича олиб борилаётган кенг қамровли ислоҳотлар доирасида мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий хаёти ва давлат бошқаруви тизимига рақамли технологияларни жорий этиш борасида қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 2018 йил 3 июлдаги ПҚ-3832-сонли қарори қабул қилиниши рақамли иқтисодиётни ривожлантиришда мухим қадам бўлиб, мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни янада ривожлантириш бўйича қуйидагиларни назарда тутувчи энг мухим вазифалар белгилаб берилди:

-блокчейн технологияларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш соҳасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини яхши тушунадиган, амалий иш кўникмаларига эга малакали кадрларни тайёрлаш, шунингдек, юқори малакали хорижлик мутахассисларни жалб қилиш;

-крипто-активлар бўйича фаолият ва "блокчейн" технологиялари сохасида халқаро ва хорижий ташкилотлар билан ҳамкорликни ҳар томонлама ривожлантириш, шунингдек, илғор хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда зарур ҳуқуқий базани яратиш.

Шунингдек, мамлакатимизда "Электрон ҳукумат" тизимини жорий этиш рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг ажралмас таркибий қисми бўлиб, унинг асосий мақсади маъмурий тартиб ва тамойиллардан ўтишни соддалаштириш, аҳоли турмуш сифатини ошириш, инвестиция ва ишбилармонлик муҳитини яхшилашга қаратилган. Белгилаб олинган асосий вазифалар ижросини амалга ошириш, шунингдек, мамлакатимизда рақамли жамият ривожланиши, ахоли ва тадбиркорлар учун қулай имкониятлар яратиш, бюрократик тўсиқлар ва коррупциявий омилларлардан холи самарали ва очиқ давлат бошқаруви тизимини ривожлантириш борасида кўзланган мақсадга эришиш учун бугунги кунда иқтисодиётнинг барча сохаларини рақамли технологиялар асосида янгилашни назарда тутадиган "рақамли иқтисодиёт" миллий концепциясини ишлаб чиқилаётган бўлиб, айнан рақамли иқтисодиётни ривожлантириш орқали ялпи ички маҳсулот ҳажмини қўшимча 30 фоизга ўстириш имкони яратилиши кутилмоқда.

Рақамли технологиялар нафақат махсулот ва хизматлар сифатини оширади, ортиқча харажатларни камайтиради. Шу билан бирга, мени жуда қаттиқ ташвишга соладиган ва безовта қиладиган энг оғир иллат - коррупция балосини йўқотишда хам улар самарали воситадир. Буни барчамиз теран англаб олишимиз даркор. Давлат ва жамият бошқаруви, ижтимоий сохада хам рақамли технологияларни кенг жорий этиб, натижадорликни ошириш, бир сўз билан айтганда, одамлар турмушини кескин яхшилаш мумкин" (2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон Фармони).

Ўз ўрнида қайд этиб этиш лозимки, мамлакатимиз хаётида рақамли иқтисодиётнинг айрим элементлари аллақачон муваффақият билан фаолият кўрсатмоқда. Жумладан, хужжатлар ва коммуникацияларнинг оммавий равишда рақамли воситаларга ўтказилишини хисобга олиб, электрон имзога рухсат бериш, давлат билан мулоқот қилиш хам электрон платформаларга ўтказилмоқда.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, инсоният тараққиётининг хозирги даври ва яқин истиқболида иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа ва давлат бошқаруви тизимининг сифат жиҳатдан ривожланиши рақамли технологияларни кенг жорий этиш билан бевосита боғлиқ бўлиб бормоқда. Мамлакатимиз тараққиётининг истиқболи хам рақамли иқтисодиёт ривожланиши ва рақамли технологияларнинг қамров даражасига таянади. Бунга эришиш учун рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг қуйидаги асосий шартлари ва устувор йўналишларини санаб ўтиш мақсадга мувофиқ, яъни:

- рақамли иқтисодиёт сохасида илмий-назарий базани мустаҳкамлаш ва бу соҳада "Рақамли ишонч" жамғармаси маблағларидан мақсадли

фойдаланган холда илмий фаолиятни қўллаб-қувватлаш;

- аҳолининг кенг қатламлари ўртасида "рақамли саводхонлик"ни тартиб қилиш ва кенгайтириш, уларни ахборот технологияларини ўзлаштиришга жалб қилиш мақсадида ўқув юртларида семинар, курслар ва бошқа тадбирларни ўтказиш;

- рақамли иқтисодиёт сохасида меъёрий-хуқуқий базани мустахкамлаш ва қонунчилик хужжатларини такомиллаштириш, шунингдек, "стартап" тушунчаси, фаолияти, венчур фондлари орқали уларни молиялаштиришнинг хуқуқий асосларини яратиш;

- рақамли иқтисодиёт талабларига жавоб берадиган меҳнат бозорини ташкил этиш ва унинг мобиллигини ошириш, янги технологияларни тезкорлик билан ўзлаштириш учун мутахассислар малакасини ошириб бориш.

Шунингдек, давлат инновацион ва рақамли экотизимни қўллаб-қувватлаш сохасида рақамли таълимнинг замонавий методларини қўллаб-қувватлаши, инновацион хизматларни самарали тартибга солиш нормаларини ишлаб чиқиши, янги бозорларни ўзлаштиришда кўмаклашиши ҳамда технологик жараёнларнинг чуқурлашувида юзага чиқадиган рискларни пасайтириш чораларини кўриши билан биргаликда мамлакатимиз истиқболини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. https://president.uz/uz/lists/vievv
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. https://president.uz/uz/lists/vievv
3. “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 - 2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”гиЎзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон Фармони
4. Беккер Г. 2003. «Человеческое поведение: экономический подход» «Москва: ГУ ВШЭ», – 672с.; Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Избранное. М.: Изд-во: «Эксмо». – 2008. – 608с.; Грамков Х. “Ведение бизнеса”, Обеспечение исполнения контрактов – Узбекистан и 5 стран – лидеров в 2019 г.; Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2016. – 255с.
5. Абулкасимов Ҳ.П. ва бошқ 2015.. Ўзбекистонда кичик бизнес соҳасида оилавий тадбиркорликнинг ўрни ва уни ривожлантириш йўллари. / Монография. – Т.: “Университети”, ISBN –Б.54.
6. Badal, S. (2010). Entrepreneurship and Job Creation: Leveraging the Relationship. Gallup Inc. http://nifa.org/downloads/ entrepreneurshipandjobcreation10711.pdf. Accessed 02 Sept 2015.

7. Muhammadjanovich K. I. – 2022. EFFECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP //Conference Zone.– S. 129-133.
8. Республика давлат статистика қўмитаси маълумотлари. 2023й www.stat.uz сайт маълумотлари.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISH JARAYONI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Odilov Jahongir Obidjon o‘g‘li
Toshkent davlat agrar universiteti magistri
odilovjahongir1234@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etish jarayoni va bu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganiladi. Raqamlashtirish jarayonlari hisobni avtomatlashtirish, axborot xavfsizligini ta’minlash va shaffoflikni oshirishga xizmat qilmoqda. Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlarga muvofiq raqamli platformalar orqali taqdim etish raqamli iqtisodiyotda korxonalar samaradorligini oshiradi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, moliyaviy hisobot, xalqaro standartlar, IFRS, raqamlashtirish, avtomatlashtirish.

Аннотация. В данной статье изучаются особенности внедрения международных стандартов финансовой отчетности в условиях развития цифровой экономики. Процессы цифровизации способствуют автоматизации учета, обеспечению информационной безопасности и повышению прозрачности. Представление финансовой отчетности в соответствии с международными стандартами через цифровые платформы увеличивает эффективность предприятий в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, финансовая отчетность, международные стандарты, МСФО, цифровизация, автоматизация.

Annotation. This article explores the peculiarities of implementing international financial reporting standards in the context of the development of the digital economy. Digitalization processes facilitate the automation of accounting, ensuring information security, and enhancing transparency. Presenting financial reports according to international standards through digital platforms increases the efficiency of enterprises in the digital economy.

Keywords: digital economy, financial reporting, international standards, IFRS, digitization, automation.

Raqamli iqtisodiyotning global rivojlanishi moliyaviy hisobot va hisob-kitob tizimlariga yangi talablar qo‘ymoqda. Ayniqsa, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobotlarning avtomatlashtirilgan tizimlari va raqamli

platformalar xalqaro standartlarni joriy etishni tezlashtirmoqda (IFRS Foundation. 2020). Bu maqolada raqamlashtirish jarayonining moliyaviy hisobot va xalqaro standartlarga ta'siri o‘rganiladi, shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida IFRSni joriy etishning asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobotlar global bozor talablari va xalqaro standartlarga mos kelishi lozim. Moliyaviy hisobotlar raqamli vositalar orqali aniq, shaffof va tezkor ko‘rinishda taqdim etilishi kerak (PwC. 2019) Bu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Avtomatlashtirish: Moliyaviy hisobotlar avtomatlashtirilgan tizimlar orqali amalga oshiriladi, bu esa inson xatolarini kamaytiradi va jarayonni tezlashtiradi.

2. Shaffoflik: Xalqaro standartlar asosida yaratilgan hisobotlar raqamli vositalar orqali shaffoflikni oshiradi.

3. Axborot xavfsizligi: Blokcheyn texnologiyasi va bulutli xizmatlar moliyaviy ma’lumotlarning xavfsizligini ta’minlaydi (EY Global. 2022).

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari raqamli iqtisodiyot sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi (IFRS Foundation. 2020). Korxonalar xalqaro bozorda raqobatbardosh bo‘lish uchun xalqaro standartlarga moslashib, raqamli texnologiyalardan foydalanishlari zarur. Raqamli iqtisodiyotda bu jarayonning o‘ziga xos jihatlari quyidagicha:

-Tezkorlik: Moliyaviy ma'lumotlar real vaqt rejimida yangilanadi va bu global bozorda ishtirokchilarning moliyaviy ahvolini tezkor baholash imkonini beradi.

-Raqamlashtirish: Raqamli texnologiyalar moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtiradi, bu esa hisobotlarni tez va ishonchli shaklda taqdim qilishga yordam beradi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi moliyaviy hisob tizimlariga quyidagi texnologik yangiliklarni olib kiradi:

- Bulutli hisoblash tizimlari: Moliyaviy ma'lumotlar bulutda saqlanib, dunyo miqyosida real vaqt rejimida kirish imkoniyatini beradi.

- Blokcheyn texnologiyalari: Moliyaviy ma'lumotlar xavfsizligini oshiradi va ma'lumotlarning o‘zgarmasligini ta'minlaydi.

- Katta ma'lumotlar tahlili (Big Data): Moliyaviy hisobotlarni aniqroq tahlil qilish va samarali qaror qabul qilish uchun katta ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi (Deloitte. 2021).

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish jarayoni – bu murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. 1-rasmda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish jarayonlari ketma-ketligi tasvirlangan.

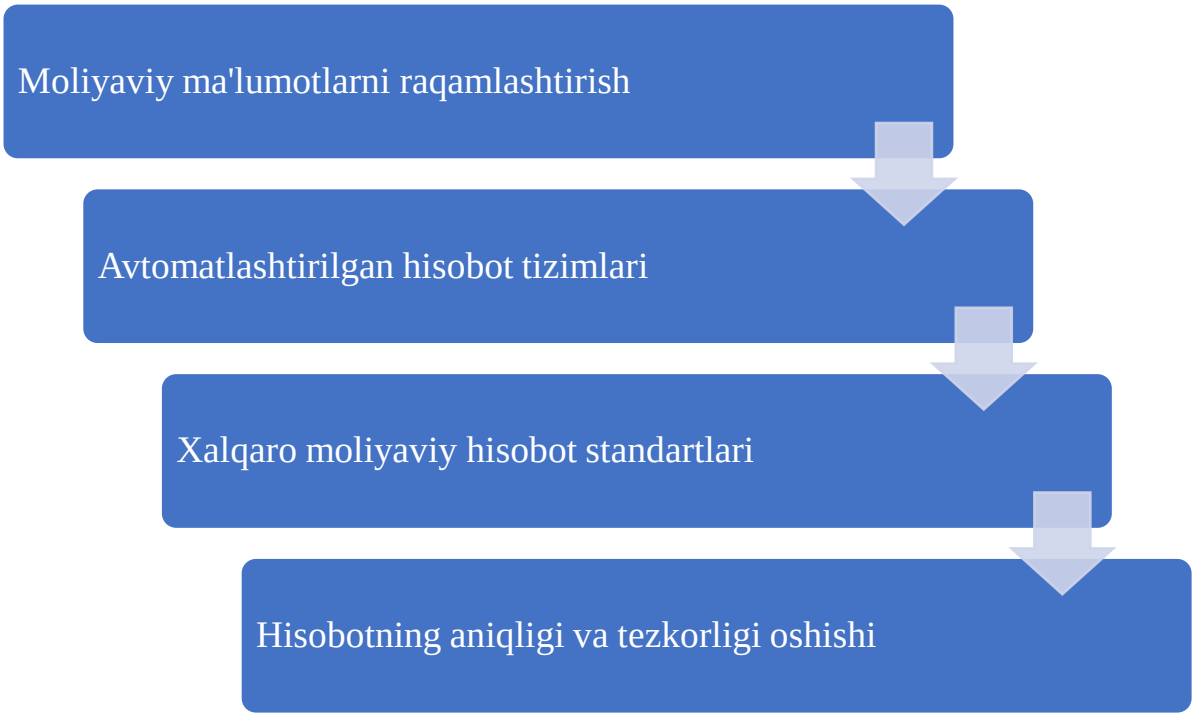

1-rasm. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish jarayoni

Tadqiqotlarmiz yuzasidan olib borilgan tahlilar quydagi xulosalarga olib keladi:

Raqamli valyutalar va kriptovalyutalar moliyaviy hisobotlarni joriy etishda yangi qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari raqamli valyutalarni hisobga olish va hisobotga kiritish bo‘yicha yangi qoidalarni joriy etishni talab qiladi. Moliyaviy hisobotlarda raqamli valyutalarni aks ettirish korxonalar faoliyatiga qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi tahlil qilish lozim.

Raqamli iqtisodiyotda xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish korxonalar uchun zarur bo‘lib, bu raqamli texnologiyalar orqali tezkor va aniq hisobotlarni taqdim etish imkonini beradi. Bu jarayon xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish, shaffoflikni ta’minlash va global talablarni qondirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va xavfsiz ma’lumot almashinuvi orqali moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarga mos ravishda amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “IFRS Foundation”. (2020). International Financial Reporting Standards and the Digital Economy: Impacts and Implementation.(https://www.ifrs.org).Sahifa: 15-17.
2. “Deloitte”. (2021). Digital Transformation in Financial Reporting: A New Era for IFRS. Deloitte Insights. (https://www.deloitte.com). Sahifa: 22-24.
3. “EY Global”. (2022). Blockchain and Cloud Technologies in Financial Reporting: Ensuring Transparency and Security. (https://www.ey.com). Sahifa: 33-35.
4. “PwC”. (2019). The Future of Financial Reporting in the Digital Age. PwC Publications.(https://www.pwc.com). Sahifa: 18-20.

5. “KPMG”. (2023). IFRS and Big Data: Leveraging Technology for Improved Reporting. KPMG Global Insights.(https://www.kpmg.com). Sahifa: 40-42.
6. “World Bank Group”. (2021). Global Economic Shifts and Financial Reporting Standards. Washington, D.C.: World Bank Publications. Sahifa: 50-53.

ЛИЗИНГ МУНОСАБАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Юсупова Феруза Йўлдошевна, PhD, доцент в.б.
Маъмун университети

Аннотация. Мақолада лизинг муносабатларини ривожланиш шарт-шароитлари ўрганилиб, лизингга олинган мулкдан самарали фойдаланиш имкониятални ўрганилган ва бунда сублизинг амалиётини таҳлил қилиш бир қатор афзалликларни аниқлади. Лизинг муносабатларидаги муаммоларни ҳал қилиш учун аниқланган тавсиялар таклиф этилди.

Калит сўзлар: Лизинг, сублизинг, ижара, лизинг олувчи, лизизинг берувчи, сублизинг олувчи, шартнома, лизинг компанияси.

Абстракт. В статье рассмотрены условия развития лизинговых отношений, исследованы возможности эффективного использования арендуемого имущества, полученных по лизингу, а также анализ практики сублизинг позволил выявить ряд преимуществ. Были предложены выявленные рекомендации по решению проблем в лизинговых отношениях.

Ключевые слова: Лизинг, сублизинг, аренда, арендатор, арендодатель, субарендатор, договор, лизинговая компания.

Abstract. The article examines the conditions for the development of leasing relations, explores the possibilities of effective use of the leased property, and the analysis of the practice of subleasing has revealed a number of advantages. Identified recommendations were offered to resolve problems in the leasing relationship.

Keywords: Lease, sublease, rent, lessee, lessor, sublessee, contract, leasing company.

Иқтисодий муносабатларинг ўзгарувчанлиги, бозор муҳитининг ноаниқлиги шароитида, асосий воситалар харакатининг тезлиги, макро ва микро даражадаги инетеграцион жараёнларнинг кучайиши, янги ҳудудий молиявий ва ишлаб чиқариш марказларининг шаклланиши, ахборотга асосланган жамиятнинг ривожланиши, иқтисодиёт тармоқларида инновацияларнинг кенг ёйилиши маркетинг стратегияларини оқилона режалаштирини яъни лизинг муносабатларини истиқболарни аниқлаш учун мўжалланган дастур ва режаларни ишлаб чиқишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”[38]ги

[38] 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”

фармони, «“Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»[39]ги фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Лизинг хизматларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”[40]ги қарори ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш лизинг муносабатларини ривожлантириш шарт-шароитларини чуқурроқ ўрганишда муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда, лизинг муносабатлари лизинг маҳсулоти ишлаб чиқувчилар ва истеъмол қилувчилар, шунингдек молиявий воситачилар, бизнеснинг шу тури билан шуғулланувчилар учун бир қатор масалаларни ҳал қилувчи тизим ҳисобланади. Мамлакатимиз ҳудудларида тадбиркорлик фаолиятини молиялаштиришнинг замонавий усулини кенг қўллаш, лизинг муносабатларини ривожлантиришда лизинг объектини ijara.soliq.uz платформасида акс эттириш орқали уни учинчи шахсга беришни назарда тутувчи сублизингга бериш амалиётини татбиқ этиш зарур.

Сублизинг жуда машҳур бўлиб, дунёнинг бир қатор мамлакатларида қўлланилади. Бу молиявий асбоб лизинг объектининг сублизинг тури бўлиб, бизнесингиз учун пул тежаш имконини беради. Унинг оддий лизингдан фарқи шундаки, бу ҳолда лизинг олувчи шартномага амал қилади, Лизинг, учинчи шахсларга (сублизинг шартномаси бўйича лизинг олувчиларга) вақтинча фойдаланиш учун ўтказиш тегишли ҳақ эвазига эсаб лизинг шартномаси бўйича лизинг берувчидан илгари олинган мол-мулк ижарага олинган буюм сифатида каралади[О. А. Казанкина, 2016].

Сублизинг – бу иқтисодиётнинг замонавий воситаси бўлиб, лизингга олинган мулкни ижарага бериш, яъни лизингга олинган мулкдан фойдаланиш ҳуқуқини учинчи шахсга ўтказиш тушунилади. Лизингни имкониятларини янада оммалаштиришда сублизингдан самарали фойдаланиш зарур.

Лизинг муаммоларни ҳал қилиш ва лизингни имкониятларини янада оммалаштиришда сублизингдан самарали фойдаланиш зарур. Бу лизинг олувчиларга молиявий кўмак вазифасини ҳам бажаради ва бу орқали лизингга бўлган талабни кўпайишига сабаб бўлади.

Сублизинг ва лизинг ўртасидаги асосий фарқлар қуйидагилардан иборат:

1. лизинг предмети сублизинг учун махсус сотиб олинмаган;

2. битимда уч томон ҳам иштирок етмайди - сотувчи, лизинг берувчи, лизинг олувчи;

[39] 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон «“Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармон
[40] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 26 апрелдаги 199-сон “Лизинг хизматларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори

3. сублизинг шартномаси бўйича сублизинг олувчи лизинг олувчидан мулкка егалик қилиш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқини олади, лекин уни тасарруф етиш ҳуқуқини олмайди.

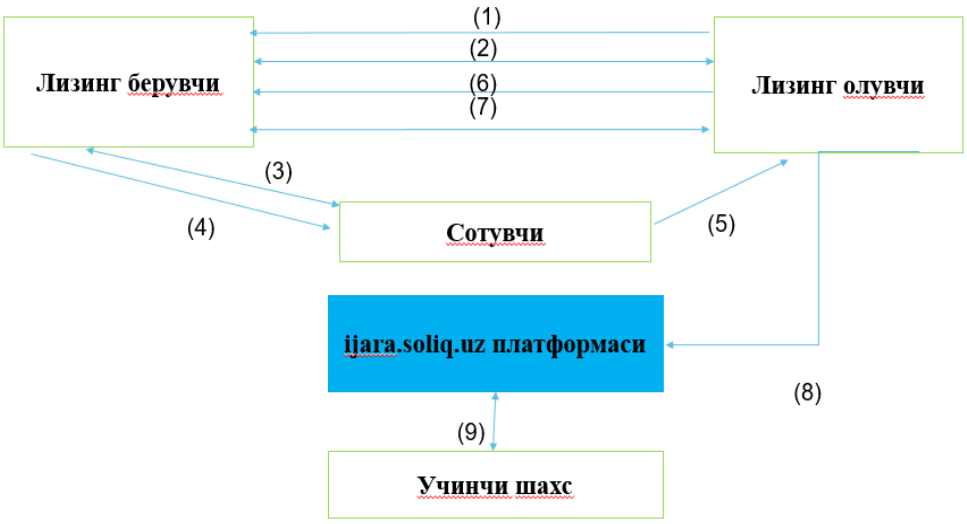

1-rasm. Лизинг объектини ijara.soliq.uz платформасида сублизингга бериш схемаси[41]

Лизинг муносабатларини ривожлантиришда лизинг объектини ijara.soliq.uz платформасида акс эттириш орқали уни учинчи шахсга беришни назарда тутувчи сублизингга бериш схемаси, бу ерда:

1. Лизинг олувчи лизинг берувчига буюртма беради.
2. Лизинг олувчи ва лизинг берувчи ўртасида лизинг шартномаси тузилади.
3. Лизинг берувчи ва сотувчи ўртасида олди-сотди шартномаси тузилалди.
4. Лизинг берувчи сотувчига лизинг объекти ҳақини тўлайди.
5. Сотувчи лизинг объектини лизинг олувчига юборади.
6. Лизинг олувчи лизинг берувчига лизинг тўловларини тўлайди.
7. Лизинг шартномаси тугагандан сўнг лизинг объекти лизинг олувчида қолдирилади.
8. Лизинг олувчи лизинг шартномаси муддати давомида (хоҳласа шартнома муддати тугаганидан сўнг ҳам)лизинг объектини учинчи шахсга ижарага беришини назарда тутувчи тижорат таклифини ўз ичига олган ижара шартномасини ijara.soliq.uz платформасига жойлайди.
9. Платформа орқали кирган учинчи шахс ўзи учун муносиб деб топган лизинг объектини ижарага олиш бўйича шартномани имзолайди.

ijara.soliq.uz платформасини такомиллаштириш нафақат кўчмас мулкларни ижарага бериш билан боғлиқ шартномаларни, балки кўчар мулкларни ижарага бериш билан боғлиқ шартномаларни ҳам жойлаштириш имконини бериш лозим. Шу йўл орқали биз лизинг ва сублизинг хизматлари бозорининг кегайишига, лизинг операциялари бўйича тушумларни айланмадан олинадиган солиқ ва фойда солиқи ҳисоботларида автоматик

[41] Муаллиф ишланмаси.

равишда акслантирилиши натижасида хуфиёна иқтисодиётнинг барҳам берилишига, ижара (лизинг, сублизинг) муносабатларининг ҳуқуқий жиҳатдан шартномавий асосда тузилишига эришишимиз мумкин бўлади.

ijara.soliq.uz платформаси орқали сублизинг амалиётларини жорий қилиниши нафақат корхона балки мамлакат иқтисодиёти учун ҳам манфаатли ҳисобланади.

Лизинг бозорида маркетинг хизматларининг мақсади лизинг компаниясини ривожлантириш, рақобатдош бозор афзалликларини ривожлантириш, иқтисодий жиҳатдан асосланган бошқарув қарорларини қабул қилиш орқали узоқ муддатли ва барқарор хизмат кўрсатишдир.

Фойдаланган адабиётлар

1. 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”
2. 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон «“Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармон
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 26 апрелдаги 199-сон “Лизинг хизматларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори
4. О.А.Казанкина, Финансы, денежное обращение, кредит: Сублизинг – выгодный финансовый инструмент в предпринимательской деятельности

IV. SHO‘BA YASHIL IQTISODIYOTGA O’TISH – IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTGA ERISHISH OMILI

БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШДА “ЯШИЛ” ЛОЙИҲАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Атаниязов Жасурбек Хамидович, и.ф.н., проф.
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
jasurbek156@gmail.com

Аннотация. Мақолада “Яшил” инвестициялашнинг асосий йўналишлари БМТ томонидан ишлаб чиқилган барқарор ривожланиш мақсадларига ҳамда жаҳон иқтисодиётини “яшил” бизнесга ўтишининг истиқболли йўналишларига мувофиқ ҳолда тадқиқ этилган. Шунингдек, хусусий инвесторларнинг “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришдаги фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш, имтиёзли молиялаштириш, кредитлаш ва рискларни пасайтириш чора-тадбирлари билан боғлиқ ҳолда қўллаб-қувватлашнинг асосий дастак ва воситалари ўрганилган. Яшил иқтисодиёт лойиҳаларига инвестиция киритадиган молиявий институтлар фаолияти ва хорижий мамлакатларда “яшил” иқтисодиётга оид ташаббусларни тартибга солишнинг асосий усуллари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: яшил лойиҳалар, инвестиция йўналишлари, молиялаштириш воситалари, яшил облигациялар, интеграция, инвестиция фондлари, молиявий корпорациялар

Abstract. The article examines the main directions of “green” investment in accordance with the goals of sustainable development developed by the UN and the prospective directions of the transition of the world economy to “green” business. Also, the main levers and means of supporting the activity of private investors in the financing of “green” projects in connection with state regulation, preferential financing, crediting and risk reduction measures have been studied. Activities of financial institutions investing in green economy projects and the main methods of regulation of “green” economy initiatives in foreign countries are considered.

Keywords: green projects, investment directions, financing instruments, green bonds, integration, investment funds, financial corporations

Кириш. Мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳозирги босқичида глобаллашув жараёни муҳим тенденциялардан бўлиб, у ижтимоий, иқтисодий, молиявий, сиёсий ва технологик соҳаларда умумжаҳон интеграциялашуви ва бирлашувини таъминлайди. Глобаллашув шароитида давлатларнинг ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятининг муҳим йўналиши барқарор ривожланиш концепциясини амалга ошириш доирасида “яшил” молия институтларини ривожлантириш ҳисобланади.

Маълумки, барқарор ривожланиш концепциясини шакллантиришнинг бошланғич нуқтаси 1992 йилда Бирлашган миллатлар ташкилоти (БМТ) томонидан қабул қилинган “XXI аср кун тартиби” дастури бўлди. 2012 йилда

ўтказилган БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича саммитида (“RIO+20”), асоси “яшил” иқтисодиёт бўлган барқарор ривожланиш моделига ўтиш ҳамда “яшил” иқтисодиётнинг декарбонизация, углеводород чиқиндиларини чеклаш, биосферани сақлаш ва табиий ресурсларни кўпайтириш, кам углеродли энергия манбаларидан фойдаланиш ва ресурсларни тежаш, аҳоли турмуш даражаси ва даромадларини ошириш каби йўналишлари белгиланди.

БМТ томонидан 2015 йилда муҳим дастур қабул қилинган бўлиб, унга “Дунёмизни ўзгартириш: 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Кун тартиби” деб ном берилди (https://sdgs.un.org/2030agenda). БМТ ҳужжатида барқарор ривожланиш мақсадлари эълон қилинган ва асосий кўрсаткичлар белгилаб берилган бўлиб, уларга эришилганда дунёнинг барча аҳолисига муносиб турмуш шароитини таъминлаш учун сайёрамиз ресурслари сақланиб қолади. Ҳужжатда ижтимоий интеграция, иқтисодий ўсиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш каби барқарор ривожланишнинг учта жиҳати келтирилган. Шу билан бирга, атроф-муҳитга техноген юкни камайтириш муаммосини ҳал қилиш йирик ҳажмдаги инвестициялар ва тегишли молиявий инфратузилмани яратишни талаб қилади.

Ҳозирги вақтда “яшил” молиялаштириш ҳажмининг ўсиш динамикаси сезиларли даражада ривожланмоқда. Шунга мос равишда “яшил” облигациялар бозори юқори ўсиш салоҳияти билан ажралиб туради. Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт Ташкилотининг (OECD) прогнозига кўра, унинг ҳажми 2035 йилга бориб 4,7-5,6 триллион АҚШ долларигача ошиши мумкин (https://www.oecd.org/).

Шундай қилиб, сўнгги йигирма йил ичида глобаллашув жараёнининг натижаси анъанавий жамиятни барқарор ривожланиш тамойиллари асосида шаклланган жамиятга айлантирди. Глобаллашув иқтисодиётнинг “яшил” таркибий қисмига асосланган жадал илмий-техникавий тараққиётни таъминловчи ва маълум молиявий ташаббус марказлари билан уни молиявий тартибга солиш моделини яратиш сабабларидан бири бўлган жаҳон молия тизими ривожланиш йўналишларини белгилаб берди.

Материал ва метод. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришнинг асосий шарт-шароитлари ва хусусиятлари, “яшил” лойиҳаларни молиялаштириш манбалари кўплаб хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан махсус илмий тадқиқот сифатида ўрганилган бўлиб мазкур тадқиқотлар муҳим илмий ёндошувларга эгадир. Жумладан, атроф-муҳитни муҳофаза қилишда яшил молиянинг роли ва асосий хусусиятлари, яшил молия ва инвестицияларда хусусий секторнинг ролини ошириш масалалари Wang, Zhi (2016), Taghizadeh-Hesary, Yoshino (2019)лар томонидан тадқиқ этилган бўлиб, улар томонидан яшил молия тушунчасининг умумий тавсифи, “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришнинг асосий усуллари ўрганилган. Шунга қарамасдан, барқарор иқтисодий ўсишга эришиш мақсадларини амалий жорий этиш учун зарур бўлган омиллар ва шарт-шароитлар етарлича таҳлил қилинмаган.

Gianfrate, Peri (2019), Glomsrod, Wei (2018) каби хорижий иқтисодчилар “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришда “яшил” облигацияларни чиқаришнинг асосий шарт-шароитлари ва улар муомаласини тартибга солиш масалаларини тадқиқ этишган. Ушбу тадқиқотларда асосан “яшил” облигациялар муомаласини ташкил этиш масалалари кенг тадқиқ қилинган бўлиб, улар натижасида муаллифлар “яшил” лойиҳаларни молиялаштириш манбаларини кенгайтириш, шунингдек, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда “яшил” иқтисодиётнинг ролини ошириш учун давлатнинг тартибга солувчи таъсирини кучайтириш зарурлиги тўғрисида муҳим хулосалар берилган.

Миллий иқтисодиётни ривожлантириш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш шароитида “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришнинг илғор хорижий тажрибаларини тадқиқ этиш ва шу асосда истиқболли йўналишларни белгилаш долзарб масала ҳисобланади. Шу боисдан мақолада “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришнинг замонавий ҳолати, “яшил” инвестиция лойиҳаларининг таснифи ва молиялаштириш манбаларини тадқиқ этиш, тадқиқот натижаларини тизимлаштириш асосида илмий хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқишга эътибор қаратилди.

Натижалар. Дунё мамлакатларида ривожланаётган “яшил” бозорнинг муҳим таркибий қисми миллий “яшил” банклар, ривожланиш банклари, инвестиция фондлари ва молиявий корпорацияларни ўз ичига олган кўп даражали молиявий воситачилар тармоғи ҳисобланади.

1-жадвал

G20 мамлакатларининг молиявий институтлари[42]

Мамлакат	Молиявий институтлар
Буюк Британия	– Green Investment Bank GIB – British Business Bank – Charity Bank – Tridos Bank
Корея	– Korea Finance Corporation KoFC; KoreaCredit – Cuarantee Fud KODIT – Korea Technology Finance Corp KIBO – Export-Import Bank of Korea KEXIM
Канада	– Green Investment Fund
Германия	– National Investment Bank Kredittanstaltfur Wiederaufbau – Federal Ministry for the Environment BMUB
Франция	– French Global Environment Facility FFEM
АҚШ	– First Green Bank – Huntington National Bank – U. S. Bank
Европа Иттифоқи	– European Fund for Strategic Investments EFSI

[42] Муаллиф томонидан шакллантирилган.

Қурилиш, инфратузилма, сувни тозалаш, чиқиндиларни қайта ишлаш соҳаларида “яшил” лойиҳа ва дастурларни молиялаштириш ва амалга оширишга кўмаклашишда жаҳон молия институтлари муҳим рол ўйнайди. Айнан улар жаҳон молия бозорининг бошқа иштирокчиларига бундай лойиҳаларни молиялаштириш бўйича илғор тажрибаларни улашадилар. Яшил иқтисодиёт лойиҳаларига сармоя киритувчи институтлар қаторида Европа инвестиция банки, Жаҳон банки, Халқаро молия корпорацияси ва бошқаларнинг фаолияти муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, Халқаро молия корпорацияси энергетика, қурилиш ва транспорт соҳаларида экологик йўналишдаги 221 та лойиҳани амалга ошириш учун 8,4 миллиард доллар ҳажмидаги “яшил” кредит ажратган (Glomsrod S., Wei T., 2018).

Турли миллий ва халқаро ташкилотларнинг фаолияти жаҳон мамлакатларида “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш сиёсатининг асосий йўналишларини белгилаган бўлиб, улар тегишли меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топган. Турли ташкилотлар томонидан “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш бўйича ташаббуслар қуйидаги жадвалда келтирилган.

2-жадвал

“Яшил” иқтисодий ташаббуслар[43]

“Яшил” ташаббусни илгари сурган ташаббускор	**Йил**	**Асосий мақсади**
Атроф-муҳит ва ривожланиш бўйича Жаҳон комиссияси (WCED)	1983	Атроф-муҳит ифлосланишининг олдини олиш чораларини кўриш
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит ва ривожланиш бўйича конференцияси / UN Conference on Environment and Development	1992	Экологик ресурсларни тақсимлашда самарадорликни ошириш муаммоларини ҳал қилиш йўлларини ишлаб чиқиш
БМТ Глобал шартномаси / UN Global Compact	1999	Бизнеснинг экологик масъулият даражасини ошириш ва барқарор иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш
UNEPнинг Яшил иқтисодиёт бўйича ташаббуси / UNEP Green Economy Initiative	2008	Янги “яшил” иш ўринларини ташкил этиш орқали аҳоли бандлигини таъминлаш соҳасидаги сиёсатни шакллантириш
UNIDO - БМТнинг саноатни ривожлантириш бўйича яшил саноат ташаббуси	2009	“Яшил” саноатга ўтишни рағбатлантириш
“Яшил” ўсиш / Green growth	2009	Иқтисодиётни “яшиллаштириш”нинг асосий йўналишларини белгилаш
“Яшил” иқлим фонди / Green Climate Fund	2010	Ривожланаётган мамлакатларда экологик рискларни камайтириш бўйича чора-тадбирларни молиялаштириш
БМТнинг барқарор ривожланиш бўйича саммити (конференцияси) / UN Sustainable Development Summit	2015	Барқарор ривожланиш бўйича Давлат ҳаракатлар режасини қабул қилиш

[43] Муаллиф томонидан шакллантирилган.

Марказий банклар ва молиявий назорат органлари тармоғи / Network of Central Banks and financial supervisory authorities	2017	Экологик вазиятни барқарорлаштириш ва иқлим рискларини камайтириш учун молиявий ресурсларни жамлаш
“Бир макон, бир йўл” яшил инвестиция ташаббуси / Green investment principle “One Belt, One Road”	2018	“Яшил” молиявий воситалардан фойдаланишнинг стратегик режаларини қабул қилиш
“Яшил” облигациялар / Green bonds	2019	Атроф-муҳитни муҳофаза қилган ҳолда барқарор ривожланишни таъминлашга қаратилган лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш
Европа “яшил” курси / The European Green Deal	2019	2050 йилгача Европа Иттифоқи мамлакатларида “углерод нол” даражасини белгиловчи стратегияни қабул қилиш
Иқлим саммита / Climate Summit	2021	Жаҳон иқтисодиётини карбонсизлантириш, “углерод нейтраллиги”га эришиш соҳасида халқаро ҳамкорлик

Таъкидлаш жоизки, ҳатто коронавирус пандемияси шароитида ҳам жаҳон иқтисодиётини карбонсизлантириш соҳасида халқаро ҳамкорлик масалалари турли мамлакатлар ҳукуматларининг диққат марказида бўлди. Хусусан, 2021 йил апрел ойида дунёнинг 40 та давлати раҳбарлари иштирокида Иқлим саммити бўлиб ўтди. Саммит давомида АҚШ, Япония, Канада ва Буюк Британия келгуси 10-15 йил ичида чиқиндиларни камайтириш бўйича янги мақсадларни белгилаб олди. Бразилия 2050 йилгача углерод нейтраллигига эришишни асосий йўналишлардан бири сифатида белгилаганини эълон қилди.

Халқаро ташкилотларнинг глобал ҳамкорлиги жаҳон тартибга солиш стандартларини, маълумотлар ва тажриба алмашиш тизимини, иқтисодиётни “яшиллаштириш” жараёнини молиялаштиришнинг замонавий воситаларини шакллантириш имконини берди.

Хорижий мамлакатларда “яшил” ташаббусларни тартибга солишнинг энг муҳим молиявий усулларига “яшил” лойиҳаларни имтиёзли кредитлаш (Франция, АҚШ, Германия); экологик тоза технологияларни молиялаштириш учун кредит кафолатларини тақдим этиш (АҚШ, Германия); ихтисослашган институционал инвесторларни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш (АҚШ, Буюк Британия); “яшил” молиявий инфратузилмани ривожлантириш ва мустаҳкамлаш (ЕИ); “яшил” воситаларни ишлаб чиқишда ахборот ва услубий ёрдам кўрсатиш (Швеция); ихтисослаштирилган миллий молиявий назорат органларини яратиш (Хитой, Бразилия, Франция); рақамлаштириш (ЕИ) кабилар киради.

Сўнгги йилларда рақамли технологияларга асосланган яшил трансформация кўплаб миллий стратегияларнинг муҳим қисмига, шунингдек, янги бозорлар учун глобал рақобат мавзусига айланди

(https://sdgs.un.org/2030agenda). Ҳозирги вақтда Европа Иттифоқи иқтисодиётни кўкаламзорлаштириш ва карбонсизлантиришни, шу жумладан ишлаб чиқарилиши CO_2 меъёрларидан ортиқ бўлган товарларга божлар жорий этиш орқали трансчегаравий углеводородларни тартибга солишни назарда тутувчи "Яшил келишув" дастурига катта эътибор қаратмоқда. Бундан ташқари, CO_2 чиқиндиларининг энг катта эмитентлари ҳозирги вақтда Хитой (24,5%), АҚШ (13,9%), Европа Иттифоқи (9,8%), Ҳиндистон (6,7%), Россия (5%) каби мамлакатлар ҳисобланади.

Жаҳон амалиётида "яшил" бизнесни ривожлантиришнинг мақсадлари деганда қуйидагилар тушунилади:

– маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни якуний истеъмолчига етказиш жараёнининг атроф-муҳитга салбий таъсирларини узлуксиз камайтириш учун техник-иқтисодий имкониятларни доимий излаш ва амалга ошириш;
– атроф-муҳит ва одамлар учун хавфсиз бўлган товарларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишни таъминлаш мақсадида ресурслардан оқилона фойдаланиш;
– келажак авлодларга зарар етказмасдан ҳозирги авлодларнинг эҳтиёжларини қондириш;
– ишлаб чиқаришнинг экологик ва иқтисодий самарадорлигига эришиш.

Шундай қилиб, барқарор ривожланиш мақсадлари экологик ("яшил") бизнесга ўтишни ва тегишли бошқарув стандартларини жорий этишни белгилайдиган чора-тадбирлар мажмуаси сифатида барқарор фаолиятни ташкил этишга қаратилган энг самарали усул ҳисобланади (Wang Y., Zhi Q. Wang Y., Zhi Q., 16). Шу билан бирга, прогнозларга кўра, 2030 йилгача бўлган даврда яшил иқтисодиётга ўтиш учун 114 триллион АҚШ доллари миқдорида инвестициялар талаб этилади. Мутахассисларнинг фикрича, бу инвестицияларнинг фақат олтидан бир қисми турли мамлакатларнинг давлат маблағлари ҳисобидан амалга оширилиши мумкин, қолган қисми эса компаниялар томонидан экологик ("яшил") лойиҳаларни амалга ошириш учун жалб қилинган хусусий инвестициялар ҳисобидан амалга оширилиши лозим.

Таъкидлаш жоизки, "яшил" лойиҳаларни амалга ошириш иқтисодий фойда олиш учун бизнесни ривожлантириш жараёнида инновацион ёндашувлардан фойдаланиш ва инновацион фаолиятни амалга оширишни назарда тутади (https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external_corporate_site/home).

Бугунги кунга келиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит бўйича дастури (UNEP, БМТ) 2030 йилгача барқарор ривожланишга ўтиш учун учта сценарийни таклиф қилади:

– "Бизнес одатдагидек" (Business as usual) сценарийси экологиянинг жорий ҳолатини ҳисобга олган ҳолда иқтисодиётнинг барча тармоқларида инфратузилма, технология, ходимлар малакаси, сиёсат ва бизнес моделларини янгилашга инвестицияларни назарда тутади;

– “2°C” сценарийси барқарор ривожланишнинг экологик мақсадларига эришиш ва сайёрадаги ўртача ҳароратни саноат инқилобигача сайёрадаги ўртача ҳароратга тенг даражага тушириш мақсадини инобатга олган ҳолда Business as usual моделини амалга оширишни назарда тутади.;
– Incremental investment (қўшимча инвестициялар) сценарийси барқарор ривожланишнинг экологик мақсадларига эришишда Business as usual моделини “2 °C” моделига етказишни назарда тутади.

Энг қиммат сценарий Business as usual бўлиб, унда 2010 йилдан 2030 йилгача инвестиция эҳтиёжларининг энг катта улуши иқтисодиётнинг қуйидаги тармоқларига тўғри келиши керак: транспорт ва транспорт инфратузилмаси (36,7 триллион АҚШ доллари, бу барча инвестиция эҳтиёжларининг 32 фоизини ташкил этади), сув тармоғи (26,4 триллион АҚШ доллари ва 23%), саноат сектори (18,9 триллион АҚШ доллари ва 17%). Ушбу тармоқлар энергияни кўп талаб қиладиган ва экологик жиҳатдан интенсив тармоқлар қаторига киради, бу эса атроф-муҳитни муҳофаза қилишда инвестицияларга йирик эҳтиёжни келтириб чиқаради. 2030 йилга бориб 2°C сценарийсининг амалга оширилиши атроф-муҳитга сезиларли салбий таъсири туфайли электр энергиясини узатиш ва ривожлантириш секторига 429 миллиард АҚШ доллари ҳажмидаги инвестициялар киритишни талаб этади.

Incremental investment сценарийсини амалга ошириш иқтисодиётнинг қуйидаги тармоқларига йирик инвестициялар киритишни талаб қилади: саноат (6,6 трлн. АҚШ доллари), транспорт ва транспорт инфратузилмаси (3,7 трлн. АҚШ доллари), электр энергетикаси (2,8 трлн. АҚШ доллари).

Шуни таъкидлаш керакки, барча сценарийларни амалга ошириш электроэнергетика соҳасига, хусусан, қайта тикланадиган энергия манбаларини ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланишга таъсир қилади. Агар илгари қайта тикланадиган энергиядан фойдаланиш бўйича етакчи давлатлар тажрибаси ўрганиладиган бўлса, энди қайта тикланадиган электр энергиясидан фойдаланишни ўзларининг корпоратив масъулиятининг бир қисми деб ҳисоблайдиган ишлаб чиқариш компаниялари тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Мисол учун, 2017 йилда Clean Edge ташкилоти АҚШда рўйхатга олинган 37 та корпорацияни ўз ичига олган The Corporate Clean Energy Leaders (CCEL) Universe рўйхатини тузди (https://cleanedge.com/sites/default/files/CCEL2pgr_final.pdf).

Қайта тикланадиган энергияни жорий қилиш бўйича етакчи компаниялар Microsoft ва KOHL’s бўлиб, улар ишлаб чиқаришда 100% қайта тикланадиган энергиядан фойдаланади, шунингдек Apple (93%), Facebook ва Google (ҳар бири 35%), Goldman Sachs (38%). Чет элда бизнес юритишнинг экологик маданияти юқори бўлган иқтисодиётнинг асосий тармоқлари чакана савдо (Retail), молия сектори (finance), ишлаб чиқариш сектори (manufacturing), логистика (logistics), дастурий ва булутли таъминот (software/cloud) ишлаб чиқариш ҳисобланади.

3-жадвал

“Яшил” инвестиция лойиҳаларининг таснифланиши[44]

Инвестициялаш йўналишлари		
Инвестициялаш объектлари соҳаси	**Инвестициялаш объекти**	**Инвестициялаш мақсади**
Ядровий энергия / Nuclear power	Электроэнергия ва иссиқлик таъминоти	Қайта тикланувчи ва энергия тежамкор энергия манбаларидан фойдаланиш
Гидроэнергетика / Hydropower		
Биоэнергия / Bioenergy		
Шамол энергияси / Wind energy		
Атмосфера / Atmosphere	Ақлли фильтрлар	Чиқиндиларнинг атмосферага салбий таъсирини камайтириш
	Кам углеродли чиқиндиларни чиқарадиган объектлар	
Сув ресурслари / Water resources	Ақлли оқава сув тозалаш иншоотлари	Чиқиндиларни камайтириш ва уларнинг сувга хавфсизлигини ошириш
	Чиқиндиларни биокимёвий нейтраллаш	
Иссиқхона эффекти / Greenhouse effect	Кам углерод ишлаб чиқариш усуллари	Ишлаб чиқаришнинг атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтириш
	Чиқиндиларни тозалаш иншооти	
	Озон тешикларининг кўпайиши ва кенгайишининг олдини олиш	
Электр энергияси истеъмоли / Electricity consumption	Тежамкор энергоресурслар	Истеъмол қилинадиган энергия миқдорини камайтириш
Сув истеъмоли / Water consumption	Сув ресурсларидан тежамкор истеъмол қилиш объектлари	Истеъмол қилинадиган сув миқдорини камайтириш
Транспорт ва юк ташиш / Transport and transportation	Транспорт учун кам углеродли хом ашё ишлаб чиқариш	Логистика самарадорлигини ошириш ва чиқиндиларни камайтириш
	Экологик мақбул таъминот занжири	
	Ёқилғи ресурсларидан унумли фойдаланишни даражасини ошириш	
IT ва телекоммуникация / IT and telecommunications	Совутиш тизимларини такомиллаштириш	IT ва телекоммуникация соҳаларида қўлланиладиган асбоб-ускуналарнинг экологияга салбий таъсирларини олдини олиш
	Энергия истеъмолини камайтириш	
Саноат инфратузилмаси / Industrial infrastructure	Инфратузилма объектларини замонавий экологик талабларга мослаштириш	Инфратузилма объектларининг экологик тозалигини ошириш
	Инфратузилма объектлари томонидан ресурслар ва чиқиндилардан фойдаланишни оптималлаштириш	

Яшил иқтисодиётга ўтиш жараёни лойиҳаларнинг юқори самарадорлигини таъминлашда йирик инвестицияларни талаб қилади. Ҳозирги вақтда дунёнинг аксарият давлатлари “яшил” лойиҳаларни асосан давлат томонидан молиялаштиришдан воз кечишга ва бу соҳага хусусий

[44] Муаллиф томонидан шакллантирилган.

капитални жалб қилишни фаол рағбатлантиришга интилмоқда (Ataniyazov, J. X., and E. D. Alimardonov, 2019). Мутахассисларнинг фикрича, давлат ва хусусий инвестицияларнинг нисбати 1:5 бўлиши керак. Хитой тажрибасини кўрадиган бўлсак, ушбу мамлакатда маҳаллий “яшил” лойиҳаларни давлат бюджетидан 10-15 фоиз ва хусусий маблағлар ҳисобидан 85-90 фоиз миқдорида молиялаштириш қоидаси амал қилади (UNEP, 2015).

Аввало, хусусий инвесторларни “яшил” иқтисодиётга жалб этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича давлат сиёсатининг муҳимлигини таъкидлаш лозим (Owen R., va bosh.2018). Мисол учун Буюк Британияда атроф-муҳитга давлат харажатларининг 1% га ўсиши бизнес субъектлари томонидан амалга ошириладиган “яшил” инвестицияларнинг йилига ўртача 5,28%га ўсишига олиб келади.

4-жадвал

“Яшил” лойиҳаларни молиялаштиришда хусусий инвесторларни қўллаб-қувватлашнинг дастак ва воситалари[45]

Қўллаб-қувватлаш чоралари	**“Яшил” лойиҳаларни молиялаштиришни қўллаб-қувватлашнинг дастак ва воситалари**	
Давлат томонидан тартибга солиш	Воситалар	солиқ кредитлари; стандартларни жорий этиш; “яшил” иқтисодиётга қарши компанияларни қўллаб-қувватлашни бекор қилиш.
	Дастаклар	Имтиёзли тарифлар (Feed-inTariff); қайта тикланадиган энергия учун квоталар.
Давлат томонидан молиялаштириш	Воситалар	Грантлар; субсидиялар; экологик дастурлар.
Кредитлаш	Воситалар	Лойиҳавий молиялаштириш; қарз фондлари; “яшил” облигациялар.
	Дастаклар	Имтиёзли кредит ставкалари
Рискларни камайтириш	Воситалар	Кредит кафолатлари ва кафиллик; Суғурта; Алмашинув курси ва фоиз ставкаларининг ўзгарувчанлигидан ҳимоя қилиш.

Мунозара. Фикримизча, замонавий шароитида, “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришни қўллаб-қувватлаш бўйича муҳим чора-тадбирлар сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

1) молиялаштиришда кенг қўлланиладиган имтиёзли кредитлаш:

– чиқиндиларни қайта ишлаш ва иккиламчи фойдаланиш бўйича “яшил” лойиҳалар (АҚШ, Франция, Австрия, Финляндияда);
– энергия тежамкор ва экологик тоза технологиялар (АҚШда);
– қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш (Германияда);

2) молиялаштиришда фойдаланиладиган кредит кафолатлари:

– энергия тежамкор ва экологик тоза технологиялар (АҚШда);

[45] Муаллиф томонидан шакллантирилган.

– қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш (Германияда) (Taghizadeh-Hesary F., Yoshino N., 2019).

Хорижда имтиёзли кредитлаш ва кредит кафолатларини тақдим этиш қуйидагича амалга оширилади:

– молиявий ривожланиш институтлари тижорат банкларига қараганда анча паст фоиз ставкаларида ва узоқроқ муддатга тақдим этади (Glomsrod S., Wei T., 2018). Шундай қилиб, Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва Европа инвестиция банки қуёш ва шамол энергиясини ривожлантириш билан шуғулланувчи компанияларга паст фоизли кредитлар ажратади;
– давлат компенсацияси ва имтиёзлари эвазига экоинновациялар учун арзонроқ кредитлар ажратадиган тижорат банклари (Архипова В., 2017).

3) хорижий мамлакатларда фаол ривожланаётган “яшил” облигациялар. Climate Bonds Initiative маълумотларига кўра, 2022 йилда дунёда “яшил” облигацияларнинг умумий эмиссияси 620 миллиард АҚШ долларни ташкил этган. 2007 йилда бозор яратилганидан бери уларнинг умумий эмиссияси 2 триллион доллардан ошди, 2025 йилга келиб эса 5 триллион долларга етиши мумкин (https://www.climatebonds.net/market/data/).

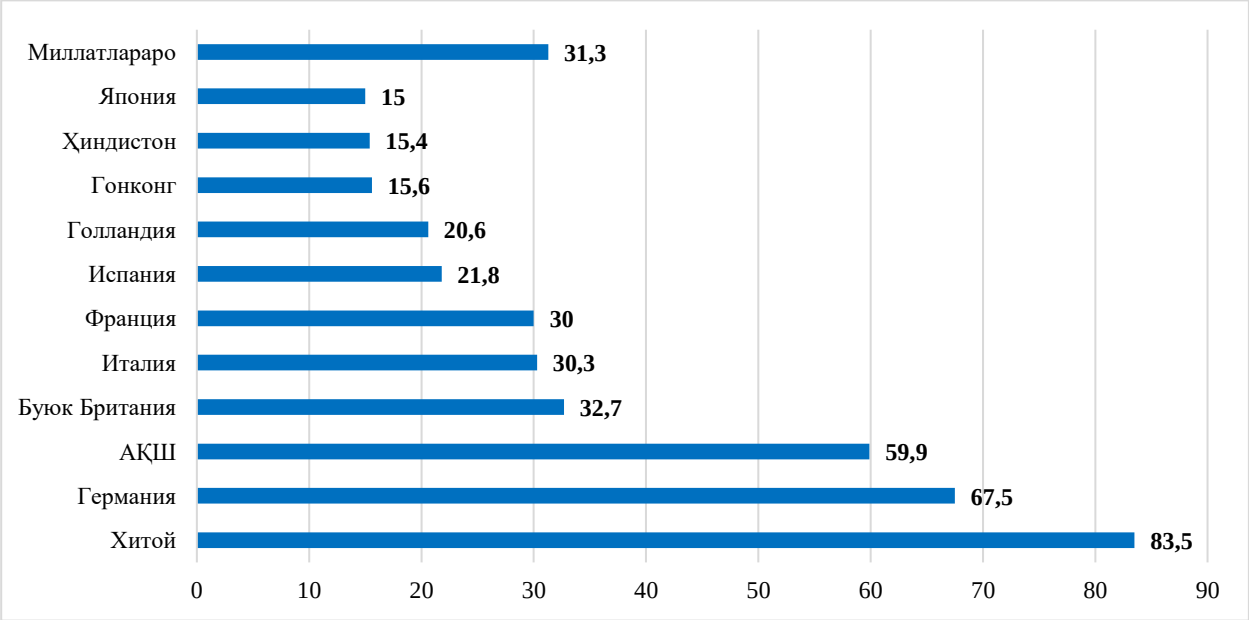

Расм. 2023 йилда жаҳон мамлакатлари томонидан чиқарилган “яшил” облигациялар ҳажми (млрд. АҚШ доллари)[46]

2023 йилда “яшил” облигациялар чиқаришда Хитой (83,5 млрд. АҚШ долл.), АҚШ (59,9 млрд. АҚШ долл.) ва Германия (67,5 млрд. АҚШ долл.) каби мамлакатлар жаҳонда етакчилик қилган. Айни пайтда Ҳиндистон, Фиджи, Нигерия, Малайзия каби давлатлар ушбу бозорга фаол кира бошладилар. 2023 йилда жаҳон мамлакатлари томонидан чиқарилган “яшил” облигацияларнинг эмитентлар бўйича таснифланишидан кўрадиган бўлсак, чиқарилган облигацияларнинг умумий ҳажмида юқори кўрсаткич молиявий корпорацияларга тўғри келган бўлиб, жамига нисбатан 28,7 фоизни ташкил

[46] Муаллиф томонидан шакллантирилган.

этган. Шунингдек, салмоғига кўра кейинги ўринларни номолиявий корпорациялар (25,1 фоиз) ва давлат томонидан қўллаб-қувватланадиган субъектлар (18,7 фоиз) эгаллаган. Хусусий сектордаги яшил эмиссиянинг деярли ярми Европа корпорацияларига тўғри келган бўлиб, энг йирик эмитентлар Германиянинг тижорат банки Helaba (5,2 миллиард АҚШ доллари ҳажмидаги 45 та битим,) ва Данияниng Orsted кўп миллатли электр компанияси (4 миллиард АҚШ доллари ҳажмидаги 6 та битим) ҳисобланади (https://www.climatebonds.net/market/data/).

“Яшил” облигациялар бутун дунё бўйлаб, қоида тариқасида, ижобий экологик ва / ёки иқлим мақсадларига эга бўлган ва экоинвестицияларга капитал харажатларини камайтиришга ёрдам берадиган лойиҳаларни молиялаштириш учун ишлатилади (https://www.climatebonds.net/market/explaining-greenbonds).

“Яшил” облигациялар ривожланишнинг юқори потенциалига эга воситалар ҳисобланади, чунки улар тўғридан-тўғри инвестицияларга қараганда эмитентлар учун арзонроқ, инвесторлар учун эса узоқ муддатли истиқболда барқарор даромадлилик, бозорда облигациялар нархини прогноз қилиш ва рискни камайтириш каби жозибали хусусиятларга эга (ГТУЗ 2015).

Хулоса. Глобал “яшил” бозорни шакллантириш жараёнида яшил иқтисодиёт лойиҳаларига сармоя киритувчи халқаро молия институтлари, шунингдек, тармоғи миллий “яшил” банклар, ривожланиш банклари, инвестиция фондлари, молиявий корпорациялардан ташкил топган кўплаб молиявий воситачилар муҳим ўрин тутади. Халқаро ташкилотларнинг “яшил” молиялаштириш соҳасидаги глобал ҳамкорлиги жаҳон тартибга солиш стандартларини, маълумотлар ва тажриба алмашиш тизимини, ривожланишнинг янги моделини молиялаштиришнинг замонавий воситаларини шакллантириш имконини берди.

Жаҳондаги янги тенденциялардан бири бу иқтисодиётни “яшиллаштириш” бўлиб, мазкур жараённи давлат томонидан самарали қўллаб-қувватланиши миллий иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларида иқтисодий самарадорликка эришишда муҳим роль ўйнайди. Хорижий мамлакатларда “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришни қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмлари шакллантирилган бўлиб, улар орасида: “яшил” давлат банклари; имтиёзли тариф дастури (Feed-inTariff (FIT)); ихтисослаштирилган давлат кредит ташкилотлари; экологик солиқлар, солиқ чегирмалари ва имтиёзлари; “яшил” молиялаштиришнинг бошқа воситалари кенг тарқалган. Бу жараёнда, “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришни қўллаб-қувватлашда бозор эмас, балки давлат муҳим роль ўйнайди. Шу боисдан, “яшил” молиялаштириш бозорини ривожлантириш учун молиявий институтлар ва инвесторларни яшил лойиҳаларга сармоя киритишга рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш лозим.

Тадқиқот натижалари “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмининг аҳамияти юқорилигини, шу боисдан “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришни кўпайтиришда “яшил” капитални жалб қилиш, тўплаш ва улардан фойдаланиш соҳасида бизнес ва уй хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг самарали тизимини яратишга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Архипова В. В. «Зеленые финансы» как средство для решения глобальных проблем. Экономический журнал ВШЭ. 2017; 21:312–332.
2. Ataniyazov, J. X., and E. D. Alimardonov. "Xalqaro moliya munosabatlari." Toshkent-2014. UFMJ., Darslik 279 (2019): 280.
3. Clean Energy Procurement U. S. Corporate Leaders, Trends, and Resources URL: https://cleanedge.com/sites/default/files/ CCEL2pgr_final.pdf (дата обращения: 08.07.2019).
4. Criscuolo C., Menon C. Environmental policies and risk finance in the green sector: cross-country evidence. Energy Policy. 2015; 83:38–56.
5. Establishing China’s Green Financial System: Report of The Green Finance Task Force. People’s Bank of China (PBC). United Nations Environment Programme (UNEP). 2015. URL: https://www.unepfi.org/news/establishing-chinas-greenfinancial-system-report-of-the-green-finance-task-force
6. Explaining green bonds. Initiative Climate Bonds. URL:https://www.climatebonds.net/market/explaining-greenbonds
7. Gianfrate G., Peri M. The green advantage: exploring the convenience of issuing green bonds. Journal of Cleaner Production. 2019;127–135. DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.02.022.
8. Glomsrod S., Wei T. Business as unusual: the implications of fossil divestment and green bonds for financial flows, economic growth and energy market. Energy for Sustainable Development. 2018.
9. Green Bond Impact Report Financial Year 2020 / International Finance Corporation URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external_corporate_site/home.
10. Kubba S. Green construction project management and cost oversight. Architectural Press; 2010. 560 p.
11. Owen R., Brennan G., Lyon F. Enabling investment for the transition to a low carbon economy: government policy to finance early stage green innovation. Current Opinion in Environmental Sustainability. 2018; 31:137–145. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.03.004
12. Taghizadeh-Hesary F., Yoshino N. The way to induce private participation in green finance and investment. Finance Research Letters. 2019; 31:98-103. DOI: 10.1016/j.frl.2019.04.016
13. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. https://sdgs.un.org/2030agenda

14. Фролова Е. Е. Новая экосистема финансового рынка Европейского Союза: цифровизация и устойчивость. Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2020;24(3):673–694. DOI: 10.22363/2313–2337–2020–24–3–673–694.
15. Wang Y., Zhi Q. The role of green finance in environmental protection: two aspects of market mechanism and policies. Energy Procedia. 2016; 104:311–316.
16. Wagner G., Weitzman M. Climate shock: the economic consequences of a hotter planet. Oxford: Princeton University Press; 2016. 272 p.
17. Wu T., Zhang L.-G., Ge T. Managing financing risk in capacity investment under green supply chain competition. Technological Forecasting and Social Change. 2019; 143:37–44.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАК ОТРАЖЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Елшибаев Р.К., к.э.н., проф.,
Жунисбекова Г.Е., к.э.н., ассоц.профессор,
Университет Нархоз, Республика Казахстан

Annotatsiya. Maqolada "hayot sifati" atamasining ta'rifi berilgan, Qozog'iston Respublikasi aholisining hayot sifati ko'rsatkichlarining qiyosiy tavsifi berilgan. Shahar va qishloq aholisining hayot sifatini o'rganish natijalari o'rganildi. Qozog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, hayot sifati, aholi hayotidan qoniqish, yalpi ichki mahsulot

Аннотация. В статье дана определение термина "качество жизни", приведена сравнительная характеристика показателей качества жизни населения РК. Изучены результаты анкетирования качества жизни городского и сельского населения. Даны рекомендации по социально-экономическому развитию Казахстана.

Ключевые слова: экономика, социально-экономическое развитие, качество жизни, удовлетворенность жизнью населения, ВВП

Summary. The article defines the term "quality of life", provides a comparative characteristic of the indicators of the quality of life of the population of the Republic of Kazakhstan. The results of a survey of the quality of life of urban and rural populations have been studied. Recommendations on the socio-economic development of Kazakhstan are given.

Keywords: economy, socio-economic development, quality of life, satisfaction with the life of the population, Gross domestic product

В настоящее время согласно рейтингу Numbeo.com по страновому рейтингу стран по индексу качества жизни Республика Казахстан утрачивает

свои позиции и входит в десятку аутсайдеров. Поэтому в нашей стране существует достаточно серьезная проблема, связанная с улучшением качества жизни населения.

Качество жизни выступает как интегральный индикатор социальной эффективности государственного и местного управления, охватывающий все стороны общественной жизни (социальной, финансово-экономической, культурной и т.д.). Как отечественные, так и зарубежные ученые исследовали вышеназванные вопросы, но через призму управления и регулирования на макроуровне (Лебедева Л. 2018).

Обзор литературы свидетельствует, что исследование всех составляющих качества жизни базируется на большом количестве статистических показателей в зависимости от конкретных целей исследования. В целях соблюдения принципа полноты информационного обеспечения необходимо базироваться при оценке уровня качества жизни на таком числе и на таких показателях, которые позволят оценить современное состояние социально-экономических процессов со всех сторон (Robert M. Kaplan. 2019).

Наиболее известный – оценка индекса развития человеческого потенциала (разработан ООН) – среди ученых считается идентичным показателю «качество жизни» и включает в себя ожидаемую продолжительность жизни, уровень образованности и величина ВВП. Другая группа специалистов придерживается методики измерения качества жизни Комиссии ЮНЕСКО по народонаселению и качеству жизни, которая включает в себя такие индикаторы как здоровье, образование, рациональное питание, стабильная и экологически чистая окружающая среда, безопасность, участие граждан в жизни общества, жилище, состояние здравоохранения, создание необходимых условия для развития общества, справедливость, равенство мужчин и женщин. 6 интегральных индикаторов предлагает группа российских ученых: ожидаемая продолжительность жизни, естественное воспроизводство населения, неудовлетворенность жизнью, агрессивность общества, неадекватность решения проблем собственности, неустойчивость семейных отношений (Горшкова А. 2019).

Таким образом, все вышеперечисленные методики базируются на определении интегрального индикатора качества жизни, но содержат достаточно принципиальные различия как в общетеоретических подходах, так и в методике расчета.

Исследование качества жизни населения позволит решить не только научную проблему, но и серьезную практическую проблему, которая будет способствовать принятию обоснованных и своевременных управленческих решений по обеспечению стабильного развития и созданию благоприятных условий жизни граждан

Ввиду того, что области Республики Казахстан как самостоятельные территориальные образования характеризуются внутренней неоднородностью, их сравнительное исследование имеет особую

актуальность. Использование результатов сравнительной характеристики качества жизни в разных регионах при формировании стратегии развития регионов позволит обеспечить более сбалансированную социально-экономическую политику.

Для регионов Казахстана обеспечение более высокого уровня качества жизни населения является стратегической проблемой, от решения которой будет возможно преодоление экономической и социальной дифференциации, низкой продолжительности жизни, негативной экологической составляющей. Для того, чтобы решить вышеназванную проблему необходимо представить объективную количественную оценку уровня качества жизни населения регионов на основе методов эконометрического моделирования (Панзабекова А. 2020).

Человеческие ресурсы обеспечивают устойчивое развитие экономики страны, а ее ключевой составляющей является аграрная отрасль как гарант продовольственной безопасности страны. В данном контексте особое внимание следует уделять качеству жизни сельского населения, которое значительно отстает от качества жизни городского населения (Ауезова З. 2021).

Так проведенный в рамках исследования сравнительный анализ качества жизни населения РК демонстрирует резкое различие по большинству показателей.

Если численность населения в 2021 г. составило 18879552, по состоянию на конец 2023 г. – увеличилось на 4.7 %. Численность сельского населения по РК составляет 38% от общей численности.

Таблица 1. Анализ качества жизни населения Республики Казахстан

Показатели	**2021 г.**	**2022 г.**	**2023 г.**	**Абс. отклон. (+\-)**	**Темп роста, %**
Численность населения, тыс. чел.	18879552	19503159	19766807	887255	104,7
Численность экономически активного населения, тыс. чел.	8 807 113	8 971 539	9 081 920	274807	103,1
Рождаемость, чел.	446 491	403 893	388 428	-58063	87,0
Смертность, чел.	182 403	133 523	130 686	-51717	71,6
Продолжительность жизни, лет	70,23	74,44	75,09	5	106,9
Число организаций высшего образования	125	122	116	-9	92,8
ВВП на душу населения, млн тенге	83951587,9	103765518,2	119808038,7	3585451	142,7
Среднемесячная зара ботная плата, тенге	250311	309697	364295	113984	145,5

Уровень рождаемости в целом превышает уровень смертности. Одной из важнейших проблем, сдерживающих рост качества жизни сельского

населения, является значительное отставание в 50,1% среднемесячной заработной платы относительно городского населения.

На сегодняшний день повышение качества жизни, особенно сельского населения страны является одной из стратегически важных задач, в рамках которой необходимо решить проблемы безработицы, не эффективного использования земельных ресурсов, ограниченного доступа к социально-культурным услугам, низкой обеспеченности инфраструктурными объектами, дефицита местных бюджетов и другие (Теске Г. 2020).

Ожидаемая продолжительность жизни населения страны в 2023 г. составило 75.09 %, из них продолжительность жизни городского населения - 75.73%, сельского населения – 74,02 %. Если рассматривать по регионам РК, то самая высокая продолжительность жизни при рождении населения в городе Алматы 78,28 лет, а самая низкая в области Улытау 72,41 лет.

Рисунок 1. Ожидаемая продолжительность жизни населения

Одним из показателей качества жизни – удовлетворенность населения своей жизнью. Согласно опросу по удовлетворенности населения своей жизнью, по сравнению с аналогичным обследованием 2022 года уровень удовлетворенности жизнью респондентов вырос на 0,5 п.п. (в 2022г. – 41,3%). Отмечаем, что уровень удовлетворенности жизнью в 2023 году ниже уровня 2021 года на 19,5 п.п. (2021г. – 61,3%).

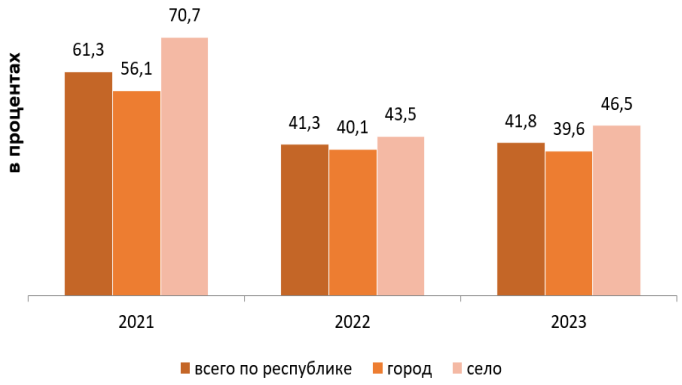

Рисунок 2. Удовлетворенность населения своей жизнью

Своим здоровьем удовлетворены 47,6% респондентов, частично удовлетворены –49,3%. При этом, чем старше по возрасту опрашиваемые, тем ниже доля удовлетворенных своим здоровьем и среди респондентов в пенсионном возрасте таких в 2,6 раза меньше, чем среди возрастной группы 15-17 лет. Вместе с тем, по сравнению с итогами обследования предыдущего года, уровень удовлетворенности респондентов своим здоровьем вырос на 0,4 процентных пункта (в 2022г. – 47,2%).

Следует отметить, что из предложенного перечня поставщиков основных государственных услуг, более всего респонденты удовлетворены качеством услуг, предоставляемых Центрами скорой медицинской помощи – 56,1% опрошенных. По уровню материального обеспечения (достатка) 72,2% респондентов отнесли себя к среднему уровню обеспеченности (средний класс), 0,3% респондентов указали низкий уровень обеспеченности и 1% респондентов отнесли себя к высокому уровню обеспеченности. В целом в динамике данного показателя наблюдается рост доли среднего уровня обеспеченности за счет остальных уровней обеспеченности, причем как нижних, так и высоких уровней.

Основными причинами низкого и ниже среднего уровня обеспеченности домашними хозяйствами отмечаются низкая оплата труда 92,7% и низкая пенсия 1,4%. В зависимости от статуса занятости у работающего населения 94,4% основной причиной назвали низкую оплату труда, в то время как у безработных основной причиной соответственно является отсутствие какой-либо оплачиваемой работы 78,5%.

Таблица 2. Причины низкого и ниже среднего уровня обеспеченности домашних хозяйств в 2023 году, в процентах

	Всего	По типу местности		По статусу занятости		
		город	село	Работающие по найму	самостоятельно занятые	Безработные
Всего респондентов	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе по причинам*:	0,9	0,6	1,5	0,9	0,8	78,5
отсутствие какой-либо оплачиваемой работы	0,8	0,4	1,5	0,7	1,3	3,7
невозможность найти постоянную оплачиваемую работу по месту жительства	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	1,1
недостаточный уровень квалификации и/или опыта работы	92,7	93,0	91,7	94,4	93,8	5,1
низкая оплата труда	1,4	1,4	1,3	0,4	0,4	2,5
низкая пенсия	0,9	0,8	1,0	1,0	1,0	2,0
наличие избыточной долговой нагрузки, связанной с оплатой	0,5	0,6	0,4	0,5	0,6	2,5

	Всего	По типу местности		По статусу занятости		
		город	село	Работающие по найму	самостоятельно занятые	Безработные
кредитов и займов, в том числе ипотечных						
недостаточный уровень образования для получения подходящей работы	0,8	1,0	0,6	0,4	0,7	2,1
плохое состояние здоровья	0,0	0,0	0,1	…	…	…
утрата имущества вследствие кражи, грабежа, угона скота и так далее	0,2	0,3	0,1	0,2	0,1	1,1

По результатам обследования 20,5% респондентов отметили, что имеют возможность самостоятельно приобрести жилье, 40,1% - частично, при этом 22,5% опрошенных указали, что удовлетворены поддержкой государства в приобретении жилья (улучшении жилищных условий).

Более половины респондентов (63,4%) указали, что уверены в моральной поддержке родственников или знакомых, при этом сельчане более удовлетворены, что при необходимости получат моральную поддержку нежели городские жители (64,8% и 62,7% соответственно).

О своем положительном будущем в перспективе уверены 42,4% респондентов, предполагают, что будет улучшение в будущем – 34,7%, и лишь 0,8% респондентов думают, что будут жить хуже (Панзабекова А. 2021).

Решение проблем повышения качества жизни связано с целым кругом задач: разработкой национальной концепции качества жизни; выработкой критериев оценки уровня качества жизни с обеспечением комплексного подхода; анализом качества жизни в разрезе областей Казахстана, результаты которого позволят обосновать региональные направления повышения качества жизни населения; определением подходов к формированию эффективной системы управления качеством жизни на региональном уровне (Шаукенова З. 2018).

В настоящее время наблюдаются изменения в социальной и экономической дифференциации регионального развития страны. В этой связи все большее значение приобретает исследование проблем качества и уровня жизни населения. Одной из стратегически важных задач государственных органов власти всех стран выступает решение проблем повышения качества жизни, особенно на региональном уровне, где данные проблемы не всегда рассматриваются комплексно. Оптимальное и результативное управление качеством жизни предполагает интегрированную системную оценку важнейших его составляющих с учетом специфики развития того или иного территориального образования. Однако, несмотря на их важное значение для эффективной реализации стратегии развития регионов, эти вопросы изучены недостаточно.

В современных условиях выхода Республики Казахстан на новый уровень развития, когда экономика и социальная сфера требуют приобретения нового качественного состояния, нацеленного на социально ориентированный тип развития и, следовательно, удовлетворения не столько жизненно необходимых потребностей населения, но и обеспечение более высоких запросов, актуализируется исследование проблем управления качеством жизни. Данный аспект исследования связан с решением задач повышения эффективности управления качеством жизни как в целом в стране, так и на уровне регионов.

Список использованной литературы

9. Лебедева Л.С. (2018). «Качество жизни»: ключевые подходы и структура понятия, Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены № 4 (140), С. 68-80
10. Robert M. Kaplan & Andrew L. Ries (2009). Quality of Life: Concept and Definition. COPD: Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease. Volume 4, Issue 3, Pages 263-271
11. Горшкова А.В. (2019). Понятие категории «Качество жизни»: региональный аспект, Вестник Брянского государственного технического университета № 4(48), Россия, С. 167-172
12. Панзабекова А.Ж. (2020). Личная безопасность как показатель качества жизни населения, Society and Security Insights, 3(2), 2020, С.60-74.
13. Ауезова З.Т., Ауезова К.Т., Барлыков Е.К. (2021). Халықтың өмір сүру сапасын басқару тиімділігін арттырудың негізігі бағыттары, «Вестник университета «Туран» № 4(92). С.127-133
14. https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/dynamic-tables/
15. Теске Г.П., Радиловская Т.Ю. (2020). Особенности методов исследования качества жизни населения региона, Вестник Челябинского государственного университета. № 2 (436). Экономические науки. 2020., С. 145–152
16. Панзабекова А.Ж., Тажиева А.Е. и др. (2021). Институциональные механизмы повышения качества жизни населения в условиях формирования информационного общества/ Экономика: стратегия и практика, № 1 (16), 2021 г. / 20-33
17. Уровень и качество жизни в Казахстане: современное состояние и основные тенденции /Под ред. Шаукеновой З.К. (2018). Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан. – 104 с

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA MINTAQADA EKOLOGIK TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI

Matyakubov Umidjon Raximovich, DSc, prof.
Ma'mun universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyatida yashil iqtisodiyot sharoitida ekologik turizmni rivojlantirishning yo‘nalishlari ochib berilgan. Maqolada kabinet tadqiqotlari asosida yashil iqtisodiyot sharoitida mintaqa ekologik turizm obyektlari aniqlanib, ekologik turizmni rivojlantirishning SWOT – tahlili amalga oshrildi. Tadqiqotning xulosa qismida yashil iqtisodiyot sharoitida mintaqada ekologik turizmni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, turizm, ekologik turizm, mintaqa, Xorazm viloyati.

Аннотация. В данной статье раскрываются направления развития экологического туризма в Хорезмской области в контексте зеленой экономики. В статье на основе кабинетного исследования выявлены объекты экотуризма региона в условиях зеленой экономики, проведен SWOT-анализ развития экотуризма. В заключительной части исследования даны рекомендации по развитию экологического туризма в регионе в условиях зеленой экономики.

Ключевые слова: Зеленая экономика, туризм, экологический туризм, регион, Хорезмская область.

Abstract. This article reveals the directions of ecological tourism development in Khorezm region in the conditions of the green economy. In the article, based on the desk research, the ecological tourism objects of the region were identified in the conditions of the green economy, and the SWOT analysis of the development of ecological tourism was carried out. In the concluding part of the study, there are recommendations for the development of ecological tourism in the region in the context of the green economy.

Keywords: Green economy, tourism, ecological tourism, region, Khorezm region.

Kirish. So‘nggi yillarda “yashil” iqtisodiyot g‘oyalari nafaqat atrof-muhit iqtisodiyoti mutaxassislari, balki jamiyatning boshqa soha vakillari tomonidan ham keng muhokama qilinmoqda. Yashil iqtisodiyot insonlarning farovonligini oshirish bilan birga ijtimoiy adolatni ta’minlaydi va xavflarni sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi. Barqaror rivojlanishning maqsadlarini amalga oshirishda “yashil” iqtisodiyot alohida ahamiyat kasb etmoqda. Yashil iqtisodiyotga o‘tishning asosiy tendensiyalari iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari bilan biri hisoblangan turizm bilan ham chambarchas bog‘liq hisoblanadi (ЮНЕП, 2011 г).

O‘zbekiston mintaqalarida ekologik turizmni rivojlanishi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishga, aholi bandligini va turmush faravonligini oshirishga hamda mahalliy tabiiy resurslardan samarali foydalanishga imkon yaratib beradi. O‘zbekiston hududlari boy ekologik turizm resurlariga ega bo‘lib, 9 ta davlat

qo‘riqxonasi, 2 ta milliy bog‘ va noyob turlarga kiruvchi hayvonlarni ko‘paytirish Respublika markazi (Jayron «Ekomarkazi»), 9 ta davlat buyurtmaxonalari mavjud.

Mamlakatimizning quyi Amudaryo mintaqasida joylashgan Xorazm viloyatida ham ekoturizmni rivojlantirish uchun o‘ziga xos boy tabiiy resurslarga ega. Mintaqadagi “Qizilqum” davlat qo‘riqxonasi zonasida ham ekologik turizm xizmatlarini yo‘lga qo‘yish mumkin. Ushbu qo‘riqxona Amudaryoning o‘rta oqimi qismida, asosan Xorazm viloyatining Hazorasp va qisman Buxoro viloyatining Romitan tumanlarida joylashgan. Qo‘riqxonaning umumiy maydoni 10 ming 311 gektarni tashkil etadi. Qo‘riqxona asosan to‘qayzorlardan va qisman cho‘ldan iborat bo‘lib, qo‘riqxonada 150 dan ortiq flora, 86 xil hayvon va 267 xil qushlar bor. Shulardan 8 xil baliq, 1 ta sudralib yuruvchi, 18 xil qush va 2 xil hayvon “Qizil kitob”ga kiritilgan (Ekologik axborotnoma, 2007).

Shu nuqtai nazardan qaraganda mamlakatda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish sharoitida viloyatda ekologik turizmni rivojlanatirishning asosiy yo‘nalashlari va istiqbollari yuzasidan ilmiy asoslangan tavsiya va takliflar ishlab chiqish eng dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. BMTining Atrof-muhit bo‘yicha Dasturi (UNEP, 2015) hisobotlarida “yashil” iqtisodiyot inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshirib, shu bilan birga atrof-muhit uchun mavjud xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi. “Yashil” iqtisodiyotning o‘ziga xos muhim xususiyatlari bo‘lib, tabiiy resurslardan samarali foydalanishni, tabiiy kapitalni saqlash va oshirishni, ifloslanishni kamaytirishni, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash va moliyaviy-iqtisodiy inqirozdan chiqish hisoblanadi (Vaxobov§ Fayzullayev., 2019).

“Ekoturizm”, “tabiat turizmi”, “qishloq turizmi” “yashil turizm” va boshqa shu kabi tushunchalar ilmiy adabiyotlarda keng qo‘llaniladi, ammo ular ko‘pincha aralashib ketadi, bir-birini almashtiradi yoki turli ma’nolarda va turli darajada talqin qilinadi. Bu zamonaviy turizm nazariyasida tabiiy va ijtimoiy ilmiy komponentlarning nihoyatda murakkab tizimi bilan izohlanadi. Ekologik turizm-ijtimoiy mas’uliyatli va ekologik barqaror rivojlanishni, tabiiy va madaniy merosni saqlashni, muhofaza qilishni ta’minlovchi turistik faoliyat, bioxilma-xillik va mahalliy aholi o‘rtasidagi sinergetik munosabatlarga asoslanadi (Alimov A., 2018).

Yashil iqtisodiyot sharoitida sharoitida ekologik turizmni rivojlantirish mintaqadagi tabiiy meros obyektlarining ekologik holatini yaxshilaydi, turizm infratuzilmalari faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi (Тронева и Щербаков., 2021). Ekologik turizm hududlarda “yashil” iqtisodiyotning o‘sishini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim turizm turlaridan biri sifatida qaraladi hamda turizm bozorining eng jadal rivojlanayotgan segmentlaridan biri sifatida talqin qilinadi (Яковлева Е.А., 2015).

Turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish va investitsiya loyihalarini amalga oshirishni jadallashtirish, mamlakatimizning mavjud resurslaridan oqilona foydalanish hisobiga ekologik turizmni rivojlantirish uchun yanada qulay sharoitlar yaratish va unga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hamda

tadbirkorlik subyektlari uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratish orqali tog‘li va chekka hududlar hamda cho‘l mintaqalaridagi aholini ish bilan ta’minlash, ularning daromad manbaini kengaytirish ustuvor maqsad sifatida belgilangan (ПҚ-21, 2024).

O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish sharoitida ekologik turizmni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar amalga oshirib boshlanganiga hali ko‘p bo‘lmadi. Mamlakatni unikal va o‘ziga xos tabiiy turistik obyektlarida ekologik turizmni infratuzilmasini rivojlantirish, yashil iqtisodiyot sharoitda ekoturistik mahsulotlarni siljitish masalalari tahlil qilingan (Kasimov va b.,2024). “Yashil iqtisodiyot”ni rivojlanishida xizmatlar sohasining muhim yo‘nalishlaridan biri “ekologik” turizmni rivojlantirish masalalari hududlar miqyosida atroflicha o‘rganilgan (Худаяров А.А., 2014). Pirovardida mintaqa iqtisodiyotni raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlarini kengayadi (Гулямова Г. П, 2017).

Xorazm viloyatida turizm sohasida yangi xizmat turlarini, ekologik turizmni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari o‘rganilgan (Matyakubov U.R, 2023). Mintaqaning Bog‘ot tumanida joylashgan “Qalajiq” tuz ko‘li, muhim ekologik turizm resurs sifatida o‘rganilgan hamda mahalliy turistlar uchun muhim turistik marshrut sifatida taklif qilingan (Matyakubov va Isakov, 2023).

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida kabinet tadqiqotlari va SWOT usullaridan foydalanildi. Kabinet tadqiqotlari ikkalamchi ma’lumotlar asosida shakllantirildi. Kabinet tadqiqotlarida turli xil axborot manbalarini, hisobotlar hamda statistik to‘plamlardan foydalanildi. SWOT tahlil strategik rejalashtirish usuli bo‘lib, u tashkilotning ichki va tashqi muhiti omillarini aniqlash va ularni to‘rt toifaga S kuchlari (kuchlari) Zaifliklar (zaifliklar), Imkoniyatlar haqida (imkoniyatlar) Tahdidlar (tahdidlar) ga bo‘lishdan iborat. SWOT tahlilining obyekti nafaqat tashkilot, balki boshqa ijtimoiy-iqtisodiy obyektlar ham bo‘lishi mumkin: iqtisodiyot tarmoqlari, shaharlar, davlat muassasalari, ilmiy sohalar, notijorat tashkilotlar, alohida mutaxassislar va boshqalar.

Tadqiqot ishida yuqorida qayd qilib o‘tilgan usullardan foydalangan holda, Xorazm viloyatida ekologik turizmni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan resurslar aniqlandi hamda ekologik turizmni rivojlantirishning SWOT-tahlili amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida, viloyatga kelayotgan ichki va xalqaro turistlarga an’anaviy sayyohlik yo‘nalishlariga muqobil bo‘lgan ekoturizm turmarshurtlarini taklif qilish, qiziqishlariga qarab turli xil sayyohlar qatlamini jalb qilish o‘rganildi. Xususan, “yashil” iqtisodiyot sharoitida Xorazm viloyatining tabiiy resurslari xamda biologik xilma-xilligi ichki va xalqaro turizm uchun yangidan-yangi turizm mahsulotlari yaratish imkoniyatlari tahlil qilindi (1-jadval).

1-jadval

Xorazm viloyatining ekoturistik resurslari

Ekoturizm resurslari	Tarkibi	Geografik tarqalishi
Tabiiy resurslarning o‘ziga bioxilma xilligi	Cho‘llarning tabiati, yer usti relyefi, flora va faunasi	Butun viloyat hududida
Amudaryo va uning havzasi	Daryo, uning sohilidagi rekreatsiya resurslari, daryo o‘zanidagi to‘qayzorlar, o‘simliklar dunyosi	Bog‘ot, Xonqa, Urganch, Xazorasp tumanlari

Manba: Muallif ishlanmasi

“Yashil” iqtisodiyot sharoitida Xorazm viloyatining “Xorazm milliy tabiat bog‘i” da ekologik turizm zonasini tashkil qilish maqsadga muvofiqligi asoslandi. 2019-yilda Hukumatning “Xorazm milliy tabiat bog‘ini tashkil qilish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilingan. “Xorazm milliy tabiat bog‘i” Xorazm viloyatining Urganch, Xonqa, Xiva, Yangibozor va Hazorasp tumanlari hududlarida davlat tabiatni muhofaza qilish muassasasi shaklida tashkil qilinib, umumiy maydoni 21687,5 gektarni tashkil qiladi (VM., 2019).

Bizning fikrimizcha, “Xorazm milliy tabiat bog‘i”da quyidagi yo‘nalishlarda ekologik turizmni rivojlantirish maqsadga muvofiq:

- Yangibozor tumani “Chubolonchi” qishlog‘i “Xorazm milliy tabiat bog‘i”da ekokologik turizmni tashkil etish orqali tashrif buyuradigan sayyohlarining tabiat qo‘ynida dam olishlari, kiyiklarni tomosha qilishlari, baliq va har xil turdagi qushlarni kuzatishlari mumkin;
- Urganch tumani “Cholish” aholi yashash manzilgohi “Xorazm milliy tabiat bog‘i”ning Amudaryo qirg‘oqlarida dam olish va sayyohat maskanlarini shakllantirish, sayyohlar uchun milliy uslubdagi o‘tovlar va chodirlarni tayyorlash, maxsus dam olish joylarini tashkil qilish va ko‘ngil ochar tadbirlarni tashkil qilish mumkin bo‘ladi;
- Xiva tumani “Chinobod” qishlog‘i “Xorazm milliy tabiat bog‘i”da ornotologik ekoturizm xizmatlarini tashkil qilish, qumda voleybol o‘yinlarini tashkil qilish, kvadrosiklda sayr qilish xizmatlarini tashkil qilish va turli xil ekologik ahamiyatdagi ko‘ngil ochar maskanlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish mumkin;
- Tuproqqal’a tumani “Uch o‘choq” tabiiy yodgorlik hududi “Xorazm milliy tabiat bog‘i”da Uch o‘choq” tabiiy yodgorligi va hududdagi tabiiy manzaralarni tamosha qilish, hududda tuyada sayr qilish xizmatlarini tashkil qilish, ekoturistlar uchun sayyohlik ashyolarini ijaraga berishni tashkil qilish va hududda kvadrosiklda sayr qilish xizmatlarini taklif qilish mumkin.

Tadqiqot jarayonida “yashil” iqtisodiyot sharoitida Xorazm viloyati ekologik turizmni rivojlantirishning bugungi kundagi ustunligi, afzalligi, zaif jihatlari, imkoniyat hamda unga nisbatan tahdidlar SWOT-tahlili amalga oshirildi (2-jadval).

2-jadval

Xorazm viloyatida ekologik turizmni rivojlantirishning SWOT- tahlili

Kuchli tomonlar	***Kuchsiz tomonlar***
➢ Viloyatning o‘ziga tabiiy geografik joylashuvi ➢ Viloyatning tabiiy resurslari, boy o‘simlik va hayvonot dunyosi ➢ Amudaryo va uning havzasi	➢ Viloyatning ekologik turistik obyektlarini o‘z ichiga olgan turmarshrutlarning yetarli emasligi ➢ Ekoturistik mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarda yetarli darajada reklama qilinmasligi ➢ Ekoturizm infratuzilmalarini yetarli darajada rivojlanmaganligi;
Imkoniyatlar ➢ «Yashil makon» umummilliy loyihasini amalga oshirilishi ➢ Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e’lon qilinishi ➢ Viloyatda eko-agroturizm, arxeo-ekoturizm kabi turizm yo‘nalishlarini rivojlantirish imkoniyatlarining mavjudligi	***Tahdidlar*** ➢ Turizm bozorida yangi raqobatchilarni paydo bo‘lishi; ➢ Mintaqada cho‘llanish jarayonining tezlashishi ➢ Moliyaviy-iqtisodiy inqirozlar tufayli mintaqaga xalqaro sayyohlar oqimining kamayishi

Manba: muallif ishlanmasi

“Yashil” iqtisodiyot sharoitida Xorazm viloyatida ekologik turizmni rivojlantirishning *kuchli tomonlar* sifatida mintaqaning o‘ziga xos tabiiy geografik joylashuvi, tabiyati, o‘simlik va hayvonot dunyosi, Amudaryo va uning havzasi, daryo o‘zanidagi to‘qayzorlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Viloyatda ekologik turizmni rivojlantirishning *kuchsiz tomonlari* sifatida mahalliy turoperatorlar tomonidan ekoturistik obyektlarini o‘z olgan turmarshrutlarning yetarli darajada ishlab chiqilmayotgani, ekoturistik mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarda yetarli darajada targ‘ibot qilinmasligini hamda Ekoturizm infratuzilmalarini yetarli darajada rivojlanmaganligini keltirish mumkin.

Xorazm viloyatida ekologik turizmni rivojlantirishning kuchli tomonlari sifatida “yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirilishi, Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e’lon qilinishi va mintaqada eko-agroturizm, arxeo-ekoturizm kabi turizm yo‘nalishlarini rivojlantirish imkoniyatlarining mavjudligi bilan izohlash mumkin. “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida Xiva va Urganch shaharlarida “yashil belbog” lar tashkil qilingan. Shuningdek, Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasida ekologik turizmni rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida olingan.

Viloyatda ekologik turizmni rivojlantirishga turizm bozorida yangi raqobatchilarni paydo bo‘lishi, mintaqada cho‘llanish jarayonining tezlashishi hamda dunyoda kechayotgan moliyaviy-iqtisodiy inqirozlar tufayli mintaqaga xalqaro sayyohlar oqimining kamayishini *tahdidlar* sifatida ko‘rish mumkin.

Yuqorida o‘tkazilgan SWOT-tahlil natijalaridan viloyatdagi turizm sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan korxona va tashkilotlar tomonidan unumli foydalanilishi, ularga aynan «yashil» iqtisodiyot sharoitida ekologik turizmning zaif tomonlari va tahdidlarini bartaraf etish, kuchli tomonlari hamda imkoniyatlarini to‘liq ishga solish bo‘yicha samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi va shu asosda mintaqada ekologik turizmni rivojlanishiga zamin yaratadi.

Xulosa va takliflar. Ekologik turizmni rivojlanishi turizm sohasida bandlikni oshirib, mahalliy resurslardan oqilano foydalangan holda “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi. “Yashil” iqtisodiyotni rivojlanishida ekologik turizmning ahamiyati haqida fikr yuritar ekanmiz, mintaqa va mamlakat darajasida sezilarli bo‘lgan bilvosita afzalliklarini ham alohida qayd qilish lozim. “Yashil” iqtisodiyot sharoitida Xorazm viloyatida ekoturizmni rivojlantirish istiqbollarini tadqiq qilish natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Mintaqa turoperatorlar tomonidan taklif qilinayotgan turizm marshrutlari tarkibida ekologik turizm resurslarini kiritish orqali, yangi kompleks turmarshrutlarini yaratish zarur;

2. Xorijiy va mahalliy sayyohlar uchun Xorazm viloyatining florasi va faunasini o‘zida mujassam qilgan katalogini yaratish lozim. Ushbu katalog hamroh-tarjimonlar uchun ekskursiya davomida duch kelishi mumkin bo‘lgan qushlar, kapalaklar, sudraluvchilar, hasharotlar, baliqlar va o‘simliklarni aniqlashda zarur bo‘ladigan oddiy, rasmli, ekologik mazmunli qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi;

3. Xorazm viloyatining Xiva tumanidagi “Eshon Ravat” va “G‘ovuk” ko‘llari bo‘yida ekoturistik majmua yaratish va baliqchilikni yo‘lga qo‘yish, yurta lagerlari, suzish vositalari ijarasi xizmatlari hamda dam olish plyajlari infratuzilmasini tashkil etish lozim;

4. Xorazm viloyatining ekoturistrik ijobiy (shu jumladan innovatsion) imidjini mustahkamlash, ularni xorijiy va mahalliy investorlar uchun yanada jozibadorligini oshirish

5. Orolbo‘yi hududlarga (Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyati) xorijiy turistlarning (ilmiy ekspeditsiya, hududni o‘rganish kabi maqsadlar bilan) kelib-ketishi tobora kuchayib borayotganligini inobatga olib, shu hududdagi ekologik vaziyatdan turistik obyekt sifatida foydalanishni yo‘lga qo‘yish lozimligi, buning uchun hududga xalqaro andozalar talablariga javob beradigan ilmiy ekologik turizm marshrutlarini ishlab chiqish lozim;

Yuqorida keltirilgan tavsiyalarni amalga oshirilishi natijasida “yashil” iqtisodiyot sharoitida Xorazm viloyatida ekologik turizm xizmatlari sezilarli ravishda oshadi, yangi ekoturmarshutlar ochilishi natijasida tashrif buyurayotgan xorijlik va mahalliy sayyohlarning viloyatda bo‘lish muddatlarini uzayishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2011 г. (Электронный ресурс). Режим доступа: www.унеп.орг/ греенесономй
2. Тронева А.В., Щербакова Д.В (2021). Экологический туризм в контексте зеленой экономики // Вопросы студенческой науки. Выпуск №6 (58)., С.388-392
3. “O‘zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish Konsepsiyasi” (2007). Ekologiya axborotnomasi. №6., 9-bet
4. United Nations Environment Programme: Annual Report 2015// https://www.unep.org/resources/annual-report/united-nations-environment-programme-annual-report-2015
5. Vohobov A.V., Fayzullayev J.N (2019). “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha xalqaro va milliy dasturlar. / / “Ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar” ilmiy-metodologik va ilmiy-uslubiy jurnal. № 3 (iyul- sentabr) 39-50-betlar
6. Alimov A (2020). Ecotourism development in the Republic of Karakalpakstan: historical places and protected areas// Journal of Critical Reviews. ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 12, P.1258-1261.
7. Касимов А., Кузиев Б.Н., Кузиев Б.Н.(2024), Перспективы развития экологического туризма в Узбекистане в контексте зеленой экономики // Интернационал ссиентифис-прастисал конференсе «греен эсономй - тҳе эсономй оф тҳе футуре: инноватионс, инвестментс анд проспестс» април 24. С.152-155
8. Худаяров А.А., Пирматов Х.Р (2014). Воздействие туризма на насионалную экономику Индонезии //Сборники конференций НИС Сотсиосфера. – Ведеско вйдавателске сентрум Сосиосфера-СЗ сро,. – №. 39. – С. 262-265.
9. Гулямова Г.П.(2023). Формирование конкурентной бизнес среды в Узбекистане //Фундаменталные и прикладные научные исследования: актуалные вопросы, достижения и инновасии – С. 66-69.
10. Матякубов.У.Р (2023). Минтақа туризм соҳасида янги хизмат турларини кенгайтиришнинг устувор йўналишлари// Хоразм Маъмун Академияси Ахборотномаси. №1. 148-152 б.
11. Матякубов У., Исақов.Р.(2023). Хива ва Боғот туманларида туризмни ривожлантириш имкониятларидан самарали фойдаланиш йўллари // Сервис илмий амалий журнал. №3. йил 118-121 б.
12. “Ўзбекистон Республикасида экологик туризмни жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 12 январдаги ПҚ-21-сон қарори.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Раджапов К. Э., к.э.н., доц.
Университет Мамуна,
Эркаева Б. К., научный соискатель ТГЭУ,
преподаватель института ISFT
erkaevabibirobiya@gmail.com

Аннотация. Экологическая политика Узбекистана строится на принципах, закрепленных в Конституции и национальном законодательстве, а также международных обязательствах и соглашениях. В ходе перехода к рыночной экономике страна уделяет особое внимание гармоничному сочетанию экономического роста с охраной окружающей среды и социальным развитием. Узбекистан реализует реформы в области устойчивого развития, модернизации энергетической инфраструктуры и внедрения инновационных технологий для сокращения потребления воды и энергии. Экономический рост страны сопровождается увеличением ВВП, ростом доходов на душу населения и развитием ключевых отраслей промышленности, что требует дальнейшего экологически безопасного подхода к развитию.

Ключевые слова: экологическая политика Узбекистана, устойчивое развитие, управление водными ресурсами, Аральская катастрофа, энергоемкость, возобновляемые источники энергии, промышленность, экономический рост, демографический рост, декарбонизация.

Abstract. Uzbekistan's environmental policy is based on the principles enshrined in the Constitution and national legislation, as well as international obligations and agreements. During the transition to a market economy, the country pays special attention to the harmonious combination of economic growth with environmental protection and social development. Uzbekistan is implementing reforms in the field of sustainable development, modernization of energy infrastructure and the introduction of innovative technologies to reduce water and energy consumption. The country's economic growth is accompanied by an increase in GDP, an increase in per capita income and the development of key industries, which requires a further environmentally sound approach to development.

Keywords: environmental policy of Uzbekistan, sustainable development, water resources management, Aral disaster, energy intensity, renewable energy sources, industry, economic growth, demographic growth, decarbonization.

Annotatsiya. O'zbekistonning ekologik siyosati Konstitutsiya va milliy qonunchilikda, shuningdek, xalqaro majburiyatlar va bitimlarda belgilanganlangan tamoyillarga asoslanadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida mamlakat iqtisodiy o'sishni atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratmoqda. O'zbekiston barqaror rivojlanish, energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, suv va energiya sarfini kamaytirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish sohasidagi islohotlarni amalga oshirmoqda. Mamlakatning iqtisodiy o'sishi YaIMning o'sishi, aholi jon

boshiga daromadlarning o'sishi va rivojlanishning ekologik xavfsiz yondashuvini talab qiladigan asosiy tarmoqlarning rivojlanishi bilan birga keladi.

Kalit so'zlar: O'zbekistonning ekologik siyosati, barqaror rivojlanish, suv resurslarini boshqarish, Orol falokati, energiya intensivligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari, sanoat, iqtisodiy o'sish, demografik o'sish, dekarbonizatsiya.

Политика экологической безопасности в Узбекистане основывается на принципах, закрепленных в Конституции, законодательстве, а также в Концепции национальной безопасности. Она также вытекает из принципов Рио-де-Жанейрской и Йоханнесбургской деклараций по окружающей среде и устойчивому развитию, а также обязательств, вытекающих из международных конвенций и соглашений. Важную роль играет и законодательный опыт других стран. Узбекистан, подобно многим постсоветским государствам, столкнулся с наследием экономики, сильно зависящей от энергии и материалов, а также от устаревшего оборудования и технологий, негативно влияющих на окружающую среду. В процессе перехода от административно-командной экономики к рыночной системе стала приоритетной задачей гармоничное сочетание макроэкономического планирования с экологической политикой, включая их интеграцию с социальной и другими направлениями политики. Экологическая стратегия страны направлена на не просто сохранение отдельных элементов природы, а на всестороннюю защиту экосистем с обеспечением оптимальных условий для человеческого обитания. Осуществление такой политики необходимо для долгосрочного устойчивого развития экономики и общества.

За период независимости Узбекистан активно работает над формированием нового нормативно-правового каркаса в области охраны окружающей среды, отличающегося существенно от прежнего подхода. Вместо управления окружающей средой на основе административных методов происходит переход к экономически и экологически обоснованным подходам к управлению природными ресурсами. Так, в 1992 году Узбекистан принял Закон "Об охране природы", который ставит целью создание сбалансированных и гармоничных отношений между человеком и природой, охрану экологических систем и природных объектов, а также обеспечение граждан правом на благоприятную окружающую среду.

Благодаря экологической политике Узбекистана удалось улучшить состояние окружающей среды в регионах с высоким уровнем риска и стабилизировать экосистемы. В рамках активных мер по восстановлению после Аральской катастрофы и охране экосистем в регионе строятся небольшие местные водохранилища и трубопроводы для обеспечения доступа к питьевой воде.

В стране действует система государственного управления в области охраны природы. Государственный комитет по охране природы (Госкомприроды) создан в качестве особо уполномоченного, наднационального и координирующего органа, ответственного за

государственный контроль и межотраслевое управление в области охраны природы и использования природных ресурсов. На национальном уровне действует Центр устойчивого развития (ЦУР), чьей задачей является формирование целостной и независимой системы для комплексного изучения, анализа и оценки процессов устойчивого социально-экономического и политико-правового развития. Президент Шавкат Мирзиёев, вступивший в должность в 2016 году, приступил к реализации масштабной программы реформ, направленной на быстрое развитие экономики и повышение уровня жизни путем удвоения доходов к 2030 году. В последние семь лет Президент руководил крупными реформами, направленными на переход от экономики, контролируемой государством, к рынкам, ведомым частным сектором, а также к современной и инклюзивной социальной и экологической политике, которая может изменить экономику для достижения этих целей.[47] Узбекистан ответственен всего за 0,3% глобальных выбросов углекислого газа, но его экономика является одной из самых энергоемких в мире. Без принятия мер по декарбонизации развивающейся экономики, быстрый экономический рост может сорвать глобальные усилия по борьбе с изменением климата.

Узбекистан переживает значительный демографический и экономический рост, который является ключевым двигателем социально-экономических и экологических изменений. Потребность населения в высококачественной пище, воде, энергии, чистом воздухе и других природных ресурсах постоянно возрастает. Экономический прогресс сопровождается увеличением производства товаров и услуг, повышением доходов домохозяйств и активным участием в региональном и глобальном развитии.

В последние годы отмечается стремительное развитие промышленности и энергетики, что приводит к постоянному увеличению потребности в воде. Прогнозируется, что к 2030 году общее годовое потребление воды этими секторами возрастет с 1,9 млрд $м^3$ до 3,5 млрд $м^3$, что составляет увеличение в 1,8 раза. Вместе с тем, развитие энергетической инфраструктуры отстает от темпов индустриализации и урбанизации, которые стимулируют рост населения.

В различных секторах, тесно связанных с сельским хозяйством и энергетикой, таких как производство хлопка, текстиля, легкой промышленности, пищевая и химическая отрасли, просматривается перспективное развитие. Ведутся работы по разработке технологий, направленных на снижение потребления воды, использование возобновляемых источников энергии, утилизацию отходов, а также продвижению долгосрочных стратегий для устойчивого развития городских и сельских общин. Рост населения и экономический потенциал стали основными факторами социально-экономических и экологических изменений. Например, годовой прирост населения в республике составил от 650 до 700

[47] https://documents1.worldbank.org/curated/en/099111423124532434/pdf/P1790680e5fb890b808f570f046c76bbe10.pdf

тысяч человек, и ожидается, что к 2030 году этот показатель достигнет 39 миллионов человек. Вместе с увеличением численности населения возрастает потребность в доступе к высококачественной и надежной воде, энергии и другим природным ресурсам.

Таблица 1.

Динамика роста ВВП Узбекистана (2013-2023 гг.)[48]

Годы	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Рост ВВП (%)	7,3 %	6,9	7,2	5,9	4,4	5,5	6,0	2,0	7,4	5,7	6,0

В экономическом аспекте также отмечается существенный рост, выражающийся в увеличении объемов производства товаров и услуг, увеличении доходов населения и его вклада в региональное и глобальное развитие. Например, в 2022 году валовой внутренний продукт (ВВП) Узбекистана в текущих ценах достиг 888,3417 трлн. сумов, что соответствует увеличению на 5,7% по сравнению с предыдущим годом. В 2023 году отмечен еще более значительный прирост на 6%, достигнув уровня 1,07 квадриллиона сумов (примерно $90,8 млрд) (табл. 1).[49]

Этот рост сопровождается незначительными изменениями в отраслевой структуре валового внутреннего продукта (ВВП). Отмечается увеличение объемов производства в обрабатывающей промышленности.

Согласно данным Института макроэкономических и региональных исследований, доля промышленности в ВВП с 2017 по 2022 год возросла с 21,1% до 26,7%. Этому способствовал стабильный рост промышленного производства. Доля строительства оставалась на уровне 2020 и 2021 годов, составляя 6,7%. Доля сельского, лесного и рыбного хозяйства составила 25,1%, а доля услуг - 41,5% (в 2022 году). Динамика и темпы роста совокупных доходов на душу населения в Республике Узбекистан за последние пять лет (2019-2023 гг.) представлены в таблице 2.

Наблюдаются положительные тенденции в таких аспектах уровня жизни, как структура текущего потребления, наличие товаров длительного пользования, доступ к жилью, финансовым активам и развитие социальной инфраструктуры. Стабильно укрепляется социальная поддержка граждан, что отражается в постоянном улучшении уровня жизни населения.[50]

[48] Агентство статистики (2024).

[49] https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-ru.pdf

[50] https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-ru.pdf

Таблица 2.

Динамика и темпы роста совокупных доходов на душу населения в Республике Узбекистан (2019-2023 гг.)[51]

Годы	2019	2020	2021	2022	2023
Совокупный доход на душу населения (тыс. сумов)	10887,3	12122,2	14869,8	17772,8	20015,9
Темпы роста доходов (%)	121,6	113,5	125,1	122	115

Переработка хлопка, машиностроение, текстильная промышленность, газовая промышленность, электротехника, радиоэлектроника, приборостроение, нефтепереработка, автомобилестроение, цветная металлургия и переработка сельскохозяйственной продукции являются одними из важных отраслей промышленности страны. Быстро расширяются химическая и нефтехимическая промышленность, а также легкая промышленность, электроэнергетика, черная металлургия и производство строительных материалов. Согласно статистике, Узбекистан занимает 14-е место в мире по добыче природного газа, третье - по экспорту, шестое - по производству хлопка, седьмое - по добыче урана (4% мировых запасов урана) и четвертое - по добыче золота.

Энергетическая инфраструктура Узбекистана является крупнейшей в Центральной Азии, удовлетворяя все потребности страны в энергии за счет местных энергоресурсов. Общая установленная мощность электростанций составляет приблизительно 14 140,6 мегаватт. Около 72,1% энергии в стране вырабатывается на тепловых электростанциях (ТЭС), которые в основном работают на газе, 8,7% - на гидроэлектростанциях и примерно 1% - на блочных и изолированных станциях. В Узбекистане насчитывается 42 гидроэлектростанции, в том числе 12 крупных гидроэлектростанций, на долю которых приходится почти 90% общей мощности, 28 малых гидроэлектростанций и 2 микроэлектростанции. Гидроэнергетический потенциал республики используется на 27% от его мощности.

Таблица 3.

Показатели электроснабжения потребителей в Республике Узбекистан (2016-2022 гг.)[52]

Годы	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Млн кВт-ч	45,7	47,4	50,5	52,7	55,8	59,1	62,4

Основная сеть, состоящая из 77 подстанций и линий электропередачи общей протяженностью 9 768 километров, транспортирует электроэнергию от генераторов. Электроэнергия распределяется и поставляется потребителям по

[51] https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-ru.pdf
[52] https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-ru.pdf

всей стране через распределительные сети, которые включают 35 подстанций, линии электропередачи (35-110 кВ) протяженностью 28 642 километра, линии электропередачи (0,4-10 кВ) протяженностью 223 987 километров и 75 534 трансформаторные подстанции. В то же время значительная часть электросетевого хозяйства перешагнула 30-летний рубеж, включая 66% магистральных и 62% распределительных сетей, а также более 50% трансформаторных подстанций. Этот фактор сопровождается увеличением технологических потерь при передаче и распределении электроэнергии в целях экономии ресурсов. Средние технические потери электроэнергии в магистральных и распределительных сетях составляют 2,72% и 12,47% соответственно. За последние шесть лет было введено почти 5000 мегаватт новых производственных мощностей, что привело к увеличению производства и поставок энергии для потребителей страны. Объем электроэнергии, поставленной потребителям в 2022 году, увеличился на 36,5% по сравнению с 2016 годом.[53]

Экологическая политика Узбекистана является важным компонентом устойчивого социально-экономического развития страны. В условиях демографического роста, увеличения промышленного производства и влияния климатических изменений, Узбекистану предстоит решать задачи, связанные с обеспечением качественными природными ресурсами, особенно водой, и снижением энергоемкости экономики. При этом ключевую роль играет использование международного опыта и внедрение современных технологий. Страна успешно модернизирует свою энергетическую инфраструктуру, но для дальнейшего устойчивого развития необходимы дополнительные усилия по сокращению технологических потерь, повышению эффективности использования водных ресурсов и активному развитию возобновляемых источников энергии.

Список использованной литературы

1) Закон Республики Узбекистан № 363 «Об экологическом контроле» от 27.12.2013;
2) Закон Республики Узбекистан №754 «Об охране природы» от 09.12.1992;
3) Закон Республики Узбекистан № 73-II «Об экологической экспертизе» от 25.05.2000;
4) Закон Республики Узбекистан № 362-II «Об отходах» от 05.04.2002;
5) Постановление Кабинета Министров № 216 «Об утверждении положения о порядке осуществления государственного экологического контроля» от 05.08.2014;
6) «Преобразование нашего мира: Повестка действий в области устойчивого развития к 2030 году» (Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development)

[53] https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-ru.pdf

7) Агеева, А.Ф. Социально-природные и социо-экологоэкономические модели, созданные с помощью метода агентного моделирования – Вестник РЭУ им. Г.В. Плеханова. – 2018.– №4 (100) – С. 100-115.
8) Александрова, М.А. Анализ современного уровня разработки и проблем внедрения интегрированного управления морским природопользованием зарубежом и в России // Развитие современной науки: теоретические и прикладные аспекты. – 2017. – №22. – С. 28-34.
9) Потравный, И.М., Йешиа Чавез Феррейра, К. Анализ моделей «зеленой» экономики в управлении природопользованием // Современные проблемы управления проектами инвестиционно-строительной сфере и природопользовании. – 2018. – С. 339-344.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ARAL SEA REGION – NECESSITY, WAYS, POSSIBILITIES

Rudenko Inna Yurevna, PhD, Assistant Professor
Mamun University

irudenko@mail.ru

Abstract. The article describes selected findings from the study by Global Green Growth Institute in the Aral Sea region with regards to sustainable development of the region, its urgency, pathways and potential policy recommendations.

Keywords: Aral Sea region, sustainable development, climate change, food security, landscape degradation

The current characteristics of the Aral Sea region include a vast desert area affected by the desiccation of the Aral Sea; remoteness of the region and its settlements from more advanced territories of the country; limited water and irrigated land resources; pressured environmental and demographic factors, and others. There is numerous evidence of deleterious effects of a changed climate in the Aral Sea region, igniting development challenges of sustaining economic growth, preserving livelihood and health of the population, and reversing degradation of natural resources.

The population in the Aral Sea region faces critical challenges, such as ecological and economic instability, uncertainties related to ongoing climate change, and degradation of land and water resources, all leading to a worsening of livelihood conditions and the well-being of the local population. Current and expected climate change trends are already having significant negative impacts on the sustainability of socio-economic development of the region, including: increase in air temperatures; decrease in average annual precipitation; rainfall volatility; dust storms; reduced availability of water resources; increase in the overall aridity of the climate; increase in the frequency, severity and scale of droughts, leading to intensification of desertification processes; threat of extinction of *Tugai* forests; landscape degradation and decrease in productivity of desert forests; low productivity in agriculture, land and water resources, causing threat to food, economic and social security of the local population; and, finally, direct and indirect

health risks for the local population, but also livestock and other representatives of local fauna.

Climate change is a threat multiplier that can have cascading effects across numerous sectors and aspects of human security leading to unlikely, rare and even unexpected outcomes. Climate change is likely to increase pressure on the Aral Sea region over time — both through low water and droughts throughout the basin, and through increased heat and water scarcity in the populated area around the Aral Sea basin.

Meanwhile Uzbekistan strives to achieve a balance between economic growth and environmental protection. The country has been implementing systematic measures to ensure environmental safety, human security, the efficient use of water resources, the widespread introduction of (and state support for) water-saving technologies in crop cultivation, as well as improving the reclamation condition of irrigated land actively adopting regulations to mitigate the consequences of the Aral disaster.

Much research has focused on how to reverse the negative trend or mitigate the negative impact of climate change on the environment, economy, and health of the people. Dozens of important projects have been implemented and are being implemented (or are in pipe-line) in the Aral Sea region to help the population strive for their well-being (WB, 2023; MEEPCC, 2023; MPHSTF, 2023; Jooyoung et.al., 2022; UNDP, 2023; Bathe J. et al., 2022; Robalino J. et al., 2022). Global Green Growth Institute (https://gggi.org) has conducted desk study to make inventory of and prioritize the solutions or options for sustainable development of the Aral Sea region developed by various organizations so far.

All research focusing on sustainable development of the Aral Sea region lead the main conclusion that unless action is taken on adaptation and mitigation, climate change risks, including the implications of the Aral Sea ecological disaster, will have significant negative impacts on the well-being and health of people as well as growth prospects. Without action on climate adaptation, Uzbekistan's economy is predicted to be 10% smaller by 2050, resulting in significantly lower employment and household incomes). To arrest or alleviate the negative trends, the region needs to implement a sustainable development strategy that departs from the present situation.

Despite some progress achieved in the Aral Sea region with regards to improving food security evidenced by rational distribution of crops, the development of new lands, slight increase in productivity of some crops, modernization of agricultural infrastructure, increase in areas equipped with resource (water) saving technologies, drilling of artesian wells, the actual consumption of basic foodstuffs by the region's population remains unbalanced.

In order to arrest or alleviate the negative trends and development projections, Aral Sea region needs a sustainable development and adaptation strategy including but not limited to scaling up of climate smart agricultural technologies and diversification to less water-intensive agricultural crops, simply because there is no other survival alternative. Because the threats are interlinked and somehow dependent on each other, there is a need for a concerted, streamlined set of actions

and interventions by the Uzbek Government, development projects and international financial institutions.

The policy and regulatory framework and its enforcement are critical for effective scaling up (this may include land ownership, extension services, taxes or subsidies on agricultural inputs, credit and insurance schemes) because they provide the rules and incentives (or disincentives) for disseminating adaptive measures and solutions.

Successful dissemination and rate of adoption of adaptive measures, their scaling up requires that technical or infrastructure solutions come as a package, including capacity building, provision of extension, consultation and maintenance services. National programs for scaling up adaptive measures should include the sources and types of finances, system of monitoring, evaluation and update or correction measures. Thus, a set of five policy recommendations, describing technical solutions and adaptive measures (policy recommendations 1-3 below), as well as the main aspects of the enabling environment (policy recommendations 4 and 5), have been put together based on the available studies, which are:

1. Rehabilitation and modernization of water management system;
2. Intensification and support of the transition from traditional water-intensive agricultural production systems to climate smart and climate resilient agricultural practices and prioritization of water efficient agricultural commodities;
3. Scaling up sustainable landscape and forest management practices and approaches;
4. Adaptation of the legislative and institutional arrangements for strengthening the enabling environment for climate smart agriculture, water and landscape management;
5. Strengthening the enabling environment for sustainable landscape and forest management, climate smart agriculture in Karakalpakstan.

Official and informal sources of data confirm some positive shifts in socio-economic development and efforts made towards mitigating the consequences of the Aral Sea crisis, enabling human security and improving well-being of the population. Still, successful dissemination of climate change mitigation and adaptation measures geared towards improvement of the well-being of the local population, their scaling up requires that technical or infrastructure solutions come as a package, including capacity building, provision of extension, consultation and maintenance services. The success of adaptation actions to climate change relies on not only technological innovations, but also supporting institutional, policy, and investment environments, which can help innovations reach scale rapidly. National programs for scaling up adaptive measures should include the sources and types of finances, system of monitoring, evaluation and update or correction measures.

Green transition towards sustainable development of the Aral Sea region will require considerable financial resources (public, private, international aid, PPP), however,

the benefits including cleaner air, improved health, and economic growth outweigh the costs. Investments in infrastructural adaptation measures are strongly recommended for the Aral Sea region as short-term (in water management and agricultural sectors) and medium-term solutions (in landscape and forest management sectors). Successful and efficient adoption of the suggested technologies such as planting trees for windbreaks, wider application of water saving technologies, building energy efficient greenhouses, etc. Requires investments in human & social capital.

Literature references

1. Bathe J., J.J. Robalino, R. Paik, S. Chang & F. Song (2022). Climate-Resilient Green Growth Assessment for the Republic of Karakalpakstan, Global Green Growth Institute (GGGI), Seoul, South Korea. Available online at: https://www.greenpolicyplatform.org/research/climate-resilient-green-growth-assessment-republic-karakalpakstan
2. Jooyoung Yoo, Youngwan Kim, Aaron Russell (2022). 2022 Karakalpakstan Agriculture Risk Profile for Climate Resilience Capacity Development, Global Green Growth Institute (GGGI), Seoul, South Korea. Available online at: https://www.greenpolicyplatform.org/research/2022-karakalpakstan-agriculture-risk-profile-climate-resilience-capacity-development
3. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan (2023). National state of the environment report: Uzbekistan. International Institute for Sustainable Development.
4. Robalino J.J., A.J.M Russell, N. Oblomuradov, & J. Kazbekov (2022). Green Recovery Investment Analysis – Climate-Resilient Agriculture in the Republic of Karakalpakstan, Global Green Growth Institute (GGGI), Seoul, South Korea. Available online at: https://www.greenpolicyplatform.org/research/green-recovery-investment-analysis-climate-resilient-agriculture-republic-karakalpakstan
5. UN Multi-partner Human Security Trust Fund for the Aral Sea Region in Uzbekistan (2023). Basic Needs of Karakalpakstan Population. Report on the findings of the sociological survey.
6. UNDP (2023). The Future of Green Transition in Uzbekistan. Available online at: https://www.undp.org/uzbekistan/publications/future-green-transition-uzbekistan
7. World Bank (2023). Uzbekistan - Country Climate and Development Report (English). Washington, D.C.: World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/099111423124532881/P1790680f452f10ba0a34c06922a1df0003

РЕСТОРАН ХИЗМАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШНИНГ ПОСТИНДУСТРИАЛ ВА “ЯШИЛ КОНЦЕПЦИЯ”ГА ХОС ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВ ЖИҲАТЛАРИ

Камолиддин Маматқулович Ибодов, PhD, доц.
Маъмун университети
kamail_uz@mail.ru

Аннотация. Мақолада яшил иқтисодиётга ўтиш жараёнида ресторан хизматларини ривожлантириш яшил иқтисодиётга хос жиҳатлари ёритилган, ресторан хизматлари кўрсатишнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётга эришишида сервис муҳити, такомиллашган меню, органик, биоорганик ва биодинамик экомаҳсулотлар асосида таомларнинг янгича ёки такомиллаштирилган тежамкор рецептурасининг қўлланилиши, “молекуляр ошхона” концепциясининг жадаллашувини таъминлаб бериши ҳамда яшил иқтисодиёт ва бизнес-кейтеринг тизимини янада кенгайтириши мумкинлиги келтирилган.

Калит сўзлар: ресторан хизматлари, яшил иқтисодиёт, истеъмол аккультурациялашуви, таом рецептураси, молекуляр ошхона, биодинамик маҳсулот, экомаҳсулот.

Аннотация. В данной статье освещены постиндустриальная и зеленая концепции развития ресторанных услуг, сервисный ландшафт, применение новой улучшенной рецептуры блюд на основе органических, биоорганических и биодинамических эко-продуктов для достижения социально-экономического прогресса. Обоснована актуальность концепции “молекулярная кухня” для ускорения и дальнейшего расширения зеленой экономики и бизнес-кейтеринга.

Ключевые слова: ресторанные услуги, зеленая экономика, аккультурация потребления, рецептура блюд, молекулярная кухня, биодинамический продукт, экопродукт.

Abstract. This article highlights the post-industrial and “green” concepts of the development of restaurant services, the service landscape, the use of new improved recipes of dishes based on organic, bioorganic and biodynamic eco-products to achieve socio-economic progress. Furthermore, the relevance of the concept of “molecular cuisine” to accelerate and further expand the green economy and business catering is substantiated.

Keywords: restaurant services, green economy, acculturation of consumption, recipe of dishes, molecular cuisine, biodynamic product, eco-product.

Кейинги йилларда мамлакатимизда ҳам ресторан бизнеси жадал ривожланиб бораётганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Ресторан хизматлари соҳасида постиндустриал жамиятга, шунингдек, иқтисодий муносабатларнинг яшил концепцияга хос бўлган трансформациялашув омилларини қуйидагилар орқали кўришимиз мумкин:

1. Соғлом турмуш тарзи ва соғлом овқатланишга бўлган талабнинг ортиб бориши. Ушбу тенденция инсонларнинг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини тезда қондириш ва шу билан бирга соғлиқ учун зарарли таъсири энг кам бўлган маҳсулотлардан фойдаланиш заруратининг долзарблашуви билан боғлиқ.

2. Истеъмол аккультурациялашуви. Бугунги кунда дунё бўйлаб миллий ресторан концепциялари ёки "...овқат тайёрлаш ва истеъмол қилиш анъаналарнинг кенг кўламли диффузияси Лотин Америкаси, Европа, Осиё халқлари ошхоналарининг оммалашувига" (Ибодов, К. 2023), овқатланиш жараёнини юқори натижадор ташкилий-технологик шаклларда ташкил қилинишига зарурат сезмоқда. Сўнгги йилларда мамлакатимизда япон ва корейс ошхоналарига бўлган қизиқиш тобора ортиб бормоқда. Мазкур ресторанлар асосан ўртача нарх сегментига мўлжалланган бўлиб, ресторан ва барларнинг уйғунлашувига кенг урғу берилган. Шу билан бирга юнон ошхонаси амалиётига ҳам қизиқиш ортиб бормоқда. Мамлакатимиз амалиётида ҳам умумий овқатланиш хизматлари кўрсатишда туризмнинг ажралмас қисми сифатида аксарият хорижий туристларга ва бошқа ҳудуд вакиллари учун овқатланишни ташкил қилишга кенг ихтисослашганлигини кузатишимиз мумкин. Бу ўз навбатида маҳаллий туристлар ва аҳолининг истеъмол таомилини қисман чеклайди. Айнан ушбу жараённи умумий овқатланишнинг ресторан формати орқалигина амалга ошириш мумкин бўлади.

3. Органик истеъмол маданиятининг шаклланиши. Бугунги кунда жаҳонда "...биодинамик озиқ-овқат маҳсулотлари бозорининг ҳажми йилига 25-30 млрд.АҚШ долларини ташкил этади" (Полушкина Т.М., Акимова Ю.А. 2015). Биодинамик ва органик маҳсулотлар бозори анъанавий озиқ-овқат маҳсулотлари бозорига нисбатан жадал суръатлар билан ўсиб йиллик ўсиш сурьати ўртача 12,2 фоизни, "...ўсиш суръати бошқа маҳсулот турларига нисбатан 5 маротабадан ортиқроқни ташкил қилмоқда" " (Ибодов, К. 2024). Бу ўз навбатида Ўзбекистонда ҳам "органик истемол маданиятини" шакллантиришда ресторан хизматлари соҳасининг муҳим ўрни ва аҳамиятга эга эканлигини англатади.

4. "Молекуляр ошхона" концепциясининг жадаллашуви. Бугунги кунда ресторан бизнеси таом тайёрлаш ёки уни тақдим қилиш жараёнида дизайнерлар, технолог-ошпазлар, мутахассисларни кенг жалб қилишга қаратилган маданий-фалсафий фаолият тури сифатида намоён бўлмоқда. Мижознинг истеъмол таомиллари, диди ва харид афзалликларига йўналтирилган иқтисодий фаолият даромадни оширишнинг муҳим манбаига айланди.

Ушбу жараёнлар шунингдек, таом ва хизматларнинг сифат даражасининг ортишида, хизмат кўрсатишга инновацион жараёнларни кенг татбиқ этишида ҳамда аҳолининг тежамкор хулқ-атвори" шаклланаётганлиги билан ҳам боғликдир.

Жаҳоннинг илғор ривожланган мамлакатларида “яшил иқтисодиёт” ривожланиши ҳисобига “органик”, “биоорганик”, “биодинамик”, ва “экомаҳсулот”лардан кўпроқ фойдаланиш (Кострова Ю.Б. 2021), атроф-муҳитга чиқиндиларни камайтириш ва озиқ-овқат маҳсулотлари исрофгарчилигини камайтиришда бизнес-кейтеринг муҳим рол ўйнамоқда. Биргина “...Германияда умумий овқатланиш ва озиқ-овқат саноати йилига 12,4 млн. мижозга хизмат қилади, шундан 1,6 млн. нафари бизнес-кейтеринг асосида тушлик ташкил қилишга тўғри келган”(Speck, M. ва бошқ, 2022). Жаҳон миқёсида 2023 йилда ресторанлар томонидан таом етказиб бериш каналлари динамикаси 61% га ошган. Бугунги истеъмолчи “уйдан ташқарида” овқатланиш, таом буюртма қилишга тобора мослашиб бориш билан бир қаторда ортиқча сарфларни камайтиришни, индивидуал хоҳиш-истаклар негизида таом тайёрлаш асосида истеъмол қимматдорлигини нисбатан паст нархларда амалга оширишга алоҳида урғу беришмоқда” (Ибодов, К. 2023). Бу борада ресторанларда таом рецептураси таркибини, таом тақдим этиш воситаларини ва менюни замонавий талаблар асосида трансформациялаштириш лозим деб ҳисоблаймиз (1-жадвал).

1-жадвал

Ресторан хизматлари соҳасида “яшил концепция” тамойиллари асосида трансформациялашув йўналишлари

Йўналишлар		**Амалиётга доир тавсиялар**	**Иқтисодий самараси**
Таом рецептураси таркибини такомиллаштириш	Таом рецептурасидаги айрим маҳсулотларни экологик ва ижтимоий жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда алмаштириш Энергетик қиймати ўта юқори бўлган маҳсулотларни нисбатан паст бўлган маҳсулотларга алмаштириш	Пахта мойини кунгабоқар мойига алмаштириш, қўй ва мол гўшти сарфини камайтириш, парранда гўштини кўпайтириш, табиий мева-	истеъмолини қисман камайтириш орқали сабзавотлар билан бойитиш, ўртача чек даражасини сақлаб қолиш имконини беради
Идиш-тавоқларни ўзгартириш	Экологик тоза идиш-тавоқлардан фойдаланиш, сиғими ва ҳажмини камайтириш	Юқори сифатли дизайн ва ташқи кўринишга эга бўлган бир маротабалик идишларга ўтиш	Идиш-тавоқларни ювиш, тозалаш ва алмаштириш харажатларини тежаш имконини беради
Янги таом рецептурасини яратиш	Таркибида мева-сабзавотлар кўп бўлган таомлар рецептурасини ишлаб чиқиш	Турли музлатилган, мева-сабзавотлар, салатлар улушини ошириш	Таомларнинг парҳезлик хусусиятини ошириш орқали соғлом овқатланишни ташкил қилиш имконини беради

Йўналишлар		Амалиётга доир тавсиялар	Иқтисодий самараси
Менюни такомиллаштириш	Менюда озуқавий қиймати юқори бўлган таомлар частотасини камайтириш орқали тез ҳазм бўладиган таомларни кўпайтириш	Миллий таомларни ҳафтанинг маълум кунида тайёрлашни йўлга қўйиш	Уйдан ташқарида овқатланишни кенгайтириш имконини беради

Манба: Муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган

Муносабатларнинг “яшил концепция”си мамлакатимизда ҳам миллий ошхоналарнинг тежамкор, лекин тўйимли ва соғлом овқатланиш тамойилларига ўтиб боришини, аҳолининг “уйдан ташқарида” овқатланиш тенденциясининг кучайишини ҳам рағбатлантирди.

Бугунги кунда таом тайёрлаш технологиялари шунчаки ошпазлар ёрдамида амалга оширилмайди, балки “...унда юқори малакали физика, кимё, биология, ахборот технологиялари соҳаси мутахассисларининг ҳам иштироки ўта муҳимдир” (Соломина, И.Ю. 2019). Демак, иқтисодий муносабатларнинг постиндустриал ва “яшил концепция”си жамият аъзолари учун таом ва ичимликларнинг нафақат утилитар (қорин тўйдириш) функцияси, балки уларнинг озуқавий қиймати, тайёрлаш технологияси, дизайни ва ташқи кўриниши ҳам ўта муҳим эканлигидан далолат беради. Моҳиятан бугунги кунда ошхоналарни янги таъм ва озуқавий қиймат яратувчи таом лабораториясига, ошпазлик касбини таом тайёрлашнинг инновацион техника ва технологияларини яратувчи илмий ходимлар сифатида тасаввур қилишимиз мумкин.

Юқоридаги келтирилган назарий ёндашув ва амалий тажрибаларга асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

– хизматлар соҳаси ривожланишининг постиндустриал характери овқатланиш билан боғлиқ хизматлар кўрсатишнинг ресторан хизматлари соҳасига трансформациялашувига олиб келади;

– ресторан хизматлари соҳасининг иқтисодий имкониятларини янада ошириш, “яшил иқтисодиёт”га ўтиш орқали овқатланиш рецептураси ва менюсини соғлом овқатланиш йўналишида тубдан такомиллаштириш зарурати мавжуд.

– озиқ-овқат саноати ва қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари билан ҳамкорликда “даладан-дастурхонгача” тамойилига асосланган HoReCa сегментини ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Бу ўз навбатида ресторанларда таннарх харажатларини 20% гача пасайтириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ибодов, К. (2023). Ресторан хизматларини ривожлантириш - аҳоли турмуш сифатини ошириш йўналишларидан бири сифатида. Economics and

Innovative Technologies, 11(5), 374–381. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss5/a40. https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/413
2. Полушкина Т.М., Акимова Ю.А. Перспективы развития органического сельского хозяйства в России // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 2.
3. Мухаммедов, М.М, & Ибодов, К. (2024). Ресторан хизматлари соҳасини ривожлантириш - постиндустриал жамиятни шакллантиришнинг муҳим омили сифатида. *Economics and Innovative Technologies*, *12*(3), 229–238. https://doi.org/10.55439/EIT/vol12_iss3/i26. https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/561
4. Кострова Ю.Б. Исследование мотивов потребления органических продуктов // Вестник Московского университета имени С.Ю.Витте. Серия 1: Экономика и управление. 2021. №3 (38).
5. Speck, M., Wagner, L., Buchborn, F. et al. How public catering accelerates sustainability: a German case study. Sustain Sci 17, 2287–2299 (2022). https://doi.org/10.1007/s11625-022-01183-2
6. Ибодов, К. (2023). Хизмат кўрсатишнинг самарали ташкилий-технологик шакллари негизида ресторан хизматлари рақобатбардошлигини ошириш масалалари. *IQTISODIYOT va TA'LIM*, *24*(1), 517–521. https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/987
7. Соломина И.Ю. Репрезентации инноваций в ресторанном бизнесе как фактор развития экономики впечатлений // Современные проблемы сервиса и туризма. 2019. Т.13. №2. С. 66-78. DOI: 10.24411/1995-0411-2019-10206.
8. Organic Food Market Size & Share Analysis - Growth Trends & Forecasts (2024-2029). https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/organic-food-and-beverages-market.

RENEWABLE ENERGY AS A CRUCIAL COMPONENT OF THE GREEN ECONOMY IN THE CASE OF UZBEKISTAN

Ibadullaev Ergash, PhD, Associate professor
Mamun university
ergashibadullaev90@gmail.com
Soporboev Temur

student of Mamun university

Abstract. This paper investigates the role of renewable energy in achieving socio-economic development, with a focus on Uzbekistan. It examines the country's transition from a fossil fuel-dependent energy system to one incorporating renewable sources such as solar, wind, and hydro power. The study explores the policy measures and projects implemented in Uzbekistan, evaluates the effectiveness of these initiatives, and identifies the challenges encountered.

Keywords: Green economy, renewable energy, non-renewable energy.

Annotatsiya. Ushbu maqola qayta tiklanadigan energiyaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo'shgan roli o'rganiladi, ayniqsa O'zbekiston misolida. Maqola mamlakatning fosil yoqilg'iga bog'liq energiya tizimidan quyosh, shamol va gidro energiya kabi qayta tiklanadigan manbalarni o'z ichiga olgan tizimga o'tishini tahlil qiladi. Tadqiqot O'zbekistonda amalga oshirilgan siyosat choralari va loyihalarni o'rganadi, bu tashabbuslarning samaradorligini baholaydi va yuzaga kelgan qiyinchiliklarni aniqlaydi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, qayta tiklanadigan energiya, qayta tiklanmaydigan energiya.

Аннотация. Данная работа исследует роль возобновляемой энергии в достижении социально-экономического развития на примере Республики Узбекистан. Рассматривается переход страны от энергетической системы, зависящей от ископаемых видов топлива, к системе, основанной на использовании возобновляемых источников энергии, таких как солнечная, ветровая и гидроэнергия. В исследовании анализируются политические меры и реализованные проекты в Узбекистане, оценивается эффективность этих инициатив и выявляются возникающие проблемы.

Ключевые слова: Зеленая экономика, возобновляемая энергия, невозобновляемая энергия.

The global shift toward a green economy has become a critical strategy for addressing climate change and fostering sustainable development. Central to this transition is the adoption of renewable energy sources, which play a pivotal role in reducing greenhouse gas emissions and mitigating environmental degradation. This paper explores the role of renewable energy in advancing socio-economic development, with a particular focus on Uzbekistan—a nation navigating its path toward a sustainable energy future (UNDP, 2019).

Uzbekistan, a country historically reliant on fossil fuels, has recognized the imperative of transitioning to a greener energy paradigm. This shift is driven by a combination of environmental concerns, economic incentives, and international commitments. As Uzbekistan seeks to diversify its energy mix, the integration of renewable energy sources such as solar, wind, and hydro power is seen as essential not only for achieving environmental goals but also for stimulating economic growth and enhancing energy security.

However, the journey toward a green economy is fraught with challenges. Uzbekistan faces several obstacles, including the need for substantial infrastructure investments, technological advancements, and policy reforms. Additionally, the transition involves balancing economic development with environmental sustainability—a task that requires careful planning and strategic implementation.

This paper examines how Uzbekistan is addressing these challenges through its renewable energy initiatives. It assesses the effectiveness of current policies, highlights successful projects, and identifies barriers that need to be overcome. By analyzing Uzbekistan's approach to renewable energy, this study aims to contribute

to a deeper understanding of how transitioning to a green economy can support socio-economic development in emerging markets.

Uzbekistan has made impressive economic progress over the last thirty years, and the reform agenda is setting the stage for further economic growth. After contracting by 1.9% in 2020, the economy of the nation recovered to 7.2% in 2021, according to recent macroeconomic analysis, and it reached 5.5% in 2023, exhibiting one of the fastest growth rates among the nations of Europe and Central Asia. In contrast to other nations, Uzbekistan can still do better on a number of important measures, particularly high energy and carbon intensity. Its susceptibility to foreign trade policy is heightened by this. The nation confronts transition risks from a global policy environment that is fast evolving to address climate change, as more nations embrace strong climate agendas and the demand for carbon-intensive products is expected to decline. If environmental and climate change policies are reinforced and linked with economic policies through the "greening" of the economic growth model, then a resource-rich basis can serve as a robust and sustainable economic pillar (World Bank, 2022).

Important actions have been taken by the Republic of Uzbekistan's government to mitigate COVID-19's negative impacts on the country's economy and public health. Over the next three to five years, it will make investments and take measures with the goal of defining a long-term development trajectory that will increase the nation's resilience to risks, including shocks that are not related to the climate. Adoption of the "Strategy for the transition of the Republic of Uzbekistan to a Green Economy in the period of 2019–2030" designated priority areas for "greening" and acknowledged the green economy as a critical strategic area for long-term sustainable development. Much more is required to achieve the "greening" of these sectors, even though the nation's 2017–2021 Action Strategy lays out a clear vision for Uzbekistan's development and includes sector-specific goals for the energy, industry, and agriculture sectors (Mirziyoyev Sh, 2020). The United Nations Common Country Analysis highlights that Uzbekistan's growing population, urbanization, and rural-urban inequality necessitate sustainable use of nature and limiting of climate impacts, decoupling growth from carbon emissions and unsustainable consumption and production patterns. These factors work in tandem with the government's green economy strategy. Specifically, as manufacturing expands and Uzbekistan's urbanization rate increases, risk-aware investments in inclusive, resilient, efficient, and clean sectors must be made. For the poorest segment of the population, who depend on subsistence farming, live in arid regions, and are most sensitive to water scarcity and climate change, more funding is also required for sustainable agriculture and the use of water resources. The 3rd Environmental Performance Review - Uzbekistan and the Mainstreaming, Acceleration and Policy Support Report from the United Nations Economic Commission for Europe are two recent analyses that concentrate on energy, industry, urban development, construction and housing, waste management, water resources, and agriculture in 2018 (EBRD, 2020).

Buildings, the production of electricity, and the provision of heating are major sources of energy loss, accounting for at least 4.5% of the GDP each year in inefficient energy use. There are power disruptions in Uzbekistan since about 40% of the country's generating capacity is no longer functional. Uzbekistan may face significant declines in oil and gas production (and exports) by 2030 and a growing reliance on coal if initiatives to promote energy efficiency and decarbonization are not implemented. According to research, Uzbekistan has 270 million tons of reference fuel worth of renewable energy potential, which is more than three times the country's annual energy resource requirement. The majority of this potential is found in solar energy. In the last ten years, the cost of solar electricity has decreased 80% globally, and in Uzbekistan, where there is an abundance of sunshine, the benefits are even greater.

About 25% of the nation's energy is used by the industrial sector, which is primarily responsible for mining and chemical manufacture. Nearly all of this energy is produced using natural gas. In addition to reducing emissions and being less polluting, the industry must adapt to the quick changes in global production systems, which call for innovative ideas, cleaner manufacturing methods, and a skilled labor pool in order to stay competitive. While "the formation and implementation of a tax and tariff policy that encourages the reorientation of the economy from the export of raw materials to the production of high-quality products and deep processing" is part of a Presidential decree that supports an industrial policy, more is still required.

A city's ability to compete and draw and support economic activity is directly correlated with the quality of its urban environments, which include walkable, green public spaces, waste management, public transportation improvements, and green infrastructure. In order to coordinate policies and regulations (including national climate mitigation and adaptation plans) and improve connectivity between cities, particularly in sectors like transportation, waste disposal, and ICT, city and national planning must be integrated in order to build quality environments.

Uzbekistan is one of the top 25 nations experiencing water stress, and the lack of water will get worse due to climate change. Low productivity and significant land degradation due to soil salinization are being caused by inefficient water usage and bad on-farm agricultural practices. This is forcing land out of production and contributing to harmful dust storms in the Aral Sea basin. There are notable regional differences in the availability of water and sanitation, even though 73% of the population generally has access to clean drinking water. The field of wastewater management is incredibly underfunded and neglected. Just 15.6% of the population is covered by centralized sewerage systems, falling short of the government's 2030 objective of 31.4% 14. The outdated and in need of replacement infrastructure is the reason for the poor wastewater treatment efficiency rate of 55%. The major consumer of water and the second-largest emitter of greenhouse gases in Uzbekistan is the agricultural sector. Over 75% of pasture land has been degraded, and in the previous 20 years, productivity on good land has decreased by half, with fodder yields falling by 2% per hectare annually on average. The combination of "greening" agriculture and the agricultural sector's liberalization, which began after 2016, has

the potential to greatly boost output, create jobs and revenue, and reduce water consumption. More individuals are employed in agriculture than in industry and trade combined. There is an implied employment goal in Uzbekistan's recently announced agricultural strategy. In order to "green" the industry and realize its job potential, a "roadmap" is required.

In conclusion a range of activities and policy measures that address a wider range of principles and institutional, financial, and human capacities for execution should be put in place:

-examine every component of stimulus packages for their long-term effects in relation to the three main areas of decarbonization and sustainable growth trajectory, resilience to future shocks, and long-term growth and fair livelihood potential;

-raise the bar for long-term environmental goals (such as net-zero greenhouse gas emissions and NDC commitments) and make sure that investments and policies brought about by stimulus packages are in line with those goals;

-give specialized assistance for training and reskilling;

-encourage the creation of green finance flows to strengthen resilience and promote longer time horizons for financial decisions.

Literature references

1. UNDP, 2019. Green economy and green jobs: Challenges and opportunities. (Source: http://bit.ly/3k8BRWH)
2. President Shavkat Mirziyoyev's Address to the Oliy Majlis on December 29, 2020 (https://president.uz/en/lists/view/4057)
3. Uzbekistan Energy/Power Sector Issues Note, World Bank, 2022
4. Road Map on implementation of the 2019-2021 Environmental Protection Concept of the Republic of Uzbekistan until 2030 (Presidential Decree #5893 dated 30th October 2019)
5. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2020). Uzbekistan's Renewable Energy Potential. Retrieved from EBRD website

EKOTURIZM "YASHIL" IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM YO'NALISHI SIFATIDA

Burxanova Umida Kaxxorovna
"Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti
"Sirtqi ta'lim" bo'limi boshlig'i
adonis@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekotuzim "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirishning yo'nalishi sifatida tadqiq etilgan. Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda Ekoturizmning ahamiyati, "yashil" iqtisodiyotni shakllantirishda hududlarning turistik imkoniyatlaridan samarali foydalanish masalalari tahlil etilgan. Shuningdek, sohani rivojlantirish bo'yicha taklif va xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Ekoturizm, turizm, “yashil” iqtisodiyot, “yashil” o‘sish, atrof-muhit, tabiiy resurslar, rekreatsiya.

Аннотация. В данной статье экосистема исследуется как направление развития «зеленой» экономики. Анализируется значение экотуризма в охране окружающей среды и рациональном использовании природных ресурсов, вопросы эффективного использования туристского потенциала регионов в формировании «зеленой» экономики. Также есть предложения и заключения по развитию экотуристического сектора экономики.

Ключевые слова: Экотуризм, туризм, «зеленая» экономика, «зеленый» рост, окружающая среда, природные ресурсы, рекреация.

Abstract. In this article, the ecosystem is studied as a direction of development of "green" economy. The importance of ecotourism in the protection of the environment and rational use of natural resources, the issues of effective use of the touristic potential of the regions in the formation of the "green" economy are analyzed. There are also proposals and conclusions on the development of the ecotourism sector.

Keywords: Ecotourism, tourism, "green" economy, "green" growth, environment, natural resources, recreation.

Tabiat quchog‘iga sayohat qilishni tashkillashtirish to‘g‘risida fikr yuritganda, ko‘pincha “ekoturizm” atamasi tilga olinadi. Aslida ekoturizm, bir tomondan, turistik bozorda jadal o‘sib kelayotgan tarmoq, ikkinchi tomondan esa insoning tabiatga ijobiy ta’siriga asoslangan tizim. Qolaversa, u turizm infratuzilmasining ajralmas qismi bo‘lib, faqat g‘oyagina emas, balki, umumiy turizmning aniq turi, hisoblanadi. Uning atrof-muhitga ta’siri turlicha (salbiy, neytral va ijobiy) bo‘lishi mumkin. “Ekoturizm” qo‘riqxona hududlari va tabiiy bog‘larning zamonaviy ish yuritish faoliyatida keng qo‘llanilmoqda. Bu sayyohat turining dunyo miqyosida jadal o‘sishiga sabab faqat atrof-muhitning ahvoli yomonlashishigina emas, balki, hordiq chiqariladigan mashhur joylar–tog‘ bag‘ridagi kurortlar, suvi iliq dengizlarning qirg‘oqlari, tekisliklar va o‘rmonzorlar borgan sari ko‘proq o‘zlashtirilayotganligi hamdir (Vaxabov A.X. va boshqalar, 2020).

“Ekoturizm” atamasi o‘rniga ko‘pincha boshqa atamalar, ya’ni, “tabiiy turizm”, “barqaror turizm”, “yashil turizm”, “mas’uliyatli turizm” va “hayriya turizmi” kabi atamalar ham ishlatiladi. Ba’zi unsurlari bir xil bo‘lsa ham, Ular aslida bir-birining sinonimi hisoblanmaydi va biri ikkinchisining o‘rnini egallamaydi. Ekoturizm – tabiiy turizm (tabiatga sayyohat) ning bir turi. U tabiiy turizmning ba’zi bo‘laklarini, masalan, sarguzashtli turizm–otda sayr qilish yoki kemada suzish kabilarni o‘z ichiga olishi mumkin. Ekoturizmning quyidagi ta’rifi ko‘proq ishlatiladi: “Ekoturizm” tabiiy turizm bo‘lib, tabiat muhitini hosil qilish va tushinishni o‘z ichiga oladi. “Yashil” iqtisodiyot – bu ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitga zarar yetkazmasdan barqaror rivojlanishga qaratilgan iqtisodiyotdir. Bir so’z bilan “yashil” iqtisodiyotni kelajak iqtisodiyoti deb ham atash mumkin.

“Yashil” iqtisodiyotni rivojlantirishning quyidagi yo’nalishlari mavjud:

1. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o‘zlashtirish;
2. Chiqindilarni qayta ishlash tizimi takomillashtirish;
3. Suv resurslarini boshqarish;
4. “Yashil” transportni shakllantirish;
5. Qishloq xo‘jaligida organik mahsulot yetishtirishni rivojlantirish;
6. Uy-joy kommunal xo‘jaligida energiya samaradorligini oshirish;
7. Ekotizimlarni saqlash, boshqaruv samaradorligini oshirish va ekoturizmni rivojlantirish;
8. “Yashil” texnologiyalarni yaratish va sotish.

“Yashil” iqtisodiyotni rivojlantirishning yo‘nalishlaridan biri bevosita ekotizimlar, ularni saqlash, samarali boshqarish hamda ekoturizmni rivojlantirishga qaratilgan. Shu jihatdan ekologik turizmni muhim bir tarmog‘i, tabiat bilan hamohang turizm sifatida o‘rganishimiz mumkin. Turizm mamlakat iqtisodiyotining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Ayniqsa, ichki turizm va ekoturizm bugun ko‘plab mamlakatlarda asosiy daromad manbalaridan biriga aylanib ulgurgan. O‘zbekiston ham turistik-rekreatsion salohiyati yuqori, ekoturistik imkoniyatlarga boy bo‘lgan davlatlardan biri. Shu sababdan bugun ekoturizmni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ekologik turizm (ekoturizm) turizmning yangi va yosh yo‘nalishi bo‘lishiga qaramasdan, o‘sish sur’ati boshqa turistik tarmoqlardan 2-3 barobar jadal kechmoqda. Shu bilan birga, turizm sohasida ekoturizmning ulushi 15-20% ni tashkil etib, bu ko‘rsatkich yildan yilga kengayib bormoqda. Ekoturizmning maqsadi turizm orqali hozirgi va kelajak avlodlarning ekologik xavfsizligi va barqaror rivojlanishni ta’minlashdir. Shu jihatdan, ekoturizm “yashil” iqtisodiyotning muhim yo‘nalishi sifatida iqtisodiy o‘sishga xizmat qiladi (Xaitboyev R., 2018).

Tahlillarga ko‘ra, ekoturizm xizmatlarini ko‘rsatayotgan turoperatorlik firmalari asosan, Chimyon-Chorvoq rekreatsiya zonasi doirasida faoliyat ko‘rsatmoqda xolos. Biroq, O‘zbekistonning Hisor, Bobotog‘, Ko‘hitangtog‘ (Surxondaryo), Chaqchar (Qashqadaryo), Nurota (Navoiy-Jizzax), Zarafshon (Samarqand), Turkiston (Jizzax), Oloy (Farg‘ona), Qurama, Chotqol (Namangan) tog‘lari, Qizilqum cho‘lidagi qoldiq tog‘lar, Qizilqum cho‘li, Orol dengizining qurigan tubi va qodiq sho‘r ko‘llar, Ustyurt platosi, Borsa kelmas sho‘rxogi, Mingbuloq botig‘i, Aydarko‘l, Dengizko‘l, Amudaryo va Sirdaryo sohilidagi to‘qaylar, Muruntov kareri va tabiatning noyob yodgorliklari bo‘ylab majmuali va mavzuli ekoturlar tashkil etish to‘laqonli yo‘lga qo‘yilmagan. O‘zbekistonda o‘ziga xos joziba va takrorlanmas manzaralarga boy bo‘lgan speleoturizm (g‘or turizmi) katta imkoniyatlarga ega. Ayni paytda O‘zbekistonda 500dan ortiq g‘orlar bo‘lib, ma'lumotlarga ko‘ra, yetarli turistik infratuzilmaga ega bo‘lmaganligi sababli ularning birortasiga ham ekoturlar tashkil etilmayapti. O‘zbekiston cho‘llari va tekislik hudlarida barxan, dyuna, to‘qay, sho‘rxok, taqir, quduqlarni, shuningdek mahalliy cho‘ponlar yashash tarzini namoyon qiluvchi o‘tovlarni tomosha qilishga qaratilgan tuya sayrini tashkil etish katta imkoniyatlarga ega. Katta Chimyon, Zomin, Chotqol, Ko‘ksuv, Piskom, Turkiston, Hisor, Zarafshon, Oloy, Qurama,

Nurota tog‘larida piyoda, trekking turlarini hamda alpinizmni tashkil etishga tabiiy geografik shart-sharoit mavjud (Shamuratova N.T., 2021).

Shuningdek, tog‘lardan oqib tushuvchi ko‘plab serostona va sharqiroq daryo va soylar (Ugom, Chotqol, Piskom, Ko‘ksuv, To‘polondaryo, Shoximardon, Sangzor, Zarafshon va h.k.)larda rafting turizmini rivojlantirish imkoniyatlari katta. Ilmiy tadqiqot muassasalari va mutaxassislarning ma'lumotlariga ko‘ra, bugungi kunda ekoturizmning rivojlanish yo‘nalishlari va istiqbollari tabiat qonuniyatlari va geotizimlar barqarorligi bilan bog‘liq holda shakllanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-son qarori bilan tasdiqlangan 2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish Strategiyasida iqlim o‘zgarishi oqibatlariga moslashish va ularni yumshatish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy ekotizimlarni asrash bo‘yicha bir qator vazifalar keltirilgan.

Shuningdek, 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalarning 15-maqsadi “Quruqlik ekotizimlarini himoyalash va tiklash, ulardan oqilona foydalanishga ko‘maklashish, o‘rmonlardan oqilona foydalanish, cho‘llanishga qarshi kurashish, yerlarning yemirilishini to‘xtatish va ortga qaytarish, bioxilmaxillikning yo‘qolib ketish jarayonini to‘xtatish”dan iborat. Bu esa o‘z navbatida, hududlarning turistik-rekreatsion imkoniyatlaridan samarali foydalanish va ekoturizmni rivojlantirishtirish bilan bog‘liq.

Shunday qilib, ekoturizm tizimi asosida turistik faoliyatning turli xillarda qo‘llanilishi mumkin bo„lgan tamoyillar yotadi. Ular bilimni oshiradigan yoki sarguzasht sayyohatlari (piyoda, otda, suvda, tog‘da, sayr va hokazo), talabalar ta’tillari, ornetologik turlar, ilmiy turlar va ekspeditsiyalar, dam olish ekskursiyalari, bolalar dam olish maskanlari va hokazolarni o‘z ichiga oladi.

Ekoturizmga bo‘lgan qiziqish haqiqiy turistik tajribaga hamda tabiatni qoriqlashga talab oshib borayotgani tufayli paydo bo‘ldi. Yuqorida berilgan ta’riflarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, fikrimizcha, ekoturizm – bu, turizmning tabiiy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlar bilan moslashadigan hamda tabiatning tabiiy muhitda uyg‘unlashuvini targ‘ib qiladigan va mahalliy aholining turmush tarzini o‘zgartiruvchi maxsus sohasidir. Ekoturizmni rivojlantirishga sabab bo‘ladigan asosiy omillar tabiatga sayyohat va uni muhofaza qilishni o‘zaro birlashtiradi hamda shu tariqa atrofmuhit himoyasining iqtisodiy rag‘bati bo‘lib xizmat qiladi.

Yana bir afzalligi shundaki, u yovvoyi tabiat bilan jamiyatning turli-tuman madaniy qadriyatlari orasidagi munosabatni yaxshiroq tushunish hamda bu haqda ko‘proq axborotlar olish imkoniyatini beradi. Asosiy vazifa ekoturistik soha tijorat jihatidan o‘zini oqlashi, ekologik jihatdan barqaror bo‘lishi va madaniyatga nisbatan mas’uliyat bilan yondashuv mexanizmini yaratishdan iborat.

Turizmni rejalashtirishga javobgar shaxslar, turoperatorlar, menejerlar, marketing sohasi xodimlari, ommaviy axborot vositalari “ekoturizm” atamasini

ancha keng ma’noda ishlatib kelishdi. Natijada bu tushuncha qator turistik mahsulotlarga nisbatan qo‘llanildi. Afsuski, ular mantiqan yuqorida bayon qilingan ta’riflarga to‘liq mos kelmaydi. Bugungi kunda ekoturizmning rivojlanish yo‘nalishlari va istiqbollari tabiat qonuniyatlari va geotizimlar barqarorligi bilan bog‘liq holda shakllanmoqda. Mamlakatimizning tabiiy-iqlim sharoiti, rekreatsion resurslari ekologik turizmni har bir hududga mos ravishda rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Bugungi kunda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda ekoturizmni tashkil etishga e’tibor qaratilmoqda. Ma’lumot o‘rnida ta’kidlash lozimki, yurtimizda 6 ta davlat qo‘riqxonasi, 1 ta majmua (landshaft) buyurtma qo‘riqxonasi, 5 ta davlat milliy tabiat bog‘i, 11 ta davlat tabiat yodgorliklari, 12 ta davlat buyurtma qo‘riqxonalari, 1 ta davlat tabiiy pitomnigi, 2 ta davlat biosfera rezervati, 1 ta milliy bog‘, shuningdek, 71 ta o‘rmon xo‘jaligi va 5 ta ov xo‘jaliklari mavjud (Karimova, N. va boshqalar, 2020).

O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyot shakllanishi sharoitida ekologik turizmni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- mamlakatimizdagi har bir hududning tabiiy sharoiti va imkoniyatlaridan kelib chiqib, ekoturistik master-rejalarni ishlab chiqish;
- ekoturizmga “yashil” investitsiyalarni keng jalb qilish;
- “Chorvoq” erkin turistik zonasi, “Zomin” turistik-rekreatsion zonalarida turizm infratuzilmasini takomillashtirish; mamlakatimizdagi yirik ekoturistik maskanlarga xorijiy va mahalliy sayyohlar e’tiborini jalb qilish;
- hududlarning tabiiy sharoiti va resurslaridan oqilona foydalangan holda aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish;
- ekoturistik maskanlarda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda turistik xaritalar va belgilardan foydalanish;
- ekoturistik maskanlarda atrof-muhit muhofazasiga jiddiy e’tibor qaratish va bu borada ekologik nazoratni kuchaytirish.

Xulosa sifatida aytadigan bo‘lsak, O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga o‘tishda va Barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishda ekologik turizmning o‘rni va ahamiyati yuqori. Tabiat bilan hamohang holda rivojlanadigan bu yo‘nalishda hali amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlar talaygina, foydalanilmayotgan imkoniyatlar ham ko‘p.

Shu jihatdan, ekoturizmni “yashil” iqtisodiyotning muhim bir tarmog‘i sifatida rivojlantirish, sohaga ilg‘or xorijiy tajribalarni va innovatsion texnologiyalarni jalb qilgan holda mamlakatimizning ekoturistik imidjini shakllantirish asosiy vazifalarimizdan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda rekreatsion zonalar tashkil etish taomillari soddalashtiriladi, ekoturizm yanada rivojlantiriladi. Parlament quyi palatasining navbatdagi yalpi majlisida deputatlar tomonidan ko‘rib chiqilgan “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi qonun loyihasi shunga ishora qilmoqda.

Mazkur hujjatda O‘zbekiston Respublikasining Yer kodeksi, “O‘rmon to‘g‘risida”gi va “Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to‘g‘risida”gi qonunlariga o‘zgartish hamda qo‘shimchalar kiritish nazarda tutilyapti.Qonun loyihasi o‘rmon fondi yerlaridan samarali va oqilona foydalanish, O‘rmon xo‘jaligi davlat qo‘mitasi tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga investision shartnomalar yoki davlat-xususiy sheriklik asosida yer uchastkalarini ijaraga berish masalalarini huquqiy tartibga solish uchun zarur. Yalpi majlisda so‘zga chiqqanlar tomonidan yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan o‘rmon fondi uchastkalariga asalari oilalari(uyalari) va xo‘jaliklarini joylashtirish tartib-taomillarini soddalashtirish kerakligi ta'kidlandi.

Bunga esa tegishli qonunchilik hujjatlariga o‘zgartish kiritish orqaligina erishiladi. Ushbu Qonun loyihasining qabul qilinishi natijasida O‘zbekiston Respublikasi O‘rmon xo‘jaligi davlat qo‘mitasi faoliyati samaradorligi ta'minlanadi. Xususan, yuridik va jismoniy shaxslarga investision shartnomalar yoki davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalarni amalga oshirish uchun foydalanilmayotgan o‘rmon fondi yerlarini 49 yildan ko‘p bo‘lmagan muddatlarda taqdim etish borasida huquqiy asos yaratiladi. Shuningdek, o‘rmon fondi hududida rekretasion zonalar tashkil etish taomillari soddalashtiriladi, ekoturizmni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Vaxabov A.X. va boshqalar. Yashil iqtisodiyot. Darslik. –T.: “Universitet”, 2020. – 296 b.
2. Xaitboyev R. Ekologik turizm. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Barkamol fayz media”, 2018. – 248 b.
3. Shamuratova N.T. O‘zbekistonda ekologik turizm va uning tabiiy geografik jihatlari. Monografiya. –T.: Universitet, 2021. – 139 b
4. Karimova, N. E., Sadibekova, B. D., Hasanova, N. N., Sadullayeva, S., & Abdurashidov, N. (2020). Smart management as an innovative way to manage change in the process of globalization. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(6), 12211225.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКЕ В УЗБЕКИСТАНЕ

Matkarimov Mansur Maksudovich, PhD, dots.
Ma’mun universiteti

E-mail: mansurmatkarimov20@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируются особенности перехода к зеленой экономике в Узбекистане.

Ключевые слова: зеленая экономика, возобновляемые источники энергии, зеленые здания, управление водными ресурсами, управление отходами, землеустройство.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O’zbekistonda yashil iqtisodiyotga o’tishning o’ziga xos xuxusiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, yashil binolar, suv zahiralarini boshqarish, chiqindilarni boshqarish, yer zahiralarini boshqarish.

Annotation. This article analyzes the specific characteristics of the transition to a green economy in Uzbekistan.

Keywords: green economy, renewable energy, green buildings, water management, waste management, land management.

Зелёная экономика — это экономика, направленная на устойчивое развитие, без ухудшения состояния окружающей среды, снижение экологических рисков и экологического дефицита.

Указом Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № УП-158 была принята стратегия развития Узбекистана до 2030 года. Для реализация Стратегии «Узбекистан — 2030», достижения ее целевых показателей определены приоритетные задачи. Достижение этих целей приведет к устойчивому развитию экономики, социальной и экологической сферы.

Зеленая экономика основывается на шести основных секторах:

1. Возобновляемая энергия
2. Зеленые здания
3. Устойчивый транспорт
4. Управление водными ресурсами
5. Управление отходами
6. Управление земельными ресурсами

Стратегия «Узбекистан — 2030» направлена на достижение целей для достижения зеленой экономики. В рамках стратегии предусматриваются:

В 1-направлении, достижение цели “Возобновляемая энергия” предполагается, в том числе:

- доведение возобновляемых источников энергии до 25 тысяч мегаватт и доли в общем потреблении — до 40 процентов;
- для достижения целевых показателей предусмотрено строительство почти 10 ГВт новых объектов возобновляемых источников энергии, в том числе 5 ГВт солнечной (без учёта мощностей индивидуальных домохозяйств), 3 ГВт ветровых и 1,9 ГВт гидроэлектростанций;
- вместе с тем, строительство новых объектов возобновляемых источников энергии совокупной мощностью более 10 ГВт и модернизация действующих ГЭС обеспечит производство более 37 млрд. кВт*ч электроэнергии (в 2018 году – 5,9 млрд кВт*ч), а также условную ежегодную экономию более 8,1 млрд $м^3$ природного газа.

В 2-направлении достижени цели “Зеленые здания” предполагается:

- установка и модернизация имеющихся высоко-эффективного пылегазоочистного оборудования и локальных водоочистных сооружений, внедрение в 14 регионах режима

экологически чистой территории;

- при составлении генеральных планов городов обеспечение создания не менее чем на 30 процентах их территории зеленых площадей, при строительстве жилых зданий — пропорциональности «зеленых площадей» в зависимости от численности населения;
- внедрение системы автоматического забора образцов из источников загрязнения объектов с высоким уровнем риска воздействия на окружающую среду.

В 3-направлении достижение цели “Устойчивый транспорт” предполагается в том числе:

- перевод городского общественного транспорта полностью на экологически чистое топливо;
- доведение доли электрифицированных железных дорог до 65 процентов;
- увеличение доли электромобилей в производстве автомобилей.

В 4-направлении достижение цели “Управление водными ресурсами” предполагается в том числе:

- увеличение на 25 процентов эффективности водопользования, доведение общей площади земель, охваченных водосберегающими технологиями при поливе сельскохозяйственных культур, до 2 млн гектаров, в том числе технологии капельного орошения — до 600 тысяч гектаров;
- доведение годовой мощности отечественных предприятий по производству водосберегающих технологий до 300 тысяч гектаров;
- модернизация ирригационной системы и увеличение доли каналов с бетонным покрытием до 46 процентов или 13,2 тысячи километров;
- снижение орошаемых земельных площадей с сильным и средним уровнем засоленности до 430,0 тысячи гектаров, земельных площадей с проблемным состоянием подземных вод — до 773,4 тысячи гектаров.

В 5-направлении достижение цели “Управление отходами” предполагается в том числе:

- повышение уровня охвата услугами сбора и вывоза твердых бытовых отходов на 100 процентов, уровня переработки отходов — на 65 процентов;
- доведение доли сжигаемых отходов до 35 процентов, сокращение полигонов бытовых отходов — не менее чем на 50 процентов;
- уменьшение на 10,5 процента количества выбрасываемых в атмосферу загрязняющих веществ;
- полная модернизация загрязняющих технологий в хозяйствующих субъектах, относящихся к I и II категории воздействия на окружающую

среду, строительство и реконструкция локальных дренажно-очистных сооружений на 249 промышленных предприятиях.

В 6-направлении, достижение цели “Управление земельными ресурсами” предполагается в том числе:

- посадка ежегодно 200 миллионов саженцев деревьев и доведение уровня озеленения республики до 30 процентов, создание системы ухода и орошения каждого высаживаемого дерева;
- создание 1984 зеленых садов, в том числе 112 крупными промышленными предприятиями на собственных и прилегающих территориях в течение трех лет «зеленых поясов» из 30 миллионов саженцев;
- создание на 600 тысячах гектаров площади зеленых насаждений — защитных лесопосадок в качестве меры против опустынивания, засухи, пыльно-песчаных бурь и повышения температуры;
- создание 26 200 гектаров защитных лесных насаждений для сохранения земель от эрозии и мелиоративных объектов — от песчаных сходов;
- доведение в республике площадей с лесными насаждениями до 6,1 миллиона гектаров, увеличение заготовки семян деревьев и кустарников на 840 тонн.

Достижение этих целей приведет к устойчивому развитию экономики, социальной и экологической сферы. Также ожидается, что указанные меры позволят обеспечить три столпа устойчивости: жизнеспособность, выносливость и справедливость социально-экономической системы.

Литература

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158. Стратегия развития Узбекистана до 2030 года.
2. Маткаримов М. Зеленая экономика. Текст лекций, «Маъмун» НОУ г. Хива - 2024. - 7 стр.
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Green_economy

YASHIL IQTISODIYOTGA O’TISHDA IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTGA ERISHISH OMILLARI

Rahimova Sadoqat Mamutovna, PhD, dots.
Ma’mun universiteti
Rajabova Shahnoza Shonazar qizi
Ma’mun universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning asosiy xususiyatlari va rivojlanish omillari tahlil qilingan.Yashil iqtisodiyotga o’tishning global tendensiyasi va atrof-muhitga iqtisodiyotning rivojlanishiga ta’sir qilish omillari va

uning O’zbekistonda yashil iqtisodiyotga o’tish uchun strategik qarorlarlar alohida qarab chiqilgan.

Kalit so’zlar: yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, resurslar

Abstract. This article analyzes the main characteristics and development factors of the green economy. The global trend of the transition to the green economy and the environmental factor affecting the development of the economy. Strategic decisions for the transition to the green economy in Uzbekistan.

Keywords: green economy, renewable energy, resources

Аннотация. В статье анализируются основные особенности и факторы развития зеленой экономики, мировая тенденция перехода к зеленой экономике и факторы, влияющие на развитие экономики, на окружающую среду и ее стратегические решения по переходу к зеленой экономике в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: зеленая экономика, возобновляемые источники энергии, ресурсы.

Iqtisodiy taraqqiyotda ‘’Yashil iqtisodiyotga’’o’tish bo’yicha barcha davlatlar turli xil chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Yashil iqtisodiyotga o’tish barcha davlatlar uchun muhim o’rin tutadi.Kelajak avlod uchun ham juda muhim hisoblanadi. Bugunki kunda global miqyosda yashil iqtisodiyitga o’tish tendensiyalari kuzatilmoqda. Bu jarayon iqtisodiy rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilishni ta’minlashga qaratiladi va iqtisodiy resurslarni tejash imkonini beradi. Yashil iqtisodga o’tishni birinchi marta 1989-yilda Pearce, Markandya va Barbier tomonidan taklif qilingan. Bu taklifda ‘’tabiiy resurslar va ekotizimlarni saqlab qolgan holda inson farovonligini oshirishga qaratilgan’’ asosiy g’oyani nazarda tutadi. Shu bilan birga Birlashgan Millatlar Tashkiloti atrof-muhit dasturi ta’rifiga ko’ra, yashil iqtisodiyot inson turmush tarzining farovonliga va ijtimoiy tenglikni ta’minlash bilan bir qatorda ekologik xavf va ekologik tanqisligini sezilarli darajada kamaytirishga undaydi. Bundan asosiy maqsad shundaki: cheklangan resurslardan oqilona foydalanish, qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarishni rivojlantirish, chiqindilarni kamaytirish va shu chiqindilarni qayta ishlashga qaratiladi.

Yashil iqtisodiyotga o’tish butun davlatlarning glabol muammosi hisoblanmoqda. Bu global muammoga olimlar bir qator misollar keltirib o’tganlar. Masalan: iqlim o’zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurlarning kamayishi kabi bir qator misollar keltirish mumkin.Ushbu izlanishlar jahon hamjamiyatini iqlim o’zgarishi,tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi, yovvoyi hayvonlarning kamayib borishi kabi masalalarni hal etish iqtisodiy manfaatlarni ko’zlaydi.

Mutaxasislarning fikricha iqlim o’zgarishining oldini olish va unga moslashish yo’lida butun dunyo bo’ylab yirik loyiha ya’ni «YASHIL IQTISODGA O’TISH» loyihasi o’rtaga tashlandi. Bu loyihadan so’ng bir qancha normativ va huquqiy qarorlar qabul qilinmoqda. O’zbekiston Respublikasi ham Yashil

iqtisodiyot o’tish to’g’risida bir qancha qarorlar qabul qildi. 2019-2030-yillar davriga moslab Yashil iqtisodiyotga o’tish strategiyasini qabul qildi. Qaror bilan tasdiqlangan 2030-yilgacha muhim strategik maqsadlarga erishish ko’zda tutilmoqda. Unga ko’ra yuqoridagi maqsadlar uchun qayta tiklanuvchi energiya samaradorligini 15 GVt ga oshirish va uni 30 foizdan ko’prog’iga yetkazish vazifalari belgilangan. Undan tashqari chiqindilarni qayta ishlash, qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash darajasini 65 foizga oshirish va aholi punktlarini sanitariya va ekologik holatlarini yaxshilashni nazarda tutadi.

Shu o’rinda yuqorida ta’kidlangan muhim maqsadlar yo’lida qator ijobiy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan: 2022-yilda 9 oy mobaynida xavflilik darajasi yuqori va o’rta bo’lgan metallurgiya, yog’-moy,energetika va qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi 28 ta korxonada samaradorligi 95 foizdan kam bo’lmagan 150 ta chang-gaz tozalash uskunalari qilindi va atrof-muhitga va atmosferaga 2,2 ming tonna zararli chiqindi gazlari tashlanishi oldi olindi. Natijada ishlab chiqaruvchi va xizmat ko’rsatuvchi bir nechta korxonalar iqtisodiy resurslarini tejab qolishiga imkon berdi. Shunday katta natijalar tufayli so’ngi 5 yillikda atmosferaga tashlanayotgan chiqindilar miqdori 11 foizga kamaydi. Atmosfera havosi ifloslanishini oldini olishda ekologiyaga moslab transportlar ixtiro qilish va ularning sonini ko’paytirish, yoqilg’i sifatini xalqaro standartlarga talab darajasinda ishlab chiqarish soni va sifati tubdan yaxshilandi. Sanoat sohasida energiya samaradorligini 20 foizga va shaharlarda yashil maydonlarni 30 foizga kengaytirish chora-tadbirlari amnalga oshirib kelinmoqda. Yiliga 252 million klavat/soat elektr energiyasi ishlab chiqaruvchi fotoelektr stansiyasi 30 mingdan ziyod xonaodonlarni elektr energiyasi bialan ta’minlandi va 80 ming kub tabiiy gaz tejaldi.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekistonning yashil iqtisodiyot tamoyillarini iqtisodiyot ta’limiga integratsiyalash yo‘lidagi islohotlari mamlakatning barqaror kelajagini shakllantirish yo‘lidagi muhim qadam hisoblanadi. Mamlakatda zarur bilim, ko‘nikma va tafakkur bilan qurollantirish orqali atrof-muhitni muhofaza qilgan holda iqtisodiy o‘sishni ta’minlay olish mumkin bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. Israilova. Yashil iqtisodiyot xususiyatlari va rivojlanish omillari.Yashil iqtisodiy va taraqqiyot jurnali. Vol 2,No 8.2024
2. http; parlament.gov.uz
3. D.Pearce, A. Markandiya . Blueprint for a green economy.
4. UNEP (2011).Toward a green Economy :Pathways to Sustainable Devolopment and Povety Eradication

ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHGA IXTISOSLASHGAN IJTIMOIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH HOLATI TAHLILI

Narzullayev Elmurod Shuxrat o'g'li, PhD
University of Business and Science o'qituvchisi
narzullaevelmurod@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda ijtimoiy tadbirkorlik sohasining atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan yo'nalishini rivojlantirish bo'yicha ilg'or xorij tajribalari, ijtimoiy tadbirkorlikni paydo bo'lishi, bugungi kunda rivojlanish holati, ijtimoiy tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar, bu turdagi tadbirkorlik faoliyatini olib borishning talablari va tartibi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tadbirkorlik, ijtimoiy korxona, preferensiyalar, ekologik tadbirkorlik, ijtimoiy loyiha, ijtimoiy tovar, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash;

Аннотация. В данной статье представлен передовой зарубежный опыт развития сферы социального предпринимательства, ученые, проводившие исследования в этой области, возникновение социального предпринимательства в нашей стране, состояние его развития на сегодняшний день, меры, принимаемые по поддержке мероприятий социального предпринимательства, обсуждаются требования и порядок ведения данного вида предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, реестр социальных предприятий, преференции, экологическое предпринимательство, социальный проект, социальные товары, возобновляемые источники энергии, переработка отходов;

Annotation. This article presents advanced foreign experience in the development of the field of social entrepreneurship, scientists who have conducted research in this area, the emergence of social entrepreneurship in our country, the state of its development today, measures taken to support social entrepreneurship activities, discusses the requirements and procedure for conducting this type entrepreneurial activity.

Keywords: social entrepreneurship, register of social enterprises, preferences, environmental entrepreneurship, social project, social goods, renewable energy sources, waste recycling.

Ijtimoiy tadbirkorlikning atrof-muhit muhofazasiga yo'naltirilgan turi keng rivojlangan davlatlarda ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari turli ko'rinishlarda namayon bo'ladi (Maxmudov N.M.2021). Mamlakatimizda esa ekologik ijtimoiy tadbirkorlar maishiy chiqindilarni to'plash, olib chiqib ketish va saralash xizmatlarini ko'rsatish hamda chiqindilarni qayta ishlash sohalaridagi faoliyat yuritishmoqda (Madaminov A. 2020). Hozirgi kunda mamlakatimizda mavjud 169ta ekologik ijtimoiy tadbirkorlarning 51tasi (30,2%) maishiy chiqindilarni

to’plash va saralash xizmatlarini ko’rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan bo’lsa, qolgan 118tasi (69,8%) chiqindini qayta ishlash bilan shug’ullanadigan korxonalardir. Bu turdagi faoliyatni ko’rsatayotgan ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarining deyarli uchdan bir qismi, ya’ni 33,1 %i Toshkent shahriga, 14,4%i Farg’ona, 13,6%i Namangan, 11,9%i Toshkent va 8,5%i Samarqand viloyatlari hissasiga to’gri kelsa, bu boradagi eng past ko’rsatkichga ega hududlar Sirdaryo 0%i, Qashqadaryo 0%i, Jizzax 0.9%i viloyatlari hamda Qoraqalpog’iston Respublikasi 0,9%i hisoblanadi (stat.uz).

Tadqiqotimizda chiqindini qayta ishlash korxonalarining qayta ishlaydigan chiqindi turlari bo’yicha ulushi ham tahlil qilindi. Unga ko’ra, mavjud 118 ta chiqindini qayta ishlash korxonalarining asosiy qismi plastmassani qayta ishlash (28%), tekstil chiqindilarini qayta ishlash (20%), matal chiqindilarni qayta ishlash (19%), rezina ham qog’oz mahsulotlarini qayta ishlash (7%) sohalariga to’g’ri keladi (1-rasm) (Muallif ishlanmasi).

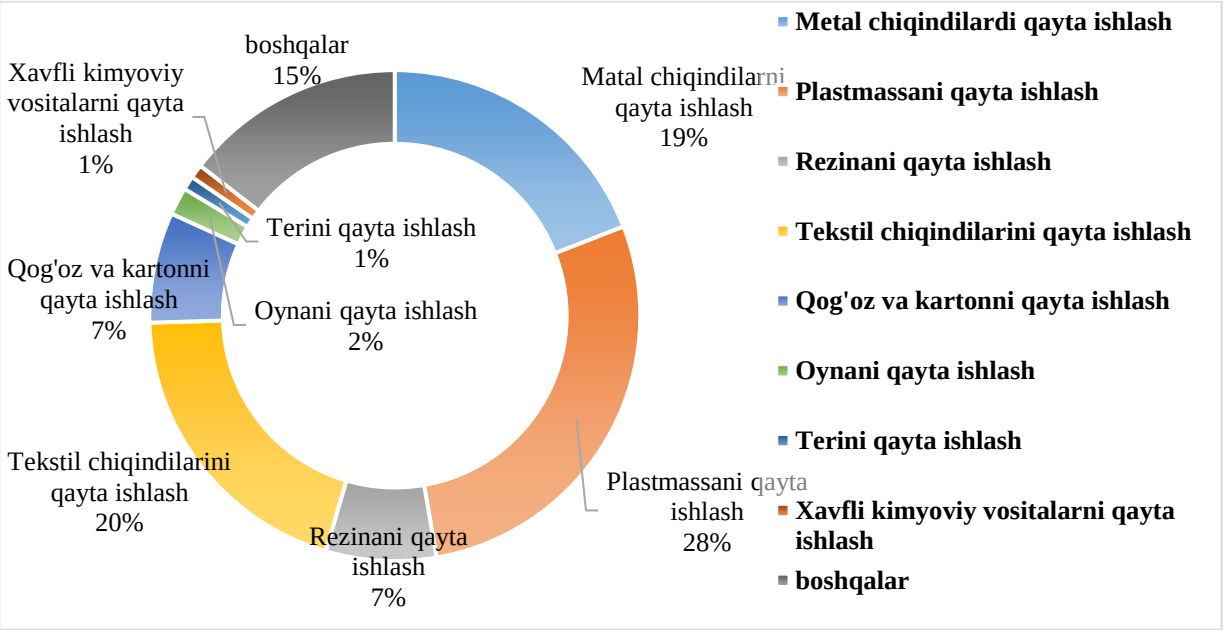

1-rasm. Chiqindini qayta ishlash korxonalarining mahsulot tarkibi bo’yicha ma’lumot

Tadqiqot obyekti bo’lgan Namangan viloyatidagi chiqindini qayta ishlashga ixtisoslashgan tadbirkorlik subyektlari faoliyati o’rganilganda 2018 yilda ushbu yo’nalishdagi tadbirkorlik subyektlari soni 17 tani tashkil etgan bo’lsa, “Maishiy va qurilish chiqindilari bilan bog’liq ishlarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” qaror asosida xududlarni davlat-xususiy sheriklik tamoyili asosida tadbirkorlik sub’ektlariga biriktirish bo’yicha korxonalar soni 22 taga yetgan (1-jadval) (Uznature.uz).

1-jadval ma’lumotlariga ko’ra viloyatdagi chiqindini qayta ishlash korxonalari tomonidan 2018 yilda 48273 tonna chiqindi qayta ishlanib, 41514 tonna turli xildagi mahsulotlar olingan bo’lsa, 2022 yilda qayta ishlangan chiqindilar miqdori 116157 tonnaga oshib, 164430 tonnaga ortgani, qayta ishlangan mahsulotlar hajmi ham mos ravishda 83138 tonnaga ortib, 124652 tonnani tashkil etgan.

1-jadval

Namangan viloyatidagi chiqindini qayta ishlashga ixtisoslashgan tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy ko'rsatkichlari

№	Ko'rsatkichlar	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2022 y. da 2018 y.ga farqi (+;-)
1.	Korxonalar soni, dona	17	17	19	16	22	5
2.	Qayta ishlangan chiqindi hajmi (tonna)	48273	76418	104645	119 228	164430	116157
3.	Qayta ishlashdan olinadigan mahsulot hajmi(tonna)	41514	68776	89995	100 375	124652	83138
4.	Qayta ishlangan mahsulot sotuvi tushumi, mln so'm	266645,4	411749,9	508040,1	664711,1	800642,8	533997
5.	Ishlab chiqarish harajatlari, mln so'm	210941,5	300534,7	373256,7	468614,9	544699,6	333758
6.	Foyda miqdori, mln so'm	55703,9	111215,2	134783,4	196096,2	255943,3	200239
7.	Rentabellik, %	20,9	27,0	26,5	29,5	32,0	11,1

Viloyatidagi chiqindini qayta ishlashga ixtisoslashgan tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, korxonalar ishlab chiqarishga mos holda ijobiy iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlariga erishgan. Korxonalarning 2018 yilda faoliyat natijasidan olingan foyda hajmi 55703,9 mln. so'm, rentabellik esa 20.9% bo'lgan bo'lsa, 2022 yilda bu ko'rsatkichlar mos ravishda o'sib, foyda hajmi 200239 mln.so'mga ortib, 255943,3 mln. so'mni, rentabellik ko'rstkichi ham 11.1 foizga ortib 32.0 foizni tashkil etgan.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, atrof-muhitni muhofazalashga ixtisoslashgan tadbirkorlik subyektlarini tashkil etish va rivojlantirish mamlakat iqtisodiyoti hamda atrof muhit muxofazasi uchun ham, tadbirkorlik subyektlari uchun ham ijtimoiy-iqtisodiy nafligi yuqori yo'nalish hisoblanadi.

Atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlanishini aniqlashda subyektning tavsiflovchi ko'rsatkich koeffitsiyentlarining o'rtacha arifmetikqiymati hisoblanadi:

$$I_t = \frac{\sum_{i=1}^{n} k_o}{n} \quad (1)$$

Bu yerda:

k_o –koeffitsiyent;

n – hisoblash blogidagi ko'rsatkichlar soni.

$$I_t = (x_i/x - 1) \cdot 100 \quad (2)$$

Bu yerda:

I_i- tuman bo'yicha ijtimoiy tadbirkrlik subyektlarining integral ko'rsatkich og'ishi;

x_i - tuman darajasida ijtimoiy tadbirkorlik subyektining ko'rsatkichi;

x - tuman darajasida ijtimoiy tadbirkorlik subyektining integral ko'rsatkichining o'rtacha qiymati.

Aniqlangan o'rtacha qiymatlar asosida Namangan viloyati shahar va tumanlarida atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari rivojlanishining chegaraviy qiymat me'yorlarini quyidagi jadval orqali guruhlarga ajratib ifodalash mumkin:

Tadqiqotlarimizda atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlanishini aniqlashda subyektning tavsiflovchi ko'rsatkich koeffitsiyentlarining o'rtacha arifmetik qiymati hisoblash orqali Namangan viloyati tumanlarida atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari rivojlanishining chegaraviy qiymat me'yorlari aniqlangan. Bunda, tuman bo'yicha ijtimoiy tadbirkrlik subyektlarining integral ko'rsatkich og'ishini aniqlash uchun tuman darajasida ijtimoiy tadbirkorlik subyektining ko'rsatkichini tuman darajasida ijtimoiy tadbirkorlik subyektining integral ko'rsatkichining o'rtacha qiymatiga nisbatini hisoblash orqali erishilgan (Narzullayev E. 2023). Jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rish mumkinki, Namangan viloyati tumanlarida atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari rivojlanishining chegaraviy qiymat me'yorlarini (0,51≤IT≤1,0) yuqori, (0,31≤IT≤0,5) o'rta va (0,1≤IT≤0,3) past kabilar guruhlarga ajratib olingan.

Atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan korxonalarning rivojlanishini baholash uchun reyting va ballar bilan baholash usulidan foydalanildi. Bunda integral ko'rsatkichlar tahlil qilinayotgan ko'rsatkichlarning o'rtacha yig'indisi sifatida aniqlanadi, ahamiyatlilik darajasi belgilab chiqildi. Keyin esa ko'rsatkichlar rangi (darajasi) Umumiy baholash miqdori 0,1 dan 1,0 gacha oraliqda olinib, rivojlanishning eng yuqori, o'rta va eng past darajalarda aniqlandi. Ranglar (daraja) yig'indisi ko'rsatkichlarning kompleks miqdorini belgilab beradi. Ushbu koeffisiyent 0,1dan 0,3 gacha oraliqda bo'lsa qoniqarsiz, 0,31dan 0,5 gacha qoniqarli va 0,51dan 1,0gacha ijobiy hisoblanadi hamda bu ko'rsatkich qancha yuqori bo'lsa, korxona iqtisodiy rivojlanishi ham shuncha yuqori bo'ladi. Namangan viloyati tumanlarida faoliyat olib borayotgan atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishi va tuman darajasida ijtimoiy tadbirkorlik subyektining ko'rsatkichlarining o'sishi hududning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatiga chambarchas bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, PQ-4291-son 2019-2028-yillar davrida O'zbekiston Respublikasida qattiq maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish strategiyasi 17.04.2019y.
2. Maxmudov N.M. Narzullayev E.Sh. Ijtimoiy tadbirkorlik tushunchasining paydo bo'lish tarixi, uning turlari va rivojlanish tarmoqlari. // Innovation in the modern

education system: International scientific conference (25th April, 2021) – Washington, USA: Part 5, Issue 1. B- 403-412
3. Narzullayev E.Sh. Atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlanishini baholash turlar. Yangi O'zbekiston: Innovatsiya, fan va ta'lim// Respublika 56-ilmiy konferensiyasi. 30-sentabr. Toshkent-2023 14-11 b.
4. Maxmudov N.M. Narzullayev E.Sh. Atrof-muhitni muhofaza qilishga asoslangan ijtimoiy tadbirkorlikning tarkibiy tuzilishi va uning o'ziga xos hususiyatlari // Journal of Innovations in Social Sciences Volume 1 | Issue 4 (Oct 2021) B-58-65
5. S.Teasdale "Making Sense of Social Enterprise Discourses" – 2012. – B. 59
6. D. Bornstein. How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas – 2005. – B. 88-89
7. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Toshmatov Sh.A., Butaboyev M.T. – "Yashil iqtisodiyot" darslik. B-52
8. A.Madaminov Ijtimoiy tadbirkorlik: Yangi qonun loyihasi haqida – 2020
9. Арбузова Т.Н. Социальная инфраструктура: проблемы и перспективы. –М.: Знание, 2008. – 105 с.
10. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya hamda atrof-muhitni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi ma'lumotlari
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari

СТРАТЕГИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН ПО ПЕРЕХОДУ НА ЗЕЛЕНУЮ ЭКОНОМИКУ ДО 2030 ГОДА

Matkarimov Mansur Maksudovich, PhD
"Ma'mun universiteti" NTM,

E-mail: mansurmatkarimov20@gmail.com

Hamidova Moxinur Muxammadrasul qizi
Hamidova Mexribon Muhiddin qizi
Ma'mun universiteti NTM talabalari

Аннотация. В данной статье проанализирована стратегия Республики Узбекистан по переходу на зеленую экономику до 2030 года.

Ключевые слова: стратегия по переходу на «зеленую» экономику, повышение энергоэффективности, водосбережение, смягчение негативного воздействия на экологию.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining 2030 yilgacha yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi, energiya samaradorligini oshirish, suvni tejash, atrof-muhitga salbiy ta'sirni yumshatish..

Annotation. This article analyzes the Strategy of the Republic of Uzbekistan to transition to a green economy by 2030.

Keywords: strategy and transition to the "green" economy, increased energy efficiency, water conservation, reduction of negative environmental impact.

Постановлением Президента Республики Узбекистан № ПП-4477 от 04.10.2019 года «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» была утверждена стратегия перехода к зеленой экономике.

Главной целью Стратегии является достижение устойчивого экономического прогресса, который способствует социальному развитию, снижению уровня выбросов парниковых газов, климатической и экологической устойчивости, посредством интеграции принципов «зеленой» экономики в реализуемые структурные реформы.

Для достижения целей Стратегии необходима реализация следующих основных задач:

- повышение энергоэффективности экономики и рациональное потребление природных ресурсов путем технологической модернизации и развития финансовых механизмов;
- включение в приоритетные направления государственных инвестиций и расходов «зеленых» критериев, основанных на передовых международных стандартах;
- содействие в реализации пилотных проектов по направлениям перехода к «зеленой» экономике посредством развития механизмов государственного стимулирования, государственно-частного партнерства и активизации сотрудничества с международными финансовыми институтами;
- развитие системы подготовки и переквалификации кадров, связанной с рынком труда в «зеленой» экономике, за счет стимулирования инвестиционных вложений в образование, укрепления сотрудничества с ведущими зарубежными образовательными учреждениями и научно-исследовательскими центрами;
- принятие мер по смягчению негативного воздействия экологического кризиса в Приаралье;
- укрепление международного сотрудничества в сфере «зеленой» экономики, в том числе путем заключения двусторонних и многосторонних договоров.

Приоритетными направлениями Стратегии являются:

1. Повышение энергоэффективности базовых отраслей экономики

А) В сфере электроэнергетики:

- совершенствование конфигураций и модернизация магистральных электрических сетей для повышения устойчивости энергосистемы;

- повышение уровня автоматизации технологических процессов, снижение расхода электрической энергии на транспортировку и распределение;
- полное оснащение систем потребления электроэнергии автоматическими приборами контроля и учета.

Б) В сфере теплоэнергетики:

- модернизация и реконструкция устаревшего оборудования котельных;
- использование современных изолирующих материалов при реконструкции и модернизации тепловых сетей;
- автоматизация, диспетчеризация и оптимизация систем выработки и транспортировки тепловой энергии с учетом количества потребителей;

В) В нефтегазовой отрасли:

- сокращение потерь природного газа при добыче, переработке, транспортировке и распределении природного газа за счет модернизации компрессорных станций, газораспределительных сетей низкого и среднего давления, а также газотранспортной системы с внедрением эффективных технологий контроля потерь углеводородных ресурсов (SCADA);
- внедрение современных технологий распределения и учета газоснабжения;
- сокращение выбросов парниковых газов при переработке и хранении нефти и нефтепродуктов;

2. Диверсификация потребления энергоресурсов и развитие использования возобновляемых источников энергии

А) В сфере возобновляемых источников энергии:

- совершенствование тарифной политики и утверждение предельных (максимально допустимых) тарифов на закуп электрической энергии от вновь вводимых объектов возобновляемых источников энергии (солнечных, ветровых, биогазовых станций) в целях стимулирования благоприятной конкурентной среды в данной сфере;
- формирование современных и прозрачных методов конкурентного отбора потенциальных инвесторов в рамках реализации проектов возобновляемых источников энергии посредством внедрения аукционных торгов, стимулирующих приток на рынок электроэнергетики прямых иностранных инвестиций и независимых производителей электроэнергии;
- мониторинг баланса производства и распределения электрической энергии с выделением в отдельной статье возобновляемых источников энергии;
- локализация производства оборудования для получения энергии из возобновляемых источников энергии.

Б) В сфере строительства и эксплуатации зданий:

- реализация государственных программ по повышению энергоэффективности зданий, включая реконструкцию многоэтажных жилых домов, а также зданий индивидуального жилищного фонда;
- пересмотр не реже одного раза каждые 3 года строительных норм и правил в сторону ужесточения требований энергоэффективности при строительстве и капитальной реконструкции;
- развитие системы ипотечного кредитования для энергоэффективного ремонта, в частности, использование «зеленых» ипотечных кредитов;
- развитие и модернизация технологий по производству инженерного оборудования, теплоизоляционных материалов, систем отопления, кондиционирования на основе «зеленых» стандартов;
- разработка smart-систем и широкое использование современных энергоэффективных ламп для освещения в зданиях.

В) В сфере транспорта:

- формирование единой комплексной политики развития, развитие «зеленого» транспорта в соответствии с долгосрочными планами городского развития и мерами экологической безопасности;
- расширение производства электромобилей, автомобилей с гибридными двигателями, на газовом топливе;
- разработка стимулирующей программы по утилизации старых и покупке новых, более экологичных автомобилей;
- развитие и совершенствование эффективных систем общественного транспорта;
- разработка и развитие новых транспортно-логистических систем, развитие дорожной инфраструктуры.

Г) В сфере производства строительных материалов:

- увеличение объемов использования вторичных ресурсов при производстве строительных материалов;
- внедрение инновационных энергоэффективных технологий по производству следующих видов строительных материалов: цемента, кирпича, извести, изделий из газобетона;
- внедрение прогрессивных технологий производства цемента (сухой способ) с применением технологий утилизации тепла и технологических процессов для выработки электрической энергии.

3. Смягчение последствий изменения климата, повышение эффективности использования природных ресурсов и сохранение экосистем

А) В сфере водного хозяйства:

- повышение эффективности использования водных ресурсов и предотвращение дальнейшего засоления и ухудшения качества земель;

- строительство и реконструкция гидротехнических сооружений, насосных станций и водохранилищ;
- широкое применение энергоэффективных и водосберегающих технологий полива сельхозкультур, совершенствование механизмов стимулирования водосбережения;
- разработка механизмов устойчивого управления водными ресурсами.

Б) В сфере сельского хозяйства:

- внедрение методов органического сельского хозяйства;
- повторные посевы культур для обеспечения постоянного покрытия поверхности пахотных угодий;
- диверсификация культур (расширение посевов многолетних древесных насаждений и многолетних трав);
- правильное хранение/переработка органических отходов животноводства.

В) В сфере лесного хозяйства:

- восстановление лесов и сохранение естественного растительного покрова во всех природных зонах страны;
- увеличение площади лесов в горных, предгорных и пустынных зонах страны, а также обеспечение их сохранения, охраны и устойчивого развития;
- расширение плантаций быстрорастущих видов местных древесных пород;
- создание почвозащитных лесных насаждений и облесение деградированных земель (агролесомелиорация).

Г) В сфере обращения с твердыми бытовыми отходами (далее — ТБО):

- развитие инфраструктуры санитарной очистки, направленное на обеспечение полного охвата населения услугами по сбору и вывозу ТБО;
- создание эффективной и современной системы переработки ТБО;
- сокращение объемов ТБО, направляемых для захоронения на полигоны, создание современных полигонов ТБО, соответствующих требованиям санитарных и экологических норм, а также принятие мер по закрытию и рекультивации существующих полигонов.

Д) Меры по смягчению негативного воздействия экологического кризиса в Приаралье:

- поддержание системы естественных водоемов в акватории Аральского моря;
- реализация масштабных мероприятий по осуществлению лесопосадок на осушенном дне Аральского моря и предотвращению опустынивания региона;
- дальнейшее совершенствование институциональной основы и укрепление сотрудничества стран региона в рамках Международного

фонда спасения Арала, а также активизация усилий, направленных на привлечение внимания мирового сообщества к решению проблем, связанных с Аральской катастрофой.

4. Разработка финансовых и нефинансовых механизмов поддержки «зеленой» экономики

А) Развитие механизмов регулирования и контроля энергоэффективности:

- разработка целевых показателей по энергосбережению и энергоэффективности и внедрение системы мониторинга, верификации и отчетности выполнения;
- проведение энергоменеджмента и аудита энергоемких предприятий;
- развитие государственной автоматизированной системы учета потребления электроэнергии для всех категорий потребителей, в том числе для промышленных и энергетических объектов.

Б) Интеграция принципов «зеленой» экономики в образование и науку:

- совершенствование учебных программ соответствующих направлений высшего и среднего специального образования с учетом основ «зеленой» экономики, внедрения возобновляемых источников энергии;
- введение тематики по основам «зеленой» экономики в соответствующую учебную литературу для высшего, среднего специального, общего среднего образования;
- оказание поддержки научным исследованиям и инновационным разработкам в сфере «зеленых» технологий.

В) Повышение потенциала и создание благоприятной среды для перехода на «зеленую» экономику:

- развитие системы климатического мониторинга;
- развитие потенциала государственного-частного партнерства для продвижения «зеленых» технологий;
- оказание поддержки частным инвесторам, в том числе малому бизнесу, в вопросах внедрения «зеленых» инноваций;
- повышение квалификации кадров, формирование культуры бережного отношения к энергии и ресурсам;
- внедрение основ «зеленой» экономики в разработку государственных образовательных программ при подготовке и переподготовке кадров;
- укрепление сотрудничества между национальными и зарубежными научными организациями в области продвижения «зеленых» технологий.

В результате реализации Стратегии к 2030 году ожидается:

- снижение удельных выбросов парниковых газов на единицу валового внутреннего продукта на 35 процентов от уровня 2010 года;
- повышение энергоэффективности в сфере промышленности не менее чем на 20 процентов;

- значительное повышение эффективности водопользования во всех отраслях экономики, внедрение водосберегающих технологий орошения на площади до 1 млн гектаров;
- расширение зеленых зон в городах до более 30 процентов путем посадки по 200 миллионов саженцев в год и доведение общего количества саженцев до более 1 миллиарда;
- увеличение уровня переработки образуемых бытовых отходов до более 65 процентов.

Реализация Стратегии будет способствовать улучшению управления в сфере повышения энергоэффективности экономики, рациональному потреблению и сохранению природных ресурсов, сокращению выбросов парниковых газов, обеспечению доступа к «зеленой» энергии, созданию «зеленых» рабочих мест и обеспечению климатоустойчивости.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158. Стратегия развития Узбекистана до 2030 года.
2. Маткаримов М. Зеленая экономика. Текст лекций, «Маъмун» НОУ г. Хива - 2024. - 7 стр.
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Green_economy
4. https://lex.uz/ru/docs/4539506

ATTITUDES OF TOURISTS TOWARDS ENVIRONMENTAL SOLUTIONS: A SURVEY OF TOURISTS IN UZBEKISTAN

Nigora Rasulova
Tashkent state university of economics

nigorarasulova1987@gmail.com

Abstract. The purpose of the study is to investigate the Attitudes of tourists towards environmental solutions: a survey of tourists in Uzbekistan. This study evaluates the attitudes of domestic and international tourists regarding the appropriate uses of national parks, as well as their environmental concerns. A sample of 214 tourists who stayed at 5 randomly selected 5-star hotels in Uzbekistan completed a questionnaire. The study found that tourists' perceptions of the sustainability of green tourism and their environmental concerns significantly influenced their attitudes towards it. Additionally, our data showed that subjective norms have a significant negative impact on tourists' intentions to contribute to the sustainability of green tourism. In contrast, attitude has a considerable positive impact on these intentions. Furthermore, we found that environmental concerns and intentions to participate in green tourism significantly influence environmentally responsible tourist behavior.

Keywords: sustainable development, green tourism, hotel industry, CO2 carbon footprint, global greenhouse gas emissions

Introduction. Today, tourism is one of the largest and fastest growing economic sectors in the world due to its significant contribution to the national economy of countries around the world.

As a result of global climate change, international research, including a new travel report from Booking.com, found that "around 76% of travelers want to travel in a greener way in the next 12 months. About 81% of people are willing to change their travel behavior to reduce their impact on the environment. Almost two-thirds (63%) of tourists believe that booking sites, travel agencies and tour operators should disclose the CO2 carbon footprint of the flights and other tourism products they offer. About 83% of Americans feel guilty about their previous trips, worrying that their trip was not eco-friendly[54].

Literature Review. The tourism industry is a quickly growing sector and may end up as the major source of global greenhouse gas emissions (GHG). Its growth can be visualized as a matter of a double-edged sword in that tourism involves premium energy absorption, and massive contributions to waste generation and CO2 emissions through its various functions and operations (Freudenburg, W.R.; Muselli, V. 2013) on the one hand, and an essential source of economic growth and an enriching cultural base for communities (Gössling, S.; Hall, C.M.; Scott, D. 2015) on the other hand.

Materials and methods. This study used a simple random sampling method for data collection. Five five-star hotels in Uzbekistan were selected, and data was collected from these five hotels located in the three largest cities of the country.

Results. This study examined whether there is a relationship between perceptions of green tourism, environmental concerns, subjective norms, attitudes, perceived behavioral control, intentions, and environmentally responsible behavior.

Table 1. The influence of age and gender of tourists on the development of green tourism.

		Frequency	Percent
Gender	Female	110	51.41
	Male	104	48.59
Age	18-24 years	21	9.81
	25-34 years	39	18.22
	35-44 years	42	19.62
	45-54 years	43	20.11
	55-64 years	56	26.16
	65 years or older	13	6.08
Marital Status	Single	50	23.37
	Married	108	50.47
	Divorced/Widowed	56	26.16
	High school	25	11.68
	Diploma	77	35.99

[54]https://globalnews.booking.com/download/31767dc7-3d6a-4108-9900-ab5d11e0a808/booking.com-sustainable-travel-report2023.pdf

		Frequency	Percent
Level of Education	Bachelor's degree	95	44.39
	Master's degree	9	4.2
	Doctoral degree	8	3.74
Family size	1 person	20	9.35
	2–3 persons	93	43.46
	4–5 persons	88	41.12
	More than 5 persons	13	6.07
Employment status	Student	26	12.15
	Housewife	43	20.1
	Unemployed	8	3.73
	Business	73	34.11
	Full-time	52	24.3
	Part-time	12	5.61

*Compiled by the author based on survey results.

The population of this study was international tourists. In addition, in terms of level of education, a diploma (35.99%) was greater than a bachelor's degree (44.39%). Additionally, most of them had 2–3 persons in their family and most of them had full-time jobs (24.3%) and others were self-employed in business (34.11%), as presented in Table 1.

Discussion. The conducted research touched only on some aspects of the extremely broad topic of green tourism development: attention was paid only to fixing the current situation, and the analysis of possible reasons that determine the specifics of individual objects was not exhaustive; rather, it made it possible to identify and explain some hypotheses that should be tested and clarified in subsequent works devoted to the problem under consideration.

Conclusion. This research aims to gain an overall understanding of the perception of green tourism among international visitors with regard to the improvement of environmental degradation. It also examines the sustainable approach of green tourism in the island and its impact on the behavioral aspects of visitors staying in five-star hotels in Uzbekistan.

Literature references

1. https://globalnews.booking.com/download/31767dc7-3d6a-4108-9900-ab5d11e0a808/booking.com-sustainable-travel-report2023.pdf
2. https://kun.uz/en/news/2024/02/28/2027-declared-international-year-of-sustainable-and-viable-tourism-on-initiative-of-uzbekistan
3. Ahmad, F.; Draz, M.; Su, L.; Ozturk, I.; Rauf, A. (2018) Tourism and Environmental Pollution: Evidence from the One Belt One Road Provinces of Western China. Sustainability, 10, 3520
4. Chan, E.S.; Wong, S.C. (2006) Motivations for ISO 14001 in the hotel industry. Tour. Manag., 27, 481–492.
5. Freudenburg, W.R.; Muselli, V. (2013) Reexamining climate change debates: Scientific disagreement or scientific certainty argumentation methods (SCAMs)? Am. Behav. Sci. , 57, 777–795

6. Gössling, S.; Hall, C.M.; Scott, D. (2015) Tourism and Water; Channel View: Bristol, UK, 2015.
7. Li, G.; Li, W.; Jin, Z.; Wang, Z. (2019) Influence of Environmental Concern and Knowledge on Households' Willingness to Purchase Energy-Efficient Appliances: A Case Study in Shanxi, China. Sustainability, 11, 1073
8. Vazifehdoust, H.; Taleghani, M.; Esmaeilpour, F.; Nazari, K. (2013) Purchasing green to become greener: Factors influence consumers' green purchasing behavior. Manag. Sci. Lett. , 3, 2489–2500
9. Cozzio, C.; Bullini Orlandi, L.; Zardini, A. (2018) Food sustainability as a strategic value driver in the hotel industry. Sustainability, 10, 3404
10. Zhang, L.; Chen, L.; Wu, Z.; Zhang, S.; Song, H. (2018) Investigating young consumers' purchasing intention of green housing in China. Sustainability, 10, 1044
11. Wang, X.; Pacho, F.; Liu, J.; Kajungiro, R. (2019) Factors Influencing Organic Food Purchase Intention in Developing Countries and the Moderating Role of Knowledge. Sustainability, 11, 209.
12. Cheng, J.C.H.; Chiang, A.H.; Yuan, Y.; Huang, M.Y. (2018) Exploring Antecedents of Green Tourism Behaviors: A Case Study in Suburban Areas of Taipei, Taiwan. Sustainability, 10, 1928.

THE IMPORTANCE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE TOURISM

Саидов Уткир Уралбоевич
Демократик жараёнларни таҳлил қилиш маркази бўлим бошлиғи,
Туризмни ривожлантириш илмий-тадқиқот институти мустақил тадқиқотчиси
utkirsaidov66@gmail.com

Abstract. This article explores the significance of Public-Private Partnership (hereinafter - PPP) in the development of sustainable tourism. It also analyzes PPP projects in the tourism sector as a means of aligning economic growth with ecological and social responsibility. Additionally, the article examines global best practices, the legal foundations for their application in Uzbekistan, as well as the challenges and promising directions in this area.

Keywords: Public-Private Partnership, Sustainable Tourism, Green Economy, Environmental Protection, Tourism Infrastructure.

Аннотация. Ушбу мақола барқарор туризм ривожлантиришда давлат-хусусий шерикчилик (кейинги ўринларда - ДХШ)нинг аҳамияти ўрганилади. Шунингдек, туризм соҳасида ДХШ лойиҳалари иқтисодий ўсишни экологик ва ижтимоий масъулият билан мувофиқлаштириш воситаси сифатида таҳлили этилади ҳамда жаҳондаги энг яхши тажрибалар ва Ўзбекистонда уни қўллашнинг ҳуқуқий асослари, бу борадаги муаммолар ва истиқболли йўналишлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Давлат-хусусий шерикчилик, барқарор туризм, Яшил иқтисодиёт, экологик муҳофаза, туризм инфратузилмаси.

Аннотация. В данной статье изучается значение государственно-частного партнерства (далее - ГЧП) в развитии устойчивого туризма. Кроме того, анализируются проекты ГЧП в сфере туризма как средство согласования экономического роста с экологической и социальной ответственностью. Также рассматриваются лучшие мировые практики, правовые основы их применения в Узбекистане, а также существующие проблемы и перспективные направления в данной области.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, устойчивый туризм, зеленая экономика, экологическая защита, туристическая инфраструктура.

The tourism industry plays an important role in global economic development, but its rapid growth can pose serious risks to the environment and local communities (UNEP, Report on Ecotourism and PPPs, 2020). The development of sustainable tourism is crucial in minimizing the negative impacts of tourism, protecting the environment, preserving national values, and supporting economic growth.

As global environmental issues continue to deepen, and the need to develop a green economy, protect nature, preserve local culture and values, and ensure social progress becomes more pressing, the development of sustainable tourism is gaining significant importance. According to the World Tourism Organization, "ecotourism has an annual growth rate of 30% and accounts for 10-15% of global tourism revenues" (Travel & Tourism Global Economic Impact & Issues 2017). From this perspective, countries around the world are placing special emphasis on the development of sustainable tourism to efficiently use ecological and recreational resources, preserve natural resources and cultural heritage, ensure economic growth, and improve the well-being of local populations.

In Uzbekistan, special attention is being given to the development of the tourism sector, including national parks, nature reserves, natural monuments, and regions with high tourism potential, based on modern requirements. One of the priority tasks is to transform the tourism sector into a leading strategic sector of the economy through the accelerated development of tourism, diversification and improvement of tourism services, and expansion of tourism infrastructure (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, No. PF-4947 dated February 7, 2017). In this context, effectively using research on tourism and PPP to develop sustainable tourism, ensure its economic efficiency, and achieve social responsibility is of significant importance.

The theoretical research on the use of Public-Private Partnership (PPP) mechanisms in the tourism sector began to develop in the 1970s in the USA and Europe. Initially, scholars such as K. Gunn, P. Kotler, L. Zender, and C. Carti created the first theories on developing tourism through PPP. Their early theories emphasized that the development of the tourism sector depends on various factors and that it cannot be advanced without mutually beneficial cooperation (Clare A. Gunn, 1976). Research in this field significantly increased in both quantity and

quality by the end of the 1990s. Particularly, studies conducted since 2005 have demonstrated that developing the tourism sector through PPP can yield substantial positive results.

The concept of PPP in the tourism sector has been defined by scholars such as I.S. Kabirov, I.I. Ezreth, E.K. Barablina, G.K. Pascariu, K.E. Sillingakis, Y.V. Kudryavtseva, A.T. Tleuberdinova, T.A. Lavrova, and others. Specifically, in the context of tourism, PPP is characterized as mutually beneficial and close cooperation between the public and private sectors aimed at addressing pressing issues in the tourism sector (Kabirov I.S., 2010).

According to another group of scholars, PPP in the tourism sector is defined as a collaboration based on mutual trust and efficiency among the government, private entrepreneurs, and civil society institutions, aimed at the socio-economic development of regions through the advancement of the tourism sector (Ezreth, I.I., 2014).

In our view, PPP in the tourism sector is a set of collaborative relationships based on mutual interests, equality, legality, and efficiency, aimed at the development of the tourism sector. This partnership involves the government, private sector, and civil society institutions, and is focused on developing tourism within a specific time frame and project scope, taking into account the sectoral, natural, regional, and national characteristics of tourism.

From this, it follows that PPP refers to a long-term collaboration between the public and private sectors. This partnership aims to allocate risks, resources, and responsibilities in implementing various projects, including infrastructure, services, and sustainable development initiatives. In the context of tourism, PPP projects help improve infrastructure, protect natural and cultural heritage, and promote tourism initiatives that are beneficial for economic and local development while encompassing shared responsibilities.

Leading experts in the tourism sector unanimously recognize that the necessity of developing a sustainable tourism industry is a crucial factor for both the advancement of the tourism sector and environmental protection. The term "**sustainable tourism**" emerged from the need to develop the tourism industry in a more transparent, collectively responsible, and non-damaging manner.

In a global context, sustainable tourism can be defined as “tourism that takes into account the full range of economic, social, and environmental impacts both now and in the future, and meets the needs of visitors, the industry, the environment, and local communities” (UNEP & UNWTO, 2005).

In this context, we can provide examples from several countries regarding the role of PPP mechanisms in supporting sustainable tourism.

In Kenya, the partnership between the government and non-governmental organizations in managing the **Maasai Mara National Reserve** has helped in wildlife conservation and increasing local community revenues. In Australia, the **Great Barrier Reef Marine Park** project involves private sector funding and

participation in managing conservation programs, which in turn supports the preservation of marine ecosystems and the development of sustainable tourism.

In Indonesia, the management of **Bali's tourist destinations** involves a partnership between the government and the private sector, focusing on building environmentally friendly infrastructure and providing training programs to enhance the skills of the local population in the tourism sector (Spenceley, A., 2008).

The principles for using PPP mechanisms in the development of sustainable tourism have been developed by several scholars. Initially, studying the factors of sustainable tourism development allows for a deeper analysis of the issue. According to scholars such as McKercher, Meadow, Mowforth, Casagrandi, Rinaldi, Weaver, and Opperman, there are four key principles of sustainable tourism (Mckercher, R. 1993, Meadow, D. 1998, Mowforth, M.; Munt, I. 1998, Casagrandi, R.; Rinaldi, S. 2002, Weaver, D.; Opperman, M. 2000).

Table 1. Principles of sustainable development vs. sustainable tourism development

Principles of sustainable development	Principles of sustainable tourism development
1. **To understand environment limits.** Damaging and irretrievable effects on the surrounding environment and natural resources has a big danger for mankind. Therefore, it is necessary to set out the limits of usage of natural resources.	1. **Ecological sustainability:** development must be combined to objective to reserve the main ecological systems, variety and unique of landscape and natural resources.
2. **To develop open and supportive system of economy.** Sustainable development needs global system of economy, which promotes economic growth. Conditions, which assure the effective use of resources and development of business in all countries in the world, are necessary.	2. **Economic sustainability:** development must be effective and beneficial economically, and all resources must be controlled in order to preserve them for the future generations.
3. **To fight against poverty and social inequality.** Sustainable development requires solving the problem of poverty. It is necessary to help the developing countries to fight against poverty and social inequality.	3. **Local sustainability:** development must be beneficial for local societies and must guarantee economical benefit for local regions.
4. **To assure welfare of the people.** Welfare of the people is the main aim of sustainable development, people deserve to live in healthy and productive harmony with nature.	4. **Cultural sustainability:** development must promote control in a person's life, it must be combined with local culture and cultural values; besides, it must help to reserve and strengthen cultural identity.

Source: McKercher 1993; Meadow 1998; Mowforth, Munt 1998; Casagrandi, Rinaldi 2002; Weaver, Opperman 2000.

It is evident that the above-mentioned principles are crucial factors in defining the principles for applying PPP in the development of sustainable tourism.

Based on the analysis of scientific researches and implemented projects in this field, we have established several principles for applying PPP in the development of sustainable tourism:

- **Environmental Protection and Green Technologies:** In tourism infrastructure, it is essential to implement green technologies, including renewable energy sources, water conservation systems, and waste management practices. In Uzbekistan, sustainable tourism initiatives have been introduced in accommodation facilities in Bukhara and Samarkand. Hotels and tourism facilities in these areas utilize renewable energy sources. For example, the "Grand Emir Residence" hotel in Bukhara has installed a water-saving system and a renewable energy system. Globally, Costa Rica is known for its success in developing nature-based tourism through PPP projects.

- **Local Economic Development:** PPP projects contribute to local economic development by engaging local communities in tourism development and providing them with economic opportunities.

- **Preservation of Cultural and Natural Heritage:** PPP projects play a crucial role in preserving cultural landmarks and natural areas that are at risk due to tourism development.

- **Risk Sharing and Innovative Financing:** One of the main advantages of PPP projects is the ability to share financial and operational risks between the public and private sectors.

Based on the analysis of the best international practices, scholars have proposed several measures to enhance the role of PPP in the development of sustainable tourism:

- **Strengthen the Regulatory Framework:** Develop a robust normative and legal framework that encompasses environmental, social, and economic sustainability aspects.
- **Incentives for Investment:** The government should provide incentives such as tax breaks or subsidies to encourage private sector investment in sustainable tourism projects.
- **Capacity Building Programs:** Implement training programs to enhance the skills and knowledge of both public and private sector personnel, ensuring they are equipped to effectively manage partnerships.
- **Monitoring and Evaluation:** Establish rigorous monitoring and evaluation mechanisms to assess the success of PPP projects and ensure that sustainability goals are being met.

In Uzbekistan, the "Law on Public-Private Partnership" adopted in 2019 established the legal foundations for applying PPP projects in tourism and other sectors. This legal framework actively engaged private sector enterprises in the development of tourism infrastructure and sustainable tourism, particularly by encouraging the implementation of special free tourism zones, clusters, and eco-friendly tourism projects. Additionally, the "Law on Tourism" adopted in the same

year reinforced the application of PPPs as a priority direction for the development of the tourism sector.

Additionally, numerous subordinate legal acts have been adopted, and efforts are underway to create modern tourism infrastructure based on the principles of sustainability through PPP projects.

For example, efforts are underway to develop Samarkand as the "tourism gateway" of New Uzbekistan, treating the area as an entire cluster. This project is being implemented as part of the **National Strategy** to promote sustainable tourism. The project involves collaboration with private investors, local authorities, and the national government to develop eco-friendly hotels, transportation systems powered by renewable energy, and cultural heritage sites adhering to sustainable management practices. The project is expected to increase local job opportunities and the number of visiting tourists, while aiming to reduce negative environmental impacts.

Despite the achievements, there are several challenges in implementing PPP projects for sustainable tourism development in Uzbekistan. These challenges include insufficient infrastructure development, the need to enhance the capacity of the local population and, specifically, the sector's workforce, and the slow adoption of green technologies within society, among other issues. Additionally, the lack of comprehensive monitoring and evaluation mechanisms complicates the assessment of the long-term success of PPP projects.

In international practice, beyond the examples mentioned above, some of the most successful PPP models for developing sustainable tourism are being implemented in Costa Rica, the Maldives, and France. By analyzing these effective projects, it is possible to develop necessary recommendations and proposals for Uzbekistan.

Conclusion: PPP projects are a crucial tool for developing sustainable tourism, both globally and within Uzbekistan. PPP projects that harmonize the interests of the public and private sectors reflect an approach that balances economic growth with the preservation of natural and cultural resources. Uzbekistan is strengthening the legal and regulatory foundations for developing sustainable tourism and applying PPP mechanisms, and emerging PPP models are aiding in the sector's development. However, addressing the above-mentioned issues and making additional efforts to fully leverage the potential of PPPs in advancing sustainable tourism are required.

Recommendations:

Environmental and Cultural Impact Assessment: When formulating state decisions and legal documents related to the development of tourism and related sectors, it is essential to ensure that these decisions do not harm the environment or cultural heritage but rather contribute positively. All tourism projects should be required to integrate green technologies and sustainable tourism principles.

Incentive Mechanisms for PPP Projects: Implement incentive mechanisms for PPP projects focused on sustainable tourism. This includes financial incentives,

tax breaks, and low-interest loans to encourage private sector investment in sustainable tourism initiatives.

Enhancement of Monitoring and Evaluation Systems: Improve the monitoring and evaluation systems for sustainable tourism and PPP projects. Establishing an effective monitoring system will help track the long-term impact of partnerships and ensure that sustainability goals are met.

Literature references

1. Grundey D. Managing sustainable tourism in Lithuania: Dream or reality?, Technological and economic development. Baltic Journal on Sustainability. 2008. 14(2): 118–129.
2. UNEP Report on Ecotourism and PPPs, Costa Rica Case Study, 2020.
3. Travel & Tourism Global Economic Impact & Issues 2017 // World Travel & Tourism Council, United Kingdom, 2017.
4. Clare A. Gunn “Public-private partnership in tourism”, Oklahoma Tourism and Recreation Conference, 1976.
5. Kabirov I.S. “Theoretical aspect of public-private partnership in the sector of tourism”, Economics. 2010.
6. Ezreth, “PPP and CPPP models for sustainable tourism development in Kerala tourism in Kerala”, International journal of business and administration research review, Vol.2, Issue, Jan-March 2014.
7. UNEP & UNWTO, 2005
8. Spenceley A. Responsible Tourism: Critical Issues for Conservation and Development. Earthscan. 2008.
9. Mckercher R. The unrecognized threat: Can tourism survive “Sustainability”? Tourism Management 14(2): 131–136. 1993.
10. Meadow D. Indicators and information systems for sustainable development. Hartland: Four Corners. 1998.
11. Mowforth M., Munt, I. Tourism and sustainability: New Tourism in the third World. Oxford: International Thomson Business Press. 1998.
12. Casagrandi R.; Rinaldi S. A. Theoretical approach to tourism sustainability, *Conservation Ecology* 6 (1). 2002.
13. Weaver D., Opperman, M. Tourism management. Milton: John Wiley & Sons Australia, 2000.
14. Saidov U.U. Conceptual foundations of applying public-private partnership mechanisms in the tourism sector. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2024, №8, 847 p.
15. Saidov U.U. The concept of "public-private partnership" in the field of tourism and the main essence of its application. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2024, №8, 391-398 p.
16. www.lex.uz

TRANSITION TO A GREEN ECONOMY - A FACTOR IN ACHIEVING SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Jumanov Azamat Oralbaevich, Assistant professor
Karakalpak State University
j_azamat@karsu.uz
Rustem Omirzakov
doctoral student at Karakalpak State University
omirzakov_r@karsu.uz

Abstract. The transition to a green economy is a complex and challenging process that requires a fundamental shift in the way we produce, consume, and dispose of goods and services. While there are many benefits to transitioning to a green economy, including reduced environmental pollution, there are also a number of problems that need to be addressed. This article identifies some of the key problems associated with the transition to a green economy and proposes solutions to overcome these challenges.

Keywords: green economy, sustainability, environmental pollution, resource efficiency, job creation, economic growth, sustainable development.

Annotatsiya. Yashil iqtisodiyotga o‘tish - bu mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish, iste'mol qilish va tasarruf etish usullarini tubdan o‘zgartirishni talab qiladigan murakkab va qiyin jarayon. Yashil iqtisodiyotga o‘tishning ko‘plab afzalliklari, jumladan, ifloslanish darajasini pasaytirish, resurslar samaradorligini oshirish va ish o‘rinlarini yaratish bo‘lsa-da, hal qilinishi kerak bo‘lgan qator muammolar ham mavjud. Ushbu maqola yashil iqtisodiyotga o‘tish bilan bog'liq ba'zi asosiy muammolarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish uchun echimlarni taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, barqarorlik, atrof-muhitning ifloslanishi, resurslar samaradorligi, ish o‘rinlarini yaratish, iqtisodiy o‘sish, barqaror rivojlanish.

Аннотация. Переход к "зеленой" экономике - сложный и трудный процесс, требующий фундаментальных изменений в том, как мы производим, потребляем и утилизируем товары и услуги. Хотя переход к "зеленой" экономике имеет множество преимуществ, включая снижение загрязнения окружающей среды, повышение эффективности использования ресурсов и создание новых рабочих мест, существует и ряд проблем, требующих решения. В данной статье определены некоторые ключевые проблемы, связанные с переходом к "зеленой" экономике, и предложены решения для их преодоления.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивость, загрязнение окружающей среды, эффективность использования ресурсов, создание рабочих мест, экономический рост, устойчивое развитие.

Introduction

Today we are witnessing unprecedented land degradation and loss of arable land 30 to 35 times faster than in the past. Drought and desertification are increasing annually, resulting in the loss of 12 million hectares of land and affecting poor communities around the world (Omirzakov, R. 2023). As Joyce Msuya, Deputy Executive Director, UN-Environment, says: "Time is running short. ... It's clear that we need to transform the way our economies work, and the way we value the things that we consume." (Msuya, Joyce 2019).

Since the industrial revolution, our economies have delivered huge advances in material prosperity. But this progress is increasingly imperilled by the very economic models which made it possible. Our economies are still measured and managed in ways that incentivise overconsumption, damage nature and social bonds, and drive climate change. In 2015 the global community committed to tackling these linked problems through the Sustainable Development Goals (SDGs) and the Paris Agreement on climate change. This can only be described as historic (Principles, priorities & pathways for inclusive green economies, 2019).

The concept of the green economy

The concept of a green economy has been gaining traction in recent years as a way to address the challenges of environmental degradation and climate change. A green economy is one that is low-carbon, resource-efficient, and socially inclusive. It is an economy that promotes sustainable development and improves the well-being of all citizens.

The green economy is an economic framework that integrates considerations for the environment and sustainability into economic growth. It aims to generate economic development and job creation while ensuring that we don't deplete the planet's natural resources - which are essential for our survival. This approach focuses on reducing environmental risks and ecological scarcities. The UN defines the green economy as "low carbon, resource efficient and socially inclusive. In a green economy, growth in employment and income are driven by public and private investment into such economic activities, infrastructure and assets that allow reduced carbon emissions and pollution, enhanced energy and resource efficiency, and prevention of the loss of biodiversity and ecosystem services" (Why, 2024). United Nations Environment Programme (UNEP) defined a green economy as "one that results in improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities. In its simplest expression, a green economy can be thought of as one, which is low carbon, resource efficient and socially inclusive. Other definitions have been proposed by various stakeholders, including some governments and coalition groups, but they generally describe the same core idea" (ECE/FAO, 2018).

"A green economy is a broad-ranging policy agenda and a tool to support the achievement of sustainable development, with an emphasis on aligning economic goals to social and environmental ones. The green economy agenda recognizes the

potential of new sustainable technologies and green sectors to become the engine of a new development pathway" (Green economy | UNECE).

Methods

This article is based on a review of the literature on the transition to a green economy. The literature review included studies from a variety of disciplines, including economics, environmental science, and public policy. The studies were selected based on their relevance to the topic of the article and their quality.

The origin of the concept

The term green economy was first introduced by environmental economists in the 1989 report for the UK Government, 'Blueprint for a Green Economy'. This report, which focused on defining sustainable development and its implications for economic progress and policy, used the term green economy in its title but didn't delve into detail in the report itself (SDG Actions Platform).

Following this, the authors expanded on the concept in two subsequent reports, 'Blueprint 2: Greening the World Economy' (1991) and 'Blueprint 3: Measuring Sustainable Development' (1994). These reports broadened the scope from environmental policy to incorporate global economic challenges like climate change and resource loss, building on decades of research in environmental economics. However, it wasn't until 2008 that the term gained global significance. With the backdrop of the global financial crisis, the United Nations Environment Programme (UNEP) promoted green stimulus packages, inspiring governments to incorporate green initiatives in their economic recovery plans. In October 2008, UNEP's Green Economy Initiativewas launched, further cementing the concept's relevance (Environment, U. 2017). As part of this initiative one of the original 'Blueprint' authors was asked to prepare a report outlining policies for economic recovery while enhancing global sustainability, this report is known as the 'Global Green New Deal' (A Global Green New Deal .:. Sustainable Development Knowledge Platform, 2022). The concept of the green economy gained further international attention in 2010 when the UNEP Global Ministerial Environment Forum recognized its potential to address global challenges. In the same year, the UN General Assembly designated the green economy as a central theme for the 2012 Rio+20 Conference, leading to significant discussions on the topic and renewed interest in this area of research. This renewed research interest resulted in the publication of UNEP's 2011 Green Economy Report, which provided a working definition of the green economy and was supported by various think tanks and commercial bodies. This period also saw numerous UN agencies, non-governmental organizations, and partnerships further exploring and promoting the green economy concept, establishing guiding principles, and assessing its benefits and risks (Sustainable Development Knowledge Platform, 2022).

The green economy in Uzbekistan

The Government of Uzbekistan is committed to green growth and transformation towards a green economy. The Decree of the President of the

Republic of Uzbekistan dated October 4, 2019, No. PD-4477, approved the strategy for the transition of the Republic of Uzbekistan to a green economy for the period 2019-2030 (Omirzakov, R. 2024).

The main objectives of transition of the Republic of Uzbekistan to Green economy: (a) improving energy efficiency of the economy and rational consumption of natural resources through technological modernization and development of financial mechanisms; (b) inclusion in priority areas of public investment and spending of green criteria based on international best practices; (c) assistance in the implementation of pilot projects in the areas of transition to Green economy through the development of mechanisms of state incentives, public-private partnership and cooperation with international financial institutions; (d) development of a system of training and retraining of personnel related to labor market in green economy; (e) taking measures to mitigate the negative impact of environmental disaster in the Aral Sea region; (f) strengthening international cooperation in the field of "green" economy, also through the conclusion of bilateral and multilateral agreement (FAOLEX, 2024).

Results

Benefits of a Green Economy

- Environmental Protection: A green economy reduces pollution, conserves natural resources, and mitigates climate change, ensuring a healthier planet for future generations.
- Economic Growth: Green industries, such as renewable energy and energy efficiency, create new jobs and stimulate economic activity.
- Social Equity: A green economy promotes social justice by addressing environmental disparities and providing opportunities for all.
- Improved Health and Well-being: Reduced pollution and improved environmental quality lead to better health outcomes and increased well-being.

Key Elements of a Green Economy

- Resource Efficiency: Reducing the use of energy, water, and materials through innovative technologies and practices.
- Decarbonization: Transitioning to renewable energy sources and reducing carbon emissions from industries and transportation.
- Sustainable Agriculture: Promoting sustainable farming practices that protect soil health, reduce water consumption, and minimize chemical inputs.
- Green Infrastructure: Investing in parks, green spaces, and other natural infrastructure to improve air quality, reduce flooding, and enhance biodiversity.
- Circular Economy: Adopting a circular economy model that emphasizes reuse, recycling, and waste reduction.

Discussion

The transition to a green economy is not without its challenges, as can be described by the following:

- Lack of investment in green technologies and infrastructure: The transition to a green economy requires significant investment in new technologies and infrastructure. This can be a challenge for governments and businesses, especially in developing countries.
- Loss of jobs in traditional industries: The transition to a green economy may lead to job losses in traditional industries that are heavily reliant on fossil fuels and other unsustainable practices. This can have a negative impact on workers and their families.
- Lack of consumer awareness about the benefits of green products and services: Consumers need to be aware of the benefits of green products and services in order to make informed choices. This can be a challenge, as green products and services are often more expensive than traditional products and services.
- Lack of government support for green initiatives: Governments need to play a leadership role in the transition to a green economy. This includes providing financial support for green businesses, investing in green infrastructure, and creating policies that encourage sustainable practices.

Solutions

- Increase investment in green technologies and infrastructure: Governments and businesses need to increase investment in green technologies and infrastructure. This can be done through a variety of mechanisms, such as government subsidies, tax incentives, and public-private partnerships.
- Provide support for workers who are displaced by the transition to a green economy: Governments and businesses need to provide support for workers who are displaced by the transition to a green economy. This can be done through job retraining programs, wage subsidies, and other forms of assistance.
- Raise consumer awareness about the benefits of green products and services: Governments and businesses need to raise consumer awareness about the benefits of green products and services. This can be done through public education campaigns, media outreach, and other forms of communication.
- Provide government support for green initiatives: Governments need to play a leadership role in the transition to a green economy. This includes providing financial support for green businesses, investing in green infrastructure, and creating policies that encourage sustainable practices.

Conclusion

Transitioning to a green economy is an essential step towards creating a sustainable and equitable future. By embracing resource efficiency, decarbonization, and social equity, we can unlock economic growth, protect our environment, and improve the well-being of our communities. Governments, businesses, and individuals must work together to overcome challenges and seize the opportunities presented by a green economy. The time for action is now, as we strive to build a more sustainable and prosperous world for generations to come. Green economy is essential for the well-being of our planet and future generations. By embracing sustainable practices, investing in renewable energy, and promoting social equity,

we can create a thriving and resilient economy that benefits all. Governments, businesses, and individuals must work together to make this transition a reality. A green economy is not just a choice; it is a necessity for a sustainable and prosperous future.

Literature references

1. Omirzakov, R. (2023). Sustainable development goals and its role in the state policy of the Republic of Uzbekistan in the field of environmental protection. International Journal of Law and Criminology, 3(07), 89-93.
2. Msuya, Joyce (2019). We Are Past Pledging and Politicking: The Way forward in 2019 - A letter from Joyce Msuya, Acting Executive Director of UN Environment. https://wedocs.unep.org/20.500.11822/27572.
3. Principles, priorities & pathways for inclusive green economies. (2019). Green Economy Coalition. https://www.greeneconomycoalition.org/news-and-resources/principles-priorities-pathways-for-inclusive-green-economies
4. Why. (2024, January 15). Green Economy: meaning and principles. Greenly.earth. https://greenly.earth/en-us/blog/company-guide/green-economy--meaning-and-principles
5. Green economy | UNECE. (n.d.). Unece.org. https://unece.org/green-economy-3
6. SDG Actions Platform | Department of Economic and Social Affairs. (2024). Un.org. https://sdgs.un.org/partnerships
7. Environment, U. (2017). Green economy. UNEP - UN Environment Programme. https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/policy-and-strategy/green-economy#:~:text=%20The%20UN%%2020%20Environment%2Dled%20Green,in%20greening%20environmental%20unfriendly%20sectors.
8. A Global Green New Deal .:. Sustainable Development Knowledge Platform. (2022). Un.org. https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=670&menu=1515#:~:text=The%20Global%20Green%20New%20Deal,for%20green%20stimulus%20programs%20as
9. Sustainable Development Knowledge Platform. (2022). Un.org. https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?Page=view&%20type%20=400&nr=126&menu=35
10. Omirzakov, R. (2024). NURTURING ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS FOR A SUSTAINABLE FUTURE: THE PHILOSOPHY OF ENVIRONMENTAL EDUCATION. Наука и технология в современном мире, 3(2), 16-19.
11. FAOLEX. (2024). Fao.org. https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC197240/#:~:text=The%20main%20%20objectives%20of%20transition,public%20investment%20and%20spending%20of

МАМЛАКАТИМИЗДА “ЯШИЛ” ЭКСПОРТНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Жўраев Илҳомжон Камолидинович, PhD, доцент в.б.
University of Business and Science
ilhomjonjurayev@umail.uz

Аннотация. Мақолада жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви даврида миллий иқтисодиётларни ривожлантириш мақсадида мамлакатларнинг савдо майдонига фаол интеграциялашуви иқтисодий ва сиёсий жараёнлар билан боғлиқ бирга кечиши ва уни мамлакатимизда амалга ошириш таклиф ва тавсиялари келтирилган.

Калит сўзлар: “яшил” иқтисодиёт, **“**яшил” экспорт, Еврона Иттифоқи, “яшил” компания, электромобил.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о том, что в период глобализации мировой экономики, в целях развития национальных экономик, активная интеграция стран в торговое пространство сопровождается экономическими и политическими процессами, а также даны предложения и рекомендации по ее реализации в нашей стране.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, «зеленый» экспорт, Европейский Союз, «зеленая» компания, электромобиль.

Abstract. In the period of globalization of the world economy, for the purpose of developing national economies, the active integration of countries into the trade space is accompanied by economic and political processes. The article provides suggestions and recommendations for implementation of economic integration of our country.

Keywords: “green” economy, “green” export, European Union, “green” company, electric car.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви даврида миллий иқтисодиётларни ривожлантириш мақсадида мамлакатларнинг савдо майдонига фаол интеграциялашуви иқтисодий ва сиёсий жараёнлар билан бирга кечади.

2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистон Тараққиёт стратегиясининг қабул қилиниши мамлакатимиз учун алоҳида аҳамиятга эга. Бундан ташқари, мазкур ҳужжатда республиканинг экспорт салоҳиятини янада ошириш ва 2026 йилда республика экспорти ҳажмини 30 млрд. АҚШ долларига етказиш бўйича қатор вазифалар белгилаб берилган. Шу билан бирга, экспорт тузилмасида тайёр маҳсулот ва яримтайёр маҳсулотлар улушини 3,3 баробар ошириш, Европа давлатларига GSP+ тизими доирасида тайёр маҳсулотлар экспортини кенгайтириш вазифаси қўйилди (https://lex.uz/docs/5841063).

Жаҳон тараққиёти шароитида Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдо сиёсати унинг халқаро меҳнат тақсимотидаги самарали иштирокини

амалга оширишга асосланади. Иштирокчи давлатларнинг кучли экспорт позицияларига қарамай, мамлакатимизнинг халқаро ишлаб чиқариш жараёнларига интеграциялашувининг салоҳияти мамлакатимиз билан хорижий давлатлар ўртасидаги савдо-иқтисодий ҳамкорликка асосланганлигидир. Хорижий мамлакатларда талаб юқори бўлган саноат товарлари, шунингдек, юқори қўшимча қийматли товарлар бозорини ривожлантиришвазифаси миллий иқтисодиёт учун долзарбдир, чунки бу унинг барқарор ўсишини таъминлаш ва корхоналарнинг рақобатбардошлигини ошириш шарти ҳисобланади.

Айни пайтда экспортнинг қарийб 67 фоизи (2021 йилда 11 229,0 млн.АҚШ доллари) хорижий давлатларга, 33фоизи (2021 йилда 5 433,8 млн.АҚШ доллари) МДҲ давлатларига тўғри келади. Европа Иттифоқи (кейинги ўрин-ларда–ЕИ)давлатларидан Ўзбекистон Республикасининг муҳим савдо ҳамкорлари Бельгия, Болгария, Германия, Греция, Кипр, Франция, Чехия ва Эстония ҳисобланади (https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/merchandise-trade-2).

Бугунги кунда ЕИ ўзини халқаро иқлим сиёсатида етакчи сифатида кўрсатиб, атроф-муҳитни халқаро савдода учинчи давлатлар билан муносабатларнинг муҳим тамойилларидан бири сифатида белгиламоқда ва Париж битимини халқаро савдо шартномаларининг асосига айлантириш таклиф этилмоқда. Бу ЕИнинг ўз ҳудудига импорт қилинувчи маҳсулотларга қўйиладиган талабларини ошириш, шунингдек, “жигарранг” технологиялардан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқарилган хомашё, товарларнинг айрим турларини импорт қилиш ҳажмини камайтиришга ёки импорт қилишдан бош тортишга олиб келади. Ушбу режани ёзишдада барқарор ривожланиш шароитида ЕИ мамлакатларига экспортни ривожлантиришда мавжуд асосий муаммоларни аниқлаш ва истиқболни белгилаш мақсад қилинган.

Тадқиқот мақсадига эришиш учун экспорт босқичларидан бири сифатида атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатувчи технологиялардан фойдаланмаган ҳолда маҳсулот ишлаб чиқаришни кўриб чиқамиз. Бу импорт қилинадиган маҳсулотлар учун халқаро стандартларнинг (ЕИ мамлакатларида) қатъийлаштирилиши билан тушунтирилади. Унга кўра етказиб берувчи товарларни ишлаб чиқариш, сақлаш ва ташиш учун ишлатиладиган технологияларни кўрсатиши шарт.

Божхона ишида экспорт Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига доимий бўлишиучун олиб чиқиладиган товарларга нисбатан қўлланилувчи тартибдир. Логистика товарларни бир мамлакатдан бошқасига экспорт қилишда етказиб беришни ўз ичига олади. Европа “яшил” пактининг қабул қилиниши экспортни амалга оширишнинг ҳар бир босқичида “яшил” технологиялардан фойдаланишни назарда тутади. “Яшил” экспорт деганда, товарларни ишлаб чиқариш, уларни божхона расмийлаштирувидан ўтказиш ва хорижий давлатга экспорт қилиш ва сотиш мақсадида логистика бўйича

экологик тоза технологияларга асосланган жараённи тушунамиз. Яъни бу жараён қуйидаги 5 босқичдан иборат бўлади:

1. ЕИ бозорини танлаш.
2. ЕИ талабларига мувофиқ ишлаб чиқариш.
3. Божхона расмийлаштируви.
4. Етказиб бериш /логистика.
5. Тўлов.

Ўзбекистон Республикасининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига мувофиқ, экспортнинг таркибига товарларни хорижийдавлатга чиқариш ва божхона расмийлаштируви киради. Унинг таърифида ишлаб чиқариш босқичи ҳисобга олинмайди.Фикримизча, импорт қилувчи мамлакатлар (ЕИ) товар ишлаб чиқарувчилар томонидан қўлланиладиган технологияларга юқори экологик талаблар қўядиган шароитда экспорт моделида товарларни ишлаб чиқариш босқичида “яшил”технологиялардан фойдаланишга эътибор бериш муҳимдир. “Яшил” экспортнинг ривожланиш даражаси унинг белгиланган босқичларида экологик технологиялардан фойдаланишнинг синергик самарасидир. Ишлаб чиқариш, логистика ва божхона расмий-лаштирувида “яшил” технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш даражаси ҳар хил. Логистикада “яшил” трансформациялар самарали ва етарлича ривожланган деб баҳоланади (Ларин А.Н., Ларина И.В., 2018).

Божхонадаги “яшил” технологиялар қуйи-дагилардан иборат:

- электрон декларация тизими;
- сунъий интеллектни жорий этиш;
- замонавий текшириш ҳамда скрининг комплекслари ва бошқалар.

Божхона амалиётига “яшил” технологияларни жорий этишнинг асосий омиллари – технологияларнинг ривожланиш даражаси ва давлат бюджетидан молиялаштириш ҳисобланади. Экспертларнинг (ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари, божхона мутахассисларининг фикрича, божхона хизмати фаолиятида “яшил” технологиялар анча самарали ҳисобланади (Якубов Р., 2021). “Яшил” экспорт триадасидаги аҳамияти жиҳати-дан ишлаб чиқариш соҳаси экспорт объектини яратиш, фойдани кўпайтириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ўртасидаги қарама-қаршиликлар мавжудлиги, маҳсулот сифати ва ишлаб чиқаришга қўйиладиган халқаро талаблар кучайтирилиши туфайли алоҳида ўрин тутади. “Яшил” саноат сиёсати доирасида тармоқларни “яшиллаштириш” учун мутахассислар қисқа муддатли фойда келтирувчи чора-тадбирлар (энергия самарадорлигини ошириш, табиий ресурсларни бошқариш, ихтиёрий барқарорлик стандартлари, эко-ёрлиқларни жорий этиш)ни таклиф қиладилар (В.Ю.Саламатов и др., 2020). Таклиф этилаётган модель экспорт қилинадиган товарнинг бутун ҳаётий даврини қамраб олади ва “яшил” экспортни рағбатлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқишда тизимли ёндашувдан фойдаланишга ёрдам беради.

Маълумки, Жаҳон божхона ташкилоти кенгашининг сессиясида “яшил божхона” стратегик режанинг устувор йўналишларидан бири сифатида қабул

қилинган ва, шу боис, атроф-муҳитни муҳофаза қилишда божхонанинг ўрни тўғрисида хабардорликни ошириш ва бу борада божхона хизматининг истиқболини белгилаш мақсадида бир қатор манфаатдор томонлар иштирокида 2022 йил июнь ойида Жаҳон божхона ташкилоти “Яшил божхона” бўйича Глобал конференция”ни ташкил қилди.

Конференциянинг муҳокама майдончаларида циркуляр иқтисодиёт концепцияси ва унинг божхонага таъсири муҳокама қилинди. Циркуляр иқтисодиёт билан боғлиқ савдонинг янги тенденциялари (товарларни қайта ишлаш, қайта ишлатиш, таъмирлаш ва қайта тиклаш), шунингдек, айланма иқтисодиётга ўтишнинг асосий муаммолари, шу жумладан савдонинг экологик “изи”ни кузатиш ва мониторинг қилиш учун маълумотларнинг етишмаслиги кўриб чиқилди. Божхона форуми иштирокчилари чиқиндихонага йўналтирилган хавфли чиқиндилар кўпинча қайта ишлаш учун мўлжалланган товарлар кўринишида яширин ҳолда олиб ўти-лиши сабабли, қайта ишлашга мўлжалланган товарларни қандай аниқлаш мумкинлиги масаласини кўтардилар. Ёғоч савдосига бағишланган қўшимча сессияда мутахассислар ўрмонларнинг кесилишига қарши курашишда божхона органларининг ролини алоҳида таъкидладилар. Мутахассислар божхона органларини савдо, экология ва бошқа тегишли давлат органлари ҳам-да бизнес билан очиқ ҳамкорликка жалб этиш зарурлигини таъкидладилар. Улар экологик хавфларни бошқариш учун технология ва инно-вациялардан фойдаланишнинг баъзи мисолларини кўрсатдилар (https://rocb-europe.org/ru/uspeshnoe-zavershenie-vsemirnoy-konferentsii-zelenaya-tamozhnya).

Ҳозирги кунда “яшил” компаниялар рейтингида жаҳон етакчилари IT-технологиялари, компьютер техникаси ишлаб чиқарувчилари, молиявий корпорациялар вакиллари ҳисобланади. “Яшил” технологияларни ривожлантиришнинг асосий ижтимоий-иқтисодий омиллари жамият томонидан “яшил” товарларга талабнинг аҳамиятсизлиги, қайта тикланиши учун катта инвестицияларни талаб қилувчи ресурсни кўп талаб қилувчи тармоқларнинг устунлигидир.

Саноат товарлари ЕИ мамлакатларига экспорт қилинадиган товарлар турларидан биридир. Ўзбекистон Республикасидан саноат товарлари экспортининг кичик ҳажмларига қарамай, юқори технологияли товарларнинг айрим гуруҳлари бугунги кунда муваффақиятли сотилмоқда ва улар ЕИ мамлакатларида юқори талабга эга.

Фикримизча, барқарор ривожланиш тамойилларини қўллаган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг “яшил” экспортини ривожлантириш истиқболларини белгилаш вақти келди. Минерал ёқилғи, пахта-трикотаж маҳсулотлари етказиб берилаётган юқори даражадаги экологик тоза маҳсулотлардан бири бўлиб, мазкур тармоқлардаги кўплаб корхоналар хорижий сармоя иштирокида ишлаётгани ва экспортга йўналтирилганлиги

сабабли уларда ишлаб чиқаришга “яшил” технологияларни жорий этиш истаги юқори.

Ғарб давлатларида янада самарали қуёш ва ёнилғи элементлари, экологик тоза аккумуляторларни яратиш мақсадида “яшил” нанотехнологияларни ривожлантирилмоқда. Энергия билан боғлиқ энг илғор нанотехнология ташаббуслари материаллар ҳажми ва технологик жараёнлар тезлигини камайтириш, энергияни тежаш ва қайта тикланадиган энергия манбаларининг ишлаш муддатини узайтириш орқали ишлаб чиқаришдаги ўзгаришлардир. “Яшил” нанотехнологиялар жамиятда сувни тозалаш соҳасида ҳам кенг талабга эга (Qamar M.Z., et.al 2020).

Электромобиллар – истиқболли маҳаллий экспорт товари ҳисобланади. Улардан фойдаланиш глобал иқтисодиёт учун ҳам долзарб аҳамият касб этади. Бироқ, ушбу транспорт тури учун аккумуляторлар ишлаб чиқариш энергия ва углеродни талаб қилади. Тадқиқотларга кўра, литийли аккумуляторларнинг нархи ва ишлаб чиқариш ҳажми ошишда давом этади. Қайта зарядланувчи аккумуляторлар литийдан глобал фойдаланишнинг ярмини ва кобальтдан 40 %ни ташкил қилади; аммо, унинг катта қисми маи-ший электроникада ва фақат кичик қисми электроавтомобиль аккумуляторларида қўлланилади. Европада электромобиллар сотувининг ўсиши туфайли вазият ўзгариши мумкин. 2030 йилгача бўлган даврда уларни ишлаб чиқариш ҳаж-ми 25 баравар ошади, литий ва кобальтга талаб кескин ошади (Berggren C., Kageson P., 2017).

Ўзбекистон Республикасининг электромобиллар учун аккумуляторлар, аккумуляторларни зарядловчи инфратузилма элементлари ва бошқаларни ишлаб чиқариш ҳамда экспорт қилишдаги рақобатдош устунликларини баҳолаш бу соҳадаги мутахассисларни қизиқтириши керак.

Тадқиқот давомида Ўзбекистон Республикасининг мақсадли бозор – ЕИ мамлакатларига “яшил” экспортни ривожлантиришнинг асосий муаммолари аниқланди:

1. “Яшил” технологияларга инвестициялар етарли эмас, бу эса кичик ва ўрта корхоналарни қайта жиҳозлашни қийинлаштиради. Бугунги кунда “яшил” экспорт йирик бизнеснинг имтиёзидир.
2. Маҳаллий истеъмолчилар томонидан экологик тоза маҳсулотларга талаб пастлиги.
3. Ишбилармонлик учун етарли даражада қулай ахборот ва бизнес платформаси йўқлиги.
4. “Яшил” экспорт билан шуғулланувчи корхоналар учун ноқулай шароитлар. Бевосита “горизонтал саноат сиёсати” зарур (Кузнецова Г., Цедилин Л., 2018).
5. Асосий мақсад йирик компаниялар эмас, балки кичик ва ўрта корхоналардир. “Яшил” экспорт ташқи иқтисодий фаолиятнинг анча ёш йўналиши бўлгани учун уни таҳлил қилиш, ташқи ва ички таҳдидларни, ривожланиш истиқболларини аниқлаш зарурати туғилади.

Юқорида кўрсатиб ўтилган муаммолардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг ЕИ мамлакатларига “яшил” экспортни амалга оширишнинг SWOT-таҳлили ўтказилди (1-жадвал).

“Яшил” экспорт ривожланишига муаммонинг экологик жиҳатини акс эттирувчи умумий омиллар ҳам, ўзига хос омиллар ҳам таъсир кўрсатади. “Яшил” экспортни ривожлантиришнинг ички ресурслари ва заиф томонлари йиғиндисидан келиб чиқиб, технологик, иқтисодий, ижтимоий-демографик омиллар ва давлат томонидан қўллаб-қувватланадиган омилни ажратиб кўрсатиш мумкин.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг Европа Иттифоқи мамлакатларига “яшил” экспортининг SWOT-таҳлили (10)

S – Кучли томонлари	**W – Кучсиз томонлари**
- рақамлаштириш ва божхона хизмати фаолиятига сунъий интеллектни жорий этиш; - иқтисодиётга рақамли технологияларни жорий этиш; - йирик корхоналарнинг хорижий мамлакатларга, шу жумладан ЕИга барқарор экспорти; - “яшил” металлургия лойиҳасини амалга ошириш; - жаҳон бозорида металлургия, машинасозлик, озиқ-овқат, кимё саноатининг маҳаллий товарлари, юқори технологияли ва илм-фанни талаб қилувчи товарлар рақобатбардошлигини ошириш; - “яшил” экспортни давлат томонидан қўллаб-қув-ватлаш чора-тадбирлари тизимини амалга ошириш; - “яшил” технологияларни жорий этиш давлат дастурларини амалга ошириш; - кадрлар малакасини ошириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳамда аҳолини хабардор қилиш.	- жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган экспортчилар сони чекланганлиги; - кичик ва ўрта корхоналарнинг етарли даражада молиялаштирилмаганлиги сабабли хорижий мамлакат-ларга экспорт қилишнинг юқори харажатлари; - ишлаб чиқаришга, хизмат кўрсатишга “яшил” технологияларнинг суст жорий этилиши; - транспорт “яшил” логистикаси самарадор-лиги муаммолари; - экспорт диверсификациясининг паст даражаси; - экспортчиларнинг янги дастурий таъминотни сотиб олиш учун қўшимча харажатлари; - жаҳон қиймат занжирларида саноат корхоналарининг заиф иштироки; - “яшил” технологияларни жорий этиш учун малакали кадрлар етишмаслиги; - тадбиркорларнинг “яшил” технологияларни жорий этиш мотивациясининг паст даражаси.
O - Имкониятлар	**T - Таҳдидлар**
- ЕИ ва ЕОИИ ўртасида эркин савдо зонасини яратиш; - “яшил” экспорт товарларига жаҳон нархлари ошиши; - металлургия, машинасозлик, озиқ-овқат, кимё саноати товарларига халқаро талаб ошиши; - инфратузилмани ривожлантириш; - рангли металларнинг катта захиралари мавжудлиги.	- ишлаб чиқаришда экологик тоза бўлмаган технологиялар қўлланилган товарлар экспортини қисқартириш ёки тақиқлашни назарда тутувчи ЕИнинг “Яшил битим” лойиҳасини амалга ошириш; - экспортнинг хомашёга жаҳон нархларининг ўзгаришига боғлиқлиги; - жаҳон бозорларида “яшил” протекционизм сиёсатини ишлаб чиқиш; - экспорт таркибида хомашёнинг юқори улуши;

	- “яшил” технологияларни ривожлантириш учун катта миқдордаги инвестициялар.

Технологик ва иқтисодий омиллар асосий ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида “яшил” экспортни шакллантириш ва экологик тоза технологияларни жорий этишнинг ҳозирги босқичида ушбу соҳани ривожлантириш ташаббуси ва рағбатлантиришнинг асосий юки давлат зиммасига юклатилган.

Мутахассисларнинг фикрича, биринчи навбатда, транспорт воситалари ва қурилиш материаллари самарадорлигини оширишга қаратилган технологиялар ишлаб чиқилади. Нано-, био ва ахборот технологиялари, энергия сақлаш қурилмаларини яратиш истиқболлидир, шунингдек, машинасозлик ва агросаноат маҳсулотларига ҳам талаб юқори бўлади. Шу боис, бу соҳалар миллий иқтисодиёт ва “яшил” экспортни ривожлантириш учун истиқболли ҳисобланади. Ишлаб чиқаришнинг ҳар бир босқичида “яшил” технологиялардан фойдаланишни ўз ичига олган маҳсулотлар ишлаб чиқариш даврини қайта яратиш зарур: хомашёни ишлаб чиқариш, экологик тоза транспорт, “яшил” энергиядан фойдаланиш, “яшил” энергиядан фойдаланишнинг шаффофлигини таъминлаш.

Шундай қилиб, тадқиқотимизда таклиф этилаётган экспорт модели ташқи савдо учун мўлжалланган товарнинг тўлиқ ҳаёт даврини қамраб олади. Бу “яшил” экспортни рағбатлантиришга қаратилган чоратадбирларнинг тизимлилигини таъминлайди. ЕИ мамлакатларида “даврий иқтисодиёт” ҳамда чиқиндисиз ишлаб чиқариш ривожланган ва жорий қилинмоқда. Узоқ муддатли истиқболда мамлакатимиз ташқи савдосида “яшил” экспорт устуворлигига эришиш учун миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларини – технологик, таълим, иқтисодий ва бошқаларни таркибий ўзгартиришни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон фармони. URL: https://lex.uz/docs/5841063
2. Ларин А.Н., Ларина И.В. «Зеленая» логистика –современная технология перевозочного процесса.// Инновационная экономика и общество, 2018. – No 4 (22). –С.47-53.
3. Якубов Р. Автоматизация –залог эффективной работы.// Таможня, 2021. – No1 (450). –С.20-23.
4. Зеленая экономика и международная торговля: на пути к устойчивому развитию / В.Ю.Саламатов (и др.). –М., 2020. –48 с.
5. https://rocb-europe.org/ru/uspeshnoe-zavershenie-vsemirnoy-konferentsii-zelenaya-tamozhnya Электрон манба) // Европа минтақаси Жаҳон божхона ташкилоти учун салоҳият яратиш бўйича минтақавий бюро сайти (мурожаат санаси: 12.01.2023 й.).

6. Qamar M.Z., Noor M., Dr. Wahid Ali, Qamar M.O. Green Technology and its Implications Worldwide (Электронманба) // The Inquisitive Meridian, 2020. –Vol. 3, iss. 1. URL:https://www.researchgate.net/publication/350443477 (мурожаатсанаси: 05.01.2023 й.).
7. Berggren C., Kageson P. Speeding up European Electro-Mobility –How to Electrify Half of New Car Sales by 2030. ReportforTransportandEnvironment. -Stockholm, 2017. –82 p.
8. Кузнецова Г., Цедилин Л. Стимулирование несырьевого экспорта: международный опыт и российская практика // Мировая экономика и международные отношения, 2018. –No 5. –С.72-79. https://doi.org/10.20542/0131-2227-2018-%2062-5-72-79

QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI VA ULARNING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI

Xolmurotov Fozil Saribayevich, PhD, dots.
Mamun universiteti
fozilholmurotov@gmail.com
Xolmuratov Xolilla Sariyevich,
Urganch davlat universiteti
xolillla_xolmurartov@urdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqola qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanishi va ularning iqlim o'zgarishiga ta'siri, shuningdek, iqtisodiy o'sishdagi rolini o'rganadi. Shamol, quyosh, gidroenergetika va biomassa kabi energiya manbalarining istiqbollari va ular bilan bog'liq muammolar ko'rib chiqilgan.

Kalit so’zlar: Energiya, Iqlim o’zgarishi, Qayta tiklanadigan energiya, Shamol energiyasi, atrof-muhit.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие возобновляемых источников энергии и их влияние на изменение климата, а также их роль в экономическом росте. Рассмотрены перспективы и проблемы, связанные с источниками энергии, такими как ветер, солнечная энергия, гидроэнергетика и биомасса.

Ключевые слова: Энергетика, Изменение климата, Возобновляемые источники энергии, Ветроэнергетика, Окружающая среда.

Annotation. This article examines the development of renewable energy sources and their impact on climate change, as well as their role in economic growth. Prospects and issues related to energy sources such as wind, solar, hydropower, and biomass are reviewed.

Keywords: Energy, Climate Change, Renewable Energy, Wind Energy, Environment.

Shamol, quyosh, gidroenergetika, biomassa va geotermal energiya kabi qayta tiklanadigan energiya manbalari global energiya inqirozini hal qilish va iqlim

o'zgarishini yumshatishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, shamol energiyasi eng barqaror va tejamkor qayta tiklanadigan energiya manbalaridan biri sifatida maydonga chiqdi. Birinchi shamol elektr stantsiyalari haqiqatan ham 1890-yillarda Daniyada ishlab chiqilgan bo'lib, bu zamonaviy shamol energiyasidan foydalanishning boshlanishi edi (Arndt et al., 2017). Shamol energiyasi shamolning kinetik energiyasidan olinadi, u shamol turbinalari yordamida elektr energiyasiga aylanadi. Energiyaning bu turi atrof-muhitga past ta'siri va global shamol resurslarining ko'pligi tufayli juda barqarordir.

Quyosh energiyasi, yana bir muhim qayta tiklanadigan manba, quyosh nurlanishidan olinadi va fotovoltaik hujayralar yoki quyosh issiqlik tizimlari yordamida elektr energiyasiga aylantirilishi mumkin. Yuqori boshlang'ich xarajatlariga qaramay, texnologik taraqqiyot quyosh energiyasini iqtisodiy jihatdan yanada foydali qiladi (Ponnada et al., 2022). Dunyo energetika resurslarining 18% ni tashkil etuvchi gidroenergetika oqar suvning kinetik energiyasini elektr energiyasiga aylantirish orqali ishlab chiqariladi. Bu eng qadimiy va eng ko'p qo'llaniladigan qayta tiklanadigan energiya manbalaridan biri bo'lib, global energiya ishlab chiqarishga sezilarli hissa qo'shadi (Naveen Kumar & Vigneshwaran, 1 C.E.).

Organik materiallardan olingan biomassa energiyasi va yer qobig'idagi issiqlikdan foydalanadigan geotermal energiya ham qayta tiklanadigan energiya aralashmasining muhim tarkibiy qismidir. Biomassani bioyoqilg'iga aylantirish mumkin, ular fotoalbom yoqilg'ilarga muqobil bo'lib xizmat qiladi, geotermal energiya esa elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun ham, to'g'ridan-to'g'ri isitish uchun ham ishlatiladi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalarini qabul qilish energiya xavfsizligini yaxshilash, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Qo'shma Shtatlar kabi qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarishda etakchi bo'lgan mamlakatlar kattaroq davlat iqtisodiyoti va qayta tiklanadigan energiya salohiyati kabi omillar qayta tiklanadigan energiyani qabul qilishga sezilarli darajada ta'sir qilishini ko'rsatdi. Qayta tiklanadigan energiyani energiya tizimlariga integratsiyalashuvi, ayniqsa, moslashuvchanlik va saqlash nuqtai nazaridan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ammo davom etayotgan tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalar bu muammolarni hal qilmoqda (Tovar-Facio et al., 2022). Qayta tiklanadigan energiya manbalari tabiiy jarayonlar bilan to'ldiriladi, bu ularni qazib olinadigan yoqilg'ilarga barqaror muqobil qiladi. Qayta tiklanadigan energiyaga global siljish iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, energiya mustaqilligini oshirish va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash zarurati bilan bog'liq (Sevostyanov & Shaforost, 2024).

Qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari taraqqiyotda davom etar ekan, ularning global energetika landshaftidagi roli tobora ortib boradi va bu yanada barqaror va barqaror energiya kelajagiga yo'l ochib beradi. So'nggi bir necha o'n yilliklarda shamol energetikasining jadal kengayishi global energetika manzarasini sezilarli darajada o'zgartirib, uni ishlab chiqarish va sanoat korxonalarini zarur miqdorda energiya bilan ta'minlash uchun qulay manbaga aylantirdi. Dastlab, global

shamol energetikasi quvvati nisbatan kam edi, ammo texnologik taraqqiyot va CO2 emissiyasini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rag'batlantirishga qaratilgan qo'llab-quvvatlovchi siyosat tufayli u eksponent ravishda o'sdi.

2009 yilga kelib, jahon shamol energiyasini ishlab chiqarishning umumiy quvvati 157,9 million kVt ga yetdi, bu quvvatning katta qismi faqat shu yilning o‘zida yangidan o‘rnatildi. Ushbu o'sish traektoriyasi davom etdi, prognozlarga ko'ra, o'rnatilgan shamol energetikasi quvvati yiliga 30% dan oshadi, ayniqsa Xitoy kabi tez rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda. Shamol energiyasini elektr tarmoqlariga integratsiyalashuvi o‘zining uzluksiz xarakterga ega bo‘lganligi sababli qiyinchiliklar tug‘dirdi, bu o‘zgaruvchanlikni boshqarish va ishonchlilikni ta’minlash uchun murakkab rejalashtirish va operatsion vositalarni ishlab chiqishni talab qildi.

Turli tadqiqotlar shamol resurslarining o'zgaruvchan tabiatini hisobga olgan holda, ishonchlilik uchun maxsus talablarni ta'minlash uchun shamol elektr konversiya tizimlari (WECS) uchun quvvatni kredit baholash muhimligini ta'kidladi. Shamol ishlab chiqarish quvvatining qiymati, uning tizim adekvatligiga qo'shgan hissasini o'lchaydi, rejalashtirish uchun juda muhimdir va keng ko'lamli tadqiqotlar markazida bo'ldi. Masalan, shamol manbalarining sig'im krediti tizimga bog'liq bo'lib, kirish darajasi, yukning o'zgaruvchanligi va shamol rejimlari kabi omillarga qarab o'zgaradi. Shamol energiyasining ekologik foydalari ham muhim, chunki u an’anaviy ishlab chiqarish usullariga nisbatan tonnalab CO2 emissiyasini oldini olishga yordam beradi.

2025 yilga kelib energiya ishlab chiqarishdagi shamol ulushini 50 foizga oshirishni maqsad qilgan holda o'zlarining energiya tarkibidagi shamol ulushini oshirish bo'yicha ulkan maqsadlar qo'ygan. Shamol energetikasidagi texnologik yutuqlar, jumladan, yuqori samarali energiya qo'llash va energiya saqlash tizimlarining rivojlanishi uning asosiy energiya manbai sifatida hayotiyligini yanada oshirdi. Shamol energiyasini mavjud elektr tarmoqlariga integratsiyalashuvi ham keng o'rganilgan, vaqtinchalik barqarorlik tahlili shamol energiyasining keng miqyosli kirib kelishining tarmoq barqarorligiga ta'sirini ko'rsatadi. Umuman olganda, texnologik innovatsiyalar va atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtai nazaridan shamol energetikasi quvvatlarining sezilarli o'sishi unga ishlab chiqarish va sanoat korxonalarining energiyaga bo'lgan talablarini qondirish imkonini berdi, umumiy quvvatlar oldingi o'n yilliklarda aytib o'tilgan 150-200 MVt diapazondan ancha oshdi.

Xitoyda shamol energetikasining jadal kengayishi, ayniqsa, 1980-yillarning boshidan buyon mamlakat energetika sohasida sezilarli rivojlanish bo'ldi. 1982 yilda 1280 ta shamol turbinasi sotilishi Xitoyning qayta tiklanadigan energiya manzarasi uchun transformatsion davrning boshlanishini belgilab berdi. 1986 yilga kelib, sotilgan shamol turbinalari soni 11 000 dan oshib ketdi, bu esa ilgari elektr energiyasiga ega bo'lmagan ko'plab tumanlarni elektrlashtirish imkonini berdi. Bu erta o'sish Xitoyning shamol energiyasini dunyodagi eng yirik ishlab chiqaruvchisi

sifatidagi hozirgi maqomiga asos soldi, bu davlat siyosatini qo'llab-quvvatlash va investitsiyalarni rag'batlantirishga asoslangan edi.

Xitoyda shamol energetikasining o'rnatilgan quvvati eksponentsial o'sishni kuzatdi va 2010 yildagi 3,1% dan 2017 yilda 9,2% gacha sezilarli darajada o'sdi, bu esa shamol energetikasini mamlakatdagi uchinchi yirik elektr manbaiga aylantirdi. 2021-yil noyabr oyining oxiriga kelib, Xitoyning shamol energetikasining o‘rnatilgan quvvati taxminan 300 GVt ga yetdi, bu 2016-yildan buyon ikki baravar ko‘paydi va ketma-ket uch yil davomida jahon miqyosida eng yirik offshor shamol energiyasi bozori sifatidagi mavqeini mustahkamladi. Ushbu o'sish Xitoyning "Emissiya cho'qqisi" va "Uglerod neytralligi" maqsadlariga erishish bo'yicha kengroq strategiyasining bir qismi bo'lib, qayta tiklanadigan energiya manbalariga sezilarli siljishni aks ettiradi. Xitoy hukumati so'nggi 30 yil ichida shamol energetikasi sanoatini rag'batlantirish va tartibga solish uchun keng qamrovli siyosat tizimini amalga oshirdi, bu turli xil rivojlanish muammolarini bartaraf etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu yutuqlarga qaramay, Xitoyning shamol turbinalari boshqa yirik shamol energetikasi mamlakatlariga qaraganda hali ham kamroq global tan olinishi va eksport qiyinchiliklariga duch kelmoqda, garchi bu bo'shliqlar asta-sekin torayib bormoqda. 2019-yilda elektr energiyasi bozorining mahalliy tajribalarini joriy etish qayta tiklanadigan manbalar integratsiyasini yanada qo‘llab-quvvatladi, elektr energiyasini taqsimlash uchun yangi alternativalarni taqdim etdi va bozorning moslashuvchanligini oshirdi. 2015 yilda qayta tiklanadigan energiya manbalarini joylashtirishni rag'batlantirishga qaratilgan spot bozorni tashkil etish ham shamol energiyasining tabiiy tebranishlari natijasida yuzaga kelgan real vaqt rejimidagi nomutanosibliklarni hal qilishda muhim qadam bo'ldi. Ushbu rivojlanishda moliyaviy yordam muhim rol o'ynadi, kapitalni jalb qilish va taqsimlash samaradorligi makroiqtisodiy muhit va texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog'liqdir. Shamol energiyasidan foydalanish texnologiyasining doimiy takomillashtirilishi shamol energetikasini global miqyosdagi eng tejamkor yashil energiya manbalaridan biriga aylantirdi va CO2 emissiyasini kamaytirishga sezilarli hissa qo'shdi. Xitoyning jadal eksperimentlar va bozorlashtirish strategiyasi shamol energetikasi sektorini o'zining chegaralariga olib keldi, bu turli manfaatdor tomonlar, jumladan etkazib beruvchilar, ishlab chiquvchilar, moliyachilar va kengroq davlat apparati o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni ta'kidladi. Kattaroq shamol turbinasi quvvatlari va rotor diametrlari tendentsiyasi sanoatda davom etayotgan yutuqlarni ko'rsatadi, bu shamol energetikasi Xitoyning qayta tiklanadigan energiya strategiyasining asosiy tarkibiy qismi bo'lib qolishini ta'minlaydi. Umuman olganda, Xitoyning shamol energetikasi sanoatidagi tarixiy o'sish va hozirgi o'zgarishlar uning barqaror energiyaga global o'tishdagi muhim rolini ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arndt, C., Mahrt, K., & Schimanski, C. (2017). On the poverty–growth elasticity. Research Papers in Economics, 2017. https://doi.org/10.35188/UNU-WIDER/2017/375-2

2. Naveen Kumar, K. A., & Vigneshwaran, A. (1 C.E.). Renewable Energy Resources and Their Types. Https://Services.Igi-Global.Com/Resolvedoi/Resolve.Aspx?Doi=10.4018/978-1-6684-8816-4.Ch008, 116–135. https://doi.org/10.4018/978-1-6684-8816-4.CH008
3. Ponnada, S., Kumari, I., Chinnam, S., Kiai, M. S., Kumar, A. L., Chandra Bose, R. S., Gorle, D. B., Nowduri, A., & Sharma, R. K. (2022). Renewable Energy: Introduction, Current Status, and Future Prospects. Green Energy Harvesting: Materials for Hydrogen Generation and Carbon Dioxide Reduction, 1–22. https://doi.org/10.1002/9781119776086.CH1
4. Sevostyanov, N. A., & Shaforost, A. O. (2024). Core Directions of Renewable Energy Sources Development. Proceedings of the 2024 6th International Youth Conference on Radio Electronics, Electrical and Power Engineering, REEPE 2024. https://doi.org/10.1109/REEPE60449.2024.10479803
5. Tovar-Facio, J., Cansino-Loeza, B., & Ponce-Ortega, J. M. (2022). Management of renewable energy sources. Sustainable Design for Renewable Processes: Principles and Case Studies, 3–31. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824324-4.00004-4

QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI UCHUN IMTIYOZLAR – EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH VOSITASI

Muqimov Sherali Axmadali o‘g‘li, PhD
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
mukimov750@gmail.com

Annotatsiya. maqolada ekologiya xavfsizlikni ta’minlashning eng samarali yo‘li qayta tiklanadigan energiya manbalari (QTEM)dan foydalanish ekanligi asoslab berilgan. Shuningdek, davlatlar tomonidan ushbu yo‘nalishda taqdim etiladigan imtiyozlar 4 guruhga ajratilib, ularning afzallik va kamchiliklari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ekologik xavfsizlik, qayta tiklanadigan energiya manbalari, ekologik imtiyozlar, subsidiya, imtiyozli narxlar, yashil sertifikatlar.

Аннотация. В статье обосновывается, что наиболее эффективным путем обеспечения экологической безопасности является использование возобновляемых источников энергии. Кроме того, государственные льготы, предоставляемые в данном направлении, были разделены на 4 группы, а также проанализированы их преимущества и недостатки.

Ключевые слова: экологическая безопасность, возобновляемые источники энергии, экологические льготы, субсидия, льготные цены, зеленые сертификаты.

Abstract. The article argues that the most effective way to ensure environmental security is through the use of renewable energy sources. In addition, the government incentives provided in this area have been divided into four groups, and their advantages and disadvantages have been analyzed.

Keywords: environmental security, renewable energy sources, environmental incentives, subsidy, feed-in prices, green certificates.

Ekologik xavfsizlikni ta’minlash va “yashil” iqtisodiyot”ga o‘tishda eng muhim va samarali instrumentlardan biri imtiyozlar hisoblanadi. Imtiyozlarni umumiy qilib muayyan maqsadga erishish yo‘lida shaxs yoki tashkilotning xulq-avtori va faoliyatini o‘zgartirishga undovchi rag‘batlar deb ta’riflash mumkin (Gneezy U. 2011). Ular o‘z tabiatiga ko‘ra har yerda va turfa xil shakllarda bo‘lishi mumkin. Shu sababli imtiyozlarni tushunish uchun ularni bir tizimga solish joiz bo‘ladi.

Ekologik imtiyozlar turli xil strategiyalar va chora-tadbirlardan tashkil topgan bo‘lib, ular jismoniy shaxslar, biznes va jamoatchilikni atrof-muhitga zararli bo‘lmagan xatti-harakat va amaliyotlarni bajarishga undaydi. Bu imtiyozlar moliyaviy grantlar, soliq imtiyozlari, subsidiyalar yoki regulyativ yengilliklar kabi turli shakllarda bo‘lishi mumkin.

Hozirgi kunda iqlim o‘zgarishi insoniyat uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanmoqda. Ba’zi olimlar esa iqlim o‘zgarishini XXI asrning birinchi raqamli tahdidi sifatida ko‘radilar (Kvåle G. 2011; Bazylevych V. 2014; Goklany I. 2012). Iqlim o‘zgarishining asosiy sababi global isish, global isishning bosh sababi esa qazilma yoqilg‘idan foydalanish natijasida ajralib chiqadigan issiqxona gazlaridir (Wuebbles D. 2001). Issiqxona gazlari, o‘z navbatida, energiya ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘ladi (Jeffry L. 2021). Demak, Yer sayyorasi oldida turgan eng jiddiy tahdidga qarshi kurashishning birlamchi yo‘li energiya yaratish jarayonini yashillashtirishdan iborat bo‘ladi.

Jarayonlarning yuqorida keltirilgan sabablar zanjiri muammoning yechimini energiya ishlab chiqarishda qazilma yoqilg‘ining o‘rniga muqobil yoki QTEMdan foydalanish, sanoat va maishiy hayotda energiya tejovchi (yashil) texnologiyalarni qo‘llash masalasiga borib taqaydi. Bu maqsadlarga erishish uchun hukumatlar ko‘plab vositalar, shu jumladan turli imtiyoz dasturlarini joriy qiladilar.

Imtiyozlarni joriy qilishda eng avvalo ularning ishlash mexanizmini to‘liq inobatga olish kerak bo‘ladi. Chunki asrimizning uchinchi o‘n yilligiga kelib ham jahon amaliyotida QTEMga o‘tish moliyaviy jihatdan eng riskli qarorlardan biri bo‘lib qolmoqda (Qadir S. 2021). Bir tomondan davlatlarda olib borilayotgan energiya siyosati turli omillar sababli tez o‘zgaruvchan bo‘lib, investitsiyalar kelajagi uchun mavhumiylikni yaratayotgan bo‘lsa, boshqa tomondan yashil o‘tishning o‘zi yirik kapitalni talab etadi va shuning uchun har qanday investor ham bu yo‘ldan bora olmaydi. Imtiyozlar esa aynan shu mavhumlik sharoitida riskli qaror olganlik uchun mukofot, kompensatsiya yoki rag‘bat bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar va xorij tajribasi tahlili asosida yashil energiyadan foydalanish imtiyozlarini 4 guruhga bo‘lish mumkin:

- Fiskal imtiyozlar;
- Moliyaviy imtiyozlar;
- Regulyativ imtiyozlar;

- Tadqiqot va ishlanmalarga imtiyozlar.

Fiskal imtiyozlar

Fiskal imtiyozlar yashil texnologik uskunalarni import qilishda bojxona bojlaridan ozod qilish va boj stavkasini kamaytirish, QTEMdan foydalanuvchilar turli soliq imtiyozlarini taqdim etish kabi shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Ushbu imtiyozlar natijasida elektr energiya tannarxi arzonlashib, korxonalarda an’anaviy manbalar bilan raqobatlashish imkoniyati paydo bo‘ladi (Qadir S. 2021).

O‘zbekistonda ham qayta tiklanadigan energiyadan foydalanuvchilar uchun ko‘p sonli fiskal imtiyozlar berilgan. Masalan, quvvati 100 kVtgacha bo‘lgan qurilmalarni o‘rnatgan jismoniy va yuridik shaxslar ushbu qurilmalar bo‘yicha mol-mulk solig‘i, u egallab turgan uchastkalar uchun yer solig‘i va ishlab chiqarilgan energiyani sotishdan olingan foyda solig‘ini to‘lashdan ozod qilingan. Shuningdek, bunday qurilmalarni import qilishda bojxona bojlari bo‘yicha yengilliklar taqdim etilgan.

Bir qator tadqiqotchilar turli mamlakatlar misolida fiskal imtiyozlarning ekologik xavfsizlikka ta’sirini baholashga uringanlar. Xususan, M.Koengkan va b. 12 ta Lotin Amerikasi mamlakati bo‘yicha 1980-2014 yillarga oid ma’lumotlardan foydalanib, fiskal imtiyozlar uzoq muddatli davrda karbonat angidrid emissiyasini qisqartirishini aniqlagan (Koengkan M. 2019). F. al-Karimiy va b. esa Iordaniya misolida fiskal imtiyozlar xususiy sektorni yashil energiyaga investitsiya kiritishga undashi to‘g‘risida xulosaga kelgan. Ularning fikricha, ko‘zlangan maqsadga erishish uchun imtiyozlar to‘g‘ri soliqlarga emas, balki bilvosita soliqlarga qaratilishi kerak (El-Karmi F. 2013). Shuningdek, A.Halimatussadiya va b. Indoneziya tajribasini o‘rganib, qayta tiklanadigan energiya bo‘yicha soliq ta’tillari va imtiyozlari elektr energiyasi narxini subsidiyalarga qaraganda anchayin ko‘proq tushirishini, bu ayniqsa quyosh fotoelektr stansiyalarida sezilishini qayd etgan (Halimatussadiah A. 2023).

Moliyaviy imtiyozlar

Moliyaviy imtiyozlar esa qayta tiklanadadigan energiya manbalaridan foydalanuvchilar uchun subsidiyalar, imtiyozli kreditlar, grantlar, imtiyozli tariflar kabi monetar rag‘batlantirish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi.

M.Nikolini va b. Yevropaning 5 yirik mamlakati misolida imtiyozli tariflarning iqtisodiy samaradorligini o‘rganib, imtiyozli tarifni 1% ga orttirish uzoq muddatli davrda yashil energiya generatsiyasining 0,4-1% ga ortishiga olib kelishini aniqlagan (Nicolini M. 2017). S.Uyang va b. esa Xitoy misolida qazilma yoqilg‘i subsidiyalari o‘rniga yashil subsidiyalarga ko‘proq e’tibor qaratish mamlakat ekologiyasi va iqtisodiyoti uchun foydaliroq bo‘ladi, degan xulosaga kelgan (Ouyang X. 2014).

Moliyaviy subsidiyalar ichida eng keng tarqalgan turi bu imtiyozli tariflar (feed-in tariffs) hisoblanadi. Chunki mazkur imtiyoz turi mahsulot birligiga qarab taqdim etiladi va doimiy ta’sir qilish xususiyatiga ega bo‘ladi. Imtiyozli narxlar elektr energiyasining ishlab chiqaruvchidan oshirilgan va kafolatlangan narxlarda

sotib olinishini nazarda tutadi. Mazkur mexanizmni joriy qilgan Germaniya, Ispaniya va Tayland kabi mamlakatlar qayta tiklanadigan energiya sohasida ko‘proq ish o‘rinlari va yirik investitsiya bozori yarata oldilar va ham energetik xavfsizlikni ta’minlash, ham issiqxona gazlari emissiyasini qisqartirishga muvaffaq bo‘ldilar (Chua S. 2011). Shuningdek, imtiyozli tariflar yashil energiya quvvatlarini ko‘paytirish, sohadagi tadqiqot va ishlanmalar hajmini oshirish hamda tannarxni tushirishda qolgan instrumentlar (asosan energiya portfeli standartlari nazarda tutilmoqda)ga nisbatan samaraliroq ekanligi ham tasdiqlangan (Sun P. 2015).

Shu bilan birga, D.Tiam o‘z tadqiqotlarida Senegalda qayta tiklanadigan manbalardan olingan elektr energiyasi uchun premial (imtiyozli) narxlar belgilash siyosatini o‘rganib, bunday narxlar mamlakatning chekka hududlarida ham generatsiya oshishiga olib kelishini aniqlagan (Thiam D. 2011). Shuning iqtisodchi tomonidan premial narx siyosatini amalga oshirish natijasida aholi farovonlik darajasi tushmasligi, bu masala bilan shug‘ullanuvchi institutlar sifatli bo‘lishi zaruriy shart ekanligiga e’tibor qaratilgan.

O‘zbekistonda ham 2023 yildan “Quyoshli xonadon” dasturi doirasida premial narxlar siyosati yuritib kelinmoqda. Dastur doirasida aholi tomonidan quyosh panellari orqali ishlab chiqarilgan ortiqcha elektr energiyasining har bir kilovatt-soatiga 1000 so‘mdan subsidiya ajratiladi va ushbu mablag‘lardan daromad solig‘i olinmaydi (O‘zR PQ, 2023). Ta’kidlash lozimki, mazkur narx e’lon qilingan vaqtda aholi uchun standart tarif 1 kVt/soat uchun 295 so‘mni tashkil etar edi. 2024 yilning 1 mayidan elektr uchun tabaqalashtirilgan tariflar (minimal narx – 450 so‘m) joriy qilingach ham 1000 so‘mlik premial narx saqlanib qoldi. Bu shuni anglatadiki, 2024 yilgacha quyosh panellari aholi uchun ham foyda olish, ham xarajatlarni qisqartirish yo‘li vositasi rolini o‘ynagan bo‘lsa, endilikda faqatgina ikkinchi maqsad dolzarbligini saqlab qolmoqda. Premial narxlar samaradorligining o‘zgarishi masalasi esa mavhumiy bo‘lib, uni aniqlash uchun qo‘shimcha tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud.

Sanoat darajasida faoliyat yurituvchi sub’ektlar uchun ham alohida imtiyozlar taklif qilib kelinmoqda. Bunda quyosh fotoelektr stansiyalari uchun uzoq muddatli, kafolatlangan hamda xorijiy valyutada ifodalanadigan narxlar qo‘llanilishi sohaga investorlarni jalb qilishda muhim ol o‘ynamoqda. Asosiy investorlar sifatida BAAning “Masdar”, Saudiya Arabistonining “Acwa Rower”, Fransiyaning “Voltalia” hamda Xitoyning bir qator kompaniyalari o‘rtaga chiqmoqda. Narx esa o‘rtacha 3 tsentni tashkil qilib, u tender yo‘li bilan aniqlanmoqda. Ta’kidlash joizki, 3 tsentlik narx hozirda O‘zbekistonda elektr energiyasi uchun belgilangan minimal narx (450 so‘m)dan kamroq hisoblanadi va shuning uchun ham unga to‘laqonli “imtiyozli” maqomini berishga asoslar yetarli bo‘lmasligi mumkin. Biroq, qayta tiklanadigan energiya siyosatining umumiy samaradorligi evaziga FESlar tomonidan ishlab chiqarilgan yashil elektr energiyasi 2021-2023 yillarda deyarli “yo‘q” darajadan 1,2 mlrd kVt/soatgacha yetdi.

Regulyativ imtiyozlar

Bir qarashda moddiy nafni o‘zida ifoda etmaydigan bo‘lib ko‘rinsa-da, regulyativ imtiyozlar QTEM uchun davlat tomonidan alohida regulyativ va bozor munosabatlarini taqdim etishni anglatadi. Ko‘pincha yirik loyihalar uchun hukumat ruxsatini olish murakkab bo‘lib, ba’zi loyihalar o‘zining ahamiyati qadar baholanmaydi (Zhao Z. 2016). Bu esa potensial investorlarning ishonchiga putur yetkazishi mumkin.

Regulyativ imtiyozlarning eng mashhuri qayta tiklanadigan portfel standartlari (renewable portfolio standards – RPS) hisoblanadi. Bu standartlar davlat tomonidan miqdoriy talab shaklida joriy qilinadi va butun mamlakat yoki muayyan hudud miqyosida ishlab chiqariladigan elektr energiyasi tarkibida yashil energiya ulushining minimal miqdorini belgilab beradi. AQSh tajribasini o‘rgangan H.Yin va N.Pauerslar RPS siyosati qayta tiklanadigan manbalardan generatsiya darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatganini aniqlangan (Yin H. 2010).

RPSning amal qilishida yashil sertifikatlar (“Renewable Energy Certificate” yoki “Green Certificate”)ning o‘rni beqiyos. Yashil sertifikatlar mazmunan elektr energiyasini qayta tiklanadigan manbalar asoida ishlab chiqarganlik to‘g‘risidagi ma’lumotnoma hisoblanadi. Odatda 1 mVt/soat generatsiya uchun bitta sertifikat yaratiladi. Davlat tomonidan RPS doirasida minimal yashil energiya talabi (masalan, kamida 10%) qo‘yilgach, elektr energiyasi ta’minotchilari ushbu talabni yo o‘zlari ishlab chiqarishlari evaziga, yo sertifikat sotib olish orqali yopishlari mumkin.

Yashil sertifikat davlatning tegishli organi tomonidan QTEM asosida elektr energiyasini ishlab chiqaruvchilarga taqdim etiladi. Ular esa o‘z navbatida sertifikatlarni ochiq bozorda yoki kelishuv asosida sotishlari mumkin bo‘ladi. Misol uchun, agarda IESga 10 foizlik yashil energiya talabi qo‘yilgan bo‘lsa, u bu talabni yashil generatsiya quvvatlarini o‘rnatmagan holda, shunchaki bozordan kerakli miqdorda yashil sertifikat sotib olish orqali qondirishi mumkin.

Tadqiqotchilarning RPS va yashil sertifikatlarning samaradorligi borasidagi fikrlari yakdil emas. Xususan, T.Len va H.Yin iqtisodiy tahlillar asosida AQSh uchun RPS eng yaxshi yechim emas, degan xulosaga kelganlar. Ular o‘z fikrlarini yashil ish o‘rinlarining yaratilishi va ekologik holatning yaxshilanishi bo‘yicha tendensiyada yaxlit o‘zgarish sezilmagani bilan izohlaydilar. RPSning o‘zini esa ekologik xavfsizlikka emas, balki ko‘proq siyosiy mafkura va xususiy manfaatlar uchun xizmat qilishini ta’kidlaydilar (Lyon T. 2010). R.Feldman va A.Levinson esa ushbu yondashuv AQShdagi shtatlararo o‘zaro savdo va tarixan yashil energetika rivojlangan shtatlarni inobatga olmasligini qayd etib, RPS natijasida elektr energiyasi generatsiyasida tabiiy gaz ulushi kamayib, shamol va quyosh energiyasi ulushining ortishi to‘g‘risida xulosaga kelgan (Feldman R. 2023).

O‘zbekistonda amaliyotida hozircha RPS tizimining faqatgina miqdoriy elementi mavjud. Bu “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining 51-maqsadida bayon qilingan “Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini 25 ming MVt hamda jami iste’moldagi ulushini 40 foizga yetkazish” vazifasi hisoblanadi. Ushbu vazifa qo‘yilgan ekan, unga erishish borasida ham aniq mexanizmlar belgilab olinishi kerak. Bu borada RPS yaxshi muqobil sifatida ko‘rilishi mumkin.

Umuman olganda, RPS siyosati tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Shuning uchun ham uning samaradorligi mavjud omillarni to‘g‘ri inobatga olish, davlat institutlari va regulyativ qoidalarning sifatiga bog‘liq bo‘lib qoladi.

Tadqiqot va ishlanmalarga imtiyozlar

Bunday imtiyozlar qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishga qaratilgan mavjud texnologiyalarni takomillashtirish maqsadida taqdim etiladi. Nazariy jihatdan, texnologik ishlanmalarga investitsiyalar o‘ta riskli va mavhumiy hisoblanib, davlatning ko‘magini zaruriy shartga aylantirib qo‘yadi (Fernandes G. 2016). Tadqiqotlarga imtiyozlar soliq chegirmalari, grantlar, imtiqyozli kreditlar, hamkorlikdagi loyihalar, davlat resurslarini taqdim etish kabi shakllarda bo‘lishi mumkin.

Biroq, aksariyat tadqiqotlarda davlat tomonidan tadqiqotlarga ko‘mak berish salbiy oqibatlarga olib kelishi qayd etiladi. Masalan, J.Plank va K,Doblinger Germaniya misolida davlat tomonidan ajratilgan grant mablag‘lari natijasida QTEMdan foydalanishga oid patentlar soni son jihatdan ortgani, ammo sifat jihatdan sezilarli o‘zgarish bo‘lmaganini aniqlaganlar (Plank J. 2018). Shundan kelib chiqib, davlat grantini ilmiy tadqiqot loyihalariga emas, balki innovatsion loyihaga ega firmalarga ularning arizasi asosida taqdim etish kerakligi borasida taklif bildirilgan. N.Jonstoun ham shu kabi to‘xtamga keladi (Johnstone N. 2010): davlat yashil innovatsiya siyosati patentlar sonining oshishiga, yashil sertifikatlar va imtiyozli narxlar esa innovatsiyalarning joriy qilinishiga hissa qo‘shadi. Tadqiqot va ishlanmalarga eng ko‘p imtiyoz taqdim etuvchi davlat – Xitoy misolida olib borilgan tadqiqotlar ko‘rsatdiki (Yu F. 2016), davlatning moliyaviy ko‘magi firmalarning xususiy investitsiyalarini kamaytirgan (crowding-out effect). Shunga asosan davlat yordamini mauyyan darajada (ulushda) taqdim etish taklif etilgan. Xitoylik boshqa tadqiqotchilar tomonidan esa davlatning subsidiyalari venchur fondlarini jalb qilishda va asosan davlat egaligidagi korxonalar innovatsion faoliyatini rag‘batlantirishda samaraliroq ekanligi aniqlangan (Wu T. 2020).

Yuqoridagilar asosida xulosa qilish mumkinki, tadqiqot va ishlanmalarga davlat ko‘magini taqdim etishda xususiy tashabbuslarni inobatga olish birlamchi mezonlardan biri bo‘lishi kerak. Shuningdek, bunday ko‘mak QTEMni rag‘batlantirish borasidagi kengroq davlat siyosatining bir bo‘lagi sifatida qabul qilinishi iqtisodiy jihatdan samaraliroq hisoblanadi.

O‘zbekistonda ham o‘zining ekologik va energetik xavfsizligini ta’minlash yo‘lidan borar ekan, QTEMni qo‘llab-quvvatlashning bozor mexanizmlariga asoslangan imtiyozlarni qo‘llashi maqsadga muvofiq. Bunda mahsulotga birligiga asoslangan imtiyozli narxlarni to‘liq joriy qilish, RPS va yashil sertifikatlar bozorini yaratish, tadqiqot va ishlanmalar yo‘nalishlarini korxonalarning xususiy tashabbuslari asosida belgilash va rag‘batlantirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bazylevych V., Kupalova G. (2014). Climate change: the major threat of the 21st century //Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка.– №. 6. – С. 6-11.;
2. Chua S. C., Oh T. H., Goh W. W. Feed-in tariff outlook in Malaysia //Renewable and Sustainable Energy Reviews. – 2011. – Т. 15. – №. 1. – С. 705-712.
3. El-Karmi F. Z., Abu-Shikhah N. M. (2013). The role of financial incentives in promoting renewable energy in Jordan //Renewable Energy.. – Т. 57. – С. 620-625.
4. Feldman R., Levinson A. (2023). Renewable portfolio standards //The Energy Journal. – Т. 44. – №. 5. – С. 1-20.
5. Fernandes G., Perobelli F. F. C., Brandão L. E. T. (2016). A model for valuing new technologies under a pull incentives environment //Renewable and Sustainable Energy Reviews. – Т. 59. – С. 482-493.
6. Gneezy, Uri, Stephan Meier, and Pedro Rey-Biel. (2011). "When and Why Incentives (Don't) Work to Modify Behavior." Journal of Economic Perspectives, 25 (4): 191–210. DOI: 10.1257/jep.25.4.191
7. Goklany I. M. (2012). Is climate change the number one threat to humanity? //Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change. – Т. 3. – №. 6. – С. 489-508;
8. Halimatussadiah A. et al. (2023). The Impact of Fiscal Incentives on the Feasibility of Solar Photovoltaic and Wind Electricity Generation Projects: The Case of Indonesia //Journal of Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems. – Т. 11. – №. 1. – С. 1-16.
9. Jeffry L. et al. (2021). Greenhouse gases utilization: A review // Fuel. – Т. 301. – С. 121017.
10. Johnstone N., Haščič I., Popp D. (2010). Renewable energy policies and technological innovation: evidence based on patent counts //Environmental and resource economics. – Т. 45. – С. 133-155.
11. Koengkan M., Fuinhas J. A., Marques A. C. (2019). The effect of fiscal and financial incentive policies for renewable energy on CO2 emissions: the case for the Latin American region //The Extended Energy-Growth Nexus. – Academic Press. – С. 141-172.
12. Kvåle G. et al. (2011). Climate change–the biggest health threat of our time //Tidsskrift for Den norske legeforening;
13. Lyon T. P., Yin H. (2010). Why do states adopt renewable portfolio standards?: An empirical investigation //The Energy Journal. – Т. 31. – №. 3. – С. 133-158.
14. Nicolini M., Tavoni M. (2017). Are renewable energy subsidies effective? Evidence from Europe //Renewable and Sustainable Energy Reviews. – Т. 74. – С. 412-423.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 16 fevraldagi «2023 yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qaroridan.

16. Ouyang X., Lin B. (2014). Impacts of increasing renewable energy subsidies and phasing out fossil fuel subsidies in China //Renewable and sustainable energy reviews. – T. 37. – C. 933-942.
17. Plank J., Doblinger C. (2018). The firm-level innovation impact of public R&D funding: Evidence from the German renewable energy sector //Energy policy. – T. 113. – C. 430-438.
18. Qadir S. A. et al. (2021). Incentives and strategies for financing the renewable energy transition: A review //Energy Reports. – T. 7. – C. 3590-3606.
19. Sun P., Nie P. (2015). A comparative study of feed-in tariff and renewable portfolio standard policy in renewable energy industry //Renewable Energy. – T. 74. – C. 255-262.
20. Thiam D. R. (2011). An energy pricing scheme for the diffusion of decentralized renewable technology investment in developing countries //Energy Policy. – T. 39. – №. 7. – C. 4284-4297.
21. Wu T., Yang S., Tan J. (2020). Impacts of government R&D subsidies on venture capital and renewable energy investment--an empirical study in China //Resources Policy. – T. 68. – C. 101715.
22. Wuebbles D. J., Jain A. K. (2001). Concerns about climate change and the role of fossil fuel use //Fuel processing technology. – T. 71. – №. 1-3. – C. 99-119.
23. Yin H., Powers N. (2010). Do state renewable portfolio standards promote in-state renewable generation? //Energy Policy. – T. 38. – №. 2. – C. 1140-1149.
24. Yu F. et al. (2016). The impact of government subsidies and enterprises' R&D investment: A panel data study from renewable energy in China //Energy Policy. – T. 89. – C. 106-113.
25. Zhao Z. Y., Chen Y. L., Chang R. D. (2016). How to stimulate renewable energy power generation effectively?–China's incentive approaches and lessons //Renewable energy. – T. 92. – C. 147-156.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Юсупова МехрибонУктамовна,
ТАТУ, преподаватель

Аннотация. В статье рассмотрены особенности, проблемы и перспективы развития зеленой экономики в Узбекистане, проведен анализ международного опыта перехода к зеленой экономике, а также описаны основные направления развития и инвестирования в зеленую экономику.

Ключевые слова: зеленый фактор, зеленая экономика, зеленые инвестиции, зеленые технологии, экологический фактор, чистая экология.

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning xususiyatlari, muammolari va istiqbollari muhokama qilinadi, yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha xalqaro tajriba tahlil qilinadi, shuningdek, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish va sarmoya kiritishning asosiy yo‘nalishlari tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: yashil omil, yashil iqtisodiyot, yashil investitsiyalar, yashil texnologiyalar, ekologik omil, toza ekologiya

Annotation. The article discusses the features, problems and prospects for the development of a green economy in Uzbekistan, analyzes international experience in the transition to a green economy, and also describes the main directions of development and investment in a green economy.

Keywords: green factor, green economy, green investments, green technologies, environmental factor, clean ecology

«Зеленая экономика» – это «экономика, в которой происходит замещение преимущественного использования внешних ресурсов на внутренние, а экологически чистые и эффективные технологии и устойчивое сельское хозяйство, служат основными движущими факторами экономического роста, создания рабочих мест и сокращения масштабов нищеты». Это экономика, с низким уровнем выбросов парниковых газов и замедленным или стабилизированным темпом изменения климата, сниженным социальным напряжением, повышенной эффективностью трансграничного сотрудничества, т.е. это высокотехнологичная низко углеродная или, в идеале, без углеродная экономика. Она призвана создавать рабочие места и стимулировать экономический прогресс и одновременно снижать такие существенные риски, как последствия изменения климата и рост дефицита водных ресурсов.

В настоящее время общество по-разному понимает суть выражения «зеленая» экономика. Одни считают, что это новые отрасли экономики, которые улучшат природу страны. Другие понимают это выражение как новые технологии, своего рода экосистемы, которые призваны помогать и приносить пользу природе. Третьи считают, что это переход на новый этап развития, целью которого является создание экологически чистых продуктов.

Все эти подходы к определению понятия очень близки к значению выражения. «Зеленая» экономика – это экономика, направленная на сохранение благополучия общества, за счет эффективного использования природных ресурсов, а также обеспечивающая возвращение продуктов конечного пользования в производственный цикл. В первую очередь, «зеленая» экономика направлена на экономное потребление тех ресурсов, которые в настоящее время подвержены истощению (полезные ископаемые – нефть, газ) и рациональное использование неисчерпаемых ресурсов.

В основе зеленой экономики – чистые или «зеленые» технологии. По словам специалистов, развитие «зеленой» экономики позволит избежать нашим странам экологического кризиса, который затронул своими масштабами уже многие постиндустриальные страны.

Основными целями зеленой экономики в Узбекистане являются следующие (см. рис.1).

Рисунок 1. Цели зелёной экономики в Узбекистане

Узбекистан предпринимает шаги для создания благоприятной политической среды для развития зеленой экономики. Он проводит законодательные инициативы, включает зеленые аспекты в национальные стратегии развития, и предоставляет налоговые льготы и другие льготы зеленым компаниям и инвесторам (https://wecoop.eu/ru/glossary/green-deal/).

В Узбекистане можно увидеть успешные примеры реализации зеленых проектов, таких как:

- Солнечная электростанция Унра-Багиз Солнечная электростанция – пример успешной реализации проекта в сфере возобновляемой энергии;
- Предприятие по переработке отходов Предприятие EcoRecycle - одно из самых крупных предприятий по переработке отходов в Узбекистане;
- Экологический общественный транспорт. Проект по развитию экологичной системы общественного транспорта в Ташкенте.

Также, Узбекистан активно сотрудничает с международными организациями, такими как Организация Объединенных Наций и Всемирный Банк, для поддержки зеленой экономики. Путем получения финансирования, технической помощи и технологического обмена, Узбекистан стремитсяускорить свой переход к устойчивому развитию.

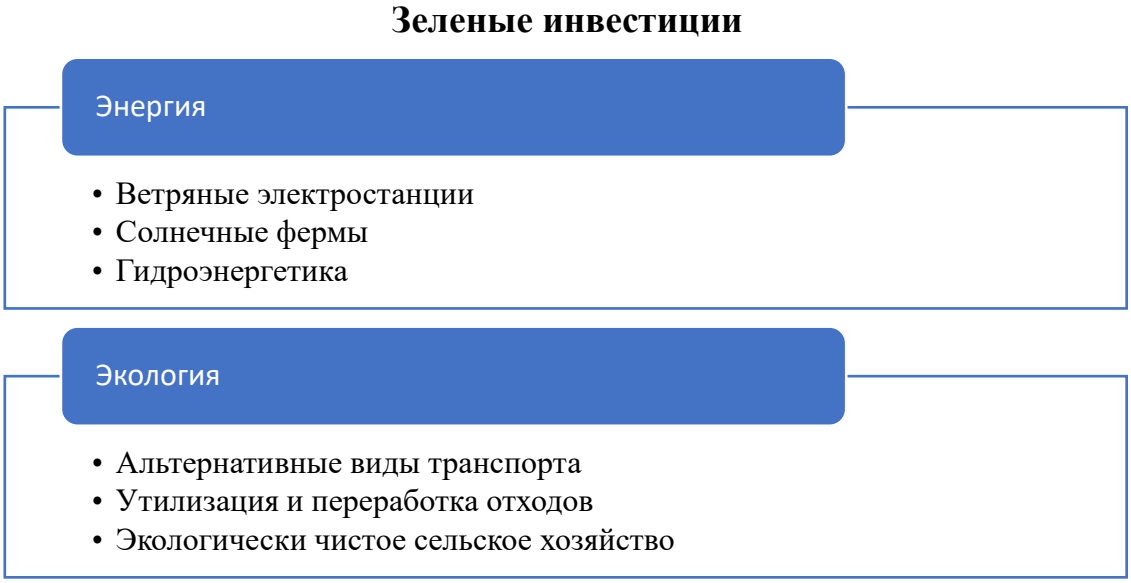

Рисунок 2. Виды зеленых инвестиций в Узбекистане

Будущие перспективы зеленой экономики в Узбекистане можно увидетьвпродолжение активного развития в сфере зеленой экономики истремлении стать одним из лидеров в области возобновляемойэнергетики и эко инноваций.

Политическая поддержка и устойчивые инвестиции создадут благоприятныеусловия для развития зеленого сектора и обеспечат экологическую, социальную и экономическую устойчивость страны (См. Рис 2).

Выводы и предложения. Среди основных направлений развития зеленой экономики в Республике Узбекистан, на которые необходимо обратить внимание прежде всего, можно выделить следующие:

1. Дальнейшее развитие природоохранного законодательства и применение наиболее успешных практик в экологических вопросах имеют жизненно важное значение для перехода к устойчивому развитию.

2. Внедрение чистых технологии. Понятие «чистые технологии» включает пять групп технологий:

- возобновляемые энергетические источники и альтернативная энергетика;
- экологичный транспорт (альтернативное топливо, гибриды и электромобили);
- системы управления электрической энергией (энергосбережение, умные энергосистемы, энергоэффективность);
- управление выбросами, отходами, транспортировка, сбор, утилизация отходов и рециклинг;
- инновационные современные материалы и технологии (биологические технологии, нано-технологии, экологичные материалы) (Шермухамедов, А. Т., 2020).

Применение доступных недорогих зеленых технологий в землепользования – являются актуальной задачей на пути к созданию зеленой экономики. Распространение зеленых технологий существенно упростит государственные программы по устойчивому использованию водных ресурсов, снизить нагрузку на природные экосистемы, сократить расходы населения и улучшить качество жизни населения.

3. Применение зеленых инвестиций. Несмотря на то, что «зеленое» финансирование как сегмент финансового рынка еще находится на этапе становления, такие финансовые инструменты как «зеленые» кредиты, «зеленые» облигации, фонды «зеленых» инвестиций и «зеленые» фондовые индексы демонстрируют быстрое развитие. По экспертным оценкам, к 2030 г. в мире на реализацию «зеленых» проектов будет направлено около 93 трлн долларов (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0097), для обеспечения которых необходимо широкое использование соответствующих финансовых инструментов.

Список использованной литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» от 04.10.2019 г. № ПП-4477
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» от 04.10.2019 г. № ПП-4477
3. Порфирьев Борис Николаевич "зеленый" фактор экономического роста в мире и в России // Проблемы прогнозирования. 2018. №5 (170). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zelenyy-faktor-ekonomicheskogo-rosta-v-mire-i-v-rossii (дата обращения: 30.12.2021).
4. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. UnitedNations, 2015.
5. Порфирьев Борис Николаевич "зеленый" фактор экономического роста в мире и в России//Проблемы прогнозирования.2018. №5 (170). URL:ttps://cyberleninka.ru/article/n/zelenyy-faktor-ekonomicheskogo-rosta-v-mire-i-v-rossii (дата обращения: 10.01.2022).
6. «Европейский Союз – Центральная Азия: сотрудничество в области водных ресурсов, окружающей среды и изменения климата» (WECOOP). https://wecoop.eu/ru/glossary/green-deal/
7. Пресс-канцелярией Госсовета КНР. Белая книга «Реагирование Китая на изменение климата: политика и действия». 2021.
8. Шермухамедов, А. Т. Развитие зеленой экономики в Узбекистане / А. Т. Шермухамедов, Б. М. Холбоев // Прогрессивные технологии и процессы: сборник научных статей 7-й Всероссийской научно-технической конференции с международным участием, Курск, 24–25 сентября 2020 года. – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2020. – С. 177.

9. Communication from the Commission. Action Plan: Financing Sustainable Growth. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0097
10. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) научный электронный журнал 300 http://iqtisodiyot.tsue.uz

XORAZM VILOYATIDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARIDAN FOYDALANISH HOLATI TAXLILI

Yaqubova Yulduz Raimovna
Mamun universiteti o’qituvchisi
yaqubova_yulduz@mamunedu.uz

Annotatsiya. Xorazm viloyatida qayta tiklanadigan energetika sohasidagi davlat siyosati darajasida sanoati rivojlanagan, shu bilan birga rivojlanayotgan qator mamlakatlarning qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishdagi rivojlanish tajribasi va ularning miqyosi hisobga olingan. Bu shuni ko‘rsatdiki, qayta tiklanadigan energetika sohasida aniq maqsad va vazifani belgilashi hamda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi – qayta tiklanadigan energiyaning an’anaviy energiya ishlab chiqarish texnologiyasiga nisbatan raqobatbardosh bo‘lishiga ko‘maklashadi.

Kalit so‘zlar: qayta tiklanuvchi energiya, energetika, yashil energiya, Quyoshli xonadon, “Voltalia” kompaniyasi, fotoelektr stansiyasi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan (noan'anaviy energiya) foydalanish qayta tiklanmaydigan yoqilg'i-energetika resurslari zahiralarini qisqartirish, markazlashtirilmagan iste'molchilarni va hududlarni energiya resurslarini uzoq muddatli yoqilg'i yetkazib berish bilan ta'minlash va uning tannarxini pasaytirish muammolarini hal qiladi.

Xorazm viloyatining iqtisodiy rivojlanishi, bozor munosabatlariga o’tish, agrosanoat tarmoqlarida energetik resurslarini tejaydigan kompleks texnologiyalarni qo’llash va ularni ilmiy asoslarini yaratish bilan aniqlanadi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalaridan foydalanishga bir qadar salmoqli mablag‘ sarflansa-da, ular iqtisodiy jihatdan o‘zini oqlaydi.

2019-yil 16-aprelda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan va Senat tomonidan 2019-yil 3-mayda ma'qullangan «Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasining Qonunida unga quyidagicha ta'rif beriladi: qayta tiklanuvchi energiya manbalari

— atrof-muhitda tabiiy holda qayta tiklanuvchi quyosh, shamol energiyasi, yer harorati (geotermal), suv oqimlarining tabiiy harakati, biomassa energiyasi.[55]

An’anaviy yoqilg‘i bilan ishlaydigan energetika tufayli havoga chiqayotgan oltingugurt, azot, uglerod oksidlari uzoq masofaga tarqaladi. Bundan tashqari, ular yomg’ir suvlari bilan qo‘shilib, kislota birikmalariga aylanadi hamda yomg‘ir

[55] 2019-yil 21-may, «Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida»gi O‘RQ-539-son

tarkibida yerga tushib, o‘simliklarga, tuproqqa salbiy ta’sir ko’rsatadi. Atrof muhitda bunday kislotalarning ko’payishi oqibatida, og‘ir metallar oziq-ovqatlarga va pirovardida shu mahsulotlar orqali inson organizmiga ta’sir ko’rsatadi. Bunda bir zarar ikkinchi bir zararni ham o‘zi bilan birga olib keladi.

Xorazm viloyatida aholi va ijtimoiy soha obyektlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish ustuvor vazifalardan qilib belgilangan.

Xorazm viloyatida ayni vazifalar ijrosi doirasida tashkilotlar va aholi xonadonlariga quyosh panellarini o‘rnatish ishlari jadal sur’atlar bilan davom ettirilmoqda. Hususan, “Xorazm hududiy elektr tarmoqlari” AJning ma’muriy binosiga ham 30 kVt quvvatga ega quyosh panellari o‘rnatilishi natijasida yiliga 172,8 ming kVt.soat elektr energiyasi, ya’ni 77,8 million so‘m mablag‘ tejalishiga erishiladigan bo'ldi. Bundan tashqari jamiyatga qarashi 13 ta korxonada ham elektr energiyasi sarfini oldini olish maqsadida jami quvvati 70,2 kVt bo‘lgan quyosh panellari o‘rnatish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu esa yiliga 404 ming kVt.soat elektr energiyasi, yoki 181,9 mln so‘m mablag‘ tejash imkonini beradi.

Quyosh energiyasidan quyosh panellari yordamida to‘g‘ridan-to‘g‘ri elektr energiyasiga aylantirish yo‘li bilan elektr energiyasi ishlab chiqarish uchun foydalanish mumkin. Quyosh panellari orqali ishlab chiqarilgan energiya ham iqtisodiy ham ekologik nuqtayi-nazardan ijobiy baholanadi.

Xorazm viloyati O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalari sohasida yetakchi bo‘lish imkoniyatiga ega. Xorazm o‘zining quyosh salohiyatidan foydalanish orqali sarmoya jalb qilishi, ish o‘rinlari yaratishi va mamlakatning energetik xavfsizligi va ekologik barqarorligiga hissa qo‘shishi mumkin (Matyokubov, U. K., et.al., 2022). O‘zbekiston hukumati 2030-yilgacha qayta tiklanuvchi energiya manbalarining mamlakat energetika balansidagi ulushini 25 foizga yetkazishni ko‘zlagan holda qayta tiklanuvchi energiya sohasida ulkan maqsadlarni qo‘ygan va ularga alohida ta’riflar keltirib, amalga oshirish strageik rejalarni belgilab olgan (1-rasm).

1- Jadval

Xorazmda quyosh energetikasini rivojlantirish bo‘yicha hukumat tashabbuslari

Tashabbus	Ta’rif	Amalga oshirish
Quyosh parkini rivojlantirish dasturi	Xorazmda ixtisoslashtirilgan quyosh parklarini yaratish	O'rnatilgan quvvatlarni oshirish, ish o'rinlarini yaratish
Qayta tiklanadigan energiya manbalariga investitsiyalarni rag'batlantirish	Quyosh energiyasi loyihalari uchun soliq imtiyozlari va past foizli kreditlar	Mahalliy va xalqaro investitsiyalarni jalb qilish
Tarmoqlarni modernizatsiya qilish va aqlli tarmoqlar	Qayta tiklanadigan energiya manbalarini qo'llab-quvvatlash uchun tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilish	Tarmoq barqarorligini oshirish, quyosh energiyasini yaxshiroq integratsiyalash

Davlat-xususiy sheriklik (PPP)	Quyosh energiyasi loyihalarini ishlab chiqish uchun xususiy sektor bilan hamkorlik	Xususiy kompaniyalarning tajribasi va mablag'laridan foydalanish

Muqobil energetika hisobiga bu yil respublikaning elektr generatsiyasida “yashil energiya” ulushi 15 foizga yetishi ta’kidlandi. 2030-yilga borib, aholisi 40 milliondan ortadigan Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun zarur bo‘lgan energiyaning 40 foizini “yashil energiya” hisobidan qoplash maqsad qilingan. Bu borada aholi manfaatdorligini oshirish uchun o‘tgan 2023-yili Xorazm viloyatida “Quyoshli xonadon” dasturi boshlandi. 14 milliard so‘m imtiyozli resurslar ajratildi, soliq imtiyozlari berildi. Shuningdek, ehtiyojdan ortiqcha elektrni davlat tomonidan kafolatli xarid qilish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Bu o‘z samarasini bera boshladi. Jumladan, Xorazmda ham 2 mingdan ziyod xonadon va 855 ta tadbirkorlar 15 megavattli quyosh panellarini o‘rnatib, ular tomonidan ehtiyojidan ko‘p ishlab chiqarilgan 320 ming kilovatt-soat elektr energiyasi davlat tomonidan sotib olindi.[56]

Endi bu sohada yana bir majmua – Fransiyaning “Voltalia” kompaniyasi tomonidan Tuproqqal’a tumanida quyosh fotoelektr stansiyasi boshlandi. Bu Xorazmdagi ilk shunday yirik loyiha hisoblanadi. Uning natijasida yiliga 254 million kilovatt soat “yashil energiya” ishlab chiqariladi. Bu esa Xorazm viloyati yillik elektr energiyasi iste’molining 11 foizini qoplaydi. Ushbu stansiyani yil yakunigacha tarmoqqa ulash rejalashtirilgan. Umuman bu loyiha ishga tushsa, Xorazm viloyatida elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatlari 30 foizga oshib, 424 mega-vattga yetadi. Xususan, Tuproqqal’a tumanining elektrga bo‘lgan yillik 135 million kilovatt soat talabi to‘liq qondiriladi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalari (elektr, tabiiy gaz, issiq suv) uzoqda joylashgan cho’l tog’li, suv bilan ta’minlanmagan, shuningdek, elektr energiyasi, issiqlik va ichimlik suvi bilan bog’liq bo’lgan mavsumiy ishlar yoki ekspedisiyadagi odamlar uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O’zbekistonda 60 foizdan ko’proq aholi qishloq joylarida yashaydi. 1,5 mingga yaqin boorish qiyin bo’lgan qishloq aholi punktlari, an’anaviy elektr manbalaridan foydalana olmaydilar. Shuning uchun mamlakatda hozirgi paytda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish dastrulariga e’tibor keskin kuchaygan. Qayta tiklanadigan energetikani innovatsion-texnologik jihatdan rivojlantirishga qiziqish sezilarli darajada ortib bormoqda, bu jahon balansidagi barcha energiya manbalari orasida noan'anaviy qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishning eng yuqori o'sish darajasi bilan tasdiqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. 2019-yil 21-may, «Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida»gi O‘RQ-539-son
2. Shavkat Mirziyoyevning Xorazm viloyatiga tashrifi chog‘ida 29-fevral kuni “Voltalia” kompaniyasi tomonidan quvvati 100 megavattlik quyosh elektr stansiyasi qurilishini boshlashmarosimidagi nutqi.

[56] Shavkat Mirziyoyevning Xorazm viloyatiga tashrifi chog‘ida 29-fevral kuni “Voltalia” kompaniyasi tomonidan quvvati 100 megavattlik quyosh elektr stansiyasi qurilishini boshlashmarosimidagi nutqi.

3. Matyokubov, U. K., Muradov, M. M., & Djumaniyozov, O. B. (2022, September). Analysis of Sustainable Energy Sources of Mobile Communication Base Stations in the Case of Khorazm Region. In 2022 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-4). IEEE.
4. Харченко Н.В. Индивидуальные солнечные установки. М.: Энергоатомиздат, 1991. – 208 с.
5. Шодиметов К. Муқобил энергия турлари – ҳаётга!. –Т.: SHARQ NMAK, 2011. – 88 .
6. Қаҳҳоров С.Қ., Самиев К.А., Жўраев Ҳ.О. Қуёш қурилмаларидаги жараёнлари моделлаштириш. Монография. – Тошкент. ITA PRESS, 2014. – 208 б.
7. Duffie J., Beckman W. Solar engineering of thermal processes. New York. Wiley, 1991. -919p.
8. Jo'rayev T.D. Quyosh issiqlik qurilmalari. O'quv qo'llanma. -B.: Dizayn-Press, 2012. – 107 b

O‘ZBEKISTONDA BARQAROR RIVOJLANISHGA ISSIQXONA GAZLARI VA ENERGIYA MANBALARINING TA’SIRI TAHLILI

Yaqubova Yulduz Raimovna
Mamun universiteti o'qituvchisi
yaqubova_yulduz@mamunedu.uz
Fozil Xolmurotov Saribayevich, PhD, dots.
Mamun universiteti
fozilholmurotov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekistondagi issiqxona gazlari chiqindilariga ta’sir qiluvchi omillarni kvantil regressiya usuli orqali o‘rganadi. Tahlil natijalari qayta tiklanadigan energiya manbalari, shahar o‘sishi va qazib olinadigan yoqilg‘i iste’molining chiqindilarga sezilarli ta’sirini ko‘rsatadi. Natijalar siyosatchilarga emissiyalarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni rag‘batlantirishda yordam berishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Issiqxona gazlari, kvantil regressiya, qayta tiklanadigan energiya, O‘zbekiston, ekologik muammo.

Аннотация. В статье анализируются факторы, влияющие на выбросы парниковых газов в Узбекистане, с использованием квантильной регрессии. Результаты анализа показывают значительное влияние возобновляемых источников энергии, урбанизации и потребления ископаемого топлива на выбросы. Эти выводы могут помочь политикам в сокращении выбросов и продвижении устойчивого развития.

Ключевые слова: Парниковые газы, квантильная регрессия, возобновляемая энергия, Узбекистан, экологическая проблема.

Abstract. This article analyzes the factors influencing greenhouse gas emissions in Uzbekistan using quantile regression. The analysis reveals significant impacts of

renewable energy sources, urban growth, and fossil fuel consumption on emissions. The findings can assist policymakers in reducing emissions and promoting sustainable development.

Keywords: Greenhouse gases, quantile regression, renewable energy, Uzbekistan, environmental problem

Issiqxona gazlari (IG) chiqindilari, birinchi navbatda, turli xil iqtisodiy faoliyatning kengayishi bilan bog'liq holda, atrof-muhit endi bardosh bera olmaydigan darajaga ko'tarildi. Karbonat angidrid (CO_2), metan (CH_4) va azot oksidi (N_2O) kabi issiqxona gazlari emissiyasining global o'sishi so'nggi yillarda kuzatilgan ekologik sharoitlarning yomonlashishiga sezilarli hissa qo'shmoqda (Frederick et al., 2024). Sanoat sektori, transport va chiqindilarni boshqarish ushbu chiqindilarning asosiy manbalari bo'lib, qazib olinadigan yoqilg'ining yonishi, o'rmonlarning kesilishi va sanoat jarayonlarining asosiy aybdorlari (Bahman et al., 2022). Qurilish sanoati global gaz chiqindilarining 39% ni tashkil qiladi, beton va po'lat ishlab chiqarish eng katta hissa qo'shadi (Crawford, 2022). Energetika sektori, xususan, Sharqiy va Janubiy Osiyo kabi jadal sanoatlashgan hududlarda, qazilmalarga asoslangan energiya tizimlarining uzluksiz kengayishi muammoni yanada kuchaytirdi (Lamb et al., 2021). Evropa va Shimoliy Amerikada qayta tiklanadigan energiya manbalarini qabul qilish bo'yicha ba'zi yutuqlarga qaramay, past va nol uglerodli xizmatlarga global siljish cheklanganligicha qolmoqda. Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) mamlakatlari iqtisodiy o'sish va tabiiy resurslar ijarasi ISH emissiyalarining ko'payishi bilan bog'liqligini ko'rsatdi, ammo savdo ochiqligi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish uzoq muddatda bu chiqindilarni kamaytirishi mumkin (Andreichyk & Tsvetkov, 2023). Metan va gidroftoruglerodlar (HFC) kabi CO_2 bo'lmagan GHGlarning roli ham juda muhim, chunki ular CO_2 ga qaraganda bir molekula uchun ko'proq issiqlikni ushlab turadi va atmosfera umrini uzaytiradi, bu ularning qisqarishini uzoq muddatli harorat o'zgarishlarini barqarorlashtirish uchun zarur qiladi. Tuproqning CO_2 va N_2O chiqindilariga antropogen omillar ta'sir qiladi, masalan, ohaktoshlar va mahalliy bo'lmagan qurtlarning kirib kelishi, bu chiqindilarni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Hozirgi iqlim va'dalari global isishni 1,5 °C darajagacha cheklash uchun etarli emas, bu CO_2 va CO_2 bo'lmagan GHGlarni tez va doimiy ravishda kamaytirishni talab qiladi. Pokistonda issiqxona gazlari emissiyasi va ko'mir energiyasi iqtisodiy o'sish bilan salbiy bog'liq bo'lib, bu muammoni hal qilish uchun konservativ siyosat va moliyaviy yordam zarurligini ta'kidlab, ekologik barqarorlikni ta'minlaydi. Jahon hamjamiyati keng qamrovli strategiyalarni, shu jumladan zudlik bilan qisqartirish uchun "2030-yilga Sprint", dekarbonizatsiya bo'yicha "2050-yilga marafon" va IG konsentratsiyasini boshqariladigan darajaga etkazish uchun "Ultramarafon - 2100"ni qabul qilishi kerak. Ushbu chiqindilarni bartaraf etish ko'p qirrali yondashuvni, jumladan qayta tiklanadigan energiyani qabul qilishni, energiya samaradorligini oshirishni, yerdan barqaror foydalanishni va kelajakdagi ta'sirlarni yumshatish uchun barqaror infratuzilmani talab qiladi. Faqat hukumatlar, korxonalar va sanoat korxonalari o‘rtasida muvofiqlashtirilgan sa’y-harakatlar orqali biz chiqindilarni barqaror

darajaga kamaytirishga va kelajak avlodlar uchun toza, adolatli dunyoni ta’minlashga umid qilishimiz mumkin.

O‘zbekiston jadal rivojlanayotgan mamlakat, birinchi navbatda, uglerod chiqindilarining asosiy manbalari bo‘lgan qazib olinadigan yoqilg‘i va sanoat faoliyatiga bog‘liqligi tufayli jiddiy ekologik muammolarga duch kelmoqda. 2014-yilda O‘zbekiston dunyo bo‘ylab CO_2 emissiyasining 7 foizini tashkil etdi va bu atrof-muhit degradatsiyasini yumshatish uchun barqaror yechimlar zarurligini asoslaydi. Mamlakatning Parij bitimiga qo‘shilishi uning issiqxona gazlari chiqindilari va atrof-muhitga ta’sirini kamaytirishga sodiqligini ko’rsatadi, bu maqsadlarga erishish uchun organik dehqonchilik usullari istiqbolli yondashuv hisoblanadi (Ashurmetova & Musaeva, 2024). Yashil iqtisodiyotga o‘tish O‘zbekiston uchun juda muhim, chunki u barqaror texnik yutuqlar va qayta tiklanuvchi energiya manbalari orqali turli ekologik muammolarni hal qilishi mumkin (Umarov, 2023). Biroq, xususiy investitsiyalarni jalb qilish va bu tashabbuslar samaradorligini oshirish uchun atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat-xususiy sheriklikning huquqiy asoslarini takomillashtirish zarur (Akhrorov, 2023). Suv, sanitariya, gigiyena (WASH) xizmatlari va toza yoqilg'idan foydalanishda mintaqaviy tafovutlar va boyliklarning tengsizligi ekologik muammolarni yanada kuchaytiradi, qishloq joylari ayniqsa noqulay ahvolda (Moon et al., 2024). O‘zbekiston uchun kam uglerodli iqtisodiyotga o‘tish ustuvor vazifa bo‘lib, qayta tiklanadigan energiya manbalari (REM) va uglerodni ushlash, saqlash va utilizatsiya qilish (CCSU) texnologiyalari ushbu strategiyaning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi (*Pathways to a Carbon-Neutral Uzbekistan: Evaluating CO_2 Emission Estimation and Decarbonization Measures for Sustainability*, 2023). Muhim sanoat markazi hisoblangan Navoiy viloyati yuqori antropogen bosim tufayli jiddiy ekologik muammolarga duch kelmoqda, bu esa ekologik stress va ko‘kalamzorlarning yo‘qolishiga qarshi shoshilinch choralar ko‘rishni taqozo etadi (O’G’Li & Karshiboevna, 2023). Yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha milliy strategiya barqaror rivojlanish tamoyillari va yo‘nalishlarini belgilab beradi, yashil tashabbuslar samaradorligini baholash muhimligini asoslaydi. Bundan tashqari, O‘zbekistonda texnologik startaplarning o‘sib borayotgan ekotizimlari, xususan, cleantech sohasida ekologik barqarorlikni rivojlantirish va iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatishda hal qiluvchi rol o‘ynashi mumkin. Raqamli texnologiyalardan foydalanish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish orqali O‘zbekiston issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va barqaror rivojlanishga ko‘maklashish borasidagi sa’y-harakatlarini kuchaytirishi mumkin. Umuman olganda, O‘zbekiston uchun ekologik muammolarni hal qilish va barqaror, past uglerodli iqtisodiyotga o‘tish uchun siyosat islohotlari, texnologik yutuqlar va davlat-xususiy sheriklikni o‘z ichiga olgan ko‘p qirrali yondashuv zarur.

Inson faoliyati natijasida ifloslanish uzoq vaqtdan beri atrof-muhit degradatsiyasiga sezilarli hissa qo'shgan va bu global iqtisodiyotni karbonsizlantirish bo'yicha shoshilinch choralar ko'rishni talab qiladi. CO_2 va metan (CH_4) kabi issiqxona gazlarining doimiy o'sishi global isishni kuchaytirdi, CH_4 ayniqsa kuchli bo'lib, CO_2 dan taxminan 35 baravar ko'proq issiqlikni ushlab turadi

(Igwebuike & Oyegoke, 2024). Ushbu ta'sirlarni yumshatish uchun sintetik biologiya dekarbonizatsiyani tezlashtirish va yangi sanoatlarni rivojlantirish va ish o'rinlarini yaratish uchun istiqbolli echimlarni taklif qiladi (Paulsen, 2023). Anaerob hazm qilish va gazlashtirish kabi texnologiyalar orqali chiqindilardan biometan ishlab chiqarish issiqxona gazlari emissiyasini sezilarli darajada kamaytiradigan barqaror energiya alternativini taqdim etadi. Biroq, sezilarli dekarbonizatsiyaga erishish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Dekarbonizatsiyani boshqarishning integratsiyalashgan modellari energiyani tejash choralari va kichik yadro reaktorlaridan foydalanish bilan bir qatorda shamol, quyosh va vodorod kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishga urg'u beradi. Ushbu chora-tadbirlarning dolzarbligi so'nggi yillarda kuzatilgan rekord darajadagi harorat bilan asoslanadi, 2023 yil 1850 yildan beri eng issiq yil bo'lib, iqlim betarafligi uchun muhim zaruratni asoslaydi (Харін et al., 2024). Kam uglerodli iqtisodga o‘tish, shuningdek, barqaror amaliyotlarni qo‘zg‘atishi va uglerod izlarini kamaytirishi mumkin bo‘lgan sun’iy intellekt va mashinalarni o‘rganish kabi ilg‘or texnologiyalarni o‘z ichiga olgan biznes modellarini o‘zgartirishni ham o‘z ichiga oladi. Siyosatchilar emissiya narxlari, standartlar va qoidalarni o'z ichiga olgan keng qamrovli dekarbonizatsiya strategiyalarini ishlab chiqishlari kerak, shu bilan birga resurslarni kam uglerodli faoliyatga qayta taqsimlashni osonlashtiradi va bu o'zgarishlarning ijtimoiy ta'sirini ko'rib chiqadi (*Transformative Business Models for Decarbonization: Insights from Prize Winner Start-Ups at the World Summit*, 2023). Moliya sektori dekarbonizatsiya siyosatini iqtisodiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirishda, investitsiyalar barqaror o'sishga yo'naltirilishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Qiyinchiliklarga qaramay, integratsiyalashgan baholash modellari shuni ko'rsatadiki, erta dekarbonizatsiya bo'yicha harakatlar, hatto salbiy emissiya texnologiyalarisiz ham, 2 °C maqsadiga erishishi mumkin, ammo bunday texnologiyalarsiz 1,5 °C maqsadiga erishish mumkin emas (Khabbazan & Hokamp, 2022). Karbonat angidridni olib tashlash (CDR) deb nomlanuvchi CO_2 ni faol olib tashlash va xavfsiz sekvestrlash ham global isishni boshqariladigan darajalarga cheklash uchun zarurdir. Shu sababli, atrof-muhitga foyda keltiradigan va barqaror kelajakni ta'minlaydigan samarali dekarbonizatsiya strategiyalarini amalga oshirish uchun hukumatlar, sanoat korxonalari, tadqiqotchilar va jamoatchilik ishtirokidagi muvofiqlashtirilgan harakatlar zarur.

Biz bu o’zgaruvchilarni tahlil qilish uchun kvantil regressiyadan foydalandik, chunki u bizga bog'liq o'zgaruvchi va prognoz qiluvchilar o'rtasidagi munosabatlar bog'liq o'zgaruvchining taqsimlanishining turli nuqtalarida qanday o'zgarishini tushunishga imkon beradi. Ushbu yondashuv oddiy eng kichik kvadratlar (OLS) regressiyasiga nisbatan kengroq ko'rinishni ta'minlaydi, bu faqat o'rtacha munosabatlarni tekshiradi. Ma'lumotlar chiziqlilik, homosedastiklik va normallik mezonlariga javob bera olmadi. Shunday qilib, QR ishonchli taqsimlash taxminining yo'qligi sababli qo'llaniladi.

$$Q_\tau(y_i) = \beta_0(\tau) + \beta_{oc}(\tau)x_{ioc} + \beta_u(\tau)x_{iu} + \beta_g(\tau)x_{ig} + \varepsilon_{it}$$

Yuqoridagi regressiya tenglamalarida kvantilda i mos ravishda 2010 yildan 2022 yilgacha bo'lgan davrni ifodalaydi; i kuzatilmagan individual ta'sirni

ifodalaydi; va shartli taqsimot kvantlari sonini ko'rsatadi, $\beta_{oc}, \beta_u, \beta_g,$ esa mustaqil o'zgaruvchilarning issiqxona gazlarining umumiy emissiyasiga ta'sirini o'rganish uchun ishlatiladigan o'zgaruvchilardir. Bundan tashqari, shartli taqsimotning t-kvanti quyidagi tenglama yordamida koeffitsientlarni baholash uchun ishlatilgan:

$$\hat{\beta}_\tau = \arg min \sum_{i=1}^{n} \rho_\tau(y_i = x_i^\tau \beta).$$

Yuqoridagi tenglamada,

$\rho_\tau(\mu) = \mu\big(\tau - 1(\mu < 0)\big), I(\mu < 0) = \begin{cases} 1, & \mu < 0 \\ 0, & \mu > 0 \end{cases}$, tekshirish funksiyasini bildiradi, I(.) esa indikator funksiyasi hisoblanadi. Tahlil natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Kvantil regressiya (o'rtacha)					
O'zgaruvchilar	**koeffitsiyent**	**Std. xatolik**	**t-statistika**	**p-qiymat**	
LNGE	52.6813	1.24185	42.42	<0.0001	***
LNREC	−7.01979	0.276892	−25.35	<0.0001	***
LNFFEC	−0.0134217	0.00434368	−3.090	0.0176	**
LNREO	−0.249773	0.00795888	−31.38	<0.0001	***
LNUPG	−0.0805303	0.00524770	−15.35	<0.0001	***
LNGDP	−0.709163	0.0300343	−23.61	<0.0001	***
Median depend. var		12.12724	S.D. dependent var		0.055630
Sum absolute resid		0.132252	Sum squared resid		0.007645
Log-likelihood		37.63299	Akaike criterion		−63.26598
Schwarz criterion		−59.87628	Hannan-Quinn		−63.96271

Median quantile regression natijalari issiqxona gazlarining umumiy emissiyasi va barcha mustaqil o'zgaruvchilar o'rtasidagi sezilarli salbiy munosabatlarni ko'rsatadi. Xususan: qazib olinadigan yoqilg'I energiyasining 1% ga o'sishi issiqxona gazlari chiqindilarining taxminan 7% ga kamayishiga olib kelishini, YaIMning 1% ga o'shishi 0.24% ga issiqxona gazlari kamayishiga, Qayta tiklanuvchi energiya iste'moli va qayta tiklanuvchi energiya chiqishi xam sezilarli salbiy ta'sir qilmoqda.

Kvantil regressiya tahlili qazib olinadigan yoqilg'i energiyasi iste'moli, shahar aholisining o'sishi, YaIM, qayta tiklanadigan energiya iste'moli va qayta tiklanadigan elektr energiyasining turli kvantlarda issiqxona gazlari emissiyasiga sezilarli salbiy ta'sirini aniqladik. Ushbu topilmalar qayta tiklanadigan energiya manbalarini rag'batlantirish va chiqindilarni kamaytirish uchun shahar o'sishini boshqarish muhimligini asoslaydi. Diagnostik testlar va qoldiq tahlillar kvantli regressiya modelining mustahkamligi va ishonchliligini tasdiqlab, o'rganilayotgan davrda O'zbekistonda issiqxona gazlari emissiyasiga ta'sir etuvchi omillarni har

tomonlama tushunish imkonini beradi. Ushbu tahlil siyosatchilar va manfaatdor tomonlarni emissiyalarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish uchun maqsadli strategiyalarni ishlab chiqishda xabardor qilishi mumkin.

O‘zbekistonda issiqxona gazlari emissiyasiga ta’sir etuvchi omillarning kvantli regression tahlili bir qancha asosiy tushunchalarni beradi:

O'rtacha kvantli regressiya natijalari issiqxona gazlarining umumiy emissiyasi va barcha mustaqil o'zgaruvchilar - qayta tiklanadigan energiya iste'moli, qazib olinadigan yoqilg'i energiyasi iste'moli, qayta tiklanadigan elektr energiyasi ishlab chiqarish, shahar aholisining o'sishi va YaIM o'rtasidagi sezilarli salbiy munosabatlarni ko'rsatadi. Fotoalbom yoqilg'i energiyasini iste'mol qilishning salbiy ta'siri barcha kvantlarda izchil bo'ladi, lekin uning kattaligi yuqori kvantlarda biroz pasayadi, bu uning ta'siri yuqori emissiya darajasida biroz kamroq ekanligini ko'rsatadi. Shahar aholisining o'sishining ahamiyati kvantlar bo'yicha o'zgarib turadi, kichik miqdorlarda ahamiyatsiz, lekin o'rtacha va yuqori kvantlarda sezilarli bo'lib, urbanizatsiya va emissiya o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. YaIM barcha miqdorlar bo'yicha doimiy ravishda sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatib, chiqindilarni kamaytirishda iqtisodiy faoliyatning rolini kuchaytiradi. Qayta tiklanadigan energiya iste'moli va qayta tiklanadigan elektr energiyasini ishlab chiqarish ham odatda sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi, lekin qayta tiklanadigan energiya iste'molining ta'siri eng yuqori miqdorda ahamiyatsiz bo'lib qoladi, bu esa emissiya taqsimotining o'ta yuqori qismida boshqa omillar hukmron bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akhrorov, A. (2023). Some issues of application of public-private partnership in state administration in the field of environment of the republic of uzbekista. *Review of Law Sciences*, *7*(3), 25–38. https://doi.org/10.51788/TSUL.ROLS.2023.7.3./NDJY1929
2. Andreichyk, A., & Tsvetkov, P. (2023). Study of the Relationship between Economic Growth and Greenhouse Gas Emissions of the Shanghai Cooperation Organization Countries on the Basis of the Environmental Kuznets Curve. *Resources*, *12*(7), 80–80. https://doi.org/10.3390/RESOURCES12070080
3. Ashurmetova, N., & Musaeva, N. (2024). Significance of Organic Agricultural Practices in the Transition to a Green Economy in Uzbekistan. *Lecture Notes in Networks and Systems*, *733*, 581–591. https://doi.org/10.1007/978-3-031-37978-9_57
4. Bahman, N., Alalaiwat, D., Abdulmohsen, Z., Al Khalifa, M., Al Baharna, S., Al-Mannai, M. A., & Younis, A. (2022). A critical review on global CO2 emission: where do industries stand? *Reviews on Environmental Health*, *0*(0), 681–696. https://doi.org/10.1515/REVEH-2022-0105
5. Crawford, R. H. (2022). Greenhouse Gas Emissions of Global Construction Industries. *IOP Conference Series*, *1218*(1), 012047–012047. https://doi.org/10.1088/1757-899X/1218/1/012047

6. Frederick, C., Dreyfus, G., & Zaelke, D. (2024). Greenhouse Gases/Climate Pollutants. *Elgar Encyclopedia of Climate Policy*, 167–172. https://doi.org/10.4337/9781802209204.CH31
7. Igwebuike, C. M., & Oyegoke, T. (2024). Decarbonizing our environment via the promotion of biomass methanation in developing nations: a waste management tool. *Pure and Applied Chemistry*, *96*(5), 651–670. https://doi.org/10.1515/PAC-2023-1109
8. Khabbazan, M. M., & Hokamp, S. (2022). Decarbonizing the Global Economy—Investigating the Role of Carbon Emission Inertia Using the Integrated Assessment Model MIND. *Economies*, *10*(8), 186–186. https://doi.org/10.3390/ECONOMIES10080186
9. Lamb, W. F., Wiedmann, T., Pongratz, J., Andrew, R., Crippa, M., Olivier, J. G. J., Wiedenhofer, D., Mattioli, G., Khourdajie, A. Al, House, J., Pachauri, S., Figueroa, M., Saheb, Y., Slade, R., Hubacek, K., Sun, L., Ribeiro, S. K., Khennas, S., De La Rue Du Can, S., … Minx, J. (2021). A review of trends and drivers of greenhouse gas emissions by sector from 1990 to 2018. *Environmental Research Letters*, *16*(7), 073005. https://doi.org/10.1088/1748-9326/ABEE4E
10. Moon, J., Choi, J. W., & Kim, K. H. (2024). Regional Disparities in Safe and Clean Environments in Uzbekistan: Analysis of 2021–2022 Uzbekistan Multiple Indicator Cluster Survey Data. *Sustainability*, *16*(4). https://doi.org/10.3390/SU16041580
11. O'G'Li, L. N. F., & Karshiboevna, K. N. (2023). The Importance of Anthropogenic Influence in Assessing the Ecological Condition of Cities in Uzbekistan (in the Case of Navoi). *Baghdad Science Journal*, *21*(4), 1214–1219. https://doi.org/10.21123/BSJ.2023.8892
12. *Pathways to a Carbon-Neutral Uzbekistan: Evaluating CO2 Emission Estimation and Decarbonization Measures for Sustainability*. (2023). https://doi.org/10.21203/RS.3.RS-3340046/V1
13. Paulsen, I. (2023). Decarbonising the world economy with synthetic biology. *Open Access Government*, *40*(1), 464–465. https://doi.org/10.56367/OAG-040-11000
14. *Transformative Business Models for Decarbonization: Insights from prize winner start-ups at the World Summit*. (2023). https://doi.org/10.20944/PREPRINTS202308.0474.V1
15. Umarov, E. (2023). Transitioning to a Green Economy and Implementing Sustainable Technological Changes in Uzbekistan. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot*, *1*(11–12). https://doi.org/10.55439/GED/VOL1_ISS11-12/A415
16. Харін, С., Папіж, Ю., & Коровін, С. (2024). Model of economic decarbonization in the context of climate change: issues of management and innovation. *Економіка Та Суспільство*, *59*. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-45

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING AHAMIYATI

Aliyeva G.I.
Urganch davlat universiteti, katta o`qituvchi
aliyevagulnora65@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasining shakllanishi, "yashil iqtisodiyot"ga o'tish zaruriyati, O'zbekistonda "yashil iqtisodiyot"ga o'tish strategiyasining maqsadi, vazifalari, rivojlanishi va ustuvor yo'nalishlarining mazmuni bayon etilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, kontsepsiya, strategiya, yashil iqtisodiyot, yashil energetika

Аннотация. В данной статье описывается формирование концепции «зеленой экономики», необходимость перехода к «зеленой экономике», цели, задачи, развитие и приоритеты стратегии перехода к «зеленой экономике» в Узбекистане.

Ключевые слова: экономика, концепция, стратегия, зеленая экономика, зеленая энергетика

Abstract. This article describes the formation of the "green economy" concept, the need to transition to a "green economy", the purpose, tasks, development and priorities of the strategy of transition to a "green economy" in Uzbekistan.

Keywords: economy, concept, strategy, green economy, green energy

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu maqsadli rasmiy ma'muriy-huquqiy hujjatlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, davlat dasturlariga yashil rivojlanish tamoyillarini joriy etish, iqlim o‘zgarishi va gazlar chiqindilariga qarshi kurashish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishga o‘tishni jadallashtirishda o‘z ifodasini topmoqda.

Ishlab chiqilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishning asosiy natijalari sifatida keyingi yillarda iqtisodiyotni yashil transformatsiyalashga qaratilgan 154 dan ortiq chora-tadbirlarni nazarda tutuvchi 20 dan ortiq rasmiy hujjatlar qabul qilindi. Bular "2019-2030 yillarga mo‘ljallangan yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi", "O‘zbekiston Respublikasini 2030 yilgacha "yashil" iqtisodiyotga o‘tishga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi, "Iqtisodiyot va ijtimoiy soha tarmoqlarining energiya samaradorligini oshirish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha jadal chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi Prezident qarorlaridir.

Mamlakatimizda "yashil iqtisodiyot"ga o'tish konseptsiyasi doirasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019 — 2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarorida belgilangan ustuvor yo'nalishlardan biri "Yashil

iqtisodiyot”ni qo’llab quvvatlashning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish hisoblanadi. Ushbu yo’nalishning ustuvor sohalaridan biri “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini ta’lim va fanga integratsiya qilishga bag’ishlangan:

- “yashil” iqtisodiyot asoslari, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish, “sof” transportni rivojlantirish, energiya tejash va boshqa masalalarni e’tiborga olgan holda oliy va o’rta maxsus ta’limning tegishli yo’nalishlari o’quv dasturlarini takomillashtirish, shuningdek, umumiy o’rta ta’limning tegishli dasturlariga “yashil” iqtisodiyot asoslari bo’yicha mavzular kiritish;

- oliy, o’rta maxsus, kasb-hunar, umumiy o’rta ta’lim uchun tegishli o’quv adabiyotlarini (yo’nalishlar bo’yicha) tayyorlash yoki qayta nashr etish jarayonida ularga “yashil” iqtisodiyot asoslari bo’yicha mavzular kiritish;

- oliy, o’rta maxsus, kasb-hunar, umumiy o’rta ta’lim uchun tegishli o’quv adabiyotlarini (yo’nalishlar bo’yicha) tayyorlash yoki qayta nashr etish jarayonida ularga “yashil” iqtisodiyot asoslari bo’yicha mavzular kiritish;

- pedagog va ilmiy xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish dasturlariga “yashil” iqtisodiyot asoslari, jumladan, “Yashil texnologiyalar”, “Yashil mezonlarni hisobga olgan holda ekologik me’yorlashtirish asoslari”, “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari texnologiyalari”, “Energiya tejamkorligi va energiya samaradorligi muammolari” mavzularini joriy etish;

- “yashil” texnologiyalar sohasidagi ilmiy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalarni qo’llab-quvvatlash.

Shuni ta’kidlash mumkinki, “yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy mexanizmlari barqaror rivojlanishni ta’minlashda o’z o’rniga ega. Milliy iqtisodiyotni “yashillashtirish” tabiiy resurslarni chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo’shilgan qiymatga ega mahsulotlar eksporti miqdorini oshirishga, tarkibini diversifikatsiyalash va milliy kompaniyalarning tashqi bozoridagi raqobotdoshligini oshirishga xizmat qiladi. O’zbekistonda uzoq muddatli istiqbolli “yashil iqtisodiyot”ga o’tish strategiyasida ham asosiy to’rtta ustuvor yo’nalishlar belgilangan bo’lib asosiy etibor energiya samaradorligini oshirishga, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o’zlashtirishga, iqlim o’zgarishlari oqibatiga moslashish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishning iqtisodiy mehanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, energiya tejaydigan texnologiyalarni ishlab chiqishga joriy etish, shuningdek tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish “yashil iqtisodiyot’’ni rivojlantirishning asosiy ustuvor yo’nalishi hisoblanadi. Bu esa o’z navbatida energiya xavfsizligiga, bo’sh ish o’rinlarini yaratilishiga, aholi turmush darajasining yaxshilanishiga va mamlakat rivojlanishiga jiddiy ta’sir ko’rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrda “2019-2030 yillar davrida O’zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o’tish

strategiyasi” to’g’risidagi PQ-4477-son Qarori. https://www.lex.uz O’zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma’lumotlar milliy bazasi
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022 yidagi PQ 436-son “2030 yilgacha O’zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o`tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo’yicha chora-tadbirlar to`g’risida”gi Qarori. https:
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.08.2019 yildagi PQ 4422-сон “Iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning energiya samaradorligini oshirish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishning tezkor chora-tadbirlari to’risida”gi Qarori.

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA HUNARMANDCHILIK FAOLIYATI XORIJ TAJRIBASI

Ergasheva Aziza Farmonovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti,
azizaergasheva1986@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada hunarmandchilik faoliyati va “yashil” iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligi, hunarmandlar faoliyatining atrof-muhitga iqtisodiy, ijtimoiy ta’siri ko‘rib chiqilgan. Mamlakat iqtisodiyoti hamda hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqarishi natijasida yuzaga keladigan ekologik xavflarni va tabiatning yemirilib ketishini sezilarli darajada kamaytirilishi uchun "yashil” iqtisodiyotga o‘tish hamda uning afzalliklari yoritib berilgan. Xorij tajribasi sifatida Hindiston, Nepal, Malayziya, Yangi Zelandiyadagi ba’zi hunarmandchilik turlaridan misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: “yashil” iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, atrof-muhit, ekologik barqarorlik, ekologik muammolar, ekologik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимозависимость ремесленной деятельности и «зеленой» экономики, экономическое и социальное влияние деятельности ремесленников на окружающую среду. Освещены экономика страны и переход к «зеленой» экономике с целью существенного снижения экологических рисков и деградации природы, вызванных производством ремесленной продукции, и ее преимущества. Малайзия, Новая Зеландия как зарубежный опыт.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, устойчивое развитие, окружающая среда, экологическая устойчивость, экологические проблемы, экологические технологии.

Annotation. This article examines the interdependence of craft activities and the "green" economy, the economic and social impact of craftspeople's activities on the environment. The economy of the country and the transition to a "green" economy in order to significantly reduce the environmental risks and degradation of nature caused by the production of handicraft products and its advantages are highlighted.

Examples of some types of handicrafts in India, Nepal, Malaysia, New Zealand as foreign experience. given.

Keywords: "green" economy, sustainable development, environment, environmental sustainability, environmental problems, ecological technologies.

“2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” qabul qilindi (https://lex.uz/docs/-4539502). Ushbu strategiya “yashil” iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishning asosiy strategik yo‘nalishi sifatida e’tirof etilishi haqida gapiradi va “yashil” rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab beradi. 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasida mamlakatni rivojlantirishning aniq istiqbollari, jumladan, energetika, sanoat va qishloq xo‘jaligi sohalarida aniq tarmoq rejalari belgilangan bo‘lsa-da, iqtisodiyot tarmoqlarini ko‘kalamzorlashtirishga erishish uchun ancha katta sa’y-harakatlar talab etiladi. Hukumatning “yashil” iqtisodiyot strategiyasiga muvofiq, Birlashgan Millatlar Tashkilotining umumiy davlat tahlili O‘zbekiston aholisining o‘sishi, urbanizatsiya va mavjud shahar va qishloq tengsizliklari, barqaror atrof-muhitni boshqarish va iqlim ta’sirini cheklashni, uglerod chiqindilarini kamaytirish, iste’mol va ishlab chiqarishning oshishi bilan birga iqtisodiy o‘sishga erishishni talab qilishini ta’kidlaydi. Xususan, O‘zbekistonda ishlab chiqarish rivojlanishi va urbanizatsiya kuchayib borayotganini hisobga olib, toza, samarali, inklyuziv va barqaror sanoatga tavakkalchilikka asoslangan investitsiyalarni kiritish zarur.

“Yashil” iqtisodiyotni shakllantirish va uning barqaror rivojlanishiga o‘tish global darajada ham, O‘zbekiston uchun ham ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi insoniyat kelajagi uchun muhim manba bo‘lib, u BMTning qaror va hujjatlarida o‘z ifodasini topgan. Barqaror rivojlanishning iqtisodiy-ekologik asosi, bu “yashil” iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir. Hozirgi beqaror tendensiyalarni bartaraf etish uchun 2015 -yilda BMTning 2030-yilgacha bo‘lgan davr uchun 17 ta “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadlarining o‘ziga xos mezonlari aniqlandi. “Yashil” iqtisodiyotga o‘tishning jahon tajribasida “yashil” iqtisodiyot rivojlanishidagi quyidagi umumiy tendensiyalarni ko‘rish mumkin:

– 2050-yilga borib sayyoramiz aholisi 9 mlrd.ga boradi;
– global iqlim o‘zgarishi yuz beradi;
– energiya resurslar, xom-ashyo, oziq-ovqat mahsulotlari bahosi 40-50% gacha oshadi va turli xil inqirozlar vujudga keladi;
– atrof-muhit ifloslanadi, yiliga 11 mln. gektar o‘rmonlar kesiladi, ekotizimlar buziladi, bioxilma-xillik kamayadi va tuproqning tabiiy unumdorligi pasayadi;
– ekologik muhojirlar, ya’ni mahalliy yoki mintaqaviy muhitning keskin yoki uzoq muddatli o‘zgarishi tufayli o‘z hududini tark etishga majbur bo‘lgan odamlar vujudga keladi;
– ichimlik suv hajmi 60-70 %ga kamayadi;
– 2030-yilda sayyoramiz aholisining 47 %i ichimlik suvi yetishmasligidan azob chekadi;
– yer shari zaharli chiqindilarga to‘lib-toshib, “ko‘milib” qoladi.

Tabiat va iqtisodiyotning mukammal muvozanatlashgan o‘zaro munosabati “yashil” iqtisodiyot modelida yaqqol namoyon bo‘ladi. “Yashil” iqtisodiyot keyingi yillarda rivojlanib, iqtisodiy-ijtimoiy tizimga aylandi. “Yashil” iqtisodiyotning bosh vazifasi ishlab chiqarish hamda iste’mol qilish jarayonlarini ekologik standartlarga mos ravishda o‘zgartirishdan iborat (Muminova M.2023).

Ushbu tadqiqot asosan ikkilamchi ma’lumotlardan foydalanib yozilgan bo‘lib, ikkilamchi ma’lumotlar turli manbalarni o‘rganish orqali to‘plangan, masalan, mavjud ilmiy maqolalar, kitoblar, internet ma’lumotlari va xorij olimlarining darsliklaridan.

Hunarmandchilik sohasi jahon iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi, thepakcrafts.com hisobotiga ko‘ra (https://thepakcrafts.com/blog/craft-handmade-stats/), 2023-yilda jahon hunarmandchilik bozori hajmi $985 milliard AQSh dollariga yetgan va 300 mln. kishini ish bilan band qilib turibdi. Prognozlarga ko‘ra hunarmandchilik bozori hajmi 2027-yilga kelib 1252 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda.

Hozirgi kunda o‘z faoliyatini olib borayotgan hunarmandlar iqlim o‘zgarishini hisobga olgan holda, o‘z mahsulot dizaynini, materiallar manbasini, ishlab chiqarish jarayonlarini, marketing va foydalanishni hisobga olishi, hunarmandchilik mahsulotlarini iste’mol qilish usullarini qayta ko‘rib chiqishi kerak. Tabiiy bo‘yoqlardan yoki qayta ishlangan shishadan foydalanish kabi “yashil” amaliyotlar allaqachon ba’zi mamlakatlar hunarmandchilik amaliyotiga kiritilgan bo‘lsa-da, hunarmandchilik sektori atrof-muhitga ta’sir qilishning o‘ziga xos yo‘liga ega. Hunarmandchilik sektori iqlim o‘zgarishini yumshatishda ishtirok etishi mumkin bo‘lgan vositalardan biri “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini qabul qilishdir.

“Yashil” iqtisodiyot kontseptsiyasi 1970-yillarning oxiri va 80-yillarning boshlarida ishlab chiqilgan bo‘lib, bu chiziqli iqtisodiyotga qarama-qarshidir, bunda "chiqindilar" resurs bo‘lib xizmat qiladi va ishlab chiqarish jarayoniga qayta kiritiladi. Ideal holda, u birinchi navbatda chiqindilarni ishlab chiqarishni to‘xtatadi, mahsulotlar imkon qadar uzoq vaqt davomida ishlatiladi, tabiiy tizimlarni qayta ishlab chiqaradi, mahsulotlarning yaroqlilik muddati kontseptsiyasini almashtiradi, qayta ishlatish, qayta tiklash kabilar. “Yashil” iqtisodiyot chiziqli modeldan tashqari ishlab chiqarishning boshqa usullarini ham o‘z ichiga oladi, lekin eng muhimi, bu ishlab chiqarishni to‘xtatishni anglatmaydi. “Yashil” iqtisodiyot bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa tegishli nazariyalarga sanoat ekologiyasi, “yashil” iqtisodiyot, tabiiy kapitalizm va qayta generativ dizayn kiradi.

Aytish mumkinki, hunarmandchilikning tabiatiga ko‘ra, boshqa sanoat tarmoqlari qatorida hunarmandchilik sektori “yashil” iqtisodiyot tamoyillariga eng mos hisoblanadi. Ba’zi mamlakatlarda ko‘plab kichik jamoalarga asoslangan korxonalar bozor kuchlari uchun ochiq bo‘lgan sanoat global bozorida ishlaydi: mahsulotlarni iloji boricha kam xarajat bilan ishlab chiqarish, foydani maksimal darajada oshirish va iloji boricha ko‘proq sotish. “Yashil” iqtisodiyot tamoyillarini qabul qilish xarajatlari hunarmandchilik sohasining hayotiyligiga ta’sir qiladimi? Ko‘pgina individual yoki kichik jamoaviy amaliyotlardan tashkil topgan

hunarmandchilik sektori “yashil” iqtisodiyot tamoyillariga rioya qilish uchun tarkibiy xususiyatga ega bo‘lgan o‘zgarishlarni amalga oshirishi mumkinmi? Agar teskari logistika tuzilmasi mavjud bo‘lmasa, mijozlar mahsulotni ishlab chiqaruvchiga ta’mirlash uchun qanday qaytarishlari mumkin? Hunarmandchilik sohasida “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishda yana qanday muammolar mavjud? Ammo birinchi qadam sifatida, yakka tartibdagi hunarmandlar va jamoat ishlab chiqaruvchilari bu “yashil” iqtisodiyotga o‘tishlari uchun nima qilishlari mumkin?

“Yashil” iqtisodiyot va hunarmandchilik sanoati muhokamasi 2020-2021-yilda Xalqaro hunarmandchilik kengashi va Britaniya Kengashi tomonidan tashkil etilgan bir qator vebinarlarning bir qismi sifatida ko‘rib chiqilgan edi. Maqsad inqiroz davrida (pandemiya davrida) hunarmandchilik amaliyotiga yangi strategiyalar va yondashuvlarni joriy etish edi. Kelajakdagi global inqirozlarga qarshi kurashish uchun sektorning dolzarb masalalar bo‘yicha yangi g‘oyalarni ishlab chiqish va ularni hunarmandchilik amaliyotiga tatbiq etishda iqlim o‘zgarishi birinchi o‘rinda turadi.

Hunarmandchilik 160 millionga yaqin amaliyotchilarni o‘z ichiga olgan global sanoat ekanligini hisobga olsak, iqlim inqiroziga samarali javob berish uchun strategiyalarni ishlab chiqish kerak. Masalan, hunarmandchilik sanoati quyidagi strategiyalardan ba’zilarini qabul qilishi mumkin - chiqindilarni va ifloslanishni yo‘q qilish, resurslarni iloji boricha uzoqroq ishlatish, tabiiy tizimlarni yaratish, materiallarni qayta ishlash, ta‘mirlash, toksik bo‘lmagan materiallardan foydalanish, modulli qurilmalar bilan mahsulotlarni loyihalash, past texnik xizmat ko‘rsatish. Bularning barchasi hunarmandchilik sektori qabul qilishi va amalga oshirishi mumkin bo‘lgan “yashil” iqtisodiyot strategiyalari hisoblanadi. Qizig‘i shundaki, “yashil” iqtisodiyotni qo‘llash nafaqat bitta strategiyani, balki ko‘plab strategiyalarni qabul qilishni ham anglatadi.

“Yashil” iqtisodiyotga o‘tish - bu dizayn bilan ham bog‘liq. Biroq, bu holda, bu mahsulotning jismoniy shaklini loyihalashdan ko‘ra ko‘proq dizayniga e’tibor qaratish lozim. Masalan, energiya tejamkor bo‘lgan ishlab chiqarishning yangi usullarini yoki chiqindilarni minimallashtiradigan yangi vositalarni loyihalash kabilar. Tizim to‘liq aylana bo‘lishi uchun boshqa yordamchi tizimlarni ham ko‘rib chiqish, loyihalash va ishlab chiqish kerak. Misol uchun, xaridorlar o‘z mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarga qaytarishlari uchun ular yetkazib beruvchilar va materiallar iste’molchilari bo‘lishlari uchun qaytarish logistikasi bo‘lishi kerak.

YuNESKO ta’rifiga ko‘ra, hunarmandchilik nomoddiy madaniy meros hisoblanadi, ammo bu merosning ifodasi jismoniy xususiyatga ega. Shu sababli, hunarmandchilik amaliyotida va “yashil” iqtisodiyot tamoyillariga muvofiq - resurslarni tejash mas’uliyatli ishlab chiqarish, iste’mol qilish va materiallarni uzoq vaqt davom ettirish orqali amalga oshiriladi. Bu ishlatiladigan materiallar miqdorini kamaytirishning eng yaxshi yo‘lidir va shuning uchun uning atrof-muhitga ta’sirini kamaytiradi. Biroq, buni ishlab chiqaruvchining daromadlari nuqtai nazaridan ham ko‘rib chiqish kerak. Agar ular abadiy davom etadigan narsalarni yasasa, ishlab

chiqaruvchiga qanday ta’sir qiladi? Agar mijozlar ushbu tamoyil asosida mahsulot sotib olishsa, ular o‘z daromadlarini oshirishlari mumkinmi? Shu bilan birga, biz ba’zi mahsulotlardan abadiy foydalanishni xohlaymizmi?

“Yashil” iqtisodiyot sharoitida faoliyat yuritib kelayotgan hunarmandchilik korxonalari dunyo bo‘yicha ommalashib bormoqda. Ularga quyidagilarni misol tarzida keltirish mumkin (Zhan, X., Walker, S. 2019). Hind hunarmandchiligi sektori “yashil” iqtisodiyot tamoyilidan foydalanadigan turli xil hunarmandchilik namunalari bilan to‘ldirilgan. Misol uchun, kiyimning umrini uzaytirish vositasi sifatida ishlatiladigan to‘qimachilik buyumlarini tuzatish, yamoq va yorgan joylar uchun sirt choklaridan foydalanish. Garchi bu hunarmandchilikning kelib chiqishi kambag‘allarning iqtisodiy qiyinchiliklari bilan bog‘liq bo‘lsa-da, bu yerda qayta ishlangan kiyim va to‘qimachilik muntazam ravishda qo‘llaniladi, ammo bugungi kunda bu o‘z-o‘zidan "Xatan" deb nomlangan san’at turi hisoblanadi.

Hindistonda poyezdlarda mijozlarga choy plastik stakanlarda emas, balki past olovda qizdirilgan loy-sopol idishlarda beriladi. Ishlatilgandan so‘ng, bu stakanlar yo‘llarga tashlanadi, bu ularning tabiiy ravishda biologik parchalanishiga imkon beradi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, bu stakanlar kambag‘allar uchun daromad manbai bo‘lib xizmat qiladi, chunki ushbu qatlam odmlari ulardan foydalanishi mumkin, shuningdek bu stakanlarga talab doimiy sanaladi. Ushbu tajriba mahalliychilikning ajoyib namunasi hisoblanib – mahalliy aholi tomonidan gil yig‘ib olinadi, mahalliy jamoalar esa bu stakanlarni mahalliy iste’mol uchun tayyorlaydilar. Shuningdek, ushbu sopol idishlar chiqindilari hech qanday qo‘shimcha ishlovlarsiz yana yerga so‘riladi.

Afsuski, bu ko‘nikmalar ba’zi davlatlar tomonidan tan olinmaydi, faqat Hindistonning madaniy udumining bir qismi sifatida qabul qilingan. Bundan tashqari, bunday tajribalar odatda iqtisodiy jihatdan nochor bo‘lgan va boshqa daromadli imkoniyatlar paydo bo‘lganda boshqa kasblarga o‘tadiganlar tomonidan qo‘llaniladi.

Malayziyada Biji-Biji “yashil” iqtisodiyot bo‘yicha tashabbusni ilgari surgan xususiy korxona hisoblanadi. Uning bosh direktori o‘z kompaniyasi nuqtai nazaridan “yashil” iqtisodiyotni uchta jihatdan ko‘rish mumkinligini ta’kidladi: materiallarning kiritilishi (ular ishlatilgan narsada), ishlab chiqarish jarayoni (mahsulot ishlab chiqarishda ular nima qiladi) va mahsulot sotilgandan keyin nima sodir bo‘ladi (iste’molchi va mahsulotning hayotiylik sikli). Demak, ular ko‘pincha o‘z mahsulotlari uchun xom-ashyo sifatida chiqindi yoki tashlangan materiallardan foydalanadilar. Ishlab chiqarish jarayonida chiqindilarni kamaytirish vositasi sifatida boshqa kompaniyalarga ajratmalar taklif etiladi. Nihoyat, Biji-Biji shuningdek, mahsulotlarni ta’mirlash uchun umr bo‘yi kafolat ham beradi.

Biroq, ushbu strategiyalarni amalga oshirishda kompaniya qiyinchiliklarga ham duch kelmoqda. Misol uchun, mijozlarning mahsulotlarini ta’mirlashni taklif qilish, mahsulotning uglerod izini ko‘paytirish, qaytarish logistikasini o‘z ichiga oladi. Buning o‘rniga ular mijozlarga ko‘rsatmalar berishi, ularga buzilgan hollarda o‘z mahsulotlarini qanday tuzatish va ta’mirlashni o‘rgatiladi. Bosh direktorning

ta’kidlashicha, “yashil” iqtisodiyot tamoyillari bilan shug‘ullanish ko‘pincha evolyutsion, sinov-xato jarayonlari bo‘lib, bu jarayonda odam o‘rgatiladi, chunki bunday amaliyotlarning aksariyati ilgari qo‘llanilmagan.

Nepalda Lalitpur 2018-yilda Qurilish bo‘yicha xalqaro chempionat (WCC) tomonidan xalqaro hunarmandchilik shahri sifatida akkreditatsiyadan o‘tgan. Lalitpurda ishlab chiqarilgan hunarmandchilik mahsulotlari yog‘och va tosh o‘ymakorligi va metall quymalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu hunarmandchilik amaliyotlari shahar ekotizimiga chuqur kiritilgan. Ko‘nikmalar norasmiy ravishda avloddan-avlodga o‘tadi va oila daromadining muhim manbai hisoblanadi. Hunarmandchilik mahsulotlari madaniy va diniy urf-odatlar bilan bog‘langan va mahalliy manbalardan olingan materiallar qayta tiklanadigan tabiatga ega. Misol uchun, metallalom ishlab chiqarish maydonlaridan chiqindi metallar metallurgiyada foydalaniladi, atrofdagi tog‘ etaklarida barqaror hosil qilingan daraxtlardan yog‘och mahsulotlari tayyorlanadi.

Ahamiyatlisi, hunarmandchilik sohasi allaqachon mahalliy ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ekologiya va mahalliy ekotizimning bir qismi bo‘lganligi sababli, hunarmandchilik sektori uchun “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini qabul qilish ancha oson hisoblanadi.

Yangi Zelandiyada Maori an’anaviy, ya’ni mahalliy ishlab chiqarish va iste’mol tushunchalari “yashil” iqtisodiyot tamoyillariga parallel. Uning negizida nafaqat tabiiy tizimni saqlab qolish, balki tabiiy tizimni qayta kapitallashtirish, u gullab-yashnashi va kuchliroq bo‘lib, dunyoni avvalgidan ko‘ra yaxshiroq joyga qo‘yish kabi kuchli boshqaruv tuyg‘usi mavjud. Dixotomiya shundan iboratki, atrof-muhit xavf ostida bo‘lsa-da, ko‘plab aralashuvlar ko‘pincha tabiiy tizimlarga emas, balki inson xatti-harakatlariga qaratilgan. Maori madaniyati va amaliyoti kontekstida asosiy e’tibor atrof-muhitga qaratilgan bo‘lsa, inson xatti-harakati atrof-muhitni kengaytirish va boyitishga qaratilgan.

Hunarmandchilik sanoatida ekologik toza materiallardan foydalanish, mahalliy ishlab chiqarishni rag‘batlantirish, axloq qoidalari asosida ishlab chiqarish amaliyotini targ‘ib qilish, chiqindilarni kamaytirish va iste’molchilarni o‘qitish orqali barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Barqaror amaliyotlarga ustunlik berish orqali hunarmandchilik ommaviy ishlab chiqarishning atrof-muhitga salbiy ta’sirini kamaytirishga yordam beradi, hunarmandlar va ularning jamoalari hayotini qo‘llab-quvvatlaydi.

Hunarmandchilik atrof-muhit muammolari haqida xabardorlikni oshirishi va odamlarni yanada barqaror tanlov qilishga undashi mumkin. Shuningdek, an’anaviy hunarmandchilik texnikasi ko‘plab ekologik afzalliklarga ega, jumladan, barqaror materiallardan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish, mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash kabilar. Hunarmandchilik mahsulotlarini qo‘llab-quvvatlash orqali iste’molchilar atrof-muhitga ta’sirini kamaytirishga yordam berishlari va barqaror amaliyotlarni qo‘llab-quvvatlashlari mumkin.

Ko‘p jihatdan, hunarmandchilik sektori allaqachon “yashil” iqtisodiyot tamoyillarini amalda qisman qo‘llagan. “Yashil” iqtisodiyotga to‘liq integratsiyalashuv uchun tizimlarni o‘zgartirish va moslashtirish zarur. Ushbu jarayonni boshlash uchun hunarmandchilik sohasining qarashlari, qadriyatlarini baholash va qayta tiklash shart. Hunarmandchilik va materiallar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Chiqindilarni kamaytirishning eng yaxshi usuli materiallar qanday ishlatilishini o‘rganishdan kelib chiqadi. Ko‘rinishidan oddiy bo‘lsa-da, oqibatlar juda chuqur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Муминова Э. (2023) “YASHIL” IQTISODIYOTGA O ‘TISHNING XORIJIY TAJRIBALARI //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – Т. 3. – №. S/2. – С. 66-75.
2. Zhan, X., & Walker, S. (2019). Craft as Leverage for Sustainable Design Transformation: A Theoretical Foundation. Design Journal, 22(4), 483–50

YASHIL IPOTEKA: XORIJ TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON AMALIYOTI

Jabbarov M.E.
Ma’mun universiteti katta o’qituvchisi
j-majid-1988@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil ipoteka tushunchasi, uning paydo bo’lishi, xorij mamlakatlari va O’zbekistonda rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari keltirilgan

Kalit so‘zlar: yashil ipoteka, ipoteka kreditlari, uy-joy bozori, tijorat banklari, kreditlash hajmi, O‘zbekiston.

Аннотация. В данной статье представлено понятие зеленой ипотеки, ее возникновение, особенности развития в зарубежных странах и Узбекистане.

Ключевые слова: зеленая ипотека, ипотечные кредиты, рынок жилья, коммерческие банки, объем кредитования, Узбекистан.

Abstract. This article presents the concept of green mortgage, its origin, and development features in foreign countries and Uzbekistan.

Keywords: green mortgage, mortgage lending, mortgage market, collateral value, loan portfolio.

Jahonda yuz berayotgan global ekologik o‘zgarishlar boshqa sohalarda bo‘lgani kabi, iqtisodiy munosabatlarda ham o‘z aksini topmoqda. Xususan, iqtisodiy atamalar orasida “yashil iqtisodiyot” yoki ipoteka bozorida yashil ipoteka nomi bilan nom olgan yangi mahsulotning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi.

Yashil ipoteka atamasi ilk bor o‘tgan asrning 80 yillarida Amerika Qo‘shma Shtatlarida qurilish sohasida ishlatilgan. O‘sha davrda yashil ipoteka doirasida atrof-muhitga kam zarar etkazuvchi qurilish loyihalarini amalga oshirish uchun past foiz

stavkalarida koʻproq miqdorda moliyalashtiruvchi mablagʻlar ajratilganligi sababli bunday turdagi kreditlarga talab yuqori boʻlgan. Oʻz navbatida bunday loyihalarni amalga oshirish jarayoni qoʻshimcha tekshiruvlar va maxsus baholash tizimidan foydalanish orqali amalga oshirilgan. Masalan, qurilayotgan ob'ektning energotejamkorligi (EPC – Energy Performance Certificate) ortiqcha energiya resurslariga sarflanadigan xarajatlarni kamaytirishi bilan baholanadi. Shuningdek, LEED (Leadership in Energy and Environmental Design), BREEAM (Environmental Assessment Method) va boshqa baholash sertifikatlari shular jumlasidan.

Yashil ipoteka ajratish amaliyoti bugungi kunga kelib Evropa Ittifoqi mamlakatlari, AQSh va Xitoy kabi mamlakatlarda tez sur'atlarda rivojlanmoqda. Buning asosiy sababi ushbu hududlarda uy-joyga boʻlgan talabning yuqoriligi bilan bir qatorda hukumatning iqlim oʻzgarishlari doirasida qabul qilingan rezolyusiyalarda faol ishtiroki fonida yuz bermoqda. Masalan, Buyuk Britaniyada 2020 yilda 11 ta tijorat banklari va qurilish kompaniyalari yashil ipoteka ajratish amaliyotini qoʻllay boshladilar. Bugungi kunga kelib Buyuk Britaniya iqlim oʻzgarishlariga qarshi komiteti taqdim etgan ma'lumotga koʻra 2050 yilga qadar 250 mlrd. funt sterling miqdorida yashil ipoteka loyihalari moliyalashtirilishi prognoz qilingan.

Shunday qilib Angliyada 2021 yildan boshlab Angliya banki tijorat banklarining qurilish loyihalarini moliyalashtirishning “yashil” metodlarini amalga oshirishlarini nazorat qilish tizimini yoʻlga qoʻygan. Buning natijasida tijorat banklari ipotekali qurilish loyihalarini moliyalashtirish uchun energotejamkorlik va ekologik tozalik boʻyicha qoʻshimcha ma'lumotlarni taqdim qilishlari shart qilib qoʻyilgan.

Rossiya Federasiyasida ham 2020 yilda 177 ta “yashil” standartli sertifikat asosida binolar qurilgan boʻlib ularning deyarli yarmini (46 %) ofislar, (24 %) savdo sohasi va omborxonalar tashkil qiladi. Rossiya iqlimining tabiiy resurslar bilan boyligi, yashil hududlarlar bilan keng qamrab olinganligi sababli ushbu hududda yashil ipotekali kreditlash sur'atining pastligini kuzatish mumkin.

Oʻzbekistonda ham yashil ipotekali kreditlash va yashillik standartlarini joriy qilishning dastlabki huquqiy asoslari qabul qilingan boʻlib, bunga misol sifatida 2024 yil 30 aprel sanasida qabul qilingan “2024 yilda ipoteka kreditlarini ajratish mexanizmlarini takomillashtirish va aholining uy-doy sharoitlarini yaxshilashga oid qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi PF-70 sonli Prezident farmonini misol qilib keltirish mumkin. Aynan ushbu farmon bilan koʻp qavatli uy-joylar qurish jarayonlariga “yashil” uy joy standartlarini joriy qilish koʻzda tutilgan.

Yashil ipoteka doirasida ham yashil kredit turi joriy qilinib 2025 yil 1 yanvardan boshlab ajratilishi va foiz stavkasi Markaziy bankning asosiy foiz stavkasidan bir foiz baland boʻlishi belgilangan. Masalan hozirgi davrda 2024 yil 12 sentyabr kunidan boshlab ushbu stavka13.5 foizni tashkil qiladi. Agar ushbu koʻrsatkich oʻzgarishsiz qoladigan boʻlsa yashil ipoteka foiz stavkasi 14,5 foizni

tashkil qiladi. Shuningdek 2025 yil 1 apreldan boshlab jismoniy shaxslar uchun “yashil” ipoteka kreditlari ajratishni yo‘lga qo‘yish vazifasi yuklatilgan.

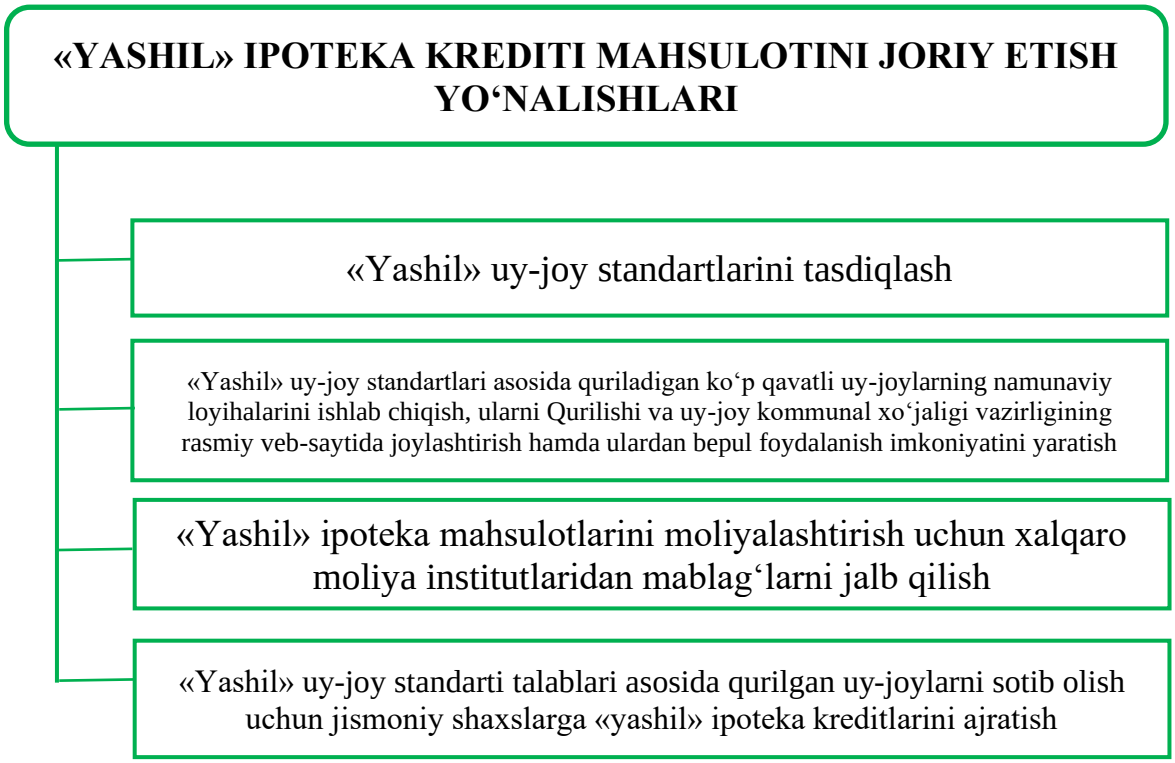

1-rasm. O‘zbekistonda “yashil” ipoteka mahsulotini joriy etish yo‘nalishlari[57]

Yashil ipotekali kreditlash asosida yashil standartlarga to‘la javob berish masalasi turishini hisobga olsak, O‘zbekistonda ushbu standartlar bo‘yicha mos sertifikatlarga ega bo‘lgan qurilish loyihalari mavjudligini ham alohida qayd qilish kerak. Masalan, Toshkent shahridagi **IT-Park** va **Summit** biznes markazi BREEAM sertifikatlash tizimining “juda yaxshi” va “qoyilmaqom” darajalarini olgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, “yashil” ipoteka kreditlash amaliyotini joriy qilish O‘zbekistonda aholini uy-joy bilan ta'minlashning qo‘shimcha segmenti sifatida quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. “Yashil” ipoteka uchun resurs ajratuvchi xalqaro moliya institutlarining qo‘shimcha mablag‘larini jalb qilish imkonini beradi.
2. Ipoteka bozorining yangi mahsulot bilan boyishiga va jismoniy va yuridik shaxslarning ushbu mahsulotdan foydalana olish imkonini beradi.
3. Atrof-muhit himoyasi yo‘nalishida davlatning ustuvor siyosatini takomillashtirishga zamin yaratadi.

[57] PF-70-son 30.04.2024. 2024 yilda ipoteka kreditlarini ajratish mexanizmlarini takomillashtirish va aholining uy-joy sharoitlarini yaxshilashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida (lex.uz) sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

4. “Yashil” standartlar talablari bajarilishi natijasida qurilayotgan ob'ektlarning chidamliligi va energosamaradorligi ortishi natijasida xalqaro standartlarga yanada yaqinlashuviga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Ipoteka to‘g‘risida Qonuni. 04.10.2006-yildagi O‘RQ-58-сон. Yangi tahrir 01.10.2022 yildagi O‘RQ-58-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son, 07.06.2022-y., 03/22/775/0477-son; 30.06.2022-y., 03/22/782/0576-son; 25.10.2023-y., 03/23/871/0797-son).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yilda bozor tamoyillariga asoslangan ipoteka kreditlari orqali aholini uy-joy bilan ta’minlash dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida Farmoni, 13.04.2023 yildagi PF-51-son
3. Alimov, B.A. (2022). Ipoteka bozorini rivojlantirish istiqbollari. Iqtisod va moliya, 4, 34-42. Ht
4. Abdullayev, J.N. (2021). O‘zbekistonda ipoteka kreditlari bozori. Bank ishi va moliya, 2(14), 56-64.
5. Khakimov, M.M. (2021). Ipoteka kreditlari va aholi daromadlari: Empirik tahlil. Halqaro moliya va hisob, 4(2), 45-54.
6. Aliyev, R.T. (2019). O‘zbekistonda ipoteka kreditlari bozorini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari. Bozor, pul va kredit, 11, 30-37.
7. Rasulova, S.A. (2021). Ipoteka kreditlari: Xorijiy tajriba va O‘zbekistonda qo‘llash istiqbollari. Xalqaro moliya, 2(3), 112-120.
8. Бастрыкин К.А. Опыт зелёного кредитования жилищного строительства в россии и за рубежом «Экономика и бизнес»
9. “O‘zbekiston Ipoteka qayta moliyalashtirish kompaniyasi”, Статистика ипотечных кредитов, https://www.uzmrc.uz/page/statistika-ipotechnyh-kreditov
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (2023). O‘zbekiston raqamlarda 2023.

YASHIL IQTISODIYOT TUSHUNCHASINING SHAKLLANISHI VA UNING MAMLAKAT IQTISODIYOTIGA TA’SIRI

Jumaniyozov Feruzbek Dilshod o’g’li,
“Ma’mun universiteti” o’qituvchisi

jumaniyozov_feruzbek@mamunedu.uz

Annotatsiya. Maqolada hozirgi davr iqtisodiyoti oldida turgan asosiy masalalardan biri bo‘lgan “Barqaror rivojlanish”ni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etayotgan yashil iqtisodiyot tushunchasi, uning mazmun mohiyati o‘rganiladi. Shuningdek, yashil iqtisodiyotning vujudga kelish va rivojlanish bosqichlari, mazkur mavzu bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlari tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiyotning asosiy vazifalari, elementlari ularning amalda qo‘llanilish imkoniyatlari keltirilib, xususan, mamlakatimizda

yashil iqtisodiyotni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, iqtisodiy o’sish, ekologik barqarorlik, innovatsiya, tashqi investitsiya, ijtimoiy rivojlanish, uzluksiz rivojlanish.

Abstract. The article examines the concept of green economy, which is gaining importance in ensuring "Sustainable Development", which is one of the main issues facing the modern economy, and its essence. Also, the stages of the emergence and development of the green economy, scientific studies of economists who conducted scientific research on this topic are analyzed. The main tasks, elements of the green economy and their possibilities of practical application are given, and in particular, the reforms implemented in the development of the green economy in our country are considered.

Keywords: green economy, sustainable development, economic growth, environmental sustainability, innovation, foreign investment, social development, continuous development.

Аннотация. В статье рассматривается понятие зеленой экономики, приобретающей все большее значение в обеспечении «устойчивого развития», что является одной из основных проблем, стоящих перед современной экономикой, и ее сущность. Также анализируются этапы становления и развития зеленой экономики, научные исследования экономистов, проводивших научные исследования по данной теме. Приведены основные задачи, элементы зеленой экономики и возможности их практического применения, в частности рассмотрены реформы, реализуемые в развитии зеленой экономики в нашей стране.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экономический рост, экологическая устойчивость, инновации, иностранные инвестиции, социальное развитие, непрерывное развитие.

Hozirgi kunda globallashuv jarayoni ekologik muammolarning keskinlashuviga va natijada jahon iqtisodiyotida “*yashil taraqqiyot*” tamoyillarini joriy etishni obyektiv zaruriyatga aylantirdi. Yaqin kelajakda mamlakatda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ekologik toza va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi, samarali energiya manbalaridan keng foydalanish ko‘zda tutilgan. “Yashil iqtisodiyot”ning muhim komponenti qayta tiklanadigan energiya manbalarini yaratish va foydalanish hisoblanadi.

Yashil iqtisodiyot atamasiga bir qancha adabiyotlarda turlicha ta’rif berilgan. Bu ta’riflarning ichida alohida ajralib turadigani Birlashgan millatlar tashkilotining atrof muhit dasturi (UNEP) tomonidan berilgan ta’rifdir.

Yashil iqtisodiyot - bu ekologik xavflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyot. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog‘liq, lekin ko‘proq siyosiy jihatdan qo‘llaniladigan yo‘nalishga ega. Yashil iqtisodiyot hisobotida

ta’kidlanishicha, “*yashil bo‘lishi uchun iqtisodiyot nafaqat samarali, balki adolatli bo‘lishi kerak. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o‘lchovlarini tan olishni, xususan, past uglerodli, resurslarni tejaydigan va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi iqtisodiyotga adolatli o‘tishni ta’minlashni nazarda tutadi*” (United Nations Environment Programme, 2011).

Iqtisodiy adabiyotda “yashil iqtisodiyot” tushunchasi ilk marotaba 1989-yilda qo‘llanilganligiga qaramasdan uning mohiyati hozirga qadar turlicha talqin etiladi (Sharon Beder, 2011). Ayrim manbalarda “yashil iqtisodiyot” mamlakat tabiatini yaxshilashga ko‘maklashuvchi iqtisodiyotning yangi tarmoqlari sifatida tadqiq qilinsa, ba’zi tadqiqotlarda “yashil iqtisodiyot” tabiatga yordam beruvchi va foyda keltiruvchi yangi texnologiyalar, ekotizimlar sifatida o'rganiladi, uchinchi guruh tadqiqotlarda esa “yashil iqtisodiyot” – bu ekologik toza mahsulotlar yaratishga yo‘naltirilgan rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish hisoblanib, uning asosini sof yoki “yashil” texnologiyalar tashkil etadi deyiladi.

“Yashil iqtisodiyot” atamasining shakllanishi tabiiy resurslarning cheklanganligi, takror ishlab chiqaril masligi va bu insoniyatning barcha faoliyat yo‘nalishlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi bilan bog‘liq muammolarga asoslangan. Ushbu muammoni ilmiy jihatdan o‘rganish XX asrning 60-70-yillarida ommalasha boshladi. Bu davrda ilmiy adabiyotlarda “Atrof-muhit iqtisodiyoti”, deb nomlangan yangi yo‘nalish paydo bo‘ldi. Ushbu yo‘nalish doirasida iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta’siri natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarni talqin etish boshlandi. Bunda ekologik muammolarni amaldagi iqtisodiy munosabatlar doirasida hal etish va xalqaro darajada umumlashtirish talab qilindi (Sharon Beder, 2011).

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, "yashil" iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichla rini 4 ta davrga bo‘lish mumkin. Birinchi bosqich 1950–1960-yillar o‘z ichiga oladi va iqtisodiyotning atrof-muhit va insonga salbiy ta’sirini anglab yetish davri hisoblanadi. 1960–1970-yillarni qamrab olgan ikkinchi bosqichda tabiiy resurslardan intensiv foydalanish va atrof-muhitni ifloslantirish iqtisodiyotning moddiy bazasini izdan chiqarishi va inson turmush farovonligining pasayishiga olib kelishi to‘g‘risidagi bahs-munozalar kuchaydi. Uchinchi bosqichda (1980-1990-yillar) rivojlangan mamlakatlarda “yashil” texnologiyalar va ekologik modernizatsiya g‘oyasi ilgari surildi va shu asosda barqaror rivojlanish konsepsiyasi shakllana boshladi. To‘rtinchi bosqichda (2000–2010-yillar) erkin bozor tabiiy resurslarini saqlab qolish va ijtimoiy adolat manfaatlarini himoya qilish, uzoq muddatli davrda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash nuqtayi nazaridan o‘zini o‘zi tartibga solishga qodir emasligi g‘oyasi ilgari surildi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

“Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasining rivojlanish bosqichlari

Bosqichlar	**I**	**II**	**III**	**IV**
Yillar	1950-1960 yillar	1960-1970 yillar	1980-1990 yillar	2000-2010 yillar
Asosiy g’oya	Iqtisodiyotning atrof-muhit va insonga salbiy ta’sirini anglab yetish davri hisoblanadi	Tabiiy resurslarni va inson uchun qulay atrof-muhitni saqlab qolish maqsadida tejamkor (ratsional) iqtisodiyotni shakllantirishdan iborat.	Iqtisodiy o‘sish va sanoatning rivojlanishi ekologik jihatdan moslashishi iqtisodiyot nuqtayi nazaridan maqsadga muvofiq ekanligi.	“Erkin bozor” biosfera resurslarini saqlab qolish va ijtimoiy adolat manfaatlarini himoya qilish, uzoq muddatli davrda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash nuqtayi nazaridan o‘z-o‘zini tartibga solishga qodir emasligi g‘oyasi ilgari surildi.

Manba: Urunbayev S., 2024

O‘zbekistonda "yashil" iqtisodiyot konsepsiyasi tabiiy muvozanatni saqlash bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ko‘plab o‘xshash tushunchalarni kuzatish mumkin. Jumladan, A.V.Vaxabovning fikricha, “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish jarayoni har bir mamlakat uchun alohida ahamiyat kasb etib, tabiiy kapital, inson kapitali va mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi kabi xususiyatlarga bevosita bog‘liq holda sodir bo‘ladi (Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. 2020.).

M.T.Asqarova, J.J.Jamolov va X.S.Xadjayevlarning fikricha, yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanish o‘rnini bosa olmaydi va barqaror rivojlanishga erishishga xizmat qiluvchi muhim mezon hisoblanadi. D.SH.Yavmutov bu borada quyidagilarni ta’kidlaydi: aksariyat tabiiy resurslarning yaqin kelajakda qayta tiklanmas darajada tugashi hududlarda “Yashil iqtisodiyot” tamoyillari asosida barqaror rivojlanishga o‘tishni talab qiladi.

E.A.Muminova fikricha, yashil iqtisodiyotning oqibat natijasi – qashshoqlikka barham berish, tenglikka erishish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga, ivestitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o‘rin larini yaratish va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini oshirish hisoblanadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida “Yashil iqtisodiyot”ning o‘rni

Dunyo yanada barqaror kelajak sari intilayotgan bir paytda O‘zbekiston global energetika ko‘rsatkichlariga, xususan, yuqori energiya va uglerod intensivligi nuqtai nazaridan javob berishda jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Ushbu shartlar mamlakatni tashqi savdo siyosat oldida zaif holga keltiradi. Biroq O‘zbekiston global yashil o‘tish jarayonini o‘zlashtirib, atrof-muhit va iqlim siyosatini kuchaytirish orqali bu muammoni imkoniyatga aylantirishi mumkin. Quyida yashil iqtisodiyotning mamlakat iqtisodiyotiga qo’shadigan foydalari keltirilgan:

- **ekologik barqarorlik**: Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga kamroq zarar yetkazadigan texnologiyalar va amaliyotlarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu havo, suv va yer resurslarining ifloslanishini kamaytiradi va tabiiy muvozanatni saqlaydi.
- e**nergiya tejash va yangi energiya manbalari**: Yashil iqtisodiyot energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rag‘batlantiradi. Bu energiya importiga bog‘liqlikni kamaytiradi va uzoq muddatda energiya xavfsizligini ta'minlaydi.
- **ish o‘rinlari yaratish**: Yashil iqtisodiyot yangi texnologiyalar va ishlab chiqarish jarayonlari orqali yangi ish o‘rinlari yaratadi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya sohasida ishlovchi mutaxassislar va texnologiyalarni ishlab chiqish va qo‘llash orqali yangi ish joylari paydo bo‘ladi.
- **sog‘liqni saqlash**: Ekologik toza texnologiyalar va kam ifloslanadigan ishlab chiqarish jarayonlari jamoat sog‘lig‘ini yaxshilaydi. Havo va suvning ifloslanishini kamaytirish orqali kasalliklarning oldini olish mumkin.
- **ijtimoiy rivojlanish**: Yashil iqtisodiyot ijtimoiy adolatni ta'minlashga ham e'tibor beradi. Bu, ayniqsa, kam ta'minlangan hududlarga iqtisodiy imkoniyatlar yaratishda, ta'lim va kasb-hunarlarni rivojlantirishda yordam beradi.
- **uzluksiz rivojlanish**: Yashil iqtisodiyot uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish va rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Ekologik barqarorlikka e'tibor qaratish orqali resurslarning cheklanganligi va global iqlim o‘zgarishlari kabi tahdidlarga qarshi chidamli iqtisodiy tizim yaratadi
- **tashqi investitsiyalar**: Yashil iqtisodiyotga o'tish mamlakatni xalqaro hamjamiyatda ijobiy tasvirda saqlaydi va yashil investitsiyalarni jalb etadi. Buning natijasida mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga yordam beradigan yangi investitsiyalar kelishi mumkin.
- **innovatsiya**: Yashil iqtisodiyot yangi texnologiyalarni va innovatsiyalarni rag‘batlantiradi. Bu iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash va global bozor uchun raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqishga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyotning mamlakat iqtisodiyotiga kiritadigan bu va boshqa ko‘plab foydalari, mamlakatlarning iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashda ahamiyatli rol o‘ynaydi.

“Yashil iqtisodiyot”ning joriy qilinishi va istiqbollari

Prezident qarori bilan issiqxona gazlarini kamaytirish, yashil energiya manbalarini ko‘paytirish, energiya samaradorligini oshirish, 1 mln gektargacha maydonda suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish, yiliga 200 mln ko‘chat ekish, o‘rmonlarni kengaytirish, maishiy chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha rejalar tasdiqlandi Prezident Shavkat Mirziyoyev “*2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”* qarorini imzoladi (PQ-436-son, 2022). Unga kora:

- issiqxona gazlarining YaIM birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini 2010 yildagi darajadan 35 foizga qisqartirish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish quvvatini 15 GVtga oshirish va ularning ulushini elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 30 foizidan ko‘prog‘iga yetkazish;
- sanoat sohasida energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish;
- YaIM birligiga to‘g‘ri keladigan energiya sarfi hajmini 30 foizga kamaytirish;
- suvdan foydalanish samaradorligini oshirish, 1 million gektargacha maydonda suv tejovchi sug‘orish texnologiyasini joriy etish;
- yiliga 200 million ko‘chat ekish va ko‘chatlarning umumiy sonini 1 milliarddan oshirish orqali shaharlardagi yashil maydonlarni 30 foizdan ortiqroqqa kengaytirish;
- hosil bo‘ladigan qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash darajasini 65 foizdan oshirish.

2023 yil 1 iyundan mahsulotlarni ishlab chiqarishda ekologiya va atrof muhitga ta’sirni cheklash bo‘yicha qo‘yilayotgan talablar asosida “yashil sertifikatlar" tizimi joriy etiladi (PQ-436-son, 2022).

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, yashil iqtisodiyot tushunchasini shakllantirish va mamlakatda joriy qilish barqaror va ekologik toza jamiyatni yaratish yo‘lidagi muhim qadamdir. Biroq, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ommaviy tarzda harakatlarni amalga oshirish xususan davlatlar, biznes va jamoatchilikning birgalikdagi sa’y-harakatlari kerak. Shundagina tabiiy boyliklarni asrash va kelajak avlodlar farovonligini ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.12.2022 yildagi PQ-436-son. https://lex.uz/uz/docs/-6303230
2. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication – A Synthesis for Policy Makers. – Paris: United Nations Environment Programme, 2011. – rr. 33-34.
3. Sharon Beder. Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinarity to under standing, influence and effectiveness// J. Foundation for Environmental Conservation. – Wollongong: № 38 (2), 2011. – rr. 140–150.
4. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. “Yashil iqtisodiyot” (Darslik). – Toshkent: Universitet, 2020. – B. 16-19.
5. Urunbayev, S. (2024). "Yashil" iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH- IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTGA ERISHISH OMILI

Axmadaliyeva Niholaxon Foziljon qizi, PhD
Qosimova Malika Ma'rufovna, talaba
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. Ushbu tezisda iqtisodiyot va ekologiyaning o'zaro bog'liqligi, rivojlanayotgan mamlakatimizda yashil iqtisodiyotga o'tishning ijobiy va salbiy taraflari, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish omillari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, iqtisodiy siyosat, ekologik xavf, iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslar, biologik xilma-xillik, ekotizim, urbanizatsiya.

Abstract. The interdependence of the economy and ecology, the advantages and disadvantages of our developing nation's shift to a green economy, and the elements that lead to socioeconomic development are all examined in this thesis.

Keywords: Green economy, economic policy, environmental risk, climate change, natural resources, biological diversity, ecosystem, urbanization.

Ma'lumki, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, barqaror iqtisodiy siyosat yuritish jarayonida ko'plab muammolar yuzaga keladi va aynan tabiat hodisalari bilan bog'liq muammolar bulardan biri hisobida global miqyosda xavf soladi. Globallashuv sharoitida yangi atama sifatida mamlakatlar iqtisodiyotiga kirib borayotgan Yashil iqtisodiyotning bizning davlatimizga tasiri qanday? Ushbu tezisda global ekologik muammolar, yashil iqtisodiyot va uni rivojlantirishda Germaniya va Kosta-Rika tajribasi hamda mamlakatimizda yashil iqtisodiyot tajribalari haqida bayon etilgan.

Yashil iqtisodiyot - bu ekologik xavf va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyotdir. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog'liq, lekin ko'proq siyosiy jihatdan qo'llaniladigan yo'nalishga ega. Yashil iqtisodiyotda iqtisodiy o'sish ekologik barqarorlikni ta'minlovchi, ish o'rinlari yaratish va barcha odamlar uchun hayot sifatini yaxshilashga yordam beradigan barqaror amaliyot va texnologiyalarga investitsiyalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu yondashuv iqtisodiy maqsadlarni atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy tenglik bilan integratsiyalashuviga urg'u berib, uni barqaror rivojlanishga erishish uchun keng qamrovli asosga aylantiradi. Yashil iqtisodiyotga o'tish iqlim o'zgarishi, resurslarning kamayishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi kabi bir qator dolzarb global ekologik muammolarni hal qilishda juda muhimdir. Ulardan biri iqlim o'zgarishidir. An'anaviy iqtisodiy faoliyat natijasida issiqxona gazlari chiqindilarining ortib borayotgan darajasi iqlim o'zgarishining asosiy omilidir. Yashil iqtisodiyotga o'tish bu chiqindilarni sezilarli darajada kamaytiradigan kam uglerodli texnologiyalar va amaliyotlarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Ushbu siljish allaqachon jiddiy ob-havo hodisalari, dengiz sathining ko'tarilishi va ekotizimlarning buzilishiga olib kelgan global isish ta'sirini yumshatish uchun juda muhimdir. Aynan mamlakatimizda 1980-yildan boshlab iqlim o'zgarishlari tufayli o'z suv sathini yo'qotib borgan va hozirga kelib O'rta

Osiyoning umumiy muammosiga aylanib ulgurgan Orol dengizini ekotizimning qulashiga misol sifatida qarashimiz mumkin. Keyingi muammo bu resurslarning kamayishidir. Yashil iqtisodiyot resurslardan samarali foydalanish va materiallardan barqaror foydalanishga yordam beradi, resurslarni saqlash va to‘ldirishni ta’minlaydi. Bu kelajak avlodlar uchun zarur resurslar mavjudligini saqlab qolish uchun juda muhimdir.

Navbatdagi muammo sifatida biologik xilma-xillikning yo'qolishini ko’rishimiz mumkin. Inson faoliyati, jumladan, sanoatlashtirish va urbanizatsiya, biologik xilma-xillikning sezilarli darajada yo'qolishiga olib keldi va ekotizimlarning barqarorligiga tahdid soladi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish biologik xilma-xillikni saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan tabiiy yashash joylarini muhofaza qilish va tiklashga urg‘u beradi. Sog'lom ekotizimlar toza havo va suv kabi muhim xizmatlarni taqdim etadi va insoniyatning omon qolishi uchun asosdir.[58]

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish deganda shaxslar va jamoalarning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy farovonligini oshirish jarayoni tushuniladi. U umumiy hayot sifatiga hissa qo'shadigan keng ko'lamli omillarni, ya’ni, iqtisodiy o’sishni, ta’lim, sog'liqni saqlash xizmatidan foydalanish, infratuzilmani rivojlantirish jumladan, transport, energetika va aloqa tizimlari iqtisodiy faoliyatni yengillashtirish va turmush sharoitini yaxshilash, ijtimoiy tenglik va inklyuziya, siyosiy barqarorlik va boshqaruvni o’z ichiga oladi. Barqaror va inklyuziv rivojlanishni rag‘batlantiradigan siyosatni shakllantirish uchun bu omillarni tushunish zarur ahamiyat kasb etadi.

iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o'tishni ko'rsatadigan amaliy tadqiqotlar sifatida Germaniyaning qayta tiklanadigan energiya tashabbusini hamda Kosta-Rikaning o’rmonlarini qayta tiklash harakatlarini ko’rishimiz mumkin. Germaniya o'zining Energiewende (energiya o'tishi) siyosati orqali yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o'tishni namoyish etmoqda. Ushbu tashabbus mamlakatning elektr energiyasining 80% ini 2050 yilga qadar qayta tiklanadigan manbalardan olishni maqsad qilgan. Bu tashabbus nafaqat issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirishga yordam berdi, balki yangi ish o'rinlarini yaratdi va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirdi.

Kosta-Rika o'zining o'rmonlarni qayta tiklash dasturlari orqali yashil iqtisodiyotga o'tishning muvaffaqiyatli misolini taqdim etadi. Mamlakat 1980-yillardan beri o'z o'rmon qoplamasini 50% dan ortiq tikladi. Bu harakatlar nafaqat biologik xilma-xillikni oshirdi, balki ekoturizmni rivojlantirishga ham yordam berdi, bu esa mamlakat iqtisodiyotiga katta hissa qo'shdi.

Mamlakatimizda ushbu tizimni rivojlantirish maqsadida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2030-yillar davrida O’zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o’tish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida” gi qarori qabul qilindi. Unga ko’ra “Mamlakatda tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini modernizatsiyalash va

[58] https://www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/biodiversity

diversifikatsiyalash hamda hududlarni bir maromda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

2019- yilning 8-9-iyul kunlari Toshkent shahrida “yashil” iqtisodiyot bo‘yicha normativ-huquqiy bazani va siyosatni takomillashtirish, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi sheriklik munosabatlari orqali innovatsion “yashil” investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan Yevropa va MDH davlatlarining “yashil” iqtisodiyot bo‘yicha mintaqaviy vazirliklar konferensiyasi o‘tkazildi.

Shu bilan birga, o‘tkazilgan tahlil iqlimning o‘zgarishi sharoitida samarali, resurs tejamkor va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni ta’minlashda o‘zaro bog‘liq muammolar va ehtiyojlar mavjudligini ko‘rsatdi.

Xususan, jadallashayotgan sanoatlashtirish va aholi sonining ortishi iqtisodiyotning resurslarga bo‘lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshirmoqda, shuningdek, atrof muhitga salbiy antropogen ta’sirni kuchaytirmoqda va issiqxona gazlari ajratmalarining ortishiga olib kelmoqda.

Iqtisodiyot energiya samaradorligining past darajasi, tabiiy resurslardan nooqilona foydalanish, texnologiyalar yangilanishining sustligi, “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish uchun innovatsion yechimlarni joriy etishda kichik biznes ishtirokining yetarli emasligi mamlakatni barqaror rivojlantirish sohasidagi ustuvor milliy maqsadlar va vazifalarga erishishga to‘sqinlik qilmoqda.

Uzoq muddatli strategiyaning mavjud emasligi “yashil” texnologiyalarni joriy etish va “yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha tizimli choralar ko‘rishni ta’minlashga imkon bermayapti.

2017 — 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni izchil amalga oshirish, shuningdek, Parij bitimi (Parij, 2015-yil 12-dekabr) majburiyatlari bajarilishini va O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishini ta’minlash maqsadida bir necha vazifalar belgilab qo’yilgan.”[59]

Jahon tajribasi shuni ko`rsatadiki, "yashil iqtisodiyot" mintaqaviy rivojlanishni, ijtimoiy barqarorlikka erishishni, "yashil iqtisodiyot" tarmoqlarida yangi ish o`rinlari yaratilishi orqali iqtisodiy salohiyatni oshirishni rag`batlantiradi. "Yashil iqtisodiyot", asosan, iqtisodiy taraqqiyotga yordam beradi va yalpi ichki mahsulotning o`sishini, mamlakat daromadlarini oshirishni, aholini ish bilan ta`minlash, mamlakatda ishsizlik darajasini pasaytirishni ta`minlaydi. Shu bilan birga, "yashil iqtisodiyotga" o`tish iqlim o`zgarishi, foydali qazilma minerallarning yo`qolishi va suv resurslarining tanqisligi kabi global tahdidlar xavfini kamaytiradi. Ammo butun jahon rivojlanishini olib qaralsa, uning umumiylik xususiyati namoyon bo`ladi, ya`ni, bugungi dunyo sivilizatsiyasi kuch to`plagan, o'z qudratining eng yuqori nuqtasiga yetgan vaqtda jahonning barcha mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishda ekologik yo`naltirilgan model tanlanmas ekan, globallashuv sharoitida

[59] https://lex.uz/docs/-4539502

butun sayyoraning asta-sekin tanazzulga yuz tutishi va butunlay yo`q bo`lib ketishgacha borish xavfi yuzaga keladi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://www.journals.uz/wp-content/uploads/2019/07/iqtisod-2019-01/54-60.pdf
2. http://lex.uz//docs/-4539502 2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Green_economy#:~:text=A%20green%20economy%20is%20an,a%20more%20politically%20applied%20focus.
4. Jurnal Manajemen Dan Akuntansi Vol. 1, No. 4 Juli 2024, Hal. 202-210 DOI: https://doi.org/10.62017/wanargi
5. https://president.uz/oz/lists/view/5805 “2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH VA UNING MUAMMOLARI

Sharopov Temirmalik Rustam O’g’li, PhD
Qarshi Davlat Universiteti tayanch doktoranti
Temur.sharopov@mail.ru
Qarshi Xalqaro Universiteti Assistent O’qituvchisi

Annotatsiya. Yashil iqtisodiyotga o‘tish atrof-muhitni himoya qilish va barqaror rivojlanishni ta’minlashni maqsad qilgan iqtisodiy modeldir. Bu jarayon muhim bo‘lsa-da, resurs yetishmovchiligi, texnologiya va kapitalga bo‘lgan katta talab, hamda ijtimoiy qarshiliklar kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Kalit so’zlar: Yashil Iqtisodiyot, Muqobil energiya, Ekotizim, Bio xilma-xillik, Iqlim o’zgarishi, Energiya xavfsizligi.

Аннотация. Переход к зеленой экономике – это экономическая модель, направленная на защиту окружающей среды и обеспечение устойчивого развития. Хотя этот процесс важен, он создает такие проблемы, как нехватка ресурсов, высокие требования к технологиям и капиталу, а также социальное сопротивление.

Abstract. The transition to a green economy is an economic model that aims to protect the environment and ensure sustainable development. While this process is important, it creates challenges such as resource scarcity, high demands on technology and capital, and social resistance.

Yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi katta darajada ahamiyatga ega bo'ldi, chunki u dunyo so'nggi yillarda duch kelgan ko'plab inqirozlarga - iqlim, oziq-ovqat va iqtisodiy inqirozlarga - o'sish va'dasini taklif qiluvchi muqobil paradigma bilan javob beradi. Yer ekotizimlarini himoya qilish va o'z navbatida qashshoqlikni

bartaraf etishga hissa qo'shish. Shu ma'noda, yashil iqtisodiyotga o'tish ushbu inqirozlarga yo'l qo'ygan va ba'zida yuzaga kelgan tizimdan ularni faol ravishda hal qiladigan va oldini oladigan tizimga o'tishni talab qiladi. Yashil iqtisodiyotning o'ziga xos ta'rifi yo'q, ammo bu atamaning o'zi barqarorlikning iqtisodiy o'lchovlarini ta'kidlaydi yoki YUNEPning Yashil iqtisodiyot bo'yicha so'nggi hisoboti nuqtai nazaridan, u "barqarorlikka erishish deyarli to'liq barqarorlikka erishishga bog'liqligini e'tirof etilishiga javob beradi. iqtisod huquqi". Bu, shuningdek, iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni boshqarish bir-birini to'ldiruvchi strategiyalar bo'lishi mumkinligi haqidagi muhim nuqtani ta'kidlaydi va bu ikki maqsad o'rtasida sezilarli o'zaro ta'sirlar mavjudligi haqidagi hali ham keng tarqalgan fikrga qarshi turadi - boshqacha qilib aytganda, sinergiya almashinuvlardan ustun turadi.

Ko'pgina mamlakatlarning tashvishlariga javoban, uchta hujjat yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi barqaror rivojlanishning kengroq va eski kontseptsiyasiga mos kelishi kerakligini ta'kidlaydi. Kengroq kontseptsiyaning o'ziga xos xususiyatlari uning yaxlit xususiyatidir, chunki u rivojlanishning uchta ustunini - iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik - va ayniqsa, avlodlararo tenglikka e'tiborni o'z ichiga oladi. Bu UNICED ning yashil iqtisodiyotga ta'rifida o'z aksini topadi: "Inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilash, shu bilan birga ekologik xavf va ekologik tanqislikni sezilarli darajada kamaytiradigan".

Khor o'z hissasida rivojlanayotgan mamlakatlar nuqtai nazaridan ushbu kontseptsiyadan foydalanishda bir nechta tashvish va xavflarni ko'taradi. Xususan, u rivojlanishning turli bosqichlarida va atrof-muhitning turli xil imkoniyatlari va muammolari bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan kelishuvlarni aniqlash va hal qilish zarurligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish kontseptsiyalarini bog‘lashda u 1992-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va rivojlanish bo‘yicha konferensiyasida (UNCED) kelishilgan tamoyillarga to‘liq rioya qilish zarurligini, xususan, umumiy, ammo tabaqalashtirilgan mas’uliyat tamoyilini ta’kidlaydi. Bu, uning fikricha, uch yo'nalishli yondashuvni talab qiladi, bunda: rivojlangan mamlakatlar o'zlarining ishlab chiqarish va iste'mol modellarini o'zgartirishda yetakchilik qilishlari kerak; rivojlanayotgan mamlakatlar o'zlarining rivojlanish maqsadlarini saqlab qolishadi, lekin barqaror amaliyotni qo'llash orqali buni amalga oshiradilar; Rivojlangan mamlakatlar moliya, texnologiyalar transferi va global iqtisodiy va moliyaviy tuzilmalarga tegishli islohotlar o‘tkazish orqali rivojlanayotgan mamlakatlarning barqaror rivojlanishini ta’minlash va qo‘llab-quvvatlash majburiyatini oladi.

Khor shuningdek, yashil iqtisodiyot kontseptsiyasidan noto'g'ri foydalanish bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan bir qator xavflarni ham taqdim etadi. Birinchi xavf shundan iboratki, uni bir o'lchovli tarzda aniq "ekologik" deb belgilash yoki ishlatish mumkin. Ikkinchi xavf "bir o'lcham hammaga mos keladi" yondashuvi bo'lib, unda barcha mamlakatlarga bir xil munosabatda bo'ladi. Savdo rejimi bilan bog'liq bir qator xavflar ham mavjud bo'lib, biz ularga quyida qaytamiz: savdoni himoya qilish uchun atrof-muhitdan foydalanish; atrof-muhit niqobi ostida bozorga kirish; Rivojlanayotgan mamlakatlarning sanoat dunyosida to'g'rilash choralarini

qo'llay olmagan holda subsidiyalangan ishlab chiqarishi; rivojlanayotgan mamlakatlar o'zlarining yashil iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish uchun siyosat maydonini cheklash; va ularning eksportchilari javob bera olmaydigan texnik standartlarga duch kelishlari. Va nihoyat, u, shuningdek, yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam, kreditlar va qarzlarni qayta rejalashtirish yoki qarzlarni engillashtirish uchun yangi shartlarni qo'yish uchun ishlatilmasligi kerakligini ta'kidlaydi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish insoniyat ijtimoiy-iqtisodiy tarixidagi boshqa ulkan o'tishlar qatorida muhim o'tishdir. Agar uni olib tashlash mumkin bo'lsa va bizda bunga umid qilish uchun jiddiy asoslar mavjud bo'lsa, u hech bo'lmaganda qisman qasddan amalga oshirilganligi va odamlarning farovonligiga ko'proq e'tibor berganligi bilan oldingi o'zgarishlar to'lqinlaridan farq qiladi. aks holda rejadan tashqari tuzilmaviy o'zgarishlarning og'riqli jarayoniga tushib qolishi mumkin. Ushbu bo'limda nima uchun global hamjamiyat birinchi navbatda bunday o'tishdan manfaatdor bo'lishi kerakligi qisqacha ko'rib chiqiladi va rivojlanish, atrof-muhit va iqtisodiy maqsadlar nuqtai nazaridan dalillarni o'rganadi. Keyin u savdo va investitsiya siyosati qanday rol o'ynashi mumkinligini so'raydi. Nima uchun yashil iqtisodiyotga o'tish kerak? Yashil iqtisodiyot nafaqat atrof-muhitga taalluqlidir; bu taraqqiyot va iqtisodiyot haqida ham. Rivojlanish nuqtai nazaridan yashil iqtisodiyot rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarga foyda keltirishi mumkin bo'lgan bir qancha usullar mavjud. Yashil iqtisodiyot rivojlanayotgan mamlakatlardagi kambag'allarning qishloq xo'jaligi, baliqchilik va o'rmon hosilidan oladigan qiymatini nafaqat saqlab qolishi, balki oshirishi kerak - bularning barchasi asosan sog'lom muhitga bog'liq. Bu arzon taqsimlanadigan qayta tiklanadigan energiya tizimlarini ta'minlash orqali energiya yetishmovchiligini kamaytirishga yordam berishi kerak. Muvaffaqiyatli bo'lsa, u kambag'allarning nazoratsiz iqlim o'zgarishi, cho'llanish okeanining degradatsiyasi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi, shuningdek, mahalliy havo, tuproq va suv ifloslanishi ta'siriga nisbatan zaifligini kamaytirishga yordam berishi kerak.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda bu yangi innovatsion faoliyatga turtki bo'lishi kerak - an'anaviy tarmoqlarga qaraganda ko'proq ish o'rinlari yaratadigan, energiya xavfsizligi va sanoat samaradorligini oshiradigan faoliyat. Ayniqsa, qurilish, transport, energetika va chiqindilarni qayta ishlash tarmoqlariga, shuningdek, ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi va boshqa sohalarga sarmoya kiritish imkoniyatlari oshib bormoqda. Ushbu tarmoqlarning aksariyatida zarur bo'lgan xizmatlar sohasini qo'llab-quvvatlash ham yashil iqtisodiyotning muhim qismi bo'ladi.

Yashil iqtisodiyotning ekologik foydalari ham bor va ular uzoq sanab o'tishni talab qilmaydigan darajada aniq. Bu iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va cho'llanish kabi global muammolarni hal qilishga yordam berishi kerak. Shuningdek, u havo, suv va tuproqning mahalliy ifloslanishini bartaraf etish bo'yicha milliy va mintaqaviy darajadagi sa'y-harakatlarga hissa qo'shishi kerak.

Yashil iqtisodiyotga o'tish iqtisodiy foyda keltiradi (aniqki, har qanday o'zgarish xavf va xarajatlarni ham o'z ichiga oladi va ularning ba'zilari ushbu maqolada keyinroq ko'rib chiqiladi). Yashil iqtisodiyotning potentsial afzalliklaridan biri bu yangi eksport bozorlarini ochishdir. Ulardan ba'zilari quyida chuqurroq o'rganiladi, ammo taniqli misollar orasida bioyoqilg'i va quyosh panellari va shamol turbinalari kabi qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari uchun muhim yangi bozorlar mavjud. Ushbu bozorlardagi imkoniyatlar faqat eksport bozorlaridagi talab yoki qat'iy mahalliy ekologik standartlarga javoban tashqi talab va ichki imkoniyatlarni rivojlantirish kombinatsiyasi bilan ta'minlanishi mumkin.

Yangi bozorlarni ochish bilan bir qatorda yashil iqtisodiyotga o'tish mavjud bozor ulushini saqlab qolishga yordam beradi. Aksariyat OECD bozorlarida atrof-muhit bilan bog'liq mahsulot va jarayonlar standartlari (texnik reglamentlar), tartibga solish rejimlari va cheklovlar doimiy ravishda kuchayib bormoqda, bu rivojlanayotgan mamlakatlar eksportchilari uchun og'ir oqibatlarga olib keladi. Ayrim eksportchilar uchun barqaror rivojlanish bilan bog'liq standartlar va standartlarning ko'tarilishi yanada muhimroqdir. Xususiy xaridorlar tomonidan qo'llaniladigan kodlar (Potts et al. 2010).Va iqlim o'zgarishining favqulodda siyosat muammosi sifatida avj olishi chegaradagi uglerod gazini sozlash kabi yangi turdagi tarifsiz to'siqlarni keltirib chiqarishi bilan tahdid qilmoqda. Bu oddiy masala emas, lekin unga yashil iqtisodiyotga intilishning ikkita asosiy jihati yordam berishi mumkin (Cosbey. 2009).

Savdo va investitsiya siyosati Yashil Iqtisodiyotga o'tishda yordam bera oladimi?

Yashil iqtisodiyot bir qancha muhim xalqaro o'lchovlarga ega. Birinchidan, xalqaro savdo o'sishning kuchli drayveridir va shuning uchun bu potentsialni yashil iqtisodiyot sari taraqqiyotga putur yetkazadigan emas, balki hissa qo'shadigan yo'llar bilan yo'naltirish zarur.

Atrof-muhit tovarlari va xizmatlari savdosini liberallashtirish Savdo siyosati iqtisodiyotni ko'kalamzorlashtirishga yordam berishining aniq usullaridan biri shamol turbinalari va samarali lampochkalar kabi tovarlar va atrof-muhit muhandisligi kabi xizmatlar uchun tarif va tarifsiz to'siqlarni pasaytirishdir. JSTning Doha raundida ekologik tovarlar va xizmatlar (EGS) deb atalmish savdoni liberallashtirish mandati mavjud (WTO, 2001a), garchi bu muzokaralarda ayniqsa ekologik tovarlar hali aniq belgilanmagan (Cosbey et al. 2010). EGS import qiluvchilarga, xususan, atrof-muhit bo'yicha sezilarli imtiyozlarni taklif etadi. tarqalgan qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish qashshoqlikni hal qilishda asosiy taxta bo'lishi mumkin bo'lgan va ko'plab hukumatlar suvni tozalash, sanitariya va mahalliy havo ifloslanishi kabi shahar atrof-muhit muammolari bilan jiddiy kurasha boshlagan rivojlanayotgan mamlakatlarda (Steenblik 2006). Bundan tashqari, EGS iqlim o'zgarishi va biologik xilma-xillik kabi global muammolarni hal qilishi mumkinligi sababli, barcha mamlakatlar ularning tez va keng tarqalishidan manfaatdordir - bu jarayonda savdo va investitsiyalar asosiy rol o'ynaydi. JST muzokaralarida yuzaga kelgan keskinliklardan biri yashil iqtisodiyotga intilayotgan

ko'plab mamlakatlar EGS ishlab chiqarish va eksport qilish uchun mahalliy raqobatbardosh sektorlarni qo'llab-quvvatlashga intilayotganligi va ular buni amalga oshirish uchun vosita sifatida tariflarni himoya qilishdan voz kechishni istamasligidir. Biroq, bu atrof-muhit va iqtisodiyot o'rtasidagi keskinlik emas; ikkala maqsad ham qo'llaniladigan siyosatning muvaffaqiyatiga bog'liq. Agar bunday siyosat global miqyosda raqobatbardosh innovatsion firmalarni ishlab chiqarishda muvaffaqiyatli bo'lsa, ular samarasiz yashil chaqaloqlarni boshpana qilish uchun dastlabki ekologik va iqtisodiy xarajatlarni qoplaydi; ko'proq innovatsiyalar va raqobat aniq yaxshiroq. Agar ular yo'q bo'lsa, qo'llab-quvvatlovchi mamlakat (va dunyo) iqtisodiy va ekologik jihatdan yomonroq bo'lib, sarflangan resurslarga qaraganda kamroq atrof-muhitni yaxshilashga erishgan; xorijlik ishlab chiqaruvchilar va investorlarga tayanish yaxshi bo'lardi.

Qazib olinadigan yoqilg'iga subsidiyalarni kamaytirish

IEA (2010a) hisob-kitoblariga ko'ra, 2009 yilda qazib olinadigan yoqilg'ilarni iste'mol qilish uchun subsidiyalar kamida 312 milliard dollarga yetgan. Ularning deyarli barchasi qazib olinadigan yoqilg'i resurslariga boy rivojlanayotgan mamlakatlarda boshqariladi. Ishlab chiqarish tomonida, qazib olinadigan yoqilg'ilarni ishlab chiqarish uchun subsidiyalar (ko'pincha OECD mamlakatlarida qo'llaniladi) yiliga yana 100 milliard dollarga baholangan (GSI 2010). Bu atrof-muhitga jiddiy zarar yetkazish uchun sarflangan katta mablag'dir. IEA (2010a) hisob-kitoblariga ko'ra, iste'mol subsidiyalarini butunlay bekor qilish talabni pasaytiradi va 2020 yilga kelib energiya bilan bog'liq CO2 emissiyasini 6 foizga qisqartiradi - bu Germaniya, Frantsiya, Buyuk Britaniya va Italiyaning joriy emissiyasiga teng. Shuningdek, an’anaviy yoqilg‘iga subsidiyalar qayta tiklanadigan energiya manbalarini o‘zlashtirish, energiya tejash va energiya samaradorligini oshirish choralarini amalga oshirish yo‘lida jiddiy to‘siq bo‘lmoqda.

Qazib olinadigan yoqilg'i subsidiyalari ham iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ko'pgina iste'mol subsidiyalari haqiqiy naqd xarajatlarni o'z ichiga olmasa-da, ular alternativ xarajatlarini o'z ichiga oladi, chunki uyda iste'mol qilinadigan ortiqcha arzon yoqilg'ini keyinchalik eksport qilish mumkin emas. Qabul qilingan summalar hayratlanarli; 2009 yilda Eron subsidiyalari yalpi ichki mahsulotning deyarli 35% ni tashkil etdi (IEA 2010a). va Indoneziyaning 2007 yilda to'g'ridan-to'g'ri subsidiya to'lovlari byudjetining 25% ga yaqin edi (Asian Development Bank, UNEP, 2008). Bu pulni davlat siyosatining muhim maqsadlariga yo'naltirib bo'lmaydi. Mahalliy narxlarning pastligi esa, mahalliy neftni qayta ishlash quvvatiga sarmoya kiritishni rag‘batlantirmaydi, shuning uchun Nigeriya, Eron va Qozog‘iston kabi yirik eksportchilar tozalangan yoqilg‘ini import qilishga majbur bo‘ladi.

JST hozirda atrof-muhitga zarar etkazuvchi baliqchilik subsidiyalarini kamaytirish yoki yo'q qilish yo'llarini muzokaralar olib borayotgani kabi, qazib olinadigan yoqilg'i subsidiyalari bo'yicha ham shunga o'xshash kelishuvni tuzish ustida ish olib borishi taklif qilingan (Lang, Wooders and Kulovesi, 2010). Bu yashil bozorga erishish uchun savdo siyosatining muhim hissasini ifodalaydi iqtisodiyot.

Intellektual mulk huquqlari

Yashil iqtisodiyotning ko'pgina muammolari katta tarixga ega muammolardir. Bu intellektual mulk huquqlari (IPR) va xususan patentlarning rolidan ko'ra ko'proq haqiqatdir - bu siyosat vositasi yuz yildan ortiq qizg'in muhokama qilinadi. Kuchli IPRlar savdo va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlayaptimi yoki yo'qmi, ularning xalqaro taqsimotga ta'siri haqida ko'p (lekin noaniq) tahlil qilingan bo'lsa-da, yashil iqtisodiyotga oid asosiy savol ular mamlakatlarga toza texnologiyalardan foydalanishga qanday yordam berishi yoki to'sqinlik qilishidir (Barton et al. 2002:24).

Asosiy keskinliklardan biri bu: innovatsiyalarga sarmoya kiritish istagi ma'lum darajada ushbu innovatsiya mahsulotlarining arzon taqlid qilishdan himoyalanganligiga bog'liq. Bu, ayniqsa, tadqiqot va ishlanmalar yuqori va taqlid qilish narxi past bo'lgan texnologiyalar uchun to'g'ri keladi. Ammo innovatsiyalarni himoya qilish faktining o'zi ham ko'p yillar davomida mahsulot narxini oshiradi va asl ish asosida yaratilgan lotin innovatsiyalarni puchga chiqarishi mumkin, yakuniy natija esa tarqatishga xalaqit beradi. Shunday qilib, asosiy maqsad muvozanatdir - himoya innovatsiyalarni rag'batlantirishga muvaffaq bo'ladigan nuqtani topish, lekin tarqatish va keyingi innovatsiyalarni haddan tashqari cheklamaydi.

Investitsion qonun va siyosat

Investitsiyalar yashil iqtisodiyot va kengroq ma'noda barqaror rivojlanish uchun asosdir. Bu eski infratuzilma va ishlab chiqarish quvvatlarini yangi va yashil zaxiraga aylantiradigan vositadir. Va u juda ko'p talab qilinadi. IEA hisob-kitoblariga ko'ra, faqat energiya sohasida, hozirgi paytdan boshlab 2050 yilgacha bo'lgan davrda yiliga bir trillion dollardan ortiq o'rtacha qo'shimcha investitsiyalar talab qilinadi. Iqlim o'zgarishi bo'yicha hukumatlararo panel (bu investitsiyalarning uchdan ikki qismi rivojlanayotgan mamlakatlarga kerak bo'ladi) (IEA 2010b).

Biroq, yangi investitsiyalar oqimiga bo'lgan ehtiyoj shubhasiz bo'lsa-da, barcha investitsiyalar yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam bermaydi. Sanoatlashgan mamlakatlar yillar davomida investitsiyalar qayta tiklanadigan resurslardan ortiqcha foydalanishga, atrof-muhitga yoki inson salomatligiga zarar yetkazmasligiga yordam berish uchun kuchli ichki tartibga solish rejimlarini ishlab chiqdilar. Rivojlanish jarayonining atrof-muhit va sog'liqqa ta'siriga duch kelgan ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar hozirda xuddi shunday tartibga soluvchi innovatsiyalar bilan tajriba o'tkazmoqda. Bundan tashqari, davlatlar barqaror rivojlanishga hissa qo'shadigan yangi investitsiyalarga - iqtisodiyotda orqaga va oldinga bog'lanishni yaratish uchun yaxshi istiqbolga ega bo'lgan va ularning rivojlanish ustuvorliklariga mos keladigan investitsiyalarga ustunlik berishga intilishlari mumkin.

Mavjud xalqaro investitsiya "rejimi" - 2700 dan ortiq ikki tomonlama investitsiya shartnomalari, tobora ko'payib borayotgan erkin savdo shartnomalaridagi investitsiya qoidalari va firma/loyihaga xos mezbon hukumat shartnomalari - davlatlarga investitsiyalarni kamsitishda yordam berishda unchalik yaxshi emas. investitsiyalarning istalgan va nomaqbul shakllari. Aslida, ushbu

xalqaro investitsiya shartnomalarining (IIA) ko'p qoidalari bunday kamsitishlarga to'siq bo'lishi mumkin (Cosbey et al. 2024).

Rivojlanayotgan mamlakatlar o‘z iqtisodiyotlarini ekologik toza yo‘llarga o‘tkazishda ko‘plab muammolar va to‘siqlarga duch kelmoqda. Bir tomondan, bu ekologik elementlarni iqtisodiy rivojlanishga zudlik bilan kiritishga urinishlarga to'sqinlik qilmasligi kerak. Boshqa tomondan, barqaror rivojlanish sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlash va qo'llab-quvvatlash uchun turli xil to'siqlarni aniqlash va tan olish va xalqaro hamkorlik choralarini ko'rish kerak. Mamlakatlarga, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarga “yashil iqtisodiyot” sari harakat qilish imkonini beradigan shart-sharoitlar yaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Potts, Jason, Jessica van der Meer, Jaclyn Daitchman. 2010. The State of Sustainability Initiatives Review 2010: Sustainability and Transparency. Winnipeg: International Institute for Sustainable Development.
2. Mann, Howard and Aaron Cosbey. 2004. “International Investment Agreements: Trends and Impacts for Developing Countries,” Background paper for Global Economic Prospects 2005: Trade, Regionalism and Development. Washington, DC: World Bank.
3. Steenblik, Ronald. 2006. “Liberalisation of Trade in Renewable Energy and Associated Technologies: Biodiesel, Solar Thermal and Geothermal Energy.” OECD Trade and Environment Working Paper No. 2006-01. Paris: OECD.
4. Cosbey, Aaron, Soledad Aguilar, Melanie Ashton and Stefano Ponte. 2010. “Environmental goods and services negotiations at the WTO:
5. Lang, Kerryn, Peter Wooders and Kati Kulovesi. 2010. “Increasing the Momentum of Fossil-Fuel Subsidy Reform:
6. Cosbey, Aaron. 2004. Lessons Learned on Trade and Sustainable Development: Distilling Six Years of Research from the Trade Knowledge Network. Winnipeg: International Institute for Sustainable Development.

YASHIL IQTISODIYOTGA O’TISH – TURIZM TARAQQIYOTGA ERISHISH OMILI

Musinova Mexrangiz Farxodovna
“Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti assistenti
Mexa8887@mail.ru

Annotatsiya. Maqola mavzusi dolzarbligi shundaki, yashil iqtisodiyotga o'tish O'zbekiston turizmida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon atrof-muhitga zarar etkazmasdan va resurslarni samarali ishlatishni ta'minlash orqali turizmni rivojlantirishga yordam beradi. Yashil iqtisodiyot, shuningdek, ekologik xavflarni kamaytirish va salomatlik uchun zarur resurslarni saqlab qolish maqsadida ilgari suriladi, bu esa turistlar uchun qulay va jozibador sharoit yaratadi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, turizm, raqamli texnologiyalar, turistik tadbirlar, turizmni boshqarish, ekologiya.

Аннотация. Актуальность темы статьи заключается в том, что переход к зеленой экономике имеет важное значение в туризме Узбекистана. Этот процесс способствует развитию туризма, обеспечивая эффективное использование ресурсов без ущерба для окружающей среды. Также продвигается зеленая экономика с целью снижения экологических рисков и сохранения ресурсов, необходимых для здоровья, что создает комфортную и привлекательную среду для туристов.

Ключевые слова: Зеленая экономика, туризм, цифровые технологии, туристская деятельность, туристический менеджмент, экология.

Abstract. The relevance of the topic of the article is that the transition to a green economy is important for the tourism of Uzbekistan. This process contributes to the development of tourism by ensuring the efficient use of resources without harming the environment. A green economy is also promoted in order to reduce environmental risks and preserve resources necessary for health, which creates a comfortable and attractive environment for tourists.

Keywords: Green economy, tourism, digital technologies, tourist activities, tourism management, ecology.

Bugun jahon hamjamiyati iqlim o'zgarishlarini insoniyat oldida turgan eng jiddiy muammolardan biri sifatida tan olmoqda. Mutaxassislar fikricha, iqlim o'zgarishlarining oldini olish hamda unga moslashish yo'lidagi muhim qadamlardan biri iqtisodiyotni “yashillashtirish”dir. Bu borada mamlakatimizda ham amaliy ishlar boshlab yuborilgan.

Prezidentimizning 2022-yil 2-dekabrdagi “2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-436-son Qarori mazkur jarayonlarning mantiqiy davomi sifatida Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarning o'z vaqtida ijrosini ta'minlash, “yashil” iqtisodiyotga o'tish strategiyasi doirasida “yashil” va inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlash borasidagi chora-tadbirlar samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida resurslarni tejash yo'lidagi muhim tarixiy hujjat, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Qaror bilan tasdiqlangan 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o'tish va “yashil” o'sishni ta'minlash dasturida bir qator muhim strategik maqsadlarga erishish ko'zda tutilgan. Xususan, Parij kelishuvi majburiyatlariga sodiq qolgan holda issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini 2010-yildagi darajadan 35 foizga qisqartirish mas'uliyati yuklatilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish O’zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot va turizm sohasini rivojlantirish omillari, asosan, barqaror rivojlanish, ekologik jihatdan toza texnologiyalar va resurslarni tejash bilan bog'liq. Ushbu omillar, mamlakatlarda turizm infratuzilmasini yaxshilash va ekoturizmni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Yashil moliya va barqaror turizm istiqbollarni yaratish uchun ishlatiladi, bu esa ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bularning barchasi global trendlar va siyosiy yo'nalishlarga asoslanadi. O'zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish masalalari turizm sohasi uchun dolzarb vazifadir. Yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish barqaror turizmni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish, mamlakatda yashil turizmni rivojlantirish, mazkur sohada aholini ish bilan bandligini oshirish va shuning bilan bir qatorda tabiiy turfa xillikni, ya'ni biobalansni saqlash, iqlim o'zgarishlarining oldini olish maqsadida davlat organlarining yashil turizmni rivojlantirish sohasida aholi bilan muloqot qilishining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan izchil ishlar olib borilmoqda (Vaxabov A.X. va boshqalar, 2020).

Shu bilan bir qatorda, O'zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish maqsadida zamonaviy innovatsion ta'lim platformalarni amaliyotga keng tatbiq etishning yaxlit tizimini yaratish, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini boshqarish va joriy etish sohasidagi bir qator tizimli muammo va kamchiliklar ushbu sohaning jadal rivojlanishiga, sifatli axborot xizmatlarini ko'rsatishga to'sqinlik qilmoqda. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2023-yilning 16-oktabr kuni Samarqandda Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) Bosh assambleyasining 25-sessiyasi ochilishida mamlakatlar o'rtasida turizm sohasidagi hamkorlikni chuqurlashtirishga qaratilgan qator tashabbuslarni ilgari surdi. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: "Global turizmning eng dolzarb muammosi - bu turistlarning kafolatlangan xavfsizlik tizimini ta'minlashdir. Bugungi kunda dunyoning turli mintaqalarida kuzatilayotgan nizo va beqaror vaziyatlar soha rivojiga pandemiyadan ham ko'ra ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatmoqda". Shavkat Mirziyoyev shu maqsadda, hozirgi murakkab vaziyatni inobatga olgan holda, xalqaro turizm sohasida mustahkam huquqiy asoslarni kuchaytirish maqsadida BMT doirasida Global xavfsiz turizm kodeksini ishlab chiqishni taklif etdi. Iqlim o'zgarishlari tobora kuchayib borayotgan davrda "yashil" turizmni rivojlantirish bo'yicha xalqaro Harakatlar dasturini qabul qilish har qachongidan ham dolzarb ekanini ta'kidlagan prezident tashkilotning "Yashil" turizmni joriy etish bo'yicha eng yaxshi shahar" nominatsiyasini ta'sis etishni ham taklif qildi. Qayd etilishicha, tashkilot ko'magida yaqinda ish boshlagan Markaziy Osiyo atrof-muhit va iqlim o'zgarishini o'rganish universiteti hamda Samarqanddagi "Ipak yo'li" xalqaro universiteti hamkorligida Global "yashil" turizm startaplari laboratoriyasini yaratish rejalashtirilmoqda. Shuningdek, xavfsiz turizmni rivojlantirishda innovatsion raqamli platformalarni tatbiq etish dolzarb masalalardan bo'lib hisoblanadi (https://gov.uz/oz/news/view/3308).

2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasida "yashil" iqtisodiyotga o'tish va "yashil" o'sishni ta'minlash DASTURI "yashil" iqtisodiyotga o'tishning ustuvor

yo‘nalishlaridan kelib chiqib, hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun zarur resurs va imkoniyatlar bilan ta’minlash, iqlim o‘zgarishiga doir masalalarda davlat xizmatlari qamrovini kengaytirish, “yashil” iqtisodiyot sohasida aholining iqtisodiy faolligini oshirish orqali aholi va mahalliy jamoatchilik ishtirokini kengaytirish; “Yashil” investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, xususiy sektorga keng imkoniyatlar yaratish va “yashil” innovatsiyalarni joriy etishda xususiy investorlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida davlat-xususiy sheriklikni va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish orqali “yashil” iqtisodiyotga o‘tish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.

Dastur quyidagi 6 ta ustuvor yo‘nalishda O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiy o‘sishni ta’minlash vazifalarini belgilaydi:

-tabiiy resurslardan barqaror va samarali foydalanish;

-milliy iqtisodiyotning tabiiy ofatlar va iqlim o‘zgarishiga nisbatan barqarorligini mustahkamlash;

-milliy iqtisodiyot, xususan, sanoatning “yashil” va kam uglerodli rivojlanishini ta’minlash;

-innovatsiyalarni joriy etish va samarali “yashil” investitsiyalarni jalb qilish;

-barqaror va inklyuziv “yashil” urbanizatsiyani rivojlantirish;

-“yashil” iqtisodiyotga o‘tish davrida katta ta’sir ostida bo‘lishi mumkin bo‘lgan aholi va ularning yashash joylarini qo‘llab-quvvatlash.

Ushbu ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha vazifalarning samarali amalga oshirilishi quyidagi yo‘nalishlardagi tarmoqlararo choralar bilan bir qatorda amalga oshiriladi: “yashil” o‘sish bo‘yicha salohiyatni oshirish va inson kapitalini rivojlantirish; “yashil” iqtisodiyotga o‘tish uchun qulay siyosiy muhit yaratish, samarali institutlarni joriy qilish; tashqi va ichki “yashil” moliyalashtirish oqimlarini ko‘paytirish. Nodavlat notijorat tashkilotlar va xususiy sektorning faol ishtirokida ommaviy seminarlar, ishchi yig‘ilishlar va treninglar kabi ta’lim va targ‘ibot dasturlari orqali jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalarini kuchaytirish va muvofiqlashtirish: olingan tajriba va ilg‘or amaliyot bilan almashish uchun milliy platforma yaratish; tegishli mexanizmlar orqali milliy, mintaqaviy va global darajada tajriba almashish; tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha mahalliy davlat hokimiyati organlari va jamoatchilikning bilimlarini lozim darajada birlashtirish uchun tegishli mexanizmlarni aniqlash; ta’lim sifati va natijadorligini oshirish — bolalar, yoshlar va ayollarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida ularning inklyuziv ta’limini ta’minlash, sifati va qamrovini oshirish.

Shuningdek, “Yashil” o‘sish bo‘yicha salohiyatni oshirish va inson kapitalini rivojlantirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari belgilab berilgan:

- davlat organlari va tashkilotlari boshqaruv xodimlarining boshqarish, rejalashtirish vakolatlarini takomillashtirish — manfaatdor vazirlik va idoralarning rahbar xodimlari uchun barqaror boshqaruv masalalari bo‘yicha treninglar o‘tkazish; “yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha harakatlar va chora-tadbirlarni rejalashtirish, amalga oshirish, natijalarini baholash bo‘yicha davlat va xususiy tashkilotlarning texnologik vakolatlarini mustahkamlash — manfaatdor davlat organlari va xususiy tashkilotlarning o‘rta va texnik xodimlari

uchun treninglar o‘tkazish; “yashil” o‘sish, iqlim o‘zgarishiga barqarorlik bo‘yicha trenerlarni tayyorlash — salohiyatni oshirish bo‘yicha ta’lim, ilmiy-tadqiqot va boshqa muassasalar uchun instruktorlarni tayyorlash uchun qisqa muddatli kurslarini ishlab chiqish va o‘tkazish; kichik grantlar ajratish orqali xususiy tijorat va notijorat tashkilotlarda o‘qitish va maslahat xizmatlarini ko‘rsatishni qo‘llab-quvvatlash — xususiy tijorat va notijorat tashkilotlar uchun

- “yashil” iqtisodiyot masalalari bo‘yicha ochiq ma’ruzalar, konferensiyalar va seminarlar o‘tkazish xarajatlarini qoplashga qaratilgan kichik grantlar taqdim etish; ta’lim tashkilotlarining tegishli o‘quv rejalariga “yashil” iqtisodiyot mavzularini kiritish — tegishli ta’lim tashkilotlarida mavjud fanlar doirasida “yashil” iqtisodiyot amaliyoti va tamoyillariga oid mavzularini kiritish; “yashil” iqtisodiyot onlayn markazini tashkil etish — “yashil” iqtisodiyot, uning qonunchilik bazasi, o‘tmish va kelajakdagi faoliyati, ilg‘or xalqaro tajribalar va “yashil” o‘sishning boshqa jihatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘zida jamlagan elektron platforma yaratish; Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida “yashil” iqtisodiyot va barqaror biznes yo‘nalishlarida mutaxassislarni tayyorlash — Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida “Yashil” iqtisodiyot va barqaror biznes” fakultetini (kafedrasini) ochish; vakolatli davlat organlari tizimidagi institut va markazlarning o‘zaro muvofiqlashtirilgan bilimlarni boshqarish bo‘yicha salohiyatini oshirish, to‘plangan bilim, tajriba va ilg‘or amaliyot almashinuvi bo‘yicha milliy platforma yaratish; Moslashuvni o‘rganish mexanizmi (Adaptation Learning Mechanism — ALM) kabi tegishli mexanizmlar orqali milliy, mintaqaviy va global darajada ma’lumotlar almashinuvini yo‘lga qo‘yish; turli darajada to‘plangan bilimlarni tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishiga integratsiya qilish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish (zarnews.uz/uz/post/yashil-iqtisodiyot.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
3. Vaxabov A.X. va boshqalar. Yashil iqtisodiyot. Darslik. –T.: “Universitet”, 2020. – 296 b.
4. https://gov.uz/oz/news/view/3308 Hukumat portali

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING AHAMIYATI VA UNING IJTIMOIY-IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Odilov Jahongir Obidjon o‘g‘li
Toshkent davlat agrar universiteti magistri
odilovjahongir1234@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o'tishning ahamiyati va uning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri tahlil qilingan. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida amalga oshirilishi lozim bo'lgan amaliy choralar va global tajribalar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ekologik barqarorlik, iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat

Аннотация. В статье рассмотрены важность перехода к зеленой экономике и его влияние на социально-экономическое развитие. Анализируются практические меры, которые необходимо реализовать в процессе перехода, а также глобальный опыт.

Ключевые слова: зеленая экономика, социально-экономическое развитие, экологическая устойчивость, экономический рост, социальная справедливость

Annotation. This article examines the importance of the transition to a green economy and its impact on socio-economic development. It analyzes practical measures to be implemented in the transition process and global experiences.

Keywords: green economy, socio-economic development, ecological sustainability, economic growth, social justice

Yashil iqtisodiyotga o'tish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yangi modeli bo'lib, u atrof-muhitni himoya qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayonning asosiy maqsadi iqtisodiy o‘sishni ekologik barqarorlik bilan birlashtirishdir. Yashil iqtisodiyot, birinchidan, ijtimoiy farovonlikni oshirishga, ikkinchidan, ekologik muammolarni hal etishga, uchinchidan, iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan.

Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiy o‘sish. Yashil iqtisodiyot yangi ish o‘rinlarini yaratadi va iqtisodiy diversifikatsiyani ta'minlaydi. Misol uchun, qayta tiklanadigan energiya manbalariga sarmoya kiritish, yangi ish o‘rinlari va iqtisodiy faoliyatlarni rivojlantiradi.
2. Ijtimoiy adolat. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillaridan biri ijtimoiy adolatni ta'minlashdir. Bu esa qashshoqlikni kamaytiradi va ijtimoiy barqarorlikni oshiradi. Yashil loyihalar, masalan, energiya samaradorligini oshirish, qashshoqlikda yashovchi aholi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.
3. Ekologik barqarorlik. Atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslardan oqilona foydalanish ijtimoiy farovonlikni oshiradi. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy faoliyatni davom ettirishga imkon beradi.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning strategik yo'nalishlari mamlakatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlariga erishish uchun zarur choralar va strategiyalarni belgilaydi. Ushbu yo'nalishlar, davlat siyosati, innovatsion texnologiyalar, ijtimoiy ishtirok va xalqaro hamkorlik orqali amalga oshirilishi kerak. Ular iqtisodiy o'sishni, ijtimoiy adolatni va ekologik barqarorlikni birlashtiradi. Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy strategik yo‘nalishlari:

1. “Ekologik siyosatni takomillashtirish”: Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun samarali qonunchilik va strategiyalar zarur. Davlat tomonidan ekologik siyosatni qo'llab-quvvatlash, investitsiyalarni rag'batlantirish va yangi innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarur (Petrov A., 2023).
2. “Innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish”: Yashil texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va energiya samaradorligini oshirish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o'ynaydi (Johnson R. 2022).
3. “Ijtimoiy ko‘mak va aholi ishtiroki”: Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida aholining faol ishtiroki va ijtimoiy ko‘mak zarur. Ijtimoiy loyiha va dasturlar orqali aholi ekologik masalalarga jalb etilishi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yaxshilashda yordam beradi (Khan A., 2021).

Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida mamlakatlar o'rtasida o'zaro tajriba almashish muhim ahamiyatga ega. Barcha mamlakatlar o'z sharoitlariga mos keladigan strategiyalarni ishlab chiqishmoqda. Global tajribalar, shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ekologik siyosatni kuchaytirishga yordam beradi. Turli mamlakatlarning tajribalari bu jarayonni tezlashtirish va muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Misol uchun:

- Norvegiya: Davlat ekologik siyosatni kuchaytirish orqali iqtisodiy o‘sishni ta'minlaydi. Norvegiya energetika va transport sohalarida ekologik texnologiyalarni joriy etgan.
- Daniya: Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va aholi ishtirokini rag'batlantirish bo'yicha tajribalar mavjud. Daniyada energiya samaradorligini oshirish uchun davlat tomonidan bir qator rag'batlantiruvchi dasturlar amalga oshirilmoqda.
- Germaniya: Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida innovatsion texnologiyalar va infratuzilmani rivojlantirishga e'tibor qaratmoqda. Germaniya o'z energiya siyosatini, xususan, “Energiyaning yangi davri” loyihasini amalga oshirish orqali yashil iqtisodiyotga o'tishni rag'batlantirmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni faqatgina strategik yo'nalishlar bilan cheklanmaydi, balki bu jarayonda aniq amaliy choralarni ham amalga oshirish zarur. Ushbu choralar, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini samarali amalga oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Amaliy choralar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ekologik ta'lim: Aholini ekologik masalalar haqida xabardor qilish va ta'lim berish. Bu, ayniqsa, yosh avlod uchun muhimdir, chunki ular kelajakdagi o'sish va rivojlanish uchun tayyor bo'lishlari zarur.
2. Sarmoyalarni jalb qilish: Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun sarmoyalarni jalb qilish va davlat subsidiyalarini kengaytirish. Davlat tomonidan beriladigan grantlar va qo‘shimcha moliyalashtirish loyihalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.
3. Mahalliy hamkorlik: Mahalliy jamoalar va bizneslar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish. Bu, mahalliy darajada yashil loyihalarni amalga oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun muhimdir.
4. Tadqiqot va rivojlantirish: Yashil texnologiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun tadqiqot va rivojlantirishga sarmoya kiritish. Bu, yangi texnologiyalarni yaratishda va mavjudlarni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.
5. Xalqaro hamkorlik: Boshqa davlatlar bilan tajriba almashish va qo‘shma loyihalar amalga oshirish. Bu, global miqyosda yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirishi mumkin.

Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning eng muhim qismi hisoblanadi. Bu jarayon atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy adolatni rivojlantirishga qaratilgan. Buning uchun innovatsion texnologiyalar, ekologik siyosat, hamda aholining faol ishtiroki zarur.

Kelajakda yashil iqtisodiyotga o'tish ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda va resurslardan oqilona foydalanishni kuchaytirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Kutilayotgan natijalar:

- Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida qashshoqlikni kamaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash.
- Ekologik barqarorlik va energiya samaradorligini oshirish orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash.
- Global miqyosda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida mamlakatlar o'rtasida tajriba almashish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Johnson R. (2022). "Development of innovative technologies" Sustainable Development Review, 8(2), 33-40 p.
2. Khan A. (2021). " Social assistance and population participation." Social Justice Studies, 12(1), 78-85 p.
3. Petrov A. (2023). " Improvement of environmental policy." Green Economy Journal, 15(3), 45-50 p.
4. World Bank. (2023). *The Role of Green Economy in Sustainable Development.* 12 p.

5. United Nations Environment Programme (UNEP). (2023). *Towards a Green Economy: Pathways for Sustainable Development.* 45 p.
6. International Energy Agency (IEA). (2023*). Renewable Energy Market Update 2023.* 22 p.
7. OECD. (2023). *Green Growth Indicators 2023. 10 p.*

ПЕРЕХОД К ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКЕ – ФАКТОР ДОСТИЖЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Булатова К.С.
студентка Университета геологических наук
Bulatovakamila05@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается переход к зелёной экономике как важный фактор социально-экономического развития. Обсуждаются основные преимущества и вызовы этой трансформации для устойчивого роста, создания рабочих мест и снижения негативного воздействия на окружающую среду. Также анализируются отечественные и международные примеры и опыт стран в реализации зелёной экономики.

Ключевые слова: Зелёная экономика, устойчивое развитие, возобновляемая энергия, экологическая ответственность, социально-экономическое развитие, зеленые технологии, углеродные выбросы, климатические изменения.

Переход к зелёной экономике сегодня рассматривается как один из ключевых факторов достижения стабильного социально-экономического развития. Зеленая экономика направлена на снижение негативного воздействия на окружающую среду, повышение эффективности использования имеющихся ресурсов, а именно использование возобновляемой энергии и создание новых рабочих мест в экологически чистых отраслях. В этой статье будет рассмотрено, как переход к зелёной экономике может способствовать достижению экономического роста и одновременно решению экологических проблем, происходящих повсеместно.

Основные принципы зеленой экономики. Зеленая экономика основана на ряде ключевых принципов, таких как повышение эффективности использования ресурсов, сокращение выбросов углекислого газа, защита экосистем и снижение загрязнения. Основное различие между зеленой и традиционной экономиками заключается в их приверженности устойчивому развитию, которое учитывает экономические, экологические и социальные факторы. Зеленая экономика призвана обеспечить устойчивый экономический рост, одновременно сводя к минимуму негативное воздействие на окружающую среду и содействуя социальной справедливости. Это означает, что экономическое развитие должно идти рука об руку с сокращением выбросов парниковых газов, переходом на возобновляемые источники энергии и уменьшением воздействия на окружающую среду.

Влияние зеленой экономики на социально-экономическое развитие. Переход к зеленой экономике может стать движущей силой социально-экономического развития. Ключевой элемент этого процесса - создание новых рабочих мест в экологически чистых отраслях, таких как возобновляемые источники энергии, утилизация отходов и органическое земледелие. Эти новые сектора экономики открывают возможности для трудоустройства, особенно в регионах, страдающих от деиндустриализации и экологических кризисов.

Кроме того, зеленая экономика способствует диверсификации экономики и уменьшает зависимость от ископаемого топлива. Это, в свою очередь, уменьшает экономические риски, связанные с колебаниями цен на нефть и газ, и способствует стабильности экономических моделей.

Кроме того, зеленая экономика может помочь улучшить здоровье населения за счет сокращения загрязнения воздуха и воды. Чистая окружающая среда снижает расходы на здравоохранение и улучшает качество жизни людей.

Сложности зеленой экономики. Несмотря на многочисленные преимущества, переход к зеленой экономике полон сложностей. Одно из основных препятствий заключается в том, что для перехода к экологически чистым технологиям и инфраструктуре требуется большой объем первоначальных инвестиций. Особенно остро ощущается нехватка финансовых и технических ресурсов для поддержки этого перехода в развивающихся странах.

Кроме того, переход к зеленой экономике требует глобальных изменений в области политики, управления и образования. Следует разработать и внедрить новые механизмы регулирования для содействия использованию экологически чистых технологий и сокращения выбросов парниковых газов в целях обеспечения эффективного перехода.

Отечественный и международный опыт в области зеленой экономики. Многие страны уже предприняли важные шаги в направлении зеленой экономики, соответственно и Узбекистан проводит различные мероприятия по внедрению зелёной экономики в нашу страну. К примеру, в стране реализуются комплексные меры, направленные на углубление структурных преобразований, модернизацию и диверсификацию базовых отраслей экономики и сбалансированное социально-экономическое развитие территорий.

8-9 июля текущего года в г. Ташкенте была проведена Региональная министерская конференция стран Европы и СНГ по «зеленой» экономике, направленная на совершенствование нормативно-правовой базы и политики для «зеленой» экономики, поощрение инновационных «зеленых» инвестиций через партнерские отношения между государственным и частным секторами.

Вместе с тем проведенный анализ показал наличие взаимосвязанных проблем и потребностей при обеспечении эффективной, ресурсосберегающей и экологически безопасной экономики в условиях изменения климата.

В частности, ускоренная индустриализация и рост численности населения существенно увеличивают потребность экономики в ресурсах, а также усиливают негативное антропогенное воздействие на окружающую среду и рост выбросов парниковых газов.

Низкий уровень энергоэффективности экономики, нерациональное потребление природных ресурсов, медленное обновление технологий, слабое участие малого бизнеса во внедрении инновационных решений для развития «зеленой» экономики препятствуют достижению первоочередных национальных целей и задач в области устойчивого развития страны.

Германия, например, активно развивает возобновляемые источники энергии и стремится к сокращению выбросов парниковых газов на 40% к 2030 году. Это включает внедрение таких технологий, как солнечная и ветряная энергия, которые создают рабочие места и способствуют экономическому росту.

Еще одним ярким примером является Швеция, которая ввела налог на выбросы углекислого газа в 1991 году, что значительно способствовало сокращению выбросов и стимулировало использование экологически чистых технологий.

Развивающиеся страны также начинают осуществлять экологические инициативы. Например, Кения активно инвестирует в солнечную и геотермальную энергию, что не только помогает уменьшить зависимость от импорта ископаемого топлива, но также создает рабочие места в сельских районах.

Зеленая экономика является ключевым фактором в достижении устойчивого социально-экономического развития. Создает рабочие места, улучшает качество жизни, защищает окружающую среду и уменьшает риски, связанные с изменением климата. Однако успешное внедрение зеленой экономики требует значительных инвестиций, всеобъемлющих политических реформ и международного сотрудничества. Перед лицом глобальных экологических проблем переход к зеленой экономике не только желателен, но и необходим для обеспечения устойчивого будущего.

Список использованной литературы

1. UN Environment Programme. (2021). Green Economy.
2. Jackson, T. (2017). Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet. London: Earthscan.
3. Daly, H. (2019). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press.
4. Bowen, A., & Kuralbayeva, K. (2015). Green Growth and the Labour Market. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment.

5. Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press.
6. OECD. (2011). Towards Green Growth. Paris: OECD Publishing.
7. World Bank. (2020). Financing Green Transitions: Key Challenges and Opportunities. Washington, DC: World Bank.
8. UNEP. (2019). Global Environment Outlook 6: Healthy Planet, Healthy People.
9. German Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety (BMU). (2020). Climate Action Programme 2030.
10. Swedish Environmental Protection Agency. (2020). Sweden's Carbon Tax and Emissions Trading Scheme.
11. International Renewable Energy Agency (IRENA). (2018). Renewable Energy in Kenya.
12. Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов

MUNDARIJA

Nurjonov A.O. Kirish so‘zi 3
II. SHO‘BA. AHOLINING IJTIMOIY-IQTISODIY TURMUSH SHAROITLARI VA UNI YAXSHILASH YO'LLARI……..6
Елшибаев Р.К., Жунисбекова Г.Е. Социально-экономическое развитие как отражение качества жизни населения: проблемы и преспективы……...6
Кипкеева А.М., Шеров А.Б. Правовые основы механизмы поддержки специальных экономических зон Республики Узбекистан…….....12
Ахмедов Р.М., Ахмедов Ф.Р. О совершенствовании системы подготовки специалистов дорожной отрасли…….....16
Арипов О.А., Мадиёров Ш.М. Давлат иқтисодиёти хавфсизлиги, унинг моҳияти ва тузилиши…….....21
Арипов О.А. Аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароитлари ва уни яхшилаш йўллари…….....26
Дусмуратов Р.Д., Давлетов И.Р. Корхоналарни ажратиб чиқариш шаклида қайта ташкил этишнинг норматив-ҳуқуқий ва ташкилий таъминоти……...31
Аитимбетов А.Қ. Балиқчилик тармоғи хусусиятларининг бухгалтерия ҳисобини ташкил этишга таъсири…….....37
Файзиев О.Р., Айланма маблағлар самарадорлигини оширишнинг муҳим омили…….....41
Xudaynazarov E.M. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush shart-sharoitlarini yaxshilash…….....47
Ibadullayev E.B., Aholi turmush sharoitini rivojlantirishda turizmning o`rni……52
Masharipova M.A. O‘zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirish masalalari…….....56
Xolmurotov F.S. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar: bandlikni oshirishning zamonaviy yo‘llari…….....59
Raximova S.M. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tibbiy xizmatlar bozorini tashkil etishning xorijiy tajribalari…….....65
Masharipova M.A. Innovatsion rivojlanish sharoitida gastronomik turizmni rivojlantirish…….....68
Matkarimov I.B. Аҳоли турмуш сифатини яхшилашни такомиллаштириш…72
Sirojiddinov K.I. Marketing boshqaruvida inson omili…….....76
Sharipov A.K., Jammatov J.Sh. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitini yaxshilashda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati…….....80
Maxmudov N.N., Sport faoliyati subyektlarining shaxslararo munosabatlarida sezgi va idrokning roli…….....84
Meliyev O.R., Latifjonov Sh.T. O`zbekistonning soliq tizimida raqamli texnologiyalarni qo`llash imkoniyati…….....88
Majidov J.K., Abdirimov M.A. Mamlakatda samarali pul kredit siyosatini tashkil etish orqali aholi turmush darajasini oshirish masalalari…….....95
Inamov F. Prospects for improving the organizational and economic incentives of entrepreneurship in agriculture…….....99
Asqaraliyev S.R. Aholi bandligini ta`minlash va yangi ish o`rinlarini yaratish dasturlari tahlili…….....106

Tokhirova G. The effect of the services sector on the employment of the population and the increase of the standard of living…….....111
Yaqubova Y.R., XolmurotovF.S., PhD, Iqtisodiy o'sish va daromadlar taqsimotining kambag'allikni qisqartirishdagi ro'li…….....114
Axmadaliyeva N. Aholininng iqtisodiy holatini mustahkamlashda inson kapitalining ahamiyati…….....119
Allaberganov O.A. Ijtimoiy ta'minot tushunchasi va uning mazmun-mohiyati...121
Madaminov S.K. Agrar sohada investitsiya muhitini yaxshilash omillari……126
Asqaraliyev S.R. Mehnat bozori tushunchasi, uning shakllanishi va mehnat bozorini tartibga solish…….....134
Shanyazov N. The impact of income inequality on economic development: challenges and solutions…….....138
Xamidova M.A. Turizm sohasini rivojlantirishda kadrlar salohiyatini oshirish masalalari…….....144
Allashev A.A. Philosophical analysis of education as a basic human right……147
Махмудова Д.И., Жуманиязова Ш.И. Важность экологического воспитания в процессе социализации…….....150
Jumaniyozov F.D. Jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muammo va yechimlari…….....154
Taylakova D.B. Qishloq joylarda xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishdagi o'rni…….....158
Chorshanbaev U.K. The impact of entrepreneurial activity on population welfare in Uzbekistan…….....162
Qodirov S.Y. Klaster tushunchasining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari…….....167
Jabbarov M.E. O'zbekiston ipoteka bozori rivojlanish tendensiyalari:muammolar va yangi yo`nalishlar…….....170
Кучкаров Н.С., Джавадова Т.И. Кластерный подход и их влияние на инновационную экономику…….....174
Баратов С.Н. Аҳолининг ижтимоий-иқтисодий турмуш шароитларини яхшилашда фуқароларга уй-жой сотиб олишга берилаётган субсидияларнинг ўрни…….....179
Amanbayev I.I. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish – O'zbekistonda kambag`allikni qisqartirishning muhim omili…….....183
Rajabova M.A. Mijozlarga yo'naltirilganlik konsepsiyasiasosida biznesdaraqamli marketing tizimlarini rivojlantirish…….....187
Suyunov J.M. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati…….....191
Tolliboyev S.T. Masofaviy band bo'lgan xodimlarning mehnat faoliyati samaradorligini rag'batlantirish tizimini tahlili…….....195
Сафаров Ш.С. Олий таълим тизимида ўқув жараёнини бошқариш йўналишлари…….....200
Ochilova M. Aholini qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlashning hozirgi holati…….....203
Sultonov B.B. Mintaqada Islom moliyasining holati…….....209

Хайриддинов Ш.Б. Давлат олий таълим ташкилотларининг маблағларидан самарали фойдаланиш масалалари…….....213
Sattarova M.D. Innovatsiyalar inson hayotini yengillashtirish omili sifatida…..217
Baxtiyarova Sh. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda tibbiy xizmatlarning o'rni…….....219
Yoqubjonov I.G'. Kambag'allikning mohiyati, sabablari, mezonlari va uning qishloq xo'jaligida namoyon bo`lishi…….....224
Yuldashev F.I. Aholi farovonligini oshirishda oliy ta'lim muassasalari avtonomiyasining ahamiyati…….....228
Durumov T.G'. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarini yaxshilashda qisman bandlik faoliyatining o'rni…….....231
Avezova U.M. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitlarida ondatra populyatsiyasining ahamiyati…….....234
Шарофиддинова Г.И. Аёллар тадбиркорлиги бўйича дастлабки тадқиқотларнинг хронологик талқини…….....237
Mayliyeva S.S. Mintaqaviy bandlikni oshirish kambag'allikni qisqartirishning kafolatidir…….....241
Исмаилов М.А.Камбағаллик тушунчасининг назарий моҳияти……246
Yuldashbayev A. Youth unemployment: causes and solutions in economic context…..250
Jurayev N. J. Buxoro viloyatida oilaviy korxonalarda asosiy vositalarning o'rni……...254

III. SHO'BA. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIYAVIY HISOBNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI…….259
Тўраев А.Н., Караев Д.А. Банк тизимида аудитнинг ўзига хос хусусиятлари……259
Yuldasheva U.A. Byudjetlararo transfertlar orqali barcha darajadagi byudjetlar barqarorligini ta'minlash mexanizmi……262
Shodiyev E.T. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yashil buxgalteriya hisobining xalqaro barqarorlik standartlarini joriy etishning o'ziga xos xususiyatlari…….265
Бабахонов Ж.М. Бюджет тақчиллиги шароитида солиқларни ундирувчанлигини ошириш йўллари……268
Қличев Б.П. Молиявий ҳисоботлар таҳлилини ривожлантириш масалалари……272
Alikulov A.T., Ziyodullayev A.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishning ahamiyati……...276
Янгибоев Б.Я. Raqamli iqtisodiyot sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning yangi moliyaviy standartlarga o'tish masalalari……282
Yuldasheva D.A. Assessment of the equity capital of business entities……287
Янгибоев Б.Я. Пути совершенствования сферы услуг в условиях цифровой экономики……292
Egamberdiyeva S.R. Xalqaro standartlar asosida aktivlarni hisobga olishni takomillashtirish……298

Kamoliddinov I.M. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatidan foydalanish yo'nalishlari……304
Абдураимова М.А. Суғурта аудитини ташкил қилишнинг назарий асослари……307
Ботирова Р.А., Сирожиддинов И.Қ. Халқаро стандартлар асосида инвестициялар корхоналарда капитал қўйилмалар ҳисобини олиб боришнинг баъзи масалалари……310
Мирзаев О.Ф., Мусаева М.Х. Банк рисклари: моҳияти ва таснифланиши...315
Қличев Б.П. Самарадорликни оширишда ходимларни рағбатлантириш масалалари таҳлили……320
Абдуллаев А.Н., Якубова Ф.М. Молиявий ҳисобот аудитида далил тўплаш жараёни……323
Yuldasheva D.A. Роль международных финансовых институтов в глобальной финансовой системе……329
Karimboev D.D. The outlook of financial reporting standards in Uzbekistan's digital development……335
Бабахонов Ж.М. Ўзбекистонда корхоналарга мол-мулк солиғини таъсирини оптималлаштириш масалалари……339
Matkarimova I.A., Matkulieva S.I. Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi va milliy hisoblar tizimini uyg'unlashtirishning uslubiy jihatlari……343
Yakubov S.R., Niyazmetov D.R. Aylanmadan olinadigan soliqning soliq tizimidagi o'rni va ahamiyati……348
Абдураимова М.А. Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини ташкил қилиш……353
Jumaniyazov N. O. Moliyaviy hisobning xalqaro standartlarini joriy etishning raqamli iqtisodiyotga ta'siri: o'zbekiston misoli……355
Matkarimova I.A., Ko'palova O.M. Raqamli iqtisodiyot sharoitida milliy hisoblar statistikasini xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish……359
Vaisov D.I. Tibbiy xizmat ko`rsatuvchi KBXT faoliyatida MHXSni joriy qilish-raqobatbardoshlik mexanizmi sifatida……363
Қўшматов О.Қ. Аудитор иши сифатини назорат қилишни такомиллаштириш масалалари……369
Karimov M.A. Risk management and ways to reduce them in commercial banks……374
Kodirov J.N. Tadbirkorlikda ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish va raqamlashtirishda baholashning uslubiy jixatlari……379
Sattarova D. O'zbekistonda mikromoliyalshtirish sohasini takomillashtirish asosida islom moliyasini rivojlantirish imkoniyatlari……384
Sharipov A.I. Hududlar investitsion imijini yaratishda marketing konsepsiyalaridan foydalanish……386
Qodirov S.Y. Sanoat klasterlarini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari……390
Karimov M.A. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida bozor risklarini baholash va boshqarish……394
Акбаров А.И. Рақамли иқтисодиёт шароитида тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш самарадорлиги……398

Холмурадов О.Н. Хўжалик юритувчи субъектларнинг даромадларини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида тан олиш……402
Islamov A.Z. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobotlarni tuzishda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlaridan foydalanishning dolzarbligi va ahamiyati……..……408
Бозоров Я.Х. Халқаро стандартлар асосида инвестициялар ҳисоби ва молиявий ҳисоботларни такомиллаштиришнинг аҳамияти……414
Махмудова Н.Д. Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўтишда интеллектуал мулкни ҳисобга олишнинг концептуал асослари……...419
Matkuliyeva S.I. Nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining o'ziga xos xususiyatlari……..425
Холмурадов О.Н. Фойда солиғи бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида такомиллаштириш……431
Yoqubjonov R.R. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda raqamli texnologiyalarni qo'llash……..436
Абдуғаниев М.Ш. Мамлакатдаги барча сохаларни ривожлантиришда рақамли иқтисодиётни тутган ўрни……...439
Odilov J.O. Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etish jarayoni va uning o'ziga xos xususiyatlari……444
Юсупова Ф.Й. Лизинг муносабатларини ривожлантириш шарт-шароитлари ва ўзига хос хусусиятлари……...447

V. SHO'BA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH – IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTGA ERISHISH OMILI……..451
Атаниязов Ж.Х. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда "яшил" лойиҳаларни молиялаштиришнинг истиқболли йўналишлари……...451
Елшибаев Р.К., Жунисбекова Г.Е. Социально-экономическое развитие как отражение качества жизни населения: проблемы и перспективы……...463
Matyakubov U. R. Yashil iqtisodiyot sharoitida mintaqada ekologik turizmini rivojlantirishning istiqbollari…….470
Раджапов К.Э., Эркаева Б.К. Исторический анализ экологических изменений и экономического развития в Узбекистане……477
Rudenko I.Y. Sustainable development of the aral sea region – necessity, ways, possibilities……483
Ибодов К.М. Ресторан хизматларини ривожланишнинг постиндустриал ва "яшил концепция"га хос трансформациялашув жиҳатлари…….487
Ibadullaev E. Renewable energy as a crucial component of the green economy in the case of Uzbekistan……491
Burxanova U.K. Ekoturizm "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim yo'nalishi sifatida……...495
Matkarimov M.M. Особенности перехода к зеленой экономике в Узбекистане……..500
Rahimova S.M., Rajabova Sh.Sh. Yashil iqtisodiyotga o'tishda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish omillari……503

Narzullayev E.Sh. Atrof-muhitni muhofaza qilishga ixtisoslashgan ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish holati tahlili……..…506
Matkarimov M.M., Hamidova M.M., Hamidova M.M. Стратегия Республики Узбекистан по переходу на зеленую экономику до 2030 года……510
RasulovaN. Attitudes of tourists towards environmental solutions: a survey of tourists in Uzbekistan…….516
Саидов У.У. The importance of public-private partnership in the development of sustainable tourism……519
Jumanov A.O., Omirzakov R. Transition to a green economy - a factor in achieving socio-economic development……526
Жўраев И.К. Мамлакатимизда “яшил” экспортни жорий қилиш имкониятлари ва истиқболлари……...…532
Xolmurotov F.S., Xolmuratov X.S. Qayta tiklanadigan energiya manbalari va ularning iqtisodiy o'sishga ta'siri……539
Muqimov Sh.A. Qayta tiklanadigan energiya manbalari uchun imtiyozlar – ekologik xavfsizlikni ta’minlash vositasi……..543
Юсупова М.У. Перспективы развития зелёной экономики в узбекистане…550
Yaqubova Y.R. Xorazm viloyatida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish holati taxlili…….555
Yaqubova Y.R., Xolmurotov F.S. O‘zbekistonda barqaror rivojlanishga issiqxona gazlari va energiya manbalarining ta’siri tahlili…….558
Aliyeva G.I. Yashil iqtisodiyotga o’tishning ahamiyati……565
Ergasheva Aziza Farmonovna Yashil iqtisodiyot sharoitida hunarmandchilik faoliyati xorij tajribasi……567
Jabbarov M.E. Yashil ipoteka: xorij tajribasi va O‘zbekiston amaliyoti……..573
Jumaniyozov F.D. Yashil iqtisodiyot tushunchasining shakllanishi va uning mamlakat iqtisodiyotiga ta’siri……...576
Axmadaliyeva N.F., Qosimova M.M. Yashil iqtisodiyotga o’tish- ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish omili……..582
Sharopov T.R. Yashil iqtisodiyotga o‘tish va uning muammolari……585
Musinova M.F. Yashil iqtisodiyotga o’tish – turizm taraqqiyotga erishish omili.....591
Odilov J.O. Yashil iqtisodiyotga o'tishning ahamiyati va uning ijtimoiy-iqtisodiyotga ta'siri……..…596
Булатова К.С. Переход к Зеленой экономике – фактор достижения социально-экономического развития……599

“JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”

mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari

2024-yil 10–11-oktyabr

2-qism

Muharrir: **DSc., prof. U.R.Matyaqubov**

Komputerda sahifalovchilar: Axmedova D., Jabbarov M.

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligiga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari ma’suldirlar.

To‘plamdagi maqolalar mualliflarning tahririda taqdim etilgan.

2764

“Bookmany print” nashriyoti
Nashriyot tasdiqnoma raqami № 022246. 28.02.2022-y.
Bosishga ruxsat etildi: 04.10.2024.
“Times New Roman” garniturasi. Qog‘oz bichimi: 60x84 $^{1}/_{8}$
Nashriyot bosma tabog‘i 39,5. Shartli bosma taboq 70,7.
Adadi 50 nusxa. Ofset bosma usulida bosildi.
Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

“BOOKMANY PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.